

ISSN (Print) 2616-6895
ISSN (Online) 2663-2497

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің

ХАБАРШЫСЫ
ВЕСТНИК **BULLETIN**
Евразийского национального
университета имени Л.Н. Гумилева of L.N. Gumilyov
Eurasian National University

ПЕДАГОГИКА. ПСИХОЛОГИЯ. ӘЛЕУМЕТТАНУ сериясы
PEDAGOGY. PSYCHOLOGY. SOCIOLOGY Series
Серия **ПЕДАГОГИКА. ПСИХОЛОГИЯ. СОЦИОЛОГИЯ**

№ 4(141)/2022

1995 жылдан бастап шығады

Founded in 1995

Издается с 1995 года

Жылына 4 рет шығады

Published 4 times a year

Выходит 4 раза в год

Астана, 2022

Astana, 2022

Бас редакторы
Г.Ж. Менлибекова,
п.ғ.д., проф. (Қазақстан)

Бас редактордың орынбасары (психология)
Бас редактордың орынбасары (әлеуметтану)

Ә.С. Мамбеталина, п.ғ.к., доцент (Қазақстан)
Н.О. Байғабылов, PhD (Қазақстан)

Редакция алқасы

Есенғалиева А. М.	п.ғ.к., доцент, (Қазақстан)
Иванова Г.П.	п.ғ.д., (Ресей)
Исламова З.М.	п.ғ.к., доцент, (Ресей)
Калдыбаева О.В.	PhD, (Қазақстан)
Колева И.	докт., (Болгария)
Отар Ә. С.	PhD, (Қазақстан)
Сейтқазы П.Б.	п.ғ.д., (Қазақстан)
Толеубекова Р.К.	п.ғ.д., проф., (Қазақстан)
Сунарчина М.М.	ә.ғ.д., проф., (Ресей)
Тамаш П.	проф., (Венгрия)
Уразбаева Г.Т.	п.ғ.д., (Қазақстан)
Хан Н.Н.	п.ғ.д., проф., (Қазақстан)
Хаяти Тюфекчиоглу	ә.ғ.д., проф. (Түркия)
Шайхисламов Р.Б.	ә.ғ.д., проф., (Ресей)
Шалғынбаева Қ.Қ.	п.ғ.д., проф., (Қазақстан)

Редакцияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Сәтпаев к-сі, 2, 402 б.
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31432)
E-mail: vest_pedpsysoc@enu.kz
Жауапты хатшы: Ә.С. Жұматаева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы. ПЕДАГОГИКА. ПСИХОЛОГИЯ. ӘЛЕУМЕТТАНУ сериясы

Меншіктеуші: ҚР БЖҒМ «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» ШЖҚ РМК

Қазақстан Республикасының Ақпарат және коммуникациялар министрлігінде тіркелген.

27.03.18 ж. № 17001- Ж -тіркеу қуәлігімен тіркелген.

Мерзімділігі: жылына 4 рет. Тиражы: 17 дана

Типографияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Қажымұқан к-сі,13/1, тел.: +7(7172)709-500 (ішкі 31410)

© Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Editor-in-Chief

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof.(Kazakhstan)

G.Zh.Menlibekova

Deputy Editor-in-Chief (psychology)

A.S. Mambetalina, Can. of Psychological Sciences, Assoc.Prof. (Kazakhstan)

Deputy Editor-in-Chief (sociology)

N.O. Baigabylov, PhD in Sociology (Kazakhstan)

Editorial board

Esengalieva A.M

Can. of Pedagogical Sciences, Assoc.Prof., (Kazakhstan)

Ivanova G.P.

Doctor of Pedagogical Sciences, (Russia)

Islamova Z.M.

Can. of Pedagogical Sciences, Assoc.Prof., (Russia)

Kaldybayeva O.V.

PhD, (Kazakhstan)

Otar E.S.

PhD, (Kazakhstan)

Koleva I.

Dr., (Bulgaria)

Seytkazy P.B.

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof., (Kazakhstan)

Sunarchina M.M.

Doctor of Sociology, Prof., (Russia)

Tamas P.

Prof., (Hungary)

Toleubekova R.K.

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof.(Kazakhstan)

Urazbayeva G.T.

Doctor of Pedagogical Sciences, Assoc.Prof., (Kazakhstan)

Khan N.N.

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof., (Kazakhstan)

Hayati Tufekcioglu

Doctor of Sociology, Prof. (Turkey)

Shaikhislamov R.B.

Doctor of Sociology, Prof., (Russia)

Shalgynbayeva K.K.

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof., (Kazakhstan)

Editorial address:2, Satpayev str., of.402, Astana, Kazakhstan, 010008
L.N.Gumilyov Eurasian National University Tel.: +7(7172) 709-500 (ext. 31432)

E-mail: vest_pedpsysoc@enu.kz

Responsible secretary: A.S. Zhumatayeva

Bulletin of L.N.Gumilyov Eurasian National University PEDAGOGY. PSYCHOLOGY. SOCIOLOGY Series

Owner: Republican State Enterprise in the capacity of economic conduct «L.N.Gumilyov Eurasian National University»

Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan

Registered by Ministry of information and communication of Republic of Kazakhstan.

Registration certificate No. 17001-Ж from 27.03.18

Periodicity: 4 times a year Circulation: 17 copies

Address of printing house: 13/1 Kazhimukan str., Astana, Kazakhstan 010008; tel.: +7(7172) 709-500 (ext.31410)

Главный редактор
д.п.н., профессор
Г.Ж. Менлибекова (Казахстан)

Зам. главного редактора (психология)
Зам. главного редактора (социология)

А.С. Мамбеталина, к.п.с.н., доцент (Казахстан)
Н.О. Байгабылов, PhD (Казахстан)

Редакционная коллегия

Есенгалиева А. М	к.п.н., доцент, (Казахстан)
Иванова Г.П.	д.п.н., (Россия)
Исламова З.М.	к.п.н., (Россия)
Калдыбаева О.В.	PhD, (Казахстан)
Колева И.	докт., (Болгария)
Отар Э. С.	PhD, (Казахстан)
Сейтказы П.Б.	д.п.н., проф., (Казахстан)
Сунарчина М.М.	д.с.н., проф., (Россия)
Тамаш П.	проф., (Венгрия)
Толубекова Р.К.	д.п.н., проф. (Казахстан)
Уразбаева Г.Т.	д.п.н., доцент, (Казахстан)
Хан Н.Н.	д.п.н., проф., (Казахстан)
Хаяти Тюфекчиоглу	д.с.н., проф. (Турция)
Шайхисламов Р.Б.	д.с.н., проф., (Россия)
Шалғынбаева К.К.	д.п.н., проф., (Казахстан)

Адрес редакции: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. Сатпаева, 2, каб. 402
Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева Тел.: +7(7172) 709-500 (вн. 31432)
E-mail: vest_pedpsysoc@enu.kz
Ответственный секретарь: А.С. Жуматаева

Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева.

Серия: ПЕДАГОГИКА. ПСИХОЛОГИЯ. СОЦИОЛОГИЯ.

Собственник: РГП на ПХВ «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева» МОН РК

Зарегистрирован Министерством информации и коммуникаций Республики Казахстан.

Регистрационное свидетельство № 17001-Ж от 27.03.18 г. Периодичность: 4 раза в год

Тираж: 17 экземпляров

Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. Кажымукана, 13/1, тел.: +7(7172)709-500 (вн.31410)

© Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы.
Педагогика. Психология. Социология сериясы

Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University.
Pedagogy. Psychology. Sociology series

Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева.
Серия Педагогика. Психология. Социология

№ 4 (141)/2022

МАЗМҰНЫ/ CONTENT/ СОДЕРЖАНИЕ

ПЕДАГОГИКА / PEDAGOGY

- Аманова А.К., Джумажанова Г.К., Беленко О.Г.* Форс-мажорлық жағдайлардың (коронавирус) жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру саласына әсері
Атанова А.К., Dzhitazhanova G.K., Belenko O.G. The impact of force majeure situations (coronavirus) on the industry of higher and postgraduate education
Аманова А.К., Джумажанова Г.К., Беленко О.Г. Влияние форс – мажорных ситуаций (коронавируса) на индустрию высшего и послевузовского образования 12
- Алипина К.Б., Бакирова К.Ш., Сатандинова Б.С.* Орман шаруашылығы бағыты бойынша білім алушылардың ғылыми-зерттеу құзыреттілігін қалыптастырудың әдістемесі
Alipina K.B., Bakirova K.Sh., Satandinova B.S. Methodology of forming research competencies of students in the direction of forestry
Алипина К.Б., Бакирова К.Ш., Сатандинова Б.С. Методика формирования научно-исследовательских компетенций обучающихся по направлению лесное хозяйство 19
- Әбілдина Ж.К., Әбілдина Г.Ш., Алимжанова Б.Е., Молдумарова Ж.Е., Әбілдина Р.К.* Агротехникалық профильде мамандар дайындаудың жаңа моделі бойынша жұмыс тәжірибесінен
Abeldina Zh.K., Abildina G.Sh., Alimzhanova B.E., Moldumarova Zh.E., Abeldina R.K. From the experience of working on a new model of agrotechnical personnel training
Абилдина Ж.К., Абилдина Г.Ш., Алимжанова Б.Е., Молдумарова Ж.Е., Абилдина Р.К. Из опыта работы по новой модели подготовки кадров агротехнического профиля 32
- Байменова Б.С., Габдуллина К.* Цифрлық білім беру ортасында болашақ педагог-психологтердің даярлау ерекшелігі
Baymenova B.S., Gabdullina K. The specifics of the training of future teachers-psychologists in the digital educational environment
Байменова Б.С., Габдуллина К. Специфика подготовки будущих педагогов-психологов в цифровой образовательной среде 43
- Базарбекова (Турдина) А., Мукушев Б.А., Мукушев С.Б.* Ақпараттық синергетика негіздерімен білім алушыларды таныстыру
Bazarbekova (Turkina) A., Mukushev B.A., Mukushev S.B. Introducing students to the basics of information synergetics
Базарбекова (Турдина) А., Мукушев Б.А., Мукушев С.Б. Ознакомление обучающихся с основами информационной синергетики 51

- Бахишева С.М., Сагинов К.М., Кажиақпарова Ж.С., Мұхтар З.Г.* Аралас оқыту: заманауи үрдістері, тәжірибесі және технологиялық мүмкіндіктері
Bakhisheva S.M., Saginov K.M., Kazhiakparova J.S., Mukhtar Z.G. Blended learning: Current trends, experiences, and technological possibilities
Бахишева С.М., Сагинов К.М., Кажиақпарова Ж.С., Мұхтар З.Г. Смешанное обучение: современные тенденции, опыт и технологические возможности 57
- Бижкенова А.Е., Серикбаева А.Д.* Оқу- әдістемелік құрал білім берудегі сапа көрсеткіші ретінде
Bizhkenova A.E., Serikbayeva A.D. Educational and methodological equipment as a quality indicator in education
Бижкенова А.Е., Серикбаева А.Д. Учебно-методическая оснащенность как индикатор качества в образовании 70
- Дәркембаева Р.Д., Өзекбаева Н.А., Саметова Ф.Т.* Блум таксономиясы негізінде тілдік емес университетте мәтіндерді семантикалық талдау
Darketbayeva R.D., Ozekbayeva N.A., Sametova F.T. Semantic analysis of texts in a non-linguistic university based on Bloom's taxonomy
Дәркембаева Р.Д., Өзекбаева Н.А., Саметова Ф.Т. Семантический анализ текстов в неязыковом вузе на основе таксономии Блума 80
- Дауенов Е.Н., Нурғалиева С.А.* Ұлттық бірегейліктегі ғылыми конструкт
Dauenov E.N., Nurgaliyeva S.A. The scientific construct of national identity
Дауенов Е.Н., Нурғалиева С.А. Научный конструкт национальной идентичности 88
- Дүйсекеева Н.Ж., Ерментәева А.Р.* Болашақ педагог-психологтердің психология аспектісінде бәсекеге қабілеттілікті дамыту мәселесі
Duissekeyeva N.Zh., Ermentaeva A.R. The problem of development of competitiveness in the future teachers-psychologists in the aspect of psychology
Дүйсекеева Н.Ж., Ерментәева А.Р. Проблемы исследования конкурентоспособности будущих педагогов-психологов 99
- Исабаева С.Д., Саипов Ә.А., Тоқпанов Е.А.* Когнитивті оқыту теориясын қолдану негізінде болашақ география пәні мұғалімдерінің кәсіби құзыреттіліктерін қалыптастыру
Issabayeva S.D., Saipov A.A., Tokpanov Y.A. Formation of professional competencies of future geography teachers based on the use of the theory of cognitive learning
Исабаева С.Д., Саипов А.А., Тоқпанов Е.А. Формирование профессиональных компетенций будущих учителей географии на основе использования теории когнитивного обучения 107
- Жанадилов Ш., Биболова А.С., Ташимбетова О.Ж., Туганбаева А.Т., Бекназарова З.А.* Тектілік пен тексіздіктің салыстырмалы сипаттары және қалыптасу тетіктері
Zhanadilov Sh., Bibolova A.S., Tashimbetova O.Zh., Tuganbayeva A.T., Beknazarova Z.A. Comparative characteristics and mechanisms of the formation of the family tree and rootless
Жанадилов Ш., Биболова А.С., Ташимбетова О.Ж., Туганбаева А.Т., Бекназарова З.А. Сравнительная характеристика и механизмы формирования родового древа и безродства 119
- Қозыбай А.Қ., Нысан Г.М.* Дәстүрлі және жаңартылған оқу бағдарламасының ерекшеліктері
Kozybai A.K., Nyssan G.M. Features of the traditional and updated curriculum
Қозыбай А.Қ., Нысан Г.М. Особенности традиционной и обновленной учебной программы 127

- Ибраева З.Р., Булатбаева К.Н., Веселинов Д.* Оқушылардың шет тілінде сөйлеуінде фразеологиялық бірліктер коммуникативті құзіреттіліктің көрсеткіші ретінде
Ibrayeva Z.R., Bulatbayeva K.N., Vesselinov D. Phraseological units in a foreign language speech of schoolchildren as an indicator of communicative competence
Ибраева З.Р., Булатбаева К.Н., Веселинов Д. Фразеологические средства в повседневной иноязычной речи школьников как показатель коммуникативной компетенции 134
- Көктеубай Ж.Ж., Калдыбекова Р.Е., Карменова Н.Н.* География сабақтарында Блум таксономиясының танымдық моделінде деңгейленген тест тапсырмаларын қолданудың тиімділігі
Kokteubay Zh.Zh., Kaldybekova R.Ye., Karmenova N.N. The efficiency of using leveled test items in the cognitive model of Bloom's taxonomy in geography lessons
Көктеубай Ж.Ж., Калдыбекова Р.Е., Карменова Н.Н. Эффективность использования уровневых тестовых заданий в когнитивной модели таксономии Блума на уроках географии 146
- Койшыгулова Г.У., Түребаева К.Ж., Махамбетов М.Ж., Баймагамбетова А.Н.* Бастауыш сынып оқушыларының цифрлық мәдениеті мен құзыреттілігін бағалаудағы бастауыш сынып мұғалімінің рөлі
Koishyugulova G.U., Turebayeva K.Zh., Makhambetov M.Zh., Baimagambetova A.N. The role of primary school teachers in evaluating the digital culture and competence of younger students
Койшыгулова Г.У., Түребаева К.Ж., Махамбетов М.Ж., Баймагамбетова А.Н. Роль учителя начальных классов в оценке цифровой культуры и компетентности младших школьников 155
- Одар В., Таи М., Масырова Р., Сармурзин Е.* Студенттермен тәрбие жұмысын жүргізетін эдвайзерлерді дайындау бағдарламасы
Odar V., Tas M., Masyrova R., Sarmurzin Y. Advisor teacher training program for educational work with students
Одар В., Таи М., Масырова Р., Сармурзин Е. Программа подготовки эдвайзеров для воспитательной работы со студентами 163
- Маликова Г.Қ., Жуматаева Е.* Жоғары оқу орнының білім мазмұнында этникалық компоненттерді игертудің мультимедиялық технологиялары
Malikova G., Zhumatayeva Y. Ethnic components development in the content of higher education on the basis of multimedia technologies
Маликова Г.Қ., Жуматаева Е. Мультимедийные технологии освоения этнических компонентов в содержании образования высшего учебного заведения 173
- Махадиева А.К., Абибулаева А.Б.* Әлеуметтік педагогика студенттері арасында позитивті қарым-қатынасты дамытудың маңыздылығы
Makhadiyeva A.K., Abibulayeva A.B. The importance of developing positive self-concept among social pedagogy students
Махадиева А.К., Абибулаева А.Б. Важность развития позитивного самоотношения среди обучающихся социальной педагогике 187
- Зулпыхар Ж.Е., Азамат А.А., Оразбаева Б.А.* Жоғарғы оқу орындарында қашықтан оқыту технологияларын қолданып оқу үдерісін ұйымдастырудың әдіснамалық негіздері
Zulpykhar Zh.E., Azamat A.A., Orazbayeva B.A. Methodological basics of organizing the educational process with the use of distance educational technologies at the university
Зулпыхар Ж.Е., Азамат А.А., Оразбаева Б.А. Методологические основы организации учебного процесса с применением дистанционных технологий в высших учебных заведениях 196

- Каратаева Т.О., Хан Н.Н.* Жаңартылған білім беру мазмұны жағдайында бастауыш сынып оқушыларының зияткерлік-шығармашылық әлеуетін дамытуға мұғалімнің дайындығының құрылымы
Karataeva T.O., Khan N.N. The structure of teacher readiness for the development of the intellectual and creative potential of younger students in the conditions of the updated content of education
Каратаева Т.О., Хан Н.Н. Структура готовности учителя к развитию интеллектуально-творческого потенциала младших школьников в условиях обновленного содержания образования 204
- Мустафина А.С., Елубаева П.К., Тутбаева Ж.А.* Ағылшын тілін оқытуға медиасауаттылықты қосу арқылы студенттердің сыни және креативті коммуникациясын жетілдіру
Mustafina A.Z., Yelubayeva P.K., Tutbayeva Zh.A. Developing students' critical and creative communication by incorporating media literacy into English language teaching
Мустафина А.С., Елубаева П.К., Тутбаева Ж.А. Развитие критической и творческой коммуникации студентов путем включения медиаграмотности в преподавание английского языка 216
- Навий Л.Н., Шурманова Ж.Т., Ракишева Г.М.* Интернет-тәуелділіктің студент психологиясына әсері
Naviy L.N., Shurmanova Zh.T., Rakisheva G.M. The influence of Internet addiction on the psychology of students
Навий Л.Н., Шурманова Ж.Т., Ракишева Г.М. Влияние интернет-зависимости на психологию студентов 228
- Салиева А.Ж., Токатлыгиль Ю.С., Сомжүрек Б.Ж., Салиева К.А.* Финляндиядағы бастауыш мектептердегі заманауи білім беру тәжірибесі: қазақ контекстіндегі скандинавиялық тәжірибе
Saliyeva A.Zh., Tokatligil Yu.S., Somzhurek B.Zh., Saliyeva K.A. The practice of modern education in primary schools in Finland: the Scandinavian experience in the Kazakh context
Салиева А.Ж., Токатлыгиль Ю.С., Сомжүрек Б.Ж., Салиева К.А. Практика современного образования в начальных школах Финляндии: скандинавский опыт к казахстанскому контексту 239
- Серікбаева М.Ж., Кариева К.У.* Белсенді стратегияларды қолдану арқылы информатика сабақтарында сыни ойлауды дамыту
Serikbayeva M.Zh., Kariyeva K.U. Development of critical thinking in computer science lessons using active strategies
Серікбаева М.Ж., Кариева К.У. Развитие критического мышления на уроках информатики с использованием активных стратегий 251
- Калкеева К.Р., Абишева Ж.Н.* Корпоративтік зерттеу мәдениетінің әлеуметтік аспектісі
Kalkayeva K.R., Abisheva Z.N. The social aspect of corporate research culture
Калкеева К.Р., Абишева Ж.Н. Социальный аспект корпоративной исследовательской культуры 259
- Касымова Г.* Қазақстандық студенттердің шет тілін оқытудағы бейвербалды коммуникативтік құзыреттілік: міндеттер мен стратегиялар
Kassymova G. Nonverbal communication competence in foreign language education of Kazakhstani learners: challenges and strategies
Касымова Г. Невербальная коммуникативная компетентность в иноязычном образовании казахстанских обучающихся: вызовы и стратегии 268
- Танабаева Г.Т., Боранбаева А.Р.* Зияты зақымдалған балаларды халық ауыз әдебиеті үлгілері арқылы оқытудың маңыздылығы
Tanabayeva G.T., Boranbayeva A.R. The importance of teaching children with intellectual disabilities through samples of oral folk art
Танабаева Г.Т., Боранбаева А.Р. Важность обучения детей с нарушениями интеллекта через образцы устного народного творчества 279

- Таурбекова А.С., Толегенова Н.К.* Бастауыш сыныптардағы гуманитарлық пәндерге бағытталған жаңашыл тәсілдерді оқу үрдісіне енгізу
Taurbekova A.S., Tolegenova N.K. Implementation of innovative methods in the educational process aimed at humanities disciplines in primary school
Таурбекова А.С., Толегенова Н.К. Внедрение инновационных методов в учебный процесс направленные на гуманитарные дисциплины в начальной школе 290
- Тойлыбек Г.Б., Мамырбекова Г.А.* Білім беру үдерісінде студенттерді әлеуметтік тәрбиелеу арқылы ұлттық сананы жаңғырту
Toylubek G.B., Mamyrbekova G.A. Modernization of national consciousness through social education of students in the educational process
Тойлыбек Г.Б., Мамырбекова Г.А. Модернизация национального сознания через социальное воспитание студентов в образовательном процессе 299
- Токатлыгиль Ю.С., Салиева А.Ж., Кармелюк А.В., Салиева К.А.* Ғылыми жетекшінің докторанттың зерттеу жұмысындағы рөлі: шетелдік зерттеу жұмысына шолу
Tokatligil Yu.S., Saliyeva A.Zh., Karmelyuk A.V., Saliyeva K.A. The role of the supervisor in the research progress of a doctoral student: a review of foreign research
Токатлыгиль Ю.С., Салиева А.Ж., Кармелюк А.В., Салиева К.А. Роль научного руководителя в исследовательском прогрессе докторанта: обзор зарубежных исследований 307
- Төлеген Э., Морозова Т.А., Мартыненко Т.С.* Фальсеоинтеракцияның жасөспірімдерге әлеуметтік әсері: әлеуметтанулық талдау
Tolegen E., Morozova T.A., Martynenko T.S. The social impact of false interaction on adolescents: a sociological analysis
Төлеген Э., Морозова Т.А., Мартыненко Т.С. Социальное влияние фальсеоинтеракции на подростков: социологический анализ 319
- Түткышбаева Ш.С., Закирова А.Б.* Білім берудегі IoT концепциясын пайдалану және оқыту моделі
Tutkyshbaeva Sh.S., Zakirova Sh.S. Learning and teaching model using the IoT concept in education
Түткышбаева Ш.С., Закирова А.Б. Модель обучения и преподавания с применением концепции IoT в образовании 330
- Уалиханова Б.С., Омаров О.Т., Керимбеков Е.Р., Бердалиев Д.Т.* Орта мектептерде физика пәнін құбылысқа негіздеп оқыту
Ualikhanov B.S., Omarov O.T., Kerimbekov E.R., Berdaliev D.T. The phenomenon of indicative teaching of physics in secondary school
Уалиханова Б.С., Омаров О.Т., Керимбеков Е.Р., Бердалиев Д.Т. Явление ориентировочное обучения физики в средней школе 337
- Уразбаева Г.Т.* Университет оқытушысының бәсекеге қабілеттілігін дамыту туралы мәселесіне қатысты
Urazbaeva G.T. On the development of university teacher competitiveness in the context of the competence paradigm
Уразбаева Г.Т. К вопросу о развитии конкурентоспособности преподавателя университета в контексте компетентностной парадигмы 345
- Утеулиев Н.С., Ажибеков К.Ж., Мадияров Н.К.* Білім беруді цифрландыру жағдайында болашақ математика мұғалімдеріне мектеп геометрия курсына оқыту әдістері
Uteuliyeu N.S., Azhibekov K.Zh., Madiyarov N.K. Methods for teaching future mathematics teachers to the school course of geometry in the context of digitalization of education
Утеулиев Н.С., Ажибеков К.Ж., Мадияров Н.К. Методика обучения будущих учителей математики школьному курсу геометрии в условиях цифровизации образования 357

Шалғынбаева К.К., Кусаинов Г.М., Салыкбаева Ж.К., Таутиенбаева А.А., Абыканова Б.Т. «Мектеп-зертхана» - мұғалімді ұжымдық оқыту тәсілін меңгеруде дайындау базасы
Шалғынбаева К.К., Кусаинов Г.М., Салыкбаева Ж.К., Таутиенбаева А.А., Абыканова Б.Т. «Школа-лаборатория» - база подготовки учителя к овладению коллективным способом обучения
Shalgyntbayeva K.K., Kussainov G.M., Salykbayeva Zh.K., Tautenbayeva A.A., Abykanova B.T. «School-laboratory» - teacher training base for mastering 369

Егеубаева Ж.Б., Альжанов А.К. Кітапханашылар үшін ақпараттық платформа әзірлеу
Egeubayeva Zh.B., Alzhanov A.K. The development of an information platform for librarians
Егеубаева Ж.Б., Альжанов А.К. Разработка информационной платформы для библиотекарей 377

Онтаргарова Д.Р., Ахметжанова М. Студенттердің тілдік құзыреттілігін қалыптастыру әдістері және технология
Ontagarova D.R., Akhmetzhanova M. Language competence of students forming methods and technologies
Онтаргарова Д.Р., Ахметжанова М. Формирование языковой компетенции студентов методы и технологии 384

Курманкулов Ш.Б., Сабырова А.С., Габдиев М.Р. Бөкей домбыраларының пернелік жүйесі зерттеу домбырашыларды оқытудың педагогикалық әдісі ретінде
Kurtankulov Sh. B., Sabyrova A.S., Gabdiyev M.R. The study of the fret-scale structure of dombras Bokey tradition as a mechanism of the educational process
Курманкулов Ш.Б., Сабырова А.С., Габдиев М.Р. Изучение ладо-звукорядной структуры домбр Букеевской традиции как механизм образовательного процесса 396

Сабиров А.С., Габдиев М.Р., Басыгара Б.Е. Г. Шомбалова зерттеуіндегі абайдың ән мұрасының тәрбиелік мәні
Sabirova A.S., Gabdiyev M.R., Basygara B.E. The educational role of Abai's song heritage in G. Chumbalova's research
Сабиров А.С., Габдиев М.Р., Басыгара Б.Е. Воспитательная роль песенного наследия Абая в исследовании Гульжаухар Чумбаловой 404

ПСИХОЛОГИЯ / PSYCHOLOGY

Байкен М.Б. Қазақстан Республикасының паралимпиадалық спортшыларын психологиялық қолдау моделінің әдістемелік негіздері
Vaikin M.B. Methodological foundations of the model of psychological support for Paralympic athletes of the Republic of Kazakhstan
Байкен М.Б. Методологические основы модели психологической поддержки паралимпийцев Республики Казахстан 411

Жантукеев С.К., Жансерикова Д.А., Капбасова Г.Б., Молдабаева Р.А. Жаттықтырушы тұлғасының психологиялық ерекшеліктері
Zhantikeev S.K., Zhanserikova D.A., Kapbasova G.B., Moldabayeva R.A. Psychological features of the coach's personality
Жантукеев С.К., Жансерикова Д.А., Капбасова Г.Б., Молдабаева Р.А. Психологические особенности личности тренера 421

Кехинде Клемент Лоуренс. Африкалық жасөспірімдердің кәсіби психологиялық көмекке жүгінуін қабылдау
Kehinde Clement Lawrence. Perceptions of African adolescents to seeking professional psychological help
Кехинде Клемент Лоуренс. Восприятие африканскими подростками обращения за профессиональной психологической помощью 431

- Нұрадинов А.С., Мамбеталина А.С., Уталиева Ж.Т.* Қазақстан халқына Р. Амтауэрдің интеллект тестін бейімдеу және стандарттау
Nuradinov A.S., Mambetalina A.S., Utalieva Z.T. Adaptation and standardization of the R. Amthauer intelligence test on the Kazakhstan population
Нұрадинов А.С., Мамбеталина А.С., Уталиева Ж.Т. Адаптация и стандартизация теста интеллекта Р. Амтхауэра на населении Казахстана 445

- Гитихмаева Л.М., Демисенова Ш.С.* Студент жастардың номофобиясын зерттеуде фокус-топтарды қолданудың эксперименттік әлеуеті
Gitikhmayeva L.M., Demissenova Sh.S. Experimental potential of using focus groups in the study of student youth nomophobia
Гитихмаева Л.М., Демисенова Ш.С. Экспериментальный потенциал применения фокус-групп при исследовании номофобии студенческой молодежи 453

- Дюсенова А.Ж., Мандыкаева А.Р., Оздугру А., Уталиева Ж.Т., Даужанова А.М.* Білім алушы-қандастардың эмпатиялық қабілеттерінің психологиялық ерекшеліктері
Dyussenova A.Zh., Mandykayeva A.R., Ozdogru A., Utaliyeva Zh.T., Dauzhanova A.M. Psychological features of the empathic abilities of Kazakh diaspora students
Дюсенова А.Ж., Мандыкаева А.Р., Оздугру А., Уталиева Ж.Т., Даужанова А.М. Психологические особенности эмпатических способностей обучающихся-кандасов 464

ӘЛЕУМЕТТАНУ/ SOCIOLOGY/ СОЦИОЛОГИЯ

- Бешерли Х., Санатқанұлы М., Кудабеков М., Байгабылов Н.* Есірткіге тәуелділікті емдеуге бағытталған опиоидты алмастыру емінің шеңберінде метадонды қолдану
Besherli H., Sanatkanuly M., Kudabekov M., Baigabylov N. Methadone use in opioid substitution therapy for drug dependence
Бешерли Х., Санатқанұлы М., Кудабеков М., Байгабылов Н. Применение метадона в рамках опиоидной заместительной терапии, направленной на лечение наркозависимости 476

- Кендирбекова Ж.Х., Кенжебай Т.Ж.* Әлеуметтік жарнаманың гендерлік теңсіздікке әсері
Kendirbekova Zh.K., Kenzhebay T.Zh. The impact of social advertising on gender inequality
Кендирбекова Ж.Х., Кенжебай Т.Ж. Влияние социальной рекламы на гендерное неравенство 484

- Мұхамбетова Қ.А., Урузбаева Г.Т., Исахова Г.Д., Шайлазова Ә.Қ.* Әлеуметтік жұмыс тәжірибесіне және басқа да көмекші кәсіптерге руханилықты интеграциялау
Mukhambetova K.A., Uruzbaeva G.T., Issakhova G.D., Shailazova A.K. Integration of spirituality into the practice of social work and other helping professions
Мұхамбетова Қ.А., Урузбаева Г.Т., Исахова Г.Д., Шайлазова А.К. Интеграция духовности в практику социальной работы и других помогающих профессий 490

- Сыздыкова М.Б., Бимаханов Т.Д.* Еңбек нарығында түлектерді жұмысқа орналастыру стратегиялары (Қорқыт Ата атындағы ҚМУ сауалнама материалдары бойынша)
Syzdykova M.B., Bitakhanov T.D. Strategies for the employment of graduates in the labor market (based on the survey materials of Korkyt ata KU)
Сыздыкова М.Б., Бимаханов Т.Д. Стратегии трудоустройства выпускников на рынке труда (по материалам анкетирования КУ им. Коркыт Ата) 500

- Хаяти Туфекчиоглу.* Бұқаралық коммуникацияның әлеуметтанулық негіздері
Hayati Tufekcioglu. Foundation of the sociology of mass communication
Хаяти Туфекчиоглу. Основы социологии массовой коммуникации 512

МРНТИ 14.35.19

А.К. Аманова
Г.К. Джумажанова
О.Г. Беленко

Государственный университет имени Шакарима города Семей, Казахстан
(E-mail: amana1986@mail.ru, dariya69@mail.ru, oksanapp2005@mail.ru)

Влияние форс – мажорных ситуаций (коронавируса) на индустрию высшего и послевузовского образования

Аннотация. В статье проанализировано влияние COVID-19 на развитие высшего и послевузовского образования в Казахстане. Определены общие для большинства университетов проблемы: отсутствие профессионально разработанных программ для онлайн обучения, недостаточное финансирование, необходимость методической подготовки преподавателей для работы со студентами онлайн. Представлен обзор научной литературы, научных подходов ученых по исследуемой проблеме. Рассмотрено влияние COVID-19 на развитие высшего образования в Казахстане. Изучены проблемы с которыми столкнулись высшие учебные заведения в Казахстане при переходе на дистанционный формат. Проведено экспериментальное исследование и представлены результаты опроса, целью которого являлось выявление отношения ППС и студентов к обучению в дистанционном формате. Рассмотрено влияние угроз и потенциальных возможностей, дестабилизирующих обстоятельств природного характера влияющих на развитие образовательных систем. Подводя вывод представлено преимущество дистанционного формата.

Ключевые слова: пандемия; COVID-19; высшее образование; преподаватель заведения высшего образования; цифровизация, дистанционное обучение; студент.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-141-4-12-18>

Введение

Пандемия COVID-19 так или иначе повлияла на все области жизнедеятельности человека. Высшее образование относится к одной из тех отраслей, которые испытали значительное влияние. В очень короткий срок учреждения высшего образования обязаны были перейти на дистанционную либо смешанную форму

обучения. В результате карантинных мероприятий, обусловленных распространением пандемии COVID-19, возникла необходимость в коренном изменении форм и методов обучения, способов межличностного общения, системы организации образовательного процесса.

Глава государства К. К. Токаев, выступая 11 мая на заключительном заседании Государ-

ственной комиссии по чрезвычайному положению, подчеркнул: «Образование следует сделать гораздо более гибким, важно разработать протоколы и методики обучения детей и студентов в удаленном режиме, завершить реальную цифровизацию всех учебных заведений страны. Для этого, необходимо внесение в законодательство понятия «дистанционное образование» и дальнейшее нормативное регулирование этого процесса. Наряду с изменениями в НПА необходимо подготовить отечественные цифровые образовательные платформы. Значимым является повышение компетенций наших педагогов по работе в условиях дистанционного обучения.

Необходимо форсировано внедрять современные дистанционные технологии. Предстоит пересмотреть содержание образовательных программ, сделать их доступными и интерактивными».

Образовательное сообщество аккумулировало свои усилия по обеспечению функционирования системы высшего образования в условиях пандемии. С этой целью в короткий срок различными образовательными организациями были проведены исследования, позволяющие проанализировать влияние пандемии COVID-19 на высшее образование.

Цель статьи – проанализировать организацию учебного процесса в вузе в период пандемии, рассмотреть влияние угроз и потенциальных возможностей, дестабилизирующих обстоятельств природного характера влияющих на развитие образовательных систем, в частности, звена высшего и послевузовского образования.

Изложение основного материала. Высшее образование инновационно и быстро отреагировало на кризис, возникший в каждом регионе. Однако согласно результатам опроса влияние COVID-19 зависит от конкретной системы образования.

Что касается финансирования образования в целом, то заметим, что большинство исследователей единодушны во мнении о том, что оно уменьшается в связи с экономическим ухудшением ситуации в странах. А также в связи с тем, что осуществлено перераспределение средств

для более неотложных потребностей страны, возникших во время пандемии [2].

Анализируя влияние COVID-19 на развитие высшего образования в Казахстане отметим, что, несмотря на трудности, система в целом сохраняет свое функционирование. Переход на дистанционную форму образования позволил обеспечить взаимодействие студентов и преподавателей в целях выполнения образовательных задач.

Образовательная деятельность осуществляется в трех форматах: асинхронном или заочном (соискатели образования учатся в удобное для них время в соответствии с определенными программой сроками); синхронном – такой формат предполагает одновременное участие в обучении преподавателей и соискателей высшего образования; смешанном – сочетание синхронного и асинхронного форматов образования в зависимости от потребностей [4].

Отдельные учебные заведения и в карантин успешно практиковали дистанционное образование. В этой связи с введением дистанционной формы обучения в учреждениях высшего и послевузовского образования РК возник ряд проблем [5].

Первая проблема связана с техническим обеспечением. Отсутствие или не надлежащее состояние компьютерной техники, интернета (например, в сельской местности) исключают использование дистанционной формы образования.

Вторая проблема – программное обеспечение. Даже при наличии необходимого технического обеспечения установка программного обеспечения для дистанционного образования вызывает трудности у пользователей.

Третья – отсутствие методической подготовки преподавателей именно к дистанционной форме обучения, ведь дистанционное образование требует специальной подготовки преподавателя. Методики преподавания, используемые для очной формы обучения, не подходят для дистанционного образования. Потому часто все занятия проходят в форме монолога со стороны преподавателя и самостоятельной работы со стороны студента. Ре-

шение этого вопроса является неотложной проблемой.

Обзор научной литературы, научных подходов ученых по исследуемой проблеме, позволил нам обозначить проблемы в период дистанционного обучения, так, например, результаты анкетирования и опросов студентов также выявили проблемы в дистанционном обучении. Так, в апреле 2020 г. в Польше был проведен общенациональный онлайн-опрос среди 2408 подростков в возрасте 11–18 лет. Им задавали вопросы о проблемах, связанных с дистанционным обучением. Более половины опрошенных подростков отметили в качестве серьезной проблемы обучения повышенные требования со стороны преподавателей. Почти каждый третий подросток (31,6%) считал отсутствие консультаций главной сложностью онлайн-обучения. Большой проблемой для старшеклассников и студентов колледжей и университетов была плохая организация дистанционного обучения. Дополнительными проблемами, наиболее часто упоминаемыми студентами, стали технические трудности и недостаточные навыки использования программного обеспечения, применяемого в образовательных организациях. Обучающиеся в сельской местности чаще, чем в городах, жаловались на отсутствие необходимого оборудования и проблемы с доступом в Интернет во время пандемии

Проблемы российских студентов связаны с изменением формата взаимодействия с преподавателем, увеличением учебной нагрузки, недостаточным уровнем материально-технического оснащения рабочего места [6].

Д. Мельник, руководитель исследовательской группы Центра трансформации образования Московской школы управления «Сколково», отмечает, что есть три способа управления бизнес-процессами в образовании как для российской, так и для мировой системы высшего образования. Первый способ, по ее мнению, заключается в том, что COVID-19 вынудил перейти в онлайн. Второй путь, заключается в том, что пандемия позволит оценить уровень готовности вузов к самошколе. Исследователь полагает, что уни-

верситеты, несмотря на свою историческую стабильность, плохо подготовлены к таким кризисам. И третий способ оценить последствия нынешнего кризиса – это то, что сейчас самое время диагностировать высшее образование, то есть выявить возникшие проблемы [7, с. 185].

В то же время руководитель образовательных проектов Всемирного банка в России Т. Шмис считает, что последствия пандемии окажут долгосрочное влияние на образование. В своем выступлении на онлайн-вебинаре «Образование в рамках COVID-19: проблемы, решения, перспективы, исследования», организованном ВШЭ и Всемирным банком, он сказал, что пандемия коронавируса привела к двойному кризису, а именно кризису образования, связанного с закрытием школ и университетов, а также с общим экономическим кризисом, который также влияет на сектор образования [8, с. 183].

Методы исследования

Для решения поставленных задач нами было проведено исследование, целью которого являлось: выявить отношение ППС и студентов к обучению в дистанционном формате.

где использовались следующие методы: наблюдение, изучение психолого-педагогической литературы по теме исследования, опрос преподавателей и студентов, и дальнейшая обработка результатов опроса с использованием методов классификации. Исследование осуществлялось на базе НАО «университет имени Шакарима г. Семей». В исследовании принимали участие 60 студентов и 32 педагога. Нами были подготовлены опросники для ППС и студентов. Вопросы опросников касались таких тем как: предпочтительные формы учебной деятельности, распределение времени, изменения при переходе на дистанционную форму, проблемы коммуникаций и взаимодействий и т. д. Составленный опросник состоял из 13 вопросов открытой и закрытой формы.

Анализ опросов показал различное отношение к обучению в дистанционном и смешанном формате.

Результаты исследования

На вопрос какие формы в дистанционном обучении наиболее предпочтительны и эффективны было выявлено, что - 52 % ППС выделяют компьютерное тестирование как эффективную форму учебной деятельности в дистанционном формате, а также 48 % - просмотр видео-лекций, также 62% ППС и 38% студенты, считают лекции наиболее эффективной формой учебной деятельности. Возможно, эта традиционная форма учебной деятельности даже в онлайн варианте была наиболее приближена к очной форме. При этом 30,6% ППС считают эффективным проведение консультаций, и только 9 % студентов отметили их важность в учебной деятельности. 17,5 % студентов предпочитают получать знания на практических занятиях.

На вопрос, что изменилось при переходе на дистанционную форму обучения - по мнению 63,6% ППС дистанционное обучение осложнялось отсутствием активной коммуникации внутри группы, что создавало ощущение изолированности в процессе обучения. 42,3% студентов не испытывали таких проблем.

32% студента, участвующих в опросе, отметили, что в период пандемии при дистанционном формате у них увеличилось количество свободного времени, у 15,4% увеличилось время на сон. В то же время большинство ППС вуза отмечают такой критерий как - перегруженность работой: у 62,3 % увеличился объем работы, у 53,3% увеличилось время, затрачиваемое на проверку заданий студентов.

В отношении проблем коммуникации в дистанционной форме, для студентов на первом месте оказалась проблема перегруженности заданиями 42%. Основными проблемами коммуникации для ППС со студентами в дистанционном формате стало ощущение потери личного контакта - 40 %; несвоевременная и некачественная обратная связь от студента - 34 %, и отсутствие эмоциональной вовлеченности студентов – 26 %.

Подводя вывод проведенной работы в период дистанционного и смешанного формата, коллеги отмечают, что в преподавательской

деятельности особую актуальность приобрела информационно-технологическая компетенция. Преподаватели в сжатые сроки осваивали новые возможности ИКТ, социальных сетей и других платформ обучения. Отсутствие или низкий уровень сформированности цифровых компетенций означал невозможность продолжения осуществления профессиональной деятельности в новой ситуации, и это конечно становилось важной внутренней мотивацией для педагогов и, стимулировало ППС на творческий поиск и повышение квалификации.

Дистанционное образование в Казахстане имеет и ряд существенных преимуществ: возможность повышать квалификацию онлайн (экономия времени и средств, особенно, когда речь идет о зарубежной стажировке, обучении и т.п.); возможность охватить больше аудитории при проведении конференций, вебинаров и т.п.; возможность проводить совместные заседания кафедр, советов и оперативно решать организационные и другие вопросы [9].

Заключение и перспективы дальнейших исследований

Таким образом, угрозы и потенциальные возможности влияния дестабилизирующих обстоятельств природного характера в обществе на развитие высшего и послевузовского образования разные в зависимости от условий. Ведь в разных регионах развитие высшего образования имеет свои особенности. Однако наблюдаются и общие для всех учреждений высшего образования тенденции. Общим для всех регионов Казахстана стал переход на дистанционную форму образования. Большинство учреждений высшего образования имели необходимую инфраструктуру, опыт онлайн обучения и использовали цифровые технологии в пандемию COVID-19, что позволило сохранить функционирование образовательного процесса. На национальном уровне разработаны нормативные документы, позволившие перейти на отдаленный режим работы. Было организовано информационное

сопровождение преподавателей и соискателей высшего образования. Приняты меры по экономической поддержке заведений высшего образования. Также для образовательной системы характерна потеря финансовой стабильности. В то же время для многих развивающихся стран вызовом стало ограничение роста неравенства доступа к образованию и недостаточная методическая подготовка преподавателей. Основной проблемой стала актуализация подготовки специалистов в об-

ласти медицины, технической отрасли (инженерии), культуры и искусств.

Перспективой развития, на наш взгляд, является разработка и внедрение новой модели образования, которая сможет гибко реагировать на вызовы времени. В такой модели необходимо предусмотреть возможность сочетания традиционного взаимодействия между участниками образовательного процесса с онлайн разработками для дистанционной формы образования.

Список литературы

1. Уварова А.Ю., Фрумина И.Д. Трудности и перспективы цифровой трансформации образования. – Москва: ИД Высшей школы экономики, 2019. – 343 с.
2. Шнейдер Л.Б. Реальности дистанционного обучения в контексте пандемии // Высшее образование сегодня. – 2020. – № 7. – С. 18-23.
3. Минина В.Н. Цифровизация высшего образования и ее социальные результаты // Вестник Санкт-Петербургского университета. Социология. – 2020. – Т. 13. – Вып. 1. – С. 84-101.
4. Соколовская И.Э. Социально-психологические факторы удовлетворенности студентов в условиях цифровизации обучения в период пандемии COVID-19 и самоизоляции // Цифровая социология. – 2020. – Т. 3. – № 2. – С. 46-54. <https://doi.org/10.26425/2658-347X-2020-2-46-54>.
5. Методические рекомендации о проведении в организациях, осуществляющих образовательную деятельность по образовательным программам дошкольного образования и присмотр и уход за детьми, любой формы собственности, а также индивидуальными предпринимателями необходимых мероприятий, направленных на снижение рисков распространения новой коронавирусной инфекции, в том числе об организации медицинского осмотра детей при функционировании указанных образовательных организаций в режиме свободного посещения // Министерство просвещения Российской Федерации. [Электронный ресурс] – URL: <https://docs.edu.gov.ru/document/id/1808> (дата обращения: 19.10.2021).
6. Летягина Е.Н., Кутасин А.Н., Сударикова И.А. О негативных последствиях организации учебного процесса в условиях пандемии COVID-19 // Современные проблемы науки и образования. – 2021. – № 3. – С. 125-126.
7. Орусова О.В. Как коронавирус изменил систему высшего образования: анализ перехода вузов на дистанционное обучение // Научное обозрение. Серия. – 2020. – Т. 1. – С. 184-195.
8. Лебедев А.В., Воронина В.И. Коронавирус как драйвер цифровой трансформации системы высшего образования // Цифровое пространство: экономика, управление, социум. – 2020. – С. 183-194.
9. Шабанов Г.А., Растягаев Д.В. Цифровизация вуза: реальность и ожидания // Высшее образование сегодня. – 2020. – № 1. – С. 2-7. DOI: <https://doi.org/10.25586/RNU.HET.20.01.P.02>.

А.К. Аманова, Г.К. Джумажанова, О.Г. Беленко

Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті, Семей, Қазақстан

Форс-мажорлық жағдайлардың (коронавирус) жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру саласына әсері

Аңдатпа. Мақалада COVID-19-дың Қазақстандағы жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беруді дамытуға әсері талданған. ЖОО-ның көпшілігіне тән негізгі проблемалар : онлайн оқытудың кәсіби

әзірленген бағдарламаларының жоқтығы, жеткіліксіз қаржыландыру, студенттермен онлайн режимінде жұмыс істеу үшін мұғалімдердің әдістемелік даярлығының қажеттілігі анықталған. Ғылыми әдебиеттерге шолу, зерттелетін мәселе бойынша ғалымдардың ғылыми көзқарастары сараланған. Қашықтық форматқа көшу кезінде Қазақстандағы жоғары оқу орындарының проблемалары және жоғары білімнің дамуына COVID-19 әсері мәселесі қарастырылған. Педагогикалық ұжым мен студенттердің қашықтықтан оқытуға қатынасын анықтау мақсатында эксперименттік зерттеу жүргізіліп, сауалнама нәтижелері ұсынылды. Қорытындылай келе, қашықтағы оқыту форматының білім беру жүйесінің дамуына кейбір артықшылығы ұсынылған.

Түйін сөздер: пандемия; COVID-19; жоғарғы білім; ЖОО оқытушысы; цифровизация, қашықтықтан оқыту, студент.

A.K. Amanova, G.K. Dzhumazhanova, O.G. Belenko

Shakarim State University of Semey, Kazakhstan

The impact of force majeure situations (coronavirus) on the industry of higher and postgraduate education

Abstract. The article examines the influence of COVID-19 on the development of graduate and postgraduate education in Kazakhstan. The majority of universities faced issues such as a lack of properly established curricula for online learning, insufficient funding, and the demand for instructors to receive methodological training in order to engage with students online. During the systematic literature review, only scientific data was picked in order to give reliable information. COVID-19's effect on the growth of higher education in Kazakhstan is taken into account. It was looked into how difficult it was for Kazakhstan's higher education institutions to work during the change to the distance format. The views of instructors and students toward distant learning were determined through a pilot study and survey. It has been given consideration to the influence of threats and possible opportunities, destabilizing situations of natural origin, on the evolution of educational institutions. At the conclusion of the paper, the advantage of the distance format is addressed.

Keywords: pandemic, COVID-19, higher education, teacher of an institution of higher education, digitalization, distance learning, student.

References

1. Uvarova A.YU., Frumina I.D. Trudnosti i perspektivy cifrovoj transformacii obrazovaniya [Difficulties and prospects of digital transformation of education] (Moskva: pod red. ID Vysshej shkoly ekonomiki, 2019, 343 s.) [Moscow: ed. Publishing House of the Higher School of Economics, 2019, 343 p.]. [in Russian].
2. SHnejder L.B. Real'nosti distancionnogo obucheniya v kontekste pandemii, Vysshee obrazovanie segodnya [The reality of distance learning in the context of the pandemic, Higher education today], 7, 18-23 (2020). DOI: <https://doi.org/10.25586/RNU.HET.20.07.P.18>. [in Russian].
3. Minina V.N. Cifrovizaciya vysshego obrazovaniya i ee social'nye rezul'taty, Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Sociologiya [Digitalization of higher education and its social results, Bulletin of St. Petersburg University. Sociology], 13(1), 84-101 (2020). DOI: <https://doi.org/10.21638/spbu12.2020.106>. [in Russian].
4. Sokolovskaya I.E. Social'no-psihologicheskie faktory udovletvorennosti studentov v usloviyah cifrovizacii obucheniya v period pandemii COVID-19 i samoizolyacii, Cifrovaya sociologiya [Socio-psychological factors of student satisfaction in the context of digitalization of education during the COVID-19 pandemic and self-isolation, Digital Sociology], 3(2), 46-54 (2020). <https://doi.org/10.26425/2658-347X-2020-2-46-54>. [in Russian].
5. Metodicheskie rekomendacii o provedenii v organizacijah, osushchestvlyayushchih obrazovatel'nyu deyatel'nost' po obrazovatel'nym programmam doshkol'nogo obrazovaniya i prismostr i uhod za det'mi, lyuboj formy sobstvennosti, a takzhe individual'nymi predprinimatel'nyimi neobhodimymi meropriyatij, napravlennyh na snizhenie riskov rasprostraneniya novoj koronavirusnoj infekcii, v tom chisle ob organizacii medicinskogo osmotra detej pri funkcionirovanii ukazannyh obrazovatel'nyh organizacij v rezhime svobodnogo poseshcheniya.

Ministerstvo prosveshcheniya Rossijskoj Federacii [Methodological recommendations on carrying out in organizations engaged in educational activities in educational programs of preschool education and childcare, of any form of ownership, as well as individual entrepreneurs, the necessary measures aimed at reducing the risks of the spread of a new coronavirus infection, including the organization of a medical examination of children during the functioning of these educational organizations in the mode of free visiting. Ministry of Education of the Russian Federation]. [Electronic resource] – Available at: <https://docs.edu.gov.ru/document/id/1808> (Accessed: 19.10.2021). [in Russian].

6. Letyagina E.N., Kutasin A.N., Sudarikova I.A. O negativnyh posledstviyah organizacii uchebnogo processa v usloviyah pandemii COVID-19, *Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya* [n the negative consequences of the organization of the educational process in the context of the COVID-19 pandemic, Modern problems of science and education], 3, 125-126 (2021). [in Russian].

7. Orusova O.V. Kak koronavirus izmenil sistemu vysshego obrazovaniya: analiz perekhoda vuzov na distancionnoe obuchenie, *Nauchnoe obozrenie. Seriya* [How coronavirus has changed the system of higher education: analysis of the transition of universities to distance learning, Scientific Review. Series], 1, 184-195 (2020). [in Russian].

8. Lebedev A.V., Voronina V.I. Koronavirus kak drajver cifrovoj transformacii sistemy vysshego obrazovaniya, *Cifrovoe prostranstvo: ekonomika, upravlenie, socium* [Coronavirus as a driver of digital transformation of the higher education system, Digital space: economics, management, society], 183-194. (2020). [in Russian].

9. SHabanov G.A., Rastyagaev D.V. Cifrovizaciya vuza: real'nost' i ozhidaniya, *Vysshee obrazovanie segodnya* [University Digitalization: Reality and Expectations, Higher Education Today], 1, 2-7 (2020). DOI: <https://doi.org/10.25586/RNU.HET.20.01.P.02>. [in Russian].

Сведения об авторах:

Аманова А.К. – доктор PhD, старший преподаватель кафедры педагогики и психологии Семипалатинского государственного университета имени Шакарима, Танирбергена, 1, Семей, Казахстан.

Джумажанова Г.К. – ассоциированный профессор кафедры педагогики и психологии Семипалатинского государственного университета имени Шакарима, Танирбергена, 1, Семей, Казахстан.

Беленко О.Г. – Кандидат психологических наук кафедры педагогики и психологии университета имени Шакарима города Семей, Танирбергена, 1, Семей, Казахстан.

Аманова А.К. – Senior Lecturer of the Department of Pedagogy and Psychology of Shakarim Semipalatinsk State University, PhD, Tanirbergenova, 1, Semey, Kazakhstan.

Dzhumazhanova G.K. – Associate Professor of the Department of Pedagogy and Psychology of Semipalatinsk State University named after Shakarim, Tanirbergenov, 1, Semey, Kazakhstan.

Belenko O.G. – Candidate of psychological sciences of the Department of Pedagogy and Psychology Shakarim University of Semey, Tanirbergenov, 1, Semey, Kazakhstan.

К.Б. Алипина¹
К.Ш. Бакирова²
Б.С. Сатандинова³

^{1,3}С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті, Өскемен, Қазақстан
²Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
(E-mail: 1alipina_87@mail.ru, 2bakirova59@mail.ru, 3bulbul_satandinova@mail.ru)

Орман шаруашылығы бағыты бойынша білім алушылардың ғылыми-зерттеу құзыреттілігін қалыптастырудың әдістемесі

Аңдатпа. Мақалада орман шаруашылығы білім бағыты бойынша білім алушылардың ғылыми-зерттеу құзыреттілігін қалыптастырудың әдістемесі сипатталған. Ғылыми-зерттеу құзыреттілігін қалыптастырудың өзектілігі ашылып, жұмыстың мақсаты, міндеттері, зерттеу пәні және объектісі анықталған. Білім алушылардың ғылыми-зерттеу құзыреттілігін қалыптастырудың гипотезасы ұсынылды. Ғылыми-зерттеу құзыреттілігі қандай қабілеттердің, дағдылардың болуын талап ететіндігі анықталып, ғылыми-зерттеу құзыреттілігін қалыптастырудың әдістемесі жасалды. Орман шаруашылығы бағыты бойынша эксперименттік және бақылау топтарындағы білім алушылардың ғылыми-зерттеу құзыреттілігін қалыптастыру алдында, білім алушылардың бастапқы ғылыми-зерттеу құзыреттілігінің даму деңгейлері, соның ішінде ғылыми-зерттеу құзыреттілігінің ынталандыру, когнитивті, процессуалды, рефлексивті компоненттерінің даму деңгейлері анықталды. Артынан, білім алушыларға жүргізілген эксперименттік оқытудың үш типтік тапсырмасын орындау алгоритмі берілді. Атқарылған жұмыстардан кейінгі 6B08301 «Орман ресурстары, аңшылықтану және ара шаруашылығы» білім беру бағдарламасының білім алушыларының 2021-2022 оқу жылында және 2022-2023 оқу жылының 1 жартысында сабақтан тыс уақыттағы ғылыми-зерттеу жұмыстармен айналысу деңгейін салыстырмалы түрде саралау жүргізілген.

Түйін сөздер: Ғылыми-зерттеу құзыреттілігі, ынталандыру компоненті, когнитивті компонент, процессуалды компонент, рефлексивті компонент, құзыреттілікті қалыптастыру, орман шаруашылығы бағыты, білім алушылар.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-14-4-19-31>

Кіріспе

Жоғары білім беру жүйесінің өзекті міндеттерінің бірі түлектердің ғылыми-зерттеу құзыреттілігін қалыптастыру болып табылады. Бакалавриаттың «Орман шаруашылығы және жануарлар дүниесі» салалық біліктілік шеңберінде құрамына ғылыми-зерттеу және жобалау кіретін негізгі білім беру бағдарлама-

сын игеру процесінде түлектер дайындалатын кәсіби қызмет түрлері белгіленген.

Үш сатылы білімі бар жоғары оқу орындарында (бакалавриат, магистратура және докторантура) түлектерге білім берудің жеке, пәндік және метапәндік нәтижелеріне қойылатын талаптар белгіленетіні белгілі.

Білім берудің барлық деңгейлеріндегі олардың мазмұнын талдау, біріншіден, олардың

сабақтастығы туралы, екіншіден, білім алушылардың оқу іс-әрекеттерін біртіндеп қиындату туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Мысалы, бакалавриат білім алушылары үшін бұл жаңа ғылыми білімді алу, өзгерту және қолдану мүмкіндігі; магистратура білім алушылары үшін-бұл іскерліктер кешені: ақпаратты жинау, өңдеу, талдау, ұйымдастыру, беру және интерпретациялаудың әртүрлі тәсілдерін пайдалану, осы ақпаратты талдау және оны жазбаша нысанда жазып алу, ақпараттық селективтілік, этика және этикет нормаларын сақтай отырып, өз сөзін дайындау және аудио, бейне және графикалық сүйемелдеумен сөйлеу; докторантура білім алушылары үшін – бұл салыстыру, талдау, синтездеу, жалпылау, белгілер бойынша жіктеудің күрделі логикалық әрекеттерімен байланысты дағдылар, аналогиялар мен себеп-салдарлық қатынастарды құру, ойлауды құру, белгілі сатыға жатқызу, объектілер мен процестер арасындағы маңызды байланыстар мен қатынастарды көрсететін негізгі пәндік және пәнаралық ұғымдармен жұмыс істеу мүмкіндігі, жаңа білім алу мүмкіндігі, оны оқу, оқу-жобалау және әлеуметтік-жобалау жағдайларында қайта құру және қолдану, нәтижесінде білім алушылардың ғылыми ойлау түрін және ғылыми терминологияны қолдану дағдыларын қалыптастыруды қамтамасыз етеді. Білім алушылардың аталған пәндік және метапәндік іс-әрекеттерді меңгеруі оларда ұғымдарды айқындау, жалпылау құру, ұқсастықтарды белгілеу, жіктеу үшін негіздер мен критерийлерді жіктеу, себеп-салдарлық байланыстарды орнату, логикалық пайымдау, қорытынды жасау (индуктивті, дедуктивті және ұқсастық бойынша) және қорытынды жасау біліктерін дамытуды көздейді.

Демек, болашақ орман шаруашылығының мамандары ретінде бакалавриат түлектері салалық біліктілік аясында белгіленген жоғарыда аталған дағдыларды қалыптастыра білуі керек, сонымен қатар, әрине, барлық осы дағдыларды жоғары өнімді деңгейде, сонымен қатар ғылыми құзыреттілікті құрайтын басқа да зерттеу дағдыларын игеруі керек. Әр түрлі деңгейдегі білім алушыларда зерттеу құзы-

реттілігін қалыптастыру мәселесі соңғы жылдары Т.В. Боровикованың [1], С.В. Дзюбенконың [2], О.В. Зданович [3], И.Н. Чернышева, И.А.Иродова [4], Н.В. Миненко [5], Ж.В. Рассказова [6], Л.М. Репета [7], [3], Э.Г. Чернова [8], И.В. Шадчина [9], В.С. Елагина [10] және т. б. еңбектерінде белсенді талқылануда.

Аталған авторлардың тәсілдемелерін талдау тақырыпты әзірлеудің негізгі бағыттарын анықтауға мүмкіндік береді: білім алушылардың зерттеу қызметін ұйымдастыруға байланысты (Л. М. Репета, И.В. Шадчин және т. б.); болашақ педагогтар мен оқушылардың зерттеу құзыреттілігімен салыстыруда (Ж. В. Рассказова, Н. В. Миненко және т. б.); зерттеу құзыреттілігінің құрылымы мен мазмұнын анықтау (С.В. Дзюбенко, Н.В. Миненко, О. В. Зданович және т. б.).

Жұмыстың өзектілігі. Қазіргі уақытта жоғары оқу орындарының оқу жоспарларында, атап айтқанда білім беру процесінде өмірдің барлық салаларында қазіргі қоғам үшін қажет ғылыми-зерттеу құзыреттілігін қалыптастыру үшін жеке тұлғаны дамытуға арналған пәндер сирек кездеседі. Ғылыми-зерттеу құзыреттілігі бар, зерттеу және инновациялық қызметтің ерекшелігін білетін белсенді және бастамашыл мамандарға деген қажеттілік үнемі артып келеді.

Мұндай жағдайларда қазіргі заманғы маман үшін қажетті ақпаратты өз бетінше іздеу, кәсіби қызметтің теориялық негіздерін құрайтын іргелі білімді игеру, мінез-құлық пен қызметтің жаңа стратегияларын құру және іске асыру мүмкіндігі ерекше маңызды болады. Ғылыми-зерттеу құзыреттілігі маманның кәсіби және әлеуметтік қызметке дайындығы құрылымындағы жетекші компоненттердің біріне айналады. Сондықтан ғылыми-зерттеу құзыреттілігін қалыптастыру және дамыту туралы мәселе жоғары оқу орындарының түлектеріне қойылатын өзекті талаптардың қатарына қойылады.

Жұмыстың мақсаты - ағаш өсімдіктерінің тұқымдарының өнгіштігі мысалында орман шаруашылығын дайындау бағыты бойынша білім алушылардың ғылыми-зерттеу құзыреттілігін қалыптастырудың ғылыми-әдістемелік қамтамасыз етілуін әзірлеу.

Зерттеу объектісі - білім алушылардың ғылыми-зерттеу құзыреттілігін қалыптастыру процесі.

Зерттеу пәні - ағаш өсімдіктерінің тұқымдарының өнгіштігі мысалында орман шаруашылығын дайындау бағыты бойынша білім алушылардың ғылыми-зерттеу құзыреттілігін қалыптастырудың ғылыми-әдістемелік қамтамасыз етілуі.

Зерттеу гипотезасы – білім алушылардың ғылыми-зерттеу құзыреттілігін қалыптастыру егер келесі шарттарды орындаса тиімді болады:

- білім алушылардың ғылыми-зерттеу құзыреттіліктерінің бастапқы жағдайын анықтау;
- процестің түпкі мақсаты ретінде қарастырылатын ғылыми-зерттеу құзыреттілігінің құрамын, құрылымын, функциялары мен негізгі қасиеттерін анықтау;
- ғылыми-зерттеу құзыреттілігін білім алушылардың зерттеу қызметіне ынталандырудан бастап оқу және ғылыми-зерттеу жұмысында белсенді шығармашылыққа дейінгі үздіксіз кезеңдік процесс ретінде қалыптастыру;
- ағаш өсімдіктері тұқымдарының өнгіштігі мысалында орман шаруашылығы бағыты бойынша білім алушылардың ғылыми-зерттеу құзыреттілігін қалыптастыруға бағытталған нақты кәсіби проблемалар негізінде тапсырмаларды іріктеу және құру;
- талдамалы-болжамдық, ынталандыру-бағдарлық, өзіндік-жобалаушылық, ұйымдастыру-әдістемелік және түзету-алдын алу сатысы мен олардың кезеңдерін қамтитын ағаш өсімдіктері тұқымдарының өнгіштігі мысалында орман шаруашылығы бағыты бойынша білім алушылардың ғылыми-зерттеу құзыреттілігін қалыптастыру технологиясын жобалау және енгізу;
- оқытушылар үшін білім алушылардың ғылыми-зерттеу құзыреттілігін қалыптастыруға ықпал ететін арнайы курс әзірлеу және енгізу.

Зерттеудің міндеттері:

- ағаш өсімдіктерінің тұқымдарының өнгіштігі мысалында орман шаруашылығы

бағыты бойынша білім алушылардың ғылыми-зерттеу құзыреттілігін қалыптастырудың мәні мен мазмұнын ашу;

- ғылыми-зерттеу құзыреттілігін қалыптастырудың ғылыми-педагогикалық негізін анықтау;
- ағаш өсімдіктерінің тұқымдарының өнгіштігі мысалында орман шаруашылығы бағыты бойынша білім алушылардың ғылыми-зерттеу құзыреттілігін қалыптастырудың ғылыми-әдістемелік қамтамасыз етуді әзірлеу;
- ағаш өсімдіктерінің тұқымдарының өнгіштігі мысалында орман шаруашылығы бағыты бойынша білім алушылардың ғылыми-зерттеу құзыреттілігін қалыптастыруды ғылыми-әдістемелік қамтамасыз етуді эксперименталды тексеру.

Зерттеу базасы: зерттеу «С.Аманжолов атындағы ШҚУ» КЕ АҚ, ІТ және жаратылыстану технологиялары факультетінің биология кафедрасында жүргізілді.

Іс жүзінде барлық авторлар ғылыми-зерттеу құзыреттілігін тұтас интегративті, динамикалық жеке сапа ретінде түсіндіреді, оның мазмұны білім алушының ЖОО-да оқу кезеңінде зерттеу қызметі процесінде қалыптасатын білімі мен дағдыларының белгілі бір бөлшегі болып табылады. Ол ғылымға терминалдық құндылық ретінде қарауымен сипатталады және субъектінің өзінің кәсіби қызметімен байланысты мәселелерді дербес шешуге, сондай-ақ зерттеу нәтижелерін өзінің практикалық жұмысына енгізуге дайындығын анықтайды.

Білім алушыларда ғылыми-зерттеу құзыреттілігін қалыптастыру әдістемесін құру алдында, ғылыми-зерттеу құзыреттілігі қандай қабілеттердің болуын көздейдітінін анықтап алайық:

- мәселені көру және тұжырымдау, зерттеу жұмысының мақсатын анықтау;
- зерттеу міндеттерінің өзектілігін, жаңалығын, теориялық және практикалық маңыздылығын түсіну және негіздеу;
- гипотезаларды ұсыну және негіздеу, дайын және жеке алгоритмдер мен схемаларды қолдана отырып шешім жоспарлау;

– ақпараттық технологиялар көмегімен зерттеудің жаңа әдістерін өз бетінше меңгеру, білім алу;

– дайын немесе өздігінен жасалған бағдарлама бойынша зерттеу жүргізу;

– өз жұмысының нәтижелерін немесе белгілі ғылыми жетістіктерді ұсыну.

Ғылыми-зерттеу құзыреттілігі дегеніміз

– бұл субъектінің білімінің көлемі, оның ғылыми зерттеуді ұйымдастырудағы хабардарлығы, сонымен қатар белгілі бір ғылыми мәселені зерттеу және шешу мақсатында ғылыми-зерттеу қызметін жүзеге асырудағы практикалық дағдылардың даму деңгейі [11].

Ғылыми-зерттеу дағдыларының құрамына біз дағдылардың екі тобын қосамыз:

1) әдеби дереккөздермен жұмыс (зерттеу тақырыбы бойынша библиографиялық іздеу және зерттеу авторы оның өзектілігін негіздеу үшін пайдалана алатын дереккөздерді іріктеу; жұмыстың мазмұнын тұтастай немесе қандай да бір толық меңгеруге бағытталған, ғылыми маңыздылығы дәрежесі бойынша зерделенетін дереккөздерді саралау; арнайы және анықтамалық әдебиеттерді ұтымды және тиімді пайдалану; зерделенетін бастапқы дереккөздің орталық идеяларын талдауды, синтездеуді, қорытуды, интеграциялауды жүзеге асыру; басты ойды, дереккөз идеяларын бөліп көрсету, ұқсастықтар мен айырмашылықтар белгілері бойынша әртүрлі авторлардың бір құбылыс туралы ойларын салыстыру, олардың әрқайсысында ұтымды нұсқаны анықтау және жасалған қорытындыларды зерттеушінің ұстанымымен салыстыру; зерделенген материалды өңделген түрде баяндау);

2) зерттеушіге зерттеу жұмысын тиімді жүргізуге мүмкіндік беретін зерттеу іскерлігінің өзі (зерттеу параметрлерін, оның ішінде зерттеу жұмысының нақты міндеттерін айқындау және тұжырымдау; таңдалған логиканың, баяндау жүйесі мен тәсілінің дұрыстығын негіздеу; зерттеу жұмысының нәтижелерін бағалау критерийлерін әзірлеу және олардың заңдылығын негіздеу; күтілетін нәтижеге қол жеткізуді қамтамасыз ететін педагогикалық жағдайларды іске асыру процесін сипаттау; зерттеу жұмысының нәтижелерін

талдау; эксперименттік жұмыс бағдарламасы; сызбаларды, кестелерді, сызбаларды өз бетінше құру, осы графикалық объектінің жұмысының мәтініне орналастырудың орындылығын түсіндіру және дәлелдеу; өз материалдары мен басқа авторлардың материалдары негізінде қорытынды жасау; зерттеу жұмысын оның кезеңдерін, аяқтау әдістері мен мерзімдерін анықтай отырып жоспарлау; алынған материалдарды объективті бағалауды қамтамасыз ететін барабар мақсаттарды диагностикалық әдістемелерді таңдау нәтижелерін есептеу және олардың дұрыстығын дәлелдеу).

Зерттеу құзыреттілігі құрылымындағы маңызды зерттеу дағдыларының бірі ғылыми зерттеудің негізгі тұжырымдамасын қалыптастыру болып табылады. Жоғары оқу орнында оқу кезеңінде мұндай зерттеулер ретінде, біріншіден, оқу зерттеу жұмыстары (дипломдық жұмыстар және жобалар), екіншіден, ашық жариялауға арналған ғылыми мақалалар жатады.

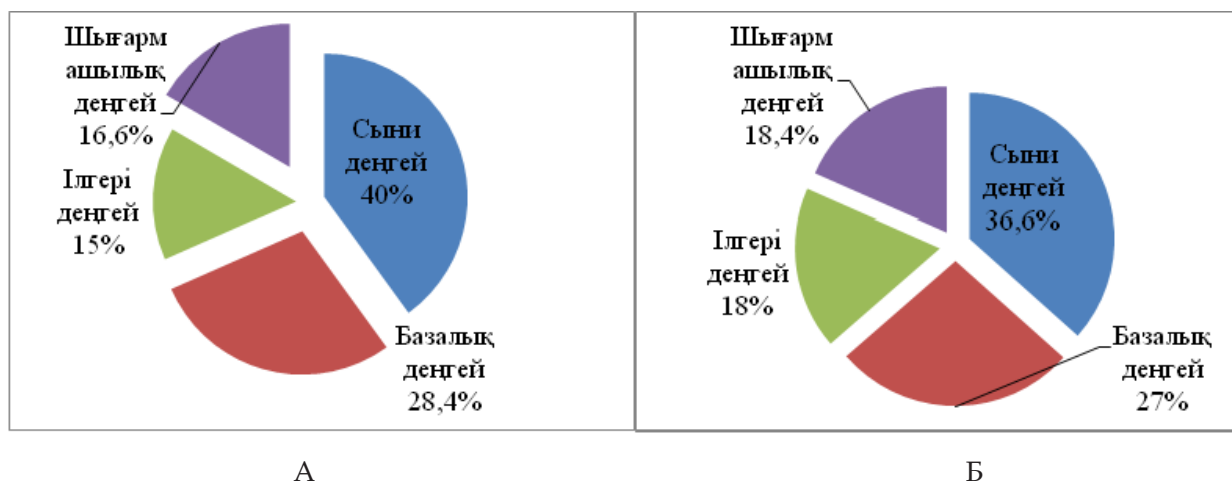
Әдебиеттерге шолу жасау барысында, жоғарғы оқу орындары білім алушыларының ғылыми-зерттеу құзыреттілігін қалыптастыруды жүзеге асырудың тұтас жүйесі жоқ екені анықталды. Кәсіби құзыреттіліктің қолданыстағы модельдерін, оқыту теориясын және оларды практикалық қолдануды зерттеу қиын.

Мұның себебі – олардың дискреттілігі, әдіснамалық негізділігінің жеткіліксіздігі және университет білім алушыларында ғылыми құзыреттілікті қалыптастырудың бірыңғай әдістемелік жүйесінің болмауы.

Ғылыми-зерттеу құзыреттілігін қалыптастырудың әдістемесін жасап, білім алушыларға бұл құзыреттілікті қалыптастыру алдында, олардың деңгейлері анықталып, келесі 1 суретке және 1 кестеге сай нәтижелер алынды. Айқындаушы кезеңде біз білім алушылардың ғылыми-зерттеу құзыретінің бастапқы деңгейін анықтау бойынша жұмыс жүргіздік. Нәтижелер 1 кестеде келтірілген. Экспериментке барлығы 29 білім алушы (эксперименттік топ) қатысты, олардың зерттеу құзыреттілігін қалыптастыру нәтижелері бақылау тобының білім алушыларымен салыстырылатын болады – 20 адам.

Кесте 1. Эксперименттік оқытуға дейін білім алушылардың ғылыми-зерттеу қызметінің даму деңгейі

Ғылыми-зерттеу құзыреттілігінің даму деңгейі	Эксперименттік топ, %	Бақылау тобы, %
Сыни деңгей	36,6	40
Базалық деңгей	27	28,4
Ілгері деңгей	18	15
Шығармашылық деңгей	18,4	16,6

1 сурет. Эксперименттік оқытуға дейін білім алушылардың ғылыми-зерттеу құзыреттілігін даму деңгейі (А – бақылау тобы, Б – эксперименттік топ)

Когнитивтік, процессуалдық, рефлексивті компоненттердің ғылыми-зерттеу қызметінің даму деңгейлерінің арифметикалық орташа мәні бойынша эксперименттік оқытуға дейін білім алушылардың зерттеу құзыреттілігін дамытудың бастапқы деңгейі анықталды. 1 кесте мен суреттің деректеріне сәйкес эксперименттік және бақылау топтарының білім алушыларында ғылыми-зерттеу құзыреттілігін дамытудың сыни және базалық деңгейлері

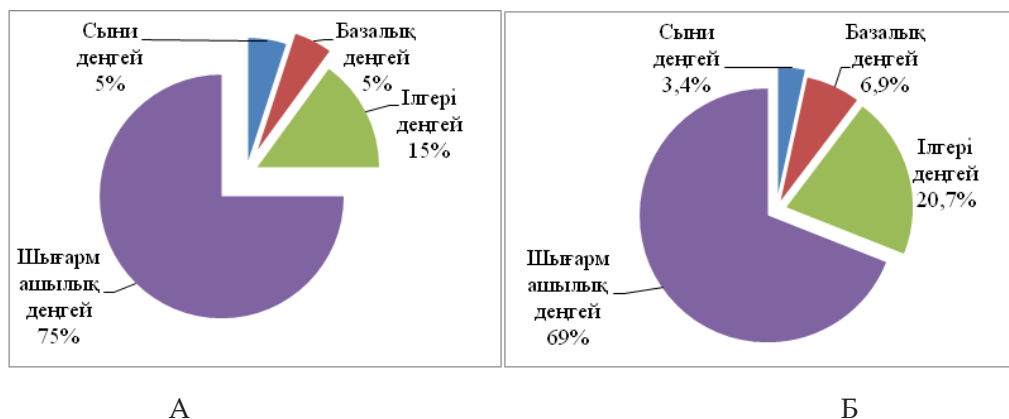
басым. Сыни және базалық деңгейдің басым болу себебін төмендегі белгілі бір компонент бойынша әр кестеге жасалған тұжырымдардан көруге болады.

Ғылыми-зерттеу қызметінің ынталандыру компонентінің даму деңгейі 2-кестеде келтірілген.

Сауалнама негізінде ғылыми-зерттеу жұмысына уәждеме, білім алушылардың ғылыми-зерттеу жұмысымен айналысқысы

Кесте 2. Ғылыми-зерттеу қызметінің ынталандыру компонентінің даму деңгейі

Ғылыми-зерттеу құзыреттілігінің даму деңгейі	Эксперименттік топ, %	Бақылау тобы, %
Сыни деңгей	3,4	5
Базалық деңгей	6,9	5
Ілгері деңгей	20,7	15
Шығармашылық деңгей	69	75

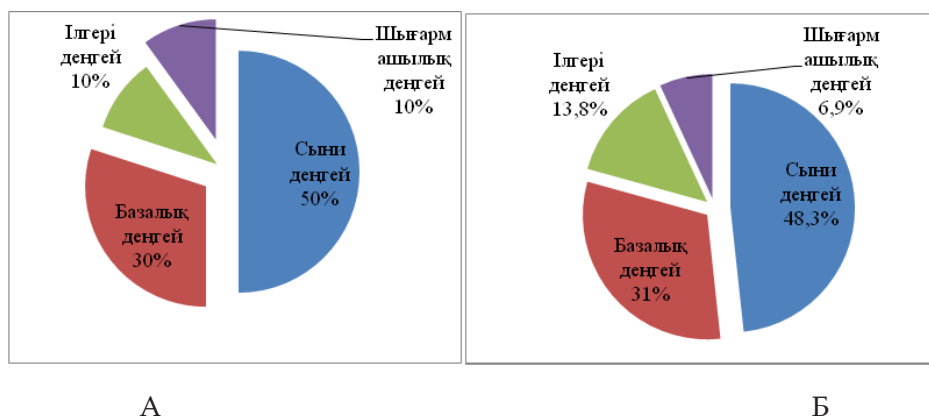
2 сурет. Ғылыми-зерттеу қызметінің ынталандыру компонентінің даму деңгейі (А – бақылау тобы, Б – эксперименттік топ)

келетіні және қызығушылық танытатыны туралы қорытынды жасалды (эксперименттік топта 69% және бақылау тобында 75%). Мұны 2 суретте келтірілген мәліметтер дәлелдейді. Сауалнамаға сәйкес, екі топтың да жаңа білімді игеруге және оларды алу тәсілдеріне қызығушылығы бар. Олардың көпшілігі өздерінің қабілеттерін ғылыми-зерттеу қыз-

метінде іске асырғысы келеді, бұл жетістікке жетуге және болашақта жұмысқа орналасуға көмектеседі. Білім алушылардың жаңа танымға деген қызығушылығы және табысқа жету ниеті бізге ғылыми-зерттеу құзыретін қалыптастыру процесінде көмектеседі. Ең бастысы - дұрыс тәсіл табу және білім алушыларды тарту, қызықтыру.

Кесте 3. Ғылыми-зерттеу қызметінің когнитивті компонентінің даму деңгейі

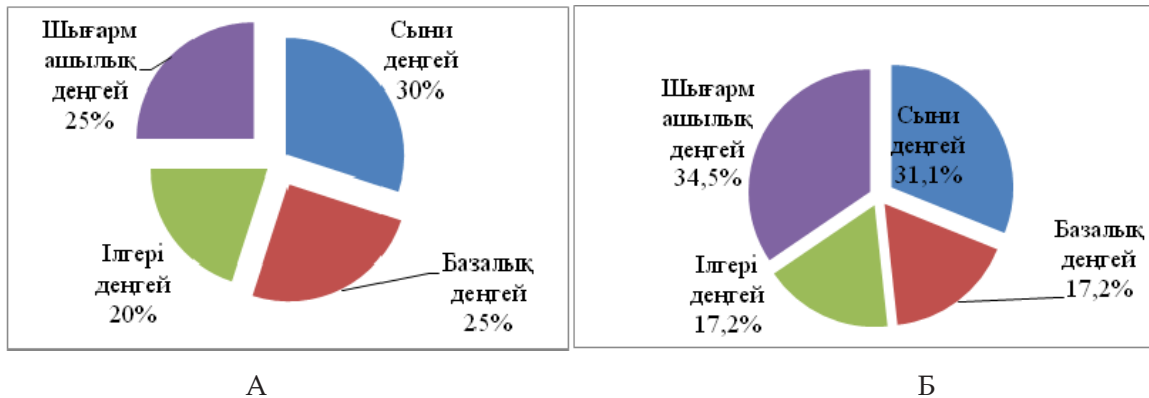
Ғылыми-зерттеу құзыреттілігінің даму деңгейі	Эксперименттік топ, %	Бақылау тобы, %
Сыни деңгей	48,3	50
Базалық деңгей	31	30
Ілгері деңгей	13,8	10
Шығармашылық деңгей	6,9	10

3 сурет. Ғылыми-зерттеу құзыреттілігінің когнитивті компонентінің даму деңгейі (А –бақылау тобы, Б – эксперименттік топ)

Кесте 4. Ғылыми-зерттеу қызметінің процессуалды компонентінің даму деңгейі

Ғылыми-зерттеу құзыреттілігінің даму деңгейі	Эксперименттік топ, %	Бақылау тобы, %
Сыни деңгей	31,1	30
Базалық деңгей	17,2	20
Ілгері деңгей	17,2	25
Шығармашылық деңгей	34,5	20

4 сурет. Ғылыми-зерттеу құзыреттілігінің процессуалды компонентінің даму деңгейі (А –бақылау тобы, Б – эксперименттік топ)

Білім алушылардың ғылыми-зерттеу құзыреттілігінің когнитивті компонентінің даму деңгейі анықталып, 3 кестеге сәйкес мәліметтер алынды.

Жауаптарды талдай отырып, білім алушылардың өзін-өзі жетілдіруге және өзін-өзі дамытуға деген ұмтылысы бар екенін көреміз. Көптеген білім алушылар ғылыми-зерттеу жұмыстарының қалай орындалатынын және зерттеуді неден бастау керектігін білмейді. Оқушылардың танымдық даму деңгейі өте нашар.

3 сурет бойынша біз білім алушылардың зерттеу функциялары мен әдістерін білмей-

тінін көреміз. Сауалнама нәтижелері бойынша білім алушылар зерттеу мәселесінің шығармашылық балама шешімдерін таба алмайды деп айта аламыз.

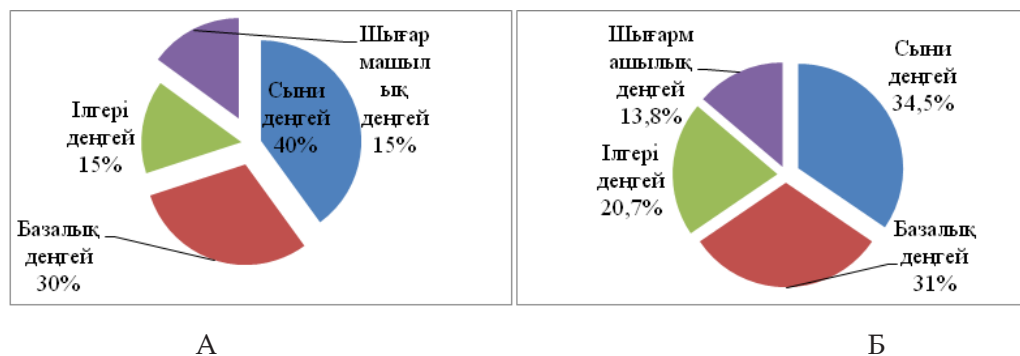
4 кестеде көрсетілген нәтижелер білім алушылардың ғылыми-зерттеу құзыреттілігінің процессуалды компонентінің дамыту деңгейі сыни деңгейде екенін көрсетеді. Білім алушыларға зерттеу гипотезасын ұсыну және мәселені шешудің стандартты емес тәсілдерін қолдану қиын.

5 кестеде және 5 суретте көрсетілгендей эксперименттік оқытуға дейін білім алушылардың зерттеу құзыреттілігінің рефлексивті

Кесте 5. Ғылыми-зерттеу қызметінің рефлексивті компонентінің даму деңгейі

Ғылыми-зерттеу құзыреттілігінің даму деңгейі	Эксперименттік топ, %	Бақылау тобы, %
Сыни деңгей	40	34,5
Базалық деңгей	30	31
Ілгері деңгей	15	20,7
Шығармашылық деңгей	15	13,8

5 сурет. Ғылыми-зерттеу құзыреттілігінің рефлексивті компонентінің даму деңгейі (А– бақылау тобы, Б – эксперименттік топ)

компонентінің даму деңгейі сыни және базальқ деңгейлер шығармашылық және озық деңгейлерден басым болады.

Білім алушылар ғылыми-зерттеу жұмыстарымен айналысуға дайын емес және ғылыми-зерттеу жұмысын оқу қызметінің ажырамас бөлігі деп санамайды деп айтуға болады. Мұның себебі - зерттеу іс-әрекетінің субъектісі ретінде өзін-өзі бағаламау, зерттеу жұмысының мақсаттары, міндеттері мен болжамды нәтижелерін білмеу, оқу-зерттеу жұмыстарын жүргізу процесінде қабілеттерін дұрыс бағаламау, жүргізілген зерттеу жұмыстары үшін жауапкершілік туралы түсінік жоқ.

Жоғары оқу орнының білім беру жағдайында білім алушыларының ғылыми-зерттеу құзыреттілігін қалыптастыру мен дамытудың барлық ерекшеліктерін ескере отырып, дайындық процесін ұйымдастыру білім алушылардың оқу-зерттеу қызметінен қазіргі кезеңдегі проблемаларды нақты ғылыми зерттеулерге; оны оңтайландыру мақсатында өндірістік процеске енгізілуі мүмкін өзекті ғылыми әзірлемелерге кезең-кезеңімен өтуін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді, бұл тұтастай алғанда түлектердің кәсіби қызметке дайындық деңгейін арттырады.

Эксперименттік және бақылау топтары білім алушылардың ғылыми зерттеу құзыреттілігінің деңгейі анықталғаннан кейін, «ғылыми зерттеуді ұйымдастыру мен жоспарлау» атты, 6B08301 «Орман ресурстары, аңшылықтану және ара шаруашылығы» білім алушыларының А және Б эксперименттік топтарына 2 апталық курс өткізілді.

Осы курсты меңгеру барысында білім алушыларға 3 типтегі тапсырмалар беріледі.

Бірінші типтегі тапсырмалар білім алушылардың әртүрлі ғылымдардағы ұғымдардың сөздік анықтамаларын талдай алуын дамытуға бағытталған: философия, психология, педагогика, әлеуметтану, биология және басқалар. Бұл тапсырма оқытушының басшылығымен интернетке қол жетімді дербес компьютерлермен жабдықталған оқу аудиториясында орындалады.

Бұл тапсырманың мақсаты - білім алушылардың компьютерде жұмыс істеу дағдыларының даму деңгейін диагностикалау; оларды компьютерлік мәтіндермен, оның ішінде интернет-ресурстардан көшірілген мәтіндермен жұмыс істеудің ұтымды тәсілдерімен жарақтандыру; қашықтықтан қол жеткізудің электрондық ресурстарының библиографиялық сипаттамасына қойылатын талаптармен таныстыру. Білім алушыларға әртүрлі анықтамалық интернет-басылымдарда қандай да бір ұғымның анықтамаларын табу, кемінде он анықтама жазып беру, оларды толықтығы тұрғысынан салыстыру және осы анықтама жазылған дереккөздің библиографиялық сипаттамасын жасау ұсынылады. Жұмыстың соңғы кезеңінде әрбір білім алушы өзінің анықтамасын оқып, өз таңдауын негіздейді.

Екінші типтегі тапсырмалар білім алушыларда іскерліктің үш түрін дамытуға бағытталған:

а) ұқсастық пен айырмашылық белгілері бойынша әдістердің әртүрлі нұсқаларын талдау;

б) берілген нұсқалардан ең тиімді әдісті таңдау таңдау;

в) ұсынылған әдістердің негізінде өзінің әдісіңді құру.

Мысалы, тапсырма беріледі: тұқымның өнуін анықтау әдістерінің арақатынасын, өзара байланысын, өзара тәуелділігін орнатыңыз. Содан кейін сіздің ойыңызша өзіңіздің ең тиімді нұсқаңызды ұсыныңыз.

Біздің тәжірибеміз көрсеткендей, егер әр тапсырма оны орындау бойынша әдістемелік нұсқаулармен және кейбір жағдайларда орындау үлгісімен бірге жүрсе, тиімділік артады. Бұл тапсырмада білім алушыларға тек әдістемелік нұсқаулар беріледі.

1. Тұқымның өнгіштігін анықтау әдістерінің арақатынасын, өзара байланысын, өзара тәуелділігін анықтау үшін интернет-ресурсты тауып, 4-5 нұсқаны жазып, ұқсастықтар мен айырмашылықтар бойынша әдістерді салыстыру қажет.

2. Жоғарыда келтірілген анықтамаларда ұқсас және әртүрлі белгілерді екі түрлі белгілермен белгілеңіз (астын сызу, майлы, курсив немесе кез-келген түспен бөлектеу – сары және т.б.) және ұқсастықтың қандай белгімен ерекшеленетінін және айырмашылығын көрсетіңіз (жазыңыз). Мысалы, ұқсас сипаттамалар курсивпен белгіленеді, ал айырмашылық майлы.

3. Ең жақсы нұсқаны көрсетіңіз және өз көзқарасыңызды негіздеңіз. Мысалы: Мен ең оңтайлы ... әдіс деп санаймын (анықтама нөмірін көрсетіңіз), өйткені... және т. б.

4. Тұқымның өнгіштігін анықтаудың әдістердің талдау негізінде өзіңіздің нұсқаңызды жасаңыз.

Тапсырманы орындау кезінде білім алушылардың тәуелсіздігін дамытуды ынталандыру үшін білім алушылардың жауаптары мағынасы жағынан ұқсас болуы мүмкін, бірақ мәтіндерде әр түрлі болуы керек екендігін ескерту қажет. Сондықтан оларға тапсырмаларды орындауда бір-бірінен көшірмеуге кеңес беріледі. Егер білім алушылардың жұмыстары бірдей болса, онда оларды оң бағалау мүмкін емес.

Үшінші типтегі тапсырма білім алушылардың проблемалық мәселелерді шешуде сыни тұрғыдан ойлауға ынталандырады. Мысалы, «терек ағашын тұқыммен және қаламшелеп көбейтудің әдістерін салыстыру» тақырыбы беріледі. Білім алушылар осы тақырыпқа байланысты жұмыстың мақсатын, міндеттерін, зерттеу объектісін, өзектілігін, жұмысты орындау әдістерін анықтаулары қажет. Тапсырманы орындап болған соң, әр білім алушы орындаған тапсырмасын баяндайды, оқытушы мен қалған білім алушылар оның қатесін түзеп, талдайды.

Орман шаруашылығы бағыты бойынша білім алушыларның ғылыми-зерттеушілік құзыреттіліктерін қалыптастыруға арналған әдістемені іске асыру нәтижелерін талдау оның тиімділігі туралы қорытынды жасауға негіз береді, өйткені ол кепілдендірілген нәтижеге қол жеткізуді қамтамасыз етеді және барлық қажетті жағдайларды сақтай отырып, оны

6 сурет. Білім алушылардың сабақтан тыс уақыттағы ғылыми-зерттеу жұмыстармен айналысу деңгейі (%)

кез-келген оқытушы кез-келген бағыттағы білім алушыларға жүргізе алады. Сонымен, бірінші тапсырманы орындау кезінде білім алушылардың тек 30%-ы оны талаптарға сәйкес бірінші реттен орындайды. Сонымен қатар, білім алушылардың әр түрлі әдеби көздермен жұмыс жасау арқылы олардың ғылыми өрістері кеңейеді, сапалы ғылыми әдебиетті таңдау қабілеті ретінде ғылыми инстинкт өседі; келтірілген дереккөздерді сыни бағалау қабілеті дамиды; ғылыми мәтіндерді түрлендіру әдістерінің спектрі кеңейеді, бұл жұмыстардың бірегейлігін арттырады.

Атқарылған жұмыстардан кейінгі 6B08301 «Орман ресурстары, аңшылықтану және ара шаруашылығы» білім беру бағдарламасының білім алушыларының 2021-2022 оқу жылында және 2022-2023 оқу жылының 1 жартысында сабақтан тыс уақыттағы ғылыми-зерттеу жү-

мыстармен айналысу деңгейін салыстырмалы түрде саралау арқылы, 6 суреттегідей нәтиже алынды.

Білім алушылардың сабақтан тыс уақыттағы ғылыми-зерттеу жұмыстармен айналысу деңгейін анықтау мақсатында А зерттеу тобы 2020-2021 оқу жылында оқуға түскен түлектер (29 білім алушы), Б зерттеу тобы 2021-2022 оқу жылында оқуға түскен түлектер (47 білім алушы), бақылау тобы тобы 2019-2020 оқу жылында оқуға түскен түлектер (20 білім алушы) алынды.

Қазіргі кезде жобалау технологиясы кеңінен қолданылуда. Осыған байланысты, орман шаруашылығы бағыты бойынша білім алушылардың ғылыми-зерттеу құзыретін қалыптастыру мақсатында, ағаш өсімдіктері тұқымдарының өнгіштігін анықтауда жобалау технологиясын қолданамыз.

Әдебиеттер тізімі

1. Боровикова Т.В. Формирование исследовательской компетенции в условиях двухуровневого высшего образования // Вестник Челябинского государственного педагогического университета. – 2014. – № 3. – С. 17–23.
2. Дзюбенко С.В. Исследовательские компетенции учителя: структура, содержание, уровни сформированности // Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития. – 2015. – Т. 1. – № 13. – С. 397–401.
3. Зданович О.В. О структуре и содержании исследовательской компетенции студентов будущих учителей // Вестник Томского государственного педагогического университета. – 2012. – №11 (126). – С. 76–79.
4. Чернышев И.Н., Иродова И.А. Проблемы формирования исследовательских компетенций у студентов-физиков в педагогическом вузе // Ярославский педагогический вестник. – 2015. – № 6. – С. 97–101.
5. Миненко Н.В. Структура аналитико-рефлексивной компетентности будущего учителя в системе высшего профессионального образования // Преподаватель XXI век. – 2015. – № 1. – С. 55–64.
6. Рассказова Ж.В. Формирование исследовательской компетентности старшеклассников // Дискуссия. – 2012. – № 7 (25). – С. 143–146.
7. Репета Л.М. Исследовательская деятельность как главный фактор формирования исследовательской компетенции учащихся // Теория и практика общественного развития. – 2012. – № 11. – С. 149–152.
8. Чернова Э.Г. Актуальные проблемы методологии социально-гуманитарных наук // Актуальные проблемы современной науки, техники и образования: тезисы докладов 76-й международной научно-технической конференции Магнитогорск, Магнитогорский гос. техн. ун-т им. Г.И. Носова, 16–20 апреля 2018. – Магнитогорск: Изд-во МГТУ им. Г.И. Носова, 2018. – С. 266–268.
9. Шадчин И.В. Формирование готовности студентов вуза к научно-исследовательской деятельности // Интеграция образования. – 2012. – № 1. – С. 14–18.
10. Елагина В.С. Формирование исследовательской компетенции в процессе профессиональной подготовки студентов педагогического вуза // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2012. – № 8. – С. 26–30.

11. Татур Ю. Г. Компетентность в структуре модели качества подготовки специалиста // Высш. образование сегодня. – 2004. – № 3. – С. 20–26.

К.Б. Алипина¹, К.Ш. Бакирова², Б.С. Сатандинова³

^{1,3}Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова, Усть-Каменогорск, Казахстан

²Казахский Национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан

Методика формирования научно-исследовательских компетенций обучающихся по направлению лесное хозяйство

Аннотация. В статье описана методика формирования научно-исследовательских компетенций обучающихся по направлению лесохозяйственного образования. Раскрыта актуальность формирования научно-исследовательской компетентности, определены цель, задачи работы, предмет и объект исследования. Предложена гипотеза формирования научно-исследовательской компетентности обучающихся. Определены, какие способности, навыки требуют наличия научно-исследовательской компетентности, разработана методика формирования научно-исследовательской компетентности. Перед формированием научно-исследовательской компетентности обучающихся экспериментальной и контрольной групп по направлению лесное хозяйство определены уровни развития первичной научно-исследовательской компетентности обучающихся, в том числе уровни развития стимулирующего, когнитивного, процессуального, рефлексивного компонентов научно-исследовательской компетентности. Затем обучающимся было дано задание выполнить три типовых задания экспериментального обучения. После проделанной работы проведена сравнительная дифференциация уровня занятий научно-исследовательской работой во внеурочное время обучающихся образовательной программы 6B08301 «лесные ресурсы, охотоведение и пчеловодство» в 2021-2022 учебном году и 1 половине 2022-2023 учебного года.

Ключевые слова: исследовательская компетентность, стимулирующий компонент, когнитивный компонент, процессный компонент, рефлексивный компонент, формирование компетенций, лесохозяйственная направленность, обучающиеся.

К.В. Alipina¹, K.Sh. Bakirova², B.S. Satandinova³

^{1,3}S. Amanzholov East Kazakhstan University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

²Abay Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

Methodology of forming research competencies of students in the direction of forestry

Abstract. The article describes the methodology of the formation of research competencies of students in the direction of forestry education. The urgency of the formation of research competence is revealed, and the goal, objectives of work, the subject, and the object of the study are defined by the authors. There is proposed a hypothesis of the formation of the research competence of students. The authors have determined abilities, and skills that require research competence. They also developed the methodology for the formation of research competence. Before the formation of research competence of students of experimental and control groups in the direction of forestry there were determined the levels of development of primary research competence of students, including the levels of development of stimulating, cognitive, procedural, and reflexive components of research competence. Then the trainees were given the task to perform three standard tasks of experimental training. After the work was done we carried out a comparative differentiation of the level of research work in extracurricular time students of the educational program 6B08301 «Forestry, Hunting and Beekeeping» in the academic year 2021-2022 and the 1st half of the academic year 2022-2023.

Keywords: research competence, stimulating component, cognitive component, process component, reflexive component, competence formation, Forestry orientation, students.

References

1. Borovikova T.V. Formirovanie issledovatel'skoj kompetencii v uslovijah dvuhurovneвого vysshego obrazovaniya [Formation of research competence in the conditions of two-level higher education]. Vestnik Cheljabinskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta - Bulletin of Chelyabinsk State Pedagogical University. 2014. No.3. P. 17-23, [in Russian].
2. Dzjubenko S.V. Issledovatel'skie kompetencii uchitelja: struktura, sodержanie, urovni sformirovannosti [Research competencies of teachers: structure, content, levels of formation]. Obrazovanie cherez vsju zhizn: nepreryvnoe obrazovanie v interesah ustojchivogo razvitija - Education Through Life: Continuing Education for Sustainable Development. 2015. Vol. 1.No. 13. P. 397–40, [in Russian].
3. Zdanovich O.V. O strukture i sodержanii issledovatel'skoj kompetencii studentov budushhih uchitelej [On the structure and content of the research competence of students of future teachers]. Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta - Bulletin of Tomsk State Pedagogical University. 2012. No. 11(126). P. 76-79, [in Russian].
4. Chernyshev I.N., Irodova I.A. Problemy formirovaniya issledovatel'skih kompetencij u studentov-fizikov v pedagogicheskom vuze [Problems of forming research competencies of physics students in a pedagogical university]. Jaroslavskij pedagogicheskij vestnik - Yaroslavl Pedagogical Newsletter. 2015. No.6. P. 97-101, [in Russian].
5. Minenko N.V. Struktura analitiko-refleksivnoj kompetentnosti budushhego uchitelja v sisteme vysshego professional'nogo obrazovaniya [Structure of analytical-reflexive competence of the future teacher in system of the higher professional education]. Prepodavatel' XXI vek - Teacher XXI century. 2015. No. 1. P. 55-64, [in Russian].
6. Rasskazova, Zh.V. Formirovanie issledovatel'skoj kompetentnosti starsheklassnikov [Formation of research competence of high school students]. Diskussija – Discussion. 2012. No. 7(25), P. 143-146, [in Russian].
7. Repeta, L.M. (2012). Issledovatel'skaja dejatel'nost kak glavnyj faktor formirovaniya issledovatel'skoj kompetencii uchashhihsja [Research activity as the main factor in the formation of students' research competence]. Teoriya i praktika obshhestvennogo razvitija - Theory and practice of social development. 2012. No.11. P. 149-152, [in Russian].
8. Chernova E.G. Aktualnye problemy metodologii socialno-gumanitarnyh nauk [Current Problems of the Methodology of the Social Sciences and Humanities]. Aktualnye problemy sovremennoj nauki, tehniki i obrazovaniya: tezisy dokladov 76-j mezhdunarodnoj nauchno-tehnicheskoy konferencii Magnitogorsk, Magnitogorskij gos. tehn. un-t im. G.I. Nosova, 16–20 aprelja 2018. Magnitogorsk: Izd-vo MGTU im. G.I. Nosova - Actual problems of modern science, technology and education: Abstracts of the 76th International Scientific and Technical Conference Magnitogorsk, Magnitogorsk State Technical University. G.I. Nosov, April 16-20, 2018. Magnitogorsk: Publishing house of MGTU named after G.I. Nosov. 2018. P. 266-268, [in Russian].
9. Shadchin I.V. Formirovanie gotovnosti studentov vuza k nauchno-issledovatel'skoj dejatel'nosti [Formation of university students' readiness for research activities]. Integracija obrazovaniya - Education Integration. 2012. No. 1. P. 14-18, [in Russian].
10. Elagina V.S. Formirovanie issledovatel'skoj kompetencii v processe professional'noj podgotovki studentov pedagogicheskogo vuza [Formation of research competence in the process of professional training of students of pedagogical higher education institution]. Nauchno-metodicheskij jelektronnyj zhurnal «Koncept» - Scientific and methodical electronic journal «Concept». 2012. No. 8. P. 26-30, [in Russian].
11. Tatur Ju.G. Kompetentnost v strukture modeli kachestva podgotovki specialista [Competence in the structure of the quality model of specialist training]. Vyssh. obrazovanie segodnja - Higher Education Today. 2004. No.3. P. 20-26, [in Russian].

Авторлар туралы мәлімет:

Алпина К.Б. – С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті биология кафедрасының 2 курс докторанты, Өскемен, Қазақстан.

Бакирова К.Ш. – педагогика ғылымдарының докторы, Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университетінің профессоры, Алматы, Қазақстан.

Сатандинова Б.С. – биология магистрі, С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті биология кафедрасының сениор-лекторы, Қазақстан.

Алипина К.В. – The 2nd year Ph.D. student, Biology Department, S. Amanzholov East Kazakhstan University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.

Бакирова К.Ш. – Doctor of pedagogical sciences, professor of Abai Kazakh national pedagogical university, Almaty, Kazakhstan.

Сатандинова Б.С. – Senior Lecturer, biology department Department of Biology, Amanzholov East Kazakhstan University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.

Zh.K. Abeldina, G.Sh. Abildina, B.E. Alimzhanova,
Zh.E. Moldumarova, R.K. Abeldina

S. Seifullin Kazakh Agro Technical University, Astana, Kazakhstan
(E-mail: abel-09@yandex.kz, gulmira_7308@mail.ru,
alim-bal@yandex.kz, moldumarova@mail.ru, rauza-k12@mail.ru)

From the experience of working on a new model of agrotechnical personnel training

---

Abstract. *The lack of integration between production, science and education is a systemic problem hindering the improvement of the quality of training of agrotechnical specialists. Outdated technologies, limited learning trajectory, insufficient material and technical base of Kazakhstan universities also negatively affect the education process. As a result, the level of training of graduates often does not meet modern requirements. To modernize educational programs and the level of teaching, it is necessary to link scientific research, training and the introduction of new technologies in the agro-industrial complex, synchronization of domestic innovative developments together with the transfer of successful foreign technologies in the field of education. Currently, there are problems with the natural science training of students both in secondary educational institutions and in higher education in Kazakhstan. This is evidenced by many studies on the monitoring of students' academic achievements both within the country and abroad, by organizations such as PISA (Program for International Student Assessment) and TIMSS (Trends in Mathematics and Science Study). The article considers one of the approaches to improve the natural science training of students in order to provide a basic level of training of bachelor's degree specialists in several areas of agrotechnical profile. The new model of training specialists is based on in-depth study of fundamental disciplines such as physics, chemistry, biology, higher mathematics and computer science. In the conditions of on-line training, a virtual multimedia environment built into the educational platform is used.*

Keywords: *Pilot project, basic disciplines, interdisciplinary approach, Kazakh-French educational project, electronic journal, learning environment, content, curriculum.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-141-4-32-42>

Introduction

Kazakhstan's higher education system is characterized by the following features: low level of State funding, inefficient allocation of this funding, the impact of centralized management on the work of higher education institutions, as well as insufficient data, which creates obstacles to the implementation of evidence-based policies and accountability. Kazakh universities have

relatively low indicators compared to advanced Western universities, such as academic reputation, image among employers, citation, the number of foreign teachers and students. The maximum citation score of Kazakhstani universities is 1.4, while universities from the top 200 have from 51.6 to 100 points [1]. This leads to the conclusion that Kazakhstan's education system needs to be reorganized and adapted to modern conditions [2]. Over the past decade, the country's top

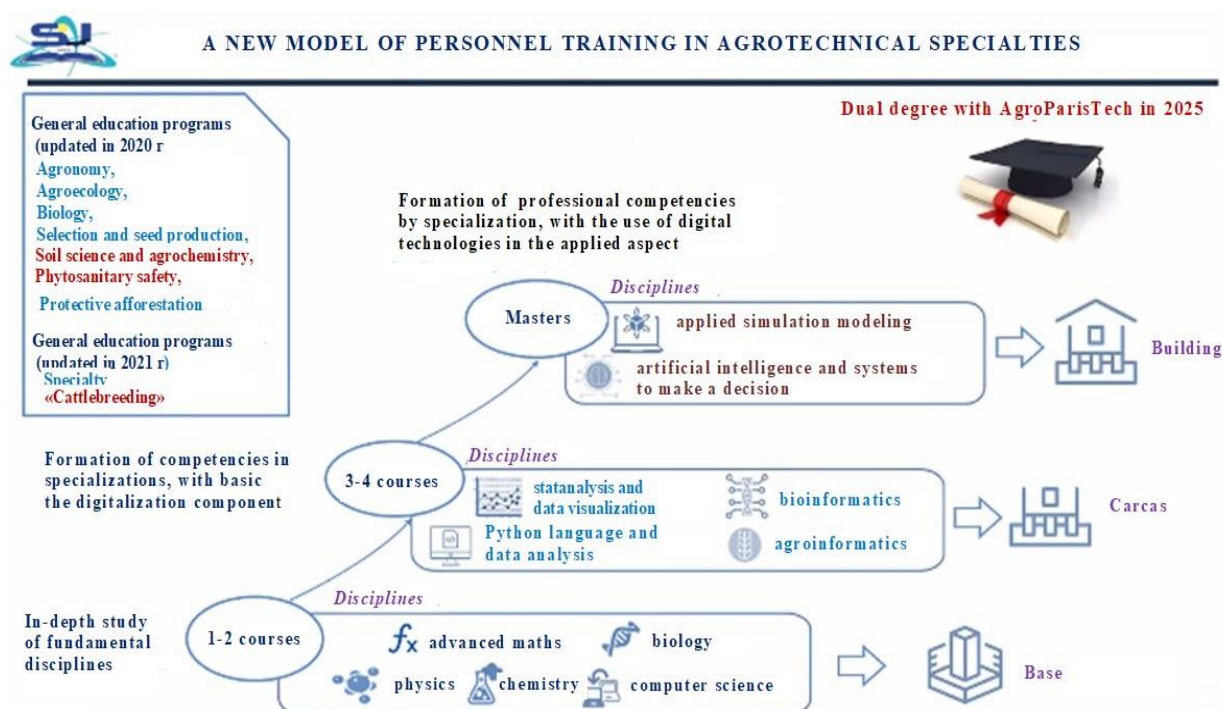
leadership has recognized these problems as key and identified measures to eliminate them. The Republic has started implementing a set of reforms aimed at solving these problems [3].

A number of foreign experts [4], investigating master's degree training in Kazakh universities, came to the conclusion that the main problem of the low level of training of undergraduates lies in the system of bachelor's degree implementation. In Kazakhstan universities, during the transition from a five-year cycle of training specialists to a four-year period of bachelor's degree preparation, the period of study of general scientific disciplines was significantly reduced, switching to specialization relatively early. This circumstance has affected the quality of training of bachelors who are experiencing certain difficulties when entering foreign master's and doctoral programs. A reduction in the duration of training in general scientific disciplines, primarily in the natural sciences, is also observed in a number of countries of the former Soviet Union, which led to a catastrophic decrease in the level of training of specialists in engineering specialties.

Problem statement and research methods

As international practice shows, any innovation should be based on a clear scientific and methodological basis on the principle of «study - test – implement». The pilot project of bachelor's degree training implemented since 2020 within the framework of the cooperation agreement between the S. Seifullin Kazakh Agrotechnical University (KazATU) and AgroParisTech Agricultural University (France) It is aimed at the transformation of the educational process of KazATU with a view to the subsequent transition to a double-degree education.

AgroParisTech is one of the top universities in France, which belongs to the highest and most prestigious schools of the Grand Ecole. In 2021, the university ranked 3rd in Europe and 4th in the world as the best university in the field of agriculture and forestry [5]. Such cooperation with the leading agricultural university of France is taking place in Kazakhstan for the first time. On September 1, 2020, by the Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan, S.Seifullin KazATU was awarded the status of a

Figure 1. A new model of personnel training in agrotechnical specialties

	Year 1			Year 2			Year 3			Year 4		
	1st sem	2nd sem	3rd sem	1st sem	2nd sem	3rd sem	1st sem	2nd sem	3rd sem	1st sem	2nd sem	3rd sem
GED = 56	Green	Green	Green	Green	Orange	Green	Orange	Orange	Orange	Blue	Orange	Orange
BD = 54	Green	Green	Green	Green	Orange	Orange	Orange	Orange	Orange	Blue	Orange	Orange
PD = 118	Green	Green	Green	Blue	Orange	Orange	Orange	Orange	Orange	Blue	Orange	Orange
Exam=12	Green	Green	Blue	Blue	Blue	Orange	Orange	Orange	Orange	Orange	Orange	Orange
	Green	Green	Blue	Blue	Blue	Orange	Orange	Orange	Orange	Orange	Orange	Orange
	Blue	Blue	Blue	Blue	Blue	Orange	Orange	Orange	Orange	Orange	Orange	Orange
	Blue	Blue	Blue	Blue	Blue	Orange	Orange	Orange	Orange	Orange	Orange	Orange
	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20
												E X A M

Figure 2. Bachelor’s degree program before pilot project

research one. As part of the implementation of this Resolution, the University adopted a new model of training personnel in agrotechnical specialties [6].

The model is based on an in-depth study of fundamental disciplines such as physics, chemistry, biology, higher mathematics and computer science. The specialist training program provides a balance between deep knowledge and understanding of these subjects and helps to develop the skills necessary for students to take their next steps in education or employment, to train highly qualified agricultural specialists [7]. In accordance with the agreement, all educational programs on agricultural specialties of KazATU (at the first stage – on animal husbandry, plant protection and quarantine, soil science) will be transformed to the standard of developed countries. In order to transfer knowledge, KazATU teachers will take special courses at AgroParisTech University. At the same time, with the help of French scientists, new training programs will be developed and introduced into the educational process, allowing to train personnel of a new format. The implementation

of this project will be completed in 5 years with the transition to a double-degree education, i.e. diplomas issued by a Kazakh university will be identical to AgroParisTech university diplomas.

The pilot project with AgroParisTech provides for the modernization and significant renewal of departments providing in-depth study of natural sciences. Figures 2 and 3 illustrate the educational programs for the preparation of bachelors of agrotechnical profile at the Faculty of Agronomy before the implementation of the pilot project and after.

Here the abbreviation OOD means general education disciplines, DB - basic disciplines, PD - profile disciplines. The educational training program in the pilot project provides for thorough training of bachelors in basic disciplines, closer connection with the block of core disciplines. For 4 years of preparation, students master 240 credits, 20 credits in each trimester. Each credit includes 10 hours of lectures and 20 hours of laboratory and practical classes.

The colors in the figure illustrate more thorough training in basic fundamental disciplines in the pilot project. Prior to the

Results and Discussion

In the 2020-2021 academic year, 7 educational programs were prepared at KazATU, which train bachelors under the new model. All of them have been approved and entered into the register of educational programs of the Ministry of Education and Science (MES) of the Republic of Kazakhstan. Almost the entire set of the first year of the Faculty of Agronomy began to study according to the new model. The only exceptions were a few groups of students enrolled in a shortened post-college program and in some programs, such as Environmental Management. French colleagues, acting as project consultants, advised to select one group on which they could test a new system of student education. In addition, compared with the number of hours per 1 credit recommended by the French, the number of laboratory and practical classes has been reduced.

The beginning of the pilot project implementation, according to the new model of training personnel of agrotechnical specialties, coincided with quarantine restrictions due to the incidence of coronavirus in the country. In the conditions of a pandemic in the republic, distance learning was introduced in universities. In the discipline of physics, such a transition did not cause any special problems, because the department had gained experience in using distance learning technologies. For several years, research has been carried out within the framework of the scientific project «Research, development of a virtual educational space and software products for an Online distance learning system». The object of the study was a virtual educational space, which is a rapidly developing, multi-level and multifunctional system combining methodological and pedagogical technologies, information resources and modern software. Other departments, in addition to departments related to computer science, experienced certain difficulties, because on-line learning is integrated into the educational space with digital technologies that had to be hastily mastered and tied to disciplines.

Within the framework of this project, a model of a virtual educational environment for general education disciplines was developed, with the creation and implementation of software products in the educational process with the integration of real and virtual processes and resources of educational activities based on the use of e-learning tools, information and telecommunication technologies that provide the possibility of continuous updating of educational content. It was possible to create high-quality content on general scientific disciplines within the framework of the international agreement on scientific and methodological cooperation between S.Seifullin KATU and Lomonosov Moscow State University» (Faculty of Physics) [11].

The main problems with online learning were the quality of computer equipment, low Internet traffic speed, the complexity of learning at home and the lack of direct contact with teachers and fellow students. Laboratory work was carried out in a virtual laboratory, which required students to install appropriate software products and teach students the rules of their use, as well as safety issues and rules of work in a virtual laboratory. A lot of questions are raised by the admission of students to laboratory work, their preparation, an objective assessment of the quality of work in the ZOOM conference mode, the performance of tasks during practical classes. Analysis of students' reports on completed assignments indicates numerous cases of cheating and plagiarism due to the remote format of classes.

The data of the electronic journal in the Platonus automated information system (AIS) make it possible to trace how the academic achievements of students changed during the trimester. Table 1 shows the average current scores of students from 3 to 10 weeks, which are based on the results of laboratory work assignments, practical classes, independent work of students, according to the sections of the syllabus (work program of the discipline). In addition, the current control of knowledge in the sections of the discipline Fundamentals of Physics was carried out, and in the penultimate 9th week with proctoring, i.e. using technology that allows

Table 1. Electronic examination and rating sheet for the discipline Fundamentals of Physics group 20-03, 2020-2021 academic years

№	Full name	Average score in the 3rd week	Average score in the 6th week	Average score in the 8th week	Testing with proctoring	Average score in the 10th week	Final control
1	2	3	4	5	6	7	8
1	A.R.B.	52	60	61	41	58	61
2	A.A.M.	62	64	63	62	63	71
3	A.T.M	53	57	67	-	65	63
4	A.A.T.	19	17	24	62	30	Not admitted
5	A.M.T.	50	55	58	65	61	65
6	A.A.A.	37	37	43	15	37	Not admitted
7	A.A. B.	69	69	73	76	76	72
8	B.A.M.	67	71	74	53	72	71
9	B.M.B.	69	69	74	56	72	73
10	E.D.S.	63	62	63	32	60	68
11	Z.S. S.	67	72	78	65	77	85
12	K.D.E.	76	79	79	62	77	76
13	HOW.	60	57	67	32	64	65
14	K.K.I.	70	61	73	56	73	70
15	K.M.R.	57	57	58	-	48	53
16	M.G.K.	63	65	66	59	62	65
17	M.A.O.	65	66	67	53	66	61
18	G.A.A.	60	58	72	85	74	80
19	M.T.T.	38	39	40	-	40	Not admitted
20	M.E.E.	55	57	60	53	59	63
21	N.T.U.	55	56	62	50	63	69
22	P.M.I.	55	55	62	47	49	Not admitted
23	R.M.I.	60	64	69	53	59	72
24	SYN.	50	53	55	-	44	57
25	S.R.Zh.	60	58	63	74	64	74
26	S.D.I.	60	70	73	65	61	63
27	T.A. S.	60	67	68	-	54	FX
28	H.B.B.	37	38	38	-	38	Not admitted
29	Kh.S.Zh	20	23	34	-	35	Not admitted
30	Kh.M.N	55	57	60	41	47	51
31	Sh.S.Zh.	60	61	67		55	67
32	Sh.R.A.	69	73	74	47	71	74

you to verify and monitor students during online testing. The scores in column 6, marked in red, are marked by AIS as suspicious, the Proctor can view the video recording of the student's testing and cancel the results if they are in doubt. By

the way, only five students were tested by the system without violations, the remaining 19 were indicated by the system as violators. The average test score with proctoring was 48 points. A week before the proctoring, during testing, students

Table 2. Average current grades of students of the group 20-03, 2020-2021 academic years

№	Discipline	Average current estimate	Number of passes in hours
1	Higher mathematics	61.87	38
2	Fundamentals of Physics	60.12	53
3	Molecular and Cell Biology	62.38	50
4	Foreign language	66.39	18
5	Inorganic and organic chemistry	51.22	30
6	Kazakh (Russian) language	70.73	29
7	Information and communication technologies	66.06	4

showed a fairly high average score = 65, which indicates dishonest behavior of students during online knowledge control.

Students who have not completed the curriculum and have scored an average current score based on the results of mastering the theoretical course, performing laboratory and practical exercises and monitoring independent work during the trimester on all topics less than 50 points are not allowed to take exams and can complete the curriculum and pass the exam during an additional summer session. Students who have received an FX score on the final control, i.e. a score between 26 and 49, can retake it within a week by the decision of the appeals commission.

Students' academic performance in the disciplines studied in the second trimester of the 2020-2021 academic year can be estimated by the average current grades in the same group based on the results of seven weeks of study (Table 2).

These tables indicate the average academic performance of students. The omissions in the group are made up of the same students, who make up about 18% of the total number of students. The same students who miss classes and consequently do not fulfill the curriculum are not allowed to the final control. Those of them who have valid reasons (were ill, were away and could not return due to quarantine restrictions, etc.) can work out passes on an individual schedule. Many students are graduates of rural schools, which affects their level of training. Naturally, when

conducting lectures, laboratory and practical classes, the level of preparation of the student audience was taken into account, when admitting to laboratory classes, more time was devoted to explaining tasks and demonstrations. When checking the task reports through the Platonus automated information system, students were given detailed individual consultations. Some students complained about the overload of tasks, because classes were conducted in on-line learning mode, which, of course, affected the quality of training. Therefore, it is necessary to revise the structure of tasks, focusing not on their quantity, but on quality. There were complaints about weak Internet, frequent blackouts, lack of computer equipment, lack of WEB cameras, etc.

Conclusion

In all natural science disciplines there are general schemes that form the basis for the formation of scientific conclusions. They all use scientific facts and evidence. An important component of the professional competence of a future specialist is the ability to argue and analyze the data obtained in order to correlate them with existing theories. Today, everyone agrees that natural science education helps students to better understand the basics of the studied specialized disciplines [12].

The beginning of the implementation of the pilot project of a new model of education at the university coincided with the period of the

coronavirus pandemic in the republic, which left a certain imprint on the learning process. If some of the most prepared students enthusiastically accepted the model, systematically prepared for classes, regularly completed all tasks, then less prepared students with weak knowledge and skipping classes expressed a desire to return to the old, traditional system of education. Therefore, it took the efforts of teachers, advisors, faculty administration to explain the principles and goals of the new program.

The first results of the implementation of the pilot project of Kazakh-French training allow us to hope that they will provide basic training for future specialists in the agrotechnical field. Of course, they will not be physicists or chemists, mathematicians or biologists, but interdisciplinary knowledge will allow them to solve problems in their chosen specialty in the future. Already now they have learned how to use software products in a virtual environment, can apply error theory to process measurements and build simple schemes in physics classes using mathematical knowledge or computer skills. The teacher already has to link the topics of classes in fundamental disciplines with the areas of professional training.

In order to increase the level of fundamental training of students in accordance with the educational standard and strengthen natural

science training, it is necessary to increase the hours of laboratory and practical classes (and in practice they were reduced), possibly at the expense of theoretical ones, which is consistent with the model of STEAM education. It is necessary to modernize the laboratory equipment of natural science departments. Motivation of students plays an important role, since the new learning model requires significant efforts on the development of curricula, both on the part of students and teachers.

Acknowledgements

This work was carried out within the framework of the scientific and methodological agreement between Lomonosov Moscow State University and S. Seifullin Kazakh Agrotechnical University (KATU) dated 24.11.2012. The authors would like to thank the professors of Lycée Fénélon University (France): Michel Aubert, Professor of Physics, Francis DORR, Professor of Mathematics, Denis Monasse, professor of the University, for advice and assistance in the preparation of materials under the cooperation agreement between the S. Seifullin Kazakh Agrotechnical University (KazATU) and AgroParisTech Agricultural University (France) in January 2019 and a collaboration agreement dated 09/18/2020.

References

1. Reviews of National Policies for Education – Higher Education in Kazakhstan 2017 // ОЭСР. Высшее образование в Казахстане 2017. Обзор национальной политики в области образования, 2017. – С. 10.
2. Fursova V.V., Syzdykova, M.B., Vimakhanov T.D. Competence of graduates of higher professional education as an object of sociological reflection. // ЗС ТИС. – 2019. – Vol. SI.– P. 207-217.
3. Проект Государственной программы развития образования и науки Республики Казахстан на 2020-2025 годы. [Электрон.ресурс]. – 2020. – URL: www.enu.kz/downloads/gos-programma-obr-2020. (дата обращения: 18.02.2022).
4. The Self-Certification Report on Compatibility of the Kazakhstan National Qualifications Frame. [Электрон.ресурс]. – 2020. – URL: <https://enic-kazakhstan.kz/uploads/file/otchet.-2020>. (дата обращения: 18.02.2022).
5. Paris Institute of Technology for Life, Food and Environmental Sciences. [Электрон.ресурс]. – 2020. – URL: <http://www.agroparistech.fr.-2021>. (дата обращения: 18.02.2022).
6. В КазАТУ внедряется двухдипломное образование с ведущим аграрным университетом Европы AgroParisTech. [Электрон.ресурс]. – 2020. – URL: <https://kazatu.edu.kz/news.-2020>. (дата обращения: 18.02.2022).

7. Riba G. et al. Final Report on KATU Reorganization Pilot Project, 2019.
8. Образование в Казахстане: Национальная модель STEAM.[Электрон.ресурс]. – 2020. – URL: <https://caravanofknowledge.com › edustem>. (дата обращения: 18.02.2022).
9. Juškevičienė, A., Stupurienė, G., Jevsikova, T. Computational thinking development through physical computing activities in STEAM education. // Computer Applications in Engineering Education. (ISSN: 10613773-Scopus). – 2021. – Vol. 29(1). – P. 175-190.
10. Berka, S., von Reinhart, W., Papa, E. Does the international engineering program produce graduates for the Rhode Island workforce? Assessing skill sets and company needs. // ASEE International Forum. – 2013.
11. Abeldina Zh., Makysh G., Moldumarova Zh., Abeldina R., Moldumarova Zhuldyz. Virtual Environment as a Tool for Increasing Students' Natural Science Literacy. // International Journal of Engineering & Technology. - (ISSN 2227-524X - Scopus). – 2018. – Vol. 7. – No 4.38. – P. 1-6.
12. Уваров А. Ю. Исследовательский подход в обучении естественным наукам за рубежом // Исследовательская деятельность учащихся в современном образовательном пространстве, IX Международная научно-практическая конференция, Москва. – 2018. – Т. 1. – С. 34-54.

**Ж.К. Әбілдина, Г.Ш. Әбілдина, Б.Е. Алимжанова,
Ж.Е. Молдумарова, Р.К. Әбілдина**

С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Астана, Қазақстан

Агротехникалық профилде мамандар дайындаудың жаңа моделі бойынша жұмыс тәжірибесінен

Аңдатпа. Агротехникалық профилде мамандар дайындау сапасын жақсартуға кедергі келтіретін жүйелі мәселе болып өндіріс, ғылым және білім беру арасындағы интеграцияның болмауы болып табылады. Сонымен қатар, ескірген технологиялар, білім берудің шектеулі траекториясы, қазақстан университеттерінің материалды-техникалық базасының жетіспеушілігі білім беру процесіне теріс әсерін тигізеді. Салдар ретінде, бітірушілердің білім алу деңгейі көп жағдайларда заманауи талаптарға сәйкес келмейді. Білім беру бағдарламаларды және білім беру деңгейін дамыту үшін ғылыми зерттеулер мен кадрлар дайындау арасындағы байланыс және агроөндіріс кешенінде жаңа технологияларды еңгізу, дамыған шет елдік технологияларды еңгізе отырып білім беру саласында отандық инновациялық жаңалықтардың синхронизациясы қажет. Қазіргі таңда Қазақстанның орташа білім беру және жоғарғы білім беру орындарында жаратылыстануды оқыту мәселелері туып отыр. Осы жайлы PISA (Program for International Student Assessment) және TIMSS (Trends in Mathematics and Science Study) сияқты ұйымдардың өз елімізде және шет елдердегі оқушылардың білім алу жетістіктерінің мониторингі бойынша зерттеулерде әңгіме қозғалды. Мақалада агротехникалық профилдің бірнеше бағыттарындағы бакалавриат мамандықтарын дайындаудағы базалық деңгейді қамтамасыз ету мақсатында жаратылыстануды оқытуды жоғарлатудың тәсілдерінің бірі көрсетілген. Мамандарды дайындаудағы жаңа моделінің негізінде физика, химия, биология, жоғарғы математика және компьютерлік ғылымдар сияқты фундаментальды пәндерді тереңдетіп оқыту жатады. On line оқыту жағдайында білім беру платформасына еңгізілген виртуалды мультимедиялық орта пайдаланылады.

Түйін сөздер: Пилоттық жоба, базалық пәндер, пәнаралық көзқарас, қазақ-француз білім беру жобасы, электронды журнал, оқу ортасы, контент, оқу бағдарламасы.

**Ж.К. Абельдина, Г.Ш. Абельдина, Б.Е. Алимжанова,
Ж.Е. Молдумарова, Р.К. Абельдина**

Казахский агротехнический университет им.С.Сейфуллина, Астана, Казахстан

Из опыта работы по новой модели подготовки кадров агротехнического профиля

Аннотация. Системной проблемой, препятствующей улучшению качества подготовки специалистов агротехнического профиля, является отсутствие интеграции между производством, наукой и об-

разованием. Устаревшие технологии, ограниченная траектория обучения, недостаточная материально-техническая база казахстанских университетов также негативно влияют на процесс образования. Как следствие, уровень подготовки выпускников часто не соответствует современным требованиям. Для модернизации образовательных программ и уровня преподавания необходима связь между научными исследованиями, подготовкой кадров и внедрением новых технологий в агропромышленном комплексе, синхронизация отечественных инновационных разработок вместе с трансфертом успешных зарубежных технологий в области образования. В настоящее время существуют проблемы естественнонаучной подготовки обучающихся как в средних учебных заведениях, так и в высшей школе Казахстана. Об этом говорят многие исследования по мониторингу учебных достижений учащихся как внутри страны, так и за рубежом, такими организациями как PISA (Program for International Student Assessment) и TIMSS (Trends in Mathematics and Science Study). В статье рассматривается один из подходов для повышения естественнонаучной подготовки студентов с целью обеспечения базового уровня подготовки специалистов бакалавриата по нескольким направлениям агротехнического профиля. В основе новой модели подготовки специалистов лежит углубленное изучение фундаментальных дисциплин, таких как физика, химия, биология, высшая математика и компьютерные науки. В условиях on-line обучения применяется виртуальная мультимедийная среда, встроенная в образовательную платформу.

Ключевые слова: Пилотный проект, базовые дисциплины, междисциплинарный подход, казахстанско-французский образовательный проект, электронный журнал, среда обучения, контент, учебная программа.

References

1. Reviews of National Policies for Education – Higher Education in Kazakhstan 2017. Vy'sshee obrazovanie v Kazakhstane 2017. Obzor natsional'noj politiki v oblasti obrazovaniya, 2017. P. 10, [in Russian].
2. Fursova V.V., Syzdykova M.B., Bimakhanov T. D, Competence of graduates of higher professional education as an object of sociological reflection. 3С TIC. 2019. Vol. SI. P. 207-217.
3. Proekt Gosudarstvennoj programmy` razvitiya obrazovaniya i nauki Respubliki Kazakhstan na 2020-2025 gody` [Draft State Program of Education and Science Development of the Republic of Kazakhstan for 2020-2025]. Available at://www.enu.kz>downloads> gos-programma-obr-2020.(accessed 18.02.2022).
4. The Self-Certification Report on Compatibility of the Kazakhstan National Qualifications Frame. Available at:https://enic-kazakhstan.kz > uploads > file > otchet.-2020.(accessed 18.02.2022).
5. Paris Institute of Technology for Life, Food and Environmental Sciences. Available at: http://www.agroparistech.fr.-2021.(accessed 18.02.2022).
6. V KazATU vnedryaetsya dvudiplomnoe obrazovanie s vedushhim agrarny`m universitetom Evropy` AgroParisTech [KazATU introduces double-degree education with Europe's leading agrarian university AgroParisTech]. Available at:https://kazatu.edu.kz > news. -2020. (accessed 18.02.2022).
7. Riba G. et al. Final Report on KATU Reorganization Pilot Project, 2019.
8. Obrazovanie v Kazakhstane: Natsional`naya model` STEAM [Education in Kazakhstan: The National STEAM Model]. Available at:https://caravanofknowledge.com (accessed 18.02.2022).
9. Juškevičienė, A., Stupurienė, G., Jevsikova, T. Computational thinking development through physical computing activities in STEAM education. Computer Applications in Engineering Education. 2021. Vol. 29(1). P. 175-190.
10. Berka S., von Reinhart W., Papa E. Does the international engineering program produce graduates for the Rhode Island workforce? Assessing skill sets and company needs. ASEE International Forum. – 2013.
11. Abeldina Zh., Makyshev G., Moldumarova Zh., Abeldina R., Moldumarova Zhuldyz. Virtual Environment as a Tool for Increasing Students' Natural Science Literacy. International Journal of Engineering & Technology. 2018. Vol. 7. No 4.38. P. 1-6.
12. Uvarov A.Yu. Issledovatel'skij podkhod v obuchenii estestvenny`m naukam za rubezhom. Issledovatel'skaya deyatel'nost` uchashhikhsya v sovremennom obrazovatel'nom prostranstve, IX Mezhdunarodnaya nauchno-prakticheskaya konferenciya [Uvarov A. The research approach in teaching natural sciences abroad. Research activities of students in the modern educational space, IX International Scientific and Practical Conference] Moscow, 2018. Vol.1. P. 34-54, [in Russian].

Information about the authors:

Abeldina Zh.K. – Associate professor of the department of physics and chemistry, candidate of physical and mathematical sciences, S.Seifullin Kazakh Agro Technical University, 62 Pobeda ave., Astana, Kazakhstan.

Abildina G.Sh. – Candidate of Chemical Sciences, Lecturer of the department of physics and chemistry, S. Seifullin Kazakh Agro Technical University, 62 Pobeda ave., Astana, Kazakhstan.

Alimzhanova B.E. – Lecturer of the Department of Foreign Languages, S. Seifullin Kazakh Agro Technical University, 62 Pobeda ave., Astana, Kazakhstan.

Moldumarova Zh.E. – Ph.D. in Economics, Lecturer of the Department of Cadastre and Evaluation, S. Seifullin Kazakh Agro Technical University, 62 Pobeda ave., Astana, Kazakhstan.

Abeldina R.K. – Associate professor of the Department of Cadastre and Evaluation, S.Seifullin Kazakh Agro Technical University, 62 Pobeda ave., Astana, Kazakhstan.

Абельдина Ж.Қ. – Физика-математика ғылымдарының кандидаты, физика және химия кафедрасының профессор м.а., С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Жеңіс даңғылы 62, Астана, Қазақстан.

Әбілдина Г.Ш. – Физика және химия кафедрасының аға оқытушысы, химия ғылымдарының кандидаты, С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Жеңіс даңғылы, 62, Астана, Қазақстан.

Алимжанова Б.Е. – Шетел тілдері кафедрасының аға оқытушысы, С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Жеңіс даңғылы 62, Астана, Қазақстан.

Молдумарова Ж.Е. –Кадастр және бағалау кафедрасының аға оқытушысы, С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Жеңіс даңғылы 62, Астана, Қазақстан.

Абельдина Р.Қ. – экономика ғылымдарының кандидаты, кадастр және бағалау кафедрасының доценті, С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Жеңіс даңғылы 62, Астана, Қазақстан.

Б.С. Байменова
К.М. Габдуллина

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: botagoz.baymenova@mail.ru, kamila120899@mail.ru)

Цифрлық білім беру ортасында болашақ педагог-психологтердің даярлау ерекшелігі

Аңдатпа. Мақалада цифрлық білім беру ортасында педагог-психологтерді даярлау ерекшеліктері теориялық тұрғыда дәлелденген. «Цифрлық білім беру ортасы», «цифрлық сауаттылық», «ақпараттық құзыреттілік» ұғымдарына тоқтала отырып, автор терминдерге анықтама берген. Осы ұғымдарға жан-жақты талдау жасалынған. Ғалымдардың еңбектері негізінде цифрлық экономика және цифрлы қоғам құрудың алғышарттары мен байланыстары, негізгі қағидалары анықталған. Бұл мемлекеттің жаңа қоғам құрудағы белсенді іс-әрекеті болып табылады.

Сондықтан да мақала мазмұнында еңбек нарығында сұранысқа ие, цифрлы технологияны жетік меңгерген, қоғам процесін түбегейлі өзгерте алатын, цифрлы құзыреттерге ие, өз бетінше шешім қабылдай алатын жаңа форматтағы тұлғаны қалыптастыру мәселесі сөз болады. Жаңа трансформациялық өзгерістер педагог-психологтің құзыреттілігіне жоғары талаптар қояды. Сол талаптарды ескере отырып, автор педагог-психолог мамандарды даярлау барысында жаңа жүйе құруды ұсынады. Педагог-психологтерді даярлаудың ерекшеліктері мен мүмкіндіктері талдауға алынады. Цифрлық білім беру мәселесімен айналысатын Ресей, Қазақстанның ғалымдардың еңбектері мақаланың мазмұнын тереңдете түседі.

Түйін сөздер: ақпараттық қоғам, цифрлық білім беру ортасы, компьютерлік сауаттылық, ақпараттық мәдениет, цифрлық технологиялар, виртуалды білім беру ортасы.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-141-4-43-50>

Кіріспе

Кәсіптік білім беруді дамытудың қазіргі кезеңі цифрлық экономика мен цифрлық қоғамға көшудің жаһандық үрдістерінен туындаған цифрландыру процесімен сипатталады. Global Education Futures ұйымының «Кешенді қоғамға арналған білім» (2018) пікірінше, білім беруді цифрландыру «болашағымызды қалыптастыратын мегатренд» болып табылады делінген. Бүгінгі таңда цифрлық экономиканы құру және цифрлық білім беру Қазақстан Республикасы мемлекеттік

саясатының маңызды басымдықтары болып табылады [1].

21 ғасырдың басында болып жатқан білім берудің бағыты, мақсаттары мен мазмұнындағы елеулі өзгерістер барған сайын айқын көрінеді. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңының 1-бабына сәйкес, оны білімнің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға, азаматтардың материалдық және рухани әлауқатын арттыру үшін адами капиталды дамытуға, барлығы үшін сапалы білімнің қолжетімділігін қамтамасыз ету арқылы тұрақты экономикалық өсуге бағыттау, бұл Қазақстан

Республикасының білім беруді дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында ерекше атап өтілген [2].

Міндеттердің қойылуы

Білім алушылардың жаңа ұрпағы (Z буыны) цифрлық технологиялармен өмір сүреді, оның ішінде білім берудің маңызды цифрлық технологиялар: телекоммуникациялық технологиялар, көлемді деректер, таратылған реестр жүйелер, жасанды интеллект, робототехника компоненттері, сымсыз байланыс технологиялары, виртуалды және қосымша шынайылық технологиялары, бұлттық технологиялар және т.б. Кәсіптік білім беру саласын цифрлық түрлендіру тенденциялары кәсіптік қызметті табысты жүзеге асыру үшін педагог-психологтан жоғары кәсіби құзыреттілікті талап етеді, өйткені қазіргі цифрлық қоғамда жас ұрпақты өмірге және еңбекке одан әрі дайындауға педагог-психологтар шақырылады. Заманауи педагогтардың кәсіби құзыреттілігінің өзектілігі мен маңыздылығы, оның ішінде цифрлық сауаттылық ЮНЕСКО-ның жаңа ұсыныстарында көрсетілген [3].

Жоғарыда айтылғандарға байланысты цифрлық білім беру ортасында педагог-психологтың кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру мәселесі өзекті болып табылады және жоғары білікті мамандарды дайындаудағы міндеттерді барынша толық орындауды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Қазіргі әлем технология дамуының жаңа деңгейіне көшті. Қоғам дамуының жаңа кезеңі «цифрландыру» деп аталды, оны ақпараттандыру үдерісін алмастыратын отандық білім беруді жаңғыртудың заманауи үрдісі және басым бағыты деп те атайды. Цифрландыру процесі – бұл цифрлық технологиялардың материалдық, әлеуметтік және гуманитарлық технологиялармен және тәжірибелермен, соның ішінде білім беру саласындағы терең конвергенциясы [4].

Т.В. Никулина мен Е.Б. Стариченконың пікірінше, білім берудегі цифрландыру оқыту үдерісінің үздіксіздігін қамтамасыз етуге (life

long learning), сондай-ақ оны үлкен деректерді (big data), виртуализацияны, виртуалды және толықтырылған шындықты (VR, AR), бұлттық есептеулерді, мобильді технологиялар және т.б. пайдалануды қамтитын озық оқыту технологиялары негізінде дараландыруға (advanced learning technologies) бағытталған. Білім беруде цифрлық технологияларды өнімді пайдалану, студенттерді өз бетінше ізденуге, ақпаратты таңдауға, жобалық іс-шараларға қатысуға тарту болашақ мамандардың 21 ғасырдағы құзыретін, оның ішінде кәсіби құзыреттілігін қалыптастырады [5, 6].

Бұл үрдістер педагог-психологтарды оқыту үшін аса өзекті, олар жас ұрпақты қазіргі цифрлық қоғамдағы өмір мен қызметке одан әрі дайындауға арналған.

Педагог-психолог қазіргі жағдайда өзінің кәсіби қызметін жүзеге асыруда компьютерлік құралдар мен цифрлық технологиялардың барлық кешенін және алуан түрлілігін уәжді түрде пайдалануға дайын болуы керек, бұл бірқатар жаңа жобалар аясында жүзеге асады.

Білім беру саласын цифрлық трансформациялау үрдістері педагог-психологтан кәсіби қызметті іске асыру үшін ақпараттық - коммуникациялық технологиялар саласындағы құзыреттіліктің жоғары деңгейін және АКТ мен қазіргі заманғы білім беру технологияларын (қашықтықтан оқыту (онлайн-оқыту), «аралас оқыту» (blended learning) қолдануды айтарлықтай практикалық-бағдарланған даярлауды талап етеді.

Бүгінгі таңда цифрландыру дәуірінде «болашақ маманға еңбек нарығында бәсекеге қабілетті болуға, үздіксіз кәсіби өсуге және заманауи білім беру қажеттіліктеріне сәйкес кәсіби ұтқырлыққа дайын болуға мүмкіндік беретін» АКТ саласындағы құзырет ерекше маңызға ие, ол ЮНЕСКО-ның жаңа құжатында көрсетілген. Бұл мақалада бүгінгі таңда АКТ-ның таралуы прогресті жеделдету, цифрлық теңсіздікті жою және инклюзивті адам құқықтарына негізделген білім қоғамдарын дамытуға, гендерлік теңдік пен құқықтарды кеңейтуге қолдау көрсету үшін айтарлықтай әлеуетке ие екенін атап өтеді. Осы мақсаттарға жетуде техноло-

Кесте 1

ЮНЕСКО-ның білім беру қызметкерлеріне арналған АКТ-құзыреттілік негіздері

	Білімді алу	Білімді меңгеру	Білімді құру
Білім беру саясатындағы АКТ-ның рөлі	Саясатты түсіну	Саясатты қолдану	Саясат саласындағы инновация
Оқу бағдарламасы және бағалау	Базалық білімдер	Білімді қолдану	Білім қоғамына қажетті дағдылар
Педагогикалық тәжірибелер	Білім беруде АКТ-ны қолдану	Күрделі есептерді шешу	Өзін-өзі ұйымдастыру
Сандық дағдылар	Қолдану	Интеграция	Трансформация
Оқу процесін ұйымдастыру және басқару	Тәрбие жұмысының дәстүрлі формалары	Ынтымақтастық топтары	Оқыту ұйымдары
Педагогтың кәсіби дамуы	Цифрлық сауаттылық	Желіаралық іс-әрекет	Педагог-новатор

гия білім алушыларға өмір бойы сапалы білім алуға, ақпарат пен білімге қол жеткізуге және қоғамға толық қатысуға мүмкіндік беретін инновациялық шешімдерді ұсына алады.

Бүгінгі таңда АКТ құзыреттілігі кәсіби педагогикалық құзыреттіліктің құрамдас бөлігі ретінде 2018 жылы әзірленген ЮНЕСКО-ның «Педагогтарға арналған ЮНЕСКО - ның ақпараттық-коммуникациялық құзыреті» стандартында дәлелденген. («UNESCO ICT Competency Framework for Teachers. VERSION 3» (ICT CFT)) [7]. Бұл құжат студенттерге оқу жоспарының мақсаттарына жетуге көмектесу үшін педагогтар өздерінің кәсіби тәжірибесіне кіріктіруі қажет құзыреттердің жан-жақты жиынтығын береді. ЮНЕСКО құжатында «құзыреттілік» термині педагогтың функционалдығын сипаттайды, ал «құзыреттілік» педагогтердің сәйкес функцияларды орындау қабілетін білдіреді. Педагогтердің АКТ құзыреттілігінің құрылымы педагогтың кәсіби қызметінің барлық аспектілерін көрсетеді (білім берудегі АКТ рөлін түсіну, оқу жоспары мен бағалау, оқыту тәжірибесі, цифрлық дағдыларды қолдану, оқу процесін ұйымдастыру және басқару, кәсіби даму). Ол осы аспектілерге сәйкес алты модульді, соның ішінде АКТ құзыреттерін және білім беруді ақпараттандырудың үш деңгейін көрсетеді. («Білімді

алу», «Білімді меңгеру», «Білімді құру») (1 кестені қараңыз).

Осылайша, білім беруді цифрландыру педагог кәсібін өзгертуде, педагогтың цифрлық біліктілігіне қойылатын талаптар артуда. Бүгінгі таңда АКТ құзыреттілігі, оның ішінде цифрлық сауаттылық өмірлік цикл бойы педагогтерді оқыту мен оқытудың барлық нысандарының бөлігі болуы керек. Цифрлық сауаттылық – ақпаратты табу, бағалау, пайдалану және жасау үшін жеке тұлғаның цифрлық технологияларды, коммуникацияларды немесе желілерді пайдалану қабілеті. Цифрлық сауаттылық жеке тұлғаның қабілетін де қамтиды: ақпарат көздерінің кең ауқымындағы бірнеше форматтағы ақпаратты түсіну және пайдалану; цифрлық ортада тапсырмаларды тиімді орындау [7].

Көрсетілген әлеуметтік-экономикалық мақсаттарға қол жеткізу бүкіл дүние жүзіндегі білім беру жүйелерінің негізгі міндеті болып табылады. Педагогтар өскелең ұрпаққа осы мақсаттарға жетуге көмектесу үшін жеткілікті түрде дайындалуы керек [8].

Осылайша, қарастырылған ғылыми зерттеулерге, кәсіби педагог стандартына, ICT CFT сүйене отырып, біз кәсіби құзыреттіліктің төрт компонентті құрылымын ұсынамыз: мотивациялық-құндылық, жалпықоғамдық,

Педагог-психологтардың АКТ құзыреттілігінің құрылымы

Мотивациялық құндылық компоненті
тұлғаның АКТ-ны қолданудағы белсенділігі мен қажеттілігі, АКТ қолдану саласындағы білімді түсіну және дағдыларды меңгеру қажеттілігі. Бұл компонент АКТ қолдану саласында оқу мотивациясының болуымен, Интернеттегі мінез-құлық ережелерімен және қауіпсіздікпен байланысты мәселелерді анықтаумен және бақылаумен сипатталады.
Жалпықоғамдық компоненті
заманауи ақпараттық технологиялармен жұмыс істеуге арналған білім, білік және жеке көзқарастарды сипаттайды; цифрлық ресурстарды, мәліметтер қорын, жергілікті және ғаламдық компьютерлік желілерді пайдалану; білім беру ұйымының білім беру ақпараттық ортасындағы өзара іс-қимыл; ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету және медициналық-санитарлық нормалар мен ережелерді сақтау және т.б.; стандартты АКТ жабдықтарын пайдалану; сандық білім беру ресурстарын талдау және бағалау
Жалпыпедагогикалық компонент
оқу іс-әрекетін жоспарлау мен ұйымдастыруға сәйкес білім беру ақпараттық ортада педагогикалық іс-әрекетке дайындық және оны осы ортада үнемі көрсету; ақпараттық-білім беру ортасында сөз сөйлеуді, пікірталастарды, консультацияларды, топтық іс-шараларды дайындау және өткізу; визуалды коммуникация, педагогтың цифрлық сауаттылығы және т.б.; білім алушыларды бірлескен зерттеулерге және мәселелерді шешуге тарту үшін онлайн материалдар мен тапсырмаларды әзірлеу.
Пәндік-педагогикалық компонент
АКТ құралдарын пайдалана отырып, кәсіби педагогикалық қызметтің ерекшеліктерін ескере отырып, педагогтердің қалыптасқан білімдерін, дағдыларын және жеке көзқарастарын кеңейту және тереңдету; сәйкес технологияларды, соның ішінде мобильді құрылғыларды анықтау және оларды оқу мақсаттарына жету үшін пайдалану; жобалық оқытуда АКТ қолдану; білім алушылардың жоғары деңгейдегі ойлау қабілетін дамыту үшін белгілі бір пәндік салаларға бағытталған бағдарламалық құралдарды пайдалану; білім алушыларға оқуды және басқа аудиториялармен өзара әрекеттесуді жеңілдететін цифрлық медиа ресурстарын жасауға көмектесу.

жалпыпедагогикалық, пәндік-педагогикалық құрамдас бөліктері (2-кесте).

Ғалымдар атап өткендей, АКТ құзыреттілігінің құрамдас бөліктерін қалыптастыру, олардың бірлігі мен өзара әрекеттесуі АКТ құзыреттілігінің жоғары деңгейін қалыптастырудың негізгі шарты болып табылады.

Жоғарыда келтірілген талдау педагог-психологтардың цифрлық білім берудегі кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру деңгейлерін ұсынуға мүмкіндік береді: *репродуктивті, про-дуктивті, шығармашылық*.

Зерттеу әдістері

Болашақ педагог-психологтардың кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру бойынша

анықтауыш эксперименттік жұмыс «Педагогика және психология» мамандығы бойынша оқып жатқан 20 студент, 4 курс студенттері экспериментке қатысты. Эксперимент барысында түрлі әдістер қолданылды: анкета және тестілеу; оқытушылармен, студенттермен әңгімелесу, студенттердің, оқытушылардың курс мазмұнына сараптамалық баға беруі, студенттердің іс-әрекетінің өнімдерін зерттеу; тәжірибелі оқыту; бейімделген әдістемелерді қолдану.

Нәтижелер

Эксперименттің анықтау кезеңінде информатика және АКТ саласындағы қалдық білімдерін анықтауға бағытталған педагог-психо-

логтар тестілеуден өтті. Анықталғаны: 5 (өте жақсы) баға бойынша бірде-бір жұмыс орындалмаған, 4 (жақсы) баға бойынша 22% жуық респондент шамамен 18% жұмысты орындаған (3 кесте).

Кесте 3

Педагог-психологтарды тестілеу нәтижелері

Баға			
«үздік»	«жақсы»	«қанағат»	«нашар»
0%	22%	60%	18%

Осылайша, педагог-психологтардың тестілеу нәтижелері педагогтердің кәсіби қызметінде АКТ-ны пайдалану кезінде сұранысқа ие болуы мүмкін информатика және АКТ саласындағы білімдері мен дағдыларының жеткіліксіз деңгейін анықтауға мүмкіндік берді.

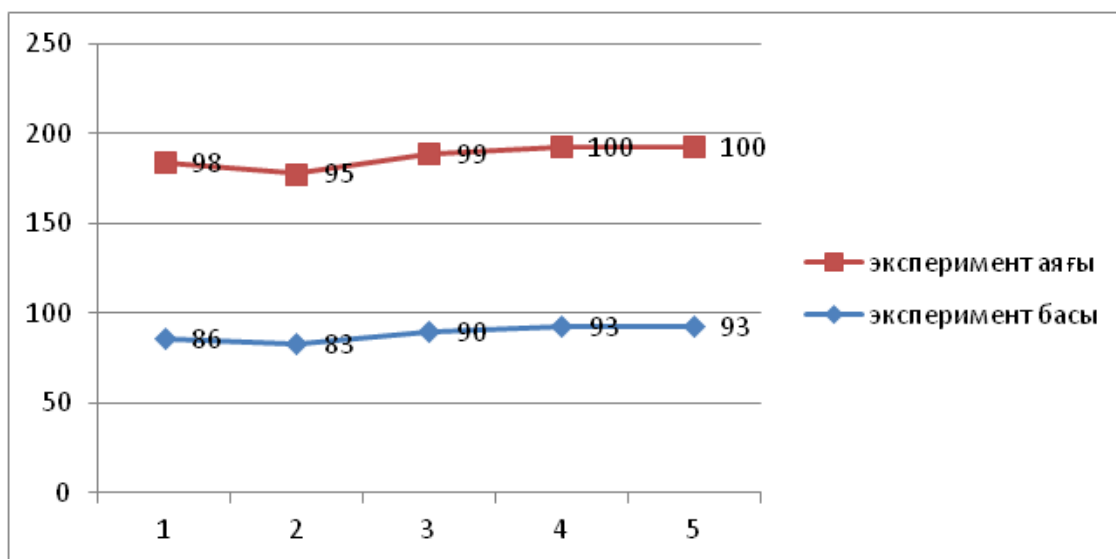
Осылайша, оның барлық құрылымдық құрамдастарын ескере отырып: құндылық-мотивациялық, жалпықоғамдық, жалпыпедагогикалық және пәндік-педагогикалық эксперименттің анықтау кезеңінің нәтижелері болашақ педагог-психологтардың АКТ құзыреттілік деңгейін арттыру қажеттілігі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Педагог-психологтардың АКТ құзыреттілігінің мотивациялық-құндылық компонентінің

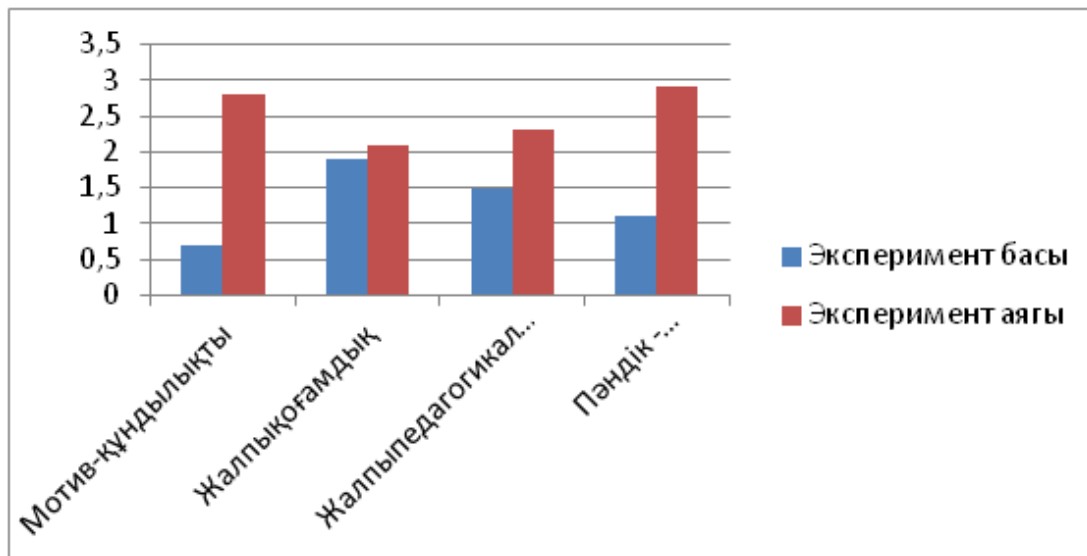
қалыптасуын диагностикалау үшін АКТ саласындағы студенттердің оқу мотивациясын бағалау (А.А. Реана мен В.А. Якунинаның бейімделген, (Н.Ц. Бадмаева модификациясы)), информатика және АКТ саласындағы болашақ педагог-психологтардың құндылық бағдарларын бағалау әдістері қолданылды.

Педагогтардың оқу мотивациясын бағалау оқу экспериментінің бастапқы және соңғы кезеңдерінде жүргізілді. Педагог - психологтардың жауаптарын талдау нәтижелері 1-суретте көрсетілген.

Педагог-психологтардың АКТ құзыреттілігінің 4 компонентінің әрқайсысы бойынша (мотивациялық-құндылық, жалпықоғамдық, жалпыпедагогикалық, пәндік-педагогикалық) көрсеткіштеріне қарай, қолданылған диагностикалық әдістерді ескере отырып, максималды ұпай саны есептелді. Сонымен, мотивациялық-құндылық компоненті үшін шкаланың 1 баллы жалпы диагностикалық нәтиженің 85 баллына тең, жалпықоғамдық компоненті үшін шкаланың 1 баллы оның көрсеткіштерін диагностикалаудың жалпы нәтижесінің 98 баллына тең, жалпыпедагогикалық компонент үшін шкаланың 1 баллы оның көрсеткіштерінің диагностикасының жалпы нәтижесінің 55 баллына тең, пәндік - педагогикалық үшін шкаланың 1 баллы оның диагностика-

Сурет 1. Педагог-психологтардың құндылық бағдарларын зерттеу

Сурет 2. Педагог-психологтардың АКТ құзыреттілігі компоненттерінің қалыптасу деңгейлерінің динамикасы

сының жалпы нәтижесінің көрсеткіштері 96 баллына тең. Әрбір студент үшін сәйкес диагностикалық әдістер негізінде әрбір критерий бойынша оның жинаған ұпайларының жалпы саны есептелді. Жоғарыда көрсетілген шкаланың 1 баллының мәндерін ескере отырып, пропорцияны пайдалана отырып, АКТ құзыреттілігінің нақты құрамдас бөлігінің қалыптасу деңгейінің диаграммасындағы позиция анықталды. Зерттеу нәтижелері 2-суретте көрсетілген.

Эксперименттік жұмыс нәтижелері педагог-психологтардың АКТ-құзыреттілігі құрылымында мотивациялық-құндылық компоненті жетекші рөл атқаратынын көрсетті. Оның қалыптасу деңгейі акт - құзыреттіліктің деңгейін және басқа компоненттерін арттыруға ықпал етеді. Сондай-ақ, пәндік-педагогикалық компоненттің қалыптасу деңгейінде ең үлкен динамика байқалады.

Эксперимент нәтижелері педагогикалық психологтардың АКТ құзыреттілігін қалыптастыру деңгейлерінің оң динамикасы туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Қорытынды

Сонымен, педагог-психологтардың АКТ құзыреттілігін қалыптастырудың эксперименттік тестінің нәтижелері эксперименттің тиімділігін растайды және оның АКТ құзыреттілігінің құрамдас бөліктерінің қалыптасу деңгейлеріндегі оң өзгерістерге әсерін дәлелдейді, зерттеу гипотезасын растайды.

Зерттеудің нәтижелері мен қорытындылары қойылған мәселенің барлық алуан түрлілігін жоққа шығармайды. Педагог-психологтардың цифрлық сауаттылығын қалыптастыру мәселелері алдағы зерттеулердің мүмкін бағыттары ретінде әрекет ете алады.

Әдебиеттер тізімі

1. Образование для сложного общества: доклад Global Education Futures. [Электронный ресурс] – URL: https://futuref.org/educationfutures_ru (дата обращения: 28.12.2018).
2. Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2020-2025 годы. – Нур-Султан, 2020.

3. UNESCO ICT Competency Framework for Teachers. Digital library UNESCO: official site. [Электронный ресурс] – URL: <http://ru.unesco.kz/unesco-ict-competency-framework-for-teachers-version-3> (дата обращения: 16.01.2020).
4. Блинов В.И., Дулинов М.В., Есенина Е.Ю., Сергеев И.С. Проект дидактической концепции цифрового профессионального образования и обучения. – Москва: Перо, 2019. – 72 с.
5. Bordas-Beltrán J.L. Mexican students' perspectives on ICT competencies. A gender-based analysis // *Revista Latina de Comunicación Social*. – 2018. – Vol. 73. – P. 462-477.
6. Brolpito A. Digital skills and competence, and digital and online learning. – Turin: European Training Foundation, 2018. – 84 p.
7. UNESCO ICT Competency Framework for Teachers. VERSION 3. Digital library UNESCO: official site. [Электронный ресурс] – URL: <http://ru.unesco.kz/unesco-ict-competency-framework-for-teachers-version-3> (дата обращения: 16.01.2020).
8. Карпов Е.Б. Уточнение понятий информатики // *Телематика 2007: труды XIV Всероссийской научно-методической конференции*, г. Санкт-Петербург, 18-21 июня 2007 г.: в 2 томах. – Санкт-Петербург, 2007. – С. 229-230.

Б.С. Байменова, К. Габдуллина

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Специфика подготовки будущих педагогов-психологов в цифровой образовательной среде

Аннотация. В статье теоретически доказаны особенности подготовки будущих педагогов-психологов в цифровой образовательной среде. Остановившись на понятиях «цифровая образовательная среда», «цифровая грамотность», «информационная культура», «информационная компетентность» автор дал определение терминам. Дается всесторонний анализ этих понятий. На основе трудов ученых определены предпосылки и связи, основные принципы построения цифровой экономики и цифрового общества. Это активная деятельность государства в построении нового общества.

Поэтому в содержании статьи речь пойдет о формировании личности нового формата, востребованной на рынке труда, владеющей цифровыми технологиями, способной кардинально изменить процесс общества, обладающей цифровыми компетенциями, способной самостоятельно принимать решения. Новые трансформационные изменения предъявляют высокие требования к компетентности педагога-психолога. С учетом этих требований автор предлагает создать новую систему в процессе подготовки специалистов-педагогов-психологов. Анализируются особенности и возможности подготовки педагогов-психологов. Труды российских, казахстанских ученых, занимающихся вопросами цифрового образования, углубляют содержание статьи.

Ключевые слова: информационное общество, цифровая образовательная среда, компьютерная грамотность, информационная культура, цифровые технологии, виртуальная образовательная среда.

B.S. Baymenova, K. Gabdullina

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

The specifics of the training of future teachers-psychologists in the digital educational environment

Abstract. The article theoretically proves the features of the training of future teachers-psychologists in the digital educational environment. Focusing on the concepts of «digital educational environment», «digital literacy», «information culture», «information competence», the author defined the terms. A comprehensive analysis of these concepts is given. On the basis of the works of scientists, the prerequisites and connections, the basic principles of building a digital economy and a digital society are determined. This is the active activity of the state in building a new society.

Therefore, the content of the article will focus on the formation of a personality of a new format, in demand in the labor market, owning digital technologies, capable of radically changing the process of society, possessing

digital competencies, able to make decisions independently. New transformational changes place high demands on the competence of a teacher-psychologist. Taking into account these requirements, the author proposes to create a new system in the process of training specialists-teachers-psychologists. The features and possibilities of training teachers-psychologists are analyzed. The works of Russian and Kazakh scientists dealing with digital education deepen the content of the article.

Keywords: information society, digital educational environment, computer literacy, information culture, digital technologies, virtual educational environment.

References

1. Obrazovanie dlya slozhnogo obshchestva: доклад Global Education Futures [Education for a Complex Society: Global Education Futures Report]. [Electronic resource] – Available at: https://futuref.org/educationfutures_ru (Accessed: 28.12.2018). [in Russian]
2. Gosudarstvennaya programma razvitiya obrazovaniya Respubliki Kazahstan na 2020-2025 gody [State program for the development of education of the Republic of Kazakhstan for 2020-2025], (Nur-Sultan, 2020). [in Russian]
3. UNESCO ICT Competency Framework for Teachers. Digital library UNESCO: official site. [Electronic resource] – Available at: <http://ru.unesco.kz/unesco-ict-competency-framework-for-teachers-version-3> (Accessed: 16.01.2020).
4. Blinov V.I., Dulinov M.V., Esenina E.YU., Sergeev I.S. Proekt didakticheskoy koncepcii cifrovogo professional'nogo obrazovaniya i obucheniya [Draft didactic concept of digital vocational education and training] (Moskva: Pero, 2019, 72 s.) [Moscow: Pero, 2019, 72 p.]. [in Russian]
5. Bordas-Beltrán J.L. Mexican students' perspectives on ICT competencies. A gender-based analysis, *Revista Latina de Comunicación Social*, 73, 462-477 (2018).
6. Brolpito A. Digital skills and competence, and digital and online learning (Turin: European Training Foundation, 2018, 84 p.).
7. UNESCO ICT Competency Framework for Teachers. VERSION 3. Digital library UNESCO: official site. [Electronic resource] – Available at: <http://ru.unesco.kz/unesco-ict-competency-framework-for-teachers-version-3> (Accessed: 16.01.2020).
8. Karpov E.B. Utochnenie ponyatij informatiki. Telematika 2007: trudy XIV Vserossijskoj nauchno-metodicheskoy konferencii, g. Sankt- Peterburg, 18-21 iyunya 2007 g.: v 2 tomah, Sankt-Peterburg [Clarification of the concepts of informatics // Telematics 2007: Proceedings of the XIV All-Russian Scientific and Methodological Conference, St. Petersburg, June 18-21, 2007: in 2 volumes, St. Petersburg], 229-230 (2007). [in Russian]

Сведения об авторах:

Байменова Б.С. – доцент кафедры социальной педагогики и самопознания, кандидат педагогических наук, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, улица А. Янушкевича, дом 6, Астана, Казахстан.

Габдуллина К.М. – магистрант кафедры социальной педагогики и самопознания, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, улица А. Янушкевича, дом 6, Астана, Казахстан.

Вауменова В.С. – Associate Professor of the Department of Social Pedagogy and Self-Knowledge, Candidate of Pedagogical Sciences, L.N. Gumilyov ENU, 6 A. Yanushkevich Street, Astana, Kazakhstan.

Gabdullina K.M. – Master's student of the Department of Social Pedagogy and Self-Knowledge, L.N. Gumilev ENU, 6 A. Yanushkevich Street, Astana, Kazakhstan.

А. Базарбекова¹ (Турдина)
Б.А. Мукушев², С.Б. Мукушев²

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
²С. Сейфуллина атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Астана, Қазақстан
(E-mail: mba-55@mail.ru)

Ақпараттық синергетика негіздерімен білім алушыларды таныстыру

Аңдатпа. Мақалада өздігінен ұйымдасу теориясы (синергетика) туралы жалпы түсінік берілді. Синергетиканың әр түрлі салалары талданып, олардың зерттеу нысандары айқындалды. Осы салалардың бірі ақпараттық синергетика қоғамдағы, жанды және жансыз табиғаттағы ақпарат тарау, ақпарат алмасу және ақпараттық моделдеу процестер қарастырады. Ақпараттық синергетика техникалық және ақпараттық интеллектуальды жүйелерді және ақпараттық процестердің және ақпараттық жүйедегі элементтердің өзара әрекеттесуі заңдылықтарын зерттейді. Ақпараттық кеңістікте өздігінен ұйымдасу процесінің жалпы принциптері және жүйелер арасындағы бірлескен әрекетті қамтитын өздігінен ұйымдасудың метамоделі ашылды.

Түйін сөздер: өздігінен ұйымдасу теориясы, ақпараттық синергетика, ақпарат алмасу, ақпараттық кеңістік.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-14-4-51-56>

Кіріспе

Өткен ғасырдың 70-ші жылдарында материяның өздігінен ұйымдасу теориясы (синергетика), және бұл теория алғашқы уақытта физика, химия және биологияда ғылымдарында ғана қолданылды. Содан кейін осы ілімнің әмбебаптығы анықталды және оның идеялары әртүрлі сипаттағы жүйелерді, соның ішінде экономикалық және әлеуметтік жүйелерді сипаттау үшін де кеңінен қолданыла бастады.

Теориялық химия және физика саласындағы маман бельгиялық ғалым И. Пригожин кинетикалық құбылыстарды талдау негізінде стационарлық тепе-тең емес құбылыстардағы энтропиялық процестің минималды принципін тұжырымдады. Осылайша сыртқы әсерлер болған кезде хаостан реттіліктің

пайда болу мүмкіндігін көрсетті. Кеңістік-уақыттық және функционалдық сипаттамалардың құрылымдары түрінде қалыптасқан тәртіп тек сыртқы факторлармен ғана емес, ең күрделі объектінің қасиеттерімен де сипатталады. Сондықтан бұл модель өздігінен ұйымдасу деп аталды. Кейінірек әртүрлі ғалымдардың көптеген зерттеулері бұл құбылыстың әмбебаптығын көрсетті. Қоршаған ортамен зат, энергия және ақпарат алмасатын ашық жүйелердің эволюциясы әрқашан өзін-өзі ұйымдастырумен бірге жүреді. Материяның өзін-өзі ұйымдастыру теориясын құрғаны үшін И.Пригожин Нобель сыйлығына ие болды.

Өзін-өзі ұйымдастыру процесінің негізгі шарттары бейсызықтық, ашықтық және тепе-теңсіздік болып табылады. Бейсызықтық де-

геніміз - бір мәнді шешімдерді жоққа шығару және жүйелердің белгілі бір параметрлерінің ықтималды дамуын тану. Бейсызықтық - бұл бір мәнді теңдеулермен сипатталмайтын дәлелдер мен функция арасындағы тәуелділік.

Жүйенің *ашықтығы* немесе *ашық болуы* оның қоршаған ортамен зат, энергия және ақпарат алмасу қаисетімен түсіндіріледі.

Тепе-теңсіздік ашық жүйенің элементі арасында зат, энергия және ақпарат алмасудың макроскопиялық процестерінің болуын болжайды.

Макроқұрылымда (табиғи объектіде) өздігінен ұйымдасу (флуктуации, бифуркация және т.б.) тетіктерін білу адамға әлеуметтік-экономикалық құрылымдарда болып жатқан өзгерістерді танып-білуге көмектеседі. Әлеуметтік-экономикалық жүйелердегі өздігінен ұйымдасу құбылысы *ақпарат алмасу* негізінде іске асады және осы құбылысты зерттейтін ғылым бағыты *ақпараттық синергетика* деп аталады.

Негізгі бөлім

Кең мағынада өздігінен ұйымдасу теориясы (синергетика) энтропия ұғымы қолданылатын ашық жүйелердегі динамика мен өздігінен ұйымдасуды зерттейтін ғылымның ғылымаралық бағыты ретінде түсіндіріледі [1,2]. «Синергетика» ұғымы көптеген салалар мен жүйелер үшін қолданыс тауып отыр. Сөйтіп синергетика ілімінің жаңа бағыттарының пайда болуда: лингвистикалық синергетика [3], мінез-құлық синергетикасы [4] және т. б. Сондықтан ақпараттық кеңістікте синергетиканы қолдануға барлық негіз бар. Өйткені айтылған ғылыми салаларда энтропия және *ақпараттық энтропия* ұғымы жан-жақты қолданылады.

Синергетиканы ғылыми категория, оқу пәні және ғылыми бағыт ретінде қарастыруға болады. Ғылымаралық зерттеу саласы ретінде синергетиканы неміс физигі Герман Хакен дамытқан еді. Г. Хакен кейбір физикалық құбылыстарды зерттеу негізінде өздігінен ұйымдаса алатын жүйелердің бірқатар жаңа қасиеттерін анықтады (иерархия, энергия, зат

және ақпарат алмасу иерархиялық деңгейлер арасында және т.б.). Ол жаңа ғылыми бағытты *синергетика* деп атауды ұсынды және бұл көптеген элементтердің ұжымдық әрекетін білдіреді. Өзін-өзі ұйымдастыру теориясының негізгі постулаты - қоршаған ортамен зат, энергия және ақпарат алмасатын ашық жүйелер ғана дами алады және оларды өзін-өзі ұйымдастыру процесі жүреді, яғни жүйенің энтропиясы төмендетейді.

Синергетика ілімі спонтанды түрде өздігінен ұйымдасқан [2] құрылымдар мен процестерде пайда болатын жаңа қасиеттерді зерттейді. Синергетиканың негізгі зертту нысандары күрделі мәселелер және басқару процесі болып табылады. [5]. Синергетиканың негізгі зерттеу нысанына ақпараттық кеңістік жатады.

Ақпараттық кеңістік пен ақпараттық модельдерді қалыптастыру үшін рефлексия және ақпараттық трансформация тұжырымдамасын жалпы синергетикаға қатысты қарастыруға болады. Бұл жағдай ақпарат кеңістігінде синергетиканың жаңа түрі *ақпараттық синергетиканың* қалыптасуына әсер етті. Ақпараттық синергетика ақпараттық процестерді, ақпараттық өзара әрекеттесуді, ақпараттық қатынастарды, ең алдымен, динамика мен даму аспектісінде зерттейді. Ақпараттық синергетика өзін-өзі дамыту жағдайындағы күрделі ақпараттық жүйелерді, интеллектуальды технологиялар мен жүйелерді, киберкеңістікті зерттейді. Ақпараттық синергетика тек техникалық және ақпараттық интеллектуальды жүйелерді ғана емес, сонымен қатар ақпараттық процестерді есепке алу және ақпараттық жүйедегі элементтердің өзара әрекеттесуі заңдылықтарын белгілейді.

Ақпараттық синергетика үшін маңызды синергетиканың ілімінің негізгі мәселесі - жеке жүйелердің сипатына қарамастан ақпараттық кеңістікте өзін-өзі ұйымдастыру процесінің жалпы принциптерінің болуы. Шын мәнінде, бұл жүйенің элементтері немесе жүйелер арасындағы бірлескен әрекетті қамтитын өздігінен ұйымдасу метамоделінің болуы. Атомдар, молекулалар, нейрондар, ақпараттық бірліктер физикалық және ақпа-

раттық жүйелердің жеке бөліктері мен элементтерінің алуан түрін жасайды.

Ақпараттық кеңістікті қоса алғанда, кез келген кеңістікте жұмыс істейтін жүйелер сырттан немесе жүйенің өзінен параметрлерді бақылауды қамтамасыз етеді. Ішкі басқару параметрінің мысалы - адам ағзасындағы гормондар немесе нейротрансмиттерлер. Ақпараттық өрістегі жүйе параметрлерінің жиынтығы белгілі бір шекті мәндерге жеткенде, жүйе тұрақсыз болуы мүмкін. Тұрақсыздық жүйені жаңа күйге көшіреді. Ақпараттық кеңістіктегі жүйе параметрлерінің жиынтығын параметрлер кеңістігіндегі белгілі бір нүктенің сипаттамасы ретінде қарастыруға болады. Жүйенің тұрақсыздығына әкелетін параметрлер кеңістігіндегі нүкте тұрақсыздық нүктесі деп аталады.

Синергетика басқа ғылыми бағыттармен байланыста болады: күрделілік теориясы, динамикалық жүйелер теориясы, бифуркация теориясы, әртүрлі процестер теориясы, хаос теориясы, апаттар теориясы, кездейсоқ процестер теориясы. Хаос және апаттар теорияларымен байланыс метапараметрлер тұжырымдамасымен және бағыну принципімен белгіленеді, оған сәйкес тұрақсыздық жағдайында күрделі жүйелердің динамикасы бірнеше маңызды негізгі метайынымалылармен анықталады.

Ақпараттық синергетика - ақпараттық модельдер мен нақты жүйелерді интеграциялаудың негізі. Синергетикалық тәсілде қолданылатын модельдік парадигма мынандай қатынастармен сипатталады:

нақты процестер → деректер → ақпарат → ақпараттық процестер → білім → нақты синергетикалық процестер (1)

Бұл модельдік парадигма білім алуға да, жаңа техникалық шешімдерді шығаруға да қызмет етеді. (1) өрнектің кірісі – бұл нақты процестер, ал шығысы - нақты процестер, өзегі - ақпараттық синергетика. (1) өрнегімен ұсынылған процесс циклдік, өзін-өзі дамыту процесі болып табылады. Ол ақпараттық синергетика және оның өндірістік мүмкіндіктері мен механизмдері туралы түсінік береді.

Ресей ғалым-педагогтары жасаған информатика курсының стандартында жүйенің өзін-өзі ұйымдастырудағы ақпараттық процестердің рөлі анықталды [6]. Аталған стандартта қоғамдағы және табиғаттағы ақпараттық синергетика элементтеріне ерекше көңіл бөлінеді. Аталған элементтер оқушы жастарды ақпараттық қоғам жағдайында өмірге дайындаудың ерекше маңыздылығына байланысты құрылған.

Ақпаратқа қатысты мәселелерді зерттеу барысында оқушы табиғатта және қоғамда өздігінен ұйымдасу процестері туралы түсінік алуы керек, синергетиканың негізгі ұғымдарымен танысып, құрылымды қалыптастырудағы және құнды ақпараттың пайда болуындағы хаос пен реттіліктің ауысуының рөлін түсінуі керек. Осылайша, оқушылардың ақпарат феноменін түсінуін қамтамасыз ету үшін синергетика принциптерін пайдалану керек.

Қазіргі ғылым ақпараттың мағынасын тепе-теңсіз тірі және жансыз жүйелердің өздігінен ұйымдасуын қамтамасыз ететін құбылыс ретінде түсіндіреді. Бұл материалдық нысандардың құрылымдық бірлігі туралы идеяларды олардың өмір сүруінің когерентті, өзара келісілген тәсілдерінің мүмкіндігі туралы ережемен толықтыра отырып, әлемді көрудің әмбебап тәсілі дәрежесіне ақпарат құруға мүмкіндік береді [7].

Өздігінен ұйымдастыратын жүйелердің айқын мысалдарының бірі - тірі организмдер. Биологиялық жүйелер - жасушалар, организмдер, тұтастай алғанда тірі табиғат - жансыз табиғат нысандарына қарағанда өте күрделі және алуан түрлі. Тірі ағзаның ерекше күрделілігіне байланысты біз оның атомдық-молекулалық құрылымы мен мінез-құлқын біртұтас жүйе ретінде бір уақытта біле алмаймыз. Егер біз эксперимент кезінде зерттеушілер сияқты әдеттегідей тірі организмдерді бөліктерге бөле бастасақ, онда организм жансыз нысанға айналады. Демек, тірі организмді зерттеуде басқа ғылыми тәсіл қажет.

Биологияда біз үнемі арттып келе жатқан реттілікті кездестіреміз. Биологиялық эволю-

ция барысында қарапайым, яғни аз реттелген организмдер неғұрлым күрделі және жетілдірілген тірі заттарды құрайды. Осылайша, биологиялық жүйенің өзін-өзі ұйымдастыруы жүреді. Тірі зат (жасуша, тін, организм) әрқашан ашық жүйе болып табылады. Тіршілік иесі қоршаған ортамен әртүрлі заттар, энергия және ақпарат алмасады. Осы ақпарат алмасудың арқасында ашық жүйенің, яғни тірі организмнің энтропиясы тек төмендеуі мүмкін. Бұл энтропияның төмендеуі қоршаған ортаның энтропиясының жоғарылауымен жүреді. Демек, тірі организмде реттіліктің артуы қоршаған ортадағы хаостың артуына байланысты.

Қоршаған ортамен зат пен энергия алмасу тірі ағзаның құрылымын қамтамасыз етеді, ал сырттан алынған ақпарат гендердің молекулалық құрылымын (ақпараттық макромолекулалар) құруға ықпал етеді. Егер біз гендердің молекулалық құрылымының барлық ерекшеліктерін және онда жасырылған ақпаратты түсінсек, онда біз өмір құбылыстарын түсіне аламыз.

Қазіргі уақытта молекулалық биология гендердің тұқым қуалаушылық функциясын ДНК-ның ақпараттық макромолекуласының бөліктері іске асыратынын анықтады. Тұқым қуалайтын белгілер, мысалы, көздің және шаштың түсі, бойы мен дауысы және т.б. адамның әртүрлі гендерінде ақпарат түрінде орналасқан және олар ұрпақтарға үлкен дәлдікпен беріледі. Тірі организмнің кез-келген жасушасында ағза туралы барлық генетикалық ақпарат бар екендігі дәлелденді. «Біздің денеміздегі әрбір жасуша адам ағзасының өмірлік белсенділігінің негізі және негізгі мазмұнын анықтайтын ақпараттың үлкен көлемін сақтайды. Мұны жете түсінбеушілік адам организмне фрагменттік, механикалық көзқарастың пайда болуына әкеліп соғуы мүмкін. Адамның физикалық, зияткерлік және рухани салалары арасындағы терең байланыстарды тұтас ақпараттық жүйе ретінде елемеу-бүгінгі таңда медициналық ғылымдағы кейбір дағдарыстың себебі болып отыр» [8].

Академик Б. Кадомцев «Динамика және ақпарат» атты монографиясында бізді қоршаған бүкіл әлем эволюция процесінде бір-

бірімен үздіксіз өзара әрекеттесетін ақпараттық ашық жүйелер жиынтығы екенін дәлелдейді. Бұл жағдайда ақпарат кванттық жүйелерден галактикалық құрылымға дейін материяны ұйымдастырудың барлық деңгейлеріне енеді. Ол әлемдегі барлық эволюциялық процестердің бағытын анықтайды [9]. Жақында қоғам мен табиғаттың күрделі жүйелерін зерттейтін көптеген ғалымдар ақпарат кез - келген жүйелердің өздігінен ұйымдасудың негізгі факторы деген қорытындыға келді. Ақпарат тек қана белгілі бір процесті дамытудың ықтимал траекторияларының бірін ықтималдық әдіспен таңдау өлшемі ғана емес, сонымен қатар жүйенің күрделілігінің өлшемі, оның ішкі әртүрлілігінің сипаттамасы; хаосқа қарсы тұратын реттілік өлшемі болып табылады [10].

Бүгінгі таңда ақпараттық синергетика ақпараттың технологиялық жағын (трансформация, сақтау, беру, өңдеу) ғана емес, сонымен бірге тірі және жансыз табиғаттың эволюциясы мен өзін-өзі ұйымдастырудағы ақпараттық процестердің рөлін, сонымен қатар адамзат қоғамының даму заңдылықтарын зерттеуі керек. Ақпараттық процестерді тек академиялық ғылым аясында ғана емес, сонымен қатар компьютерлік ғылымдар мен ғылым негіздерін зерттейтін басқа пәндерді оқу процесінде зерттеу мәселесін жан-жақты зерттеу қажеттілігі туындайды. Сонымен қатар, ақпараттық синергетика ақпарат пен ақпараттық процестерді зерттеудің өзегі болуы керек, осылайша жаратылыстану және гуманитарлық сияқты басқа бағыттар үшін интеграциялық функцияларды орындайды. К.К. Колин «компьютерлік ғылымдар идеялары мен әдістері бүгінде жүйелер теориясында, синергетикада, жалпы физикада, кванттық механикада, теориялық биологияда, физиологияда, генетикада, әлеуметтануда және басқа да ғылыми пәндерде кеңінен таралуда» [11]. Ғалымдар ақпараттық синергетика тұрғысынан қазіргі білім беру проблемасына синергетикалық талдау жүргізуде [12]. Сөйтіп, қазіргі білім беруде ақпараттық синергетиканың интеграциялық және дүниетанымдық функциялары жүзеге асырылады.

Қорытынды

Ақпараттық синергетика өздігінен ұйымдасу теориясының негізгі бөлігін құрайды. Бұл ғылыми бағыттың зерттеу нысаны қоғамдағы, жанды және жансыз табиғаттағы ақпарат тарау, ақпарат алмасу және ақпараттық моделдеу процестері болып табылады. Ақпараттық синергетика техникалық және ақпараттық

интеллектуальды жүйелерді және ақпараттық процестерді есепке алу және ақпараттық жүйедегі элементтердің өзара әрекеттесуі заңдылықтарын белгілейді. Аталған ғылыми бағыттың зерттейтін мәселеріне - ақпараттық кеңістікте өздігінен ұйымдасу процесінің жалпы принциптері және жүйелер арасындағы бірлескен әрекетті қамтитын өздігінен ұйымдасудың метамоделі жатады.

Әдебиеттер тізімі

1. Haken H. Synergetics: Introduction and Advanced Topics (Vol. 1, 3rd ed.), printing (Springer, Berlin, Heidelberg). [Электрон.ресурc]. – 2004. – URL: https://doi.org/10.1007/978-3-662-10184-1_2 (accessed: 20.02.22).
2. Kurdyumov S.P., Malinetskii G.G. Prologue. Synergetics and system synthesis. Looking to the third millennium. – Moscow: Nauka, 2002. – 420 p.
3. Dombrovan T. An introduction to linguistic synergetics. – Cambridge: Scholars Publishing, 2018. – 152 p.
4. Frank T.D. Determinisms of Behavior and Synergetics. – 2020. – 342 p.
5. Müller S.C. Complexity and Synergetics. – Springer International Publishing AG, 2018. – 421 p.
6. Шляго А. Н. Содержание и педагогические функции курса информатики // Информатика и образование. – 1996. – № 2. – С. 45-50.
7. Колин К. Феномен информации и философские основы информатики // Alma mater. – 2004. – № 11. – С.33-39.
8. Колин К. К. Информационный подход в методологии науки и научное мировоззрение // Alma mater. – 2000. – № 2. – С.16-12.
9. Кадомцев Б. Б. Динамика и информация. – Москва: Наука, 1997. – 388 с.
10. Колин К. К. Феномен информации и философские основы информатики // Alma mater. – 2004. – № 11. – С.33-38.
11. Колин К. К. Информатика как фундаментальная наука // Информатика и образование. – 2007. – № 6. – С.46-55.
12. Бритвен П. В. Теория самоорганизации в образовании и информационные проблемы современности // Информатика и образование. – 2007. – № 2. – С.42-47.

A. Bazarbekova¹ (Turdina), B.A. Mukushev², S.B. Mukushev²

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

²S. Seifullin Kazakh Agrotechnical University, Astana, Kazakhstan

Introducing students to the basics of information synergetics

Abstract. The article presents a general idea of the theory of self-organization (synergetics). It identifies various areas of synergetics and analyzes the objects of study of these areas. One of these areas is information synergetics, which studies the processes of information exchange, information modeling in society, living and inanimate nature. Information synergetics studies technical and information intelligent systems and patterns of information processes and interaction of elements in an information system. The article discloses general principles of the process of self-organization in the information space and the meta-model of self-organization, including joint activities between systems.

Keywords: theory of self-organization, information synergetics, information exchange, information space.

А. Базарбекова¹ (Турдина), Б.А. Мукушев², С.Б. Мукушев²

¹Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

²Казахский агротехнический университет им.С.Сейфуллина, Астана, Казахстан

Ознакомление обучающихся с основами информационной синергетики

Аннотация. В статье изложено общее представление о теории самоорганизации (синергетике). Проанализированы различные области синергетики и установлены объекты исследования этих отраслей. Одной из этих областей является информационная синергетика, изучающая процессы информационного обмена, информационного моделирования в обществе, живой и неживой природе. Информационная синергетика изучает технические и информационные интеллектуальные системы и закономерности информационных процессов и взаимодействия элементов в информационной системе. Раскрыты общие принципы процесса самоорганизации в информационном пространстве и метамодель самоорганизации, включающая совместную деятельность между системами.

Ключевые слова: теория самоорганизации, информационная синергетика, обмен информацией, информационное пространство.

References

1. Haken H. Synergetics: Introduction and Advanced Topics (Vol. 1, 3rd ed.), printing (Springer, Berlin, Heidelberg). Available at: https://doi.org/10.1007/978-3-662-10184-1_2 (accessed 20.02.22).
2. Kurdyumov S.P., Malinetskii G.G. Prologue. Synergetics and system synthesis. Looking to the third millennium. (Moscow, Nauka, 2002, 420 p.).
3. Dombrovan T. An introduction to linguistic synergetics (Cambridge, Cambridge Scholars Publishing, 2018, 152 p.).
4. Frank T.D. Determinations of Behavior and Synergetics. 2020. P. 309–342.
5. Müller S.C. Complexity and Synergetics. (Springer International Publishing AG, 2018, 421 p.).
6. Shlyago A. N. Soderzhanie i pedagogicheskie funkicii kursa informatiki [The content and pedagogical functions of the computer science] Informatics and education. 1996. No. 2. P. 45-50. [in Russian].
7. Kolin K. Fenomen informacii i filosofskie osnovy informatiki [The phenomenon of information and the philosophical foundations of computer science] Alma mater. 2004. No. 11. P.33-39, [in Russian].
8. Kolin K. K. Informacionnyj podhod v metodologii nauki i nauchnoe mirovozzrenie [Information approach in the methodology of science and scientific worldview] Alma mater. 2000. No. 2. P.16-12, [in Russian].
9. Kadomtsev B.B. Dinamika i informaciya [Dynamics and information]. (Moscow, Nauka, 1997, 388 p.).
10. Kolin K.K. Fenomen informacii i filosofskie osnovy informatiki [The phenomenon of information and philosophical foundations of informatics] Alma mater. 2004. No. 11.P.33-38. [in Russian]
11. Kolin K.K. Informatika kak fundamental'naya nauka [Informatics as a fundamental science] Informatics and education.2007.No. 6.P.46-55. [in Russian].
12. Britven P.V. Teoriya samoorganizacii v obrazovanii i informacionnye problemy sovremennosti [Theory of self-organization in education and information problems of modernity] Informatics and education. 2007. No. 2. P. 42-47, [in Russian].

Авторлар туралы мәліметтер:

Базарбекова (Турдина) А. – корреспонденция үшін автор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің докторанты, Астана, Қазақстан.

Мукушев Б.А. – педагогика ғылымдарының докторы, С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университетінің профессоры, Астана, Қазақстан.

Мукушев С.Б. – С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университетінің аға оқытушысы, педагогика ғылымдарының кандидаты, Астана, Қазақстан.

Bazarbekova (Turдина) A. – *Corresponding author*, Doctoral student of L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Mukushev B.A. – Professor of S. Seifullin Kazakh Agrotechnical University, Astana, Kazakhstan

Mukushev S.B. – Candidate of Pedagogical Sciences, Senior lecturer of S. Seifullin Kazakh Agro Technical University, Astana, Kazakhstan.

С.М. Бахишева^{1*}, К.М. Сагинов²
Ж.С. Кажиақпарова¹, З.Ф. Мұхтар¹

¹Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал, Қазақстан

²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

(E-mail: sbakhish@mail.ru, kairatsaginov@mail.ru,
ghadira@rambler.ru, zinuribngafur@gmail.com)

Аралас оқыту: заманауи үрдістері, тәжірибесі және технологиялық мүмкіндіктері

Аңдатпа. Мақалада әлемдік және отандық зерттеулерді талдау отырып, цифрлық білім беру технологияларының мол әлеуетін аралас оқытуда пайдаланылу жағдайы қарастырылады. Білім беруді трансформациялау үдерісіне сәйкес жоғары оқу орындарында аралас оқытудың әдіснамалық тұжырымдамасын анықтау, цифрлық ортада оқытуды басқару жүйелерін талдау арқылы аралас оқытудың технологиялық басқару жүйелерін интеграциялау моделі негізделді.

Ұсынылған жұмыста аралас оқытудың даму барысын, қазіргі жай-күйін, проблемалары мен өміршеңдігін анықтау мақсатында теориялық және тәжірибелік зерттеулер талданған. Білім беру технологияларын интеграциялауға негізделген аралас оқытудың алғышарттары мен мүмкіндіктері, дайындық деңгейлері сипатталған. Аралас оқытудың әдіснамалық негіздемесі ретінде жүйелілік, тұтастық, нәтижеге бағдарлы, конструктивтік, жобалық, когнитивтік, құзыреттілік, мультимодальдық, пәнаралық тұғырлар алынып, олардың зерттеудегі орны белгіленген. Жүйелеу және жобалау әдістері арқылы технологиялық оқыту ортасы, басқару жүйелерінің моделі, компоненттері, құрылымы жүйеленген. Салыстыру мен жинақтау әдістері негізінде зерделенген нормативтер мен ғылыми әдебиеттер туралы тұжырымдар жасалған, алынған деректер өңделіп берілген.

Зерттеудің теориялық маңыздылығы әлемдік ғылым мен тәжірибе негізінде аралас оқытудағы білім беру ресурстарын интеграциялаудың теориялық және әдіснамалық тұжырымдарын анықталуынан және аралас оқытудың технологиялық басқару жүйелерін интеграциялау моделі құрылуынан көрінеді. Практикалық маңыздылығы аралас оқытуды басқаруда LAMS, LMS, CMS жүйелерінің интеграциясы ұсынылуынан, оның студенттер мен оқытушылар және әкімшіліктің білім беру үрдерісінің ұйымдастыру, бақылау, өзгерістер енгізу қызметтерінің тұтастығын қамтамасыз ету мүмкіндігінен көрінеді. Сонымен қатар, мақалада білім беру үдерісіне қатысушылардың аралас оқыту технологияларын пайдалануға дайындық деңгейінің өлшемдері анықталып, қорытынды көрсеткіштері талданған.

Зерттеудің бірінші кезеңінің нәтижелері аралас оқытудың педагогикалық дизайнын құрудың ғылыми негіздері мен әдістерін анықтап, құрылымы мен мазмұнын модельдеуге негіз болады.

Түйін сөздер: аралас оқыту, педагогикалық жүйе, педагогикалық дизайн, цифрлық технологиялардың интеграциясы, LAMS, LMS, CMS басқару жүйелері, басқару жүйелерін интеграциялау, SAMR моделі.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-141-4-57-69>

Кіріспе

Білім беруді трансформациялау жағдайында «оқытушы – оқулық – студент» моделіндегі дәстүрлі оқыту құрылымы елеулі өзгерістерге ұшырауда. Әлемнің алдыңғы қатарлы университеттерінде аралас оқыту қашықтан оқыту технологияларының кең мүмкіндіктерін дәстүрлі оқытумен ұштастыратын көпмодальды, жаңа сипатты оқыту ретінде қарастырылуда. Жалпы алғанда, аралас оқыту дәстүрлі және электрондық кітапхананы, бұлтты жүйелер мен оқыту үдерісін, виртуалды зертхана мен тәжірибе алаңдарын біртұтас жүйеге келтіретін заманауи оқыту қызметі деп бағалануда.

Сонымен қатар, шетел және отандық зерттеулерде көбіне аралас оқытудың мәні, әдістері мен түрлері, онлайн және офлайн оқытудың арақатынасы талқыланып, цифрлық білім беру технологияларының интеграциясы, педагогикалық дизайны, аралас оқыту үдерісін басқару туралы теориялар мен нақты тәжірибенің жеткіліксіздігі байқалады. Осыған орай, ұсынылып отырған жұмыстың мақсаты – әлемдік және отандық тәжірибені зерделеу арқылы жоғары оқу орындарында цифрлық білім беру технологияларын интеграциялауға негізделген аралас оқытудың алғышарттары мен мүмкіндіктерін, дайындық деңгейлерін талдау. Мақалада аралас оқыту педагогикалық жүйе ретінде қарастырылып, оны жүзеге асырудың ұйымдастырушылық-технологиялық, басқару компоненттері ұсынылады.

Зерттеу барысында эксперимент арқылы цифрлық білім беру технологияларын интеграциялауға негізделген аралас оқытудың жүйесін құруға дайындық деңгейі эмпирикалық әдістермен тексерілді. Эксперименттің өзі дайындау, жобалау, апробация, түзету-бағалау және енгізу сияқты бірнеше кезеңмен жүзеге асырылады. Бұл кезеңде жоғары оқу орындарындағы аралас оқыту технологияларын енгізудің тәжірибесі мен технологияларына салыстырмалы талдау жүргізілді. Аралас оқытудың дидактикалық және технологиялық мүмкіндіктері, оқу үдерісін басқаруды жүйелеу жолдары зерделенді.

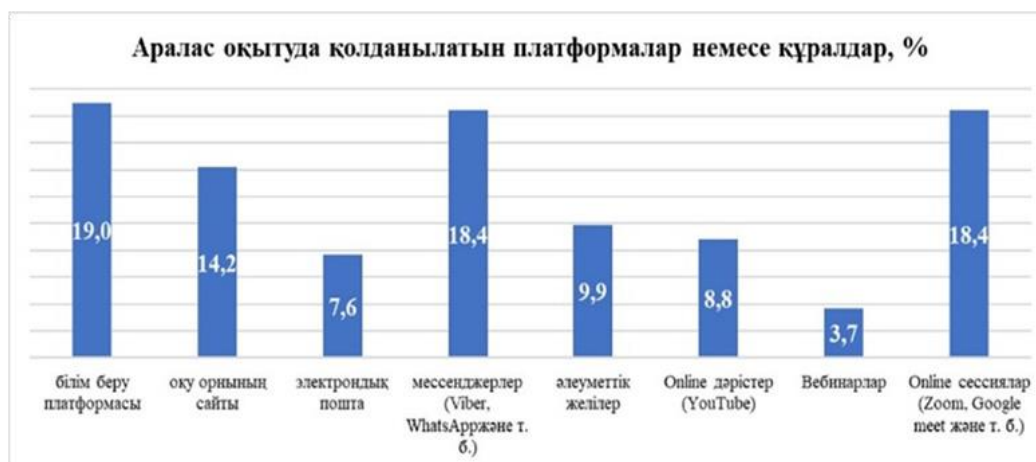
Материалдар мен әдістер

Зерттеудің диагностикалық кезеңінде тақырып бойынша ғылым мен тәжірибені зерделеу, талдау, салыстыру негізінде аралас оқытудағы білім беру ресурстарын интеграциялаудың теориялық және әдіснамалық тұжырымдары жасалды. Аралас оқытудың әдіснамалық негіздемесі жүйелілік, тұтастық, нәтижеге бағдарлы, конструктивтік, жобалық, когнитивтік, құзыреттілік, мультимодальдық, пәнаралық тұғырларға сүйене отырып жасалды. Өзгерістер теориясының әдіснамасы негізінде жоғары мектепте аралас оқытудың алғышарттары, дамуы, қазіргі жағдайы, проблемалары мен перспективалары зерделенді. Жүйелеу және жобалау әдістері арқылы технологиялық оқыту ортасы, басқару жүйелерін интеграциялау моделі, компоненттері, құрылымы, білім беру үдерісіне қатысушылардың дайындық деңгейінің өлшемдері мен көрсеткіштері анықталды. Технологиялық оқыту ортасын ұйымдастыру және оқыту үдерісін басқарудың жаңа тәсілдеріне талдау жүргізілді. Салыстыру мен жинақтау әдістері негізінде жоғары оқу орындарының нормативтері мен сайттарын зерделеу, аналитикалық тұжырымдар жасау, деректерді салыстыру, жалпылау және статистикалық өңдеу әдістерін арқылы нәтижелері талданды.

Зерттеу базасы ретінде алынған Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті студенттері, оқытушылары мен менеджерлері онлайн-сауалнама мен сұхбаттарға тартылды. Зерттеуге 212 студент, 14 магистрант, 41 оқытушы және 17 оқу ісі менеджерлері, кафедра меңгерушілері, декандар мен проректорлар қатысты. Нәтижесінде олардың аралас оқыту туралы түсінігі, көзқарасы, қашықтан оқу кезінде алған онлайн оқыту тәжірибесі, түрлі платформаларда жұмыс жасау, оқыту контентін жасақтау, оқытуды басқару, ақпараттық технологиялармен жұмыс жасау деңгейі, проблемалар мен шешу жолдары анықталды.

Қатысушылардың негізгі бөлігінде (84%) қашықтан оқыту кезінде цифрлық технологиялармен жұмыс тәжірибесі жеткілікті жинақталағаны, оның қазір студенттерді ара-

Сурет 1. Аралас оқытуда қолданылатын платформалар немесе құралдардың ара қатынасы

лас оқумен қамтылуда қолданылауы (72%), арнайы аралас оқытудың нормативтері жасақталмағаны, оқыту платформасы бір жүйеде емес, әртүрлі ресурстарда жүргізілетіні анықталды.

Нақты ресурстар туралы сұраққа 19% – білім беру платформасын, 18,4% – мессенджерлерді, 18,4% – online сессияларды қолданатыны анықталды (1 сурет).

Орындалған тапсырмаларды немесе құралдарды оқытушыға жіберу және кері байланыс үшін студенттердің 39% – білім беру платформасын, 14% – мессенджерлерді, 18% – оқу орнының сайты пайдаланады (2 сурет).

Бұл көрсеткіштер жоғары оқу орындарында аралас оқытуды ұйымдастыру жүйесінің қашықтан оқыту деңгейінен көп өзгермегенін, технологиялық тұрғыдан оқыту мазмұнын әзірлеу және пайдаланудың бірізділігі мен біртұтас жүйесі жетіспейтінін анықтады.

Әдебиеттерге шолу

Аралас оқыту туралы талқылаулар ХХІ ғасыр басында жұмыс істейтін қызметкерлерді кәсіби оқытудан басталып, кейін зерттеушілер (Curtis, 2006:132) [1] оның білім беру жүйесінде қолданудың тиімділігін анықтаған.

Сурет 2. Аралас оқытуда тапсырмалар жіберілетін платформалар немесе құралдардың ара қатынасы

Бұдан біраз бұрынғы зерттеулерде аралас оқытудың мәнін аудиториялық оқытуды онлайн технологиялармен толықтыру деп санаған. Кейбір зерттеушілер аралас оқытуды енгізуде қиындық болмайтынын, оқытушылардың көпшілігі өздерінің дәстүрлі курстарына онлайн компоненттерін оңай, ештеңе өзгертпестен қоса алады деп бағалаған (Kaleta, 2007: 114) [2]. Аралас оқыту модельдерінің «дәстүрлі оқытуда цифрлық технологияларды қолдану», «айналмалы модель», «икемді модель», «онлайн зертхана», «өзін-өзі реттейтін оқыту», «онлайн оқыту» деген түрлері анықталған (Christensen, 2013: 45) [3]. Ресейде соңғы жылдары аралас оқытуды қолайлы санаушылар көбейіп, күндізгі оқытуға тиімді балама ретінде қарастыруда, оның икемділігі мен қол жетімділігі, түрлі виртуалды технологияларды қолдану мүмкіндігі сарапшылар назарын аударуда (Васильева, 2019:17) [4]. Мәселен, «технологияларды қолдану білім беру субъектілерінің педагогикалық әрекеттесуін ұйымдастырудың әдіснамасы мен әдістемесінде түбегейлі өзгерістерге әкелуі керек. Қазіргі уақытта цифрлық білім беру ортасын құру және дамыту міндеті әр түрлі шешіледі, бірыңғай тәсілдер жоқ» деген пікір де орынды (Хапаева, 2021:783) [5]. Жоғары оқу орындарындағы аралас оқытудың рөлі туралы ғылыми-педагогикалық зерттеулер пандемиядан кейін көбейе түсті, оны қашықтан оқыту кезеңінде мол тәжірибе жинақталып, дәстүрлі оқытумен салыстыруға мүмкіндік пайда болуымен түсіндіруге болады. Сарапшылар аралас оқытуды оқу орындары кеңінен енгізе алады және цифрлық технологияларды қолдану икемді, ыңғайлы уақытта, қолайлы жағдайда үздіксіз оқуды қамтамасыз етеді дейді (Kartta, 2019:2) [6].

Аралас оқытудың дамуына шолу жасаған қазақстандық ғалымдар шетел зерттеушілерінің пікірлерін талдай отырып, соңғы жылдары АҚШ, Еуропа, Оңтүстік-Шығыс Азия оқу орындарында оның белсенді қолданылуын атап айтады. Авторлар аралас оқытудың өзектілігін ең алдымен, отандық білім беру жүйесін дамытудың ресурстық мүмкіндіктерімен, тиімді модельдерді анықтау қа-

жеттілігімен байланыстырып, «елімізде бұл үдеріс аралас оқытудың мәнін түсінудің бастапқы кезеңінде дейді (Жетписбаева, 2022:5) [7].

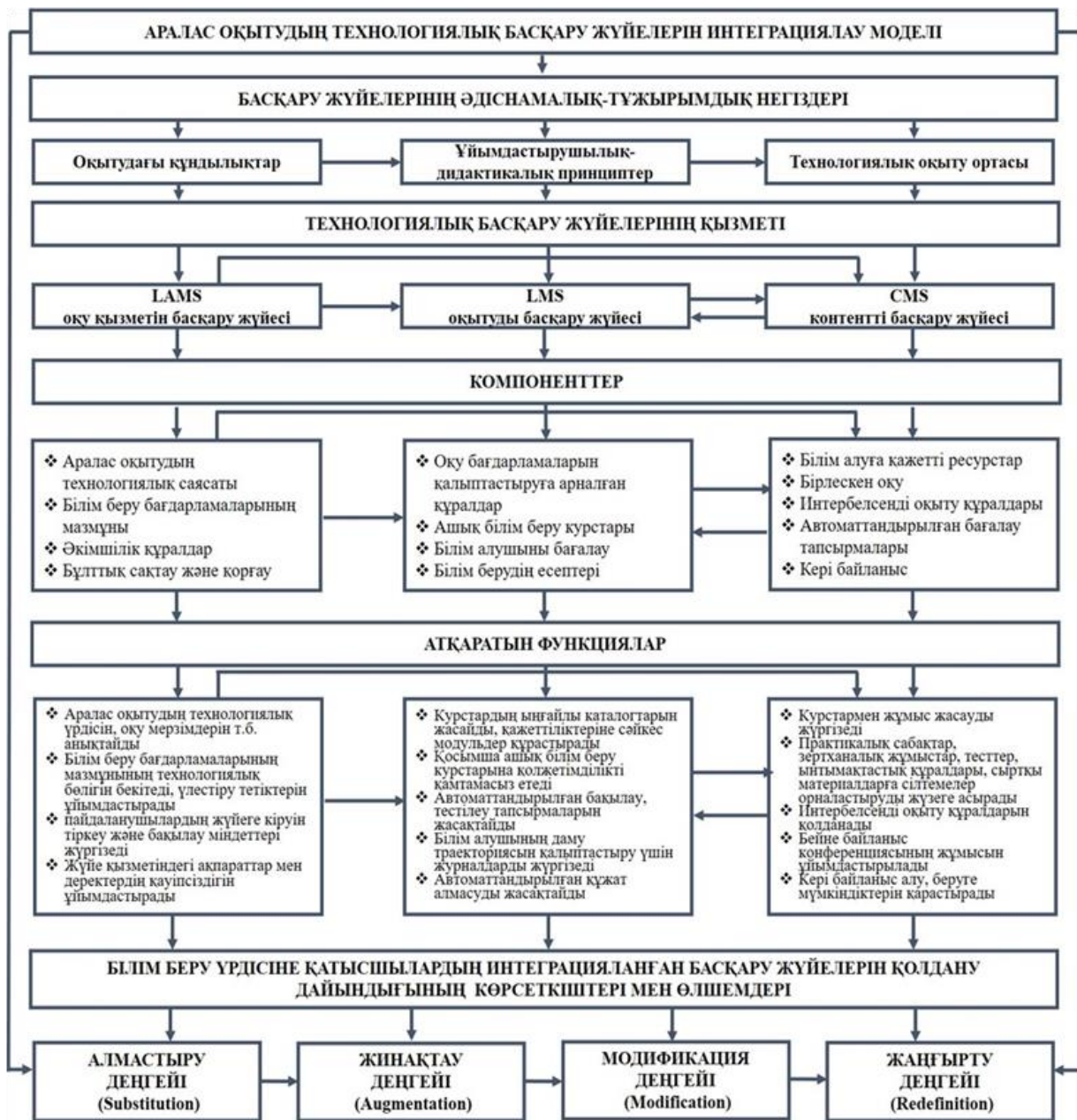
Осы тұжырыммен келісе отырып, біздің ұсынып отырған жұмыс әлемдік тәжірибені зерделеу арқылы аралас оқытуда цифрлық білім беру технологияларын интеграциялаудың педагогикалық дизайнын қарастыруды көздейтінін атап өтеміз. «Дизайн» ұғымын зерттеушілер «бұл білім алушылар үшін цифрлық кеңістікпен, виртуалды әлеммен байланысты, біз дизайнды айтқанда виртуалды оқу ортасын жобалау және оны өзімізге ыңғайлы етіп құру жайлы да сөз етеміз. Онда оқу қосымшаларын, софт, мобильді технологияларды оқытуда пайдалану жобаланады» деп түсіндіреді. (Айтбаева, 2022:10) [8].

Аралас оқыту туралы халықаралық сарапшылар оның алдағы негізгі білім беру трендтерінің бірі және заманауи технологияларды жоғары мектептің білім беру үдерісіне интеграциялаудың маңызды бастамасы деп атаған. Олар оқытудың студентке бағытталған жаңа әдістерін енгізу қажеттігі, ол үшін жоғары оқу орындарының құрылымын өзгерту, оқу жоспарларын және студенттерді бағалау жүйесін қайта қарау, оқытушыларға цифрлық технологияларды тиімді пайдалануды үйретудің қажеттілігіне назар аударады (Freeman, 2017:28-29) [9]. Сондай-ақ, «аралас оқытуды енгізудегі маңызды фактор студенттердің жеке ерекшеліктері мен қажеттіліктерін ескеру болғанымен, топтардың әртүрлілігі мен жеке қажеттіліктерді қанағаттандыру әдістеріне ерекше назар аудару әлі де жеткіліксіз. Ол үшін педагогтарды осы бағытта кәсіби қолдау қажет» дейді зерттеушілер (Boelens, 2018:198) [10].

Технологиялық тұрғыдан қарастырған зерттеулерде аралас оқытудың көпмодальдылығы баса айтылған. Алайда, цифрлық ресурстардың түрлерін көбейту мақсат емес, өйткені олар білім беру мазмұнын және ұйымдастыру әдістерін қолданушыларға жеткізетін құралдар ғана. Ол туралы А.Марголис «инновациялық дамудың өзгермелі кезеңіндегі жаңа технологиялар оқытудың оң нәтижелерін өзі қамтамасыз ете алмайды, дәстүр-

Сурет 3. Аралас оқытудың технологиялық басқару жүйелерін интеграциялау моделі

лі білім берудің кейбір қызметтерін өзгерту арқылы нәтиженің жоғары болуына ықпал етеді» дейді (Марголис, 2018:16) [11].

Біздің зерттеуімізде цифрлық білім беру ресурстарын пайдалану арқылы студенттің өзіне қажетті контенттерді таңдау, өзін өзі оқыту, оқу нәтижелері үшін өзіне жауапкершілік алу, өз уақытын тиімді басқару дағдыларын дамытуға бағытталған дидактикалық, технологиялық, ұйымдастырушылық ортаны басқарудың біртұтас жүйесін қалыптастыру

мәселелеріне назар аударылды. Аралас оқыту жүйесін педагогикалық жүйе заңдылығына сәйкес қарастырсақ, онда дәстүрлі жүйе компоненттері цифрлық байытылған түрге ие болатынын көреміз, яғни, оқыту мазмұны/контент, әдістер мен құралдар/цифрлық ресурстар, білім алушы, педагог қызметтері де өзгеріп, жүйекұраушы фактор ретінде оқыту мақсатына сай күтілетін нәтиже алынады, жүйенің басқа компоненттері түгелдей осы мақсатты орындауға қызмет етеді. Осылай-

ша, цифрлық дәуірдегі студенттердің ойлау жүйесінің икемділігі мен ұтқырлығы, кодталған ақпараттарды алуға бейімділігі, олардың өзіне қажетті білім алуын өзі басқаруына мүмкіндік беретін аралас оқытудың біртұтас жүйесі - педагогикалық дизайн жасақтауға қажеттілік туындағаны айқын көрінеді.

Бұл мәселеге халықаралық сарапшылар да назар аударуда. «Educause» орталығының білім берудегі технологиялар дамуының ең жақын көрінісі туралы 2021 жылғы есебінде «жоғары білім беру үшін тиімді дизайн мен икемді модельдердің маңызы» атап өтіліп, зерттеу нәтижелері «жоғары оқу орындары басшыларының 83%-ы өздерінің оқу орындарын басқарудың басым бағыттары цифрлық оқыту және педагогикалық дизайн құралдарын пайдалануды жетілдіру екенін көрсетті» делінген (Другова, 2021:350) [12].

Ресурстарды пайдалану тұрғысынан алсақ, шетел және отандық жоғары оқу орындарында жобалық оқытуды жаңа тәсілдермен, командалық жұмыстар және тақырыптық зерттеулермен (кейс-стади) ұштастыруда «Learning Management System» (бұдан әрі - LMS) Moodle платформасы қолданылатыны, ол оқытудың тиімділігін арттыруға ықпал ететіні айтылған, кейбір ғалымдар ең тиімді модель «LMS Moodle + жобалық оқыту + командалық жұмыс + кейс-стади» деп есептейді (Karsargina, 2019: 238) [13]. Дегенмен, бұл модульде оқытуды жобалауды орталықтандырылған басқару, оқытуды ұйымдастыруды және мазмұнды басқару бір-бірінен бөлек болғандықтан мүмкіндіктері шектеулі екені анықталды.

Біртұтас жүйеде нәтижеге бағытталған оқыту моделін жобалау, оқу контентін құру және жариялау, студентпен бірлескен онлайн жұмыс және кері байланыс үшін LMS жүйесімен қатар «Content Management System» (бұдан әрі – CMS) жүйесінің оқытуды студентпен бірлесе жоспарлау, онлайн журнал, тексеру парағы, сынақтар ұйымдастыру қызметтері айқындалған тәжірибелер сарапталды. Атап айтқанда, арнайы топтастырылған оқу ресурстары әр түрлі деңгейдегі, әртүрлі қызығушылықтары бар, ұқсас оқу пробле-

малары, мақсаттары бар немесе бірдей курсқа қабылданған студенттер тобын қамтитын оқытуды мазмұнды басқару жүйесінде жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Аралас оқытуда бұл жүйенің әлеуетін контент құру, өңдеу, тапсырмаларды саралауда пайдалана отырып, оларды басқарудың бірыңғай үдерісін қамтамасыз ету мүмкін болады. Сонымен қатар оқыту әрекетін технологиялық басқару жүйелері ішінде, назар аударатын жүйе Learning Activity Management System (бұдан әрі- LAMS) - оқу қызметін басқару (Gregory, 2018: 190) [14]. Бұл басқару жүйесі білім беру тұжырымдасына сәйкес оқыту стратегияларын қамтамасыз етеді, сонымен қатар білім алушының қажеттігіне сәйкес даму тракторияларын таңдау мүмкіндігін қарастыратын әкімшілік шешімдерді ұсынады. Оның LMS жүйесімен интеграциялау білім беру курстарын, оқу бағдарламаларын ұсыну және студенттерге мультимедиялық дәрістерді көруге, оқу тобында, оқытушыларымен және бір-бірімен байланысуға, курс материалдарын жүктеп алуға, онлайн сынақтардан өтуге және үй тапсырмалары жіберуге мүмкіндік беретін болса, CMS жүйесімен интеграциялау арқылы - оқу мазмұнын жасақтау және оқытуды ұйымдастыруды жүйелеуге мүмкіндік береді.

Цифрлық қоғамдағы педагогиканы зерттеушілер білім беруде өзгерістер қажеттігін, бірақ «оны енгізудегі проблема технологияларды сабақта қолдануда емес, оқытуды ұйымдастыру қызметі мен адамдардың өзіне байланысты. Егер білім берудегі көшбасшылар осы іске араласса, бұл басқарудағы стратегияға айналып, өзгерістер жоғарыдан төменге бағытталар еді. Егер тәжірибелі педагогтар қатысса, бұл эксперименттік инновация ретінде өзгерістер төменнен жоғарыға бағытталады, жалпы, оқытудағы инновациялар академиялық қауымдастықтан туындағаны дұрыс» дейді (Битэм, 2019:21) [15]. Аталған пікірді қолдауға болады, өйткені, зерттеу барысында қазіргі цифрлық технологияны білім беру үрдісіндегі ресурс, немесе сервис ретінде қолданудың басым екенін байқалды. Білім берудің цифрлық ресурстарын зерде-

леу және жүйелеуде олардың бөлек модульдер ретінде алынып, тұтас басқару жүйелері ретінде қарастырылмағаны анықталды. Бұл басқару жүйелерін енгізу өз кезегінде білім беру ұйымындағы дидактикалық-әдістемелік, технологиялық, әкімшілік бағыттарда үлкен өзгерістерге алып келетінін аралас оқытудың технологиялық басқару жүйелерін интеграциялау моделінен көруді ұсынамыз (3 сурет). Модельдегі басқару жүйелерінің әдіснамалық-тұжырымдық негіздерін оқытудағы құндылықтар, ұйымдастырушылық-дидактикалық принциптер, технологиялық оқыту ортасы құрайды.

Әдіснамалық-тұжырымдаманың негізіндегі құндылықтар білім берудегі гуманитарлық қатынастарға негізделген жүйелік ойлау, сыни ойлау, сенімділік, командалық, шығармашылықты негізге алатын болса, ұйымдастырушылық-дидактикалық принциптер жобалық, конструктивтік, модельдеу, өз бетімен оқу, белсенділік, жеке жұмыс, бірлескен жұмыс, нәтижеге бағыттылық, рефлексиялықты ұстанады. Технологиялық ортасы оқу мен оқытуды виртуалдық кеңістікке бейімдеуге, оқытудың цифрлық ресурстарын, цифрлық дағдыларды меңгеруге, оқыту үдерісін цифрлық кеңістікте басқаруға негізделеді.

Бұл әдіснамалық тұғырлар аралас оқытудың технологиялық басқару жүйелерінің қызметін реттейді, қатысушылардың рөлдеріне сәйкес басқару компоненттері мен атқаратын функцияларын айқындап, ресурстарды интеграциялаудың жүзеге асуын қамтамасыз етеді.

Аралас оқытудың технологиялық басқару жүйелерін қолданушылары негізінен төмендегідей қалыптасады: Әкімшілік қызметкерлер LAMS басқару жүйесіне толық қолжетімділікке ие болады және қызметіне сәйкес LMS басқару жүйесі мен CMS басқару жүйесіне де қолжетімділікті қарастырады. Профессор-оқытушылық құрам LMS басқару жүйесіне толық қолжетімділікке ие болады және қызметіне сәйкес мен CMS басқару жүйесіне де қолжетімді бола алады. Білім алушы студенттер CMS басқару жүйесіне толық қолжетімді болады және қажеттілік-

терге сәйкес LMS басқару жүйесіне рұқсат арқылы қолжетімділік мүмкіндігі қарастырылады. Модельдегі компоненттер мен атқаратын функциялардың байланысында бұл қолжетімділіктердің сызбасы айқын берілді. Компоненттер мен атқаратын функциялары бөліктерінде аралас оқытудың технологиялық басқару жүйелерінің компоненттері мен қызметтері қарастырылады.

Басқару жүйелерін бұндай интеграциясы білім алушының пәндік немесе модульдік курстар шеңберінде емес, тұтас мамандықты игерудегі барлық семестрді қамтитын біртұтас траекториясын жасауға, бір жүйе арқылы олардың құзыреттіліктері мен дағдыларын бір платформада, қосымша ресурстар мен сервистерді қолдануды талап етпей оқыту мүмкіндігі ашылады. Оқытушылар үшін оқытуды бір жүйеде жүргізу мен бағалау мүмкін болса, әкімшілік тарапынан білім беру үдерісінің саясатын ұйымдастыру, бақылау, өзгерістер енгізу бір арнада болмақ. Осылайша, зерттеу мақсатына сай эксперименттің бірінші кезеңінде аралас оқытуда технологиялық басқару жүйелерін интеграциялау моделі жасалып, білім беру үдерісіне қатысушылардың оны қолдануға дайындық деңгейі анықталды.

Нәтижелер мен талдау

Зерттеудің диагностикалық кезеңінде білім беру үдерісіне қатысушы әкімшілік қызметкерлер, оқытушылар және студенттердің интеграцияланған басқару жүйелерін қолдануға дайындығы SAMR моделімен өлшенді (кесте-1).

Гарвард университетінің профессоры Р.Пуэнтедураның оқу үдерісіне технологияларды енгізуде оқытушыларды қолдау үшін әзірлеген SAMR моделі бойынша алмастыру (Substitution), жинақтау (Augmentation), модификациялау (Modification) және түрлендіру (Redefinition) деңгейлері өлшем ретінде алынды. (Puentedura, 2013:4) [16].

Зерттеу барысында университет әкімшілігімен сұхбат, профессорлық-оқытушылар құрамы мен студенттерге сауалнамалар төмендегі нәтижелерді анықталды.

SAMR моделі арқылы жаңа технологияларды пайдалану деңгейінің өлшемдері мен көрсеткіштері

Қатысушылар	Өлшемдер			
	Алмастыру (Substitution)	Жинақтау (Augmentation)	Модификация (Modification)	Түрлендіру (Redefinition)
	Көрсеткіштер			
Әкімшілік қызметкерлер	Аралас оқу қызметін басқару жүйесінде қолдануды түсінеді	Оқу қызметін басқару жүйесін зерттейді және қолдану мүмкіндіктерін анықтайды	Білім беру бағдарламасын іске асыру үшін қажетті дизайн-дарды таңдайды және қолданады	Оқу қызметін басқаруды талдайды, өзгерістер енгізуді ұсынады және олардың ықтимал кері әсерін алдын алуды бағалайды
Профессор-оқытушылық құрам	Білім беру үрдісінде әртүрлі цифрлық ресурстар мен құралдарды қолданудың базалық тәжірибелерін меңгереді	оқыту қызметін басқаруда стандартты іздеу жүйелерін пайдаланады, контент үшін қажетті ресурс таңдайды	Контент жасауда тақырыпқа қосымша инклюзивті және ыңғайлы цифрлық құралдарды қолданады	Оқытуды басқаруда білім алушыларды бағалаудың автоматтандырылған объектілерін қолдану стратегияларын талдайды, ұтымдысын ендіреді
Білім алушы студенттер	Білім алуда стандартты технологиялық бағдарламалар қолдануды біледі	Уақыт үнемдеу, тапсырмаларды жеңілдету үшін ресурстарды өзі таңдайды	Контентті басқаруда және цифрлық құралдарды қолданады	Контентті басқаруда студенттің өзін дамытуын қалыптастыратын өзгерістер енгізеді

Сурет 4. Профессор-оқытушылық құрамның интеграцияланған басқару жүйелерін қолдану дайындығының деңгейі

Сурет 5. Білім алушы студенттердің интеграцияланған басқару жүйелерін қолдану дайындығының деңгейі

Әкімшілік қызметкерлер: университеттің менеджерлері (проректор, декан, кафедра меңгерушілері) сұхбат барысында қазіргі таңда білім беру бағдарламасының 20% қашықтан білім беру технологияларын қолданатыны, оқыту университеттің білім беру порталы арқылы жүргізілетіні, білім бағдарламаларын құру, ұйымдастыру туралы жауаптар әкімшілік қызметкерлерінің технологиялық басқару түрлерін интеграциясын қолдануға дайындығы жинақтау (Augmentation) деңгейінде екенін көрсетті.

Профессор-оқытушылық құрамның дайындық деңгейін анықтау үшін жүргізілген сауалнама нәтижесінде қатысушылардың 46% және 39% пайызы алмастыру (Substitution) мен жинақтау (Augmentation) деңгейінде, 13% пайызы модификация (Modification), 2% түрлендіру (Redefinition) деңгейіндегі жауаптарды таңдады. Бұл көрсеткіштер профессор-оқытушылық құрамында аралас оқытудың технологиялық басқару түрлерін интеграциясын қолдану жинақтау (Augmentation) деңгейінде екенін көрсетті (4-сурет).

Білім алушы студенттердің дайындық деңгейін анықтау үшін университет студенттеріне жүргізілген сауалнама нәтижелері қатысушылардың 33% және 35% пайызы алмастыру (Substitution) мен жинақтау (Augmentation)

деңгейінде, 23% пайызы модификация (Modification), 3% түрлендіру (Redefinition) деңгейіндегі жауаптарды таңдады. Бұл көрсеткіштер білім алушы студенттердің аралас оқытудың технологиялық басқару түрлерін интеграциясын қолдану модификация (Modification) деңгейінде екенін анықтады (5-сурет).

Аталған көрсеткіштер эксперимент барысында әкімшілік пен оқытушылардың технологиялық күзінеттіліктерін дамыту қажеттігін анықтаса, студенттердің оқытуды басқару ресурстарымен жүйелі жұмысын ұйымдастыру қажеттігін көрсетеді.

Қорытынды

Зерттеуде ғылыми жобаның жоспарына сай әлемдегі және отандық зерттеушілердің аралас оқыту туралы еңбектерін талдау, цифрлық білім беру ресурстарын интеграциялау, цифрлық ортада оқытуды басқару жүйелеріне талдау жасалып, аралас оқытудың технологиялық басқару жүйелерін интеграциялау моделі айқындалды. Зерттеу нәтижесінде төмендегі қорытындылар ұсынылады:

1. Жоғары оқу орындарында аралас оқыту біртұтас педагогикалық жүйе ретінде қарастырылады. Онда дәстүрлі жүйенің компоненттері цифрлық байытылған сипатқа ие

болып, оқыту мазмұны-контентпен, әдістер мен құралдар-цифрлық ресурстармен толығады. Күтілетін нәтиже ретіндегі студенттің өзін-өзі реттеу, өзін-өзі оқыту, өз уақытын басқару дағдыларын дамытуға жүйенің барлық компоненттері қатысады.

2. Аралас оқытуда LAMS, LMS, CMS моделіндегі басқару жүйелерін интеграциялау моделі студенттер мен оқытушылар қызметін бір жүйеде реттеу ғана емес, сонымен қатар, әкімшілік басқару қызметін технологияландыруға, барлық білім беру субъектілерінің қызметін бір жүйеде ұйымдастыруға және тиімді басқаруға әкеледі. Бұндай біртұтас басқару жүйесі оқытудағы бірізділікті, өзара байланысты және жауапкершілікті қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

3. Цифрлық байытылған жүйедегі педагогикалық әрекеттер әкімшіліктің, оқытушы мен студенттің жеткілікті деңгейдегі цифрлық деңгейін қажет етеді. Эксперимент нәтижелері күзиреттілікті дамыту бағдарламасын жа-

сау және контент, платформалар және оқытуды басқару ресурстарын тиімді пайдалануға үйрету қажеттігін көрсетеді.

Қорыта келе, цифрлық дәуірдегі студенттердің технологияларды еркін пайдалануы, ойлау жүйесінің икемділігі, ақпараттарды тез алуға бейімділігі дәстүрлі оқытуды өзгертіп, білім алудың технологиялық жүйесіне негізделген педагогикалық дизайнын құрудың алғышарты бола алады деп есептейміз. Бұл қорытындылар келесі кезеңде аралас оқытудың педагогикалық дизайнын құрудың ғылыми негіздері мен әдістерін анықтап, құрылымдарын модельдеуге негіз болады.

Қаржыландыру. Бұл зерттеуді Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырды (Грант AP14872099 Жоғары оқу орындарында цифрлық білім беру технологияларын интеграциялауға негізделген аралас оқытудың педагогикалық дизайны).

Әдебиеттер тізімі

1. Curtis J. Bonk, Charles R. Graham. The Handbook of Blended Learning: Global Perspectives, Local Designs. Academy of Management Learning & Education. – San Francisco, CA: USA, 2006. – 132-133 p.
2. Kaleta R., Skibba K., Joosten T. Discovering, designing, and delivering hybrid courses. In A. G. Picciano & C. D. Dziuban (Eds.), Blended learning research perspectives. – Needham, MA: Sloan-C, 2007. – 111-143 p.
3. Christensen C.M., Horn M.B., Staker H. Is K–12 Blended Learning Disruptive? An introduction to the theory of hybrids. – Christensen Institute, 2013. – 45 p.
4. Смешанное обучение: модели и реальные практики. Открытое и дистанционное образование. [Электронный ресурс] – 2022. – URL: http://journals.tsu.ru/uploads/import/1824/files/73_022.pdf (дата обращения: 15.09.2022).
5. Хапаева С.С. Цифровая образовательная среда: проблемы взаимодействия// Современные информационные технологии и ИТ-образование. – 2021. – Т. 17, № 3. – С. 781-789. DOI: 10.25559/SITITO.17.202103.781-789.
6. Teaching Strategies and Technology Integration in Developing Blended Learning of Applied Mathematics Subject. [Электронный ресурс] – 2022. – URL: <https://ssrn.com/abstract=3734720> (дата обращения: 15.09.2022).
7. Жетписбаева Б.А., Дьяков Д.В., Изотова А.С. Теоретические представления зарубежных исследователей о смешанном обучении (blended learning) // Известия КазУМОиМЯ имени Абылай хана Серия «Педагогические науки». – 2022. – Том 65(2). – 12-24. DOI: <https://doi.org/10.48371/PEDS.2022.65.2.001>.
8. Айтбаева А.Б., Шайгозова Ж.Н. Переосмысление педагогики в цифровую эпоху или вопросы педагогического дизайна // Вестник КазНУ. Серия педагогическая. – 2022. – № 71(2). – С. 4-12. DOI: <https://doi.org/10.26577/JES.2022.v71.i2.01>.
9. NMC/CoSN Horizon Report: 2017 K–12 Edition. Austin, Texas: The New Media Consortium. [Электронный ресурс] – URL: https://mel.fm/ucheba/vuz/2910635-future_educ (дата обращения: 02.10.2022).

10. Boelens R., Voet M., De Wever B. The design of blended learning in response to student diversity in higher education: Instructors' views and use of differentiated instruction in blended learning. – 2018. – Vol. 120. – P. 197-212.
11. Марголис А.А. Что смешивает смешанное обучение? // Психологическая наука и образование. – 2018. – Том 23. – № 3. – С. 5-19. DOI: 10.17759/pse.2018230301.
12. Другова Е.А., Велединская С.Б., Журавлева И.И. Развивая цифровую педагогику: вклад образовательного дизайна // Вопросы образования. – Москва, 2021. № 4.
13. Kapsargina S.A., Olentsova Ya.A. Using the elements of gamification on LMS MOODLE in the discipline of foreign language in a non-linguistic university // The Baltic Humanitarian Journal. – 2019. – 1(26). – P. 237-241.
14. Heutagogy in Post-Graduate Education: Cognitive Advantages for Higher Degree Online Students. [Электронный ресурс] – URL: https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1007/978-981-10-5249-1_32 (дата обращения: 05.10.2022).
15. Битэм Х., Шарп Р. Переосмысление педагогики для цифровой эпохи. Дизайн обучения XXI века. – Алматы, 2019. – 21-22 с.
16. Moving from enhancement to transformation. [Электронный ресурс] – URL: <http://www.hippasus.com/rrpweblog/archives/000095.html> (дата обращения: 10.10.2022).

С.М. Бахишева¹, К.М. Сагинов², Ж.С. Кажиякпарова¹, З.Ф. Мухтар¹

¹Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, Уральск, Казахстан

²Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Смешанное обучение: современные тенденции, опыт и технологические возможности

Аннотация. В статье анализируются результаты зарубежных и казахстанских исследований смешанного обучения и определяется потенциал применения цифровых образовательных технологий. В условиях трансформации высшего образования актуализируется методологическая концепция смешанного обучения на основе разработки интегрированной модели технологических систем управления смешанным обучением в вузе.

В целях определения эволюции развития смешанного обучения, его нынешнего состояния и жизнеспособности, проблем и перспектив проведен анализ теоретических и эмпирических исследований. В статье описывается научный дискурс предпосылок и возможностей реализации смешанного обучения на основе интеграции цифровых технологий. В качестве методологических оснований исследования выступают положения системного, конструктивистского, компетентностного, проектного, мультимодального, междисциплинарного подходов. На основе методов систематизации и проектирования разработаны технологическая учебная среда, системы управления, компоненты и структура модели смешанного обучения. В результате сопоставления и синтеза изученных нормативных документов и научной литературы сформулированы выводы, проведена систематизация и обработка полученных данных эмпирического исследования.

Теоретическая значимость исследования обуславливается определением методологической концепции интеграции цифровых образовательных ресурсов смешанного обучения на основе анализа мировой науки и практики. Практическая значимость представлена предложенной системой управления смешанным обучением на основе интеграции систем LAMS, LMS, CMS, которая позволит обеспечить целостный подход в реализации процедур по организации, контролю, оценки и внесению изменений в образовательный процесс вуза. Наряду с этим, в данной работе определены критерии уровня готовности участников образовательного процесса к использованию технологий смешанного обучения и проанализированы полученные результаты.

В качестве результатов первого этапа исследования выступают определение научных основ и методов педагогического дизайна смешанного обучения. Промежуточные результаты являются предпосылкой для дальнейшего моделирования структуры и содержания смешанного обучения в вузе.

Ключевые слова: смешанное обучение, педагогическая система, педагогический дизайн, интеграция цифровых технологий, системы управления LAMS, LMS, CMS, интеграция систем управления, модель SAMR.

S.M. Bakhisheva¹, K.M. Saginov², J.S. Kazhiakparova¹, Z.G. Mukhtar¹

¹West Kazakhstan University of Innovation and Technology, Uralsk, Kazakhstan

²L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Blended learning: Current trends, experiences, and technological possibilities

Abstract. The article analyzes the results of foreign and Kazakh research on blended learning and identifies the potential of digital learning technologies. In the conditions of transformation of higher education, the methodological concept of blended learning is actualized on the basis of the development of an integrated model of technological systems of blended learning management in a higher education institution.

An analysis of theoretical and empirical research has been carried out to determine the evolution of blended learning, its current state, and viability, problems, and prospects. The article describes the scholarly discourse on the prerequisites and possibilities of implementing blended learning through the integration of digital technologies.

The methodological bases of the study are systemic, constructivist, competence-based, project-based, multimodal and interdisciplinary approaches. Based on systematization and design methods, the technological learning environment, management systems, components and structure of the blended learning model are developed. As a result of the comparison and synthesis of the studied normative documents and scientific literature, conclusions were formulated, systematization and processing of the empirical research data were carried out.

Theoretical significance of the study is determined by the definition of the methodological concept of integration of digital educational resources of blended learning based on the analysis of world science and practice. The practical significance is represented by the proposed mixed learning management system based on the integration of LAMS, LMS, and CMS, which will provide a holistic approach to the implementation of procedures for the organization, monitoring, evaluation, and changes in the educational process of the university. At the same time, this paper identifies the criteria of educational process participants' readiness level to use blended learning technologies and analyzes the obtained results.

The results of the first phase of the study are the definition of the scientific foundations and methods of instructional design of blended learning. The interim results are a prerequisite for further modeling the structure and content of blended learning in higher education.

Keywords: blended learning, pedagogical system, instructional design, digital integration, LAMS, LMS, CMS management system integration, SAMR model.

References

1. Curtis J. Bonk, Charles R. Graham. The Handbook of Blended Learning: Global Perspectives, Local Designs. Academy of Management Learning & Education (San Francisco, CA: USA, 2006, 132-133 p.).
2. Kaleta R., Skibba K., Joosten T. Discovering, designing, and delivering hybrid courses. In A. G. Picciano & C. D. Dziuban (Eds.), Blended learning research perspectives (Needham, MA: Sloan-C, 2007, 111-143 p.).
3. Christensen C.M., Horn M.B., Staker H. Is K-12 Blended Learning Disruptive? An introduction to the theory of hybrids (Christensen Institute, 2013, 45 p.).
4. Smeshannoe obuchenie: modeli i real'nye praktiki. Otkrytoe i distancionnoe obrazovanie [Blended learning: models and real practices. Open and distance education]. [Electronic resource] – Available at: http://journals.tsu.ru/uploads/import/1824/files/73_022.pdf (Accessed: 15.09.2022). [in Russian]
5. Hapaeva S.S. Cifrovaya obrazovatel'naya sreda: problemy vzaimodejstviya, Sovremennye informacionnye tekhnologii i IT-obrazovanie [Digital Educational Environment: Problems of

Interaction, Modern Information Technologies and IT Education], 17(3), 781-789 (2021). DOI: 10.25559/SITITO.17.202103.781-789. [in Russian]

6. Teaching Strategies and Technology Integration in Developing Blended Learning of Applied Mathematics Subject. [Electronic resource] – Available at: <https://ssrn.com/abstract=3734720> (Accessed: 15.09.2022).

7. ZHetiapisbaeva B.A., D'yakov D.V., Izotova A.S. Teoreticheskie predstavleniya zarubezhnykh issledovatelej o smeshannom obuchenii (blended learning), Izvestiya KazUMOiMYA imeni Abylai hana Seriya «Pedagogicheskie nauki» [Theoretical ideas of foreign researchers about blended learning (blended learning), Proceedings of KazUMOiMYA named after Abylai Khan Series «Pedagogical Sciences»], 65(2) 12-24, (2022). DOI: <https://doi.org/10.48371/PEDS.2022.65.2.001>. [in Russian]

8. Ajtbaeva A.B., SHajgozova ZH.N. Pereosmyslenie pedagogiki v cifrovuyu epohu ili voprosy pedagogicheskogo dizajna, Vestnik KazNU. Seriya pedagogicheskaya [Rethinking Pedagogy in the Digital Age or Issues of Pedagogical Design, Bulletin of KazNU. Pedagogical series], 71(2), 4-12 (2022). DOI: <https://doi.org/10.26577/JES.2022.v71.i2.01>. [in Russian]

9. NMC/CoSN Horizon Report: 2017 K–12 Edition. Austin, Texas: The New Media Consortium. [Electronic resource] – Available at: https://mel.fm/ucheba/vuz/2910635-future_edu (Accessed: 02.10.2022).

10. Boelens R., Voet M., De Wever B. The design of blended learning in response to student diversity in higher education: Instructors' views and use of differentiated instruction in blended learning, 120, 197-212 (2018).

11. Margolis A.A. CHto smeshivaet smeshannoe obuchenie? Psihologicheskaya nauka i obrazovanie [What confuses blended learning? Psychological science and education], 23(3), 5-19 (2018). DOI: 10.17759/pse.2018230301. [in Russian]

12. Drugova E.A., Veledinskaya S.B., ZHuravleva I.I. Razvivaya cifrovuyu pedagogiku: vklad obrazovatel'nogo dizajna. Voprosy obrazovaniya [Developing Digital Pedagogy: The Contribution of Educational Design. Educational Issues] (Moskva, 2021, № 4). [in Russian]

13. Kapsargina S.A., Olentsova Ya.A. Using the elements of gamification on LMS MOODLE in the discipline of foreign language in a non-linguistic university, The Baltic Humanitarian Journal, 1(26), 237-241 (2019).

14. Heutagogy in Post-Graduate Education: Cognitive Advantages for Higher Degree Online Students. [Electronic resource] – Available at: https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1007/978-981-10-5249-1_32 (Accessed: 05.10.2022).

15. Bitem H., SHarp R. Pereosmyslenie pedagogiki dlya cifrovoj epohi. Dizajn obucheniya XXI veka [Rethinking Pedagogy for the Digital Age. 21st century learning design] (Almaty, 2019, 21-22 s.). [in Russian]

16. Moving from enhancement to transformation. [Electronic resource] – Available at: <http://www.hippasus.com/rrpweblog/archives/000095.html> (Accessed: 10.10.2022).

Авторлар туралы мәлімет:

Бахишева С.М. – Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал, Қазақстан.

Сагинов К.М. – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Кажиақпарова Ж.С. – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Мұхтар З.Ф. – Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал, Қазақстан.

Bakhisheva S.M. – West Kazakhstan Innovative Technological University, Uralsk, Kazakhstan.

Saginov K.M. – L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Kazhiakparova Zh.S. – West Kazakhstan Innovative Technological University, Uralsk, Kazakhstan.

Mukhtar Z.G. – West Kazakhstan Innovative Technological University, Uralsk, Kazakhstan.

А.Е. Бижкенова
А.Д. Серикбаева

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
(E-mail: abizhkenova@inbox.ru, aluapvl@mail.ru)

Учебно-методическая оснащенность как индикатор качества в образовании

Аннотация. Данная статья посвящена изучению факторов, влияющих в ходе обучения английскому языку в среднем образовании на качество получаемых учащимися знаний. В статье уделено внимание интерпретации понятия «качество», а также его проецирования на сферу образования. Для исследования взят аспект учебно-методической оснащенности школьного предмета. В ходе эмпирического исследования проведено прямое наблюдение на базе двух школ-гимназии г. Астаны и приводятся для сравнительного анализа конкретные данные, полученные в ходе посещения. Для выявления степени влияния уровня учебно-методической оснащенности на качество усвоения предмета «Английский язык» в среднем звене (7 класс) сформулирована гипотеза, для верификации которой успешно проведен экспресс-тест, доказавший прямую зависимость абсолютного качества знаний от достаточной учебно-методической оснащенности обучения.

Ключевые слова: учебно-методический комплекс, качество образования, иностранный язык, уровень учебно-методической обеспеченности, учебный процесс.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-14-4-70-79>

Введение

В задачи среднего образования сегодня входит не только качественное преподавание содержания предметов школьной программы, но и формирование современного облика ученика, ориентированного на расширение границ познания. Среди основных предметов, вырабатывающих стойкость мотивов и являющихся механизмом для формирования языковой личности относится иностранный язык. Знание иностранного языка, в частности, английского языка, является на сегодняшний момент актуальным и способствующим интеграции в мировое образовательное пространство. Известно, что изучение английского языка ведет к повышению интеллектуального уровня и к готовности к межкультурному ди-

алогу. Это в условиях того, что Казахстан стремится стать в один ряд с 30 развитыми странами мира, является задачей государственной важности.

Таким образом, для достижения столь амбициозных целей и задач важным представляется качество образования. Как известно, базовую языковую подготовку дети получают в стенах средней школы. Поэтому важным представляется рассмотреть факторы, влияющие на повышение и стабильность качества учебного процесса.

Целью данного исследования является анализ понятия „качество“ применительно к образовательному процессу, а конкретно, к процессу изучения английского языка.

В задачи входило наряду с обзором имеющейся литературы по качеству, преломление

полученных знаний сквозь призму учебно-методической оснащенности средних школ в ходе преподавания английского языка в среднем звене. В качестве базы исследования были выбраны две столичные школы-гимназии.

Методы исследования

В ходе работы были использованы дескриптивные, эмпирические и сравнительные методы исследования поставленной проблемы.

Алгоритм наблюдения и критерии анализа в ходе исследовательской работы включали сбор информации по наличию учебников в школьной библиотеке, наличие книг у учеников, наличие дополнительной литературы, доступ учеников к дополнительным ресурсам, наличие методических разработок учителя, наличие рабочих тетрадей к основному учебнику, наличие рекомендаций и инструкций для учителя. В виде конечного результата, влияющего на качество восприятия учебного материала учениками был проведен контрольный тест, результаты которого также интерпретируются в статье.

История

Качество должно отразиться на знаниях отдельно взятого ученика. И особо актуальным видится сегодня выражение Плутарха: «Ученик — это не сосуд, который надо наполнить, а факел, который надо зажечь». Против этого поспорить трудно.

Еще в древние времена понятие качества интересовало ученых. Так, первым, кто заговорил на тему качества, был Аристотель. С его точки зрения, понятие «качество», заключало в себе определенную характеристику и набор критериев, посредством наличия которых сущность конкретного объекта отличала его от иных объектов [1].

В последующем данное понятие стали рассматривать более глубоко и шире. Так, Шухарт У. (1931г.) выделял два аспекта качества: а) физические характеристики предмета; б) «хорошая» сторона предмета, т.е. его субъективная сторона.

В советское время понятие «качество» стали воспринимать как отличительный знак, которого удостоивались результаты труда, оно стало применяться и как показатель удовлетворенности потребителей товарами в сфере купли-продаж. 1970-1980 годы характеризуются переходом от качества товаров к качеству технологий и «систем управления качеством».

Качество образования, интеллектуальных ресурсов начинает развиваться лишь с 1990 года. Сластенин В. А., наряду с понятием «качество образования», упоминает о науке квалитологии, представляющую из себя науку об измерении и оценке качества различных объектов и процессов (в нашем случае - в образовательном) [2].

Существуют несколько интерпретаций понятия «качество образования». Так, Поташник М. М. представляет качество образования как соотношение целей и результата образовательного процесса, то есть происходит оценивание затраченных ресурсов, которые были использованы для достижения целей и определение эффективности полученных результатов. Похожее определение дает и Реан А. А. По его мнению, качество образуется из степени соответствия целей и результатов, включающих в себе соответствующий уровень владения учащимися знаниями, умениями и навыками для применения их на практике. Субетто А. И. понимает под качеством образования «совокупность свойств, системы, количества, эффективности, оценки, управления и др.» [3].

В одной из наших публикаций на тему качества в высшем образовании [4], мы рассматриваем качество как многомерное явление. Напомним здесь о важных положениях той публикации. Еще в 1995 году ЮНЕСКО был разработан документ под названием «Реформа и развитие высшего образования», в котором наряду с анализом мировых тенденций и определением задач развития высшего образования на рубеже веков, выделены три основных направления развития образования. Среди них: соответствие требованиям современности, интернационализация и качество, определяемое как «многосторонняя концепция,

охватывающая все основные функции и виды деятельности применительно к высшему образованию».

Согласно Документу ЮНЕСКО, есть три аспекта образовательной деятельности, наиболее существенно влияющие на качество высшего образования. Во-первых, *качество персонала*, гарантируемое высокой академической квалификацией преподавателей и научных сотрудников вузов, и *качество образовательных программ*, обеспечиваемое сочетанием преподавания и исследований, их соответствием общественному спросу. Во-вторых, *качество подготовки студентов*, которое в условиях, когда массовое высшее образование стало реальностью, может быть достигнуто только путем диверсификации образовательных программ, преодоления разрыва между средним и высшим образованием, и повышения роли учебно-профессиональной ориентации и мотивации молодежи. И, наконец, в-третьих, *качество инфраструктуры высших учебных заведений*, охватывающее «*всю совокупность условий*» их функционирования, включая компьютерные сети и современные библиотеки, что может быть обеспечено за счет адекватного финансирования, возможного только при сохранении государственного подхода к высшему образованию как общенациональному приоритету.

Качественными должны быть признаны, таким образом, все функции учреждения высшего образования, персонала и обучающихся и все виды их деятельности. Основное внимание, как видим, уделяется *качеству преподавания и программам обучения, исследованиям ученых и аспирантов, научной и профессиональной квалификации профессорско-преподавательского состава, общему уровню развития студентов и их образовательной мотивированности, материальной базе и техническому оснащению высшего учебного заведения, внутренней организации вуза, оказанию услуг обществу и созданию в ареале вуза академической среды*.

Таким образом, можно сделать вывод о том, что качество образования — это комплексное понятие, зависящее от множества факторов, которые лишь вкуче смогут приве-

сти к намеченной удовлетворенности результатом образовательной деятельности.

Рассмотрим качество языковой подготовки в аспекте всего выше сказанного. Конечно же, обучение иностранным языкам, как и все образование в целом, требует наличия всех компонентов, сопутствующих современным требованиям обучения, сюда относятся, к примеру, высокое педагогическое мастерство преподавателя, его профессиональная компетентность, умение работать с ученическим коллективом; учебно-методическая оснащенность образовательного процесса; материально-техническая база, электронные ресурсы и др.

Ввиду краткости научной статьи рассмотрим один лишь аспект, который, на наш взгляд, относится к важным факторам, без которого достичь надлежащего качества не удастся. Речь идет об учебно-методической базе языковой подготовки в школах. В задачи данного исследования, как было уже указано выше, входило провести эмпирическое сравнительное наблюдение учебно-методической оснащенности урока английского языка, а также сделать упор на результаты обучения в среднем звене (7-е классы) на базе двух школ-гимназий г Астаны. Из этических соображений, школы не называются, но примем следующие обозначения для их различения: СШ №А, СШ №Б.

Результаты и обсуждение

Начнем с учебно-методического комплекса по дисциплине «Английский язык». Шальгина И. В. рассматривает учебно-методический комплекс в качестве главного средства обучения, целью которого является повышение эффективности и качества образовательного процесса и самостоятельной работы учащихся [5].

Под учебно-методическим обеспечением понимается дидактический комплекс, включающий в себя: учебно-методическую литературу, библиотечно-информационное обеспечение (печатные издания и электронные варианты учебников, рабочих тетрадей,

Таблица 1. Учебно-методические комплексы, используемые в СШ №А

Класс	УМК	Авторы	Издательство	Год издания	Содержание УМК	Степень обеспеченности учеников	Степень обеспеченности преподавателя
2	Family and Friends	Naomi Simmons, Kamila Beibitbayeva, Julie Penn	Oxford University Press, Kazakhstan edition	2022	Student's book, Workbook	100%	100%
3-4	Smile 3, Smile 4	Dooley Jenny, Virginia Evans	Express Publishing	2019	Student's book, Activity book, discs (only for teachers)	Student's book, Activity book -100% индивидуальные диски- 0%	100%
5-6-7	Eyes Open 1, Eyes Open 2, Eyes Open 3	Goldstein Ben, Jones Cerri, McKeegan David, Anderson Vicki, Higgins Eoin	Cambridge University Press и Discovery Education	2019	Student's book, Activity book, discs (only for teachers)	Student's book, Activity book -100% индивидуальные диски- 0%	100%
8-9	Excel 8, Excel 9	Dooley Jenny, Virginia Evans	Express Publishing	2019	Student's book, Activity book, discs (only for teachers)	Student's book, Activity book-100%; индивидуальные диски- 0%	100%
10-11	Aspect 10, Aspect 11	Jenny Dooley	Express Publishing	2019	Student's book, Activity book, discs (only for teachers)	Student's book, Activity book-100%; индивидуальные диски-0%	100%

справочников, методических пособий, художественных книг); учебно-наглядные пособия, которыми руководствуется преподаватель на уроках (печатный или электронный формат фотографий, снимков, картинок, таблиц); дополнительный раздаточный материал (различные карточки с заданиями, ксерокопии учебного материала с дополнительных учебных пособий); авторские учебно-методические пособия (составление авторских учебных программ, учебной литературы, заданий для самостоятельной и контрольной работы, разработка инновационных программ).

Посетив школьные библиотеки, мы выяснили, что в обоих учебных заведениях английский язык в начальном звене преподается по одинаковым учебникам. Так, во втором классе (с 2022 года, согласно закону «Об Образова-

нии» изучение иностранного языка начинается со 2 класса) английский язык преподается по УМК «Family and Friends» издательства Oxford University Press, Kazakhstan edition, а 3-4ые классы обучаются по УМК Smile 3, Smile 4, издательства Express Publishing.

В СШ №А обучение среднего звена производится с применением различной литературы, в то время как в СШ №Б учителя используют один методический комплекс с 5-9 классы. Так, в СШ №А обучение 5ых, 6ых, 7ых классов осуществляется посредством УМК «Eyes Open 1, Eyes Open 2, Eyes Open 3», издательства Cambridge University Press и Discovery Education, 8-9ые классы- УМК Excel 8, Excel 9, издательства Express Publishing. В СШ №Б же ученики с 5-9 классы занимаются по УМК Excel издательства Express Publishing.

Таблица 2. Учебно-методические комплексы, используемые в СШ №Б

Класс	УМК	Авторы	Издательство	Год издания	Содержание УМК	Обеспечение учеников	Обеспечение преподавателя
2	Family and Friends	Naomi Simmons, Kamila Beibitbayeva Julie Penn	Oxford University Press, Kazakhstan edition	2022	Student's book, Workbook	100%	40%
3-4	Smile 3 Smile 4	Dooley Jenny, Virginia Evans	Express Publishing	2019	Student's book, Activity book, discs (only for teachers)	Student's book- 100%; Activity book- 55%; индивидуальные диски- 0%	38%
5-9	Excel 5, Excel 6, Excel 7, Excel 8, Excel 9	Dooley Jenny, Virginia Evans	Express Publishing	2019	Student's book, Activity book, discs (only for teachers)	Student's book- 100%; Activity book- 47%; индивидуальные диски-0%	44%
10-11	Action 10, Action 11	Jenny Dooley - Bob Obee	Express Publishing	2019	Student's book, Activity book, discs (only for teachers)	Student's book- 100%; Activity book- 32%; индивидуальные диски- 0%	50%

В СШ №А в 10-11-ых классах- УМК Aspect (Grammar Schools) 10, Aspect 11, издательства Express Publishing, а в СШ №Б- УМК Action (Science school) 10, Action 11. Учебно-методический комплекс по английскому языку в обязательном порядке должен содержать в себе: учебник (Pupil's book), рабочую тетрадь (Workbook), учебник для учителя (Teacher's book), а также диск, в котором содержатся задания на отработку аудирования и дополнительные задания для самостоятельной работы учащихся. Данные об УМК, используемых в учебных заведениях представлены в Таблице 1, Таблице 2 соответственно.

Представленные в Таблице 1 данные свидетельствуют о том, что в СШ №А все учащиеся обеспечены как базовыми учебниками, так и рабочими тетрадями по английскому языку. Все ученики имеют их на руках, дополнительные экземпляры учебников и рабочих тетрадей, находятся в библиотеке.

По информации, данной руководителем библиотеки, рабочие тетради обновляются

ежегодно, что предоставляет возможность учащимся без ограничений заполнять их.

Наличие в библиотеке и применение в учебном процессе различных учебников по английскому языку для учащихся разных возрастных категорий свидетельствует о соблюдении принципа преемственности учебного материала, что является одним из важнейших аспектов повышения качества образования. Преемственность в данном случае - непрерывная реализация педагогического процесса, сопровождающаяся последовательным переходом от ранее изученного - к новому, от легкого - к более сложному [6].

Так, например, темы в учебниках «Eyes Open 3» для 7 класса и «Excel 8» для 8 класса содержат перекликающие между собой темы: в 7 классе изучается тема «Hobbies and leisure», которая находит свой отклик в теме «Daily life», а именно: в учебнике 8 класса встречается повторение вокабуляра, пройденного в 7 классе, повторяется грамматический материал 7-го класса «Present Perfect» и добав-

ляется новая грамматическая тема «Present Perfect Continuous».

Такова картина учебно-методической оснащенности предмета «Английский язык» в исследуемой СШ №А.

Посмотрим теперь на оснащенность в другой школе. Информация располагается ниже в следующей Таблице.

Данные Таблицы 2 говорят нам о том, что в СШ №Б обеспечение школьной учебной литературой (согласно учебному плану) как учеников, так и учителей находится не на должном уровне. Так, мы наблюдаем острую нехватку рабочих тетрадей для учеников, что, в свою очередь негативно сказывается на снижении эффективности уроков английского языка.

Сравнивая два учебных учреждения, мы заметили, что в СШ №Б, в отличие от СШ №А, отсутствует преемственность в обучении. Это связано с тем, что, обучаясь 5 лет по УМК Excel (с 5-9 классы) ученикам в 10 классе очень сложно адаптироваться к учебнику Action, который, в отличие от учебника Aspect, используемого в СШ №А, предназначается для классов с углубленным изучением естественно-математического цикла (например, таких предметов, как математика, химия, биология, робототехника и т.д.).

Таким образом, наблюдаем две разные картины относительно учебно-методического оснащения одного и того же предмета школьной программы. Возникает вопрос, в чем причины такой разницы? Данный вопрос подлежит дальнейшему исследованию и пока остается открытым.

Отметим, что, к сожалению, в обеих школах не предусмотрено снабжение учащихся электронными ресурсами, что, в свою очередь, негативно влияет на качество знаний. Ведь содержание диска предусматривает не только задания на аудирование, выполняемые во время уроков, но и интерактивные задания, направленные на индивидуально-самостоятельную работу учеников. Также ни в одном УМК не предусматриваются методические рекомендации и инструкции для учителей.

Говоря об электронных ресурсах, важно отметить функционирование официально-

го казахстанского образовательного сайта expert.okulyk-edu.kz, на котором размещена рекомендуемая школьная учебная литература в свободном доступе. Единственным минусом данного интернет-сайта является отсутствие наличия рабочей тетради и другой дополнительной литературы (например, по грамматике), входящей в тот или иной учебно-методический комплекс, что препятствует развитию самостоятельной работы учеников, направленной на расширение и закрепление их знаний, умений и навыков.

Отметим, что обе школы в библиотеках имеют дополнительную учебную литературу по грамматике и чтению. Но отличие школ состоит в том, что количество данных книг неодинаково, что затрудняет доступ к ним учеников. Так, в СШ №А данная литература доступна как преподавателям, так и ученикам. Например, книга для чтения (для 6, 7, 8 класса) издательства «Просвещение» (7 книг), книги по грамматике «New Success» (для всех уровней: elementary, pre-intermediate, intermediate, upper-intermediate, advanced- 15 книг), «New round up» (5 книг), издательства Pearson. При этом важно отметить не только наличие книг, но и наличие дисков, электронных ресурсов к данным учебникам (выдаются только учителям). Преподаватели активно используют данную литературу в качестве дополнительного материала на своих уроках. Так, эти книги можно встретить в кабинетах английского языка.

Более того, в библиотеке содержится достаточное количество художественной литературы для дополнительного чтения на иностранном языке как для преподавателей, так и для учащихся, что эффективно сказывается на расширении лексического запаса слов, развитии навыка чтения:

- «Harry Potter» by J.K. Rowling (20 экземпляров);
- «Barking Up the wrong tree» by Eric Barker (15 экземпляров);
- «The Golden apples of the sun» by Ray Bradbury (15 экземпляров);
- «The gift The book of tomorrow» by Cecelia Ahern (10 экземпляров);

Таблица 3. Абсолютное качество успеваемости

Школы	Общее кол-во учеников	Общие результаты				Качество знаний (%)
		8-10 баллов	6-7 баллов	4-5 баллов	1-3 баллов	
						86%
СШ №А	14	57%	29%	14%	0	
СШ №Б	14	29%	50%	21%	0	79%

- «Alibaba. The house that Jack Ma built» by Duncan Clark (10 экземпляров).

В СШ №Б дополнительные учебные пособия представлены в небольшом количестве. Так, «Essential Grammar in Use (Elementary)» by Raymond Murphy (4 ед.), «New English File» (Upper- Intermediate) by Clive Oxenden, Christina Latham-Koenig (5 ед.), «Учебник английского языка» Н. А. Бонк, Г. А. Котий, Н. А. Лукьянова (6 ед.), а к художественной литературе относятся: «Sapiens» by Yuval Noah Harari (6 ед.), «Two awesome hours» by by Josh Davis (7 ед.), «Macbeth» by William Shakespeare (5 ед.). Как показывает наблюдение, данная учебная и художественная литература в СШ №Б доступна лишь отдельным преподавателям.

Тем не менее, в обеих школах учителя активно применяют собственные разработки заданий, самостоятельные и контрольные работы; готовят дидактические материалы, наглядные пособия (как в бумажном виде, так и в электронном формате) для повторения и закрепления пройденных тем. Наличие таких материалов важно в связи с острой нехваткой учебных пособий, например, в СШ №Б.

Хорошая оснащенность учебно-методического комплекса, как говорилось выше, является важным аспектом качественного образования. Это есть основная гипотеза данного краткого исследования. Попробуем верифицировать утверждение при помощи экспресс-теста.

Итак, последним этапом исследования стало проведение контрольного тестирования по английскому языку с целью выявления и сравнения качества знаний учащихся среднего звена в наблюдаемых школах. В тестировании приняли участие 14 учеников 7 класса из СШ №А и 14 учеников этого же уровня из СШ №Б.

В лексико-грамматический экспресс тест были включены 10 заданий: 5 грамматических вопросов и 5 - на проверку лексики в рамках изученной программы 7 класса.

При выведении результатов и ранжировании использовалась следующая схема оценивания, согласно которой:

8-10 баллов – это «отлично», традиционная отметка 5,

6-7 баллов – это «хорошо», традиционная отметка 4,

4-5 баллов – это «удовлетворительно», традиционная отметка 3,

1-3 балла – это «неудовлетворительно», традиционная отметка 2.

Схематично получаем следующую картину:

Итак, наблюдаем хорошую динамику в СШ №А и зигзагообразные результаты у СШ №Б.

Отсюда выводим абсолютное качество успеваемости по формуле:

Σ («5»+«4») $\times 100\% : N$, где Σ есть сумма всех отличных и хороших отметок, N – общее количество участников теста.

Таким образом, как видно из Таблицы 3, уровень качества знаний учащихся СШ №А значительно выше, чем у учащихся СШ №Б. Анализируя данные результаты, закономерно соотносим их с учебно-методической оснащенностью данных школ в разрезе предмета «Английский язык».

Верифицированная гипотеза исследования позволяет сделать следующее заключение: достаточно хорошая учебно-методическая предметная оснащенность в СШ №А весьма положительно сказывается на знаниях учеников, а недостаточная учебно-методическая оснащенность в СШ №Б приводит к более низким показателям успеваемости.

Выводы

Итак, подведем итоги всему сказанному и выведем некоторые рекомендации:

1. Учебно-методическая оснащенность СШ №А и СШ №Б различны в силу, по всей видимости, объективных причин, которые в последующем будут изучаться. Так, СШ №А выделяется хорошим фондом учебно-методической литературы. Каждый учащийся имеет учебник (Pupil's book) и собственную рабочую тетрадь, в которой может писать и выполнять задания (Activity book). В СШ №Б остро стоит вопрос нехватки рабочих тетрадей для учеников и рекомендательной литературы для учителей.

2. Обеим школам рекомендуется приобрести литературу на цифровых носителях для повышения эффективности самостоятельной работы и качества усваиваемого материала.

3. Рекомендуется расширить списки и обеспечить достаточное количество для доступа дополнительной учебной и художественной литературы как для преподавателей, так и для учеников.

4. Несмотря на высокий профессионализм и компетентность преподавательского состава, рекомендуется регулярное повышение квалификации по качеству образовательного процесса.

Таким образом, учебно-методическая оснащенность представляет собой содержательную базу учебного образовательного процесса, играет большую роль в усвоении объема школьной программы, а значит, ведет к повышению качества знаний учащихся. Чем выше уровень учебно-методического обеспечения, тем выше качество преподаваемого предмета. И это, по всей видимости, касается не только английского языка, который мы изучали здесь. Это касается всего процесса обучения будь то в школе, колледже или университете.

Сегодня образование немыслимо без использования цифровых средств обучения и внедрения компьютерных технологий.

Поэтому для достижения качества рекомендуется учебно-методическую оснащенность языкового предмета обеспечить широким доступом к базам электронных ресурсов обучения.

Список литературы

1. Бижкенова А. Е. Контроль качества путем посещения и анализа занятий // Современный научный вестник. Серия: Педагогические науки. – Белгород: Руснаучкнига. – 2013. – № 38 (177). – С.25-36.
2. Слостенин В. А. Качество образования как социально-педагогический феномен [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kachestvo-obrazovaniya-kak-sotsialno-pedagogicheskiy-fenomen> (дата обращения: 18.02.2022).
3. Авдашкин А. А., Пасс А. А. Подходы к определению понятия «качество образования» [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/podhody-k-opredeleniyu-ponyatiya-kachestvo-obrazovaniya1#:~:text=%D0%BF%D0%BE%D0%BD%D1%8F%D1%82%D0%B8%D1%8F%20%C2%AB%D0%BA%D0%B0%D1%87%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE%20%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8F%C2%BB,%D0%9C.,%D0%90.> (дата обращения: 18.02.2022).
4. Бижкенова А. Е. Общественное управление качеством современного высшего образования в Казахстане [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: http://inlang.linguanet.ru/ScientificWork/ScientificArticles/detail.php?ELEMENT_ID=2492&SHOWALL_1=1 (дата обращения: 18.02.2022).
5. Шалыгина И. В. Учебно-методический комплекс как дидактический объект [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/uchebno-metodicheskiy-kompleks-kak-didakticheskiy-obekt/viewer> (дата обращения: 18.02.2022).
6. Наумова Т. А. Актуализация принципа преемственности в системе литературного образования // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2010. – № 12. – С. 71-73.

А.Е. Бижкенова, А.Д. Серикбаева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Оқу-әдістемелік құрал білім берудегі сапа көрсеткіші ретінде

Аңдатпа. Бұл мақала орта білім беру ұйымдарында ағылшын тілін оқыту барысында оқушылардың алған білім сапасына әсер ететін факторларды зерттеуге арналған. Мақалада «сапа» ұғымын түсіндіруге, сондай-ақ оны білім беру саласына жобалауға назар аударылады. Зерттеу үшін мектеп пәнінің оқу-әдістемелік жабдықтау аспектісі алынды. Эмпирикалық зерттеу барысында Астана қаласындағы екі мектеп-гимназия базасында тікелей бақылау жүргізілді және салыстырмалы талдау үшін сол базаларға барған кезде алынған нақты деректер келтіріледі. Орта буындағы (7-сынып) «ағылшын тілі» пәнін игеру сапасына оқу-әдістемелік жабдықтау деңгейінің әсер ету дәрежесін анықтау үшін гипотеза тұжырымдалды және оны верификаттау үшін білімнің абсолютті сапасы оқытудың жеткілікті оқу-әдістемелік жабдықтауына тікелей тәуелділігін дәлелдеген жедел тест сәтті өткізілді.

Түйін сөздер: оқу-әдістемелік кешен, білім беру сапасы, шет тілі, оқу-әдістемелік қамтамасыз ету деңгейі, оқу үдерісі.

A.E. Bizhkenova, A.D. Serikbayeva

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Educational and methodological equipment as a quality indicator in education

Abstract. The article is devoted to the study of factors affecting the quality of education received by students during English language studying in secondary educational institutions. The article focuses on explaining the concept of «quality», as well as its projection into the field of education. The aspect of educational and methodological equipment of the school subject was taken for the study. In the course of the empirical research, direct observation was carried out on the base of two school gymnasiums located in Astana, and the actual data obtained during the visit to those schools are presented for comparative analysis. In order to determine the degree of influence of the level of educational and methodological equipment on the quality of mastering the subject of «The English language» at the middle school level (7th grade), a hypothesis was formulated. In order to verify it, an operational test was successfully conducted, which proved that the absolute quality of education is directly dependent on sufficient educational and methodological equipment for teaching.

Keywords: educational and methodological complex, quality of education, foreign language, level of educational and methodological support, educational process.

References

1. Bizhkenova A. E. Kontrol kachestva putem posescheniya i analiza zanyatii [Quality control by visiting and analyzing classes] *Sovremennyyi nauchnyi vestnik*. -Seriya: Pedagogicheskie nauki. Belgorod: Rusnauchkniga. 2013. No. 38 (177). P. 25-36, [in Russian].
2. Slastenin V. A. Kachestvo obrazovaniya kak sotsialno-pedagogicheskii fenomen [The quality of education as a socio-pedagogical phenomenon]. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/kachestvo-obrazovaniya-kak-sotsialno-pedagogicheskii-fenomen> [in Russian]. (accessed 18.02.2022).
3. Avdashkin A.A., Pass A.A. Podkhody k opredeleniyu ponyatiya «kachestvo obrazovaniya» [Approaches to the definition of the concept of «quality of education»] Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/podhody-k-opredeleniyu-ponyatiya-kachestvo-obrazovaniya> 1#:~:text=%D0%BF%D0%BE%D0%BD%D1%8F%D1%82%D0%B8%D1%8F%20C2%AB%D0%BA%D0%B0%D1%87%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE%20%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8F%20BB-,%D0%9C.,%D0%90. [in Russian]. (accessed 18.02.2022).
4. Bizhkenova A. E. Obschestvennoe upravlenie kachestvom sovremennogo vysshego obrazovaniya v Kazakhstane [Public management of the quality of modern higher education in Kazakhstan], Available at:

http://inlang.linguanet.ru/ScientificWork/ScientificArticles/detail.php?ELEMENT_ID=2492&SHOWALL_1=1 [in Russian]. (accessed 18.02.2022).

5. Shalygina, I. V. Uchebno-metodicheskii kompleks kak didakticheskii obekt [Educational and methodological complex as a didactic object] Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/uchebno-metodicheskii-kompleks-kak-didakticheskii-obekt/viewer> [in Russian]. (accessed 18.02.2022).

6. Naumova T. A. Aktualizatsiya printsipa preemstvennosti v sisteme literaturnogo obrazovaniya [Actualization of the principle of continuity in the system of literary education] *Mezhdunarodnyi zhurnal prikladnykh i fundamentalnykh issledovaniy*. 2010. No. 12. P. 71-73, [in Russian].

Сведения об авторах:

Бижкенова А.Е. – доктор филологических наук, профессор, заведующая кафедрой иностранной филологии, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Серикбаева А.Д. – докторант по специальности «Иностранный язык: два иностранных языка», факультет иностранной филологии, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Bijkenova A.E. – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Foreign Philology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Serikbayeva A.D. – doctoral student in foreign language: two foreign languages, Faculty of Foreign Philology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Р.Д. Даркембаева¹
Н.А. Озекбаева¹
Ф.Т. Саметова²

¹Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

²Академия педагогических наук, Алматы, Казахстан
(E-mail: lroza_drd@bk.ru, nazym_ona@mail.ru, 180710@mail.ru)

Семантический анализ текстов в неязыковом вузе на основе таксономии Блума

Аннотация. Методы семантического анализа и обращение к семантической стороне языка на основе таксономии Блума на занятиях русского языка в неязыковом вузе при изучении и анализе текста являются актуальными. Роль таксономии Блума в пошаговой реализации алгоритма контент-анализа и обращение к ней заключается в ее системности, т.е. в обязательности этапов осознанного обучения, как: знание, понимание, применение, анализ, синтез, оценка. Применение данного метода способствует не только процессам запоминания и воспроизведения фактов, но и позволяет установить связь с ранее полученной информацией, обобщить, изменить, интерпретировать и трансформировать ее.

Текст в этом отношении является бесценным источником фактического материала, который предоставляет варианты разнообразного использования языковых единиц различных уровней. На занятиях русского языка наиболее эффективными методами при семантическом анализе текста являются ассоциативный метод и метод контент-анализа. Задания на основе ассоциаций вызывают у студентов познавательный интерес, а контент-анализ способствует лучшему усвоению текстов разных стилей речи, в том числе текстов по специальности.

Семантический анализ текстов на основе таксономии Блума в неязыковом вузе способствует развитию критического и креативного мышления студентов путем формирования умения определять ценность той или иной идеи на основе критического и объективного рассмотрения аргументов.

Ключевые слова: текст, метод, семантический анализ, неязыковой вуз, таксономия Блума.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-141-4-80-87>

Введение

Лингводидактическими основами обучения студентов неязыкового вуза особенностям семантики текстов с применением контент-анализа выступают существующие методы семантического анализа.

Обращение к семантической стороне языка на практических занятиях, самостоятельной работы обучающихся под руководством преподавателя (СРОП) и при выполнении обучающимися самостоятельной работы (СРО) в рамках программного материала актуально как при формулировании высказываний, так

и при изучении самого текста. Семантический анализ текстов разных стилей в этом отношении выступает как бесценный источник фактического материала, предлагающий разнообразные варианты использования языковых единиц различных уровней.

Методы исследования

Широко известными методами семантического анализа являются смысловой компонентный анализ, дистрибутивно-статистический анализ (ДСА), концептуальный анализ, ассоциативный эксперимент, контент-анализ [1, с. 140].

Одним из широко распространенных методов семантического анализа является *смысловой компонентный анализ*, который являет собой пример взаимозависимости процессов дифференциации и интеграции.

Методика *компонентного анализа*, основанная на чисто логических или предметных категориях, разработана американскими лингвистами применительно к ограниченной сфере лексики. Плодотворным оказалось применение компонентного анализа и при описании некоторых других парадигматических группировок (предметных, словообразовательных, синонимических), в которых возможно выделение семантических признаков. Языковое значение понимается как выделяемая единица внутреннего содержания языка, отражающая внеязыковое содержание и представляющая его в виде формы (знака). Языковое значение (семема) существует как реализация его структурных компонентов (сем), определяющих его системную значимость и связь с неязыковым значением.

В зависимости от понимания компонентной структуры содержательной единицы, цели описания и характера лексического материала исследователь применяет разные способы выделения сем [1, с. 140].

Учеными отмечается, что логический (ономазиологический) подход включает несколько способов выделения сем: 1) с помощью логического опосредованного рассуждения, основанного на формальном понятии, 2) с по-

мощью метода семантического поля в понимании.

Формальный анализ предполагает использование метода переработки несемантической информации, содержащейся в тексте, в информацию семантическую. Для устойчивой работы метода необходимо, чтобы один и тот же метод давал сходные результаты на выборках из одной генеральной совокупности.

Дистрибутивно-статистический анализ (ДСА) представляет сумму формальных алгоритмических процедур, направленных на описание языка и опирающихся только на распределение (дистрибуцию) заданных элементов в тексте. Под заданными элементами могут пониматься любые объекты в тексте, непосредственно доступные нашему восприятию (буквы и другие графические символы, слова, высказывания). Сам анализ при этом статистический характер, используя количественную информацию о встречаемости элементов в тексте. Основная область, где ДСА наиболее перспективен, это область макросемантики [1, с.144].

Однако, по мнению исследователей, ДСА может дать новые результаты и в лексической семантике, система которой менее всего напоминает строго упорядоченные ряды грамматических форм или фонологическую систему. Глобальное описание лексики языка (или разновидности языка), достигаемое при помощи этого метода, требует создания новых теоретических представлений об онтологии семантического пространства языка, так как уже сейчас очевидны недостатки слепого перенесения в семантику представлений о системе, выработанных в фонологии и грамматике.

Концептуальный анализ – это определенный метод экспликации концептов. В исследовании концептуальный анализ может базироваться на анализе экспериментальных данных (свободный и направленный ассоциативные эксперименты, эксперимент на субъективные дефиниции, эксперимент с использованием методики шкалирования), а также анализе данных лексикографических источников, так как именно словарные источники помогают составить первичное представление о реалии и языковых средствах ее выражения [1, 147].

Ассоциативный эксперимент занимает особое место в ряду методов реконструкции языкового сознания, так как позволяет максимально приблизиться к ментальному лексикону, вербальной памяти, культурным стереотипам данного народа на основе выявления содержания концепта в когнитивном сознании носителей языка и ранжирования по яркости образующие концепт признаки.

На основе данных ассоциативных экспериментов создаются ассоциативные словари разных языков. Результатом сравнения материалов ассоциативных словарей может стать выявление универсальных и специфических закономерностей, присущих лексическому ассоциированию носителей различных языков.

Ученые рассматривают ассоциативный эксперимент в качестве эффективного способа, дающего доступ к языковому сознанию человека посредством выявления языковых стереотипов через раскрытие семантики слова. Исследование же языкового сознания представителей определенного этноса дает возможность определения специфических черт менталитета всего народа. Способствует этому изучение слов-стимулов, которым соответствуют определенные ассоциативные поля, представляющие собой «фрагмент образа мира того или иного этноса, отраженное в сознании «среднего» носителя той или иной культуры, его мотивов, оценок, и, следовательно, его культурных стереотипов» [1, с. 150].

Существует несколько разновидностей ассоциативного эксперимента, которые могут быть использованы для анализа содержания концепта и выделения образующих его когнитивных признаков.

Опыт преподавания практического курса русского языка в казахских группах, показал, что наиболее эффективными при семантическом анализе текста на занятиях русского языка являются последние из двух перечисленных методов, так как задания на основе ассоциаций вызывают у студентов познавательный интерес, а контент-анализ способствует лучшему усвоению текстов разных стилей речи, в том числе специальных текстов. Например, при выполнении задания: *Составьте*

ассоциативный ряд к понятиям язык, искусство, культура студентами составляются такие ассоциации, как: язык – родной, международный, мировой... и др.; искусство – народное, древнее, современное...и др.; культура – мировая, казахская, массовая ... и др.

Известно, что ассоциативный метод занимает особое место в ряду методов реконструкции языкового сознания, так как позволяет максимально приблизиться к ментальному лексикону, вербальной памяти, культурным стереотипам носителей языка. На основе данных ассоциативных экспериментов создаются ассоциативные двуязычные словари. Этому способствуют изучение стимулов-слов, которым соответствуют определенные ассоциативные поля, представляющие собой «фрагмент образа мира того или иного этноса, отраженное в сознании «среднего» носителя той или иной культуры, его мотивов, оценок, и, следовательно, его культурных стереотипов» [1, с. 21].

Обсуждение

Существует несколько видов ассоциативного эксперимента, которые применяются для анализа содержания концепта и выделения когнитивных признаков. Свободный ассоциативный эксперимент – это ответ первой пришедшей в голову реакцией на стимул-слово. Например, к стимулам-словам *студент, университет, аудитория ...* и др. При подборе ассоциаций студенты не ограничены на реакции. Направленный ассоциативный эксперимент – это ответ, ограниченный определенными условиями, например, определенной частью речи. Студенты при выполнении условия должны дать определенное количество слов данной части речи. Здесь используется метод анкетирования с вопросами типа: Как бы вы объяснили, что такое *студенческая жизнь, вузовское расписание, электронный журнал... и т.д.* Рецептивный эксперимент предполагает ответ на фразу типа: Подберите синонимы к словосочетаниям *национальный танец– народный танец, мировой язык – международный язык ...* и др.; Назовите противоположное поня-

тие групповая работа – индивидуальная работа, специальные предметы – общеобразовательные предметы, бесплатные курсы – платные курсы... и т.д. Во всех видах ассоциативного эксперимента, кроме свободного, к анализу когнитивных структур могут привлекаться ассоциации, последующие за первой. По мнению В.П. Белянина, ассоциативный эксперимент дает возможность построить семантическую структуру слова, служит ценным материалом для изучения психологических эквивалентов семантических полей и вскрывает объективно существующие в психике носителя языка семантические связи слов [2, с.11]. Таким образом, полученные реакции на стимулы помогают составить представление о том, какие смыслы или фреймы каких ситуаций стоят за исследуемым концептом для носителей той или иной культуры.

В информационное содержание концепта входят только дифференцирующие признаки ключевого слова концепта и исключаются случайные, необязательные.

Контент-анализ, широко применяемый при анализе текстов различными науками, осуществляется в рамках направления: определение того, что существует только в тексте как таковом (различные характеристики формы – язык, структура и жанр сообщения, ритм и тон речи); так как семантика будущности определяется нами в тексте и, в некоторых случаях, высказывания приобретают оттенок футуральности только в контексте. Определяющим в структуре ФСП является частотность функционирования репрезентантов в текстах, при определении которой наиболее эффективным из множества методов семантического анализа является контент-анализ.

С целью выявления уровня восприятия текста и возможности выявления репрезентантов футуральной семантики нами в учебных группах проводится такой вид работы, включающий два этапа: 1) чтение студентами отрывков текстов различной стилистической принадлежности, с выявлением слов и конструкций, имеющих значение будущности. В ходе работы с текстом выявленные репрезентанты студенты выделяют цветной пастой

или маркером, 2) студентам раздаются сигнальные – карточки, где через запятую даются синтаксические конструкции, имплицитно наделенные значением будущности. При выполнении этого задания студенты находят и отмечают конструкции, в которых имеется значение будущего. Данный вид работы позволяет выявить, насколько имплицитные способы репрезентации футуральной семантики воспринимаются реципиентами. Например, задание: Найдите в отрывках из текстов слова и конструкции со значением будущего времени с футуральной семантикой, выделите их и запишите.

Футуральность – это такое свойство текста, которое выражается в способности репрезентировать прогноз посредством содержащихся в его информационно-вербальной структуре специфических языковых средств, механизмов, способов его представления. Футуральность (будущность) – это функционально-семантическая категория, представляющая собой совокупность разноуровневых средств выражения, связанных между собой семантической общностью будущности. При функциональном подходе категория футуральности анализируется как разноуровневое единство, включающее средства выражения, относящиеся к морфологическому, синтаксическому, лексическому и лексико-грамматическому уровням, ядром средств выражения которой являются глагольные формы [2, 12].

Любое действие, совершенное в прошлом, возможно, явится условием для действий, по времени отдаленных от момента речи или имеет соответствующие последствия в настоящем и будущем, что позволяет заключить об ориентированности прошедшего времени на будущее.

Обучающиеся при выполнении различного рода лексико-грамматических заданий не только выявляют языковые единицы с семантикой будущности, но и комментируют способ их образования, называют средства, придающие оттенок будущности некоторым словам. Продемонстрируем один из примеров выполнения задания.

Задание. Выделите конструкции, которые имеют значение будущего времени.

Дал слово больше не встречаться с ними, мечтаю об Алматы, пришел поговорить, на этой неделе едем в Нурсултан, никак не забью гвоздь, надо переделать домашнюю работу, приехали, будьте здоровы, пойдём в кинотеатр, собрался на каток, клею обои, пришел поздороваться, трижды три будет девять.

Для современной системы образования характерна активная позиция обучающегося, а перед преподавателем ставится задача формирования личности, способной к поиску и освоению новых знаний. На этом основании метод свободного ассоциативного эксперимента, призван помочь студентам самостоятельно расширить границы семантики будущего. Реакции обучающихся на слово-стимул *будущее* позволяют сделать выводы о том, что будущее (но не грамматическое будущее время!) для них соотносится, с такими понятиями, как *ожидание (жду), неуверенность, не всегда происходит (!), ожидаемое, мечта (для молодежи – это отдаленная во времени перспектива), работа (после окончания вуза), страх (перед будущим), завтра, вся жизнь впереди, пройдёт через некоторое время, планы, успех* и др.

При семантическом анализе текста нами используется контент-анализ на основе уровня таксономии Блума, которые позволяют раскрыть лингводидактические возможности данного метода, заключающиеся в глубоком, осознанном изучении текста. Каждый шаг алгоритма, выполненный с применением таксономии Блума, нацеливается на развитие у студентов аналитического мышления.

Чтение как психолингвистический процесс, в котором обучающийся взаимодействует с текстом, является важным этапом перед анализом самого текста. Чтение выступает как самостоятельный вид речевой деятельности, позволяющий получить информацию из читаемого текста, который также способствует развитию мышления, формированию языковых и речевых навыков и умений. В научной литературе вопрос формирования навыков чтения освещен достаточно широко, а также разработаны методики обучения чтению разных возрастных групп, в том числе студентов

(неязыковых специальностей, студентов, изучающих иностранные языки и т.п.). Так, учеными З.С. Смелковой, Н.А. Ипполитовой выделяются такие виды чтения, как изучающее, ознакомительное, просмотровое, аналитическое, выборное, быстрое, медленное и др. [3, с.16-18].

Американским ученым Б. Блумом выделяется шесть видов (уровней) чтения текста: а) воспроизводящий тип чтения (это уровень знакомства с текстом, опознания и пересказа соответствующей информации); б) понимающее чтение, требующее понимания студентами идей, принципов, теорий, фактов, изложенных в тексте; в) примеряющее чтение, где читающий может прогнозировать применение полученной информации на практике (в образовании, науке, производстве и т.д.); г) аналитический тип чтения - требует разложения текста на составные куски (части, абзацы), соответствующие основным мыслям (положениям) автора текста; д) чтение для синтеза, названное Б. Блумом «просеивающее выращивание». [4, 18]. Синтез прочитанного еще более сложный тип работы, предполагающий создание нового текста – написания реферата, сочинения, обзора, семестровой работы и т.д.; е) критическое чтение текста, связанное с оценкой прочитанного. Оно предполагает: детальную критику оснований, сравнения и противопоставления по некоторым принципам, подробное указание логических противоречий и допущений и готовность к коррекции собственных выводов [5, 115]. Сложность такого чтения состоит в том, что необходимо прочитать и проанализировать множество других источников (книг, статей и др.), т.е. владеть так называемым методологическим знанием.

Суть аналитического чтения, в нашем случае, представляет собой глубокое, всестороннее проникновение в читаемый текст, направленное на извлечение явной и скрытой информации, содержащейся в текстах разных стилей.

Аналитическое чтение – сложный и трудоемкий процесс, часто применяемый при изучении текстов по специальности, является необходимым инструментом в арсенале сту-

дента неязыкового профиля обучения. Результативная аналитическая деятельность требует в ходе обучения формирования у студентов интерпретационной и аналитической компетенции. Бесспорна на современном этапе развития лингводидактики роль таксономии Блума в формировании у студентов неязыкового вуза навыков аналитического чтения. Преимуществом таксономии является высокая результативность, обеспечивающая «полноценное» понимание прочитанного текста, предполагающее извлечение всей заложенной в тексте информации и её оценка.

Полученные результаты

Обучение студентов аналитическому чтению при работе с текстами разных стилей необходимо, потому что в тексте имеется не только содержательная информация, выраженная при помощи языковых единиц в их прямом значении, но и подтекстовая, т.е. смысловая, концептуальная информация, представленная в текстах. Сложности при раскрытии авторского замысла и полного смысла текста возникают при выявлении имплицитно заложенной информации, для обнаружения которой необходимо определить фоновую информацию: экстралингвистическую и паралингвистическую. К экстралингвистической относится информация об общественно-исторических, социальных, географических, биографических и других факторах, повлиявших на автора при создании

произведения, а знание этой информации способствует пониманию коммуникативного намерения автора. К паралингвистической относится та информация, которая передается с помощью невербальных средств: жестов, взглядов, мимики и проч., описываемых в художественном тексте. Выявление, анализ и интерпретация разнообразных языковых средств, выражающих все виды информации в тексте, позволяет раскрыть полный смысл, заложенный автором в произведение.

Заключение

Роль таксономии Блума в пошаговой реализации алгоритма контент-анализа и обращение к ней при обучении студентов неязыковой специализации объясняется ее системностью, которая включает такие обязательные этапы осознанного обучения, как: знание, понимание, применение, анализ, синтез, оценка. Применение данного метода способствует при обучении не только процессам запоминания и воспроизведения фактов, но и позволяет установить связь с ранее полученной информацией, обобщить, изменить, интерпретировать и трансформировать ее.

Семантический анализ текстов на основе таксономии Блума в неязыковом вузе способствует развитию критического и креативного мышления студентов путем формирования умения определять ценность той или иной идеи на основе критического и объективного рассмотрения аргументов.

Список литературы

1. Ярцева В.Н. Принципы и методы семантических исследований. – Москва: Наука, 1976. – 380 с.
2. Белянин В.П. Фразеология подростков как языковая субкультура // Фразеология в контексте культуры. – Москва: Школа «Яз. рус. культуры», 1999. – 114-117 с.
3. Смелкова З.С., Ипполитова Н.А., Ладыженская Т.А. Риторика: учеб. – Москва: Изд-во Проспект, 2008. – 448 с.
4. Bloom B.S. Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals: Handbook I, cognitive domain. – New York: Longman, 1956.
5. Мусатаева М.Ш., Куатова Г.А. Роль таксономии Блума при формировании у студентов навыков аналитического чтения художественного текста. - *LingvLit. Научный альманах.* – Алматы: ТОО «КОПИ-ТЕК», 2017. – 228 с.

Р.Д. Дәркембаева¹, Н.А. Өзекбаева¹, Ф.Т. Саметова²

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы, Қазақстан

²Педагогикалық ғылымдар академиясы, Алматы, Қазақстан

Блум таксономиясы негізінде тілдік емес университетте мәтіндерді семантикалық талдау

Аңдатпа. Тілдерді оқытпайтын жоғары оқу орнындағы орыс тілі сабақтарында Блум таксономиясы негізінде семантикалық талдау әдістерін қолдану мен тілдің семантикалық жағына назар аудару өзекті мәселе болып табылады. Контент-талдау алгоритмін қадамдап іске асыруда Блум таксономиясының рөлі және оған жүгіну оның жүйелілігінен, яғни саналы оқытудың: білу, түсіну, қолдану, талдау, синтездеу, бағалау сияқты кезеңдерінің міндетті болып табылатынына негізделеді. Бұл әдісті қолдану фактілерді есте сақтап, оларды жаңғырту үдерістерін іске асыруға ғана септігін тигізіп қоймай, бұрын алынған ақпаратпен байланыс түзіп, оны жалпылауға, өзгертуге, түсіндіруге және өзгертуге мүмкіндік береді.

Бұл орайда нақты материалдың баға жетпес көзі мәтін болып табылады, онда түрлі деңгейлердегі тілдік бірліктерді қолданудың алуан түрлі нұсқалары көрініс табады. Орыс тілі сабақтарында мәтіннің семантикалық талдауын жасау барысында қолданылатын ең тиімді әдістері ассоциативті әдіс және контент-талдау әдісі болып табылады. Байланыстарға негізделген тапсырмалар студенттердің танымдық қызығушылығын туғызады, ал контент-талдау түрлі сөйлеу стильдеріне жататын мәтіндерді, соның ішінде мамаңдық бойынша мәтіндерді неғұрлым жақсы меңгеруге септігін тигізеді.

Тілдерді оқытпайтын жоғары оқу орнында Блум таксономиясы негізіндегі семантикалық талдау студенттердің дәлелдемелерді сыни әрі объективті түрде қарау негізінде белгілі бір идеяның құндылығын анықтай білуін қалыптастыру жолымен олардың сыни және шығармашылық ойлауын дамытуға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: мәтін, әдіс, семантикалық талдау, тілдік емес университет, Блум таксономиясы.

R.D. Darkembayeva¹, N.A. Ozekbayeva¹, F.T. Sametova²

¹Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

²Academy of Pedagogical Sciences, Almaty, Kazakhstan

Semantic analysis of texts in a non-linguistic university based on Bloom's taxonomy

Abstract. Methods of semantic analysis and the appeal to the semantic side of the language based on Bloom's taxonomy in the Russian language classes at a non-linguistic university in the study and analysis of the text are actual. The role of Bloom's taxonomy in the step-by-step implementation of the content analysis algorithm and its appeal to it lies in its consistency, i.e., in the mandatory stages of conscious learning, such as knowledge, understanding, application, analysis, and synthesis. The use of this method contributes not only to the processes of memorizing and reproducing facts, but also allows you to establish a connection with the previously received information, generalize, change, interpret and transform it.

In this regard, the text is an invaluable source of factual material that provides options for the diverse use of language units at various levels. In Russian language classes, the most effective methods for semantic text analysis are the associative method and the content analysis method. Tasks based on associations arouse students' cognitive interest, and content analysis contributes to better assimilation of texts of different speech styles, including texts on the specialty

Semantic analysis of texts based on Bloom's taxonomy in a non-linguistic university contributes to the development of critical and creative thinking of students by forming the ability to determine the value of an idea based on a critical and objective consideration of arguments.

Keywords: text, method, semantic analysis, non-language University, Bloom's taxonomy.

References

1. Yrceva V.N. Principy i metody semanticheskikh issledovaniy [Principles and methods of semantic research] (Moskva: Nauka, 1976, 380 s.) [Moscow: Nauka, 1976, 380 p.]. [in Russian]
2. Belyanin V.P. Frazеologiya podrostkov kak yazykovaya subkul'tura. Frazеologiya v kontekste kul'tury [Phraseology of adolescents as a language subculture. Phraseology in the context of culture] (Moskva: SHkola «Yaz. rus. kul'tury», 1999, 114-117 s.) [Moscow: School «Yaz. Russian culture», 1999, 114-117 p.]. [in Russian]
3. Smelkova S.S., Ippolitova N.A., Ladyzhenskaya T.A. Ritorika: ucheb. [Rhetoric: study] (Moskva: Izd-vo Prospekt, 2008, 448 s.) [Moscow: Izd-vo Prospect, 2008, 448 p.]. [in Russian]
4. Bloom B.S. Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals: Handbook I, cognitive domain (New York: Longman, 1956).
5. Musataeva M.SH., Kuvatova G.A. Rol' taksonomii Bluma pri formirovaniy u studentov navykov analiticheskogo chteniya hudozhestvennogo teksta. LingvLit. Nauchnyy al'manah [The role of Bloom's taxonomy in the formation of students' skills of analytical reading of a literary text. LingvLit. Scientific almanac] (Almaty: TOO «КОПИТЕК», 2017, 228 s.). [in Russian]

Сведения об авторах:

Даркембаева Р.Д. – кандидат педагогических наук, доцент кафедры языковой и общеобразовательной подготовки иностранцев факультета довузовского образования КазНУ им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан.

Озекбаева Н.А. – кандидат педагогических наук, доцент кафедры языковой и общеобразовательной подготовки иностранцев факультета довузовского образования КазНУ им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан.

Саметова Ф.Т. – автор для корреспонденции, к.ф.н., профессор, директор центра учебниковедения Академии педагогических наук, Алматы, Казахстан.

Darkembayeva R.D. – Candidate of Pedagogical Sciences, associate professor, Department of Language and General Education of Foreigners, Faculty of Pre-University Education, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Ozekbaeva N.A. – Candidate of pedagogic sciences, associate professor Department of Language and General Education of Foreigners, Faculty of Pre-University Education, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Sametova F.T. – **corresponding author**, Candidate of Philological Sciences, Professor, Director of the Center for Textbook Studies of the Academy of Pedagogical Sciences, Almaty, Kazakhstan.

Е.Н. Дауенов¹
С.А. Нурғалиева²

¹Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан
²С.Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті, Өскемен, Қазақстан
(E-mail: dauenov88@mail.ru, sanianur@mail.ru)

Ұлттық бірегейліктегі ғылыми конструкт

Аңдатпа. Осы жұмыста «бірегейлік», «ұлттық бірегейлік» терминдерінің түсінігі ашылады, олардың құрылымы мен сәйкестендіру жолдары айқындалады. Бұл ұғымдарды тұжырымдамалық түсіну белгілі бір терминдерді алдын-ала қабылдауды қамтиды, олардан дедуктивті пайымдау ережелері бойынша аталмыш зерттеу проблемасына сәйкес осы теорияның мазмұнын құрайтын көптеген пікірлер алынады. Белгілі бір терминдерді (аксиомалар ретінде қарастырылатын) алдын-ала қабылдау болжанады, олардан дедуктивті пайымдау ережелеріне сәйкес нақты бір теорияның мазмұнын құрайтын көптеген ой-пікірлер жинақталады. Зерттеу нәтижелері қарастырылып отырған терминдердің негізгі ұғымдары белгіленген логикалық ережелерге сәйкес анықталатынын көрсетеді, бұл олардың мағынасы мен мәнін бір мағынада анықтауға мүмкіндік береді. Осыған байланысты, ұлттық бірегейлік теориясын құру процесін неғұрлым қатаң бақылауға қол жеткізіледі, бұл олардың негізінде бұдан әрі зерттеудің перспективаларын ашатын, бұрын анықталмаған және қазақстандық ғылым үшін елеулі қызығушылық тудыратын принципті тұрғыда жаңа терминдерді шығаруға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: бірегейлік, ұлттық бірегейлік, ғылыми зерттеулер, теориялық-әдіснамалық негіздер, зерттеу тәсілдері.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-141-4-88-98>

Кіріспе

Зерттеудің өзектілігі жоғары кәсібилікке, құзыреттілік пен тәрбиеге, отбасылық әлеуеттің рөлін арттыруға бағытталған қазіргі қоғамның ұлттық бірегейлікті, мәдени контексті, өзін өзі дамыту моделін, өзін өзі тәрбиелеуді және табысты шығармашылық тұлғаны сақтай отырып, Қазақстан азаматтары мінез-құлқының жаңа әлеуметтік-психологиялық эталондарын талап ететіндігімен негізделген [1].

Жалпыұлттық патриоттық идеяны ілгерілетудің теориялық және практикалық маңыздылығы және осы идеяның құндылықтарын қоғамдық сана мен мәдениетте,

мемлекеттік басқару жүйелерінде, білім беру мен тәрбиелеуде бекітуді қамтамасыз ету Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығында да атап өтіледі. Бұл мемлекеттік идеологияның қалыптасу процесіне ерекше із қалдырады.

Алайда, «Ұлттық бірегейлік» ұғымын анықтау үшін қоғамдық консен-сустың болмауы зерттеушілер арасында көптеген сұрақтар туғызады. Пікір-таластар сонымен қатар әлеуметтік саралау, әлеуметтік стратификация болып жатқан процестерді түсінуге және түсіндіруге айтарлықтай әсер ететіндігін көрсетеді. Талдау санаттарында туындайтын қайшылықтар елдің барлық азаматтарының және барлық акторлардың мүдделерін, оның

ішінде мемлекеттің мүдделерін ескеретін тиімді шешім табуға мүмкіндік бермейді [2].

Бұл мәселенің өзектілігі «... бүгінде әркім қарапайым болып көрінетін «біз қазақстандықтар - кімбіз?» деген сауалға жауап бере алмайды: [3]. Сондықтан, әр мемлекеттің қазіргі даму кезеңінде ұлттық бірегейлік мәселесі ерекше мәнге ие болады және маңызды мәселелердің бірі болып табылады және зерттеушілер үшін үлкен қызығушылық тудырады.

Негізгі бөлім

Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының нұсқаулық-әдіс-темелік хатында «Жаңа мәдениет пен миссиямен жаңа форматтағы адамды тәрбиелеуге, қоғамдық сананы жаңғыртуға» баса назар аударылды [4].

Алайда, айта кету керек, «...соңғы онжылдықтарда жастардың мораль-дық-рухани дағдарысының барлық аспектілерінде (моральдық, әлеуметтік, дене бітімдік және психикалық) күшейе түсуімен байланысты қоғам ауыр кезеңді бастан кешуде. Мұндай пайымдаудың қалыптасуына мына жағдайлар негіз болып табылады:

1) Қазақстанның қазіргі жастарының белгілі бір бөлігінде ұлттық сана-сезімнің, ділдің, азаматтық пен патриотизмнің төмен деңгейінің болуы. Тарихи тәжірибе көрсеткендей, өз халқының мәдениетін, оның өткені мен бүгінін білмеу ұрпақтар арасындағы сабақтастықтың, уақыт байланысының бұзылуына әкеледі, бұл адамның және жалпы халықтың дамуына түзетілмейтін зиян келтіреді.

Жастардың адамгершілік-рухани деңгейінің төмендеуі: 1) ұлттың ден-саулығы; 2) ұлттың зияткерлік әлеуеті; 3) ұлттың бәсекеге қабілеттілігі; 4) тұтастай елдің ұлттық қауіпсіздігі деңгейінде тікелей көрініс табады.

Бүгінде аксиома болуға тиіс: бәсекеге қабілетті адами капиталы бар елге, мүлде басқа өмір сапасына апаратын жол табу - ұлттың адамгершілік-рухани жаңғыруы арқылы ғана мүмкін болады.

Жоғарыда айтылғандардың маңыздылығы мына жайлармен де өзектен-діріледі:

- бүгінде біздің мемлекетімізде жаһандану мен әлемдік білім кеңістігіне кірігудің белсен-

ді процестері жүріп жатыр. Ал бұл ұлттық сананың стерео-типтерін еңсеруге және басқа ұлт өкілдерімен сындарлы диалог құруға қабылетті, ұлтаралық қарым-қатынас жасаудың жоғары мәдениетіне ие, ұлт-тық мәдениеттің дамуы мен сақталуына жауапты, жоғары зияткерлік әлеуеті бар жаңа буын мамандарды, қоғамның әлеуметтік белсенді мүшелерін тәрбиелеу мәселесін шиеленістіре түседі [5, 6].

Осылайша, жоғарыда баяндалғанды негізге ала отырып, бірегейліктің алуан түрлерін, оның ішінде ұлттық бірегейлікті дамыту қажеттілігі мәлімденеді. Бұл ретте, оқушылардың бойында бірегейлікті дамытудың нақты тетіктері айтылмағанын атап өткен жөн. Осыған сәйкес, әр оқу орны бұл процесті қалай ұйымдастыруға болатындығын дербес шешуі керек. Бірақ бірегейлікті қалыптастырудың маңыздылығын ескере отырып, оны ұлттық бірегейлік теориясы жөніндегі қазіргі заманғы ғылыми тәсілдерге сүйене отырып құру қажет. Осыған байланысты, бұл жұмыс - әртүрлі, бірақ сонымен қатар бір-бірімен тығыз байланысты және бір-бірімен қиылысатын ғылыми дискурстардың тоғысындағы ұлттық бірегейлікті ғылыми зерттеудің тұжырымдамалық мағынасын тереңдету әрекеті болып табылады.

Мақаланың мақсаты

Әлеуметтік конструкт ретінде бірегейліктің ерекшелігін ашу; ұлттық бірегейлік феноменінің теориялық-әдіснамалық негіздерін тұжырымдау; жаһандық трансформациялар контекстінде ұлттық бірегейлікті түсіндірудің негізгі зерттеу тәсілдерін қарастыру.

Зерттеу әдістері

Бұл зерттеу әлеуметтік құбылыстарды танудың жалпы ғылыми принциптеріне, ұлттық бірегейліктің қалыптасуы мен дамуының ерекшелігін ашуға мүмкіндік беретін диалектикалық, жүйелік және болжамдық тәсілдерге негізделген. Бұл мәселені зерттеуде салыстырмалы талдау әдісі және аксиоматикалық әдіс теорияларды дедуктивті құру әдістерінің бірі ретінде жүзеге асырылды, онда: ғылымның

негізгі терминдерінің жүйесі қалыптасады; осы терминдерден көптеген аксиомалар (постулаттар) – дәлелдемелерді қажет етпейтін және бастапқы болып табылатын ережелер құрылады, олардан белгілі бір ережелерге сәйкес осы теорияның барлық басқа тұжырымдары алынады.

Талдауға алынған материалдар әртүрлі, бірақ сонымен қатар бір-бірімен тығыз байланысты және бір-бірімен түйісетін ғылыми дискурстардың қиылысында орналасқан ұлттық бірегейлік мәселелерін зерттейтін алыс және жақын шетел зерттеушілерінің ғылыми еңбектері болды.

Нәтижелері

Ұлттық бірегейлік феноменінің теориялық және әдіснамалық негіздерін оның әр түрлі формаларында тұжырымдау үшін алдымен «бірегейлік» терминін қалай түсіну керектігін нақтылауымыз керек, содан кейін жаһандық қайта құру контекстінде ұлттық бірегейлікті түсіндірудің негізгі зерттеу тәсілдерін қарастыруға көшеміз.

Бірегейлікті, гуманитарлық ғылымдардың көптеген ұғымдары сияқты, ғалымдар көпмағыналы анықтайды. Әртүрлі көзқарастарды қорытындылай келе, бірегейлік жеке тұлғаның психикасының қасиеті ретінде оның әртүрлі әлеуметтік, ұлттық, тілдік, кәсіби және басқа топтарға жататындығын білдіруі және өзін белгілі бір топпен сәйкестендіруі ретінде қарастырылуы мүмкін.

Біздің зерттеуіміз үшін Дж. Марсианың ғылыми тәсілі қызықты болды, өйткені ол жасөспірімдерді эмпирикалық зерттеулерге негізделген. Зерттеуші бірегейлікке «эго құрылымы - ішкі, өзін өзі қалыптастыратын, қажеттіліктерді, қабілеттерді, сенімдерді және жеке тарихты динамикалық ұйымдастыру» ретінде белгіледі.

Модель құру үшін ол екі параметрді пайдаланады:

- 1) дағдарыстың болуы немесе болмауы-бірегейлікті іздеу жағдайы;
- 2) бірегейлік бірліктерінің болуы немесе болмауы - жеке маңызды мақсаттар, құндылықтар, көзқарастар.

Ол бірегейлік феноменологиялық тұрғыдан «проблемаларды шешудің» байқалатын паттерндері арқылы көрінеді деген болжам жасады. Олардың өз өміріне қатысты әр түрлі шешімдер қабылданған сайын, бірегейлік құрылымы дамиды, өзінің күшті және әлсіз жақтарын, өмірінің мақсаттылығы мен маңыздылығын сезіну артады.

А. Ватерманның бұл мәселе бойынша өте ұқсас идеясы болды. Ол бірегейлікті адамның өмір бойы басшылыққа алатын мақсаттары мен құндылықтарынан байқалатын өз тағдырын өзі шешу деп түсінді. Мақсаттар мен құндылықтарды таңдау және оларды иелену дегеніміз - А.Ватерман бойынша тұлғаның бірегейлігі [7].

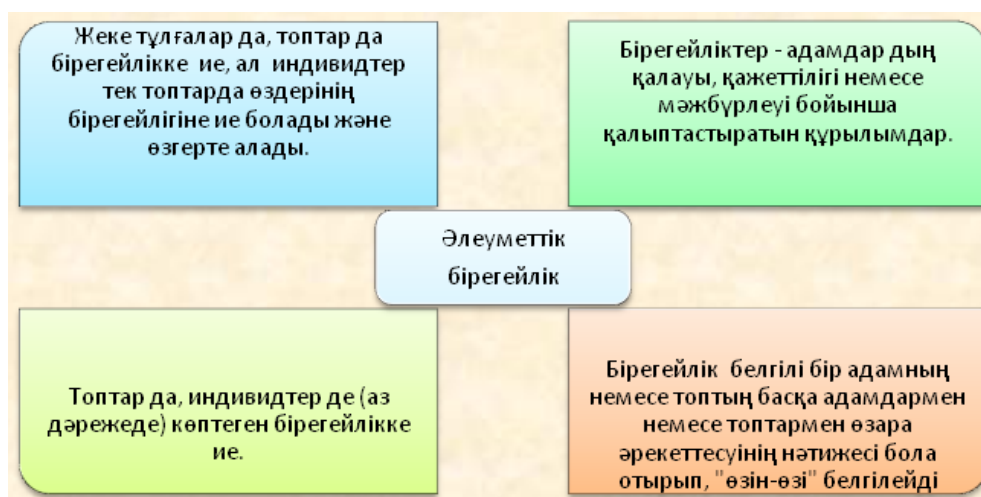
Америкалық әлеуметтанушы С. Хантингтон өзінің әйгілі «Who are we»? («Біз кіміз»?) атты жұмысында америкалық ұлттық бірегейліктің ерекшеліктеріне арналған негізгі өзгешеліктерді байқатады, америкалықтар барлық өзге бірегейлікпен салыстырғанда ұлттық бірегейліктің рөлін басым көреді. Біз америкалықтарды ұлт ретінде не біріктіреді (Біз - америкалықпыз!) және оларды басқа халықтардан не ерекшелендіреді деген сауалға берілген үш негізгі дәлелге назар аудардық:

- Біріншіден, американдықтардың өздерінің ұлттық ерекшеліктерін білуі АҚШ тарихында әртүрлі болды;

- Екіншіден, Америка тарихында АҚШ тұрғындары өздерінің бірегейлігін «нәсіл», «этнос», «идеология» және «мәдениет» тұрғысынан белгіледі.

Американдықтар өз елін мультиэтникалық және мультихалықтық қоғам ретінде қарастырады. Олар алғаш Томас Джефферсон айтқан «америкалық кредо» деген айрықша сеніммен ерекшеленеді;

- Үшіншіден, автордың терең пікірі бойынша, Американың ең үлкен жетістіктерінің бірі- бірегейліктің нәсілдік және этникалық негіздерін жоюы және АҚШ-ты мультиэтникалық, мультинәсілдік ұлтты қоғамға айналдыруы, олар адамдарды терісінің түсі емес, олардың еңбегі бойынша бағалайды, бұл америкалықтардың ағылшын-протестанттық мәдениетке деген бейілділігінің арқасында болды.

Сурет 1. С.Хантингтон бойынша бірегейлікті белгілеу

Автор бірегейлікті қалай анықтайды деген сұраққа біз америкалық зерттеушінің осы тұжырымдамаға қатысты бірнеше маңызды тұстарын атап өтеміз және оларды 1-сызбада көрсетеміз.

Алайда, осы анықтамалардан басқа, С. Хантингтонның еңбегінде ұсынылған біздің жұмысымыз үшін келесі маңызды тұжырымды атап өткіміз келеді: егер сіз жаңа әлеуметтік контекстке кірсеңіз, адам бөтен, қоғамнан аласталған күйде болса, ол, шын мәнінде, өзін жат деп санай бастайды.

Егер ел халқының көпшілігі белгілі бір азшылықты артта қалған және надан деп санаса, онда бұл азшылықтың мүшелері бұл көзқарасты қабылдауы мүмкін, бұл олардың бірегейлігінің бір бөлігіне айналады [8].

Осылайша, шетелдік зерттеушілер келесі үрдістерді анықтады:

- 1) Мәдениеттің тұлғаның қалыптасуына әсері және әлеуметтік құрылым субъективті және айналадағы жеке рәміздерге байланысты;
- 2) Сәйкестендіру бірегейлікті қалыптастырады;
- 3) Эго құрылым ретінде-қажеттіліктерді, қабілеттерді, көзқарастарды және жеке тарихты ішкі, өзін-өзі қалыптастыратын, динамикалық ұйымдастыру;
- 4) Мақсаттар мен құндылықтарды іріктеу және оларды иемдену- жеке тұлғаның бірегейлігі;

5) Бірегейліктің әлеуметтік шығу тегі жеке тұлғаға қатысты алғанда бастапқы болып табылады [9].

Орыс әлеуметтануында алғашқылардың бірі болып Л.А. Беляева, Б.А. Грушин, А. Г. Здравомыслов, Н. И. Лапин, Ю. А. Левада, И.С. Коң, В. А. Ядов алғашқылардың бірі болып бірегейлік талдауына жүтінді. Э. Эриксонның ізбасары болған И. С. Коң алғашқылардың бірі болып бірегейлік-ті тұлғаның жеке жақтарының интегралы ретінде қабылдай отырып, сана-се-зімді, өзіндік «Мен» сезімінің ашылуын қарастырды.

Орыс ғылыми біліміндегі зерттелетін дефиницияны жіктеу және жүйелеу туралы айта отырып, біз В. Н. Ефименконың көзқарасын ұстанамыз, ол өз жұмысында «бірегейлік» мәнін егжей-тегжейлі сипаттайды»:

- бірегейлік - тұлға құрылымындағы маңызды элемент (Э. Эриксон және басқалар);
- бірегейліктің конституционалдық бейімділіктерді, негізгі қажеттіліктерді, қабілеттерді, маңызды сәйкестендіруді, тиімді қорғауды, сәтті сублимацияларды, тұрақты рөлдерді біріктіретін өзіндік құрылымы бар (Дж. Марсиа, Н. В. Антонова, И. И. Кранц және басқалар);
- сәйкестіктің негізгі компоненттері- мақсат, құндылықтар, көзқарастар, бұдан бірегейліктің жандандыратын, бағалайтын және мазмұндық функционалдық мағынасының бірлігі байқалады (А. Ватерман және басқалар);

- бірегейлікті дамыту модельдерінде ұсынылған бірегейліктің динамикалық сипаты (С. А. Смирнов және т. б.);

- бірегейлікті қалыптастыру бірқатар өзара байланысты таңдау (кезеңдер) арқылы жүреді, өзі туралы кейбір мәліметтерді түсіну және қабылдау процесінде, сондай-ақ қандай болу керектігі туралы дербес шешімге келу барысында жүзеге асырылады (А. Ватерман, Н. В. Антонова, Л. Б. Шнайдер және т. б.);

- бірегейліктің екі аспектісі: жеке және әлеуметтік (У. Джеймс, Ч. Кули, Дж. Мид, Д. Марсиа, Г. М. Андреева, Н. П. Паттурина және т. б.) [10] қарастырылады.

Өз кезегінде зерттеуші Т. А. Каратаева бірегейлікті түсінудің мынадай тәсілдерін атап көрсетті:

- индивидтің мінез-құлық тәсілдеріне әсер ететін жеке тұлғаның негізгі мағына құрайтын орталығы оның ойлауы, құндылық бағдарлары және өмірлік мағыналары (Н. Л. Иванова);

- қатыстылық (ағылш. identity, латынша-identicus) өзіңнен гөрі үлкенірек нәрсеге (отбасына, достарыңа, мектепке, Отанға, ғаламға, Құдайға) қатыстылық; субъектінің өзін «осылай» түсінуінің нәтижесі (Д. В. Григорьев);

- жеке тұлғаның бірегей сапасы; индивидтің дене бітімдік және психикалық «мен» сабақтастығында сезілетін «өз ішіндегі» ішкі үйлесімділігі; өзін өзікөрсетудің символдық құралдарының жиынтығы (Е. П. Казанова);

- жеке тұлға игерген, модификацияланған, әзірлеген антропо-бейнелер мен үлгілердің жиынтығымен ұсынылған, тұтастық пен дәйектілік деңгейінің айырмашылығын көрсететін өзін-өзі танудың динамикалық сипаттамасы (М.В. Шакурова) [11].

Сонымен, ғылыми әдебиеттегі «бірегейлік» ұғымына талдау жүргізе отырып, біз ол көп мағыналы деген қорытындыға келіп отырмыз, бұл ретте нақты анықтама жоқ. Осыған байланысты біз шетелдік және ресейлік зерттеушілер зерттеген дефиниций негізінде жоғарыда синтезделген анықтама түрінде ұсынылған өз тұжырымымызға тоқталдық.

Ғылыми деректерді талдау және синтездеу негізінде (жоғарыда айтқандарды ғана емес)

біз Э. Эриксон, Дж. Марсиа, Н. В. Антонова, И. И. Кранц, А. Ватерман, Н. В. Антонова, Л. Б. Шнайдер сияқты авторлардың қорытындыларымен келісе отырып, өзіміздің осы ұғымды түсінуімізді тұжырымдап, осы түсініктің жинақталған анықтамасын синтездедік:

Бірегейлік - тұлғаның ұқсастығы мен тұтастығының субъективті сезімі (Э. Эриксон); оның өз құрылымы бар (Дж. Марсиа, Н. В. Антонова, И. И. Кранц); бірегейліктің негізгі компоненттері-мақсат, құндылықтар, көзқарастар (А. Ватерман); бірегейлікті қалыптастыру өзара байланысты таңдау (кезеңдер) сериясы арқылы жүзеге асырылады, ол өзі туралы кейбір мәліметтерді түсіндіру және қабылдау процесінде, сондай-ақ қандай болу керектігі туралы тәуелсіз шешім қабылдауда жүзеге асырылады (Н. В. Антонова, Л.Б. Шнайдер және т. б.); жеке тұлға игерген, модификацияланған, дамытылған антропо-бейнелер мен үлгілердің жиынтығымен ұсынылған, тұтастық пен дәйектілік деңгейінің айырмашылығын көрсетеді (М. В. Шакурова).

Егер біз «ұлттық бірегейлік» ұғымына шолу жасайтын болсақ, онда ғылыми әдебиеттерді талдау бұл тұжырымдаманың тарихи, саяси бірегейлік, саяси мәдениет, азаматтық, патриотизм ұғымдарын ішінара қамтитын көп өлшемді екенін көрсетті.

Ұлттық бірегейлік қоғамның тұтастығы мен мемлекеттің өміршеңдігі проблемасымен тікелей байланысты. Қоғамның тұтастығы адамдардың «қиялдағы қауымдастық» (Б. Андерсон) немесе «жеке тұлғаның репертуарын» (Э. Г. Эриксон) құруы арқылы мүмкін болады. Адамдарды ортақ аумақ, ұрпақтар, тарих, мәдениет нормалары, заңдар туралы идеялар сияқты. «қауымдастық бейнесі» біріктіреді. Бұл көріністер қауымдастық символдарын бекітеді. Ұлттық мүдделер мен ұлттық бірегейлік қоғамдастық бейнесімен байланысты, өйткені ортақ аумақтағы адамдар ортақ діни және зайырлы құндылықтарды, мемлекет бола алатын қарым-қатынас тілін құрды. Ұлттық бірегейлік қоғамның тұтастығы мен мемлекеттің тұрақтылығын қамтамасыз ете отырып, халықтың символдары мен құндылықтарында бекітіледі [12].

Сурет 2. Ұлттық бірегейлікті дамытудың әдіснамалық әдістері

Біздің жұмысымыздағы ұлттық бірегейлікті, дәлірек айтқанда оның жан-жақты дамуын зерттеудің жетекші әдіснамалық тұрғыдағы ғылыми ізденістер бізді негізгі үш әдіснамалық тәсілге алып келді: примордиализм, конструктивизм, инструментализм (2-сурет)

К. К. Туаеваның [13] ұлттық сәйкестіліктің философиялық негіздерін талдауы іргелі тәсілдердің мәнін көрсетеді. Ұлттық бірегейлікті примордиализм өкілдері (К. Гирц, Дж. М. Йингер, Э. Смит, М. Хрох және т. б.). адам бірден және мәңгілік ие болатын және этникалық бірегейліктің дамыған, жетілдірілген деңгейін білдіретін өзгермейтін сәйкестік ретінде түсіндіреді

Конструктивизм өкілдері бұл теорияны «қиялдағы қауымдастықтар» (Б. Андерсон), «ойлап табылған дәстүрлер» (Э. Хобсбаум) теориясы ретінде қарастырады, ал инструментализмді жақтаушылар ұлттық бірегейлікті қазіргі заманның императивтерінің көрінісі ретінде ажыратады (Э. Геллнер), ұлттық бірегейлік нарратив ретінде (Бхабха Н. К.) пайымдалады. Конструктивизмнің теориялық ережелерін тұтасымен ұстана отырып, ин-

струментализмді жақтаушылар (А. Коэн, М. Фишер, Д. Хоровитц) ұлттық бірегейлікті, ең алдымен, нақты мақсаттарға жету үшін қоғамды топтық саяси жұмылдыру құралы ретінде көреді.

К. Г. Туаева сонымен бірге Ресей ғылымында примордиализм кеңес заманынан бері берік орныққанын және бүгінде кең таралғанын атайды (С. А. Арутюнов, Ю. В. Бромлей, В. И. Козлов, Э. А. Поздняков, Л. Н. Гумилевтің этностардың биогеографиялық теориясын жақтаушылар). Конструктивизм шеңберінде ұлттық бірегейлік адамның саналы күш-жігерінің әрекеті ретінде қарастырылады, сонымен қатар оның процедуралық сипаты мен дискурсивті табиғаты ерекше атап өтіледі. Ресей ғылымында конструктивизм идеяларын В. А. Тишков, В. А. Ачкасов, А. Г. Здравомыслов, В. С. Малахов, С. В. Соколовский қолдайды.

Алайда, В. Н. Бадмаев бұл тәсілдер осы көп қырлы әлеуметтік феноменнің барлық күрделілігін көрсетпейді деп санайды. Зерттеуші өзінің тұжырымын қазіргі әлеуметтік ландшафттың белгісіздігімен, тұрақсыздығымен,

қазіргі өркениеттің даму тенденцияларының сәйкессіздігімен және көп бағыттылығымен (ұлттық бірлік және мультимәдениеттілік, жаһандану және локализация, халықтың халықаралық көші-қоны және т.б.) байланыстырады [14].

Осылайша, ғылыми еңбектерде осы тәсілдердің кең таралуына қарамастан, қазіргі заманғы ресейлік ұлттық бірегейлікті зерттеуде конструктивистік тәсіл басым болады, бұл оны өзгергіштікте және әр түрлі көріністерде зерттеуге мүмкіндік береді, онсыз оны барабар түсіну мүмкін емес.

Біздің ойымызша, Қазақстанда «ұлттық бірегейлік» ұғымының примордиалистік түсініктегі толық әрі қызықты сипаттамасын отандық зерттеуші Р.Қадыржанов баяндады, ол қазіргі Қазақстанда примордиалистік түсініктегі ұлттық бірегейлік пен ұлттың кең таралуы қоғамдық пікірде баламасыз деп санайды. Сонымен қатар, автор «ұлт», «бірегейлік» ұғымдарының объективті, примордиалистік тұрғыдағы анықтамасы ұлттың Сталиндік анықтамасына сәйкес келеді деп санайды [15].

Отандық зерттеушілердің жұмыстарын талдау қазақстандық ғылыми дискурста ұлттық бірегейлік ұғымы салыстырмалы түрде жаңа және айтарлықтай сирек кездесетінін көрсетті, зерттелетін проблеманы әзірлеу ҚР-да маңызды орынға ие болуына қарамастан, кешенді зерттеулер жүргізілмеген,

Біз С. А. Қолдыбаевтың қазіргі Қазақстанға қатысты ұлттық бірегейлікті айқындау мәселесі практикалық және теориялық тұрғыдан соңғы онжылдықтарда өзекті бола бастады деген пікірін қолдаймыз. Ұлттық бірегейлікті, ең алдымен, қазақ халқының өкілін сипаттау елдің қоғамдық пікірінде (негізінен қазақтардың өздері арасында) белгілі бір мәселелерді тудыратыны белгілі.

Қазіргі уақытта отандық зерттеушілер арасында қарастырылып отырған проблемаға қолданылатын кейбір ғылыми тәсілдерді атап өтеміз:

- Қазақстанның ұлттық бірегейлігін әлеуметтік-философиялық талдау (Т.Т. Оспанқұлов);

- Қазақстанның ұлттық бірегейлігі және этномәдени символизм (Р. Қ. Қадыржанов);

- ҚР жалпы білім беретін мектебінде орыс тілінде оқитын жоғары сынып оқушыларының этникалық санасын дамыту (Н.В. Нидерер);

- ұлттық бірегейлік қазақстандық қоғамның жаһанданып жатқан әлемде сақталуы мен орнығуының шарты ретінде (Д. К. Ахмедиянова);

- посткеңестік кеңістікте ұлттық бірегейлікті қалыптастыру (Л. А. Кокумбаева);

- қазақтың бірегейлігі (М. С. Шайкелемев);

- Қазақстан Республикасының мысалында ұлттаңдырушы мемлекеттегі этникалық және азаматтық бірегейлікті құрастыру (Ж. Қ. Нұрғалиева);

- Қазақстандағы мемлекеттік бірегейліктің үш дискурсивті парадигмасы (М. Ляруэль);

- қазақстандық мемлекеттік бірегейліктің өркениетті императивтері (Г. А. Гизатулина);

- азаматтық немесе этникалық бірегейлік (А.С. Жанбосынова).

Т.Т. Оспановтың пікірінше, бұл зерттеулер «...қазақстандық қоғамның экономикалық және саяси дамуы үшін, оның рухани және институционалдық негізін нығайту үшін үлкен маңызға ие» [16].

Алайда, зерттеулер қазақ (қазақстандық) бірегейлігінің біздің мемлекетімізде әлі де үстем болмай отырғандығын және осы тұрғыда Р. Қадыржановтың идеялары аса маңызды екенін көрсетіп отыр, ол бұл қарама-қайшылық мыналарда көрініс табады деп санайды:

- Қазақстанның ұлттық мемлекеті титулдық ұлт мемлекетінің посткеңестік үлгісі бойынша құрылуда;

- көп этностық қоғамда этникалық топтар мемлекеттің демографиялық және саяси үстем этнос болса да, тек бір этностың атынан танылуына қарсы;

- ұлттық бірегейлік мәселесі бойынша: Қазақстанның ұлттық мемлекеті қандай болуы керек – қазақ мемлекеті ме немесе Қа-

зақстандық мемлекет пе, бұл орайда қоғамда консенсус жоқ [17].

Осылайша, қазақстандық (қазақстандық) бірегейлік ерекшелігінің негіздері бойынша отандық зерттеушілердің теориялық алғышарттары Қазақстан Республикасының этносаралық топтасуының қазіргі жағдайында оқушылардың ұлттық бірегейлігін қалыптастырудың басты және негіз қалаушы факторларын түсіну үшін осы жұмыста жағдай туғызатынын атап өту қажет.

Біз зерттеуімізде З.Жаденің, Е. Кукваның, С. Ляушеваның, А. Шадженің пікірлерін ұстанамыз, шетелдік зерттеушілер жасаған тұжырымдамаларды, түсініктерді және теориялық ережелерді қолдануға ойластырылған көзқарас қажет. Зерттеушілер жалпы солтүстік кавказдық қоғамының, ал біз өзімізден қазақстандық қоғамды қосамыз, бірегейлік проблемаларын зерттеу, Батыстың белгілі бір теорияларының қатаң шеңберінде объективті болуы екіталай екенін әділ атап көрсетеді, өйткені біздің болмысымыз көбінесе осы шеңберге сәйкес келмейді. Сонымен, қазіргі этнос теориялары (примордиалистік, инструменталистік, конструктивистік) қазіргі жағдайда этникалықтың маңызды сипаттамаларын көрсетпейді. Соңдай-ақ, біздің елімізге және оның өңірлеріне Батыс елдерінің әртүрлі бірегейлендіру жобалары мен сценарий-

лерін қолдануға болмайды. Аймақтардың ерекшелігін ескерусіз, салыстырмалы талдаусыз, бір-бірімен қарым-қатынас жасау үшін ішінен және «сыртынан» зерттеусіз, аймақтық мәселелерді теориялық тұрғыдан түсіну және практикалық тұрғыдан шешу мүмкін емес.

Қорытынды

Біздің зерттеуіміз белгілі бір терминдердің алдын-ала қабылдануын көздейтін «бірегейлік», «ұлттық бірегейлік» ұғымдарын тұжырымдамалық тұрғыдан түсінуге арналды, олардан дедуктивті пайымдау ережелері негізінде аталмыш зерттеу мәселелері бойынша осы теорияның мазмұнын құрайтын көптеген пікірлер түзілді.

Белгілі бір терминдер (аксиомалар ретінде қарастырылған) алдын-ала қабылданды, олардан дедуктивті пайымдау ережелері бойынша белгілі бір теорияның мазмұнын құрайтын көптеген тұжырымдар алынды.

Осылайша, зерттеу нәтижелері «бірегейлік», «ұлттық бірегейлік» деген негізгі ұғымдар белгіленген логикалық ережелерге сәйкес анықталатынын, бұл олардың мағынасы мен мәнін бір мағынада белгілеуге мүмкіндік бергенін көрсетеді. Осыған байланысты, ұлттық бірегейлік теориясын құру процесін біршама қатаң бақылауға алуға қол жеткізілді.

Әдебиеттер тізімі

1. О принятии Концептуальных основ воспитания в условиях реализации программы «Рухани жаңғыру». Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан. – 2019. – № 145. – С. 2.
2. Об утверждении Концепции укрепления и развития казахстанской идентичности и единства. Указ Президента Республики Казахстан. – 2015. – № 147.
3. Куда заведут Казахстан поиски национальной идентичности? Часть 2-я. [Электронный ресурс] – URL: <https://samonitor.kz> (дата обращения: 15.04.22).
4. Об особенностях организации образовательного процесса в общеобразовательных школах Республики Казахстан в 2018-2019 учебном году: Инструктивно-методическое письмо. – Астана: Национальная академия образования им. И. Алтынсарина, 2018. – 388 с.
5. Касымбеков М.Б., Пралиев С.Ж., Жампеисова К.К. Мәңгілік Ел. – Алматы: Ұлағат, 2015. – 336 б.
6. О принятии Концептуальных основ воспитания в условиях реализации программы «Рухани жаңғыру». Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 15 апреля 2019 года № 1457.
7. Цуркин В.А. К проблеме личностной идентичности субъекта в психологии // Актуальные проблемы формирования коллектива как субъекта инновационной деятельности: материалы научной конференции. – Белгород, 2011. – 100-105 с.

8. Хантингтон С. Кто мы?: Вызовы американской национальной идентичности. – Москва: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига», 2004. – 635 с.
9. Гиниатуллина Е.И. Профессиональная идентичность на этапе кризиса становления молодого специалиста: дис.кан. пс. наук. – Москва, 2012. – 203 с.
10. Ефименко В.Н. Генезис понятия «Идентичность» в гуманитарных науках // Ярославский педагогический вестник. – 2012. – №4. – С. 45-52.
11. Каратаева Т.А. Формирование гражданской идентичности старшеклассников в ценностно-ориентационной деятельности: дис. кан. п. наук. – Оренбург, 2018. – 22 с.
12. Национальная идентичность. [Электронный ресурс] – 2022. – URL: http://www.umo.msu.ru/russia_xxi (дата обращения: 15. 04.22).
13. Туаева К.Г. Философские основы национальной идентичности // Вестник университета. – 2014. – №8. – С. 23-38.
14. Бадмаев В.Н. Феномен национальной идентичности: Социально-философский анализ: дис. д. ф. наук. – Волгоград, 2005. – 47 с.
15. Конструктивизм, примордиализм и определение национальной идентичности Казахстана. [Электронный ресурс] – 2022. – URL: <https://e-history.kz/media> (дата обращения: 15.04.22).
16. Оспанов Т.Т. Национальная идентичность казахов: социально – философский анализ: дис. доктора философии (PhD). – Алматы, 2016. – 124 с.
17. Кадыржанов Р.К. Этнокультурный символизм и национальная идентичность Казахстана. – Алматы: Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК, 2014. – 14-15 с.

Е.Н. Дауенов¹, С.А. Нурғалиева²

¹Торайғыров университет, Павлодар, Казахстан

²Восточно-Казахстанский университет им. С. Аманжолова, Усть-Каменогорск, Казахстан

Научный конструкт национальной идентичности

Аннотация. В настоящей работе раскрывается понимание терминов «идентичность», «национальная идентичность», определяется их структура и пути идентификации. Концептуальное осмысление данных понятий предполагает предварительное принятие определённых терминов, из которых по правилам дедуктивного рассуждения выводится множество высказываний, составляющих содержание данной теории по проблематике данного исследования. Предполагается предварительное принятие определённых терминов (рассматриваемых в качестве аксиом), из которых по правилам дедуктивного рассуждения выводится множество высказываний, составляющих содержание конкретной теории. Результаты исследования подчеркивают, что основные понятия рассматриваемых терминов определяются в соответствии с установленными логическими правилами, что позволяет однозначно задать их смысл и значение. В этой связи, достигается более или менее строгий контроль процесса построения теории национальной идентичности, которая позволяет вывести на их основе принципиально новые термины, открывающие перспективы дальнейшего исследования, ранее не обнаруженные и представляющие существенный интерес для казахстанской науки.

Ключевые слова: идентичность, национальная идентичность, научные исследования, теоретико-методологические основания, исследовательские подходы.

E.N. Dauyenov¹, S.A. Nurgaliyeva²

¹Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan

²Sarsen Amanzholov East Kazakhstan University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

The scientific construct of national identity

Abstract. In this paper, the understanding of the terms «identity», and «national identity» is revealed, and their structure and ways of identification are determined. The conceptual understanding of these concepts presupposes the preliminary adoption of certain terms, from which, according to the deductive reasoning rules,

many statements are derived that make up the content of this theory on the study problems. The preliminary acceptance of certain terms (considered axioms) is assumed, from which, according to the deductive reasoning rules, many statements that make up the content of a particular theory are derived. The study results emphasize that the basic concepts of the terms under consideration are determined in accordance with the established logical rules, which allows us to uniquely define their definition and meaning. In this regard, more or less strict control of the theory construction process of national identity is achieved, which allows us to deduce on their basis fundamentally new terms that open up prospects for further research, previously undiscovered and of significant interest to Kazakh science.

Keywords: identity, national identity, scientific research, theoretical and methodological foundations, research approaches.

References

1. О принятии Концептуальных основ воспитания в условиях реализации программы «Ruhani zhangyru». Prikaz Ministra obrazovaniya i nauki Respubliki Kazahstan [On the adoption of the Conceptual foundations of education in the context of the implementation of the program «Rukhani Zhangyru». Order of the Minister of Education and Science of the Republic of Kazakhstan], 145, 2 (2019). [in Russian]
2. Ob utverzhdenii Konceptii ukrepleniya i razvitiya kazahstanskoy identichnosti i edinstva. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan [On the approval of the Concept for the strengthening and development of Kazakhstani identity and unity. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan], 147, 2015. [in Russian]
3. Куда заведут Казахстан поиски национальной идентичности? Часть 2-я. [Electronic resource] – Available at: <https://camonitor.kz> (Accessed: 15.04.22). [in Russian]
4. Ob osobennostyakh organizatsii obrazovatel'nogo processa v obshcheobrazovatel'nykh shkolakh Respubliki Kazahstan v 2018-2019 uchebnom godu: Instruktivno-metodicheskoe pis'mo [On the features of the organization of the educational process in secondary schools of the Republic of Kazakhstan in the 2018-2019 academic year: Instructional and methodological letter] (Astana: Nacional'naya akademiya obrazovaniya im. I. Altynsarina, 2018, 388 s.) [Astana: National Academy of Education. I. Altynsarina, 2018, 388 p.]. [in Russian]
5. Kasymbekov M.B., Praliev S.Zh., ZHampeisova K.K. Mangilik El [Eternal Country] (Almaty: Ulagat, 2015, 336 b.). [in Kazakh]
6. О принятии Концептуальных основ воспитания в условиях реализации программы «Ruhani zhangyru». Prikaz Ministra obrazovaniya i nauki Respubliki Kazahstan ot 15 aprelya 2019 goda № 1457 [n the adoption of the Conceptual foundations of education in the context of the implementation of the program «Rukhani Zhangyru». Order of the Minister of Education and Science of the Republic of Kazakhstan dated April 15, 2019 No. 1457] [in Russian]
7. Curkin V.A. K probleme lichnostnoj identichnosti sub»ekta v psihologii. Aktual'nye problemy formirovaniya kollektiva kak sub»ekta innovacionnoj deyatel'nosti: materialy nauchnoj konferencii, Belgorod [On the problem of the subject's personal identity in psychology. Actual problems of the formation of a team as a subject of innovative activity: materials of a scientific conference, Belgorod], 100-105 (2011). [in Russian]
8. Hantington S. Kto my?: Vyzovy amerikanskoj nacional'noj identichnosti [Who Are We?: Challenges to American National Identity] (Moskva: OOO «Izdatel'stvo ACT»: OOO «Tranzitkniga», 2004, 635 s.) [Moscow: LLC Publishing House ACT: LLC Tranzitkniga, 2004, 635 p.]. [in Russian]
9. Giniatullina E.I. Professional'naya identichnost' na etape krizisa stanovleniya molodogo specialista: dis.kan. ps. nauk. [Professional identity at the stage of crisis in the formation of a young specialist: dis.kan. ps. sciences] (Moskva, 2012, 203 s.) [Moscow, 2012, 203 p.]. [in Russian]
10. Efimenko V.N. Genezis ponyatiya «Identichnost'» v gumanitarnykh naukah, YAroslavskij pedagogicheskij vestnik [The genesis of the concept of «Identity» in the humanities, Yaroslavl Pedagogical Bulletin], 4, 45-52 (2012). [in Russian]
11. Karataeva T.A. Formirovanie grazhdanskoj identichnosti starsheklassnikov v cennostno-orientacionnoj deyatel'nosti: dis. kan. p. nauk. [Formation of civic identity of high school students in value-oriented activity: dis. can. n. sciences] (Orenburg, 2018, 22 s.). [in Russian]
12. Nacional'naya identichnost' [National identity]. [Electronic resource] – Available at: http://www.umo.msu.ru/russia_xxi (Accessed: 15.04.22). [in Russian]
13. Tuaeva K.G. Filosofskie osnovy nacional'noj identichnosti, Vestnik universiteta [Philosophical Foundations of National Identity, Bulletin of the University], 8, 23-38 (2014). [in Russian]

14. Badmaev V.N. Fenomen nacional'noj identichnosti: Social'no-filosofskij analiz: dis. d. f. nauk. [The phenomenon of national identity: Social and philosophical analysis: dis. d.f. Sciences] (Volgograd, 2005, 47 s.). [in Russian]

15. Konstruktivizm, primordializm i opredelenie nacional'noj identichnosti Kazahstana [Constructivism, primordialism and the definition of the national identity of Kazakhstan]. [Electronic resource] – Available at: <https://e-history.kz/media> (Accessed: 15.04.22). [in Russian]

16. Ospanov T.T. Nacional'naya identichnost' kazahov: social'no – filosofskij analiz: dis. doktora filosofii (PhD) [National identity of the Kazakhs: socio-philosophical analysis: dis. Doctor of Philosophy (PhD)] (Almaty, 2016, 124 s.). [in Russian]

17. Kadyrzhanov R.K. Etnokul'turnyj simvolizm i nacional'naya identichnost' Kazahstana [Ethnocultural symbolism and national identity of Kazakhstan] (Almaty: Institut filosofii, politologii i religiovedeniya KN MON RK, 2014, 14-15 s.) [Almaty: Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies of the KN MES RK, 2014, 14-15 p.]. [in Russian]

Авторлар туралы мәлімет:

Дауенов Е.Н. – докторант, «Педагогика және психология» мамандығы, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Ломов көш., 64, Павлодар, Қазақстан.

Нургалиева С.А. – **корреспонденция үшін автор**, педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, педагогикалық білім және менеджмент кафедрасы, С.Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті, 30-шы Гвардиялық дивизия көш., 34, Өскемен, Қазақстан.

Daunenov E.N. – doctoral student in «Pedagogy and psychology», Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, 64 Lomov str., Pavlodar, Kazakhstan.

Nurgaliyeva S.A. – **Corresponding author**, candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of Pedagogical Education and Management, S. Amanzholov East Kazakhstan University, 34 Tridsatoy Gvardeiskoy divizii str., Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.

N.Zh. Duissekeyeva
A.R. Ermentaeva

Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan
L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
(E-mail: neka09@mail.ru)

The problem of development of competitiveness in the future teachers-psychologists in the aspect of psychology

Abstract. *The article substantiates the relevance of the problem of developing the competitiveness of future specialists from the position of psychological and pedagogical science. The problem of competitiveness is considered in the aspect of public and scientific demand. According to the authors, personal development is considered as a basic quality of competitiveness of future specialists.*

The study of the problem by domestic scholars and researchers from near and far abroad from the position of different sciences is revealed. Competitiveness is defined as a socially oriented system of abilities, properties, and qualities of a person. It characterizes the potential of a person to achieve success, both in educational, professional, and non-professional life, as well as determines the appropriate individual behavior in a dynamic changing environment.

From the position of the authors of the article, factors, conditions, and parameters of the competitiveness of specialists of any profile continue to expand in the following activities such as professional adaptation, certification, solving situational pedagogical tasks, communication in the educational process, solving the problem of educational variability, career growth, placement of personnel, and others.

Keywords: *competitiveness, the competitiveness of personal development, professional activity, professional and personal development, self - determination, self-development, personal and professional qualities, the ability of the individual.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-141-4-99-106>

Introduction

Kazakhstan's society is focused on the accelerated promotion of the state in the community of the 30 most competitive countries in the world. Modern society, being "on the top of the wave" of scientific and technological progress, faces a number of fast-changing phenomena and processes. A specialist nowadays must meet a number of criteria developed under the conditions of constant change of both information and tools and technical environment, since it realizes its functions in this environment. The reality is that the knowledge, skills and

abilities which the specialist received in the course of training, both in the system of general and professional education, are subjected to the increased speed of change of competencies with each subsequent year. The current international and domestic situation of economic and social turbulence is a negative factor which greatly reduces a specialist's competitive capabilities.

The State program for the development of education of the Republic of Kazakhstan for 2011-2020 states that "the Development of education should become a platform on which the future economic, political, and socio-cultural prosperity of the country will be based" [1]. New

social conditions in Kazakhstan give rise to new situations in education that require teachers-psychologists to respond adequately to constantly changing science and technology. In other words, reality requires from teachers-psychologists competitiveness, which is manifested in various situations of professional activity and personal self-realization.

Education, as an integral part of the social reality, being one of the most important social institutions, performs a variety of vital functions, and is also subject to various transformations, innovations and modernization. Changes in education can be traced not only to the material and technical base of educational institutions, but also to the basic legal acts of the Republic of Kazakhstan. Nowadays cash bonuses for academic degrees for employees of higher education institutions have been cancelled. This situation can cause a decrease in motivation for obtaining a degree among ordinary teachers who do not have it.

The modern scientific environment defines the priority of professional education as the formation of future specialists' competitiveness and believes that this quality should have a basic character. Competitiveness at various levels of personal development is considered as a personal quality and professionalism. At the professional level, this concept includes corporate actions, cultural aspects of personal development, creativity and mobility, as well as a deontological component, global thinking.

Trait competitiveness is a kind of personality that refers to "the enjoyment of interpersonal competition and the desire to win and be better than others" [2]. Kohn (1992) proposed a concept called "intentional competitiveness" that depicts an internal desire to be the best [3]. It describes someone who enjoys competing with and surpassing others. These two concepts are generally thought to be similar or consistent (Brown et al., 1998), both focusing on the individual's internal characteristics that drive a person to outperform others [4].

In line with the state policy, the aspects of which are defined in the program article "Spiritual Revival", the dominant in personal development

is spiritual and moral culture, national identity and the formation of the national code [5]. High qualification of a future specialist does not determine his employment and obtaining a high-paid position. Therefore, the study and development of the problem of competitive development of the student's personality, aimed at achieving success in its activities, is relevant for higher professional schools.

Literature review

The connection between education and the competitiveness of a specialist is relevant for specialists in various fields of knowledge.

Therefore, this problem has been considered by scientists from both near and far abroad in a poly-scientific aspect. In the field of economics, there is a certain range of works by the following authors, such as R. A. Fatkhutdinov, M. Porter, A. G. Shmelev.

The works of famous scientists B. A. Abydkarimov, K. K. Zhampeisova, Zh.Zh. Nauryzbay, N. E. Pfeiffer, L. V. Shkutina, K. S. Uspanov, K. N. Ustemirov are devoted to solving the problem of professional education in Kazakhstan.

The problem of developing the creative potential of a teacher is considered by E. I. Burdina; adaptation of beginning teachers – by N. R. Shametov; competence as a criterion for the quality of education – by K. S. Kudaibergenova; development of future teachers' abilities for mental and aesthetic education is studied by G. S. Zharmenova; improvement of training for managing the pedagogical process by G. Z. Adilgazinov.

It should be emphasized that many works in Russian science are devoted to the problems of professional competence in various aspects, including the research of D.A. Aubakir, B. T. Kenzhebekov, N. V. Mirza, S. I. Ferkho.

Various aspects of the pedagogic and socio-educational activities are considered in the studies of G. J. Menlibekova, cultural aspects of pedagogical communication by M. H. Baltabaev, I. F. Isaev, S. T. Taubeva.

These studies indicate that at the present stage in higher education and psychological and

pedagogical science, the problem of training competitive graduates is one of the priorities.

There has been a significant increase in interest in the problems of professional competence formation as the most important factor in the competitiveness of young professionals in the labor market.

At the present stage, the problem of professional development is considered in the aspect of competitiveness, since the future specialist, getting into a competitive environment, must withstand the requirements that will be presented by employers, as well as successfully implement their work. Therefore, at the heart of professional training, competitiveness is considered a significant professional quality and attracts students themselves to work in this aspect [6].

The scientist V. I. Andreev in the context of the desired problem proposed to take into account the pedagogical principles of ensuring the image of the University through the preparation of competitiveness in the conditions of the market of educational services. For us, the author's opinion that the image of an educational institution depends on the usefulness of the graduate to society is a motif in professional training. In accordance with this principle, each educational institution seeks to increase its prestige by training a competitive specialist who is ready to survive, to compete in the labor market [7].

Research methods

This principle determines the competitiveness of the future employee, his ability to effectively self-determination in society, and successfully implement professional activities. Scientists have identified the following structural components of personal competitiveness:

- accuracy of goals and value orientations;
- diligence, creative approach to business;
- willingness to take risks, independence;
- striving to be a leader;
- desire to continuously improve yourself, stress resistance;
- attraction to constant professional growth, obtaining a high-quality final product of their work.

The psychological concept of professional and personal development of L. M. Mitina assumes an integral property under the competitiveness of the individual, which is characterized by a set of personal qualities that later allow the graduate to be more successful in the labor market compared to others [8].

Competitiveness is often described as a personality trait. However, it is much less stable across the life span than traits such as neuroticism, extroversion, and novelty-seeking.

It is true that some people tend to be more competitive than others. However, certain situations can also boost competitiveness in people. People who are raised in cultures that value competition are also more likely to be competitive. People are more likely to be competitive when:

- They measure their self-worth by comparing themselves to others. For instance, a gymnast may measure their skill by how high they place in tournaments rather than by their balance, timing, and other objective measurements.
- The competition is about something important to them. For example, someone who takes pride in their intelligence may be driven to compete in spelling bees but not a dance contest.
- Their competitor has a similar skill level. People are more likely to compete against someone who is a little better or a little worse than them, as opposed to a complete novice or master in the field.
- They know their competitor personally. People tend to be more emotionally invested when comparing themselves to friends than to strangers. Individuals are also more likely to be competitive in smaller groups.
- They have an audience. The presence of one's peers can increase the pressure to perform well.
- They have very good or very poor rankings. Individuals who are close to being "the best" may push themselves harder. Likewise, individuals may compete more to avoid being "the worst" at an activity.
- There are limited resources. For example, people are more likely to fight over food in a

desert than in a supermarket. In an empty desert, one person's gain means another person's loss. But in a store, everyone can "win" and get as much food as they need.

We believe that the provisions of this concept presuppose the concept of competitiveness as a complex property: having its own conditions, age, psychophysical health, appearance, abilities, level of intelligence, energy reserve; moral aspects, a system of values, beliefs, and personal restrictions [9].

Therefore, it is important for a person entering the world of professions to make the right choice, acquire and develop not only professionalism, but also socio-psychological and moral characteristics, the ability to cooperate with colleagues, build a harmonious relationship with society, which is the main leitmotif of our research.

Meanwhile, at present, the need for competitiveness of specialists in any specialty is expanding - such situations include: adaptation to the profession, getting out of existing situations, setting up the educational process, the problem of multi-aspect education, career growth, placement of personnel, pedagogical competitions, and others.

The need for competition arises in young teachers-psychologists for a number of reasons:

- rapidly changing demographic situation leads to the release of jobs;
- overproduction of specialists in a number of specialties and differences in wages in different educational institutions.

However, the approaches and means of organizing the educational process of the University that contribute to the formation of students' competitiveness are not sufficiently developed.

According to the theory of personal development, competitiveness is the quality that makes it easy to adapt to the social environment and provides a high level of professionalism. For the competitiveness of the individual during the training period, it is necessary to develop high motivation both for the educational process and for future professional activities. High

motivation encourages the students to improve their personal and professional qualities.

Since professional training is carried out in higher education, the student's personal structure should include both personally significant and professionally significant qualities that ensure holistic development and competitiveness. Therefore, it is necessary to consider these two qualities as complementary and mutually dependent. Personal qualities in the process of preparing for a future profession are saturated with professional knowledge, skills and abilities that ensure competence, as well as competitiveness. It follows that professional training plays a huge role in the development of competitiveness.

In psychological and pedagogical science, professionalism and competitiveness of the individual have supra-professional characteristics. Therefore, in the development of the profession, the personal characteristic acts as a dominant.

In the context of the above, the concept of «competitiveness» is understood as a system of abilities, properties and qualities of a person, oriented to society. It characterizes the personality of a professional employee, revealing his potential opportunities to achieve success in professional and non-professional activities. It is also an indicator of individual behavior, as well as internal confidence and harmonious interaction in a social society.

Despite the general tendency to prepare graduates for self-determination in the conditions of innovative changes, there is no special study in the system of training in the field of psychology and pedagogy aimed at determining the features of the development of competitiveness, although in general the content of professional education of teachers has been studied in various aspects related to the components of competitiveness.

Accordingly, in the preparation of teachers-psychologists is denoted by the contradiction between the need to ensure their competitiveness on the one hand, on the other hand, obscurity features of competitiveness as a factor of their effectiveness is not well developed.

The identified problems require scientific development, which determined the research topic: «*Development of the competitiveness of future teachers-psychologists*» which considers the issue of development of future teachers-psychologists' competitiveness and to define the research problem: What is the peculiarity of the competitiveness of the educational psychologist? How can competitiveness develop?

For an adequate answer to these questions, we set the following goals, which consider the development and scientific justification of the features of the competitiveness of the teacher-psychologist, determining the laws and mechanisms of development.

Discussion

It should be emphasized that the competitiveness of any level is determined by a specialist who is involved in professional activity and performs it efficiently, as well as having certain socio-psychological characteristics. In this regard, there is a need to consider the issue of training a competitive specialist in the course of his training.

In the last decade change of the world starts from the change in college. Development of the industry depends on the university as universities conduct training, research and development.

Sheila conducted a study on university management reform in the US, United Kingdom, Canada, and Australia asking questions: "What is the scope of economic change that characterizes the last quarter of the XX century and how does it affect higher education? We have moved from an industrial to a post industrial society and higher education is more important to the latter. Postindustrial societies depend on higher education for training, research and development (R & D) to a greater degree than do industrial societies [10].

The university is an educational level that has a specific role and strategic position within the education goals. In this case, efforts should be made continual improvements to realize the quality of human resource [11], [12], [13]

&[14]. Leaders who have an insight into the future become an important determinant in transforming the strategic changes in order to bring about an environment that supports the college through the establishment of "corporate culture" grade for education. Therefore, it needs to support efforts to increase the competitiveness of universities in the arena of increasingly fierce competition.

The L.N. Gumilyov Eurasian National University has been training teachers and psychologists at all three levels for many years: bachelor's, master's and doctoral degrees, which is taken as the *base of research*, where the *object* is the features of developing the competitiveness of the future teacher-psychologist in the higher education system.

The process of forming the competitiveness of a student's personality will be optimized; *if* the features of the development of the competitiveness of the future teacher-psychologist, which include laws and mechanisms, a set of individual and personal properties, are identified, *then* the development of the competitiveness of future teachers-psychologists will be effective, *since it will* contribute to the productive implementation of psychological and pedagogical training, the desire for continuous self-development, professional growth, congruence and stress resistance.

Therefore, in this scientific research, we are aimed at substantiating, developing and testing a program that ensures the formation of the competitiveness of the student's personality in the educational process of the university, which is possible with a special study of the competitiveness development features of future teachers -psychologists. This result is possible only by setting and solving step-by-step actions.

This is primarily a substantiation of the methodological foundations of the competitiveness of the future teacher-psychologist to facilitate the creation of effective psychological-pedagogical activity and professional self-realization of future specialists.

In addition, it is possible to develop a model and tools for developing the competitiveness of

future teachers-psychologists and its effectiveness will be tested through experimental work.

On this basis, it will be possible to put forward specific recommendations for the development of competitiveness;

Conclusion

It should be noted that in the process of forming the competitiveness of future specialists in the labor market, it is necessary to take into account the specifics of future professional activities and in accordance with this, to select the necessary tools, methods, and forms.

This, in turn, requires the creation of certain conditions for the formation of a high

cultural level of morality, self-awareness, and the adoption of civilized norms and rules of competition. So, the peculiarity of studying the desired problem must be carried out taking into account the understanding and awareness of the features of the two phenomena of competition and conflict that can be used in the preparation of psychological and pedagogical directions.

Compliance with the ethical principles of competitive interaction contributes to the emphasis on the development of cultural and moral qualities of the individual. We assume that the received theoretical and practical material, taking into account the specialty, will be effective in preparing the future specialists' competitiveness.

References

1. State program of education development of the Republic of Kazakhstan for 2011-2020. Available at https://primeminister.kz/page/article_item-34 (accessed 12.02.2021).
2. Spence J.T., Helmreich R.L. "Achievement-related motives and behaviors" *Achievement and Achievement Motives: Psychological and Sociological Approaches*, CA: W.H. Freeman and Company;), – P. 7–74.
3. Kohn A. *No Contest: The Case Against Competition*, 2nd Ed. – New York: Houghton Mifflin. – 100 p.
4. Brown S.P., Cron W.L., Slocum J.W. Effects of trait competitiveness and perceived intraorganizational competition on salesperson goal setting and performance. 1998, 98 p.
5. Nazarbayev N.N. "Looking to the future: modernization of public consciousness". Available at <https://informburo.kz/stati/statya-prezidenta-vzglyad-v-budushchee-modernizaciya-obshchestvennogo-soznaniya.html> (accessed 14.02.2021).
6. Emelyanova L.A. *Psychology of competition and competitiveness*. Monograph. – Moscow: Publishing house of Moscow state University, 2008. – 440 p.
7. Andreev, V. I. *Competitive studies: training course for creative development of competitiveness*. – Kazan: Center of innovation. technologies, 2004. – 468 p.
8. Mitina L.M. *Psychology of competitive personality development*. – Moscow: MPSI, 2002. – 400 p.
9. Shcherbakov A.I. *Development of a Soviet school teacher personality in the higher pedagogical education system*. – Los-Angeles: Enlightenment, 1968. – 120 p.
10. Allen Mark. *The Corporate University Handbooks: Designing, Managing, and Growing a successful Program*, Amacom. – New York. – P.10.
11. Buchari Alma. *Marketing Management and Marketing Services*, Alfabeta, Bandung. – P.10.
12. Lust M., Huber C., Junne J. Academic identity as a discursive resource for resistance: the case of quality management in German higher education institutions. *Higher Education Policy*. – No. 32(1). – P. 49-69.
13. Schwartz K., Cappella E., Aber J.L. Teachers' Lives in Context: A Framework for Understanding Barriers to High-Quality Teaching Within Resource Deprived Settings. *Journal of Research on Educational Effectiveness*. – No. 12(1). – P.160-190.
14. Stachová, K., Papula, J., Stacho, Z., Kohnová, L. External partnerships in employee education and development as the key to facing industry 4.0 challenges. *Sustainability*. – 2019. – No.11(2). – P. 345.

Н.Ж. Дүйсекеева, А.Р. Ерментаева

*Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан*

Болашақ педагог-психологтердің психология аспектісінде бәсекеге қабілеттілікті дамыту мәселесі

Аңдатпа. Мақалада психологиялық-педагогикалық ғылым тұрғысынан болашақ мамандардың бәсекеге қабілеттілігін дамыту мәселелерінің өзектілігі негізделеді. Бәсекеге қабілеттілік проблемасы қоғамдық және ғылыми сұраныс аспектісінде қарастырылады. Автордың пікірінше, тұлғаның дамуы болашақ мамандардың бәсекеге қабілеттілігінің базистік сапасы ретінде қарастырылады.

Отандық ғалымдар мен алыс және жақын шетелдердің түрлі ғылымдардан мәселелері зерттелген.

Бәсекеге қабілеттілік-тұлғаның қабілеттілігінің, қасиеттерінің әлеуметтік бағытталған жүйесі. Ол тұлғаның оқу, сондай-ақ кәсіби және кәсіби емес өмірде табысқа жетудегі әлеуетті мүмкіндіктерін сипаттайды, сондай-ақ динамикалық өзгеретін жағдайларда барабар жеке мінез-құлықты анықтайды.

Кез-келген мамандық мамандарының бәсекеге қабілеттілігінің мақалалары авторларының тұрғысынан кеңейтілуі жалғасуда: мұндай жағдайларға кәсіби бейімделу, аттестаттау, жағдайлық педагогикалық міндеттерді шешу, оқу-тәрбие үдерісінде қарым-қатынас жасау, білім берудің вариативтілік мәселесі, мансаптық өсу, кадрларды орналастыру, педагогикалық конкурстар және т.б. жатады.

Түйін сөздер: бәсекелестік, бәсекеге қабілеттілік, тұлға дамуының бәсекеге қабілеттілігі, кәсіби қызмет, кәсіби-тұлғалық даму, өзін-өзі анықтау, өзін-өзі дамыту, тұлғалық және кәсіби қасиеттері, тұлғаның қабілеті.

Н.Ж. Дүйсекеева, А.Р. Ерментаева

*Қызылординский университет имени Коркыт Ата, Қызылорда, Қазақстан
Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Қазақстан*

Проблемы исследования конкурентоспособности будущих педагогов-психологов

Аннотация. В статье с позиции психолого-педагогической науки обосновывается актуальность проблемы развития конкурентоспособности будущих специалистов. Проблема конкурентоспособности рассматривается в аспекте общественного и научного спроса. По мнению авторов развитие личности рассматривается как базисное качество конкурентоспособности будущих специалистов.

Раскрывается изученность проблемы отечественными учеными, учеными ближнего и дальнего зарубежья с позиции разных наук.

Конкурентоспособность определяется как социально ориентированная система способностей, свойств и качеств личности. Она характеризует потенциальные возможности личности в достижении успеха, как в учебной, так профессиональной и внепрофессиональной жизнедеятельности, а также определяет адекватное индивидуальное поведение в динамически изменяющихся условиях.

С позиции авторов статьи факторы, условия, параметры конкурентоспособности специалистов любого профиля продолжают расширяться: к таким ситуациям относятся профессиональная адаптация, аттестация, решение ситуативных педагогических задач, общение в учебно-воспитательном процессе, решение проблемы вариативности образования, карьерный рост, расстановка кадров и другие.

Ключевые слова: конкурентность, конкурентоспособность, конкурентоспособность развития личности, профессиональная деятельность, профессионально-личностное развитие, самоопределение, саморазвитие, личностные и профессиональные качества, способность личности.

Information about the authors:

Duissekeyeva N.Zh. – Ph.D., Senior lecturer of the Department «Psychological and Pedagogical education and Teaching methods», Korkyt Ata University, Kyzylorda, Kazakhstan.

Ermentaeva A.R. – Professor of the Department of «Psychology», L.N. Gumilyov Eurasian University, Astana, Kazakhstan.

Дүйсекеева Н.Ж. – Ph.D., Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университетінің «Педагогикалық психологиялық білім беру және оқыту әдістемесі» кафедрасының аға оқытушысы, Қызылорда, Қазақстан.

Ermentaeva A.P. – психология ғылымдарының докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті «Психология» кафедрасының профессоры, Астана, Қазақстан.

С.Д. Исабаева¹
Ә.А. Саипов²
Е.А. Тоқпанов³

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан
²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
³І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған, Қазақстан
(E-mail: ysabaeva.samal@mail.ru, saipov1954@mail.ru, tokpanov60@mail.ru)

Когнитивті оқыту теориясын қолдану негізінде болашақ география пәні мұғалімдерінің кәсіби құзыреттіліктерін қалыптастыру

Аңдатпа. Мақалада географияны оқытудың мақсаттары мен міндеттерін, мазмұнын, ұйымдастыру формалары мен әдістерін айқындайтын когнитивті оқыту теориясының негізгі ережелері, білім алушылардың арнайы пәндік және пәнаралық құзыреттіліктерін қалыптастырудағы маңызы ашылған.

Когнитивті оқытудың болашақ география пәні мұғалімінің ойлау дағдыларын қалыптастырудағы алатын орны, теориялық түсініктерді меңгертудегі маңызы, географиялық, әдіснамалық, құндылықтық-мағыналық құрамдас бөліктері қарастырылған.

Тақырыптың мазмұнын ашу үшін географияны оқытуда когнитивті бағдарды қолдану мәселелері бойынша отандық және шетелдік әдебиеттерге талдау жасалған.

Түйін сөздер: когнитивті оқыту, коллаборативті оқыту, құзыреттілік, тұрғы, өлшем, пәндік құзыреттілік, пәнаралық құзыреттілік.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-14-4-107-118>

Кіріспе

Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасына және «Педагог мәртебесі туралы» ҚР Заңына сәйкес болашақ география пәні мұғалімдерінің кәсіби құзыреттілігін арттыру мәселесі педагогтардың кәсіби беделін арттырудың басты факторы болып табылады[1; 2]. Аталған мәселені шешу үшін жоғары оқу орындарында, жалпы орта білім беру мекемелерінде, заманауи оқыту технологиялары мен электронды сандық білім беру ресурстарын, платформалары мен сервистерін қолдану негізінде болашақ пән мұғалімдерінің өз бетімен білім

алу, өзін-өзі жетілдіру, ақпараттық қоғамның талаптарына сәйкес, пәндік және пәнаралық құзыреттіліктерін, функционалдық сауаттылықтарын, кәсіби біліктілікті арттыруға баса назар аударылуы тиіс.

Зерттеудің өзектілігі Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандартына сәйкес білім беру мазмұнын жаңарту когнитивті оқыту тұрғысын қолданып, болашақ география мұғалімдерінің пәндік және пәнаралық құзыреттіліктерін қалыптастырудың ғылыми ізденісін жандандыруға әкелді.

Зерттеудің өзектілігін Қазақстан Республикасының мемлекеттік білім беру стандартына сәйкес білім беру мазмұнын жаңарту когни-

тивті оқыту тұрғысын қолдану негізінде болашақ география мұғалімдерінің пәндік және пәнаралық құзыреттіліктерін тиімді қалыптастыру бойынша ғылыми ізденістерді жүргізуге баса назар аударуы айқындалды.

Білім алушылардың ақыл-ойын дамытудың психологиясы мен когнитивті оқыту тұрғысын танымал Ресей ғалымдары Г. Н. Каропа [3], Н.И. Чуприкова [4] зерттеді. Өз еңбектерінде Г.В.Балашов[5], И.О.Александров [6], Б. М. Величковский [7] тағы басқа ғалымдар теориялық білімді терең меңгеріп, кәсіби құзыреттілікті қалыптастыруға негіз болатын сөйлеу, есте сақтау, ойлау, қабылдау, талдау, жинақтау, бағалау сияқты когнитивті үрдіс қалыптастыруға баса назар аударған.

Материалдар мен әдістер

Когнитивті оқыту тұрғысын жүзеге асыруға тән ерекшелік оқу үрдісінде білім алушылардың оқу жетістіктерінің қалыптастырушы, ағымдағы және қорытынды бақылау жүйесін қолданып алынған нәтижелерді талдап жинақтау болып табылады.

Географияны оқыту үрдісінде теориялық түсініктерді терең меңгеріп, пәндік және пәнаралық құзыреттіліктерді қалыптастыруға мүмкіндік беретін бұл тұрғыны жүзеге асыру заманауи оқыту әдістері мен технологияларына тікелей негізделеді.

Когнитивті оқыту тұрғысын қолдану негізінде болашақ география пәні мұғалімдерінің арнайы пәндік және пәнаралық құзыреттерін қалыптастыруды көздейтін эксперименттік зерттеулер 2020-2022 жылдар аралығында Жетісу университеті дайындаған «6В01509-География», «6В01510-География-Тарих», «7М01506-География» білім беру бағдарламаларында оқытылатын базалық және бейіндік пәндерді оқыту барысында жүргізілді.

Жүргізілген зерттеу нәтижелері когнитивті оқытудың білімгерлер мен магистранттардың теориялық білімді терең меңгеріп, арнайы пәндік, пәнаралық, ақпараттық-технологиялық және әдістемелік құзыреттерін қалыптастыруда ерекше орын алатынын көрсетті.

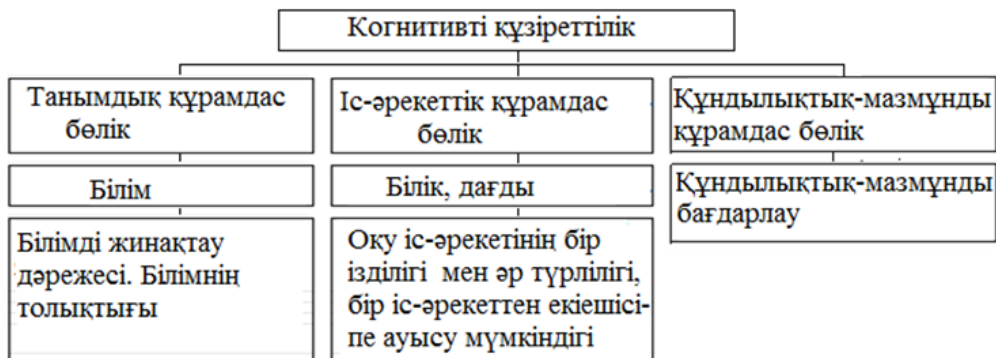
Нәтижелер мен талқылау

Елімізде білім мазмұнының жаңартылуына, өзгермелі ақпараттық қоғамның талаптарына сәйкес болашақ география мұғалімдерінің кәсіби құзыреттіліктеріне қойылатын талаптарды күшейтті. Осыған орай, жоғары оқу орнында география білім беру бағдарламасы бойынша білім алатын білімгерлер мен магистранттар заманауи электронды білім беру ресурстарымен, интербелсенді Жердің үш өлшемді виртуалды үлгісі Google Жер ғаламшары (Google Earth), google.kz/maps, yandex.kz/maps, карталарымен, meteoprog.kz сайтымен жұмыс істеп, оларды білім көзі ретінде пайдалану дағдыларын меңгеруі тиіс.

Қазіргі заманауи ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың мүмкіндіктерін пайдалану болашақ география мұғалімдерінің ақпараттық, арнайы пәндік, пәнаралық, әдістемелік құзыреттерін қалыптастыруға, табиғи және әлеуметтік-экономикалық үрдістер мен құбылыстардың қалыптасу заңдылықтары туралы білімдерін тереңдетуге, білім алушылардың білім сапасы мен танымдық белсенділік деңгейін арттыруға мүмкіндік береді [3].

Когнитивті оқыту – бұл теориялық білімді тереңірек игеруге мүмкіндік беретін, сын тұрғыдан ойлауды қалыптастыруға бағытталған жаңа білім алу үрдісінде білім беру ақпаратын ұсынуға, сақтауға, өңдеуге, түсіндіруге және іс жүзінде қолдануға негізделген логикалық байланыстарды, дәлелдер мен болжамдар арасындағы айырмашылықтарды ажырата білуді қалыптастыруға бағытталған білім беру тұрғысы. Оның мақсаты танымның ғылыми әдістерін игеру болғандықтан, оған жетудің негізгі жолы білім алушылардың алған білімдері мен қалыптасқан білік, дағдыларын іс жүзінде қолдану іс-әрекеттерін бақылау.

Когнитивті оқыту тұрғысын пайдалану Б.Блумның таным деңгейлерінің таксономиясының талаптарына сәйкес салыстыру, талдау, жинақтау, бағалау сияқты ойлау әрекетінің тәсілдерін меңгерту табиғатта жүретін үрдістер мен құбылыстардың түзілу заңдылықта-

Сурет 1. Когнитивті құзіреттіліктің негізгі құрамдас бөліктері

рын білім алушылардың өз беттерімен ашуларына, білімгерлер мен магистранттардың кәсіби құзыреттіктері мен функционалдық сауаттылықтарының қалыптасуына мүмкіндік береді.

Когнитивті құзыреттілік білім алушылардың әлемнің географиялық бейнесі туралы теориялық білімдерін тереңдетуге, болашақ маман ретінде географиялық мәдениеті мен ойлауын қалыптастыруда ерекше орын алады [4; 5].

Когнитивтік құзыреттілік – бұл оқу үрдісінде көрінетін белгілі бір тақырыптың мазмұнын ашуда туындаған өзекті мәселелерді шешу үшін ақпаратты өңдеуге және талдауға байланысты танымдық іс-әрекет.

Болашақ география пәні мұғалімінің географиялық мәдениеті мен ойлауын дамытуға мүмкіндік беретін когнитивті құзыреттіліктің құрамына бір-бірімен өзара байланысқан танымдық, іс-әрекеттік, технологиялық, құн-

дылықтық-мағыналық құрамдас бөліктер жатады (1-сурет)

Болашақ география пәні мұғалімінің когнитивті құзыреттілігін қалыптастыру үшін өзекті және шығармашылық тапсырмалар беру арқылы табиғат зоналарының, жер бедерінің ірі пішіндері қатпарлы, қатпарлы-жақпарлы және жақпарлы таулардың түзілу заңдылықтарын өз беттерімен ашу дағдыларын қалыптастыруға, білімін, білік, дағдыларын іс жүзінде пайдалануға баса назар аудару керек. Ол өз кезегінде когнитивті құзыреттіліктің танымдық, іс-әрекеттік және құндылықтық-мазмұнды құрамдас бөліктерін толық қамтуға мүмкіндік береді.

Білім алушылардың кәсіби құзыреттіліктерін қалыптастыру үшін коллаборативті оқыту қағидаларына сәйкес шағын топта, жұпта немесе жеке төмендегі өзекті тапсырмаларды орындап, өз ой-қорытындыларын шығаруы тиіс.

Кесте 1

Қазақстанның табиғат зоналарының қалыптасуына әсер ететін факторлар

Табиғат зоналары	Шөл	Шөлейт	Дала	Орманды дала
Таралған ендіктері				
Жылдық орташа температура, °С				
Жауын-шашын, мм				
Булану, мм				
Ылғалдану коэффициенті				
Топырағы				
Өсімдіктер жамылғысы				
Жануарлар дүниесі				

1-тапсырма. Географиялық атластағы Қазақстанның физикалық, климат, топырақ, өсімдік, жануарлар дүниесінің карталарын пайдаланып шөл, шөлейт, дала, орманды дала зоналарының қалыптасуына әсер ететін факторларды анықта. Мәліметтерді төменде берілген кестеге толтыр (1-кесте).

2-тапсырма. Кестенің мәліметтеріне талдау жасау негізінде шөл және дала зоналарының қалыптасуына әсер ететін негізгі факторлардың арасындағы байланыстарын анықтап, ендік зоналылықтың түзілу заңдылықтарын түсіндір.

Жоғарыдағы тапсырмаларды орындау Қазақстанның жалпы географиялық және тақырыптық карталарынан қажетті ақпараттарды, сандық мәліметтерді алуды, талдауды, жинақтап ой-қорытындыларын шығаруды қажет етеді. Ол өз кезегінде білімгерлер мен магистранттардың өз беттерімен білім алуын, пәндік және пәнаралық құзыреттіліктерін қалыптастыруға негіз болатын *ақпараттық, математикалық, ғылыми-жаратылыстанулық, картографиялық, қарым-қатынастық (коммуникативтік)* сауаттылықтарын дамытуға мүмкіндік береді [6].

Қашықтықтан оқыту жағдайында «Moodle», «Edmodo», «Google Classroom» платформаларын, <http://wikimapia.org>, <https://www.meteoblue.com/ru>, <https://www.meteorprog> т.б. интербелсенді сандық карталарды пайдалану арқылы болашақ география пәні мұғалімінің күрделі теориялық түсініктерді терең меңгеруге, жанартау, өзен шатқалы, жайылмасы, жайылма үсті текшелері (террасалары) атырауы сияқты күрделі түсініктерді көзбен көріп шолу арқылы меңгерудің маңызы зор.

Ақпараттық қоғам жағдайында білім беру саласының маманы ретінде география пәні мұғалімінен таным, оқыту және тәрбиелеу саласында жоғары ұтқырлықты тез өзгеретін сараланған білім беру жүйесіне бейімделу, шығармашылық іс-әрекеті мен қабілеті талап етіледі. Ол өз кезегінде болашақ география пәні мұғалімдерінің құзыреттіліктерінің төменде көрсетілген бірқатар өлшемдерін дамытуға баса назар аудару қажет:

- Болашақ мұғалімдердің өз жұмысында талап етілетін білімді меңгеру дәрежесімен,

сонымен қатар, педагогиканың жалпы негіздерін, оқыту және зерттеу әдістемесін және т.б. білімдерін қамтитын *когнитивті өлшем*.

- Білім алушылардың білім, білік дағдыларды меңгеру, функционалдық сауаттылықтарының даму дәрежесін сипаттайтын педагогтің негізгі кәсіби қызметтерінің табысты орындауға қажетті *іс-әрекеттік өлшем* [7;8].

Бұл өлшем келесі көрсеткіштерді қамтиды: ақпарат көздерімен жұмыс істей білу, алынған ақпаратты талдау, жинақтау негізінде ой-қорытындыларын шығару; өзін зерттеуші ретінде бағалау дағдыларының болуы; өз қызметінің нәтижелерін болжай білу; оқушылардың білімін, білік дағдысының деңгейін анықтау, оқу үрдісін саралау және жеке тұлғаға бағдарлап оқыту тұрғыларын жүзеге асыру қабілеті; білім алушылардың оқу жетістіктерінің нәтижелерін қалыптастырушы, ағымдағы, жиынтық және қорытынды бағалауды жүзеге асыру дағдыларының болуы.

- Болашақ пән мұғалімдерінің география және педагогика саласында ғылыми-зерттеу қызметін жүргізуге деген тұрақты қызығушылықтың болуымен сипатталатын *жеке тұлғалық өлшем* [9].

Ғылыми-зерттеу қызметін жүргізуге қызығушылық, болашақ педагогтің кәсіби ұстанымының ажырамас бөлігі болып табылады. Ол оқытылатын пәнге деген сүйіспеншіліктен, географияның адам өміріндегі, қоғам мен табиғаттағы маңызын түсінуден, жаңа ғылыми зерттеулерден хабардар болуға, оқытылатын пәндердің болашағын көруге деген ұмтылыстан көрінеді.

Болашақ пән мұғалімінің ғылыми зерттеулер жүргізу дағдыларын қалыптастыру үшін «Жалпы жертану», «Метеорология және климатология негіздері», «Гидрология», «Ландшафттану», «Топырақ географиясы» пәндерін оқыту барысында жергілікті жердің ауа райын, топырағын, табиғи ландшафттарын зерттеу жұмыстарын жүргізуге баса назар аудару қажет. Ол өз кезегінде білім алушылардың зерттеу нәтижелерін графикалық ұсыну, талдау, жинақтау, бағалау дағдыларын қалыптастырып, ақпараттық-коммуникаци-

Ежелгі платформаның құрамдас бөліктері: 1-қалқан; 2-синеклиза; 3-антиклиза.
 Пайдалы қазбалар: жанғыш: ■ -Тас көмір; ▨ Қоңыр көмір; ▲ Мұнай.
 Кенсіз: □ Ас тұзы; □ Тас тұзы. Кенді: ■ -Мыс; ▲ Темір; ▴ -Марганец; ▣ хром

2 сурет. Ежелгі платформалардың негізгі құрамдас бөліктерінде түзілетін пайдалы қазбалардың түрлері.

ялық, картографиялық, математикалық сауаттылықтарын дамытады. Егер білімгер өзінің кәсіби құзыреттілігін арттыру қажеттілігін түсінбесе, жоғарыда аталған әдістердің бірі тиімді болмайды. Ол үшін уәж бен педагогикалық өсу және өзін-өзі дамыту үшін өзінің кәсіби қасиеттерінің деңгейін арттыру қолайлы жағдай тудыру қажет [8; 10].

Дамыту, оқыту мақсаттарына сәйкес білімгерлерде тек білік, дағдылар ғана емес, ойлау тәсілдерін қалай қолдану керектігін де қалыптастыру қажет. Мысалы, жалпы жер ғылымын, материктер мен мұхиттардың физикалық географиясын, Қазақстанның экономикалық және әлеуметтік географиясын оқыту барысында білім алушылар алдымен екі нысанның немесе құбылыстың белгілерін табуды, содан кейін олардың белгілерін бір-бірімен салыстыруды және соңында ортақ белгілерді ескере отырып, тақырыпты жинақтап, ой қорытындыларын шығаруды үйренеді.

Геология пәнін өту барысында білімгерлердің арнайы пәндік құзыреттіліктерін қалыптастыру үшін ежелгі платформаның негізгі құрамдас бөліктері қалқанның, антиклиза мен синеклизаның қалыптасу заңдылықтарын шағын топта талдап, оларда кездесетін кенді, кенсіз және шөгінді пайдалы қазбалардың түзілу жолдарын өз беттерімен талдап, ой-қорытындыларын шығару қажет. Аталған мәселелерді оңтайлы шешу үшін

білім алушыларға 2-суретті талдауды көздейтін өзекті және шығармашылық тапсырмалар беру керек (2-сурет).

Тапсырма. А) 2-суретке бөлек талдау жасап, ежелгі платформаның негізгі құрамдас бөліктерін, олардың бір-бірінен айырмашылығын анықтаңдар.

Ә) платформаның қалқанында, антиклизасы мен синеклизасында кездесетін пайдалы қазбаларды пайда болу жолдарына, пайдаланылуына қарай жіктеніздер.

Б) платформаның шөгінді қабаттарында мұнай, табиғи газ, ас тұзының, тас көмірдің түзілу себептерін түсіндіріп, өз ой-қорытындыларыңызды шығарыңыздар.

Бұл тапсырмаларды орындау білім алушылардың сипаттау, талдау, жинақтау, бағалау, үлгілеу дағдыларын қалыптастырып, ақыл-ой әрекеттерін дамытады[11].

Білім мазмұны жаңартылған мектеп географиясының оқыту мақсаттарын жүзеге асыру география пәні болашақ мұғалімдерінің арнайы пәндік, пәнаралық, ақпараттық-коммуникациялық, кәсіби құзыреттіліктерін қалыптастыруды қамтиды.

Білім алушылардың ойлау дағдыларын дамыту оның іс-әрекетінің күрделенуіне байланысты біртіндеп жүреді.

Атап айтсақ, «Материктер мен мұхиттардың физикалық географиясы» пәнінен «Жеке материктер мен мұхиттардың табиғатына жалпы шолу» бөлімін оқыту барысында Блу-

Сурет 3. Ғылыми түсініктерді меңгерту барысында оқушылардың іскерлік дағдыларын қалыптастырудың тиімді жолдары

мның таным деңгейлерінің таксономиясы, өзекті оқыту, ақпараттық-коммуникациялық т.б. оқыту технологияларын қолдану білімгерлер мен магистранттардың теориялық білімді игеруі және функционалды, графиктік, ақпараттық сауаттылықты дамытуда маңызы зор.

Бұл технологиялар танымның ғылыми әдістерін пайдаланып, теориялық білімді терең меңгерумен қатар, білім алушыларда арнайы географиялық дағдыларды дамыту үшін зияткерлік қабілеттер мен когнитивтік тәжірибенің болуын талап етеді. Ол үшін білімгерлер келесі танымдық әрекеттерді орындай алуы керек:

- өзінің ойлау қызметін бақылау тәжірибесінің болуы;
- нысандарды, үрдістермен құбылыстарды салыстыру, жүйелеу, көзбен көріп шолу, ұқсастықтарын анықтау, айырмашылықтарын табу және жинақтау сияқты ақыл-ой әрекетінің тәсілдерін қалыптастыру деңгейлері;
- индуктивті және дедуктивті тұжырымдарды жүргізу дағдыларын меңгеру.

Ғылыми географиялық түсініктерді меңгеруді қамтитын когнитивті оқытуда теориялық білімнің негізіндегі ақпарат белгілі бір ретпен орналастырылған және бір-бірін тудыратын дәйекті себеп-салдарлы байланыстарды қамтитын төрт кезеңнен тұрады[12; 13].

Бірінші кезең – қазіргі ғылымға белгілі дәйектіліктерді ұсыну және олардың сандық және сапалық жағдайын дәлелдеу әрекеті.

Екінші кезең – бірінші кезеңде шығарылған ой қорытындыны дәлелдеуге мүмкіндік беретін ғылыми болжам жасау.

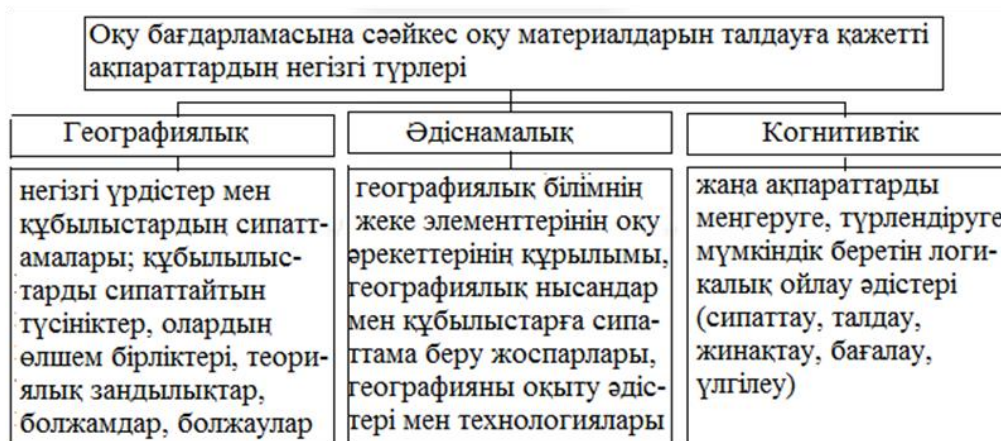
Үшінші кезең – ғылыми болжамның мазмұнынан жаңа себеп-салдарды байланыстар шығады. Оған табиғаттың құрамдас бөліктері арасындағы байланыстарды ажырату, оларды салыстыру, жинақтау және қорытындылау арқылы бақылаулардың немесе басқа дәлелдердің нәтижелеріне сүйеніп белгілі бір үрдістер мен құбылыстардың түзілу заңдылықтарын түсіндіру мысал болады.

Төртінші кезең – ғылыми болжамды ақылға қонымды білімге немесе теорияға айналдыру [14; 15].

Оқушылардың негізгі географиялық түсініктерді терең игеруінің психологиялық тетіктері 3-суретте көрсетілген (3-сурет).

Ол өз кезегінде білім алушыларда ойлаудың жалпы және арнайы географиялық дағдыларын қалыптастырады.

Оқу материалдарын меңгеруді жүзеге асыру барысында жасалатын әрбір қадамға сай келетін іс-әрекеттің түрлері болады. Мысалы, атмосфера тарауын өткенде оқушылардан ауа райын бақылаудан оқушылардың

Сурет 4. Білім алушылардың пәндік және пәнаралық құзыреттіліктерін қалыптастыру үрдісінде оқу бағдарламасына сәйкес оқу материалын талдауға қажетті ақпараттардың түрлері

төменде көрсетілген метеорологиялық элементтердің сандық сипатын анықтауға көшуін сұрау қажет:

1) Материктердің климатының ерекшеліктерін сипаттайтын негізгі құбылыстардың өлшем бірліктерін; 2) Құбылыстардың сандық айырмашылықтарын табу; 3) Өлшем бірліктің математикалық шамасын; 4) Өлшем бірліктердің географиялық мәнін; 5) Құбылыстардың өлшем бірліктерін өлшейтін құралдар мен өлшеу әдістерін; 6) Өлшем бірліктерінің графикалық шамасын (3-сурет).

Жоғарыда көрсетілген құрылымды әрбір тақырыпта оқытылатын географиялық құбылыстардың өлшем бірлігі үшін қолдануға болады. Географиялық білімнің әрбір элементінің мазмұнын құрылымдау, оқушылардың негізгі түсініктерді терең меңгеріп,

жалпы және арнайы іскерлік дағдыларын қалыптастыруға мүмкіндік береді[9; 10].

Ғылыми танымның әрбір әдісін қолданғанда оларды оқу материалының мысалында нақтылап алу қажет. Мысалы, материктер мен мұхиттардың физикалық географиясы пәнінде атмосфераның жалпы циркуляциясы тақырыбынан алған білімдерін жинақтап, негізгі түсініктерді терең меңгерту үшін білім алушыларға бірінен-бірі туындайтын төмендегі мәселелерді өз беттерімен шешуді ұсыну қажет (2-кесте):

1. Оқулықтың мәтінін, географиялық атлантағы климат карталарын пайдаланып, негізгі ауа массаларына тән қасиеттерді анықта;
2. Қоңыржай теңіздік және құрлықтық ауа массаларының бір-бірінен айырмашылығы мен оның басты себептерін тап;

Кесте 2

Ғылыми түсініктерді меңгерту барысында оқушыларды белсенді ой әрекетіне жұмылдыру жолдары

Зейін үрдістері	Есте сақтау үрдістері	Моторлы – репродуктивті үрдістер	Ой қорытындыларын шығару
белгілі бір құбылыстардың үлгісін оқушы байқайды да оның әрекетін түсінеді	білім алушы бұрын өзі бақылаған құбылыстардың әрекетін естерінде ұзақ уақыт бойы сақтайды.	білім алушы бұрын миында сақтаған шартты белгілеріне сүйеніп, құбылыстардың жаңа формаға көшкен үлгілерін естеріне түсіріп, қайта жаңғыртады.	егер құбылыстар орталық жүйке жүйесінде жақсы бекісе, оқушы олардың әрекетін үлгілеуді өз бетімен аяқтап қорытындылайды.

3. Экваторлық ауа массаларын құрлықтық және теңіздік деп бөлмеудің себебі не?

2-кестенің бірінші бағанасында көрсетілген оқытудың белгілі бір бағыты бойынша тереңдетіп білім алатын оқушы теориялық жинақтаудың кез-келген деңгейіндегі ақпараттарды орындай алады [14].

Когнитивті оқытудың негізгі мақсаты танымның ғылыми әдістерін меңгерту болғандықтан оған жетудің негізгі жолы білім алушылардың оны іс жүзінде қолдана білудегі іс-әрекеттерін бақылау болып табылады.

Жүргізілген эксперименттік зерттеу нәтижелері когнитивті оқыту тұрғысын жүзеге асыруда білім алушылардың танымдық белсенділіктерін арттырып, өз беттерімен білім алуын қамтамасыз ететін өзекті оқыту, жазу арқылы сын тұрғысынан ойлау, ой-талқы, зерттеу әдістерін қолдану білім алушылардың теориялық түсініктерді терең меңгеруіне, табиғатта жүретін үрдістер мен құбылыстардың түзілу заңдылықтарын ашу, болжау, бағалау дағдыларын қалыптастыруда маңызы зор екенін көрсетті.

I. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті дайындайтын «6B01509-География», «6B01510-География-Тарих» білім беру бағдарламалары бойынша білім алатын 1-курс білімгерлері «Жалпы геология» пәнін оқыту барысында «Тау жыныстары мен минералдардың, пайдалы қазбалардың түзілу жолдары» тақырыбын өту барысында мең-

герілген білімнің деңгейін, қалыптасқан білік, дағдыларын, функционалдық сауаттылықтарын анықтау мақсатында Google test электронды онлайн тестлеу сервисімен білім алушылардың оқу жетістіктерінің нәтижелерін ағымдағы (қалыптастырушы) бағалау жүргізілді (5-сурет).

5-суретке жасалған талдаулар көп жауапты Google test тапсырмасының біріншісіне 18 (90%), екіншісіне 17 (85%), үшіншісіне 7 (35%), төртіншісіне 12 (60%), бесіншісіне 5 (25%), алтыншысына 3 (15%), жетіншісіне 9(45%) білімгер дұрыс жауабын тапқан, ал 3 сұраққа дұрыс емес тұжырымды белгілеген.

Қашықтықтан онлайн тест нәтижелеріне жасалған талдаулар берілген көп жауапты тест тапсырмаларын 70% дұрыс жауап бергенін көрсетті. Бұдан «Тау жыныстары мен минералдардың, пайдалы қазбалардың түзілу жолдары» тақырыбын білім алушылардың басым бөлігі меңгергенін көреміз және барлық тапсырма соңында қатысқан 20 білімгердің үлгерімі – 100%, білім сапасы – 70% деген қорытынды шығардық.

Google test электронды онлайн тестлеу сервисінің басты артықшылығы – білімгерлердің алған бағаларының сандық мәліметтер мен графиктік талдаулар білім алушылардың оқу жетістіктерін шынайы бағалауға мүмкіндік беретіндігінде [15; 16].

«Жалпы геология» пәнінен білімгерлердің шығармашылық қабілеттерін дамыту мақса-

Сурет 5. білім алушылардың оқу жетістіктерін Google test сервисімен онлайн бағалау нәтижелерінің графиктік есебі

тында жергілікті жердегі ашық геологиялық қималарға, кен қималарына оқу-танымдық жорықтар ұйымдастыру, тау жыныстарының абсолют және салыстырмалы жасы, магмалық, метаморфты, шөгінді тау жыныстарының түзілу жолдарын, интрузивті және эффузивті магматизм, тау жыныстарының қатпарланудың түрлері, өркет таулар, опырымалы ойыстар сияқты күрделі түсініктерді терең меңгеріп білімгерлердің танымдық қызығушылықтарын арттыруға мүмкіндік береді.

Оқытуды жоспарлаудың бірінші кезеңінде білім алушылардың меңгерген білімі мен қалыптасқан іскерлік дағдыларының бастапқы жағдайы болжаудың деректеріне сүйене отырып, алдын-ала іріктеліп алынған оқытудың мазмұнын жеке сабақтарға бөледі. Болжау барысында алынған деректерді басшылыққа ала отырып, білімді толық меңгертіп білік, дағдыларын қалыптастыруға бөлінетін уақыт анықталады.

Екінші кезеңінде когнитивті мониторингтің негізінде сабақтың балама түрлерін, білім алушылардың танымдық іс-әрекетімен білім беру ортасында жеке тұлғаның ой-өрісінің жан-жақты дамытуына мүмкіндік беретін оқытудың шығармашылық әдістері іріктеліп алынады. Жоғарыда берілген деректерге сәйкес білім алушылардың ой өрісін дамыту барысында таныс емес жаңа ақпараттарды енгізгенде, сабақта өзекті ойды жеткізу әдісіне негізделген дәріс түрінде өткізген тиімді.

Үшінші кезеңінде оқу үрдісін басқарудың нышандары мен құралдары іріктеліп, негізгі тетіктері анықталады. Мұғалім күнделікті қолданатын оқыту құралдары географиялық карталар, қима-сызба, жеке диаграммалар, приборлар мен заманауи электронды білім беру ресурстарымен қатар оқушыларға төменде көрсетілген арнайы оқыту құралдарын даярлау қажет. Оқушыларға маңызды географиялық ақпараттарды бергенде ғылыми танымның жеке және жалпы әдістерін меңгертуге баса назар аудару; жаңа ақпараттарды меңгеру үрдісін болжауға мүмкіндік беретін жұмыс дәптерін жүргізіп мазмұны әртүрлі төменде көрсетілген тапсырмаларды орындату [14; 45].

Тақырыптарды өту барысында оқушылар міндетті түрде меңгеруге тиісті жеке әдістерге баса назар аудару қажет. Олар: салыстыру, графиктік талдау, статистикалық талдау, үлгілеу әдістері.

Қорытынды

Оқу үрдісінде когнитивті оқыту тұрғысын жүзеге асыру география пәнінің мұғаліміне пән бойынша ақпараттарды әр оқушының түсінуіне теориялық білімді терең меңгертуге мүмкіндік береді. Олсын тұрғысынан ойлауды, пәндік, бейнелі белгілік-символдық ойлауды қалыптастыруға бағытталғандықтан, білім алушылардың ойлау дағдыларын дамытуды көздейді.

Жүргізілген зерттеу когнитивті тұрғының қағидаларын іске асыра отырып, оқу үрдісінің тиімділігін арттыру мәселесін шешуге бағытталған. Қазіргі кезеңде білім алушыларды академиялық ұтқырлық пен және тәжірибелік дағдылармен қамтамасыз етіп, мектепте оқытудың барлық сатыларын дайындауға жаңа талаптар қояды.

Жүргізілген зерттеу когнитивті тәсіл принциптерін іске асыра отырып, оқу процесін рационализациялау мәселесін шешуге бағытталған. Жаңа уақыт мектеп оқушыларын академиялық ұтқырлықпен және практикалық дағдылармен қамтамасыз ете отырып, мектепте оқытудың барлық сатыларын дайындауға жаңа талаптар қояды.

Теориялық талдаулар саралап (даралап) оқыту мәселесі көптеген отандық және шетелдік педагогтардың, психологтардың, әртүрлі тарихи кезеңдердегі әдіскерлердің еңбектерін түсіну және тәжірибелік даму пәні ретінде қызмет еткенін айқындайды және оның өтпелі, іргелі сипатын көрсетеді.

Жалпы алғанда, жүргізілген зерттеу нәтижелері географияны оқыту үрдісінде оқу іс-әрекетінің тиімділік факторларын зерделеуде когнитивті оқыту тұрғысын қолдану теориялық түсініктерді терең меңгертуге, заңдылықтарды ашуға және географиялық білім беру сапасын жақсартуға байланысты нақты тәжірибеге бағытталған мәселелерді шешудеіс жүзінде қолдану тиіді болғанын көрсетті.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында, бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 27 желтоқсандағы № 988 қаулысы.
2. Педагог мәртебесі туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2019 жылғы 27 желтоқсандағы № 293-VI ҚРЗ.
3. Каропа Г.Н. Когнитивная наука и методика обучения географии: становление когнитивной географии // Непрерывное географическое образование: новые технологии в системе высшей и средней школы: материалы IV Междунар. науч.-практ. конф. – Гомель: ГГУ им. Ф. Скорины, 2013. – С. 325-329.
4. Чуприкова Н.И. Психология умственного развития. Принцип дифференциации. – Москва: СТО-ЛЕТНИЕ, 1997. – 480 с.
5. Балашов Ю.В. Когнитивно-визуальный подход к обучению математике как эффективное средство математического развития учащихся // Педагогическое мастерство: материалы V Междунар. науч. конф. – Москва: Буки-Веди, 2014. – С. 62-65.
6. Александров И.О. Сходство структур знания у взаимодействующих индивидов. V Международная конференция по когнитивной науке: тезисы докладов. Т.1. – Калининград, 2012. – С.198-199.
7. Величковский Б.М. Когнитивная наука. Основы психологии: в 2 т. – Москва: Академия, 2006. – 432 с.
8. Б.О. Майер. О кластеризации когнитивных теорий обучения // Вестник Новосибирского государственного педагогического университета. – 2018. – № 2. – С. 119-134. DOI: <http://dx.doi.org/10.15293/2226-3365.1802.07>.
9. Хадиуллина Р.Р., Галимов А.М. Электронная информационно-образовательная среда вуза как инструмент повышения качества образовательного процесса // Вестник Томского государственного университета. – 2019. – № 443. – С. 241-254. DOI: [10.17223/15617793/443/29](https://doi.org/10.17223/15617793/443/29).
10. Miendlarzewska E.A., Bavelier D., Schwartz S. Influence of reward motivation on human declarative memory // Neuroscience & Biobehavioral Reviews. – 2016. – Vol. 61. – P. 156-176. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2015.11.015>.
11. Thiele A., Bellgrove M.A. Neuromodulation of Attention // Neuron. – 2018. – Vol. 97, Issue 4. – P. 769-785. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.neuron.2018.01.008>.
12. Александров И.О. Сходство структур знания у взаимодействующих индивидов // V Международная конференция по когнитивной науке: тезисы докладов. – Калининград: МАКИ, 2012. – С. 198-199.
13. Swain J. The effect of Phase One training on young recruits' personal and professional development in the British army, Journal of Youth Studies, – 2016. – Vol. 19, no. 1. – P. 117-132. DOI: [10.1080/13676261.2015.1039965](https://doi.org/10.1080/13676261.2015.1039965).
14. Липатникова И.Г., Паршина Т.Ю. Формирование когнитивной компетентности в процессе обучения студентов педагогических вузов элементарной математике // Современные проблемы науки и образования. – 2012. – № 1.
15. Nobel Prize of Decoding Brain's Sense of Place // Nature. [Электронный ресурс] – URL: <http://www.nature.com/news/nobel-prize-for-decoding-brain-s-sense-of-place-1.16093>. (дата обращения: ???).
16. Токпанов Е.А., Мазбаев О.Б., Увалиев Т.О., Асубаев Б.К. Методика преподавание географии. – Алматы: Еверо, 2015. – 412 с.

С.Д. Исабаева¹, А.А. Саипов², Е.А. Токпанов³

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

²Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана Казахстан

³Жетысуский университет имени Жансугурова, Талдықорган, Казахстан

Формирование профессиональных компетенций будущих учителей географии на основе использования теории когнитивного обучения

Аннотация. В статье раскрываются основные правила когнитивного обучения, определяющие содержание, организационные формы и методы обучения, цели и задачи обучения географии, ее значение в формировании специальных предметных и метапредметных компетенций у обучающихся.

Рассмотрены роль познавательного обучения в формировании мыслительных способностей у будущих учителей географии, значение усвоения сложных теоретических понятий, методического, ценностно-смыслового компонентов.

Для раскрытия содержания темы проведен анализ отечественной и зарубежной литературы по вопросам применения когнитивного подхода обучения географии.

Ключевые слова: когнитивное обучение, коллаборативное обучение, компетентность, позиция, критерий, предметная компетенция, междисциплинарная компетентность.

S.D. Issabayeva¹, A.A. Saipov², Y.A. Tokpanov³

¹Kazakh National University named after al-Farabi, Almaty, Kazakhstan

²L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

³Zhetysay university named after Ilyas Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan

Formation of professional competencies of future geography teachers based on the use of the theory of cognitive learning

Abstract. The article reveals the basic rules of cognitive learning that determine the content, organizational forms, and methods of teaching, the goals and objectives of teaching geography, and its importance in the formation of the special subject and meta-subject competencies of students.

The article considers the role of cognitive learning in the formation of the thinking abilities of future geography teachers, and the importance of mastering complex theoretical concepts, methodological, and value-semantic components.

To reveal the content of the topic, there was carried out an analysis of domestic and foreign literature on the application of a cognitive approach to teaching geography.

Keywords: cognitive learning, collaborative learning, competence, position, criterion, subject competence, interdisciplinary competence.

References

1. Kazakstan Respublikasynda bilim berudi zhane gylymdy damytudyn 2020-2025 zhyldarga arналган мемлекеттік бағдарламасында, bekitu turaly Kazakstan Respublikasy Ukimetiniń 2019 zhylygy 27 zheltoksandagy № 988 kaulysy [Resolution No. 988 of December 27, 2019 of the Government of the Republic of Kazakhstan on the approval of the state program for the development of education and science in the Republic of Kazakhstan for 2020-2025]. [in Kazakh]
2. Pedagog martebesi turaly Kazakstan Respublikasynyn Zany 2019 zhylygy 27 zheltoksandagy № 293-VI KRZ [Law of the Republic of Kazakhstan on the status of teachers dated December 27, 2019 No. 293-VI KRZ]. [in Kazakh]
3. Karopa G.N. Kognitivnaya nauka i metodika obucheniya geografii: stanovlenie kognitivnoj geografii, Nepreryvnoe geograficheskoe obrazovanie: novye tekhnologii v sisteme vysshej i srednej shkoly: materialy IV Mezhdunar. nauch.-prakt. konf., Gomel': GGU im. F. Skoriny [Cognitive science and methods of teaching geography: the formation of cognitive geography, Continuous geographical education: new technologies in the system of higher and secondary schools: materials of the IV Intern. scientific-practical. conf., Gomel: GSU im. F. Skorina], 325-329 (2013). [in Russian]
4. Шуприкова N.I. Psihologiya umstvennogo razvitiya. Princip differenciacii [Psychology of mental development. The principle of differentiation] (Moskva: STOLETIE, 1997, 480 s.) [Moscow: CENTURY, 1997, 480 p.]. [in Russian]
5. Balashov YU.V. Kognitivno-vizual'nyj podhod k obucheniyu matematike kak effektivnoe sredstvo matematicheskogo razvitiya uchaschihsya. Pedagogicheskoe masterstvo: materialy V Mezhdunar. nauch. konf., Moskva: Buki-Vedi [Cognitive-visual approach to teaching mathematics as an effective tool for the mathematical development of students. Pedagogical mastery: materials of the V Intern. scientific conf., Moscow: Buki Vedi], 62-65 (2014). [in Russian]

6. Aleksandrov I.O. Skhodstvo struktur znaniya u vzaimodejstvuyushchih individov. V Mezhdunarodnaya konferenciya po kognitivnoj nauke: tezisy dokladov. T.1, Kaliningrad [The similarity of knowledge structures in interacting individuals. V International Conference on Cognitive Science: abstracts. T.1, Kaliningrad], 198-199 (2012). [in Russian]
7. Velichkovskij B.M. Kognitivnaya nauka. Osnovy psihologii: v 2 t. [Cognitive Science. Fundamentals of psychology: in 2 volumes] (Moskva: Akademiya, 2006, 432 s.) [Moscow: Academy, 2006, 432 p.]. [in Russian]
8. Majer B.O. O klasterizacii kognitivnyh teorij obucheniya, Vestnik Novosibirskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta [On clustering cognitive theories of learning, Bulletin of the Novosibirsk State Pedagogical University], 2, 119-134 (2018). DOI: <http://dx.doi.org/10.15293/2226-3365.1802.07>. [in Russian]
9. Hadiullina R.R., Galimov A.M. Elektronnaya informacionno-obrazovatel'naya sreda vuza kak instrument povysheniya kachestva obrazovatel'nogo processa, Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta [Electronic information and educational environment of the university as a tool to improve the quality of the educational process // Bulletin of the Tomsk State University], 443, 241-254 (2019). DOI: 10.17223/15617793/443/29. [in Russian]
10. Miendlarzewska E.A., Bavelier D., Schwartz S. Influence of reward motivation on human declarative memory, *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 61, 156-176 (2016). DOI: <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2015.11.015>.
11. Thiele A., Bellgrove M.A. Neuromodulation of Attention, *Neuron*, 97(4), 769-785 (2018). DOI: <https://doi.org/10.1016/j.neuron.2018.01.008>.
12. Aleksandrov I.O. Skhodstvo struktur znaniya u vzaimodejstvuyushchih individov. V Mezhdunarodnaya konferenciya po kognitivnoj nauke: tezisy dokladov, Kaliningrad: MAKI [Similarity of Knowledge Structures in Interacting Individuals. V International Conference on Cognitive Science: abstracts, Kaliningrad: MAKI], 198-199 (2012). [in Russian]
13. Swain J. The effect of Phase One training on young recruits' personal and professional development in the British army, *Journal of Youth Studies*, 19(1), 117-132 (2016). DOI: 10.1080/13676261.2015.1039965.
14. Lipatnikova I.G., Parshina T.YU. Formirovanie kognitivnoj kompetentnosti v processe obucheniya studentov pedagogicheskikh vuzov elementarnej matematike, *Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya* [Formation of cognitive competence in the process of teaching elementary mathematics to students of pedagogical universities, *Modern problems of science and education*], 1, (2012). [in Russian]
15. Nobel Prize of Decoding Brain's Sense of Place. *Nature*. [Electronic resource] – Available at: <http://www.nature.com/news/nobel-prize-for-decoding-brain-s-sense-of-place-1.16093>. (accessed 26.02.2022).
16. Tokpanov E.A., Mazbaev O.B., Uvaliev T.O., Asubaev B.K. Metodika prepodovaniya geografii [Methods of teaching geography] (Almaty: Evero, 2015, 412 s.). [in Russian]

Авторлар туралы мәлімет:

Исабаева С.Д. – корреспондентия үшін автор, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, география, кадастр және жерге орналастыру кафедрасының 2-курс докторанты, әл-Фараби даңғ., 71, Алматы, Қазақстан.

Сайнов А.М. – физикалық және экономикалық география кафедрасының профессоры, п.ғ.д., профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтпаев көш., 2, Астана, Қазақстан.

Тоқпанов Е.А. – Жаратыластану жоғары мектебінің оқытушы-дәріскері, г.ғ.к., І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Жансүгіров 187 А, Талдықорған, Қазақстан.

Issabayeva S.D. – **Corresponding author**, The 2nd year doctoral student of the Department of Geography, Land Management and Cadastre, 71 al-Farabi ave., Almaty, Kazakhstan.

Sainov A.A. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Physical and Economical Geography, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpayev str., Astana, Kazakhstan.

Tokpanov Y.A. – Teacher-lecturer at the Higher School of Natural Sciences, Candidate of Geographical Sciences, I. Zhansugurov Zhetysu university, 187A Zhansugurov str., Taldykorgan, Kazakhstan.

Ш. Жанадилов¹, А.С. Биболова², О.Ж. Ташимбетова¹
А.Т. Туганбаева¹, З.А. Бекназарова¹

¹Қ.А. Ясауи атындағы халықаралық қазақ-түрік университеті, Шымкент, Қазақстан

²Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы, Шымкент, Қазақстан

(E-mail: Janadilov7@yandex.kz, Bibolova1949@mail.ru,

t.ora64@mail.ru, Tugambaeva-alia@mail.ru, Beknasarova75@mail.ru)

Тектілік пен тексіздіктің салыстырмалы сипаттары және қалыптасу тетіктері

Аңдатпа. Мақалада әртүрлі қоғамда оның даму ерекшеліктеріне байланысты тектілік және тексіздік ұғымдарының қалыптасу тетіктері талқыланған. Қазақтарда және Ресей империясында бұл ұғымдарды салыстырмалы қолдану ерекшеліктері қарастырылған. Тектілік немесе рухани өзек, діңгек Адам ата мен Хауа анадан бастап әрбір адамға ата-баба арқылы өтіп отыратын рухани тазалық дәрежесінің деңгейі болып келеді. Әрбір жеке адамның, ұлттың адамгершілік деңгейі тектілік қасиетіне тікелей байланысты. Рух ұрпақтан ұрпаққа тек қана еркек арқылы өтіп отырады.

Түйін сөздер: тектілік, тексіздік, құл шаруалар, неке, қазақтар, Ресей.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-14-4-119-126>

Кіріспе

Қазақ ұлтының бір ерекшелігі басқа ұлттармен салыстырғанда, тек қазаққа тән, басқа ұлттардың тілінде түсіндірілуі қиындау болып келетін терминдер баршылық. Сол терминдердің әлі толық талдауын таппағандарының ішінде тектілік және тексіздік ұғымдары да бар. Қол жетімді әдебиеттерде тектілік және тексіздік ұғымдары туралы түбегейлі зерттеуді, соның нәтижесінде олардың ұғымын толық түсіндірген түбегейлі еңбек саусақпен санарлық болып шықты. Әсіресе қазіргі кезде тектілік және тексіздік ұғымдарын дұрыс түсіну қоғамның дұрыс қалыптасуының негізін құрайтын, қоғамдың рухани деңгейін көрсететін түбегейлі ұғымдар болып табылады.

«Қазақ энциклопедиясында» «Тектілік – адам бойындағы асыл қасиеттердің парасаттылықтың үлгісі ретінде ұрпақтан-ұрпаққа

рухани сабақтастықпен берілуі тектілік құбылысы жақсы адамның кездейсоқ қалыптаспайтынын, ата-бабалардан берілетін дүниетанымдық, ділдік, психологиялық т.б. бейімділіктері болуға тиістілігін көрсетеді. Нағыз тектілік сыпайылықтан, кешірімпаздықтан, мейірбандықтан көрініп, осы ізгі ниетпен ешкімді төмендетпей, шеттетпей биіктетуге мүмкіндік береді. Халқының, Отанының мүддесін жоғары, қоя білген адамдардың қатары көбейген сайын тектіліктің де қадірі артып, қоғамдағы қайшылықтар шешімі жеңілдейді» делінген. [1]. Бұл анықтамада адамға тән барлық жақсы қасиеттердің бәрін жиақтап олар тектілік қалыптастырады деген қортынды көрінеді. Ал қазақтың түсінігінше тектілік пен тексіздіктің тек қана өздеріне тән белгілері бар. «Текіден текті туады,

Тектілік тұқым қуады» - деп жазады Бекасыл әулие. [2]. Олай болса тектілік ата-бабадан келе жетқан адами қасиеттердің ұрпақтан

ұрпаққа өтуін де қамтамасыз ететін феномен болып табылады. Біз қазіргі кездегі қол жетімді мәліметтерді талдай келе тектілік пен тексіздіктің сипаттарын салыстырып, олардың қалыптасу тетіктеріне көңіл бөлуді алға қойдық.

Зерттеу әдістері

Ресми ұйымдардың, соның ішінде Бүкіл дүние жүзілік денсаулық сақтай ұйымының, адам және оның денсаулығы туралы ресим анықтамаларын негізге ала отырып, оларды нақтылау үшін өзіміз ұсынған кейбір түсініктемелерді пайдаланып «тексіздік пен тексіздік» ұғымдарын негіздеуді алдымызға міндет етіп қойып, осы мақаланы сол мәселені талдауға арнадық.

Талқылау

Адам екі топ қасиеттерден: биологиялық (пенде, жан) және әлеуметтік (кісі, тұлға, рух) құралады. Осы екеуінен адамға тән үш бөлік: тән (организм), психика (ақыл-ес) және әлеумет (кісі, тұлға) қалыптасады. Осы үшеуі қосылып адамның денсаулығын құрайды. [3].

Әл Фараби барлық жаңды нәрсені үш топқа: «өсімдік, жануар және адам»-деп бөледі. Өсімдіктің өсуін оның жаны (гені) және денесі (құрылымы) қамтамасыз етеді. Жануарларда жүйке жүйесі қалыптасуына байланысты бұл екеуіне қосымша ақыл қалыптасады. Ал адамда бұларға қосымша материалданбаған нәрсе ес және рух болады [4].

Сонымен барлық жаңды нәрселердің гені, жаны бар. Бұл туралы Құранда келесі ақпарат жазылған: «Жер бетіндегі нәрселердің барлығы Алланың жаратқаны, олардың қоректенуі, тіршілік етуі, өлімі өздеріне ұқсас. Олардың барлығы Кітапта (Лаухул-махфузда) түгел жазылған. Олардың барлығы Раббыларының алдына жиналады». (6-Ән-Әнғам сүресі. 38 аят). [5].

Қазіргі кезде тек қана жаннан, гендік ақпараттан тұратын вирустар анықталды. Олардың денесі болмауына байланысты өздері қоректеніп алмайды, басқа жаныдылардың

есебінен қоректенеді. Сол себептен оларды «арамтамақтар» деп атайды. «Арамтамақтар» дегеніміз басқа жандылардың есебінен өзінің тіршілік етіп (қоректеніп) күн көруін (көбею) жүзеге асыратын жандылар.

Адамның басқа жандылардан өзгешілігі рухани негізде қалыптасқан кісілік қасиетінің болуы. Адамның бойындағы пенделік (биологиялық) қасиеттері оның 40%, ал кісілік қасиеті 60% болмысын құрайды. Осыған байланысты қазақ жаңа адаммен танысқанда оның пенделік қасиеттерінің дәрежесін анықтау үшін: «Тегі қандай?» - деп сұрақ қойса, ал кісілік қасиеттерін «көргенділік» дәрежесімен анықтаған. Текті адамды «көргенді», ал тексіз адамды «көргенсіз»- деп атаған. Адамның негізгі сипаты оның кісілік қасиеті болуына байланысты қазақ адамды осы қасиеттің көрінісі арқылы бағалайды. [6]

Әрбір ұлттың тектілік туралы түсінігі сол қоғамның даму ерекшеліктеріне байланысты қалыптасады. Жалпы Еуропада тектілік ұғымының қалай қалыптасқанын Ресей империясының мысалы негізінде қарастырып көрейік.

Құлдық құқық (крепостное право) орыстарда XI ғасырдан бастап қалыптаса бастады. Бұл құқық 1497 жылы Иван III патшаның жарлығымен рәсімделіп, 1981 жылы оны жою туралы жарлық шықты. Ресей қоғамында осынша уақыт құлдық болуына байланысты қоғамды тек қана екі: «тектілер, ақсүйектер (дворянин, господин) және тексіздер, құл шаруалар (крепостные крестьяны)»- деп топқа бөліп қарастырды. Мысалы 1833 жылы жарияланған «Мемлекеттегі адамдардың жағдайы туралы» заңдар кодексінде шаруалар мен қосылық қызметкерледі жазалау, олардың жеке басына билік ету, соның ішінде некеге рұқсат беру немесе тыйым салу құқығын жариялады. Жер иесі барлық шаруа мүлкінің иесі болып табылды. Ресейде құлдық құқықты жою қарсаңында құл шаруалардың (крепостные крестьяны) орташа үлесі 34,39% болса, кейбір губернияларда (Смоленск, Тула) ол халықтың 69% құрады. Еуропада құлдық құқық жойылғаннан кейін жұрттың бәрі «бірдей болып теңесті» деген ұғым қалыптасып әдебиеттерінде тектілік және тексіздік тура-

лы түбегейлі талдау жоқтың қасында болды. Қазіргі Еуропада адамның табиғатына тән емес болып жатқан былапыттар тектілік және тексіздік туралы түсініктің дұрыс қалыптасуының нәтижесі болып табылып тұр. [7.8.9.]

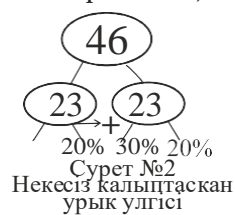
Қазақта қолға түскендерден басқа құлдар болған емес. Сондықтан қазақ тектілік және тексіздік ұғымдарына тек қана адам бойындағы адамгершілік, кісілік қасиеттердің дәрежесіне қарай анықтаған.

Сонымен тектілік дегеніміз жеке адам бойындағы кісілік қасиеттің көрсеткіші болып келеді. Тексіздік дегеніміз адамда кісілік қасиет азаю белгісі екен. Тексіздіктің екі түрі (туа және жүре пайда болған) бар.

Туа пайда болған тексіздерге басыбайлы құлдар және некесіз туған балалар жатады. Басыбайлы құлдар неге тексіз деп аталады?

Оның себебі жоғарыда көрсетілгендей сол мемлекеттің заңына сәйкес олардың кісілік құқығы басқаларға берілген. Осыған байланысты олардың кісілік еркіндігі, азаттығы, бас бостандығы жоқ. Ол кісі есебінде өз еркімен шешім қабылдай алмайды. Мысалы Рим империясындағы құлдар, Ресейдегі құлдық құқық, бостандыққа дейінгі АҚШ-тағы құлдық, еврейлердің Египет фараонындағы құлдық кездері. Қазақтар айтқандай: «Есектің күші адал, еті арам» -деп, құлды пенде есебінде қолданады, ал бірақ оның бас бостандығы туралы құқығы жоқ. Себебі иесіне оны еркінсіз сатуға, өлтіруге дейін құқық берілген. Құлдың кісілік құқы жоқ болуына байланысты оның айтқаны бос сөз болып табылады. Бұл туралы қазақ: «Бидің айтқанын құл да айта алады, бірақ оның аузы дуалы емес (ақпарттық құны жоқ)»- деп тұжырымдаған.

Некесіз туған бала неге тексіз деп аталады? Мына ұрық қалыптасу үлгісінде көрсетілгендей бала тектік ақпараттың 50% әкесінен 50% анасынан алады.

Оның әрқайсысындағы 50%-дың 30%-ын кісілік қасиет, ал 20%-ын пенделік қасиет-

тер құрайды. Егер бала некеден дүниеге келсе онда оның бойында ақпарат 100% толық болады. Ал егерде бала ойнастан туса онда оның бойында анасынан алатын 50% ақпарат толық болады да, әкесінің 20% пенделік қасиеті ғана беріледі. Әкесі мен анасы некеге тұрмағандықтан оның биологиялық әкесінің кісілік қасиеті берілмейді. Некеде және некесіз қалыптасқан ұрықтың үлгісінің мысалының негізінде бұл үдеріс №1 және №2 суреттерде сызылып көрсетілген (№1, 2 суреттер)

Неке дегеніміз ата-ананың ризашылығымен шаңырақ көтеріп, отау құру. Қазақта «Құданы Құдай қосады», орыстарда «Неке көкте қиылады (Браки совершается на небесе)» деген мәтелдер бар. Құранда бұл туралы келесі ақпарат жазылған: «Адамдарға ата-анасына қарайласуды бұйырдық. Анасы күнен күнге әлсіреп, оны көтеріп жүріп, омыраудан айырады. Маған және әке-шешенің шүкіршілік етіңдер. Қайтар орның Мен жақ». (31-Лұқман сүресі 14 аят). Бұл аятта жазылғандай әке-шешенің дәрежесі Алладан кейін екінші орында тұр. Осыған байланысты әке-шешенің ризашылығынсыз отау құруды «неке» деп атау қиынырақ болар.

Ойнастан туған балаға, некеге тұрмағанға байланысты әкесінің 30% кісілік қасиеті толық берілмейді. Мысалы, бұл «ақша беремін» деп айтып бермей қойған сияқты. Ақша берілмесе ақша болмайды ғой. Дүниеге келген бала әкесінің кісілік қасиетін толық алмауына байланысты, оның кісілік қасиетінде кемістік пайда болады. Есептеп көрсек мұндай балада кісілік қасиет толық болмайды. Бұл туралы киелі Кітаптарда келесі ақпарат жазылған: «Ойнастан туған бала және оның оныншы ұрпақтары да Құдайдың алдына қайта алмайды». [10].

Осы жерде тектілікке тікелей қатысты туыстық туралы жаза кетейік. Туыс деген сөз адам туылғаннан кейін оның басқалармен қоғамдағы қатынастың бір түрі болып келеді. Адам екі бөліктен: пенде және кісі құралуына байланысты туыстықтың да екі түрі: пенделік (биологиялық) және кісілік (рухани) бар.

Биологиялық туыстық тектік, гендік ақпарттары (жандары) ұқсастығы арқылы

анықталады. Мысалы, қазір көп қолданып жүрген ДРҚ арқылы анықтау. Тектік ақпаратты (жан) негізінен қанда анықтайды. Бұл туралы киелі кітаптарда келесі ақпарат жазылған: «4. жандының етін қанымен жеуге болмайды; 5. Мен сенің жаныңды алу үшін қаныңды тоқтатамын, ...» (Библия Бытие. 9:4,5.) «Сендерге: өлексе, бауыздалғанда аққан қан, бауыздалмаған малдың еті, доңыз еті және Алладан басқаның атымен бауыздалған мал еті арам етілді». (5- Әл-Мәйда сүресі. 3 аят.) Себебі аққан қанды жесе жан жегенмен бірдей болады. Етті асқан кезде оның бетіне шығатын көбіктері қанның еттен бөлінгенінің белгісі, яғни ет қаннан тазарғаны. Осыған байланысты биологиялық тектес адамдарды туысқан, қаны тектес адамдар деп атайды. Құрсақтағы балада алғашында қан түйіршіктері бауырда, кейіннен ересек адамда сүйектің кемігінде пайда болады. Сондықтан қазақ туысқан адамды «бауырым» деп атайды. Қазақта «сүйегіңді қорлама» деген сөз тіркесі бар. Қан сүйектің кемігінде пайда болуына байланысты бұл сөз тіркесі «қаныңды қорлама», «ата-анаңа жаман сөз тигізбе» деген ұғым білдіреді.

Биологиялық тұрғыдан адамдардың некелесіп отау құруы туысқандық белгінің жоғалғаны болып табылады. Бұл әрбір ұлттың салт-дәстүріне, адамгершілік түсінігіне байланысты. Құран түскен кездегі араптардың табиғатына, салт-дәстүрін ескере отырып келесі нұсқау жазылған: «Сендерге еркек және әйел туысқандырыңның қыздарына ..... үйленулеріңе болмайды» (4-Ән-Ниса сүресі 23 аят). Адамдар некелескенде әкесі және шешесінің тектері неқұрлым алыс болса онда бала дені сау, ақыл-есі қажетті деңгейде болып туылады. Жеті саны киелі сан болуына байланысты қазақтар «жеті атадан» қыз алысуға тоқталған. Биологиялық тұрғыдан ұрпақ жалғастыру үшін жеті атадан соң отаса беруге рұқсат етіледі.

Қазақта келесі сөз тіркесі бар: «Өзіннен тумай ұл болмайды, ...». Туысқан балу үшін қаны тектес болу керек. Ол туралы Құранда мына мысал бар. Пайғамбар Мұхаммед (с.ғ.с.) ұл балалары тұрмағаннан кейін құлы Зәйдті құлдықтан босатып, асырап алып, оны жиені

Зейнепке үйлендіреді. Кейін Зәйд Зейнеппен ажырасқанда, Мұхаммед (с.ғ.с.) Зейнепке өзі үйленеді. Кіндігінен шыққан баланың әйеліне (келініне) үйленуге болмайды, ал Зәйд асыранды болуына байланысты оның әйеліне үйленуге рұқсат етілген. Бұл мысал тектес болмаса туысқанға жатпайтынды көрсетеді. Бұл туралы Құранда келесі ақпараттар жазылған: «37. Алла бақ берген өзіңнің де ықыласың ауған бір адамға (Зәйдке) кезінде сен: « Алладан қорқатын болсаң жұбайыңмен ажыраспа!», - деп едің, Алланың жарияла деп тұрған нәрсесін көңліңде жасыруда едің. Адамдардан қорықпай негізінде Алладан ғана қорқу керек. Зәйд жұбайымен ажырасқан кезде (жұбайы Зейнепке) саған некелесуге, мүміндерге, асырап алған балаларының әйелдеріне үйленуге болады. Алланың (Зейнепті алуы туралы) әмірі орындалды. 40. Мұхаммед (с.ғ.с.) сендерден ешбір еркектің әкесі емес. Ол Алланың елшісі және ақырғы пайғамбар. Алла барлық нәрсені толық білуші». (33-Әл-Ахзаб сүресі).

Туыстықтың екінші түрі кісілік деңгейде жүзеге асырылады.

Басқа ұлттардан ерекше түркі халықтарында достар туысқан болу үшін қандарын сүтке тамызып араластырып ішетін болған. Бұл туралы Шәкәрім Құдайбердіұлы «Қазақтың түп атасы» атты поэмасында былай деп жазады:

*«Осы кез біздің «қазақ» атанғандық,
Түрікте бір әдет бар ескі заңдық –
Тамызып, қанын сүтке қосып ішіп,
«Анда» деп жасайды екен туысқандық.
*Туысқа анда болған қарамайды,
Жақын деп қан қосылмай санамайды.
Ішсе де қай ұрумен қанын қосып,
«Бір туған жақыным» деп бағалайды.» [11].

Бұл жағдайда да іс-әректе «қан» арқылы жүзеге асырылады. Бұл туыстық сол достар арасында ғана болады, ары қарай жалғаспайды.

Адамның басты кісілік (рухани) қасиетінің негізінде де деңгейі өте жоғары мәңгілік сақталатын туысқандықты жүзеге асыруға болады екен. Мұндай туысқандық өте сирек құбылыс. Оның негізін Қоңыр Сопы әулие қалап, жүзеге асырған.

Қоңыр әулие кезінде Хивада діни білім алып кейіннен Түркістан аймағынла сопылардың басшысы болған кісі. Хивада Қоңыр Сопы мен Бекет ата мүзейі бар. Қоңырдың сопылық ағымның ішінде өзінің докторинасы болған адам. Ол кісі ұсынған қағида бойынша барлық іс-әрекет адамды «бірлікке» алып келуі керек. Сол бірлікте іске асырудың бір белгісі немере ағайынды үшеуінің баталасып «бірлікке» жеткізетін туысқандықтың жоғары «рухани (мәңгілік)» дәрежесіне көтерілуі.

Қоңыр Борай мен Жиенбетке немере аға болып келеді. Олардың әкеі Байқошқар қалмақтармен соғыста қайтыс болып, Қоңыр екі немере інісін қамқорына алып үйлендіреді. Ағаларының қамқорлығына риза болған екі інісі ақ түсті жылқы сойып соның «қанына» қол батырып «уәделі, рухани туыс» болуға келіседі. Ол жылқы сойған жер Иқансу. Иқансу киелі аймақтардың бірі ішкі Түркістанның географиялық ортасы болып саналады. Баталасқан ағайынды үшеуі: Қоңыр-Борай-Жиенбеттен тараған ұрпақтар рухани туысқандар болуына байланысты «Үш атадан» тарағандар арасында қыз алысуға тиым салынған.

Тексіздіктің екінші түрі жүре қалыптасады. Кісі өзінің тіршілік өмірінде уәдесінде тұрмаса, өтірік айтса, арам нәрселер жасаса онда оның кісілік қасиетінің мөлшері азайып, ол тексізге айналады. Әлеуметтік деңгейде тәрбиеге байланысты еркектен «кісі» немесе «қатын» қалыптасады. Қазақта сөзінде тұрып, айтқанын орындаған рухы таза текті еркекті «кісі», ал айтқанын орындамайтын, өтірік айттып өзін тексіздікке жеткізген еркекті «қатын» деп атау қалыптасқан. Сондықтан сөзінде тұрмаған еркекке қазақ: «басыңа жаулық салып алғаның дұрыс болар еді», елді дұрыс басқармаған кісілер туралы «қатын билеген ел қаран қалады» деген тұжырымдар айтуы осыған байланысты.

Адамның пенде бөлігінің негізгі міндеті ұрпақ қалдыру болуына байланысты бұл деңгейінде адамды «еркек» және «ұрғашы»-деп бөледі. Қоғамдық деңгейде еркек кісі, ал әйел бике деп аталады. Бике егерде тек қана бұтымен жұмыс істесе «ұрғашы», ал алдымен басымен жұмыс істесе «әйел» деп аталады.

Қазақ барлық уақытта «ер кісі» деп атайды, ал «әйел кісі» деген сөз тіркесе қолданбайды. Оның себебі жаратылған Адам еркектің аты, ал әйелдің аты Һауа. Осыған байланысты рухани қасиет табиғаты ер тектес болып келеді. Адамды Ібілістің азғыруына көндіріп, оның рухани ластануына себепші болған Һауа Ана. Сондықтан түркі тілдес қоғамдарда «рухани азғындаған, адамгершілік, кісілік қасиетін төмендеткен» еркекті «қатын» деп атау осыдан болар.

Еркек басшы болғанымен оның кісілік қасиеті төмендесе (қатынға айналса) онда қол астындағылар сорлайды. Ел басқарған «кісілер» және «қатындар» айырмашылығын өздеріңіз күнделікті көріп отырсыздар. «Кісілер» басқарған мемлекеттер гүлденіп, халқының жағдайын жақсартып жатыр, ал «қатындар» билеген ұлттар құрдымға, жойылуға бет алып бара жатыр.

Бике туғанда «ұрғашы» деп аталады. Егерде ол қажетті деңгейде тәрбиеленіп өзін, басқаларды сиялай алатындай дәрежеге жетсе, жасөспірім кезінде қыз, ол күйеуге шыққаннан соң «әйел» деп аталып инабатты келін, күметті ана, қадірлі әже деңгейінде көтеріледі. Ал ұрғашыны ата-анасы, қоғам қажетті деңгейде тәрбиелей алмаса, онда ол көргенсіз болып өсіп, сол «ұрғашы» деңгейінде қалады. Ұрғашы күйеуге шыққанымен ол келін, ана, әже деңгейіне дейін көтеріле алмайды. Қазақтың қыздың тәрбиесіне асы көңіл бөлуі, «берекенің бәрі қызбен кетеді» деп тұжырымдауы, қызды төркінінде төрге шығарып отырғызуы осыларға байланысты.

Мұны тереңірек түсіндіру үшін қазақтың: «Қыз күнінде бәрі жақсы, жаман қатын қайдан шығады?» деген мәтелін талдап көрейік. Қыз күйеуге шыққанға дейін негізінен ата-анасымен бірге болады. Ата-анаға терең байқамаса перзенттерінің кемшілігі анық көріне бермейді. «Келін» деген сөздің түбірі «келу», яғни қыз басқа жұртқа келді. Ал бұл жерде келіннің әрбір ісітеген әрекеті нәтижесіне қарап бағаланады. Егерде ол қыз кезінде көргенді, бапталған, үйретілген болса, онда оның істеген істері берекелі болады. Мұны қазақ: «қыз қылығымен» деп тұжырымдаған. Егерде

келіннің іс-әрекеттері берекесіз болса, дұрыс нәтиже бермесе онда оның көргені жеткіліксіз болғаны. Бұл жағдайда «текті қыз» «тексіз, көргенсіз келін» болып шыға келеді. Осылайша барлығы қыздың көргенділігінің дәрежесіне байланысы болып келеді.

Қазақ: «Жақсы әйел аман еркекті ер етеді, жаман әйел жақсы еркекті жер етеді» деп айтуы тікелей қыз тәрбиесіне байланысты. Бірақта еркек немесе әйел «тексіз болса», өзінің кім екенін біліп түзелуге ниет етпесе оған ешкім көмектесе алмайды. Еркегін силамаған, оны пір тұтпаған жұбайы әйел деңгейіне көтерілмеген, «ұрғашы» деңгейінде қалып қойған бике болып табылады. Сондықтан негізгі көңілді қыз тәрбиесіне аудару керек. Балаға мейірімділік беретін анасы. Егерде әйел «ұрғашы» деңгейінде қалса, онда одан туған балалар мейірімсіз болып өседі. Ұятсыз әйелден ұятсыз бала туады. Бұл қазіргі қоғамымызда байқалып отырған үлкен қасіреттің бірі. Ал қазіргі кезде қазақтың қыздары көрінгеннің құшағында кетіп жатқанында, қазақ ұлтын сақтап қалу өте күмәнді.

Ежелгі уақытта қазақтар ұлтты да қанша ұрпақтан үйленуге рұқсат берілуіне байланысты «текті және тегі азғындай бастаған» деп екі топқа бөлген. Текті ұлттың белгісі жеті атадан ары қарай үйлену болып табылады. Ал одан төменгі деңгейде үйленсе ол ұлттың биологиялық тектілігінің азғындалуына әкеліп соғуы мүмкін. Мұның негізгі белгісі ұлт ішінде тұқым қуалайтын және басқа да созылмалы сырқаттардың жиілігі болып табылады.

Қазақта тектілікке байланысты «Қара қытай қаптаса, сары орысқа жылап көрісесін» деген сөз тізбегі бар. Қытайлар монғолиод нәсілі, яғни сары түсті, олар өздерін «хуань (сары)» деп атайды. Ал «қара қытай» деген сөз тіркесі қалай пайда болған және нені білдіреді. Ар ұяттан арылып, имандылықтан жұрдай болған және діппің не екенін өздері түсінбей «соқыр сенімге» бас ұрып «дүмше молдаға» айналған қазақтарды «қара ниетті» деп белгілеген. Ал қазақ үшін ең үлкен қауыптің бірі көрші қытай болғандықтан, дүниеге құнығып, ұрпағының болашағын ақшаға айырбастап адамгершіліктен айырылған және «дүмше молда» болып кеткен қазақтың бөлігін ба-

баларымыз шартты түрде болашақта «қара қытайға айналады» деп белгілеп, осы сөз тіркесіне жасырып өсиетке қалдырған. Осыған байланысты «қара қытай» сырттан келмейді, ол өзіміздің азғын қазақтар тобы. Сондықтан қазір қазақтың басына «қара қытай» қаптаған дәуір қалыптасып келе жатыр. «Қара қытай» дегеніміз өзіміздің азғын қазақтар. Қазақ айтқан: «Іштен шыққан жау жаман», «дүмше молда ел бұзар» деген сөз тіркестері көрсеткендей қазақ ұлтына ең қауіпті осы өздерін тексіздікке жеткізген қазақтар болып тұр. Оның ішінде дүниеге құныққандарды көзбен көруге болса, ал дінді бүркеніп, өздерінің не істеп жүргендерін түсінбейтін «соқыр сенім» жолындағыларды дінді ақиқи таратып жүргендерден ажырату өте қиын. Сондықтан бұл «дүмше молдалар» тобы өте қауыпті. Қазақтың тектілігін толық қанды қалпына келтіру үшін, осы азғын топтармен күресіп, олардың көзін жоюға әрекет ету керек. Онсыз қазақтың тектілігін қалпына келтіріп, ұлт болып сақтап қалу мүмкіншілігі өте неғайбыл.

Нәтижелер

Зерттеудің нәтижесінде тектілік және тексіздік ұғымдарының қалыптасу тетіктерін салыстыра отырып, олардың анықтамасын тұжырымдадық, қандай іс әрекеттер нәтижесінде жеке адамның тексіздікке жол салатынының көрсеттік, тектілік және тексіздік ұғымдарының қоғамның рухани қалыптасуына әсерін сипаттадық. Тектілік тамыры терең өсімдік тәрізді, тамыр сияқты ол ұлтты қоректендіріп, оның жойылып кетуінен сақтап отырады. Мысалы, жантақ пен қаңбақты салыстырсақ. Жантақтың тамыры бірнеше ондаған метрге кетеді, сондықтан оны дауылың да, құрғақшылық та, басқа да қолаңсыз әсерлер жоя алмайды. Оның гүлі, жапырағы көптеген ауруларға ем. Ал қаңбақ болса тамыры таяз болғандықтан бірінші жел тұрғанда ақ оны қуып кетеді. Оның адамға пайдасы шамалы. Отқа жаққанмен де берекесі жоқ.

Қазақ ұлты тектіліктің арқасында жантақ тәрізді тамырын тереңнен алып, Адам ата мен Хауа анадан бері жалғасып келе жатқан жақсы қасиеттерді бойына жинап, қандай қиын-

шылықтар басына түсседі шыдап, өзінің ұлттық сияптын жоғалтпай келе жатқан қоғам. Қазақ ұлты үшін тектілік сақтау қанында бар нәрсе. Оның себебі Адам үшін иленген балшық Түркістан аймағынан алынған, ал Қазықұрт тауында Адам ата мен Хуа ананың кіндік қаны тамған, қазақ үшін тектілік қазығы қағылған жер бар. Ал империя болып көптеген елдерді бағындырған қоғамдар тектілікті түсінбеуіне байланысты жылдар өте қаңбақ тәрізді адамзат тарихынан өтіп кетіп жатыр.

Қорытынды

1. Тектілік адамдағы кісілік қасиеттің деңгейін көрсететін белгі.
2. Туа қалыптасатын тексіздік баланың ата-анасының біреуінің әлеуметтік қасиетіне ие болмағаннан нәтижесі болып табылады.
3. Жүре пайда болатын тексіздік текті болып туған адам өзінің кісілік, адамгершілік қасиеттерін, ар мен ұятын төмендетіп алған жағдайда қалыптасады.

Әдебиеттер тізімі

1. Нысанбаев Ә. «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998. – VIII том.
2. Жолдасбеков М. Бекасыл әулие. – Астана: Күлтегін, 2005. – 222 с.
3. Қазақстан Республикасының Кодексі «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» Нұр-Сұлтан, Ақорда, 2020 ж. шілденің 7-і. № 360-VI ҚРЗ.
4. Аль-Фараби. Трактат о взглядах жителей добродетельного города // Философские трактаты. – Алма-Ата, 1970. – 237 с.
5. Құран. Арабша транскрипциясы және қазақша мағнасы. – Алматы, Дәуір, 2014. – 1216 б.
6. Жанадилов Ш. Қазақ дәстүрлі медицинасының негіздері. – Шымкент, 2019. – 145 б.
7. Blum J. Lord and Peasant in Russia : From the Ninth to the Nineteenth Century. – New York, 1964.
8. Ключевский В.О. Курс русской истории. – 1987. – Т. 3. – С. 167.
9. Ключевский В.О. «Курс русской истории». – 1988. – Т. 4. – С. 295.
10. Библия. Российское библейское общество. – Москва, 2013. – С. 1376.
11. Құдайбердіұлы Ш. Қазақтың түп атасы.

Ш. Жанадилов¹, А.С. Биболова², О.Ж. Ташимбетова¹, А.Т. Туганбаева¹, З.А. Бекназарова¹

¹Международный казахско-турецкий университет имени Х.А. Ясауи, Шымкент, Казахстан

²Южно-Казахстанская медицинская академия, Шымкент, Казахстан

Сравнительная характеристика и механизмы формирования родового древа и безродства

Аннотация. В статье рассматриваются механизмы формирования представлений о родовом древе и безродстве в разных обществах в зависимости от особенностей их развития. Рассмотрены особенности сравнительного применения этих понятий у казахов и в Российской империи.

Ключевые слова: родовое древо, безродный, крепостные крестьяны, брак, казахи, Россия.

Sh. Zhanadilov¹, A.S. Bibolova², O.Zh. Tashimbetova¹, A.T. Tuganbayeva¹, Z.A. Beknazarova¹

¹International Kazakh-Turkish University named after Kh.A. Yasawi, Shymkent, Kazakhstan

²South Kazakhstan Medical Academy, Shymkent, Kazakhstan

Comparative characteristics and mechanisms of the formation of the family tree and rootless

Abstract. The article examines the mechanisms of the formation of ideas about the family tree and rootlessness in different societies, depending on the characteristics of their development. The article considers features of the comparative application of these concepts among the Kazakhs and the Russian Empire.

Keywords: family tree, rootless, serf peasants, marriage, kazakhs, Russia.

Авторлар туралы мәлімет:

Жанадилов Ш. – медицина ғылымдарының докторы, «№1 жалпы дәрігерлік практика» кафедрасының доценті, Қ.А. Ясауи атындағы халықаралық қазақ-түрік университеті, А. Байтұрсынов көшесі 5а, Шымкент, Қазақстан.

Биболова А.С. – доцент, Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы, Әл Фараби алаңы 4а, Шымкент, Қазақстан.

Ташибетова О.Ж. – «№1 жалпы дәрігерлік практика» кафедрасының оқытушысы, Қ.А. Ясауи атындағы халықаралық қазақ-түрік университеті, А. Байтұрсынов көшесі 5а, Шымкент, Қазақстан.

Туганбаева А.Т. – «№1 жалпы дәрігерлік практика» кафедрасының оқытушысы, Қ.А. Ясауи атындағы халықаралық қазақ-түрік университеті, А. Байтұрсынов көшесі 5а, Шымкент, Қазақстан.

Бекназарова З.А. – «№1 жалпы дәрігерлік практика» кафедрасының оқытушысы, Қ.А. Ясауи атындағы халықаралық қазақ-түрік университеті, А. Байтұрсынов көшесі 5а, Шымкент, Қазақстан.

Zhanadilov Sh. – Doctor of Medical Sciences, associate professor of the department «General practice No. 1», Kh.A. Yassawi International Kazakh-Turkish University, A. Baitursynov, 5a, Shymkent, Kazakhstan.

Bibolova A.S. – Associate Professor, South Kazakhstan Medical Academy, pl. Al-Farabi, 4a, Shymkent, Kazakhstan.

Tashimbetova O.Zh. – lecturer at the Department of General Medical Practice No. 1., Kh.A. Yassawi International Kazakh-Turkish University, st. A. Baitursynov, 5a, Shymkent, Kazakhstan.

Tuganbayeva A.T. – lecturer at the Department of General Medical Practice No. 1., Kh.A. Yassawi International Kazakh-Turkish University, st. A. Baitursynov, 5a, Shymkent, Kazakhstan.

Beknazarova Z.A. – lecturer at the Department of General Medical Practice No. 1., Kh.A. Yassawi International Kazakh-Turkish University, st. A. Baitursynov, 5a, Shymkent, Kazakhstan.

Дәстүрлі және жаңартылған оқу бағдарламасының ерекшеліктері

Аңдатпа. Бұл мақалада дәстүрлі және жаңартылған оқу бағдарламасының ұқсастықтары мен ерекшеліктері зерттеліп, екі оқу бағдарламасының айырмашылықтары салыстырмалы түрде берілді. Кіріспе бөлімде білім мазмұнын жаңартудың маңыздылығына шолу жасалып, зерттеу әдістері нақты ақпаратқа негізделді. Мұнда бірінші қазақ халқының кең-байтақ жерінде білім ісінің пайда болып, дамуына көз жүгіртіліп өтті. Дәстүрлі оқыту бағдарламасы бойынша сабақтағы ең басты рөл ұстаз, яғни мұғалімде болатындығы айтылып, осылай оқыту әдісі білім алушылардың белгілі бір көлемдегі біліммен қамтамасыз етілетіндігін және олар игерген білімін кең ауқымда қолдануға қабілетсіз болатындығына да тоқталды. Мақалада зерттеу әдістеріне тоқтала келе, оқыту әдістерінің дидактикалық мақсаттары мен міндеттері көрсетіліп, кесте берілді. Талқылауда интербелсенді әдістер және осы әдістерді сабақта қолдану барысында жететін жетістіктерге тоқталып, сабақ өту барысында қолданылатын тиімді әдістер жазылды. Интербелсенді әдістердің ішіндегі проблемалық оқыту әдісінің негізгі айырмашылығы берілді [1]. Сонымен қатар, зерттеу жұмысы интерактивті әдісті пайдаланып отырған жаңартылған білім беру бағдарламасының тағы бір артықшылығына да тоқталды. Нәтижелерге келетін болсақ, қазіргі жаңартылған білім беру бағдарламасының артықшылықтары да аталып өтіліп, дәстүрлі және жаңартылған білім беру жүйесін зерттеу нысаны ретінде ала отырып, екі оқу бағдарламасының негізгі айырмашылықтары кесте жүзінде көрсетілді. Яғни осы оқыту жүйелерінің негізгі ерекшеліктерін көрсететін салыстырмалы критерийлер берілді. Қорытынды бөлімде, жалпы мектептің баланы оқытудағы негізгі басты міндетіне тоқталды және жаңартылған оқу бағдарламасының басты бағыттары айтылып, ерекшеліктері де жазылды.

Түйін сөздер: білім, білік, дағды, іскерлік, әдіс, дәстүрлі, жаңартылған.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-14-4-127-133>

Кіріспе

Қазіргі уақытта республикамыздың білім беру жүйесінің ең басты мәселесі – оқушының білім сапасының деңгейін халықаралық дәрежеге көтеру болып табылады. Ол үшін мектепке заман талабына сай мемлекеттік білім беру стандартын енгізу, соған сәйкес кәсіби шебер-

лігі дамыған мамандармен қамтамасыз ету, жаңа оқу жоспары мен жаңа буын оқулықтарына көшу, орта білімді ақпараттандыру сияқты білім беру саласында жүйелі жұмыстар атқарылып жатыр. Жаһандану заманында білім беру жүйесіндегі өзгерістер мен түбегейлі жаңарулар дәуірінде физика пәні мұғалімінің алдында тұрған мақсаттар мен

міндеттердің де салмағы орасан зор. Себебі қазіргі уақытта орын алып отырған еліміздегі ғылыми техникалық даму мен жаңару процестері барлық салалардағы өзгерістер үлкен шығармашылық ізденісті, терең біліктілікті, еңбекті, кәсіби даярлықты, белсенділікті, жан-жақты дамыған тұлға болуды талап етеді. Жаңа технологиямен физика пәнін оқытудағы негізгі мақсат – баланың ашылмаған қабілетін ашу, дамыта оқыту, белсенділігін, ақпараттық танымын дамыту, өзіне деген сенімін күшейту, пәнге деген қызығушылығын арттыру. Ал кез-келген технология мұғалімнен терең теориялық білім, үлкен педагогикалық шеберлікті, сонымен қатар баланың жан дүниесін түсінетін психолог болуды талап етеді. Осы мақсатта елімізде жаңартылған білім беру бағдарламасы қолға алынып, жүйеге енгізілді. Білім беру мазмұнын жаңарту бұл білім беру бағдарламасының мазмұны мен құрылымын, оқыту мен тәрбиелеудің әдістері мен тәсілдерін қайта қарастыру болып табылады [2]. Білім берудің жаңартылған мазмұнын енгізудің негізінде өзінің бойына ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтарды сіңірген, кез келген өмірде кездесетін жағдаятта функционалдық сауаттылық пен бәсекеге қабілетті бола алатын адамның үйлесімді қалыптасуы мен зияткерлік дамуы үшін қолайлы білім беру ортасын құру болып табылады. Заман талабына сай ұсынылған талаптарға сәйкес заманауи жоғары оқу орны «білімді тұлғаны»,

яғни білімі, іскерлігі мен дағдысы қалыптасқан жеке тұлғаны дайындаумен ғана шектеліп қалмай, белсенді және шығармашылықпен ойлана алатын, ақыл-ойлы және жан-жақты дамыған жеке тұлғаны өмірдің өзгерістеріне дайын болуға бағыттауға тиіс. Яғни, білім ордасындағы білім берудегі жаңа моделінің құрылымы әдеттегі дәстүрлі «Білім ордасында нені оқу керек?» емес, «Білім ордасында не үшін оқу керек?» деген мән мәтін аясында өрістелуі тиіс.

Зерттеу әдістері

Біздің еліміздің кең кеңістігінде білім берудің пайда болуы мен даму тарихы алыс уақыттардан бастау алады. Тарихтан белгілі болғандай, Қазақстан аумағында, әсіресе оның отырықшы аудандарында, ерте орта ғасырларда (б.з. д. VII-VII ғғ.) көптеген мектептер (мұсылмандық бастауыш оқу орны) мен медреселер, діни білім беретін жоғары оқу орындары жұмыс істей бастаған. Тараз, Сайрам, Түркістан, Отырар және т.б. ерте қалаларда медреселер көп болды, олардың жалпы саны 84-ке жетті. Медреселер тек оқу орны, мұсылман дәстүрлерін таратушы ғана емес, сонымен қатар ірі мәдени орталық ретінде қызмет етті. Бұл оқу орындарында заң, тарих, логика, философия, математика, астрономия, медицина және т.б. пәндер енгізілді. Міне, ерте заманнан ата бабаларымыз жас ұрпақты

Кесте-1. Дидактикалық мақсат және оқыту әдістері

	Оқу мақсаттары	Оқыту әдістері
1	Білім алушылардың жаңа білімді игеруі	1. Ұстаздың сөздік тәсілдермен білімді жеткізуі. 2. Білім алушылардың өз алдына жасайтын жұмыстары Оқулықпен немесе басқа әдебиеттермен жұмыс жасау; Бақылау және тәжірибе;
2	Білімді, іскерлікті дағдыны бекіту	1. Ақпаратты қайталап қарау 2. Қайталау жағтығулары 3. Қайталау қорытындылау әңгімесі
3	Білімді, іскерлікті, дағдыны тексеру	1. Ауызша сұрақ 2. Жазбаша бақылау жұмысы 3.Тәжірибелік, практикалық және графикалық жұмыстар.

жылдар бойы дәстүрлі оқытып келді. Сабақ барысында басым уақыт ұстаздың сабақ түсіндіруіне жұмсалатын. Сонымен қатар, дәстүрлі оқыту бағдарламасы бойынша сабақтағы ең басты рөл мұғалім, яғни ұстазда болатын [3]. Осылай оқыту әдісі білім алушыларды белгілі бір көлемдегі біліммен қамтамасыз етеді, дегенмен олар игерген білімін кең көлемде пайдалануға қабілетсіз болады. Мұндай оқыту әдістерінің оқу мақсаттары мен міндеттеріне сәйкестігін өз еңбегінде Р.Қ.Қоянбаев төмендегі кестеде көрсеткен.

Талқылау

Балаларға жүйелі білім беру және сондағы алған білімі негізінде іскерлігі мен дағдысын дамытып, қалыптастыру сияқты оқу процесінің негізгі проблемалары сабақ беру арқылы іске асады. Сондықтан да сабақ беру әдістеріне әрқашан да ерекше назар аударылып, оны жетілдіру күн тәртібінен түспей келеді. Ал, қазіргі жаңартылған білім беру бағдарламасының артықшылығы сабақта көптеген интербелсенді әдістер қолданылады. Себебі, техниканың дамыған заманында, әсіресе ұялы телефонның белең алған кезеңінде, білім алушылардың дәстүрлі сабақ беру әдісімен пәнге деген қызығушылығын арттыру былай тұрсын, жай ғана сабаққа деген назарын аударту қазіргі таңда мүмкін болмай отыр. Сондықтан да дәстүрлі әдістің орнына интербелсенді әдістерді қолдану тиімдірек болып келеді. Мысалы, сабақта жиі қолданылатын бір интербелсенді әдісті алсақ, сабақты проблема тастаумен бастасақ, проблемалық оқыту мұғалімге оқу материалы мен оқыту әдістерін түрлендіріп отыруға мүмкіндік берсе, бұл оқыту түрі оқушының ізденіс әрекетін ғана қамтып қоймайды, сонымен бірге бүкіл ара қашықтықты – орындаушылық қызметтен шығармашылық қызметке дейін тұтас қамтиды, оның үстіне зерттеу әдісі проблемалық үдерісін жүзеге асыру жолдарының бірі ғана. Проблемалық оқытудың негізгі айырмашылығы білім алушының дайын ақпараттарды қолданудан сол мәселелерді керек қылатын, ізденуші адамға айналуында. Осыған

ұқсас интербелсенді әдістерді сабақта қолданаңыз төмендегідей жетістіктерге жетесіз [4]:

- оқушылардың сабаққа қызығушылығын арттырады;
  - сабақ қызықты, әрі мағыналы болады;
  - оқушылардың оқуға деген ынта-ықыласын арттырады;
  - оқушылардың ой-өрісін дамытады;
  - оқушылардың сабаққа назарын аударады.
- Бұл да бір жаңартылған білім беру бағдарламасының дәстүрлі оқытудан айырмашылығы болып табылады.

Осы интерактивті әдісті пайдаланып отырған жаңартылған білім беру бағдарламасының тағы бір артықшылығы уақыттың көп бөлігі білім алушылардың өздеріне беріледі. Яғни, сабақ оқушыларға мұғалімнің проблема беру арқылы балалардың сабақтың тақырыбын ашуымен басталса, оқушылармен

- Мен не білемін?
- Не білдім?
- Мен нені білгім келеді?

деген сұрақтардың төңірегінде ой бөлісіп, кері байланыс жасау арқылы ұстаз сабақты аяқтайды.

Осы әдістемелерге сәйкес оқытушының басты міндеті білім алушылардың белгілі бір білім жиынтығын игеруі ғана емес, сонымен қатар олардың оқуға деген қызығушылығын дамыту, оқуға үйрету болып табылады. Жақсы ұйымдастырылған оқыту әдістерінің көмегісіз оқу материалын игеруді ұйымдастыру қиын. М. К. Жайлауова оқу орнында қолданылатын тиімді әдістерді өз еңбегінде былайша көрсетті [5].

1. Дәстүрлі сабақтың дәстүрлі емес бастауы - сабаққа эмоционалды бұрылыс (видео, ребус, жұмбақ), мақсаттарды, күтілетін нәтижелерді, күдіктерді анықтау.
2. Проблемалық мәселелерді қою және шешу, проблемалық жағдай жасау. Сабақта қолданылатын проблемалық жағдайлардың түрлері: күтпеген жағдай; жанжал жағдайы; белгісіздік; болжамды жағдай; таңдау жағдайы.
3. Рефлексия мен қорытындылауды ұйымдастыру.

4. Оқу материалын таныстыру-ақпараттық технологияларды, электронды құралдарды, интерактивті тақтаны және т. б. қолдану.

5. Индуктивті және дедуктивті логикалық тізбектерді қолдану.

6. Оқытудың интерактивті формаларын немесе олардың элементтерін қолдану: «дизайн әдісі», «кейс әдісі», «рөлдік ойындар», «пікірталас», «ми шабуылы».

Нәтижелер

Дәстүрлі сабақтың дәстүрлі емес бастауы - сабаққа эмоционалды бұрылыс (видео, ребус, жұмбақ), мақсаттарды, күтілетін нәтижелерді, күдіктерді анықтау [6]. Мен төмендегі кестеде дәстүрлі және жаңартылған оқу бағдарламаларының арасындағы айырмашылықтарды көрсеттім.

Қорытынды

Мектеп білім алушыға жаңа әлемнің есігін ашып, рухани дүниесінің қалыптасуының алғашқы баспалдығы болады. Мектептің баланы оқытудағы негізгі басты міндеті – білім алушының жеке басының жан-жақты қалыптасуын қамтамасыз ету, баланың қабілетін анықтай отырып, оны дамыту, оқу ордасына жылдам бейімделуге қажет жағымды мінез-құлық қалыптастыру. Білім алушы бойындағы қиындықтарды жеңе білу мақсатындағы оқыту әдісінің мазмұнын жаңаша оқыту болып табылады.

Жаңартылған оқу бағдарламасымен оқытудың ерекшелігі-мұғалім балаларға ғылымның тұжырымдарын айтып қана қоймай, мүмкін болса оларды ашуға жетелейді, проблемалық жағдайларды жасау арқылы ғылыми іздені-

Кесте-2. Дәстүрлі және жаңартылған оқу бағдарламаларының айырмашылықтарын салыстыру

Салыстыру критерийі	Әрекеттер	
	Дәстүрлі	Жаңартылған
Оқыту ақпараттарын беру және оларды игеру жолдары	Мұғалім – білім мен дағдылар үлгісін беруші	Мұғалім – оқушының серіктесі және оған өзін-өзі тәрбиелеуге бағыттай отырып «интеллектуалды» жағдай жасайды
	Тапсырмаларды дайын түрде енгізу	Тапсырмаларды еркін іздеу жағдайы түрінде енгізу. Мысалы, болжамдар, жорамалдар
	Тапсырмаларды тек мұғалімнің тікелей нұсқауы бойынша орындау	Тапсырмаларды мұғалімдердің тікелей нұсқауынсыз орындау
	Жаңа білім - әртүрлі жаттығуларды шешу кезінде, өткен материалды есте сақтау арқылы игеріледі	Жаңа білім – іздеу және зерттеу түріндегі оқу іс-әрекеті кезінде игеріледі
Оқу мақсаты	Белгілі бір көлемдегі білім, білік және дағдыларды беру	Оқушының өзін-өзі өзгертуіне түрткі бола алатын өзін-өзі дамыту және өзін-өзі тану дағдыларын қалыптастыру
Сабақтың мақсатын анықтау	Педагог анықтайды	Мұғалім оқушының сабақтың мақсатын анықтау үшін қабілет тапшылығы жағдайын болжайды
Оқыту міндеттері	Білім, білік және дағдылардың белгілі бір жиынтығын игеру	Ұғымдардың білгілі бір жүйесін игеру- дамыта оқыту мазмұнының негізгі компоненті

Мұғалімнің рөлі	Дайын білімді аудармашы, тәртіпті қадағалайтын бақылаушы, бағалаушы, білімді насихаттаушы	Оқу іс-әрекетінің субъектісі, оқушының серіктесі, танымдық іс-әрекетті ұйымдастырушы, ұжымдық істерді сақтаушы, кеңесші (өзін-өзі дамытуға бағыттайды, оқушының қоршаған орта жағдайында өзін-өзі бақылау жағдайларын қалыптастырады, оқушының сабақтың мақсатын анықтауына жағдай жасайды)
Оқушының рөлі	Оқу нысаны	Оқу пәні: мұғалімнің басшылығымен өзін-өзі оқыту процесін түсінеді, сабақтың мақсатын тұжырымдау бойынша өзіне міндет алады; өзін-өзі бақылау тәртібінің сақталуын қамтамасыз етеді
Пән	Мұғалімнің толық бақылауы	Ең көп бөлігінде оқушылардың өзін-өзі бақылауы қамтамасыз етіледі
Мұғалімнің негізгі талабы	Маған қарап жаса	Ойланып әрекет жаса
Мұғалімнің қызметі	Білім беру	Тұлғаны өсіруші
Оқытудың басым әдісі	Мәліметтілік	Ізденуші- зерттеушілік
Оқу әрекетінің бірлігі	Сабақ немесе іс-шара оқу материалының алдын-ала таңдалған бірлігі	Оқу тапсырмасы анықталғаннан кейін педагогикалық материал нақтыланады
Модельдеу	Мұғалім сабақта жүргізеді (бірақ міндетті емес)	Мұғалім сабақта жүргізеді, оқу іс-әрекетін қалыптастырудың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады
Оқушының өзіндік жұмыс уақыты мұғалімнің материалды түсіндіруге жұмсаған уақытымен салыстырғанда	Өте аз	Салыстырмалы

стерге қатысады [7]. Осылайша, білім дайын түрде берілмейді-оларды алу керек (Белсенді тәсіл). Оқыту процесінде бақылау сырттан жүрмейді, өзін-өзі бақылау (ішкі бақылау), жеке рефлексия дағдылары қалыптасады. Осылайша, дәстүрлі оқытудың дамушы жүйелері мен принциптерін талдау дамушы оқыту жүйесі барлық балаларды белсенді шығармашылық қызметке дәстүрлі қосудан, әр оқушыға назардың болуынан, ұжымдық жұмыстың басымдығынан, әр оқушының өзін-

өзі жүзеге асыру мүмкіндігінен сапалы түрде ерекшеленетінін көрсетті, бұл, әрине, балалар арасындағы тұлғааралық қатынастарды сапалы жақсартады, олардың социометриялық мәртебесін арттырады, оқушылардың әлсіз және күшті болып бөлінуін іс жүзінде жояды (әр оқушы әлсіз және күшті қасиеттерді табады), бұл сыныпты кішігірім топтарға бөлуге, балаларды саралауға мүмкіндік бермейді және сол арқылы ұжымды біріктіреді, бұл өз кезегінде оқу процесіне жақсы әсер етеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Аuezова А. Жаңартылған білім берудің тиімділігі мен ерекшелігі // Педагогикалық журнал. – 2015. – Т. 3. № 4. – Б. 15-19.
2. Закиева Р.Р. Подготовка квалифицированных рабочих в учреждениях профессионального образования // Санкт-Петербургский образовательный вестник. – 2017. – Т. 3. №11-12. – С. 10-14.
3. Хот Д. Профессиональные компетенции учителей для развития творческих способностей и поддержки успешных учеников // ZDM Международный журнал математического образования. – 2016. – Т. 5. № 4. – С. 107-120
4. Төлетова М.К., Лямин А.Н. Мұғалімнің әдістемелік дайындығындағы кәсіби міндеттері // Ресейдегі жоғары білім. – 2010. – № 1. – Б. 151-153.
5. Жайлауова М.К. Мектептегі оқытудың белсенді әдістері // Білім әлемінде. – 2014. – Т. 2. №5 (6). – Б. 29-31.
6. Ивина Ю.С. Ключевые отличия традиционной и развивающей системы обучения в педагогической деятельности учителя // Санкт-Петербургский образовательный вестник. – 2017. – Т. 3. №11-12. – С. 14-18.
7. Раманкулов Ш.Ж., Шектибаев Н.А. Мектепте кванттық физика бөлімін оқыту әдістемесінің жалпы сипаттамасы // ҚазҰУ Хабаршысы. «Педагогикалық ғылымдар» сериясы. – 2017. – Т. 50. № 1. – Б. 110-115.

А.К. Козыбай, Г.М. Нысан

Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан

Особенности традиционной и обновленной учебной программы

Аннотация. В этой статье были исследованы сходства и особенности традиционной и обновленной учебной программы, а различия между этими двумя учебными программами были относительно даны. Во вводной части проведен обзор важности обновления содержания образования, а методы исследования основаны на конкретной информации. Здесь впервые на бескрайних просторах казахского народа зародилось и развивалось образование. Было отмечено, что по традиционной программе обучения самая главная роль на уроке отводится учителю, т. е. педагогу, который отметил, что такой метод обучения обеспечивается определенным объемом знаний обучающихся и не способен к широкому использованию усвоенных ими знаний. В статье, касаясь методов исследования, изложены дидактические цели и задачи методов обучения, дана таблица. В обсуждении были изложены интерактивные методы и достижения, достигнутые в ходе применения этих методов на уроке, а также изложены эффективные методы, используемые в ходе проведения урока. Среди интерактивных методов дано основное отличие метода проблемного обучения. Кроме того, исследовательская работа остановилась на еще одном преимуществе обновленной образовательной программы, использующей интерактивный метод. Что касается результатов, то были отмечены и преимущества современной обновленной образовательной программы, а также приведены в таблице основные различия между двумя учебными программами, взяв в качестве объекта исследования традиционную и обновленную систему образования. Т. е. были даны сравнительные критерии, отражающие основные особенности этих систем обучения. В заключительной части были изложены основные задачи школы в обучении ребенка в целом, изложены основные направления и особенности обновленной учебной программы.

Ключевые слова: знания, умения, навыки, деловые, методы, традиционные, обновленные.

A.K. Kozybai, G.M. Nyssan

Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

Features of the traditional and updated curriculum

Abstract. The article investigates the similarities and features of the traditional and updated curriculum and the differences between these two curricula. The introductory part provides an overview of the importance of updating the content of education, and the research methods are based on specific information. Here, for the first

time, education was born and developed in the vast expanses of the Kazakh people. It was noted that according to the traditional training program, the most important role in the lesson is assigned to the teacher, i.e. a teacher who noted that such a method of teaching is provided with a certain amount of knowledge of students and is not capable of making extensive use of the knowledge they have learned. The article considers the didactic goals and objectives of teaching methods. The discussion outlined interactive methods and achievements achieved during the application of these methods in the lesson, as well as outlined effective methods used during the lesson. Among the interactive methods, the authors studied the main difference between the problem-based learning method. In addition, the research work focused on another advantage of the updated educational program using the interactive method. As for the results, the advantages of the modern updated educational program were also noted, and the main differences between the two educational programs are shown in the table, taking the traditional and updated education system as the object of research, i.e. comparative criteria were given that reflect the main features of these learning systems. In the final part, there were outlined the main tasks of the school in teaching the child as a whole, and the main directions and features of the updated curriculum.

Keywords: knowledge, skills, business skills, methods, traditional, updated.

References

1. Auezova A. ZHanartylgan bilim berudin tiimdiligi men ereksheligi. Pedagogikalyk zhurnal [Efficiency and features of renewable education, Pedagogical magazine], 3(4), 15-19 (2015). [in Kazakh]
2. Zakieva R.R. Podgotovka kvalificirovannyh rabochih v uchrezhdeniyah professional'nogo obrazovaniya, Sank-Peterburgskij obrazovatel'nyj vestnik [Preparation of qualified workers in vocational education institutions. St. Petersburg Educational Bulletin], 3(11-12), 10-14 (2017). [in Russian]
3. Hot D. Professional'nye kompetencii uchitelej dlya razvitiya tvorcheskikh sposobnostej i podderzhki uspeshnyh uchenikov, ZDM Mezhdunarodnyj zhurnal matematicheskogo obrazovaniya [Professional competencies of teachers to develop creative abilities and support successful students, ZDM International Magazine of Mathematical Education], 5(4),b107-120 (2016). [in Russian]
4. Toletova M.K., Lyamin A.N. Mugalimnin adistemelik dajyndygyndagy kasibi mindetteri, Resejdegi zhogary bilim [Professional duties in teaching teacher's methodical training, higher education in Russia], 1, 151-153 (2010). [in Kazakh]
5. ZHajlauova M.K. Mekteptegi okytudyn belsendi adisteri, Bilim aleminde [Active methods of school education, in the world of education], 2, 5(6), 29-31 (2014). [in Kazakh]
6. Ivina YU.S. Klyuchevye otlichiya tradicionnoj i razvivayushchej sistemy obucheniya v pedagogicheskoj deyatel'nosti uchitelya, Sank-Peterburgskij obrazovatel'nyj vestnik [Key differences in the traditional and developing system of teaching in the pedagogical activity of the teacher, St. Petersburg Educational Bulletin], 3(11-12), 14-18 (2017). [in Russian]
7. Ramankulov SH.ZH., SHektibaev N.A. Mektepte kvanttyk fizika bolimin okytu adistemesiñ zhalpy sipattamasy, KazUU Habarshysy. «Pedagogikalyk gylymdar» seriyasy [General description of the methods of teaching the department of quantum physics in school, KazNU Bulletin. «Pedagogical sciences» series], 501, 110-115 (2017). [in Kazakh]

Авторлар туралы мәлімет:

Нысан Г.М. – 6D011000-Физика мамандығының 3 курс докторанты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан.

Қозыбай А.К. – **Байланыс үшін автор**, педагогика ғылымының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан.

Nyissan G.M. – The 3rd year doctoral student of in Physics, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan.

Kozybai. A.K. – **Corresponding author**, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan.

З.Р. Ибраева^{1*}
К.Н. Булатбаева²
Д. Веселинов³

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
²Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық Білім Академиясы, Астана, Қазақстан
³Киелі Климент Охридский атындағы София университеті, София, Болгария
(Email: ¹zarinch86@gmail.com, ²kulzhanat.bulatbayeva@mail.ru, ³d_vesselinov@yahoo.fr)

Оқушылардың шет тілінде сөйлеуінде фразеологиялық бірліктер коммуникативті қүзіреттіліктің көрсеткіші ретінде

Андатпа. Мақала коммуникативтік және этномәдени құзіреттілікті дамыту мақсатында оқушылардың күнделікті шет тілінде сөйлеуінде фразеологиялық бірліктерді қолдануға арналған. Зерттеудің өзектілігі оқушыларды шет тіліндегі бейнелі және экспрессивті сөйлеумен таныстырудың маңызды көздерінің бірі фразеологиялық бірліктердің қоры болып табылатындығымен анықталады. Тілдің фразеологиялық қоры ұлттық және мәдени дәстүрлерді, дүниетанымның құндылықтары мен ерекшеліктерін, сондай-ақ қазіргі әлемдегі мәдениетаралық қарым-қатынастың тез өсіп келе жатқан рөлін айқын көрсететін ең қызықты және нәтижелі объектілердің бірі болып көрінеді. Авторлардың пікірінше, шет тілі сабақтарында фразеологиялық бірліктерді қолдану дидактикалық және тәрбиелік міндеттерді шешуге ықпал етеді: қарым-қатынас дағдыларын, есте сақтауды дамыту; көркем ойлауды дамыту; өз қоғамдастығы мен шет елдердің тарихы мен мәдениетімен танысу; тұлғаның адамгершілік және рухани қасиеттерін тәрбиелеу. Мақалада тақырыптық бөлімдерге бөлінген жиі қолданылатын фразеологиялық бірліктер берілген. Сондай-ақ, мақалада мәдениетаралық коммуникативтік құзіреттілікті қалыптастыру және дамыту мақсатында орта білім беру жүйесінде ағылшын тілін оқыту кезінде фразеологиялық материалдарды енгізу әдіснамасын жетілдіру қағидаттары мен бағыттары ұсынылған. Зерттеу нәтижелері мектепте және басқа да білім беру ұйымдарында ағылшын тілін оқытуда, сондай-ақ ағылшын тілін оқытуға арналған оқу бірліктерін, оқулықтарды құрастыруда оқу процесінде пайдаланылуы мүмкін.

Түйін сөздер: фразеологиялық бірліктер, әдістеме, коммуникативтік құзіреттілік, дағдыларды дамыту, білім беру процесі, орта мектеп.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-14-4-134-145>

Кіріспе

Мектептегі фразеологиялық бірліктерді зерттеудің маңыздылығы оқушылардың шет тіліндегі коммуникативтік және этномәдени

қүзіреттілігін қалыптастыру үшін олардың лингводидактикалық әлеуетімен байланысты. Фразеологиялық бірліктерді оқыту мен зерттеу арқылы оқушылар өздерінің ішкі мәдениетін дамытады, британдықтардың өмірі

мен табиғаты туралы дұрыс дүниетанымымен танысады; бұл мәдениетаралық күзiреттiлiк-тiң қалыптасуына ықпал етедi; нәтижесiнде зерттелетiн тiлдiң ана тiлмен қарым-қатынас жағдайында өзара әрекеттесу және өзара түсiнiстiк мәселелерiн сәттi шешу дағдыларын қалыптастырады.

Фразеологиялық бiрлiктердi қолдана отырып, коммуникативтi iс-шаралар шет тiлi сабақтарын едәуiр байытады, оқушылар үшiн пәннiң маңыздылығын арттырады және осы пәндi оқуға деген қызығушылықты сақтайды.

Орта мектеп ұйымдарына арналған оқу-әдiстемелiк жинақтарды талдау барысын да, қазiргi оқулықтарда ағылшын тiлiнiң коммуникативтi фразеологиялық бiрлiктерiнiң жеткiлiксiз немесе мүлде жоқ екенiн дәлелдейдi.

Шет тiлiндегi фразеологияны оқытуда мұғалiмдер ағылшын тiлiндегi заманауи оқу-әдiстемелiк кешендерде фразеологиялық материалдардың жеткiлiксiз ұсынылуы немесе болмауы, және шет тiлiн меңгерудiң заманауи талаптарына сәйкес келетiн фразеологиялық материалдарды таңдаудағы бiрқатар әдiстемелiк қиындықтар туындауда. Осыған байланысты, осы зерттеудiң мақсаты коммуникативтiк және этномәдени күзiреттiлiктi қалыптастыру мақсатында орта бiлiм берудiң әртүрлi деңгейлерiнде мектеп оқушыларының күнделiктi ағылшын тiлде сөйлеуi үшiн фразеологиялық бiрлiктерды енгiзудiң маңыздылығын негiздеу мен дәлелдеу болып табылады.

Өкiнiшке орай, орта мектепте фразеологиялық бiрлiктердi зерттеуге әрқашан тиiстi көңiл бөлiнбеген. Фразеологиялық бiрлiктердi оқыту оқу процесiнде жүйелi емес, фрагменттiк болып табылады.

Кез-келген шет тiлiн үйрену осы тiлдiң мәдениетiмен таныспай мүмкiн емес, өйткенi «тiл мәдениетпен тығыз байланысты, ол оған енiп, оны бiлдiредi». Профессор В.А.Маслованың пiкiрiнше, қазiргi лингвистикада тiл «бiз ұлттың заманауи менталитетiне ғана емес, адамдардың әлемге, қоғамға және өзiмiзге деген көзқарасына енетiн жол» ретiнде зерттеледi [1, 25 бет].

Халықтың бүкiл ғасырлық мәдениетi оның тiлiнде көрiнедi, әр тiл ерекше және өзгеше, өйткенi ол адамның iс-әрекетiн әр түрлi сипаттап көрсетедi. В.А.Маслова былай деп жазған: «ғасырлар бойы өмiр сүрген өткен жылдардағы жаңғырықтар бүгiнде мақал-мәтелдерде, сөз тiркестерiнде, фразеологиялық бiрлiктерде, метафораларда, мәдени символдарда және т.б. сақталған» [1, 31 бет].

Кез-келген мәтiн мәдени ақпараттың сақтаушысы болып табылады, ал кез-келген фразеологизм – белгiлi бiр ақпаратты қамтитын минималды мәтiн. Көрнектi фразеологтардың бiрi Александр Михайлович Бабкин «идиоматика – бұл ұлттың рухы мен өзiндiк ерекшелiгi ерекше бейнеленген ұлттық тiлдiң «қасиеттi әулиесi» деп мәлiмдедi [2, 14 бет].

Фразеологиялық бiрлiктер өздерiнiң семантикасында халық мәдениетiн дамытудың ұзақ процесiн көрсетедi, мәдени көзқарастарды ұрпақтан-ұрпаққа байланыстырады және жеткiзедi. М.А.Шолохов фразеологиялық бiрлiктердiң халықтық сипаты туралы былай деп жазды: «уақыт тұңғығынан бiз фразеологиялық комбинацияларда адамдардың қуанышы мен қайғы-қасiретiн, күлкi мен көз жасын, махаббат пен ашуды, адалдық пен алдауды, еңбекқорлық пен жалқаулықты, ақиқаттың сұлулығы мен терiс пiкiрлердiң деформациясын алдық».

Фразеологиялық мағынасының ортасында – адамның өзi, оның әлемге көзқарасы. Адам әлем заттарын, ең алдымен, өз денесiнiң құрылымымен, әрекеттерiмен, қасиеттерiмен салыстырады.

Фразеологизм тiлдiк бiрлiгi ретiнде тек арнайы семантикаға ғана емес, сонымен бiрге оның шығу тегi, жеке этимологиясы мен тарихы, әдеби нормаға белгiлi бiр қатынасы және стилистикалық жүйеде орны бар.

Шет тiлiн оқыту – күрделi, көп қырлы процесс. Шетелдiк лексиканы зерттеуде фразеологиялық бiрлiктер ерекше рөл атқарады, олардың бейнелi құрылымы тiлдiң бiрегейлiгi мен бейтаныс мәдениеттiң ерекшелiктерiн көрсетедi. Ел дамуының әлеуметтiк-экономикалық шарттары тиiмдi мәдениетаралық

және ұлтаралық қарым-қатынасты жүзеге асыру үшін шет тілін лайықты деңгейде меңгеруді білдіреді.

Фразеологиялық бірліктер ағылшын тіліндегі лексиканың ерекше қабаты болып табылады. Олар ауызша және көркем әдебиетте

жиі кездеседі [3, 42 бет]. Фразеологизм тұтас сөздердің дайын тіркесімі ретінде пайдаланылады, әрі қарай ыдырауға жатпайды және әдетте оның бөліктерін өзгертуге жол бермейді. Фразеологиялық бірліктер өздерінің бейнелеріне байланысты шет тілін үйренуде

1 кесте. Жиі қолданылатын фразеологиялық бірліктер

№	Тақырып	Фразеологиялық бірліктер мен олардың аудармасы
1.	«Отбасы»	To be someone's own flesh and blood - близкие родственники; плоть от плоти; Bad blood (between) - враждебные/неприятные отношения (между) Mother Nature - мать-природа Blood is thicker than water - кровь не водица; кровное родство сильнее других уз Like father, like son / like mother, like daughter - яблочко от яблоньки недалеко падает; каков отец, таков и сын / какова мать, такова и дочь Home is where the heart is - дом там, где сердце Charity begins/starts at home - кто думает о родных, не забудет и чужих; благотворительность начинается дома Be like two peas in a pod – быть похожим как 2 капли воды Be as different as chalk and cheese – совершенно разные люди The apple doesn't fall far from the tree - ребенок имеет такой же характер или привычки как и родители It runs in the family - привычка, склонность, талант или болезнь передаются из поколения в поколение To wear the pants in relationship - иметь доминирующую позицию в отношениях, т.е. кто в семье или отношениях главный
2	«Табиғат және ауа райы»	Be in the clouds – витать в облаках, быть не от мира сего Fish in the air – толочь воду в ступе Hot air – болтовня, пустые слова Be on cloud nine – быть на 7 небе от счастья Drop from the clouds – свалиться как снег на голову Get out of the rain – избежать неприятностей Cast mist before somebody's eyes – пускать пыль в глаза Rain or shine – при любых условиях A storm in a tea-cup – буря в стакане воды Get wind – стать известным Between wind and water – в наиболее уязвимое место Raining cats and dogs – «льет как из ведра»
3	«Денсаулық»	Able-bodied - крепкий, здоровый Be in a sorry state - быть в жалком состоянии Be in poor health - быть больным Be on the mend - поправляться Be under the doctor - быть под наблюдением врача Be under the weather - недомогать, чувствовать себя неважно Break a leg! - Ни пуха, ни пера! Catch a cold - простудиться Come down with a disease – заболеть Feel (be) at ease - чувствовать себя хорошо Fit as a fiddle - здоров, как бык Get back on one's feet - встать на ноги Hale and hearty - человек, чаще всего пожилого возраста, у которого отличное здоровье Hard of hearing - тугой на ухо

4	«Дене мүшелері»	<p>All ears – быть в предвкушении подробного рассказа о чем-то</p> <p>Cold shoulder – быть безразличным / не обращать никого внимания на кого-то (что-то)</p> <p>Itchy feet – большое желание отправиться в путешествие</p> <p>Long arm of the law – сила правоохранительных органов</p> <p>Old hand – человек с большим опытом</p> <p>Sweet tooth – сладкоежка</p> <p>Elbow room – пространство для работы или свободного передвижения</p> <p>Eye-catching – заметный</p> <p>To let one's hair down - не сдерживать себя, дать себе волю</p> <p>To bite the hand that feeds one - отплатить кому-л. чёрной неблагодарностью</p> <p>To catch smb red-handed - застать кого-л. на месте преступления, захватить кого-л. с поличным</p> <p>At first hand - непосредственно, из первых рук</p>
5	«Тамақ»	<p>Butter someone up – задобрить, расположить к себе кого-либо, быть любезным</p> <p>Sell like hot cakes – продаваться (расходиться) быстрыми темпами</p> <p>Apple of one's eye – любимчик (любимица) кого-либо</p> <p>A piece of cake – элементарное, простое дело</p> <p>Bread and butter – хлеб насущный, средства к существованию</p> <p>Cheesy – глупый</p> <p>Cool as a cucumber – спокойный, умиротворенный, ослабленный</p> <p>Couch potato – лентяй, лежебока</p> <p>Be in hot water – находиться в затруднительном положении</p> <p>Full of beans – полон энергии и сил</p> <p>Nuts about someone/something – без ума от кого-либо/чего-либо</p> <p>Cry over spilt milk – бессмысленно горевать</p>
6	«Түстер»	<p>Green winter – бесснежная зима</p> <p>In the green – в расцвете сил</p> <p>To have a green thumb – быть талантливым садоводом;</p> <p>The green light – разрешение;</p> <p>Green with envy – завистливый;</p> <p>Green-eyed monster – ревность;</p> <p>To be green about the gills – побледнеть.</p> <p>Red with anger – побагроветь от гнева;</p> <p>The Reds – индейцы;</p> <p>To paint the town red – продолжать попойку;</p> <p>To see red – разозлиться, прийти в ярость;</p> <p>To be in the red – быть в долгах;</p> <p>To be/get out of the red – расплатиться с долгами;</p> <p>Red herring – обманный маневр;</p> <p>Red carpet – радушный прием;</p> <p>To roll out the red carpet – оказать теплый прием;</p> <p>Red tape – волокита, бюрократизм;</p> <p>To catch smb. red-handed – поймать с поличным;</p> <p>Red-letter day – праздничный день.</p> <p>White coffee – кофе с молоком;</p> <p>White lie – безвредная ложь;</p> <p>White fury – неистовство;</p> <p>White night – ночь без сна;</p> <p>To stand in a white sheet – публично каяться;</p> <p>White horses – барашки (на море)</p>

7	«Жануарлар»	<p>A cat may look at a king – не заносись; я не хуже тебя; за погляд денег не берут To grin like a Cheshire cat – улыбаться во весь рот, ухмыляться To let the cat out of the bag – проговориться, нечаянно выболтать секрет Look what the cat dragged in – Смотрите-ка, кто явился! / Посмотрите, кто пришел! Cat got your tongue? – «Язык проглотил?» Not have a cat in hell’s chance – не иметь никаких шансов No room to swing a cat – негде повернуться; яблоку негде упасть To turn the cat in the pan – запутать порядок вещей, чтобы они выглядели не тем, чем являются на самом деле; выдавать одно за другое All cats are gray in the dark – в темноте все кошки серы; внешний вид не имеет значения во тьме ночи Lucky dog – счастливец Dead dog – ни на что не годный, никчёмный человек</p>
8	«Музыка және музыкалық аспаптар»	<p>Elevator music - приятная, но скучная музыка, которую все время играют в общественных местах Ring a bell - быть знакомым/ напоминать о чем-то For a song - покупать или продавать что-либо очень дешево Like a broken record - как заезженная пластинка Blow your own trumpet - с гордостью рассказывать о своих успехах Jam session - импровизировать с мелодиями, звуками и ритмами Call the tune - принимать важные решения и контролировать ситуацию Blow the whistle - раскрывать правду/ разоблачать кого-то A song and dance – танцы с бубнами, суматоха, представление Chin music – пустая болтовня With bells on – с энтузиазмом, охотно</p>
9	«Транспорт»	<p>Asleep at the wheel - заснуть за рулём, забыть о своих обязанностях The wheels have come off - сделать что-то неправильно, потерпеть неудачу In the driver’s seat - быть во главе, на ответственной должности, «у руля» A backseat driver - кто-либо, кто дает непрошенные советы A Sunday driver - неумелый водитель Let’s hit the road - отправиться в путь Middle-of-the-road - умеренный, неэкстремальный, средний A long way down the road - в конце концов, в будущем, впереди It sticks out a mile - за версту видать, ежу понятно I’d run a mile - держаться от этого подальше Give them an inch and they’ll take a mile - положи палец в рот – всю руку откусит.</p>
10	«Саяхат»	<p>To hit the road – отправиться в путь, путешествие Itchy feet – чемоданное настроение (дословно: пятки чешутся) At a good clip – очень быстро To put the pedal to the metal – прибавить скорости, поднажать To travel light – путешествовать налегке Off the beaten track / path – в стороне от популярных туристических мест, маршрутов Tourist trap – ловушка для туристов, очень популярное место с завышенными ценами Red-eye flight – ночной перелёт Neck of the woods – окрестности, место проживания</p>
11	«Спорт»	<p>On the home stretch - финишная прямая Front runner - спортсмен, бегущий впереди всех, то есть лидер забега, твоя подача Par for the course - нечто в порядке вещей, нормальное или ожидаемое Out of someone’s league - слишком хорош(а) для кого-то Two strikes/Three strikes and you’re out - чьи-то прошлые промахи или ошибки Drop the ball - допустить промах, сделать грубую ошибку Hit a home run/ Knock it out of the park - достичь успеха Strike out - выбыть из игры, то есть потерпеть неудачу Out of left field - это нечто неожиданное или удивительное, как «гром среди ясного неба</p>

12	«Ақша»	Bring home the bacon - неплохо зарабатывать Go Dutch - платить за себя, разделить счет пополам Gravy train - получать деньги, не прикладывая особых усилий Nest egg - заначка, деньги, отложенные на особый случай, на черный день Cook the books - о нечестной, «черной» бухгалтерии, когда результаты или отчетные данные специально подтасовываются, подстраиваются Golden handshake – крупная выплата (обычно платят сотруднику, которого увольняют) Cheapskate - скупой платит дважды Money doesn't grow on trees - деньги на дороге не валяются Money to burn - куча денег, деньги куры не клюют Tighten your belt - затянуть ремень потуже, жить экономно To keep the pot boiling - достаточно зарабатывать, чтобы прокормиться
----	--------	--

жиі қиындық тудырады, ал оларды ана тілінің өздері оңай түсінеді және белсенді қолданады.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Мектептегі фразеологиялық бірліктердің ұлттық-мәдени ерекшеліктерін зерттеу мәселесіне үндеу келесі әдістердің көмегімен жүзеге асырылды:

- ұлттық-мәдени ерекшелігі бар фразеологиялық бірліктердің мағынасын анықтау;
- ұлттық-мәдени ерекшелігі бар фразеологиялық бірліктердің этимологиясын зерттеу;
- фразеологизм мағынасында ұлттық-мәдени ерекшелігі бар компонент қалай ұсынылатындығын талдау;
- Тәжірибелік-эксперименттік жұмыс үш кезеңнен тұрды:
  - анықтау;
  - қалыптастырушы;
  - бақылау.

Зерттеу барысында қолданылған әдістер: когнитивті-жалпылау (зерттеу мәселесі бойынша отандық және шетелдік әдебиеттерді талдау); диагностикалық (оқушылар арасында сұхбат және сауалнама жүргізу); педагогикалық эксперимент; эксперимент деректерін статистикалық және аналитикалық өңдеу әдістері.

Шет тілдерін оқыту әдістемесі тұрғысынан фразеологизмдер лингвистикалық және аймақтық материалдарды оқытудың кілті болып табылады, өйткені олардың құрамында балама лексика ғана емес (ана тілінде корре-

спонденциялары жоқ шет тілінің лексикалық бірліктері), сонымен қатар оқытылатын тіл елінің дәстүрлері мен мәдениеті туралы түсінік береді. Бұрын таныс емес менталитетті жақсы түсінуге мүмкіндік береді [3, 58 бет].

Фразеологиялық бірліктерді зерттеудің тағы бір артықшылығы – олар көркем әдебиетті оқуды жеңілдетеді, тілдің сұлулығын бағалауға мүмкіндік береді. Фразеологиялық бірліктерді сауатты қолдану сөйлеуді мәнерлі етеді. Фразеологизмдердің көмегімен тілдің эстетикалық түрі күшейеді. Соңғысы әдіскерлердің назарын шет тілі сабақтарында жазбаша сөйлеу дағдыларын дамыту контекстінде фразеологизмдерге аударады [4, 112 бет].

Осылайша, шет тілдерін оқыту әдістемесі тұрғысынан фразеологиялық бірліктер, әсіресе қазіргі білім беру парадигмасы аясында айқын құндылыққа ие. Фразеологиялық бірліктерге жүгінудің артықшылығы – оларды сабақтың әртүрлі кезеңдерінде тиімді қолдану мүмкіндігі.

Осы зерттеу аясында біз ыңғайлы пайдалану және ассимиляция үшін тақырыптық блоктарға бөлінген жиі қолданылатын фразеологиялық бірліктерді жинадық (1-кесте):

Нәтижелер мен талқылау

Біз коммуникативтік құзыреттілікті ескере отырып, орта буын оқушылары үшін фразеологиялық іскерлікті қалыптастыруға бағытталған тәжірибелік-эксперименттік жұмыс жүргіздік. Практикалық жұмыс 2022 жылдың 3 тоқсанында Павлодар қаласының №42 жал-

пы орта білім беретін мектебінде өтті. Эксперимент барысында екі 6-сынып (6А және 6Б) таңдалды, 6А оқушылары эксперименттік сынып ретінде қарастырылды, әр сыныптың құрамы – 20 адамнан болды.

Мектептегі фразеологиялық бірліктердің ұлттық-мәдени ерекшеліктерін зерттеу мәселесіне үндеу келесі әдістердің көмегімен жүзеге асырылды:

- ұлттық-мәдени ерекшелігі бар компоненттермен фразеологиялық бірліктердің мағынасын анықтау;
- ұлттық - мәдени ерекшелігі бар фразеологиялық бірліктердің этимологиясын зерттеу;
- фразеологизм мағынасында ұлттық-мәдени ерекшелігі бар компонент қалай ұсынылатындығын талдау.

Анықтау кезеңін өткізу

Анықтау кезеңінің мақсаты: 6 сынып оқушыларының фразеологиялық дағдыларының қалыптасу деңгейін анықтау. Бірінші сабақта оқушылардың ағылшын фразеологизмдерін білуі және оларды қолдану қабілеттері тест көмегімен айқындалды. Тест тапсырмаларының сипаты бос сөз тіркестері мен фразеологизмдердің аражігін ажыратуға, фразеологизмдердің мағынасын анықтауға, оларды сөйлеуде қолдана білуге байланысты сұрақтарды қамтыды. Осылайша, бірінші кезеңде келесі дағдылар бақыланды:

- ФБ және еркін сөз тіркестерін тани білу;
- ФБ мәнін анықтай білу;
- ауызша - семантикалық деңгейде ұлттық-мәдени ерекшеліктерді талдай білу;
- ағылшын тілінің сөздік (фразеологиялық) байлығын пайдалана білу;
- ФЕ-нің дұрыс формасын қалпына келтіру мүмкіндігі.

Анықтау кезеңінің нәтижесінде белгілі бір тапсырманы орындау кезінде қателіктер жіберетін оқушылар саны анықталды (анықтау кезеңінің нәтижелері 1-гистограммада көрсетілген).

- ФБ және еркін сөз тіркестерін тани білу;
- ФБ мәнін анықтай білу;

- ауызша-семантикалық деңгейде ұлттық-мәдени ерекшеліктерді талдай білу;
- ағылшын тілінің сөздік (фразеологиялық) байлығын пайдалана білу;
- ФБ-нің дұрыс формасын қалпына келтіру мүмкіндігі.

1-тапсырма оқушылардың фразеологиялық бірліктерді және еркін сөз тіркестерін тану қабілетін қалыптастыруға бағытталған. Бұл тапсырманы екі сынып оқушылары 100% орындады.

2-тапсырма оқушылардың фразеологиялық бірліктердің мағынасын анықтау қабілетіне бағытталған. Бұл тапсырманы 6А сынып оқушыларының 4 оқушысы (21%) және 6Б сынып оқушыларының 5 оқушысы (26 %) орындады.

3-тапсырма фразеологиялық бірліктердің ұлттық-мәдени ерекшеліктерін вербалды-семантикалық деңгейде талдай білуге бағытталған. Бұл тапсырманы 6 А сынып оқушыларының 8 оқушысы (42%) және 6Б сынып оқушыларының 9 оқушысы (47 %) орындады.

4-5 тапсырмалар оқушылардың сөздік (фразеологиялық) қорын анықтауға бағытталған. Бұл тапсырманы 6А сынып оқушыларының 4 оқушысы (21%) және 6 Б сынып оқушыларының 5 оқушысы (26 %) орындады.

6-тапсырма фразеологияның дұрыс формасын қалпына келтіруге бағытталған. Бұл тапсырманы 6А сынып оқушыларының 10 оқушысы (53%) және 6Б сынып оқушыларының 9 оқушысы (47 %) орындады.

Талдау көрсеткендей, екі сыныптағы нәтижелер шамамен бірдей. Қателіктердің себептері әртүрлі болуы мүмкін:

- фразеологизмді білмеу;
- фразеологизмдердің ұлттық-мәдени ерекшеліктерін талдай алмау;
- контексте фразеологизмерді дұрыс қолданбау;
- фразеологизмдердің дұрыс формасын қалпына келтіре алмау;
- синонимдерді дұрыс таңдай алмау;
- Сауалнама нәтижелерін талдау келесі қорытындыларды жасауға мүмкіндік берді:
- фразеологизм мен сөздердің омонимді еркін тіркесінен ажыратуға мүмкіндік беретін білім мен дағды қалыптасты;

- фразеологизмдердің мәнін айқындайтын білім мен дағдылар қалыптаспаған;
- фразеологиялық бірліктердің ұлттық-мәдени ерекшеліктерін вербалды-семантикалық деңгейде анықтау және талдау үшін білім мен дағдылар жеткіліксіз қалыптасқан;
- тілдің сөздік (фразеологиялық) қоры жеткіліксіз, бұл ауызша сөйлеуде тілдің экспрессивті бірліктерін қолдануға мүмкіндік бермейді, яғни өз кезегінде тілдің қорын едәуір нашарлатады;
- тілдің сөздік (фразеологиялық) қорының жеткіліксіздігімен түсіндірілетін «тілдік инстинкт» қалыптаспаған.

Бұл тұжырымдар, біздің ойымызша, ағылшын тілі сабақтарында фразеологиялық бірліктердің ұлттық-мәдени ерекшеліктерін зерттеу аспектісінде оқушылардың мәдени күзінеттілігін қалыптастыруға мүмкіндік беретін тиімді әдістерді әзірлеу және енгізу қажеттілігін көрсетті.

Қалыптастырушы эксперименттің негізін мектеп оқушыларының мәдени білімі мен дағдыларын жетілдіруге бағытталған фразеологиялық жаттығулар жүйесі құрады. Оқу процесі ағылшын тілін оқыту теориясы мен әдістемесінің жалпы дидактикалық принциптеріне: ғылыми және қол жетімділікке, көрнекілікке, жүйелілікке, сабақтастық пен

перспективаға, сондай-ақ жеке экстралингвистикалық, лексикалық-грамматикалық, парадигматикалық, функционалды-стилистикалық және тарихи әдістемелік принциптерге негізделген.

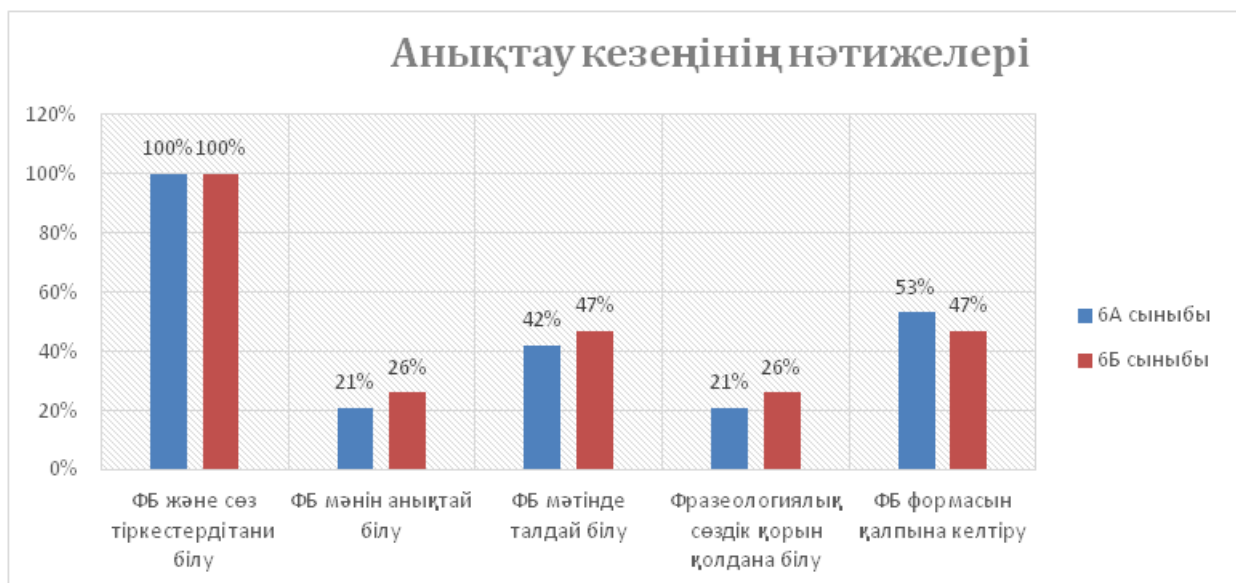
Теориялық материалды тексеру үшін біз сыныптан тыс «Фразеология әлемінде» атты іс-шараны дайындап, екі сыныптың қатысуымен өткіздік.

Сабақтар мен сыныптан тыс шараларда келесі тапсырмалар түрлері қолданылды:

- фразеологизмдердің мағынасын түсіндіру;
- халықтың мәдениеті мен өмірімен байланысты фразеологизмдерді мүмкіндігінше еске түсіру;
- суреттерден фразеологиялық бірліктерді табу;
- фразеологизмдерді аяқтау;
- фразеологизмдерді салу;
- фразеологизмдерге синонимдер мен антонимдерді таңдау;
- фразеологизмдерді қолдана отырып, өз әңгімені құрастыру.

Оқушылар фразеологиялық сөздіктермен танысып, өз жұмыстарында сөздіктерден алынған мәліметтерді пайдаланды.

Сабақтар мен сыныптан тыс іс-шаралар өткізілгеннен кейін 6-сынып оқушыларын қайта тексеру жұмыстары жүргізілді.

1

гистограмма – Анықтау кезеңінің нәтижелері

Бақылау кезеңінің мақсаты: эксперименттік және бақылау сыныптарындағы оқушылардың фразеологиялық дағдыларының қалыптасу деңгейін салыстыру, оқушылардың мәдени құзіреттілігін қалыптастыру үшін фразеологияның жүйелі курсына дейінгі фразеологиялық бірліктермен тапсырмаларды қолдану қажеттілігі туралы гипотезаны растау. Бақылау кезеңінің нәтижелері 2-гистограммада көрсетілген.

1-тапсырма оқушылардың фразеологиялық бірліктерді және еркін сөз тіркестерін тану қабілетін қалыптастыруға бағытталған. Бұл тапсырманы 6А сыныбының 18 оқушысы (95%) және 6Б сыныбының 17 оқушысы (89%) орындады.

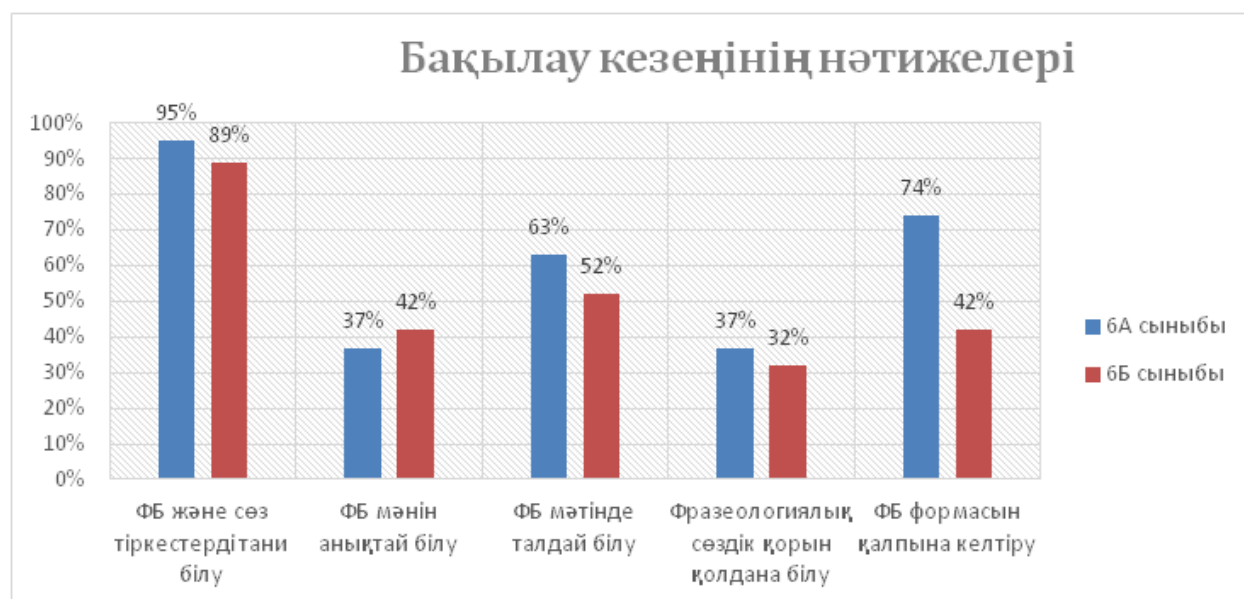
2-тапсырма оқушылардың фразеологиялық бірліктердің мағынасын анықтау қабілетіне бағытталған. Бұл тапсырманы 6А сынып оқушыларының 7 оқушысы (37%) және 6Б сынып оқушыларының 8 оқушысы (42%) орындады.

3-тапсырма фразеологиялық бірліктердің ұлттық-мәдени ерекшеліктерін вербалды-семантикалық деңгейде талдай білуге бағытталған. Бұл тапсырманы 6А сынып оқушыларының 12 оқушысы (63%) және 6Б сынып оқушыларының 6 оқушысы (52 %) орындады.

4-5 тапсырма оқушылардың сөздік (фразеологиялық) қорын анықтауға бағытталған. Бұл тапсырманы 6А сынып оқушыларының 7 оқушысы (37%) және 6Б сынып оқушыларының 6 оқушысы (52%) орындады.

6-тапсырма фразеологизмдердің дұрыс формасын қалпына келтіруге бағытталған. Бұл тапсырманы 6А сынып оқушыларының 14 оқушысы (74%) және 6Б сынып оқушыларының 8 оқушысы (42 %) орындады.

Бақылау сыныбындағы бақылау кезеңінің нәтижелерін талдау оқушылардың фразеологиялық дағдыларының қалыптасу деңгейі бірқатар көрсеткіштер бойынша жоғарылағанын көрсетеді. Осылайша, мәдени құзіреттілікті қолдана отырып жүзеге асырылған бағдарлама студенттерге фразеология саласындағы білімдерін кеңейтуге, фразеологиялық бірліктермен жұмыс жасау кезінде практикалық дағдыларды алуға көмектесті. Біз ұсынған тапсырмалар сабақты әртарап-тандыруға, оқушылардың сөздік қорын фразеологизмдермен толықтыруға ғана емес, сонымен бірге оқушылардың ФБ ерекшелігі бар бейнелі негізінде халықтың мәдениеті, тарихы мен өмірі туралы ақпарат бар түсініктерін мәдени таңбаланған тілдік белгі ретінде кеңейтуге көмектеседі.

2

гистограмма – Бақылау кезеңінің нәтижелері

Қорытынды

Бүгінгі таңда мектептерде ағылшын тілін оқытудың жетекші мақсаттарының бірі - ағылшын тілінің ұлттық-мәдени ерекшеліктерінің, ұлттық мәдениетті білдіру формасы ретінде түсінуді, ағылшын тілде сөйлеу этикетінің жалпыға бірдей танылған нормаларын, тіл мен халық тарихының байланысын, сондай-ақ этносаралық қарым-қатынас мәдениетін меңгеруді көздейтін мәдени құзіреттілікті дамыту [5, 79 бет].

Ағылшын тілінің фразеологиялық бірліктері – бұл халықтың мәдениеті мен менталитеті туралы құнды ақпарат көзі, оларда «мифтер, аңыздар, әдет-ғұрыптар сақталған». Фразеологиялық бірліктер өздерінің семантикасында халық мәдениетін дамытудың ұзақ процесін көрсетеді, мәдени көзқарастарды ұрпақтан-ұрпаққа жеткізіп, байланыстырады. Фразеологиялық мағынасының ортасында – адамның өзі, оның әлемге көзқарасы.

«Фразеология» бөлімін зерттеу бүкіл оқу процесінде жүреді. Ағылшын тіліндегі оқулықтарды талдау барысында «Фразеология» бөлімін оқытуға мен зерттеуге жеткіліксіз уақыт бөлінетіндігін көрсетті. Фразеологияны оқыту әдістемесінің принциптері қазіргі оқулықтарда ішінара ғана жүзеге асырылады.

Зерттеу барысында алынған қорытындылар ағылшын тілі сабақтарында фразеологиялық бірліктердің ұлттық-мәдени ерекшеліктерін зерттеу аспектісінде оқушылардың мәдени құзіреттілігін қалыптастыруға мүмкіндік беретін тиімді әдістерді әзірлеу және мектеп практикасына енгізу қажеттілігін көрсетті.

Зерттеуде мәдениетаралық коммуникативтік құзіреттілікті қалыптастыру және дамыту мақсатында орта білім беру жүйесінде ағылшын тілін оқыту кезінде фразеологиялық материалдарды енгізу әдіснамасын жетілдіру қағидаттары мен бағыттары ұсынылған.

Зерттеу нәтижелері мектепте және басқа да білім беру ұйымдарында ағылшын тілін оқытуда, сондай-ақ ағылшын тілін оқытуға арналған оқу бірліктерін, оқулықтарды құрастыруда оқу процесінде пайдаланылуы мүмкін.

Біз ұсынған фразеологиялық блоктар мен тапсырмалар сабақты әртараптандыруға, оқушылардың сөздік қорын фразеологиямен толықтыруға ғана емес, сонымен бірге оқушылардың ФБ-дің ерекшелігі туралы идеялары ағылшын халқының мәдениеті, тарихы мен өмірі туралы бейнелі негізде жазылған мәдени таңбаланған тілдік белгі ретінде кеңейтуге мүмкіндік берді.

Әдебиеттер тізімі

1. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. – Москва: Академия, 2001. – 297 с.
2. Бабкин А.М. Русская фразеология, ее развитие и источники. – Москва, 1970.
3. Баранов М.Т. Методика изучения лексики и фразеологии в средней школе. – Москва, 1988.
4. Бердяев Н.А. Философия свободы. Смысл творчества. – Москва, 1989.
5. Жуков В.П. Семантика фразеологических оборотов. – Москва, 1978. – 158 с.
6. Vaulina E. Spotlight. Student's Book. English in Focus. – Moscow: Prosveshchenie, 2010.
7. Skalkin V.L. English Communicative Exercises: manual for teachers. – Moscow: Prosveshchenie, 1983. – 126 p.
8. Cambridge International Dictionary of Idioms. [Web resource] – URL: <http://dictionary.cambridge.org/ru/> (accessed 27.03.2022).
9. Book of English Idioms, with Explanations. [Web resource] – URL: <http://examples.yourdictionary.com/idiom.html> (accessed 27.03.2022).
10. Dictionary of English Colloquial Idioms. [Web resource] – URL: <https://www.usingenglish.com/reference/idioms/> (accessed 27.03.2022).

З.Р. Ибраева¹, К.Н. Булатбаева², Д. Веселинов³

¹*Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан*

²*Национальная Академия Образования имени И. Алтынсарина Астана, Казахстан*

³*Софийский университет им.Св.Климента Охридского, София, Болгария*

Фразеологические средства в повседневной иноязычной речи школьников как показатель коммуникативной компетенции

Аннотация. Статья посвящена использованию фразеологических средств в повседневной иноязычной речи школьников с целью развития коммуникативной и этнокультурологической компетенций. Актуальность исследования определяется тем, что одним из важнейших источников приобщения учащихся к образной и выразительной иноязычной речи является фонд фразеологизмов. Фразеологический фонд языка представляется одним из наиболее интересных и продуктивных объектов, наглядно демонстрирующих национальные и культурные традиции, ценности и особенности мировоззрения, а также быстро растущую роль межкультурной коммуникации в современном мире. По мнению авторов, использование фразеологических средств на уроках иностранного языка способствует решению дидактических и воспитательных задач: развитию коммуникативных навыков, памяти; развитию художественного мышления; знакомству с историей и культурой своей общины и зарубежья; воспитанию нравственных и духовных качеств личности. В статье также представлены часто используемые фразеологические средства, разбитые по тематическим блокам. Также в статье представлены принципы и направления совершенствования методологии внедрения фразеологического материала при обучении английскому языку в системе среднего образования в целях формирования и развития межкультурной коммуникативной компетенции. Результаты исследования могут быть использованы в учебном процессе при обучении английскому языку в школе и других организациях образования, а также при составлении учебных пособий, учебников для обучения английскому языку.

Ключевые слова: фразеологические средства, методология, коммуникативная компетенция, развитие навыков, образовательный процесс, средняя школа.

Z.R. Ibrayeva¹, K.N. Bulatbayeva², D. Vesselinov³

¹*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

²*Y. Altynsarin National Academy of Education, Astana, Kazakhstan*

³*Kliment Ohridsky Sofia University, Sofia, Bulgaria*

Phraseological units in a foreign language speech of schoolchildren as an indicator of communicative competence

Abstract. The article is devoted to the use of phraseological units in the everyday foreign language speech of schoolchildren with the aim to develop communicative and ethnocultural competencies. The relevance of the research is determined by the fact that one of the most important sources of introducing students to figurative and expressive foreign language speech is the fund of phraseological units. The phraseological fund of the language is one of the most interesting and productive objects that clearly demonstrate national and cultural traditions, values, and features of the worldview, as well as the rapidly growing role of intercultural communication in the modern world. According to the authors, the use of phraseological means in foreign language lessons contributes to the solution of didactic and educational tasks: the development of communication skills, and memory; development of artistic thinking; acquaintance with the history and culture of their community and abroad; education of moral and spiritual qualities of a person. The article also presents frequently used phraseological units, divided into thematic parts. The article also presents principles and directions of improving the methodology of introducing phraseological material in teaching English in the secondary education system to form and develop intercultural communicative competence. The results of the study can be used in the educational process of teaching English at school and other educational organizations, as well as in compiling and developing textbooks, and teaching aids for teaching English.

Keywords: phraseological units, methodology, communicative competence, skills development, educational process, secondary school.

References

1. Maslova V.A. Lingvokul'turologiya: Uchebnoe posobie dlya studentov vysshih uchebnyh zavedenij [Linguoculturology: Textbook for students of higher educational institutions] (Moskva: Akademiya, 2001, 297 s.) [Moscow: Academy, 2001, 297 p.]. [in Russian]
2. Babkin A.M. Russkaya frazeologiya, ee razvitiye i istochniki [Russian phraseology, its development and sources] (Moskva, 1970) [Moscow, 1970]. [in Russian]
3. Baranov M.T. Metodika izucheniya leksiki i frazeologii v srednej shkole [Methods of studying vocabulary and phraseology in high school] Moskva, 1988 [Moscow, 1988]. [in Russian]
4. Berdyaev N.A. Filosofiya svobody. Smysl tvorchestva [Philosophy of freedom. The meaning of creativity] Moskva, 1989 [Moscow, 1989]. [in Russian]
5. ZHukov V.P. Semantika frazeologicheskikh oborotov [Semantics of phraseological turns] (Moskva, 1978, 158 s.) [Moscow, 1978, 158 p.]. [in Russian]
6. Vaulina E. Spotlight. Student's Book. English in Focus (Moscow: Prosveshchenie, 2010).
7. Skalkin V.L. English Communicative Exercises: manual for teachers (Moscow: Prosveshchenie, 1983, 126 p.).
8. Cambridge International Dictionary of Idioms. Available at: <http://dictionary.cambridge.org/ru/> (accessed 27.03.2022).
9. Book of English Idioms, with Explanations.– Available at: <http://examples.yourdictionary.com/idiom.html> (accessed 27.03.2022).
10. Dictionary of English Colloquial Idioms. [Available at: <https://www.usingenglish.com/reference/idioms/> (accessed 27.03.2022).

Авторлар туралы мәлімет:

Ибраева З.Р. – Филология факультетінің Шет тілдер кафедрасының PhD докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Булатбаева К.Н. – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, бас ғылыми қызметкер, Ы. Алтынсарин атындағы ұлттық білім академиясы, Астана, Қазақстан.

Веселинов Д. – филология ғылымдарының докторы, профессор, Классикалық және жаңа филология факультеті деканының орынбасары, Ақпарат және мұғалімдердің біліктілігін арттыру бөлімінің меңгерушісі, Киелі Климент Охридский атындағы София университеті, София, Болгария.

Ibrayeva Z.R. – Ph.D. student of the Department of Foreign Languages of the Philological Faculty, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Bulatbayeva K.N. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Chief Researcher of the National Academy Of Education named after I. Altynsarin, Astana, Kazakhstan.

Vesselinov D. – Doctor of Philological Sciences, Professor, Deputy Dean of the Faculty of Classical and New Philology, Head of the Department for Information and Teacher Development, “St. Kliment Ohridski” Sofia University, Sofia, Bulgaria.

Ж.Ж. Көктеубай¹
Р.Е. Калдыбекова²
Н.Н. Карменова¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

²Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
(E-mail: zhuldyz.kokteubay@mail.ru, razia-75@mail.ru, nuri2909@mail.ru)

География сабақтарында Блум таксономиясының танымдық моделінде деңгейленген тест тапсырмаларын қолданудың тиімділігі

Аңдатпа. Аңдатпа. Қазіргі кезде мектеп географиясының теориялық білім мазмұнының жаңаруына байланысты географияны оқыту әдістемесі мен логика арасындағы байланыс нығая түсуде.

Бұған ерекше қажеттілік оқу бағдарламасында қамтылатын ғылыми ұғымдарды нақты таңдауға байланысты туындады. Ойлау арқылы оқушыларды оқуға үйрету, олардың бойына іскерлік пен дағдыны қалыптастыру және өзін-өзі тәрбиелеу дағдылары. Білімді меңгеру үшін танымдық ойлаудың білу, түсіну, қолдану, талдау, жинақтау бағалау деңгейлерін оқушылар пайдалана білуі керек.

Мақалада еліміздегі жаңартылған білім мазмұны жағдайында Блум таксономиясының танымдық моделіне сәйкестендіріліп құрастырылған тест тапсырмаларын география сабақтарында қолданудың тиімділігі қарастырылады. Американдық психолог Бенджамин Блумның танымдық таксономиясындағы ойлау дағдыларын қарапайым, орта және жоғарғы деңгейлерге топтап, оқу бағдарламасына сәйкес әзірленген тест тапсырмаларын оқытуда қолданудың әдістемесі ұсынылады. Жаңа педагогикалық технологиялар тұлғаның ойлау жүйесін қалыптастыруды, әр түрлі жағдаяттарда нақты шешімдер қабылдай білуге үйретуді мақсат етеді десек, бұл педагогикалық ұстанымдар - білім беруді жаңартудың негізгі өзегі. Қазіргі даму кезеңдегі басты мәселелердің бірі – мектептегі білім беру жүйесінде оқыту үрдісін технологияландыру.

Зерттеуде Алматы қаласындағы №163 -ші мектеп гимназияның 8-ші сынып оқушыларының қатысуымен жүргізілген эксперимент барысы және оның тиімді нәтижелері сараланады. Бақылау және эксперименттік топтағы 61 оқушы қатысқан зерттеудің диагностикалық және қорытында бағалау кезеңдеріндегі нәтижелер сарапталып, әдістеменің тиімділігі дәлелденген.

Жүйелі сөйлеуге, жүйелі ойлауға тәрбиелейтін осы іспеттес тапсырмалар мен жаттығулар оқушының өздеріне деген сенімін арттырып, іс-әрекеттеріне жауапкершілікпен қарауға үйрететіні сөзсіз.

Түйін сөздер: жаңартылған білім; Блум таксономиясы; танымдық модель; ойлау дағдылары; педагогикалық технология; диагностикалық бағалау; қорытынды бағалау.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-14-4-146-154>

Кіріспе

Бүгінгі таңда қазақстандық білім беру жүйесінде оқытудың мазмұны жаңарып, жаңаша көзқарас пайда болды. Осыған байланысты ұстаздар алдында оқытудың әдіс-тәсілдерін үнемі жаңартып отыру және технологияларды меңгеру, оны тиімді қолдана білу міндеті тұр. Өйткені кез келген мемлекеттің өсіп-өркендеуі, әлем елдері арасындағы беделі оның ұлттық білім жүйесінің деңгейіне, даму бағытына қарай айқындалады.

Еліміздің білім беру үдерісіне енген жаңартылған білім беру бағдарламасы - уақыт талаптарына сәйкес өскелең ұрпақтың сұранысын қанағаттандыратын тың ережелері бар құжат деуге болады.

Жаңартылған оқу бағдарламасының ерекшеліктері:

- Пән мазмұны спиральді қағидатпен берілуі;
- Блум таксономиясы бойынша оқу мақсаттарының иерархиясы;
- Оқу үдерісін ұзақ мерзімді, орта мерзімді және қысқа мерзімді жоспарлар арқылы ұйымдастыру;
- білім беру бағдарламасын жаңарту және өлшемдік бағалау жүйесін енгізу контекстінде мұғалімдердің педагогикалық шеберлігін жетілдіру.

Басты ерекшеліктер қатарында атап көрсетілген Бенджамин Блумның таным деңгейлерінің таксономиясы – мектеп географиясын оқыту барысында теориялық білімді терең меңгертіп, оқушылардың қызығушылығы мен танымдық белсенділіктерін арттыратын оқыту технологиясының бірі. Оқыту технологиясының атауы педагогикалық мақсатты айқындайтын таным деңгейлерінің алғашқы авторларының бірі америкалық ғалымы Б. Блумның есімімен аталған. Блум жүйесі арқылы уақытты тиімді пайдалана отырып қолдануға және сапалы білім беру мен оқушылардың өзін-өзі бағалауға қол жеткізуінің мүмкіндігі зор[1].

Блум таксономиясы адамның ақыл ой қабілеттерінің құрылымы танымдық үдерісінің ең қарапайымынан бастап, жоғары ойлау дең-

гейлеріне біртіндеп өту жолында қарқынды іс-әрекетке бастайтын 6 деңгейге сәйкес тапсырмаларды құруды қажет етеді. Нақтылап айтқанда, таксономияның бастапқы саналатын бұл нұсқасы ең негізгі ұғым қалыптастыру сатысынан (білім) бастап, ең жоғарғы сатысы ретінде көрсетілген (бағалау) деңгейіне дейінгі иерархиялық жүйені қамтиды. Бұл оқыту технологиясындағы ерекшелік, онда ойлау құрылымдалған және қолдануға қолжетімді түрде берілген [2].

Білім когнитивті модель пирамидасының ең маңызды бөлігі болса да, бұл өлшем іс жүзінде төрт түрлі білімге бөлінеді (сурет 1).

Сурет 1. Танымдық (когнитивті) модельдегі қалыптасатын білім түрлері [3]

Жоғарыда берілген білімнің осы формаларының ережелері қаншалықты нақты немесе абстрактілі екендігін көрсетеді деп есептеуге болмайды. Мысалы, процедуралық білім әрқашан тұжырымдамалық білімге қарағанда абстрақтылы бола бермейді. Осыған қарамастан, білімнің әртүрлі формаларын бөліп көрсету маңызды, бұл оның ойлағаннан гөрі динамикалығын және түсіну кезеңіне өтпес бұрын еске түсіруге болатын бірнеше түрлі білім түрлері бар екенін көрсетеді.

Зертеу әдістері

Білім беруде Блумның танымдық таксономиясы бойынша оқушыға ойлау дағдыларын қалыптастырудың түрлі әдістемелері

соңғы жылдары мектептегі оқу үдерісінде қолданылып, оң нәтижелерін беріп келеді. Дегенмен, әлі де зерттеуді қажет ететін педагогикалық әдіс-тәсілдердің түрлері жетерлік. Олардың қатарында когнитивті модельдегі сатылық жүйені қарапайым, орта, жоғарғы деңгейлерге топтап тест тапсырмалары түрінде оқу жетістіктерінің нәтижесін айқындау әдістемесін атауға болады. Иерархиялық жүйені пайдаланып, оқу жетістіктерін анықтау алдында олардың сипаттамасын айқындаудың қажеттілігі ерекше. Себебі, әрбір танымдық деңгейдің оқушыға білім беруде өзінің атқаратын функциялары айқын.

Білу – таным мен ойлаудың бастапқы яғни, төменгі сатысы ретінде қарастырылады. Бұл деңгей мәліметтерді қайталау немесе тану арқылы есте қалай сақталғанын тексеру, ақпарат пен ойдағы деректерді еске түсіреді.

Түсіну – таным мен ойлау орта деңгейі. Жаңа материалдағы білімді түсінгенін анықтау үшін, диалогтық байланыс жасау. Оқушылардың ойларын сұрақтар арқылы тексеру, болжам жасату. Жаңа мағлұматты түсінуін қамтамасыз ету. Жаңа сабақ түсіндіріліп болғаннан кейін оқушылардың қалай меңгергендігін анықтау кезеңі.

Қолдану – бұл да таным мен ойлаудың орта деңгейі қатарында саналады. Бұл деңгей оқу материалын нақты жағдайда және мүлдем жаңа ситуацияда қолдануды меңзейді. Мұнда әдіс-тәсілдер мен ұғымдарды, заңдарды, қағидаларды, теорияларды, практикалық тұрғыда күнделікті өмірде қолдану болып табылады. Оқу жетістіктері түсіну деңгейіне қарағанда жаңа ақпаратты анағұрлым тереңірек меңгеруді қажет етеді.

Талдау – таным мен ойлаудың жоғары деңгейі. Оқу мазмұнының құрылымы анық байқалуы үшін оны құрамдас бөліктерге бөлу: бүтіннің бөліктерін ажырату; бүтіннің бөліктерінің арасындағы өзара байланыстарды анықтау, бүтіннің қалайша ұйымдастырылғандығын сезіну. Бұл деңгей оқу материалының мазмұнын сезінумен қатар, оның ішкі құрылысын қалайша құралатындығын меңзейді.

Жинақтау – таным мен ойлаудың жоғарғы сатысында қарастырылады. Оқу материалындағы жеке бөлшектерден немесе шашылған дүниелерден жаңа жасауға көмектесу. Жалқыдан жалпыға бағыттау. Ойын жинақтап, проблеманы шешудің өзіндік үлгісін жасайды.

Бағалау – бұл деңгейді де таным мен ойлаудың жоғарғы сатысы қатарына жатқызуымыз заңдылық. Себебі, оқу материалының нәтижесін анықтау, ол туралы өзіндік пікір келтіру, ойын білдіру - осы деңгейдің басты ерекшелігі болып табылады. Басқаша айтқанда, деңгей алдыңғыларының оқу жетістіктерін анықтауды меңзейді. Ақпараттың немесе жаңа білімнің өзі үшін керектісін, құндылығын айқындау, ой қорыту, бағыт беру, идеялармен бөлісу, өзіне қажеттісін таңдау [4].

Зерттеу 2021/2022 оқу жылының қазан-қараша айларында Алматы қаласы, Медеу ауданы №163 мектеп гимназияда 6 апта көлемінде жүргізілді. Сондай-ақ зерттеу жұмыстарын жүргізуге білім деңгейі шамалас 8 - ші сыныптардан жалпы саны - 61 оқушы қатысты. Оқушылардың 29 -ы эксперимент, ал 31-і бақылау тобында болды.

Зерттеудің негізгі мақсаты – кеңістіктік ойлау және картографиялық дағдыларды қалыптастыру, географиялық білімді тәжірибеде, күнделікті өмірде қолдану дағдыларына қалыптастыру. Өйткені, географиядан жаңартылған мазмұндағы білім беру оқушының жаратылыстану құбылыстарын суреттей, түсіндіре және болжай білуіне және бойында күзіреттілік дағдыларын қалыптастыруға бағытталған [5].

Күнтізбелік жоспарға сәйкес, зерттеу 8-сыныптың география пәнінің оқу бағдарламасындағы «Картография және картографиялық деректер базасы» бөліміндегі тақырыптарын оқытуға арналды [6].

Аталған бөлімдегі қамтылған тақырыптар оқушылардың шығармашылық қабілеттерін шыңдауға, әсіресе тақырыптық карталарды терең оқып меңгеруіне мүмкіндік беретінін рас, дегенмен, тапсырмалардың бірқатарында саяси картаны оқып-үйренуге де мол мүмкіндік беретін тұстарының бар екендігін айта кетудің артықшылығы жоқ.

Географиядан білім жинақтауда картаның маңызы зор екені түсінікті. Жалпы, географиялық нысанның орналасқан кеңістіктегі орнын анықтау, сондай-ақ географиялық картаның мағлұматтарын күнделікті өмірде орынды пайдалану өте маңызды.

Осы тұрғыдан қарастыра келе, зерттеуді оқулықтағы білімді қамти отырып, картографиялық білім бойынша тест тапсырмалары жоғарыда аталған деңгейлер бойынша (төмен, орташа, күрделі) құрастырылды. Эксперимент барысында пайдаланылатын Тест тапсырмаларын құрастыруға 8-сынып оқулығы және география пәнінен тест жинағы қолданылды [6, 30 б., 7].

Дайындалған тапсырмалар мектептің әдістемелік бірлестік мүшелерінен құралған комиссияға ұсынылып, диагностикалық және қорытынды кезеңге арналған тапсырмалар мен эксперимент барысында 4 аптаға арналған тапсырмаларды іріктеу жұмыстарын ұйымдастырдық. Диагностикалық және қорытынды кезеңге арналған тапсырмалар мазмұны оқу жоспарында оқытылып жатқан тақырыптар бойынша құрастырылды.

Мұнда берілген тапсырмалар Блум таксономиясына сәйкестендіріліп, қарапайым, орташа, күрделі деңгейлерге топтастырылды. Оқушының жауап беру мүмкіндігін ескере отырып, ұсынылған сұрақтардың саны келесідегідей:

- қарапайым деңгей (білу) - сұрақтар саны - 5;
- орта деңгей (түсіну, қолдану) - сұрақтар саны - 5;
- жоғарғы деңгей (талдау, жинақтау, бағалау) - 5

Оқу жетістіктерін диагностикалық бағалау аяқталған соң, төрт аптаға жоспарланған экспериментіміздің негізгі бөлігін бастадық. Бірлестік мақұлдаған тест нұсқаларын әр аптада пайдалана отырып, оқу ағымындағы сабақ біткенде, әр аптада қосымша 1 сағат көлемінде тест тапсырмаларымен жаттығу жұмыстары жүргізілді. Оқыту барысында картадағы номенклатура, шартты белгілер бойынша тест тапсырмаларын орындамас бұрын жаттығу-

лар арқылы оқушыларды қызығушылығын арттыру мақсатында жұмыстар жүргізілді. Алғашқы апталарда топтық жаттығулар түрінде болса, үшінші және төртінші апталарда жеке оқушылар осы іспеттес тапсырмаларды орындады.

Талқылау

Эксперимент география сабақтарындағы картографиялық білімнің жаңартылған мазмұн жағдайында Блум таксономиясының танымдық моделіндегі деңгейленген тест тапсырмаларын қаншалықты тиімділігіне көз жеткізу мүмкіндігін көрсетті. Әдетте мұғалімдер тест тапсырмаларын бір бағытта құрастырып, жүйеленген тапсырмалар арқылы пайдаланбағандықтан оның тиімді тұстарын байқауға мүмкіндіктері болмайды [8].

Жалпы, тест тапсырмалары негізгі төрт түрде құрастырылады:

- жабық түрдегі тапсырмалар;
- ашық түрдегі тапсырмалар;
- сәйкестендіру тапсырмалары;
- дұрыс реттілік орнатуға арналған тапсырмалар.

Зерттеу барысында тест тапсырмаларының ашық және дұрыс реттілік орнатуға арналған тапсырмалар түрінде ұсынылуы тиімді нәтижеге қол жеткізудің амалдары ретінде қолданылды. Дегенмен, тест тапсырмаларын пайдаланудың оқушының өз ойын жеткізу, сөйлеу дағдыларын дамытуға қаншалықты ролі бар екеніне ғалымдар арасында кереғар пікірлер бар [9].

Көптеген ғалымдар тест тапсырмаларын білімді тексеру құралы ретінде ғана пайдалануға болатынын айтады. Ал ғалымдардың келесі тобы, тест арқылы уақытты үнемдеу тиімді екенін дәлелдеуде. Жалпы, тест тапсырмалары оқыту үдерісіндегі кемшіліктерді анықтауға және жоюға ықпал етеді. Тестілеудің арқасында оқушылардың логикалық ойлауы мен түсіну қабілеті дамиды [10]. Сондай-ақ, ақыл-ойды дамытуға бағытталған тапсырмаларды қамтиды, яғни салыстыру, талдау, балама іздеу және т.б. Ресей ғалымы

А.Берлянт өз зерттеулерінде картаграфиялық білім бойынша ұйымдастырылған тапсырмалар мен түрлі жаттығулардың географиялық білімді практикада ұштастыруға септігін тигізетінін нақтылаған.[11]. Ал, картограф Б.Жумаділда картаграфиялық білім тест тапсырмаларында қалыптасып, кескін карта бойынша жұмыстар ұарысында одан әрі даму мүмкіндігі зор екендігіне ғылыми ізденістерінде айрықша тоқталады [12].

Нәтижелер

Диагностикалық бағалау кезеңі – зерттеуге қатысушы оқушылардың тәжірибеге дейінгі пәндік білімді, дағдыларды игеру ерекшеліктерін анықтау, оқу іс-әрекетін игеру деңгейін білу үшін жүргізілетін бақылау түрі. Әдетте айқындау кезеңі оқу жылының басында немесе бір тарауды бастар алдында жүргізілсе, эксперимент жоспарланған жағдайда - зерттеуге қатысушы эксперименттік топ (ЭТ) оқушыларының тәжірибеге дейінгі пәндік білімді, дағдыларды игеру ерекшеліктерін анықтау амалы болып табылады. Ал, бақылау тобының (БТ) оқушыларының оқу жетістіктерінің

нәтижелері ЭТ оқушыларының экспериментке дейінгі және эксперименттен кейінгі нәтижелерді сараптауда салыстырмалы көрсеткіш ретінде пайдаланылады (кесте1).

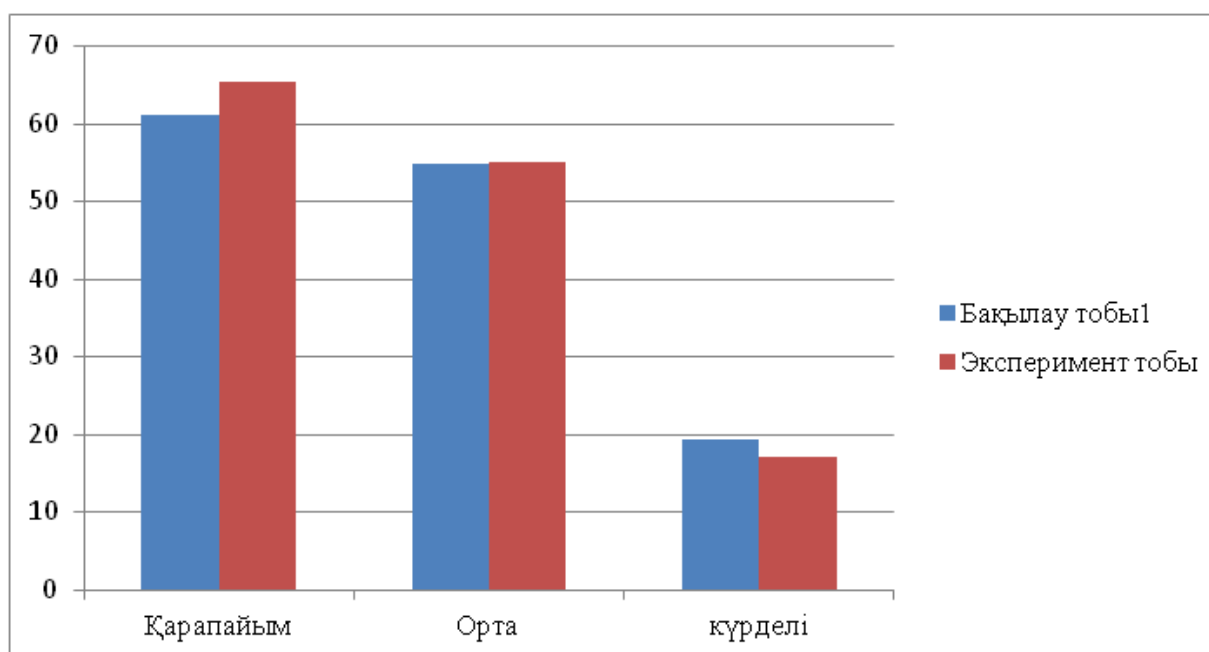
Кесте 1

Алдыңғы тестілеу нәтижелері

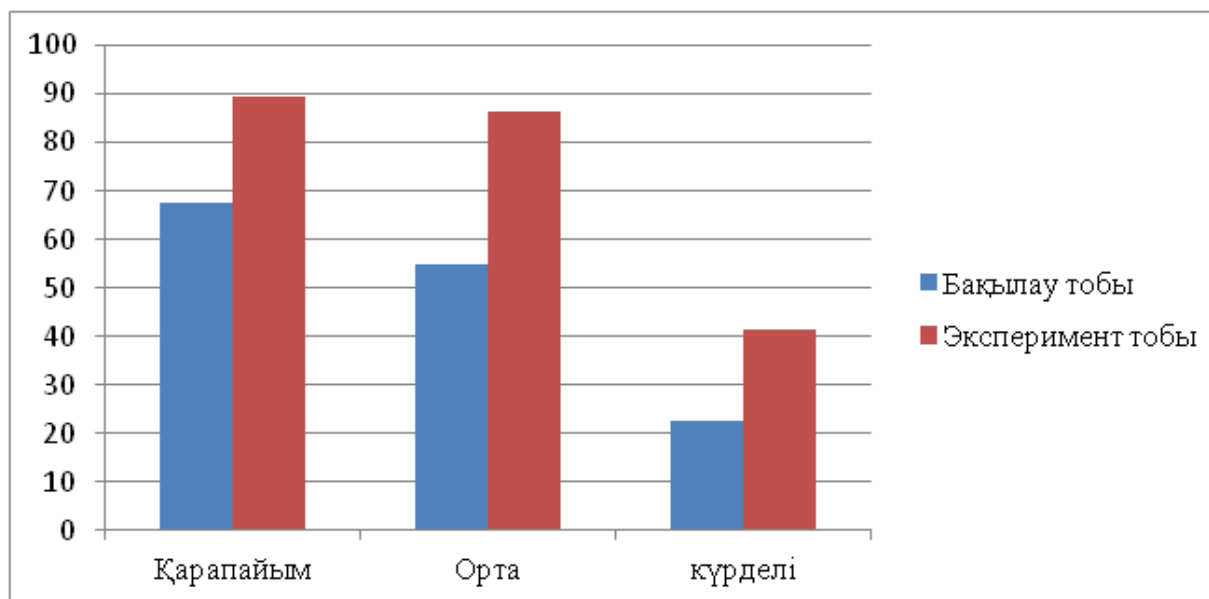
Деңгейлер	Бақылау тобы		Эксперименттік топ	
	саны	(%)	саны	(%)
қарапайым	19	61,2	19	65,5
орташа	17	54,8	16	55,1
күрделі	6	19,3	5	17,2
Барлығы	31	100	29	100

Кестедегі мағлұматтардан байқағанымыздай, эксперимент топтағы оқушылардың білім деңгейлерінде алдыңғы тестілеуде аса айырмашылық байқамалған. Егер екі топтағы оқушылардың санын есептесек, білім дәрежесі тең шамада (Сурет 2).

Қорытынды кезең - қалыптастырушы бағалау кезеңіндегі алған дағдылары бойынша айқындалды. Бұл кезеңде алдыңғы тестілеуден айырмашылық эксперимент топта байқалды (кесте 2).

Сурет 2. Диагностикалық кезең (алдыңғы тестілеу) нәтижелері

Сурет 3. Қорытынды кезең (кейінгі тестілеу) нәтижелері

Кесте 2 Кейінгі тестілеу нәтижелері

Деңгейлер	Бақылау тобы		Эксперименттік топ	
	саны	(%)	саны	(%)
қарапайым	21	67,7	26	89,6
орташа	16	54,8	25	86,2
күрделі	7	22,5	12	41,3
Барлығы	31	100	29	100

Қорытынды кезең диагностикалық кезеңге қарағанда мүлдем басқа сипатта сараланады. Эксперименттік топта қарапайым деңгейде 61,2% -дан, 89,6%, орта деңгей бойынша 54,8% -дан, 86,2%, ал күрделі деңгейлі сұрақтар 19,3% -дан 41,3% -ға көтерілген (Сурет 3).

Педагогикалық эксперимент нәтижесі оң көрсеткішке ие болды, яғни танымдық деңгейдің төменгі сатыларында құрастырылған сұрақтар жылдам орындауға оқушыны дағдыландырса, күрделі деңгейлеріндегі сұрақтарға оқушылардың дұрыс жауап беруі алдыңғы кезеңнен анағұрлым артқаны байқалды. Бұдан шығатын қорытынды зерттеушілер тарапынан зерттеудің тиімді әдісі таңдалған, сонымен қатар, зерттеу дұрыс ұйымдастырылған деп түсіндіріледі. Жалпы, негізгі мектепте оқушылардың шығармашылық дағдыларын арттыра отырып, оқытудың осы түрі

арқылы оқушы өз бетінше шешім қабылдауға, өз ісіне жауапкершілікпен қарауға үйретіні анық.

Қорытынды

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей бақылау тобына қолданылған ағымдағы бағдарлама негізіндегі оқытудағы айырмашылықтар аса қатты өзгеріс байқатқан жоқ. Ал керісінше, эксперименталды топ оқушыларында эксперименттен кейін студенттердің картаграфиялық білім дағдылары айтарлықтай артқаны дәлелденді. Әсіресе, “Картаграфия және картаграфиялық деректер базасы” бөлімінде оқытылатын ұғымдар мен осы бөлімге қатысты сұрақтарға жылдам жауап беретін мүмкіндіктері артты. Екі топтағы (эксперименттік және бақылау тобы) оқушылардың ынтасы мен белсенділігі әсіресе номенклатура бойынша берілетін тапсырмаларды орындауда байқалды. Бұдан шығатын қорытынды, тек өтілген тақырыпқа ғана емес, оқушылардың белсенділіктері мен қызығушылықтарын арттыруды, картадағы номенклатуралық тапсырмалар арқылы іске асыруды әр сабақта географ мұғалімдер назарда ұстауы керек. Себебі, картаграфиялық білім географияның ажырамас бір бөлігі деп қарастырсақ, оны жетілдіріп отырудың маңызы зор екені де түсінікті.

Әдебиеттер тізімі

1. Особенности обновленного содержания учебной программы по географии в казахстанских школах. [Электронный ресурс] – URL: <https://moluch.ru/archive/206/50546/p385-388.pdf>. (дата обращения: 05.01.2022).
2. Erdoğan T. The View of Primary School Fourth Grade Students and Teachers' Questions about Turkish Language Lessons in the Terms of the Revised Bloom Taxonomy. Education and Science. – 2017. – Vol. 42(192). – P. 173-191.
3. Anderson L.W., ve Krathworthl D.R. (Ed.). A taxonomy for learning, teaching and assisting: A revision of Bloom's taxonomy of education objectives. – New York: Longman, 2001. – 308 p.
4. Абилкасимова Г., Нурбаева А.Д. Педагогикалық зерттеулер және оның әдістері. Қазақстанның ғылымы мен өмірі. – 2019. – №2. – Б.102-107.
5. Калдыбекова Р.Е., Абдиманапов Б.Ш., Карменова Н.Н. География сабақтарында оқушылардың жоғары деңгейдегі ойлау дағдыларын қалыптастыру (Блум таксономиясы бойынша) БҚУ хабаршысы. – 2021. – 3(83). – Б. 19-26. DOI: 10.37238/1680-0761.2021.83(3).3.
6. Әбілмәжінова С., Каймулдинова К. География. Жалпы білім беретін мектептің 8-сыныбына арналған оқулық. – Алматы: Мектеп. – 2018. – 256 б.
7. География пәнінен тест жинағы. – Астана: Білім беру мен тестілеудің мемлекеттік стандарттарының ұлттық орталығы, 2005. – 394 б.
8. Педагогическое тестирование как средство повышения качества контроля и оценки эффективности учебного процесса. [Электронный ресурс] – URL: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=815p13-17.pdf>. (дата обращения: 11.01.22).
9. Семеновская С.А. Основы тестологии. – Саратов: Саратовский государственный университет, 2015. – 57 с.
10. Kaldybekova R., Aksoy B., Abdymanapov B. Impact of activity-based map literacy skills teaching on academic achievement levels of secondary school students in Kazakhstan. Review of International Geographical Education (RIGEO). – 2021. – Vol. 11(1). – P. 151-167. DOI: 10.33403/rigeo.853728.
11. Берлянт А.М. Картографический словарь. – Москва: Научный мир, 2015. – 424 с.
12. Жұмаділда Б.Ы. Картография негіздері. – Қарағанды: Ақ Нұр, 2012. – 132 б.

Ж.Ж. Коктеубай¹, Р.Е. Калдыбекова², Н.Н. Карменова¹

¹Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан

²Казахский национальный педагогический университет им.Абая, Алматы, Казахстан

Эффективность использования уровневых тестовых заданий в когнитивной модели таксономии Блума на уроках географии

Аннотация. В настоящее время в связи с обновлением содержания теоретических знаний школьной географии укрепляется связь между методикой преподавания географии и логикой.

Особая необходимость в этом возникла в связи с четким выбором научных понятий, охватываемых учебной программой. Обучение учащихся чтению через мышление, формирование у них умений и навыков, навыки самообразования. Для усвоения знаний учащиеся должны уметь использовать уровни познавательного мышления, понимания, применения, анализа, обобщения и оценки.

В статье рассматривается эффективность использования на уроках географии тестовых заданий, составленных в соответствии с когнитивной моделью таксономии Блума в условиях обновленного содержания образования в стране. Предложена методика использования навыков мышления в когнитивной таксономии американского психолога Бенджамина Блума при обучении тестовым заданиям, разработанным в соответствии с учебной программой, группируя их в простые, средние и высшие уровни.

Новые педагогические технологии нацелены на формирование системы мышления личности, обучение умению принимать конкретные решения в различных ситуациях. Одной из главных проблем на

современном этапе развития является технологизация процесса обучения в системе школьного образования.

В исследовании анализируется ход эксперимента с участием учащихся 8-х классов школы-гимназии г. Алматы и его эффективные результаты. Проанализированы результаты диагностического и оценочного этапов исследования, в которых принял участие 61 учащийся контрольной и экспериментальной групп, доказана эффективность методики.

Подобные задания и упражнения, воспитывающие системную речь, системное мышление, несомненно, повышают уверенность ученика в себе и учат ответственно относиться к своим действиям.

Ключевые слова: обновленное образование, таксономия Блума, когнитивная модель, навыки мышления, педагогическая технология, диагностическое оценивание, итоговое оценивание.

Zh.Zh. Kokteubay¹, R.Ye. Kaldybekova², N.N. Karmenova¹

¹Kazakh National Women's Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

²Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

The efficiency of using leveled test items in the cognitive model of Bloom's taxonomy in geography lessons

Abstract. At present, in connection with the renewal of the content of theoretical knowledge of school geography, the connection between the methods of teaching geography and logic is being strengthened. A special need for this arose in connection with a clear choice of scientific concepts covered by the curriculum. Teaching students to read through thinking, developing their skills and abilities, and self-education skills. To acquire knowledge, students must be able to use the levels of cognitive thinking, understanding, application, analysis, generalization, and evaluation.

The article discusses the effectiveness of using test items in geography lessons, compiled in accordance with the cognitive model of Bloom's taxonomy, in the context of the updated content of education in the country. A method of using thinking skills in the cognitive taxonomy of the American psychologist Benjamin Bloom is proposed for teaching test tasks developed in accordance with the curriculum, grouping them into simple, intermediate, and higher levels.

New pedagogical technologies are aimed at the formation of a person's thinking system, teaching the ability to make specific decisions in various situations. One of the main problems at the present stage of development is the technologization of the learning process in the school system.

The study analyzes the course of the experiment with the participation of 8th grade students at the gymnasium school in Almaty and its effective results. The results of the diagnostic and evaluation stages of the study, in which 61 students of the control and experimental groups took part, were analyzed, and the effectiveness of the methodology was proved.

Such tasks and exercises that bring up systemic speech, and systemic thinking, undoubtedly, increase the student's self-confidence and teach him to be responsible for his actions.

Keywords: updated education, Bloom's taxonomy, cognitive model, thinking skills, pedagogical technology, diagnostic evaluation, final assessment.

References

1. Osobennosti obnovlennogo sodержaniya uchebnoj programmy po geografii v kazahstanskih shkolah [Features of the updated content of the curriculum in geography in Kazakhstani schools]. [Electronic resource] – Available at: <https://moluch.ru/archive/206/50546/p385-388.pdf>. (Accessed: 05.01.2022). [in Russian]
2. Erdoğan T. The View of Primary School Fourth Grade Students and Teachers' Questions about Turkish Language Lessons in the Terms of the Revised Bloom Taxonomy. *Education and Science*, 42(192), 173-191 (2017).
3. Anderson L.W., ve Krathworthl D.R. (Ed.). *A taxonomy for learning, teaching and assisting: A revision of Bloom's taxonomy of education objectives* (New York: Longman, 2001, 308 p.).

4. Abilkasimova G., Nurbaeva A.D. Pedagogikalyk zertteuler zhane onyn adisteri. Kazakstannyn gylmy men omiri [Pedagogical research and its methods. Science and life of Kazakhstan], 2, 102-107 (2019). [in Kazakh]
5. Kaldybekova R.E., Abdimanapov B.SH., Karmenova N.N. Geografiya sabaktarynda okushylardyn zhogary dengejdegі ojлаu dagdylaryn kalyp tastyru (Blum taksonomiyasy bojnynsha) BKU habarshysy [Formation of high-level thinking skills of students in geography classes (according to Bloom's taxonomy) Bulletin of BKU], 3(83), 19-26 (2021). DOI: 10.37238/1680-0761.2021.83(3).3. [in Kazakh]
6. Abilmazhinova S., Kajmuldinova K. Geografiya. ZHalpy bilim beretin mekteptin 8-synybyna arналган okulyk [Geography. Textbook for the 8th grade of a general education school] (Almaty: Mektep, 2018, 256 b.) [Almaty: School, 2018, 256 p.]. [in Kazakh]
7. Geografiya paninen test zhinagy [Geography test set] (Astana: Bilim beru men testileudin memlekettik standarttarynyn ul'kyk ortalygy, 2005, 394 b.) [Astana: National Center of State Standards of Education and Testing, 2005, 394 p.]. [in Kazakh]
8. Pedagogicheskoe testirovanie kak sredstvo povysheniya kachestva kontrolya i oenki effektivnosti uchebnogo processa. [Electronic resource] – Available at: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=815p13-17.pdf>. (Accessed: 11.01.22). [in Russian]
9. Semenovskaya S.A. Osnovy testologii [Fundamentals of testology] (Saratov: Saratovskij gosudarstvennyj universitet, 2015, 57 s.) [Saratov: Saratov State University, 2015, 57 p.]. [in Russian]
10. Kaldybekova R., Aksoy B., Abdymanapov B. Impact of activity-based map literacy skills teaching on academic achievement levels of secondary school students in Kazakhstan. Review of International Geographical Education (RIGEO), 11(1), 151-167 (2021). DOI: 10.33403/rigeo.853728.
11. Berlyant A.M. Kartograficheskij slovar' [Cartographic dictionary] (Moskva: Nauchnyj mir, 2015, 424 s.) [Moscow: Nauchny Mir, 2015, 424 p.]. [in Russian]
12. ZHumadiilda B.Y. Kartografiya negizderi [Basics of cartography] (Karagandy: Ak Nur, 2012, 132 b.). [in Kazakh]

Авторлар туралы мәлімет:

Көктеубай Ж.Ж. – байланыс үшін автор, 7M01515 – География мамандығының 2-курс магистранты, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

Калдыбекова Р.Е. – «География, қоршаған орта және қызмет көрсету» білім бағдарламаларының аға оқытушысы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Қазыбек би, 30, Алматы, Қазақстан.

Карменова Н.Н. – география ғылымдарының кандидаты, профессор Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан.

Kokteubay J.J. – **Corresponding author**, the 2nd year master's student in Geography, Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

Kaldybekova R.E. – senior lecturer of educational programs «Geography, environment and services», Abay Kazakh National Pedagogical University, 30 Kazybek bi str., Almaty, Kazakhstan.

Karmenova N.N. – Candidate of Geographical Sciences, Professor, Kazakh National Women's Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan.

G.U. Koishygulova¹, K.Zh. Turebayeva¹
M.Zh. Makhambetov¹, A.N. Baimagambetova²

¹K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan
²L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
(E-mail: gulshok85@mail.ru, turebaeva_kj@mail.ru, muratkim.87@mail.ru, sun-021@mail.ru)

The role of primary school teachers in evaluating the digital culture and competence of younger students

Abstract. *The article reflects issues of assessing the digital culture and competence of primary school children. The purpose of which was to find out the possibility of using the Internet space by elementary school students. The experiments were conducted in the form of a questionnaire survey of elementary school students of the Municipal State Institution of Secondary School № 19 in Aktobe according to the methodology of G.U. Soldatova and the teams of authors «Digital competence of adolescents and parents. Results of the all-Russian Study». The authors compare the concept of «digital culture» by various domestic and foreign authors, and also analyze scientific sources devoted to the formation of digital and information culture of teachers and primary school students.*

Keywords: *primary school age, information culture, digital culture, questionnaire, types of Internet users.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-141-4-155-162>

Introduction

The modern era is based on the latest digital technologies, which is commonly called information, and this era is characterized by the formation of a global media environment. According to the American futurist and sociologist E. Toffler, in the near future, new parameters of the structure of society will be based not on material values or violence, but on intelligence and knowledge that information gives.

Scientists from various countries and various fields of knowledge agree that humanity has entered a new era - Digital civilization. The term «digital civilization», as well as the terms: digital culture, digital literacy, and digital competence are often used, each of which has its own definition and content. In general, quite abstractly and generically, digital civilization

can be considered as a fundamentally different type of development of society, in which digital, and electronic means replace analog and linear formats of communication and functioning of systems [1].

For the first time, the concept of «digital literacy» appeared in the 2000s at a conference (O'Reilly Emerging Technologies 2004), held under the motto «To shape the future, you need to be there.» At this conference, the first definition of the concept of digital culture was adopted; this definition includes all Web 2.0 tools and all interactive technologies. The remaining definitions given to the concept of «digital culture» in other studies are divided into two categories. The first characterizes it as a purely technological phenomenon, and the second considers it as a phenomenon of not only technological but also humanitarian dimension [2].

According to Fluckiger, digital culture builds its definition on a set of values, knowledge, and practices related to the use of technology, the use of mass media, and the culture of communication and self-expression among young people [3]. The definition given by Greenhow and Levin on digital culture concerns digital literacy in its aspect of participation during activities using platforms and social networks [4].

In the author's scientific works of Kazakhstani researchers D.M. Dzhusubalieva, E. Yerkinai, it is proposed to introduce an elective subject «Introduction to digital culture» to educational programs of universities, including in the training of primary school teachers. According to the authors, the training of specialists for the digital economy should primarily be based not only on professional competence but also on the formation of digital culture and digital competence among future specialists, as a necessary condition of the modern world [5].

When a child crosses the threshold of school for the first time and becomes a student, he has to deal with a large amount of information. The task of the teacher at this stage is to give the child a guideline, to teach him to use a wonderful tool like the Internet, and to apply his knowledge in various fields [6].

Thus, in the learning process, when a younger student begins to get acquainted with the information environment, there are problems that hinder the effective teaching of younger students, such as the illegibility of the information received and overload in the processing of new knowledge and concepts. In this case, one of the tasks of a modern teacher is the need to educate younger schoolchildren with information tastes, to develop moral qualities of a person such as norms and values as kindness, honor, conscience, etc. [6].

Consequently, children of primary school age, in connection with the progress in their general mental development, have the desire to take a new, more «adult» position in life and perform a new, important activity not only for themselves but also for people around them. Therefore, it largely depends on the teacher to interest school young children in the educational process using

modern teaching methods and information literacy.

Through the information literacy of the future teacher, we understand a kind of part of the information culture of the individual, determined by the sphere of professional and pedagogical activity. Information culture, as well as digital culture, is presented by us as a set of modern worldviews and competence, translated into the educational process aimed at the formation of students' information culture [7].

Candidate of Pedagogical Sciences R.A. Shaukhalova in her writings cites the author's definition of the digital culture of a modern teacher as «a system of personal qualities, including components: knowledge, skills, and skills of working with information in a digital environment; ability and readiness for effective and professional information activities, a digital worldview corresponding to the current stage of development of society.» The definition of author on the digital culture of a modern teacher, in our opinion, most correctly and fully defines this concept [8].

Due to the fact that the modern student lives in the world of digital culture the role of the teacher in information culture is changing, he becomes the coordinator of the information flow. A teacher who keeps up with the times is psychologically and technically ready to use new and modern technologies in teaching today. The effectiveness of the process of forming the information and digital culture of a primary school student is conditioned by the implementation of such leading didactic principles as a scientific character, the connection of theory with practice, systematic, consistency, visibility, accessibility, and differentiated approach.

The task of a teacher who has a professional education is to help his students organize the search and selection of new material, to assess the reliability, completeness, and objectivity of the material obtained in the media space. He must teach his student how to correctly apply the information received to make decisions.

On the one hand, Due to the fact that the information culture of primary education involves the use of digital technologies, on the other hand,

they should not harm the health of the child and it is necessary to observe a reasonable regime in the organization of educational activities. The purposeful work of the school, and the teacher on the formation and digital culture of the student, in our opinion, is able to some extent to remove the problems of educational overload. The teacher should instill a love for reading fiction and cognitive literature, he should be aware of the reading activity of children.

Thus, the primary school teacher should contribute to the formation of the information and digital culture of the student, which manifests itself in the following aspects are:

- manifests itself in an interest in information activities;
- the need to realize its important role and the influence of digital culture knowledge in educational processes;
- consciously choose sources of information and own algorithms for their processing;
- make comprehensive use of the traditional, electronic, network, and other information resources;
- to realize that you are a carrier and distributor of information;
- in active informational behavior.

When solving problems of the harmonious development of information skills of primary school students, a teacher must adhere to several conditions, these are:

1. The student's information and search activity should be motivated;
2. The work of schoolchildren with additional sources of information should be voluntary;
3. Information resources should be available;
4. When working with different information sources, a student should have sufficient time for independent work;
5. Interaction of schoolchildren with the information environment should be phased.

The formation of digital culture or digital competence in the information society is one of the most important tasks of modern education. The formation of this information and digital

culture of younger schoolchildren takes place in several stages and directions: during scheduled activities and during extracurricular time. When performing scheduled tasks, the teacher is obliged to direct students to expand the sources of information through dictionary work, the use of encyclopedias, reference books, including paper and electronic; compare and compare information obtained from different sources; determine the degree of truthfulness; present your experience in the form of reports, abstracts, presentations.

The teacher in their own sphere has an opportunity to integrate the educational process of working with a computer, which allows the teacher to use advanced technologies in their lessons while making the learning process more interesting, diverse, and intensive. He has the opportunity to apply computer tests, and in a short period of time, the teacher determines the level of assimilation of the studied material in all students, which allows him to draw conclusions in a timely manner. At the same time, using a differentiated approach, the teacher has the opportunity to choose the level of difficulty of the task for a particular student. And so the teacher can differentiate tasks, depending on the level of knowledge and ability of each student. Also, the student receives an objective result indicating errors immediately after completing the test, which is impossible, for example, with an oral survey. Meanwhile, remember how we ourselves, as students, waited for the results of tests and dictation [9].

Research methods

The main research methods are the analysis of scientific sources devoted to the formation of the digital and information culture of teachers and primary school students, terminology for describing the characteristics of the digital culture of a teacher and a student, the conditions determining the scope of the study, survey methods, as well as methods used in the framework of an integrative approach to the process of forming a digital culture of a teacher.

Results and discussion

Conducted a questionnaire survey of school students in order to find out the use of the Internet. The survey was conducted among students in the 4th grade of the Municipal State Institution of Secondary School No. 19 in Aktobe. The questionnaire questions reflect the clarification of ICT competence among primary school students and characterize the following questions.

What are students using the Internet for? Questionnaire questions:

- 1) I use the Internet when preparing homework;
- 2) I use the Internet to communicate with friends;
- 3) I use the Internet to find interesting information;
- 4) I use the Internet for online and mobile games;
- 5) I use the Internet when preparing for extracurricular tasks, class hours, etc;
- 6) I use the Internet to communicate with children from other countries;
- 7) For international purposes (to practice a foreign language);
- 8) Getting knowledge about other countries, in the future this knowledge will be useful when traveling.

The following results were obtained, which are reflected in table.

This school is bilingual, i.e. in grades 4A and 4A children with the Kazakh language of instruction, and in grades 4B, 4B, 4G with Russian language of instruction. Analyzing the results, we observe that the language of instruction does not play an important role in this matter. The students' answers are almost identical, i.e. children use the

Internet for educational purposes and to search for interesting information, learn news, want to get information about other countries, and use it for online and mobile games. Fewer children want to practice a foreign language, and only a third of students are ready to communicate with children from other countries.

Children are not aware of the problems that can arise from uncontrolled use and immersion in the global information network. To make the children's stay in the information space safe is the task of parents, the child's close environment, and teachers. It is necessary to help primary school students navigate the flow of information, teach them how to use information, and discard the unnecessary information. The teacher needs, perhaps with the school's medical officer, to clearly explain to the student how much time he can be in the Internet space and how being on the Internet can affect his health. It is necessary to give vivid examples available for primary school age, using the right numbers.

In the next stage of the questionnaire, the same students were offered a task - to choose from five questions of the questionnaire the most priority for him. The work was carried out to identify the types of Internet users among elementary school students. The suggested questionnaire questions are below. The methodology was taken from G.U. Soldatova et al. from the work: «Digital competence of adolescents and parents. Results of the all-Russian study» [10].

Types of Internet users:

- 1) The Internet is used for educational purposes and to find interesting information;
- 2) The Internet is used for the purpose of communication and to search for interesting information;

Table 1. Using the Possibility of the Internet

Grade	The number of students	№1	№ 2	№ 3	№ 4	№ 5	№ 6	№ 7	№ 8
4A (A)	25	24	25	25	14	12	8	19	25
4Ә (A)	28	28	28	28	15	13	9	20	28
4Б (B)	27	27	27	27	11	16	8	16	27
4В (B)	24	24	24	23	11	15	9	12	24
4Г (G)	23	23	21	23	10	15	9	20	22

Table 2. Types of Internet users

Grade	The numbers of students	№1	№ 2	№ 3	№ 4	№ 5
4A (A)	25	8	7	5	5	2
4Ә (A)	28	9	8	6	5	2
4Б (B)	27	8	6	6	4	1
4В (B)	24	7	6	4	4	3
4Г (G)	23	6	6	4	3	2
Total	127	38	33	25	21	10
Percent	100%	30%	26%	20%	16%	8%

3) The Internet is used to search for interesting information and read news feeds on social networks;

4) The Internet is used for online and mobile games;

5) They use almost all the features of the Internet.

The results for determining the types of Internet users are shown in Table 2.

In the process of empirical observations, the following types of Internet users were identified according to Soldatova G.A.:

1. «learning-oriented» (30%) - i.e. The Internet is used for educational purposes and to find interesting information;

2. «communicators» (26%) - i.e. the Internet is used for the purpose of communication and to search for interesting information;

3. «online readers» (20%) – i.e. The Internet is used to search for interesting information and read news feeds on social networks;

4. «players» (16%) – i.e. The Internet is used for online and mobile games;

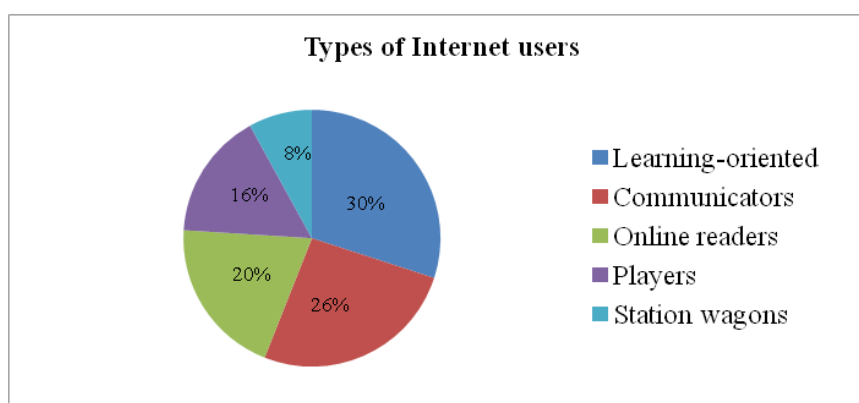
5. «station wagons» (8%) – i.e. they use almost all the possibilities of the Internet.

We have arranged this data in the form of a diagram, which is located below.

Thus, the Internet becomes a guide to the information space for schoolchildren, one of the main ways of social interaction. The information obtained from the media space is used by schoolchildren, both for educational and entertainment purposes.

Conclusion

Using the possibilities of the Internet for educational purposes, schoolchildren learn a lot of new things and expand their horizons, satisfying their cognitive needs. The task of the teacher in this matter is to ensure that children do not use unverified, unreliable material.

Diagram 1. Types of Internet users

Bearing in mind the fact that almost all children who have Internet at home like online games, the teacher, together with his parents, should control the time for games, and know which games his student prefers. Online games contribute to the development of spatial and strategic thinking, and the ability and need to communicate with other players in multiplayer online games develop communication skills. These games require the perseverance and attention of the student. Being at the computer for a long time while playing can affect the health and mental state of a younger student. When using the Internet for communication, the child

must learn interaction skills and the ability to build interpersonal connections. It is necessary to explain to the student that in fact, these will be just fleeting contacts and in real life, they will not encounter friends online.

A primary school teacher in his work is obliged to form general academic skills and abilities in his student and must teach children key competence. The learning process involves the use of various technologies, while digital technology is known to children from early childhood and accompanies them from birth. The task of the teacher is to teach his student to navigate correctly and use the information received.

References

1. Кириллова Н.Б., Астафьева О.Н., Зубанова Л.Б., Никонорова Е.В., Шлыкова О.В. Информационная эпоха: новые парадигмы культуры и образования: монография. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2019. – 290 с.
2. Ou-Sekou Youssef, Kaddar Fatiha, Zaid Abdelkarim. Characterizing the Digital Culture of Prospective Primary School Teachers // Education Research International. – 2021. – P. 1-13.
3. Fluckiger C. "L'école à l'épreuve de la culture numérique des 'élèves,'" Revue française de pédagogie. – 2008. – Vol. 163. – P. 51-61.
4. Greenhow C., Lewin C. «Social media and education: reconceptualizing the boundaries of formal and informal learning» // Learning Media and Technology. – 2016. – Vol. 41, no. 1. – P. 1-25.
5. Еркинай Е., Джусубалиева Д.М. Цифровая культура в современном образовании: проблемы и перспективы // Цифровизация и формирование цифровой культуры: социальный и образовательный аспекты. Международная электронная научно-практическая конференция. – Астрахань, 2019. – С. 22-27.
6. Татьянченко Д.В., Воровщиков С.Г. Общеучебные умения как объект управления образовательным процессом. – 2000. – № 7. – С. 38-63.
7. Ефимов В.Ф. Использование информационно-коммуникативных технологий в начальном образовании школьников // Начальная школа. – 2012. – № 2. – С. 34-37.
8. Шаухалова Р.А. Принципы формирования цифровой культуры студентов в университете // Педагогический журнал. – 2020. – Том 10. – С. 455.
9. Зубов Ю.С. Информатизация и информационная культура // Проблемы информационной культуры: сб. статей. – Москва, 1994. – 5-11 с.
10. Соддатова Г.У., Нестик Т.А., Рассказова Е.И., Зотова Е.Ю. Цифровая компетентность подростков и родителей. Результаты Всероссийского исследования. – Москва: Фонд Развития Интернет, 2013. – 144 с.

Г.У. Койшыгулова¹, К.Ж. Туребаева¹, М.Ж. Махамбетов¹, А.Н. Баймагамбетова²

¹К. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан

²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Бастауыш сынып оқушыларының цифрлық мәдениеті мен құзыреттілігін бағалаудағы бастауыш сынып мұғалімінің рөлі

Аңдатпа. Ұсынылған мақалада бастауыш сынып оқушыларының цифрлық мәдениеті мен құзыреттілігін бағалау мәселелері көрсетілген. Негізгі мақсаты бастауыш сынып оқушыларының интернет

кеңістігін пайдалану мүмкіндіктерін анықтау болды. Тәжірибе Ақтөбе қаласының коммуналдық мемлекеттік мекемесі № 19 орта мектебінің бастауыш сынып оқушыларына Г.У.Солдатова және авторлар ұжымының «Жасөспірімдер мен ата-аналардың цифрлық құзыреттілігі. Бүкілресейлік зерттеудің нәтижелері» әдістемесі бойынша сауалнама жүргізілді. Отандық және шетелдік авторлардың «цифрлық мәдениет» ұғымына салыстырмалы талдау жасалынып, сонымен қатар мұғалімдер мен бастауыш сынып оқушыларының цифрлық және ақпараттық мәдениетін қалыптастыру мәселелеріне арналған ғылыми дереккөздер сарапталды.

Түйін сөздер: бастауыш сынып оқушысы, ақпараттық мәдениет, цифрлық мәдениет, сауалнама, интернет – пайдаланушылардың түрлері.

Г.У. Койшыгулова¹, К.Ж. Туребаева¹, М.Ж. Махамбетов¹, А.Н. Баймагамбетова²

¹Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова, Актөбе, Қазақстан

²Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Қазақстан

Роль учителя начальных классов в оценке цифровой культуры и компетентности младших школьников

Аннотация. В предлагаемой статье отражены вопросы оценки цифровой культуры и компетентности детей младшего школьного возраста. С целью, которой заключались в выяснении возможности использования школьниками младших классов интернет пространства. Эксперименты проведены в виде анкетирования учеников младших классов «Коммунального государственного учреждения Средней школы № 19» города Актөбе по методике Г.У.Солдатовой и коллектива авторов «Цифровая компетентность подростков и родителей. Результаты Всероссийского исследования». Приводятся сравнение различных отечественных и зарубежных авторов понятия «цифровой культуры», а также анализируются научные источники, посвященные вопросам формирования цифровой и информационной культуры учителя и школьников начальных классов.

Ключевые слова: младший школьный возраст, информационная культура, цифровая культура, анкетирование, типы Интернет – пользователей.

References

1. Kirillova N.B., Astaf'eva O.N., Zubanova L.B., Nikonorova E.V., SHlykova O.V. Informacionnaya epoha: novye paradigmy kul'tury i obrazovaniya: monografiya [Information Age: New Paradigms of Culture and Education: monograph] (Ekaterinburg: Izd-vo Ural. un-ta, 2019, 290 s.) [Yekaterinburg: Ural Publishing House. University, 2019, 290 p.]. [in Russian]
2. Ou-Sekou Youssef, Kaddar Fatiha, Zaid Abdelkarim. Characterizing the Digital Culture of Prospective Primary School Teachers, Education Research International, 1-13 (2021).
3. Fluckiger C. "L'école ' a l' ` epreuve de la culture num ' erique des ' 'el`eves," Revue française de p'edagogie, 163, 51-61 (2008).
4. Greenhow C., Lewin C. «Social media and education: reconceptualizing the boundaries of formal and informal learning», Learning Media and Technology, 41(1), 1-25 (2016).
5. Erkinaj E., Dzhusubaliyeva D.M. Cifrovaya kul'tura v sovremennom obrazovanii: problemy i perspektivy. Cifrovizaciya i formirovanie cifrovoj kul'tury: social'nyj i obrazovatel'nyj aspekty. Mezhdunarodnaya elektronnyaya nauchno-prakticheskaya konferenciya, Astrahan' [Digital culture in modern education: problems and prospects. Digitalization and formation of digital culture: social and educational aspects. International electronic scientific and practical conference, Astrakhan], 22-27 (2019). [in Russian]
6. Tat'yanchenko D.V., Vorovshchikov S.G. Obshcheuchebnyye umeniya kak ob»ekt upravleniya obrazovatel'nym processom [General educational skills as an object of educational process management], 7, 38-63 (2000). [in Russian]
7. Efimov V.F. Ispol'zovanie informacionno-kommunikativnyh tekhnologij v nachal'nom obrazovanii shkol'nikov, Nachal'naya shkola [The use of information and communication technologies in primary education of schoolchildren, Primary school], 2, 34-37 (2012). [in Russian]

8. SHauhalova R.A. Principy formirovaniya cifrovoj kul'tury studentov v universitete, Pedagogicheskij zhurnal [Principles of formation of digital culture of students at the university, Pedagogical journal], 10, 455 (2020). [in Russian]

9. Zubov YU.S. Informatizaciya i informacionnaya kul'tura. Problemy informacionnoj kul'tury: sb. statej. [Informatization and information culture. Problems of information culture: Sat. articles] (Moskva, 1994, 5-11 s.) [Moscow, 1994, 5-11 p.]. [in Russian]

10. Soldatova G.U., Nestik T.A., Rasskazova E.I., Zotova E.YU. Cifrovaya kompetentnost' podrostkov i roditelej. Rezul'taty Vserossijskogo issledovaniya [Digital competence of adolescents and parents. Results of the All-Russian study (Moskva: Fond Razvitiya Internet, 2013, 144 s.) [Moscow: Internet Development Fund, 2013, 144 p.]. [in Russian]

Information about authors:

Койшыгулова Г.У. – **корреспонденция үшін автор**, «Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі» білім бағдарламасының 3 курс докторанты, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, А. Молдағұлова даңғ. 34, Ақтөбе, Қазақстан.

Туребаева К.Ж. – профессор, педагогика ғылымдарының докторы, Психологиялық-педагогикалық және арнайы білім беру кафедрасының меңгерушісі, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, А. Молдағұлова даңғ. 34, Ақтөбе, Қазақстан.

Махамбетов М.Ж. – Экология кафедрасының қауымдастырылған профессоры, PhD, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, А. Молдағұлова даңғ. 34, Ақтөбе, Қазақстан.

Баймагамбетова А.Н. – 6B03103 Психология білім бағдарламасының 3 курс студенті, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Koishygulova G.U. – **Corresponding author**, 3rd-year Ph.D. student by educational program «Pedagogy and methods of primary education», K.Zhubanov Aktobe Regional University, A. Moldagulova avenue 34, Aktobe, Kazakhstan.

Turebayeva K.Zh. – Professor, Doctor of Pedagogical Sciences, Head of the Psychological, Pedagogical and Special Education Department, K.Zhubanov Aktobe Regional University, A. Moldagulova avenue 34, Aktobe, Kazakhstan.

Makhambetov M.Zh. – Associate Professor of the Department of ecology, PhD, K.Zhubanov Aktobe Regional University, A.Moldagulova avenue 34, Aktobe, Kazakhstan.

Baimagambetova A.N. – the 3rd year student of educational program on 6B03103-Psycholog, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

V. Odar¹, M. Tas²
R. Masyrova³, Y. Sarmurzin⁴

^{1,2} Suleyman Demirel University, Kaskelen, Kazakhstan

³ Eurasian Technological University, Almaty, Kazakhstan

⁴ Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan
(E-mail: vahab.odar@sdu.edu.kz)

Advisor teacher training program for educational work with students

---

Abstract. *The relevance of the problem under study is due to the need to search for new forms, methods, and technologies in the implementation of interaction with modern students in the conditions of educational activities of the university. The purpose of the article is to attract the attention of teachers to the problem of readiness for educational work with students in the conditions of university education. The article investigates the development and testing of the "Advisor" program, which contributes to the formation of an idea about the organization of educational work at the university, the development of the role of the educator by advisors, the development of their organizational abilities; the formation and development of the need for self-improvement and personal growth. The leading methods of studying the problem of a teacher's readiness for educational work in a university are the study of psychological and pedagogical literature, empirical methods of psychodiagnostic, the development and implementation of a program for training university teachers for educational work with students, pedagogical experiment, reflexive method. The significance of the article consists in the analysis of the results of the approbation of the teacher training program for educational work with students' «Advisor».*

Keywords: *university, educational work, readiness, teacher's readiness for educational work.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-141-4-163-172>

Introduction

The rapid transformations of modern society have a significant impact on the personal development of the younger generation; the contingent of modern students is changing. The working conditions of teachers are undergoing significant changes, the pedagogical staff carrying out educational activities with students is being updated, the goals and objectives of university education are changing, the state policy in the field of training future specialists of the education system and the social order itself are being reformed.

Modern research concerning various aspects and problems of higher professional education reflects the growing importance of educational work in the conditions of a university as one of the requirements for ensuring the quality of higher education [1]. However, despite the general recognition of the importance of the educational activity of a university teacher, the readiness of a teacher as a subject of the educational space of a higher school is still not the subject of close attention of scientists and needs modern understanding and deep study [2]. We assume that as a result of studying the readiness of teachers for educational work with students in

the educational environment of the university, it is possible to identify the main problems of the readiness of the modern teaching staff of the university for educational work and to determine the ways of its development and improvement.

Literature review

The analysis of scientific psychological and pedagogical literature indicates that there are certain theoretical prerequisites for the study of the problem of the formation of a teacher's personality, his professional readiness, widely represented in the works of modern, primarily domestic, authors [3].

The system of supervision in higher education largely does not meet modern requirements, since in most cases it is limited to the performance of certain general pedagogical duties and is most often carried out without taking into account the individual characteristics of the student's personality [4]. Another definition, «the advisor of the student group is a person who carries out educational activities at the university, who is a spiritual mediator between society, profession and student in the development of general and professional culture, organizing a system of value relations through various activities of the student collective, creating conditions for the development of each individual, protecting the interests of students» [5]. Also, definition of the educational system as «a complex, which includes the goals of education, participants in the educational process, students and teachers who implement activities to achieve these goals, methods and methods of organizing education» [6].

The educational process at a pedagogical university involves not only the formation of a teacher's personality, but also the creation of conditions conducive to the development of professional competencies of a future teacher, including readiness to implement educational activities [7]. Considering readiness as a state depending on the characteristics of the individual and the conditions in which the activity takes place, as «the suitability or unfitness of a person to perform this work, as the presence or lack

of abilities necessary for this work» [8]. The importance is noted by pedagogical action as an initial component of mastering special skills: observation and evaluation of pedagogical phenomena in the educational process; analysis of the content of pedagogical activity; possession of pedagogical techniques; development of adaptive abilities to various conditions of activity [9].

Professional readiness is a state of personality expressing the moral characteristics of orientation, style of thinking, civic and professional position; its components are motivational, theoretical and practical components [10]. Considering professionality in activity as a qualitative characteristic of the subject of activity, which is determined by the measure of his possession of modern content and modern means of professional tasks, productive ways of its implementation [11].

Thus, the teacher's readiness for educational work with students in an educational environment includes as significant components a subjective attitude to pedagogical activity, high motivation and professional orientation, the formation of professionally significant competencies, as well as a personal-value attitude to the student.

Research methodology

The methodology of this research is based on the basic philosophical provisions on the universal interconnection and interdependence, on the general laws of the development of nature, society, human consciousness and activity; the ideas of systemic, personal, activity-based approaches to the study of pedagogical phenomena; modern concepts of education.

The educational tasks of an educational institution are implemented by the subjects of the educational process in the activity. In this regard, we consider it necessary, in the logic of our research, to note the relevance of personality-oriented and activity-based approaches in education.

A personality-oriented approach to the implementation of the educational system focuses attention in educational activities on such aspects as:

- personality development;
- formation and manifestation of individual characteristics;
- personal successes and failures;
- creating a comfortable, supportive environment;
- functioning of the system of socio-psychological support of the process of personal development of students [12].

The activity-based approach to the upbringing and development of personality in an educational institution is focused on involving students in a variety of personality-forming activities that allow them to form certain qualities and behaviours that are in demand in society. At the same time, attention is paid to increasing motivation, the gradual complication of activities and the content of its components [13]. Thus, in the modern theory of education, researchers are increasingly coming to the need to take into account the increasing importance of the environment in the development of students [14].

In order to study the readiness of teachers to carry out educational activities with students in the education system, we organized and conducted an empirical study on the basis of the Suleyman Demirel University.

The survey was conducted by 60 university teachers who provide work with undergraduate

students. To study the problems and difficulties encountered by teachers during the educational process, we selected the questionnaire «Identification of difficulties of a teacher in the implementation of the educational process».

Within the framework of the study, the self-assessment of the personal qualities of advisors was studied using the diagnostic card of T.T. Sokolova. The methodology made it possible to reflect on the teacher's readiness to carry out educational functions, to assess the civil, spiritual, moral, intellectual qualities necessary for the organization of an effective educational process, to identify unused reserves and hidden potentials of the individual.

Research results

In the article we present the results of a study where the respondents were teachers with more than five years of work experience at the university. The psychodiagnostic tools were adapted for a new sample of respondents. The program has been updated to include training sessions.

The actual data obtained during the survey of teachers on the subject of problems and difficulties in the implementation of the educational process revealed the personal and professional resources

Table 1. The main aspects of the activities of teachers-advisors that cause difficulties

№	Aspects causing difficulties	Number of respondents experiencing difficulties, %
1	Preparation of the author's educational program	43
2	Conducting diagnostics of the level of education of students	37
3	Technologies of collective creative events	35
4	Forms, methods and technologies of working with «difficult» students	32
5	Knowledge of modern educational technologies	32
6	Organization of students to participate in the social life of the university	28
7	Understanding the system of educational work	26
8	Introduction of innovative forms of educational work	15
9	Working with students' parents	15
10	Individual work with students	8

Table 2. Results of self-assessment of personal qualities by teachers-advisors as a condition of readiness to carry out educational activities with students

Self-assessment parameters	Self-assessment of the level of formation of personal qualities of teachers- advisors				
	Very high	high	Above the medium	Medium	Below the medium
Civic qualities	28	25	24	13	-
Spiritual and moral qualities	34	21	11	-	6
Intellectual qualities	16	36	26	-	-
Professional culture	12	27	20	16	8

of teachers, as well as directions for further self-development (Table 1).

The analysis of the data obtained on the scale of «Planning of educational work» showed that the definition of the goals and objectives of educational work practically does not cause difficulties for teachers-advisors: a significant part of the teaching staff (85%) is able to effectively plan the activities of a fixed student group and direct it in the right direction of development, in accordance with interests, inclinations, abilities, individual typological and age characteristics of students.

The analysis of the results of the study of self-assessment of personal qualities by teacher-advisors as a condition of readiness to carry out educational activities with students using T.T. Sokolova's diagnostic card is presented in Table 2.

Taking into account the data obtained during the initial diagnosis, the respondents were divided into three conditional groups based on the level of readiness for educational work with students; further, the article will present the dynamics of the level of readiness of advisors after the implementation of the program based on the results of repeated diagnosis (see Table 3).

Teachers with a low level of readiness for educational activities. The study revealed that the lack of desire of teachers to carry out such activities is primarily due to the desire to engage in science and teach students, rather than educate them. Teachers of this group rated their own capabilities in the implementation of educational functions within the framework of classes with

students, noting that this work is superfluous or beyond the scope of their job responsibilities.

Teachers with an average level of readiness for educational activities. This category of teachers is well acquainted with the theoretical foundations, content and technologies of educational work with students, often uses elements of various systems in their own pedagogical activities. At the same time, the use of educational technologies is disordered, situational; the positive educational activity carried out by them is insufficiently conscious and responsible.

Teachers with a high level of readiness for educational activities. They are characterized by a creative attitude to their work and a high level of motivation to carry out educational functions; they have broad and meaningful knowledge about new scientific approaches to teaching and upbringing, possess the latest educational technologies, they are characterized by empathy and sensitivity, developed pedagogical reflection.

Thus, the diagnostic results indicate that there is an urgent need for purposeful and systematic development of the majority of teachers' readiness for educational work with students. Based on the actual data of the conducted research, we consider it possible to assert that the most important factor in the formation of a teacher's professionalism is his purposeful preparation for educational work with students in the conditions of university education. Today, a higher school needs a teacher who has knowledge of the theoretical and methodological foundations of the educational process, modern technologies,

forms and methods of education, who is aware of the need for constant self-improvement of pedagogical skills.

Accordingly, when developing a training program for university teachers for educational activities, it is necessary to focus on a systematic, value-based approach, in which the value system and value orientations constitute and determine the content of the professional pedagogical position of the head of educational work with students. It is extremely important that the main motivating, guiding value in the educational space of the university is the student.

Readiness for educational work in technological terms implies the development of professional competencies in the organization of the educational process and communication, awareness of their pedagogical capabilities, continuous improvement of personal competence in the field of interaction, the development of a humanistic attitude and psychological thinking in the process of student perception, the need for creative interaction and effective communication with both students and their parents, the ability to organize collective activities of students [15; 16].

The results of the primary diagnosis of the readiness of a university teacher for educational activities showed the need to develop «Advisor» program. Based on the results of the implementation of this program, it is planned to organize the activities of the Board of Advisors, which coordinates curatorial activities in the following areas:

- organization of scientific and methodological support of the educational process in the student group;
- definition of the forms and methods of advisors' work and, in general, regulation of the curatorial system based on the provisions developed and approved at the university;
- assistance in conducting seminars, meetings, meetings, round tables, conferences in order to identify the specifics of curatorial activities at the university and exchange experience.

The analysis of the experience of the Institute of curatorship shows that in most universities this

activity is gratuitous, not paid, and the system of its stimulation in higher education, as a rule, is insufficiently developed or not at all, which determines the formality of the advisor's attitude to his duties.

The «Advisor» program, in our opinion, should contribute not only to the training of this category of teachers, but also to motivate them to improve their educational activities. During the development of the «Advisor» program, it is necessary to be guided by the following recommendations: clearly define the boundaries of the advisors' duties and powers; establish the publication of methodological recommendations and memos for young advisors; organize internships and refresher courses to exchange practical experience in organizing educational activities; develop a system of financial incentives for advisors; summarize best practices in the form of a competition for the best advisors.

The advisor program developed and tested at our university consisted of 12 classes (duration – two academic hours, frequency – once a month). Classes were held from September to June (two classes were held in June, one of which was the final one).

The purpose of the advisor program was to provide methodological and informational support to advisors of academic groups and to transfer practical pedagogical experience to them by the best senior supervisors. During the implementation of the program, the following tasks were solved:

- formation of an idea about the organization of educational work at the university;
- contributing to the development of the role of educator by advisors, the development of their organizational abilities;
- formation and development of the need for self-improvement and personal growth

The following issues were discussed during the «Advisor» classes: the general principles of legislation in the field of higher education; the requirements of the governing documents regulating the educational process and the professional activities of the teaching staff. In addition, teachers participated in trainings

on communication skills, conflict resolution, confident behaviour, development of self-presentation skills, etc.

During the discussion, the areas of work that caused the greatest difficulties for the advisors were analysed: issues related to innovative activities in the educational space of the university; factors hindering the development of professional mobility and competitiveness of teachers. These include: the development of author's educational programs, the use of modern educational technologies; knowledge of the system of educational work of the advisor of the academic group and the organization of students to participate in the social life of the university; work with «difficult» students and students of the «risk group»; organization and diagnostics of the level of education of students, etc.

During the repeated implementation of the diagnostic card «Assessment of the teacher's readiness to participate in educational activities», a significant positive dynamic was found in the indicators of the readiness of university teachers to participate in educational activities. The data of repeated diagnostics are presented in comparison with the results of the primary study in Table 3.

Thus, a high level of readiness to participate in educational activities was revealed in 50 teachers; an average level of readiness of a teacher to participate in educational activities was demonstrated by 19 teachers; a low level of formation of a teacher's readiness to participate in educational activities among respondents was not revealed.

Discussion and conclusion

The results of primary and repeated diagnostics in the course of the study suggest

that after the implementation of the «Advisor» program, university teachers have a positive dynamic in the formation of readiness for educational activities, therefore, the teaching staff has a high potential for the development of professional and personal abilities, which is an important condition for the implementation of the goals and objectives of educational work with individual students, and with student academic groups.

Based on these data, we can confidently assert that the wishes of the teaching staff were taken into account in the work of the «Advisor», weaknesses identified during the study of personal characteristics, professional capabilities and readiness for educational work of the teaching staff of the Suleyman Demirel University.

This system allowed experienced advisors to transfer the accumulated experience of educational work to university teachers who had not previously engaged in educational activities with students. The opportunity was given to work deeply on the stated topics concerning the specifics of organizing and conducting educational work with assigned student groups. During the reflection at the end of the advisor's work, positive feedback was received about the program: the young curators noted that they had received the necessary psychological and pedagogical knowledge about working with various categories of students, about the forms and methods of working with student groups, the importance of educational work was realized. In the questionnaires, the teachers-curators noted the need to continue the functioning of this training program at the psychological and pedagogical faculty.

Thus, at present there is a need for a value reorientation of the professional activity of a

Table 3. Dynamics in indicators of readiness of advisors for educational activities with students after the implementation of the program «Advisor's School»

The level of readiness of the teacher-curator for educational activities					
Results of primary diagnostics			Results of repeated diagnostics		
High	Medium	Low	High	Medium	Low
7	47	15	50	19	3

university teacher towards educational work with students [17]. We believe that there are real opportunities in the educational process of the university that can provide effective teacher training for educational work with students. Among them: the teacher's strengthening of the educational component of the content of the disciplines taught; the introduction of productive

methods and technologies of education into the educational process; creation of conditions for the maximum development of the creative potential of a teacher-educator in the educational process of a university and the development of scientific and methodological support for this process; creation of educational programs, teaching materials to help teachers.

References

1. Щелина Т. Т., Маркеева М. В., Калинина Т. В. Изучение готовности педагога к осуществлению воспитательной работы в условиях современного вуза // Высшее образование сегодня. – 2015. – №11. – С. 82–86.
2. Пірәлиев С., Тілеуова С. ХХІ ғасырда кәсіби маман мұғалім дайындаудың қазіргі заманғы мәселелері // «Педагогикалық кадрларды даярлаудың заманауи мәселелері және даму перспективалары» халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының жинағы. Шымкент. – 2006.
3. Құсайынов А. ХХІ ғасырдағы Қазақстанның білім беру жүйесі қандай болу керек. – 2000. – Ақиқат. – №. 1. – Б. 206.
4. Тойлыбаев Б. ҚР ІІМ. Жоғары оқу орындары тыңдаушыларының өзін-өзі тәрбиеленуінің педагогикалық негіздері: педагогика ғылымдары докторы диссертациясының авторефераты. – Алматы. – 2001.
5. Lowenstein M. If advising is teaching, what do advisors teach? *nacada Journal*. – 2009. – № 1(29). – P. 123-131.
6. Кроть В. Психология и педагогика: учебное пособие для студентов вузов. Москва: Высшая школа. – 2004. – 311 с.
7. Титова Г. Роль куратора студенческой группы в организации воспитательной работы в вузе // Вестник Томского государственного педагогического университета. – 2011. – № 10 (112). – С. 82.
8. Левитов Н. О психических состояниях человека. – Москва: Просвещение, 1964. – 344 с.
9. Слостенин В. Педагогика: учебное пособие. – 5-е издание. Москва: Академия. – 2006. – 140 с.
10. Ұзақбаева А. Тамыры терең тәрбие. – Алматы: Білім, 1995. – 232 б.
11. Odinokaya M., Krepkaia T., Sheredekina O., Bernavskaya M., The culture of professional self-realization as a fundamental factor of students' internet communication in the modern educational environment of higher education. *Education Sciences*. – 2019. – № 3(9). – P. 187.
12. Зейер Э., Хасанова И. Социально-профессиональное воспитание в вузе: практико-ориентир. Екатеринбург: Российский государственный профессионально-педагогический университет. – 2003. – С. 158.
13. Ивлиева И., Панасюк В., Чернышева Е. Концептуальные основы построения системы качества профессионального образования. Санкт-Петербург: Институт профессионального образования РАО. – 2001. – С. 152.
14. Таш М., Сармурзин Е., Масырова Р. Кәсіпкерлік білім берудегі коллаборативті оқыту әдісінің тиімділігі // Абылай хан атындағы ҚазХҚЖӨТУ Хабаршысы. Педагогика ғылымдары сериясы. – 2022. – № 1 (64). – Б. 239-250.
15. Almazova N, Krylova E, Rubtsova A, Odinokaya M. Challenges and opportunities for Russian higher education amid COVID-19: Teachers' perspective. *Education Sciences*. – 2020. – № 10(12). – P. 368.
16. Zhang X., Gossett C., Simpson J., Davis R. Advising students for success in higher education: An all-out effort. *Journal of College Student Retention: Research, Theory & Practice*. – 2019. – № 21(1). – P. 53-77.
17. Gutiérrez F., Seipp K., Ochoa X., Chiluita K., De Laet T., Verbert K. LADA: A learning analytics dashboard for academic advising. *Computers in Human Behavior*. – 2020. – №107.

В. Одар¹, М. Таш², Р. Масырова³, Е. Сармурзин⁴

^{1,2} Сулейман Демирель университеті, Қаскелен, Қазақстан

³ Еуразия технологиялық университеті, Алматы, Қазақстан

⁴ М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан

Студенттермен тәрбие жұмысын жүргізетін эдвайзерлерді дайындау бағдарламасы

Аңдатпа. Зерттелетін мәселенің өзектілігі ЖОО-ның білім беру қызметі жағдайында қазіргі студенттермен өзара қарым-қатынысты жүзеге асыруда жаңа формаларды, әдістерді және технологияларды іздеу қажеттілігімен түсіндіріледі. Мақаланың мақсаты – университеттегі білім беру жағдайында студенттермен тәрбие жұмысына дайындық мәселесіне оқытушылардың назарын аудару. Мақалада университеттегі оқу-тәрбие жұмысын ұйымдастыру туралы түсінік қалыптастыруға, эдвайзерлердің тәрбиеші ретінде ролін дамытуға, олардың ұйымдастырушылық қабілеттерін дамытуға ықпал ететін «Эдвайзер» бағдарламасын әзірлеу және тестілеу туралы өзін-өзі жетілдіру және тұлғалық өсу қажеттілігін қалыптастыру және дамытуға қатысты ұсыныстар айтылады. ЖОО-да оқытушының тәрбие жұмысына дайындығы мәселесін зерттеудің жетекші әдістеріне психологиялық-педагогикалық әдебиеттерді, психодиагностиканың эмпирикалық әдістерін зерттеу, университет оқытушыларын студенттермен тәрбие жұмысына баулу бағдарламасын әзірлеу және енгізу, педагогикалық эксперимент, рефлексиялық әдіс қолданылған. Мақаланың маңыздылығы «Эдвайзер» студенттермен тәрбие жұмысы бойынша мұғалімдердің біліктілігін арттыру бағдарламасының апробациясының нәтижелерін талдаудан тұрады.

Түйін сөздер: университет, тәрбие жұмысы, дайындық, мұғалімнің тәрбие жұмысына дайындығы.

В. Одар^{*1}, М. Таш², Р. Масырова³, Е. Сармурзин⁴

^{1,2} Университет Сулеймана Демиреля, Каскелен, Казахстан

³ Евразийский технологический университет, Алматы, Казахстан

⁴ Южно-Казахстанский университет имени Ауэзова, Шымкент, Казахстан

Программа подготовки эдвайзеров для воспитательной работы со студентами

Аннотация. Актуальность исследуемой проблемы обусловлена необходимостью поиска новых форм, методов и технологий в осуществлении взаимодействия с современными студентами в условиях воспитательной деятельности вуза.

Цель статьи – привлечь внимание преподавателей к проблеме готовности к воспитательной работе со студентами в условиях университетского образования. В статье рассказывается о разработке и апробации программы «Эдвайзер», которая способствует формированию представления об организации воспитательной работы в университете; освоению консультантами роли воспитателя; развитию их организаторских способностей; формированию и развитию потребности в самосовершенствовании и личностном росте. Ведущими методами изучения проблемы готовности преподавателя к воспитательной работе в вузе являются изучение психолого-педагогической литературы, эмпирические методы психологической диагностики, разработка и реализация программы подготовки преподавателей вуза к воспитательной работе со студентами, педагогический эксперимент, рефлексивный метод. Значимость статьи заключается в анализе результатов апробации программы подготовки преподавателей к воспитательной работе со студентами «Эдвайзер».

Ключевые слова: университет, воспитательная работа, готовность, готовность преподавателя к воспитательной работе.

References

1. Shchelina T., Markeeva V., Kalinina T. Izucheniye gotovnosti pedagoga k osushchestvleniyu vospitatel'noy raboty v usloviyakh sovremennogo vuza [Studying the readiness of a teacher to carry out educational work in a modern university]. Vyssheye obrazovaniye segodnya. 2015. No.11. P.82-86. [in Russian].

2. Piraliev S., Tileuova S. XXI gasyrda kasibi maman mugalim dayarlaudyn qazirgi zamangy maseleleri [Contemporary issues of professional teacher training in the XXI century]. Collections of international scientific-practical conference «Modern problems of training of teaching staff and prospects for development». Shymkent, 2006. [in Kazakh].
3. Kusayynov A. XXI gasyrdagy Qazaqstannyn bilim beru zhuiesi qandai bolu kerek [What should be the education system of Kazakhstan in the XXI century]. 2000. Aqiqat. No. 1. P. 206. [in Kazakh].
4. Toylybayev B. QR IIM. Zhogary oqu oryndary tyndaushylarynyn ozin-ozı tarbielenuinin pedagogicalyq negizderi. [Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan. Pedagogical bases of self-education of students of higher educational institutions]. Abstract of the dissertation of the doctor of pedagogical sciences. Almaty, 2001. [in Kazakh].
5. Lowenstein M. If advising is teaching, what do advisors teach? *nacada Journal*. 2009. No.1(29). P. 123-131.
6. Krol V. *Psikhologiya i pedagogika: uchebnoe posobiye dlya studentov vuzov*. [Psychology and pedagogy: a textbook for university students] 2nd ed. Moscow: Vysshaya shkola, 2004. P. 311. [in Russian].
7. Titova G. Rol kuratora studencheskoy gruppy v organizatsii vospitatel'noy raboty v vuze [Advisors' role in the organization of educational work at the university] *TSPU bulletin*, 2011. No. 10 (112). P. 82. [in Russian].
8. Levitov N. O psikhicheskikh sostoyaniyakh cheloveka [On the mental states of a person]. Moscow: Prosveshcheniye, 1964. P. 221. [in Russian].
9. Slastenin V. *Pedagogika: uchebnoye posobiye* [Pedagogy: textbook]. 5th ed., Moscow: Akademiya. 2006. P. 140. [in Russian].
10. Uzakbayeva, A. Tamyry teren tarbie [Deep-rooted education] (Almaty, Bilim, 1995, 232 p.). [in Kazakh].
11. Odinokaya M., Krepkaya T., Sheredkina O., Bernavskaya M., The culture of professional self-realization as a fundamental factor of students' internet communication in the modern educational environment of higher education. *Education Sciences*. 2019. No. 3(9). P. 187.
12. Zeyer E., Khasanova I. *Sotsial'no-professional'noye vospitaniye v vuze: praktiko-oriyentir* [Social and professional education at the university: a practical guide]. Ekaterinburg: Russian state professional pedagogical university. 2003. P. 158. [in Russian].
13. Ivliyeva I., Panasyuk V., Chernysheva Ye. *Kontseptual'nyye osnovy postroyeniya sistemy kachestva professional'nogo obrazovaniya*, [Conceptual foundations for building a quality system for vocational education]. St. Petersburg: Institute of Vocational Education of the Russian Academy of Education. 2001. P. 152. [in Russian].
14. Tas M., Sarmurzin Y., Masyrova R. The effectiveness of collaborative learning method in entrepreneurial education *Bulletin Kazakh Abilai Khan University of international relations and world languages. Series: Pedagogical Science*. 2022. No. 64 (1). P. 239-250.
15. Almazova N, Krylova E, Rubtsova A, Odinokaya M. Challenges and opportunities for Russian higher education amid COVID-19: Teachers' perspective. *Education Sciences*. 2020. No. 10(12). P. 368.
16. Zhang X, Gossett C, Simpson J, Davis R. Advising students for success in higher education: An all-out effort. *Journal of College Student Retention: Research, Theory & Practice*. 2019. No. 21(1). P. 53-77.
17. Gutiérrez F, Seipp K, Ochoa X, Chiluita K, De Laet T, Verbert K. LADA: A learning analytics dashboard for academic advising. *Computers in Human Behavior*. 2020. No. 107.

Information about the authors:

Odar Vakhap – Ph.D. student at the Eurasian University of Technology, 109b Tole Bi str., Almaty, Kazakhstan.

Tas Mehmet – Ph.D. student at Eurasian Technological University, 109b Tole Bi str., Almaty, Kazakhstan.

Masyrova R.R. – Professor at Eurasian Technological University, Doctor of Pedagogical Sciences, 109b Tole Bi str., Almaty, Kazakhstan.

Sarmurzin Ye. – Vice-Rector of Auezov South Kazakhstan University, 5 Tauke Khan ave. Shymkent. Kazakhstan.

Одар Вахан – Еуразия технологиялық университетінің докторанты, Төле би көшесі 109б, Алматы, Қазақстан.

Таи Мехмет – Еуразия технологиялық университетінің докторанты, Төле би көшесі 109б, Алматы, Қазақстан.

Масырова Р.Р. – Еуразия технологиялық университетінің профессоры, педагогика ғылымдарының докторы, Төле би көшесі 109б, Алматы, Қазақстан.

Сармурзин Е.Ж. – М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің проректоры, Тәуке хан көшесі 5, Шымкент, Қазақстан.

Г.Қ. Маликова
Е. Жуматаева

Торайғыров университет, Павлодар, Қазақстан
(E-mail: malikova2601@mail.ru, engilika_zhumataeva@mail.ru)

Жоғары оқу орнының білім мазмұнында этникалық компоненттерді игертудің мультимедиалық технологиялары

Аңдатпа. Бұл мақалада жоғары оқу орнының білім мазмұнында студенттерге этникалық компоненттерді игертудің тірек көзі ретінде алынған – мультимедиалық технология мәселесі қарастырылды. Мультимедиа, видеоконтент ұғымына анықтама берілді. Аталған тақырыпты зерттеген ғалымдардың еңбектері жіктелді. Студенттердің, жеке адамның ойлау өнерін меңгеруінің, жеткіншек көзқарасын кеңейтудің құралы ретінде қолданылатын мультимедиалық технология жүйесі жан-жақты қарастырылды. Зерттеу тақырыбының ғылыми болжамы жасалып, мақсат, міндеттері айқындалды.

Тұлға қалыптасуына оның өскен ортасының әсерінің қаншалықты ықпал ететіні зерделенді. Киелі жерлер, жерұйық жайлы қарастырылған ғылыми еңбектердің мәнділігі түзіліп, кейбірі кесте, матрица, суретпен ұсынылды. «Жерұйық» концепциясы зерделеніп, құт, бақ әкелетін қасиеті анықталып, феномені сараланып, оның «Мәңгілік Ел» болуына қозғаушы күш екені анықталды.

Жалпы республикалық, Павлодар облыстық, аудандық соқралды география тізіміне енген объектілердің тарихы зерттеліп 70 нысанның бейнесі педагогика және психология мамандығы бойынша білім алып жатқан студенттер мен жалпы республика көрермендеріне ұсынылды. Бұл біздің зерттеу еңбегімізде айқындаған этникалық компоненттің бірі – территория ұғымына сәйкес келеді. Аталған объектілерді тарихи, этнонимдік, топонимдік, антологиялық ерекшеліктерін саралай келе, оның этникалық компонент қатарында тұру себебін дәлелдедік.

Жоғары оқу орнының білім мазмұнына этникалық компоненттерді енгізудің ең тиімді тетігі - мультимедиалық технология екенін сараладық. Себебі, видеоөнім бұл күні ең маңызды әлеуметтік құрал болып отыр. Аталған жүйе - студенттердің назарын аудартып, оларға этникалық компоненттерді оңай сіңіреді. Бұл тұрғыда мультимедиалық тәсілдің жоғары оқу орны студенттеріне ғана емес, жалпы көрерменге әсері зор екені анықталды. Олардың видеоконтенттен алған ақпараты арқылы көзқарастары кеңейіп, сана-сезіміне, ой-өрісіне әсер етті. Ол студенттерге жасаған тәжірибелік жұмыс және «Гүлсара Маликова» You Tube каналындағы бағдарлама рейтингісі бойынша дәлелденді. Қоғамға тың леп әкелген жаңашылдықтардың педагогика саласына әсер етіп, өзгеріс енгізуі тиіс екендігі сараланды.

Түйін сөздер: Этникалық компонент, білім мазмұны, мультимедиалық технология, соқралды география, видеоконтент, территория, жерұйық.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-14-4-173-186>

Кіріспе

Қоғамның қай саласында болсын мультимедиялық технологиялар соңғы он жылда қарқынды қолданылуда. Алайда, жоғары оқу орнының білім мазмұнындағы этникалық компоненттерді игертуде мультимедиялық технологияларды пайдалану, оны зерделеу педагогика ғылымында кенже қалып отырған бағыт. Оған зерттеу жұмысы барысында көз жеткіздік. Көпшілік еңбектерде педагогика, этнопедагогика нысандары жалпылама, ішінара тереңдете қарастырылғанмен біз бағыт етіп алып отырған салаға отандық ғылымда түрен салынбаған. Мультимедияға қатысты тұңғыш зерттеулер жасап, оның заман келбетіне айналғанынан айтқан шетелдік ғалымдар Р.Бурнет, А.Брунстром, А.Нилсон [1]. Замануи ғылымның жаңа тенденциясы ретінде енген мультимедиялық технология студенттердің дәстүрлі оқуындағы мәтіндерді визуалдау құралымен толықтырады. АҚШ зерттеушісі С.Джейкобсон мультимедияның адамның қабылдау қабілетіне, психологиясына әсері зор екенін анықтаған [2]. Американың тағы бір зерттеушісі Д.Гилмор цифрлану заманында кез-келген адам өз медиасын дүниеге әкеліп, дамыта алатынын дәйектеді. [3].

Келешек педагог мамандарды даярлауда тың тәсілдерді пайдалану, білім мазмұнына этникалық компоненттерді енгізу кезек күттірмейді. Қазақстан Республикасы экономикасын түбегейлі және жаңа даму жолына көшіруге жағдай жасауды іске асыру мақсатында ел үкіметінің «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы бар. Аталған жобаның міндеті де жоғары білім берудегі цифрлық сауаттылықты арттыру болып табылуы да зерттеу еңбегіміздің ғылымдағы замануи қадамдардың бірі екеніне дәлел. Сондай-ақ, аталған мультимедиялық технологияның демеуімен берілген сабақтың қабылдануы және қорытылуы тезірек. Осы тұрғыдан келгенде студенттердің кәсіби сапасын ойлау өнерімен алға ілгерілетуде мультимедия технологияларының мүмкіндігін барынша пайдаланудың педагогикалық шарттарын қарастыру көкейкесті мәселелердің қатарына жатады.

Студенттерді оқытуда мультимедия технологияларды қолдану мәселесі бойынша отандық, алыс және жақын шетелдік ғалымдардың еңбектеріне талдау жасау барысында аталған тақырыпқа жақын бағытты қарастырған ғалымдардың еңбектеріне атдау жасау үдерісінде оның тақырыптық жіктемесін ұсынып отырмыз:

Білім-ғылым саласында компьютерлерді қолданудың алғашқы дәуірінің теориясы мен тәжірибесі бағдарламасының негізін салушы американдық дидактик, психологтар Н. Краудер, Б. Скиннер, С. Пресси.

Оқытуда компьютерлік технологияларды қолдану мәселесі В.П. Беспалько, А.И. Кузнецов, Г.К. Селевко және т.б. еңбектерінде ұсынылды.

Компьютерлерді қолданудың психология-педагогикалық мәселелері Е.И. Машбиц, В.В. Рубцов, Н.Ф. Талызина, О.К. Тихомиров және т.б. ғалымдардың зерттеулерінде қарастырылған.

Техникалық құралдарды қолданудың ортақ әдістемелік аспектілері, әсіресе, компьютерлік және олардың педагогикалық тиімділігі А.А. Андреев, В.П. Беспалько, И.Е. Вострокнутов, Б.С. Гершунский, В.А. Извозчиков, П.И. Образцов, Е.С. Полат, И.В. Роберт, Т.В. Ежова, О.К. Филатов және т.б. ғалымдардың еңбектерінде көрініс тапқан.

Студенттердің ақпараттық технологияларды қолдануға дайындығын, ақпараттық мәдениетін қалыптастыруды М.П. Лапчик, Е.Ы. Бидайбеков, Т.О. Балықбаев, В.В. Гриншкун, Ж.А. Қараев, Г.Қ. Нургалиева, Л.Л.Босова, С.М.Кенесбаев, Г.У.Сыздықбаева, Б.Т. Барсай, Н.Т.Сартаева және т.б. әр қырынан зерттеген.

Әр түрлі ғылымдар бойынша оқыту үрдісінде компьютерлік технологияны пайдаланудың негізгі мәселелері И.В.Роберт, В.Я.Ляудис, Ш.Х.Құрманалина, А.Х.Аренова, Ж.Ы.Сардарова, С.Т.Мұхамбетжанова, Ж.Ж.Нұржанова, Н.Ф.Даумов, А.Б.Медешова т.б. қарастырған.

1. Алайда, зерттеу барысында студенттерді оқытуда мультимедиялық технологияны пайдалану мәселесі арнайы зерттелмегендігі,

сондай-ақ жоғары оқу орнының білім мазмұнында этникалық компоненттер әлеуетінің жеткіліксіз дәрежеде зерттелгені анықталды.

2. Осыдан мультимедиалық технологиялар арқылы этникалық компонентті игерген педагогтерге деген қажеттілік пен студенттер аталған сапаны қалыптастырудың ғылыми-теориялық, тәжірибелік тұрғыдан қамтамасыз етілуінің арасындағы қарама-қайшылықтың бар екені анықталды.

Аталған қарама-қайшылық студенттерді дайындау барысында мультимедиалық технологиялар арқылы этникалық компоненттерді игертудің нақты тәсілін анықтап, әдістемесін жасап, тәжірибеден өткізуге, зерттеу тақырыбын «Жоғары оқу орнының білім мазмұнында этникалық компоненттерді игертудің мультимедиалық технологиялары» деп таңдауға негіз болды.

Зерттеудің мақсаты:

1. Мультимедиалық технологиялар арқылы студенттерге этникалық компоненттерді игертудің теориялық тұғырын негіздеп, оның жүйесін жасау және оның тиімділігін эксперимент арқылы тексеру.

2. Этникалық компоненттің бірі - өскен орта екеніне ғылыми негіздеме құрып, оны «Жерұйық» түсінігі арқылы мультимедиалық технологиямен тексеру.

Зерттеудің нысаны: жоғары оқу орнының білім мазмұнында этникалық компоненттерді игертудің мультимедиалық технологияларын даярлау.

Зерттеудің пәні: мультимедиалық технологиялар арқылы студенттерге этникалық компонентті игерту

Зерттеудің ғылыми болжамы: егер, студенттердің технологиялар арқылы этникалық компонентін қалыптастыру үдерісі теориялық тұрғыдан негізделсе, құрылымдық-мазмұндық моделі мен жүйесі әзірленіп, ЖОО тәжірибесіне енсе, онда студенттердің ойлау өнерін өркендетеді. Өйткені студенттер өздерінің іс-әрекетінде мультимедиалық технологияларды тиімді пайдаланады.

Зерттеудің мақсаты ұсынылған болжамды жүзеге асыру үшін келесі негізгі міндеттермен нақтыланды:

1. Мультимедиалық технологиялар арқылы студенттерге этникалық компоненттерді игертуді теориялық тұрғыда негіздеу.

2. «Мультимедиалық технология» ұғымының мәні мен мазмұнын нақтылау.

3. Мультимедиалық технологиялар арқылы студенттерге этникалық компоненттерді игертудің құрылымдық-мазмұндық моделін жасау.

4. Мультимедиалық технологиялар арқылы жоғары оқу орнының студенттеріне этникалық компонентті игертуді «Жерұйық» видеоконтенті арқылы әдістемесін жасап, тиімділігін эксперименттік жолмен тексеру және ғылыми негізделген ұсыныстар даярлау.

Зерттеудің жетекші идеясы: мультимедиалық технологиялар арқылы студенттерге этникалық компоненттерді игертуге бағытталған жүйе олардың кәсіби сапасын арттыруға, заман талабына сай бәсекеге қабілетті тұлға ретінде дамуына жағдай жасайды.

Зерттеу әдістері

Зерттеу жұмысында этнопедагогиканың 15 компонентін анықтау барысында әдіснамалық негізін Ван Ден Берге Пьер Луи, В.И.Козлов, А.Гумелев, Ю.В.Бромлей, М.М.Бахтин, В.С.Библер, В.М.Семенов т.б. зерттеушілердің еңбектерінің феноменін саралап, оның мазмұнындағы рухани құндылықтар этнопедагогика компоненттеріне қатысты онтологиялық, гносеологиялық, аксиологиялық шарттары зерделенді.

Мақаланың ішкі мазмұнында жалпы трансформацияланған 15 компоненттің 5-уі зерттеу объектісіне айналды. Олар: территория, мәдениет, таным тағылымы, этностың менталитеті, жеке тұлғаға оның ықпалы.

Зерттеу тақырыбының мәселесі бойынша ғылыми, психологиялық-педагогикалық әдебиеттерге зерттеп отырған мәселеге қатысты баспадан жарық көрген жұмыстар мен теориялық және эксперименттік жұмыс жасау барысында талдау, жинақтау, жекеден жалпыға, жалпыдан жалқыға салыстыру, силлогизм, трансформациялау, тұжырымдау, түйіндеу және тағы басқа әдістерді қолдандық.

Ғылыми жұмыстың экспериментін жүргізуге байланысты әдістер: диагностикалау, бақылау, сауалнама, тест, сұхбат жүргізу. Зерттеу нәтижелерін қорыту барысында: аналитикалық сараптама жасау, эксперименттік мәліметтерді сапалық және сандық тұрғыда сараптау жинақтау әдістері қолданылды. Эксперименттің әр кезеңін ішкі кіші 3 деңгейліктері жіктелді.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы:

1. Жоғары оқу орнының білім мазмұнына енгізуге 4 этникалық компонент ұсынылды;
2. Оларды енгізудің жолы мен мазмұндық құрылымы берілді;
3. Жерұйық ұғымының анықтамасы, «Мәңгілік Ел» болуының қызметі
4. Жерұйыққа лайықты мекендер ашылды

2017-2021 жылдар аралығында «ERTIS» телеарнасы мен «Гүлсара Маликова» ютуб каналында «Жерұйық» деген атаумен Павлодар облысының қасиетті жерлері жайлы бағдарламалар циклі үздіксіз шығып келеді. Хабардың мақсаты – өңірдің соқралды географиясына жататын ерекше, қасиетті нысаналарының сырын ашып, олар жайлы тың мәліметтер тауып көрерменге ұсыну. Бағдарламаның алғашқы түсірілімдері қасиетті мекен, тасын қозғасаң тарихы сайрай жөнелетін Баянауылдан басталып, Аққулы, Тереңкөл, Ақтоғай, Железин, Ертіс, Май, Павлодар т.б. аудандарын қамтыды. Республикалық, облыстық, аудандық соқралды география тізіміне енген, енбей қалған 100 объектінің тарихын саралап, жергілікті ақсақалдардан сұхбат алып, өз көзімен көрген әңгімелерін, ауыздан-ауызға жеткен аңыз-әпсаналарын таспаға түсіріп, оны жүйелеп, монтаждап көрерменге ұсындық.

21-ғасырда адам санасы жаңа қоғам сұранымына қарай өзгеріске түсті. Бұрынғы тұрмыстағы игі тәлім-тағылымдардың игерілу үдерістері цифрлық және білімденудің инновациялық түрлерімен іске асырылуы кезек күттірмейтін мәселе болды. Осы орайда, Тұңғыш Президент Н.Ә.Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдар-

ламалық мақаласында «Мәдени өнімдеріміз тек кітап түрінде емес, әртүрлі мультимедиялық тәсілдермен де шыққаны абзал» [4] деп пәрмен берген болатын. Бұл - «Жаһандағы заманауи қазақстандық мәдениет» жобасын іске асырудағы басты міндеттердің бірі. Елбасының осы тұжырымдарын негізге ала отырып диссертацияның экспериментальді бөлімінде соқралды география объектілерін студенттерге және көпшілік көрерменге видеоконтент етіп ұсындық. Жоба этникалық компоненттің бір бөлшегі ретінде сараланды.

«Мультимедиа (*Multimedia*) - компьютерде дыбысты, ақпаратты, тұрақты және қозғалыстағы бейнелерді біріктіріп көрсету үшін жинақталған компьютерлік технология. Мультимедиа термині латын тілінің «multy» (көп) және «media» (орта) деген сөздерінің бірігуінен құралған» [5]. Сондықтан мультимедиялық жүйеге арналған оқулықтарды, ғылыми еңбектерді саралай келе бұл терминге «бейнеақпараттық орта» деген мағына беруге болады. Ақпаратты кешенді түрде бейнелеп, мәліметтерді мәтін, графика, бейне, аудио түрінде шығаруды жүзеге асыратын синтез. Бұл - көлемді ақпаратты есте сақтауға мүмкіндік береді. Яғни, мультимедиа ұғымы - ақпарат түрін жариялау немесе ұсыну үшін әр түрлі құралдарды қолданатын жүйелер немесе объектілер бір уақытта мәтіндерді, суреттерді, аудиоларды интеграциялау үдерісін жүзеге асыру.

Матрица 1. Мультимедианың құрылымы

Мультимедиялық құралды біздер интерактивті технология тұрғысынан қолдану

мақсатын алға бағдар жасаушы нысан ретінде алдық. Зерттеу еңбегіміздегі анықтаған 15 этникалық компоненттің 4-уін, яғни территория, өскен орта, таным тағылымы, этностың менталитеті ұғымын толықтай дерлік ашуға жағдай туғызар субстанция - мультимедиалық видеоконтент.

«Видеоконтент» дегеніміз мақсатты аудиторияның қажеттіліктері мен мүдделері үшін жасалған мультимедиалық форматта ұсынылған белгілі бір ақпарат. TNS Web Index зерттеуіне сәйкес, видеоконтент белсенді интернет қолданушыларының 60%-ын қамтиды [6].

Мультимедиалық контент нысанын толыққанды іс-әрекетте қолданудың мәнін – интерактивті тақта арқылы интерактивті технологиямен студенттердің және көрермендердің интериоризациясын диагностикадан өткізуге теориялық негіздерді ұсыну көзделді. Бұл жағдайда, коммуникативтік технологияны студенттер мен көрермендердің қызығушылық уәжін арттыруға түрткі болар семиотика, семантика және синтактика бірліктерін сақтауға маңыз берілді.

Студенттердің этнопедагогика компоненттері жайлы меңгерген біліктіліктерін жүйелеу, олардың ішкі интеллектуалды қор жинаудағы ішкі белсенділіктерінің деңгейліктерін диагностикалау келесі меңгеруге тиісті білім мазмұнын ықтимал жауаптарымен рейтингіге жіктеліп берілетіні ескерілді.

Матрица 2. Мультимедианың артықшылығы

Мультимедиалық контент қолдануда студенттердің ойлау өнерін өркендету үдерісін ілгерілету мәселесін шешуде проблема-лызерттеушілік, ақпараттық, программалық, модульдік технологиялар көмекке келетіні эксперименттен өтті. Оқыту процесінде мәтіндік құрғақ ақпараттан гөрі мультимедиа: деректі фильм - студенттерге нақты және тиімді модель құруға көмектеседі. Мультимедианың артықшылығы мыналар:

Біз ғылыми жұмысымызға арқау болып отырған мақсатты видеоконтент «Жерұйық» деректі бағдарламасына сүйендік. Жалпы «Жерұйық» концепциясы көне дәуірлерден келе жатқан түсінік деуге негіз бар. ҚР Тұңғыш Президенті, Н.Ә. Назарбаев ұлт жайлы сөз қозғағанда үнемі «халықтың рухын көтеретін жерұйығы» [7] туралы ой тастайды. Аталған ұғымның этимологиясы мифологиялық тұғырнамаға негізделген. «Жерұйық» дегенде біріншіден, құтты мекен ойға оралады. Ол қазақ халқының тарихында Асан қайғының философиясымен тығыз байланысты. Себебі, Асан қайғы жел маясына мініп халқына жерұйық іздейді. «Сонда «жерұйық» дегеніміз қандай жер?» деген сауалға жауап табу – мақаламыздың басты мақсаттарының бірі. Оның арғы төркіні көне түркілердің космогониялық, төтемдік танымымен сабақтас. Н.Ә. Назарбаев «Тарих толқынында» кітабында: «Бұдан 1,5 мың жыл бұрынғы ғұн нәсілдері – түркілер – Ашина руының түркілері – Ордос алабынан ауған жүнді тайпаларының ежелгі ақсүйек әулиетінен тараған ұрпақтар. Осынау жаңа рухани толқынның тоғысында тұңғыш Түркі қағанаты – Мәңгілік Ел бой көтереді. Бұл үшінші империя жергілікті сақ тайпаларын бұдан арғы мыңжылдықта ғұндардың арынды асау рухының ықпалымен таратып жіберіп, Байкалдан Каспийге дейінгі байтақ өлкені жайлап келген Түркі тайпаларымен біріктіріп, барлығын өз қанатының астына жинаған» [8] – деп атап көрсетуі қазақтың ұлы даласы көне түркі елінің ордалы, киелі шаңырағы екендігін айқындайды. Ал «Жерұйық» концепциясының түп-төркінін сол түркілер заманынан іздеуге осы анықтама негіз. Мәдениеттанушы ғалым Ақтолықын Құлсариева

«Тәуелсіз Қазақстан идеясы – Жерұйық Қазақстан» атты мақаласында: «Біздің ұлттық идеямыз да, ұлттық идеологиямыз да биік азаматтық құндылықтарға негізделген ұлттық келісім рухы негізінде құралып, тәуелсіздік құндылығын ұлықтауы тиіс. Ал сол айтылғандардың барлығын өз бойына сыйдыратын, қысқа да нұсқалығымен бағалы идея «Жерұйық Қазақстан» болмақ» [9] деп түйген.

Кесте 1. Асан қайғының қазақ жеріне берген бағасы

Сарыарқаға, Ертіс өзеніне	Қызылтауға	Баянауылға
Мына шіркіннің баласы тойдым деп карап отырмас, карным	Тау-тасы кеш болғанда қой болып, ыңыранып жатады екен.	Ат ерін алмайтын жер екен. Бір түней кетемін деген адам, бір жұмаға

Жерұйықты желмаямен іздеген арманшыл Асан қайғының да мақсаты өз еліне малға шүйгін жері бар, жанға жайлы елі бар болашақ құтты қоныс табу болатын. Халқының қамын ойлап күңіренген абыз-жырау «Қой үстінде бозторғай жұмыртқалаған» жайлы қоныс іздейді. Елінің тыныш, бейбіт, бақытты

болуын көксейді. Дүниедегі сондай «жерұйықты» іздеп, Асан Қайғы желден жүйрік желмаямен жердің жеті бұрышын кезеді. Болған, көрген мекендерінің бәріне де баға беріп, пайдалы және жағымсыз жағын саралап айтып отырады. «Жерұйықты» таба алмай, әбден қалжырап, Ұлытауға жеткенде дүние салады. Асан қайғының қазақ жерінің әр түкпіріндегі жер-суға берген бағасын төмендегі кестеге түздік.

Асан қайғының саяхаты - жақсы өмірді күткен арман, рухани ұмтылыс. Яғни, «Жерұйық» концепциясына халқы тәуелсіздік құндылығын ұлықтаған құтты қоныс, шөбі шүйгін, ауасы кең, тек тән семіртер тұрғыда ғана жайлы қоныс емес, рухани әлемінде өзіндік жинақтаушы күшке ие құтты, киелі мекен феноменін жатқызамыз.

Талқылау және нәтижелер

Педагогика адам дамуында қоршаған ортаның, табиғаттың ықпалын мойындайды және оған зор мән береді. Интегративті жүйе ретіндегі жеке тұлғаның қалыптасуына табиғаттың, өскен территориясының әсері орасан. ЖОО білім мазмұны да әр түрлі жаңалықтар, үнемі даму үстіндегі ғылым салаларының метаметодикасы негізінде өзгеріп, толықтырылып отырады. Осы тұрғыда біз анықтаған этникалық

Сурет 1. Құлан әулие үңгірі

компоненттің алғашқы тармағы - территория компонентін ұсынудың мынадай жүйесін ұсынамыз.

Киелі объектілерден жасалған «Жерұйық» атты деректі мультимедиялық өнімнің бірі - табиғаты сұлу, ауасы саф Баянауыл өлкесінің қасиетті жерлерінің бірі – Қызылтауға арналды. Жүсіпбек Аймауытов атындағы ауылдың оңтүстік шығысынан 18 шақырым жерде орналасқан киелі таулар теңіз деңгейінен 1055 метр биіктікте орналасқан. Ең биік нүктесі – әулиелі Қызылтау. Киелі таудың баурайында атақты Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы, Жүсіпбек Аймауытов, Қадыр Тайшықовтар дүниеге келген. Киелі Қызылтау жайлы аталған дарабоз дарындардың шығармаларында, халық ауыз әдебиетінде көп кездеседі. 18 ғасырдың адуынды жырауы Үмбетей Тілеуұлы: //«Баянауыл-Қызылтау, //Абыралы-Шыңғыстау. //Қозымаңырақ, Қоймаңырақ, // Арасы толған көп қалмақ» [10] деп жырлаған. Киелі Қызылтау тауларының ішіндегі ең атақтысы, жұмбақ сырға толы «Құлан әулие үңгірі». Ол жерді ерте заманда үйір-үйірімен құландар мекендеген екен. Киелі жануар ашаршылық, соғыс жылдарында жоғалып кеткен. «Кеңес үкіметі келіп, таудың бауырына ауыл салып, өзге ұлт өкілдерін қоныстандырып, олар доңыз асырай бастаған соң киіктер бұл маңнан безіп кетті» дейді Жүсіпбек Аймауытов ауылының тұрғыны Бауыржан Нұрғалиев [11].

«Құлан әулие үңгірі» жайлы ел арасында мынадай аңыз бар. Оған құлақ салсақ, бұл үңгірде жер бетін топан су басқан ықылым заманда Қоңыр әулие өмір сүрген. Қоңыр, Қыран, Құлан есімді ағайынды үш жігіт өмір бойы туған халқына жақсылық жасап, үйленуге де мұршалары болмапты. Топан су басқан уақытта олар «салмағы ауыр болып кетіп, халыққа қырсығымыз тиер» деген қауіппен Нұх пайғамбардың жасаған кемесіне мінбей, екі тақтайды құрап, сонымен суда қалқып жүреді. Олардың осынша қамқорлық жасап, өз бастарын қауіпке тіккеніне мейірімі түскен Жаратқан, су тартылған уақытта ағайынды үш жігітті Баянауыл тауының басына шығарады. Сонда Қоңыр әулие қазіргі Жамбақы жеріндегі тауларды, Қыран Баянтаудың ұшар басын, Құлан Қызылтауды мекен етеді. Олар-

дың үшеуі де тылсым қабілет иелері болған. Қоңыр әулие әркімнің сұраған тілегін беріпті. Қыран әулие жауды күншілік жерден көріп, адам болып хабар беріп, сағым болып жоғалып кетеді екен. Ал Құлан әулие болса, кейде құлан, кейде адам кейпінде көрініп, халықтың малының өсіп-өнуіне жәрдемдеседі. Адам мен табиғат арасындағы тылсым байланыстың, рухани еркіндіктің дәлелі болар - кезінде жоғалып кеткен, аң мен құс бұл күні қайта өруде.

Әулиелі Қызылтау тауларының бауырында Жосалы және Үрпек атты бір-біріне жақын орналасқан ежелгі дәуірден қалған кен орындары бар. Олар Таудың солтүстік шығыс жағындағы жазықтықта ұзындығы 9 км созылған атақты мыс пен алтынның кен орны бар. Мұнда қола дәуірінің әр кезеңінде өндірілген шұңқырлар тізбегі орналасқан.

Жалпы адам баласының қалыптасуына қоршаған орта - табиғаттың ықпалы орасан екендігін бұл күнгі ғылыми педагогикалық зерттеулер дәлелдеп отыр. Табиғатпен, өзін қоршаған территориямен қарым – қатынас, адамның ойлау, есте сақтау, бақылағыштық қасиеттеріне, сана сезімінің жылдам өсіп жетілуіне, түйсігіне оң әсер ететінін педагог-психолог ғалымдардың еңбегі айқындауда. Өйткені, адам табиғи тірі ағзалардың бірі. Сондықтан өзі өскен ортаның құпия, тылсымдарымен етене жақын танысу, қоршаған ортадағы құбылыстарды түсініп қабылдауы әр адамның жеке басына тән физиологиялық, психологиялық, биологиялық тұрғыдағы дамуына әсер етеді. Аталған тұрғыда білім мазмұнындағы этникалық компоненттің бірі территорияға мысал бола алатын тағы бір видеоконтент өнімі «Жұмбақ қыз тасы».

Сурет 2. Жұмбақ қыз тасы

Жүсіпбек Аймауытов ауылының оңтүстік шығысына қарай 26 шақырым жерде, Қызылтау тау сілемдерінде орналасқан тастан қыз бейнесі көрінеді екен. Ол сурет 20-ғасырдың 70-ші жылдарына дейін жылына бір рет, шілде айының басында көрінген. Бұл жұмбақты алғашқы рет 1974 жылы қазақ археологиясының атасы Әлкей Марғұлан ашқан. Сол маңға үлкен қазба жұмыстары жүргізіліп, табылған көне бұйымдар республикалық археологиялық мұражайға тапсырылған. Өкінішке қарай, жергілікті халықтың айтуынша, зерттеу жұмыстары кезінде орнынан қозғалғаннан кейін, тастан қыз бейнесі көрінбейтін болған. Ал ел арасындағы көнекөздерден қыздың бейнесін көрген жандар да бар.

Студенттердің тұлғалық келбетін қалыптастыру үшін ұлт кемеңгерінің ғибратты ғұмырларын мультимедиа арқылы көрсетіп, үлгі, қажетсіну уәж ету. Кемел тұлғаларды визуалдату. Аталаған деректі фильмдерді білім мазмұнына енгізіп, студенттердің ғылыми түйсігіне дарыту мақсаты көзделді. Осы тұрғыда жоғары оқу орнының білім мазмұнындағы этникалық компоненттің бірінші шарты-онтология арқылы әрбір студент өзін-өзі дамытып, өркендете алады. Бұл тұрғыда біз анықтаған 15 компоненттің бірі - тек мәселесін де ататтап өтуге болмайды. Кез-келген кемеңгер тұлғаның арғы аталарында қасиет, құндылықтың болғаны анықталады. Соның бір дәлелі Қызылтауда өмір сүрген Тұяқ қажы Жәменкеұлының зираты. Ерекше тұлғаның жатқан жері де соқралды география тізімінде. Ауылдан 2 жарым шақырым жерде жерленген қажының зираты екі бөлмелі етіп, дөңгелете, ерекше архитекторлық шешіммен салынған. Ішінде киелі жанның құманы мен шалғыға ұқсас аса таяғы сақталған. 19 ғасырда өмір сүрген, Күлік-Данияр руынан шыққан Тұяқ қажы қазақ даласына ислам дінін таратуға белсенді қатысып, зор үлес қосқан тұлға. Өз заманында қажылыққа 4 рет барған. Тұяқ қажы сонымен бірге батыр да болған. Көзі өте өткір, жауымен жекпе-жекке шыққанда көзіне көзі түссе, қарсыласы қолындағы қаруын түсіріп алатын қайратты, қайсар баһадүр болған деседі. Жорыққа аз жауынгермен шық-

са да жауларына алыстан қалың әскер келе жатқандай көрініс береді екен.

Сурет 3. Тұяқ қажы Жәменкеұлының зираты

«Текіден текті туады». Тұяқ Жәменкеұлының ұрпағы атақты композитор Садық Кәрімбаев. Кемелді тұлғаның ұрпағының тағдыры да ерекше. Киелі бабасының ата қонысы Қызылтаудың бауырында 1918 жылы дүниеге келген дарын иесі сәби шағында қос жанарынан бірдей айрылып зағиптыққа шалдыққан.

Жаратқан талант иесін көру қабілетінен айырса да, батыр бабасы Тұяқ қажыдан жеткен мұқалмас жігер мен мықты рух беріпті. Мүгедектігіне қарамастан домбыра мен сырнайда шебер ойнап, ұлтына 100-ден аса өлмес туынды сыйлайды. Ел қамын ойлаған ірі тұлғаның ұрпағы болған сазгер талай таланттың бағын ашып өнер бәйгесіне қосады. Тіпті қазақтың ақиық ақыны Мұқағали Мақатаевты елге танытқан да Садық Кәрімбаев екен. Атадан балаға беріліп, қайталанып отыратын талант қуаты - ұлы даланың жазылмаған тектілік заңы. Киесі мен иесі бар қазақтың дархан жерінің қасиеті.

Әулиелі Қызылтаудың табиғаты мен тұлғалары жайлы танымдық бағдарлама ютуб арнасында 600-ге жуық қаралым жинады. Сонымен қатар, жоғары оқу орнының студенттері арасында аталған тақырыпты негізге ала отырып деңгейін анықтау үшін тәжірибе

өткіздік. Анықтаушы кезеңде төмендегідей диагностикалық сауалдар қойылды.

1. Жерұйық сөзінің мағынасы қандай?
  2. Сокралды география тізіміне енген қандай нысаналарды білесіз?
  3. Баянауыл өлкесіндегі қандай қасиетті жерлерді атай аласыз?
  4. Қызылтауда ұлттың қандай ұлы тұлғалары дүниеге келді?
  5. Үмбетей Тілеуұлы шығармашылығында Қызылтауға арналған қандай тұжырымдарды білесіз?
  6. Құлан әулие үңгірі жайлы қандай аңыз бар?
  7. Қызылтау тауларының бауырында қандай кен орындары бар?
  8. «Жұмбақ қыз тасы» туралы не білесіз?
  9. Тұяқ қажы Жәменкеұлы кім?
- Жоғарыда құрылған диагностика сұрақтарына төмендегідей жауаптардың қорытындысы ұсынылды.

Анықтаушы кезеңнің бастапқы деңгейінде бақылау тобы 9 сұрақтың 40% мүлдем жауап бере алмады, ал эксперимент тобы 22%-ғс жауап берді.

Анықтаушы кезеңнің ортаңғы деңгейінде бақылау тобының 75 студентінің біліктіліктері өздігінен ізденіске түсу үдерісінде аталған 9 сұрақтың 56%-ына дұрыс жауап берсе, эксперимент тобының 75 студентінің 80%-ға ілгерілеуі байқалды.

Анықтаушы кезеңнің соңғы деңгейінде бақылау тобының 75 студентінің біліктіліктері өздігінен зерделеу үдерісінде 9 сұрақтың 62%-на дұрыс жауап берсе, эксперимент тобының 75 студентінің жауаптары 95%-ға траекториясы көтерілді.

Аталған тәжірибеде біз этнопедагогиканың компоненттері: территория, таным-тағылымы, этностың менталитеті, жеке тұлғаға оның ықпалы, ұлттық құралдарды сараптаудан өткіздік. Ол үшін «Жерұйық» бағдарламасында тарихы мен шығу тегі жан-жақты баяндалған Торайғыр мекеніндегі «Әулиебұлақ» бұлағын, «Сәкен жары» тауын, «Қандыағаш» ағашын және Жасыбай көлінің топонимдік, этимологиялық, сокралды қасиеттерін айқындайтын кезекті деректі циклын мәлімет базасы ретінде қолдандық.

Киесі мен иесі бар, құт қонған - Баянауыл аңызға тұнып тұрған жұмбақ мекен. Тастар қалашығы, жайқалған ну орманы мен өзен-көлдері ғажайыпқа толы. Арда табиғаты көз тартар көркемдігімен таң қалдырып, тарихы тереңнен сыр шертетін киелі жердің бірі Торайғыр аймағы. Шыңдары көкке ұмтылған асқарлы таулардың атаулары да тарих жүгін арқалап тұрғандай. Торайғыр тауларының ұзындығы 45, көлденеңі 25 шақырым, жалпы аумағы 60 мың гектар. Қыздың жиған төсегіндей болып тұрған тастардың әр қырынан қарасаңыз, түрлі ғажап фигураларды, мүсіндерді көру мүмкіндігі бар. Оған Найзатас, Кемпіртас, Саймантас тәрізді түрлі табиғи бейнелер дәлел. Солардың бірі Торайғыр тауларындағы «Қырғыш тас» тауы. Шынымен де алыстан да, жақыннан да қарасаң кәдімгі қырғышты көз алдыңа әкеледі. Бұл таудың екінші аты - «Сәкеннің жары». Ақын азап вагонынан қашып, Баянауылдағы нағашы жұртын аз уақыт паналағанда келіп қонған тауы болғандықтан ел арасында осы атауға ие болды.

Аталған таулардың етегінде «Әулие бұлақ» сарқырап ағып жатыр. Бұлақ атаулыға құрметпен қарайтын ұлтымыз «Бұлақ көрсең көзін аш» дейді. Ал оған әулие аты берілуі тегін емес. «Әулие бұлақ» аталуының себебі, судың шипасында. Таудың астынан үздіксіз ағып жатқан бұлақ суының температурасы қысы-жазы бірдей, дәмі ерекше, емдік қасиеті бар. Асқазан, ішек аурулары, аллергиядан құлан таза айықтырады. Үнемі бұл сумен жуынған адамның терісі жақсарып, бетіндегі әжімі жазылады.

Табиғаттың бұл тамашасының жанындағы орманда әлемде өте сирек кездесетін жабысқақ қандыағаш өсіп тұр. Ол - қызыл кітапқа енген ағаш түрі. Дүние жүзі бойынша Қазақстанда және Канадада ғана кездесетін көрінеді. Қанды ағашты кессе ортасынан қан тәрізді қызыл сұйықтық ағады. Бұл мұз дәуірінен бұрын өскен ағаш тұқымы. Баянауыл мемлекеттік ұлттық табиғи паркіндегі 60 мың гектардың 20 мың гектары орман алқабы, ал соның 1 жарым мың гектарын қанды ағаш алып жатыр. Қанды ағаш тек таза бұлақтың бойында өседі. Бұл ағаш көне заманнан келе жатқандықтан ата-бабаларымыз тұрмыстық

қажетке жаратып, ыдыс-аяқ жасаған. Қанды ағаштың дәрілік қасиеті де бар. Оның бүршіктерін қайнатып ішсе, түрлі дертке дауа, сондай-ақ бүршіктерінен бал жасауға болады.

Баянауылда үлкен 4 көл бар. Соның бірі - аудан орталығынан жеті километр жердегі Жасыбай. Айналасын көк шыршалы әсем заңғар таулар, шың құздар қоршаған көл айнадай жарқырап жатыр. Көрген кісіге сырлы кең шараның түбіндегі бір тамшы мөлдір су тәрізді естен кетпестей көңілге көрікті көрініс қалдырады. Оның суы тұщы, құрамынан амиак іздері табылған, тереңдігі 14 метр, пішіні алмұрт іспеттес [12]. Көлдің оңтүстік-батыс бөлігінде жартасты арал орналасқан. Оның бұрынғы атауы «Шойын». Ал Жасыбай атануының өз тарихы бар. Көлдің алабы жоңғар шапқыншылығы кезінде Жасыбай батыр басқарған қазақ жасақтарының жау бетін қайтарған тарихи жерлердің бірі болған. Жасыбай Өмірұлы – қазақ-жоңғар соғысы кезінде Сарыарқаны мекен еткен қазақ халқының қамқоршысы, шайқастарда ерлігімен көзге түскен батыр. Руы Арғыннан тараған Бәсентиіннің ішінде Бесеннен тарайды. Батырдың әкесі Өмір қара қылды қақ жарған әділдігімен аты шыққан би болса, анасы - Қанжығалы руынан шыққан әйгілі Олжабай батырдың қарындасы. Жасыбай батыр ел ішінде мерген және жауырыншы ретінде танымал болған екен.

Жасыбай батыр туралы әңгімелер Шоқан Уәлиханов, Мәшһүр Жүсіп Көпеев, Николай Коншин еңбектерінде бар, сондай-ақ Әлкей Марғұлан «Ер Жасыбай» атты тарихи эпос жазды. Николай Коншин 18-ғасырда Баянауыл тауларында болған тарихи уақиғаларды сипаттай келе, мына деректі келтіреді: «Жасыбай Баянауылды мекен еткен қалмақтарды қазақтар ығыстыра бастаған жылдары өмір сүрді. Ол жауларын бірнеше мәрте жер жастандырған белгілі батыр еді. Бірде қазақтардың бас қолбасшысы Олжабай батыр Жасыбай мен оның шағын жасағына қалмақ ханы басқарған мың шақты жау әскерін тау бөктерінде ұстауға тапсырма береді. Жан алысып, жан беріскен сұрапыл ұрыс болды, осы шайқаста Жасыбай батырлығын көр-

сетіп жеңіске жетеді. Алайда қалмақ ханының әдейі жіберген жансызы жауды жеңіп қамсыз тұрған батырдың артынан жасырынып келіп сауытпен жабылмаған желкесінен оқ атып, мерт қылды [13]. Осылайша батырды сол жерге жерлейді. Нөкерлері ел намысы үшін өлген батырдың қабірінің маңына бір уыс қайыңның бүршігін сеуіпті. Сол бүршік шоқ қайың болып Жасыбайдың қабірінің үстінде әлі өсіп тұр. Батырдың өзі өлсе де, аты өлмесін деп көлді Жасыбайдың атына қояды. Зираты әлі күнге Жасыбай жағалауында, Баянауыл ауылынан солтүстік батысқа қарай 5 шақырым қашықтықта орналасқан.

Қазақтың ұлан-ғайыр жерін қанымен, жанын беріп сақтап қалған ұлы тұлғаның аруағына тәу етіп, құран бағыштауға өткен-кеткен халық ағылып келіп жатады. Бұл орын республикалық киелі жерлер тізбесіне енді.

Осындай мультимедиалық контенттен ақпарат алған студент құндылықты танитын дүниетаным мен тағылымдық дәрежеге жету керек. Бұл білім мазмұнындағы этникалық компоненттерді танудың гносеологиялық педагогикалық шарты болып табылады.

Аталған танымдық бағдарлама ютуб арнасында 700 қаралым жинады. Жоғары оқу орнының студенттері арасында эксперименттің қалыптастырушы кезеңінде аталған бағдарламаны талдау арқылы төмендегідей диагностикалық сұрақтар әзірледік.

1. Баянауылда түрлі табиғи бейнелер түріндегі қандай тауларды білесіз? Атаулардың мағынасы қандай?
2. Торайғыр тауларындағы «Қырғыш тастың» екінші атауы қалай? Неліктен олай аталған?
3. Торайғыр тауының етегіндегі қандай бұлақ бар? Оның ерекшелігі неде, қасиеті қандай?
4. Әлемде тек Торайғырда және Канадада ғана өсетін Қанды ағаштың қасиеттерін, ерекшеліктерін тізбектеңіз.
5. Баянауылда неше үлкен көл бар? Оның құрамы, бұрынғы, тарихи атауы жайлы не білесіз?
6. Көлдің Жасыбай атануының себебі жайлы тарихи мәліметтерге талдау жасаңыз

7. Жасыбай батыр туралы не білесіз?
8. Жасыбай батырдың тегін тарқатыңыз
9. Өңірдің соқралды географиясы тізіміне енген Жасыбай батырдың зираты туралы мәліметтер беріңіз.

Қалыптастырушы кезеңнің бастапқы деңгейін жоғарыдағы 7 сұраққа бақылау тобындағы 75 студенттің 75% -і жауап бере алмады. Ал эксперимент тобындағы 75 студенттің 53% жауапты дұрыс жаза алмады.

Қалыптастырушы кезеңнің ортаңғы деңгейінде бақылау тобының 75 студентіне іздендіру бағытта кеңес берілгенімен, біліктілік мүмкіндіктері 27 %-ға дұрыс жауапқа жуықтады. Эксперимент тобында өздігінен жұмыс жүргізу техникасы талапқа сай болғандықтан 42 %-ға дұрыс жауап берілді.

Қалыптастырушы кезеңнің соңғы деңгейінде бақылау тобының 75 студентінің ізденіс үдерісін меңгерулерінің қорытындысында берілген сұрақтардың 31%-ы дұрыс жауапқа жуықтады. Эксперимент тобының 75 студенті өздігінен зерделеу үдерісін меңгеріп, әрбір сұрақтың жауаптарын әдіснамалық негізде әзірлеп, ақиқатқа сыйымды дәлелдер келтіріп, өздігінен құрған тұжырымдар тапсырманы айқындауға орынды қолданылып, жұмыстың 72%-на конструктивті жауап берді.

Бақылаушы кезеңнің бақылау тобының бастапқы деңгейінде 75 студенттің қорытындылау үдерісінде 53% жауап бере алмады, ал эксперимент тобындағы 75 студенттің 32% жауапты дұрыс жаза алмады.

Бақылаушы кезеңнің бақылау тобының ортаңғы деңгейінде 75 студенттің қорытындылау үдерісінде 48 % жауап бере алмады, ал эксперимент тобындағы 75 студенттің 17 % жауапты дұрыс жаза алмады.

Бақылаушы кезеңнің бақылау тобының соңғы деңгейінде 75 студенттің қорытындылау үдерісінде 32 % жауапты дұрыс жаза алмады, ал эксперимент тобындағы 75 студенттің 9 % жауапты дұрыс жаза алмады.

Қорытынды

Қорыта келгенде, жоғары оқу орнының білім мазмұнын игеруде студенттердің мультимедиялық технологиялар арқылы этникалық компонент жайлы білімдерін өркендету олардың өз саласының қоғамдағы маңыздылығын түйсініп, сол арқылы рухани өсуге бейімделуіне әсер етеді. Оның маңызы орасан. Мультимедиялық технология «Жерұйық» видеоконтенті арқылы болашақ педагогтердің этникалық компонент жайлы білімдерін тереңдетудің теориялық және тәжірибелік нәтижелері төмендегідей қорытынды жасауға мүмкіндік берді.

1. Мультимедиялық технологиялар арқылы студенттердің этникалық компонент жайлы білімдерін тереңдетуге арналған зерттеу жұмысының көкейкестілігі және оның шешімін табуы тиіс педагогикалық мәселенің бірі ретінде әрі қарай қаузалуды қажет ететіндігі дәлелденді.

2. Зерттеу барысында дайындалған мультимедиялық технология – «Жерұйық» видеоконтентінің мазмұны студенттердің болашақ кәсіби іс-әрекетінде тиімді пайдаланатын әдістемелік жиынтық екені анықталды.

3. Мультимедиялық технологиялар арқылы студенттерде этникалық компоненттерді өркендету моделінің тұжырымдамалық негізі ретінде мазмұндық компоненттері анықталды. «Жерұйық» видеоконтенті арқылы білім мазмұнына этникалық компоненттерді енгізудің құрылымдық-мазмұндық моделінің стратегиялық мақсаты ретінде мультимедиялық технологиялар арқылы студенттердің этникалық компоненттерді игеруі зерделенді.

4. Эксперимент барысында мультимедиялық технология арқылы жоғары оқу орнының білім мазмұнына этникалық компоненттерді енгізудің тиімділігі дәлелденді. Бұл студенттерді шығармашыл, креативтік әлеуетке ие етеді.

Зерттеу қорытындылары бойынша төмендегідей ұсыныстар жасалды:

1. Жоғары оқу орнының білім мазмұнына этникалық компоненттерді мультимедиялық технология арқылы енгізуге көкейкесті мәселе ретінде көңіл бөліп, арнайы оқу бағдарламаларын әзірлеуді мақсатты түрде

1. Жоғары оқу орнының білім мазмұнына этникалық компоненттерді мультимедиялық технология арқылы енгізуге көкейкесті мәселе ретінде көңіл бөліп, арнайы оқу бағдарламаларын әзірлеуді мақсатты түрде

жолға қою. Бұл ұсынысты жүзеге асыру болашақ педагогтердің шығармашылық, креативті дамуына мүмкіндік береді.

2. Жоғары оқу орнының білім мазмұнына этникалық компоненттерді мультимедиялық технологиялар арқылы енгізуді ақпараттық парадигмаға негіздеу мақсатында қазақ тілінде арнайы видеоконтент жасауды жоғары оқу орындарында тәжірибеге ендіру.

3. Педагогикалық ғылыми журналдарда жоғары оқу орнының білім мазмұнына этникалық компоненттерді мультимедиялық технологиялар арқылы енгізудің тәжірибелері мен жаңа ізденістерін бөлісуді ұйымдастыру көзделеді.

4. Жоғары оқу орнының білім мазмұнына аталған зерттеу үшін арнайы дайындалған «Жерұйық» видеоконтентін енгізуді іске асыру.

Әдебиеттер тізімі

1. Burnet R., Brunstom A., Nilsson G. Perspectives on Multimedia: Communication, Media and Information Technology. – Wiley, 2004. – 250 p.
2. Jacobson S. Transcoding the news: An investigation into multimedia journalism published on nytimes.com 2000–2008. – *New Media & Society* 14 (5): – P. 867-885. [Электрон.ресурc]. – 2022. – URL: <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.833.2400&rep=rep1&type=pdf> (қолданылған күні: 01.05.2022).
3. Matheson D. Weblogs and the epistemology of the news: Some trends in online journalism // *New Media & Society*. – 2015. – Vol.6 (4). – P. 443-468.
4. Н.Ә. Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласы 2017 жылғы 12 сәуір. [Электрон.ресурc]. – 2022. – URL: https://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/press_conferences/memleket-basshysynyn-bolashakka-bagdar-ruhani-zhangyru-atty-makalasy (қолданылған күні: 01.05.2022).
5. Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі: Информатика және компьютерлік техника / Жалпы редакциясын басқарған – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, А. Қ. Құсайынов. – Алматы: «Мектеп» баспасы» ЖАҚ, 2002 жыл. – 456 б.
6. Что такое видеоконтент? [Электрон.ресурc]. – 2022. – URL: <http://test.casevideo.ru/blog/chto-takoe-videokontent.php> (қолданылған күні: 01.05.2022).
7. Н.Ә. Назарбаев «Еуразия жүрегінде». – Алматы: «Жібек жолы», 2010. – 308 б.
8. Н.Ә. Назарбаев «Тарих толқынында». – Алматы: «Атамұра», 2003. – 265 б.
9. Ақтолықын Құлсариева «Тәуелсіз Қазақстан идеясы – Жерұйық Қазақстан» мақаласы // Қазақ ұлтынан қазақ еліне. Алматы. Қазақ университеті, 2010. – Б. 178-179.
10. Байділдаев М., Мағауин М. Бес ғасыр жырлайды 1-том. – Алматы: «Жазушы» баспасы, 1984. – 200 б.
11. ЖЕРҰЙЫҚ, БАЯНАУЫЛ - ҚЫЗЫЛТАУ! [Электрон.ресурc]. – 2022. – URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ja83q0cp5JM> (қолданылған күні: 01.05.2022).
12. Жасыбай (көл) [Электрон.ресурc]. – 2022. – URL: [https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%96%D0%B0%D1%81%D1%8B%D0%B1%D0%B0%D0%B9_\(%D0%BA%D3%A9%D0%BB\)](https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%96%D0%B0%D1%81%D1%8B%D0%B1%D0%B0%D0%B9_(%D0%BA%D3%A9%D0%BB)) (қолданылған күні: 01.05.2022).
13. Қазақ халқының қаһармандары. Редакторы Жеңіс Марданұлы. – Павлодар: Дауа, 199. – 82 б.

Г.К. Маликова, Е. Жуматаева

Торайғыров университет, Павлодар, Қазақстан

Мультимедийные технологии освоения этнических компонентов в содержании образования высшего учебного заведения

Аннотация. В данной статье рассмотрена проблема мультимедийных технологий, взятых в качестве опорного источника усвоения студентами этнической составляющей в содержании высшего учебного заведения. Дано определение понятия Мультимедиа, видеоконтент. Труды исследователей данной темы были классифицированы. Всесторонне рассмотрен метод мультимедийных технологий, который

используется как средство развития, расширения кругозора подростков, студентов, отдельных простых людей. Определены цели, задачи и сформулирован научный прогноз темы исследования.

Изучено, насколько влияние среды, в которой он вырос, влияет на формирование личности. Были проанализированы научные труды, документальные фильмы, в которых рассматривался феномен сакральных мест. Некоторые были представлены как таблица, матрица, рисунок. Изучена концепция «Жерұйық». Были приведены доказательства того, что он является движущей силой для того, чтобы стать «Мәңгілік Ел».

История объектов, вошедших в общереспубликанский, Павлодарский областной, районный список сокращенной географии, и изображения 70 объектов были представлены студентам, обучающимся по специальности педагогика и психология, и зрителям республики в целом. Это соответствует понятию территории – одному из этнических компонентов, который мы определили в нашей исследовательской работе. Проанализировав исторические, этнонимические, топонимические, антологические особенности данных объектов, мы доказали причину его нахождения в ряду этнических компонентов.

Мы проанализировали, что наиболее эффективным механизмом внедрения этнической составляющей в содержание образования вуза является мультимедийная технология. Ведь видеопроduct сегодня является важнейшим социальным инструментом. Данная система привлекает внимание учащихся и легко усваивает в них этническую составляющую. В этом контексте установлено, что мультимедийный подход оказывает большое влияние не только на студентов вузов, но и на зрителя в целом. Их взгляды расширились благодаря информации, полученной от видеоконтента, повлияли на их сознание и мышление. Он доказал свою практическую работу над студентами и рейтинг программы на канале You Tube «Гульсара Маликова». Было проанализировано, что современные новшества, принесшие новый отклик в общество, должны отразиться и внести изменения в сферу педагогической науки.

Ключевые слова: этнический компонент; содержание образования; мультимедийные технологии; сокращенная география; видеоконтент; территория; земля.

G. Malikova , Y. Zhumatayeva

Toraigov University Pavlodar, Kazakhstan

Ethnic components development in the content of higher education on the basis of multimedia technologies

Abstract. This article examines the problem of multimedia technologies taken as a reference source of students' assimilation of the ethnic component in the content of a higher educational institution. The article presents a definition of the concept of Multimedia, video content. There have been classified works of researchers on this topic in the article. The authors comprehensively considered a method of multimedia technologies, which is used as a means of improving and expanding the horizons of teenagers, students, and individual ordinary people. The goals and objectives are defined and the authors formulated scientific forecast of the research topic.

It has been studied to what extent the influence of the environment in which he grew up affects the formation of personality. There were analyzed scientific works and documentaries. Some of them were presented as a table, matrix, figure. The concept of «Zheruyyk» has been studied by the authors. There was given evidence that it is the driving force to become «Mangilik El».

The history of the objects included in the all-republican, Pavlodar regional, district list of integral geography, and images of 70 objects were presented to students studying in the specialty of pedagogy and psychology, and to the audience of the republic as a whole. This corresponds to the concept of territory – one of the ethnic components that we identified in our research work. Having analyzed the historical, ethnonymic, toponymic, and anthological features of these objects, we proved the reason for its location among the ethnic components.

We have analyzed that the most effective mechanism for introducing the ethnic component into the content of university education is multimedia technology. After all, video products are the most important social tool today. This method attracts the attention of students and easily assimilates the ethnic component in them. In this context, it is established that the multimedia approach has a great impact not only on university students, but also on the viewer as a whole. Their views have expanded thanks to the information received from the video content, influencing their consciousness and thinking. He proved his practical work on students and the

rating of the program on the YouTube channel «Gulsara Malikova». It was analyzed that modern innovations that have brought a new response to society should be reflected and make changes in the field of pedagogical science.

Keywords: ethnic component, educational content, multimedia technologies, communal geography, video content, territory, land.

References

1. Burnet R., Brunstom A., Nilsson G. Perspectives on Multimedia: Communication, Media and Information Technology. (Wiley, 2004, 250 p.).
2. Jacobson S. Transcoding the news: An investigation into multimedia journalism published on nytimes.com 2000–2008 *New Media & Society* 14 (5): 867-885. 01.09.2012. Available at: <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.833.2400&rep=rep1&type=pdf> (accessed 01.05.2022).
3. Matheson D. Weblogs and the epistemology of the news: Some trends in online journalism. *New Media & Society*. 2015. Vol.6 (4). P. 443-468.
4. N.Ä. Nazarbaev «Bolaşaqqa baғdar: ruhani jaңғыru» baғdarlamalyq maqalasy 2017 jylǵy 12 säuir. Available at: https://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/press_conferences/memleket-basshysynyn-bolashakka-bagdar-ruhani-zhangyru-atty-makalasy [in Kazakh]. (accessed 01.05.2022).
5. Qazaq tılı terminderinin salalyq ǵylymi túsindirme sózdıǵı: Informatika jáne kompiyterlik tehnika. Jalpy redaksiyasyn basqarǵan – pedagogika ǵylymdarynyń doktory, professor, A. Q. Qúсайынов. (Almaty, «Mektep», baspasy» JAQ, 2002, 456 p.), [in Kazakh].
6. What is video content? Available at: <http://test.casevideo.ru/blog/chto-takoe-videokontent.php> (accessed 01.05.2022).
7. N.Ä. Nazarbaev «Euraziya júreginde» (Almaty, «Jibek joly», 2010, 308 p.), [in Kazakh].
8. N.Ä. Nazarbaev «Tarih tolqynynda» (Almaty, «Atamúra», 2003, 265 p.), [in Kazakh].
9. Aqtolqyn Qúsarieva «Táuelsız Qazaqstan ideiasy – Jerúiyq Qazaqstan» maqalasy. Qazaq últynan qazaq eline. Almaty. Qazaq universiteti, 2010. P. 178-179, [in Kazakh].
10. Baidılдаев M., Мағауин M. Bes ǵasyr jyrlaidy 1-tom. (Almaty, «Jazuşy», 1984, 200 p.), [in Kazakh].
11. ZhERuJYK, BAJaNAUYL - QYZYLTAU! Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=ja83q0cp5JM> (accessed 01.05.2022).
12. Zhasybaj (kol). Available at: [https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%96%D0%B0%D1%81%D1%8B%D0%B1%D0%B0%D0%B9_\(%D0%BA%D3%A9%D0%BB\)](https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%96%D0%B0%D1%81%D1%8B%D0%B1%D0%B0%D0%B9_(%D0%BA%D3%A9%D0%BB)) (accessed 01.05.2022).
13. Qazaq halqynyń qaharmandary. Redaktory Jeńis Mardanúly [Heroes of the Kazakh people. Editor Denis Mardanovich]. (Pavlodar, Daua, 1991, 82 p.), [in Kazakh].

Авторлар туралы мәлімет:

Маликова Г.К. – докторант, Торайғыров университет, Павлодар, Қазақстан.

Жуматаева Е. – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Торайғыров университет, Павлодар, Қазақстан.

Malikova G.K. – Ph.D. student, Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan.

Zhumatayeva Ye. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan.

A.K. Makhadiyeva
A.B. Abibulayeva

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
(E-mail: ay.makhadi@gmail.com, asyoka93@gmail.com)

The importance of developing positive self-concept among social pedagogy students

Abstract. *In the age of rapid technology development and the emergence of a large number of new tasks, when educating the younger generation, social educators need special training that will help them to solve problems successfully. In view of the fact that the profession of a social pedagogue supposes active participation and high influence in society, the success of activity depends not only on the approach and attitude to the profession, but also, on the attitude towards oneself. Therefore, it is necessary to develop a positive self-attitude of a social pedagogue in the process of professional training. This article gives a brief theoretical review of self-attitude concept development, its structure and functions. As self-attitude is connected with the "Self" concept, self-esteem, self-acceptance some theoretical information is presented respectively. The empirical research was conducted for the purpose of defining 1-2 course students' self-attitude to their future profession. The results are presented and a conclusion is drawn. To define the self-attitude of students there was used the Twenty Statements Test (TST) of Manfred Kuhn & Thomas McPartland, modified by V.I. Yurchenko.*

Keywords: *self-attitude, positive self-attitude, self-esteem, self-image, sense of competence, self-awareness, personality, personal growth.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-141-4-187-195>

Introduction

Since self-attitude affects not only the stability of a person's ties with the social environment, but also forms an internal, individual environment of personality development, the problem of self-attitude formation at the student age, particularly the formation of its positive orientation, is of particular importance. Self-attitude influences not just the stability of a person's social connections, but also creates an internal, personal environment for personal growth. This is particularly evident in the chosen professional activity, where each person is confronted with an awareness of his or her place in life, which is determined by how much a person values and respects himself,

accepts and understands his or her actions, and critically evaluates his or her own successes on the way to pursuing it. As a result, students' self-attitude becomes a type of expression and personification of the meaning of self [1].

The issue of studying the self-attitude of social educators and students in general is given little attention, while self-esteem, self-attitude and self-awareness according to Baklanov K.V. play the key role in the formation of a social pedagogue, taking into account the specifics of professional activity [2].

Practice and recent research in the field of psychology show that they have revealed the relationship between negative self-attitude and professional burnout [3], as well as between

professional well-being and professional self-attitude [4].

As the profession is mastered, professional identity is included in the structure of self-awareness and self-attitude, determining the basic conditions of a person in adulthood. Professional identity is based on satisfaction with the profession associated with a sense of joy [5]. Therefore, it is essential to evolve students' self-attitude during the university study, as students acquire not only knowledge relevant to their profession, but also develop their individuality.

In this regard, the purpose of this article is to identify the degree of formation of students' self-attitude.

Problem statement:

The problem of developing students' self-attitude remains insufficiently developed due to theoretical material scarcity. The analysis of scientific papers has shown that today, in the presence of the term self-attitude, scientists from different countries have their own approach to the problem of self-attitude. There is no unanimously accepted definition at the moment. In this regard, the objectives are as follows:

1. Examine the structure of self-attitude by analyzing the scientific literature on the concept of self-attitude and self-esteem.
2. Determine the specifics of the self-image to determine the positive attitude of students of 1-2 courses of the specialty social pedagogy.
3. Conduct the M.H. Kuhn and T. McPartland's test «Who am I?» (mod. by T.V. Rumyantseva) for 1-2-year students of the specialty of social pedagogy and obtained data interpretation.
4. Reveal the importance of self-attitude in the professional and personal development of students based on the results of the study.

Historical background of "self-attitude"

Despite the fact that the term self-attitude was first introduced by the Georgian psychologist N. I. Sarjveladze in 1974 and was defined as the attitude of the subject of need to the situation of its satisfaction, which is directed at himself [6], there is still no common definition of self-attitude in modern psychology.

Throughout the history of psychological science, the term self-attitude has been used

in different psychological schools in different interpretations, such as self-concept, self-image, global self-esteem, self-esteem, etc. In some works, self-relation is presented as an independent concept and in others as one of the components of other basic concepts. It should be noted that the below mentioned concepts are closely interrelated.

Some scientists such as C. Rogers, L. Wales, J. Marvel, S. Coopersmith, and M. Rosenberg connect self-attitude with the individual's system of self-esteem [7].

Self-esteem, according to M. Rosenberg, is a component of the self-concept and may be described as the sum of one's specific thoughts and feelings about oneself as an object [8].

Adults' self-esteem, according to S. Coopersmith, is a stable characteristic that is extremely difficult to change [9].

In their research employing the socio-structural-biographical method, M. Rosenberg and S. Coopersmith assessed self-attitude as an independent variable effecting some functions of self-awareness, but with its own distinct character.

A person's attitude towards himself might be either positive or negative. If that feeling about oneself is constant, according to M. Rosenberg and S. Coopersmith, it can be defined as self-attitude [10].

S.R. Pantileev determined that self-attitude is one of the types of global self-esteem, after examining works of a significant range of foreign scientists [7, p. 208-243].

L. Wells and J. Marvel analyzing literary sources on the problem of self-attitude outlined three main components of it: self-love, self-acceptance and sense of competence [7, pp. 216-217].

S. Gordon and K. Rogers highlighted several components of self-attitude in their works. S. Gordon outlined self-esteem and autosympathy, whereas C. Rogers distinguished self-esteem and self-acceptance as the main components of self-attitude [11].

N.I. Sarjveladze considered the concept of self-attitude to be central to the concepts of self-awareness, self-esteem, self-perception and others.

Self-consciousness, self-knowledge, self-esteem, emotional attitude toward oneself, self-control, and self-regulation appear to be independent of cognitive, emotional, or regulatory moments of self-consciousness [12].

Types of self-attitude

T.N. Koshtkova defined three types of self-attitude: positive, negative and conflicting.

T.N. Kochetkova defines positive self-attitude as integrated acceptance of one's personality, which manifests itself in the form of self-esteem and self-respect, adequate self-esteem, internal locus of control, low and medium expression of reflexivity, and a wide range of interpersonal styles of interaction. The personality places a great importance on his/her own characteristics, varies in the consistency of its self-concepts, and expects that others' attitudes are similar to his/her own.

Negative self-attitude is described by a high level of emotionality, low level of activity, externality in the sphere of personal achievements, dual styles of interpersonal interaction, and growth of reflexivity with an open position of the individual, high level of emotionality, externality in the sphere of personal achievements, dual styles of interpersonal interaction, and deep dissatisfaction with oneself.

Conflicting (ambivalent) self-attitude has contradictory core, as indicated by higher emotionality, activity, and reflexivity, low self-esteem, a common external locus of control, and polar interpersonal communication styles [13].

Structure and functions of self-attitude

The structure of self-attitude was examined by R. Burns, I. Chesnokova, S. Pantileyev, N. Stolin, and N. Sardzhveladze.

Self-attitude, according to N. I. Sarjveladze, is an attitude that has three components: cognitive, emotional and conative.

Since the task of self-awareness and self-knowledge is not only to take oneself into account in the process of activity and to know something about oneself, but also to evaluate one's properties and capabilities according to certain criteria,

Sarjveladze N. I. emphasizes that the cognitive component of self-attitude includes self-esteem. A person attempts to comprehend not just who he/she is, but also what he has done, and what and how he can do through the processes of self-knowledge.

The emotional component based on associations with feelings of person towards him/herself. A person can love or dislike himself based on what he knows.

The conative component is described as internal actions of person addressed to him or herself [12, p 99].

On the basis of the described three-component structure, the following **functions of self-attitude** were identified:

1. The mirror function means displaying oneself. As it is considered that each person's actions, feelings and emotions are perceived by people in society and displayed back to the individual. A person is able to analyze and the way his behavior accessed by others.

2. The function of self-expression and self-realization. The function is connected with the self-improvement of person.

3. The function of sustaining the self's internal stability and continuity. The function's significance is reduced to sustaining the personality's inner harmony.

4. Self-regulation and self-control function. By seeing how others react to their behaviors and deeds, the person can exert volitional control over his actions.

5. The function of psychological protection: rationalization. When confronted with a circumstance in which society does not accept person's behavior and undervalues the person's importance and position, the individual might rebuild the image of the ideal «I» in oneself, assigning to himself acts and attributes that society does not acknowledge.

6. The function of intracommunication. A person in the current world continually interacts not only with the people around him, but also with his inner «I». The personality debates, infers and makes conclusions, assesses, and fantasizes about himself [12, p.100]

Self-attitude structure scheme according to S.R. Pantileev

Factors (modalities)	Self-respect	Self-sympathy	Self-humiliation
Scales (aspects)	- self-management, - self-confidence, - reflected self-attitude, - social desirability of the Self	- self-attachment, - self-worth, - self-acceptance	- internal conflict, - self-accusation

I. Chesnokova examined in detail in her work the structure of self-attitude. She also identified three components of self-awareness: cognitive, emotional, and behavioral, which she characterized as self-knowledge, emotional-value attitude, and self-regulation of behavior, respectively. Each of these components has its own contents, integration tendencies, dynamics, interconnection, and interdependence of each other [14].

According to the findings of V.V. Stolin's research, the macrostructure of self-attitude of self-respect, auto sympathy and self-interest are integrated into the general feeling of positive or negative attitude towards oneself. The structure of self-attitude has three levels: cognitive, emotional, and behavioral.

V.V. Stolin proved that self-relation cannot be studied separately as it is directly related to other concepts, such as personality, emotions, need, motive [15].

Study methods

In the process professional personality development of future social pedagogues, it is important to improve the personal qualities and professional abilities. The structural components of the self-knowledge, which contribute to the professional self-knowledge and professional orientation of social pedagogues are: self-assessment, self-affirmation, self-awareness, reflection, self-analysis, self-development and etc. aspects need to be formed in the individual. Based on the above theoretical information, a systematic analysis of the self-concept was made to determine the attitude of first and second-year social pedagogy students to their profession. In order to determine the specifics of the self-concept in the study, students of 1-2

courses of the specialty social pedagogy and self-knowledge were passed twenty statements test «Who am I?». In total, 67 students of 1-2 year of Eurasian National university state regional university participated in the study. The Twenty Statements Test is designed to study the substantive characteristics of the uniqueness of the person. The question is directly related to the characteristics of human self-perception, i.e. the self-image.

The Twenty Statements Test (TST) of Manfred Kuhn & Thomas McPartland.

In this research the modified version of «Twenty statements of self-attitude» developed by V.I. Yurchenko was used.

Identification characteristics analysis scale. It includes 24 indicators, which, when combined, form seven generalized indicators-components of identity [16]:

The «social I» consists of 7 indicators:

1. direct designation of gender (I'm a young man, girl, woman);
2. sexual role (lover and etc.);
3. educational and professional role position (I'm a student, studying at the institute, doctor, specialist);
4. family affiliation, manifested through the designation of a family role (I'm a daughter, son, brother, wife, etc.) or through an indication of kinship (I love my relatives, I have many relatives);
5. ethnic-regional identity includes ethnic identity, citizenship (I'm Kazakh, Russian, German, etc.) and local, local identity (I'm from Almaty, Kokshetau, etc.);
6. ideological identity: confessional, political belonging (I'm Judaist, Muslim, etc);
7. group affiliation: perception of oneself as a member of a group of people (member of society).

2. «Communicative Self» includes 2 indicators:

1. friendship or circle of friends, perception of oneself as a member of a group of friends (I'm a good friend, I have many friends);

2. communication or the subject of communication, features and evaluation of interaction with people (I often make visits, I like to communicate with people; I like to listen to people);

3. The «Material I» implies various aspects:

1. description of the property (I have an apartment, clothes, a bicycle);

2. assessment of the security, attitude to material goods (I'm rich, wealthy, I love money);

3. attitude to the environment (I love the sea, I don't like bad weather).

4. The «Physical I» includes the following aspects:

1. subjective description of one's physical data, appearance (I am strong, pleasant, attractive);

2. the actual description of his physical data, including a description of his appearance, painful manifestations and location (My height, weight, age, live in a hostel);

3. food addictions, bad habits.

5. The «Active I» is evaluated through 2 indicators:

1. classes, activities, interests, hobbies (I like solving problems); experience (I've been to Bulgaria);

2. self-assessment of the ability to work, self-assessment of skills, abilities, knowledge, competence, achievements, (swim well, smart; workable, know English).

6. The «Perspective I» includes 9 indicators:

1. professional perspective: wishes, intentions, dreams related to the educational and professional sphere (future driver, I will be a social pedagogue);

2. family perspective: wishes, intentions, dreams related to family status (I will have children, I'm a future mother, etc.);

3. group perspective: wishes, intentions, dreams related to group membership (I plan to join the party, I want to become an athlete);

4. communicative perspective: wishes, intentions, dreams related to friends, communication.

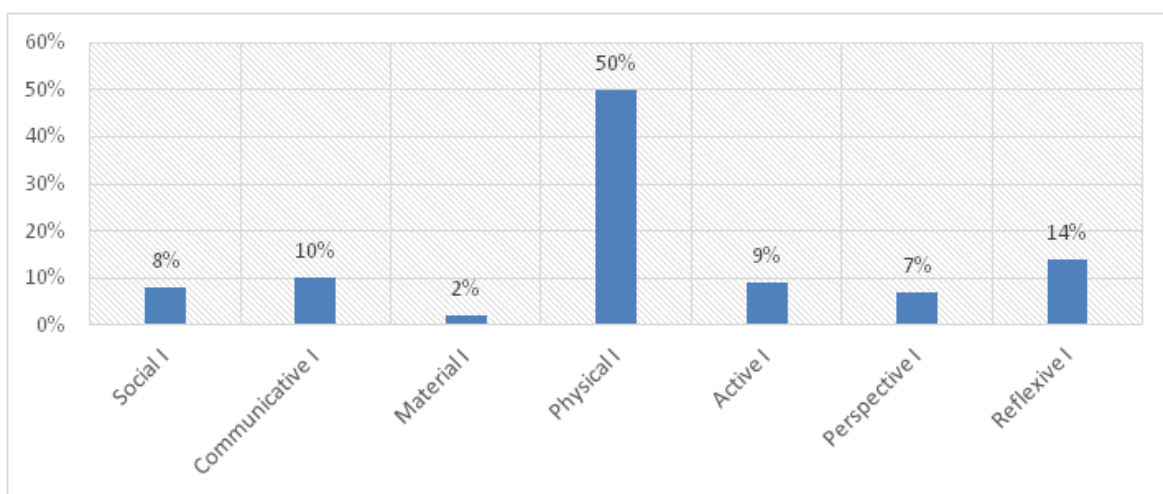
5. material perspective: wishes, intentions, dreams related to the material sphere (I will receive an inheritance, I'll buy an apartment);

6. physical perspective: wishes, intentions, dreams related to psychophysical data (I will take care of my health);

7. activity perspective: wishes, intentions, dreams related to interests, hobbies, specific activities (I will read more) and the achievement of certain results (I will learn the language perfectly);

8. personal perspective: wishes, intentions, dreams related to personal characteristics: personal qualities, behavior, etc. (I want to be more cheerful, calm);

Chart 1.

9. assessment of aspirations (I wish a lot, I'm an aspiring person).

7. «Reflexive I» includes 2 indicators:

1. personal identity: personality traits, personality, and individual style of behavior (I'm kind, sincere, sociable, persistent, sometimes harmful, sometimes impatient, etc.), 2. personal characteristics (nickname, horoscope, name, etc.); the emotional attitude (I'm super «cool»);

3. global existential «I» statements, which are global and are not show differences of one person from another (I'm reasonable person, my essence...).

The data obtained from the study can be observed in the figure below:

Analysis of the results. The 1-2 course students «Social-I» image of the specialty «social pedagogy and self-knowledge» is low, the indicator is 8%. This means that “Social I” of students needs to be developed. For example, there were answers like I want to live in the village and return home. To that extent he is not married yet.

«Communicative-I» is 10%, there were statements like: I am often given negative characteristics; I can not communicate; I'm shy; I can not present myself in the environment; I get easily angry, I get annoyed often and so on. After all, we can observe that future social educators find it difficult to communicate with the environment.

Students gave less descriptions connected with the «Material-I». After all, the students were accustomed to a new life and their goal was to study, they did not pay special attention to material values.

Characteristics of «Physical I» are high 52%, which is due to the fact that students pay great attention to their physical condition. Special attention to one's physical condition is an ordinary phenomenon for students of a certain age.

“Active I” category indicated 9%, and students wrote several answers about their interests. It is obvious that in everyday life students have little hobbies, interests and most of them lead a passive lifestyle. Active participation in different types of activities is rare.

The «perspective-I» indicator was 7%, because students do not know where to work after graduation, and the perspective-I image is not fully formed. The conclusion from this may be that when choosing a specialty, sometimes the student does not have his own choice or does not fully know the chosen specialty.

The «reflexive I» was 14%, students have enumerated positive qualities about themselves, most often described personal qualities: honest, polite, kind, friendly, faithful, well-mannered, attentive, etc.

Conclusion

Finally, it is obvious that students have high self-esteem related to physical I, lack of self-identification in the speciality, moderate personal differentiation, and low self-reflection, lack professionally oriented self-esteem and maturity in terms of social and psychological development. Since students have written few statements regarding “perspective I”, they couldn't explain about their future occupations.

The issues of personal development during adolescence and the formation of readiness of the student for future professional activity play a very important role, where his attitude to himself, the level of personal self-knowledge is important. As the first step in professional development is studying in university, student's outlook on life and his worldview are determined, the attitude to their profession, behavior and communicative skills are developed. In this regard, it is important to develop students' positive attitude to their profession in the process of future social pedagogues' preparation. This is because the only guarantee that a young specialist will be successful and productive when he steps into professional activity is that he has a positive attitude to his profession. Therefore, in the process of professional training of future social pedagogues it is necessary to develop and conduct a special professional psychological training program for students to form the concept of I, to visit institutions where social pedagogues work, to improve the work of the social pedagogue, etc.

It is necessary to form a positive attitude to their profession.

The results of the study confirm that self-attitude is one of the important factors that significantly affect the desire for self-improvement. The nature of this quality largely determines the vector and intensity of the process of self-development, since awareness of one's own value encourages a person to reflect on the prospects for professional and personal growth and strive to implement their plans. A

positive stable self-attitude increases the level of meaningfulness of life, creates prerequisites for creative self-realization and self-improvement, lays the foundation for setting and achieving professional and life goals, which generally contributes to positive self-changes and self-development of future specialists. Thus, in order to stimulate students' aspirations for personal and professional growth, it is necessary to form a stable positive self-attitude in the process of professional preparation.

References

1. Степкина Т.В. Проблема развития самопонимания у студентов // Актуальные психологические проблемы становления личности в современном мире: материалы III Всерос. науч.-практ. конф.(заоч.). – 2005. – Т. 15. – С. 166-170.
2. Бакланов К.В. Формирование основ самосознания социального педагога в процессе профессиональной подготовки канд.дисс. – Москва, 1998.
3. Пучко А.О. Взаимосвязь профессионального самоотношения и эмоционального выгорания у медицинских работников // Психологическая студия: сб. науч. статей студентов, магистрантов, аспирантов, молодых исследователей кафедры прикладной психологии ВГУ имени П. М. Машерова. Вып. 11. – Витебск: ВГУ имени П. М. Машерова, 2018. – С. 171-173.
4. Джумагазиева Е.Г. "Взаимосвязь профессионального благополучия и профессионального самоотношения специалистов социномических профессий" // Психология и педагогика XXI века: теория, практика и перспективы сборник материалов в Международной научно-практической конференции. – 2017. – С. 244-246.
5. Ретуш Л. А. Психология прогнозирования: успехи в познании будущего. – 2003.
6. Сарджвеладзе Н.И. Структура самоотношения личности и социогенные потребности. Проблемы формирования социогенных потребностей. – Тбилиси: Мецниереба, 1974. – 354 с.
7. Пантिलеев С.Р. Самоотношение // Психология самосознания. Хрестоматия. – Самара: БАХРАХ-М, 2014. – С. 208-242.
8. Rosenberg M. Society and the adolescent self-image. Princeton. – New York: Princeton University Press, 1965. – P. 2-34.
9. Coopersmith S. A method for determining types of self-esteem // The Journal of Abnormal and Social Psychology. – 1959. – Vol. 59. – № 1. – P. 87.
10. Кольшко А.М. Психология самоотношения: Учеб. пособие. – Гродно: ГрГУ, 2014. – 102 с.
11. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человек. – Москва: Наука, 2014. – 480 с.
12. Сарджвеладзе Н.И. Личность и ее взаимодействие с социальной средой / Психология самосознания: Хрестоматия. – Самара: Бахрах-М, 2013. – 672 с.
13. Кочеткова Т.Н. Специфика видов самоотношения личности в зависимости от выраженности эмоциональных и когнитивных компонентов: дис..канд. психол. наук. – Хабаровск, 2007. – 218 с.
14. Чеснокова И.И. Проблема самосознания в психологии. – Москва: Сфера, 2012. – 143 с.
15. Столин В.В. Самосознание личности // Психология самосознания. – Самара: Бахрах-М, 2013. – С.123-156.
16. Тест Куна Макпартленда [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://clck.ru/akdfc> (дата обращения 12.10.2021)

А.К. Махадиева¹, А.Б. Абибулаева²

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Әлеуметтік педагогика студенттері арасында позитивті қарым-қатынасты дамытудың маңыздылығы

Аңдатпа. Технологияның қарқынды дамуы ғасырында және жас ұрпақты тәрбиелеуде көптеген жаңа міндеттердің пайда болуына байланысты әлеуметтік педагогтарға проблемаларды сәтті шешуге көмектесетін арнайы дайындық қажет. Әлеуметтік педагог мамандығы қоғамға белсенді қатысу мен жоғары ықпал етуді қамтитынын ескере отырып, қызметтің сәттілігі тек мамандыққа деген оң көзқарасымен ғана емес, сонымен қатар педагогтың өзіне деген көзқарасымен және қатынасымен де байланысты. Сондықтан кәсіби дайындық процесінде әлеуметтік педагогтың өзіне позитивті қарым-қатынасын дамыту қажет. Мақалада өзін-өзі бағалау тұжырымдамасының дамуына, оның құрылымы мен функцияларына қысқаша теориялық шолу жасалады. Өз-өзіне қарым-қатынас «Мен» ұғымымен байланысты болғандықтан, өзін-өзі бағалау және өзін-өзі қабылдау туралы теориялық ақпарат берілген. 1-2 курс студенттерінің болашақ мамандығына деген өзіндік көзқарасын анықтау үшін эмпирикалық зерттеу жүргізілді. Осы мақсатта студенттердің өзін-өзі қарым-қатынасын анықтауда В.И. Юрченко беймдеуіндегі Манфред Кун мен Томас Макпартлендтың жиырма растау тесті (TST) қолданылды. Зерттеу нәтижесі бойынша қорытынды жасалып, ұсыныстар берілді.

Түйін сөздер: өз-өзіне қарым-қатынас, позитивті өзін-өзі бағалау, өзін-өзі қабылдау, құзыреттілік сезімі, өзіндік сана, тұлғалық, тұлғалық өсу.

А.К. Махадиева, А.Б. Абибулаева

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Важность развития позитивного самоотношения среди обучающихся социальной педагогике

Аннотация. В век стремительного развития технологий и появления большого количества новых задач при воспитании подрастающего поколения социальные педагоги нуждаются в специальной подготовке, которая поможет им успешно решать проблемы. Учитывая тот факт, что профессия социального педагога предполагает активное участие и высокое влияние в обществе, успех деятельности зависит не только от подхода и отношения к профессии, но и от отношения к самому себе. Поэтому необходимо развивать позитивное самоотношение социального педагога в процессе профессиональной подготовки. В данной статье дается краткий теоретический обзор развития концепции самоотношения, ее структуры и функций. Поскольку самоотношение связано с концепцией “Я”, соответственно представлена теоретическая информация о самооценке и самопринятии. Эмпирическое исследование проводилось с целью определения самоотношения студентов 1-2 курса к своей будущей профессии. Для определения самоотношения студентов использовался тест двадцати утверждений (TST) Манфреда Куна и Томаса Макпартленда, модифицированный В.И. Юрченко. Результаты представлены и сделан вывод.

Ключевые слова: самоотношение, позитивное самоотношение, самооценка, самопринятие, чувство компетентности, самосознание, личность, личностный рост.

References

1. Stepkina T. V. Problema razvitiya samoponimaniya u studentov [The problem of developing self-understanding among students] Aktual'nye psichologicheskie problemy stanovleniya lichnosti v sovremennom mire: materialy III Vseros. nauch.-prakt. konf.(zaoch.). 2005. Vol. 15. P. 166-170, [in Russian].
2. Baklanov K.V. Formirovanie osnov samosoznaniya social'nogo pedagoga v processe professional'noy podgotovki Cand.diss. [Formation of the foundations of self-awareness of a social pedagogue in the process of professional preparation]. Moscow, 1998, [in Russian].

3. Puchko, A.O. Vzaimosvyaz' professional'nogo samootnosheniya i emocional'nogo vygoraniya u medicinskih rabotnikov [The relationship between professional self-attitude and emotional burnout in medical workers] Psihologicheskaya studiya : sb. nauch. statej studentov, magistrantov, aspirantov, molodyh issledovatelej kafedry prikladnoj psihologii VGU imeni P. M. Masherova. Vyp. 11. Vitebsk : VGU imeni P. M. Masherova, 2018. P. 171-173. Bibliogr.: s. 173 (3 nazv.), [in Russian].
4. Dzhumagazieva E.G. "Vzaimosvyaz' professional'nogo blagopoluchiya i professional'nogo samootnosheniya specialistov socionomicheskikh professiy" [Interrelation of professional well-being and professional self-attitude of specialists of socionomic professions]. Psihologiya i pedagogika xxi veka: teoriya, praktika i perspektivy sbornik materialov V Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii. 2017. P. 244-246.
5. Regush L.A. Psihologiya prognozirovaniya: uspekhi v poznanii budushchego [Psychology of forecasting: progress in knowing the future]. 2003.
6. Sardzhveladze N.I. Struktura samootnosheniya lichnosti i sociogennye potrebnosti. Problemy formirovaniya sociogennyh potrebnostej. [The structure of the personality's self-attitude and sociogenic needs] (Tbilisi, Mecniereba, 1974, 354 p.), [in Russian].
7. Pantileev S.R. Samootnoshenie [Self – attitude] Psihologiya samosoznaniya. Hrestomatiya. Samara, Bahrah-M. 2014. P. 208-242, [in Russian].
8. Rosenberg M. Society and the adolescent self-image. Princeton: Princeton University Press, 1965. P. 2-34.
9. Coopersmith S. A method for determining types of self-esteem. The Journal of Abnormal and Social Psychology. 1959. Vol. 59. No. 1. P. 87.
10. Kolyshko A.M. Psihologiya samootnosheniya [Psychology of self-attitude] (Grodno, GrGU, 2014, 102 p.), [in Russian].
11. Rodzhers K. Vzglyad na psihoterapiyu [A glance at psychotherapy] Stanovlenie cheloveka. (Moscow, Nauka, 2014, 480 p.), [in Russian].
12. Sardzhveladze N.I. Lichnost' i ee vzaimodejstvie s social'noj sredoj [Personality and its interaction with the social environment] Psihologiya samosoznaniya: Hrestomatiya. (Samara, Bahrah-M, 2013, 672 p.), [in Russian].
13. Kochetkova T.N. Specifika vidov samootnosheniya lichnosti v zavisimosti ot vyrazhennosti emocional'nyh i kognitivnyh komponentov: [The specifics of the types of personal self-attitude depending on the severity of emotional and cognitive components] dis.. kand. psihol. nauk. (Habarovsk, 2007, 218 p.), [in Russian].
14. Chesnokova I.I. Problema samosoznaniya v psihologii [The problem of self-awareness in psychology]. (Moscow, Sfera, 2012, 143 p.), [in Russian].
15. Stolin V.V. Samosoznanie lichnosti [Self-awareness of the individual] Psihologiya samosoznaniya: Hrestomatiya. Samara, Bahrah-M, 2013, P.123-156, [in Russian].
16. Test Kuna Makpartlenda. Available at: <https://clck.ru/akdfc> (accessed 12.10.2021).

Information about the authors:

Makhadiyeva A.K. – **Corresponding author**, the 2nd year Ph.D. student in the Department of Social Pedagogy and Self - Knowledge Department, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Abibulayeva A.B. – Doctor of Pedagogical Science, Professor of Social Pedagogy and Self - Knowledge Department, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Махадиева А.К. – **корреспонденция үшін автор**, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану кафедрасының 2 курс докторанты, Астана, Қазақстан.

Әбibuлаева А.Б. – педагогика ғылымдарының докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану кафедрасының профессоры, Астана, Қазақстан.

Ж.Е. Зулпыхар
А.А. Азамат
Б.А. Оразбаева*

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(E-mail: astzhan@gmail.com, aitzgulazamat@mail.ru, balu.9129@mail.ru)

Жоғарғы оқу орындарында қашықтан оқыту технологияларын қолданып оқу үдерісін ұйымдастырудың әдіснамалық негіздері

Аңдатпа. Бүгінгі таңда жоғарғы оқу орындарында (ЖОО) қашықтан оқыту технологияларын қолданып оқу үдерісін ұйымдастыру жылдам дамып жатқаны жалпыға мәлім. Мақалада ЖОО-да оқу үдерісіне қашықтан оқыту технологияларын қолданудың әдіснамалық негіздері талқыланады. Сондай-ақ, қашықтан оқыту технологияларының қолдануға әсер еткен факторлар және оқу үдерісін ұйымдастыруындағы ерекшеліктер қарастырылады. Ақпараттық-технологиялық құралдардың (электрондық пошта, бейнеконференция, чат, форум, вебинар, онлайн-семинар) көмегімен оқу үдерісін оңайлатудың маңызы зор. Соңғы жылдарда қашықтан оқыту технологияларымен оқу үдерісін ЖОО-да ұйымдастыру түсінігі бұрынғыдан әлдеқайда өзгеше сипатқа ие болды. Бұрын қашықтан оқыту дегеніміз тек бейне сабақтар көру, тапсырмалардан орындаудан тұрса, қазір бұл үдеріс ауқымдырақ және оңайлана түскен. Мақалада заман талабына сай ЖОО-да оқу үдерісін қашықтан оқыту технологияларымен ұйымдастырудың әдіснамалары қарастырылады. Сонымен қатар, қазіргі таңда ЖОО-да қашықтан оқыту технологияларын қолдану арқылы оқу үдерісін ұйымдастыруда қандай әдістердің қарқынды дамып келе жатқаны және олардың қаншалықты тиімді екендігі айқындалады.

Мақалада ЖОО-да оқыту жүйесінде қашықтан оқыту технологиясын қолдану бойынша отандық және шетелдік авторлардың еңбектеріне зерттеу жүргізіліп, жалпы жүйенің тиімділігі мен әдіснамасы зерттелді. Сондай ақ, қазіргі таңда қолданылып жатқан қашықтан оқыту технологияларына талдау жасалынады. Зерттеу жұмысында онлайн технологиялар болашақта кең көлемде қолданысқа және заманауи технологиялардың көмегімен қарқынды дамиды деген болжам жасалынады.

Мақала тақырыбы қашықтан оқыту технологияларын қолдана отырып, білім беру бағдарламаларының оқу пәндерін жүзеге асыратын университет оқытушыларына, сондай-ақ жоғарғы білім беру мәселелеріне қызығушылық танытатындардың барлығына пайдалы болуы мүмкін.

Түйін сөздер: қашықтан оқыту, онлайн технологиялар, жоғарғы оқу орындары, оқу үдерісі, оқыту әдістері.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-14-4-196-203>

Кіріспе

Оқу үдерісінің мазмұны мен оқыту әдістері қоғамның дамуына және талабына сай өзгеріске ұшырап отырады. Соңғы жылдары цифрлық технологиялардың жандануы университеттердің оқу үдерісін ұйымдастыруына, профессорлық-оқытушылық құрам мен студенттердің құзыреттілік әлеуетін ашу тұрғысынан жоғары білім беру жүйесін стратегиялық қайта қаралуына мүмкіндік берді. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың (АКТ) дамуы білім беру жүйесінде компьютерлік технологияларды кең ауқымда қолдануға барынша мүмкіндік жасады. АКТ білім беру мазмұнын онлайн оқытудың сапасы мен мүмкіндіктерін жақсартты. Бұл дидактиканың цифрлық трансформациясының әртүрлі аспектілерін ашуға бағытталған бірқатар зерттеулерде атап өтілген. Мысалы, Алмаз Сандыбаев қашықтан оқытудың студенттердің оқуындағы ынталандырудағы мәселелерін қарастырған [1] және бұл тақырып Р.Бригстоктың студенттердің қазіргі кезде қажет және болашақта қажет болатын қабілеттерін дамытуға бағытталған мақаласында да көрініс тапқан [2]. Зерттеулер көрсеткендей, қашықтан оқыту технологияларының ЖОО білім алушыларына тигізген септігі орасан зор. Көп жағдайда белгілі бір маман иесі атану үшін білім алушылар үлкен қалаларда орналасқан университеттерге келіп оқуы керек. Алайда, біздің қоғамымызда жоғарғы оқу орындарында оқу әлеуметтік-қаржылай қиындық тудыратын және белгілі себептерге байланысты дәстүрлі түрде білім ортасына барып оқу қолжетімсіз тұлғалар бар. Осындай жағдайлардың шешімі ретінде қоғам білім берудің жаңа түрін қажет етті, осы ретте қашықтан оқыту ең болашағы зор, толыққанды жүйе ретінде қарастырылды. Жалпы «қашықтан оқыту» термині заманның өзгеруіне байланысты өз анықтамасын және формасын өзгертіп отырады. Өткен ғасырларда бұл сөзді поштаны қолдану арқылы оқыту технологиясы деп көрсеткен болса, қазір бұл терминнің анықтамасында тіптен виртуалды шындық технологияларын қолдану арқылы оқыту деп те көрсетеді

[3]. Кез-келген замандағы технологиялардың өзгерістеріне қарамастан қашықтан оқыту жүйесі білім алушыларға тұрғылықты немесе уақытша тұратын жері бойынша ЖОО-да жоғары кәсіптік білімнің негізгі және қосымша білім бағдарламаларын меңгеру мүмкіндігін беретін жүйе деп те айта аламыз.

Қашықтан білім беру технологиялары оқу үдерісінде бірнеше ондаған жылдар бойы қолданылып келеді [4]. Соңғы жылдары қашықтан оқыту технологиялары, әсіресе жоғарғы оқу орындарында оқу үдерісін ұйымдастыруда елеулі өзгерістер алып келді. Кең қолданысқа ие болуына, әрине, әлемдік пандемия да себепші болды [5]. Жоғарғы оқу орындарында қашықтан оқыту технологияларын енгізу білім беру ұйымдарына білім алушылардың жеке ерекшеліктерін ескере отырып, олардың білім беру қажеттіліктері мен қабілеттеріне сәйкес білім беру бағдарламаларын жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Оқу үдерісінде қашықтан оқыту технологияларын енгізудегі негізгі мақсат – тұлғаға бағытталған оқыту моделін енгізу арқылы оқытудың тиімділігін арттыру болып табылады. Қашықтан оқытудың ақпараттық-білім беру ортасы арқылы білім беру үдерісіне қатысушылардың өзара әрекетін ұйымдастыру студенттерде топта жұмыс істеу қабілетін, әлеуметтік жауапкершілікті, қарым-қатынас мәдениетін, ынтымақтастыққа дайын болуды, төзімділікті, өзара сыйластықты, көшбасшылық қасиеттерді қалыптастыруға мүмкіндік береді. Мұндай тұлғаға бағытталған білім беру парадигмасы оқу үдерісінің тиімділігін арттыруға, оқушылардың танымдық белсенділігін көтеруге, сондай-ақ, студенттердің өзіндік жұмысын ұйымдастырудағы мүмкіндіктерін көбейтуге көмектеседі.

Алайда ақпараттық-технологиялардың дамуына байланысты қашықтан оқыту жүйесі де күн сайын өзгеріске ұшырауда. Мұның барлығы ЖОО-да қашықтан оқыту технологияларын оқу үдерісін ұйымдастыруда (айта кету керек, қазір бұл жүйені көптеген жоғарғы оқу орындары ұсынады) ұсынылатын әдіснамалардың өзгеруіне де алып келуде.

Зерттеу әдістері

ҚР білім беру саласының нормативтік-құқықтық құжаттары; білім беру саласында қашықтан оқыту мәселелеріне қатысты Scopus, WOS базасына кіретін журналдардағы ғылыми-зерттеу жұмыстарына, мақалаларға, әдебиеттерге теориялық талдау жасау, нақтылау, жинақтау, салыстыру әдістері.

Негізгі бөлім

2020ж. әлемде пандемияның басталуы білім беру саласына көптеген өзгерістер алып келді. Соның бірі осыған дейін айтарлықтай назар аударылмай келген қашықтан оқыту жүйесін жаппай қолдану. Елімізде қашықтан оқыту жүйесін білім беру саласында жаппай қолдану көптеген мәселелерді ашып берді. Сондай мәселелердің бірі қашықтан оқыту технологияларын қолданып оқу үдерісін ұйымдастырудың теориялық, әдіснамалық негіздерінің қарастырылмауы.

Жоғарғы оқу орындарында оқу үдерісін ұйымдастыру әр түрлі болуы мүмкін. О.Н. Толстобокос қашықтан оқыту қандай да бір тапсырмаларды орындау барысын көрсететін дәрістерден тұратын курстан; тапсырмаларды орындау барысында қалыптасатын дағдылардан тұруы мүмкін деп көрсетеді [6]. Қашықтан оқыту технологияларын қолдануда оқыту жүйесінің оқу үдерісіндегі барлық сипаттамалары өзгеріссіз қалады, олар: мақсаты, мазмұны, ұйымдастыру түрлері, оқыту құралдары, нәтижелерді бақылау және бағалау жүйесі.

Оқытудың инновациялық әдістерінің бірі ретінде қарастырылатын бұл жүйені қазіргі кезде қолданудың тиімділігі білім алушы мен оқытушы арасында да интерактивті әрекеттестіктің жүзеге асуында. Білім алушы оқытушыдан белгілі бір нақты тақырыптарды, пәнді немесе модульді игеруге қажетті ақпаратты алады. Сонымен қатар, бұл оқыту режимінің дәстүрлі режимге қарағанда артықшылығы білім алушыларға өз қарқынымен және өзі қалаған жерде оқуға мүмкіндік береді [7]. Оқытушылар өз кезегінде белгілі бір тақы-

рыптың немесе пәннің даму деңгейін бағалау үшін тесттік технологияларды пайдалана отырып, пәннің сапасы мен шеберлік деңгейін бағалайды. Сондай ақ, ақпараттық-технологиялық құралдар (электрондық пошта, бейнеконференция, телефон) арқылы да әр түрлі форматта кездесулер өткізе алады.

Қашықтан оқытын білім алушыға қойылатын талаптарға келер болсақ, жеке қасиеттерден табандылықты және адалдықты сақтау талап етіледі. Бұдан бөлек студенттің цифрлық сауаттылығы болуы қажет, себебі ақпараттық-технологияларды қолдана алуы және әрбір студенттің өз жеке аккаунттарымен жұмыс жасауы тәрізді дағдыларды игергені оқу үдерісін тиімдірек етеді. Сондай-ақ, оқу форматына байланысты интернетке қолжетімді қандай да бір құрылғылар (телефон, компьютер және т.б.) талап етіледі.

Қашықтан оқытудың тиімділігі қолданылатын материалдардың (оқу курстарының) сапасына және осы процеске қатысатын оқытушылардың шеберлігіне, біліміне тікелей байланысты. Сондықтан қашықтан оқытудың педагогикалық, мазмұнды ұйымдастырылуы (курсты жобалау кезеңінде, сондай-ақ, оны қолдану үдерісінде де) басымдыққа ие болып табылады. Бұл жерде қашықтан оқытудың заманауи курсы қүру ұсынылатын тұжырымдамалық педагогикалық ережелердің маңыздылығы көрінеді. Оларға келесідей қысқаша сипаттама бере аламыз. Оқыту процесінің ортасында білім алушының дербес танымдық қызметі (оқыту емес, оқу) тұрады. Білім алушының әртүрлі ақпарат көздерін қолдана отырып, өз бетінше білім алу үйренуі, осы ақпаратпен танымдық іс-әрекеттің әртүрлі әдістерін қолдана отырып жұмыс істей білуі маңызды және өзіне ыңғайлы уақытта оқи алу мүмкіндігі болуы керек. Өз бетінше білім алу пассивті сипаттамаға ие болмауы тиіс, керісінше, білім алушы басынан бастап білімді игеруді шектемейтін танымдық іс-шараларға қатысуы керек. Ол алған білімін қоршаған шындықтың әртүрлі мәселелерін шешу үшін қолдануды қарастыруы тиіс. Желіде білім алушылардың өздік (жеке не-

месе топтық) қызметін ұйымдастыру әр білім алушының ішкі қорларын ашуды ынталандыратын және тұлғаның әлеуметтік қасиеттерін қалыптастыруға ықпал ететін, оқытудың осы түрінің ерекшелігіне сәйкес келетін жаңа педагогикалық технологияларды қолдануды қамтиды. Бұл қатынаста ынтымақтастықта оқу (желідегі әрбір білім алушының танымдық қызметін белсендіру үшін), жобалар әдісі (алынған білімді шығармашылық біріктіріп қолдану үшін), зерттеу, проблемалық әдістер ең тиімді болып табылады.

Нәтижелер

Оқытушылар мен студенттердің байланыс тәсілдеріне қарай қашықтан оқытудың әдістерін келесідей түрлерге бөлуге болады:

- оқытушылардың минималды қатысуымен, білім алушының білім беру ресурстарымен өзара әрекеттесуі арқылы оқыту әдісі. Бұл әдісті жүзеге асыру үшін оқытушылар әртүрлі білім беру ресурстарын: баспа, аудио және бейне материалдарды, сондай - ақ телекоммуникациялық желілер арқылы жеткізілетін оқу құралдарын (интерактивті деректер қоры, электрондық басылымдар және компьютерлік оқыту жүйелері) құрастырады және таңдап алады.

- даралап оқыту және оқу әдісі, ол ғылыми-техникалық қызметтерді қажет ететін бір білім алушының бір оқытушымен, кеңесшімен немесе ғылыми және техникалық жетекшімен өзара қарым - қатынасымен сипатталады. Бұл әдісті қашықтан оқытуда телефон, дауыстық пошта, электрондық пошта, MS Teams, Skype, Zoom жүйесі секілді технологиялар арқылы жүзеге асыруға болады.

- оқу материалын оқытушының түсіндіруіне негізделген әдіс, мұнда білім алушылар коммуникацияда белсенді рөл атқармайды. Бұл әдісті оқытушы білім алушылар топпен болғанда, олардың дайындықтары, сондай ақ барлықтары үшін соңғы нәтиже бірдей болған кезде қолданады. Дәстүрлі білім беру жүйесіне тән бұл әдіс, қазіргі заманғы ақпараттық технологиялар негізінде жаңа дамуға ие болады.

- оқу үдерісінің барлық қатысушылары арасындағы белсенді өзара әрекеттесумен сипатталатын әдіс. Бұл әдіс білім алушылардың топтық жұмысына бағытталған және қашықтан оқыту үшін үлкен қызығушылық тудырады. Ол оқытудың зерттеу және проблемалық әдістерін кеңінен қолдануды қарастырады. Мұндай оқытудағы оқытушының рөлі білім алушылар үшін тақырып беру, содан кейін ол білім алушылар бірлесіп жұмыс істей алатын қолайлы қарым-қатынас ортасын және психологиялық климатты құрып, қолдауы керек. Оқытушы пікірталас барысын үйлестіруге, басқаруға, сондай-ақ материалдарды дайындауға, жұмыс жоспарын әзірлеуге, талқыланатын мәселелер мен тақырыптарға жауап береді.

- жоба әдісі білім алушыға өзінің оқу-танымдық қызметін жоспарлауда, ұйымдастыруда және бақылауда дербестігін көрсетуге мүмкіндік беретін оқудың кешенді процесін қамтиды, оның нәтижесі қандай да бір өнімді құру немесе нәтиже алу болып табылады. Жоба әдісінің негізінде білім алушылардың танымдық, шығармашылық қызығушылықтарын, өз бетінше өздерінің білімдерін қалыптастыру біліктерін дамыту жатады.

- оқытудың проблемалық әдісі күрделі танымдық мәселелерді қарастыруға негізделген, оларды шешу білім алушылардың айтарлықтай практикалық немесе теориялық қызығушылықтарын тудырады. Проблемалық оқыту процесінде білім алушылардың назары маңызды проблемаларға бөлінеді, олар танымдық белсенділікті ынталандырады, осы проблемаларды шешу бойынша білік және дағдылардың дамуына ықпал етеді. Оқытушының рөлі тек қадағалау және қолдауға дейін азаяды.

- оқытудың зерттеу әдісі қатысушылар үшін нақты қойылған өзекті және маңызды мақсаттардың, ойластырылған және негізделген құрылымның болуымен, зерттеу әдістерінің түрлерін кеңінен қолданумен, нәтижелерді өңдеу және безендірудің ғылыми әдістерін қолданумен сипатталады.

Қашықтықтан оқыту технологияларына тоқталар болсақ, онлайн оқыту синхронды

немесе асинхронды болады, синхронды оқыту нақты уақытта жүзеге асырылуы керек. Мұғалімдер мен студенттер бірдей физикалық тұрғыда бір жерде болмаса да, оқу барысы бір уақытта өтеді. Мұғалімдер мен студенттер арасындағы өзара әрекеттестік әртүрлі уақытта және әртүрлі жерлерде болған кезде олар асинхронды болуы мүмкін [8]. Бұл авторлар синхронды оқыту үшін келесідей технологияларды көрсетеді:

- Бейнеконференциялар: әртүрлі физикалық кеңістіктерде орналасқан адамдар топтары арасында байланыс орнатуға мүмкіндік беретін екі жақты бір уақытта аудио және бейне байланыс үдерісі;

- Тек дыбыс пен дауыс бар телебілім;
- Меншікті телеарналар;
- Чат қызметтері.

Асинхрондыға келетін болсақ, біз аудио және бейне жүйесі бар сабақтарды немесе сабақтарды жазуға мүмкіндік беретін білім беру электрондық оқу платформаларын, телеоқыту кабинеттерін атап өтуіміз керек. Мұғалімдер сондай-ақ YouTube немесе Vimeo сияқты арналарды және соңында Форумдар немесе Блогтарды пайдалана алады [8].

Университетте оқу үдерісін қамтамасыз ететін қандай да бір технологиялар болады. Соңғы бірнеше жылдарда жаппай ашық онлайн курстар (ЖАОК) жоғары білім берудегі жаңа технологиялық оқыту ортасы ретінде көпшіліктің назарын аударды [9]. ЖАОК ашық, бірлескен, таратылған және желілік өмір бойы оқытуды қолдау ретінде анықталады. Яғни, ол жерде барлық адамдарға қолжетімді ақпарат (дәрістер, тапсырмалар) болады. Бұл жерде көбіне оқытушының көмегінсіз білім алушы өз күшімен дайын ақпаратты ала алады. Жаппай ашық онлайн курстар білім беру секторының өсуіне ықпал ететін және орта және жоғары білім беру жүйелерінің көрінісін өзгертетін серпінді инновация ретінде қарастырылады. Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Информатика кафедрасының оқу процесінде Coursera платформасындағы (<https://www.coursera.org/>) курстар қолданылуда.

Қорытынды

Қазіргі уақытта ақпаратты уақыт пен кеңістікте тасымалдауға мүмкіндік беретін көптеген технологиялар бар (мысалы, бейнеконференция, веб-сайттар, электрондық пошта). Қашықтан оқытуға деген қызығушылық бұл технологиялардың әртүрлі курстарға қосылуына және қашықтан оқыту бағдарламалары мен жоғарғы оқу орындарында кең көлемде қолданылуына әкелді.

Онлайн-технологияларды құру және пайдалану кезеңінде жинақталған тәжірибе сырттай және қашықтан оқытуда сұранысқа ие болып, олардың деңгейін күндізгі оқыту деңгейіне дейін көтеретіні сөзсіз; сонымен қатар қашықтан жұмыс істеудің алынған дағдылары күндізгі оқу үдерісінде пайдалы болады.

Қашықтан оқытуда онда жүргізілетін пәндердің мазмұнын сәтті құру және қолдану, осы пәннің оқыту мақсаттарын, оқу ақпаратын берудің жаңа технологияларының дидактикалық мүмкіндіктерін, нақты пәндерді оқыту тұрғысынан қашықтан оқыту технологияларына қойылатын талаптарды терең талдаудан, оқыту критерийлерін түзетуден басталуы керек. Қашықтан оқытуда да пәндерді жоспарлау және әзірлеу кезінде оқытушы қызметінің негізгі үш құрылымы, атап айтқанда оқу материалын ұсыну, тәжірибе, кері байланыс өз маңыздылығын сақтайтынын ескеру қажет. Жалпы алып қарастырғанда, ЖОО-да онлайн технологияларды қолдану барынша эргономикалық жағынан адамдарға ыңғайлы болып жатқанын байқай аламыз. Мақалада қарастырылған осы және басқа да артықшылықтары мен тиімділігі жоғарағы оқу орындарында оқыту үдерісін ұйымдастыруда артықшылыққа ие бола бермек деп сенімді түрде болжам жасай аламыз.

Мақалада ЖОО-да оқыту жүйесінде қашықтан оқыту технологиясын қолдану бойынша отандық және шетелдік авторлардың еңбектеріне зерттеу жүргізіліп, жалпы жүйенің тиімділігі мен әдіснамасы қарастырылды. Сонымен қатар қазіргі таңда қолданылып жатқан қашықтан оқыту технологияларына

талдау жасалынып, қолданыстағы әдістеріне талдау жасалынды. Осылайша, қашықтан оқыту технологияларын қолдана отырып, оқу үдерісін ұйымдастыру – бұл болашақтың міндеті және жекелеген білім беру ұйымдарына ғана қатысты емес, жалпы білім беру ұйымдары мен заманауи педагогтар бейімделуі қажет заманауи шындық.

Қаржыландыру

Ғылыми мақала №AP09259657
«Қашықтықтан оқыту жағдайында студенттердің білімін бақылау үшін прокторинг автоматтандырылған жүйесін зерттеу және әзірлеу» тақырыбындағы гранттық жоба негізінде жазылды.

Әдебиеттер тізімі

1. Sandybayev A. The Impact of E-Learning Technologies on Student's Motivation: Student Centered Interaction in Business Education // International Journal of Research in Tourism and Hospitality. – 2020. – №1. – P. 16-24.
2. Bridgstock R. In Grad. Empl. in cont // Canadian Journal of Educational Administration and Policy. – 2017. – №196. – P. 131-133.
3. Saykili A. Distance education: Definitions, generations, key concepts and future directions // International Journal of Contemporary Educational Research. – 2018. – №5(1). – P. 2-17.
4. Kathleen Erthal, Margaret J. History of distance learning, Harting // Information Technology, Learning, and Performance Journal. – 2005. – Vol. 23. – №1. – P. 35-44.
5. Dudar V.L., Riznyk V.V., Kotsur V.V., Pechenizka S.S. Use of modern technologies and digital tools in the context of distance and mixed learning // Linguistics and Culture Review. – 2021. – № 5. – P. 733-750.
6. Tolstobokov O. Modern methods and technologies of distance learning // World of science. – 2020. – №2. – P. 67-72.
7. Thoms B., Eryilmaz E. How media choice affects learner interactions in distance learning classes // Computers & Education. – 2014. – №75. – P. 112-126.
8. Juárez-Varón D., Mengual A., Vercher M., Peydró M.A. Las TIC en la formación online [ICT in online education] // Cienciasvol. – 2013. – №7(1). – P. 1-14.
9. Yousef A.M., Chatti M.A., Schroeder U., Wosnitzer M. What drives a successful MOOC? An empirical examination of criteria to assure design quality of MOOCs // Proceedings - IEEE 14th International Conference on Advanced Learning Technologies. – ICALT, 2014. – 44-48 p.

Ж.Е. Зулпыхар, А.А. Азамат, Б.А. Оразбаева

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Методологические основы организации учебного процесса с применением дистанционных технологий в высших учебных заведениях

Аннотация. Сегодня общеизвестно, что организация образовательного процесса с использованием дистанционных технологий обучения в высших учебных заведениях (ВУЗах) развивается быстрыми темпами. В статье рассматриваются методологические основы использования технологий дистанционного обучения в образовательном процессе в вузах. Также рассмотрены факторы, влияющие на использование технологий дистанционного обучения и особенности организации учебного процесса. Важно упростить процесс обучения с помощью средств информационных технологий (электронная почта, видеоконференция, чат, форум, вебинар, онлайн-семинар). В последние годы концепция организации учебного процесса в вузах с дистанционными технологиями обучения стала сильно отличаться от прежней. Если раньше дистанционное обучение заключалось только в просмотре видео уроков и выполнении заданий,

то теперь этот процесс стал масштабнее и проще. В статье представлена методика организации учебного процесса в вузах с дистанционными технологиями обучения в соответствии с современными требованиями. Кроме того, определено, какие методы в организации образовательного процесса с использованием дистанционных технологий обучения сегодня стремительно развиваются в вузах и насколько они эффективны.

В статье были проведены исследования работ отечественных и зарубежных авторов по использованию технологий дистанционного обучения в образовательной системе вузов, а также рассмотрены эффективность и методология всей системы. При этом анализируются используемые в настоящее время технологии дистанционного обучения. В статье прогнозируется, что онлайн-технологии будут широко использоваться в будущем и будут стремительно развиваться с помощью современных технологий.

Статья может быть полезна преподавателям вузов, реализующим учебные планы предметов с использованием технологий дистанционного обучения, а также всем, кто интересуется вопросами высшего образования.

Ключевые слова: дистанционное обучение, онлайн-технологии, высшие учебные заведения, учебный процесс, методы обучения.

Zh.E. Zulpykhar, A.A. Azamat, B.A. Orazbayeva

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Methodological basics of organizing the educational process with the use of distance educational technologies at the university

Abstract. Today it is well known that the organization of the educational process using distance learning technologies in higher educational institutions (HEIs) is developing rapidly. The article discusses the methodological foundations for the use of distance learning technologies in the educational process at universities. The factors influencing the use of distance learning technologies and the peculiarities of the organization of the educational process are also considered. It is important to simplify the learning process with the help of information technology tools (e-mail, video conference, chat, forum, webinar, online seminar). In recent years, the concept of organizing the educational process in universities with distance learning technologies has become very different from the previous one. If earlier distance learning consisted only of watching video lessons and completing assignments, now this process has become larger and simpler. The article presents a methodology for organizing the educational process in universities with distance learning technologies in accordance with modern requirements. In addition, it was determined which methods of organizing the educational process using distance learning technologies are rapidly developing in universities today and how effective they are.

The article studies the work of domestic and foreign authors on the use of distance learning technologies in the educational system of universities, and also considers the effectiveness and methodology of the entire system. At the same time, the currently used distance learning technologies are analyzed. The article predicts that online technologies will be widely used in the future and will be rapidly developed with the help of modern technologies.

The article can be useful for university teachers who implement the curricula of subjects using distance learning technologies, as well as for everyone who is interested in higher education issues.

Keywords: distance learning, online technologies, higher educational institutions, learning process, teaching methods.

Авторлар туралы мәлімет:

Зулпыхар Ж.Е. – п.ғ.к, «Информатика» кафедрасының меңгерушісі, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Азамат А.А. – «Информатика» кафедрасының докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Оразбаева Б.А. – **корреспонденция үшін автор**, «Информатика» кафедрасының инженері, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Zulpykhar Zh.E. – Candidate of Pedagogical Sciences, Head of the Department of Computer science, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Azamat A.A. – doctoral student, Department of Computer Science, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Orazbayeva B.A. – **Corresponding author**, Engineer of the Department «Computer science», L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Т.О. Каратаева¹
Н.Н. Хан²

¹Аркалыкский педагогический институт им. И. Алтынсарина, Аркалык, Казахстан

²Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан
(E-mail: b_tatuana@mail.ru, professor_khan@mail.ru)

Структура готовности учителя к развитию интеллектуально-творческого потенциала младших школьников в условиях обновленного содержания образования

Аннотация. *Статья посвящена результатам разработки базовых компонентов структуры готовности будущего учителя к развитию интеллектуально-творческого потенциала младшего школьника. Раскрываются этапы разработки, включающие как теоретико-методологический анализ существующих подходов, так и итоги эмпирического опыта оценки и наблюдения мотивационного компонента готовности студентов. Изложены результаты изучения актуальных исследований отечественных и зарубежных авторов, посвященных структурированию и разработке подходов к пониманию компонентов будущего учителя к развитию интеллектуально-творческого младшего школьника. Дана критическая оценка выявленных подходов к структурированию готовности педагога к развитию интеллектуально-творческого потенциала младшего школьника с позиции особенностей педагогической деятельности в условиях обновленного содержания образования в Республике Казахстан.*

Представлены результаты анализа отечественных и зарубежных исследований, посвященных подходам к структурированию готовности будущего учителя к развитию интеллектуально-творческого потенциала младшего школьника. Обобщены существующие научно-прикладные подходы и обосновано ведущее значение эмпирического опыта развития готовности будущего учителя к развитию интеллектуально-творческого потенциала младшего школьника в контексте развития международной и казахстанской педагогической науки. В ходе обобщения результатов аналитической работы, авторами выявлено, что последние исследования опираются на положение об интегративной природе готовности будущего учителя к развитию интеллектуально-творческого потенциала младшего школьника.

Авторами раскрыты результаты педагогического исследования, выявившего, что мотивация является наиболее сложным для развития компонентом готовности будущего учителя к развитию интеллектуально-творческого потенциала младшего школьника. В статье изложена разработанная по результатам исследования структура готовности, включающая помимо мотивационно-ценностного также когнитивно-интеллектуальный, эмоционально-волевой и коммуникационно-организационный компоненты. Раскрыты ключевые компетенции разработанных компонентов и подчеркнуто, что их интегративная сущность предполагает специальное развитие в процессе подготовки будущих педагогов.

Ключевые слова: *структура готовности учителя, развитие интеллектуально-творческого потенциала младшего школьника, компоненты готовности учителя младшей школы, покомпонентная готовность учителя младшей школы к развитию интеллектуально-творческого потенциала младшего школьника, обновленное содержание образования.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-14-4-204-215>

Введение

Последние годы ознаменовались активными трансформационными процессами в системе образования как в Республике Казахстан, так и в глобальном образовательном пространстве. Современная система образования ориентирована на актуальные запросы общества, и сегодня мы являемся свидетелями формирования совершенно новой парадигмы образования, в которой с одной стороны видятся достижения педагогики как социально-значимой науки, с другой стороны, центральным звеном является профессионально-личностные качества педагога как проводника ведущих научно-обоснованных подходов в передаче знаний и воспитании нового поколения.

Образование является одним из важнейших механизмов обеспечения конкурентоспособности государства через воспитание населения, чьи профессиональные и личностные качества отвечают как личным, так и общественным потребностям, позволяют реализовать в подрастающем поколении прочные основы для долгосрочного социально-экономического развития общества. Современные реалии и общественные запросы, глобальные вызовы и государственные стратегические интересы подразумевают формирование личности человека нового типа, способного к развитию и прогрессу, реализующего в полной мере свои индивидуальные способности при решении задач все возрастающего объема и разнообразия. Соответственно формируется особая концепция развития обучения и воспитания младшего школьника через реализацию совокупности личностно-ориентированных и социально-ориентированных мотивационных установок на самореализацию и поэтапное саморазвитие. В связи с этим, в процессе развития системы школьного образования не прекращается поиск оптимальных и наиболее эффективных организационно-методологических основ формирования целостной личности учащегося. Обновленное содержание образования на данном этапе ориентировано на формирование у учащихся

интегративных качеств, определяющих максимально полное проявление потенциала младшего школьника в решении учебных задач, сопряженных с возможностью их применения в постоянно развивающемся и личностно-значимом опыте.

В актуальных реалиях развитие функциональной грамотности, умение совмещать ранее полученный опыт с необходимостью решения новых задач, развитость креативного мышления коммуникативных и информационных навыков формирует такое интегративное качество как интеллектуально-творческий потенциал младшего школьника. Соответственно, в рамках учебно-воспитательной работы функциональные обязанности и возможности учителя также остро нуждаются не только в создании и укреплении нормативных документов и государственных стандартов, но и в изучении на научно-прикладной основе совокупности ключевых компонентов структуры готовности учителя к развитию интеллектуально-творческого потенциала младших школьников.

Неспроста одной из ключевых целей обновления содержания образования в Республике Казахстан является совершенствование педагогического потенциала учителей. Ведь и формы и методы обучения в современной образовательной системе кардинальным образом отличаются от традиционных. В связи с этим, важным является повышение потенциала педагогов как ключевых личностей, реализующих обновленную образовательную программу условиях новых общественных запросов и стандартов.

Здесь важно отметить, что необходимо максимально эффективно формировать готовность педагогических кадров, уже имеющих существенный опыт педагогической деятельности - направить и трансформировать его для наиболее полной самореализации педагога в творческом педагогическом процессе, который предусматривает современная, так называемая спиральная форма обучения. Но стратегически важным является вопрос подготовки нового поколения педагогов младшей школы, чьи профессионально-личностные ка-

чества должны быть максимально раскрыты в реализации функций педагога в новой образовательной парадигме, а результаты деятельности отвечать интересам общества и учащихся.

Развертывание организационно-методического каркаса функционирования обновленного содержания образования в целом завершено, система критериального оценивания учебных достижений сформирована и является ведущим оценочным компонентом в структуре непосредственной оценки деятельности педагога. Однако, многие вопросы на сегодняшний день остаются открытыми и своевременность их решение напрямую повлияет на качество и эффективность кадрового потенциала система среднего образования в последующие годы. Ведущим вопросом подготовки учителя младших классов к развитию интеллектуально-творческого потенциала младшего школьника является определение структуры готовности, от точности которой зависит, в конечном счете, соответствующее развитие тех или иных необходимых профессионально-личностных качеств будущего педагога.

В связи с крайней актуальностью и прикладной значимостью определения структуры готовности учителя младших классов к развитию интеллектуально-творческого потенциала младшего школьника нами проведено исследование данного вопроса и произведена попытка формирования научно-обоснованной структуры, на основании сопряжения запросов, предъявляемых к общественному образованию и имеющегося отечественного и зарубежного опыта.

Целью исследования выступает разработка по компонентной структуре готовности будущего учителя к развитию интеллектуально-творческого потенциала младшего школьника на основании изучения и критической оценки существующих научно-обоснованных подходов.

В соответствии с целью исследования поставлены и решены следующие задачи:

- анализ и критическая оценка существующих подходов в отечественной и зарубежной педагогике к структурированию и

определению компонентов готовности будущего учителя к развитию интеллектуально-творческого потенциала младшего школьника;

- оценка роли мотивационного компонента на основании результатов эмпирического исследования мотивационных и личностно-значимых ценностей к развитию интеллектуально-творческого потенциала младших школьников у будущих педагогов в динамике;

- разработка покомпонентной структуры готовности будущего учителя к развитию интеллектуально-творческого потенциала младшего школьника.

История

Структура готовности учителя к развитию интеллектуально-творческого потенциала младших школьников является достаточно малоизученной сферой подготовки будущих педагогов к профессиональной деятельности. Этому способствует тот факт, что интеллектуально-творческий потенциал младшего школьника как предмет педагогической деятельности представляет собой достаточно новым качеством, формируемым в рамках обновленного содержания образования и проявляющего черты интегративности и комплексности. Ведь как развиваемое в рамках целостного педагогического процесса качество личности школьника, интеллектуально-творческий потенциал предполагает совокупность взаимосвязанных между собой аналитических, креативных и познавательных умений и навыков, и предполагает их интеграцию с системой знаний и алгоритмов их поиска и применения – основой накопления собственного, личностно-значимого и развиваемого всю дальнейшую жизнь опыта интеллектуальной деятельности. Соответственно, столь многогранное интегративное и базовое для формирования личности человека и гражданина нового типа качество, предполагает наличие специальных компетенций у педагога.

Следует отметить, что настоящее время отдельные аспекты освещающие проблему

разработки структуры готовности учителя к развитию интеллектуально-творческого потенциала младших школьников рассматриваются наиболее часто в эмпирическом ключе, в то время как в рамках системного подхода теоретико-методологическая развита слабо и достаточно фрагментарна. Соответственно, практически отсутствуют фундаментальные исследования, посвященные разработке и совершенствованию структуры готовности будущего педагога к развитию интеллектуально-творческого потенциала младшего школьника как в отечественной, так и зарубежной научно-прикладной литературе.

В числе последних исследований в зарубежной литературе наибольший интерес представляют работы, систематизирующие базовые требования к педагогу младшей школы в виде перечня профессионально-личностных компетенций.

Так, Н. Ларрас-Рабанос (Кливленд, США) рассматривает в качестве ведущих компонентов профессионально-личностной компетентности будущего учителя в разрезе интеграции и развития личной и социально-ориентированной креативности. Опираясь на положения Родхеса и Гарднера о креативности как о конструктиве личности, Н. Ларрас-Рабанос предлагает рассматривать готовность к развитию потенциала младшего школьника как готовность учителя к проявлению личностной и социально-значимой креативности, возводя таким образом процесс проявления готовности к метазнанию и метанавыку [1, с.27].

Отчасти с данным императивом можно согласиться. Действительно, развитие интеллектуально-творческого потенциала младшего школьника как предмет педагогической деятельности и как функция, по сути своей и по цели является ключом и средством формирования метазнания ученика. Соответственно, по принципу подобия, требуемые к развитию компоненты готовности педагога, проявляют профессионально-личностные качества, интегрированные в метанавыки.

В то же время, А.М. Криставао с коллегами из Эворского университета (Португалия) оценивая основные компоненты готовности учи-

теля к развитию интеллектуально-творческого потенциала, выделяет когнитивные и эмоциональные навыки в числе наиболее существенных, а именно – эмоционально-когнитивные и эмоционально-социальные. Исследователи резюмировали результаты четырехлетнего опытно-экспериментального исследования по развитию творческих навыков, критического и аналитического мышления, а также социальной эмпатии у младших школьников в рамках экспериментальных программ в г. Аленжу, опубликованного в конце 2020 года. А.М. Криставао с коллегами пришли к выводу, что для успешного развития комплекса интеллектуально-творческих компетенций у школьников, крайне важно целенаправленное формирование и развитие готовности педагога к проявлению эмоционально-когнитивных и эмоционально-социальных качеств в общении с детьми. По результатам реализации программы было рекомендовано включить развитие соответствующих компонентов в профессионально-личностную подготовку будущих педагогов и программу повышения квалификации действующих [2].

Н. Ахмади и М. Безансон подчеркивают, что креативность представляет достаточно сложную для интеграции в целостный педагогический процесс компетенцию учащихся, что требует от будущего учителя готовности к проявлению организаторских навыков, а также умения быстро адаптироваться в условиях необходимости поощрения самостоятельности учеников в проявлении творческого и критического мышления. Фактически, готовность будущего учителя включает и синтез собственного дивергентного и конвергентного мышления наряду с высокой адаптивностью [3, с.5].

Нелишним будет отметить, что демонстрация готовности в разрезе упомянутых качеств требует высокой профессиональной продуктивности в сочетании со стрессоустойчивостью, что довольно тесно коррелирует со ранее упомянутой концепцией готовности А.М. Криставао.

В то же время, А. Алексеева выделяет функциональную грамотность, проявленную как

комплекс Soft Skills, а именно – эмоциональный интеллект, самоорганизацию, системное мышление, т.е. ключевые компоненты готовности будущего учителя к развитию интеллектуального и креативного потенциала учеников младшей школы [4, с.2502].

Н.И. Мачинская и Ю.В.Задунайская определяют готовность к информационно-инновационной деятельности как неотъемлемый компонент готовности учителя к развитию интеллектуально-творческого потенциала учеников младшей школы [5, с.43-45].

М.А. Ушакова особо подчеркивает важность таких профессиональных компетенций будущего педагога как умение моделировать учено-воспитательную среду и организовывать целостно-педагогический процесс через развивающее обучение, владение навыками развития у детей эвристической модели познавательной активности [6, с.54-55].

В рамках актуальных исследований отечественной научно-педагогической мысли, весьма примечательна точка зрения Ж.Е. Сарсекеевой и А.С. Акильбековой, согласно которой готовность учителя к развитию интеллектуально-творческого потенциала младшего школьника отражает активно-деятельностный компонент, выраженный в прикладных навыках реализации психолого-педагогических условий с использованием интерактивного обучения [7].

А.Д. Калимова с коллегами опираются на общественный запрос к отражению в системе образования фокуса на развитие личности, способной к самореализации, с одной стороны, и особенности обновленного содержания образования, требующего от учителя проявления совокупности интегративных компетенций, с другой. На данной теоретико-прикладной основе, выделяются мотивационный, операционный, оценочный, волевой и ориентационный компоненты. Особый интерес в контексте нашего исследования представляет ориентационный компонент, представленный авторами как совокупность таких компетенций как знания об особенностях педагогической деятельности и требованиях к личности педагога [8, с.37]. На наш взгляд,

несмотря на то, что авторами выделен отдельно мотивационный компонент, ориентационный компонент достаточно близко по своему структурному уровню приближен к нему и более того, если мы говорим о готовности педагога как об интегративном профессионально-личностном качестве, является основанием осознанной профессиональной мотивации.

Методология исследования

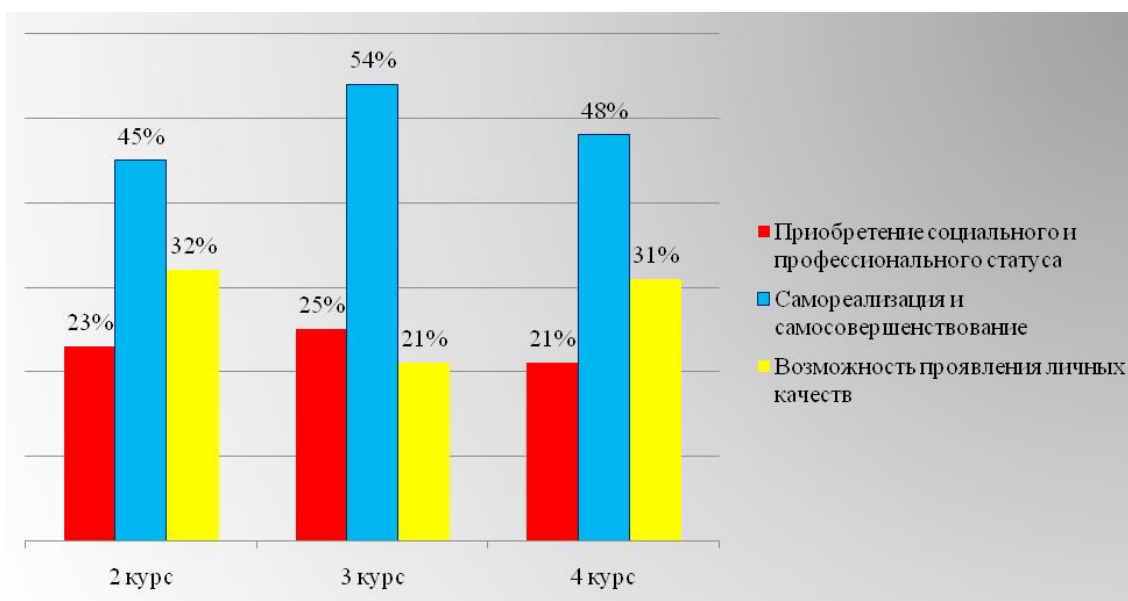
Методология исследования базируется на системном и структурно-функциональном общенаучных подходах. В рамках названных подходов, при изучении положений в научной и научно-специальной литературе, освещающих отдельные аспекты готовности учителя к развитию интеллектуально-творческого потенциала младшего школьника, был применен диалектический метод научного познания.

Процесс разработки структуры готовности учителя к развитию интеллектуально-творческого потенциала младшего школьника реализован с использованием анализа и синтеза выявленных, отобранных и изученных теоретико-прикладных возможностей современной педагогической мысли.

Посредством дескриптивного метода произведено обоснование компонентов и уровней структуры готовности учителя к развитию интеллектуально-творческого потенциала младшего школьника. Результаты исследования опираются на исходные данные, полученные в ходе теоретического анализа, а также наблюдения как эмпирического метода обеспечения научно-педагогической разработки в ходе собственной педагогической практики.

Результаты

В разрезе нормативной базы, готовность будущих педагогов к развитию интеллектуально-творческого потенциала младшего школьника отражены в системе критерияльного оценивания деятельности педагога, сформированной и развивающейся в рамках

Рисунок 1 – Результаты оценки динамики мотивации будущих учителей к развитию интеллектуально-творческого потенциала младших школьников

*Разработано авторами на основании произведенного исследования

требований ГОСО обновленного содержания образования в начальной школе с одной стороны, и квалификационных требований с другой. В частности, особо выделяются такие профессиональные, относительно новые для отечественной прикладной педагогики компетенции как владение междисциплинарным подходом к обучению и психолого-педагогическому сопровождению, информационная компетентность [9].

Требования к уровню исходной сформированности последней при сложившихся тенденциях в развитии образовательной среды, на наш взгляд, будут только возрастать. Уже сегодня для молодых педагогов информационно-коммуникационная компетентность, как и для многих других специалистов, является не специальным навыком, а базовым, обусловленным условиями современной жизни.

Касательно эмпирических данных мы опираемся на полученные в ходе многолетнего наблюдения в рамках педагогической работы со студентами - будущими педагогами результаты. Оценки готовности в динамике быстро меняющихся условий и требований к успешной реализации образовательной программы обновленного содержания убедительно до-

казывает, что сформированность осознанной мотивации к педагогической деятельности остается наиболее проблемным аспектом, особенно когда поднимаются вопросы готовности к проявлению эмоционального интеллекта в решении функциональных задач по развитию интеллектуально-творческого потенциала учащихся младшей школы. Так, проведенное направленное поэтапное оценивание мотивационного компонента по методике Т.И. Ильиной, выявило, что у студентов 2, 3 и 4 курсов наблюдается довольно схожая картина его развитости (Рисунок 1). Выборка представлена 50-ю студентами в возрасте 19-23 лет.

Результаты оценки динамики мотивационного компонента показали незначительное изменение распределения ценностно-мотивационных аспектов, при рассмотрении студентами перспективы развития интеллектуально-творческого потенциала младших школьников. Как в беседах, так и в наблюдении проявлялась достаточно высокая мотивация к изучению особенностей функционирования современной образовательной программы младшей школы, теоретическим основам развития интеллекта и творчества у

младших школьников. Но, интерес как личный, так и профессиональный, как наглядно показывают результаты выше приведенного исследования, не всегда связан с осознанным пониманием своей роли как личности в процессе развития интеллектуально-творческого потенциала младшего школьника.

Соответственно, следует предположить, что как минимум, данный компонент готовности, является наиболее проблемным, так как не формируется автоматически, в процессе получения профессии, либо спонтанно – на основании закономерного развития талантов и врожденных способностей будущего учителя.

На основании полученных результатов, нами было выдвинуто положение о ведущей роли мотивационно-ценностного компонента в структуре готовности будущего учителя к развитию интеллектуально-творческого потенциала младшего школьника. Данный компонент определяет сопряжение профессиональных и личностных качеств, транслируемых учащимся в соответствии с персональным уровнем развитости у педагога и потому столь важных для развития интеллектуально-творческого потенциала учеников младшей школы.

Развитие мотивационно-ценностного компонента предшествует развитию эмоционального интеллекта при взаимодействии с учащимися, вовлечении в процесс познавательной активности [10, с.114]. Развитость эмоционального интеллекта как сложное эмоциональное и коммуникативное явление, контролируемое и развиваемое самостоятельно, выступает априорным фактором готовности будущего учителя к психолого-педагогическому сопровождению и формированию развивающей среды младшего школьника, определяя в числе прочего – и эмоционально-адаптивные качества личности учителя. Соответственно, в структуре готовности учителя к развитию интеллектуально-творческого потенциала учеников младшей школы, нами был определен также эмоционально-волевой компонент.

Развитие эвристической познавательной модели на основе современных информационно-коммуникационных и педагогических технологий требует от современного педагога проявления и постоянного развития собственного креативного потенциала, умения мыслить системно и аналитически, быстро улавливая взаимосвязи между результатами проводимой работы и взаимодействием с детьми, формировать и целесообразно ситуации менять стратегию и тактику реализации педагогических задач. Это позволяет выделить когнитивно-интеллектуальный компонент в числе ведущих в разработанной нами структуре готовности будущего учителя к развитию интеллектуально-творческого потенциала младшего школьника.

Далее следует отметить, что несмотря на необходимость и важность развития самостоятельности в познавательной активности, как условия развития интеллектуально-творческого потенциала младшего школьника, сам процесс познания и развития самостоятельности все же, в силу возрастных особенностей является контролируемым, направляемым со стороны педагога. В условиях развивающей, побуждающей школьника к самостоятельности поиска информации и решений образовательной среды, как никогда актуальны и необходимы компоненты Soft Skill, присущие организаторам с развитым внутренним чутьем, способностью организовать и направить развитие ребенка и коллектив учащихся, без характерного для традиционной формы обучения императива. Соответственно, в условиях функционирования программы начального образования обновленного содержания, мы выделяем особо коммуникативно-организационный компонент в структуре готовности будущего учителя младших классов при развитии интеллектуально-творческого потенциала.

В своей совокупности, изложенные выше компоненты, составляют сформированную нами структуру готовности учителя к развитию интеллектуально-творческого потенциала младшего школьника (Таблица 1).

Таблица 1 – Структура готовности будущего учителя к формированию интеллектуально-творческого потенциала младшего школьника

Компоненты	Компетенции
Мотивационно-ценностный	Осознание своей роли как педагога, принятие особенностей профессии, совмещение личного профессионального и социального эффекта как ведущей ценности будущей профессии
Эмоционально-волевой	Развитость эмоционального интеллекта, высокая эмоциональная адаптивность и стрессоустойчивость, способность к саморегуляции и самоорганизации
Когнитивно-интеллектуальный	Навыки логического, аналитического и системного мышления, сочетание дивергентного и конвергентного стиля мышления при постановке и решении педагогических задач
Коммуникационный-организационный	Умение организовывать учащихся, формировать развивающую и контролирующую образовательную среду, умение устанавливать коммуникационные связи с коллективом учащихся, их родителей, администрацией школы, навыки Soft Skill – навыки «мягкого» контроля и управления процессом обучения

*Примечание: разработано авторами

Очевидно, что представленные компоненты структуры готовности будущего учителя к развитию интеллектуально-творческого потенциала представляют собой сложносоставные, интегративные специальные профессионально-личностные качества личности будущего педагога, развитие которых, не происходит, безусловно, по факту начала профессиональной деятельности. Все компоненты готовности будущего учителя лежат на стыке личного и профессионального, и к необходимому уровню сформированности могут быть приведены лишь путем целенаправленного, поэтапного развития на базе научно-обоснованных подходов, методов, методик и технологий.

Заключение

Развитие интеллектуально-творческого потенциала младшего школьника является базовым условием приобретения им необходимых в современной жизни знаний, умений и навыков, и формирования на их основе собственной, уникальной системы метазнания, что отличает успешного в личном и социальном плане человека 21-го века.

Результаты анализа существующих подходов к пониманию и структурированию готовности будущего учителя к развитию интеллектуально-творческого потенциала младшего школьника указывают на достаточно малое количество исследований, посвященных данному вопросу, и практически полное отсутствие фундаментальных трудов. Причиной тому служит с одной стороны новизна исследуемого вопроса, и с другой стороны - преимущественно прикладной характер как научно-педагогической категории. Можно с уверенностью утверждать, что на данном этапе происходит накопление и анализ текущего эмпирического опыта при реализации различных подходов к определению и развитию компонентов структуры готовности учителя младшей школы к развитию интеллектуально-творческого потенциала учащихся. При этом, систематизация эмпирического опыта как основы теоретико-методологических разработок и положений просматривается не только как отечественная, но и глобальная тенденция развития системы подготовки педагогов младшей школы к развитию интеллектуально-творческого потенциала младшего школьника.

На современном этапе не выработано общепринятой структуры готовности учителя к развитию интеллектуально-творческого потенциала младшего школьника, соответственно, проблема ее формирования носит открытый, дискуссионный характер. Однако, в большинстве изученных нами подходов, признается во-первых, интегративный характер готовности, и во-вторых – ведущая роль мотивации и личностных качеств для достижения гармоничного и высокого уровня развитости всех компонентов в ее структуре. Этот момент стал отправной точкой для разработки авторской структуры готовности учителя к развитию интеллектуально-творческого потенциала младшего школьника, включающей мотивационно-ценностный, эмоционально-волевой, когнитивно-интеллектуальный и коммуникативно-организационный компоненты. В структуре мотивационно-ценностного компонента мы склонны выделять такие компетенции как осознанное отношение к профессии педагога, стремление к достижению баланса между лично-ценностным и общественно-ценностным результатом в деятельности.

В данном компоненте мы полагаем, что важным является также понимание особенностей (в том числе и сложностей) профессии педагога младшей школы, что обеспечивает достаточно прочный мотивационно-ценностный фундамент при развитии достаточно сложного интегративного качества у детей младшего школьного возраста, особенно - в

условиях интенсивной учебной нагрузки характерной для образовательной программы обновленного содержания.

В структуре эмоционально-волевого компонента мы склонны обратить большое внимание на адаптационные навыки и навыки саморегуляции.

Когнитивно-интеллектуальный компонент в предложенной нами структуре представлен развитостью интегративных интеллектуально-творческих компетенций, что вполне закономерно в контексте готовности будущего учителя к развитию интеллектуально-творческого потенциала у школьников.

Коммуникационно-организационные компетенции являются четвертым компонентом разработанной нами структуры готовности учителя к развитию интеллектуально-творческого потенциала младшего школьника, включающим навыки и умения «мягкого» лидера и организатора ученического коллектива и процесса обучения и воспитания.

Безусловно, разработанная структура представлена специальными интегративными профессионально-личностными компетенциями, развитие которых до необходимого уровня возможно только в условиях целенаправленной поэтапной подготовки будущего учителя младших классов. Мы также полагаем, что процесс структурирования готовности учителя к развитию интеллектуально-творческого потенциала младшего школьника продолжится совершенствованием ее структуры и содержания.

Список литературы

1. Larráz-Rábanos N. Development of Creative Thinking Skills in the Teaching-Learning Process. IntechOpen:Teacher Education. – New Perspectives. – 172 p.
2. Cristóvão A. M., Candeias A. A. and Verdasca J. L. Development of Socio-Emotional and Creative Skills in Primary Education: Teachers' Perceptions About the Gulbenkian XXI School Learning Communities Project, [Web resource]. – 2022. – URL: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/feduc.2019.00160/full>, (accessed 09.02.2022).
3. Ahmadi N., and Besançon M. Creativity as a Stepping Stone towards Developing Other Competencies in Classrooms // Hindawi Education Research International. – 2017. – P.9.
4. Alieksieieva A., Kravchenko N., and co-auth. The Creative Abilities' Development as the Component of the Process of Formation Soft Skills with the Help of Distant Technologies // Creative Education. – 2020. – P. 2499-2511

5. Machynska N.I., Zadunayska Y.V. The development of primary school pupils' creative abilities by means of innovative technologies // Sciences of Europe. – 2019. – P.43-46.
6. Ушакова М.А. Формирование интеллектуально-творческих умений младших школьников в процессе учебной деятельности // Интеграция образования. – 2012. – С. 53-58
7. Сарсекеева Ж.Е., Акильбекова А.С. Интеллектуальное развитие младших школьников на уроках русского языка в условиях обновления содержания среднего образования // Вестник КарГУ. – 2019. [Web resource]. – 2022. – URL: <https://articlekz.com/article/29942>, (дата обращения 06.02.2021).
8. Калимова А.Д., Жекибаева Б.А., Анесова А.Ж., Макарихина И.М. Научно-теоретическая готовность будущих учителей к интегрированному обучению в начальной школе // Материалы Всероссийской научно-практической конференции «Наука и социум». – 2019. – С.34-38.
9. Приказ МОН РК № 169 от 30.04.2020 года «О внесении изменений в приказ МОН РК от 13 июля 2009 года № 338 «Об утверждении Типовых квалификационных характеристик должностей педагогических работников и приравненных к ним лиц»
10. Сорокина Т.М., Иванова Н.В. Особенности мотивации учителей начальной школы к применению педагогических технологий // Общество: социология, психология, педагогика. – 2018. – С.113-116

Т.О. Каратаева¹, Н.Н. Хан²

¹И. Алтынсарин атындағы Аркалық педагогикалық институты, Арқалық, Қазақстан

²Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

Жаңартылған білім беру мазмұны жағдайында бастауыш сынып оқушыларының зияткерлік-шығармашылық әлеуетін дамытуға мұғалімнің дайындығының құрылымы

Аңдатпа. Мақала болашақ мұғалімнің дайындылық құрылымының базалық компоненттердің, кіші мектеп жасындағы оқушының зияткерлі-шығармашылық әлеуетін дамыту нәтижелеріне арналған. Қолданыстағы тәсілдерді теориялық және әдіснамалық талдауды, сондай-ақ студенттердің дайындығының мотивациялық компонентін бағалау мен байқаудың эмпирикалық тәжірибесінің нәтижелерін қамтитын даму кезеңдері анықталды.

Кіші мектеп оқушысын интеллектуалды және шығармашыл қабілетін дамытуға арналған, болашақ мұғалімнің тәсілдері жайында отандық және шетелдік авторларының өзектілік зерттеулердің нәтижелері берілген.

Қазақстан Республикасындағы жаңартылған білім берудің мазмұны жағдайындағы педагогикалық қызметтің ерекшеліктері тұрғысынан, кіші мектеп оқушының зияткерлік және шығармашылық әлеуетін дамытуға, мұғалімнің дайындылығын анықталған тәсілдеріне сыни тұрғысынан баға берілген.

Сонымен қоса, авторлар педагогикалық зерттеу нәтижелерінде, мотивация - болашақ мұғалімнің бастауыш сынып оқушыларының интеллектуалдық және шығармашылық әлеуетін дамытудың дайындылығының ең қиын құрамдас бөлігі екенін анықтады.

Болашақ мұғалімнің кіші оқушының зияткерлі-шығармашылық әлеуетін дамытуға дайындығын құрылымдау тәсілдеріне қатысты отандық және шетелдік зерттеулердің талдау нәтижелері берілген. Қолданыстағы ғылыми-қолданбалы тәсілдер жалпыланған және халықаралық және қазақстандық педагогика ғылымының дамудың контекстінде жағдайында болашақ мұғалімнің кіші мектептің оқушының зияткерлі-шығармашылық әлеуетін дамытуға дайындылығындағы дамытудағы эмпирикалық тәжірибенің жетекші маңыздылығы дәлелденген. Талдау жұмыстардың нәтижелерін жалпылау барысында, авторлармен соңғы зерттеу жұмыстары - болашақ мұғалім кіші мектеп оқушының зияткерлі-шығармашылық әлеуетін дамытуға дайындығы интегративті табиғатының ережеге сүйенетіндігін анықтады.

Мақалада зерттеу нәтижелері бойынша әзірленген болашақ педагогтың дайындылығының құрылымында мотивациялық-құндылық компоненттен басқа, когнитивті-интеллектуалдық, эмоционалды - еріктік және коммуникациялық-ұйымдастырушылық құрамдастары қамтитындығы айтылған. Әзірленген құрамдас бөліктердің түйінді құзіреттіліктері ашылып, олардың интеграциялық мәні болашақ мұғалімдерді даярлау үрдісінде арнайы дамуының көздейтіні атап өтілді

Түйін сөздер: мұғалімнің сабаққа дайындығы, кіші мектеп оқушысының зияткерлі-шығармашылық әлеуетін дамыту, кіші мектеп мұғалімі дайындығының құрамдас бөліктері, кіші мектеп мұғалімінің интеллектуалдық және шығармашылық әлеуетін дамытуда компоненттік дайындығы, жаңартылған білім мазмұны.

T.O. Karataeva¹, N.N. Khan²

¹*I. Altynsarin Arkalyk Pedagogical Institute, Arkalyk, Kazakhstan*

²*Abay Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan*

The structure of teacher readiness for the development of the intellectual and creative potential of younger students in the conditions of the updated content of education

Abstract. The article is dedicated to the results of the development of the basic components of the structure of the future teacher's readiness for the development of the intellectual and creative potential of the primary school student. The stages of development are revealed, which included both theoretical and methodological analysis of existing approaches, and the results of empirical experience in assessing and observing the motivational component of the readiness of primary school teacher students.

The results of the study of current research by native and foreign authors devoted to structuring and developing approaches to understanding the components of the future teacher to the development of an intellectual and creative junior schoolchild are presented. A critical assessment of the identified approaches to structuring the teacher's readiness for the development of the intellectual and creative potential of a primary school student is given from the standpoint of the features of pedagogical activity in the conditions of an educational program of updated content in the Republic of Kazakhstan.

The results of the analysis of domestic and foreign studies on approaches to structuring the readiness of a future teacher to develop the intellectual and creative potential of a younger student are presented. The existing scientific and applied approaches are generalized and the leading importance of empirical experience in developing the readiness of a future teacher for the development of the intellectual and creative potential of a younger student in the context of the development of international and Kazakhstani pedagogical science is substantiated. In the course of summarizing the results of analytical work, the authors found that recent studies are based on the position of the integrative nature of the readiness of the future teacher to develop the intellectual and creative potential of the younger student.

The authors disclosed the results of a pedagogical study that revealed that motivation is the most difficult component for the development of a future teacher's readiness to develop the intellectual and creative potential of elementary school students. The article describes the structure of readiness developed based on the results of the study, which includes, in addition to the motivational value component, also the cognitively intelligent, emotionally valuable, communication organizational components. The key competencies of the developed components are revealed, and it is emphasized that their integrative essence implies special development in the process of training future teachers. The key competencies of the developed components are revealed and it is emphasized that their integrative essence implies special development in the process of training future teachers.

Keywords: structure of teacher readiness, development of the intellectual and creative potential of a primary school student, components of readiness of a teacher of a primary school, the readiness of a teacher of a primary school to develop the intellectual and creative potential of a primary school student, updated content of education.

References

1. Larraz-Rábanos N. Development of Creative Thinking Skills in the Teaching-Learning Process. IntechOpen:Teacher Education. (New Perspectives, 172 p.).
2. Cristóvão A. M., Candeias A. A. and Verdasca J. L. Development of Socio-Emotional and Creative Skills in Primary Education: Teachers' Perceptions About the Gulbenkian XXI School Learning Communities Project, Available at: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/educ.2019.00160/full>, (accessed 09.02.2022).

3. Ahmadi N., and Besançon M. Creativity as a Stepping Stone towards Developing Other Competencies in Classrooms. *Hindawi Education Research International*. 2017. P. 9.
4. Alieksieieva A., Kravchenko N., and co-auth. The Creative Abilities' Development as the Component of the Process of Formation Soft Skills with the Help of Distant Technologies. *Creative Education*, 2020. P. 2499-2511.
5. Machynska N.I., Zadunayska Y.V. The development of primary school pupils' creative abilities by means of innovative technologies. *Sciences of Europe*. 2019. P.43-46.
6. Ushakova M.A. Formirovanie intellektualno-tvorcheskikh umenii mladshikh shkolnikov v protsesse uchebnoi deiatelnosti. *Integratsiia obrazovaniia* [Formation of intellectual and creative skills of younger students in the process of learning activities. *Education Integration*], 2012. P. 53-58, [in Russian].
7. Sarsekeeva Zh.E., Akilbekova A.S. Intellektualnoe razvitie mladshikh shkolnikov na urokakh russkogo iazyka v usloviakh obnovleniia sodержaniia srednego obrazovaniia. *Vestnik KarGU* [Intellectual development of junior high school students in Russian language classes in the context of updating the content of secondary education. *Vestnik KarGU.*]. 2019. Available at: <https://articlekz.com/article/29942>, (accessed 06.02.2021). [in Russian].
8. Kalimova A. D., Zhekibaeva B. A., Anesova A. Zh., Makarikhina I. M. Nauchno-teoreticheskaia gotovnost budushchikh uchitelei k integrirovannomu obucheniiu v nachalnoi shkole. *Materialy Vserossiiskoi nauchno-prakticheskoi konferentsii «Nauka i sotsium»* [Scientific and theoretical readiness of future teachers for integrated teaching in elementary school. *Materials of the All-Russian Scientific and Practical Conference «Science and Society».*]. 2019. P.34-38, [in Russian].
9. Prikaz MON RK №169 ot 30.04.2020 goda «O vnesenii izmenenii v prikaz MON RK ot 13 iul'ia 2009 goda № 338 «Ob utverzhdenii Tipovykh kvalifikatsionnykh kharakteristik dolzhnostei pedagogicheskikh rabotnikov i priravnennykh k nim lits» [Order of the MES RK № 169 dated 30.04.2020 «On Amendments to the Order of the MES RK dated July 13, 2009 № 338» On approval of the standard qualification characteristics of positions of teaching staff and persons equated to them], [in Russian].
10. Sorokina T. M., Ivanova N. V. Osobennosti motivatsii uchitelei nachalnoi shkoly k primeneniui pedagogicheskikh tekhnologii. *Obshchestvo: sotsiologiia, psikhologiia, pedagogika* [Peculiarities of motivation of elementary school teachers to use educational technology. *Society: Sociology, Psychology, Pedagogy.*], 2018. P.113-116, [in Russian].

Информация об авторах:

Каратаева Т.О. – Аркалыкский педагогический институт им. И. Алтынсарина, Аркалык, Казахстан.
Хан Н.Н. – Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан.

Karataeva T.O. – I. Altynsarin Arkalyk Pedagogical Institute, Arkalyk, Kazakhstan.
Khan N.N. – Abay Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan.

A.Z. Mustafina¹
P.K. Yelubayeva²
Zh.A. Tutbayeva³

^{1,3}Kazakh Ablai Khan university of international relations and world languages,
Almaty, Kazakhstan

²Daryn lingua Skills development and translation center, Almaty, Kazakhstan
(E-mail: almustaf@mail.ru, perizat_fmo@mail.ru, zhshamily@mail.ru)

Developing students' critical and creative communication by incorporating media literacy into English language teaching

---

Abstract. *The article outlines the results of a study that surveyed incorporating media literacy education into the educational environment and English language teaching in particular. Authors reflect on media literacy practices in language classrooms as modes of teaching that challenge students' critical communication to resist fake news and disinformation. Language learners usually face the enormous task of learning new vocabulary, syntactic patterns, phonology, and the socio-cultural dimensions of the target language through authentic materials. The objective of the present study is to investigate how best the ability to access, analyze, evaluate and create messages in various forms can enhance the student's language awareness within language teaching and learning. Our educational approach has drawn on a communication and media literacy framework. The results revealed that suggested teaching strategies to incorporate media and language literacies have contributed to the development of Kazakh students' critical thinking and creative communication in their English language classrooms. Students demonstrated significant improvements in critical reading and listening and productive and interactive speaking and writing. We assume that learning instructions for text analysis and interpretation within the Communication and Media Literacy framework have great educational potential; since they guide students to acquire additional knowledge and enhance communication skills (planning, information retrieval, decision-making, group communication, discussions, presentation of results, evaluation, etc.).*

Keywords: *communication skills, critical thinking, language teaching, creative communications, communication, and media literacy model.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-14-4-216-227>

Introduction

This article reviews the authors' survey on media literacy (ML) implication for language learning and teaching practices to support students' critical thinking skills, foster their motivation, and promote creative engagement in the classroom. Since language learning and

teaching (LLT) is not limited to phonology, morphology, vocabulary, and syntax or reading, listening, writing, and speaking skills, critical and creative communication appears particularly important in a diverse media-dominated society.

Over the decades, numerous researchers such as Hobbs [1,2,3], Buckingham [4,5], Goodman, [6], Kress, G.[7], Worsnop [8], Kellner & Share

[9], Gee [10], Cope and Kalantzis [11], Mihailidis [12,13], Chen [14], and others have written extensively about the importance of incorporating ML in education to enhance student's abilities of understanding and analyzing media to detect, resist and counter the flood of disinformation, and fake news. Buckingham indicates schooling is the first factor to challenge media and technology use [4]. Building upon Buckingham's research on the importance of introducing ML to education, Worsnop and Mihailidis underscore that ML promotes critical thinking skills necessary to understand the complex issues facing modern society [8, 12,13]. Kellner and Share's incisive point is that ML, as an essential survival set of skills, is one of the most potent and far-reaching social institutions of modern societies that can be affected by the school system [9]. These skills enable individuals to use media materials accurately, scrutinize and evaluate media content, critically dissect media forms, investigate media effects and uses, and create their own media messages on various media platforms.

To meet ongoing global trends and challenges, educators should be equipped with a well-designed curriculum that stimulates students to use written and spoken language effectively, meaningfully, and creatively in constructing their thoughts using various types of technologies of communication [15]. Thus, educators need to be able to design adequate classroom instructions using media materials to master general observation, analytical and production skills by encouraging students to think critically about media messages before they comprehend, manipulate, or create their content.

Objectives & research questions

As the world develops, which often happens daily, educators need resources to stay abreast of current trends. Although prospective teachers are strictly social media users, they tend not to create media messages, share them with others, or even use media products in their classrooms. This seems to stem from their perspectives rather than a lack of technical competence [14]. In terms of our research, we suggest a didactic framework

for designing classroom activities with media products that stimulate students to interpret media messages, recognise facts versus opinions, evaluate the effect of those messages on media consumers' thoughts and behaviours, create meaningful messages and communicate them effectively within their content.

Thus, our research addressed the following pedagogical questions and challenges for media-oriented LT classrooms:

1. Does the language and media literacy incorporation promote students' language proficiency and critical awareness?
2. Are students satisfied with the CML mode of teaching?

This study has drawn on the Communication and Media Literacy framework to advance communication skills with second-year International Relations students at Kazakh Ablai Khan University. The initial goal of this initiative is to prepare students for changes in industries and to have continued access to the right tools for their prospective job.

Literature review

ML has been defined variously at different times and in different places. Still, most commonly, it is understood as a set of skills that enable people to browse, access, analyse, evaluate images, sounds, and messages, and create new ones in both spoken and written communication. Using the media content critically, creatively, and independently is crucial in participating in social life as informed and educated adults [4,5]. Thoman turns the readers' attention to the notion that the heart of media literacy is the principle of inquiry. The author formulates a kind of frame for media literacy in "Five Concepts", which is:

1. All media messages are 'constructed'.
2. Media messages are constructed using a creative language with its own rules.
3. Different people experience the same media message differently.
4. Media are primarily businesses driven by a profit motive.
5. Media have embedded values and points of view.

The author's decisive point is that ML seeks to offer media consumers the ability to understand the role of media in society and develop essential skills of inquiry and self-expression necessary for all citizens [16]. In his in-depth analysis of the ML, Hobbs astutely identifies it as the process of accessing, critically analysing media content, and creating messages using media tools [1]. Additionally, ML is considered the knowledge, skills, and competencies essential to using and interpreting media content [2]. In Potter's terms, ML can be seen as a set of perspectives that individuals use to analyse the meaning of the media messages. The author's point is that individuals would be able to participate adequately in social life and contribute to the public discourse due to mindful and critical media consumption [17].

Due to the growing significance of mass-mediated information during the COVID-19, children and youth's increased media experiences on digital platforms and the presumed dangers of illiteracy. Therefore, what is significant for our purposes is to deepen students' critical skills and broaden their understanding and awareness of what is happening around them during in-class activities.

As an essential skill to promote enhancement in many ways, ML seems to boost students to be informed, engaged, and empowered to think critically while making decisions about message consumption or/and content production to respond to global trends and challenges [18]. In other words, ML should be treated as a set of approaches to consider the language and society interaction, which goes beyond the textual analysis of language.

Methodology

This part of the paper describes the teaching mode for incorporating media literacy into language learning. These modes are targeted at a better understanding of how the ability to access, analyse, evaluate, create and communicate messages in various formats enhances students' language awareness in language classrooms. It is widely accepted that during the language

learning process, learners usually face the big task of learning socio-cultural dimensions of the target language alongside essential aspects such as new vocabulary, syntactic patterns, and phonology [18,19,20].

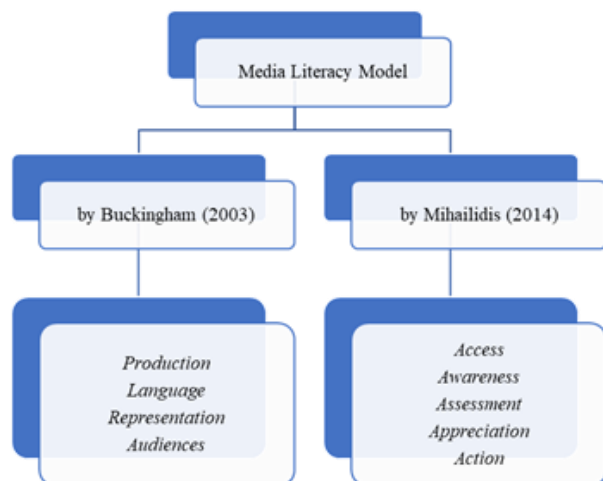
Communication and Media Literacy Model as pedagogical guidance for classroom activities

The authors of the present study attempt to demonstrate that assignments designed to collaborate media and language literacy make students use authentic language to complete meaningful tasks. The need for an improved method that navigates students in a high rate of media consumption and facilitates their sense of 'self' along the way is due to the inability of traditional approaches to meet new challenges. Having media literacy as an isolated course, students challenge discussing media content as they haven't mastered either unit of language system (phonology, morphology, syntax, or lexicology) or basic language skills (reading, listening, writing, and speaking). Integrating media literacy into LT based on a well-designed didactic approach might provide them with scaffolding support and language input needed to access, analyse, and evaluate TV news programs, talk shows, movies, etc. Moreover, there is considerable promise for research and pedagogy for at-risk students and all students.

The key concepts around media education by Buckingham are Production, Language, Representation, and Audiences [4,5]. The notion of 'Production' states that media texts are consciously constructed. 'Language' encompasses both verbal and nonverbal languages. 'Representation' refers to the presentation of stereotypes, i.e. what is represented/omitted from the message, or bias and evident-based message. 'Audiences' deals with the focus groups targeted by the message, the access and usage of the text by the audience in its daily life.

Mihailidis adopts and applies the 5As of the ML framework for promoting media literacy education (Access to media, Awareness of media's power, Assessment of how media cover events and issues, Appreciation for media's role

in creating societies, and Action to encourage better communication). The author believes that students who can engage with global media around the 5As can develop habits of inquiry around how media defines issues on a worldwide scale [12]. Figure 1 reports the critical concepts around media education by Buckingham and Mihailidis.

Figure 1. Different ML frameworks

In terms of language teaching/learning, we believe that a more tangible and meaningful approach is needed to master students' metacognitive skills. We think that the new process should reflect thoroughly on the realities of media content, exploring how words, issues, and ideas are formed, function, and are related across contexts. Considering the results of prior theoretical and empirical research, we suggest the pedagogical framework that takes students through all necessary stages, ideas, and assumptions about media content and structure to empower their critical and creative communication. By critical and creative communication, we mean the attainment of competence that fosters a critical understanding of how communication functions in different contexts, identifying its key concepts, making connections between multiple ideas, adapting messages to situations and audiences, and creating messages with compassion and mutual respect. This model focuses on enhancing students' competencies, including accessing, understanding, analysing, evaluating, creating,

and communicating messages in various media formats (Figure 2). The Communication and Media Literacy (CML) Model is a pedagogical framework for organising and structuring classroom activities that create educational environments for practical application of theoretical concepts to tackle real, tangible problems, demonstrating the complexity and unpredictability of actual issues. The CML framework can stimulate designing flexible, engaging, and inclusive classroom activities to develop students' critical thinking and creative communication skills.

Figure 2. Communication and Media Literacy Model

We assume that classroom instructions for 'Accessing' to various messages and technologies are targeted at considering the origins of information and defining the incidence of the data to society and the obstacles to access. 'Understanding' skills foster a critical understanding of how messages are constructed to provide context, reflect values, develop ideology, and cultivate representation for a target audience. 'Analyzing' considers examining the target audience's interpretation of the messages using compare/contrast, fact/opinion, cause/effect, listing and sequencing strategies. 'Evaluating' the information extracted from the text is implemented by evaluating messages' quality based on its content and form, assessing the credibility of data from different sources, etc., that are used to build a specific meaning or intensify an idea. Classroom instructions for 'Creating' messages consider constructing messages with the most appropriate expressions and interpretations using relevant types and genres, media languages, basic terms, theories, and basic historical facts to develop or reinforce an idea. Speaking skills further towards productive and interactive communication are central to the lives of all young people, who will increasingly communicate and rely upon

Table 1. Communication and Media Literacy Model Descriptors

Accessing	Understanding	Analysing	Evaluating	Creating	Communicating	
Messages						
Abilities	- navigate in various media formats and technologies for facilitating, sharing, and expressing communication needs; - use various technologies of communication to create, edit and disseminate messages;	- recognise vocabulary, symbols, and information techniques; - select the type of information suitable to the purpose of a task; - locate and interpret message; - understand how messages are constructed to carry a specific idea for a target audience, etc.	- analyse messages using genre, plot, character, theme, and context. - examine the consumers' interpretation of the messages using contrast, fact/opinion, cause/effect, listing, and sequencing strategies; - examine how viewpoints/values are included/excluded; - deconstruct physical attributes used to develop/reinforce an idea, etc.	- evaluate messages' quality based on their content and form; - judge the value of messages based on one's ethical, religious or democratic principles; - estimate ways the messages influence consumers' worldviews and deeds; - reflect on the central idea of messages; - assess the credibility of information from different sources, etc.	- construct messages using relevant types and genres, basic terms, theories, basic historical facts to build meaning; - create and select various physical attributes effectively to achieve multiple goals; - utilise the most appropriate expressions and interpretations to develop a specific meaning or reinforce an idea, etc.	- make use of brainstorming, planning, composing, and revising processes to interact with others; - extract contextual information or critical perspectives from a text and place it in communication; - communicate thoughts and ideas using physical attributes, etc.

technology in their adult lives. Thus, the principle behind 'Communication' is to extract contextual information or critical perspectives from a text and place it in communication (Table 1).

The classroom activities within the CML framework are aimed at developing students' skills:

- to determine the topic, idea, and genre of authentic media material in a range of linguistic and social structures within the constraints of what they know of the target language;
- to carry out the choice of the most effective methods of working on the text;
- analyse materials from the point of view of the presence in the texts of a verbal reflection of social processes;

- to determine the appropriateness of various communication strategies and tactics, depending on the type of media communication and a specific speech situation;

- develop assignments and questions to help students detect and resist communicative manipulations;

- create and edit texts of various genres, considering their communication tasks, etc.

In this study, authentic paper-based and screen-based materials are mainly from news networking platforms like BBC Global News (bbcglobalnews.com), The Guardian (<https://www.theguardian.com>), Euronews (euronews.com) and others. Numerous studies have stated that authenticity should be a central component

of classroom instructions [21, 22, 23, 14]. The tasks themselves should be authentic because they resemble tasks that the L2 learners are likely to encounter in their everyday lives. Namely, Molek-Kozakowska notes that bringing target language mass-mediated materials for critical analysis within their language-learning environment may be far more effective and engaging than education focused solely on exposing media manipulation to bridge the gap between the classroom and students' real-life experience with the media [23]. According to Nunan, authentic language use enables students to explore and improve their communication skills. The author suggests EFL teachers should make their teaching practices as accurate as possible to accustom EFL learners to come across the real-life situations and language used beyond the classroom [22]. This approach allows for making information more accessible and extends social networking. Hence, we can presume that the integrated mass media ELT classroom is a suitable environment for students to expose to natural language, extract accurate information from a simple text and react to trends and challenges the same way the L1 speakers do.

Examples of practical applications

The next stage of the study is devoted to analysing and evaluating the effectiveness of this statement in practice. Here are several classroom activities which stimulate students' meaningful and valuable conversation, enhancing their creativity and self-expression.

1. Search the Internet for the latest news or a magazine article from various sources on current Unit topics. To what extent is the message accessible to mass consumers? Are there any restrictions to accessing the news? Make mini-presentations on your findings to the rest of the groups.

2. Case: Your siblings interact with the media every day. Some of it might inform or entertain them, and some will try to sell them things or ideas. It can be overwhelming for your brothers or sisters – and you! But you can help them learn to understand and question media messages.

Task: In a group of two or three, create a poster or a mind map listing different kinds of sources, identifying reliable and unreliable sources. Justify your decisions.

3. You need some information to decide what political party to vote for. Watch TV, listen to the radio, open a website or read a newspaper, magazine, or book to evaluate who produced the message, the target audience, and what biases may be attributed to the source. Decide to what extent those messages are reliable, valid, and efficient for your choice.

4. Write an essay analysing connections between messages and their inherent perspectives that would allow a deeper understanding of the creator's intentions and motivation.

5. (1) Share your content (ex. essay) via social media. Tag the subject of your post for notifications and recipients' responses. (2) Respond to all comments, whether they're positive, neutral, or negative. Based on what the comment says, try to take this as an opportunity to engage the commenter, either by striking up a conversation or asking a related question to continue the conversation.

The activities suggested here are just a few among many assignments which can help students think critically and creatively. We believe that a well-planned lesson plan with a strong delivery and effective management is a good technique to engage students in classroom activities. Thus, along with critical ML skills, students will improve their English proficiency, increase their social network, and master presentation skills essential in personal, academic, and professional environments.

Results and Discussion

Ninety-one students were enrolled and completed the surveys. Forty-five students out of forty-eight (groups 201,202,203) were determined as the control groups (CG), and forty-three students (groups 204,205,206) were defined as the treatment groups (TG). The selection of groups 204, 205, and 206 as TG was based on the fact that students from those groups were less active in sessions of questioning

Table 2. Pre and Post-Test English Proficiency Level Results

Sections	Pre- experimental test					Post-experimental test					Difference
	Reading	Listening	Writing	Speaking	Total	Reading	Listening	Writing	Speaking	Total	
	25	25	25	25	100	25	25	25	25	100	+/-
CG (48)	18 /72%	19 /76%	17 /68%	21 /84%	75	21 /84%	20 /80%	18 /72%	22 /88%	80	+5
TG (43)	17 /68%	18 /72%	16 /64%	19 /76%	70	20 /80%	22 /88%	19 /76%	22 (88%)	82	+13

and answering and discussion during learning before the experiment. In addition, the academic performance of these groups was lower than in CGs, and the authors set themselves to raise the level of students experimentally. Three facilitators were involved in the study to make the participants feel comfortable in the online dialogue sessions and support them in their interactions with their peers.

To facilitate both practical and deep learning of effective critical and creative communication skills, the researchers ran pre- and post-experimental tests. Participants passed English language proficiency tests at the beginning and end of the experimental teaching. While selecting the tests, the authors concentrated on tests with texts for reading and listening from media resources. The pre and post-experimental test results in both CG and TG can be observed in Table 2.

Both groups showed progress in their language skills; the TG demonstrates significant levels of progress (+13), whereas +5 points were observed in the CGs in their overall performance. However, the pre-experimental test showed that the English Proficiency Level scores of the participants in TG were lower than those in CG. In this analysis, while writing constructs still scored as the weakest in control groups, all productive

and receptive skills were improved (Table 2). The attempts to incorporate ML into LLT revealed that learners favoured communication and discussion in English with others and were actively involved in-class activities.

During the experiment, the survey was conducted to estimate the effectiveness of incorporating the media into the language classroom and reply to the research questions of the present study. The application of the CML Model was administered with the TGs as this Model was not experienced with the CG. The study was conducted to indicate students' pre (PrE) and post-experimental (PE) critical thinking ability, communication, and media literacy. In this survey, the students were assessed as media consumers. Within the tests, students were provided with a brief non-fiction print, audio, video, or visual media message and then a set of open and checklist questions. The results can be observed in Table 3.

The TG learners demonstrated progress in their communication and media literacy in their overall performance. A high level of progress +11 and +14 was observed in analysing, evaluating, and creating messages skills. This might indicate that the participants were very anxious about critical thinking, problem-solving, and creative communication. Their message analysis and

Table 3. Pre- & Post-experiment CML skills result

Groups	Access	Criteria / Scores (out of 100)													
		Understand		Analyse		Evaluate		Create		Communicate		Total			
		PrE	PE	PrE	PE	PrE	PE	PrE	PE	PrE	PE	PrE	PE	PrE	PE
TG	204	75	84	75	83	70	81	70	82	69	83	70	79	72	83
	205	77	86	74	81	68	82	68	78	69	82	73	81	72	81
	206	78	87	74	84	72	81	71	82	70	84	72	80	73	83
	Total 76		85	74	83	70	81	70	81	69	83	72	80	72	82

Table 4. Critical and Creative Communication Criteria

	Accessing	Understanding	Analysing	Evaluating	Creating	Communicating
Excellent	Maintains control of a wide range of media formats and technologies.	Demonstrates a complete understanding of how messages are constructed to express ideas and concepts.	Analyzes accurately and appropriately linguistic resources and extract complex ideas and concepts to interpret extended discourse.	Demonstrates excellent use of a wide range of assessment tools of linguistic resources.	Produces extended discourse that is coherent and easy to follow with minimal hesitation.	Handles communication on various topics, including unfamiliar and abstract ones, with greater mutual understanding and recognition of multicultural diversity.
Good	Shows a reasonable degree of control of complex and straightforward media technologies.	Demonstrates how messages are constructed with inaccuracies, improper use & misunderstanding in some situations.	Analyzes accurately and appropriately linguistic resources to express ideas and produce a generally coherent extended discourse.	Demonstrates proper use of a wide range of assessment tools of linguistic resources with some inaccuracies and improper interpretation.	Produces extended discourse with minimal hesitation.	Handles communication on a range of familiar and unfamiliar topics, with minimal delay in mutual understanding and recognition of multicultural diversity.
Satisfactory	Shows a reasonable degree of control of simple media technologies.	Demonstrates frequent problems in understanding and expressing the meaning.	Analyzes linguistic resources but produces utterances that lack coherence, and some inappropriate usage occurs.	Practical command of assessment tools with occasional inaccuracies and wrong interpretation.	Has extended stretches of messages despite some hesitation.	Handles communication on familiar topics, despite some uncertainty in understanding and recognising multicultural diversity.
Poor	Shows inability in accessing to various media formats and technologies	Demonstrates excellent difficulties in understanding and expressing the meaning.	Shows inability in identifying the way messages are constructed to build sense.	Frequent failures in evaluating the information to develop specific meaning.	Demonstrates incapability to produce messages.	Frequent failures in communication.

evaluation proficiency showed 81% and 81%; when creating and communication depicted 83% and 80%, respectively (cf. Table 3).

After completing the two-and-a-half-month research study from October to mid-December, language instructors and students were interviewed voluntarily. The follow-up interview examined the perceived advantages and disadvantages of the experiment.

The criteria (Table 4) used for evaluating students' criticism and creativity performance in communication are as follows:

- accessing to various media formats and technologies to facilitate information and create, share and communicate messages;
- understanding how messages are constructed to carry a specific message for a particular audience;
- analysing the way messages are constructed to build meaning for the target audience;
- evaluating the information extracted from the text to develop a specific meaning or reinforce an idea;

- creating contextual information and critical perspectives extracted from a text to demonstrate critical judgment and interpretation skills;
- communicating with greater mutual understanding, recognition of diversity in multicultural and multilingual societies, and respect for such diversities.

The criterion was developed to explore specifically student dispositions towards mass media and the influence on their personal, social, and professional lives.

According to the results of the final assessment (Figure 3) in TG, the experiment confirmed that students possess the following literate abilities:

- sophisticated understanding of and critical stance toward the dominant means of communication in their lives.
- ability to conceptualise ideas for themselves and others.
- express ideas in various physical attributes of messages.
- encode ideas in organised, sequential, and explicit presentations, including articulating their sensibilities.
- participate openly in exchanging ideas and opinions as scholars/producers of media texts.
- use inquiry and critical thinking skills to develop their interests.
- develop self-expression and feelings of self-worth.
- evidence that meaning in texts is determined not by what individual words express but rather by what words convey through their relationship.

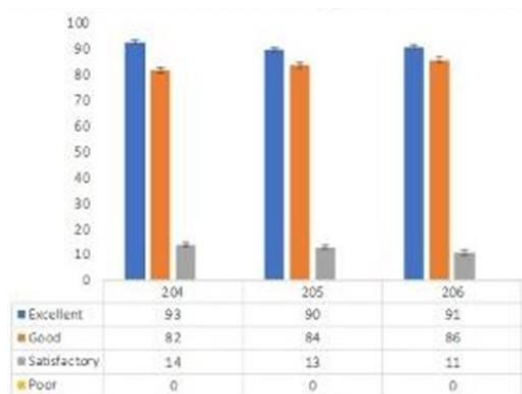

Figure 3. Final assessment results

Suggested in this paper, teaching approaches have focused on activities where students demonstrate their literate behaviours in working with media texts. We believe that the CML framework enabled us to identify some of the parameters of students' literacy and to confirm the effectiveness of the pedagogy in integrating ML in language classrooms to develop students' critical and creative communication. Figure 4 reports the results of the students' perception of the CML Model.

Figure 4. Students' Perception of the CML Model

Based on interview questions on participants' perception of the effectiveness and feasibility of the CML model, we can state the positive outcomes of our attempts to incorporate media literacy into English language teaching. 85% of interviewees found the approach effective, whereas 79% were feasible. Interviewees claimed that they could demonstrate their growing ability to make inferences, higher levels of critical judgment, and interpretation skills as media consumers. The remaining participants could not reach similar achievements due to poor class attendance or the failure to do home assignments to view mass media outside the class.

Conclusion

Mastering students' language and media literacy skills is a complex pedagogical task as it challenges educators to possess and demonstrate interdisciplinary knowledge and keep developing it alongside their students. Introducing mass media into the ELT classroom using the Communication and Media Literacy framework is noteworthy for weaving students' media literacy development and boosting

communication performance. The results suggest that the language and media integrated approach could be successfully employed in ELT classrooms across a wide range of English proficiency to ensure students' language and media literacy.

As current research shows, trends in the labour market require the development of 'over-professional' skills, including critical reading and listening, creative cooperation, collaborative problem-solving, and responsible decision-making skills upon the massive flow of information. Therefore, using language and media integrated approaches to ELT in universities will enable specialists to remain in demand and competitive in a changing labour market.

We assume that learning instructions for text analysis and interpretation within the CML framework have great educational potential; since they guide students to acquire additional knowledge and enhance communication skills (planning, information retrieval, decision-making, group communication, discussions, presentation of results, evaluation, etc.). Because the emphasis is on spontaneous, creative language use, whether spoken or written. Students are offered to shape value systems, ideologies, and representations; define media bias; mediate the differences between various perceptions; identify facts versus opinions and accurately use that experience within their content for engaged, responsible, inclusive, and active participation in their daily civic life.

References

- 1 Hobbs R. The seven great debates in media literacy. In *Reading the Media: Media Literacy in High School English*. – New York: Teachers College Press. – 1998. – P.16–32.
- 2 Hobbs R. *Digital and Media Literacy: A Plan of Action*. – Washington: The Aspen Institute. – 2010. – 67 p.
- 3 Hobbs R. Expanding the concept of literacy. In *Media literacy in the information age*. – London: Routledge. – 2018. – P.163–183.
- 4 Buckingham D. *Media education: literacy, learning, and contemporary culture*. – Cambridge: Polity Press. – 2003. – 219 p.
- 5 Buckingham D. Do We Need Media Education 2.0? Teaching Media in the Age of Participatory Culture. In T.B. Lin, V. Chen, & C. Chai, (Eds.) *New Media and Learning in the 21st Century*. Education Innovation Series. – Singapore: Springer. – 2015. – P.1–17.
- 6 Goodman S. *Teaching youth media: A critical guide to literacy, video production and social change*. – New York: Teachers College Press. – 2003. – 144 p.
- 7 Kress G. *Literacy in the New Media Age*. – London: Routledge. – 2003. – 208 p.
- 8 Worsnop C. *Media literacy through critical thinking*. Washington State Office of Superintendent of Public Instruction and NW Center for Excellence in Media Literacy. – 2004. – 60 p.
- 9 Kellner D., Share J. Critical media education and radical democracy. In Apple, M., Au, W. & Gandin, A. (eds) *The Routledge international handbook of critical education*. – New York: Taylor & Francis. – 2009. – P. 281–295.
- 10 Gee J. *Why Video Games are Good for Your Soul: Pleasure and Learning*. – Melbourne: Common Ground. – 2005. – 128 p.
- 11 Cope B., Kalantzis M. "Multiliteracies": New Literacies, New Learning // *Pedagogies: An International Journal*. – 2009. – № 4(3). – P. 164-195.
- 12 Mihailidis P. Beyond Cynicism: Media Education and Civic Learning outcomes in the University // *International Journal of Learning and Media*. – 2009. – № 1(3). – P.19-31.
- 13 Mihailidis, P. *Media literacy and the emerging citizen: Youth engagement and participation in digital culture*. New York: Peter Lang. – 2014. – 224p. - book
- 14 Chen Yi. Examining EFL Learners' Public Speaking Anxiety through Metaphor Analysis // *TESOL International Journal*. – 2021. – № 16 (5). – P. 205-242.
- 15 Yelubayeva P, Mustafina A. Developing Kazakh students' intercultural awareness and communication through collaborative technologies // *European Journal of Language Policy*. – 2020. – № 12(2). – P. 235-255. DOI:

- 16 Thoman E. Skills and strategies for media education. *Educational Leadership*. – 1999. – № 56 (5). – P. 50-54.
- 17 Potter J. The state of media literacy // *Journal of Broadcasting & Electronic Media*. – 2010. – P. 675-696.
- 18 Assanbayeva, G., Akhatova, B., Erkimbay, A., Shturkhetzky, S., Shorokhov, D., Kazhimuratova, S., Ivanova, T. *Uchebnoye posobiye po mediagramotnosti dlya vuzov Kazakhstana* (Textbook on media literacy for Kazakh universities). Internews CA Publication. – 2019. – 252 p.
- 19 Kulgildinova T., Zhumabekova A., Shabdenova K., Kuleimenova L, Yelubayeva P. Bilingualism: Language policy in modern Kazakhstan // *XLinguae*. –2018. – № 11(1). – P. 332-341.
- 20 Yelubayeva P., Chaklikova A, Asmatullayeva, N. Critical discourse analysis in developing vocational English context // *European Journal of Language Policy*. – 2016. – № 8(2). – P. 209-223.
- 21 Widdowson, H. *Defining issues in English Language Teaching*. – Oxford: Oxford University Press. – 2003. – 208 p.
- 22 Nunan D. *Task-based language teaching*. – Cambridge: Cambridge University Press. – 2004. – 222 p.
- 23 Molek-Kozakowska K. Critical Discourse Analysis and media education: Some implications for critical media literacy. In A. Duszak, J. House, & Ł. Kumięga, (Eds.) *Globalization, discourse, media in Critical Perspective*. – Warszawa: Warsaw University Press. – 2010. – P.113-130.

А.С. Мустафина¹, П.К. Елубаева², Ж.А. Тутбаева³

^{1,3}*Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан*

²*Daryn lingua біліктілікті арттыру және аударма орталығы, Алматы, Қазақстан*

Ағылшын тілін оқытуға медиасауаттылықты қосу арқылы студенттердің сыни және креативті коммуникациясын жетілдіру

Аңдатпа. Мақалада медиасауаттылықты оқытуды білім беру саласына, атап айтқанда ағылшын тілін оқыту үрдісіне қосуды зерттеу нәтижелері келтірілген. Авторлар тілдік сабақтардағы медиасауаттылық тәжірибесін жалған жаңалықтар мен жалған ақпараттарды анықтап қарсы тұру үшін студенттердің сыни коммуникациясын сынайтын оқыту әдісі ретінде қарастырады. Тіл үйренушілер, әдетте, жаңа лексиканы, синтаксис пен фонологияны ғана емес, сонымен бірге түпнұсқа материалдарды қолдана отырып, оқытылатын тілдің әлеуметтік-мәдени аспектілерін де үйренуге тура келеді. Аталмыш зерттеудің мақсаты – әр түрлі формадағы хабарламаларға қол жеткізу, талдау, бағалау және құру қабілеті студенттердің тілді оқыту мен үйрену шеңберіндегі тілдік хабардарлығын қалай жақсартуға болатындығын зерттеу. Біздің білім беру тәсіліміз коммуникация және медиасауаттылық моделіне негізделген. Зерттеу нәтижелері медиа және тілдік сауаттылықтарын қамти оқыту стратегиялары қазақ студенттерінің ағылшын тілі сабақтарында сыни ойлау мен креативті коммуникацияны дамытуға ықпал ететінін көрсетіп отыр. Зерттеу нәтижесінде коммуникация және медиасауаттылық моделі студенттердің сыни оқу мен тыңдау, сондай-ақ ауызша және жазбаша сыни және креативті сөйлеу дамуына айтарлықтай әсер етті.

Түйін сөздер: коммуникативті дағдылар, сыни ойлау, тілді оқыту, креативті коммуникация, коммуникация және медиасауаттылық моделі.

А.С. Мустафина¹, П.К. Елубаева², Ж.А. Тутбаева³

^{1,3}*Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай Хана, Алматы, Казахстан*

²*Daryn lingua, Центр повышения квалификации и перевода, Алматы, Казахстан*

Развитие критической и творческой коммуникации студентов путем включения медиagramotности в преподавание английского языка

Аннотация. В данной статье излагаются результаты исследования, в ходе которого изучалось внедрение медиagramotности в образовательную среду и преподавание английского языка, в частности. Авторы размышляют о практике медиagramotности в языковых классах как о способах совершенствования

обучения языкам, которые способствуют развитию критического мышления студентов чтобы выявлять и противостоять фальшивым новостям и дезинформации. Цель настоящего исследования состоит в выявлении как способности получать доступ, анализировать, оценивать и создавать сообщения в различных формах могут повысить языковую грамотность учащихся. Наш подход основан на модели формирования коммуникативной компетенции и медиа грамотности. Результаты показали, что предложенные стратегии обучения, включающие медиа и языковую грамотность, способствовали развитию критического мышления и творческого общения казахских студентов на занятиях английского языка. Студенты продемонстрировали значительные улучшения в критическом чтении и аудировании, а также в продуктивной и интерактивной устной и письменной речи.

Ключевые слова: коммуникативные навыки, критическое мышление, обучение языку, креативная коммуникация, модель развития коммуникации и медиаграмотности.

Information about authors:

Mustafina A.B. – Master, senior lecturer, Ph.D. student in the Department of Practice of Speech and Communication at Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan.

Yelubayeva P. – Candidate of Pedagogical Sciences, associate professor, Director of the Daryn lingua Center, Almaty, Kazakhstan.

Tutbayeva Zh.A. – Master, associate professor of the Department of Practice of Speech and Communication at Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan.

Мустафина А.З. – Абылай хан атындағы қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университетінің сөйлеу және коммуникация практикасы кафедрасының педагогика ғылымдарының меңгерушісі, аға оқытушы, докторант, Алматы, Қазақстан.

Елубаева П.К. – педагогика ғылымдарының кандидаты, қаумдыстырылған профессор, Daryn lingua оқыту орталығының директоры, Алматы, Қазақстан.

Тутбаева Ж.А. – Абылай хан атындағы қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университетінің сөйлеу және коммуникация практикасы кафедрасының педагогика ғылымдарының меңгерушісі, доцент, Алматы, Қазақстан.

Л. Навий
Ж.Т. Шурманова
Г.М. Ракишева

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, Қазақстан
(E-mail: liza281073@mail.ru, shzht@mail.ru)

Интернет-тәуелділіктің студент психологиясына әсері

Аңдатпа. Қазіргі уақытта интернет желісі қажетті құралдардың біріне айналды. Білім жүйесі, қызмет барысы интернет арқылы әртүрлі бағдарлама аясында жүргізіледі. Бұл көптеген адамдарды интернетке тәуелді етеді. Осыған байланысты бұл мақалада интернет-тәуелділікке негізделген интернет пайдаланушылардың саны, мемлекеттер арасындағы Қазақстан мемлекетінің орналасқан әлемдік рейтингі көрсетілген. Интернет тәуелділігі туралы ұғым берілген, зерттеген ғалым-психологтардың тұжырымдамалары, негізгі нысаны, тәуелді адамдардың түрлері, интернетті патологиялық пайдаланудың когнитивтік-мінез-құлық моделдері көрсетілген. Зерттелетін нысан бойынша колледж студенттері арасында үш әдістемелік тест сауалнамаларының нәтижелері анықталды. Оған 195 студент қатысты және сауалнама негізінде 82 студентте тәуелділікке байланысты бірнеше мәселелері бар, интернетке тәуелділік қалыптасқан студенттер саны анықталды. Екінші сауалнаманың сұрақтары бойынша интернетке тәуелділікті анықтайтын психологиялық белгілері анықталды. Зерттеу нәтижесіне студенттердің интернетке тәуелділіктің алдын-алу және арылтуға бағытталған әдістемелік бағдарлама жасалды. Бағдарламада интернетке тәуелділіктің пайда болу себептері ескерілді. Осыған байланысты тәуелділіктің алдын-алу және одан арылтуға байланысты тренинг - сабақтар өткізілді. Зерттеу нәтижесіне статистикалық талдау жасалды.

Түйін сөздер: интернет-тәуелділік, киберкеңістік, психикалық жағдай, көңіл-күй.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-14-4-228-238>

Кіріспе

XXI ғасырда енген ғаламтор желісі күнделікті өмірде миллиондаған адамдардың үйреншікті қолданысының бірі. 2021 жылдың қаңтарында интернетті пайдаланушылар саны 15,47 миллион адамды құрап, 2020 жылдың басынан бері 5%-ға (741 000 адамға) өсті. 2021 жылдың басында интернеттің енуі қазірдің өзінде 81,9%-ды құрады. Дүниежүзілік интернет қорының жыл сайынғы есебіне сәйкес, Қазақстан интернеттің, ком-

муникацияның өсу қарқыны және олардың халық өміріне әсері бойынша әлемдік рейтингте 28-орынға шықты. Ағымдағы жылдың Web Index деректері бойынша Қазақстан жалпы рейтингте Қытай (29-орын) және Ресей (31-орын) сияқты елдерді басып озып, дүние жүзінде 28-орынға тұрақтады. Өңірлік контексте біздің еліміз Таяу Шығыс және Орталық Азия аймағында (Израиль, Иордания, Қазақстан, Катар, Йемен) 3-орында және Еуропа және Орталық Азия аймағында Ресейді (16-орын) басып озып, 15-орында болды. Осы-

лайша, Қазақстанның әрбір үшінші тұрғыны интернет пайдаланушысы, ал әрбір жетінші адам интернетті күнделікті пайдаланады. Қазіргі адам өміріне ақпараттық технологияларды кеңінен енгізудің оң және теріс салдарын тигізуде. Ақпараттық технологияларды ұзақ уақыт пайдаланудың жағымсыз салдары қызығушылық шеңберінің тарылуы, шындықтан виртуалды әлемге ауысуы және тәуелділіктің дамуы. Өсіп келе жатқан жеткіншектердің интернетті қолдану патологиялық мәселесін өзекті етеді. Интернетке тәуелділік құбылыстарын психологиялық тұрғыдан зерттеген - зерттеушілер клиникалық психолог К. Янг және психиатр И. Голдберг. Интернетке тәуелділік терминін алғаш рет 1996 жылы И. Голдберг ұсынды. Ол интернет желісін шамадан тыс қолдану нәтижесінде мінез-құлықтың бұзылуы, тұрмыстық, оқуда, әлеуметтік ортада, қызметте, отбасында, қаржылық немесе психологиялық тұлға іс-әрекетіне зиянды әсер ететінін анықтады [1].

Қазіргі уақытта интернет-тәуелділік деп желіден тыс кезде интернет желісіне қосылуға және желіде болған кезде интернет желісінен шыға алмауға деген мәжбүрлі ұмтылысты білдіреді. Қазіргі әдебиеттерде «Интернет-тәуелділік» ұғымның негізгі синонимдері «Интернет-аддикция», «Нетолизм», «Интернетке мінез-құлық тәуелділігі», «Интернетті патологиялық пайдалану» жиі кездеседі.

Шет елдерде интернет-тәуелділік мәселесі өткен ғасырдың 80-жылдары басталды. Ал Қазақстанда соңғы он жылда ғана зерттеліп келеді. Бүгінгі таңда А.Ю. Егоровтың тұжырымдамасы бойынша интернет-тәуелділік химиялық емес тәуелділіктің бір түрі «технологиялық тәуелділік» болып табылады [2].

Бірқатар авторлардың пікірі бойынша (Меңделевич, 2007; Егоров, 2007; Ботьбот және Юрьева, 2006) интернетке тәуелділік бұрыннан белгілі тәуелділіктердің сипаттамаларына ұқсайды, мысалы: тәуелділік мінез-құлқының салдарынан өмірдегі маңызды нәрселерге немқұрайлы қарау; жақын адамдармен қарым-қатынасының бұзылуы; аддикт үшін адамдарға тітіркенуі немесе көңілін қалдыру; өте тұйық немесе ашуланшақтық болып ке-

леді. Алайда, интернет-тәуелділіктің басқа тәуелділік түрлерімен ұқсастығы болғанымен, оларға жылдар қажет болса, интернет-тәуелділік үшін бұл кезең өте қысқа. К.Янг жүргізген сауалнамалары барысында интернет-тәуелділердің 25%-ы интернетте жұмыс істей бастағаннан кейін алты ай ішінде, 58%-ы екінші жартыжылдықта, 17% - бір жылдан кейін тәуелді болған.

К.Янгтың пікірінше, интернет-тәуелділік — бұл көп өлшемді құбылыс, оның ішінде - өзін-өзі төмен бағалауы, мазасыз, депрессияға бейім, өздерін қорғаныссыз сезінетін, жалғыз немесе жақын адамдары оларды түсінбейтін, жұмысында, оқуда немесе әлеуметтік ортада қиыншылықтары бар, жаңалықты қалайтын, үнемі ынталандыру сезімдеріне деген ұмтылыс; эмоционалды сүйіспеншілік-сөз бөлісу, екі жақты эмпатияның болуы, нақты өмірдегі қиындықтардың өткір тәжірибесінен арылу, қолдау мен мақұлдауды қалау мүмкіндігі сияқты сезімдерді желі барысында, әртүрлі сайттар, бағдарламалар арқылы жүзеге асырады. Интернет-тәуелділіктің пайда болуының негізгі алғышарттары мыналар: электронды поштаны үнемі тексеріп тұруға деген ұмтылыс; өткізілетін уақыттың шектеусіз болуы; тым көп уақыт өткізетін адам туралы басқалардың шағымдары; қосымша қаражат табу көздерінің көп болуы, интернетті қолдану жылдамдығының артуы және құнының қол жетімділігі. 2000 жылы К.Янг Интернет-тәуелділікті түсіндіру үшін үш деңгейлі модель әзірлеп, «Онлайн тәуелділік орталығын» құрды. Бұл модельге сәйкес интернет-тәуелділікке тиісті әрекеттер: өз әрекеттеріне және қабылданған шешімдердің салдарын бақылай алуы; өз әрекеттерінің нәтижелерінен эмоционалды көре алатынына байланысты туындайды [3].

Н.А.Носовтың пікірінше, интернет-тәуелділігі дамытуының негізгі механизмі виртуалды жағдайда жаңа тұлғаны құру арқылы адамның шынайы өмірде жетіспейтін негізгі қажеттіліктерін иллюзиялық қанағаттандыру арқылы толтыру мақсатында қолданылады.

Адамның шынайы өмірін виртуалды өмірмен алмастыру мақсаты интернет желісінде

өмірдің кез-келген көрінісін жасыру мүмкіндігінің арқасында жүзеге асырады, бұл жынысты ауыстыру, шын есімін жасыру, шынайы тәжірибесін, эмоцияларын жасыру және болмаған тәжірибені жасап көру, виртуалды тұлғаның роліне еніп, жаңа мүмкіндіктерге қол жеткізу [4].

Интернет-тәуелділіктің негізгі нысаны: желідегі саяхат, мәліметтер базасында, жүйелерінде ақпаратты іздеу, онлайн ойындар, виртуалды танысу чаттары, киберсекс және онлайн биржа саудасы кіреді. Осы негізгі нысананы ескере отырып В.Д. Менделевич интернетке тәуелді адамдардың келесі түрлерін анықтады. Олар: 1. Интернет-құмар ойыншылар - әртүрлі интернет ойындарын, лотереяларды, аукциондарды пайдаланатын адамдар. 2. Интернет-жұмысшылар өздерінің ворколизмін интернет арқылы жүзеге асырады (интернетті іздеу ресурстарын пайдалану, бағдарламалау). 3. Интернеттегі жыныстық тәуелділер әртүрлі порно сайттарға кіреді, виртуалды жыныстық қатынастармен айналысады. 4. Ғаламтор эрохоликтері – желі арқылы танысып, махаббат романдарын құратын тәуелділер. 5. Интернет арқылы сатып алушылар - шексіз онлайн сатып алулар арқылы ақша жұмсауға тәуелділікті жүзеге асырады. 6. Қарым-қатынас тәуелділер - қарым-қатынас чаттарында сағаттап сөйлесіп, электрондық поштаны шексіз тексереді және т.б., яғни шынайы қарым-қатынасты виртуалды қарым-қатынасқа ауыстырған адамдар [5].

Қазіргі уақытқа дейін интернетке тәуелділіктің дамуының бірыңғай критерийлері жоқ. Ғылыми әдебиеттерді талдау жасау арқылы И.Гольдберг, К.Янг, А.В. Войскунский, Н.Котляров, және т.б. зерттеушілердің интернетке тәуелділіктің негізгі критерийлерін анықтауға тырыстық. Осы уақытқа дейін бұл ерекшеліктердің 20-ға жуық белгілері анықталды. М. Орзак дәрігер зерттелген сипаттамаларды жүйелеп, оларды интернетке тәуелділік белгілері ретінде «психологиялық және физиологиялық» деп екі түрге бөлген. М. Орзактың айтуынша, интернетке тәуелділіктің психологиялық белгілері желіде өзін жақсы сезіну немесе эйфория жата-

ды. Интернетте жұмыс істеуге көбірек уақыт жұмсауға ұмтылу және белгілі бір жұмыстың аяқталу уақытын жоспарлау мүмкін еместігі; үй шаруасын, оқуды немесе қызметтік міндеттерін, маңызды жеке және іскерлік кездесулерді ұмыту қабілеті мен бейімділігі, интернетті шарлау кезінде сабақтарды немесе мансапты елемей; интернеттен алшақтатуға қабілетсіздік және қаламау; мәжбүрлі алаңдаушылықтан туындайтын тітіркену, сондай-ақ жинақталған ақшаны басқа мақсаттарға жұмсаудан немесе қарызға батудан тартынбай, интернетте көбірек ақша жұмсауға ұмтылу; жақын адамдардан немесе басшылардан жасаған іс-әрекеті үшін сынды қабылдамау; интернетті пайдалану ұзақтығы мен жиілігі барысында достары мен отбасына өтірік айтудан тайынбау. Физиологиялық белгілеріне - қолдың сырқырауы, көздің құрғауы, бастың, арқаның ауруы, дұрыс тамақтанбау, тамақтану уақытын өткізіп алу, жеке бастың гигиенасын елемей, ұйқының бұзылуы жатады [6,7].

Р.Дэвис интернет-тәуелділігіне байланысты зерттеулердің нәтижелерін қорытындылай келе, интернетті патологиялық пайдаланудың когнитивтік-мінез-құлық моделін ұсынды. Ол интернет-аддикцияның екі түрін анықтады, ол интернетті нақты патологиялық пайдалану және жалпы патологиялық интернетті пайдалану деп белгіледі. Бірінші түрі - интернеттің белгілі бір функциясына тәуелділік (онлайн секс қызметтері, онлайн аукциондар, акцияларды онлайн сату, құмар ойындар). Бұл түрі желіде отырмаса да аддикция тәуелділігі сақталады. Екінші түрі интернетті арнайы емес, көп мақсатты шамадан тыс пайдалану болып табылады және нақты мақсатсыз желіде көп уақыт өткізуді қамтиды (чат, электрондық поштаға тәуелділік), яғни, ғаламтор көбінесе әлеуметтік аспектілермен байланысты [8].

Жоғарыда қарастырылған зерттеушілердің нәтижелерін қорытындылай келе интернетке тәуелді тұлғаның келесі ерекшеліктерін ажыратуға болады: шизоид, қозба мінезді, тұрақсыз немесе эпилептикалық түрінің акцентуациясы; өзінің физиологиялық «Мен» (өз денесін) жағдайын қиын қабылдау; жиі

қарым-қатынасты қалайтын және оны тікелей жүзеге асырудағы туғызатын қиыншылықтар; өзара түсіністіктің болмау сезімі; эмоционалды шиеленіс; теріс бейімділік; фрустриациялық қажеттіліктердің болуы; еркіндіктің ерекше құндылығы; сараланбау, идеалды «Мен» туралы бағалау; жауапкершіліктен қашу. Интернетке тәуелді адамдар интернетті пайдалану «тек жұмыстың бір бөлігі ғана», «бұл жай ғана табыс» және «оны барлығы пайдаланады» деп, өздерінің тәуелділігін жоққа шығаруға тырысады. Осы топтағы интернетті пайдаланушылар мерзімді немесе әрқашан туындайтын физиологиялық, әлеуметтік, кәсіби немесе психологиялық проблемаларға қарамастан интернетті қолдануды жалғастырады [9].

Студенттер интернетті қолданушылардың ішінде белсенді топқа жататын өскелең кезеңнің өкілдері болып табылады. Осылайша, шетелдік авторлардың еңбектерін талдай отырып, қазіргі ғылымдағы студенттер арасында интернет-тәуелділікті зерттеудің негізгі бағыттарын бөліп көрсетуге мүмкіндік береді: интернет-тәуелділіктің диагностикалық критерийлерін әзірлеу; интернет пайдаланушы тұлғасына виртуалды қарым-қатынастардың ықпалын зерттеу; интернет пайдаланушылардың жеке басын және олардың желіде өзін-өзі ұстау процестерін зерттеу; интернет арқылы жүзеге асырылатын коммуникативті процестердің психологиялық аспектілерін зерттеу.

Зерттеу әдістері

Интернетке тәуелділікті анықтау үшін американдық психолог К.Янг әдістемесі бойынша негізі – патологиялық құмар ойындардың диагностикалық критерийлер принципі қолданылды. Бұл тест интернетке патологиялық тәуелділікті өздігінен диагностикалау құралы болып табылады. Оның тұжырымдамасы бойынша интернетке тәуелділік - бұл мінез-құлық пен ұмтылыстарды бақылау проблемаларының тұтас топтамасын білдіретін күрделі кешенді құбылыс. К.Янг өз зерттеулерінде интернетке тәуелділіктің онға жуық белгілерін анықтады, соның ішінде желіде

көп уақыт өткізу, шынайы әлемде алаңдаушылықтың жоғарылауы, интернет кеңістігінде өткізген уақыт мөлшерін жасыру немесе шынайы әлемде баяу жұмыс істеу және т.б.

Бұл автор жүргізген зерттеулер виртуалды әлемде шамадан тыс болу әлеуметтік оқшаулануға, күйзелістің күшеюіне, отбасының ыдырауына, оқудағы сәтсіздіктерге, жұмысынан айырылуға және басқа да салдарға әкелетінін дәлелдеді. Жұмыстың бір бөлігі ретінде патологиялық бейімділіктің өзін-өзі диагностикалау құралы болып табылатын Кимберли Янгтың «Интернет тәуелділік сынағы» тест сауалнамы пайдаланылды. Бастапқыда тест 8 сұрақтан тұрды, оған иә/жоқ жауап беру керек болатын. Бес және одан да көп оң жауап алған жағдайда респондент интернетке тәуелді болып саналатын. Қазіргі таңда сауалнаманың толық нұсқасы 40 тармақтан тұрады. Әрбір сұраққа зерттелуші 5 ұпайлық Лайкерт шкаласына сәйкес жауап беруі керек. Барлық сұрақтар бойынша ұпайлар қорытынды бағаны анықтай отырып, қорытындыланады. Бұл тест сарапшылық кеңеске мұқтаж адамдардың интернетке тәуелділігін анықтау үшін скрининг құралы ретінде қызмет ете алады және тәуелділіктің алдын-алу, не тәуелділіктен арылту бағытында пайдалануға болады.

С.Н. Ченнің «Интернетке тәуелділік шкаласы» бойынша диагностикалық критерийлерге сәйкес барлық тәуелділіктерге әмбебап келетін диагностикалық компонентке жақын алты шкаланы анықтайды. Сонымен қатар, бұл сауалнаманың артықшылығы оның құрлымында, өйткені жеке шкалалар арқылы және толық жиынтық жауап арқылы интернетке тәуелділіктің белгілерін анықтауға болады. Тест бір мезгілде тәуелділіктің ерекше белгілерін өлшеуге мүмкіндік береді, соның ішінде: төзімділік, болдырмау белгілері, мәжбүрлік және сонымен бірге психологиялық аспектілер, мысалы: өз уақытын басқару қабілеті және жеке тұлғалық проблемалардың болуын анықтайды.

Өлшемдердің жиынтығы интегративті көрсеткіштерді және жалпы жиынтық көрсеткіштер көрсетіледі.

Тест 5 бағалау шкаласын қамтиды:

1. Мәжбүрлік белгілер шкаласы.
2. Болдырмау белгілерінің шкаласы.
3. Толеранттылық шкаласы.
4. Тұлға ішілік проблемалар мен денсаулыққа байланысты проблемалардың шкаласы.
5. Уақытты басқару шкаласы.

Шкалалық бағалаудан басқа шкаладан жоғары критерийлердің 2 түрі бар:

Алғашқы 3 шкала интернетке тікелей тәуелділіктің интегралды (негізгі) белгілер мәні, соңғы 2 шкала интернетті пайдаланудың теріс салдар көрсеткіш критерийлері.

Чен тестінің ерекше артықшылығы оның жан-жақтылығы, интернет ресурстарына байланысты мінез-құлықтың бір континиумын бірнеше түрден анықтауға мүмкіндік береді.

Л.Н. Юрьева және Т.Ю. Большот әдісі бойынша компьютерлік (интернет) тәуелділіктің скринингтік диагностикасы аддиктивті мінез-құлық туралы жалпы идеяларды және кибер тәуелділіктің диагностикасын жасауға көмектеседі. Бұл әдісті қолдану компьютерлік (интернет) тәуелділіктің скринингтік диагностикасын жүргізуге, сонымен қатар жеке тұлғаның эмоционалдық жағдайын, оның ерікті қасиеттерін, өзін-өзі ұстау қабілетін, физикалық және психологиялық жағдайын бір мезгілде бағалауға болады. Тест 11 сұрақтан тұрады. Ұсынылған әдістің айрықша белгілері қосымша бағалау критерийлері ретінде аралық жауап нұсқалары, атап айтқанда «сирек» және «жиі» пайдалану болып табылады. Бұл күтілетін жауаптарды неғұрлым сенімді аймаққа әкеледі, жеке тұлғаның жағдайын икемді түсіндіруге ықпал етеді, сондықтан объективті түпкілікті нәтиже беруге мүмкіндік береді.

Тест нәтижелері жанама түрде психикалық және мінез-құлық бұзылыстарының дамуын болдырмауға бағытталған алдын-алу бағдарламаларды тиімді қолдану үшін интернет тәуелділік белгілері бар «қауып-қатер тобын» анықтауға мүмкіндік береді.

Ғылыми әдебиеттердің теориялық негізден талдай отырып, студенттердің интернетке тәуелділігінің пайда болуының келесі негізгі себептерін бөліп көрсетуге болады:

1. Психологиялық ахуал- тәуелділік мінез-құлқының салдарынан өмірдегі маңызды нәрселерге немқұрайлы қарау, нәтижесінде шынайы өмірді бағалауды тоқтатады және одан аулақ болуға ұмтылады.

2. Әлеуметтік бейімделу, жақын адамдармен қарым-қатынасының бұзылуы, отбасындағы және құрдастар, достар арасындағы қарым-қатынас проблемалары эмоционалдық әл-ауқатына теріс әсер етеді, олар жалғыздық сезімін, назардың жетіспеушілігін, алаңдаушылықты сезіне бастайды, бұл олардың өзін-өзі бағалауы мен өзіне деген сенімінің төмендеуі; маңызды қызығушылықтардың, әуесқойлықтардың, бос уақыттың көптігімен және ересектер тарапынан бақылаудың жоқтығы негіз болады;

3. Басқа адамдармен тіл табыса алмау, сондай-ақ жеке ерекшеліктері мен мінез ерекшеліктері, мысалы, арамдық, ашкөздік, кекшілдік, реніш, т.б. - байланыс орнатуға кедергі бола алатын барлық кедергілер. Виртуалды әлемде жаңа таныстар жасау әлдеқайда оңай. Виртуалды кеңістікте кез келген тақырыпты талқылауға, қызығушылық топтарына қосылуға болады.

Интернет-тәуелділік сонымен қатар бірқатар психологиялық мәселелердің қалыптасуына әкеліп соғады, бұл жастардың кездесетін қиындықтарын одан сайын күшейтеді. Шынайы өмірден гөрі виртуалды кеңістікті таңдау, әлеуметтік бейімделу қиындықтарын, өзін-өзі бақылаудың төмендеуі, интернетті пайдалану мүмкіндігі болмаған кезде ыңғайсыздық сезімінің пайда болуы жатады.

Студенттердің интернетке тәуелділіктің алдын алуының маңызды шарттары коммуникативті дағдыларды дамыту және студенттердің тұлғааралық өзара әрекеттесу мәселелерін жеңу, әлеуметтік желілер және тәуелді мінез-құлық туралы идеяларды қалыптастыру.

Осыған сәйкес студенттер арасында интернетке тәуелділіктің алдын алуға және қалыптасқан интернет тәуелділіктен арылтуға бағытталған бағдарлама әзірленді.

Бағдарламаның мақсаты – студенттердің әлеуметтік және моральдық, психологиялық денсаулығына байланысты интернетке тәуелділіктен арылту, олардың салауатты өмір

сүру салтын қалыптастыруға бағытталған көзқарасын, білімге құштар, жан-жақты дамыған саналы тұлғаны қалыптастыру.

Бағдарлама міндеті:

1. Студенттердің әлеуметтенген мі-нез құлыққа тұрақты мотивациясы арқылы интернет желісінде қауіпсіз жұмыс істеуге үйрету дағдыларын қалыптастыру.

2. Интернет тәуелділікке қарсы тұру үшін қажетті дағдылар мен көзқарастарды қалыптастыру.

3. Студенттердің бойында тұлғалық, коммуникативті қабілеттерін дамуына ықпал ететін психологиялық білімдерін дамыту.

Өзірленген әдістемелік бағдарлама негізгі үш компоненттен тұрады:

1. Білімділік компонент: интернеттің адамға әсер ету механизмдері туралы. Интернетке тәуелділіктің себептері, клиникалық көріністері, диагностикалық әдістері мен салдары туралы ақпараттандыруды қамтиды. Бұл компоненттің мақсаты студентті интернетке тәуелділіктің дамуы кезінде адаммен не болатынын түсінуге және білуге үйрету.

2. Психологиялық компонент: Интернетке тәуелді студенттердің психологиялық ерекшеліктерінің өзгеруін қамтиды. Ұжымға қолайлы сенім ахуалын құру және оларды психологиялық бейімдеу. Бұл компонентті жүзеге асыру мақсаты студентке психологиялық қолдау көрсету; мазасыздықты, депрессияны жеңуге көмектесу; өз эмоциясын басқару, өзіне деген сенімділікті, өзін-өзі дұрыс бағалауды, күйзеліске қарсы тұруды, алға қойған мақсатқа жетудегі табысқа бағдарлауды қалыптастыру.

3. Әлеуметтік компонент: Студенттердің әлеуметтік бейімделуіне, олардың шешім қабылдау дағдыларын дамытуға, жағымсыз әсерлерге қарсы тұруға, тұлға аралық қарым-қатынасқа, салауатты өмір салты мотивтері мен дағдыларының дамуына көмектесу.

Талқылау

Интернетке тәуелділікті анықтау үшін Көкшетау қаласының жоғары техникалық колледжінің 195 студенті қатысты. Соның

ішінде 147 ер бала, 48 қыз бала. Алғашқы сауалнамаға Кимберли Янгтың «Интернет тәуелділік сынағы» тестісі қолданылды. Бұл студенттер арасында интернетке тәуелді студенттердің жалпы санын анықтауға көмектесті. Интернет тәуелділігі қалыптасқан және тәуелділікке бейім студенттердің тәуелді болу себебін С.Н. Ченнің «Интернетке тәуелділік шкаласы» арқылы анықтадық. Бұл сауалнама арқылы студенттердің көбі уақытты дұрыс басқара алмаудан және төзімділіктің болмау белгілері, компульсивтілік белгілердің жоғары екендігін көрсетті. Осыған байланысты бағдарлама бойынша тренинг-сабақтар жүргізілді. Тренинг барысында достары, топтастары арасында дұрыс қарым-қатынас жасау кедергілері бар екендігі белгілі болды. Қарым-қатыс жасауда өз-өзіне сенімсіздік, ой бөлісу, ұялшақтық байқалды. Интернет желісін шамадан тыс пайдалану салдарынан сабаққа дайындалмау, не үй шаруашылығына көмектеспеу себеп болған. Интернет желісін шарлау, әлеуметтік желілерінде виртуалды достарымен араласу, интернет ойындарын ойнауға байланысты уақытты қадағаламау, дұрыс ұйықтамау, сабаққа кешігулер болған.

Войскунский А.Е. интернетке тәуелділік феноменіне тән мінез-құлық сипаттамаларында - интернет желісін шарлау барысында уақытты мөлшерлемей қолдана беру уақытын ұлғайту және жұмыстың белгілі бір сессиясының аяқталу уақытын жоспарлай алмау; интернетті шарлаудың ұзақтығы мен жиілігін азайту арқылы достары мен отбасы мүшелеріне өтірік айтуға дайын болу; интернетте жұмыс істеу кезінде үй шаруасы, оқу немесе қызметтік міндеттер, маңызды жеке және іскерлік кездесулер, оқуға немесе мансапқа немқұрайлы қарау туралы ұмыту қабілеті мен бейімділігі; өз денсаулығына немқұрайлы қарау атап айтқанда, түнде интернетте жүйелі жұмыс істеуге байланысты ұйқы ұзақтығының күрт қысқаруы; интернетті пайдаланумен байланысты шұғыл жұмыстарды орындау қажеттілігімен негізделетін физикалық белсенділіктен бас тарту немесе оны азайтуға ұмтылу туралы айтылған болатын.

Нәтижелер

Студенттердің интернетке тәуелділігін анықтау үшін сауалнама жасырын түрде, «Online Test Pad» сайты арқылы жүргізілді. К.Янгтың жасаған әдістемелік тест 40 сұрақтан және «ешқашан-1 ұпай, сирек-1 ұпай, жүйелі түрде-3 ұпай, жиі-4 ұпай, үнемі-5 ұпай» жауаптардан құрылған.

К.Янгтың жалпы интернетке тәуелділікті анықтау сауалнаманың нәтижесі алынды. Нәтиже төмендегі шартты белгілерді қолдана отырып, пропорция формуласымен есептелді.

N_s – студенттердің жалпы саны.

Y – «Ұпай» жинаған студенттер саны.

P – 100% .

$Y(P)$ – «Ұпай» жауабы бойынша 100% үлесі.

20-49 ұпай жинаған, жай ғана интернет пайдаланушылар нәтижесі бойынша

$$Y(P) = (Y \cdot P) / (N_s) = (92 \cdot 100\%) / (195) = 47\%$$

50-79 ұпай жинаған, интернетті пайдалануға байланысты мәселелері бар пайдаланушылар нәтижесі бойынша

$$Y(P) = (Y \cdot P) / (N_s) = (80 \cdot 100\%) / (195) = 41\%$$

80-100 ұпай жинақтаған, интернетке тәуелділігі бар пайдаланушылар нәтижесі бойынша

$$Y(P) = (Y \cdot P) / (N_s) = (23 \cdot 100\%) / (195) = 12\%$$

Нәтижелерді есептеу бойынша жүргізілген зерттеу көрсеткіші:

20-49 ұпай жинаған – 47% (92 зерттелуші), жай ғана интернет пайдаланушылар- төмен деңгейді көрсетті (арифметикалық орташа көрсеткіші- 9,2);

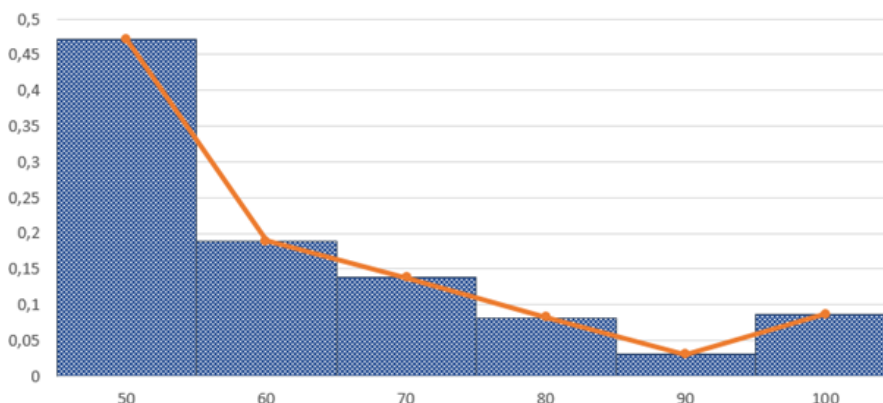
50-79 ұпай жинаған - 41% (80 зерттелуші), интернетті пайдалануға байланысты бір қатар мәселелері бар орташа деңгей (арифметикалық орташа көрсеткіші- 2,6);

80-100 ұпай - 12% (23 зерттелуші), интернетке тәуелділік, жоғары деңгейді (арифметикалық орташа көрсеткіші- 1,0) көрсетті.

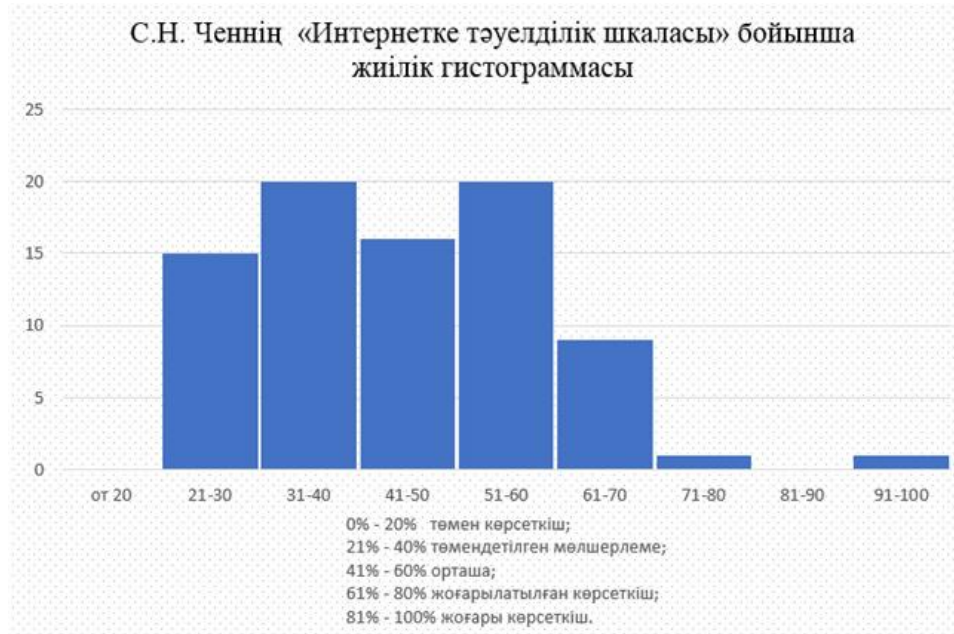
Студенттердің интернетке тәуелділігінің ұпай жинақтауы пайыздық және таңдаманың орташа көрсеткіші арқылы жиілік диаграммасы көрсетілген [Сурет -1].

Жалпы орташа көрсеткіші 56,77 құрады. Интернетті пайдалануға байланысты бір қатар мәселелері бар орташа деңгей мен интернетке тәуелділік, жоғары деңгейді көрсеткен студенттер 8 топ ішінен 103 студентті құрады. Бұл студенттердің интернетті пайдалануда тәуелділіктің туындау себебін психологиялық тұрғыдан анықтау үшін С.Н. Ченнің «Интернетке тәуелділік шкаласы» қолданылды. Сауалнама 26 сұрақтан, (мүлдем сәйкес келмейді-1 ұпай; сәйкестік шамалы -2 ұпай; орташа сәйкестік 3 ұпай; толық сәйкестік -4 ұпай) бес жауаптан тұрады. Жалпы қорытындысы 27-ден 42 ұпайға дейін – интернетке-тәуелділіктің қаупі аз; 43-тен 64 ұпайға дейін – интернет-тәуелділігіне байланысты проблемалар

Гистограмма және жиіліктер полигоны

Сурет 1. Студенттердің интернетке тәуелділігінің жиілік диаграммасы

Сурет 2. С.Н. Ченнің «Интернетке тәуелділік шкаласы» бойынша пайыздық көрсеткіш диаграммасы

бар; 65 ұпайдан жоғары – интернетке тәуелділік қалыптасқан [Сурет -2]. Өлшемдердің жиынтығы жеке және жалпы шкалалар арқылы нәтижелерді көрсетеді. Жеке шкалалар бойынша компульсивті, болдырмау, толеранттылық, тұлға ішілік проблемалар мен денсаулыққа байланысты мәселелер, уақытты басқаруды анықтайтын шкалалар бар.

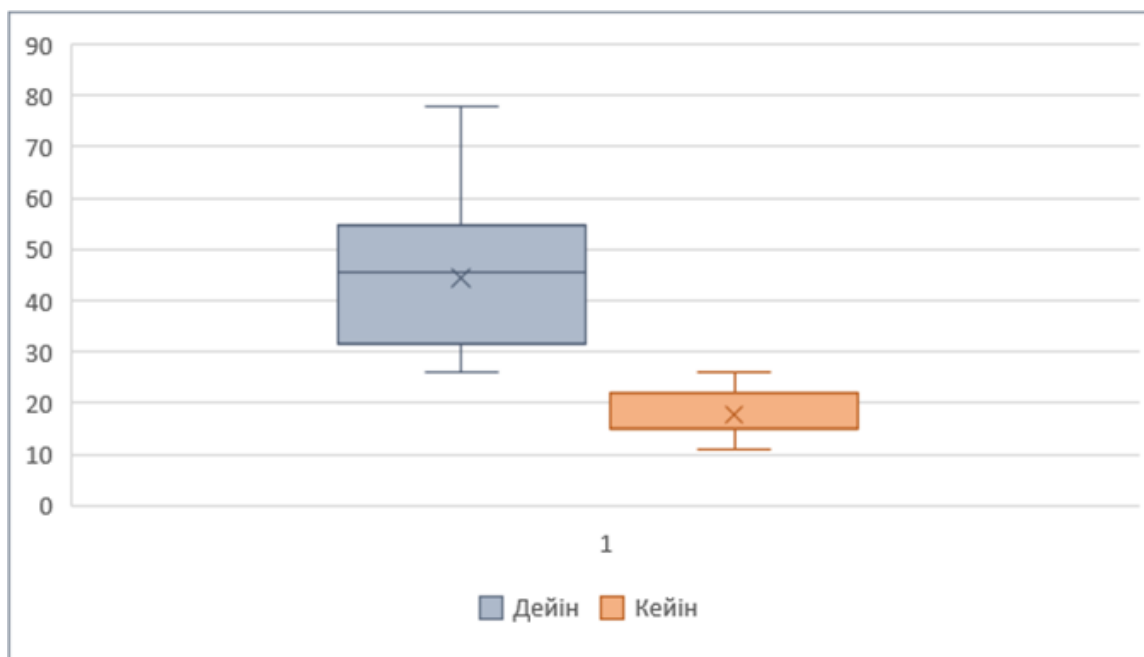
Осы сауалнамаға 103 зерттелушінің 82 студенті 47%-ы интернет-тәуелділігіне байланысты проблемалар бар, 5%-ы интернетке тәуелділігі қалыптасқаны анықталды. Жеке шкалалар бойынша интернетке тәуелділіктен айырылуға компульсивті мінез-құлқы жоғары, интернет желісінде отырмаудың салдарынан туындаған жағымсыз эмоцияның күшеюі - болдырмау белгілері, интернет желісінде ұзақ отырып ләззат алатын - толеранттылық белгісі, айналасындағы адамдармен араласудан бас тартатын - тұлға ішілік проблемалар мен денсаулыққа байланысты мәселелер, уақытты дұрыс пайдаланбайтын белгілері басым болды.

Зерттеу барысында жүргізілген екі сауалнама нәтижесінің қорытындысы бойынша интернетті пайдалануда интернет-тәуелділі-

гіне бейімделу қауіпі бар, орташа көрсеткіш 40% -дан 60% аралықты қамтыды. Интернетке тәуелділігі қалыптасқан 61% -дан 100% аралықты көрсетті. 82 студенттің орташа нәтиже көрсеткен 42 зерттелуші бақылау тобына, ал 40 зерттелуші эмпирикалық зерттеуге алынды. Осыған байланысты интернетті пайдалануда бірқатар мәселелер бар және интернетке тәуелді студенттердің интернетке тәуелділіктен арылтуға бағытталған әдістемелік бағдарлама жасалды. Бағдарлама С.Н. Ченнің «Интернетке тәуелділік шкаласы» әдістемесі бойынша қаралатын бес шкала белгілері ескерілді.

Л.Н. Юрьева және Т.Ю. Большот әдісі бойынша компьютерлік (интернет) тәуелділіктің скринингтік диагностикасын арнайы бағдарлама тренинг-сабақтардан кейін зерттелу тобында жүргізілген сауалнама нәтижесі эмпирикалық зерттеуден өтті. Зерттеу бір-біріне тәуелді $n=40$ таңдаулардың қасиеттерін салыстыру мәселесі қарастырылды. Алынған нәтижелердің негізінде студенттердің интернетке тәуелділігін арылтуды және алдын-алуды анықтауға мүмкіндік аламыз және бағдарламалық жұмыстың тиімділігін анықтаймыз. Жүргізілген бағдарламаның тиімділік нәти-

Сурет 3. Интернетке тәуелділіктің алдын-алу және арылту бағдарламаның тиімділік көрсеткіші.

жесін статистикалық өңдеуден өткізу үшін Т.И. Ильина Box Plot диаграммасы түрінде зерттелді [Сурет -3].

Көрсетілген «Ящик с усами» диаграммасы бойынша «Бағдарламаға дейінгі» шкаласының орташа көрсеткіші 44,4-ті, «Бағдарламадан кейінгі» шкаласы бойынша 17,7-і Екі шкаланың арасындағы корреляциялық байланысты анықтау үшін Спирменнің дәрежелік корреляция коэффициенті қолданылды. Зерттеудің анықтау кезеңінде «дейін» және «кейін» шкалалар арасындағы Спирменнің дәрежелік коэффициент корреляциясы бойынша байланыс жоқ екені анықталды.

H0: X пен Y тің үлестіру заңдары бірдей. Екі сауалнаманың арасында интернетке тәуелділіктің бейімділігі, қалыптасқан түрлерін, деңгейлерін анықтауы бірдей.

H1: X пен Y тің үлестіру заңдары әр түрлі, бірдей емес. Екі сауалнаманың арасында үлкен алшақтық, айырмашылық бар.

Интернетке тәуелділік ерекшелігінің статистикалық талдауы бағдарламаның тиімділігін айтарлықтай айырмашылықты көрсетті. Статистикалық көрсеткіш бойынша критикалық мән $p < 0,05$ төмен болды.

$R_{эмп.} > R_{крит.}$, $0,964 > 2,024$ сондықтан бағдарламаның тиімділігі сауалнамалардың интернетке тәуелділіктің бейімділігі арасындағы корреляция нөлден айтарлықтай ерекшеленеді, екі сауалнаманың арасында үлкен алшақтық, айырмашылық бар деген альтернативті болжам қабылданады. Сонымен, Box Plot графигінде көрсетілген екі шкаланың айырмашылығы Спирмен корреляциясы арқылы айқындалды, яғни интернетке тәуелділіктің алдын-алуға және одан арылтуға болады.

Қорытынды

Зерттеу жүргізу барысында алынған нәтижелердің қорытындысы:

Студенттер арасында интернетке тәуелділіктің пайда болу қаупінің факторы ретінде алаңдаушылық, әлеуметтік күресу стратегиялары, эмоционалды иеліктен шығару және төмен коммуникативті құзыреттіліктің бар болуы. Сондай-ақ өзін-өзі төмен бағалауы, күйзеліске төзімділігінің төмендігі, және т.б. қасиеттер интернетке тәуелділіктің пайда болу факторларына жатқызуға болады. Зерттеу нәтижелері бағдарламалық тренинг-са-

бақтардың оң әсерін тигізіп, студенттер арасында интернетке тәуелділікке бейімділік көрсеткішінің төмендеуіне ықпал еткенін көрсетті.

Бағдарламаның міндеттері бойынша студенттердің әлеуметтенген мінез-құлыққа тұрақты мотивациясы арқылы интернет желісінде қауіпсіз жұмыс істеуге үйрету дағ-

дылары қалыптастырылды. Студенттердің бойында тұлғалық, коммуникативті қабілеттерін дамуына ықпал ететін психологиялық білімдері арттырылды. Бағдарламаны жүргізу оның тиімділігін көрсетті. Студенттер арасында интернет желісінде интернетке тәуелділікке бейімділік көріністерінің төмендеуіне ықпал етті.

Әдебиеттер тізімі

1. Goldberg I. Internet addiction disorder // *CyberPsychol. – Behavior*. 1996. – P. 412.
2. Егоров А.Ю. Нехимические зависимости. – Москва: Речь, 2007. – 190 с.
3. Янг К. С. Диагноз - Интернет-зависимость // *Мир Интернет*. – 2000. – С. 24-29.
4. Носов Н.А. Виртуальная психология. – Москва: Аграф– 2000. – 486 с.
5. Менделевич В.Д. Руководство по аддиктологии. – Москва: Речь, 2007. – 768 с.
6. Orzack M.H. Computer addiction: What is it? // *Psychiatric Times*. – 1998. – No.15(8). – P. 34-38.
7. Войскунский А.Е. Интернет-зависимость: психологическая природа и динамика развития. – Москва: Акрополь, 2009. – 279 с.
8. Davis R.A. A cognitivebehavioral model of pathological Internet use // *Computers in Human Behavior*. – 2001. – No. 17 (2). – P.187-195.
9. Чудова Н. В. Особенности образа «Я» «жителя Интернета» // *Психологический журнал*. – 2002. – No 1. – С. 113 - 117.

А.Н. Навий, Ж.Т. Шурманова, Г.М. Ракишева

Кокшетауский университет имени Ш.Ш. Уалиханова, Кокшетау, Казахстан

Влияние интернет-зависимости на психологию студентов

Аннотация. В наше время Интернет стал одним из необходимых инструментов. Система образования, ход деятельности осуществляется через Интернет в рамках различных программ. Это делает многих людей зависимыми от Интернета. В связи с этим в данной статье показано количество интернет-пользователей по интернет-зависимости, глобальный рейтинг государства Казахстан среди стран. Дано понятие интернет-зависимости, показаны концепции изучаемых мировых психологов, основные формы, типы аддиктов, когнитивно-поведенческие модели патологического использования интернета. Определены результаты тестового опроса, проведенного среди студентов колледжа по объекту исследования. В нем приняли участие 195 студентов, и на основании анкетирования было определено количество студентов с интернет-зависимостью, 82 студента имели несколько проблем с зависимостью. По данным второго опроса были выявлены психологические симптомы, определяющие интернет-зависимость. В результате исследования была разработана методическая программа, направленная на профилактику и устранение интернет-зависимости студентов. В результате исследования была разработана методическая программа, направленная на профилактику и устранение интернет-зависимости студентов. В структуре программы учтены причины зависимости от Интернета. В связи с этим были проведены тренинг-занятия по профилактике и устранению зависимости. Результаты исследования были статистически исследованы.

Ключевые слова: интернет-зависимость, патология пользования интернетом, психическое состояние.

L.N. Naviy, Zh. T. Shurmanova, G.M Rakisheva
Sh.Ualikhanov Kokshetau State University, Kokshetau, Kazakhstan

The influence of Internet addiction on the psychology of students

Abstract. In our time, the Internet has become one of the necessary tools. The education system, the course of activities is carried out through the Internet in the framework of various programs. This makes many people addicted to the Internet. In this regard, this article shows the number of Internet users by Internet addiction, the global ranking of the state of Kazakhstan among countries. The concept of Internet addiction is given, the concepts of the studied world psychologists, the main forms, types of addicts, cognitive-behavioral models of pathological use of the Internet are shown. The results of a test survey conducted among college students on the object of study were determined. 195 students took part in the survey and based on the survey, the number of students were determined with Internet addiction, 82 students had several problems with addiction. According to the second survey, psychological symptoms were identified that determine Internet addiction. As a result of the research, a methodological program was developed aimed at preventing and eliminating students' Internet addiction. The structure of the program takes into account the causes of dependence on the Internet. In this regard, training sessions were held on the prevention and elimination of addiction. The results of the study were statistically explored.

Keywords: Internet addiction, pathology of Internet usage, behavior, mood.

References

1. Goldberg I. Internet addiction disorder. *CyberPsychol. Behavior.* 1996. P. 412.
2. Egorov A.Yu. *Nehimicheskie zavisimosti [Non-chemical dependencies].* (St. Petersburg, Speech, 2007, 190 p.), [in Russian].
3. Yang K.S. *Diagnoz - Internet-zavisimost' [Diagnosis - Internet addiction].* *Mir Internet.* 2000. No. 2. P. 24-29, [in Russian].
4. Nosov N.A. *Virtual'naja psihologija [Virtual psychology].* (Moscow, Agraf, 2000, 486 p.), [in Russian].
5. Mendelevich V.D. *Guide to Addictology* (St. Petersburg, Rech, 2007, 768 p.).
6. Orzack M.H. Computer addiction: What is it? *Psychiatric Times.* 1998. No.15(8). P. 34-38.
7. Voiskunsky A.E. *Internet-zavisimost': psihologicheskaja priroda i dinamika razvitija [Internet Addiction: Psychological Nature and Dynamics of Development]* (Akropol, Moscow, 2009, 279 p.), [in Russian].
8. Davis R.A. A cognitive behavioral model of pathological Internet use. *Computers in Human Behavior,* 2001. No.17 (2). P.187-195.
9. Chudova N.V. *Osobennosti obraza «Ja» «zhitelja Interneta». Psihologicheskij zhurnal [Features of the image of «I» «inhabitant of the Internet». Psychological journal].* 2002. No. 1. P. 113 - 117, [in Russian].

Авторлар туралы ақпарат:

Навий Л.Н. – корреспондентия үшін автор, педагогика ғылымдарының кандидаты, «Педагогика және психология» кафедрасының профессоры, Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қаласы, Абай көшесі 76, Қазақстан.

Шурманова Ж.Т. – «Педагогика және психология» кафедрасының 2 курс магистранты, Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қаласы, Абай көшесі 76, Қазақстан.

Ракишева Г.М. – PhD докторы, «Педагогика және психология» кафедрасының асс профессоры. Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қаласы, Абай көшесі 76, Қазақстан.

Naviy L.N. – **Corresponding author**, Candidate of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of "Pedagogy and Psychology" of Sh.Ualikhanov Kokshetau University, 76 Abay str., Kokshetau, Kazakhstan.

Shurmanova Zh.T. – Master Student of the Department of "Pedagogy and Psychology" of Sh.Ualikhanov Kokshetau University, 76 Abay str., Kokshetau, Kazakhstan.

Rakisheva G.M. – Ph.D., Associate Professor of the Department of «Pedagogy and Psychology» of Sh. Ualikhanov Kokshetau University, 76 Abay str., Kokshetau, Kazakhstan.

А.Ж. Салиева¹, Ю.С. Токатлыгиль¹
Б.Ж. Сомжүрек¹, К.А. Салиева²

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева Астана, Казахстан

²Университета Мачерата Мачерата, Италия
(E-mail: tokatligil.y@yandex.ru, aigul.enu@yandex.ru,
somzhurek_bzh@enu.kz, slkamilla@gmail.com)

Практика современного образования в начальных школах Финляндии: скандинавский опыт к казахстанскому контексту

Аннотация. В Казахстане констатируется негативная тенденция снижения качества образования, о чем свидетельствуют результаты национальных и международных оценок образовательных достижений обучающихся в разные годы. Имеют место явные различия в качестве знаний младших школьников в разрезе регионов, типов школ, учебных предметов, языка обучения. Поэтому в настоящей статье обсуждается возможность трансфера финского опыта обучения в начальной школе в казахстанские ментальные и образовательные традиции. На основе литературного обзора выделены ключевые особенности финского образования, аккумулированные вокруг социально-антропологического и этнопсихологического аспектов. Установлено, что краеугольным камнем финского успеха является равенство образования и убежденность в том, что каждый ученик уникален и имеет право на высококачественное образование. В результате выявлен ряд отличий в реализации начального образования в школах Финляндии и Казахстана. Практическая значимость исследования заключается в том, что на основе анализа литературы указаны направления для дискуссии об улучшении казахстанского начального образования.

Ключевые слова: образовательная политика, образовательные реформы, образовательные достижения, обучающиеся, педагоги, национальные образовательные традиции.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-14-4-239-250>

Введение

В 2000 году результаты сравнительного исследования PISA (Programme for International Student Assessment – Международная программа по оценке образовательных достижений учащихся) оказались неожиданным сюрпризом для образовательной и научной общественности, в частности, западные экономические центры, такие как США и Германия, продемонстрировали относительно низкие результаты, а небольшая страна Финляндия возглавила сравнительные таблицы [1]. Фин-

ляндию обозначили как северное «чудо PISA», которое было отмечено необычным сочетанием большой доли обучающихся с высокими показателями успеваемости и незначительной доли обучающихся с низкими показателями в общеобразовательных школах [2]. С этого момента и уже более 20 лет Финляндия сохраняет репутацию мирового лидера в области образования. Финская модель стала привлекательным примером для потенциального заимствования политики качества странами, стремящимися совершенствовать национальные образовательные системы. Поэтому

в последние два десятилетия ученые, государственные представители в области образования, журналисты и общественники посещают Финляндию с целью раскрыть «секрет» столь высокой успеваемости обучающихся. В число стран, в разные периоды изучавших «Финский феномен», входит Англия [3], Германия [4], [5], Япония [6], Австралия [1], Корея [7], Турция [8], Россия [9] и многие др. Однако специалисты в области сравнительного образования предостерегают от некритического заимствования образовательной политики [4], [10], поэтому успех финского школьного образования требует изучения и обсуждения потенциала для казахстанского контекста, что является основной проблемной областью настоящего литературного обзора.

В представленной работе рассматриваются текущие исследования практики современной начальной школы Финляндии, основное внимание уделяется ключевым особенностям, превратившим страну с изначально средними образовательными достижениями в лидера международных сравнительных исследований: 1) краткий обзор системы образования; 2) учебные планы (курукулум) начальной школы; 3) методы обучения в начальных школах; 4) мультидисциплинарное обучение в начальных школах; 5) мониторинг образовательных достижений; 6) участие родителей в начальном образовании.

В заключение статьи приводятся некоторые критические замечания и рекомендации по переосмыслению преподавания и обучения в казахстанской начальной школе.

Исследовательский вопрос. Целью данного исследования является изучение практики современного образования в начальной школе Финляндии и оценка потенциала применения к казахстанскому контексту.

Поставлено два исследовательских вопроса:

1. Каковы основные особенности современного образования в начальной школе Финляндии?
2. В чем состоят различия подходов к реализации начального образования в Финляндии и Казахстане?

Методы

Поиск литературы, касающейся образования в современной начальной школе Финляндии осуществлялся посредством поисковых запросов и их комбинаций в базах Google Scholar, Web of Science, Scopus, ERIC, PsychINFO. Первичный поиск проводился с февраля по апрель 2022 года, а основной – с августа по октябрь 2022 года. Обзор научных источников ограничен публикациями с 1999 по 2022 годы. Применялся традиционный подход к анализу контента.

Результаты исследования

В представленном обзоре рассмотрены исследования, направленные на изучение ключевых особенностей образовательной политики Финляндии, обеспечивающие высокие результаты обучения.

Система образования в Финляндии. Финская система образования состоит из базового образования, общеобразовательной или профессиональной гимназии, высшего образования и образования для взрослых [7]. Обязательное образование включает 1 год дошкольного образования, 9 лет базового образования и, с августа 2021 года, несколько лет полного среднего образования. Дошкольное образование начинается в возрасте 6 лет, а базовое в 7 лет. После базового образования учащиеся продолжают обучение в общеобразовательной или профессиональной гимназии. Обязательное образование заканчивается в возрасте 18 лет или после завершения полного среднего образования [11].

Финское правительство уделяет много внимания образованию, бюджет которого немного выше, чем в средней европейской стране и составляет 5200 евро в год на одного ученика [12]. Это направлено на предоставление равных возможностей обучающимся независимо от социально-экономического статуса или района проживания. В отличие от других европейских стран, в Финляндии не только бесплатное обязательное образование, но также оплачиваются расходы на учебники и другие

материалы, ежедневное питание, в некоторых случаях транспортные расходы, школьное здравоохранение и другие социальные услуги. В большинстве случаев дети посещают местную школу для обязательного образования. В Финляндии отсутствует рейтинг лучших школ, т.к. качество образования и условия во всех школах одинаковые. Единственным отличием может быть специализация школы на определенных предметных областях, таких как музыка, языки или спорт, выбор остается за родителями и учеником [13].

Качество финского образования, региональное равенство и равенство между учениками высоко оцениваются международными экспертами. Однако, помимо этого, большой вклад вносят учителя. Успехи Финляндии в значительной степени объясняются университетским педагогическим образованием ориентированным на научные исследования. В Финляндии профессия учителя очень престижна, поэтому имеет место строгая политика найма и высокий конкурс среди абитуриентов [12]. Программа педагогического образования (бакалавриат + магистратура) предусматривает проведение академических исследований, знакомство с терминологией и дидактикой предметов, а также социальным и психологическим развитием обучающихся. Ввиду того, что педагогическое образование отличается высоким качеством, финские учителя имеют право самостоятельно планировать процессы учебной программы и своих занятий [14].

Учебные планы (курикулум) начальной школы. Первая финская основная национальная учебная программа для базового образования была опубликована в 1970 году, в которой особо подчеркивался централизованный характер системы. После многочисленных реформ было задано направление на децентрализацию и независимость учителей, заложив основы финской учебной программы, предоставляющей учителям и местным органам власти большую степень автономии [15]. Основная учебная программа базового образования обновляется примерно каждые 10 лет. Кроме того, при необходимости вносятся небольшие доработки. Каждый раз, когда учебная программа обновляется, соответ-

ствующие заинтересованные стороны, в том числе директора, учителя, эксперты в области образования, организации, исследователи и политики, принимают участие в международных опросах достижений и образовательном мониторинге. На заключительных этапах также консультируются с более широкой аудиторией, чтобы, например, родители могли прокомментировать учебную программу [16]. Реформы учебных программ направлены на то, чтобы следовать за изменениями в глобализирующемся мире и заранее подготовить обучающихся к их будущему.

Последняя основная учебная программа для базового образования была внедрена для 1–6 классов в 2016 году и для 7–9 классов в 2017–2019 годах [16]. Фундаментальная ценность базового образования заключается в том, что каждый ученик «уникален и имеет право на высококачественное образование. Учеников слышат, ценят и поощряют. Они чувствуют, что их обучение и благополучие имеют значение. Учеников ориентируют на устойчивый образ жизни и понимание важности устойчивого развития» [17]. Основная учебная программа также играет важную роль в управлении финской системой образования и является основой для местных учебных программ. Местная учебная программа служит конкретным ориентиром для учителей в их работе, а также подчеркивает специфические школьные потребности и возможности. Учебная программа устанавливает педагогическое содержание и цели, и учитель может применять педагогическую свободу при ее реализации [18].

Последняя основная учебная программа предусматривает содержание каждого школьного предмета. Цель – способствовать обучению с использованием комплексного подхода. Намерение состоит в том, чтобы облегчить понимание учащимися отношений и взаимозависимостей между различными типами контента. Таким образом, основная учебная программа описывает семь сквозных областей компетентности:

1. Думать и уметь учиться;
2. Культурная компетентность, взаимодействие и самовыражение;

3. Забота о себе и управление повседневной жизнью;
4. Многограмотность;
5. ИКТ компетентность;
6. Компетентность в трудовой жизни и предпринимательство;
7. Участие, вовлечение и построение устойчивого будущего [16].

Предметами в 1–6 классах являются родной язык и литература, второй национальный язык, иностранные языки, математика, экология, религия, этика, история и обществознание (начиная с 4 класса), музыка, изобразительное искусство, ремесла и физкультура. Предусмотрены также факультативные уроки, например, по предметам искусства и навыков. Кроме того, есть междисциплинарные учебные модули, которые поддерживают связь между различными предметами, и школы должны организовывать один модуль не реже одного раза в год [19].

Методы обучения в начальных школах. В Финляндии основное внимание в образовании уделяется обучению, а не тестированию. Также не проводится национальное тестирование для учащихся начальных школ. Альтернативой тестированию выступает ответственность учителя за оценку по своим предметам на основе целей, включенных в учебную программу. Методы обучения учителя также разрабатывают сами, однако есть общие цели, к которым стремятся все финские учителя:

1. Ученик обрабатывает и интерпретирует полученную информацию на основе своих предыдущих знаний (конструктивный педагогический подход).
2. Возможность всех обучающихся достичь высокого уровня, независимо от семейного положения или региональных обстоятельств.
3. Стремление к совершенству в обучении у учеников.
4. Коллективная ответственность школы за учащихся, которым обучение дается сложнее, чем остальным.
5. Атмосфера доверия между учителями и сообществом [20].

Финские педагоги убеждены в том, что обучающиеся, испытывающие трудности в ос-

воении определенных предметов, не должны быть оставлены без внимания. Для данной группы обучающихся организуются специальные уроки и уделяется больше времени. Таким образом, ни один ребенок не чувствует себя обделенным.

Кроме того, учителя не мотивируют обучающихся быть самыми умными в своих школах ради конкуренции, а наоборот ставят акцент на том, как сформировать «учебное сообщество», основанное на сотрудничестве, так как сотрудничество делает образование лучше, потому что каждый чувствует ответственность за образовательный процесс. Финские учителя также не требуют, чтобы ученики выполняли много домашних заданий, так как почти все учителя стремятся применять методы обучения, которые приносят удовольствие (обучение – это удовольствие) [12].

Одним из методов обучения популярных не только в Финляндии, но и в других Скандинавских странах является обучение на открытом воздухе. Основной принцип заключается в том, что обучение проходит за пределами традиционного класса, либо в естественной, либо в культурной среде. Этот метод обучения характеризуется как ориентированный на учащегося, и в котором как экологический, так и социальный контекст играют значительную роль [21]. Цель этого метода состоит в том, чтобы, получая удовольствие от прогулок на свежем воздухе, ученики развивали уважение к природе и углубляли свое понимание ее разнообразия. Кроме того, данный метод предназначен для укрепления физического и психического здоровья учащихся посредством отдыха и занятий на природе [22]. Также образование на природе и на открытом воздухе в основном связано с изучением окружающей среды (интегрированный предмет, объединяющий биологию, географию, химию, физику и санитарное просвещение). В соответствии с национальным учебным планом, при изучении окружающей среды учащиеся отправляются на экскурсии на природу и проводят полевые исследования, а при изучении естественных наук учащиеся занимаются рыболовством, охотой и сельским хозяйством [23].

Мультидисциплинарное обучение в начальных школах. Мультидисциплинарное обучение основано на идее объединения знаний, теорий и методов из разных школьных предметов [24]. Этот подход начал обширно применяться в начальных школах после реформы 2014 года, предполагающей обязательное компетентностное и мультидисциплинарное обучение. Школы обязаны предоставить минимум один мультидисциплинарный модуль на каждый учебный год для всех обучающихся. В качестве примера можно описать опыт одной из финских школ, в которой был введен модуль «Предпринимательство» представляющий собой недельное обучение под руководством пяти учителей начальных классов и 68 учеников 6-го класса в возрасте 12–13 лет. На этапе разработки модуля была определена тема и содержание, конкретизированы навыки, связанные с предпринимательством, которые потребуются обучающимся в повседневной жизни [25]. Следует уточнить, что предпринимательство – это довольно важная компетенция в повседневной жизни обучающихся, помогающая справляться со школьными заданиями и брать на себя ответственность за школьную работу. Более того, навыки предпринимательства являются предпосылкой успешного участия в будущей трудовой жизни [24]. Поэтому основная цель модуля заключалась в развитии предпринимательской компетентности учеников посредством теоретических и практических занятий. Модуль предусматривал занятия по общественным наукам, изобразительному искусству, шведскому языку (L1) и литературе, домоводству и математике. Обучение проходило в форме теоретических и практических занятий, семинаров и деловых визитов. Теоретические занятия состояли из лекций учителя и активного участия учеников (в основном в виде групповых дискуссий) на темы предпринимательства. На практических занятиях ученики анализировали логотипы местных предприятий, готовили рекламу и проектировали школьное кафе, которое было реализовано в конце модуля. Семинары включали в себя лекции и мероприятия для учеников, посвященные

бизнесу, финской системе заработной платы и налогообложения, заявлениям о приеме на работу и составлению резюме, а также творческой рекламе. Представители четырех местных бизнес-организаций посетили школу и рассказали о своих предприятиях. Также во время теоретических и практических занятий ученики работали в одних группах, а на семинарах – в других. Модуль оценивался посредством ежедневных комментариев учителей и электронной формы, которая отправлялась ученикам в конце модуля [25].

Таким образом, мультидисциплинарное обучение обеспечивает сочетание теоретических и практических занятий, поощряет активное участие учеников и позволяет избежать большой нагрузки от лекционных занятий. Данный подход ставит акцент на целостном и ориентированном на ученике образовании.

Мониторинг образовательных достижений. Политика Финляндии в области образования во многом определяется не целью достижения высоких результатов в международных оценках, а акцентом на качество и справедливость образования. При этом финская система образования неоднократно привлекала международное внимание из-за относительно высокого уровня успеваемости ее учащихся в международных исследованиях по оценке образования. В частности, младшие школьники продемонстрировали хорошие результаты в исследованиях TIMSS (Тенденции в международном исследовании математики и естественных наук) и PIRLS (Прогресс в международном исследовании грамотности чтения), организованные IEA (Международная ассоциация по оценке образовательных достижений) [26].

Национальный мониторинг осуществляет FINEEC (Финский центр оценки образования), который отвечает за оценку результатов обучения в отношении распределения часов уроков и целей национальной основной учебной программы, установленных в Законе о базовом образовании (628/1998) [18]. Оценка результатов обучения основана на выборе группы учеников. Типичное количество уче-

ников составляют 5–10 % возрастной группы, что означает, что в каждой оценке участвуют около 4 000–6 000 обучающихся [27]. Оцениваемые школы составляют примерно 15 % всех школ, предоставляющих базовое образование в Финляндии. С точки зрения школ, национальные оценки результатов обучения предоставляют им ориентиры для оценки их собственных успехов в достижении целей преподавания и обучения по различным предметам. Школы, выбранные для оценки, получают обратную связь в виде данных о результатах. Поскольку в конце базового образования не проводятся национальные экзамены, многие школы приветствуют эту возможность сравнить свои собственные результаты и использовать оценивание в качестве инструмента для развития своего обучения по различным предметам [28].

Наиболее распространенной формой оценивания в Финляндии является школьное оценивание, осуществляемое учителями и школами каждый день. Согласно национальной учебной программе базового образования «задача оценивания состоит в том, чтобы направлять и поощрять обучающихся к учебе и развивать навыки. Учеба, работа и поведение обучающегося должны оцениваться различными способами. Эти задачи являются отправной точкой для развития культуры оценивания в начальном образовании. Основное внимание уделяется оцениванию, которое способствует обучению» [16]. Это означает, что учителя оценивают обучающихся в течение всего учебного года и корректируют свои методы обучения в соответствии с потребностями отдельных учеников. Кроме того, финские учителя следят за тем, чтобы обучающиеся получали обратную связь, которая направляет и поощряет обучение с самого начала, а также информацию об их успехах и навыках [18].

Участие родителей в начальном образовании. В Финляндии родители стараются как можно больше участвовать в образовании своих детей, внося эффективный вклад в улучшение школы, поддерживая школьное руководство и учителей [12]. В свою очередь шко-

лы поощряют участие родителей, предлагая различные варианты взаимодействия [29]. Например, активное участие родителей в школьных советах, оценивании школ в каких-либо опросах, создании ассоциаций родителей, во внешкольных мероприятиях, кружках и на занятиях в классе (например, парное чтение) способствует повышению качества образования. Помимо внутришкольной деятельности, родители также привлекаются на национальном уровне с представлением своего мнения о новой учебной программе [16].

Таким образом, правительство Финляндии целенаправленно создает условия для того, чтобы родители стали активными участниками образовательного процесса, понимающие важность связи со школой и поддерживающие обучение и прогресс своих детей.

Обсуждение

Настоящее исследование направлено на изучение современных тенденций образования в начальной школе Финляндии, а также рассмотрение возможности трансфера финской образовательной политики в казахстанский контекст. При этом важно понимать, что применение опыта, базирующегося на почве особой финской ментальности и национальных традиций трудового и учебного поведения, будет результативен лишь в том случае, если отобранные педагогические технологии окажутся практически конгруэнтны и адекватны казахстанской ментальности, трудовой этике и образовательным традициям [9]. Поэтому в данном разделе мы хотим обсудить основные различия в подходах реализации начального образования в Финляндии и Казахстане, акцентируя на позитивной практике.

В первую очередь, необходимо учитывать, что инновационные педагогические технологии, реализуемые в Финляндии, положительно коррелируют с социально-антропологическим аспектом. В частности, ученическая культура, характеризующая большую часть финских школьников, отличается послушностью, ответственностью, исполнительностью, аккуратностью, опрятностью, открытостью,

личной дистанцией и уважением личных границ, отсутствием привычки списывать, высокой учебной культурой, равным социальным статусом родителей, свободной формой одежды. Кроме того, особое место имеет гармоничная интеграция ученической и педагогической культуры, базирующейся на глубоких этнопсихологических индикаторах содружества, доверия и взаимоуважения [9]. Полагаем, комментировать отличия с казахстанской школьной культурой и менталитетом излишне, т.к. все лежит на поверхности.

Структура финской начальной школы, включающей обучение с 1-го по 6-й класс, также имеет существенное расхождение с казахстанской образовательной традицией, предполагающей 4 года начального образования.

В Финляндии особое значение имеет принцип равенства: от материального обеспечения до педагогической квалификации учителей, обеспечивающий тождественность образования по содержанию и доступности. Соответственно, столичные, городские и сельские школы не имеют абсолютно никаких отличий, что также подтверждено международными сравнительными исследованиями. Более того, отсутствуют элитные школы и привилегированные лицеи; все школы государственные; частно-государственных школ в стране около 10. В данном подходе образовательной политики вновь можно проследить значимые отличия с Казахстаном, во-первых, педагогическое образование в Финляндии, предусматривает обязательное получение степени магистра (за исключением педагогов дошкольного образования), подготовка педагогов реализуется исключительно в университетах. Это позволяет обеспечить равную педагогическую квалификацию всех учителей в стране. В отличие от Казахстана, где подготовка педагогических кадров осуществляется в колледжах, институтах и университетах. Во-вторых, материальное обеспечение казахстанских школ не является равным. В-третьих, государство сознательно способствует созданию элитных школ. Более того, внутри средних государственных школ имеет место практика деления детей на классы по интеллектуальным способностям. Сле-

довательно, казахстанским педагогам удобно «посадить» отстающих детей в один класс, условно «махнув рукой» вместо того, чтобы уделить внимание и оказать поддержку, что является обязательной нормой в финских школах.

В Финляндии профессия учителя очень престижна и высокооплачиваемая вне зависимости от преподаваемого предмета (математика, физика, домоводство, физкультура и др.), практически отсутствует гендерный дисбаланс. Отношения с учениками очень вежливые, доброжелательные, ровные, не существует «любимчиков» и фамильярности; не принято публичное сравнение обучающихся по показателям успеваемости, поведению или личностным характеристикам. Аналогично ученики демонстрируют вежливое, ровное отношение к учителям без деления на «хороших» и «плохих». К сожалению, в Казахстане статус педагога прописан только на бумаге и не подкреплен соответствующим материальным вознаграждением. По факту учителя сталкиваются с грубостью и отсутствием уважения как со стороны учеников, так и со стороны родителей. Также в актуальных СМИ зачастую появляются новости о применении физического насилия в отношении педагогов. Вместе с тем, казахстанские школьники и родители также отмечают несоблюдение этики и слабый профессионализм отдельных учителей. Справедливо заметить, что государство постепенно начинает предпринимать конкретные шаги для повышения статуса педагогической профессии. Так, в нынешнем году стипендия для студентов педагогических образовательных программ составляет 50 400 тенге, что значительно выше в сравнении с другими специальностями (31 423 тенге).

В Финляндии в целях соблюдения равенства, без особой обоснованной служебной необходимости, запрещен сбор информации о социальном статусе родителей, включая профессии, должности, места работы. [9]. В Казахстане социальным статусным различиям родителей придается чрезвычайно большое значение, отношение к обучающимся также зачастую дифференцируется в зависимости от доходов родителей. Также необходимо

констатировать слабую вовлеченность родителей в образовательный процесс как на уровне школы, так и на уровне государства.

В Финляндии национальные мониторинговые исследования рассматриваются в качестве инструмента для совершенствования обучения по различным предметам. В Казахстане постоянно реформируются процедуры государственного контроля образовательных достижений. Например, в 2005–2011 гг. впервые введено национальное мониторинговое исследование «Промежуточный государственный контроль», в рамках которого осуществлялась проверка освоения содержания образовательной программы. При этом в отношении организаций образования, продемонстрировавших низкие результаты, применялись определенные правовые меры. В 2012–2020 гг. введена «Внешняя оценка образовательных достижений», основным отличием от предыдущего вида мониторинга стал отказ от правового наказания организаций образования. К сожалению, и этот вид оценки не обеспечил эффективную поддержку качества образования, а также не способствовал достижению национальных целей. В частности, осталась не решенной проблема явных различий в качестве образования в разрезе регионов, типов школ, учебных предметов, языка обучения [30]. Обозначенные обстоятельства привели к тому, что в 2021 г. принято решение о внедрении новой модели оценки качества «Мониторинг образовательных достижений обучающихся», ориентированной на проверку функциональной грамотности младших школьников и оказание методической поддержки педагогам и организациям образования. Однако на сегодняшний день методологическая база обновленного подхода находится на этапе разработки.

Таким образом, проведенный литературный обзор позволил выявить лишь незначительную часть основных различий образования в начальной школе Финляндии и Казахстана. На основе изученной литературы можно заключить, что краеугольным камнем успеха финского общества является политиче-

ский тренд – предоставление всем гражданам равных возможностей в области образования. Равенство буквально пронизывает всю систему образования начиная от элементарного уважительного отношения к обучающимся и педагогам до материального обеспечения школ. Особую похвалу заслуживает отсутствие деления учеников по интеллектуальным способностям, ведь еще классики педагогики высказывали мнение о том, что среда имеет принципиальное значение в развитие ребенка. Следовательно, если ученик не видит примеров успешного обучения в классе, он потенциально лишен возможности повысить образовательные результаты. Подход дифференциации не оправдал себя в таких странах как Германия и США, о чем свидетельствуют результаты международных сравнительных исследований.

Заключение

Реформирование системы образования Финляндии началось в 70-х годах прошлого столетия и основные этапы были завершены к 2003 году [9]. Это достаточно долгий путь, который привел к значимым результатам, однако он продолжается, и современная реформа предполагает замену «текстоцентрических» монологов учителя групповыми проектными видами деятельности. Казахстанские реформы образования также уже продолжают практически 30 лет, но, к сожалению, значимых результатов пока не достигнуто. Поэтому представляется актуальным изыскать максимально эффективный способ трансфера успешных зарубежных образовательных практик, которые могли бы конструктивно работать в поле казахстанских ментальных и образовательных традиций.

Финансирование

Данное исследование профинансировано Комитетом науки Министерства образования и науки Республики Казахстан (грант № AP14869151).

Список литературы

1. Joseph B., Buckingham J. Time to stop fixating on Finland // *Policy*. – 2018. – Vol. 34 (1). – P. 24–29.
2. Bernelius V., Vaattovaara M. Choice and segregation in the ‘most egalitarian’ schools: Cumulative decline in urban schools and neighbourhoods of Helsinki, Finland // *Urban Studies*. – 2016. – Vol. 53(15). – P. 3155–3171.
3. Webb R., Vulliamy G. Changing times, changing demands: a comparative analysis of classroom practice in primary schools in England and Finland // *Research Papers in Education*. – 1999. – Vol. 14 (3). – P. 229–255.
4. Chung J. Finland, PISA, and the Implications of International Achievement Studies on Education Policy // *International Perspectives on Education and Society*. – 2010. – Vol. 13. – P. 267–294.
5. Ammermüller A. PISA: What Makes the Difference? Explaining the Gap in PISA Test Scores Between Finland and Germany // *Empirical Economics*. – 2007. – Vol. 33 (2). – P. 263–287.
6. Takayama K. Politics of Externalization in Reflexive Times: Reinventing Japanese Education Reform Discourses through “Finnish PISA Success” // *Comparative Education Review*. – 2010. – Vol. 54 (1). – P. 51–75.
7. Kim M., Lavonen J., Ogawa M. Experts’ Opinions on the High Achievement of Scientific Literacy in PISA 2003: A Comparative Study in Finland and Korea // *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*. – 2009. – Vol. 5 (4). – P. 379–393.
8. Ceylan E., Abacı S. Differences between Turkey and Finland based on Eight Latent Variables in PISA 2006 // *International Online Journal of Educational Sciences*. – 2013. – Vol. 5 (1). – P. 10–21.
9. Ванхемпинг Э.Г., Сальцева С.В., Сейдуманова А.С. Прыжок в «цифру»: трансформации образования в условиях глобальной дигитализации. – Санкт-Петербург: Издательско-полиграфическая ассоциация высших учебных заведений, 2020. – 288 с.
10. Krajcik, J., Delen I. The Benefits and Limitations of Educative Curriculum Materials // *Journal of Science Teacher Education*. – 2017. – Vol. 28 (1). – P. 1–10.
11. Extension of compulsory education [Электронный ресурс]. – 2020. – URL: <https://okm.fi/en/extension-of-compulsory-education>.
12. Federick A. Finland Education System // *International Journal of Science and Society*. – 2020. – Vol 2 (2). – P. 21–32. doi: <https://doi.org/10.54783/ijssoc.v2i2.88>.
13. Thuneberg H., Vainikainen M.-P., Ahtiainen R., Lintuvuori M., Salo K., Hautamäki J. Education is special for all – the Finnish support model // *Gemeinsam leben*. – 2013. – Vol. 21 (2). – P. 67–78.
14. Alamäki A. Current trends in technology education in Finland // *Journal of Technology Studies*. – 2000. – Vol. 26 (1). – P. 19–23.
15. Vitikka E., Krokfors L., Hurmerinta E. The Finnish national core curriculum: structure and development / In Niemi, H., Toom, A. and Kallioniemi, A. (eds), *Miracle of Education: The principles and practices of teaching and learning in Finnish schools*. – Rotterdam: Sense Publishers, 2012. – P. 83–96.
16. Finnish National Agency for Education [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.oph.fi/en>. (дата обращения: 01.02.2022).
17. New national core curriculum for basic education: focus on school culture and integrative approach [Электронный ресурс]. – 2016. – URL: <https://www.oph.fi/en/statistics-and-publications/publications/new-national-core-curriculum-basic-education-focus-school>. (дата обращения: 01.02.2022).
18. Harju-Luukkainen H.K., Sulkunen S., Maunula M. Cross-national achievement surveys and educational monitoring in Finland / In L. Volante, S.V. Schnepf, D.A. Klinger (Eds.), *Cross-National Achievement Surveys for Monitoring Educational Outcomes: Policies, Practices and Political Reforms within the European Union*. – Luxembourg: European Commission, 2022. – P. 136–152.
19. Kujala T., Hakala L. *Curriculum in Primary Education (Finland)*, Bloomsbury Education and Childhood Studies. – London: Bloomsbury Publishing, 2020. – 125 p.
20. Introduction to Finland Education [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.ccefinland.org/finedu>. (дата обращения: 01.02.2022).
21. Waite S., Bolling M., Bentsen P. Comparing apples and pears: A conceptual framework for understanding forms of outdoor learning through comparison of English Forest Schools and Danish udeskole. *Environmental Education Research*. – 2016. – Vol. 22 (6). – P. 868–892.
22. Læreplan i valgfaget friluftsliv [Curriculum for outdoor life]. [Электронный ресурс]. – 2020. – URL: <https://www.udir.no/lk20/nmf01-02>. (дата обращения: 01.02.2022).

23. Sjöblom P., Eklund G., Fagerlund P. Student teachers' views on outdoor education as a teaching method – two cases from Finland and Norway // *Journal of Adventure Education and Outdoor Learning*. – 2021. – P.15.
24. Klausen S.H. Transfer and cohesion in interdisciplinary education // *Nordidactica – Journal of Humanities and Social Science Education*. – 2014. – Vol. 4 (1). – P. 1–20.
25. Mård N., Hilli Ch. Towards a didactic model for multidisciplinary teaching – a didactic analysis of multidisciplinary cases in Finnish primary schools // *Journal of Curriculum Studies*. – 2022. – Vol. 54 (2). – P. 243-258.
26. Mullis I.V.S., Martin M.O., Foy P., Hooper M. PIRLS 2016 International Results in Reading. – Boston: TIMSS & PIRLS International Study Center, 2017. – 450 p.
27. Jakku-Sihvonen, R. On assessment systems for learning outcomes and developmental challenges of these systems. *Contexts and Practices for the Assessment of Learning, Reports and studies*. – Helsinki: Finnish National Agency for Education, 2013. – P. 13–36.
28. Ouakrim-Soivio N. Do the national criteria for students' final grades work? Teachers' grading and national assessments as indicators for between school differences. – Helsinki: Finnish National Agency for Education, 2013. – P. 54–69.
29. Norouzi Larsari V. Trends of innovation of primary education in Europe: Goals, curriculum, teaching methods, assessment, organization, structure in the educational system, cooperation with municipality, with parents // *International Journal of Research Studies in Education*. – 2022. – Vol. 11 (6). – P. 1-12.
30. Национальный доклад о состоянии и развитии системы образования Республики Казахстан (по итогам 2018 года). – Нур-Султан, 2019. – 87 с.

А.Ж. Салиева¹, Ю.С. Токадлыгиль¹, Сомжүрек Б.Ж.¹, К.А. Салиева²

¹*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан*

²*Мачерат Университеті, Мачерата, Италия*

**Финляндиядағы бастауыш мектептердегі заманауи білім беру тәжірибесі:
қазақ контекстіндегі скандинавиялық тәжірибе**

Аңдатпа. Қазақстанда білім сапасының төмендеуінің теріс тенденциясы байқалады, мұны әр жылдардағы оқушылардың оқу жетістіктерін ұлттық және халықаралық бағалау нәтижелері көрсетеді. Кіші мектеп оқушыларының білім сапасында аймақтар, түрлі мектептер, пәндер, оқыту тілі жағдайында айқын айырмашылықтар бар. Сондықтан бұл мақалада бастауыш мектепте оқытудың фин тәжірибесін қазақтың ақыл-ой және тәрбиелік дәстүрлеріне көшіру мүмкіндігі қарастырылады. Әдебиеттерге шолу негізінде әлеуметтік-антропологиялық және этнопсихологиялық аспектілер төңірегінде жинақталған финдік білім берудің негізгі ерекшеліктері көрсетілген. Фин табысының ірге тасы білімнің теңдігі және әрбір студенттің бірегей және жоғары сапалы білім алуға құқығы бар екендігіне сенімділік екені анықталды. Нәтижесінде Финляндия мен Қазақстан мектептерінде бастауыш білім беруді жүзеге асыруда бірқатар айырмашылықтар анықталды. Зерттеудің практикалық маңыздылығы мынада: әдебиеттерді талдау негізінде қазақстандық бастауыш білім беруді жетілдіру мәселелерін талқылаудың бағыттары көрсетілген.

Түйін сөздер: білім беру саясаты, білім беру реформалары, студенттер, мұғалімдер, ұлттық тәрбие дәстүрлері.

A.Zh. Saliyeva¹, Yu.S. Tokatligil¹, B.Zh. Somzhurek¹, K.A. Saliyeva²

¹*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

²*University of Macerata, Macerata, Italy*

**The practice of modern education in primary schools in Finland:
the Scandinavian experience in the Kazakh context**

Abstract. In Kazakhstan, there is a negative tendency towards a decrease in the quality of education, as evidenced by the results of national and international assessments of the educational achievements of students

in different years. There are obvious distinctions in the quality of knowledge of younger schoolchildren in the context of regions, types of schools, subjects, and language of instruction. Therefore, this article discusses the possibility of transferring the Finnish experience of teaching in primary school to Kazakh mental and educational traditions. The key features of Finnish education, accumulated around the socio-anthropological and ethno-psychological aspects, are highlighted based on the literature review. It has been established that the cornerstone of Finnish success is the equality of education and the conviction that each student is unique and has the right to a high-quality education. As a result, a number of differences were revealed in the implementation of primary education in schools in Finland and Kazakhstan. The practical significance of the study lies in the fact that directions for the discussion on improving Kazakhstan's primary education are indicated based on the analysis of the literature.

Keywords: educational policy, educational reforms, students, teachers, national educational traditions.

References

1. Joseph B., Buckingham J. Time to stop fixating on Finland. *Policy*. 2018. Vol. 34 (1). P. 24–29.
2. Bernelius V., Vaattovaara M. Choice and segregation in the 'most egalitarian' schools: Cumulative decline in urban schools and neighbourhoods of Helsinki, Finland. *Urban Studies*. 2016. Vol. 53(15). P. 3155–3171.
3. Webb R., Vulliamy G. Changing times, changing demands: a comparative analysis of classroom practice in primary schools in England and Finland. *Research Papers in Education*. 1999. Vol. 14 (3). P. 229–255.
4. Chung J. Finland, PISA, and the Implications of International Achievement Studies on Education Policy. *International Perspectives on Education and Society*. 2010. Vol. 13. P. 267–294.
5. Ammermüller A. PISA: What Makes the Difference? Explaining the Gap in PISA Test Scores Between Finland and Germany. *Empirical Economics*. 2007. Vol. 33 (2). P. 263–287.
6. Takayama K. Politics of Externalization in Reflexive Times: Reinventing Japanese Education Reform Discourses through "Finnish PISA Success". *Comparative Education Review*. 2010. Vol. 54 (1). P. 51–75.
7. Kim M., Lavonen J., Ogawa M. Experts' Opinions on the High Achievement of Scientific Literacy in PISA 2003: A Comparative Study in Finland and Korea. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*. 2009. Vol. 5 (4). P. 379–393.
8. Ceylan E., Abacı S. Differences between Turkey and Finland based on Eight Latent Variables in PISA 2006. *International Online Journal of Educational Sciences*. 2013. Vol. 5 (1). P. 10–21.
9. Vanhemping Je.G., Sal'ceva S.V., Sejdumanova A.S. Pryzhok v «cifru»: transformacii obrazovaniya v usloviyah global'noj digitalizacii [The Leap to Digital: Transforming Education in the Global Digital Age]. (Sankt-Peterburg, Izdatel'sko-poligraficheskaya asociaciya vysshih uchebnyh zavedenij, 2020, 288 p.), [in Russian].
10. Krajcik J., Delen I. The Benefits and Limitations of Educative Curriculum Materials. *Journal of Science Teacher Education*. 2017. Vol. 28 (1). P. 1–10.
11. Extension of compulsory education. Available at: <https://okm.fi/en/extension-of-compulsory-education>. (accessed 01.02.2022).
12. Federick A. Finland Education System. *International Journal of Science and Society*. 2020. Vol 2 (2). P. 21–32.
13. Thuneberg H., Vainikainen M.-P., Ahtiainen R., Lintuvuori M., Salo K., Hautamäki J. Education is special for all – the Finnish support model. *Gemeinsam leben*. 2013. Vol. 21 (2). P. 67–78.
14. Alamäki A. Current trends in technology education in Finland. *Journal of Technology Studies*. 2000. Vol. 26 (1). P. 19–23.
15. Vitikka E., Krokfors L., Hurmerinta E. The Finnish national core curriculum: structure and development, *Miracle of Education: The principles and practices of teaching and learning in Finnish schools*. Rotterdam, Sense Publishers, 2012. P. 83–96.
16. Finnish National Agency for Education. Available at: <https://www.oph.fi/en>. (accessed 01.02.2022).
17. New national core curriculum for basic education: focus on school culture and integrative approach. Available at: <https://www.oph.fi/en/statistics-and-publications/publications/new-national-core-curriculum-basic-education-focus-school>.(accessed 01.02.2022).
18. Harju-Luukkainen H.K., Sulkunen S., Maunula M. Cross-national achievement surveys and educational monitoring in Finland, *Cross-National Achievement Surveys for Monitoring Educational Outcomes: Policies,*

Practices and Political Reforms within the European Union. Luxembourg, European Commission, 2022. P. 136-152.

19. Kujala T., Hakala L. Curriculum in Primary Education (Finland), Bloomsbury Education and Childhood Studies. (London, Bloomsbury Publishing, 2020, 125 p.).

20. Introduction to Finland Education. Available at: <https://www.ccefinland.org/finedu>. (accessed 01.02.2022).

21. Waite S., Bolling M., Bentsen P. Comparing apples and pears: A conceptual framework for understanding forms of outdoor learning through comparison of English Forest Schools and Danish udeskole. Environmental Education Research. 2016. Vol. 22 (6). P. 868–892.

22. Læreplan i valgfaget friluftsliv [Curriculum for outdoor life]. Available at: <https://www.udir.no/lk20/nmf01-02>. (accessed 01.02.2022).

23. Sjöblom P., Eklund G., Fagerlund P. Student teachers' views on outdoor education as a teaching method – two cases from Finland and Norway. Journal of Adventure Education and Outdoor Learning. 2021. P.15.

24. Klausen S.H. Transfer and cohesion in interdisciplinary education. Norddidactica – Journal of Humanities and Social Science Education. 2014. Vol. 4 (1). P. 1–20.

25. Mård N., Hilli Ch. Towards a didactic model for multidisciplinary teaching – a didactic analysis of multidisciplinary cases in Finnish primary schools. Journal of Curriculum Studies. 2022. Vol. 54 (2). P. 243-258.

26. Mullis I.V.S., Martin M.O., Foy P., Hooper M. PIRLS 2016 International Results in Reading. (Boston, TIMSS & PIRLS International Study Center, 2017, 450 p.).

27. Jakku-Sihvonen, R. On assessment systems for learning outcomes and developmental challenges of these systems. Contexts and Practices for the Assessment of Learning, Reports and studies. Helsinki, Finnish National Agency for Education, 2013. P. 13–36.

28. Ouakrim-Soivio N. Do the national criteria for students' final grades work? Teachers' grading and national assessments as indicators for between school differences. Helsinki: Finnish National Agency for Education, 2013. P. 54–69.

29. Norouzi Larsari V. Trends of innovation of primary education in Europe: Goals, curriculum, teaching methods, assessment, organization, structure in the educational system, cooperation with municipality, with parents. International Journal of Research Studies in Education. 2022. Vol. 11 (6). P. 1-12.

30. Nacional'nyj doklad o sostojanii i razvitii sistemy obrazovanija Respubliki Kazahstan (po itogam 2018 goda) [National report on the state and development of the education system of the Republic of Kazakhstan (at the end of 2018)]. (Nur-Sultan, 2019, 87 p.), [in Russian].

Сведения об авторах:

Салиева А.Ж. – кандидат педагогических наук, доцент, и.о. профессора кафедры педагогики ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, ул. Янушкевича 6, Астана, Казахстан.

Токатлыгиль Ю.С. – Ph.D., старший преподаватель кафедры психологии ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, ул. Янушкевича 6, Астана, Казахстан.

Сомжүрек Б.Ж. – кандидат исторических наук, доцент, декан Факультета социальных наук ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, ул. Янушкевича 6, Астана, Казахстан.

Салиева К.А. – магистрант Университета Мачерата, Мачерата, Италия.

Saliyeva A.Zh. – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Acting Professor of the Department of Pedagogy of L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 Yanushkevich, Astana, Kazakhstan.

Tokatligil Yu.S. – Ph.D., Senior Lecturer, Department of Psychology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 Yanushkevich str., Astana, Kazakhstan.

Somzhurek B.Zh. – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Dean of the Faculty of Social Sciences of L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 Yanushkevich str., Astana, Kazakhstan.

Saliyeva K.A. – Master's student at the University of Macerata, Macerata, Italy.

Развитие критического мышления на уроках информатики с использованием активных стратегий

Аннотация. Эта статья посвящена эффективным методам и приемам развития критического мышления на уроках информатики с учетом особенностей преподавания этой дисциплины. Курс информатики отличается от других дисциплин тем, что учащиеся овладевают навыками работы с компьютером, различными программными обеспечениями и формируют информационно-коммуникационные компетенции. Данные полученные в результате многочисленных исследований указывают на эффективность использования информационных технологий в развитии мыслительных способностей. Передовой опыт зарубежных стран доказали положительное влияние активных форм и методов на умственную активность. В этой статье я попытаюсь соединить инструменты программного обеспечения и активные методы обучения.

Ключевые слова: критическое мышление, активные формы обучения, активные методы обучения, информационные технологии, школьный курс информатики, обновленное содержание образования, ИКТ-компетенции, метакогнитивные навыки.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-14-4-251-258>

Введение

Мировой тенденцией в образовании является развитие метакогнитивных навыков у учащихся. Это обосновано требованиями рынка труда в условиях четвертой промышленной революции.

В связи с этим послание Президента 2017 года о «глобальной конкурентоспособности» стало началом реформы и в нашей системе образования.

Нынешний этап модернизации казахстанского образования готовит учащихся к будущему, обучая их передовым глобальным навыкам, таким как принятие решений, критически мыслить, креативность и эмоциональное мышление.

В докладе Всемирного экономического форума на тему «Будущее рынка труда», сделанном в 2016 году такие навыки как навыки когнитивного мышления, связанные с креативностью, практическим применением и критическим мышлением, будут пользоваться повышенным спросом. Таким образом, если в 2015 году критическое мышление занимало четвертое место из необходимых навыков, то в 2020 году второе.

В соответствии с существующей политикой в области образования обучение должно измеряться на основе заранее определенных целей направленных на получение знаний по предмету и развитию критического мышления. Учебные программы используют иерархическую систему образовательных целей

Б.Блума. Планы уроков создаются по технологии развития критического мышления и состоят из трех этапов: вызов, осмысление и рефлексия.

Существует множество определений понятия критическое мышление. Наиболее точно в узком смысле оно означает «правильную оценку утверждений»¹, а в качестве навыка высокого порядка можно определить как «интеллектуально организованный процесс активного и умелого анализа, концептуализации, применения, синтеза и/или оценки знаний, полученных или созданных в результате наблюдения, опыта, размышления или общения в качестве руководства для убеждения и действий»².

Критическое мышление состоит из 4 компонентов:

1. Мотивирующий фактор. Первоначальные моральные и нормативные взгляды являются ключевым мотиватором.
2. Рефлексивный компонент – выражается в способности сознательно влиять на результаты своих действий, а также на собственную степень роста и личные достижения.
3. Когнитивный компонент – это то, что характеризует когнитивные способности.
4. Деятельностный компонент – навыки, способствующие развитию критического мышления.

По ТРКМ урок проходит в три этапа: вызов-осмысление-рефлексия. На первом этапе знания актуализируются, на этапе осмысления ученики воспринимают новые знания. Стадия рефлексия означает получение обратной связи от обучающихся.

Сложно развивать критическое мышление параллельно с обучением отдельных дисциплин, нежели обучать это как отдельный предмет. Но по нашему стандарту его отдельное изучение не предусмотрено, только изучение путем внедрения к плану урока.

Процесс обучения, по словам Жана Пиаже, является активным процессом, поскольку знания создаются в предметах изучения. Чтобы помочь росту ребенка, важно создать условия для обучения, которые позволят ребенку учиться самостоятельно, например, позволят

ему исследовать, задавать вопросы и сравнивать свое творение с творением друга.

Как упоминалось ранее, активные стратегии показали результативность в повышении мыслительных навыков.

Они направлены на активизацию когнитивных процессов. Такая атмосфера создается когда центральную роль занимают учащиеся, а учитель действует как организатор и инструмент реализации учебного процесса.

Учащиеся вовлечены в ситуации, в которых они участвуют в осмысленном исследовании, действии, воображении, инновациях, взаимодействии, выдвижении гипотез и личном размышлении в активной учебной среде³.

Метаанализ 225 исследований, сравнивающих стандартные лекции с активным обучением на университетских курсах математики, естественных наук и инженерии, показал, что активное обучение снижает частоту неудач с 32% до 21% и улучшает успеваемость студентов при оценке курса⁴.

Активное обучение согласуется с когнитивными, метакогнитивными, развивающими и аффективными концепциями конструктивизма. Существует множество элементов обучения, некоторые из которых заключаются в следующем:

1. Обучение через осмысленное восприятие, под влиянием Дэвида Осубела, который подчеркивает предварительные знания студента и считает их важным компонентом обучения.
2. Обучение путем открытий, под влиянием Джерома Брунера, – это метод обучения, при котором учащиеся учатся, открывая концепции в условиях, заданных учителем.
3. Недопонимание возникает, когда студенты находят информацию без какого-либо контроля; преподаватели предлагают знания, сохраняя при этом распространенные заблуждения по данной теме, а затем оценивают знания, полученные студентами.
4. Конструктивизм, под влиянием Льва Выготского, выступает за совместную групповую работу в рамках когнитивных методов, таких как опрос, уточнение, прогнозирование и обобщение.

Таблица 1. Активные стратегии.

АКТИВНЫЕ ПРИЕМЫ	СТАДИЯ УРОКА	НАВЫКИ								
		Решение проблем	Принятие решения	Самоуправление	Мышление	Творческие поиски	Работа с документами	Работа с информацией	Управление информацией	Дискутирование
Колесо последствий	ВЫЗОВ	✓	✓		✓					
Творческая матрица		✓	✓		✓			✓		
Воронка идей			✓		✓			✓		
Техника драмы					✓	✓		✓		
Стоп кадр			✓		✓	✓		✓		✓
Живая картина			✓		✓	✓		✓		✓
Линии жизни					✓					
Ассоциативные карты				✓	✓	✓			✓	
Внутренние фильмы		✓	✓		✓	✓				✓
Коллекция стикеров		✓			✓		✓			
Вращающийся круг		✓	✓		✓			✓		
Симуляция			✓		✓	✓		✓		✓
Куда дует ветер									✓	
Игры слов					✓				✓	

Группировка	ОСМЫСЛЕНИЕ	✓	✓			✓		
Каждый учит другого		✓	✓			✓		
Строительство стен		✓	✓			✓		
Собрание стикеров		✓	✓	✓				
Лавина идей		✓	✓	✓				
Пять вопросов		✓	✓	✓				✓
Воздушный шарик		✓	✓				✓	
Взгляды других людей		✓		✓		✓		✓
Две звезды и желание		✓	✓	✓		✓		
Голосование точками	РЕФЛЕКСИЯ	✓	✓	✓				
Оценка на ромбовой диаграмме		✓	✓	✓				
Доска граффити		✓	✓	✓				
Доска нелегких ответов		✓	✓	✓				
Своя игра		✓	✓	✓				✓

Существует больше 60 видов активных приемов, из них были выбраны наиболее подходящие для средних классов (Таблица 1.). В таблице показаны, какие способности формируются при выполнении этих приемов, а также стадия развития КМ, в которой можно применять эти методы.

Опишем некоторые активные стратегии, также приведем пример по темам 7 класса курса информатики. При использовании этих стратегии учащиеся используют программное обеспечение компьютера. Таким образом у обучающихся одновременно формируются и развиваются ИКТ-компетенции.

1. Строительство стен. Такого рода задания помогают ученикам изучить все возможные

результаты. При оценке серьезной проблемы это имеет решающее значение. В будущем, в этот период. В рамках упражнения учащиеся должны оценить мысли и факты по данной теме и описать, почему они это сделали.

Для этого метода можно использовать ПО Microsoft Office Word 2010, стена идей создается с помощью автофигур.

Особенности метода.

1. Студенты могут сотрудничать в парах или группах.

2. Каждой группе выдается карточки, содержащие слова, фразы или изображения, относящиеся к основной проблеме. Студенты могут взять лист бумаги или наклейку, чтобы записать свои мысли, которые они затем могут использовать для создания своей стены.

Рисунок 1. Стена идей.

3. Каждой группе также дается образец с ключевым вопросом сверху. В качестве альтернативы каждая группа может построить свою собственную стену.

4. Учащиеся используют карточки (или свои собственные наклейки) для совместного принятия решений, насколько значима каждая карта по отношению к основному вопросу, большинство. Весомые факторы служат основой, наименее важные служат венцом и так далее.

5. Затем группы обсуждают свои взгляды на то, как они пришли к этим решениям. Защищают свои действия, когда они противостоят решениям других.

Пример. Как следует вести себя на форумах и чатах?

2. Творческая матрица. Это задание заставляет студентов творчески мыслить о различных (вымышленных) сценариях, альтернативах, идеях и событиях. Это развивает мышление студентов и их способности к решению проблем, а также позволяет им

воспринимать ситуацию в новой перспективе. Студенты объединяются в группы, чтобы исследовать альтернативные решения и конструктивно и творчески сотрудничать с идеями других.

Чтобы выполнить задание применяется ПО Microsoft Office Excel 2010, так ученики вспомнят работу с форматированием ячеек. Ученики должны выделить наиболее вероятный случай более ярким цветом, а темным противоположный случай.

Правила выполнения задания.

1. Учащиеся получают матрицу возможных сценариев, основанную на конкретном вопросе.

2. Студентов можно попросить определить, какие, по их мнению, наиболее вероятные и наименее вероятные сценарии, выбрав по одному варианту из каждой строки выше и объединив их.

3. Студентов могут попросить защитить свое решение, сравнив их ответы с ответами других групп и определив, могут ли в неко-

Пример. Хранение информации.

Таблица 2. Творческая матрица.

Проблема. Что?	Взлом	Конфиденциальность	Потеря	Место	Технический сбой
Кем? Чем?	Хакеры	Посторонние	Память	Владелец	Стоимость
Где?	Облако	Архив	Флеш-накопитель	Постоянное ЗУ	Оперативное ЗУ
Наиболее частые: Потеря – Владелец – Флеш-накопитель					
Наименее частые: Место – Память – Постоянное ЗУ					

торых обстоятельствах возникнуть наименее вероятные возможности.

3. Пять вопросов. Это мероприятие по сбору информации, которое позволяет учащимся углубиться в предмет и разделить его на более мелкие подтемы или задания. Это дает учащимся возможность осмыслить сложные вопросы и изучить множество вариантов планирования действий и постановки целей.

Для выполнения на компьютере этого задания потребуются работа в программе Microsoft Office Word 2010. При этом у учащихся развивается навык печати.

Как работает метод?

1. Учащиеся запускают ПО Microsoft Office Word 2010. Это нужно для дальнейшего написания ответов на вопросы.

2. Студентам задается вопрос, начинающийся с «Как» или «Почему?».

3. На флипчарте написаны предложения.

4. Учителя используют одно и то же вопросительное слово для разработки концепций и дальнейшего углубления в специфику.

5. До тех пор, пока идея или предложение не будут тщательно изучены, учителя должны продолжать задавать вопросы, используя одно и то же слово-запрос.

Пример. Учебная концепция: Эргономика.

- Как защитить себя работая за компьютером?

- Соблюдать компьютерную эргономику.

- Как соблюдать эргономику?

- Организовать свое рабочее место.

- Как организовать рабочее место?

- Настроить правильное расположение компьютера к себе.

- Как правильно расположить компьютер?

- Так, чтобы свести к минимуму неловкие и часто выполняемые движения.

- Как еще соблюдать эргономику?

- Чаще делать перерывы, делая упражнения.

4. Своя игра. Это упражнение позволяет студентам придумать хорошие вопросы, которые могут привести к определенному ответу. Здесь есть шанс привлечь более активных учеников, которые могут творчески подходить к возможным альтернативным решениям. В этом задании для поиска ответов используется интернет-ресурсы. Таким образом, у учащихся развиваются навыки поиска, сравнения информации, а также навыки работы с браузерами.

Правила игры.

1. Учащимся предоставляется ответ на вопрос, который может иметь отношение к рассматриваемой теме. Ответы могут варьироваться от строго фактических до эмоций и абстрактных понятий.

2. Учащиеся должны создать вопрос, соответствующий ответу.

3. Если в ответе отсутствует четкий вопрос, студенты анализируют вопросы, которые они задали для этого ответа, и объясняют свои причины.

Пример. Тема: Конфигурация компьютера.

- Утилиты (Что используется в качестве вспомогательной компьютерной программы?)

- Intel (Один из самых известных производителей процессоров)

- IPS (Какую технологию применяют большинство производителей мониторов?)

- Гигагерц (Какая единица измерения используется для скорости передачи данных?)

- Оптический (Как называется метод отслеживания компьютерной мыши?)

Метод «Строительство стен» схож с такими методами как «Расстановка карт», «Воронка идей», «Зона важности» и «Пирамида приоритетов». После применения стратегии «Пять вопросов» можно использовать для последующего сбора информации. заменить на «Лавину идей» или «Коллекцию стикеров», а также «Пять вопросов» можно применить

после «Воздушного шарика». Такие активные формы обучения как парная, групповая или коллективная работа часто используется в школах. Это связано с тем, что они развивают социальный интеллект.

Все внедренные обновления в образовании это изученные и доказанные методики и переводной опыт зарубежных стран.

Заклучение

Перечисленные активные методы в преподавании информатике помогают учащимся в двигательной деятельности, вместе с этим развивают не только навык мыслить критически и креативно, но и позитивно влияют в целом на мышление.

Список литературы

1. Raiskums B.W. An Analysis of the Concept Criticality in Adult Education. A dissertation. – Minneapolis: Capella University, 2008. – 100 p.
2. Scriven M., Paul R.W. Defining Critical Thinking // 8th Annual International Conference on Critical Thinking and Education Reform. – National Council for Excellence in Critical Thinking, 1987. – 100 p.
3. Cranton P. Planning instruction for adult learners. – Toronto: Wall Emerson, 2012. – 228 p.
4. Freeman S., Eddy S., McDonough M., Smith M., Okoroafor N., Jordt H., Wenderoth M. Active learning increases student performance in science, engineering, and mathematics // PNAS. – 2014. – Vol. 23. – P. 8410-8415.
5. Scriven M., Paul R. Defining Critical Thinking // 8th Annual International Conference on Critical Thinking and Education Reform. – 1987. – [Web resource]. – 2022. – URL: <http://www.criticalthinking.org/pages/defining-critical-thinking/766/> (accessed 20.07.2021).
6. Forte J., Horvath C. Critical Thinking. – New York: Science Publishers, 2011. – 198 p.
7. Norris C., Jackson L. The effect of computer science instruction on critical thinking skills and mental alertness//Journal of Research on Computing in Education. – 1992. – Vol. 24. – P. 329.
8. Mathiasen H., Andersen L. Development of Critical Thinking in Higher Education // Journal of European Education. 2020. – Vol. 10. – P. 38-52.
9. World Economic Forum. The Future of Jobs. [Электрон. ресурс]. – 2016. – URL: <https://reports.weforum.org/future-of-jobs-2016/> (дата обращения: 17.06.2021).
10. Northern Ireland Curriculum. Active Learning and Teaching Methods for Key Stage 3 [Электрон. ресурс]. – 2007. – URL: https://nicurriculum.org.uk/docs/key_stage_3/ALTM-KS3.pdf (дата обращения: 16.06.2021).
11. Active Learning and Teaching Methods for Foundation Level 3. – CCEA Publication. – 2007. – P. 11.
12. Rusbult C. Constructivism as a Theory of Active Learning [Электрон. ресурс]. – 2007. – URL: <http://www.asa3.org/ASA/education/teach/active.htm/> (дата обращения: 22.07.2021).
13. Wikipedia. Active learning [Электрон. ресурс]. – 2021. – URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Active_learning#cite_ref-11/ (дата обращения: 13.06.2021).

М.Ж. Серікбаева, К.У. Қариева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Белсенді стратегияларды қолдану арқылы информатика сабақтарында сыни ойлауды дамыту

Аңдатпа. Бұл мақала информатика пәнін оқытудың ерекшеліктерін ескере отырып, сабақта сыни ойлауды дамытудың тиімді әдістері мен тәсілдеріне арналған. Информатика курсы басқа пәндерден ерекшеленеді, өйткені студенттер компьютермен, әртүрлі бағдарламалық жасақтамамен жұмыс жасау дағдыларын игереді және ақпараттық-коммуникациялық құзіреттіліктерді қалыптастырады. Көптеген зерттеулер нәтижесінде алынған мәліметтер ақыл-ой қабілеттерін дамытуда ақпараттық технологиялар-

ды қолданудың тиімділігін көрсетеді. Шет елдердің озық тәжірибесі белсенді формалар мен әдістердің ақыл-ой белсенділігіне оң әсерін дәлелдеді. Бұл мақалада мен бағдарламалық жасақтама құралдары мен белсенді оқыту әдістерін біріктіру арқылы оқушылардың сыни тұрғыдан ойлауын дамыту жолдары ұсынылған.

Түйін сөздер: сыни ойлау, оқытудың белсенді нысандары, оқытудың белсенді әдістері, ақпараттық технологиялар, мектептегі информатика курсы, білім берудің жаңартылған мазмұны, акт-құзыреттер, метатанымдық дағдылар.

M.Zh. Serikbayeva, K.U. Karieva

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Development of critical thinking in computer science lessons using active strategies

Abstract. This article is devoted to effective methods and techniques for developing critical thinking in computer science lessons, taking into account the peculiarities of teaching this discipline. The computer science course differs from other disciplines in that students master computer skills, and various software and form information and communication competencies. The data obtained as a result of numerous studies indicate the effectiveness of the use of information technologies in the development of thinking abilities. The best practices of foreign countries have proved the positive impact of active forms and methods on mental activity. In this article, I will try to combine software tools and active learning methods.

Keywords: critical thinking, active forms of learning, active teaching methods, information technologies, school computer science course, updated educational content, ICT competencies, metacognitive skills.

Информация об авторах:

Серикбаева М.Ж. – автор для корреспонденции, магистрант 2 курса, Евразийский Национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Кариева К.У. – кандидат педагогических наук, доцент, Евразийский Национальный Университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Serikbayeva M.Zh. – Corresponding author, The 2nd year master's student, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Karieva K.U. – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

K.R. Kalkeyeva¹Z.N. Abisheva²¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan²Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan
(E-mail: kalkeevatamara@mail.ru, zhuldyz_2009@mail.ru)

The social aspect of corporate research culture

Abstract. *The article examines the genesis of the development of corporate research culture, the author reveals the concept of this phenomenon and gives examples of definitions of researchers who worked on this topic. Understanding the essence of the phrase «corporate research culture» in the field of education. Considering the mission of education, it should be noted that corporate culture helps to focus on the main strategic directions defined following the main goals of education. Having studied the genesis and essential characteristics of corporate culture from the perspective of a social phenomenon and polioscience, the author puts forward the main characteristic features of corporate research culture. The author concludes that corporate culture in Kazakhstan is based on the models of countries with developed market economies, where the main attention is paid to the factors of spiritual culture, which is associated with a high level of provision with material elements of culture.*

Keywords: *corporate culture, culture, corporation, organizational culture, neocorporativism.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-14-4-259-267>

Introduction

Currently, approaches to the multicultural development of the individual have far surpassed traditional views. The process of mastering the cultural system by a person is determined by a broader understanding of this phenomenon, considered as the process and result of the entry of a person into culture for self-realization.

The goal of our article is to understand the essence of the term “corporate research culture” in the field of education and social aspect.

If you delve into the logic of the formation of the concept of corporate culture, you can find two main semantic concepts: “culture” and “corporation”.

In terms of terminology, there are great discussions on the essence of the concepts of “corporate culture” and “organizational culture”.

Scientists put forward three approaches to the differentiation of the concepts of “corporate culture” and “organizational culture”. Firstly, many scientists, including L. I. Belova, consider these two concepts as synonyms. [1]

Davydov V.N. adheres to an intermediate point of view, wherein a narrower sense, corporate culture corresponds to the concept of organizational culture. [2] According to the scientist, corporate culture is the highest stage of organizational culture, therefore, the identification of these concepts is incorrect.

The following position is held by A.A. Rychkova. The author believes that corporate culture is a system of spiritual and material values, manifested in the behavior, interaction and perception of oneself and others in the social environment, formed purposefully within the framework of the adopted strategy of the

company's management. And the organizational culture is considered as a system of values, norms and ideas, formed spontaneously during the interaction of employees and expressed implicitly.

Culture encompasses a wide and diverse world of phenomena. They are transmitted by tradition using language and symbols, practical and direct imitation. [3]

The word "culture" comes from the Latin "cultura" – processing, cultivation.

Culture is considered as a space, where the processes of meaning formation take place, in which the result and the products of the process interact with each other. The result is artificially created objects of material properties, a pattern of behavior, an artistic image that has parameters of values, and a symbolic form. [4]

Traditionally, the culture of labor was understood as the culture of conditions, organization of labor and the quality of its results, i.e., they evaluated mainly the object, not the subject of labor.

The category of "culture", as defined by many scientists such as V.S. Bybler, L.N. Kogan, M. K. Mamardashvili, N. S. Zlobin, is considered as:

- the independent value of culture as a whole, and its components;
- the content of public life and people's activities;
- a method of socio-cultural activity of a person;
- the result of this activity and the degree of personal development;
- the process of creative activity of the individual, which requires a functional analysis of phenomena. [5]

The opinion about the phenomenon of "culture" of another group of scientists, such as K.A. Abulkhanova-Slavskaya, A. I. Arnoldov, M.S. Kagan, N.B. Krylova, D.S. Likhachev, E.S. Markaryan, B.A. Pruzhinin, V. M. Rozin, is as follows:

- "the unity of three inextricably linked aspects - biologically non-inherited, artificial, human-created objects-artifacts;
- a set of material objects, ideas and images;
- an artificial environment of existence and self-realization created by people themselves,

a source of regulation of social interaction and behavior." [6].

According to I.F. Issayev, the phenomenon of "cultures" and the mechanism of its functioning can be considered at four levels:

1. Dialectical unity of material and spiritual culture;
2. Professional culture in certain groups of people;
3. Pedagogical culture, where people are engaged in educational practice at the professional and non-professional levels. These are teachers, parents, etc.;
4. Professional and pedagogical culture. Specific pedagogical professional activity. [7].

In the scientific literature, there are many definitions of the concept of "corporate culture", revealing its various functional aspects. There is no single correct interpretation for this concept, as for many terms of organizational and legal disciplines. The specifics of a particular approach to the definition depend on the goals of the study. It depends not only on the sphere of activity of the enterprise but also on individual factors that do not fit into a single, common structure, where each employee has his understanding and attitude toward this concept. Many definitions of the concept of "corporate culture" contain an idea that considers it as a complex composition accepted by members of a group or organization as a whole, so each company has its idea of corporate culture.

The socio-philosophical analysis of the phenomenon of the corporate culture in the educational environment allows us to confirm its interdisciplinary nature. The phenomenon of corporate research culture in the educational environment is located on the cross-border plane of science and scientific discipline and is also considered from the perspective of different sciences such as philosophy, sociology, psychology, cultural studies.

The socio-philosophical aspects of the analysis of general points about corporate culture allow us to determine that corporate culture, firstly, unites the concept that reflects the way of existence of the organization, secondly, unity and cohesion, and thirdly, the effectiveness of activities.

“Corporation” comes from the Latin word, it means association. The semantic core of the concept of “corporation” is the corpus - a single whole, a body.

The concept of a corporation in the dictionary of foreign words published in Russia in 1908 is interpreted as a combination of several persons into one company with a charter and rights. [8].

Since the times of Roman law and the Middle Ages, there have been corporate associations of medieval artisans. They had a code of conduct and professional honor, responsibility and obligations. It outlined the requirements for the skills and qualifications of the employee. In the Middle Ages, universities were a special kind of corporation. A member of the corporation was subject to trial or punishment only by the corporation itself.

A.Y. Zudin believes that corporatism, as a social phenomenon, has taken shape in several forms. In his opinion, firstly, the state is a corporation. Corporate states functioned in Germany and Italy until the Second World War. Secondly, neocorporativism is compatible with political democracy, freedom of speech, free elections, multiparty system, separation of powers and autonomy of civil society. The author considers Sweden and Austria to be classic models of neocorporativism. [9].

S. P. Peregudov the corporation is considered a “socio-political institution”. [10] The first corporate associations in Russia played a major role in the processes of the beginning the formation of civil society. They played the role of a source of internal movement in the differentiation of society, the growth of its internal diversity. Certain orders were crystallized, a self-organizing system was created.

Most studies of the corporation phenomenon relate to management theory and economics. From the perspective of the science of economics, two factors influence a corporation: internal corporate relations and its own image on the social scene. W.J. Hindman writes: “We need to fight for relations with employees - this irreplaceable connection between the company and its internal audience. Management methods should proceed from strategic planning and make relationships

with employees one of the main problems in the field of public relations.” [11].

From the position of legal science, “A corporation is a set of persons who have united to achieve common goals, carry out joint activities and form an independent subject of law.” [12] The main k of this keynote definition is that corporations, acting as a legal entity, are subordinated to one specific goal and serve to form a new system of relationships in society.

This concept can be found in the Small Encyclopedic Dictionary of the authors of F. A. Brockhaus - I. A. Efron in 1912. In this edition, the following definition is given: “Corporation is a common name for many types of unions that have an internal organization that unites the members of the union into a single whole, are the subject of rights and obligations, legal entities.” [13]

The genesis of the development of the concept of “corporation” shows that there are different approaches to the definition of this concept.

A more recent definition of the concept of “corporation” is understood as a system of technological processes and groups of people performing work. A community that creates a special kind of culture, a corporate culture. [14]

“Corporation” is interpreted as an association based on professional or class interests and characterizes the highest degree of integration. This is an association not only in terms of the functions of activity, but also in terms of human relations within the organization, and in terms of relations within the organization as a whole - its mission, goals and state. [15]

The problem of corporate culture has been attracting the attention of researchers for a long time. But the systematic study began with the American researcher Terence Deal (Terence Deal) and Allan Kennedy (Alan Kennedy) in 1982.

Claude George Jr. in the book “The History of Management Thought” in the chapter “Management Continuum” developed the concept of the corporate culture. The author considers corporate culture as a factor influencing organizational behavior and corporate development.

“Corporate culture is a system of technological processes and groups of people, who perform

certain work. This is a human community that creates a kind of corporate culture.” [16]

According to E. Goffman, corporate culture is a model of behavior in people’s relationships, the language used, forms of respect, accepted manners. [17]

D. Eldridge, A. Crombie, corporate culture is understood as “a unique set of norms, values, beliefs, patterns of behavior that determine the way groups and individuals unite in an organization to achieve its goals.”

Ouchi gives the following definition of this phenomenon: “The philosophy that determines the policy of the organization in relation to employees.” [18]

In 2001, V.A. Spivak gave the following concept definition, which is of great interest to us: “Corporate culture is a system of material and spiritual values and emanation, that interact with each other, inherent in this corporation, reflecting its individuality and perception of itself and others in the social and material environment, demonstrated in behavior, interaction, perception of itself and environment.” [19]

M. A. Bashirov, A. A. Kaigorodtsev in their scientific article “Corporate culture of an institution as a component of the management system at the enterprise” note “... corporate culture enhances the effectiveness of attracting and motivating staff members. As a member of a corporate group meets a material need, a need for spiritual things arises.” This is the definition of your position in the team, social value, motivation. This movement is considered a collective movement and the formation of the corporate culture.

The academic specialists put forward the idea of the dependence of the phenomenon of corporate culture on national identity and culture, as well as the subordination of corporate equivalence to the logic of industrial development. Further, they note the importance of forming a corporate culture, since organizations with a pronounced corporate culture use human resources much more effectively. [20]

K. Scholz gives an equally interesting definition: “Corporate culture is an implicit, invisible and informal consciousness of the

organization, which monitors the behavior of people and, in turn, is formed under the influence of their behavior.”

A corporation is a complex organism, the main core of which is the corporate culture. It is the culture that promotes mutual relations and mutual understanding between the members of the corporation, forms the principles of joint activity, values and norms.

Definitions of corporate culture, despite their obvious diversity, reflect one or more characteristic features of corporate culture, they have common points, but they do not convey the integrative essence of the concept of “corporate culture”.

The authors often rely on the assumptions that guide the participants of the organizational association in their actions, the connection with the surrounding internal and external environment. Also, a general category of corporate culture is the behavioral values cultivated in the team, which are guidelines for certain actions. The success of an organization depends on the extent, to which the employees of this organization are united by common goals.

Organizational culture is the complex of values accepted by the members of an institution and expressed in the values declared by the institution, which give people guidelines for their behavior and actions, transmitting through symbolic means the spiritual and material environment of the organization. Despite the fact of various opinions and views in the team, the fundamental values of the corporate and organizational culture are the ideas and views of the staff members of the organization. The style of behavior and communication are followed by these values.

The common categories of the concepts of “corporate culture” include “symbolism”, with the help of which values are transmitted.

An analytical review of the phenomenal occurrence of corporate culture determines the following holistic understanding. Corporate culture is:

- the phenomenal occurrence of social life;
- the outcome of a “common cause” or joint-life activity of the participants;

- a dynamic and easily adaptable form of activity, that can constantly change in different conditions and structural changes;
- having individual peculiar properties of the organization, which distinguishes it from other similar organizations, manifested in interaction and mutual understanding between the members of the organization.
- cross-cultural communication that meets the boundaries of “their” culture with other systems of corporate values.

New reforms in the field of education focused on the study of the potential of educational institutions as corporations of a special kind.

In the educational system, corporate research is the formulation of pedagogical activity as one of the links of the system that contribute to strengthening order, integration and balance.

Culture integrates activities and relationships within the corporation, making the team cohesive and productive. It creates the external image of the corporation, forms its image, determines the nature of relations with the external environment.

The main task of an education institution is the upbringing and education of specialists who are competitive in the world market, the corporate culture of a higher educational institution has its characteristics and influence on sustainable development. In the educational environment, where specialists are trained, educational services are provided, information is produced, processed and submitted, there is a direct internal and external connection between the components of the educational process.

Corporate culture is characterized by specific features. The main features of a cooperative culture are:

- influence and regulation of participants' behavior;
- the common culture of the organization;
- traditions and customs;
- recognizability;
- the capability to influence;
- dependence on working methods;
- the capability to develop.

These signs determine the norms, patterns, historical prerequisites that are accepted by the staff members of a team and influence the behavior of all the members.

In considering the mission of education, it should be noted that the corporate culture helps concentrate on the strategic orientations determined in compliance with the main purposes of education.

In modern society, a highly educated person ceases to be an invisible part. Today's reality requires a transition from the “contract philosophy”, which served as the foundation of industrial production, to the philosophy of “common destiny”, which involves working together to achieve a common goal. This allows staff members of the corporation to:

- understand and share the problems of the corporation;
- feel like you belong to it;
- to be sure that their interests are inextricably linked with the success of the company and its participants;
- accept broader responsibility;
- react quickly to the situation. [21]

We adopt the argument of scientists V.L. Benin, I.F. Issaev, who argue that the understanding of professional corporate culture both in pedagogy and in other related sciences still has a somewhat vague, ambiguous, variably interpreted character. It is not an established category, so it requires serious scientific analysis. [22]

Having considered the corporate culture from the standpoint of theory, we would like to focus on the experience of the university system.

In Kazakhstan, the problem of purposeful formation and development of corporate culture is no exception. Although, as a subject of scientific study and research were not conducted. There are separate scientific articles on this problem by scientists from the position of economic science in the field of metallurgy.

The concept of “corporation” implies applicability to large commercial companies with a joint-stock organizational and legal form. These were mainly non-state companies, medium and small business structures. The concept of “corporate culture” is interpreted as the culture of the company, the culture of the organization. This approach was typical not only for Kazakhstan, but also for other CIS countries.

In the materials of the website “Kazakhstan Stock Exchange Data”, there are currently several

types of corporate culture in the economic sector in Kazakhstan. The first type includes companies that make use traditional methods of personnel organization. Such types of companies include "Karagailinsky Elevator", "Ulba Metallurgical Plant", "Rakhat", "Kazphosphate", "Kazchrome", etc. Also, this type includes state monopoly companies, national companies and companies with one hundred percent state participation, such as KTZ, Kazakhtelecom, KEGOC, Passenger Transportation, Kazatomprom. [23]

The first type of corporate company was characterized by the methods and methods practiced in the USSR. The traditional corporate culture remained in the companies. The style of leadership and problem solving is authoritarian, there were symbols, logos.

The second type includes foreign and international companies: "Philip Morris Kazakhstan", "Gallagher Kazakhstan", "Tengizchevroil", "Parker Drilling Company", "Petro Kazakhstan", etc. For the second type, a modern system of corporate culture was practiced, which was not developed in Kazakhstan, but brought from the outside from the head office. These companies include Tengizchevroil LLP of Chevron Corporation (USA).

But it should be noted that today these large multinational companies have their history, which has been transferred to the Kazakh soil, and have created an established corporate culture. Accordingly, the culture of corporate management is based on taking into account local peculiarities. In these companies, values, standards, beliefs, and ethical norms were internally integrated. There are also external attributes - codes of corporate governance, conduct, ethics, which are set out in the company's constituent documents: in program statements, the company's mission, corporate statements about charitable policy.

At the present stage, many companies enter the international market with international certification. They are gradually introducing modern corporate management, positioning their corporate culture.

Currently, the corporate culture in the Republic of Kazakhstan is only gaining momentum.

The terms "corporate law" and "corporate legislation" began to be used in scientific

circulation. Corporate law is a set of general and special norms of private law and corporate norms mediating corporate relations, and corporate legislation is a set of normative legal acts containing norms of different branches of law (private and public) regulating relations within the corporation and outside. [24]

Since 2001, the activities of enterprises and organizations for the development and implementation of modern management systems have begun to intensify.

In Kazakhstan, the following regulatory legal acts should be highlighted, directly or indirectly related to the formation and regulation of business culture and corporate governance: Decree of the President of the Republic of Kazakhstan № 735 of December 4, 2001 "On further measures to implement the Development Strategy of Kazakhstan until 2030". [25] The President of the Republic of Kazakhstan dated December 4, 2001 № 735 signed a Decree "On further measures to implement the Development Strategy of Kazakhstan until 2030", which noted the need to create national companies in the form of state holdings and transition to corporate governance methods. Corporate governance will allow us to optimize costs, develop technological and personnel policies, and coordinate the activities of enterprises within the industry." [26]

The orders of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan №. 28 of February 6, 2004, № 175-r, June 27, 2006 on the accelerated transition of Kazakhstani enterprises to international standards were adopted, where the necessary infrastructure, regulatory and methodological base for the implementation of international standards in the field of management was created in the republic.

Standards of new generation management systems play an important role in the formation of corporate culture.

International management system standards have been adopted as state standards of the Republic of Kazakhstan: ISO 9000 series, environmental standards ISO 14000 series, occupational safety and health standards OHSAS 18001, social responsibility standards SA 8000, standards of food safety management systems

ISO 22000 series, QMS audit and environmental management-ISO 19011, etc.

Since 2011, the corporate legislation of the Republic of Kazakhstan has been developing. The legal regulation of corporate relations in Kazakhstan is represented by the Civil Code of the Republic of Kazakhstan dated December 27, 1994, № 409 dated July 1, 1999 (hereinafter referred to as the Civil Code of the Republic of Kazakhstan), the Law of the Republic of Kazakhstan "On Joint - Stock Companies" dated May 13, 2003 № 415, the Law of the Republic of Kazakhstan "On the Securities Market" dated July 2, 2003 № 461, the Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan dated July 13, 1999 № 411, other legislative and subordinate acts.

On May 26, 2014, the National Chamber of Entrepreneurs of the Republic of Kazakhstan jointly with the Corporate Fund "Eurasia Foundation of Central Asia" developed a draft of the National Concept of Corporate Social Responsibility of Business in Kazakhstan. The project aims to develop a unified approach to promoting corporate social responsibility in the Republic of Kazakhstan.

At the present stage, the following types of corporate relations operate in Kazakhstan:

1. Bureaucratic role-playing. The organization operates based on a system of rules, procedures and standards, compliance with which should guarantee its effectiveness. A strict administrative hierarchy is observed, while each employee performs certain labor duties. Decisions are made only by the manager.

2. The power type, where the leader must have leadership qualities, is a manager. Employees are more proactive and take part in decisions. A strong organizational culture is preferred by companies that are in the process of formation since it promotes mobility and easy adaptation to any changes in the market.

3. The type of personality-oriented organizational culture. The team consists of specialists with a high level of professionalism and personal responsibility. The personal organizational culture provides huge opportunities, both for satisfying the ambitions and for realizing the personal interests and initiatives of employees. According to this type, there are more often law offices, consulting firms, architectural bureaus, and design studios.

4. The fourth is the target culture. The activity is aimed at solving specific tasks. Organizations with a target organizational culture have a rather blurry structure. The head in such organizations usually performs the functions of a "coordinator" and does not emphasize his leader. As in firms with a personal culture, decisions are made collectively, and employees have access to all internal information.

Conclusion

Studying the genesis and essential characteristics of corporate culture from the position of a social phenomenon and poly-science, we can put forward the following characteristic features:

- charisma, attractiveness for society;
- the logic of corporate thinking;
- the connection of national and international cultures;
- archaic logic and the logic of modernism;
- equalizing justice and the promotion of high culture.

In summarizing, we can conclude that Kazakhstan's corporate culture is based on the models of countries with a developed market economy, where the main attention is paid to the factors of spiritual culture, which is associated with a high level of provision with material elements of culture.

References

1. Belova L.I. Corporate culture of the Russian University as an object of socio-cultural analysis: on the example of the South Ural State University: Abstract of the candidate of cultural studies. – Chelyabinsk, 2009.
2. Rychkova A.A. Regional aspects of the formation of the modern corporate culture. Autoref. Candidate of Cultural studies. Nizhnevartovsk, 2011.

3. Bagdasaryan N.G. Cultural studies. 2nd ed., corrected and added. (Moscow, Higher education, 2012, 549 p.).
4. Bybler V.S. From science studies to the logic of culture. (Moscow, Politizdat, 1991, 413 p.).
5. Abulkhanova-Slavskaya, K. A. Acmeological understanding of the subject of management. Effective management: psychological and acmeological aspects (manual on working with personnel). (Moscow, 1996, 402 p.).
6. Ogurtsov A.P. Images of education. Western philosophy of education. XX century. (St. Petersburg, RHGI, 2004, 520 p.).
7. Full dictionary of foreign words included in the Russian language, (Publishing House, Publishing House of the Trading House Evdokia Konovalova and Co., 1908).
8. Zudin A. Yu. Neocorporativism in Russia. (State and business under Vladimir Putin). Pro and contra. (Volume 6. JV 4. - Part I.-p. 192.)
9. Peregudov SP. A large corporation as a socio-political institution. – MEMO, 2000. – P. 32-34..
10. Modern management. An encyclopedic reference book. Edited by D. N. Karpukhin, B. Z. Milner. – Moscow. Izdatsentr, 1997. – Vol. 2. – P. 11-15.
11. Big legal encyclopedic dictionary. – Moscow: Book World, 2002. – 265 p.
12. Small encyclopedic dictionary. Reprint edition F. A. Brockhaus-I. A. Efron. – Moscow: Terra, 1994. – 194 p.
13. Minzov A. S. Higher professional and corporate education: the paradigm of mutual influence. – Moscow: Publishing House of the Moscow Institute of Economics, 2008. – 64 p.
14. Andomin O. V. Corporate culture of the university as a pedagogical problem / O. V. Andomina, S. N. Kosinova // Vestn. SamGU. – 2008. – No. 5/2 (64).– P. 18-23.
15. Minzov A. S. Higher professional and corporate education: the paradigm of mutual influence. – Moscow, 2008. – P. 4.
16. Goffman E. Interaction Ritual. Hawthorne. – New York: Aldin, 1967. – P. 23.
17. Ouchi W.G. Theory Z. Reading. –MA: Addison-Wesley, 1981. – 283 p.
18. Spivak V. A. Corporate culture. – St. Petersburg: Peter, 2001. – 352 p.
19. Bashirov M. A., Kaigorodtsev A. A. Corporate culture of the organization as a component of the management system at the enterprise. // KASU Bulletin. – № 4. – P. 205.
20. Grayson J. K. Jr., O'Dale K. American management on the threshold of the XXI century. – Moscow: Ekonomika, 1911. – 20 p.
21. Britov A.V. The role of organizational culture in effective management of a higher educational institution: [Web resource]. – 2022. – URL: <http://www.umj.ru /index. php/pub/inside/472>. (accessed 01.05.2022).
22. Materials of the website “Kazakhstan Stock Exchange Data” [Web resource]. – 2022. – URL: www.kase.kz(accessed 01.05.2022).
23. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan №735 of 04.12.2001 “On further measures to implement the Development Strategy of Kazakhstan until 2030” // Kazakhstanskaya Pravda, 2001. – P. 10.
24. Concept of development of corporate Legislation of the Republic of Kazakhstan (Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan, 2011).
25. Order of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan dated 06.02.2004 № 28 “On the accelerated transition of Kazakhstani enterprises to international standards” // Kazakhstanskaya Pravda, 2004.
26. ISO quality standards. Collection-2012. – Almaty: Agency for Statistics and Analysis, 2012. – 556 p.

К.Р. Қалкеева¹, Ж.Н. Абишева²

¹*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан*

²*Alikhan Bokeikhan University, Семей, Қазақстан*

Корпоративтік зерттеу мәдениеттің әлеуметтік аспектісі

Аңдатпа. Бұл мақалада корпоративті зерттеу мәдениеттің дамуының генезисі қарастырылып отырып, автор осы құбылыс ұғымын осы мәселе бойыша жұмыс істеген зерттеушілердің анықтамаларына негіздейді. Білім беру саласындағы «корпоративтік зерттеу мәдениеті» деген сөз тіркесінің мәнін түсін-

діріледі. Білім беру миссиясын ескере отырып, корпоративтік зерттеу мәдениеті білім берудің негізгі мақсаттарына сәйкес анықталған негізгі стратегиялық бағыттарға назар аударуға көмектесетінін атап айтылады. Әлеуметтік құбылыс және көпғылыми тұрғысынан корпоративтік зерттеу мәдениеттің генезисі мен маңызды сипаттамаларын зерттей отырып, автор Қазақстандағы корпоративтік зерттеу мәдениеттің негізгі сипаттамаларын берген. Автор корпоративтік зерттеу мәдениеті рухани мәдениет факторлары ретінде экономикасы дамыған елдердің үлгілеріне негізделген, бұл зерттеу мәдениеттің материалдық элементтерімен қамтамасыз етілуінің жоғары деңгейімен байланысты деп қортындылаған.

Түйін сөздер: корпоративтік мәдениет, мәдениет, корпорация, ұйымдастырушылық мәдениет, неокорпоративизм

К.Р. Калкеева¹, Ж.Н. Абишева²

¹*Евразийский Национальный университет имени Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан*

²*Alikhan Bokeikhan University, Семей, Казахстан*

Социальный аспект корпоративной исследовательской культуры

Аннотация. В данной статье рассматривается генезис развития корпоративной исследовательской культуры, автор раскрывает понятие этого явления, приводит примеры определений исследователей, работавших над данной темой. Понимание сути словосочетания «корпоративная исследовательская культура» в сфере образования. Принимая во внимание миссию образования, следует отметить, что корпоративная культура помогает сосредоточиться на основных стратегических направлениях, определенных в соответствии с основными целями образования. Изучив генезис и существенные характеристики корпоративной культуры с позиции социального явления и полинаучности, автор выдвигает основные характерные черты корпоративной исследовательской культуры. Автор приходит к выводу, что корпоративная культура в Казахстане основана на моделях стран с развитой рыночной экономикой, где основное внимание уделяется факторам духовной культуры, что связано с высоким уровнем обеспеченности материальными элементами культуры.

Ключевые слова: корпоративная культура, культура, корпорация, организационная культура, неокорпоративизм.

Information about the authors:

Kalkeyeva K.R. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Abisheva Zh.N. – Ph.D. student of Pedagogy and Psychology Department, Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan.

Калкеева К.Р. – педагогика ғылымдарының докторы, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры, Астана, Қазақстан.

Абишева Ж.Н. – Ph.D. «Педагогика және психология» мамандығының 3 курс докторанты, Alikhan Bokeikhan University, Семей, Қазақстан.

Nonverbal communication competence in foreign language education of Kazakhstani learners: challenges and strategies

Abstract. *Today in foreign language classes most attention is given to verbal aspects and least importance is paid to teaching nonverbal aspects of intercultural communication. The necessity of intercultural communication competence (ICC) formation in foreign language education and lack of its main component – nonverbal communication sub-competence is the focus of this paper. The aim of this study is to answer the following research questions: What knowledge of nonverbal communication helps foreign language learners to communicate on an intercultural level? How is nonverbal communication knowledge embedded into the content of foreign language education? What learning environment in the higher institutions will enhance the students' nonverbal communication competence? The research was conducted with freshmen and sophomore students of linguistic department: "Translation studies" at the end of the academic year in order to reveal what they had learned and what were the main sources of learning nonverbal communication. Data were collected through literature review as well as document analysis of the curriculum, the main course books on teaching EL used in this specialty and questionnaires given to students.*

Keywords: *foreign language education, intercultural communication competence, nonverbal communication.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-14-4-268-278>

Introduction

For a long period, the foreign language methodology required learners to achieve foreign language proficiency in order to be able to use it in different communicative situations, which meant developing learners' communicative competence. But thanks to findings of American anthropologists: [1, 2, 3, 4] and others it was shown that people may use the same language but still encounter problems of misunderstanding because of cultural differences of language. Mostly they refer to nonverbal communication. If we consider the definition of intercultural communication given by scholars, we find the following meanings: the specific sphere of human relations [1, p. 137), an adequate understanding

of two participants of communication who belong to different national cultures [5, p.26], as a process of verbal and nonverbal communication of people who are conscious that each of them is different but each of them accept the "alien" or "otherness" of the partner" [6]. In general, they all suggest understanding of intercultural communication as an adequate perception, understanding, and interaction of participants from different cultures.

On the basis of the findings in the field of intercultural communication the goal of foreign language education (FLE) was reconsidered and since the 1990–s years it has been formulated as formation of the intercultural communicative competence (ICC) by learners. The concept of the intercultural communicative competence (ICC)

and the ways of developing this competence was mostly presented and discussed by M. Byram [7, 8] in the United Kingdom; by S.G. Ter-Minasova [9] in Russia and by S.S. Kunanbayeva [10, 11] in Kazakhstan.

Byram [7] identifies ICC as the knowledge of the participants of another culture, and it is linked to their language competence through their ability to use language appropriately and their awareness of the specific meanings, values and connotations of the language. Being able to use a foreign language appropriately in different cultural contexts means not only intercultural knowledge, but also skills of interpreting and relating, and skills of discovery and interaction on the basis of attitudes and values and critical cultural awareness. Intercultural communicative competence (ICC) presents an integrative quality based on social, cultural, psychological, linguistic knowledge and skills, personal characteristics [7, p. 53].

The formation of intercultural communicative competence is defined by the current intercultural paradigm of foreign language education and contemporary methodology as criteria of developed person's ability to participate in foreign language communication as a dialogue of cultures on an intercultural level. But only language learning within the frame of A1-C2

levels according to standards of CEFR [12] and adapted to Kazakhstani foreign language education system is not enough, because if we want our language learners to master intercultural communicative competence there is a need to study along with foreign language the specifics of nonverbal communication used in the culture of the people who use this language. In addition, students need to be able to reveal differences and similarities with communication in their native language and culture.

But, unfortunately, the specifics of nonverbal communication of the target language are still a neglected issue in foreign language teaching, although the importance of teaching to the nonverbal communication in FLE/ELE was mentioned in the works of L.Q. Allen [13], Youngming Shi & Si Fan [14], C. Surkump [15] and others. Ignoring this in teaching foreign languages means that we deliberately prepare our foreign language learners for misunderstanding, confusion in the real process of communication with foreigners. Teachers of foreign language are not ready to teach nonverbal communication and are not oriented to motivate the interest in learning specifics of nonverbal communication of foreign culture and consequently don't develop the reflective skills of nonverbal communication at an intercultural level.

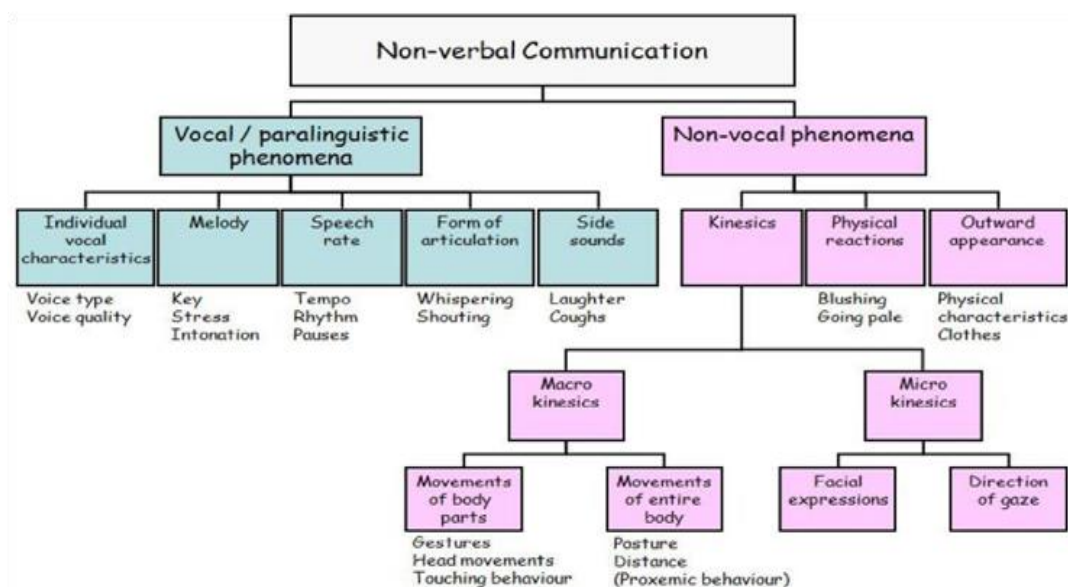

Figure 1. System of non-verbal communication by Carola Surkump (2014, 14)

The main systems of nonverbal communication

The general definition of nonverbal communication is the process of communication through sending and receiving wordless (mostly visual) cues between people. But this definition doesn't cover the whole content of nonverbal communication, because it doesn't take into account the paralinguistic aspect of nonverbal communication. Here we agree with a psychologist Scherer who suggests classifying nonverbal communication into vocal and non-vocal phenomena and under vocal phenomena the paralinguistic aspects of speech are considered: individual characteristics of the voice, speech melody, temporal aspects, forms of articulation and side noise. Non-vocal phenomena in conversation include the external characteristics of a speaker, physical reactions and a number of kinesics phenomena, which can be divided into macro-kinesics and micro-kinesics phenomena [16, p.225]. The following Figure 1 shows an overview of non-verbal communication from the point of vocal and non-vocal phenomena presented by Carola Surkamp [15].

As well as the types of nonverbal communication indicated in this figure: kinesics, proxemics, haptics, physical appearance and dress, and paralanguage we need to add the other types such as chronemics, gastica and olfactics, which are necessary to know while establishing contacts with a person from another culture. Along with knowledge of types of nonverbal communication it's necessary to be aware of its main functions when embedded in a verbal communication. According to Knapp and Hall [17] nonverbal communication plays six primary functions: repeating a message sent by the verbal code; contradicting the verbal message; substitution for a verbal message; complementing a verbal message; accenting the verbal message; and regulating the verbal communication. Most of these functions are used by speakers on an unconscious level, automatically in verbal communication in native language, but how the speakers control or adapt their nonverbal communication with a person coming from another culture is an issue.

Nonverbal behavior should be considered not only from the point of forms, types, functions but also as a communicative strategy. Knowledge of nonverbal communication can help learners both to understand the foreign language and to express themselves properly while in contact with a foreigner.

Speech partners from different cultural backgrounds have to learn each other's expectations regarding appropriate nonverbal behavior. Lustig and Koester [18] identified three cultural variations in nonverbal communication. First, cultures differ in their specific repertoire of behaviors. Body movements, gestures, postures, vocal qualities, and spatial requirements are specific to a particular culture. For example, the concept of personal space in communication, so called "bubble", is very important for Americans, who dislike standing close to others, whereas Kazakh will experience the opposite feeling as coldness and indifference of people if they stand at a distance.

The second cultural variation is that all cultures display rules which govern when and in what context certain nonverbal expressions are required, permitted, preferred, or prohibited. Display rules govern such things as how far apart people should stand during conversation, where and whom to touch, when and with whom to use direct eye contact, how loudly one should speak, and how much one should show his or her feelings. This can be illustrated well by considering and comparing the ways of greeting in the culture of Kazakh and Western people. The most widespread forms of greeting are shaking hands, hugging, kissing, bowing and nodding heads. Western people mostly use as a formal way of greeting only shaking hands, while in Kazakh culture all these ways of greetings may be used formally. In Kazakh culture the way of greeting mostly depends on the traditions and principles, established in Kazakh ethics: respect toward age of elders, social status, gender and age hierarchy, family tiers, hospitality and tolerance, that may have a meaning for interlocutors and define their speech behavior and the way of greeting while meeting. Much of this implicit knowledge is hidden from foreigners in Kazakhstan.

The third cultural variation is that meaning attributed to particular nonverbal behaviors differs from culture to culture. For example, interpretation of such facial expressions, such as a smile at passers-by or strangers, which is common for American or other Western people, may seem very odd and not acceptable for Asians, including Kazakh people, who do not initiate a conversation with strangers. Kazakh people as Russians usually smile only to relatives, friends and close people, but not to strangers. The reasons for this may be hidden in the past historical and political issues of both countries.

So, these examples from American and Kazakh nonverbal communication as “space”, “greeting” and “smile” demonstrate their difference in use and potential misunderstanding between representatives of these cultures is almost inevitable. They also confirm our idea that foreign language learners should be aware of the specifics of nonverbal behaviour peculiar to foreign culture and reflect on their own need to avoid any intercultural conflicts.

Thus, culture, nonverbal communication and verbal communication are deeply interwoven into each other. We agree with Shuang Liu, Zala Volcic and Cindy Gallois [19] that cultural rules and norms determine what nonverbal behavior corresponds to a concrete verbal communication situation. Unlike verbal codes, the nonverbal codes are not always formally fixed in the content of language course books. Language learners acquire the norms of appropriate and inappropriate nonverbal behavior peculiar to foreign culture through the process of second socialization during instruction or being in another culture while travelling which is not common practice for Kazakhstani students. It's very important to stress that strategies of nonverbal communication in native culture are acquired unconsciously while awareness of culture's rules and norms of foreigners' nonverbal behaviors are achieved through conscious learning on the basis of comparison with the native one.

If the language learners are motivated to know and keep in their mind the main types and functions of nonverbal communication and be able to reveal and interpret adequately

the differences in using these elements in real conversation, and consequently react them we may say they are on the way of achieving intercultural communicative competence.

Methodology

The research was conducted with 25 students from 1-st and 2-nd years of study at the department “Translation studies” in Suleyman Demirel University at the end of academic year 2020-2021 in order to reveal what they learned about nonverbal communication and what were the sources of learning. Data were collected through analysis of the curriculum, syllabuses and the main course books on teaching EL used in this specialty, as well as a questionnaire given to students, which consisted of 15 questions in English language. The questionnaire was carefully designed using open-ended and closed multiple choice questions to get more information from the participants. The first 5 questions were aimed to reveal the learners' general knowledge of nonverbal communication and sources of its receiving. The other 5 questions were directed to define the degree of knowledge and experience of nonverbal communication peculiar to English speaking countries, main sources and activities where they could get it. The last 5 questions were oriented to reveal learners' self-evaluation of nonverbal communication competence, types of problems they had in nonverbal communication with foreigners and personal attitudes toward developing this quality in future. So, the types of questions were constructed in order to define the cognitive, behavioral and affective aspects of students' nonverbal communication competence and the problems of its developing within foreign language education in Kazakhstan universities. The received data was processed with quantitative and qualitative methods.

Results

One of our research questions was dedicated to defining how the knowledge and skills of nonverbal communication was embedded into the content of foreign language education at

university curriculum. We believed that objective answers we may get first from analysis of questionnaires given to students.

Thus, for the questions: "Did you ever study the nonverbal communication peculiar to native and foreign culture? And if yes, where did you receive the information from?" The answers showed that the students were not taught to this field within the frame of a special discipline, dedicated to nonverbal communication. They learned some information about the nonverbal communication peculiar to native culture, and it was mostly from their native social environment. They didn't have any systematic preparation in this field. It bore mostly chaotic characters. It was supported by the response to the question: "How do you evaluate your competence in the nonverbal communication peculiar to the target language?" The students evaluated their competence of nonverbal communication as low level that was also proved later by testing directed to the nonverbal communication knowledge and abilities to relate and interpret some nonverbal elements referring to kinesics, proxemics, haptics, and paralanguage use in both cultures.

For the question "Did you study the nonverbal communication peculiar to the target language (English)?" The students answered: "No" or "Little" and as a source for learning the nonverbal communication they mostly marked: "Watching British and American films" and only some of them indicated "University discipline". This means that watching films has a great potential for increasing students' competence in

nonverbal communication, and this approach should be used while constructing foreign language methodology at higher educational institutions. The least opportunity our students have to communicate with a foreigner, native speaker and learn the model of nonverbal behaviour in an authentic environment at the university because of a very few foreign instructors. Unfortunately, nobody of students indicated foreign language instructors as a source of nonverbal communication competence developing, and this is a serious challenge to consider in future. The Figure 2 below shows an overview of main sources, applied in foreign language education.

After films as a second source the students indicated "studying a university discipline". We suggested all practical disciplines at 1-st and 2-nd years of study which could contain some information of nonverbal communication in foreign culture: "Major foreign language in the context of intercultural communication – B1, B2", "Contextual grammar", "Listening and pronunciation", "Speaking". The responses mostly distributed three disciplines in fairly equal portions: "Major foreign language in the context of intercultural communication – B1, B2", "Speaking", and "Listening and pronunciation". The Figure 3 below shows an overview of main university disciplines and their relevance to nonverbal communication from the students' perspectives.

Taking into account that "studying university discipline" was less marked as a source of learning

Figure 2. Sources of non-verbal communication knowledge

Practical disciplines

Figure 3. Practical disciplines with non-verbal communication knowledge

of nonverbal communication we analyzed the curriculum, syllabuses, and course books on teaching EL used at the linguistic department. The analysis of development of Kazakhstani curricula of professional education “6B02302- Translation studies” showed a change of paradigm in teaching students to foreign language, because new subjects were introduced into the curriculum since 2012 year: “Major foreign language in the context of intercultural communication – B1, B2” as an obligatory discipline (2012), “English for specific professional purposes in the context of intercultural communication – C1” (2015) and other elective courses. The titles of these disciplines require the intercultural loaded foreign/second language textbooks, cognitive-lingua-cultural methodology of teaching foreign language and a sufficient level of experience in intercultural communication as the determinative factors in developing students’ knowledge and skills of nonverbal communication peculiar to English language speakers. To respond to the question: how well the foreign/second language textbooks are interculturally loaded we have analyzed the main course book: “New English File” by Cristina Lathman-Koenig, Clive Oxenden, Paul Seligson, third edition (2014), Upper-Intermediate [20].

Kazakhstani students use the foreign/second language textbooks of Oxford, Cambridge, Macmillan and other foreign publishers to provide authenticity, so important in foreign language acquisition. An initial analysis of the contents of these books showed that they don’t contain concrete topics devoted to nonverbal

communication peculiar to English language speakers. Thorough investigation of the contents of “New English File” by Cristina Lathman-Koenig, Clive Oxenden, Paul Seligson, third edition (2014), Upper-Intermediate, however, showed that at least half of the units (5 out of 10) have a real potential to introduce and teach students to nonverbal communication peculiar to foreign language and opportunities to conduct a contrastive analysis with students’ native culture. Our findings are shown below in Table 1. All units have potential to develop students’ knowledge of paralinguistic features of non-verbal communication peculiar to English language: English language intonation, melody, speech, stress, tempo, rhyme, pauses. As for vocabulary and speaking only unit # 7 “Actors acting” contains the information of nonverbal communication in reading and listening sections: “What everybody is saying”. The other units may touch on this indirectly, for example, “strategies on the interview”, “speaking in public”, “clothes and fashion”, “music and emotion”, “truth and lies”, “working out meaning from context of conversation”. All these topics can be considered in comparison with native culture of learners that helps them reveal the difference and similarity of strategies in nonverbal communication.

In Table 1 we added some possible strategies and examples of how the potentials of the topics in Vocabulary, Pronunciation and Speaking sections of the units could be activated and mobilized in teaching nonverbal communication. Thus, results of questionnaire conducted with 25 students and

Table 1. Potentials of teaching to nonverbal communication in “New English File” (2014), Upper-Intermediate.

Unit№	Vocabulary	Pronunciation	Speaking
1A, B	Working out meaning from context of conversation, decoding non-verbal behavior, which may anticipate, repeat, contradict, substitute, complement or accentuate the verbal message	Intonation and sentence rhyme - paralinguistic features of non-verbal communication.	Talking about... interview – non-verbal communicative strategies on the interview: time of arrival, eye contact, outward appearance (clothes). All these are different in Western and Kazakh cultures, that’s why they should be interpreted and discussed properly with students.
2B	Clothes and fashion - outward appearance	Melody, speech, stress, tempo, rhyme of speech of people at different age stages.	Older and wiser? – Different non-verbal communicative strategies depending on the age and status of the partner. For example, the way of greeting in Western and Kazakh cultures.
6A	Music and emotions -face expressions	Sentence rhyme and intonation - functions as complementing or accentuating the verbal message	Ways of expressing feelings – using verbal and nonverbal communication strategies. For example, smiling, eye contact, kissing in Western and Kazakh cultures.
7B	Actors acting	The body language: body movement, position, touching and space.	Describe the people’s body language & feelings. For example, interpreting peoples’ body language at different life events in Western and Kazakh cultures.
9A	Truth and lies – Contradicting & deceiving function of nonverbal communication.	Changing stress on nouns and verbs depending on situation	
	Nonverbal communication may contradict verbal actions of a partner. For example, proper interpreting of smile or laughter in Western and Asian cultures: Japan, Kazakh.		

our analysis of the contents of the main language textbook showed us that our foreign language instructors are not aware of the importance of teaching nonverbal communication to learners and as a consequence they don’t explicitly lead learners’ attention to these aspects of real communication with foreigners and further their ability to compare foreign culture with students’ native culture in order to develop their intercultural competence. Foreign language instructors must be able not only to interpret

specifics of foreign nonverbal communication, but be skillful to present and organize their and students’ proper nonverbal behavior in the classroom, and create an authentic environment for language learners in this way.

The proper use of this potential for developing students’ knowledge of nonverbal communication requires from foreign language teachers a corresponding training proficiency in English language and methodology of foreign language education.

Discussion

In this section we wanted to define what learning environment in the higher educational institutions will enhance the students' nonverbal communication competence.

The formation of nonverbal communicative competence within the English language education is a challenge for Kazakhstani learners, because Western culture is quite different from the Kazakh one. For this reason, Kazakhstani learners may encounter some misunderstanding of nonverbal behavior from the part of English (American) people. In order to decrease the cases of misunderstanding and failures while communicating with culturally different others it's necessary, to our mind, to follow the strategies suggested by Shuang Liu, Zala Volcic and Cindy Gallois [19]. First, focus on similarities rather than differences, whereas in practice we usually start with differences. Perceived similarities reduce uncertainty and anxiety of the language learners and hence facilitate their interest in intercultural communication. Second, work to overcome stereotyping and prejudice, that will help our learners to go from ethnocentric perspectives to ethno relative ones [21], which encourages us to understand the nonverbal behaviour of others from their cultural perspectives and react adequately. Third, maintain an openness of mind and cultural awareness of both native and foreign nonverbal behaviors to help us reflect that what we practice in our culture may not be the only correct way or the best way of doing things, and we must be flexible in adapting our communication as the situation requires.

Having defined the strategies of developing nonverbal communicative competence, we need to consider opportunities of proper classroom and extracurricular activities that involve our students in an authentic language learning environment aimed at developing intercultural communicative competence and its main component – nonverbal communicative competence. Edward Hall [2], the founder of intercultural communication studies, who insisted that a learner had to do intercultural communication, not just talk about it. That's why we suggest the following activities:

1. Watching and discussing foreign movies and films;
2. Case-studies with elements of nonverbal communication;
3. Role-plays, using elements of nonverbal communication;
4. Video-conferences, real-life meetings with speakers of the target language;
5. Drama activities involving learners in nonverbal communication.

While introducing all these activities EL teachers should use more nonverbal behaviors themselves in language classrooms to improve learners' study motivation in authentic language learning. The foreign language teacher being an "intercultural mediator" can help students see connections between the students' native and other cultures, as well as awaken their curiosity about difference and otherness, and develop tolerance and empathy toward foreign culture. So, in order to develop learners' competence in nonverbal communication we need to motivate them, explain why it is necessary, provide them with interesting information and cases, then organize adequate activities and involve them, and lastly, on the basis of reflection create opportunities for getting experience in this field. As results of the questionnaire showed, in practice students had evaluated their competence of nonverbal communication as low level and they expressed their desire and interest to learn specifics of nonverbal communication while foreign languages are used.

Conclusion

Since the end of the 20th century the formation of intercultural communicative competence has been claimed by foreign language methodologists as a goal of foreign language education, but in practice its formation has been realized only partially, because the focus is still concentrated mostly on verbal communication in English language lessons. Nonverbal communication is often overlooked in foreign language teaching programs although the course books contain some materials addressing nonverbal behavior of Western people. Unfortunately, the foreign

language instructors are not always aware of the necessity to create a corresponding learning environment through using proper potential of course books' materials, organizing adequate action-oriented activities, exercises, showing samples of nonverbal behavior in the classroom in order to motivate the students' interest toward nonverbal communication peculiar to foreign culture. Foreign language instructors need a serious training course within professional development. This study proposes to oblige the foreign language instructors to include teaching about nonverbal communication into the contents of the FLE syllabus, because the formation of intercultural communicative competence is impossible without it. This study was done mostly from student's perspective and less from teachers' perspective, that's why it may be a limitation of this paper. It would be necessary to investigate foreign language instructors' awareness of the role and specifics of nonverbal communication within the formation of ICC.

References

1. Trager G., Hall E. Culture as communication: A model and analysis. New York, Explorations. Studies in Culture and Communication. – 1954. – Vol. 3. – P. 137-149.
2. Hall E. The Silent Language. – New York: Doubleday. – 1959.
3. Hall E. The Hidden Dimension. – Garden City: Doubleday. – 1966.
4. Mehrabian, A. Silent Messages: Implicit Communication of Emotion and Attitudes (2nd edn). – Belmont: Wadsworth. – 1982.
5. Верещагин Е., Костомаров В. Язык и Культура. – Москва: Индрик, 2005. – 1040 с.
6. Халеева И. Основы теории обучения пониманию иноязычной речи. – Москва: Высшая школа, 1989. – 238 с.
7. Byram M. Acquiring Intercultural Competence: A Review of Learning Theories. Intercultural Competence: The Secondary School. – 1995. – Vol 1. – P. 53-69.
8. Byram M. Teaching & Assessing Intercultural Communicative Competence. – Clevedon: Multilingual Matters, 1997. – 100 p.
9. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. Учеб. пособие для студентов, аспирантов и соискателей по спец. «Лингвистика и межкультурная коммуникация». – Москва: Слово, 2000. – 262 с.
10. Кунанбаева С. Современное иноязычное образование: методологии и теории. – Алматы: Эдельвейс, 2005. – 264 с.
11. Kunanbayeva S. The Modernization of Foreign Language Education: The Linguocultural - Communicative Approach. – Hertfordshire Press Ltd: – 2013.
12. Council of Europe. Common European framework of reference for languages (CEFR). Available at: <https://www.coe.int/en/web/common-european-framework-referencelanguages/level-descriptions> (accessed 28.09.2022).
13. Allen L.Q. Functions of Non-verbal Communication in Teaching and Learning a Foreign Language. The French Review. – 1999. – Vol. 72 (3). – P. 469-480.
14. Youngming Shi & SiFan. An Analysis of Non-verbal Behaviour in Intercultural Communication // International Journal, Language, Society and Culture. – 2010. – Issue 31. – P.113 -120.
15. Surkump, C. Non-verbal communication: Why we need it in FLT and How We can Foster it with Drama Activities // Scenario. – 2014. – Issue 2. – P.12-27.
16. Scherer, K. (1980). The functions of Nonverbal Signs in Conversation. In: Social and Psychological Context of Language. Ed. by R. N. St. Clair and H. Giles. – New York: Psychology Press, 1982. – P. 352
17. Knapp M. and Hall J. Nonverbal communication in Human Interaction. Philadelphia, PA: Harcourt, Barce, Joanovich, 4th edn. – 1997.

18. Lustig M. and Koster J. Intercultural Competence: Interpersonal Communication across Cultures. Boston, MA: Pearson. Allyn & Bacon (6th edn). – 2010.
19. Shuang Liu, Zala Volcic and Cindy Gallois. Introducing intercultural communication. Global Cultures and Contexts. SAGE Publications Inc. – 2011.
20. New English File. Cristina Lathman-Koenig, Clive Oxenden, Paul Seligson, Upper-Intermediate, third edition – 2014.
21. Bennet, M. Toward ethnorelativism: a developmental model to training for intercultural sensitivity, in M. Paige (ed). Education for the Intercultural Experience. Yarmouth, ME: Intercultural Press. – 1993. – P. 343-354.

Г. Касымова

Сулейман Демирел университеті, Қаскелен, Қазақстан

Қазақстандық студенттердің шет тілін оқытудағы бейвербалды коммуникативтік құзыреттілік: міндеттер мен стратегиялар

Аңдатпа. Бүгінгі таңда ағылшын тілі сабақтарында мәдениетаралық қарым-қатынастың вербалды аспектілеріне көп көңіл бөлінеді, ал вербалды емес аспектілеріне аз көңіл бөлінеді. Шетел тілін оқытуда мәдениетаралық коммуникативті құзыреттілікті (МКК) қалыптастыру қажеттілігі және оның негізгі құрамдас бөлігі – вербалды емес компоненттің болмауы келесі зерттеу сұрақтарына жауап беретін осы мақаланың мақсаты болып табылады: Вербалды емес қарым-қатынас туралы қандай білім оқушыларға мәдениетаралық деңгейде қарым-қатынас жасауға көмектесуі керек? Бейвербалды қарым-қатынас туралы білім шет тілін оқытуға қалай кіреді? Жоғары оқу орындарында қандай оқу ортасы вербалды емес коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыруға ықпал етеді? Оқу жылының соңында Аударма ісі мамандық бірінші және екінші курс студенттерімен олардың не үйренгенін және вербалды емес қарым-қатынастың қай көздері болғанын анықтау мақсатында зерттеу жүргізілді. Ақпаратты жинау үшін әдебиеттерге шолу, құжаттарды талдау (оқу жоспарлары, бағдарламалар және осы мамандық бойынша қолданылатын ағылшын тілі оқулығы), сондай-ақ студенттерге сауалнама жүргізілді.

Түйін сөздер: шет тілін оқыту, мәдениетаралық коммуникативті құзыреттілігі, бейвербалды қарым-қатынас.

Г. Касымова

Университет имени Сулеймана Демиреля, Қаскелен, Қазақстан

Невербальная коммуникативная компетентность в иноязычном образовании казахстанских обучающихся: вызовы и стратегии

Аннотация. Сегодня на занятиях английского языка наибольшее внимание уделяется вербальным аспектам и наименьшее внимание - невербальным аспектам межкультурной коммуникации. В этой связи целью данной статьи является поиск ответов на следующие вопросы исследования: Какие знания о невербальной коммуникации должны помочь обучающимся общаться на межкультурном уровне? Каким образом знания о невербальной коммуникации включены в иноязычное образование? Какая среда обучения в высших учебных заведениях будет способствовать формированию невербальной коммуникативной компетенции? Исследование было проведено со студентами первого и второго курса отделения переводческого дела в конце учебного года с целью выявить, чему они научились и, что явилось источниками формирования их невербальной коммуникативной компетенции. Источниками сбора информации явились обзор литературы, анализ документов (учебные планы, программы и учебник английского языка, используемый на данной специальности), а также анкетирование студентов.

Ключевые слова: иноязычное образование, межкультурная коммуникативная компетенция, невербальная коммуникация.

References

1. Trager G., Hall E. Culture as communication: A model and analysis. New York, Explorations. Studies in Culture and Communication. 1954. Vol. 3. P. 137-149.
2. Hall E. The Silent Language. (New York, Doubleday, 1959).
3. Hall E. The Hidden Dimension. (Garden City, Doubleday, 1966).
4. Mehrabian A. Silent Messages: Implicit Communication of Emotion and Attitudes (2nd edn). (Belmont, Wadsworth, 1982).
5. Vereshagin E., Kostomarov V. Yazyk I Kultura [Language and Culture] – (Moskva, Indric, 2005, 1040 p.), [in Russian].
6. Haleeva I. Osnovy teorii obucheniya ponimaniyu inoyazychnoy rechi [Fundamentals of teaching to understanding of foreign language speech] (Moskva, Vysshaja Shkola, 1989, 238 p.), [in Russian].
7. Byram M. Acquiring Intercultural Competence: A Review of Learning Theories. Intercultural Competence: The Secondary School. 1995. Vol 1. P. 53-69.
8. Byram M. Teaching & Assessing Intercultural Communicative Competence. (Clevedon, Multilingual Matters, 1997).
9. Ter-Minasova S. G. Jazyk I Mezhdokulturnaya Kommunikatsiya. [Language and Intercultural communication] (Moskva, Edition, Slovo, 262 p.), [in Russian].
10. Kunanbayeva S. Sovremennoye inoyazychnoye obrazovanie: metodologiya i teoriya [Modern foreign language education: methodology and theories] Monograph (Almaty, Edelweis, 2005, 264 p.), [in Russian].
11. Kunanbayeva S. The Modernization of Foreign Language Education: The Linguocultural - Communicative Approach. (Hertfordshire Press Ltd, 2013).
12. Council of Europe. Common European framework of reference for languages (CEFR).- 2020. Available at: <https://www.coe.int/en/web/common-european-framework-referencelanguages/level-descriptions> (accessed 28.09.2022).
13. Allen L.Q. Functions of Non-verbal Communication in Teaching and Learning a Foreign Language. The French Review. 1999. Vol. 72 (3). P. 469-480.
14. Youngming Shi & SiFan. An Analysis of Non-verbal Behaviour in Intercultural Communication. International Journal, Language, Society and Culture. 2010. Issue 31. P.113 -120.
15. Surkump, C. Non-verbal communication: Why we need it in FLT and How We can Foster it with Drama Activities. Scenario. 2014. Issue 2. P.12-27.
16. Scherer K. The functions of Nonverbal Signs in Conversation. In: Social and Psychological Context of Language. Ed. by R. N. St. Clair and H. Giles, New York, Psychology Press, 1982. P. 352.
17. Knapp M., Hall J. Nonverbal communication in Human Interaction. Philadelphia, PA: Harcourt, Barce, Joanovich, 4th edn. 1997.
18. Lustig M., Koster J. Intercultural Competence: Interpersonal Communication across Cultures. Boston, MA: Pearson. Allyn & Bacon (6th edn). 2010.
19. Shuang Liu, Zala Volcic and Cindy Gallois. Introducing intercultural communication. Global Cultures and Contexts. SAGE Publications Inc. 2011.
20. New English File. Cristina Latham-Koenig, Clive Oxenden, Paul Seligson, Upper-Intermediate, third edition. 2014.
21. Bennet M. Toward ethnorelativism: a developmental model to training for intercultural sensitivity, in M. Paige (ed). Education for the Intercultural Experience. Yarmouth, ME: Intercultural Press. 1993. P. 343-354.

Information about the author:

Касымова Г. – педагогика ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессор, Сулейман Демирел университеті, Қаскелен, Қазақстан.

Kasymova G. – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Suleiman Demirel University, Kaskelen, Kazakhstan.

Г.Т. Танабаева
А.Р. Боранбаева

Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент, Қазақстан
(E-mail: gulmira.tanabayeva.84@mail.ru, aktolkyn81@mail.ru)

Зияты зақымдалған балаларды халық ауыз әдебиеті үлгілері арқылы оқытудың маңыздылығы

Аңдатпа. Мақалада зияты зақымдалған балаларға халық ауыз әдебиеті үлгілерін оқытудың маңыздылығы қамтылған. Халық ауыз әдебиетінің балалар өміріндегі орнына тоқтала отырып, зияты зақымдалған балаларды оқыту барысында ой-өрісінің дамуына, сөздік қорына, көңіл-күйіне әсер ететіні белгілі. Біз мақалада осы мәселені кеңінен қамтуға тырыстық. Ерекше балаларға ең бірінші халық ауыз әдебиеті түсінігін қалыптастыруымыз керек және бұл балаларды отан сүйгіштікке тәрбиелейді.

Қазақ халық ауыз әдебиетінің зияты зақымдалған балаларға тигізетін әсері көп педагогикалық жіктелуінің ерекшеліктері және т.б. музыкалық аспаптарды таңдауға байланысты баланың есту қабілеті, есту зейінінің дамуы, эмоционалды қабылдау, жағымды есту, зейін, есте сақтау, би дағдылары және т.б. ерекшеліктерді ескере отырып таңдалады. Баланың жас ерекшелігін ескере отырып, ересектердің басшылық етудегі, ұйымдастырушылықтағы және сол арқылы баланың дамуына ықпал ететін айқындауға тырыстық.

Қазақтың халық ауыз әдебиеті арқылы зияты зақымдалған балалардың танымдық іс-әрекетін дамытудың ұйымдастырушылық-педагогикалық шарттары тұрғысынан дамытушы, мәдени-танымдық білім беру ортасын құру; баланың жеке білім беру траекториясын жүзеге асыру; ана мен бала арасындағы шығармашылық өзара іс-қимыл және өзара әрекеттесу; мұғалім-бала-ата-ана арасындағы шығармашылық өзара іс-қимыл және өзара әрекет және тағыда басқалары болып табылады.

Түйін сөздер: Зияты зақымдалған балалар, халық ауыз әдебиеті, ертегілер, мектеп жасына дейінгі балалар, педагогика, ұлттық сезім, оқыту, әдістер, ақпараттық коммуникативтік технологиялар, ұлттық ойындар.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-141-4-279-289>

Кіріспе

Әр халықтың ғасырлар бойы қалыптасқан өзіндік тарихы, мәдениеті, өнері мен әдебиеті болады. Осы әдебиеттің адам баласының өмірінде алар орны ерекше. Себебі халық әдебиет арқылы рухани құнар алып, ізгіліктің, жақсылықтың қаді-қасиетін ұғынары хақ. Ал енді атадан балаға мұра болып қалған ауыз

әдебиетіміздің балалар тәрбиесінде алар орны ерекше. Балалар ауыз әдебиетінің үлгілерімен сусындап, жақсы тәрбиелік мән алады.

Халық ауыз әдебиетінің тәрбиелік мәнін ұлы жазушы М.Әуезовтің келесі пікірінен көруге болады: «Біз ауыз әдебиетін зерттей отырып, халық санасындағы отаншылдық сезімді, халық ұғымындағы адамгершілік гуманизмді, халықтың қанатты үміті – опти-

мизімді, сол халықтың өткендегі өмірі, аңсау –арманы, әдеп-ғұрпын, халықтың ұжымдық тәрбиесінің жемісін көреміз» [1].

Зияты зақымдалған балаларды халық ауыз әдебиетінің жанрлары арқылы танымдық іс-әрекетін дамытудағы қазақ халық өнерінің әлеуеті жоғары. Әл-Фараби өнердің баланың ақыл-ой қабілетін дамытудағы маңызды әсерін айтты: «Тек қана білім тән болатын ақыл-парасат (түрі) әрекет үстінде жүзеге асыруға емес, танып-білуге жағдай туғызатын өнерлер арқылы ғана сол білімге ие болады» [2].

Халық ауыз әдебиеті зияты зақымдалған балаларға білім беру жүйесінде маңызды орны бар. Халық ауыз әдебиетімен танысу баланың сезімі мен тілін байытады, қоршаған ортамен қарым-қатынасты қалыптастырады және баланың жан-жақты дамуында баға жетпес рөл атқарады.

Бала жас кезінен бастап өз халқының ұлттық-мәдени құндылықтарын құрметтеуді, қарапайым ұлттық мәдени идеяларды игеруді қажет етеді. Халық ауыз әдебиетімен танысу баланың сезімі мен тілін байытады, қоршаған ортамен қарым-қатынасты қалыптастырады және баланың жан-жақты дамуында баға жетпес рөл атқарады. Балалық шақ - ұлттық мәдениеттің бастауларына үлкен қызығушылықпен, ойын, күлкі және қуанышпен қарауға болатын кезең. Мектепке дейінгі тәрбие - халықтық білім беру жүйесінің бірінші және маңызды буыны.

Туған тілін меңгеру - мектепке дейінгі балалық шақтың ең маңызды мәселесі. Кез келген ұлттың жас ұрпақ тәрбиесінде өзіндік ұлттық ерекшеліктері бар. Бүгінгі мақсат - оны қазақ халқының тамаша дәстүрлеріне сүйене отырып, оқу үрдісінде пайдалану. Бала өз халқының және елінің өнерін, өмір салтын, әдет-ғұрпы мен мәдениетін қаншалықты сезінсе, соғұрлым ол басқа елдердің өнерін соншалықты терең сезініп, тереңірек түсінеді.

Ғалым-этнопедагог С.Ұзақбаева қазақ халық өнерінің балалар мен жасөспірімдерге эстетикалық тәрбие берудегі жоғары әлеуетін негіздей отырып, оны үш түрге бөледі: «Халықтың ауызекі поэтикалық шығар-

машылығы, халықтың музыкалық шығармашылығы, халықтың сәндік-қолданбалы өнері» [3, б. 215].

Зерттеу әдістері

Қазақ халық ауыз әдебиетінің зияты зақымдалған балаларға тигізетін әсері көп педагогикалық жіктелуінің ерекшеліктері және т.б. музыкалық аспаптарды таңдауға байланысты баланың есту қабілеті, есту зейінінің дамуы, эмоционалды қабылдау, жағымды есту, зейін, есте сақтау, би дағдылары және т.б. ерекшеліктерді ескере отырып таңдалады. Қазақ халық өнерінің ойын құралдары ойын негізінде жасалады. Ойын ерте жастағы баланың негізгі кәсібі екені белгілі.

Қазақтың халық ауыз әдебиетінде жас балалардың танымдық іс-әрекетін дамытуға үлкен мүмкіндіктер бар. Енді осы жайлытарқатып айтайық. Ғылыми әдебиеттерде халық ауыз әдебиеті балаларды тәрбиелеудегі халықтық педагогика құралдары тұрғысынан зерттеледі. Халықтық қағидалар бойынша білім нәресте кезінен, ана тілін үйрене бастағаннан басталады. Н.К. Крупская отбасында балалардың сөйлеу тілін дамытуға үлкен мән береді, әсіресе баланың анасымен қарым-қатынас кезінде, өйткені «ана тілі - өзін, сезімін, ойларын, көңіл-күйін білдіру құралы» [4].

М.Жұмабаев: «Ертегілер кішкентай баланың өркендеуі үшін, яғни ақыл-ойын, ой-өрісін кеңейту, мінез-құлқын жетілдіру және тілін байыту үшін өте қымбат. Бала аңгімені шын жүректен тыңдайды. Ол шынымен де ертегілерге сенді. Бала құрғақ сананы түсінбейді, егер оны өмірге әкеліп, сипаттап берсең, ол оны түсінеді », - дейді ертегілерді баланың ерте дамуында қолдану керек [5, б. 132].

Б.Баймұратова, Р.Нұрмұхамедова балаларға арналған өтірік өлеңдер, ертегілер, жұмбақтар, мақал-мәтелдер сөйлеуді дамытуға өте бай материал екендігін көрсетеді. Р.Нұрмұхамедова балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес қазақтың фольклорлық жанрларын қолданудың біртіндеп күрделендіру жүйесін жасады.

Қазақ халық ауыз әдебиетінің зияты зақымдалған балалар үшін құндылығы ере-

сектердің балалармен эмоционалды байланыс орнатуда. Қызықты мазмұн, бай қиял, жарқын көркем образдар баланың назарын аударады, оған қуаныш сыйлайды, сонымен қатар баланың қызығушылығын арттырады. Лексика, семантикалық және фонетикалық байлық ауызша әдебиеттің шағын және мазмұны жағынан қарапайым түрінде жасылған.

Өткеннен алшақтап қазіргі балалар емделу, шомылдыру рәсімдерін, алғашқы дене жаттығуларын, ойындарды, ересектермен қарым-қатынас жасау әдістерін қолдануы қажет. Ғасырлар бойы балалар мазақтама, санамақ өлеңдерді, мақал-мәтелдерді өз халқының жоғары адамгершілік мәдениеті ретінде қабылдай отырып, сүйіспеншілік пен даналықпен жаттаған.

Балаларды ауыз әдебиетімен таныстыру қоршаған ортаға, халықтық дәстүрлерге, ана тіліне, олардың аудармасына, көркемдік талғамына деген қызығушылықты дамытады, сонымен қатар тілді, ой ұшқырлығын дамытады, саналы әрекетке баулиды. Ашық, түпнұсқа, формасы мен мазмұны бойынша қол жетімді мақал-мәтелдер, анекдоттар тез есте сақталады және балалармен ойындарда кеңінен қолданылады. Олар баланы алдап, сонымен бірге оған мінез-құлық дағдыларын үйретіп, танымдық белсенділікті дамытады. Балалар өз халқының ұлттық мәдени құндылықтарына деген құрметті қалыптастыру олардың қарапайым ұлттық мәдени түсініктерді игеруін дамытады. Балалар бесік жырын, өлеңді, әнді және т.б. үйренеді. Ол халық ауыз әдебиетінің ұсақ түрлерімен таныса бастайды. Олар балаларға өмірлік сабақ береді: физикалық және моральдық тазалық.

Халық ауыз әдебиетінің кішіжанрлары баланы жұбату, ойнатумен қатар халқымыздың әдет-ғұрпынан да хабардар ете отырып, балаға деген сезімді қалыптастыруға негіз бола алады. Өйткені, балалар күнде тұрмыста көріп, еститін өлең-жырлар, ертегілер, жұмбақ, жаңылтпаштар арқылы сезім мүшелерімен біртіндеп жатталып қалады.

Халық ауыз әдебиетінің әлпештеу жанры - баланың жеке басының дамуы мен ұлттық

мәдени дамудың, оның ішінде сана, зияткерлікті және танымдық өрістің алғашқы қадамы. Бесіктегі нәресте, әрине, әндерді тұтынушы ретінде қабылдайды. Бесік жыры бала дүниеге келген күннен бастап бір жарым жасқа дейін, қоршаған орта туралы және өзі туралы алғаш білгенге дейін айтылады. Қоршаған ортаны тану және өзін-өзі тану ата-аналардың, туыстардың, жақын адамдардың көмегімен ананың махаббаты, қамқорлығы мен жылулығына негізделген осы қамқор әндер арқылы жүзеге асырылады. Бұған әр түрлі жанрдағы балалар ауыз әдебиетінің шығармалары дәлел, бесіктегі бала әр түрлі сөз тіркестерімен танысады (ақ); балаға бағытталған нәзік сөздер, қаратпа сөздер, өте жұмсақ, жылы, еркелету (менің ұлым, менің аппағым, құлыным, балапаным, әй, өй) [6]

Дәстүрлі білім берудің маңызды және тән ерекшеліктерінің бірі - ересек адамның нәрестемен әрдайым байланыста болуы, әсіресе оның өмірінің алғашқы айлары мен жылдарында. Біртіндеп бұл қатынас қарапайым іс-әрекеттерді, сөздерді, күлкілі ойындарды, алдауды, көңілділікті үйретуді жалғастырады. Қазіргі уақытта ең маңыздысы - балаңызбен сөйлесу, сөйлесу, тілдік ойындар ойнау және сөздік қорыңызды біртіндеп толықтыра бастау. Баланың ерекшелігіне қарамастан, ежелгі уақыттан бастап кішкентай балаларға арналған ойындар мен өлең-жырлар көп болған. Жеңіл, қарапайым қимылдар: аяқпен қону, секіру, қол алыспау, көтеру және т.б. .. Жеңіл ырғақты қимылдар бұл әдіс көңіл-күйді көтереді, сергітеді, қуантады, ынталандырады және белсенді етеді. Бұл ойын - өте жас адамның дұрыс психикалық дамуының шарты, қарым-қатынас процесінде туындайтын эмоционалды қатынас.

Осы жүйеде зияты зақымдалған балада қоршаған орта туралы түсінік қалыптасады, танымдық белсенділік, қиялды, шығармашылықты ынталандыру, әзіл сезімі, ақыл-ой ептілігі, сөйлеу жылдамдығы мен эмоциялық реакциялар, әртүрлі философиялық категориялардың қарсыласуы байқалады. Өзіне сенімділік, адамдарға деген мейірімділік, шығармашылық, жалпы өмірлік

белсенділік сияқты секілді қасиеттер қалыптасады. Алайда, бұл қасиеттер мен қабілеттер физиологиялық жетілудің нәтижесінде өздігінен пайда болмайды. Олардың қалыптасуы ересектерден балаға жақсы әсер етуді, баламен дұрыс қарым-қатынасты қажет етеді [7]. Ата-аналар мен педагогтерде кездесетін қиындықтар (баланың танымдық белсенділігінің төмендігі, қарым-қатынас жасай алмау, тұйықтық, ұялшақтық немесе керісінше, сыншылдық пен шамадан тыс белсенділік) ерте жастан басталады. Осы кемшіліктердің алдын алудың бір жолы - қазақтың халық ауыз әдебиетін қолдану арқылы жас балаларды тәрбиелеуде танымдық белсенділікті дамыту.

Зияты зақымдалған балалардың қабылдау мен шексіз танымдық әрекетті қазақтың халық ауыз үлгілерін дидактикалық материалдар арқылы ұғындыратын болсақ, танымдық қабілеті күшейе түседі. Ауыз әдебиетін меңгеру жүйесінде бала тек заттарға ғана емес, сөздерге де назар аудара бастайды. Дегенмен бала ең басты нәрсеге емес, өзіне ұнайтын нәрсеге назар аударады. Осы жастағы зейіннің тұрақсыздығы баланың үлкен танымдық белсенділігімен байланысты, оны ересектер тарапынан ешқандай ескертулер, нұсқаулар, тыйымдар тоқтата алмайды.

Мұның себебі –зияты зақымдалған балалардың есте сақтау формаларын, түстерін, көлемдерін сақтаудағы белсенді қабылдауы, халық ауыз үлгілерін - затты тануымен байланысты. Басқаша айтқанда, екі жасында есте сақтау қабылдаудан бөліне бастайды: енді бала сол сәтте көрінбейтін затты көбейте алады. Тілдің белсенді дамуы логикалық және сөздік есте сақтаудың дамуына ықпал етеді.

Материалдық іс-әрекет жүйесінде халық ауыз әдебиеті үлгілерін қолданылады. Сондықтан баланың ойлауы қабылдауының әсерінен дамиды. Бұл визуалды және әсерлі болады. Ерте балалық шақ қиялдың қарапайым түрімен сипатталады (тосын сый), бірақ бұл шығармашылық қиял емес. Екі жасында бала өзінің орнын басатын ойыншықтарға «ұқсап» әрекет етуді үйренеді. Ол 2,5–3 жасында ғана қиял жағдайында қиял объектілерімен әрекеттесе алады. Кішкентай бала әлі қалай

алдауды білмейді, тек ерте балалық шақтың соңғы жылдарында шындыққа жанаспайтын нәрселер туралы айта бастайды. Бұл жағдайда халық ертегілерінің алар орны ерекше. Ертегілер арқылы, оның ішінде балалар сүйіп тыңдайтын қиял-ғажайып ертегілер арқылы балалардың қиялдарына қанат бітіп, өздерін сұлу ханшайымның, батыл ер жүрек Ертөстіктің орнынақойып, ғажайып өмірге саяхат жасайды.

Қазақтың халық ауыз әдебиетінің құралдарын игере отырып, бала тек туыстарымен ғана емес, айналасындағылармен де қарым-қатынас жасай бастайды. Әдеттегідей, ересектермен диалог мағынасы зор. Баланың жас ерекшелігін ескере отырып, ересектердің басшылық етудегі, ұйымдастырушылықтағы және сол арқылы баланың дамуына ықпал ететін рөлі зор. Ойын әдісі арқылы баламен халық ауыз әдебиеті үлгілерін оқытса болады. Мысалы, жас ерекшелігіне, баланың ерекшелігін ескере отырып, жұмбақ жасыру арқылы баланың дүниетанымын кеңейтуге, күнделікті тұрмыста пайдаланып жүрген заттардың қасиеттерін ұғындырсақ болады.

Барлық психикалық процестердің ішінде ерте балалық шақ шешуші рөл атқарады. Осы жастағы балалардың тәртібі мен санасы қабылдау арқылы толығымен анықталады. Сонымен, ерте ес таным формасын алады, яғни таныс заттарды қабылдау. Зияты зақымдалған баланың ойлауы көбінесе анық бола бермейді - бала қабылданған заттар арасында байланыс орнатады. Ол өзінің қабылдау шегінде болатын объектілерге ғана назар аудара алады. Психологтар осы жастағы ең маңызды жетістік - бақылаудан оқуға көшу деп санайды. Осы кезеңде біз балаларға ауыз әдебиеті үлгілерін балаларға ұсына аламыз. Ауыз әдебиеті үлгілері арқалы баланың әдебиетке деген құштарлығы, дүниетанымы, қиялы (ертегілер, эпостық жырлар, лиро-эпостық жырлар арқылы), ой-өрісі (жұмбақтарды жасыру арқылы), сөздік қоры молайып, тілі төселе бастайды (мақал-мәтелдер, жұмбақтар арқылы). Ерекше білім беруді қажет ететін балаларымыз халық ауыз әдебиетінің үлгілері негізінде өзінің тарихымен, әдебиетімен,

әдет-ғұрпымен, салт-дәстүрімен танысады, одан үлгі өнеге алып, өткенін қадірлеп, болашаққа арман-мақсат қояды десек болады.

Осы тақырып төңірегінде төл ғалымдарымыз А.Е. Әбілқасымова,

Б.А. Тургунбаева еңбектерінде жеке тұлғаның танымдық қызығушылығы мен шығармашылық ойлауының дамуына кеңінен тоқталған, А.С. Мустояпова қазіргі таңдағы зияты зақымдалған балалардың танымдық іс-әрекетін қалыптастырудың педагогикалық шарттарын атап өткен. Ж.Ж.Айтпаева болашақ мұғалімдерді қазіргі білім беру технологиялары негізінде кіші жастағы зияты зақымдалған балалардың танымдық белсенділігін арттыруға дайындауға ерекше назар аударса, Е.К. Нұрланбекова қазақ ақындары мен олардың шығармалары арқылы балалардың танымдық белсенділігін дамытуға ерекше назар аударады [8].

Ерекше білім беруді қажет ететін балалардағы көптеген ауытқулардың табиғаты, белгілері және себептері әлі де толыққанды зерттеуді қажет етеді. Әрбір деменция түрінің себебін, патогенетикалық даму ерекшеліктерін, клиникалық белгілерін, зақымданған мүшелердің дәрежесін, күйін және мүшелер жүйесінің жалпы жұмысын анықтау қажет.

С.Қалиев қазақ халқының дәстүрлеріне тоқтала отырып, М.Оразбаева үш аспектіні көрсетті: ұлттық сезім, ұлттық дәстүр, ұлттық мінез. Осы үш мәдени сипаттама шарт болып саналады. Біз осы үш сипаттаманы баланың бойына қолымыздан келгенше сіңіруге тырысуымыз қажет. Ал оның негізгі құралы – халық ауыз әдебиеті.

Ұлттық сезім – балалардың туған еліне, тәрбиесіне, ана тіліне, ұлттық дәстүрлеріне деген сүйіспеншілігі. Зияты зақымдалған балаларды ұлттық негізде отансүйгіштікке тәрбиелеу - жауапты міндет. Бүгінгі барлық мамандардың басты міндеті - біздің зейінді, сауатты халқымыздың барлық дәстүрлерін білетін және басқару тізгінін ұстай алатын балаларды тәрбиелеу. Ерекше білім беруді қажет ететін балалар елін, жерін, тілін, діні мен дәстүрлерін сүйуге, құрметтеуге үйрете аламыз. Баланың жеке мүмкіндіктерін ескере отырып: біз жеке

тұлғаның дамуына жағдай жасай отырып, адамгершілік пен салауатты өмір салтының берік негізін қалыптастыра отырып, шығармашылық, рухани, дене қабілеттерін дамыта отырып, отансүйгіштікке тәрбиелей аламыз. Бүгінгі күні ерекше балаларды ұлттық тәрбие арқылы отансүйгіштікке тәрбиелеу кәсіби мамандардың ұжымдық міндеті болып табылады.

Қазақтың халық ауыз әдебиетімен таныса отырып, бала заттардың ерекшеліктерімен, олардың түрімен, көлемімен және түсімен, оларды бақылаумен танысады. Алайда, бала оларды өз бетінше анықтай алмайды. Сондықтан баланы ұлттық бұйымдар мен қоршаған орта объектілерін ажырата білуге үйрету қажет. Егер бала бір нәрсені байқаса, оны қолдау керек, ең бастысы, бақылау барысында маңызды және маңызды нәрсені көруге көмектесу керек, осы кезде оның көптеген сұрақтарына жауап беру керек. Егер бала сұрақ қоймаса, оны жағдаймен және тиісті жағдаймен таныстыру керек [9].

Нәтиже мен тұжырымдар

Зияты зақымдалған балаларды ұлттық негізде тәрбиелей отырып, оларды халық ауыз әдебиетінің үлгілері арқылы оңтайлы оқыту жолдарын қарастырдық. Ерекше балаларға ең бірінші халық ауыз әдебиеті түсінігін қалыптастыруымыз керек және бұл балаларды жоғарыда айтып өткендей ұлтшылдыққа отансүйгіштікке тәрбиелейді. Сол себепті де халық ауыз әдебиеті үлгілері ретінде оқыту үшін, осы айтылғандарды қалыптастырып алуымыз керек болып табылады.

Біріншіден танымдық белсенділігін арттыруымыз керек. Зияты зақымдалған балалардың тез шаршайтынын ескере отырып, танымдық белсенділігін дамытуда қазақ халқының ұлттық ойындарын қолдануымыз керек. Мысалға, «Ақ серек-көксерек», «Соқыр теке» немесе «Ұшты, ұшты» ұлттық ойындарды алайық. Сабақ барысында сергіту сәтінде ұлттық ойындарды пайдалану өте тиімді. Жедел психикалық даму жүреді. Баланың психикасындағы ең маңызды өзгерістер ұлт-

тық ойындар сөйлеуді одан әрі дамытумен байланысты. Бұл зияты зақымдалған баланың сөздік қоры сан жағынан ғана емес, сапалық жағынан да өзгертеді, ол алдыңғы кезеңмен салыстырғанда 3-4 есе артады. Осылайша, балалар сөздердің барлық топтарын қолдана бастайды: сөздің қарапайым түрі, сондай-ақ сөздердің дұрыс айтылмауы іс жүзінде жоғалады.

Ұлттық ойындар бүлдіршіндердің дамып жетілуіне, адамгершілік қасиеттерінің артуына, көңіл-күйіне де тигізетін әсері мол. Ұлттық ойындарда басқа ойындар секілді тәртібін бұлжытпай орындауды, ойын барысында тәртіп сақтауды талап етеді. Баланы кішкентай кезінен бастап тәртіпке, әділдікке, жинақылыққа баулиды, адал, қайырымды, өжет болуға тәрбиелейді.

Екіншіден, халық ауыз әдебиетінің үлгілерімен таныстыру, оқып беру немесе рөл-

дік ойын ретінде сахналау. Балалар жаңа дүниелермен танысады, зейіні артып, ақыл-ой тұрғысынан дамиды. Біз болашақ ұрпағымызға тілімізді ғана үйретіп қоймай, салт-санамызды, дәстүрімізді мирас етіп қалдырып, ұрпақтан-ұрпаққа жалғасуына жағдай жасауымыз қажет. Осы ретте халық ауыз әдебиетінің алар орны ерекше.

Үшіншіден, халық өнеріне жақын халық әндері мен күйлерін пайдалануға болады. Яғни, музыка терапия арқылы баланың жан дүниесін тебіренітіп, жаңа сезімдерге тербеледі. Жоғарыда аталған халықтық үлгілерді пайдалана отырып зияты зақымдалған балалардың сөйлеу тіліндегі бұзылыстармен жұмыс жүргізуге болады. Балаға халық ауыз әдебиеті үлгілерін пайдалану өте маңызды. Алайда, осы жаста тілді дамытудағы үлкен жетістіктерге қарамастан, балалар әлі күнге дейін тілдің грамматикалық құрылымын меңгере бермей-

1 кесте. Ақпараттақ-коммуникативтік технологияларды тиімді пайдалану жолдары

№	Ақпараттақ-коммуникативтік технологияларды тиімді пайдалану жолдары
1	Зияты зақымдалған балаларға ертегілерді анимация түрінде көрсетудің де оңтайлы. Себебі балаларымыз естіп қана қоймай, көру түйсігі арқылы қабылдау нәтижелі болады.
2	Балаларымызға тәрбиеші-педагогтар ертегілерді, батырлар жырын немесе лиро-эпостық жырларды анимациямен көрсетіп, өздері дыбыстап, болмаса балалардың өздеріне дыбыстауға мүмкіндік берседе, ақпарат жақсы меңгеріледі. Өйткені, бала өзін ертегідегі ханшайымдай, дастандағы батырдай сезініп, рөлге енеді.
3	Интер белсенді тақтадағы слайдтар арқылы да халық ауыз әдебиеті үлгілерін оқыту өте тиімді.
4	Балаларға аудио арқылы жаңылтпаштарды тыңдатқызып, қайталатуымызға болады. Балаларымыз тілі келмейтін дыбыстарды қайталау нәтижесінде дұрыс айтуға дағдыланады.
5	Төрт түлік малға байланысты бақташылық жырларын тыңдату негізінде мал шаруашылығымен таныстырамыз.
6	Музыка терапия кезінде де қазақ ауыз әдебиеті үлгілерін үйретуге болады. Ол үшін балаға сенсорлы бөлмеде халық әндерін немесе тұрмыс-салт жырларын жай әуезбен қоюға болады. Бала өзінің халық мұрасымен таныса отырып, жан дүниесін емдейді.
7	Зияты зақымдалған балаларға би терапиясын да пайдалану өте тиімді. Балаларға арналған халық әндерімен би терапиясын жүргізуге болады.
8	Балаларымызға арналған бөбек жырларын үйрету кезінде (санамақ, мазақтама, өтірік өлең) ойын технологиясын музыка терапиямен байланыстыра отырып пайдалансақ болады. Балалармен сергіту сәтінде қазақтың ұлттық ойындарының бірі «Ұшты-ұштыны» ойнатқызып, жеңілген балаға тақпақ немесе ән айтқызамыз.

ді, сондықтан олардың кейбір ерекшеліктерін сақтайды. Алайда, айтылу мен грамматикадағы кемшіліктер баланың басқа балалық шақтағы қателіктерін байқауға және түзетуге кедергі болмайды. Бұл тілдік дыбыстарды тыңдау баланың сөйлеу қабілетіне қарағанда әлдеқайда жоғары болатындығына байланысты. Ересектер балалармен сөйлесу кезінде өз тіліндегі дыбыстарды және сөздерді бұрмалаудан аулақ болу керек. Бұл балаларда дұрыс сөйлеуді қалыптастырудың ең маңызды шарты. Бала жас кезінде көптеген ұғымдар мен түсініктерді ұйымдастырылған іс-шараларда қазақтың халық ауыз әдебиетін оқып үйренеді. Ол күнделікті қолданыста көптеген нәрселердің сипаттамалары мен нақты мақсаттарын біледі: оларды тек бір-бірінен ажыратып қана қоймайды, сонымен қатар заттың түсін, түрін, көлемін атай алады, негізгі кеңістік пен уақыттық қатынастарды бағдарлайды. Ол санның алғашқы тұжырымдамасын құрайды. Содан кейін балада бағдар мен танымдық белсенділіктің айтарлықтай өзгеруіне сезімталдық дамиды.

Жоғарыда атап өткендей, халық ауыз әдебиеті бала өмірінде алар орны ерекше. Ал оны баланың бойына сіңіре білуі, біздің міндетіміз. Зияты зақымдалған балаларға ертегілерді оқытудың маңызы зор. Біз арнайы балабақшада мультимедиа, интербелсенді тақта, аудио, видео құрылғылары арқылы оқытудың аса тиімділігін байқадық (кесте 1).

Жоғарыдағы кестеден байқағанымыздай мультимедиялық технологияларды халық ауыз әдебиеті үлгілерін оқытуда пайдалану тиімді. Мектеп жасына дейінгі балаларға материалды меңгертуді жеңілдетіп, оң нәтиже-

сін көрсетіп отыр. Болашақ компьютерлік технологияларда. Міне, бүгінгі күннің өзінде компьютер адам өмірінің барлық аясында қолданылып, ажырамастай бөлігіне айналып жатыр. Бірақ та, АКТ-ды қолданудың қажеттілігіне қарамастан, сабақтың белсенді, шығармашылығы тек педагог ғана бола алады, ал компьютер тек оқытудың тиімді әдіс-тәсілдерін пайдалануды «қолдайды».

Сонымен қатар заманауи технологияларды пайдалану да өте тиімді. Мысалы, ынтымақтастық технологиясын пайдалансақ болады. Ертегілерді оқыған кезде, жұмбақ жасырған кезде қолданамыз. Ынтымақтастықта оқытудың басты идеясы – бір-бірін көмектесіп қана қоймай, бірге оқу, өзінің жетістері мен жолдастарының жетістіктерін ұғыну.

Ынтымақтастықта оқуды ұйымдастырудың бірнеше варианты бар. Шағын топтардың жұмысын ұйымдастырудың барлық нұсқасына тән негізгі идеялар – мақсаттар мен міндеттердің ортақтығы, сонымен бірге тең мүмкіндіктері. Әрине жаңашылдық әрқашанда дәстүрліктен бастау алады. Сол себепті де біз «Қуыршақ» театрын ұмытпауымыз қажет. Қуыршақтарымыз арқылы көптеген халық ауыз әдебиеті үлгілерін сахналап балаларымызға ұсына аламыз.

Инновациялық құбылыстар білім беру саласында өткен ғасырдың сексенінші жылдарында кеңінен тарала бастады. Әдетте инновация бірнеше өзекті мәселелердің түйіскен жерінде пайда болады да, берік түрде жаңа мақсатты шешуге бағытталады, педагогикалық құбылысты үздіксіз жаңғыртуға жетелейді. Масырова Р., Линчевская Т. «Жаңару» (новшество) дегенімізді былай деп түсіндіреді:

2 кесте. Халық ауыз әдебиеті үлгілерін оқыту барысында күтілетін нәтижелер

№	Халық ауыз әдебиеті үлгілерін оқыту барысында күтілетін нәтижелер
1	Сын тұрғысынан ойлауы дамиды
2	Өз халқының салт-дәстүрімен, әдет-ғұрпымен танысады
3	Қоршаған ортаға қызығушылығы оянады
4	Мағынаны ашуды (ажыратуды) үйренеді
5	Сөздік қоры дамиды
6	Дыбысты дұрыс айтуға дағдыланады

3 кесте. Халық ауыз әдебиеті үлгілерін пайдалану барысында біршама артықшылықтары

№	Халық ауыз әдебиеті үлгілерін пайдалану барысында біршама артықшылықтары
1	Білуге балалардың ынтасының артуы
2	Балалардың әрекеті мен дамуын объективті бақылауды ұйымдастыру
3	Дәстүрлі ойын әрекетіндегі сюжеттік толықтыруларды кеңейту
4	Өздерінің дидактикалық материалдарын тез құрастыру мүмкіндігі
5	Тілдің акустикалық құраушыларын визуаландыру
6	Вербальды емес тапсырмалар спектрін кеңейту
7	Балаларға байқатпай ойын әрекетінен оқу әрекетіне өту

«Жаңару – белгілі бір адам үшін әділ түрде жаңама, әлде ескіме оған байланысты емес, ашылған уақытынан бірінші қолданған уақытымен анықталатын жаңа идея [10].

Зияты зақымдалған балалармен топтық жұмыс жүргізу қиын. Алайда біз оларды топпен жұмыс жүргізуге, шешім қабылдауға және де дұрыс шешім қабылдауға үйретуіміз қажет. Осы мақсатымызға халық ауыз әдебиеті үлгілерін оқыту барысында қол жеткізуге болады.

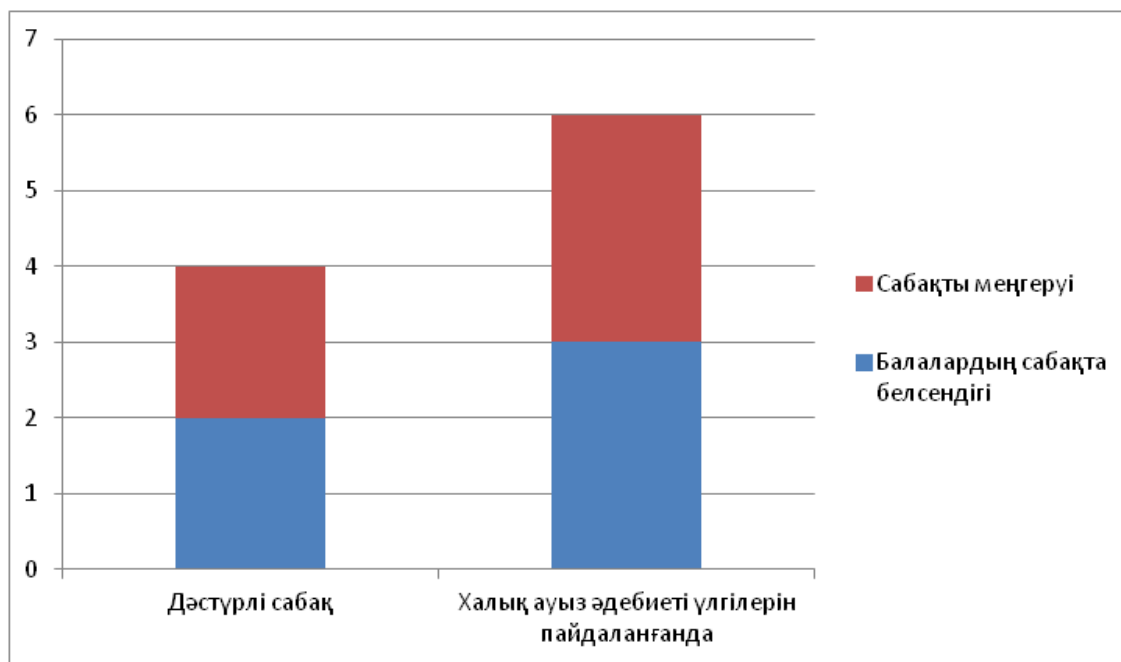
Халық ауыз әдебиеті біздің үлкен қазынамыз. Халық ауыз әдебиеті көптеген ғылымдармен тығыз байланысты. Біз балаларға халық

ауыз әдебиеті үлгілерін тиімді үйрету жолын қарыстырғанда нақтылай түстік.

Жұмыс жүргізу барысында зияты зақымдалған балаларға халық ауыз әдебиетін оқыту барысында төмендегідей нәтижелер қол жеткіздік (кесте 2).

Қазақ халық ауыз әдебиетін зияты зақымдалған балаларды оңтайлы оқыту және ұлттық негізде тәрбиелеу психологиялық – педагогикалық тәжірибеде жасалған жұмыстарда жан – жақты және бір қатар теориялық тұжырымдамалардың (ұлттық тәрбие, құрсақтық тәрбие, туылғаннан тәрбиелеу, ұлттық негізде тәрбиелеу және оқыту, қазақ

1-диаграмма. Халық ауыз әдебиеті үлгілерін пайдаланғандағы балалардың көрсеткіші.

халық ауыз әдебиетінің жанларын баланың байына сіңіруі, ішкі жан дүниесін тәрбиелеу, адамгершілік қасиетін, тұлға болып қалыптасуын, ата – бабаларымыздан келе жатқан ырымдар мен наным-сенімдер, және баланың жаны мен тәнін тәрбиелеу т.б) қалыптасқандығын көрсетті (кесте 3).

Жоғарыдағы мәліметтерді сүйене отырып, балаларымыздың сабақ барысында халық ауыз әдебиетінің үлгілері пайдалану арқылы оқуға қызығушылығын артып, белсенділік танытқанын байқасақ болады. Және де сабақ материалын жақсы меңгереді. Ерекше білімді қажет ететін балаларымызға халық ауыз әдебиетінің үлгілері арқылы тілін жаттықтырып, ой-өрісін дамытуға зор септігін тигізеді.

Қазақтың халық ауыз әдебиетімен танысу, ең алдымен оның сезімталдығының тез дамуына, көрнекі-тиімді ойлаудың қалыптасуына ықпал етеді. Баланың ересектермен қарым-қатынаста белсенді түрде танытатын танымдық қызығушылығы, сондай-ақ бастапқы ерік қасиеттері (нәтижеге ұмтылу) айқын көрінеді.

Қорытынды

Қорыта келгенде, зияты зақымдалған балалардың танымдық іс-әрекеттің дамуына әсер ететін факторларға мыналар жатады: қазақтың халық шығармашылығы, баланың сыртқы ортасын ұйымдастыру, ересектермен қарым-қатынас жасау арқылы баланың сенсорлық тәжірибесін кеңейту; материал-

дық-кеңістіктік орта - бұл баланың ақыл-ойының қалыптасу процесіне, оның ішінде танымдық әрекеттің ажырамас қасиеті ретінде дамуына белсенді ықпал ететін тиімді тәрбие құралы. Баланың даму процесі және оны құратын жасанды орта мектеп жасына дейінгі балаларға арналған ойын-сауық орталығы.

Қазақстан Республикасы «Білім туралы» Заңының 8-бабында «Білім беру жүйесінің басты міндеттерінің бірі – оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу», - делінген. Яғни, әдіскер-педагогтардың басты міндеті сапалы білім беру болып табылады [11].

Қазақтың халық ауыз әдебиеті арқылы зияты зақымдалған балалардың танымдық іс-әрекетін дамытудың ұйымдастырушылық-педагогикалық шарттары тұрғысынан дамытушы, мәдени-танымдық білім беру ортасын құру; баланың жеке білім беру траекториясын жүзеге асыру; ана мен бала арасындағы шығармашылық өзара іс-қимыл және өзара әрекеттесу; мұғалім-бала-ата-ана арасындағы шығармашылық өзара іс-қимыл және өзара әрекет және тағыда басқалары болып табылады. Зияты зақымдалған балалардың танымдық іс-әрекетін қазақтың халық ауыз әдебиеті арқылы дамыту моделін практикалық іске асыру барысында осы педагогикалық шарттар негізінде құрылды (қамту мұғалімдерге, балаларға, ата-аналарға арналған аймақтарда) дамыған.

Әдебиеттер тізімі

1. Кайбулдаева Г. А. История развития системы духовно-нравственного (гуманного) воспитания в национальных детских садах (на материале 1960-1990 гг. Южного региона Казахстана): дис..... канд.пед. наук. – Алматы, 1990. – 128 с.
2. Аль-Фараби. Избранные трактаты. «О причинах сновидений». – Алматы: «Ғылым», 1994. – 236 с.
3. Сорокова М.Г. Система Монтессори в парадигме реформаторской педагогики: автореф. ...док. пед. наук: 13.00.01. – М., 2004 – 20 с.
4. Бупебаева Р.Т. Формирование готовности будущих педагогов дошкольных учреждений к умственному воспитанию детей: дис..... канд.пед.наук. – Караганда, 2000. – 132 с.
5. Жұмабаев М. Жазылашық оқу құралдары һәм мектебіміз // Қазақстан мектебі. – 1993. – № 2. – Б. 73-75.
6. Белгібаева Г.Қ. Болашақ мамандарды мектеп жасына дейінгі балаларға халық ауыз әдебиеті арқылы патриоттық тәрбие беруге даярлау: пед. ғыл. канд. .... дис. – Қарағанды, 2006. – 132 с.

7. Таубаева Ғ.З. Мектепалды дайындығында оқу-тәрбие үрдісінде балалар әдебиетін пайдалану: пед. ғыл. канд..... дис. – Алматы: Қыз.Мем.пед.инст., 2005. – 128 б.
8. Әбілқасымова А.Е.Математиканы оқытудың теориясы мен әдістемесі: оқу құралы. – Алматы : Білім, 1998. – 208 с.
9. Ауталипова У.И. Мектепке дейінгі жастағы балалардың отбасындағы өзара қарым-қатынастарының психологиялық-педагогикалық негіздері: пед. ғыл. канд..... дис. – Алматы, 1999. – 132 б.
10. Бөрібекова Ф.Б., Жанатбекова Н.Ж. Қазіргі заманғы педагогикалық технологиялар: Оқулық. – Алматы: 2014. – 360 бет.
11. ҚР «Білім туралы» Заңы. – Астана, 1997.

Г.Т. Танабаева, А.Р. Боранбаева

Южно-Казахстанский государственный педагогический университет, Шымкент, Казахстан

Важность обучения детей с нарушениями интеллекте через образцы устного народного творчества

Аннотация. в статье освещается важность обучения образцов устного народного творчества детям с нарушениями интеллекта. Говоря о месте устного народного творчества в жизни детей, известно, что оно влияет на развитие мышления, словарный запас, настроение в процессе обучения детей с нарушениями интеллекта. Мы постарались подробно осветить этот вопрос в статье. Мы должны сформировать у особых детей первое представление о устном народном творчестве и воспитывать в этих детях любовь к Родине.

Особенности педагогической классификации, влияющие на детей с нарушениями интеллекта казахского устного народного творчества и т.д. В зависимости от выбора музыкальных инструментов выбираются с учетом особенностей слуха ребенка, развития слухового внимания, эмоционального восприятия, положительного слуха, внимания, памяти, танцевальных навыков и т.д.

Учитывая возрастные особенности ребенка, мы постарались определить роль взрослых в руководстве, организации и тем самым способствовать развитию ребенка.

Создание развивающей, культурно-познавательной образовательной среды с точки зрения организационно-педагогических условий развития познавательной деятельности детей с нарушениями интеллекта через казахскую устную литературу; реализация индивидуальной образовательной траектории ребенка; творческое взаимодействие и взаимодействие между матерью и ребенком; творческое взаимодействие и взаимодействие между учителем-ребенком-родителем и другие.

Ключевые слова: Дети с поражением интеллекта, устное народное творчество, сказки, дети дошкольного возраста, педагогика, национальные чувства, обучение, методы, информационные коммуникативные технологии, национальные игры.

G.T. Tanabayeva, A.R. Boranbayeva

South Kazakhstan State Pedagogical University, Shymkent, Kazakhstan

The importance of teaching children with intellectual disabilities through samples of oral folk art

Abstract. The article highlights the importance of teaching samples of oral folk art to children with intellectual disabilities. Speaking about the place of oral folk art in children's lives, it is known that it affects the development of thinking, vocabulary, mood in the process of teaching children with intellectual disabilities. We have tried to cover this issue in detail in the article. We must form the first idea of oral folk art in special children and bring up in these children the love of the Motherland.

Features of pedagogical classification affecting children with intellectual disabilities of Kazakh oral folk art, etc. Depending on the choice of musical instruments, they are selected taking into account the peculiarities of the child's hearing, the development of auditory attention, emotional perception, positive hearing, attention, memory, dance skills, etc. Taking into account the age characteristics of the child, we tried to determine the role of adults in leadership, organization and thereby contribute to the development of the child.

Creation of a developing, cultural and cognitive educational environment from the point of view of organizational and pedagogical conditions for the development of cognitive activity of children with intellectual disabilities through Kazakh oral literature; implementation of the child's individual educational trajectory; creative interaction and interaction between mother and child; creative interaction and interaction between teacher-child-parent and others.

Keywords: Children with intellectual disabilities, oral folk art, fairy tales, preschool children, pedagogy, national feelings, teaching, methods, information and communication technologies, national games.

References

1. Kaibuldayev G. A. Istorija razvitija sistemy duhovno-nravstvennogo (gumannogo) vospitaniya v nacional'nyh detskih sadah (na materiale 1960-1990 gg. Juzhnogo regiona Kazahstana): dis. kand.ped.nauk [History of the development of the system of spiritual (humane) education in the national kindergartens (based on the material of 1960-1990 in the southern region of Kazakhstan): diss. Candidate of Pedagogical Sciences] (Almaty, 1990, 128 p.), [in Russian].
2. Al'-Farabi. Izbrannye traktaty. «O prichinah snovidenij». [Al-Farabi. Favorite treatises. «On the causes of dreams»]. (Almaty, «Science», 1994, 236 p.), [in Russian].
3. Sorokova M.G. Sistema Montessori v paradigme reformatorskoj pedagogiki: avtoref. ...dok.ped. nauk: [The Montessori system in the paradigm of reformist pedagogy: author's ref. ... Dok.ped. Science: 13.00.01.] (M., 2004, 20 p.), [in Russian].
4. Bupebaeva RT Formation of readiness of future teachers of preschool education for mental education of children: diss. ... Candidate of Pedagogical Sciences [Formirovanie gotovnosti budushhih pedagogov doshkol'nyhuchrezhdenii k umstvennomu vospitaniju detej:dis. kand.ped.nauk.]. (Karaganda, 2000, 132 p.), [in Russian].
5. Zhumabayev M. Zhazylashyq oqu quraldary ham mektebimiz. Qazaqstan mektebi. [Writing tools Our school. Kazakhstan school]. 1993. No. 2. P. 73-75, [in Kazakh].
6. Belgibayeva G.K. Bolashaq mamandardy mektep zhasyna dejingi balalarqa halyq auyz adebiyeti arkyly patriottыq tәrbie beruge dajarlau:ped. ғыl. kand. dis [Preparation of future professionals for patriotic education of preschool children through folklore: ped. science candid. dis.] (Karaganda, 2006, 132 p.), [in Kazakh].
7. Taubaeva G.Z. Mektepaldy dajyndyrynda oqu-tәrbie yrdisinde balalar adebietin pajdalanu: ped. ғыl. kand. dis. [Use of children's literature in the educational process in preschool education: ped. science candid. ... dis.], (Almaty, Kyz.Mem.ped.inst., 2005, 128 p.), [in Kazakh].
8. Abylkasymova A.E. Matematikany oqytudы teorijasy men әdistemesi: oqu quraly [Theory and methods of teaching mathematics: textbook]. (Almaty, Bilim, 1998, 208 p.), [in Kazakh].
9. Autilipova U.I. Psychological and pedagogical bases of family relationships of preschool children: ped. science candid. .... dis. (Almaty, 1999, 132 p.), [in Kazakh].
10. Boribekova F.B., Zhanatbekova N.Zh. Qazirgi zamanry pedagogikalыq tehnologijalar: Oqulыq [Modern pedagogical technologies: Textbook]. (Almaty, 2014, 360 p.), [in Kazakh].
11. KR «Bilim turaly» Zany [The Law of the Republic of Kazakhstan «On Education»]. Astana, 1997, [in Kazakh].

Сведения об авторах:

Танабаева Г.Т. – к.ф.н. кафедры дошкольного и специального образования, Южно-Казахстанский государственный педагогический университет, ул. А.Байтурсынова 13, Шымкент, Казахстан.

Боранбаева А.Р. – доктор философии (PhD), и.о. доцент кафедры дошкольного и специального образования, Южно-Казахстанский государственный педагогический университет, ул. А.Байтурсынова 13, Шымкент, Казахстан.

Tanabayeva G.T. – Ph.D. of the Department of Preschool and Special Education, South Kazakhstan State Pedagogical University, 13 A.Baitursynova str., Shymkent, Kazakhstan.

Boranbayeva A.R. – Doctor of Philosophy (Ph.D.), Acting Associate Professor of the Department of Preschool and Special Education, South Kazakhstan State Pedagogical University, 13 A.Baitursynova str., Shymkent, Kazakhstan.

А.С. Таурбекова¹
Н.К. Толегенова²

¹ Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған, Қазақстан
² “Zerde.Didakt” ЖШС, Талдықорған, Қазақстан
(E-mail: ¹taurbekova71@mail.ru, ²zerde.tk@bk.ru)

Бастауыш сыныптардағы гуманитарлық пәндерге бағытталған жаңашыл тәсілдерді оқу үрдісіне енгізу

Аңдатпа. Мақалада гуманитарлық пәндерді оқытуда болашақ бастауыш сынып мұғалімдері оқушыларды сауатты оқуға үйретудің әдіс-тәсілдері сипатталған.

Дамыған 30 елдің қатарына ену мақсатында білім саласында түбегейлі реформалар жүргізілуде. Осыған байланысты мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылық деңгейін анықтайтын бірқатар халықаралық зерттеулерге қатысады.

Жақында PISA (2020) және PIRLS (2016) зерттеулері қазақстандық мектеп оқушылары мәтінмен жұмыс жасауда шетелдік құрдастарынан әлдеқайда артта қалғанын көрсетті. Бұл біздің студенттерде оқу дағдылары мен дағдылары жеткіліксіз дамығанын білдіреді. PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) бағдарламасы бастауыш сынып оқушыларына арналғандықтан, оны толығырақ қарастырайық. Осындай халықаралық зерттеулермен үйлесімді болу үшін болашақ бастауыш сынып мұғалімдері гуманитарлық пәндерді оқытуда мәтінмен жұмыс істеудің тиімді әдістерін меңгеруі керек.

Оқушыларды өмір бойы білім алуға бастауыш сыныптан бастап дайындау керек. Қазіргі ақпарат ғасырында студенттердің ақпаратты сұрыптап, қажеттісін алуы, білімін жетілдіруі маңызды. Ол үшін болашақ бастауыш сынып мұғалімінің кәсіби құзыреттілігін арттырып, оқу процесінде оқушыларды мәтінмен жұмыс істеуге үйрету қажеттілігі айтылады.

Авторлар жүргізген зерттеу негізінде мектеп оқушыларының мәтінмен жұмыс істеу қабілеті әлі толық қалыптаспағаны анықтаған.

Түйін сөздер: оқу сауаттылығы; функционалдық сауаттылық; мәтіндерді оқу; болашақ бастауыш сынып мұғалімі; гуманитарлық цикл пәндері; PIRLS.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-14-4-290-298>

Кіріспе

Қазақстан дамыған елдердің алдыңғы қатарына кіру мақсатында білім беру саласында түбегейлі реформалар жүргізуде. Осыған байланысты, соңғы жылдары еліміз мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылық деңгейін анықтайтын PISA, TIMSS, PIRLS сияқты білім саласындағы халықаралық зерттеулерге қатыса бастады.

PISA (2020) мен PIRLS (2016) жүргізген соңғы зерттеулер көрсеткендей, қазақстандық оқушылар жазба жұмыстарынан шетелдік құрдастарынан едәуір артта қалды. Бұл біздің оқушылардың оқу дағдыларының жеткіліксіз екендігін білдіреді. PIRLS (Progress in International Reading Literacy Research) бағдарламасы бастауыш сынып оқушыларына арналғандықтан, соны толығырақ қарастырайық. Мұндай халықаралық зерттеулерге сәйкес

келу үшін бастауыш сынып мұғалімдері гуманитарлық пәндерді оқытуда мәтін құрудың тиімді әдістерін меңгеруі тиіс.

«Функционалдық сауаттылық» ұғымына қатысты мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту жөніндегі 2012-2016 жылдарға арналған ұлттық іс-қимыл [1], Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын [2], пәндік сауаттылық, функционалдық сауаттылық, оқытудың түпкі нәтижесі ретінде оқушылардың игерген құзыреттіліктеріне байланысты В. В. Давыдов, А. А. Леонтьев, Д. Б. Эльконин, В. А. Болотов, О. Е. Лебедев, И. А. Зимняя, А. К. Маркова, С. Г. Молчанов, Г. К. Селевко, В. В. Сериков, В. А. Сластенин, А. В. Хуторской, М. Ж. Жадрин, С. Д. Мұқанова, И. И. Бим, Ф. Ш. Оразбаева, Е. И. Пассов, В. Л. Ляховицкий, Н. Сауранбаев, С. Кеңесбаев, С. Жиенбаев, Т. Ахметов, Ғ. Беғалиев, А. Айдаров, Ж. Д. Адамбаева, Б. Б. Құлмағамбетова, К. Ы. Сариева, М. М. Артықовалар сияқты ғалымдар жүргізген зерттеулерді қарастыра келе, бүгінгі таңда отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектерінде «функционалдық сауаттылық» ұғымын қолдануда бірізділік жоқ екені байқалады [3, 66 б.]

Мысалы, М. А. Холодная «функционалдық сауаттылық» пен «түйінді құзыреттілік» ұғымдарын білім алуды жалғастыру үшін оқушы игеруі тиіс сапалық қасиеттер ретінде қарастырса, ал басқа зерттеушілердің ғылыми еңбектерінде «сауаттылық» ұғымы белгілі бір деңгейде тілдің грамматикалық нормаларына сай, оқу, дұрыс жаза алу дағдыларын игеру екендігі айтылады.

Авторлар жүргізген зерттеудің нәтижесінде офлайн форматында оқыған оқушылардың мәтінмен жұмыс жасай алу қабілеттерінің толыққанды қалыптаспағандығы анықталды. Сондай-ақ, авторлардың қатысуымен, оқушылар онлайн оқу форматына көшкен кезде де оқушылардың оқу сауаттылықтарын қалыптастыруға байланысты жұмыстар атқарылды. Зерттеу нәтижесінде мәтінмен жұмыстарды орындауда оқушылардың 36%-да ғана өзбетімен жұмыс жасау қабілеті қалыптасқандығын, ал 64% ата-анасының көмегіне сүйе-

нетіндіктері анықталды. Бұл – оқушылардың әлі де болса мәтінмен жұмыс жасау дағдылары толық қалыптаспағандығының айғағы. Осы сыныптардың мұғалімдеріне келесі оқу жылына ұсыныстар берілді. Олар төртінші сыныптың барысында қандай мәселелерге назар аударулары керектігі және PIRLS бойынша жоғары нәтиже көрсету үшін қандай жұмыстар жасау қажеттігі белгіленді.

Оқу, түсіну, қолдану. Негізін бастауыш мектептен алып, кейіннен жоғарғы сыныптарда жалғасын табатын бұл дағдылар көптеген жылдар бойы біздің еліміздің ғана емес, бүкіл дүниежүзі ұстаздарының назарынан түспей келе жатқан көкейтесті мәселе. Адамзаттың білім көкжиегі кеңейіп, өркениет дамыған сайын, оқу дағдыларының өзектілігі жылдан-жылға арта түсуде. Өйткені бұл – білім алудың, қала берді ғылымның өзегі, іргетасы, адами капиталдың бір өлшемі.

Бастауыш білім беру кезеңіндегі оқу сауаттылығының жай-күйін анықтап, даму үдерістерін талдайтын PIRLS халықаралық зерттеуінің соңғы өткен сынағына Қазақстан тек 2016 жылы ғана, алғаш рет, қатыса алды. Бес жылда бір рет әлемнің 4-сынып оқушыларының арасында өткізілетін осы емтиханда 50 мемлекеттен барлығы 250 мың бала тест тапсырды. Зерттеуге республикамыздың әртүрлі облысында орналасқан 172 мектептің оқушылары сынға түсіп, нәтижесінде еліміз 27-орынды иеленді. Өзге елдермен қатар бір сапта тұрған еліміздің адами капиталының сапасы осы. Бұл – төмен көрсеткіш және оқушылармен қатар, ұстаздарға да берілген баға!

Осыған орай оқушылардың оқу сауаттылығын арттыру үшін зерттеу жұмысы жүргізілді. Зерттеудің мақсаты – оқу сауаттылығын арттыруда не істеу керектігін анықтау.

Мәтінді оқу және түсіну сапасын бағалайтын PIRLS зерттеуі оқушылардың сабақта және сабақтан тыс кезде қолданатын оқудың екі түрін қарастырады – әдеби тәжірибе жинақтау мақсатында оқу және ақпаратты меңгеру мен қолдану мақсатында оқу. Мәтіндерді оқу барысында оқушылар оқу дағдыларын бағалайтын, төрт топқа бөлінген, мынандай ерекше тапсырмаларды орындайды: нақты

берілген ақпаратты табу; тұжырымдарды қорытындылау; ақпаратты интерпретациялау және жинақтау; мәтін мазмұнын, тілдік ерекшеліктер мен құрылымын талдау және бағалау.

Зерттеу болжамы (мәселенің тұжырымы). Егер, мұғалім бастауыш білім беру кезеңіндегі педагогикалық үдерісті ұйымдастыру мен өткізу барысында оқушылардың оқу сауатылығын қалыптастыруда кездесетін мәселелермен таныс болса және де оқу сауаттылықты қалыптастыратын тиімді әдістер мен жаңашыл тәсілдерді меңгерген болса, онда, бастауыш сынып оқушылары сыныптың деңгейіне қарай мәтіндерді саналы оқуға машықтанады және бейімделеді, яғни бұл, бастауыш сынып оқушыларына қойылатын оқу сауаттылық талаптарының дидактикалық заңдылыққа үйлесімді жүзеге асырылуы болып табылады және жоғары сыныптарда әдеби шығармаларды өзбетінше оқуға төселеді және гуманитарлық бағыттағы пәндердің мән-мазмұнын жете түсініп, талдаулар жасай алу қаблеттерінің артуына, функционалдық сауаттылықтарының берік болуына негіз болады.

Зерттеу мақсаты – болашақ бастауыш сынып мұғалімдерін оқушылардың оқу сауаттылығын қалыптастыруда кездесетін мәселелермен және тиімді әдіс-тәсілдермен таныстыру, тәжірибеде тексеру.

Зерттеу тарихы. «Оқу сауаттылығы» термині халықаралық тестілеу контекстінде 1991 жылдан бастап, ал отандық педагогикада 2016 жылы еліміз PIRLS зерттеуіне 2016 жылы алғаш рет қатысқан кезден бері пайда болды.

Зерттеу әдістері

Зерттеуде мынандай теориялық әдістер қолданылды:

- эмпирикалық әдістер;
- білім беру жүйесін реттейтін Қазақстан Республикасының нормативтік-құқықтық ереже актілерін білім беру мазмұнының әлеуметтік тапсырыс талаптарына сәйкестігін анықтау мақсатында талдау;
- зерттеудің терминологиялық аппараттын сипаттайтын социологиялық және пси-

хологиялық-педагогикалық әдебиеттерді концептуалды және терминологиялық талдау;

– жаңартылған білім мазмұнындағы кәсіби-педагогикалық іс-әрекеттің компоненттік құрамын, ұйымдастыру әдістері мен өзара байланысын анықтауға мүмкіндік беретін құрылымдық-функционалдық талдау.

Бастауыш сыныптардағы гуманитарлық пәндерге бағытталған жаңашыл тәсілдерді оқу үрдісіне енгізу жолдарын анықтау үшін педагогикалық тәжірибенің озық үлгілері мен қолданылған жаңашыл әдіс-тәсілдерді педагогикалық үдерісте пайдалану жолдары талқыланды.

Талдау

Оқушылардың оқу біліктілігі мен дағдыларының деңгейін анықтайтын PISA және PIRLS сияқты халықаралық зерттеулер болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің кәсіби құзыреттіліктерінің қалыптасуына ерекше мән беру керектігін айқындап отыр. Осындай халықаралық зерттеу талаптарына сай болу үшін болашақ бастауыш сынып мұғалімдері гуманитарлық цикл пәндерін оқытуда мәтінмен жұмыс жасаудың тиімді әдіс-тәсілдерін игеруі тиіс.

Сапалы білім беруге қол жеткізу үшін елімізде әртүрлі жүйелі жұмыс жүргізіліп жатыр. Солардың ішінде халықаралық зерттеулерге қатысудың маңызы ерекше. Бұл ұйымдар әлемдік деңгейде білім саясаттарын жасап, білім беру жүйелерінің сапасын бағалау арқылы мемлекеттердің экономикалық тартымдылығын арттырып, оларды өзара салыстыруға мүмкіндік алды. Аталмыш ұйымдардың ұсыныстарын қабылдау немесе қабылдамау әр елдің өз еншісінде болғанымен, олар жекелеген елдердің білім беру жүйелерінде орын алып жатқан реформаларға тікелей ықпал етуде.

PIRLS дегеніміз – мәтінді оқу мен түсіну сапасын зерттеу. Зерттеу барысында оқушылардың сабақта және сабақтан тыс кезде қолданылатын оқудың екі түрі зерттеледі:

1. Әдеби тәжірибе жинақтау мақсатында оқу.

2. Ақпаратты меңгеру мен қолдау мақсатында оқу.

Ақпараттық және әдеби мәтіндерді оқу барысында оқушылар оқу дағдыларын бағалайтын төрт топқа бөлінген ерекше тапсырмаларды орындайды.

PIRLS халықаралық зертеу болғандықтан, осы мәселеге байланысты көптеген ғалымдар оқушылардың оқу сауаттылығын қалыптастыру үшін мұғалімдердің кәсіби құзыреттіліктерін қалыптастыру керектігі жөнінде жазған. PIRLS зерттеуінің мақсаты әртүрлі әлем елдерінің бастауыш сыныптарының мәтінді түсіну деңгейлерін сәйкестендіру және ұлттық білім жүйесінің оқу сауаттылығын ашудағы ерекшеліктерін анықтау болып табылады. [3, 5-б]. Ол, сондай-ақ, мұғалімдерді, жаңашылдықты және дұрыс білім саясатын бағалайды. «Алдыңғы қатарлы дамыған білім беру жүйелерінің тәжірибелеріне сүйенсек, аталмыш елдерде ұстаздардың көшбасшылық әлеуетін, олардың өздерінің кәсіби әрекеттеріне деген сенімдерін және кәсібилігін арттыруға баса назар аударатындығын көруге болады» [4, 43-б].

Оң нәтижеге қол жеткізген мұғалімдерді зерттеу барысында оларда оқу сауаттылықты қалыптастыратын әдістер жүйесі мен мықты білімдері бар екендігі анықталды. «Оқу сауаттылығы дегеніміз – қоғам қажет ететін және/немесе қоғам бағалайтын жазу тілі формаларын түсіну және қолдана білу қабілеті. Оқырмандар мәтіндердің мағынасын әртүрлі формада құра алады. Олар үйрену үшін де, мектептегі және күнделікті өмірдегі оқырмандар қоғамдастығына қатысу үшін де және ләззат алу үшін де оқиды.» [5 12 б].

Білім беру саласында қол жеткізілген бүкіләлемдік бітімнің мәні оқушылар үшін білімнің де, дағдылардың да тең дәрежеде маңызды екендігіне саяды. Заманауи тәсілдің ең негізгі ерекшелігі оқушылардың алған білімдерін жай ғана иеленіп қоймай, оларды орынды жерде қолдана білуіне басты назар аудару болып табылады, ал ХХІ ғасырда талап етілетін дағдылардың мәні дәл осында. Сондай-ақ, өскелең ұрпақ қазіргі ақпараттық заманға бейім болуы үшін олардың функционалдық сауаттылығына зор көңіл бөлу қажет-

тігі басты назарда болуы тиіс. Еліміз білім беру жүйесінің алдына оң нәтижеге бағытталған білім моделін жасауды және оны халықаралық білім беру кеңістігіне интеграциялау мақсатын қойды. Демек, оқушыларды еңбектің қай саласында болмасын, әсіресе білім алуға тек ақпарат жиынтығын меңгертумен шектелмей, іс-әрекетін өздігінен тиімді ұйымдастыра отырып, ізденушілік пен шығармашыл (креативті) бағыт ұстанатын, сол тұрғыда өз болмысын дамыта алатын құзырлы маман болуға даярлау қажет. Оқушылардың болмысын қалыптастыратын адам болашақ бастауыш сынып мұғалімі болғандықтан, ең бастысы, олардың педагогикалық әлеуетіндегі кәсіби құзыреттілігін арттыру арқылы оқушылардың оқу сауаттылығын дамытуды қолға алу керек. Ол үшін ЖОО-дағы болашақ бастауыш сынып мұғалімдері мен мектепте жұмыс жасап жатқан бастауыш сынып мұғалімдерінің гуманитарлық бағыттағы пәндерінде оқушылардың оқу сауаттылығын арттыру барысындағы іс-әрекеттерін зерттеп, аталмыш мәселені шешу жолында атқарылуға тиісті жұмыстарды анықтау қажет.

Білім саласындағы енгізіліп жатқан реформалар өзімен бірге жаңа әдістер мен тәсілдерді алып келді. Осы әдіс-тәсілдерді үнемі жетілдіріп, заман талабына сай бейімдеу қажет.

Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің және мектептегі бастауыш сынып мұғалімдерінің оқушыларда оқу сауаттылықты қалыптастыра алу қабілеттерін анықтау мақсатында SWOT-талдау жасалды. Бұл талдау болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің мықты және әлсіз жақтарын, мүмкіндіктері мен қауіптерін анықтап, оқушылардың оқу сауаттылықтарын қалыптастыру барысында өз мүмкіндіктері мен мықты жақтарын пайдалануға, қауіптер мен әлсіз жақтарын азайту стратегиясын жасауға көмектеседі. Ең бастысы, болашақ бастауыш сынып мұғалімдері өз әрекеттерін моделдеуге үйренсе, жаңа технология мүмкіндіктерін пайдаланып, жұмыстарын сапалы жүргізетін болады.

Зерттеу барысында эмпирикалық әдістер де қолданылды. Олар арқылы білім беру мекемелеріндегі оқушылардың оқу сауаттылықта-

рының қалыптасу деңгейі туралы ақпарат алып, болашақ бастауыш сынып мұғалімдерін даярлауда нені ескеру керектігі зерттелді. Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінен және мектептегі бастауыш сынып мұғалімдерінен сауалнама алынып, мұғалімнің іс-әрекетінде қандай мәселені шешу керектігі анықталды. Мұғалімдердің кәсіби құзыреттілігін үнемі жетілдіріп отыру қажеттігі, үздіксіз білім алуға ынталандыру керектігі көрінді.

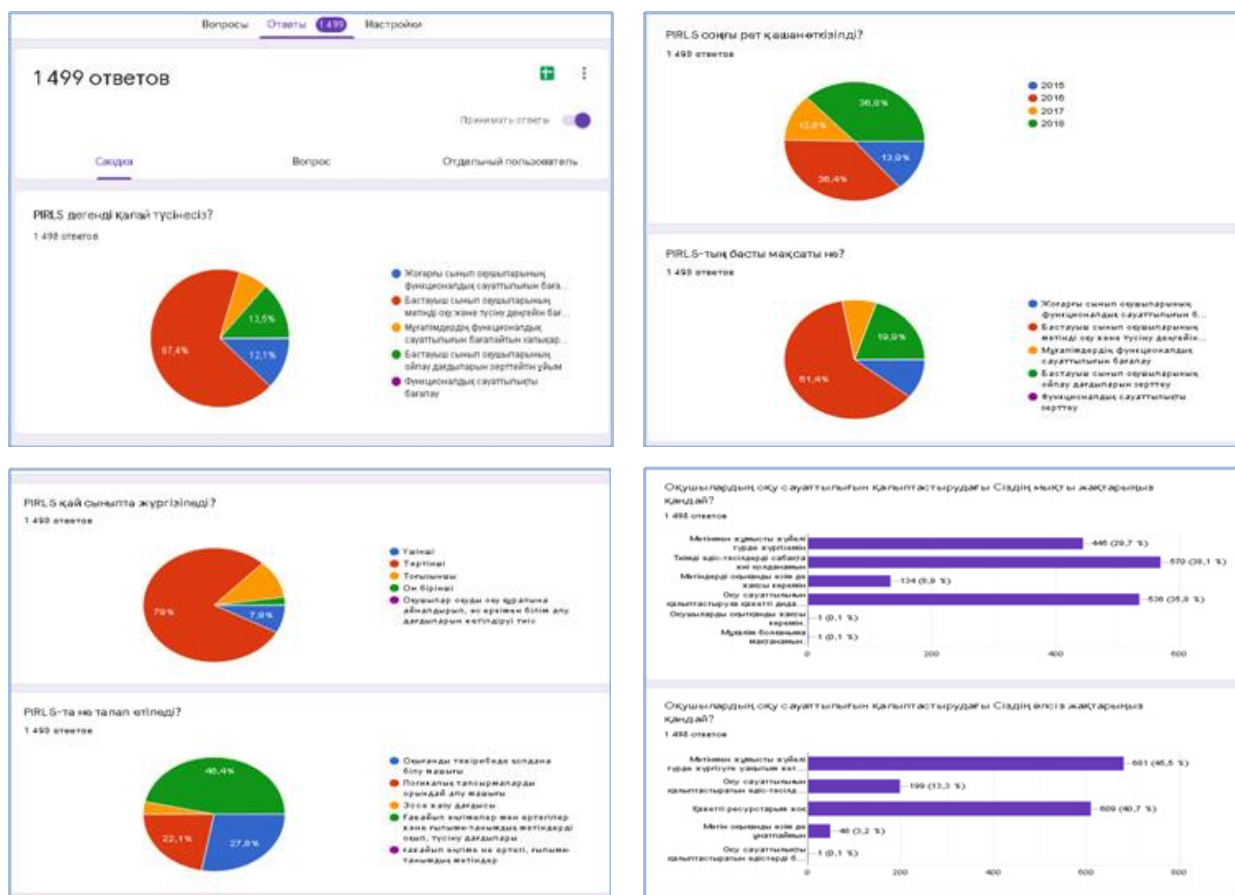
Сауалнама нәтижелерін статистикалық талдау әдістері арқылы сараптамадан өткізіп, мұғалімдердің кәсіби құзыреттіліктерінің деңгейін анықтау мүмкін болды. Зерттеу барысында жоғарыда сипаттамасы берілген әдістер қолданылды. Зерттеу жұмысына Алматы облысының және Алматы қаласының бастауыш сынып мұғалімдері мен Жетісу университетінің білімгерлері қатысты.

Зерттеу жұмысы университеттегі «Жаңартылған білім беру мазмұнына бейімделген

болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің кәсіби құзыреттіліктерін қалыптастыру» тақырыбындағы гранттық жоба аясында Алматы облыстық әдістемелік кабинеттегі «Жаңартылған білім беру мазмұны» бөлімі мен Zerde.Didakt компаниясының көмегімен ұйымдастырылды. Зерттеуге 1499 адам, оның ішінде Алматы облысының бастауыш сынып мұғалімдері және Жетісу университетінен студенттері қатысты. Зерттеудің басты мақсаты бастауыш сынып мұғалімдерінің PIRLS туралы не білетіндерін анықтау, оқушылардың оқу сауаттылықтарын қандай әдістер арқылы жүзеге асыруға болатындығын және мәтінмен жұмыс жасау жұмыстарының қалай жүзеге асырылатындықтарын анықтау болған.

Зерттеу жұмысының нәтижесінде (1-сурет) бастауыш сынып мұғалімдерінің PIRLS туралы әлі де толық білмейтіндігі және де мәтінмен жұмыс жасау әдістерін толық игермегендіктері анықталды.

1 Сурет. Зерттеу жұмысының нәтижесі

PIRLS халықаралық зерттеуі жайында мұғалімдердің 34% мүлде білмейтіндігі анықталды. «PIRLS соңғы рет қашан өткізілді?» деген сауалға мұғалімдердің 88%, «PIRLS-тың басты мақсаты не?» деген сұраққа 39%, ал «PIRLS-та не талап етіледі?» деген сауалға 54% қате жауап берді.

SWOT-талдаудағы «Оқушылардың оқу сауаттылығын қалыптастырудағы сіздің мықты жақтарыңыз қандай?», «Оқушылардың оқу сауаттылығын қалыптастырудағы сіздің әлсіз жақтарыңыз қандай?» деген сауалдарға мұғалімдер өздерінің мықты және әлсіз жақтарын көрсетті.

«PIRLS халықаралық деңгейде оқушылардың оқудағы ілгерілеуін бақылайды және әу бастан болашақтағы өзгерістерді бағалау үшін әзірленген» [6,166].

Осы зерттеудің нәтижесі сараланғаннан кейін, анықталған олқылықтардың орнын толықтыру үшін облыстық деңгейде вебинар ұйымдастырылып, бастауыш сынып мұғалімдерімен оқушылардың оқу сауаттылығын арттырудағы тиімді әдістер талқыланды. Нәтижесінде, бастауыш сынып мұғалімдері мәтінмен жұмыс жасау бойынша тиімді әдістер мен қажетті және тиісті ресурстар қорын педагогикалық тәжірибеде пайдаланып, оқушылардың оқу сауаттылықтарын қалыптастыру мүмкіндіктерімен танысып, жұмыстарының озық және кем тұстарын анықтай алды.

Осындай зерттеулер арқылы білімді ұстаздар санын арттырып, жалпы, еліміздің дамуына әсер етуге болады. Сол себепті, ең бірінші, бастауыш сынып мұғалімдерінің білімдерін жетілдіріп, оқушылардың оқу сауаттылықтарын арттыруға байланысты жүйелі жұмыс жүргізу керек. Осыған орай, облыстық әдістемелік кабинет облыстың бастауыш сынып мұғалімдерінің білімдерін жетілдіруге байланысты жүйелі жұмыс жүргізу ісін пысықтай түсті.

Зерттеу барысында Алматы облысының мектептерінің қатысуымен вебинар ұйымдастырылып, мұғалімдерге оқушылардың оқу сауаттылықтарын қалыптастыруға байланысты әдістемелік көмек көрсету мәселесі

талқыланды. Зерттеудің нәтижесін ескеріп, университеттегі болашақ бастауыш сынып мұғалімдерін дайындау барысында гуманитарлық бағыттағы пәндерді тереңдете оқыту мәселесі білім беру мазмұнына енгізіліп, оқу бағдарламасы әзірленді.

Осы зерттеудің аясында, ұстаздар халықаралық зерттеулердің маңыздылығын түсіне бермей жататындығы байқалды. Мұғалімдер әлі де қағазбастылықтан арыла алмай, көп жағдайда мұндай жұмыстарды үстірт істеп жатады. «Өмір бойы білім алу» қағидасын жүйелі қолға алу керектігі тағы бір мәрте нақтылана түсті. Білім саласында жүріп жатқан реформалардың дұрыс жүзеге асыруы мұғалім тұлғасына тікелей байланысты. Сондықтан, ең алдымен, мұғалімнің кәсіби құзыреттіліктерін артыру мәселесі басты назарда болуы қажет. Әр мектепте, әр сыныпта жаңартылған бағдарламаны жүзеге асыратын ұстаздарға жағдай жасалу керек. Жаңаша оқыту, жаңа технологиялар қолдану, соның ішінде гуманитарлық бағыттағы пәндерді оқытуда ұстаздар оқушылардың оқу сауаттылықтарын арттыру мәселесін терең түсіну қажет екендігі негізделді.

Көптеген технологияларды оқу үрдісінде жүзеге асыру үшін арнайы ресурстар керектігі белгілі. Жоба аясында жаңартылған білім беру негізіне бағытталған білім беру үрдісін гуманитарлық, жаратылыстану-математикалық, эстетикалық білім мен тәрбие беру бағытындағы пәндер бойынша топтастырып, тиімді жаңа технологияларға қажетті ресурстарды дайындау қолға алынуда. Ресурстар мектеп мұғалімдері мен қатар, ЖОО-ның оқытушыларына әдістемелік көмек ретінде ұсынылмақ.

Бұл өз алдына ұстаздардың кәсіби құзыреттіліктерін арттыруды және мектеп ішінде арнайы жағдай жасау мүмкіндігін талап етеді. Ресурстарды қолданып, жаңаша тәсілдерді меңгеру ұстаздарға үнемі білімін жетілдіріп отыруға итермелейді. Осылайша, оқушылардың білімге деген құштарлығын арттырып, өмір бойы үздіксіз білім алуға бейімдеу қажет болады. Ол жайында Peter Senge-тың «The fifth

discipline» еңбегінде «Болашақта басқарудың барлық деңгейінде адамдардың іскерлік адалдығы мен білім ала білу қабілетін пайдалануды үйренген ұйымдар ғана табысқа жететін болады. Үйрене алатын ұйымдар болады, өйткені әрбір адам білім алуға іштей құштар» делінеді. [7, 22-23 б].

Қорытынды

Аталмыш зерттеу жобасы алты айға созылды. Зерттеу қорытындылары бастауыш сынып мұғалімдерінің кәсіби құзыреттілігінің дамуына арнайы қолдау көрсетілудің маңызды екендігін көрсетті. Бастауыш сынып мұғалімінің кәсіби құзыреттілігінің дамуына қолдау көрсету бастауыш білім беру кезеңінде педагогикалық үдерісті ұйымдастыратын мұғалімдердің тұтас ұйым ретінде дамуына және білім беру жүйесінде орын алып жатқан реформаларды жылдамдатуға оң әсерін тигізетіндігі белгілі болды.

Оқушыларды өмір бойы білім алуға бастауыштан бастап дағдыландыру қажет. Қазіргі ақпараттық заманда өмір сүріп жатқан оқушылар ақпаратты сұрыптап, қажеттісін алып, үнемі білімін жетілдіріп отыруы маңызды. Ол үшін алдымен болашақ бастауыш сынып мұғалімінің кәсіби құзыреттілігін қалыптастырып, ал өз кезегінде ол оқушыларын мәтінмен жұмыс жасай алуға бейімдейтін болады.

Сонымен қатар, аталмыш зерттеу аясында халықаралық тестілеу жүйелері мен талаптарына сай болуға ұмтылудан бұрын мектептеріміздің ішкі әлеуетін арттырудың өзегі болып оырған мұғалімдердің кәсіби құзыреттіліктерін арттыру маңызды екендігін көрсетті. Осы тұрғыда, орта білім беру саласын реформалауға итермелейтін сыртқы талаптар мен мектептеріміздің ішіндегі кәсіби және көшбасшылық әлеуеттің арасындағы қарымқатынас келешек зерттеулерге арқау болады.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылғы 25 маусымдағы «Оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту жөніндегі 2012-2016 жылдарға арналған ұлттық іс-қимыл жоспарын бекіту туралы» № 832 Қаулысы.
2. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы. Оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыру (бастауыш сыныптар). Әдістемелік құрал. – Астана: Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2013.
3. PIRLS-2016 Бастауыш мектеп оқушыларының мәтінді оқу және түсіну сапасын бағалау // ҚР БҒМ, Ақпараттық-талдау орталығы. – Астана, 2015.
4. Қанай Г. Ұстаз кәсібилігі мен көшбасшылығы: қазақстанның төрт мектебінде ұстаз көшбасшылығын дамыту // ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚҰУ ХАБАРШЫ «Педагогикалық ғылымдар» сериясы. – 2021. – №1 (66). – Б. 42-55.
5. PIRLS 2016 International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA) pirls // PIRLS 2016 Reading Framework Ina V.S. Mullis, Michael O. Martin, and Marian Sainsbury Assessment Framework, 2nd Edition Ina – 2015. – P. 11-29.
6. Mullis I.V.S., Martin M.O., Gonzalez E.J., Kennedy A.M. PIRLS 2001 International Report: IEA's Study of Reading Literacy Achievement in Primary Schools. – 2003. – P. 6-16.
7. Peter Senge The fifth discipline // The art and practice of the learning organization composed by Max Vasilyev Kharkov. – 2006. – P. 21-36.

А.С. Таурбекова¹, Н.К. Толегинова²

¹Жетысуский университет имени И. Жансугурова, Талдыкорган, Казахстан

²ТОО "Zerde.Didakt", Талдыкорган, Казахстан

Внедрение инновационных методов в учебный процесс направленные на гуманитарные дисциплины в начальной школе

Аннотация. В статье описаны методы, которыми будущие учителя начальных классов в преподавании гуманитарных дисциплин смогут научить учеников читательской грамоте

Радикальные реформы проводятся в сфере образования с целью вхождения в топ-30 развитых стран. В связи с этим школа участвует в ряде международных исследований, определяющих уровень функциональной грамотности учащихся.

Недавние исследования PISA (2020) и PIRLS (2016) показывают, что казахстанские школьники сильно отстают от своих зарубежных сверстников в работе над текстом. Это означает, что у наших учеников недостаточно развиты навыки чтения и умения. Поскольку программа PIRLS («Прогресс в международном исследовании грамотности чтения») предназначена для учащихся начальной школы, давайте рассмотрим ее подробнее. Чтобы соответствовать таким международным исследованиям, будущие учителя начальных классов должны овладеть эффективными методами работы с текстом в преподавании гуманитарных наук.

Необходимо готовить учащихся к непрерывному обучению с начальной школы. В наш информационный век учащимся важно уметь сортировать информацию, получать то, что им нужно, и улучшать свои знания. Для этого необходимо повысить профессиональную компетентность будущего учителя начальных классов и научить учеников работать с текстом в процессе обучения.

На основании проведенного авторами исследования было установлено, что способность школьников по работе над текстом полностью еще не сформирована.

Ключевые слова: будущий учитель начальных классов; PIRLS; читательская грамотность.

A.S. Taurbekova¹, N.K. Tolegenova²

¹I. Zhansugurov Zhetysu University, Taldykorgan, Kazakhstan

²"Zerde.Didakt" LLP, Taldykorgan, Kazakhstan

Implementation of innovative methods in the educational process aimed at humanities disciplines in primary school

Abstract. The article describes methods by which future primary school teachers in the teaching of humanities will be able to teach students reading literacy.

Radical reforms are being carried out in the field of education in order to enter the top 30 developed countries. In this regard, the school participates in a number of international studies that determine the level of functional literacy of students.

Recent PISA (2020) and PIRLS (2016) studies show that Kazakhstani schoolchildren lag far behind their foreign peers in working with texts. This means that our students have insufficiently developed their reading skills. Since the PIRLS («Progress in International Reading Literacy Research») program is intended for elementary school students, let's take a closer look at it. In order to comply with international standards, future primary school teachers must master effective methods of working with text.

Students should be prepared for continuous learning from primary school. Students should be able to sort information, get what they need and improve their knowledge. To do this, it is necessary to improve the professional competence of future teachers.

The authors conducted a study, which showed that the ability of schoolchildren to work with texts has not yet been fully formed.

Keywords: future primary school teacher, PIRLS, reader literacy.

References

1. Kazakhstan Respublikasy k met n 2012 zhyl y 25 mausymda y O ushylardy funktsionaldy sauattyly yn damyту zh n ndeg 2012-2016 zhyldar a arnal an lty s- imyl zhosparyn bek tu turaly 832 aulysy [Slave No. 832 of the Government of the Republic of Kazakhstan dated June 25, 2012 «approval of the National Action Plan for the development of functional literacy of schoolchildren for 2012-2016»], [in Kazakh].
2. Kazakhstan Respublikasynda b l m berud zh ne ylymdy damytudy 2020-2025 zhyldar a arnal an memlekett k ba darlamasyн bek tu turaly O ushylardy funktsionaldy sauattyly yn alyptastyru bastauysh synypтар d stemel k ral Astana. Y Altynsarin atynda yltty bilm akademiiasy [The state program for the development of education and science of the Republic of Kazakhstan for 2020-2025 is being approved. Formation of functional literacy of students (son of the beginning). Justice is a tool], 2013, [in Kazakh].
3. PIRLS-2016 Bastauysh mektep oushylaryny matind oqu tusinu sapasyn bag alau QR BGM Aqpratty -taldau ortalyy [Study PIRLS-2016 primary school results and assessment of the quality of admission. Information and analytical center of the Ministry of education and science of the Republic of Kazakhstan]. Astana, 2015.
4. Kanai G. Ustaz kasibiligi men koshbasshylygy: Kazakstannyn tort mektebinde ustaz koshbasshylygyn damyту. AL-FARABI atyndagy KUU HABARShY «Pedagogikalық rylymdar» serijasy [Teacher professionalism and leadership: the development of teacher leadership in four schools of Kazakhstan. BULLETIN OF AL-FARABI KNU «Pedagogical Sciences» series]. 2021. No.1 (66). P. 42-55, [in Kazakh].
5. PIRLS 2016 International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA) pirls. PIRLS 2016 Reading Framework Ina V.S. Mullis, Michael O. Martin, and Marian Sainsbury Assessment Framework, 2nd EditionIna. 2015. P. 11-29.
6. PIRLS 2001 International Report: IEA's Study of Reading Literacy Achievement in Primary Schools, Mullis, I.V.S., Martin, M.O., Gonzalez, E.J., & Kennedy, A.M. 2003. P. 6-16.
7. Peter Senge The FIFTH DISCIPLINE. The Art and Practice of the Learning Organization Composed by Max Vasilyev Kharkov. 2006. P. 21-36.

Авторлар туралы мәліметтер:

Таурбекова А.С. – магистр, педагогика және психология жоғары мектеп, Оқыту және тәрбиелеу білім беру бағдарламасының оқытушы-дәріскер, I. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған, Қазақстан.

Толегенова Н.К. – “Zerde.Didakt” ЖШС директордың оқу-әдістемелік жұмыстар жөніндегі орынбасары Талдықорған, Қазақстан.

Таурбекова А.С. – Master, Lecturer of the educational program of the Higher School of pedagogy and psychology, training and education, I. Zhansugurov Zhetysu University, Taldykorgan, Kazakhstan.

Tolegenova N.K. – Deputy director for educational and methodological work of “Zerde.Didakt” LLP, Taldykorgan, Kazakhstan.

Білім беру үдерісінде студенттерді әлеуметтік тәрбиелеу арқылы ұлттық сананы жаңғырту

Аңдатпа. Мақалада маңызды педагогикалық мәселе ретінде студенттерді әлеуметтік тәрбиелеу арқылы ұлттық сананы жаңғырту проблемалары зерделенеді. Тәрбие мен білім берудің мақсаты біртұтас процесс ретінде университет алдына қойылған кәсіптік және жалпы білім беру міндеттері тұрғысынан қарастырылады. Университеттік білім беру міндеттеріне ұлттық және этносаралық белгілерді қосудың маңыздылығы білім берудің жаһандану әлеміндегі этносаралық қатынастардың күрделі және қазіргі таңда өзекті мәселесімен анықталады.

Қоғамның ұлттық-мәдени жаңғыруының жетекші құралы ретінде білім беру мекемелері болуы керектігі көрсетілген; оқу-тәрбие үрдісі ұлттық сипаттағы ең жақсы қасиеттерді қалыптастыруға, жеке тұлғаның ұлттық сана-сезімінің деңгейін көтеруге бағытталуы тиіс. Әлеуметтік тәрбие ұлттық сананы қалыптастырудың маңызды ресурсына ие, оның ерекшелігі – адамды қоғамдық қатынастар жүйесіне қосуға және белсенді өмірлік позицияны ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік жауапкершілікті қалыптастыруға мүмкіндік береді. Мақалада студенттердің ұлттық санасын жаңғыртудың әдіснамалық тәсілдері талданады. Оның қалыптасуының негізгі аспектілері берілген. Бұл ретте ұлттық сананы қалыптастыруда білім мен тәрбиенің алатын орны ерекше.

Түйін сөздер: әлеуметтік тәрбие, ұлттық сана, білім беру үдерісі, жаңғырту.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-14-4-299-306>

Кіріспе

Қоғамдық дамудың қазіргі кезеңіндегі экономикалық, саяси, әлеуметтік, ұлттық мәселелердің тоғысуы ұлттық өзіндік сананы қалыптастыру мәселесін өзекті етіп отыр. Ғылыми-техникалық прогрес, қоғамдық өмірдің серпінділігі, халықаралық байланыстардың кеңеюі, бұқаралық ақпарат құралдарының қарқынды дамуы жаңа жүйелік сапа – әлемдік ғылым, өндіріс және техника жетістіктерін бойына сіңірген әмбебап мәдениеттің қалыптасуына әкелді. Осы жетістіктерге сүйене отырып, адамзат ұлттық және

жалпыадамзаттық құндылықтардың интеграциясына негізделген этномәдени дәстүрлер мен этносаралық қарым-қатынас мәдениетін орнықтыру жолымен жүріп, ХХІ ғасырдың біртұтас планеталық өркениетін құруда.

Қазіргі уақытта мемлекеттік деңгейде рухани-адамгершілік құндылықтардың қазіргі жастардың әлеуметтік-мәдени дамуындағы ерекше маңыздылығы мойындалуда. Елімізде Қазақстан мемлекетінің идеологиясын қалыптастыру және жүзеге асыру бойынша белсенді жұмыс жүргізілуде, оның аясында ұлттық мәдени дәстүрлер мен рухани құндылықтарды жаңғыртуға назар аударылады.

Ұлттық өзіндік сананың өсуіне және ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарды оқу-тәрбие қызметінде пайдалануға, өзін-өзі басқаруға әлеуметтік-мәдени жағдайлар жасауға, жеке тұлғаны жүзеге асыру, рухани әлеуетін дамытуға ынталандыратын ізгілендіру, демократияландыру идеясы жетекші және перспективалы идеялар болып табылады.

Қазіргі педагогика ұлттық сананы жаңғыртудың жанама әдістерін іздеуге тырысады. Әлеуметтік тәрбие әлеуетін пайдалану – осындай тәсілдердің бірі. Оқу орнының ортасы адамның оңтайлы дамуы үшін мақсатты түрде құрылған. Сондықтан студенттерді әлеуметтік тәрбиелеу арқылы ұлттық сананы жаңғыртуда жоғары оқу орнының осы ортасының ерекшеліктері мен ресурстарын барынша пайдалану қажеттілігі айқын.

Материалдар және әдістер

Ұлттық сананы тәрбиелеу жалпы тәрбие сияқты күрделі процесс. Ұлттық сананы тәрбиелеу жеке тұлғаның өзіндік сана-сезімін тәрбиелеуден басталуы керек. Тұлғаның өзін-өзі тану – бұл қоғамның бір бөлігі ретіндегі жеке адамның өзі туралы, оның сыртқы әлеммен қарым-қатынасы, басқа адамдар оның іс-әрекеттері мен істері, ойлары, сезімдері туралы, тұлғалық қасиеттердің әралуандығы туралы түсініктерінің салыстырмалы түрде тұрақты жүйесі. Соның негізінде адамның өзіндік «Мен» бейнесі қалыптасады. Өзіндік сана болмайынша, ұлттық өзіндік сананы жаңғырту мүмкін емес [1].

Ұлттық сана – ұлттың өз болмысын тануының деңгейі, ұлттың өзі туралы түсініктер жүйесі қоғам өмірінің объективті түрде бар ұлттық фактілерінің терең субъективті көрінісі, әрбір халықтың өз өмірі туралы санасы, олардың ұлттық өмірінің ерекшеліктері, басқа халықтармен қарым-қатынасы. Ұлттық өзіндік сана арқылы ғана адамдардың өз бірлігіне, басқа қауымдарға деген жалпы және жеке бағасы, әлеуметтік ұстанымы, белсенді қатынасы қалыптасады. Ол адамдардың өз ұлтына жататынын, оның басқа халықтар арасындағы орнын, олармен ерекше және ортақ белгілерін санасын бейнелейді.

Ұлттық сипат, ұлттық мінез, ұлттық сананың әртүрлі аспектілері мәселелері философиялық, психологиялық, социологиялық, педагогикалық, этнографиялық әдебиеттерде зерттелді (Вяткин Б.А., Зинченко В.П., Лебедева Н. М., Леонтьев А.Н., Сухарев А.В. т.б.).

Ұлттық сана мәселесі соңғы 40 жыл ішінде отандық психология мен философияда өзекті бола бастады. Ұлттық өзін-өзі танудың табиғаты туралы пікірталастар 70-80 жылдары жанданды, мысалы: Ю.В. Арутюнян [2], М.И. А.Г. Агаев және басқалар [3].

Л.М. Дробижева ұлттық сананы жаңғыртуды рухани білім ретінде анықтайды, оның ішінде ұлттық автостереотиптер, аумақ, мәдениет, тіл, тарихи өткен туралы идеялар, сонымен қатар эмоционалды компонент – өз халқының мәдени, тарихи құндылықтарына деген көзқарас. Ұлттық сананы айқындаушы бұл адамдардың қызметін ынталандырушы ұлттық мүдде болып табылады [4].

Ұлттық сана анықтамасында Т.Г. Стефаненко оның құрылымын үш негізгі компонентке бөледі [5].

1. Когнитивті компонент этникалық хабардарлықты (этникалық топтар туралы объективті білім мен субъективті идеялар - өздері және бөтен адамдар, олардың тарихы мен дәстүрлері, сондай-ақ олардың арасындағы айырмашылықтар) және этникалық өзін-өзі сәйкестендіруді (этникалық «белгілерді» - этнонимдерді қолдану) қамтиды.

2. Эмоционалды бағалау компоненті – бұл өз тобының қасиеттерін бағалау, оған мүшелікке деген көзқарас, осы мүшеліктің адамы үшін маңыздылығы.

3. Этникалық сәйкестіліктің мінез-құлық компоненті – бұл тек хабардарлықтың ғана емес, сонымен бірге белгілі бір этностың әлеуметтік өміріне қатысу, «әртүрлі этникалық жағдайларда қатынастар мен әрекеттер жүйесін құру» сияқты өзін-өзі көрсетудің нақты механизмі.

Осылайша, ұлттық сана, ең алдымен, өзін этнос өкілі ретінде танудың танымдық-эмоционалды процесінің нәтижесі, өзін онымен сәйкестендірудің белгілі бір дәрежесі және басқа этностардан оқшаулану.

Адам бала кезінен ұлттық болмысын мақтан тұтып, туған жерін сүюге, ана тілін білуге, өз халқының мәдениетіне, тарихына қанық болуы керек. Дәл осы кезең ұлттық сананың негіздерін қалыптастыру үшін ең қолайлы кезең, өйткені балаларға үлкендерге деген шексіз сенім, өз әрекеттерін қайталауға ұмтылу, эмоционалды мейірімділік, қоршаған әлемге қызығушылық, шынайылық сипатталады. Балалық шақта алған әсерлер өмір бойы сақталады, адамның дамуына үлкен әсер етеді.

Ұлттық сананы қалыптастыруда білім мен тәрбиенің алатын орны ерекше. Сонымен қатар, оқу-тәрбие үрдісі жеке тұлғаның ұлттық сана-сезім деңгейін көтеруге, ұлттық мінездің озық қасиеттерін қалыптастыруға бағытталуы керек. Жастарды өзге халықтар мен мәдениеттерге құрметпен қарауға тәрбиелеу, патриоттық, Отанға деген адалдық, т.б. Жақын адамдардың қарым-қатынасын білдіретін адамның сезімдері мен тәжірибелері әлемі ана тілінің дыбыстарында, ырғақтарында және әуенінде беріледі, музыкада, өнер туындыларында, сәулет өнерінде болады. Білім беру мекемелері осы дүниені ашуға, өз қызметін оның байлығы негізінде құруға ынталы болуы керек [6].

Студенттік жас – адамның жоғары әлеуметтік белсенділігінің өмірлік кезеңдерінің бірі, ол есею кезеңінің басы: жас адамның ұлттық болмысының қарқынды және көп қырлы қалыптасуы жүреді. Студенттік жаста адамгершілік сананы қалыптастыру ерекше маңызды, өйткені студент жастардың көпшілігі моральдық таңдауға байланысты күрделі қиындықтарды бастан кешіреді. Жастардың дәстүрлі моральдық құндылықтарын қабылдаудағы қиындықтар көптеген студенттерде олардың өзін-өзі анықтауға, өзін-өзі жүзеге асыруға ұмтылысы мен қазіргі уақытта үстемдік ететін «нарықтық» құндылықтар арасындағы ішкі қайшылықтың пайда болуына байланысты.

Өзіне және басқаларға рефлексия жасау арқылы адам өзін-өзі тану бағытында ілгерілейді. Студенттер өзін-өзі бағалауға ұмтылады, өзінің өткенін, жеке қазіргі уақытының мәнін өзі анықтайды, жеке болашаққа көз са-

лады; әлеуметтік кеңістікте шешім қабылдау – өз құқықтары мен міндеттерін түсіну.

Студенттердің ұлттық санасын жаңғырту тұлғаны қалыптастыруға қатысатын университеттің барлық құрылымдық бөлімшелерінің мақсатты белсенді тәрбие жұмысының жүйелілігі мен тұтастығынан тұратын кешенді тәсілді қажет етеді.

Студент тұлғасының ұлттық санасын қалыптастырудың кешенді тәсілі, ең алдымен, университеттің осы үдерістегі оқудан тыс тәрбие жұмысының мақсаттары, міндеттері, мазмұны, нысандары, бағыттары мен әдістерінің бірлігін, оқушылардың санасына, сезіміне, іс-әрекетіне мақсатты әсер ету; университет пен әлеуметтік институттардың барлық деңгейлерінің білім беру күштерінің бірлігі мен үйлестірілуі; тәрбие жұмысын кешенді жоспарлау; педагогикалық ықпалдың өзін-өзі тәрбиелеумен бірігуі.

Жоғары білім берудің қазіргі даму кезеңінде студенттердің ұлттық санасын қалыптастыруда қоғамдық-гуманитарлық пәндер, оның ішінде психологиялық-педагогикалық пәндер кафедраларының рөлі артып келеді. Оқу-тәрбие және оқудан тыс тәрбие жұмысында студенттердің ұлттық санасын жаңғырту үдерісін ойдағыдай жүзеге асыру көп жағдайда осы ұжымдардың қызметіне байланысты.

Ұлттық сананы жаңғырту тәрбиенің барлық негізгі салаларында: интеллектуалдық, рухани-адамгершілік, эстетикалық, еңбек, физикалық, патриоттық, құқықтық, экономикалық және т.б. Студенттердің ұлттық болмысын қалыптастыру үдерісіндегі кешенді тәсіл университеттегі тәрбиенің интеллектуалдық, рухани-адамгершілік, еңбек, эстетикалық, физикалық, патриоттық және басқа да аспектілерінің бірлігін нығайтуда көрінеді [7].

Ресейлік ғалымдар әлеуметтік тәрбие сияқты құбылысты тарихи-педагогикалық аспектіде, жасқа байланысты, тұлғаны әлеуметтендіру және құндылық бағдарларын қалыптастыру процесі ретінде қарастырады. Педагогикалық университет студенттерінің әлеуметтік тәрбиесі туралы сөз болғанда, бізге келесі авторлардың көзқарастарына сүйенеміз: жеке тұлғаны қалыптастыру арқылы

әлеуметтік тәрбиенің мәнін ашатын В.А.Мудрик; В.И. Загвязинский, әлеуметтік тәрбиені дамуды ынталаңдыру шарты ретінде анықтайды; М.И.Рожков, В.И.Курбатов және басқа да ғалымдар, олар әлеуметтік тәрбие деп болашақ маманның кәсіби қасиеттерін қамтитын жеке тұлғаның әлеуметтік маңызды қасиеттерін қалыптастырудың мақсатты процесін түсінеді.

Студенттерді әлеуметтік тәрбиелеу арқылы ұлттық сананы жаңғырту мынадай әдіснамалық тәсілдерге (қағидаттарға) негізделеді [8]:

Антропологиялық тәсіл – білім беру пәні ретінде адам туралы барлық ғылымдардың деректерін жүйелі пайдалану және тұтас педагогикалық процессті құру мен жүзеге асыруда оларды есепке алу.

Жеке тұлғаға бағытталған тәсіл – өзара байланысты ұғымдар, идеялар мен іс-қимыл әдістерінің жүйесіне, өзін-өзі тану процестерін қолдауға, жеке тұлғаның өзін-өзі жетілдіруіне және өзін-өзі жүзеге асыруына, оның жеке басының дамуына қолдау көрсету. Тұлғаға бағытталған тәсіл студенттің оқу процесінде өзінің өмірлік белсенділігі мен жеке мәнін жүзеге асыратын белсенді субъект ретінде қалыптасуына бағытталған.

Әрекет тәсілі – студенттің іс-әрекетін қалыптастыру, оны білім, еңбек және қарым-қатынас субъектісінің позициясына аудару үшін арнайы жұмысты қажет етеді, осылайша педагог студенттерге мақсат қою мен іс-әрекетті жоспарлауды, оны ұйымдастыру мен реттеуді, бақылауды, интроспекцияны және қызмет нәтижелерін бағалауды үйретеді.

Жүйелік-тұтас тәсіл. Жүйелілік пен тұтастық дегеніміз, адам бар және өзін басқалар үшін тұтас құбылыс ретінде көрсетеді, әрбір жеке мінез-құлық актісінде ол әлемге (қоғамға, басқа адамдарға, өзіне) жеке қарым-қатынас жүйесін бірден қалыптастырады. Жеке тұлғаның тұтастығы әлеуметтік-психологиялық құбылыс ретінде тұтас педагогикалық процесте тәрбиелік әсердің тұтастығын және оның барлық субъектілерінің (мұғалім, оқушылар, ата-аналар) бағыныштылығын белгілейді.

Синергетикалық тәсіл білім беруді көбінесе өзін-өзі ұйымдастыратын, тікелей себеп-сал-

дарлық тәуелділіктерге негізделмеген, бірақ екіұштылықпен жүретін процесс ретінде қарастыруға мүмкіндік береді; көптеген ішкі және сыртқы әсерлерге байланысты процесс: тұрақты және кездейсоқ, болжамды және стихиялық, реттелген және хаотикалық.

Гуманистік көзқарас (гуманистік бағыт принципі) – педагогтың студентке өзінің дамуының жауапты және тәуелсіз субъектісі ретінде дәйекті қатынасы, адамгершілік қатынастар негізінде тәрбие процесінде оның жеке және ұжыммен өзара әрекеттесу стратегиясы.

Мәдени тәсіл. Мәдениеттану тәсілі тәрбие мәдениеттің жалпыадамзаттық құндылықтарына негізделуге, жалпыадамзаттық құндылықтар мен ұлттық мәдениеттер нормаларына сәйкес құрылуға тиіс дегенді білдіреді.

Аксиологиялық тәсіл. Аксиологиялық (құндылық) тәсіл барлық гуманистік тұжырымдамалардың негізі болып табылады, онда адам адамзаттың ең жоғары құндылығы ретінде әрекет етеді. Аксиологиялық көзқарас тәрбие ұлттық және әлемдік мәдениеттің рухани-адамгершілік дәстүрлері мен нормаларына негізделуі керек деп тұжырымдайды.

Этнопедагогикалық тәсіл тәрбиені ұлттық этникалық өзіндік сананы қалыптастыруға, барлық азаматтар үшін ана тілінде оқып, қарым-қатынас жасауға, өз халқының салт-дәстүрлерін, әдет-ғұрыптарын зерделеуге жағдай жасауға бағытталған ұлттық мазмұнмен толықтыруды көздейді.

Этномәдени тәсілді басқа халықтардың мәдениеттеріне және олардың өкілдеріне қызығушылықты оятумен тығыз байланыста білім алушының тұлғасында (өз халқының тарихын, тілін, мәдениетін, салт-дәстүрлерін зерделеу және игеру арқылы, этникалық әлеуметтенудің қажетті шарты ретінде) ұлттық тәрбие ретінде қарастыру керек; жалпыадамзаттық құндылықтарды игеру, адамдармен байланыс орнатуда білік пен дағдыларды дамыту басқа ұлтқа тиесілі.

Полиэтникалық, полимәдениетті тәсіл. Аталған тәсілдің мақсаты: - үйлесімді, табиғи-позитивті, мазмұнды-адамгершілік (этносқа қарамай) қарым-қатынастарды дарыту, әлемдік мәдени мұра мен шет тілдерін меңге-

ру, көпмәдениетті білім беру мен этносаралық толеранттылықты дамыту; - көп ұлтты және көп мәдениетті ортада белсенді және тиімді өмір сүруге қабілетті, басқа мәдениеттерді түсіну мен құрметтеудің дамыған сезіміне, әртүрлі ұлт, нәсіл, наным-сенім адамдарымен бейбітшілік пен келісімде өмір сүру қабілетіне ие адамды тәрбиелеу; - этникалық, ұлттық немесе мәдени ерекшеліктеріне қарамастан, басқа адамдарға шыдамды қарым-қатынасты, көзқарастардың, моральдардың, әдеттердің басқа түрлеріне шыдамды қарым-қатынасты сипаттайтын этносаралық толеранттылықтың дамуы (жеке тұлғаның моральдық сапасы) өзара құрметке, әртүрлі мүдделер мен көзқарастарды түсінуге және үйлестіруге қол жеткізуге деген ұмтылыста көрінеді.

Нәтижелер және талқылау

Білім беруді әлеуметтік-мәдени қызмет резервтерімен толықтыру оның беделін арттырудың, университет студенттерін әртүрлі әлеуметтік-мәдени жағдайларға, кәсіби еңбек нарығына бейімдеу үшін үлкен мүмкіндіктер жасаудың маңызды жолы болып табылады.

Осылайша, әлеуметтік тәрбиеге деген сұраныс, бір жағынан, қазіргі жастардың әлеуметтік-педагогикалық жағдайының ерекшеліктеріне байланысты, ал екінші жағынан, қазақ қоғамы өзінің барлық дағдарыстық мәселелерін тек білімді (әлеуметтендірілген, ұлттық сана-сезімі жоғары) адам арқылы шеше алатындығын түсінеді.

Білім беру тұжырымдамаларында әлеуметтік тәрбие қоғамның барлық білім беру институттарының адамның іс-әрекеті мен мінез-құлқына мақсатты әсер етуден тұратын әлеуметтік процесс ретінде қарастырылады. Оның мақсаты – әлеуметтендіру, адамның әлеуметтік тәжірибені игеруі; өзгерістердің мағынасы – тиімді білім беру ортасын құру, тәрбиенің барлық әлеуметтік субъектілерінің іс-әрекеттерінің біртұтастығын қамтамасыз ету, білім алушылардың субъективті тәжірибесін түзету.

Жоғары оқу орындары студенттердің әлеуметтік тәрбиесін жүзеге асыратын ұйымдар

ретінде келесі функцияларды орындайды: құндылыққа бағдарланған, коммуникативті, өзекті, ұйымдастырушылық, белсенділік.

Әлеуметтік тәрбиенің міндеттерін зерттей отырып, олардың барлығы ең алдымен адамға, оның жан-жақты дамуы мен жетілуіне бағытталған деп қорытынды жасауға болады. Мысалы зерттеу тақырыбына сай, студенттерді әлеуметтік тәрбиелеу арқылы оларда ұлттық сананы жаңғырту мүмкіндігі бар. Себебі ұлттық сана-сезімді дамытуға қажетті құндылықтарды қалыптастыруда әлеуметтік тәрбиенің орны басым.

Қорытынды

Ұлттық және қоғамдық сана азаматтық ұстанымды, өзінің кіші Отанының тағдыры үшін жауапкершілікті, патриотизмді, өз халқының атынан және игілігі үшін өзінің этносына және ұлттық құндылықтарына деген сүйіспеншілік сезімін қалыптастыруға, ал көпұлтты және көпконфессиялы Қазақстан жағдайында - қатар тұратын барлық халықтарға бағдарланған. Халықтардың өзіндік санасы қолайлы әлеуметтік-саяси жағдайда, ұлттық мәселелерді шешуде өркениетті қағида-даттар мен демократиялық тәсілдер сақталатын азаматтық мемлекетте дамуы керек.

Студенттің ұлттық сана-сезімін қалыптастыру процесінің ерекшелігі ұлттық және ұлтаралық сала туралы білімді жүйелі жинақтау, сенімдерді күшейту, тұлғаның Қазақстандық қоғам өміріндегі ұлттық және ұлтаралық құбылыстарға оң бағдарларын белсенді дамытуға мүмкіндік беретін тұрақты дағдылар мен мінез-құлық нормаларын әзірлеу болып табылады.

Өскелең ұрпақты әлеуметтік тәрбиелеу – тек білім беру мекемелерінің ғана емес, бүкіл қоғамның міндеті. Осы саладағы қызмет тиімділігінің маңызды шарты – әлеуметтік тәрбиенің мақсаттары мен міндеттерінің қоғамның даму стратегиясымен сәйкестігі. Әлеуметтік тәрбиенің мазмұны – бұл педагогикалық қолдау технологиялары мен құралдары негізінде әлеуметтену және өзін-өзі дамыту процестерін қамтамасыз ету, бұл қызметтің

келесі бағыттарын болжайды: оқытудың тәрбиелік сипатын күшейту, білім беру мекемелерінің барлық түрлерінде тиімді гуманистік білім беру жүйелерін құру; білім алушының әлеуметтік өрісін үйлестіру, білім беру мекемесінің іс-қимыл радиусында қоршаған ортаны педагогикалық дамыту; жастар бір-

лестіктерін қолдау және ынталандыру; білім алушылардың әртүрлі топтарына арналған түрлі деңгейдегі бағдарламаларды іске асыру бойынша әлеуметтік тапсырысты орындайтын қосымша білім беру мекемелерінің ресурстық базасын сақтау, нығайту және желісін дамыту.

Әдебиеттер тізімі

1. Кентбеков С.К., Мухтарова Ш.М. «Формирование национального самосознания студентов в воспитательной работе вуза: методические рекомендации. – Караганда: Изд-во КарГУ, 2002. – 82 с.
2. Арутюнян Ю.В. Социально-культурное развитие и национальное самосознание // Социологические исследования. 1990. № 7. – С. 42-49.
3. Агаев А.Г. Нация, ее сущность и самосознание // Вопросы истории. – 1967.– № 7. – С. 25-37.
4. Дробижеева Л.М. Ценности и символы национального самосознания в условиях изменяющегося общества. – Москва: Институт этнологии и антропологии Российской Академии Наук, 1994. – 236 с.
5. Стефаненко Т.Г. Компоненты этнической идентичности: когнитивный, аффективный, поведенческий // Мир психологии. – 2005. – № 2. – С.38-42.
6. Равкина З.И. Проблемы образования и воспитания в контексте гуманистической парадигмы педагогики (конец XIX – 90-е годы XX в.): в 2 т. – Москва: Ин-т теории образования и педагогики РАО, 2000. – 377 с.
7. Шаршов И.А., Макарова Л.Н., Борзых И.Н. Содержание профессионального воспитания студентов в современном вузе // Психолого-педагогический журнал Гаудеамус. – 2016. – Т. 15. – С. 31.
8. Королева А.В. Креативность и критичность мышления будущих специалистов // Профессионально-личностное развитие преподавателя и студента: традиции, проблемы, перспективы. – Тамбов, 2016. – С. 56-59.

Г.Б. Тойлыбек¹, Г.А. Мамырбекова²

^{1,2}Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Модернизация национального сознания через социальное воспитание студентов в образовательном процессе

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы модернизации национального самосознания через социальное воспитание учащихся как важная педагогическая проблема. Цель образования и обучения как единого процесса рассматривается с точки зрения профессиональных и общеобразовательных задач, стоящих перед вузом. Важность включения национальных и межэтнических черт в задачи университетского образования определяется сложной и актуальной в настоящее время проблемой межэтнических отношений в глобализованном мире образования.

Утверждается, что образовательные учреждения должны быть ведущим средством национально-культурного возрождения общества; воспитательный процесс должен быть направлен на формирование лучших качеств национального характера, повышение уровня национального самосознания личности. Социальное воспитание имеет важнейший ресурс формирования национального сознания, особенностью которого является возможность включения человека в систему общественных отношений и формирования не только активной жизненной позиции, но и социальной ответственности. В статье анализируются методологические подходы к модернизации национального сознания студентов. Даны

основные аспекты его формирования. При этом особое место в формировании национального сознания занимает образование и воспитание.

Ключевые слова: социальное воспитание, национальное самосознание, образовательный процесс, модернизация.

G.B.Toilybek¹, G.A.Mamyrbekova²

^{1,2}*Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan*

Modernization of national consciousness through social education of students in the educational process

Abstract. The article deals with the problems of modernization of national self-consciousness through the social education of students as an important pedagogical problem. The goal of education and training as a single process is considered from the point of view of professional and general educational tasks facing the university. The importance of including national and interethnic features in the tasks of university education is determined by the complex and currently relevant problem of interethnic relations in the globalized world of education.

It is argued that educational institutions should be the leading means of the national-cultural revival of society; the educational process should be aimed at shaping the best qualities of the national character, raising the level of national self-awareness of the individual. Social education has the most important resource for the formation of national consciousness, a feature of which is the possibility of including a person in the system of social relations and the formation of not only an active life position, but also social responsibility. The article analyzes methodological approaches to the modernization of students' national consciousness. The main aspects of its formation are given. At the same time, education and upbringing occupy a special place in the formation of national consciousness.

Keywords: social education, national identity, educational process, modernization.

References

1. Kentbekov S.K., Muhtarova SH.M. «Formirovanie nacional'nogo samosoznaniya studentov v vospitatel'noj rabote vuza: metodicheskie rekomendacii. [Formation of national self-consciousness of students in the educational work of the university: methodological recommendations.] (Karaganda, KarSU Publishing House, 2002, 82 p.), [in Russian].
2. Arutyunyan YU.V. Social'no-kul'turnoe razvitiye i nacional'noe samosoznanie [Socio-cultural development and national identity] Sociological research. 1990. No. 7. p. 42-49, [in Russian].
3. Agaev A.G. Naciya, ee sushchnost' i samosoznanie [Nation, its essence and self-consciousness] Questions of history. 1967. No. 7. P. 25-37, [in Russian].
4. Drobizheva L.M. Cennosti i simvol'y nacional'nogo samosoznaniya v usloviyah izmenyayushchegosya obshchestva [Values and symbols of national identity in a changing society] (Moscow, Institute of Ethnology and Anthropology of the Russian Academy of Sciences, 1994, 236 p.), [in Russian].
5. Stefanenko T.G. Komponenty etnicheskoy identichnosti: kognitivnyj, affektivnyj, povedencheskij [Components of ethnic identity: cognitive, affective, behavioral] The world of psychology. 2005. No.2. P. 38-42, [in Russian].
6. Problemy obrazovaniya i vospitaniya v kontekste gumanisticheskoy paradigmy pedagogiki (konec XIX – 90-e gody XX v.): [Problems of education and upbringing in the context of the humanistic paradigm of pedagogy (late XIX – 90s of the XX century.):] in 2 vols. / edited by Z.I. Ravkin. Vol. II. (Moscow, Institute of Theory of Education and Pedagogy of RAO, 2000, 377 p.), [in Russian].
7. SHarshov I.A., Makarova L.N., Borzyh I.N. Soderzhanie professional'nogo vospitaniya studentov v sovremennom vuze [The content of professional education of students in a modern university] Psychological and pedagogical journal Gaudeamus. 2016. Vol. 15. P. 31, [in Russian].
8. Koroleva A.V. Kreativnost' i kritichnost' myshleniya budushchih specialistov [Creativity and critical thinking of future specialists] Professional and personal development of a teacher and a student: traditions, problems, prospects. Tambov, 2016. P. 56-59, [in Russian].

Авторлар туралы мәлімет:

Мамырбекова Г.А. – Педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, әл-Фараби даңғылы 71, Алматы, Қазақстан.

Тойлыбек Г.Б. – Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану мамандығы 2 курс магистранты, Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, әл-Фараби даңғылы 71, Алматы, Қазақстан.

Mamyrbekova G.A. – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Toilybek G.B. – The 2nd year Master student in Social Pedagogy and Self-Consciousness, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Ю.С. Токатлыгиль¹, А.Ж. Салиева¹
А.В. Кармелюк¹, К.А. Салиева²

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

²Университета Мачерата Мачерата, Италия
(E-mail: tokatligil.y@yandex.ru, aigul.enu@yandex.ru,
enuranking@gmail.com, slkamilla@gmail.com)

Роль научного руководителя в исследовательском прогрессе докторанта: обзор зарубежных исследований

Аннотация. Основной проблемой современного докторского образования является достаточно низкий процент защиты диссертационных исследований. В число основных факторов, влияющих на исследовательский прогресс докторантов, входит научное руководство. Цель настоящего литературного обзора – проанализировать зарубежные исследования и выявить основные составляющие успешного научного руководства. В настоящей работе рассмотрены и проанализированы с использованием традиционного подхода к анализу контента 34 публикации по исследуемой проблеме. В результате выявлены обоснованные составляющие успешного научного руководства: личностные качества консультанта, взаимоотношения между консультантом и докторантом, практика надзора. Кроме того, еще одной не менее важной составляющей является выбор научного руководителя. По результатам проведенной аналитической работы сформулировано несколько рекомендаций по совершенствованию подходов научного руководства. Практическая значимость работы заключается в том, что в статье используются выводы и аргументы из научной литературы, что позволяет указать направления улучшения казахстанского докторского образования.

Ключевые слова: научный руководитель, докторантура, докторанты, PhD, диссертационное исследование.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-141-4-307-318>

Введение

Своевременная защита и качество диссертации признаются главными критериями успешного завершения докторантуры. Вместе с тем, проблема сроков освоения докторской программы и показателей завершения с защитой, согласно научным источникам, является ключевой для многих стран [1], в том числе и для Казахстана. По данным «Национального доклада по науке» в 2020 году доля выпускников с защитой диссертации соста-

вила 33,4 %; в 2019–27,5 %; в 2018 – 25,6 %; в 2017 – 34,5 %; в 2016 – 18,9 %. Несмотря на то, что наблюдается незначительная тенденция к увеличению, процент выпускников, получивших дипломы, по-прежнему остается крайне низким. Исследователями выявлено несколько взаимодополняющих элементов, одновременно влияющих на успех в процессе получения докторской степени, среди которых политика в области науки, институциональные факторы, предметные знания, методы обучения и оценки, личностные особенности,

различные аспекты жизни и др. Тем не менее, в большинстве ученых склоняются к тому, что докторское образование, в первую очередь, реализуется в повседневной практике научного руководства [2], которое обозначено одним из основных инструментов интеллектуального, личностного и социального развития докторантов [3]. Поэтому в данном исследовании за основу принято определение научного руководства диссертацией как систематического процесса между консультантом и докторантом, предназначенного для достижения последним своих академических, карьерных и личных целей.

В этом аспекте представляется возможным объяснить причины столь низкой исследовательской результативности казахстанской докторантуры, которая как третья ступень не в полной мере интегрирована в реалии казахстанского контекста, вследствие чего на практике продолжают реализовываться подходы научного руководства по типу обучения в аспирантуре постсоветского периода. Совершенно несправедливо утверждать, что обучение в аспирантуре было на низком уровне. Однако, период после развала СССР наложил очень негативный отпечаток на качество образования в целом, и в частности на подготовку научных кадров [4]. По воспоминаниям аспирантов того времени, роль научного руководителя отмечена формальным отношением к сопровождению диссертационного исследования, что, по сути, свело исследовательский поиск к плагиату. В последующем это стало одной из причин очевидного отставания постсоветских ученых от актуальных научных тенденций XXI века, таких как исследования, основанные на дизайне, «обеспечивающие мост между теорией и потребностями практики» [5]. Кроме того, в научной литературе все больше подчеркивается целесообразность данного исследовательского подхода для докторантуры [6]. Безусловно, обозначенные обстоятельства отрицательно отражаются на качестве и уровне казахстанских докторских диссертаций, а также являются основной причиной, по которой докторанты не могут опубликоваться в международных рейтинговых журналах.

На этом фоне представляется весьма уместным провести обзор исследований, освещающих проблемы научного руководства и пути их решения, т.к. совершенно очевидно, что в настоящее время в казахстанской науке наблюдается острая необходимость исследований по этому вопросу. Надеемся, что такой обзор не только заинтересует исследователей в этой области из-за его потенциального вклада в теоретическое прояснение и уточнение вопроса интеграции докторантуры как третьей ступени образования в казахстанский контекст, а также ожидается, что благодаря анализу и обобщению зарубежного опыта действующие и потенциальные научные руководители смогут его применить в собственной практике руководства диссертационными исследованиями.

Исследовательский вопрос. Текущее исследование направлено на то, чтобы выявить факторы влияния научного руководителя на успешное получение докторской степени, установленные в зарубежных исследованиях, т.к. это может позволить устранить проблемы подготовки научных кадров в Казахстане и предсказать будущие препятствия и трудности в реализации докторских образовательных программ. В частности, данный обзор научных источников основывается на следующих исследовательских вопросах:

1. Какова роль научного руководителя в исследовательской результативности докторанта?
2. Какие основные составляющие успешного научного руководства установлены в зарубежных исследованиях?

Методы исследования

Стратегия исследовательского поиска. Поиск научных источников по изучаемой проблеме осуществлялся в базах данных: ERIC, PsychINFO, Web of Science, Scopus, Google Scholar. Первичный поиск был проведен в ноябре и декабре 2021 года, а основной – с мая по июль 2022 года. Алгоритм поиска построен на поисковых запросах и их комбинациях. Также были изучены списки публикаций исследователей, внесших значимый вклад в данное

направление исследований. Поиск научных источников был ограничен статьями, опубликованными в период с 1988 по 2022 годы. После того, как было установлено, что все статьи точно соответствуют проблематике исследования, научные публикации были прочитаны и проанализированы с использованием традиционного подхода к анализу контента.

Результаты исследования

Проведенная аналитическая работа позволила определить основные составляющие успешного научного руководства, в числе которых личностные качества консультанта, конструктивные взаимоотношения и эффективная практика надзора. Помимо этого, многие исследователи отмечают важность правильного выбора научного руководителя для успешного завершения диссертационного исследования.

Личностные качества научного руководителя. P. Andriopoulou и A. Prowse подчеркивают, что помимо предметных знаний и исследовательских навыков научному руководителю необходимо постоянно совершенствовать личностные качества, поскольку научное руководство регулируется правилами человеческого общения и взаимодействия [7]. Поэтому личностные качества определены как поддерживающие характеристики научного руководителя. В идеале научный руководитель, по мнению разных исследователей, должен демонстрировать эмоциональную стабильность, стимулировать саморазвитие докторанта, проявлять настойчивость в руководстве диссертацией и оказывать эмоциональную поддержку докторанту [8]; быть дружелюбным [9]; надежным, прямолинейным, готовым делиться знаниями, давать эффективную обратную связь [10]; быть наблюдательным, директивным, доступным [11]; проявлять эмпатию, гибкость, открытость, уважение и доверие [12]; осведомленность, чуткость и непредвзятость по отношению к докторантам [13].

M. Le и коллеги склоняются к тому, что эффективных научных руководителей отличают

две компетенции: коммуникативная – способность слушать и высказывать комментарии открытым, объективным и конструктивным образом; и ориентация на поддержку – способность определять, в какой именно момент докторанту необходимо оказать помощь и предложить соответствующую поддержку [14].

Взаимоотношения между докторантом и научным руководителем. Несмотря на то, что взаимоотношения между научным руководителем и докторантом не являются единственным источником эффективного обучения [15], тем не менее научный руководитель может либо «сделать», либо «сломать» докторанта [16]. Поэтому взаимоотношения между научным руководителем и докторантом имеют принципиальное значение для успешной и своевременной защиты диссертации [17], [18], [19]. Как правило, научный руководитель в процессе взаимодействия с докторантами берет на себя одну или несколько ролей, смена которых может быть сознательной или бессознательной, обусловленной личностью конкретного докторанта. Например, G. Brown и M. Atkins выделили следующие возможные роли: директор (определяет тему, методы, исследовательские идеи и др.); фасилитатор (предоставляет доступ к различным научным источникам, организывает работу на базе исследования); консультант (помогает решать технические проблемы, предлагает альтернативы); гид (предлагает график выполнения диссертационного исследования, дает обратную связь о прогрессе докторанта, определяет работу по сбору данных); критик (оценивает дизайн исследования, главы диссертации, интерпретацию данных); даритель свободы (делегирует докторанту принятие решений относительно проведения исследования, соглашается со всеми решениями докторанта); сторонник (проявляет интерес, обсуждает идеи, поощряет инициативы докторанта); друг (проявляет интерес и заботу к неакадемическим аспектам жизни докторанта); менеджер (регулярно проверяет прогресс, контролирует учебу, дает систематическую обратную связь, планирует работу); экза-

менатор (требует промежуточные отчеты о проделанной работе). В зависимости от этапа диссертационного исследования вполне логично происходит смена роли научного руководителя. В начале отношения, как правило, строятся по принципу «мастер – ученик», поэтому научный руководитель может быть директивным. Позже, для раскрытия исследовательского потенциала и поощрения независимости докторанта, основой должно стать сотрудничество и обсуждение исследовательских идей. Оправдано вернуться к директиве на финальном этапе обучения, т.к. в этот период чрезвычайно важно проконтролировать сроки выполнения работы. После завершения диссертационного исследования и успешной защиты целесообразно перейти к форме активного коллегиального взаимодействия [20].

В свою очередь докторанты рассматривают взаимоотношения с научным руководителем в профессиональном и личностном аспектах, с одной стороны, ожидают получения новых знаний, навыков и опыта, с другой – разделение дружбы, проявление заботы. Основываясь на этих двух аспектах G. Brown и M. Atkins выделили стили научного руководства, среди которых к наименее предпочтительным относятся холодный и свободный. Также не пользуется популярностью слабая научная структурированность, даже в сочетании с теплой, дружелюбной манерой общения («хороший человек, но плохой научный руководитель»). Больше предпочтение отдается научному руководителю, который несмотря на некоторую отстраненность, тем не менее четко координирует исследование и держит докторанта на правильном пути. Самым популярным является стиль, в котором сочетается личная теплота с профессиональным руководством [20]. В концептуальной модели Т. Gatfield представлены схожие четыре стили научного руководства: стиль невмешательства характеризуется слабой структурой и низкой поддержкой; пастырский стиль – слабая структура, но высокая поддержка; директивный стиль – сильная структура, но низкая поддержка; стиль, основанный на договоре – сильная структура и высокая поддержка [21].

На выстраивание взаимоотношений и определение стиля взаимодействия при научном руководстве огромное влияние оказывает аспирантский опыт научного руководителя [16]. Научные руководители, у которых не сложился прочный рабочий союз со своими консультантами, испытывают трудности в обсуждении напряженности или разногласий с докторантами [22].

Характер разногласий между научными руководителями и докторантами претерпевает изменения в течение периода обучения. Ранние разногласия чаще всего связаны с незрелостью докторантов, в то время как более поздние, напротив, обусловлены развитием исследовательских компетенций докторантов, которые, в отдельных случаях, могут превосходить предметные знания научного руководителя [23]. С точки зрения докторантов основной источник конфликта с научным руководителем – отсутствие обратной связи, в свою очередь, научные руководители в качестве причины видят личностные характеристики докторантов, в частности, слабо развитые исследовательские навыки [24].

Отношения внутри сообщества докторантов, выполняющих исследование под руководством одного консультанта, также могут стать источником разногласий. Дело в том, что различия докторантов в навыках, мотивации, открытости к обратной связи обуславливают неравномерность времени индивидуального консультирования, т.к. некоторые докторанты испытывают более высокую потребность в поддержке. Поэтому зачастую попытки удовлетворить потребности одного докторанта оказывают негативное влияние на опыт других, которые лишаются времени научного консультирования [25].

Литературный обзор свидетельствует о том, что большинство исследований сосредоточено в первую очередь на ответственности научного руководителя за создание и поддержание позитивного опыта обучения и успешного завершения докторантуры. Однако, фокус исследований последних лет смещен в сторону факторов, относящимся к личности самих докторантов. В частности, психологи-

ческая зрелость докторантов рассматривается как фактор поддержания уважительных, дружеских и конструктивных отношений с научным руководителем [26].

Практика научного надзора. Руководство диссертационными исследованиями рассматривается как процесс познания и взаимоотношений, происходящий во время встреч научного руководителя с докторантом. Основной целью данных встреч является оказание педагогической поддержки в диссертационном исследовании. Однако, организация может быть разной, т.к. осуществление научного руководства в значительной степени оставлено на усмотрение самих консультантов. Ожидается, что они обладают профессиональными знаниями, необходимыми для этой деятельности [27]. Таким образом, в процессе совместной работы докторанту предоставляется возможность приобрести знания и навыки, необходимые для работы в качестве независимого исследователя.

Ввиду настолько индивидуального характера научного руководства, достаточно трудно определить единую формулу успешного надзора, поэтому многочисленные источники предлагают несколько общих признаков. Например, надлежащая практика научного руководства должна содержать ряд действий и обязанностей, в числе которых открытые и динамичные переговоры о взаимных ожиданиях и обязанностях, поддерживающие и коллегиальные отношения, поощрение докторантов к раннему началу работы над диссертационным исследованием, приверженность к выбранной теме, непрерывность научного руководства, целенаправленная и своевременная обратная связь [28], [29].

Кроме того, высокоэффективные научные руководители обязательно обращают внимание на ранние признаки замедления исследовательского прогресса докторанта, как правило сосредоточенные на четырех ключевых типах поведения: 1) постоянное изменение темы или запланированной работы; 2) избегание любых форм общения с научным руководителем; 3) изоляция от кафедры/факультета

и других докторантов; 4) избегание представления работы для рассмотрения. Для того, чтобы сохранить прогресс докторантов на должном уровне, С. Manathinga предлагает научным руководителям, во-первых, выстроить поддерживающие отношения с докторантом, позволяющие последнему поделиться о своих тревогах и колебаниях; во-вторых, в рамках регулярных встреч проводить индивидуальное наблюдение и систематическое отслеживание прогресса докторанта; в-третьих, при необходимости обеспечить педагогическую направленность и поддержку в ходе непосредственного обучения [30].

А. Franke и В. Arvidsson выделили два направления структурирования научного надзора: ориентированный на исследовательскую практику и ориентированный на исследовательские отношения. В первом случае докторант приобретает исследовательские компетенции, принимая участие в исследовательской практике научного руководителя, при этом обоим объединяет общий исследовательский интерес. Это направление в основном практикуется в медицинских и естественно-технических науках. В области социо-гуманитарных наук и образования наиболее распространен надзор, ориентированный на исследовательские отношения, характеризующийся расположением научного руководителя к конкретному докторанту и его диссертационному исследованию. По причине отсутствия общего объекта исследования, основу диссертации, чаще всего, составляют собственные интересы последнего. Научное руководство реализуется в форме обучения, включающего научные исследования с акцентом на отдельного докторанта. Поэтому остро обозначена проблема назначения научного руководителя, т.к. темы диссертационных исследований докторантов могут быть за пределами его компетенций. Безусловно, в практике научного руководства имеют место ситуации, когда научный руководитель и докторант не разделяют объект исследования, но при этом в результате длительного взаимодействия происходит развитие личности докторанта и формирование

исследовательских навыков [27]. Согласно J. Lindén в этом случае речь идет о процессно-ориентированном надзоре, имеющем общую перспективу, поскольку научный руководитель и докторант активно вовлечены в процесс изменений и обучения.

Таким образом, тесное научное сотрудничество между научным руководителем и докторантом, регулярные встречи и, возможно, совместное написание статей, способствует успешному завершению диссертации. В свою очередь отсутствие руководства со стороны консультанта, а также недостатки в организации научно-исследовательской деятельности являются факторами, упомянутыми в литературе в качестве причин, по которым докторанты не завершают диссертационные исследования.

Выбор научного руководителя. Докторанты, имеющие научного руководителя, который обладает экспертными знаниями в предметной области, а также развивают с консультантом хорошие рабочие отношения, как правило, добиваются большего успеха [27]. Поэтому выбор научного руководителя является одним из самых важных решений, принимаемых докторантом в начале исследовательской карьеры. Однако, зачастую этот выбор осуществляется незапланированным образом, что становится одной из причин разочарования, отсутствия мотивации и низкой исследовательской результативности [31]. G. Ives и G. Rowley обнаружили, что докторанты, которым кафедра назначила научного руководителя, в большей степени были недовольны образовательной программой по сравнению с теми, кто самостоятельно выбрал консультанта [32]. Примечательно, что показатели неудовлетворенности докторантов выше в области социальных наук, чем в естественных науках. Неудовлетворенность научным руководителем зафиксирована у 25 % докторантов, каждый 10 серьезно рассматривал возможность поменять научного руководителя [28]. Справедливо заметить, что для эффективно-исследовательского взаимодействия также решающее значение имеет соответствие по-

тенциала докторанта профессиональному уровню научного руководителя и его требованиям относительно исследовательской результативности докторанта.

C. Zhao, C.M. Golde, A.C. McCormick выделили три ключевых аспекта выбора научного руководителя: обобщенный аспект репутации консультанта как хорошего преподавателя и исследователя; аспект интеллектуальной совместимости, отражающий соответствие интеллектуальных интересов и методологического опыта консультанта интересам докторанта, а также ожидания высококачественной работы; аспект прагматической выгоды от консультационных отношений (этот аспект наименее актуален для гуманитарных областей) [2].

S. Ray предложена модель выбора научного руководителя, основанная на методике Процесс аналитической иерархии (Analytic Hierarchy Process), включающая десять элементов: 1) свобода выбора – профессор открыт для идей и гибко подходит к принятию альтернативных подходов; 2) рациональное распределение времени – профессор осознает время, требуемое для завершения диссертационного исследования, и, как правило, готов работать в этом направлении; 3) перспектива трудоустройства – способность профессора помочь докторанту трудоустроиться после защиты диссертации; 4) совпадение научных интересов профессора и докторанта; 5) репутация/знание предмета/публикации профессора; 6) личные отношения с профессором; 7) социальные сети – локальные и международные связи профессора с коллегами; 8) твердая позиция – поддержка докторанта в спорных ситуациях, отстаивание ранее согласованной позиции; 9) количество диссертаций, которыми руководил профессор; 10) приверженность и участие – энтузиазм профессора в руководстве диссертацией, эмоциональные инвестиции [31].

Таким образом, правильный выбор научного руководителя является еще одной важной составляющей успешного завершения обучения.

Обсуждение

Результаты проведенного литературного обзора позволили ответить на поставленные исследовательские вопросы. Относительно роли научного руководителя в исследовательском прогрессе докторанта значительное число исследователей сходятся во мнении, что научные руководители в значительной степени влияют на время, затрачиваемое на получение степени, и показатели окончания докторантуры. Более того, установлено, что научный руководитель является одним из ключевых факторов профессионального и личностного развития докторанта. Поэтому большинство исследований было сосредоточено на ответственности научного руководителя за результативность докторанта. Так, вполне логично в фокусе исследований оказались личностные качества консультанта как составляющие успешного научного руководства. Исследователи сошлись во мнении, что научный руководитель должен постоянно работать над своей эмоциональной сферой, коммуникативными навыками и эмпатией.

Зарубежными исследователями установлено, что взаимоотношения между научным руководителем и докторантом являются сложными и многомерными, оказывающими прямое влияние на результативность диссертационного исследования. Выявлены возможные роли научного руководителя и стили консультирования, исследованы причины разногласий, в числе которых отсутствие обратной связи и недостаточность предметных знаний со стороны научного руководителя. Примечательно, что в исследованиях последних лет фокус смещен в сторону психологической зрелости докторанта, что представляется более справедливым, т.к. научное руководство предполагает взаимодействие двух субъектов, соответственно ответственность за реализацию диссертационного исследования должна быть примерно равнозначной.

В качестве еще одной значимой составляющей выделена практика надзора, исследователи отмечают, что ввиду индивидуального характера научного руководства невозможно

определить единую формулу успешного надзора. Однако в литературе предложены некоторые общие подходы, которые позволяют наиболее эффективно реализовывать научное руководство, в которых общей составляющей является регулярное исследовательское взаимодействие между научным руководителем и докторантом, а также уважительные отношения. Практика надзора, а именно организация научно-исследовательской деятельности докторанта, для казахстанской докторантуры является отдельной проблемной областью. Научные руководители не проходят специальной подготовки к руководству диссертационными исследованиями, а также как было отмечено выше, практически не реализуют исследования, основанные на дизайне. Согласно результатам неопубликованного исследования авторов данной статьи, докторанты отмечают слабую исследовательскую поддержку со стороны научного руководителя, недостаток обратной связи, а также практически отсутствие методологической поддержки в подготовке и публикации научной статьи в рейтинговом журнале, что по сути является самой трудной задачей образовательной программы докторантуры. Аналогичным образом, научные руководители относительно докторантов отмечают отсутствие мотивации на выполнение научного исследования, недостаток базовых знаний в предметной области ввиду того, что большая часть докторантов не имеет базового образования, слабо развитые навыки академического письма, дефицит исследовательской культуры и др. Полагаем, замечания с обеих сторон являются вполне объективными, что в целом соответствует результатам исследований [33], свидетельствующим о слабой методологической подготовке докторантов.

В начале 2000-х годов исследователями уделялось значительное внимание проблеме выбора научного руководителя, в результате выделен ряд критериев, в числе которых профессиональная репутация и знания в предметной области, открытость и доступность, поддержка докторанта, совпадение научных интересов, количество защищенных доктор-

антов и др. Рассматривая данный аспект в контексте казахстанского докторского образования, можно отметить, что чаще всего, процедура выбора научного руководителя является формальной, консультант назначается заведующим кафедрой при распределении педагогической нагрузки, без учета научных интересов и исследовательского опыта докторанта. Поэтому в настоящее время изучение зарубежного опыта касательно критериев выбора научного руководителя, а также выбора докторанта научным руководителем, представляется весьма интересным, но затруднительным в плане применения, т.к. на локальном уровне не реализуются элементарные требования действующих правил кредитной технологии обучения.

На фоне проведенного литературного обзора с учетом проблем казахстанской практики научного руководства представляется уместным сформулировать некоторые рекомендации:

1. Обеспечить докторантам право реального выбора научного руководителя, т.к. результаты проведенных исследований свидетельствуют о том, что удовлетворенность и исследовательский прогресс гораздо выше у докторантов, самостоятельно выбравших консультанта.

2. Целесообразно в рамках адаптационного периода ознакомить докторантов с критериями выбора научного руководителя с акцентом на вероятность конструктивных межличностных рабочих отношений, а также на опыте научного руководителя в конкретной исследовательской области и методологии. Данная рекомендация основана на результатах исследований, подтвердивших важность обозначенных факторов.

3. Официальные механизмы научного руководства должны регламентировать регулярность и гибкость встреч научного руководителя и докторантов, включая онлайн формат. Должен быть разработан реальный план исследования с конкретными мероприятиями и сроками. К каждой встрече докторант обязан выполнять исследовательские задания в письменном виде. Научному руководителю

следует сопровождать процесс обучения и обеспечивать обратную связь по всем вопросам докторанта. Согласно заключениям ряда исследований регулярное взаимодействие научного руководителя и докторанта является важным фактором исследовательской результативности.

4. Проводить психолого-педагогические тренинги для научных руководителей, направленные на:

- совершенствование личностных качеств, обеспечивающих внутренний ресурс для поддержки мотивации докторанта, проявления настойчивости в выполнении надзорных обязанностей, проявления интереса к теме исследования. Рациональность данной рекомендации обусловлена тем, что в научной литературе личностные качества определены как поддерживающие характеристики научного руководителя, требующие постоянной внутренней работы по совершенствованию;

- формирование знаний о стилях научного руководства и отработке их практического применения с учетом личностных особенностей отдельного докторанта, что согласуется с результатами исследований успешной практики научного руководства;

- подготовку научных руководителей к планированию и реализации исследований, основанных на дизайне. В научных источниках убедительно обоснована целесообразность данного исследовательского подхода для докторантуры.

Ограничения и будущие направления исследований. Представленные научные работы в основном применяли качественные методологии исследования, что обеспечило столь необходимое понимание проблемы реализации научного руководства и его влияния на результативность докторанта, кроме того, предоставило возможность значительно глубже и тоньше понять внутренние процессы данной деятельности. Полагаем, будущие исследования с применением альтернативных методологий и аналитических методов позволят получить ценные знания о характере и масштабах вышеупомянутых и новых про-

блем, а также сопутствующих факторов. Особенно интересно провести количественные и качественные исследования на казахстанской выборке.

Заключение

Основная проблема докторского образования для многих стран, включая Казахстан, состоит в том, что высокий процент докторантов, завершивших обучение, не получают диплом. Проведение диссертационного исследования является трудным процессом, требующим знаний в области методологии и исследовательских навыков. В представленном обзоре предпринята попытка выявить некоторые обоснованные составляющие успешного на-

учного руководства. На основе литературного обзора предложено несколько рекомендаций по совершенствованию научного руководства. Несмотря на некоторые ограничения, этот обзор предоставляет возможность по-новому взглянуть на роль научного руководителя в успешном получении докторской степени. Практическая значимость заключается в том, что указываются направления улучшения казахстанского докторского образования.

Финансирование

Данное исследование профинансировано Комитетом науки Министерства образования и науки Республики Казахстан (грант № AP13067794).

Список литературы

1. Mason S., Morris J.E., Merga M.K. Institutional and supervisory support for the Thesis by Publication // Australian Journal of Education. – 2021. – Vol. 65 (1). – P. 55–72.
2. Zhao C.M., Golde C.M., McCormick A.C. More than a signature: How advisor choice and advisor behaviour affect doctoral student satisfaction // Journal of Further and Higher Education. – 2007. – Vol. 31 (3), P. 263–281.
3. Ali P., Watson P., Dhingra. K. Postgraduate research students' and their supervisors' attitudes towards supervision // International Journal of Doctoral Studies. – 2016. – Vol. 11 (11). – P. 227–241.
4. Tazabek S. From the Soviet System to Bologna: A Critical Analysis of Doctoral Education Reforms in Kazakhstan // L' Europe en Formation. – 2018. – Vol. 1. [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: https://www.researchgate.net/publication/328555545_From_the_Soviet_System_to_Bologna_A_Critical_Analysis_of_Doctoral_Education_Reforms_in_Kazakhstan (дата обращения: 15.12.2021).
5. Anderson T., Shattuck, J. Design-Based Research: A Decade of Progress in Education Research? // Educational Researcher. – 2012. – Vol. 41 (1). – P. 16–25.
6. Kennedy-Clark S. Research by design: Design-based research and the higher degree research student // Journal of Learning Design. – 2013. – Vol. 6 (2). – P. 26–32.
7. Andriopoulou P., Prowse A. Towards an effective supervisory relationship in research degree supervision: insights from attachment theory // Teaching in Higher Education. – 2020. – Vol. 25 (5). – P. 648–661.
8. Bayona Ore S. Perceptions of Postgraduate Students on the Relationship Between Thesis Development and Performance of a Supervisor: Research Article // Journal of Turkish Science Education. – 2021. – Vol. 18 (4). – P. 559–573.
9. Mainhard T., Van der Rijst R., Van Tartwijk J., Wubbels T. A model for the supervisor—Doctoral student relationship // High Education. – 2009. – Vol. 58 (3). – P. 359–373.
10. Denicolo P. Doctoral supervision of colleagues: Peeling off the veneer of satisfaction and competence // Studies in Higher Education. – 2004. – Vol. 29 (6). – P. 693–707.
11. Burgaz B., Senturk I. The advisers' and advisees' views about the master's thesis advisers' behaviors of communication // Humanity & Social Sciences Journal. – 2007. – Vol. 2 (2). – P. 148–158.
12. Buirski N. "Ways of being": a model for supportive doctoral supervisory relationships and supervision // Higher Education Research & Development. – 2022. – Vol. 41 (5). – P. 1387–1401.

13. Buirski N. Liminal emotions and mindfulness traits of well-regarded supervisors in highly valued doctoral supervisory relationships // SN Social Sciences. – 2021. – Vol. 46 (1). [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://sci-hub.se/https://doi.org/10.1007/s43545-020-00049-7> (дата обращения: 25.06.2022).
14. Le M., Pham L., Kim K., Bui N. The impacts of supervisor – PhD student relationships on PhD students' satisfaction: A case study of Vietnamese universities // Journal of University Teaching & Learning Practice. – 2021. – Vol. 18 (4). [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://ro.uow.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=2304&context=jutlp> (дата обращения: 20.05.2022).
15. Roach A., Christensen B.K., Rieger E. The Essential Ingredients of Research Supervision: A Discrete-Choice Experiment // Journal of Educational Psychology. – 2019. – Vol. 111 (7). – P. 1243–1260.
16. Lee A. How can we develop supervisors for the modern doctorate? // Studies in Higher Education. – 2018. – Vol. 43 (5). – P. 878–890.
17. Buirski N. Is mindfulness a useful next trend in doctoral supervision? // Australian Universities Review. – 2020. – Vol. 62(2). – P. 61–68.
18. Trowler P. Doctoral supervision: sharpening the focus of the practice lens // Higher Education Research & Development. – 2022. – Vol. 41 (5). – P. 1743–1756.
19. Jara M. Research-based doctoral supervision development programme: Learning through peer learning, reflection and case studies // Innovations in Education and Teaching International. – 2020. – Vol. 58 (4). – P. 441–450.
20. Brown G., Atkins M. Effective teaching in higher education. – London: Methuen and Co. Ltd., 1988. – 254 p.
21. Gatfield T. An Investigation into PhD Supervisory Management Styles: Development of a Dynamic Conceptual Model and its Managerial Implications // Journal of Higher Education Policy and Management. – 2005. – Vol. 27 (3). – P. 311–325.
22. Nelson M.L., Barnes K.L., Evans A.L., Triggiano P.J. Working with conflict in clinical supervision: Wise supervisors' perspectives // Journal of Counseling Psychology. – 2008. – Vol. 55 (2). – P. 172–184.
23. Gunnarsson R., Jonasson G., Billhult A. The experience of disagreement between students and supervisors in PhD education: a qualitative study // BMC Medical Education. – 2013. – Vol. 13 (134). [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <http://www.biomedcentral.com/1472-6920/13/134> (дата обращения: 25.05.2022).
24. Adrian-Taylor S.R., Noels K.A., Tischler K. Conflict between international graduate students and faculty supervisors: Toward effective conflict prevention and management strategies // Journal of Studies in International Education. – 2007. – Vol. 11 (1). – P. 90–117.
25. Hein S.F., Lawson G., Rodriguez C.P. Supervisee incompatibility and its influence on triadic supervision: An examination of doctoral student supervisors' perspectives // Counselor Education and Supervision. – 2011. – Vol. 50 (6). – P. 422–436.
26. Goldman Z.W., Goodboy A.K., Weber K. College Students' Psychological Needs and Intrinsic Motivation to Learn: An Examination of Self-Determination Theory // Communication Quarterly. – 2017. – Vol. 65 (2). – P. 167–191.
27. Franke A., Arvidsson B. Research supervisors' different ways of experiencing supervision of doctoral students // Studies in Higher Education. – 2011. – Vol. 36(1). – P. 7–19.
28. Latona K., Browne M. Factors associated with completion of research higher degrees. – Canberra: Higher Education Division, Department of Education, Training and Youth Affairs, 2001. [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <http://www.dest.gov.au/archive/highered/hes/hes37/hes37.pdf> (дата обращения: 01.06.2022).
29. Cardilini A.P.A., Risely A., Richardson M.F. Supervising the PhD: identifying common mismatches in expectations between candidate and supervisor to improve research training outcomes // Higher Education Research & Development. – 2022. – Vol. 41 (3). – P. 613–627.
30. Manathunga C. Early warning signs in postgraduate research education: A different approach to ensuring timely completions // Teaching in Higher Education. – 2005. – Vol. 10 (2). – P. 219–233.
31. Ray S. Selecting a Doctoral Dissertation Supervisor: Analytical Hierarchy Approach to the Multiple Criteria Problem // International Journal of Doctoral Studies. – 2007. – Vol. 2. – P. 23–32. doi: <https://doi.org/10.28945/55>.
32. Ives G., Rowley G. Supervisor selection or allocation and continuity of supervision: Ph.D. students' progress and outcomes // Studies in higher education. – 2005. – Vol. 30. – P. 535–555.

33. Yelibay M., Karabassova L., Mukhatayev Z., Yermukhambetova A. The perception and experience of young researchers in doctoral programmes in the context of recent reforms in Kazakhstan // *European Journal of Education*. – 2022. – Vol. 57 (3). – P. 484-496.

Ю.С. Токатлыгиль¹, А.Ж. Салиева¹, А.В. Кармелюк¹, К.А. Салиева²

¹*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан*

²*Мачерат Университеті, Мачерата, Италия*

**Ғылыми жетекшінің докторанттың зерттеу жұмысындағы рөлі:
шетелдік зерттеу жұмысына шолу**

Аңдатпа. Қазіргі докторантураның негізгі проблемалық мәселелері диссертациялық зерттеу жұмыстардың қорғаулы айтарлықтай төмен пайызды көрсетіп отыр. Докторанттардың ғылыми-зерттеу прогресіне әсер ететін негізгі факторлардың бірі ғылыми жетекшілік ету. Әдебиеттерге шолу жасаудың негізгі мақсаты – шетелдік зерттеулерді талдау және табысты ғылыми көшбасшылықтың негізгі компоненттерін анықтау. Аталған жұмыста зерттеліп отырған мәселе бойынша 34 жарияланған мақала мазмұнды талдаудың дәстүрлі тәсілін қолдана отырып, қаралып, талданған. Нәтижесінде ғылыми жетекшіліктің нақты компоненттері анықталды: кеңесшінің жеке қасиеттері, кеңесші және докторант арасындағы қарым-қатынас, жетекшілік тәжірибесі. Сонымен қатар, тағы бір маңыздысы-жетекшіні таңдау. Талдау жұмысының нәтижелері бойынша ғылыми жетекшілік етудің тиімді тәсілдерін жетілдіру бойынша бірнеше ұсыныстар тұжырымдалды. Жұмыстың практикалық маңыздылығы: мақалада докторлық қадағалау бойынша әдебиеттерден алынған тұжырымдар мен дәлелдер пайдаланылады, бұл қазақстандық докторлық білім беруді жақсарту бағыттарын көрсетуге мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: ғылыми жетекші, докторантура, докторанттар, PhD, диссертациялық зерттеу.

Yu.S. Tokatligil¹, A.Zh. Saliyeva¹, A.V. Karmelyuk¹, K.A. Saliyeva²

¹*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

²*University of Macerata, Macerata, Italy*

The role of the supervisor in the research progress of a doctoral student: a review of foreign research

Abstract. The main problem of modern doctoral education is a rather low percentage of dissertation research defense. Among the main factors influencing the research progress of doctoral students is scientific supervision. The purpose of this literature review is to analyze foreign research and identify the main components of successful scientific supervision. There are reviewed and analyzed 34 publications using the traditional approach to content analysis. As a result, the authors identified such reasonable components of successful scientific leadership as the personal qualities of the consultant, the relationship between the consultant and the doctoral student, and the practice of supervision. In addition, another important factor is the choice of a supervisor. Based on the results of the analytical work carried out, several recommendations have been formulated for improving scientific management approaches. The practical significance of the work entails the opportunities of the article conclusions and arguments implementation on Ph.D. supervision literature review to improve some of the areas of Kazakhstan's doctoral education.

Keywords: supervisor, doctoral studies, doctoral students, Ph.D., dissertation research.

Сведения об авторах:

Токатлыгиль Ю.С. – Ph.D., старший преподаватель кафедры психологии ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, ул. Янушкевича 6, Астана, Казахстан.

Салиева А.Ж. – кандидат педагогических наук, доцент, и.о. профессора кафедры педагогики ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, ул. Янушкевича 6, Астана, Казахстан.

Кармелюк А.В. – магистр, директор Департамента международного сотрудничества ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева 2, Астана, Казахстан.

Салиева К.А. – магистрант Университета Мачерата, Мачерата, Италия.

Tokatligil Yu.S. – Ph.D., Senior Lecturer, Department of Psychology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 Yanushkevich, Astana, Kazakhstan.

Saliyeva A.Zh. – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Acting Professor of the Department of Pedagogy of L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 Yanushkevich, Astana, Kazakhstan.

Karmelyuk A.V. – Master of Science, Director of the Department of International Cooperation of L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpaeva, Astana, Kazakhstan.

Saliyeva K.A. – Master's student at the University of Macerata, Macerata, Italy.

Э. Төлеген¹
Т.А. Морозова¹
Т.С. Мартыненко²

¹Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан
²Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова, Москва, Россия
(E-mail: ms.magistr@list.ru)

Социальное влияние фальсеоинтеракции на подростков: социологический анализ

Аннотация. *Постановка задачи: проведение исследований социологического анализа и выявление социального влияния фальсеоинтеракции на подростков. Основная цель исследования выявление роли и оказываемого социального влияния фальсеоинтеракции на подростков. В статье автором рассмотрены и проанализированы основные научные труды в области влияния фальсеоинтеракции. Также автором был проведен социологический опрос среди подростков с целью выявления социального влияния фальсеоинтеракции на подростков и проанализированы полученные ответы респондентов. При проведении социологического анализа оказываемого влияния фальсеоинтеракции среди подростков также был сделан акцент на важности вопросе о ценности отношений, построенных на истине и отношений, основанных на лжи. Стоит отметить, что фальсеологическое взаимодействие на подростков – это такой вид социального взаимодействия подростков, содержанием которого является ложь, осознанная обеими сторонами коммуникации и именно фальсеоинтеракция как социальный акт всегда влечет за собой ответную реакцию.*

Основная цель данной статьи - проиллюстрировать взаимосвязь между правдивостью и неправдивостью с помощью взаимодействия фальсеоинтеракции у подростков и определить актуальность данной темы на основе конкретных исследований и научных статей, опубликованных в последние годы.

Основываясь на эмпирических исследованиях социальной интеракцией так же занимались Дж. Дьюи, Дж. Г.Мид, Ч.Пирс, Ф.Скиннер, Ю.Хабермас, М.В. Каширина и многие другие. В последние годы, помимо проблем прямой речи и коммуникации в информационном обмене, были проведены социологические исследования фальшивости информации, результаты которых были опубликованы в научных статьях. Исходя из этой теории, фальсеоинтеракции можно понимать как процесс взаимопонимания в отношениях между людьми, при котором ложная информация передается и воспринимается, даже если известно, что она ложная.

Ключевые слова: *фальсеоинтеракция, социальное влияние, подростки, социологический анализ, ложь, поведение, коммуникации.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-141-4-319-329>

Введение

Очень важно изучать духовное развитие молодого поколения в современных условиях социально-экономического развития. Несмотря на многочисленные социальные исследования, проведенные в последние годы, не все аспекты здоровья человека были приняты во внимание. Такие проблемы включают изучение аспектов человеческого поведения, в том числе влияния человека и неадаптивных установок в подростковом возрасте.

В результате в последние годы в научной литературе появляется все большее количество статей, посвященных анализу проблемы распространенности фальсеоинтеракции. Данное явление рассматривается с точки зрения психологии, философии, этики и даже медицины. Количество статей показывает, насколько разнообразны проблемы исследования.

Термин «фальсеоинтеракция» используется во многих дисциплинах: социологии, психологии, педагогике, философии, логике и т.д. Фальсеоинтеракция в этих науках рассматриваются как психологические мишени, и в то же время ложь — это и человеческие отношения - событие культуры. Один всегда лжет (Лжец), кому то (адресат Лжеца). Ложь не может быть вне человеческой жизни [1; 2]. Следует помнить, что эти ложные ассоциации многочисленны и разнообразны, полиморфны и многочисленны: «болезней тысячи, а здоровье одно». Современные подростки вынуждены ходить между двумя верными предположениями при каждой новой ассоциации: «каждое утверждение истинно, пока не доказано обратное» (назовем это гипотезой веры) и «каждое утверждение ложно, пока не доказано обратное» (что, соответственно, является предположением неверия).

Последние исследования показывают, что отношение подростков к фальсеоинтеракции в последнее время изменилось, они больше подвержены феномену фальшивых отношений и часто лгут сами себе. Проблема лжи особенно актуальна в подростковом возрасте. С другой стороны, для этого возраста ха-

рактерны негативные явления: конфликты личности, изменение потребностей ребенка, поведенческое сопротивление по отношению к взрослым. Подростковый возраст, с другой стороны, характеризуется рядом положительных аспектов: возросшая свобода, разнообразные и целенаправленные отношения с другими детьми и взрослыми, расширяющаяся и очень разнообразная сфера деятельности, ответственное поведение по отношению к себе и другим людям. Аналогичным образом, важность изучения данного явления в подростковом возрасте объясняется тем, что через подростков, а именно через несколько лет мы увидим характер и взгляды граждан будущего нашей страны [3; 4]. В наше время фальсеоинтеракция не только контрпродуктивно, но и стало одним из важнейших средств достижения желаемой цели. Все вышесказанное определяет важность данной статьи.

Постановка задачи: проведение исследований социологического анализа и выявления социального влияния фальсеоинтеракции на подростков.

Цель исследования. В условиях быстроменяющейся реальности, кризисов в мире, пандемии COVID-19 отношение общества к понятию «фальсеоинтеракция» меняется, и важная цель проведенного исследования выявить роль и социального влияния фальсеоинтеракции на подростков.

Методы исследования

Это исследование сосредоточено на научных книгах и исследованиях отечественных и зарубежных ученых, общественных науках и т.д. Теоретическая и методологическая основа данной работы базируется на развитии социальной среды, влиянии фальсеоинтеракции в подростковом возрасте и т.д. и т.п. В ней рассказывается о том, как и на каком основании иллюзия и семантика могут стать социальной реальностью.

Концепция фальсеоинтеракции не встречается в чистом виде в социальных науках, но высказывания, поддерживающие такое понятие, можно найти в социологических исследо-

ваниях: М. Вебер, Г. Зиммель, Г. Гарифинкель, Дж. Г. Мид, где каждый индивид вступает в разговор, пытается скорректировать свое поведение, повысить эффективность своей работы и снизить свои затраты [5]. Также обсуждаются работы, посвященные ложным мотивам, ценности истины и фальши, созданию лжи и социальным процессам, связанным с принятием (или имитацией принятия) лжи, основными из которых являются Ю.А. Гайдара, А.А. Кузнецов, А.В. Кузнецов и др. .Р. Вишневецкий, В.В. Знякова, Н.И. Лапин, П. Экман, В.Т. Шапко и др. Проблемы структур взаимодействия в образовательном обществе представлены в следующих научных работах: Бенин, Д.Л. А. Меренкова, Л. А. Штудент изучал характеристики взаимодействия различных субъектов взаимодействия на разных уровнях образовательной системы [6].

При подготовке статьи были использованы следующие общие и важные методы научного анализа: индукция и дедукция, анализ и синтез; системный подход; социальный и сравнительный анализ, социальный анализ и др.

В рамках социального исследования был проведен анкетный опрос, в котором приняли участие 30 человек. В опросе приняли участие 100% респондентов графической школы Нур-Султан. Следует отметить, что 70 процентов опрошенных составили девушки - 21 человек, и 9 человек - 30 процентов. Следует отметить, что поскольку в школе нет градаций классов, ученики ходили в удобные для них места, поэтому респондентами были в основном подростки 12-15 лет.

Обсуждение

Фальсеоинтеракция сегодня - это тип и форма человеческого взаимодействия с точки зрения инсайдера: взаимодействие с содержанием фальшивого общения. Но это сообщение имеет не только текстовое значение, но и социальное оформление: есть актеры, вовлеченные в искусственное взаимодействие, ограниченное число социальных структур, определяемых искусственным поведением, что показывают и как они реагируют на ложь.

Следует отметить, что фальсеологическое взаимодействие — это особый тип подросткового чата, его содержание является фальшивым, видимым для всех участников чата и рассматривается как «правила игры» [7; 8]. Особенностью лживых отношений является то, что все партнеры знают о лжи, но ведут себя так, как будто это правда. Такие социальные игры могут возникать в ситуациях, когда ложь выгодна не только «лжецу», но и «получателю лжи».

Фальсеоинтеракция как социальный акт всегда предполагает ответную реакцию, поэтому ложь — это не просто действие (движение), а взаимодействие (сотрудничество). Такое взаимодействие может происходить, по крайней мере, в двух ситуациях:

1) «Лжец» намеренно предоставляет ложную информацию, чтобы достичь желаемой цели или избежать неприятных последствий. Лжец» не осознает, что ему лгут, и принимает ложь за правду.

2). Лжец» намеренно обманывает «адресата лжеца» в расчете на то, что тот поймет, что это ложь, и поверит в нее. Если в таком случае «адресат лжи» отказывается взаимодействовать в соответствии с этими «правилами», то такое взаимодействие можно считать неудачным.

Это особенно заметно в драматургии роли «обманутых» людей. Как только он становится «заблуждающимся», начинается кризис идентичности. В обществе эта роль не столь устойчива: обманутый может смириться с ситуацией, если все не раскрывается, но, если ложь раскрывается - в этом случае осознание мошенничества — это не мошенничество, а настоящая информационная трагедия.

Устранение этой неустойчивости - самый важный принцип ложной коммуникации, потому что во многих случаях прямой и честный ответ на ложь (то есть обвинения и оскорбления) не будет принят системой.

Социологическое исследование взаимодействия лжи и обмана предполагает анализ причин порождения и принятия лжи в процессе взаимодействия. В контексте обманных отношений необходимо уделять больше внимания мотивации.

На основании ряда исследований, проведенных с использованием методов социальной психологии, Пол Экман выделил 10 основных мотивов лжи. Там написано:

- 1) Желание избежать наказания;
- 2) желание получить выгоду;
- 3) желание защитить родных и близких от событий или проблем;
- 4) для защиты себя или другого человека;
- 5) привлекать внимание;
- 6) избегать неприятных ситуаций;
- 7) избежать смущения и унижения;
- 8) скрывать правду о своей жизни;
- 9) желание выглядеть лучше;
- 10) стремление быть выше других [9].

Поэтому желание облегчить или ускорить достижение цели приводит к тому, что молодой человек использует ложные ассоциации в социальных отношениях. В то же время, чтобы избежать сочувствия или конфликта, «ложный адресат» решает не обвинять ложного помощника в некоторых ситуациях административного управления, а довериться его честности. Эти факторы и их комбинации приводят к возникновению, функционированию и распространению ложных установок в межличностных отношениях.

Вопрос о значении отношений, основанных на правде, и отношений, основанных на лжи, также является важной, действенной реляционной темой в социальном анализе подросткового обмана в отношениях.

Результаты

В ходе проведенного исследования подросткам было задано 12 вопросов с целью выявления оказываемого социальное влияние фальсеоинтеракции на жизнь подростков. Подросткам специально не давали много вопросов, так как большое количество вопросов снижает интерес к опроснику и начинают давать ответы не такие правдивые. Были заданы следующие вопросы:

1. Что Вы испытываете, когда Вам лгут друзья/ одноклассники?

а) огорчение	б) возмущение
в) безразличие	г) злость
2. Осуждают ли Вас окружающие, когда Вы лжёте?
а) да	б) нет
3. Считаете ли Вы, что ложь допустима в некоторых ситуациях?
а) да	б) нет
4. Лжете ли Вы в целях общего или чужого блага?
а) да	б) нет
5. Лжете ли Вы?
а) часто	б) иногда
в) редко	г) никогда
6. Кому Вы чаще лжёте?
а) родителям	б) учителям
в) друзьям	г) другим людям
7. Часто ли Вам стыдно за свою ложь?
а) часто	б) иногда
в) редко	г) никогда
8. По какой причине Вы говорите неправду?
-	
--
а) боитесь наказания
б) выглядеть лучше в глазах окружающих
в) оправдать свои поступки
г) не хотите, чтобы окружающие узнали о Вас правду
9. Считаешь ли Вы, что ложь необходима в жизни каждого человека?
а) да	б) нет
10. Оправдываете ли Вы «ложь во спасение»?
а) да	б) иногда
в) в крайнем случае	г) никогда
11. Когда человек обманывает/лжет, может ли это привести к плохим последствиям?
-	
--
а) применение лжи зачастую влечет за собой негативные последствия для лгуна и окружающего общества
б) не несет
в) не знаю
12. Ведет ли ложь за собой плохие последствия и какие именно?
а) возникают плохие последствия: ложь раскрывается, потеря друзей и потеря доверия со стороны общества и т.д.
б) чрезмерная ложь помогает им в жизни и избежать негативные последствия
в) не знают

Результаты обработки ответов представлены в таблице 1.

Согласно таблице 1, значительное количество подростков - 63,3% - злятся, когда их друзья/одноклассники лгут, 16,6% возмущены, 6,6% безразличны и 13,5% очень сильно злятся. Другими словами, ответы на этот вопрос показывают, что значительное число подростков испытывают негативные эмоции, когда им лгут. Следует отметить, что в подростковом возрасте человек начинает задумываться о

поведении других людей наряду со своим собственным поведением. В этом возрасте подросток, находящийся под влиянием общества, часто обращается к лицемерию. Наиболее распространенной причиной лжи подростков является несоответствие между ожиданиями сверстников (или тем, что ожидает подросток) и потребностями взрослых, а сверстники, как известно, имеют большое значение для подростков. Поэтому важно знать, что чувствует маленький ребенок, когда он лжет, лжет ли он

Таблица 1

Результаты обработки ответов на социологический опрос подростков

№	Вопрос	А ответы (%)	Б ответы (%)	В ответы (%)	Г ответы (%)	Всего ответы (%)
1	Что Вы испытываете, когда Вам лгут друзья/одноклассники?	63,3% (19)	16,6% (5)	6,6% (2)	13,5% (4)	100% (30)
2	Осуждают ли Вас окружающие, когда Вы лжете?	86,6% (26)	13,4% (4)	-	-	100% (30)
3	Считаете ли Вы, что ложь допустима в некоторых ситуациях?	53,3% (16)	46,7% (14)	-	-	100% (30)
4	Лжете ли Вы в целях общего или чужого блага?	20% (6)	80% (24)	-	-	100% (30)
5	Лжете ли Вы?	6,6% (2)	13,5% (4)	53,3% (16)	26,6% (8)	100% (30)
6	Кому Вы чаще лжёте?	46,6% (14)	30% (9)	6,6% (2)	16,8% (5)	100% (30)
7	Часто ли Вам стыдно за свою ложь?	60% (18)	23,3% (7)	13,3% (4)	3,4% (1)	100% (30)
8	По какой причине Вы говорите неправду?	46,6% (14)	30% (9)	6,6% (2)	16,8% (5)	100% (30)
9	Считаешь ли Вы, что ложь необходима в жизни каждого человека?	43,4% (13)	56,6% (17)	-	-	100% (30)
10	Оправдываете ли Вы «ложь во спасение»?	53,3% (16)	46,7% (14)	-	-	100% (30)
11	Когда человек обманывает/лжет, может ли это привести к плохим последствиям?	93,4% (28)	3,3% (1)	3,3% (1)	-	100% (30)
12	Ведет ли ложь за собой плохие последствия и какие именно?	73,4% (22)	16,6% (5)	10% (3)	-	100% (30)
Примечание – составлено автором по результатам социологического опроса.						

или ему лгут, и насколько общество осуждает его, если он говорит ложь, которая повлияет на его будущее [10; 11].

Следует добавить, что для молодых людей характерны повышенная чувствительность к мнению окружающих, эмоциональная неустойчивость и сильный гнев, когда взрослые пытаются вмешаться в их жизнь. Психологические особенности подросткового возраста тесно связаны с видами лжи, т.е. существует два вида лжи: умолчание и преднамеренное искажение правды [12; 13]. Поэтому, «если вы солжете, будут ли другие обвинять вас?» возникает вопрос:

- 86,6% подростков ответили, что если они лгут, то чувствуют себя маргиналами в обществе;

- 13,4% респондентов написали, что не чувствуют себя виноватыми.

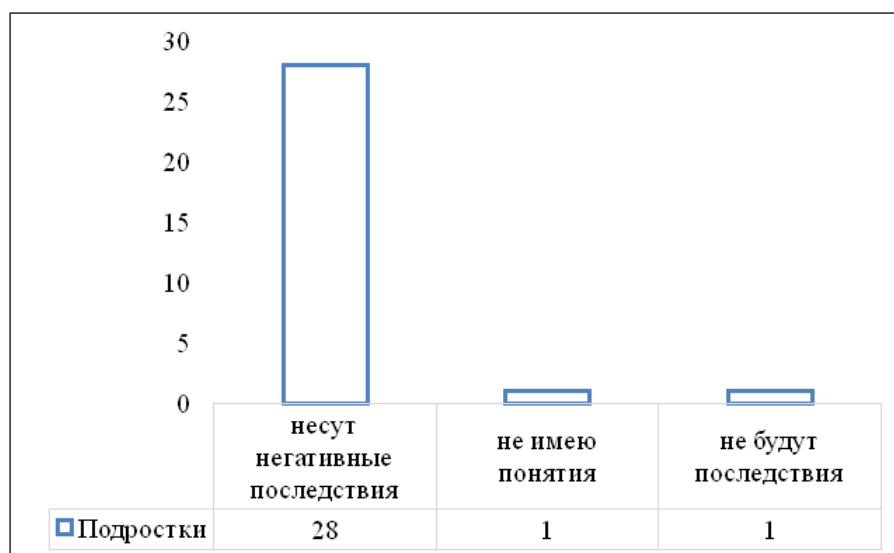
Другими словами, мы видим, что не все молодые люди - 13,4% - подвергаются критике со стороны общества за ложь, и что это может повлиять на их рост как личности. Другими словами, поскольку общество не обвиняет их и не говорит им о последствиях использования фальшивых контактов, они считают, что могут обманывать и никаких последствий не будет.

Теперь перейдем к одному из важных вопросов «Лжешь ли ты ради кого-то другого?», на который были получены следующие ответы: 80% подростков ответили, что не лгут ради кого-то другого; а 20% респондентов прибегают к уловкам.

В социальных исследованиях этот тип ложного общения выделяется как искажение правды - попытка избежать наказания. Исходя из результатов этого опроса, известно, что люди, в том числе и подростки, лгут о том, чтобы их не наказывали [14; 15]. Такова судьба преступника, ребенка, который разбил вазу и обвинил кошку в данном преступлении, и подростка, который не сказал родителям, что их пригласили в школу из-за его поведения. «Обычно такие люди лгут, не задумываясь об этической стороне вещей, не представляя, что сам факт лжи приведет к серьезным последствиям, если их вдруг поймают. Они считают, что ложь - это способ избежать преследования или наказания за незаконное действие. «Почему ты лжешь?» ответили на вопрос:

- 46,6% опрошенных подростков лгут, потому что боятся наказания;

- 30% опрошенных используют фальсеоинтеракцию, чтобы выглядеть лучше в глазах других;

Рисунок 1. Ответы на вопрос «Ваше мнение, когда человек обманывает/лжет, может ли это привести к плохим последствиям?»

Примечание – составлено автором на основании полученных исследований.

- 6,6% подростков пытаются оправдать свои действия, поэтому они лгут;
- 16,8% написали, что не хотят, чтобы другие знали правду о них.

Также, проводя исследование, задан был вопрос: «Если человек обманывает/лжет, могут ли быть плохие последствия?». Вопросы типа большинство респондентов - 93,3% (28 человек) - считают, что ложь часто имеет негативные последствия для лжеца и окружающего его общества (рис. 1). Однако можно заметить, что большинство подростков знают, что если они будут лгать, притворяться лжецами и влиять на собеседников, то последствия будут для них негативными.

Теперь давайте проанализируем следующий вопрос: «Ложь имеет плохие последствия и каковы они?». В ходе опроса большинство подростков - 73,4% - заявили, что чрезмерная ложь «приводит к плохим последствиям: быть уличенным, потерять друзей, утратить доверие в обществе и т.д.». 10% ответивших подростков не знали, что сказать. Другими словами, большинство подростков знают о последствиях лжи и стараются не раскрывать, что другая сторона солгала, или же ложь не раскрывается, и в конечном итоге влияют на формирование их личности.

Выводы

Анализ изученной литературы, проделанной работы, проведенных исследований помог выявить основные причины подростковой лжи: страх наказания, выглядеть лучше в глазах окружающих и т.д. Результаты социально-

го опроса показали, что 6,6% и 13,5% подростков обманывают часто или иногда.

Несмотря на то, что 43,4% подростков сказали, что ложь необходима в жизни каждого, я бы хотела отметить, что люди должны жить по «Золотому правилу нравственности»: относись к людям так, как хочешь, чтобы относились к тебе. Ложь разрушает отношения. Мы считаем, что если вы обманываете окружающих вас людей, то вы думаете о себе, а не о других. И они могут попасть в беду, обманув вас. В семейных и дружеских отношениях истина всегда должна быть на первом месте. Истина, которая избавляет вас от многих жизненных проблем, позволяет вам верить, быть открытым и честным, жить в мире с самим собой и с другими людьми.

Однако при определенных обстоятельствах искупительная сила лжи не может быть уничтожена. Честно говоря, нельзя разрушить семью или дружбу одним неосторожным словом. Подростки должны анализировать каждую ситуацию и решать для себя, как вести себя в каждой ситуации хорошо, по-доброму и сострадательно: говорить правду или скрывать ее. Ведь важно быть хорошим и умным человеком, не вредить другим, не совершать постоянно ошибки.

В заключение следует отметить, что результаты исследования показывают, что фальсеоинтеракция является важной социальной ценностью для молодых людей. На этапе формирования характера в юности - подростковом возрасте, самом сложном периоде человека, формируется самовосприятие.

Список литературы

1. Матвеева А.О. Роль лжи в морально-нравственном воспитании подростка/ Сборники конференций НИЦ Социосфера. – 2014. – № 52. – С. 76-79.
2. Каширина М.В. Фальсеоинтеракция как особая форма социального взаимодействия // Социум и власть. – № 6(44). – 2013. – С. 11-16.
3. Курапова И.А., Долганова К.С. Проявления лжи в коммуникативном процессе у подростков// Образование и наука в современных условиях. – 2016. – № 2-2 (7). – С. 26-28.
4. Төлеген Э., Морозова Т.А., Мартыненко Т.С. Теоретико-методологические основания исследования фальсеоинтеракции/ В сборнике: Общественные науки в современном мире: политология, социология, философия, история. сборник статей по материалам III международной научно-практической конференции. – Москва, 2021. – С. 65-78.

5. Хоманс Дж. Социальное поведение как обмен// Современная зарубежная социальная психология. [Электронный ресурс] – URL: <http://ecsosman.hse.ru/text/18352507> (дата обращения: 15.07.2022).
6. Каширина М.В. «Фальсеоинтеракция» в свете социологических теорий// European Social Science Journal. – 2013. – №9-3(36). – С. 272-277.
7. Каширина М.В. Фальсеоинтеракция: к определению понятия// Перспективы науки. – 2014. – №1(52). – С. 19-21.
8. Тарасов А.Н. Социально-психологическая феноменология лжи. Учеб. пособие для студентов специальности «Социология» - 020300 специализации «Социология и психология управления» – 020301. – Москва, 2003.
9. Экман П. Психология лжи. Обмани меня, если сможешь. [Электронный ресурс] – URL: http://www.pseudology.org/chtivo/EkmanPol_PsihologiyaLzhi.pdf. (дата обращения: 10.06.2022).
10. Матвеева А.О., Матвеева С.В. Ложь в контексте формирования нравственной направленности личности подростка/ В сборнике: Педагогика и психология в контексте современных исследований проблем развития личности. сборник материалов 6-й международной науч.-практ. конф., 2014. – С. 68-69.
11. Фролова А.Ю. Причины и проявления склонности ко лжи у подростков/ В сборнике: Психология, образование: актуальные и приоритетные направления исследований. Материалы Международной научно-практической конференции студентов, магистров, аспирантов, молодых ученых и их наставников, 2018. – С. 236-241.
12. Каширина М.В. Фальсеоинтеракция. Опыт типологизации фальсеоакторов// Современные исследования социальных проблем. – 2015. – №6. – С. 649-654.
13. Сергеева В.Д. К вопросу о феноменологии лжи/ В сборнике: ШАГ В НАУКУ. Сборник материалов IV Международной научно-практической конференции с участием студентов. – Грозный, 2021. – С. 390-393.
14. Зубкова С.Н. Феномен лжи в контексте образования и воспитания современной молодежи/ В сборнике: Достижения вузовской науки 2019. Сборник статей XI Международного научно-исследовательского конкурса: в 2 ч., 2019. – С. 289-291.
15. Барсукова О.В., Анпольцева Д.М. Представления о лжи и ценность искренности у подростков/ Личность в культуре и образовании: психологическое сопровождение, развитие, социализация: материалы Всероссийской научно-практической конференции. – 2013. – № 1. – С. 314-317.

Э. Төлеген¹, Т.А. Морозова¹, Т.С. Мартыненко²

¹Ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

²М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу ұлттық университеті, Мәскеу, Ресей

Фальсеоинтеракцияның жасөспірімдерге әлеуметтік әсері: әлеуметтанулық талдау

Аңдатпа. Мәселені белгілеу: социологиялық талдау бойынша зерттеулер жүргізу және фальсеоинтеракцияның жасөспірімдерге әлеуметтік әсерін анықтау. Зерттеудің негізгі мақсаты-фальсеоинтеракцияның жасөспірімдерге тигізетін рөлі мен әлеуметтік әсерін анықтау. Мақалада автор фальсеоинтеракцияның әсері саласындағы негізгі ғылыми еңбектерді қарастырып, талдады. Сондай-ақ, автор фальсеоинтеракцияның жасөспірімдерге әлеуметтік әсерін анықтау мақсатында жасөспірімдер арасында әлеуметтік сауалнама жүргізіп, респонденттердің алған жауаптарын талдады. Жасөспірімдер арасындағы фальсеоинтеракцияның әсеріне социологиялық талдау жүргізу кезінде шындыққа негізделген қатынастар мен өтірікке негізделген қатынастардың құндылығы туралы сұрақтың маңыздылығына баса назар аударылды. Айта кету керек, жасөспірімдердегі фальсеологиялық өзара іс – қимыл-бұл жасөспірімдердің әлеуметтік өзара әрекеттесуінің бір түрі, оның мазмұны коммуникацияның екі жағы да түсінетін өтірік болып табылады және бұл әрқашан әлеуметтік әрекет ретінде фальсеоинтеракция болып табылады.

Бұл мақаланың негізгі мақсаты-жасөспірімдердегі жалған өзара әрекеттесу арқылы шындық пен жалғандықтың өзара байланысын суреттеу және соңғы жылдары жарияланған нақты зерттеулер мен ғылыми мақалалар негізінде осы тақырыптың өзектілігін анықтау.

Эмпирикалық зерттеулерге сүйене отырып, Дж. Дьюи, Дж. Г. Мид, ч. Пирс, Ф.Скиннер, Ю. Хабермас, М. в. Каширина және басқалар. Соңғы жылдары ақпарат алмасудағы тікелей сөйлеу және қарым-қатынас проблемаларынан басқа, жалған ақпаратқа әлеуметтік зерттеулер жүргізілді, олардың нәтижелері ғылыми мақалаларда жарияланды. Осы теорияға сүйене отырып, жалған ақпарат жалған екендігі белгілі болса да, жалған ақпарат берілетін және қабылданатын адамдар арасындағы қарым-қатынастағы өзара түсіністік процесі деп түсінуге болады.

Түйін сөздер: фальсеоинтеракция, әлеуметтік әсер, жасөспірімдер, әлеуметтанулық талдау, өтірік, мінез-құлық, қарым-қатынас.

E. Tolegen¹, T.A. Morozova¹, T.S. Martynenko²

¹*Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan*

²*Lomonosov Moscow State University, Moscow, Russia*

The social impact of false interaction on adolescents: a sociological analysis

Abstract. The authors conducted research on sociological analysis and identified the social impact of false interaction on adolescents. The main purpose of the study is to identify the role and the social impact of false interaction on adolescents. In the article, the author reviews and analyzes the main scientific works in the field of the influence of false interaction. Also, the author conducted a sociological survey among adolescents in order to identify the social impact of false interaction on adolescents and analyzed the respondents' responses. When conducting a sociological analysis of the impact of false interaction among adolescents, emphasis was also placed on the importance of the question of the value of relationships based on truth and relationships based on lies. It is worth noting that false psychological interaction with adolescents is a type of social interaction of adolescents, the content of which is a lie, realized by both sides of communication, and it is false interaction as a social act that always entails a response.

The main purpose of this article is to illustrate the relationship between truthfulness and untruthfulness through the interaction of falsity-interaction in adolescents and to determine the relevance of this topic based on specific studies and research articles published in recent years.

Based on empirical research, social interaction was also engaged in by J. Dewey, J. G. Mead, C. Pierce, F. Skinner, Y. Habermas, M.V. Kashirina, and many others. In recent years, in addition to problems of direct speech and communication in the information exchange, there have been sociological studies of the falsity of the information, the results of which have been published in scientific articles. Based on this theory, falsity can be understood as a process of mutual understanding in human relations, in which false information is transmitted and perceived, even if it is known to be false.

Keywords: false interactions, social influence, adolescents, sociological analysis, lies, behavior, communication.

References

1. Matveeva A.O. Rol' lzhi v moral'no-nravstvennom vospitanii podrostka. Sborniki konferencij NIC Sociosfera [The role of lies in the moral education of a teenager. Collections of conferences of SIC Sociosphere], 52, 76-79 (2014). [in Russian]
2. Kashirina M.V. Fal'seointerakciya kak osobaya forma social'nogo vzaimodejstviya. Socium i vlast' [Falseinteraction as a special form of social interaction. Society and power], 6(44), 11-16 (2013). [in Russian]
3. Kurapova I.A., Dolganova K.S. Proyavleniya lzhi v kommunikativnom processe u podrostkov. Obrazovanie i nauka v sovremennyh usloviyah [Manifestations of lies in the communicative process in adolescents. Education and science in modern conditions], 2-2 (7), 26-28 (2016). [in Russian]
4. Tolegen E., Morozova T.A., Martynenko T.S. Teoretiko-metodologicheskie osnovaniya issledovaniya fal'seointerakcii. V sbornike: Obshchestvennye nauki v sovremennom mire: politologiya, sociologiya, filosofiya, istoriya. sbornik statej po materialam LII mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii. Moskva [Theoretical and methodological foundations of falseointeraction research. In the collection: Social Sciences in

the modern world: political science, sociology, philosophy, history. collection of articles based on the materials of the LII International scientific and practical conference. Moscow], 65-78 (2021). [in Russian].

5. Homans Dzh. Social'noe povedenie kak obmen. Sovremennoe zarubezhnaya social'naya psihologiya. [Social behavior as an exchange. Modern foreign social psychology]. [Electronic resource] – Available at: <http://ecsosman.hse.ru/text/18352507> (Accessed 15.07.2022).

6. Kashirina M.V. «Fal'seointerakciya» v svete sociologicheskikh teorij. European Social Science Journal [«Falseinteraction» in the light of sociological theories. European Social Science Journal], 9-3(36), 272-277 (2013). [in Russian]

7. Kashirina M.V. Fal'seointerakciya: k opredeleniyu ponyatiya. Perspektivy nauki. [Falseinteraction: towards the definition of the concept. Prospects of science], 1(52), 19-21 (2014). [in Russian]

8. Tarasov A.N. Social'no-psihologicheskaya fenomenologiya lzhi. Ucheb. posobie dlya studentov special'nosti «Sociologiya» - 020300 specializacii «Sociologiya i psihologiya upravleniya» – 020301. Moskva [Socio-psychological phenomenology of lies. Textbook for students of the specialty «Sociology» - 020300 specialization «Sociology and psychology of management» – 020301. Moscow], (2003). [in Russian]

9. Ekman P. Psihologiya lzhi. Obmani menya, esli smozhesh'. [Ekman P. Psychology of lies. Fool me if you can]. [Electronic resource]. – Available at: http://www.pseudology.org/chtivo/EkmanPol_PsihologiyaLzhi.pdf. (Accessed: 10.06.2022).

10. Matveeva A.O., Matveeva S.V. Lozh' v kontekste formirovaniya npravstvennoj napravlenosti lichnosti podrootka. V sbornike: Pedagogika i psihologiya v kontekste sovremennyh issledovanij pr [Lies in the context of the formation of the moral orientation of a teenager's personality. In the collection: Pedagogy and psychology in the context of modern research problems], 68-69 (2014). [in Russian]

11. Frolova A.YU. Prichiny i proyavleniya sklonnosti ko lzhi u podrostkov. V sbornike: Psihologiya, obrazovanie: aktual'nye i prioritetye napravleniya issledovanij. Materialy Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii studentov, magistrov, aspirantov, molodyh uchenyh i ih nastavnikov. [The causes and manifestations of the propensity to lie in adolescents. In the collection: Psychology, education: current and priority areas of research. Materials of the International Scientific and Practical Conference of students, masters, postgraduates, young scientists and their mentors], 236-241 (2018). [in Russian]

12. Kashirina M.V. Fal'seointerakciya. Opyt tipologizacii fal'seaktorov, Sovremennye issledovaniya social'nyh problem [Falseinteraction. Experience of typologization of false actors, Modern studies of social problems], 6, 649-654 (2015). [in Russian]

13. Sergeeva V.D. K voprosu o fenomenologii lzhi/ V sbornike: SHAG V NAUKU. Sbornik materialov IV Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii s uchastiem studentov. Groznyj [On the question of the phenomenology of lies/ In the collection: A step into science. Collection of materials of the IV International scientific and practical conference with the participation of students. Groznyj], 390-393 (2021). [in Russian]

14. Zubkova S.N. Fenomen lzhi v kontekste obrazovaniya i vospitaniya sovremennoj molodezhi. V sbornike: Dostizheniya vuzovskoj nauki 2019. Sbornik statej XI Mezhdunarodnogo nauchno-issledovatel'skogo konkursa: v 2 ch. [The phenomenon of lies in the context of education and upbringing of modern youth. In the collection: Achievements of university science 2019. Collection of articles of the XI International Research Competition: in 2 part], 289-291 (2019). [in Russian]

15. Barsukova O.V., Anpol'ceva D.M. Predstavleniya o lzhi i cennost' iskrennosti u podrostkov. Lichnost' v kul'ture i obrazovanii: psihologicheskoe soprovozhdenie, razvitie, socializaciya: materialy Vserossijskoj nauchno-prakticheskoy konferencii [Ideas about lies and the value of sincerity in adolescents. Personality in culture and education: psychological support, development, socialization: materials of the All-Russian Scientific and Practical Conference], 1, 314-317 (2013). [in Russian]

Сведения об авторах:

Төлеген Ә. – Автор для корреспонденции, докторант 2 курса, кафедра «Социологии и социальных работ», Казахский Национальный университет имени аль-Фараби», ул. Масанчи 39, Алматы, Казахстан.

Морозова Т.А. – кандидат социологических наук, старший преподаватель, Казахстанский национальный университет им. аль-Фараби, ул. Масанчи 39, Алматы, Казахстан.

Мартыненко Т.С. – кандидат социологических наук, доцент, Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова, Москва, Россия.

Tolegen Elvira – **Corresponding author**, Ph.D. student, Department of «Sociology and Social Work», Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Morozova T.A. – Candidate of Sociological Sciences, Senior Lecture, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Martynenko T.S. – Candidate of Sociological Sciences, Associate professor, Lomonosov Moscow State University, Moscow, Russia.

Sh.S. Tutkyshbaeva
A.B. Zakirova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
(E-mail: shyryn.tutkyshbaeva@gmail.com, alma_zakirova@mail.ru)

Learning and teaching model using the IoT concept in education

---

Abstract. *The Internet of Things (IoT) is a massive network of things that includes people, smart objects and devices, information, and data that collect and share data about each other and the environment they belong to. The IoT is developing rapidly and improving people's lives in all spheres. Examples of the IoT are smart cities, smart healthcare, home automation, security, and education. Today, learning and education models have changed significantly with the introduction of the IoT in education. This article considers all practical methods of integrating the IoT function into education, namely improving student learning. Besides, this article focuses on how these aspects of the IoT will help create a smarter concept and model of education.*

Keywords: *IoT, education, concept, platform, RFID, learning modes.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-141-4-330-336>

Introduction

New developments and technologies are an integral part of education. Thus, the term "education" today is not limited to textbooks but, to a greater extent, refers to the digital environment of knowledge and information. Since innovative technologies are now being used in education, we can see an increase in the involvement of students in the learning process. We observe improvements in students' understanding of the learning materials and their final results. One of the most potent aspects of technology is the Internet of Things (known shortly as the "IoT"). More precisely, the IoT consists of any device with an "On" or "Off" switch connected to the Internet [1]. For instance, Juniper Research highlights that the total number of IoT devices and sensors will surpass 50 billion by 2022, compared to 21 billion in 2018 [2]. Since

we expect IoT technology to expand significantly in the coming years, this article explores how IoT technology can improve the educational sphere and develop online learning and teaching.

The second purpose of this article is to focus on studying IoT courses in educational institutions. With the accelerated development of IoT and the expected high demand for IoT professionals, universities and high schools have begun studying and implementing IoT courses in their curricula. Unfortunately, learning the IoT comprehensively requires many hands-on skills, such as software engineering, electronics, and even data science. Therefore, students who want to join this growing technology movement face an educational "overload" of knowledge from multiple fields. The challenges that the students face vary depending on the choice of software technology. Moreover, teaching staff experience the same difficulties when developing

IoT courses. They must consider the diversity of skills students need to acquire, the variety of other technologies, and finally, structure them by educational classes and laboratories [3][4].

This article also presents our analysis of existing teaching methods. Then this article describes existing platforms and the new platform that we are proposing. Our proposed platform is web-based and allows teachers to upload, expand and edit IoT-related materials such as books, slides, laboratory works, projects, and other data. Besides, students can access them free of charge without any restrictions. This platform aims to be a place where teaching staff can post the lessons they want while students can access them, making it a hub of desired knowledge about IoT.

The main part

2.1 The impact of the Internet of Things on education

The model of the influence of the IoT in education can be divided into two stages:

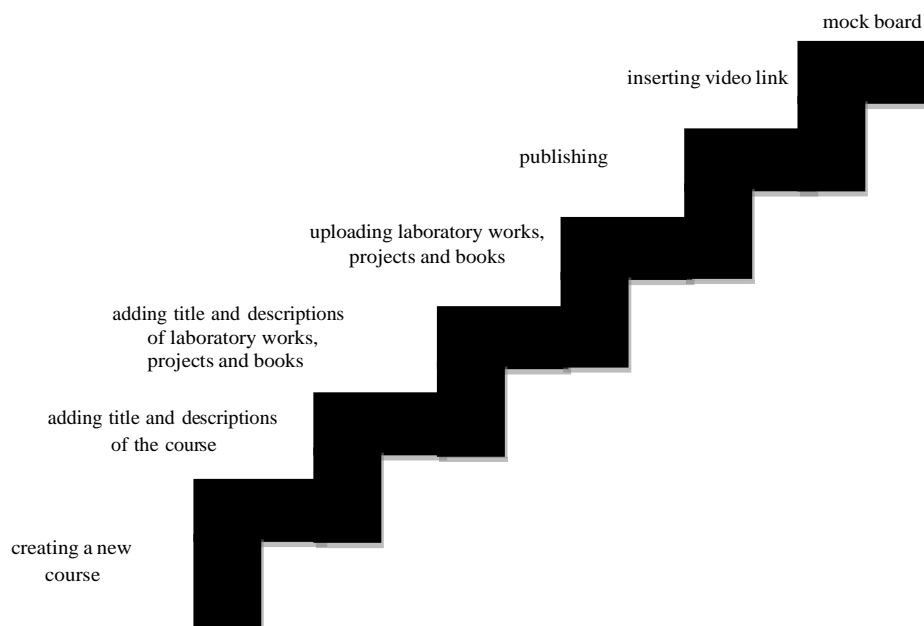
1. Applications or the platform for learning IoT courses [12];
2. Learning model or ways to conduct classes using the IoT (Table 1).

2.1.1 Existing learning platforms

There are many platforms where IoT courses can be studied, such as Coursera, Udemy, Code School, Class Central, GitHub, Bitbucket and other popular platforms. Having analysed all these learning platforms, we proposed our platform. Our solution is a platform that will solve all the needs presented above (IoT). The platform is designed for both students and teaching staff who want to learn or share IoT content. This platform is specially designed so that people can gain knowledge and practical skills about IoT and share their work.

The platform contains many features to facilitate the learning process. The information is structured by course; each course consists of books, slides and projects.

To create a new course, the user must log in as a teaching staff and follow the steps (Figure 1). Besides, teaching staff can track grades and student activity and monitor their progress. We have integrated the platform with IoT technology (FaceID) [6], allowing users to edit applications directly from the current platform. This way, we save students from taking additional steps to install a platform to develop projects. The IoT allows them to create projects and start working on them immediately.

Figure 1. The process of uploading a course to the platform

When teaching staff and students click on a course, they can see a small overview, like a page showing a description and related objects. Users can edit and open the course or even share it via email or other social networks. In addition, the overview has a feature that allows you to expand a course to create a new course starting from the previous one. When developing the described platform, we considered the needs of students and teaching staff for taking or creating a new course. Our solution was to create a platform that is a combination of a classic learning platform like Coursera and code-sharing platforms like GitHub and Bitbucket, offering both the benefit of accessing structured information and creating an open environment. It encourages teaching staff and students to collaborate and provide feedback. We also have added a feature to provide feedback between teaching staff and students.

2.1.2 The concept of using the Internet of Things technology in education (blended learning)

It is a concept whereby students from various parts of the world can participate in the same classes with the help of ICT solutions. It facilitates the intellect and knowledge of many people and increases learning efficiency compared to

what one participant alone can achieve. It helps develop critical thinking and problem-solving skills by accelerating interaction between diverse students.

Virtual instructor

This learning mode focuses on making video lectures available after classes. At the University of Padua, Padua, Italy (Italian: Università degli Studi di Padova), a successful attempt was made to use and implement the IoT on campus. It suggests using Raspberry Pi and a webcam to broadcast online automatically, record a lecture when it starts, and upload it to the cloud when it ends [7]. Such a virtual classroom will help improve the learning and understanding of concepts, as full-subject lectures will be available to students and can be viewed multiple times.

Yonsei University, Seoul, South Korea, demonstrates another successful example of IoT implementation. Through the OCX (Open Campus Experience) concept, Yonsei University strives to manage and provide students with all the information created on campus. Students learn about all cultural, educational and academic events via an internal mobile application synchronised with their calendars. Professors can

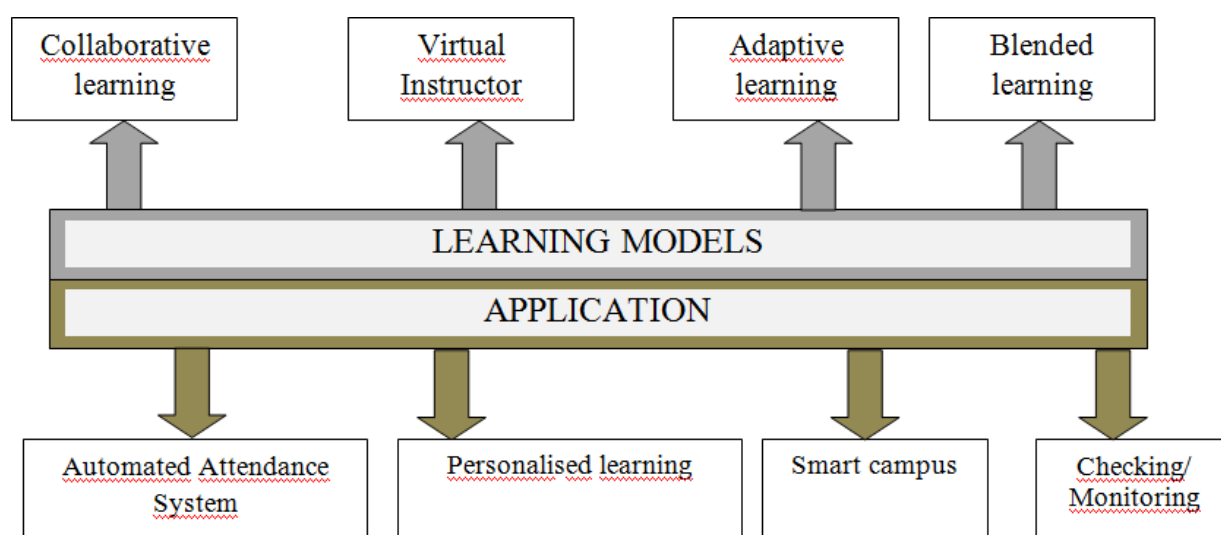

Figure 2. Model of the Internet of Things in education

Below, we will discuss closely the learning modes we indicated in Figure 2.

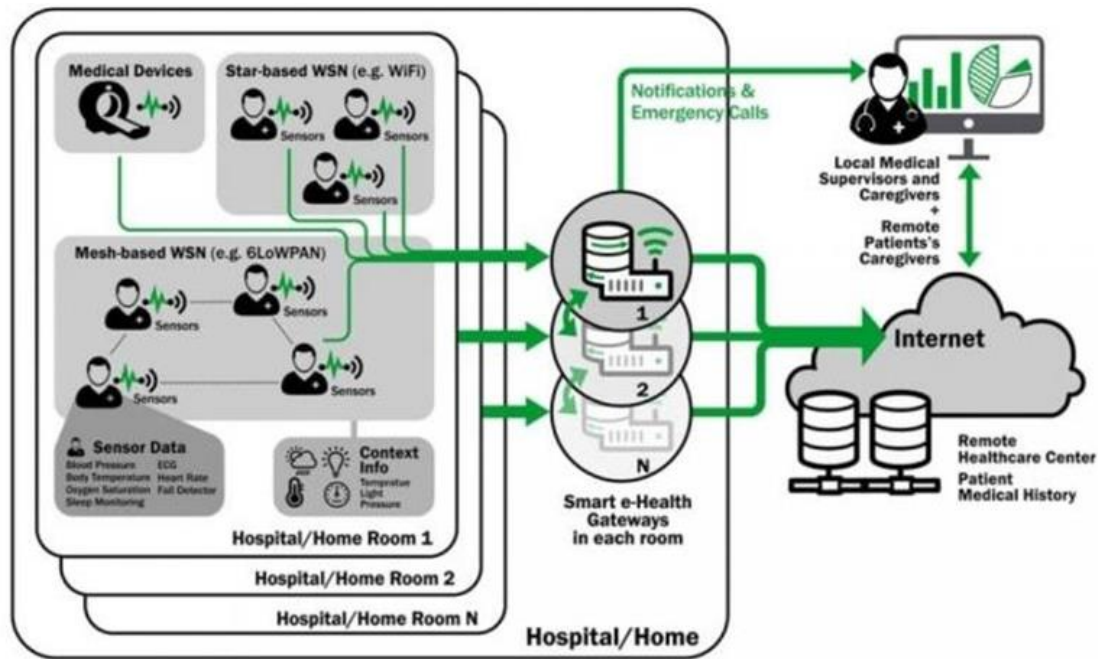

Figure 3. IoT system for detecting stress, depression and anxiety [14]

also record lectures or broadcast them online, and external auditors can review them by connecting through the web platform [13].

Besides, with the help of IoT technology, we can determine whether students suffer from stress, depression, and anxiety. Such technology will significantly affect learning since identifying these issues will be much easier (Figure 3). Thus, we can take steps to reduce and prevent stress, depression, and anxiety in the future. Also, based on the collected data, teaching staff or the administration of an educational institution can adopt methods that will make the lessons more exciting and captivating.

Adaptive learning

It is a data-driven approach that promotes personalised learning for every person. It links the classroom with the real environment, such as the number of students present, room temperature, student activity, etc. It adjusts the way and pace of teaching and learning based on data collected from the students [8].

Blended learning

This learning mode merges face-to-face teaching with e-learning (online) to a certain

extent. There are advantages of a hybrid learning mode. First, all student learning modalities within the specified course are connected, providing an integrated learning environment. Second, the students can fully control the place, ways, time, and pace of learning [9].

Applications

As for applications, we will consider an automated attendance system since we used this system in the abovementioned platform.

To eliminate the problems of managing and monitoring attendance, employing IoT technology, higher education institutions can adopt an automated attendance system. As an automated attendance system, we suggest applying the two different models.

- A fully automated attendance system can be created using Radio Frequency Identification (RFID) technology and Raspberry Pi and PIR sensors. It will use the RFID tag on students' ID cards to mark their attendance. When a student enters the classroom, PIR 1 is activated, and the RFID reader reads the UID on the student's ID card. The system marks the student as "attending" only when the student enters the classroom, and the PIR 2 sensor is activated.

- Using face detection and recognition technology that broadcasts live the students present in the classroom through a camera connected to Raspberry Pi, we connected FaceID to the learning platform [10]. These images are then compared with stored student images to recognise those students who are present and mark their attendance.

Automated attendance monitoring helps eliminate the need to record attendance manually and avoids errors or marking attendance unethically.

Further, we will describe how the IoT affects the teaching staff and students.

Teaching staff

While teaching in traditional classes, the teaching staff is responsible for teaching, taking notes on the board, keeping track of attendance, supervising assignments, and recording results to maintain the overall classroom environment. The IoT in classes will help any teaching staff manage these responsibilities easily.

For example, in an automated attendance system, students will be marked as attending relying on their RFID tags [11] or using FaceID. Then, notes will be automatically available in the cloud before each class, students will submit all assignments online, and the system will automatically manage all student notes. Also, diverse multimedia content, such as educational videos, infographics, complex formulas, and other content, can be easily presented and displayed interactively using smart whiteboards instead of traditional chalkboards.

Students

As for students' learning, the IoT will change their education model in the following ways.

- With the hybrid learning mode, all subject notes, lectures, assignments, and tests will be available on a common platform, and students can watch the video lectures anytime and anywhere.
- IoT classes will help accommodate physical and mental disabilities as students can now learn at their own pace and in their place

without the excessive stress of keeping up with the pace of other students.

- Students may not carry books and notes to classes. So, students can access all resources online through their laptops, tablets, or smartphones.

- Through collaborative learning, students from all over the world can study in the same class together. It helps students expand their knowledge horizons.

Conclusion

Summarising the result of the performed work, we concluded that using IoT technology in education would significantly improve the education system. We assumed the following based on the steps we identified at the beginning of the article.

In the first stage, we determined the need for an IoT learning platform. We have analysed existing platforms to identify their advantages and disadvantages, and finally, we have developed a solution suitable for teaching staff and students to share and contribute to IoT learning materials. SMEDUFACE is a platform where students can find useful information about IoT. Designed for educational environments containing IoT courses, this platform simplifies the course creation process for teaching staff and students by organising everything (like books, platforms, laboratory work and other data) needed for the course in one place.

In the second stage, the IoT has become critical in education, facilitating technical and managerial activities. This article shows the tremendous impact of the IoT on education by defining where it can be applied. Besides, this article found the gaps in teaching methodology and suggested practical methods of using IoT features in education. Overall, the IoT is developing new opportunities for schools and universities by simplifying the work of teaching staff with the help of connected devices to bring IoT technologies to the classroom and move from traditional classroom systems to more intelligent education models that benefit students' learning.

References

1. Foote K. D. A Brief History of the Internet of Things [Web resource]. – URL: <https://www.dataversity.net/brief-history-internet-things/> (accessed 12.08.2022).
2. Juniper Research. IoT the Internet of transformation 2020 [Web resource]. – URL: <https://www.juniperresearch.com/whitepapers/iot-the-internet-of-transformation-2020> (accessed 15.09.2022).
3. Samsonov M., Roslyakov A., Vanyashin S. From the Internet of people to the Internet of things [Web resource]. – URL: <https://www.iksmedia.ru/articles/4926341-Ot-interneta-lyudej-k-internetu-ves.html> (accessed 30.09.2022).
4. Samsonov, M. Yu. Standardisation of the Internet of things [text] / M. Yu. Samsonov, A. Yu. Grebeshkov, A. V. Roslyakov, S. V. Vanyashin // *Electrosvyaz*. – 2013. – № 8. – С. 10-13.
5. Verzun N. A., Vorobyov D. M., Kolbanev A. M., Kolbanev M. O. Overview of technologies and standards of RFID systems. “Information technologies and telecommunications”. – 2018. – Vol.6. – № 1. – P. 1-11.
6. Narendar Singh, D., Kusuma Sri, M., Mounika, K. IOT based automated attendance with face recognition system. *International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering (IJITEE)* 8(6S4) (2019). ISSN: 2278-3075. DOI: 10.35940/ijitee.F1093.0486S419.
7. Satu M.S., Roy S., Akhter F., Whaiduzzamn Md.: *IoLT: An IoT based Collaborative Blended Learning Platform in Higher Education*. ISBN: 978-1538652229-9. DOI: 10.1109/CIET.2018.8660931.
8. Yunguang Ye., Huang C., Zeng J., Zhou Y., Li F. Shock detection of rotating machinery based on activated time-domain images and deep learning: An application to railway wheel flat detection. ISBN: 08883270. DOI: 10.1016/j.ymsp.2022.109856.
9. Rebrin O., Sholina I., Syskov A. Blended learning. Higher education in Russia № 8, 2005. [Web resource]. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/smeshannoe-obuchenie.pdf> (accessed 12.09.2022).
10. Gooch D., Rosewell J., Leith D., Richards M. “Passive or active learning: the challenges of teaching distributed computing using Raspberry Pi clusters to open distance university students” ISSN: 02680513 DOI: 10.1080/02680513.2022.2118573. [Web resource]. – URL: <https://doi.org/10.1080/02680513.2022.2118573> (accessed 13.09.2022).
11. Mohamed Sh., Sethom K., Obaid A., Nejr S., Najim S. «IoT and RFID: Make life Easier and Shake up E-commerce Processes with Smart Objects». *Next Generation of Internet of Things*. 27/09/2022. pp.153-165 ISBN: 978-981191411-9. DOI: 10.1007/978-19-1412-6_13. [Web resource]. – URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-981-19-1412-6_13 (accessed 14.10.2022)
12. Tutkysbbaeva Sh., Zakirova A. Algorithm of learning methods on educational platforms using IoT technology. *Bulletin of the Eurasian National University*. – 2022. – № 2. – P.111-121.
13. Official website of Yonsei University. [Web resource]. – URL: https://www.yonsei.ac.kr/en_sc/research/archive.jsp (accessed 10.11.22).
14. Internet of Things in Education: How will the Internet of Things change our education? [Web resource]. – URL: <https://ciksiti.com/ru/chapters/6154-iot-in-education-sector-how-will-iot-change-our-education> (accessed 09.09.2022).

Ш.С. Туткышбаева, А.Б. Закирова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Білім берудегі IoT концепциясын пайдалану және оқыту моделі

Аңдатпа. Интернет заты – бұл бір-бірімен, сонымен қатар қоршаған ортаның бір бөлігі болып табылатын, деректерді жинайтын және бір-бірімен алмасатын, интеллектуалды нысандар мен құрылғылардан тұратын үлкен желі. Қазіргі уақытта Интернет заты өте қарқынды дамып, адамдардың өмірін жан-жақты жақсартуда. Мысалы: ақылды қалашықтар, денсаулық сақтау, үйді автоматтандыру, қауіпсіздік және білім беру. Қазіргі уақытта білім беру саласында интернет затының пайда болуымен оқыту мен білім беру моделі көп өзгергенін көріп отырмыз. Мақалада біз білім беруде IoT-тың тәжірибе арқылы оқытатын функциясын қарастырамыз, атап айтқанда студенттердің оқуын жақсартуын. Сондай-ақ біз

Интернет затының аспектілері білім берудің ақылды тұжырымдасы мен моделін жасауға қалай көмектесетініне назар аудардық.

Кілт сөздер: Интернет заты (IoT), білім беру, тұжырымдама, платформа, RFID, оқыту моделі.

Ш.С. Туткышбаева, А.Б. Закирова

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Модель обучения и преподавания с применением концепции IoT в образовании

Аннотация. Интернет вещей (Internet of things) – это огромная сеть разных вещей, в том числе людей, интеллектуальных объектов и устройств, информации и данных, которые собирают и обмениваются данными друг о друге и об окружающей среде, частью которой они являются. Интернет вещей на данный момент очень быстро развивается и улучшает жизнь людей во всех направлениях. Например: умные города, умное здравоохранение, домашняя автоматизация, безопасность и образование. На данный момент мы видим, что с появлением в сфере образования Интернет вещей, модель обучения и модель образования сильно изменилась. В статье мы рассматриваем все практические методы интеграции функции IoT в образование, а именно улучшение обучения студентов. А также мы сосредоточились на том, как эти аспекты Интернет вещей помогут создать более умную концепцию и модель образования.

Ключевые слова: Интернет вещей (IoT), образование, концепция, платформа, RFID, модель обучение.

Information about authors:

Tutkyshbaeva Sh.S. – **Corresponding author**, Ph.D. student in Pedagogical Sciences, Department of Informatics, Faculty of Information Technologies, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Zakirova A.B. – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Informatics of the Faculty of Information Technologies, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Туткышбаева Ш.С. – **корреспонденция үшін автор**, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Ақпараттық технологиялар факультетінің информатика кафедрасының педагогика ғылымдарының докторанты, Астана, Қазақстан.

Закирова А.Б. – педагогика ғылымдарының кандидаты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Ақпараттық технологиялар факультетінің информатика кафедрасының доценті, Астана, Қазақстан.

Б.С. Уалиханова, О.Т. Омаров*
Е.Р. Керимбеков, Д.Т. Бердалиев

Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент, Қазақстан
(E-mail: bayano_87@mail.ru, omarov.oralkhan@gmail.com,
erzhan.kerimbekov@ayu.edu.kz, berdaliyev@mail.ru)

Орта мектептерде физика пәнін құбылысқа негіздеп оқыту

Аңдатпа. Мақалада орта мектепте құбылысқа негіздеп оқыту бойынша әдістеме және оны еліміздің білім беру жүйесіне негіздеу жолдары мен қажеттілігі қарастырылған. Оқытылған пән іс-жүзінде қолданылмағандықтан, дәстүрлі оқытуда білім алуға кедергілер пайда болады. Оқытудың классикалық әдістері жұмыс өнімділігі жоғары, бірлесе жұмыс жасауға дайын және қызығушылық танытатын тұлғаларды қажет ететін жаңғыртылған әлем үшін өткеннің еншісінде қалды. Сондықтан, оқытудың жаңа әдісі одан әрі әлемдік деңгейде даму үшін қажетті білім мен дағдыларды қамтамасыз етуі қажет. Осы зерттеудің мақсаты оқушыларға физика пәнін оқыту кезінде оқу тәсілі ретінде құбылысқа негізделген оқыту (ҚНО) әдісін пайдаланудың оң әсерлерін және оның Қазақстан Республикасының Шымкент қаласындағы орта мектеп оқушыларын физика пәнін оқуға ынтылдандыруға және осы салада білімін жақсартуға әсерін анықтау болып табылады. Негізгі әдіс – физика пәнін оқытуда сабаққа енгізілген ҚНО әдісі, пәнаралық байланыс секілді әмбебап әдіс арқылы оқыту. Оған қоса, оқушылардың физика пәнін мектепте ғана емес, шынайы өмірде де оқып-үйренуінің себебін және ұзақ уақыт бойы оқушылардың жадында бұл дағдылардың қалмауын анықтау үшін сауалнама жүргізіледі. Нәтижелер құбылысқа негізделген оқытуды қолдану кезінде оқушылардың бағалары 10%-дан аса жоғары көрсеткіштерге жеткендігін көрсетті, бұл осы әдісті қолдануды айтарлықтай тиімді етеді. Сонымен қатар, құбылысқа негізделген оқытуды қолдану оқушының алған білімдерін ұзағырақ уақыт есте сақтауға және сол деңгейде ұстап тұруға мүмкіндік береді.

Қазақстандағы Шымкент қаласындағы бастауыш мектеп оқушыларына ҚНО-ң әсері тексерілді. ҚНО-ды ағылшын, математика және әлеуметтік пәндер енгізілді, пәндерді физика пәнін қолдана отырып оқытылды, және компьютерлік дағдыларды үйренуге арналған жаңа бағыт жасалды, өйткені заманауи физика пәнін оқытуда айтарлықтай проблемалар бар. Мақсат - оқушыларды осы пәндерді қолдана отырып, физика бойынша дағдыларды үйренуге және жетілдіруге жетелеу болды. Талдаулар бойынша физиканы басқа пәндерді қолдана отырып үйрету үшін ҚНО қолдану олардың дағдыларын едәуір жақсартады және алған дағдыларын ұзақ уақыт сақтауға көмектеседі. Бұл зерттеу келесідей ұйымдастырылған: тиісті жұмыстарда ҚНО саласындағы зерттеулердің алдыңғы әрекеттері талқыланады. Әдістемеді осы зерттеу мәселесін шешу жоспары ұсынылған, онда жұмыс әдісі және зерттеу үдерісін жүзеге асыру нәтижелері көрсетілген. Соңында, талқылау және болашақта атқарылатын жұмыстар үшін кейбір қорытынды ескертулер мен мәселелерді ұсынылады.

Түйін сөздер: құбылысқа негізделген оқыту, оқыту процесі, оқытудың тиімділігі, физиканы оқыту әдістемесі, орта мектеп физикасы.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-141-4-337-344>

Кіріспе

Құбылысқа негізделген оқыту (ҚНО) оқушылардың дағдыларының едәуір өсуіне мүмкіндік береді және оларды шығармашылық, сыни ойлау, күрделі қарым-қатынас, ойын негізінде және бірлесіп жұмыс жасауға баулиды. Бұл пәндер арасындағы шекаралардан өту арқылы - құбылысқа байланысты барлық нысандарды қамти отырып, тақырыпты шынайы әрі жан-жақты зерттеуге байланысты. Мұндай оқу үдерісінің ең маңызды талабы – тұтастық пен шынайылық. ҚНО қатып қалған ережелер жиынтығына негізделмеген. Бұл көбіне қандай да бір феноменді түсінудегі оқушының белсенді рөлі туралы [1]. Оқушылардың рөлі пассивті және тақырыпты есте сақтауға тәуелді болған классикалық оқудан айырмашылығы, ҚНО оқушылардың проблемаларды шешу және сұрақтарға жауап беру мақсатында бірлескен іс-шараларға белсенді қатысуына жағдай жасайды.

Сонымен қатар, бұл тереңдете оқуға мүмкіндік беру үшін эксперименттік оқытуды және оқушылардың өз бетінше жұмыс жасау қабілетін дамытуды қамтамасыз ету идеясын білдіреді. Тереңдете оқыту оқушыға әртүрлі пәндер бойынша олқылықтарды жеңуге мүмкіндік береді. Бұл фактіні Ювяскюль университетінің (Ювяскюля, Финляндия) зерттеушілері химия пәнінен жүргізген динамикалық проблема негізінде оқытудың негізін қалаған екі жылдық зерттеу дәлелдейді. Олардың жұмысының нәтижелері біліктілікті арттыруға, дамытуға, қызығушылық пен сыни ойлауға қатысты оң нәтижелер көрсетті. ҚНО төрт негізгі артықшылыққа ие: тұтас оқыту, пәнаралық оқыту, топтық оқыту және пәнаралық оқыту [2-4]. Сонымен қатар, ҚНО оқу бағдарламасы бар студент сыныпта пассивті тыңдаушы болмайды, керісінше пәнге өз үлесін қосатын және білім алатын белсенді қатысушы болады. Финляндия өзінің оқу жоспарындағы ҚНО тәсілдерінің бірін қолданады, оған БАҚ көп көңіл бөледі. Олардың мұғалімдердің әр оқушыға жылына бір тақырыпты үйретуді және ҚНО бағдарламасы негізінде жүргізуді талап ететін көзқарасы ескерілді,

мектептің сыртқы ортасын пайдалану және технологияларды инновациялық пайдалану оқушыларды оқуға жұмылдыруда, тартуда және белсендіруде маңызды рөл атқарады.

Жоғарыда келтірілген фактілер көрсеткендей, сабақта ҚНО қолдану оқушыларға оқу дағдыларын одан әрі жетілдіруге мүмкіндік береді. Бұл сонымен қатар оқушыларға көптеген пәндер бойынша білімдерін кеңейтуге көмектеседі және кез-келген дағдыларды қолдана алатын кезеңнің ұзағырақ болуына үлес қосады. ҚНО-ды мектептерде қолдану және Финляндиядан басқа әлемнің әртүрлі жерлерінде оның әсерін бақылау әр түрлі жерлерде оқуға деген осы көзқарастың тиімділігін анықтау үшін өте маңызды. ҚНО болмағандықтан, Қазақстанда Шымкент қаласында тиісті зерттеулер жүргізілген жоқ. Сондықтан, ҚНО-ды оқу бағдарламасының бөлігі ретінде пайдалану нәтижелерін анықтау Қазақстанда оқушылардың жалпы дағдылары мен білімдерін жақсарту тұрғысынан маңызды.

Зерттеу әдістері

Бұл зерттеуде Қазақстандағы Шымкент қаласындағы бастауыш мектеп оқушыларына ҚНО-ң әсері тексерілді. ҚНО-ды ағылшын, математика және әлеуметтік пәндер енгізілді, пәндерді физика пәнін қолдана отырып оқытылды, және компьютерлік дағдыларды үйренуге арналған жаңа бағыт жасалды, өйткені заманауи физика пәнін оқытуда айтарлықтай проблемалар бар. Мақсат - оқушыларды осы пәндерді қолдана отырып, физика бойынша дағдыларды үйренуге және жетілдіруге жетелеу болды. Талдаулар бойынша физиканы басқа пәндерді қолдана отырып үйрету үшін ҚНО қолдану олардың дағдыларын едәуір жақсартады және алған дағдыларын ұзақ уақыт сақтауға көмектеседі. Бұл зерттеу келесідей ұйымдастырылған: тиісті жұмыстарда ҚНО саласындағы зерттеулердің алдыңғы әрекеттері талқыланады. Әдістемеді осы зерттеу мәселесін шешу жоспары ұсынылған, онда жұмыс әдісі және зерттеу үдерісін жүзеге асыру нәтижелері көрсетілген. Соңында, талқы-

лау және болашақта атқарылатын жұмыстар үшін кейбір қорытынды ескертулер мен мәселелерді ұсынылады.

Осы зерттеудің мақсаты оқушыларға физика дағдыларын үйрету тәсілі ретінде құбылысқа негізінде оқытуды (ҚНО) пайдаланудың оң әсерлерін және оның Қазақстандағы Шымкент қаласының орта мектеп оқушыларын ынталандыру мен физика пәні бойынша дағдыларын жетілдіруге әсерін анықтау болып табылады.

Құбылысқа негізделген оқытуды қолданудың әсерін көрсету үшін зерттеу жұмысы Қазақстанның үш орта мектебінде өткізілді.

Негізгі әдіс ретінде – ҚНО-ның Twig Bilim, PhetColorado-дағы секілді физика пәнінің модульдерін оқытуды жақсартуға қалай әсер ететінін көрсету, яғни бұл жұмыс HighTech Academy (Алматы қ., Қазақстан), Нұр-сұлтан қаласы Назарбаев Зияткерлік мектебі (Нұр-сұлтан), және Дарынды балаларға арналған №1 мамандандырылған ІТ лицей-интернаты (Шымкент қ., Қазақстан) болып табылатын үш базалық мектепте жүргізілді. Оқушылар 7, 8, 9 сыныптардан болды. Оқушылар екі топқа бөлінді: классикалық және ҚНО.

Содан кейін олар екі апта бойы өздерінің оқыту әдістері бойынша сабақтарға қатысты. Классикалық топ физика, математика, ағыл-

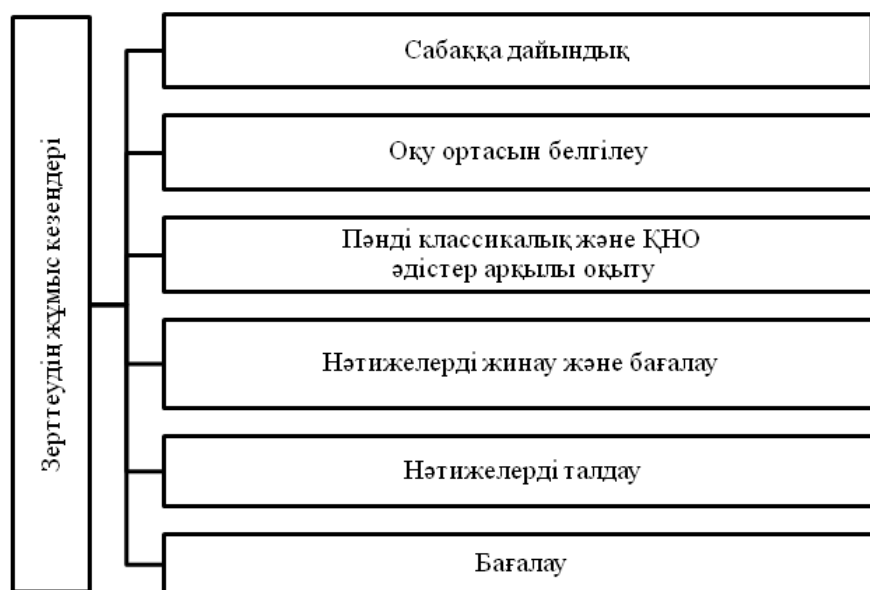
шын тілі және әлеуметтік пәндер бойынша жеке сабақтарға қатысты, ал феноменалды топ физиканы, математиканы, ағылшын тілін және әлеуметтік пәндерді физиканы қолдана отырып оқыды [5-8]. Екі апта өтті, емтихан өткізіліп, ұпайлар жиналды, талданды, содан кейін бағаланды. Соңында, осы зерттеу нәтижелерін көрсету үшін бағалау нәтижелері салыстырылды.

Зерттеу нәтижелері

Зерттеу жұмысы нәтижесінде басқа пәндердің физика пәнімен интеграциясына ҚНО-ң әсері көрсетілді. Жұмыс үш түрлі орта мектепте өткізілді және 7, 8 және 9 сыныптардан 131 оқушы таңдалды. №1-кестеде көрсетілгендей, ҚНО және Қазақстандық жаңартылған білім беру мазмұнына классикалық оқыту (ЖББМ) негізінде әр сыныпты екі топқа бөлінді.

ҚНО топтарындағы оқушылар физикамен біріктірілген пәндерді оқыды. Мұндай оқыту оқушыларға физика пәндерін жақсырақ түсінуге мүмкіндік береді.

Сәйкесінше, «классикалық топ» дәстүрлі оқыту әдістері бойынша пәнді оқыды. Оқу үдерісін аяқтағаннан кейін оқушылар арнайы тест жұмыстары арқылы бағаланды. Бағалау

Сурет 1. Зерттеудің жұмыс кезеңдері

Зерттеу барысында оқушыларды бөлу

Сыныптар	Оқушылар саны (ҚНО)	Оқушылар саны (Қазақстанның ЖББМ)
7 сынып	18	17
8 сынып	12	16
9 сынып	36	32
Барлығы	66	65

сұрақтары екі жаққа да ортақ ету мақсатында Халықаралық болып табылатын PISA емтиханының сынама тесттерінде келетін сұрақтарының физика пәніне қатысты бөліктерінен құрастырылды. Оқушылардың бағалары тексеріліп, ҚНО-н қолдану оқушыларға сыныптағы пәндерді жақсы түсінуге және жалпы бағаларының жақсаруына көмектесетіні

анықталды. №2 кестеде екі топтағы барлық үш сынып бойынша емтихан нәтижелері көрсетілген.

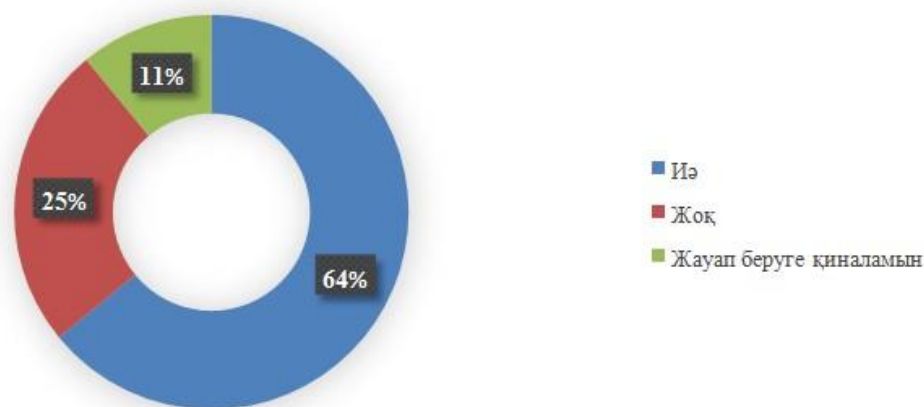
Нәтижелер көрсеткендей, ҚНО қолдану оқушылардың түсінуін жоғарылата алады, оқытылатын пәнге қатысу артады, бұл олардың оқу мүмкіндіктері мен дағдыларын жақсартады. Бұл факт осы салада жүргізіл-

Зерттеуге қатысқан барлық оқушылардың ұпайлары

Сыныптар	Балл пайызы (ҚНО)	Балл пайызы (Қазақстандық ЖББМ)
7 сынып	74.06%	58.62%
8 сынып	68.42%	61.63%
9 сынып	63.12%	56.48%
Орташа	68.53%	58.91%

Сурет 2. Оқушылар оқу нәтижесінде алған физика пәні бойынша дағдыларды өмірде қолдануы

Оқу нәтижесінде алған физика пәні бойынша дағдыларды өмірде қолдана аласың ба?

ген алдыңғы зерттеулермен де расталады. Тестілеуден кейін оған қатысқан оқушыларға жүргізілген сауалнамада, оқушылардан «Оқу кезінде алған физика пәнінен білімдерін өмірде де қолдана ала ма?» деп сұралды. Жауаптар нәтижелері 2-суретте көрсетілген.

2-суретте көрсетілгендей, оқушылардың 64%-ы сабақ барысында үйренген дағдыларын әлі де қолдана алады. Бұл ҚНО-н қолдану оқушыларға өз дағдыларын ұзақ уақыт бойы қолдануға көмектесетіндігінің айқын белгісі. Жинаған және талдаған нәтижелерден ҚНО-дағы сияқты холистикалық әдіспен кез-келген пәнді оқыту оқушылардың белсенділігі мен оқу қабілетін едәуір арттыратынын атап өтуге болады. Сонымен қатар, ҚНО қолдану оқушылардың дағдыларын жақсартуға және олардың оқудағы нәтижесін жоғарылатуға айтарлықтай әсер етуі мүмкін. Сонымен қатар, оқушылардың ҚНО-дан алған білімдері олардың санасында ұзақ уақыт сақталуы мүмкін және оларды қажет болған кезде қолдана алады.

Талдау және қорытынды

Оқытудың классикалық әдістері әлемдегі білім көлемінің ұдайы қарқындап келе жатқан жағдайында іш пыстырарлық және тиімділігі төмен болып бара жатыр. Сондықтан, оқушыларға қазіргі әлемдегі дамудың жылдам қарқынын сақтауға көмектесу үшін оқытудың жаңа тәсілін қолдану міндетті болып табыла-

ды[9-10]. Бұл жұмыста ҚНО-ның оқушылардың жалпы білім алуына оң әсері көрсетілді. Зерттеу жұмысында бірнеше бастауыш мектептерде физика пәнін басқа пәндермен (мысалы, ағылшын тілі, дүниежүзілік тарих, математика және басқа да жаратылыстану пәндерімен) бірге ҚНО-ды қолдана отырып, классикалық оқыту әдістері арқылы дәл осы пәндер мен физиканы оқып жатқан топпен бірге өткізілді. Нәтижелерді екі топта да жинап, сенімді нәтиже алу үшін талданды. Талдаулар ҚНО-ды қолдану оқушылардың физика саласындағы жалпы дағдыларын едәуір жақсартатындығын және бұл дағдыларды оқушылардың санасында ұзақ уақыт сақтай алатындығын көрсетті. Соңдай-ақ, ҚНО оқушыларға PISA-2021, NUYET (Nazarbayev University Entrance Test, Назарбаев Университетінің Фаундейшн Бағдарламасы), ҰБТ (Ұлттық бірыңғай тестілеу) сияқты емтихандарда жақсы нәтижелерге қол жеткізуге көмектесті. Алынған дағдыларды сақтау және жақсы нәтижелер-бұл оқушылардың жалпы білімінде ҚНО-дың жағымды әсерін көрсететін өте жақсы факт болып табылады.

Қаржыландыру

Жұмыс ҚР ҒЖБМ грантының қаржылық қолдауымен орындалды (AP15473436 «Жоғары сыныптарда Физика пәнін құбылысқа негіздеп оқыту жүйесін (Phenomenon-based learning) жасау»).

Әдебиеттер тізімі

1. Adaktylou N. Remote sensing as a tool for phenomenon-based teaching and learning at the elementary school level: A case study for the urban heat island effect // *International Journal of Educational Methodology*. – 2020. – Vol. 6(3). – P. 517-531.
2. Zimmerman B.J. A social cognitive view of self-regulated learning // *Journal of Educational Psychology*. – 1989. – Vol. 81(3). – P. 329-339.
3. Rangell S. Phenomenon Based Learning Implemented in Abu Dhabi School Model // *International Journal of Humanities and Social Sciences*, 2015. – P. 213-219.
4. Паси Сальберг. Финские уроки. История успеха реформ школьного образования в Финляндии. – Классика XXI, 2015. – 540 с.
5. Aegerter-Wilmsen T., Smith A.C., Christen A.J., Aegerter C.M., Hafen E. Basler K. Exploring the effects of mechanical feedback on epithelial topology // *Development*. – 2010. – Vol. 137. – P. 499-506.

6. Dongare D.T., Lad A.B. Electrical conductivity and dielectric relaxation of lithium alumno borate glasses // International Journal of Metallurgical & Materials Science and Engineering. – 2015. – Vol. 5(1). – P. 1-8.
7. Abdraimov R.T., Turmambekov T.A., Ualikhanova B.S., Beraldliyeva M.D. The model of learning electrostatics // Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems. – 2019. – Vol. 11, Issue 11. – P. 146-151. DOI: 10.5373/JARDCS/V11SP11/20192941.
8. Kabyzbekov K.A., Abdrakhmanova K.K., Dasibekov A.D., Ramazanova S.A., Ualikhanova B.S. Simulation of the solar system // News of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Series of Geology and Technical Sciences. – 2019. – Vol. 5(437). – P. 189-196. DOI: 10.32014/2019.2518-170X.141.
9. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. 2-е изд., стер. – Москва: Смысл, 2005. – 304-352 с.
10. Usembayeva I.B., Ramankulov S.J., Berdi D.K., Saparbekova G.A., Ualikhanova B.S. Procedure of implementation the applied orientation of future teachers' training using ICT // American Journal of Applied Sciences. – 2015. – Vol. 12(9). – P. 636-643. DOI: 10.3844/ajassp.2015.636.643.

Б.С. Уалиханова, О.Т. Омаров, Е.Р. Керимбеков, Д.Т. Бердалиев

Южно-казахстанский государственный педагогический университет, Шымкент, Казахстан

Явление ориентировочное обучения физики в средней школе

Аннотация. В статье рассмотрена методика преподавания феномена в средней школе и пути и необходимость ее обоснования в системе образования страны.

В связи с тем, что преподаваемый предмет не применяется на практике, в традиционном образовании возникают барьеры к обучению. Классические методы обучения ушли в прошлое в современном мире, который требует высокопродуктивных, готовых к сотрудничеству и вовлеченных людей. Поэтому новый метод обучения должен давать необходимые знания и навыки для дальнейшего развития на глобальном уровне. Целью данного исследования является определение положительных эффектов использования метода явление ориентировочное обучения (PBL) в качестве метода обучения при обучении студентов физике и его влияние на мотивацию старшеклассников г. Шымкента, Республика Казахстан, к изучению физики и совершенствуя свои знания в этой области. Основным методом является обучение через универсальный метод, такой как метод ЯОО, межпредметная связь, которая включена в преподавание физики. Кроме того, будет проведен опрос, чтобы определить, по какой причине школьники изучают физику не только в школе, но и в реальной жизни, и надолго ли эти навыки остаются в памяти учащихся. Результаты показали, что при использовании явления ориентировочного обучения оценки учащихся достигли более высоких показателей более чем на 10 %, что делает использование данного метода весьма эффективным. Кроме того, использование событийного обучения позволяет учащемуся запоминать и сохранять полученные знания на более длительный период времени.

Проверено влияние метода явление ориентировочное обучение (PBL) на учащихся начальной школы г. Шымкент в Казахстане. Ввели ЯОО (PBL) английский язык, математику и обществознание, преподавали предметы с использованием физики, и было разработано новое направление для изучения компьютерных навыков, так как при изучении современной физики имеются значительные проблемы. Цель состояла в том, чтобы привести учащихся к изучению и совершенствованию навыков физики с использованием этих предметов. Согласно анализу, использование ЯОО для обучения физике с использованием других предметов значительно улучшит их навыки и поможет им дольше сохранять полученные навыки. Данное исследование организовано следующим образом: в соответствующих работах обсуждаются предыдущие попытки исследований в области ЯОО. В методике представлен план решения данной исследовательской проблемы, в котором изложен метод работы и результаты осуществления исследовательского процесса. Наконец, предлагаются некоторые заключительные замечания и вопросы для обсуждения и будущей работы.

Ключевые слова: явление ориентировочное обучение, процессы обучения, эффективность обучения, методика преподавания физики, школьная физика.

B.S. Ualikhanov, O.T. Omarov, E.R. Kerimbekov, D.T. Berdaliev
South Kazakhstan State Pedagogical University, Shymkent, Kazakhstan

The phenomenon of indicative teaching of physics in secondary school

Abstract. The article considers the methodology of teaching the phenomenon in secondary school and the ways and necessity of its justification in the country's education system.

Due to the fact that the taught subject is not applied in practice, barriers to learning arise in traditional education. Classical teaching methods are a thing of the past in today's world that requires highly productive, collaborative and engaged people. Therefore, the new teaching method should provide the necessary knowledge and skills for further development at the global level. The purpose of this study is to determine the positive effects of using the phenomenal learning method (PBL) as a teaching method in teaching students physics and its impact on the motivation of high school students in Shymkent, the Republic of Kazakhstan, to study physics and improve their knowledge in this area. The main method is teaching through a universal method, such as the LOO method, an interdisciplinary communication that is included in the teaching of physics. In addition, a survey will be conducted to determine why schoolchildren study physics not only at school, but also in real life, and for how long these skills remain in the memory of students. The results showed that when using the phenomenon of indicative learning, student grades reached higher rates by more than 10%, which makes the use of this method very effective. In addition, the use of event-based learning allows the student to memorize and retain the acquired knowledge for a longer period of time.

There has been tested the influence of the phenomenon of the indicative learning (PBL) method on primary school students in Shymkent. English, mathematics, and social studies were introduced, subjects were taught using physics, and a new direction was developed for the study of computer skills since there are significant problems in the study of modern physics. The goal was to lead students to study and improve their physics skills using these subjects. According to the analysis, the use of IOO to teach physics using other subjects will significantly improve their skills and help them retain their acquired skills for longer. This study is organized as follows: previous research attempts in the field of nuclear power engineering are discussed in the relevant papers. The methodology presents a plan for solving this research problem, which outlines the method of work and the results of the research process. Finally, some concluding remarks and questions are proposed for discussion and future work.

Keywords: orientational learning phenomenon, learning processes, learning efficiency, methods of teaching physics, school physics.

References

1. Adaktylou N. Remote sensing as a tool for phenomenon-based teaching and learning at the elementary school level: A case study for the urban heat island effect, *International Journal of Educational Methodology*, 6(3), 517-531 (2020).
2. Zimmerman B.J. A social cognitive view of self-regulated learning, *Journal of Educational Psychology*, 81(3), 329-339 (1989).
3. Rangell S. Phenomenon Based Learning Implemented in Abu Dhabi School Model, *International Journal of Humanities and Social Sciences*, 2015. P. 213-219.
4. Pasi Sal'berg. Finskie uroki. Istoriya uspekha reform shkol'nogo obrazovaniya v Finlyandii [Finnish lessons. The success story of school reforms in Finland] (Klassika XXI, 2015, 540 s.) [Classic XXI, 2015. - 540 p.]. [in Russian]
5. Aegerter-Wilmsen T., Smith A.C., Christen A.J., Aegerter C.M., Hafen E. Basler K. Exploring the effects of mechanical feedback on epithelial topology, *Development*, 137, 499-506 (2010).
6. Dongare D.T., Lad A.B. Electrical conductivity and dielectric relaxation of lithium alumino borate glasses, *International Journal of Metallurgical & Materials Science and Engineering*, 5(1), 1-8 (2015).

7. Abdraimov R.T., Turmambekov T.A., Ualikhanova B.S., Berdaliev M.D. The model of learning electrodynamics, Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems, 11(11), 146-151 (2019). DOI: 10.5373/JARDCS/V11SP11/20192941.
8. Kabyzbekov K.A., Abdrakhmanova K.K., Dasibekov A.D., Ramazanova S.A., Ualikhanova B.S. Simulation of the solar system, News of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Series of Geology and Technical Sciences, 5(437), 189-196 (2019). DOI: 10.32014/2019.2518-170X.141.
9. Leont'ev A.N. Deyatel'nost'. Soznanie. Lichnost'. 2-e izd., ster. [Activity. Consciousness. Personality. 2nd ed., ster.] (Moskva: Smysl, 2005, 304-352 s.) [Moscow: Meaning, 2005. - 304-352 p.]. [in Russian]
10. Usembayeva I.B., Ramankulov S.J., Berdi D.K., Saparbekova G.A., Ualikhanova B.S. Procedure of implementation the applied orientation of future teachers' training using ICT, American Journal of Applied Sciences, 12(9), 636-643 (2015). DOI: 10.3844/ajassp.2015.636.643.

Авторлар туралы мәлімет:

Уалиханова Б.С. – PhD, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Физика кафедрасының аға оқытушы, Астана мөлтауд., 95, Шымкент, Қазақстан.

Омаров О.Т. – **Байланыс үшін автор**, докторант, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Физика кафедрасы, Қайтпас-1 мөлтауд., Шымкент, Қазақстан.

Керимбеков Е.Р. – PhD, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Ғылыми жұмыстар және инновациялар жөніндегі проректор, Нұрсат 9/39, Шымкент, Қазақстан.

Бердалиев Д.Т. – физика-математика ғылымдарының кандидаты, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Академиялық істер департаментінің директоры, Қайтпас-2, Жағажай №33, Шымкент, Қазақстан.

Ualikhanova B.S. – Ph.D., South Kazakhstan State Pedagogical University, Senior Lecturer of the Department of Physics, Astana microdistrict, 95, Shymkent, Kazakhstan.

Omarov O.T. – **Corresponding author**, doctoral student, South Kazakhstan State Pedagogical University, Department of physics, Kaitpas-1 microdistrict. Shymkent, Kazakhstan.

Kerimbekov E.R. – Ph.D., South Kazakhstan State Pedagogical University, Vice-Rector for Research, and Innovation, Nursat 9/39, Shymkent, Kazakhstan.

Berdaliev D.T. – Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor, South Kazakhstan State Pedagogical University, Director of the Department of Academic Affairs, Shymkent, Kazakhstan.

К вопросу о развитии конкурентоспособности преподавателя университета в контексте компетентностной парадигмы

Аннотация. В статье на основе результатов систематизации научных подходов по проблеме развития конкурентоспособности преподавателя университета представлено уточненное понятие «конкурентоспособность преподавателя высшей школы». Актуальность темы исследования также обусловлена необходимостью разрешения противоречия между востребованностью в современном обществе конкурентоспособного преподавателя высшей школы и существующей практикой его подготовки в университете. На основе анализа научных подходов выявлены группы компетенций преподавателя университета, связанных с понятием «конкурентоспособность преподавателя университета» в структурном плане.

В структурном плане «конкурентоспособность преподавателя университета» раскрывается как интегративное образование, которое включает комплекс компетенций преподавателей, соответствующих новым взглядам на задачи современного университета. Автор исходит из того, что компетенция является существенным фактором конкурентоспособности профессорско-преподавательского состава вуза.

Также акцентируется внимание на вопросах разработки и реализации моделей и перечней компетенций преподавателей университета, системе оценивания компетенций профессорско-преподавательского состава вуза.

С учетом анализа представленных подходов ученых, в статье сформулированы рекомендации для развития конкурентоспособности преподавателя университета: разработка программы повышения квалификации, обеспечивающие подготовку преподавателей вуза по группам компетенций; создание научно-методической базы в университетах по оцениванию комплекса компетенций преподавателя вуза; внедрение модели компетенций преподавателя вуза при проектировании основных образовательных программ научно-педагогической подготовки будущих преподавателей, обеспечение в вузах психолого-педагогического сопровождения карьерных стратегий преподавателя высшей школы и др. Для получения результатов исследования был проведен анализ и синтез научных работ отечественных и зарубежных авторов по данной проблеме исследования.

Ключевые слова: конкурентоспособность, компетенции преподавателя вуза, профессиональная деятельность, конкурентные преимущества, профессиональная компетентность, деятельность в цифровой сфере, инновационные компетенции.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-141-4-345-356>

Введение

В связи с переходом вузов Казахстана на многоуровневую систему образования, необходимостью развития инновационной системы высшего профессионального образования

возникает потребность в осмыслении в педагогике проблемы реализации конкурентоспособности преподавателя высшей школы.

Одной из задач современного высшего образования является обеспечение устойчивости высшего образования в постоянно меняю-

щейся среде в условиях глобализации. В этих условиях все большее значение приобретает изучение проблемы конкурентоспособности вуза и профессорско-преподавательского состава университета.

Исследователи указывают на ряд негативных явлений, напрямую связанных с конкурентоспособностью преподавателей: рост нестабильности коллективов преподавателей, их равнодушное отношение к своему профессиональному труду, нарушение этики преподавателя вуза, в том числе и коррупция, ухудшение социально-психологического климата и другие [1, с.5].

Конкурентоспособность как новое качественное состояние профессионала можно отнести к числу стратегических ценностей, которые, наряду с ориентацией на собственные силы и предприимчивостью, способствуют упорядочению всей системы его жизнедеятельности [2, с.3].

На социально-педагогическом уровне существует противоречие между объективной необходимостью в повышении конкурентоспособности высшего образования и недостаточной акцентуацией на конкурентоспособность преподавателя высшей школы как носителя знаний, ценностей и идеалов [3, с.5]. Актуальность темы исследования также обусловлена необходимостью разрешения противоречия между востребованностью в современном обществе конкурентоспособного преподавателя высшей школы и существующей практикой его подготовки в университете.

Целью исследования является анализ научных подходов по проблеме развития конкурентоспособности преподавателя университета, разработка рекомендаций по развитию конкурентоспособности преподавателя университета. Для достижения цели в статье ставятся следующие задачи: уточнение понятия «конкурентоспособность преподавателя высшей школы»; выявление группы компетенций преподавателя университета, влияющих на развитие конкурентоспособности преподавателя вуза.

Методы исследования

Для получения результатов исследования в данной статье были использованы методы: теоретические (анализ и синтез научных работ отечественных и зарубежных авторов по проблеме исследования); эмпирические (педагогическое наблюдение). Методология изучения проблемы опирается на междисциплинарный подход в силу системности, многофакторности деятельности преподавателя вуза.

Результаты и обсуждение

Результаты исследования в статье представлены в соответствии с исследовательскими задачами:

- уточненное понятие «конкурентоспособность преподавателя высшей школы»;
- выявленные группы компетенций преподавателей, соответствующих новым взглядам на задачи современного университета.

Многомерность в профессиональной деятельности преподавателя проявляется как его способность интегрировать различные направления, умение творчески выполнять одновременно несколько видов деятельности [4, с. 28].

В контексте видов педагогической деятельности преподаватель высшей школы является производителем образовательных услуг, одновременно осуществляя образовательную, научно-исследовательскую и методическую деятельности [5, с. 25].

Анализ научных исследований, посвященных вопросам конкурентоспособности преподавателя вуза, позволяет утверждать, что в педагогической науке нет единого подхода к определению данного понятия.

Авторы раскрывают понятие «конкурентоспособность преподавателя высшей школы» как интегративное, профессионально-значимое качество личности (А.В. Коньшева [6]), как интегральная личностно-профессиональная характеристика (А. Р.Баянова [3], интегральная характеристика личности преподавателя высшей школы (Ж.Б. Шаймакова [1]),

как профессионально-ценностное качество личности преподавателя высшей школы (И. А. Бибик [2]).

А.Р. Баянова рассматривает конкурентоспособность преподавателя высшей школы как интегральную личностно-профессиональную характеристику, представляющую собой способность гарантировать качественный результат своего труда, готовность к непрерывному профессиональному развитию при достижении востребованности образовательной организацией и личностного удовлетворения профессией [3, с.41].

С точки зрения А.В. Коньшевой, конкурентоспособность преподавателя вуза представляет собой интегративное, профессионально-значимое качество личности, обеспечивающее востребованность на рынке педагогического труда за счёт реализации конкурентных преимуществ, отражающих высокий уровень сформированности профессиональных и личностных характеристик. [6, с.159].

И.А. Бибик понимая конкурентоспособность как профессионально-ценностное качество личности преподавателя высшей школы, предполагает, что оно поддается формированию, то есть может проходить этапы становления в процессе профессиональной деятельности. [2, с.4].

В публикации Ж.Б. Шаймаковой конкурентоспособность преподавателя высшей школы представлена как интегральная характеристика личности преподавателя высшей школы, выражающаяся в совокупности личностно-профессиональных, индивидуальных и субъектных качеств, определяющих успешность профессионально-педагогической деятельности по организации образовательного процесса в высших учебных заведениях. [1, с. 6-7].

Конкурентоспособность профессорско-преподавательского состава можно рассматривать в нескольких аспектах: 1) как совокупность различных характеристик (качеств), которые считаются конкурентными преимуществами; 2) характеристики проявления конкурентной деятельности в среде высшего образования [7].

Изучение научных подходов исследователей дает основание определить понятие «конкурентоспособность преподавателя высшей школы» как интегральную личностно-профессиональную характеристику, представляющую собой готовность к непрерывному профессиональному развитию, а также способность к реализации конкурентных преимуществ, отражающих высокий уровень сформированности профессиональных и личностных характеристик.

Стратегии профессиональной деятельности, профессиональной компетентности преподавателя вуза формируются как целостная структура. Она представляет собой целостную структуру таких компетенций, совокупность которых необходима для создания педагогических условий реализации профессиональной деятельности преподавателя [8].

Компетентный подход, как вполне оправданная прагматическая реакция на конкретный социальный заказ, предполагает прежде всего разработку системы обеспечения качества подготовки будущих специалистов, отвечающую потребностям современного мирового рынка труда [9, с.172].

В данном плане, следует согласиться с позицией О.В. Перезовой по положению компетентностно-контекстного подхода:

- во-первых, конкурентоспособность рассматривается как уровень развития профессиональной компетентности;
- во-вторых, конкурентоспособность имеет структуру, аналогичную профессиональной компетентности, т.е. компетентность и конкурентоспособность соотносятся как часть и целое;
- в-третьих, раскрывает перечень компетенций, существенно влияющих на уровень сформированности конкурентоспособности [10, с.25].

Мы считаем, что компетенция является существенным фактором конкурентоспособности профессорско-преподавательского состава вуза.

Исследователи обращают особое внимание на необходимость употребления термина «компетенция», а не компетентность, поскольку предлагаемый подход основывается

именно на компетенциях, понимаемых как совокупность знаний, умений, отношений и опыта, которые эффективно используются как в знакомых, так и новых трудовых ситуациях, а не на компетентности работника, трактуемой как адекватное поведение работника в организации [11, с.35].

Профессиональные компетенции являются некими критериями, которые используются для внутренней и внешней оценки качества профессиональной деятельности и являются общими для всех специалистов в том или ином виде профессиональной деятельности, стремящихся к высокому уровню профессионализма [12, с.65].

Анализ научных подходов позволяет рассматривать конкурентоспособность в структурном плане как интегративное образование, которое включает комплекс компетенций преподавателя, соответствующих новым взглядам на задачи современного университета.

В коллективной публикации англоязычных авторов отмечается, что для реализации университетского образования в соответствии с процессом, который динамично совершенствуется необходимо постоянно повышать компетенции преподавателей вуза. Преподаватель должен совершенствовать компетенции в следующих направлениях:

- наука и исследования (научными усилиями они должны привлекать студентов и всегда обеспечивать их правильными, точные, полезные и вдохновляющие знания);
- обучение (быть стойкими профессионалами в сфере образования);
- внутриличностные отношения (понимайте свою миссию как реализацию личных качеств),
- межличностные отношения (обучение в тесном сотрудничестве со студентами, уважая их личность) [13, с.474].

Что касается компетенции преподавателя вуза в виртуальном обучении, то ученые идентифицируют следующие спецификации для функций каждого преподавателя:

а) функция проектирования /планирования планирование в виртуальной среде

(согласованные усилия для успешного завершения виртуального курса, установление отношений между преподавателем и другим персоналом с точки зрения технологической/образовательной координации, между преподавателем и обучающимися, между обучающимися для достижения целей обучения виртуального курса, мониторинг эффективности общения между участниками;

б) социальная функция: (действия, связанные с вмешательством преподавателей для улучшения их отношений со своими студентами и отношения между самими студентами в процессе преподавания/обучения в виртуальной среде;

с) инструктивная функция (глубокие знания в области дистанционного обучения и владение умениями для раскрытия содержания и облегчения обучения с помощью технологических инструментов и ресурсов);

д) технологическая область: обучающая среда с ИКТ (знания технических служб поддержки преподавателей, базовые компьютерные знания, знания необходимых технологий, некоторые специфических знания о мультимедийных обучающих программах.

е) область управления: компетенции, позволяющие контролировать и корректировать текущий и виртуальный процесс [14, с.201].

Педагогические навыки как элемент коммуникативной компетентности реализуются через следующие ключевые измерения: компетентность невербального общения, компетентность вербальной ясности, компетентность речи и др [15].

Базовая модель компетентности преподавателя как менеджера образования, представленная в публикации В. Гурова, В. Зелеева (V. Gurova, V. Zeleeva) включают: базовые компетенции, специфические (конкретные) компетенции [16]. В первую группу специфических компетенций включены компетенции: компетенции оценки предыдущего опыта обучающихся и их потребностей в обучении, компетенции в проектировании процесса обучения взрослых, компетенции по содействию обучения взрослых, компетенции по

использованию непрерывного мониторинга и оценки процесса обучения взрослых для его улучшения, компетенции в области консультирования по вопросам карьеры, жизни, будущего развития и использования профессиональной помощи, компетенции дизайнера и конструирования учебной программы. Во вторую группу специфических компетенций, косвенно связанных с образовательным процессом входят компетенции управления финансовыми ресурсами и оценка гарантий социальной и экономической пользы, компетенции в области управления человеческими ресурсами, компетенции в общем управлении, компетенции в области маркетинга и связей с общественностью, компетенции в решении административных проблем, компетенция создания образовательной среды на основе ИКТ [16].

Ученые, исследующие компетентностную модель преподавателя университета, приходят к мнению, что подход к управлению человеческими ресурсами, основанный на компетенциях, может быть использован в университетах, и это имеет важное теоретическое и практическое значение для создания модели компетенций преподавателей в университетах. Так, Ли Мин

(Li, Ming) отмечает, что модель компетенций преподавателя университета играет значительную роль в прогнозировании профессиональной деятельности преподавателей университета. Мотивация достижения и приверженность идеалу преподавателя университета играют управляющую роль в механизме модели компетенций преподавателя университета [17]. Уилсон Касуле (Wilson Kasule) выявляет инновационные компетенции, необходимые преподавателю университета. Результаты его исследования показали, что профессорско-преподавательский состав вуза должен владеть пятью группами инновационных компетенций: способность внедрять новшества; готовность к содействию распространению знаний, способность к сотрудничеству и нетворкингу и др [18, с.109-112].

Авторы исследования [М. Ф. Сехас Мартинес и др [19], в котором изучается оценка

деятельности преподавателя на основе компетентностного подхода, выявляют базовую, специфическую и трансверсальную компетенции. Среди трансверсальных компетенций были выявлены адаптивные, эмоциональные и рефлексивные компетенции. По мнению авторов, данные компетенции позволяют создавать адекватную атмосферу на занятиях. Также когнитивные компетенции рассматриваются как более актуальные, чем исследовательские. [19, с.362].

В диссертационном исследовании А.Р. Баяновой установлено, что структурно, конкурентоспособность преподавателя высшей школы как интегративное образование, включает в себя совокупность трех видов компетенций, которые условно можно назвать само-компетенциями (self-skills), гибкими компетенциями (soft-skills) и жесткими компетенциями (hard-skills). [3, с.49]. Так, soft-компетенции (гибкие компетенции) включают коммуникативность, лидерство, цифровая грамотность, командная работа [3, с.52-53].

В научных исследованиях также раскрываются компетенции преподавателей, соответствующие задачам интернационализации (Г. Ф. Бенсон [20]), научно-педагогические компетенции преподавателя (А.П.Исаев, Л.В. Валуева и др [21], группы основных компетенций с опорой на исследования процесса управления психолого-педагогическими компетенциями преподавателя высшей школы (И.В. Арендачук [12]), авторская модель ключевых компетенций профессорско-преподавательского состава, формируемых под влиянием системы послевузовского образования (О.П. Ходенкова [22]).

В коллективной монографии под общей редакцией О.Б.Даутовой, А.В.Торховой на основе полученных результатов исследования проранжированы профессиональные компетенции, которые отмечены большинством респондентов Беларуси и России как наиболее значимые, и составлены перечень представлений о преподавателе высшей школы XXI века. [23].

Особое значение в современных условиях развития университета приобретает группа

компетенций, относящаяся к деятельности в цифровой среде и охватывающая не только умения использовать возможности цифровых форматов, но и новых электронных методических инструментов, таких как Padlet, Tilt Brush by Google, e-portfolio (веб-портфолио), Pathbrite, Socrative и др [24, с.105].

О.Н. Андрух, А.С. Сидорова в компетентностную модель преподавателя вуза включают следующий неполный перечень личностных качеств и компетенций: личностные качества, общекультурные компетенции, профессиональные компетенции [25].

Мы считаем, что конкурентоспособность преподавателя структурно включает в себя комплекс выявленных нами компетенций преподавателей, представленных в таблице 1.

Мы считаем, что указанные группы компетенций преподавателя влияют на развитие его конкурентоспособности.

Целенаправленное формирование выделенных компетенций у преподавателя позволит обеспечить развитие его конкурентоспособности в университете.

Преподаватели являются важным человеческим ресурсом в университетах, и конкурентоспособность университетов зависит от конкурентоспособности профессорско-преподавательского состава. Поэтому подготовка, переподготовка преподавателей, обладающих выгодной конкурентоспособностью, очень важны для университета.

Результаты научных исследований [3] показывают, что для педагогического обеспечения развития конкурентоспособности преподавателя высшей школы необходимо создавать организационно-педагогические условия: реализация инновационного потенциала корпоративной среды; проектирование и сопровождение карьерных стратегий пре-

Таблица 1. Группы компетенций преподавателя современного университета

Автор	Группы компетенций преподавателя университета
А.Р. Баянова	Само-компетенции (self-skills), гибкие компетенции (soft-skills) и жесткие компетенции (hard-skills [3, с.52-53].
И.В. Арндачук	Индивидуально-личностные компетенции, предметно-деятельностные компетенции, социально-коммуникативные компетенции [12, с.65].
M. Blaskova, R. Blasko, M. Jankalova, R. Jankal	Компетенции в следующих направлениях: наука и исследования (научными усилиями они должны привлекать студентов и всегда обеспечивать их правильными, точные, полезные и вдохновляющие знания); обучение (быть стойкими профессионалами в сфере образования); внутриличностные отношения (понимайте свою миссию как реализацию личных качеств); межличностные отношения (обучение в тесном сотрудничестве со студентами, уважая их личность). [13, с.474].
V. Gyurova, V. Zeleeva (В. Гюрова, В. Зелеева)	Базовые компетенции, специфические (конкретные) компетенции. Специфические (конкретные) компетенции состоят из компетенций, непосредственно связанных с образовательным процессом и специфические компетенции, косвенно связанные с образовательным процессом [16]
Wilson Kasule (Уилсон Касуле)	Инновационные компетенции: способность внедрять новшества; готовность к содействию распространению знаний (способность формировать необходимые знания и навыки у обучающихся, выступать в качестве информационных консультантов по академическим и общественным вопросам); способность к сотрудничеству и нетворкингу; способность проектировать и разрабатывать содержание высшего образования; владение предпринимательским образом мышления и поведения [18, с.109-112]

М. Ф. Сехас Мартинес	Базовая, специфическая и трансверсальная компетенции. Среди базовых компетенций выделяются компетенции применения образовательных инновационных технологий в качестве профессиональных и академических ресурсов. На уровне конкретных компетенций представлены компетенции оценки и когнитивные компетенции. [19, с.362].
Бенсон Г. Ф.	Компетенции преподавателей, соответствующие задачам интернационализации: готовность к ведению профессиональной научно-педагогической деятельности на английском языке, способность реализовать образовательные программы с использованием опыта и лучших практик университетов и др [20, с.89].
А.А. Муравьева, О.Н. Олейникова	Предметные компетенции, компетенции в области преподавания, компетенция саморазвития, морально-этические, исследовательские и коммуникативные компетенции [24, с.105].
А.П.Исаев и др.	Научно-педагогические компетенции: проектно-методические компетенции, компетенции реализации учебного процесса, организационно-коммуникативные компетенции [21, с. 78].
Ходенкова О.П.	Ключевые компетенции профессорско-преподавательского состава, формируемые под влиянием системы послевузовского образования: функциональные, научно-педагогические, личностные, этические [22].
О.Б.Даутова, А.В.Торхова и др.	Профессиональные компетенции: в сфере преподавательской деятельности, в сфере научно-исследовательской деятельности, в сфере профессионально-личностного саморазвития, в сфере социально-профессионального взаимодействия и коммуникации [23, с.133-134]. В частности, в группу профессиональных компетенций в сфере профессионально-личностного саморазвития включены: способность обучаться на протяжении всей жизни; умение креативно мыслить, творческий подход к делу; умение создавать продукт собственного интеллектуального труда; интерес к педагогическим инновациям; умение внедрять методические разработки, педагогические новшества [23, с.134].
О.Н. Андрух, А.С. Сидорова	Перечень личностных качеств и компетенций: личностные качества, общекультурные компетенции, профессиональные компетенции [25]. В группе профессиональных компетенций представлены готовность к осуществлению педагогического проектирования образовательных программ, индивидуальных образовательных маршрутов, учебных дисциплин; способность анализировать результаты научных исследований и применять их при решении конкретных образовательных и исследовательских задач, готовность самостоятельно осуществлять научное исследование с использованием современных методов науки и др [25].

подавателя высшей школы; разработка индивидуальной модульной программы развития конкурентоспособности преподавателя высшей школы; разработка диагностического инструментария процесса развития конкурентоспособности преподавателя высшей школы.

Заключение

С учетом анализа представленных подходов ученых, мы формулируем следующие рекомендации для развития конкурентоспособности преподавателя университета:

- разработать программы повышения квалификации, обеспечивающие подготовку преподавателей вуза по группам компетенций;
- создать научно-методическую базу в университетах по оцениванию комплекса компетенций преподавателя вуза;
- в целях развития цифровых компетенций преподавателей вузов осуществлять целенаправленно цифровую и информационную переподготовку преподавателей вуза;
- внедрять модели компетенций преподавателя вуза при проектировании основных образовательных программ научно-педагогической подготовки будущих преподавателей;
- целенаправленно формировать у будущих преподавателей университета группу компетенций, относящихся к деятельности в цифровой среде и охватывающая не только умения использовать возможности цифровых форматов, но и новых электронных методических инструментов.
- обеспечить в вузах психолого-педагогическое сопровождение карьерных стратегий преподавателя высшей школы.

Список литературы

1. Шаймакова Ж.Б. Роль инновационной компетентности в развитии конкурентоспособности преподавателя высшей школы: автореферат дис. канд. психологических наук: 19.00.13 –Тамбов, 2009. – 24 с.
2. Библик И.А. Организационно-педагогические условия становления конкурентоспособного преподавателя вуза: автореферат диссертации кандидата пед. наук: 13.00.08 – Комсомольск-на-Амуре, 2010. – 22 с.
3. Баянова А. Р. Педагогическое обеспечение развития конкурентоспособности преподавателя высшей школы: диссертация ... кандидата педагогических наук: 13.00.08 – Казань, 2020. – 185 с.
4. Копытова Н.Е. Инновационные компетенции преподавателя вуза // Психолого-педагогический журнал Гаудеамус. – 2013. – № 1 (21). – С.28-32.
5. Баянова А.Р. К вопросу о сущности конкурентоспособности преподавателя высшей школы в современных условиях // Казанский педагогический журнал. – 2019. – №6. – С. 24-29.
6. Конышева А. В. Конкурентоспособность преподавателя – основа кадровой политики современного вуза // Кадровый потенциал современных образовательных систем: состояние и перспективы : материалы междунар. науч.-практ. конф., 17-18 февр. 2016 г. /Харьк. гуманитар. ун-т «Нар. укр. акад.» [и др. – Харьков, 2016. – С. 156–160.
7. Katane I, Troskova M. Competitiveness of university teachers in the multilevel environment of higher education//Society integration education proceedings of the international scientific conference. – [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://journals.ru.lv/index.php/SIE/article/view/6387>. (дата обращения: 02.10.2021).
8. Кокоева Р.Т., Хетагов В.К. Профессиональные компетенции преподавателя высшей школы // Современные проблемы науки и образования. – 2019. – № 3. – [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=28800>. (дата обращения: 03.10.2021).
9. Налиткина О.В. Компетентный подход как основа новой парадигмы образования // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – 2009. – С. 171-174 – [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kompetentnostnyy-podhod-kak-osnova-novoy-paradigmy-obrazovaniya>. (дата обращения: 03.11. 2021).
10. Перезовова О.В. Формирование компетентности как фактор развития конкурентоспособности менеджеров // Современная высшая школа: 24 инновационный аспект. – 2009. – № 4. – С.24-27. – [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-kompetentnosti-kak-faktor-razvitiya-konkurentosposobnosti-menedzherov> (дата обращения: 03.11. 2021).
11. Федоров А.Э., Метелев С.Е., Соловьев А.А., Шлякова Е.В. Компетентный подход в образовательном процессе. Монография. – Омск : Изд-во ООО «Омскбланкиздат», 2012. – 210 с.
12. Арндачук И.В. Профессиональные компетенции в структуре профессионализма преподавателей высшей школы // Известия Саратовского университета. – 2009, выпуск 4. – С. 63-68. [Электронный

ресурс]. – 2022. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/model-kompetentsiy-prepodavatelya-vuza> (дата обращения: 05.11. 2021).

13. Blaskova M., Blasko R., Jankalova M., Radoslav J. Key personality competences of university teachers: comparison of requirements defined by teachers and/versus defined by students//Procedia 4th World Conference on Psychology, Counseling and Guidance WCPG-2013.Social and Behavioral Sciences 114. – 2014. – P. 466 – 475. – [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://pdf.sciencedirectassets.com/277811/1>(дата обращения: 05.11. 2021).

14. Guascha T, Alvarez I, Espasa A. University teacher competencies in a virtual teaching/learning environment: Analysis of a teacher training experience. Psychology and Education Science Studies // Teaching and Teacher Education. – 2010. – P. 199–206.

15. Slipchuk V. Y., Lutaieva T, Batechko N., Pisotska M. Pedagogical Skills and Communicative Competence of University Teachersduringth Classes // Review of International Geographical Education (RIGEO). – 2021. – P. 1226-1237.

16. Gyurova V., Zeleeva V. Competency Model of University Teacher as Manager in Education. Section Education and Educational Research. [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: https://kpfu.ru/staff_files/F695975480/V.Gyurova_V.Zeleeva.pdf (дата обращения: 02.10.2021).

17. Li Ming. A study on competency model of teachers in universities // Jinan University (People’s Republic of China). ProQuest Dissertations Publishing, – 2009.

18. Kasule G. W. Professional Development on Innovation Competence of Teaching Staff in Ugandan Universities. PhD thesis // Wageningen University and Research. – ProQuest Dissertations Publishing. – 2015. – P. 163.

19. Сехас Мартинес М.Ф. Подготовка преподавателей и оценка их деятельности на основе компетентностного подхода // Интеграция образования. – 2019. – Т. 23. – № 3. – С. 350–365. DOI: <https://doi.org/10.15507/1991-9468.096.023.201903.350-365>.

20. Бенсон Г. Ф. Компетенции современного преподавателя высшей школы в контексте интернационализации образования // Вестник ТГПУ. – 2017. – № 12 (189). – С.85-90. [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: https://vestnik.tspu.edu.ru/archive.html?year=2017&issue=12&article_id=6695 (дата обращения: 05.11. 2021).

21. Исаева А.П. Сертификация преподавателей университета на основе оценки научно-педагогических компетенций: Методическое пособие. – Екатеринбург: Издательский дом «Ажур», 2015. – 106 с.

22. Ходенкова О.П. Модель ключевых компетенций преподавателя вуза, формируемая под влиянием послевузовского образования // Вестник АПКУ. – Сер. Экономика. – 2011. – № 2. – С. 169 -173.

23. Даутова О.Б., Торхова А.В. Психолого-педагогическая подготовка современного преподавателя вуза на основе реализации компетентностного подхода: монография // ФГБНУ «ИПО ОВ РАО». – Санкт-Петербург: из-во политех. ун-та СПб, 2014. – 301 с.

24. Муравьева А.А., Олейникова О.Н. Компетенции преподавателей вузов: современные вызовы и смена парадигмы // Педагогика и психология образования. – 2020. – № 3. – С. 100–115.

25. Андрух О.Н., Сидорова А.С. Компетентностная модель преподавателя вуза // Известия Института инженерной физики. – 2014. – № 2 (32). – С.81-84.

Г.Т. Уразбаева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Университет оқытушысының бәсекеге қабілеттілігін дамыту туралы мәселесіне қатысты

Аңдатпа. Мақалада университет оқытушысының бәсекеге қабілеттілігін дамыту мәселесі бойынша ғылыми тәсілнамаларды жүйелеу қорытындысы негізінде «жоғары мектеп оқытушысының бәсекеге қабілеттілігі» туралы нақтыланған түсініктеме ұсынылған. Сонымен қатар зерттеу тақырыбының өзектілігі заманауи қоғамда жоғары мектептің бәсекеге қабілетті оқытушысына деген сұраныс пен оны университетте дайындаудың қолданыстағы тәжірибесі арасындағы қайшылықты шешу қажеттілігіне байланысты себептелген

Ғылыми тәсілнамаларды талдау негізінде құрылымдық тұрғыдан «университет оқытушысының бәсекеге қабілеттілігі» ұғымымен байланысты университет оқытушысының құзыреттілік топтары айқындалды.

«Университет оқытушысының бәсекеге қабілеттілігі» құрылымдық жоспарында интегративті білім ретінде ашылады, ол заманауи университет міндеттеріне жаңа көзқарастарға сәйкес келетін оқытушылар құзыреттерінің кешенін қамтиды. Автордың ойы құзыреттілік жоғары оқу орнындағы профессорлық-оқытушылық құрамының бәсекеге қабілеттілігінің маңызды факторы болып табылатынына негізделеді.

Сондай-ақ, университет оқытушыларының құзыреттілік модельдері мен тізбелерін әзірлеу және іске асыру, ЖОО профессорлық-оқытушылық құрамының құзыреттерін бағалау жүйесі мәселелеріне назар аударылады.

Ғалымдардың ұсынған тәсілдерін талдауды ескере отырып, мақалада университет оқытушысының бәсекеге қабілеттілігін дамыту бойынша ұсыныстар тұжырымдалған: құзыреттілік топтары бойынша ЖОО оқытушыларын даярлауды қамтамасыз ететін біліктілікті арттыру бағдарламасын әзірлеу; ЖОО оқытушысының құзыреттілік кешенін бағалау бойынша университеттерде ғылыми-әдістемелік база құру; болашақ оқытушыларды ғылыми-педагогикалық даярлаудың негізгі білім беру бағдарламаларын жобалау кезінде ЖОО оқытушысының құзыреттілік моделін енгізу, жоғары оқу орындарында жоғары мектеп оқытушысының мансаптық стратегияларына психологиялық-педагогикалық қолдауды қамтамасыз ету және т. б.

Зерттеу қорытындыларын алу үшін осы зерттеу мәселесі бойынша отандық және шетелдік авторлардың ғылыми жұмыстарына талдау және синтез жүргізілді.

Түйін сөздер: бәсекеге қабілеттілік, ЖОО оқытушысының құзыреттері, кәсіби қызмет, бәсекелестік артықшылықтар, кәсіби құзыреттілік, цифрлық саладағы қызмет.

G.T. Urazbaeva

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

On the development of university teacher competitiveness in the context of the competence paradigm

Abstract. The article represents a revised conception of «competitiveness of a teacher in higher education based on the results of the systematization of scientific approaches to the problem of competitiveness growth of a university lecturer. The urgency of the research is also due to the need to resolve the contradiction between the demand for a competitive high school teacher in modern society and the existing practice of training the teacher at the university.

The author structurally has identified groups of competencies of a university lecturer related to the conception of «competitiveness of a university lecturer» based on the analysis of scientific approaches.

Structurally conception “competitiveness of a university lecturer” is defined as an integrative education, which includes a set of competencies of lecturers corresponding to new views on the tasks of a modern university. The author proceeds from the fact that competence is an essential factor in the competitiveness of the teaching staff of the university.

The article is also focused on the issues of the development and implementation of models and lists of competencies of university lecturers, and a competence assessment system for the faculty members.

The article makes recommendations for the University lecturer competitiveness growth: development of programs for advanced training courses providing education for University lectures in groups of competencies; creation of a scientific-methodological framework in universities for evaluating complex of competencies of a University lecturer; the introduction of a competency-based model of a University lecturer in the main educational programs for the academic training of future lecturers, providing counseling service in universities for career strategies of a high school teacher based on the analysis of the presented approaches of scientists.

To obtain the results of the research, there were carried out analysis and synthesis of academic papers by domestic and foreign authors on this research problem.

Keywords: competitiveness, the competence of a university lecturer, professional activity, competitive advantages, professional competence, digital activity.

References

1. Shajmakova Zh.B. Rol' innovacionnoj kompetentnosti v razviti konkurentosposobnosti prepodavatelya vy'sshej shkoly': avtoreferat dis. kand. psikhologicheskikh nauk: 19.00.13 [The role of innovative competence in the development of competitiveness of a higher school teacher: abstract of the dissertation cand. psychological sciences]. Tambov, 2009. 24 p., [in Russian].
2. Bibik I.A. Organizacionno-pedagogicheskie usloviya stanovleniya konkurentosposobnogo prepodavatelya vuza: avtoreferat dissertacii kandidata ped. nauk: 13.00.08 [Organizational and pedagogical conditions for the formation of a competitive university teacher: abstract of the dissertation of the candidate of pedagogical sciences]. Komsomol'sk-na-Amure, 2010, 22 p., [in Russian].
3. Bayanova A. R. Pedagogicheskoe obespechenie razvitiya konkurentosposobnosti prepodavatelya vy'sshej shkoly': dissertaciya ... kandidata pedagogicheskikh nauk: 13.00.08 [Pedagogical support for the development of competitiveness of a higher school teacher: dissertation. Candidate of Pedagogical Sciences]. (Kazan', 2020, 185 p.), [in Russian].
4. Kopy'tova N.E. Innovacionny'e kompetencii prepodavatelya vuza//Psikhologo-pedagogicheskij zhurnal Gaudeamus [Innovative competencies of a university teacher. Psychological and pedagogical journal Gaudeamus]. 2013. No. 1 (21). P. 28-32, [in Russian].
5. Bayanova A.R. K voprosu o sushhnosti konkurentosposobnosti prepodavatelya vy'sshej shkoly' v sovremenny'kh usloviyakh. Kazanskij pedagogicheskij zhurnal [To the question of the essence of the competitiveness of a higher school teacher in modern conditions. Kazan Pedagogical Journal]. 2019. No.6. P. 24-29, [in Russian].
6. Konysheva A. V. Konkurentosposobnost' prepodavatelya – osnova kadrovoj politiki sovremennogo vuza. Kadrovyy potencial sovremennykh obrazovatel'nyh sistem: sostoyanie i perspektivy : materialy mezhdunar. nauch.-prakt. konf., 17-18 febr. 2016 g. Har'k. gumanitar. un-t «Nar. ukr. akad.» [The competitiveness of a teacher is the basis of the personnel policy of a modern university. Personnel potential of modern educational systems: state and prospects : materials of the international scientific and practical conference, February 17-18, 2016.]. Har'kov, 2016. P. 156–160, [in Russian].
7. Katane I., Troskova M. Competitiveness of university teachers in the multilevel environment of higher education. Society integration education proceedings of the international scientific conference. Available at: <http://journals.ru.lv/index.php/SIE/article/view/6387>.(accessed 02.10.2021), [in Russian].
8. Kokoeva R.T., Hetagov V.K. Professional'nye kompetencii prepodavatelya vysshej shkoly. Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya. 2019. No. 3. [Professional competencies of a high school teacher. Modern problems of science and education]. Available at: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=28800>. (accessed 03.10.2021), [in Russian].
9. Nalitikina O.V. Kompetentnostnyj podhod kak osnova novoy paradigmy obrazovaniya. Izvestiya Rossijskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta im. A. I. Gercena. 2009. P. 171-174 [Competency-Based Approach as the Basis of New Education Paradigm. Proceedings of the Russian State Pedagogical University named after A. I. Herzen.]. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/kompetentnostnyy-podhod-kak-osnova-novoy-paradigmy-obrazovaniya>. (accessed 03.11. 2021), [in Russian].
10. Perevozova O.V. Formirovanie kompetentnosti kak faktor razvitiya konkurentosposobnosti menedzherov. Sovremennaya vysshaya shkola: 24 innovacionnyj aspekt [Competence Formation as a Factor in the Development of Managers' Competitiveness. Modern Higher School: 24 Innovative Aspects]. 2009. No. 4. P.24-27. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-kompetentnosti-kak-faktor-razvitiya-konkurentosposobnosti-menedzherov> (accessed 03.11. 2021), [in Russian].
11. Kompetentnostnyj podhod v obrazovatel'nom processe. Monografiya [The competence approach in the educational process. Monograph]. (Omsk, Izd-vo OOO «Omskblankizdat», 2012, 210 p.), [in Russian].
12. Arendachuk I. V. Professional'nye kompetencii v strukture professionalizma prepodavatelej vysshej shkoly. Izvestiya Saratovskogo universiteta [Professional Competences in the Structure of Professionalism of Teachers of Higher Education. Izvestia of Saratov University.]. 2009, vypusk 4. P. 63-68. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/model-kompetentsiy-prepodavatelya-vuza> (accessed 05.11. 2021), [in Russian].
13. Blaskova M., Blasko R., Jankalova M., Radoslav J. Key personality competences of university teacher: comparison of requirements defined by teachers and/versus defined by students.Procedia 4th World Conference

on Psychology, Counseling and Guidance WPCPG-2013.Social and Behavioral Sciences. 114 (2014). P. 466 - 475. Available at: <https://pdf.sciencedirectassets.com/277811/1> (accessed 05.11. 2021).

14. Guascha T., Alvarez I., Espasa A. University teacher competencies in a virtual teaching/learning environment: Analysis of a teacher training experience. Psychology and Education Science Studies. Teaching and Teacher Education. 2010. P. 199–206.

15. Slipchuk V. Y., Lutaieva T., Batechko N., Pisotska M. Pedagogical Skills and Communicative Competence of University Teachers during Classes // Review of International Geographical Education (RIGEO). 2021. No.11(4). P. 1226-1237.

16. Gyurova V., Zeleeva V. Competency Model of University Teacher as Manager in Education. Section Education and Educational Research. Available at: https://kpfu.ru/staff_files/F695975480/V.Gyurova_V.Zeleeva.pdf (accessed 02.10.2021).

17. Li, Ming. A study on the competency model of teachers in universities. Jinan University (People's Republic of China). ProQuest Dissertations Publishing. 2009.

18. Kasule G. W. Professional Development on Innovation Competence of Teaching Staff in Ugandan Universities. PhD thesis. Wageningen University and Research. (ProQuest Dissertations Publishing, 2015, 163 p.).

19. Podgotovka prepodavatelej i ocenka ih deyatelnosti na osnove kompetentnogo podhoda. M. F. Sekhas Martines [Teacher Training and Assessment Based on the Competency-Based Approach. Education Integration]. 2019. Vol. 23. No. 3. P. 350–365, [in Russian].

20. Benson G. F. Kompetencii sovremennogo prepodavatelya vysshej shkoly v kontekste internacionalizacii obrazovaniya. Vestnik TGPU [Competencies of a Modern Higher School Teacher in the Context of Internationalization of Education. TSHPU Bulletin]. 2017. No. 12 (189). P.85-90. Available at: https://vestnik.tspu.edu.ru/archive.html?year=2017&issue=12&article_id=6695 (accessed 05.11. 2021), [in Russian].

21. Isaev A.P. Sertifikaciya prepodavatelej universiteta na osnove ocenki nauchno-pedagogicheskikh kompetencij: Metodicheskoe posobie [Certification of University Teachers Based on the Assessment of Scientific and Pedagogical Competencies: Methodological Handbook]. (Ekaterinburg, Izdatel'skij dom «Azbur», 2015, 106 p.), [in Russian].

22. Hodenkova O.P. Model' klyuchevyh kompetencij prepodavatelya vuza, formiruemaya pod vliyaniem poslevuzovskogo obrazovaniya. Vestnik APGU. Ser. Ekonomika [Model of key competencies of university teacher, formed under the influence of postgraduate education. Bulletin of APSU.]. 2011. No. 2. P. 169 -173, [in Russian].

23. Psihologo-pedagogicheskaya podgotovka sovremennogo prepodavatelya vuza na osnove realizacii kompetentnogo podhoda: monografiya /FGBNU «IPO OV RAO». [Psychological and pedagogical training of a modern university teacher on the basis of the competence approach: monograph. FGBNU «IEP OV RAO».]. (Saint Petersburg, iz-vo politekh. un-ta SPb, 2014, 301 p.), [in Russian].

24. Murav'eva A.A., Olejnikova O.N. Kompetencii prepodavatelej vuzov: sovremennye vyzovy i smena paradigmy. Pedagogika i psihologiya obrazovaniya [Competences of Higher Education Teachers: Modern Challenges and Paradigm Shift. Pedagogy and Psychology of Education]. 2020. No. 3. P. 100–115, [in Russian].

25. Andruh O.N., Sidorova A.S. Kompetentnostnaya model' prepodavatelya vuza. Izvestiya Instituta inzhenernoj fiziki [Competency Model for University Teacher. Proceedings of the Institute of Engineering Physics]. 2014. No.2 (32). P.81-84, [in Russian].

Информация об авторах:

Уразбаева Г.Т. – доктор педагогических наук, доцент, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Urazbaeva G.T. – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, L.N. Gumilyov Eurasian national university, Astana, Kazakhstan.

Н.С. Утеулиев
К.Ж. Ажибеков
Н.К. Мадияров

М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
(E-mail:nurgali_u@mail.ru)

Білім беруді цифрландыру жағдайында болашақ математика мұғалімдеріне мектеп геометрия курсының оқыту әдістері

Аңдатпа. Мақалада Қазақстандағы білім беруді цифрландыру жағдайында математикалық пәндерді оқыту мәселесі қарастырылған. Зерттеу барысында психологиялық-педагогикалық, ғылыми-әдістемелік әдебиеттер зерделеніп, талданған, сонымен қатар цифрлық технология саласындағы зерттеулерге арналған отандық және шетелдік авторларға шолу жасалған. Мақалада заманауи цифрлық технологиялар ұсынатын өзара әрекеттесу мен тәжірибені пайдалана отырып, мұғалімдер оқыту сапасын арттырып, жаңа дағдыларды үйрете алады, студенттерді шабыттандырады және олардың жаңа академиялық қызығушылықтарын оятады. Авторлар тәжірибелік топта жүргізген педагогикалық тәжірибе кезінде болашақ математика мұғалімінің жаңа цифрлық білім беру ресурстарын пайдалану тәжірибесі және геометриялық білімдері мен оның қазіргі жағдайы зерттелген. Мақалада «Геометрияны оқытудағы цифрлық білім беру ресурстары» курсының мазмұнына сәйкес практикалық сабақтарды өту кезіндегі «Айналу денелері» тарауының «Шарға іштей және сырттай сызылған денелердің кескіндерін салу әдістері» тақырыптарын оқытуда геометриялық фигураларды дәстүрлі түрде және Geogebra, Live Geometry сияқты заманауи динамикалық орталарында AR пішімінде, 3D сызу үлгілері келтірілген. Мақалада топтық сараптамалық бағалауды бақылау және қолдану нәтижесінде, оқу үдерісінде жаңа цифрлық технологияларды қолдану тәжірибелік топ студенттерінің геометриялық білімдерін арттырғандығы туралы қорытынды жасауға мүмкіндік беретіндігі атап өтілген. Бұл ретте авторлар инновациялық технологияларды оқу үдерісіне енгізуде және білім алушылардың осы технологияларға деген қызығушылығын сақтауда басты рөлді мұғалім атқаратынын атап өтеді.

Түйін сөздер: цифрлық технологиялар, толықтырылған шындық, цифрлық білім беру ресурстары, геометрияны оқыту, болашақ математика мұғалімі.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-141-4-357-368>

Кіріспе

Кәсіби білім беруді дамытудың қазіргі кезеңі цифрлық экономика мен цифрлық қоғамға көшудің әлемдік тенденцияларынан туындаған цифрландыру процесімен сипатталады. Білім алушылардың жаңа буыны (Z

буыны) цифрлық технологиялар қалыптастыратын ортада, оның ішінде білім беруде маңызы зор цифрлық ортада өмір сүруде. Оларға: телекоммуникациялық технологиялар, үлкен деректер, үлестірілген тізілім жүйелері, жасанды интеллект, робототехника компоненттері, сымсыз байланыс технология-

лары, виртуалды және толықтырылған шындық технологиялары, бұлтты технологиялар, электронды сәйкестендіру және аутентификациялау технологиялары, мамандандырылған білім беру мақсатындағы цифрлық технологиялар жатады [1].

Білім беру саласының цифрлық трансформация тенденциялары кәсіби қызметті табысты жүзеге асыру үшін педагогтан Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар (АКТ) құзыреттілігінің жоғары деңгейін талап етеді, өйткені жас ұрпақты қазіргі цифрлық қоғамдағы өмірге және еңбекке ұстаздар бейімдейді. Заманауи мұғалімдердің АКТ құзыреттілігінің өзектілігі мен маңыздылығы, оның ішінде цифрлық сауаттылығы туралы БҰҰ Бас Ассамблеясы қабылдаған «Тұрақты даму бойынша 2030 күн тәртібі» даму жоспарына сәйкес келетін ЮНЕСКО-ның жаңа ұсыныстарында «Мұғалімдердің АКТ құзыреттілігінің құрылымы. 3-нұсқа» көрсетілген [2].

Қазіргі таңда бүкіл әлем бетпе-бет келіп отырған COVID-19 пандемиясы қоғамның барлық салаларына әсер етіп, әлеуметтік, жеке және экономикалық салада қиындықтарды тудыруда. Пандемия әсерінен Жоғары білім беру жүйесі де тысқары қалған жоқ және аралас, онлайн оқыту контекстіне тез бейімделуге мәжбүр болды, мұнда жаңа технологияларды пайдалану таптырмас қажеттілік ретінде жүктелді. Дегенмен, бұл берілген жағдай бізге оқу мақсаттары үшін қандай АКТ ресурстары қызықты болатындығын анықтауға мүмкіндік берді. Ең бастысы, бұл біздің студенттеріміздің кәсіби дамуына айтарлықтай әсер ететін білім беру ұсынысын жасау үшін, осы ресурстарды қалай біріктіруге болатынын зерттеуге мүмкіндік берді [3,4,5].

Елімізде «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы жүзеге асырылуда. Бағдарламаның «Адами капиталды дамыту» туралы тармағында орта, техникалық және кәсіптік, жоғары білім беруде цифрлық сауаттылықты арттыру және білімді игеру үшін жаңа цифрлық технологиялар бойынша тұрақты негізде мұғалімдердің біліктіліктерін арттыру қамтамасыз етілетіндігі баса айтылған [6].

Осы орайда, еліміздің ЖОО-да болашақ мұғалімдерді даярлауда, цифрлық білім беру

ресурстарын оқу процесінде тиімді, жүйелі, дұрыс пайдалана білуге үйрету кезек күттірмейтін, өзекті мәселеге айналып отыр. Болашақ мұғалімдерді қазірден бастап сабақта цифрлық білім беру ресурстары мен цифрлық білім беру платформаларын қолдануды, сабақ жоспарына сай таңдап алып, талдау жүргізуге әдістемелік тұрғыда дайындайтын болсақ, жоғарыдағы бағдарлама талаптарында көрсетілгендей қосымша цифрлық технологиялар бойынша мұғалімдердің біліктіліктерін арттыру қажеттілігі азаяр еді [7].

Шетелдік ғалымдардың Н.Stein, I.Gurevich, D.Gorev жүргізген зерттеулерінде цифрлық технологияларды ендіру барысында болашақ математика мұғалімінің бойында меңгеруі тиіс цифрлық құзыреттіліктерін қалыптастырғанда, олардың психологиялық, дидактикалық және техникалық кедергілерді жеңуге, сондай-ақ өздеріне деген сенімділіктерінің жоғарылағандығы туралы айтылған [8].

Қазақстанда 2021 жылдан бастап Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің ғалымдары У.М. Абдигаппарова, Н.Б. Жиенбаева «Болашақ мұғалімнің студентке орталықтандырылған оқытуын цифрлық орта жағдайында трансформациялау» ғылыми жобасы Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитетінің гранттық қаржыландыруымен жүзеге асырылуда. Жоба «цифрлық педагог» мемлекеттік жобасының талаптарына сәйкес орындалуда [9].

Геометрияны оқытуда динамикалық геометрия жүйелерінің алатын орны ерекше, олар: екі өлшемді (2D) геометриялық объектілермен жұмыс істеуге арналған бағдарламалық жасақтамалар: GRAN2D, Live Geometry The Geometer's Sketchpad, KSEG, GeoGebra, Cabri Geometry, C.a.R., Cinderella 1.4, Cinderella 2.0, Kig, Geometrix, Geometry Explorer, GeoNext, және т.б. Үш өлшемді (3D) геометриялық объектілермен жұмыс істеуге арналған бағдарламалық жасақтамалар: GRAN3D, Cabri 3D, GeoGebra (5.0 Beta нұсқасынан бастап), Geometria, Mathematic, GeomSpace, GeomView, Archimedes Geo3D, GEUP 3D, Yanka 3D Shapes, WIRIS және т.б.

Қазіргі уақытта толықтырылған шындық (AR) сияқты цифрлық технологиялардың дамуы математикалық біліммен жұмыс істеудің жаңа тәсілдерін аша алады. AR технологиясы геометрияны оқытуда кеңінен қолданылады, бірақ геометриялық объектілерді қарапайым визуализациялаумен шектелмейді, ол оқушының нақты ортада виртуалды объектілермен әрекеттесуіне жағдай жасайды. Толықтырылған шындық технологиясы виртуалды және аралас шындық технологияларын «таяу онжылдықтың негізгі білім беру технологиялары» деп атайды [10].

Л.Н.Гумилев атындағы Евразия ұлттық университетінің ғалымдары З.К.Калкабаева, Н.Т.Шындалиев оқу процессінде қолданысқа енгізілген виртуалды және толықтырылған шындық қосымшаларын цифрлық ресурстар ретінде сабақта пайдаланудың тиімділігін анықтаған. Цифрлық ресурстар арқылы оқу материалдарын меңгеруде білім алушының есте сақтау қабілетінің арта түсетінін бақылап, зерттеу жұмыстарында Vuforia және Unity 3D бағдарламалық жабдықтарын пайдаланудың тиімділігі туралы айтылған. Сонымен қатар, ғалымдардың жүргізген сауалнама нәтижелері бойынша білім алушылардың VR\AR құрылғыларын сабақта қолданғысы келетіндігін, VR\AR қосымшаларын құруды үйренуге деген қызығушылықтарының артқандығы туралы кеңінен сипаттама берілген [11].

Соңғы жылдары орта және жоғары оқу орындарында оқыту үдерісінде жаңа цифрлық технологиялар арқылы геометрияны оқыту әсістемесі және бағдарламалық жасақтамалардың мүмкіндіктері туралы В.Р.Майер, В.А.Смирнов, И.М.Смирнова, В.А.Далингер, М.Н.Марюкова, В.Н.Дубровский, Г.Д.Глейзер, М.В.Шабанова, R.Marrades, A.Gutierrez, R.Leikin, D.Grossman, және т.б. шет елдік ғалымдардың еңбектерінде кеңінен қарастырылған. Сонымен қатар, болашақ математика мұғалімдерін даярлауда геометрияны оқыту әдістемесі және ақпараттық-коммуникациялық технологияларды оқу үдерісінде қолдануға әдістемелік даярлау бойынша да еліміздің бірқатар ғалымдары-

ның Е.Ы.Бидайбеков, Д.Рахымбек, А.Е.Әбілқасымова, Ә.Н.Шыныбеков, Б.Б.Баймұханов, Б.Д.Сыдықов, С.Шәкілікова, Н.К.Мадияров, А.С.Рванова, Б.Г.Бостанов, Р.И.Кенжебекова, Р.Б.Бекмолдаева, Р.И.Кадирбаева және т.б. зерттеулерінен көре аламыз.

Дегенмен, елімізде болашақ математика пәні мұғалімдерінің цифрлық білім беру ресурстарын іс-жүзінде нәтижелі қолдану жолдарын бір жүйеге келтіріп, әдістемелік даярлау, олардың ғылыми - педагогикалық негіздерін анықтау мәселелері толық шешілмей отыр.

М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінде болашақ математика мұғалімдерінің цифрлық сауаттылығын арттыру және жаңа цифрлық білім беру ресурстарын қолдануға әдістемелік және психологиялық-педагогикалық тұрғыдан даярлау бойынша бірқатар ғылыми жұмыстар жүргізілуде.

Материалдар мен әдістер

Болашақ математика мұғалімдеріне мектеп геометрия курсы оқытуда жаңа цифрлық технологияларды қолданудың тиімділігін анықтау мақсатында М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің базасының «Математика» кафедрасында тәжірибелік зерттеу жұмыстары жүргізілді.

Қойылған міндеттерді шешу үшін бірқатар зерттеу әдістері қолданылды:

- зерттеу мәселесі бойынша педагогикалық - психологиялық және әдістемелік әдебиеттерді зерттеу және талдау;
- студенттермен әңгімелесу жүргізу және бақылау тапсырмаларын ұйымдастыру;
- педагогикалық тәжірибелік жұмыстар жүргізу;
- педагогикалық тәжірибе нәтижелерін тексеру, математикалық статистикалық әдістерді қолдану.

Тәжірибеге 6B01510 - Математика білім беру бағдарламасында білім алатын 2 курстың барлығы 54 студенті қатысты.

Нәтижелер және талқылау

Зерттеу жұмысы барысында психологиялық-педагогикалық, ғылыми-әдістемелік әдебиеттер зерделеніп, оларға талдау жасалды және болашақ математика мұғалімінің жаңа цифрлық білім беру ресурстарын қолдануға және геометриялық білімдерін анықтау тәжірибелері зерделеніп, оның қазіргі жағдайы айқындалды.

Тәжірибеге дейін барлық студенттерден бастапқы геометриялық білімдерін тексеруге арналған бақылау алынды. Бақылау екі топтың барлық студенттерінің оқу үлгеріміне, қызығушылықтарына, ерекше қабілеттеріне және т.б. ерекшеліктеріне қарамастан бәрінен бір уақытта алынды.

Бақылау тапсырмалары мектеп геометрия курсының «Айналу денелері» тарауының мазұны бойынша құрастырылды. Бақылау тапсырмаларының саны 40 құрады, әрбір дұрыс жауап саны 1 балмен бағаланды. Студенттердің бастапқы геометриялық білімдерін тексеруге арналған тақырыптар бойынша бақылау нәтижелері (кесте 1).

Кестедегі мәліметтерде көрсетілгендей бақылау және тәжірибелік топтардағы көрсеткіштер шамалас, бақылау тобы студенттерінің орташа балл көрсеткіші 27,7 балл (69,48%), тәжірибелік топ студенттері 28,47 балды (71,17%) құрады. Яғни, екі топтың да мектеп геометрия курсының «Айналу денелері және олардың элементтері» тарауы бойынша геометриялық білімдері шамалас екенін байқауға болады.

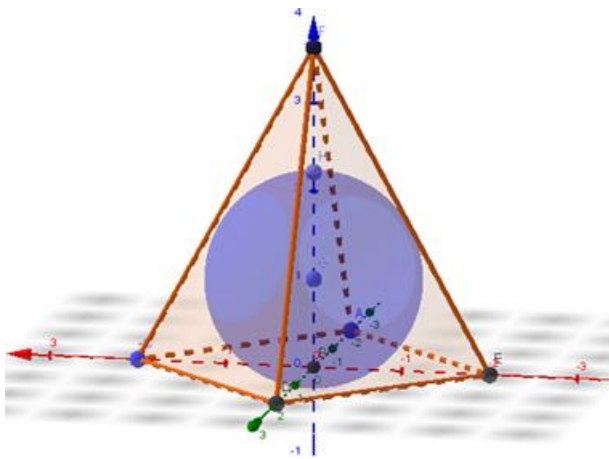
Болашақ математика мұғалімдерімен бақылау алынғаннан кейін әңгімелесу жүргізілді, әңгімелесу барысында мектеп геометрия курсынағы бірқатар тарауларының тапсырмаларын жаңа цифрлық білім беру ресурстарын қолданып орындауға болатындығы туралы және жаңа технологияларды меңгеруге деген қызығушылықтарын анықтадық. Алайда тақырыптар бойынша жалпы түсініктерінің бар болғанымен болашақта оқушыларға цифрлық білім беру ресурстарын қолданып үйрету әдістері бойынша психологиялық-педагогикалық, әдістемелік білімдерін жетілдіру керектігі анық байқалды. Екі топтың студенттері де бағдарламада жоспар-

Кесте 1

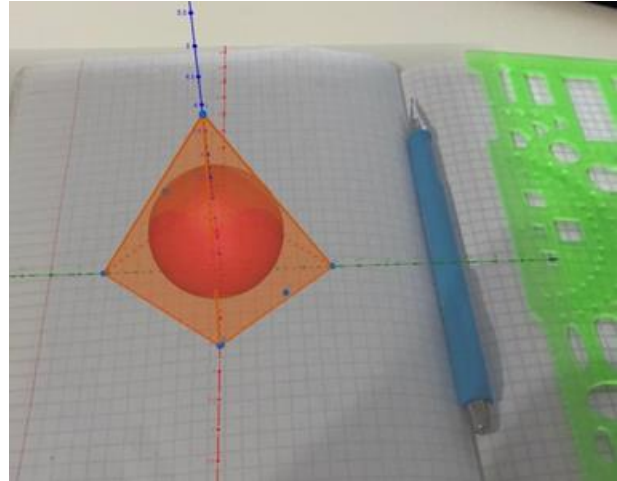
Студенттердің тәжірибеге дейінгі бастапқы геометриялық білімдерін тексеруге арналған бақылау нәтижелері

№	Тақырыптар	Бақылау тобы (балл)	Тәжірибелік тобы (балл)
1	Цилиндр және оның элементтері	30,6	28,2
2	Конус және оның элементтері	28,5	30,8
3	Қиық конус және оның элементтері	29,5	30,5
4	Сфера, шар және оның элементтері	25	27,5
5	Айналу денелерінің комбинациялары	33,2	28,5
6	Сфераның және оның бөліктерінің аудандары	30,9	30,3
7	Сфераға жанама жазықтық	26,8	28,6
8	Цилиндрдің, конустың және шардың жазықтықпен қимасы	25,4	28,3
9	Шарға сырттай сызылған денелердің кескінін салу.	24,5	26,4
10	Шарға іштей сызылған денелердің кескінін салу.	23,5	25,6
Орташа көрсеткіш		27,79	28,47

3D үлгісі

AR үлгісі

Сурет 1. Шарға сырттай сызылған пирамида

ланған оқу материалдарымен білім алды. Бақылау тобында оқыту дәстүрлі әдіспен жүзеге асырылса, ал тәжірибе тобындағы студенттер динамикалық геометрия жүйелерін және AR технологиясы арқылы оқытылды. Тәжірибе тобындағы студенттер практикалық сабақтарда, дәстүрлі әдіске қосымша берілген тапсырмаларды Geogebra, Live Geometry қосымшасында және AR технологиясын қолданып орындады.

Осыған орай, «Геометрияны оқытудағы цифрлық білім беру ресурстары» курсының мазмұнына сәйкес практикалық сабақтарды өту кезінде «Айналу денелері» тарауының «Шарға іштей және сырттай сызылған денелердің кескіндерін салу әдістері» тақырыптағы бірқатар мәселелеріне тоқталайық.

Студенттерге практикалық сабақ жүргізу кезінде «Айналу денелері» тарауын жаңа цифрлық технологияларын қолдана отырып өту барысында жүргізілген бірнеше тақырыптар мен олардың цифрлық орындалу үлгілері берілді.

Тақырып 1. Шарға сырттай сызылған денелердің кескінін салу әдістері.

Болашақ математика мұғалімдері негізгі стереометриялық денелердің, шардың және оның негізгі элементтерінің кескіндерін салу әдістерімен танысқаннан соң, оқушыларға шарға іштей және сырттай сызылған денелердің кескіндерін салу тәсілдерін үйретуіне

болады. Ол үшін, берілген кеңістік денесі мен шардың жанасу нүктелері, ортақ қасиеттерін таңдап, оның элементтерін кескіндеу ретін анықтап алуы қажет. Мысалы, шарға сырттай сызылған дұрыс төртбұрышты пирамиданың кескінін салу үшін, алдымен мына мәселелерді анықтап алу қажет:

- пирамиданың табанындағы квадрат жатқан жазықтық шардың полюсын, квадратың центріне жанады;
- пирамиданың бүйір беттерінің шармен жанасу нүктесі оның апофемаларының бойында жатады;
- пирамиданың биіктігі шардың центрі арқылы өтеді [11].

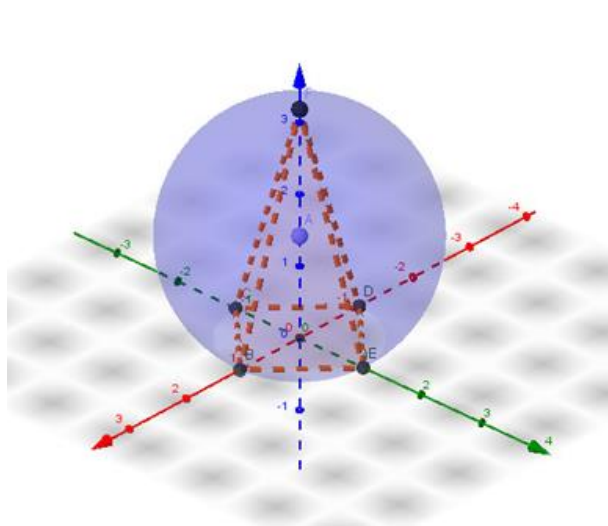
Төменде 1-суретте бейнеленгендей студенттерге шарға сырттай сызылған денелердің кескінін салу, жоғарыда аталған салу әдістерін меңгергеннен соң Geogebra қосымшасында салудың жолдары, әдістері түсіндіріліп, 3D және AR нұсқалары арқылы көрсетілді.

Тақырып 2. Шарға іштей сызылған денелердің кескіндерін салу әдістері.

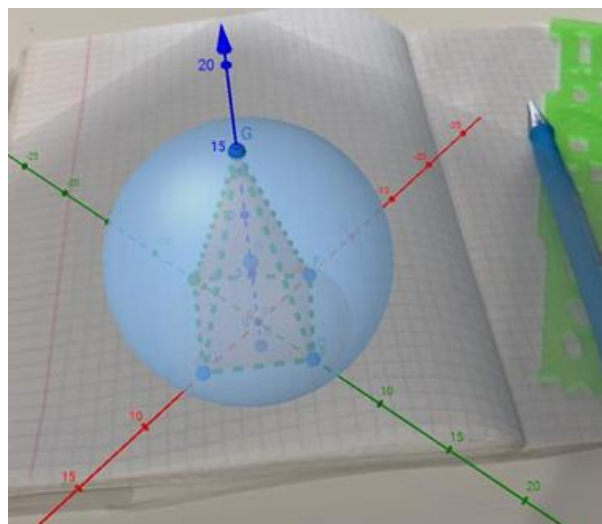
Шарға іштей сызылған денелердің кескінін салуды оқыту үшін алдын-ала дайындық жұмыстарын жүргізген тиімді. Мысалы, шарға іштей салынған дұрыс төртбұрышты пирамиданың кескінін салу есебіне тоқталайық.

Жүргізілген талдаулар нәтижесінде, пирамида төбесі шар полюсында, ал табанындағы квадрат шар экваторында параллель ендік-

3D үлгісі

AR үлгісі

Сурет 2. Шарға іштей сызылған пирамида

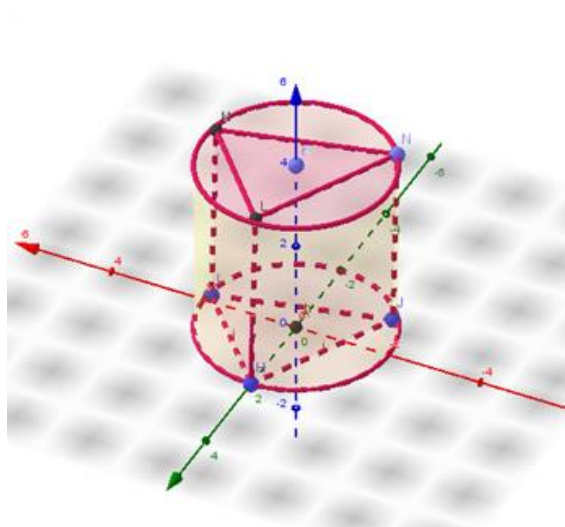
ке іштей сызылғандығын анықтаймыз. Яғни, оның кескінін салу үшін шар ендіктерінің кескінін салу, шеңберге іштей сызылған квадраттың кескінін салу әдістерін пайдаланып шардың ендігі және оған іштей салынған квадрат кескіндері салынып, шар полюсын квадрат төбелерімен қосамыз. Әрине, мұндағы пирамиданың түріне қарай оның төбесі шар полюсынан басқа жерде де орналасуы мүмкін [12].

Студенттерге жоғарыда айтылған шарға іштей сызылған денелердің кескіндерін са-

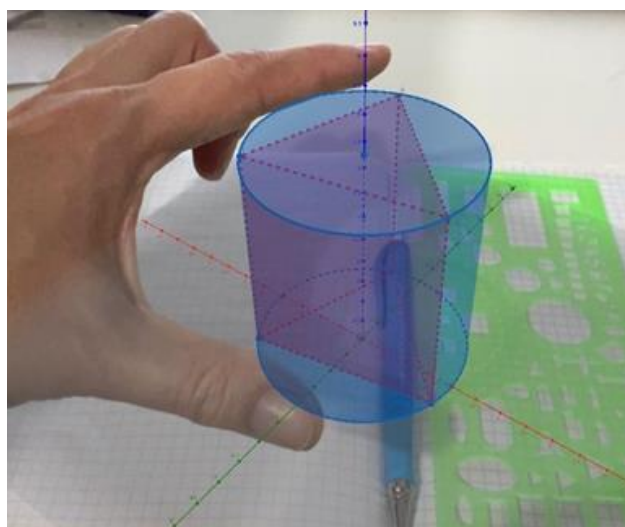
лудың дәстүрлі әдістерін жан-жақты түсіндіріп, төмендегі 2-суреттегідей шарға іштей сызылған пирамиданың кескінін Geogebra қосымшасында және салудың 3D және AR үлгілері бейнелен.

Тақырып 3. Шарға іштей салынған дұрыс үшбұрышты тік призманың кескінін салу.

Цилиндр кескіні берілген болсын, онда ол кескін материкалық анықталған болады. Сондықтан да цилиндр табандарының кескіндері болатын эллипстерге іштей сызылған дұрыс үшбұрыш кескінін еркін салуға болмайды.

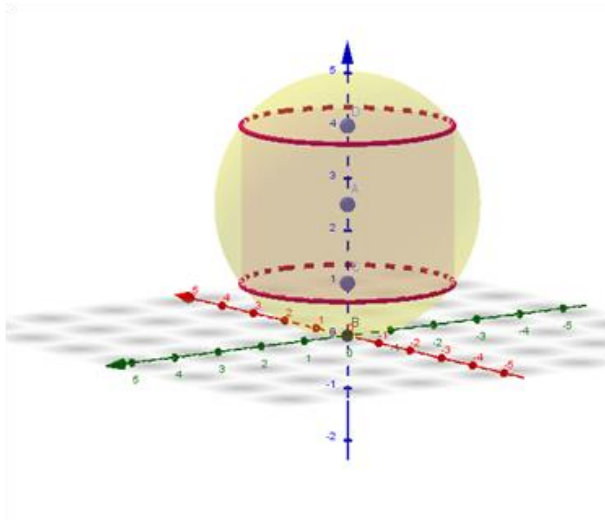

3D үлгісі

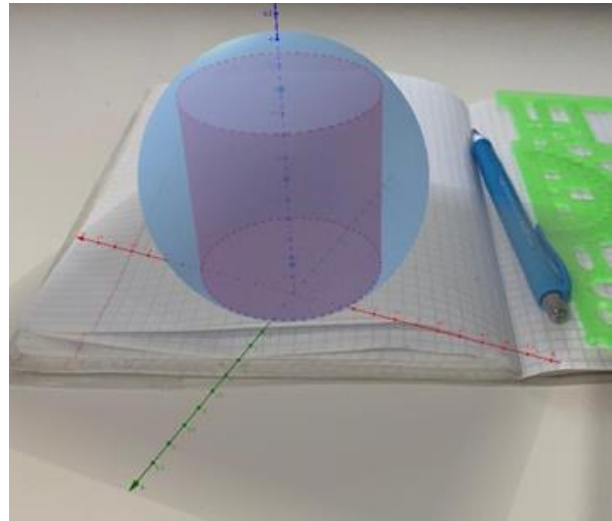

AR үлгісі

Сурет 3. Цилиндрге іштей сызылған дұрыс үшбұрышты тік призма

3D үлгісі

AR үлгісі

Сурет 4. Шарға іштей сызылған цилиндр

Ол мынадай ретпен орындалатындығын болашақ маман мектепке меңгеріп баруы тиіс: цилиндрге іштей сызылғын призmanın кескінін салу → шарға іштей сызылған цилиндрдің кескінін салу → шарға іштей сызылған призmanın кескінін салу.

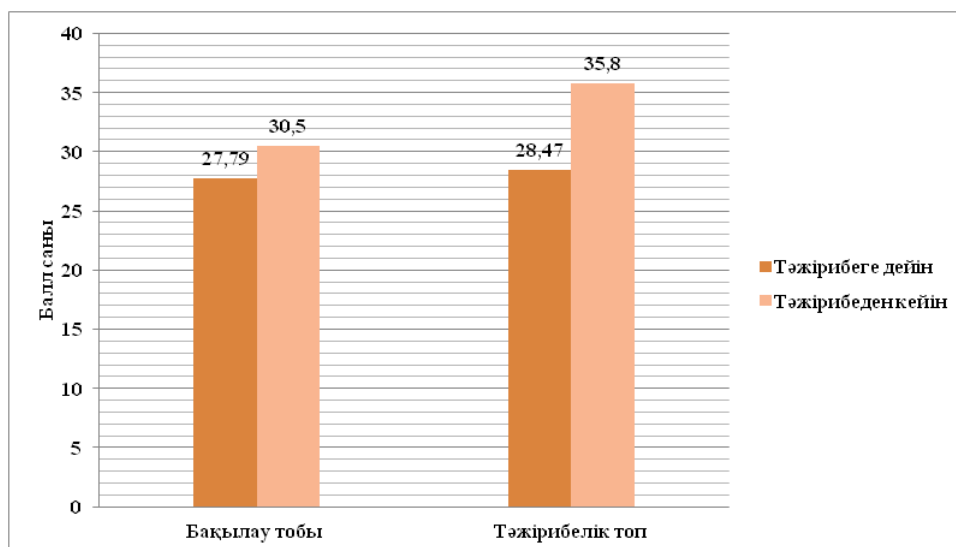
Жоғарыдағы реттілікті сақтай отырып Geogebra қосымшасының көмегімен шарға іштей сызылған дұрыс үшбұрышты тік призmanın кескінін саламыз (Сурет 3).

Тақырып 4. Шарға іштей сызылған цилиндрдің кескінін салу.

Шардың кескіні берілген болса, бұл салу дәстүрлі әдіс арқылы мынадай ретпен орындалады: шардың NS диаметрі бойынан O центрінен қарама-қарсы бағытта цилиндрдің биіктігінің жартысына тең OO_1 , OO_2 кесінділерін өлшеп саламыз.

Тапсырмалардың шешімі тақтаға және дәптерге жазылғаннан кейін Geogebra қосымшасында тексереміз (Сурет 4.)

Geogebra қосымшасымен және AR технологиясын қолану арқылы салынған кеңістік фигураларының кескіндерін қозғап әртүрлі

Сурет 5. Студенттерден алынған бақылау жұмыстарының салыстырмалы көрсеткіштері

қырынан қарап көру, визуализациялау және анимациялау негізінде талдау жасалып, фигуралар кескініне қойылатын талаптар бойынша әдістемелік жұмыстар жүргізілді. Атап айтқанда, алынған кескіндерді қозғай отырып әртүрлі қырынан қарағанда, алынған кескіндердің барлығының дұрыс кескін болатындығы (фигура кескінінің дұрыс болуы, яғни түпнұсқаның параллель проекциясынан алынуы, шартының орындалуы); Дегенмен, қай қырынан қарағанда кескін көрнекі болып көрінетіндігі талданды (фигура кескінінің көрнекі болуы шарты); Сонымен қатар, 3D және AR нұсқасын қозғай отырып, позициялық толық кескінді алу жағдайларына тоқталып өттік.

Осы жасалған талдауларды қорытындылай келе, болашақ математика мұғалімдеріне геометриялық фигураларды кескіндеудің әдістемелік мәселелері нақтыланды.

Тәжірибе жүргізу барысында бақылау мен тәжірибе топтары арасында 14-ші бақылау аптасында курс барысында оқытылған тақырыптардан тұратын геометриялық білімдерін тексеруге арналған тест түрінде бақылау жүргізілді. Жалпы сұрақтар саны 40 құрады, әрбір дұрыс жауап 1 балмен бағаланды.

Төмендегі суретте осы топтардан алынған бақылау жұмыстарының тәжірибеге дейін және тәжірибеден кейінгі салыстырмалы орташа балл көрсеткіштері берілген (Сурет 5).

Алынған зерттеу нәтижелерінің статистикалық мәндерінің айырмашылықтарын анықтау үшін Манн-Уитни критеріі қолданылды.

Бақылау және тәжірибе топтары студенттерінің геометриялық білімдерін анықтауға арналған қорытынды бақылау нәтижелері (Кесте 2).

H0 нөлдік гипотезасы ретінде, топтар арасында айырмашылықтар жоқ деген ұсынысты қабылдаймыз.

Альтернативті гипотеза - H1: тәжірибелік және бақылау топтарының нәтижелері арасында статистикалық маңызды айырмашылықтар бар.

Топтардың әрқайсысы үшін рангтер қосындысы есептеледі: тәжірибелік топ үшін R1=397, бақылау тобы үшін - R2=1088.

Статистиканы есептеу үшін мына формулаларды қолданамыз:

$$U_1 = n_1 * n_2 + \frac{n_1(n_1+1)}{2} - R_1$$

$$U_2 = n_1 * n_2 + \frac{n_2(n_2+1)}{2} - R_2$$

мұндағы, n_1, n_2 - тәжірибе және бақылау топтарындағы зерттеуге қатысушылардың саны.

Бақылауды тексеру: $U_1 + U_2 = n_1 + n_2$.

$$U_1 = 728 + 351 - 397 = 682, U_2 = 728 + 406 - 1088 = 46.$$

$$\text{Тексеру: } 682 + 46 = 26 * 28.$$

Тексеру статистикасы ретінде U_1 и U_2 мәндерінің ең кішісі алынады. Біздің жағдайымызда статистика $U=46$. Нөлдік – гипотеза жоққа шығарылады: егер $n_1=26, n_2=28$ жағдайында U мәні критикалық мәннен аз болса, $\alpha=0,05$ маңыздылық деңгейінде $U_{крит} = 268$ мәнін қабылдайды. $U < U_{крит}$ болғандықтан, нөлдік гипотезаны жоққа шығару керек.

Сондықтан, бақылау сапасы бойынша тәжірибелік және бақылау топтары арасындағы айырмашылық, $\alpha=0,05$ деңгейінде статистикалық мәнді.

Студенттерден алынған бақылау жұмыстарының нәтижесі оқу үдерісінде жаңа цифрлық технологияларды пайдалану арқылы оқыту тәжірибелік топ студенттерінің геометриялық білімдерінің артқандығы туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Кесте 2

Тәжірибе және бақылау топтарының қорытынды бақылау нәтижесі

Тәжірибе тобы			Бақылау тобы		
Студент саны	Бақылау нәтижесі (орта балл)	Рангі Σ	Студент саны	Бақылау нәтижесі (орта балл)	Рангі Σ
28	35,8	97	26	30,5	1088

Қорытынды

Білім беру жүйесіне цифрландыруды ендірудің отандық және әлемдік тәжірибесін ескере отырып, болашақ математика мұғалімдеріне мектеп геометрия курсының оқытуда жаңа цифрлық технологияларды әдістемелік тұрғыда пайдалануға болатындығын анықтадық.

Оқу үдерісінде жаңа цифрлық технологияларды қолдану студенттердің алған білімдерін жүйелеуге және бақылауға көмектесіп қана қоймай, сонымен қатар геометриядан алған білімдерін өз бетінше жетілдіруге және тереңдетуге мүмкіндік берді, бұл өз кезегінде осы пәнге деген қызығушылықтың артуына, алған білімдерін күнделікті өмірде, практикада қолдануға ықпал етті.

Математика білім беру бағдарламасы студенттерінің пікірі бойынша, геометриялық білім беруде жаңа цифрлық технологияларды енгізудің негізгі перспективаларына: геометриялық объектілерді толық бейнелеу, визуализациялау, анимациялау, зерттелетін

объектілерді модельдеу, оқу үдерісін дараландыру және ақпаратты өз бетінше іздей алуы жатады.

Болашақ математика мұғалімдерін мектеп геометрия курсының оқытуда дәстүрлі оқыту әдістеріне қосымша жаңа цифрлық технологияларды енгізу студенттердің өзіндік жұмыстарын ұйымдастыруына, олардың геометрияны тереңірек үйренуіне және жаңа цифрлық технологияларды меңгеруге деген құзіреттіліктерінің артуына оң әсерін тигізді.

Тәжірибеге қатысқан студенттерге мектеп геометрия курсының «Айналу денелері» тарауын оқытуда жаңа цифрлық технологияларды пайдаланып оқыту болашақ мамандардың цифрлық технологияларға деген қызығушылық, ынтасын бақылау, тақырыпты меңгеруін анықтау мақсатында жүргізілген зерттеу жұмыстары диссертациялық жұмыстың бір бөлігін құрайды.

Мектеп геометрия курсының оқытуда цифрлық ресурстар мен технологияларын қолдануды әдістемелік негіздеу, ендіру жолдары жан-жақты талданып, зерттелуде.

Әдебиеттер тізімі

1. Пахомова Т.Е. Формирование ИКТ-компетентности студентов педагогического колледжа с учетом междисциплинарной интеграции в условиях цифровизации образования: Специальность 13.00.01. – Общая педагогика, история педагогики и образования: диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук // Пахомова Татьяна Евгеньевна. Забайкальский государственный университет – Чита, 2020. – 250 с.
2. UNESCO ICT Competency Framework for Teachers. VERSION 3. [Электронды ресурс]. – 2019. – URL: <http://ru.unesco.kz/unesco-ict-competency-framework-for-teachers-version-3> (қаралған күні: 16.01.2019).
3. Hodges C., Moore S., Lockee B., Trust T., Bond A. The Difference Between Emergency Remote Teaching and Online Learning // EDUCAUSE Review. [Электронды ресурс]. – 2020. – URL: <https://er.educause.edu/articles/2020/3/the-difference-between-emergency-remote-teaching-and-online-learning> (қаралған күні: 27.03.2020).
4. Porlan R.. El cambio de la enseñanza y el aprendizaje en tiempos de pandemia. // Revista de Educacion Ambiental y Sostenibilidad – 2020. Vol. 2(1) – 1502. doi: 10.25267/Rev_educ_ambient_sostenibilidad.2020.v2.i1.1502
5. UNESCO U. COVID-19 Educational Disruption and response [Электронды ресурс]. – 2020. - URL: <https://en.unesco.org/news/covid-19-educational-disruption-and-response>. (қаралған күні: 24.03.2020).
6. «Цифрлы Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы (Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 12 желтоқсандағы № 827 қаулысы.) [Электронды ресурс]. – 2017. – URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1700000827>. (қаралған күні: 12.12.2017).
7. Мадияров Н.К., Дробышев Ю.А., Утеулиев Н.С. Математиканы оқытуда қолданылатын цифрлық білім беру ресурстары мен платформалары // «Әуезов оқулары-19: Тәуелсіз Қазақстанға-30» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының еңбектері. – Шымкент, 2021. - Б.107-110.

8. Stein H., Gurevich I., Gorev D. Integration of technology by novice mathematics teachers – what facilitates such integration and what makes it difficult? // Education and Information Technologies. – 2020. – Vol.25. – №. 1. – P. 141-161.
9. Абдигаппарова У.М., Жиенбаева Н.Б. Реализация инновационной программы цифровой трансформации студентов централизованного обучения // ВЕСТНИК КазНПУ им. Абая, серия «Педагогические науки». – 2021. – №3 (71). –Б. 64-70. doi: <https://doi.org/10.51889/2021-3.1728-5496.07>
10. Becker S.A., Brown M., Dahlstrom E., Davis A., DePaul K., Diaz V., Pomerantz J. NMC Horizon Report: 2018 Higher Education Edition // EDUCAUSE: Louisville, KY, USA, - 2018. ISBN: 978-1-933046-01-3.
11. Калкабаева З.К., Шыңдалиев Н.Т. Виртуалды және толықтырылған шындық технологияларын оқу процесінде қолданудың практикалық негізі. Торайғыров университетінің Хабаршысы. Педагогикалық сериясы. – 2021. – № 3. – Б. 95-105.
12. Мадияров Н.К. Геометриялық фигураларды кескіндеудің теориясы мен әдістері. Монография. – Шымкент: Әлем. – 2017. – 136 б.

Н.С. Утеулиев, К.Ж. Ажибеков, Н.К. Мадияров

Южно-Казахстанский университет имени М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

Методика обучения будущих учителей математики школьному курсу геометрии в условиях цифровизации образования

Аннотация. В статье рассматривается вопрос преподавание математических дисциплин в условиях цифровизации образования в Казахстане. В ходе исследования была изучена и проанализирована психолого-педагогическая, научно-методическая литература а также приведен обзор отечественных и зарубежных авторов посвященных исследованиям в области цифровых технологии. В статье говорится о том, что, используя взаимодействие и эксперименты, которые предлагают современные цифровые технологии, учителя могут повысить качество обучения, научить новым навыкам, вдохновить учащихся и заинтересовать их изучением новых академических интересов. При проведении авторами педагогического эксперимента в экспериментальной группе был изучен опыт будущего учителя математики в использовании новых цифровых образовательных ресурсов и определение геометрических знания и его современное состояние. В соответствии с содержанием курса «Цифровые образовательные ресурсы в обучении геометрии» в статье приведены некоторые примеры практических занятиях по главе «Тела вращения», теме «Способы рисования изображений тел, нарисованных внутри и снаружи сферы» и правила рисования геометрических фигур в традиционной форме и в формате AR, 3D в современных динамических средах, таких как Geogebra, Live Geometry. В статье отмечается что в результате наблюдения и применения группового экспертного оценивания, применения новых цифровых технологий в учебном процессе, позволяет сделать выводы о повышении геометрических знаний студентов в экспериментальной группе. При этом авторы отмечают, что ключевую роль во внедрении инновационных технологий в учебный процесс и поддержании заинтересованности у обучающихся к этим технологиям играет именно учитель.

Ключевые слова: цифровые технологии, дополненная реальность, цифровые образовательные ресурсы, преподавания геометрии, будущий учитель математики.

N.S. Uteuliyev, K.Zh. Azhibekov, N.K. Madiyarov

M. Auezov South-Kazakhstan university, Shymkent, Kazakhstan

Methods for teaching future mathematics teachers to the school course of geometry in the context of digitalization of education

Abstract. The article deals with the issue of teaching mathematical disciplines in the conditions of digitalization of education in Kazakhstan. In the course of the study, psychological, pedagogical, scientific, and methodological literature was studied and analyzed, as well as a review of domestic and foreign authors devoted to research in

the field of digital technology. The article states that by using the interaction and experimentation that modern digital technologies offer, teachers can enhance the quality of learning, teach new skills, inspire students, and interest them in exploring new academic interests. When the authors conducted a pedagogical experiment in the experimental group, there were studied the experience of a future mathematics teacher in using new digital educational resources and the definition of geometric knowledge and its current state. In accordance with the content of the course «Digital Educational Resources in Teaching Geometry», the article provides some examples of practical exercises in the chapter «Rotating Bodies», on the theme «How to draw images of bodies drawn inside and outside the sphere» and the rules for drawing geometric bodies in traditional form and in AR format, 3D in modern dynamic environments such as Geogebra, Live Geometry. The article notes that as a result of observation and application of group expert assessment, the use of new digital technologies in the educational process, it allows for drawing conclusions about increasing the geometric knowledge of students in the experimental group. At the same time, the authors note that the teacher plays a key role in introducing innovative technologies into the educational process and maintaining students' interest in these technologies.

Keywords: digital technologies, augmented reality, digital educational resources, teaching geometry, a future mathematics teacher.

References

1. Pahomova T.E. Formirovanie IKT-kompetentnosti studentov pedagogicheskogo kolledzha s ucheta mezhdisciplinarnoy integracii v usloviyah cifrovizacii obrozovaniya: Special'nost' 13.00.01. – Obshchaya pedagogika, istoriya pedagogiki i obrazovaniya: dissertaciya na soiskanie uchenoj stepeni kandidata pedagogicheskikh nauk. Pahomova Tat'yana Evgen'evna. Zabajkal'skij gosudarstvennyj universitet [Formation of ICT-competence of students of pedagogical college with the account of interdisciplinary integration in the conditions of digitalization of education: Specialty 13.00.01. - General pedagogy, history of pedagogy and education: thesis for the degree of candidate of pedagogical sciences]. (Chita, 2020, 250 p.), [in Russian].
2. UNESCO ICT Competency Framework for Teachers. VERSION 3. Available at: <http://ru.unesco.kz/unesco-ict-competency-framework-for-teachers-version-3> (accessed 16.01.2019).
3. Hodges C., Moore S., Lockee B., Trust T., Bond A. The Difference Between Emergency Remote Teaching and Online Learning. EDUCAUSE Review. Available at: <https://er.educause.edu/articles/2020/3/the-difference-between-emergency-remote-teaching-and-online-learning> (accessed 27.03.2020).
4. Porlan R. El cambio de la ensenanza y el aprendizaje en tiempos de pandemia. Revista de Educacion Ambiental y Sostenibilidad 2020. Vol. 2(1) P.1502.
5. UNESCO U. COVID-19 Educational Disruption and response. Available at: <https://en.unesco.org/news/covid-19-educational-disruption-and-response>. (accessed 24.03.2020).
6. «Cifrlıy Kazakstan» memlekettik bagdarlamasyn bekıtu turaly (Kazakstan Respublikasy Ykimetinin 2017 zhylygy 12 zheltoksandagy № 827 kaulysy.) Available at: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1700000827>. (accessed 12.12.2017).
7. Madiyarov N.K., Drobyshev YU.A., Uteuliev N.S. Matematikany okytuda koldanylatyn cifrlyk bilim beru resurstary men platformalary. «Auezov okulary-19: Tauelsiz Kazakstanға-30» atty halykaralyk gylymitazhiribelik konferenciyasynyn enbekteri [Digital educational resources and platforms used in teaching mathematics. Proceedings of the International Scientific and practical conference «Auezov readings-19: independent Kazakhstan-30»]. Shymkent, 2021. P.107-110, [in Kazakh].
8. Stein H., Gurevich I., Gorev D. Integration of technology by novice mathematics teachers – what facilitates such integration and what makes it difficult? Education and Information Technologies. 2020. Vol.25. No. 1. P. 141-161.
9. Abdigapparova U.M., Zhienbaeva N.B. Realizaciya innovacionnoj programmy cifrovoj transformacii studentov centrirovannogo obucheniya. Vestnik KazNPU im. Abaya, seriya «Pedagogicheskie nauki» [Implementation of an innovative program of digital transformation of students of centered learning. BULLETIN OF KazNPU named after. Abaya, series «Pedagogical sciences». 2021. No. 3 (71). P. 64-70, [in Russian].
10. Becker S.A., Brown M., Dahlstrom E., Davis A., DePaul K., Diaz V., Pomerantz J. NMC Horizon Report: 2018 Higher Education Edition. Educause: Louisville, KY, USA, 2018. ISBN: 978-1-933046-01-3.
11. Kalkabaeva Z.K., Shyndaliev N.T. Virtualdy zhane tolyktyrylgan shyndyk tekhnologiyalaryn oku procesinde koldanudyn praktikalyk negizi. Torajgyrov universitetinin Habarshysy. Pedagogikalık seriyasy

[The practical basis for the use of virtual and augmented reality technologies in the educational process. Bulletin of toraigrov University. Pedagogical series]. 2021. No. 3. P. 95-105, [in Russian].

12. Madiyarov N.K. Geometriyalyk figuralardy keskindeudin teoriyasy men adisteri. Monografiya [theory and methods of drawing geometric shapes methods. Monograph]. (Shymkent, Alem, 2017, 136 p.), [in Kazakh].

Авторлар туралы мәлімет:

Утеулиев Н.С. – корреспондентия үшін автор, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, «Математика» білім беру бағдарламасының докторанты, Тауке хан даңғ.5, Шымкент, Қазақстан.

Ажибеков К.Ж. – п.ғ.д., доцент, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, «Көлік, тасымалдауды және қозғалысты ұйымдастыру» кафедрасының доценті, Тауке хан даңғ.5, Шымкент, Қазақстан.

Мадияров Н.К. – п.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті «Жаратылыстану ғылымдары және педагогикасы» Жоғары мектебінің деканы, Тауке хан даңғ.5, Шымкент, Қазақстан.

Uteuliyeu N.S. – **corresponding author**, M.Auezov South-Kazakhstan university, Doctoral student of Mathematical Sciences, Tauke khan avenue 5, Shymkent, Kazakhstan. E-mail: nurgali_u@mail.ru.

Azhibekov K.Zh. – doctor of Pedagogical Sciences, Associate professor of M. Auezov South-Kazakhstan university, Department of “Transport and transport organization”, Tauke khan avenue 5, Shymkent, Kazakhstan.

Madiyarov N.K. – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of M. Auezov South-Kazakhstan university, Dean of the High School “Natural scientific and pedagogical”, Tauke khan avenue 5, Shymkent, Kazakhstan.

K.K. Shalgynbaeva¹, G.M. Kussainov²
Zh.K. Salykbayeva³, A.A. Tautenbayeva⁴, B.T. Abykanova⁵

Халықаралық Тараз инновациялық институты, Тараз, Қазақстан
(E-mail: saurykova72@mail.ru, utlegen61@mail.ru.)

«School-laboratory» - teacher training base for mastering the collective way of learning

---

Abstract. *School-laboratory is a specially organized group of teachers of one school who want to master innovative activities, willing to make changes in their own professional activities. As a result of this rotation, the needs of each teacher are satisfied in the continuous and individualized nature of vocational training in conditions of advanced training, as well as in the ability to build a new model of productive learning for each student in practice. This approach takes into account the age (experience degree), psychological and pedagogical, and individual characteristics of the adult learner in advanced training. This is important when each student has the right to choose organizational forms, means, teaching methods, also the degree of immersion in innovative practice and the theory he/she is involved in. On the one hand, this kind of training is individual in its nature in the system of advanced training, and on the other hand, there is a collective reflection (collective thought activity) in resolving emerging difficulties in practice, in search of a way out of emerging situations, in general, in resolving various problems related to teaching activities.*

The article deals with the concept of a collective way of learning, the technological aspect. Using the technology of communicative mutual learning, we include the natural structure of learning - dialogic pairs in the educational process. Based on the results of scientific research, the main vector of the further progressive development of education is proposed, associated with the transition to a collective way of teaching.

Keywords: *school-laboratory, collective way of learning, innovation process, innovation activity.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-141-4-369-376>

Introduction

In educational practice, there are various ways of mastering innovation. Basically, teachers gain knowledge about innovations in refresher courses and through self-education. This way of mastering the new is focused, first of all, on cognition, on acquiring knowledge about specific innovations, however, having such knowledge, the teacher cannot always get positive results in his practical innovative activity. He needs to acquire a set of practical skills and abilities for

the implementation of a specific innovation. This can be done only in the conditions of real school practice. It is in the practical activity of the teacher that the formation of interrelated subject-theoretical, didactic, methodological, psychological, and pedagogical skills, as well as organizational and managerial qualities of the teacher's personality, is possible. These abilities, skills, and qualities are in demand by specific innovative practices and are acquired, formed, and improved by the teacher in the same innovative conditions.

Materials and methods of research

We consider the «School-laboratory» (on the basis of secondary school No. 21 in Krasnoyarsk), as the basis for the development of innovative practice, and as the basis for the implementation of the step-by-step developmental preparation of the teacher for innovative activities in the context of the innovation itself.

In the encyclopedic dictionary, the base (in French it is base, in Greek it is basis) is considered the fundamental basis of something [1, p.493].

Defining the “School-laboratory” as the basis for the development of innovative practice, we consider it as a social institution, a public-state system designed to meet the educational needs of students, parents, teachers, and the state. We understand the «school-laboratory» at the same time and as material, innovative, didactic, and research base; and as the basis for the reproduction of innovation and the formation of conditions that ensure this reproduction; and also as a pedagogical community of like-minded people. In these real conditions, we carried out a step-by-step developmental preparation for mastering innovation by a teacher. In the «School-laboratory» conditions of comfort are created for the work of educators-innovators. It functions as a co-creative organization that is a collaborative activity of educators, students and their parents. Planning their activities, defining the functions, we believe that it is necessary to organize their interaction, i.e. build the structure of their joint activities.

On the one hand, «School-laboratory» in secondary school No. 21 in Krasnoyarsk is a school. On the other hand, it is an experimental laboratory, a structural unit of Krasnoyarsk IPKRO. Its basic platform for the formation of a new educational practice is teaching children through the technology of communicative mutual learning, as well as training teachers in the context of the development and formation of this innovative practice. In the educational space of the school, there is a combination and implementation of the relationship of two important innovative processes: educational - for schoolchildren and educational - for teachers.

Both of these processes take place in the same innovative mode.

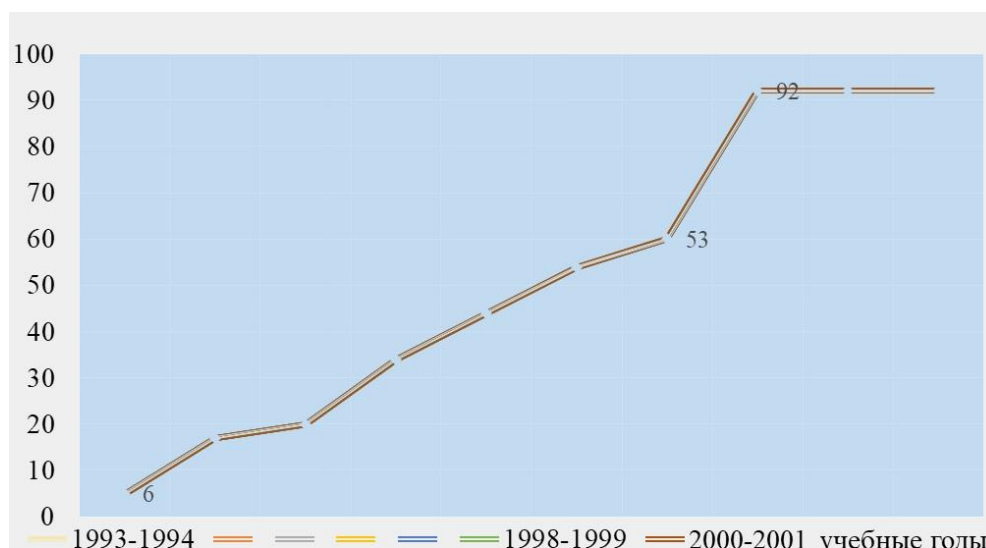
It should be noted that in the «School-laboratory» the teacher performs both normal functional duties and new ones related to the development, implementation and dissemination of innovations to other schools. In such a way, teachers learn to track the innovative educational process at different stages of its transformation, acquiring new skills, professional qualities, changing views, and traditional approaches in their activities. In this context, the teacher acts as subject and object of education at the same time. We believe that preparing teachers for mastering innovation within the framework of «Schools-laboratories» is an integral part, a constant of a holistic educational process in improving the qualifications of a teacher at IPKRO.

«School-laboratory» was formed as a permanent base for the further development of innovation, its reproduction, as well as the preparation of teachers for innovative activities. On its basis, the teacher is included in a new type of activity, which makes up a significant part of innovation. In fact, every school teacher working in an innovative mode has to master new professional skills, mastering a specific innovation.

However, only knowing the theoretical foundations of innovation in the process of innovative training and introducing them into school practice, the teacher learns to competently carry out innovative activities, providing an effective result. For this purpose, special organizational and pedagogical conditions are created to prepare teachers for innovative activities on the basis of the «School-laboratory».

Thus, a special educational space is created for each teacher, in the conditions of which naturally the teacher mastering new ways of thinking and acting. As a result, there formed the teacher’s professional qualities that are necessary for the implementation of a specific innovation.

The Russian country has a certain experience of innovation. Thus, in St. Petersburg Technical University, there has been a special training of an «innovation manager» for industrial enterprises since 1998. In the field of education, in our opinion,

Picture 1. Participation of teachers of the «School-laboratory» in innovative activities (%)

* Note: vertically -% of participants in innovative activity, horizontally - dynamics by years.

innovation is possible in the course of teacher training at the IPK RO and innovative activities directly in the «School-laboratory». This will make it possible not only to qualitatively improve the professional training of a teacher, but also, at the same time, to purposefully prepare him for innovative activities, for the further effective implementation of innovation in school practice. In this case, success and quality will determine the competitiveness of the Laboratory School. Particularly valuable in her work is openness, enabling free visit training sessions by teachers who have a need to «try themselves» not only in «living contemplation» of innovative teaching, but also, being subject of innovation, practically take part directly in the learning process of children and themselves.

For teachers-innovators, as much as possible (taking into account the real capabilities of the school, its resources), conditions are created for co-creation, self-realization, self-affirmation, as well as adjusting their own pedagogical activities, “inside” in a circle of like-minded people, comprehending successes and failures in the development and implementation of innovations by means of collective thought activity ...

The meaning of this incorporation is for teachers to participate in the innovative process - the development, implementation and distribution

of a new technology of reciprocal learning. The establishment of the “School-laboratory” has been since 1991 with the preparation for innovative activities of a small creative group of mathematics teachers from secondary school 21 in Krasnoyarsk. Initially, an innovative problem has been identified. There has been carried out a diagnosis of the level of professional knowledge and skills of school teachers. The figure shows the dynamics of the involvement of teachers of the “School-laboratory” in specific innovative activities.

The graph shows an upward trend in the employment of teachers of the “School-laboratory” with productive innovative activities. In the 1993-1994 academic year at the beginning of experimental work only 6%, in 1998 - 53%, and in 2000 - 2001 - 92% of teachers were involved in innovative activities. Today 78 teachers are included in this process. They have become familiar with the new technology quite well and are able to train successfully schoolchildren at each of the three levels, monitor work, and, constituting the core of the School, have become employees of the research laboratory at the IAT of EW.

The most significant strategic mission in its activities is to form a new educational practice in the context of using the technology of

communicative reciprocal learning. According to the concept built up there are conditions created for self-actualization of the members of training, the place of the corresponding innovative mode of work is determined, valeological, medical and health-improving principles of training are implemented, and a culturological approach to teaching is carried out. Teachers take an active part in the work of problematic creative groups, educational workshops, subject methodological associations, etc. When developing the teaching and educational process, there is a movement vector from the traditional demanding structure of the lesson to a free-mode class (2-3 lessons at a run). Based on the principle of completeness of training where a person himself/herself builds up the working conditions, determines the work sequence depending on his/her goals and needs, interchanging the intensity of activity with rest, i.e. at school, in teaching itself, some characteristic features of the new pedagogy arise - the pedagogy of the free personality. The "School-laboratory" model has been developed.

In this school, we consider only the technological aspect in accordance with the CSR concept. Using the technology of communicative reciprocal learning, we include the natural structure of communication, i.e. communication in pairs in the educational process. Innovative principles are used in the implementation of innovative activities in the learning process:

- completeness;
- ongoing and immediate acquired knowledge transfer to each other;
- cooperation and mutual assistance between students;
- division of labor;
- pedagogization of the activities of each participant;
- internationalization and multilingualism of teaching [2].

All the listed principles are interrelated and represented in real terms the unity that determines how and in what direction the educational process should be restructured. The integrated implementation of the above system of principles is the essence, the core of learning in the context of mastering this innovation, the

basis for the development of innovative practice created by the "School-laboratory".

The methodological basis of the organization of innovative activity is determined by the fact that many objects, phenomena, processes surrounding a person are interconnected and interact with each other. These, not isolated from each other, objects, processes can be cognized, studied from the standpoint of their consistency (N.V. Kuzmina, V.G. Afanasyev, Yu.A. Konarzhevsky, etc.).

"School-laboratory", in our opinion, acts as an organizational and pedagogical system with subsystems (services) that experience various influences - external and internal, i.e. organized and self-organized at the same time.

The innovative process of the school is provided by special innovation services.

1. Information and methodological service is an important structural subdivision of the «Laboratory-School» where information about the technology of communicative teaching is focused on literature on innovation; description of techniques; technologies; the best experience of teachers in introducing this innovation into school practice:

- authorial curricula, plans, lesson schemes, etc .
- conference proceedings, seminars (abstracts, poster presentations, notes, etc.);
- materials from different periods of implementation of methodological work with teachers (plans methodological association, individual curricula for teachers, etc.), materials on qualifying examinations for teachers of the innovation process. They reveal its characteristics, difficulties of the teacher, positive experience, and fixing the tendencies of its development.

The management of the "School-laboratory" in the context of an innovative mode is specific. Firstly, this specificity is associated with the intensive training of the staff of the "School-laboratory" and the entire teaching staff, and secondly, with the organization of special work with educators-innovators, with the «launch» of their innovative actions, methods, techniques, materials for conducting various contests, pedagogical workshops, etc.

2. The Consulting Service carries out consulting work on various issues of mastering and introducing innovations, as well as helping to get out of «dead-end» situations, analyzing the teacher's «failures» in the innovation process, etc. (This service works weekly).

3. The service of psychological support for innovation provides assistance to teachers-innovators, students, and parents working in an innovative mode. A group of psychologists organizes a psychotherapeutic service to resolve acute psychological problems; psychological counseling for teachers; work is carried out with children in need of psychological help. There is an opportunity for parents of students to use the services of psychologists.

4. Social-pedagogical service studies the nature of the relationship of students in the new learning environment, the process of forming the communicativeness of the individual as a necessary factor of his/her socialization and adaptation; tendency in the development of the team of students, professional interaction of subjects of learning in innovation. The service provides assistance to students, teachers, parents in matters of school socialization, helps to resolve conflict situations, etc.

5. Medical and physiological service. It is represented by the staff of the Scientific Medical and Physiological Laboratory of the IPK RO, engaged in the study of the comparative characteristics of the health of children studying under the conditions of innovation. The dynamics of the state of health of students studying in an innovative mode is revealed.

6. The valeological service ensures the preventive self-regulatory activities of children and school teachers to ensure the safety of their

health, considering taking care of their health as an integral part of the general culture of a person.

7. The monitoring service carries out current and effective monitoring of the innovative educational process in order to identify its compliance with the planned result and assumptions.

All these services provide the effectiveness of the innovation system with the peculiarities of methodological work in a team, with the implementation of an individual-personal variant of promotion in innovation, with the organization of a monitoring service. The "Laboratory School" is open for students of the IAT of EW, courses, teachers of various creative groups: districts, cities, villages of the region, territories of Russia, the CIS. Of course, all this determines the specifics of the management of the «School-Laboratory»

Conclusion

The teacher's professionalism is an integrative characteristic of his innovative activity, which includes scientific-theoretical, and methodological training, as well as professional innovative skills, also skills of creative and research activities. At the same time, one of the most important components of a teacher's professionalism is his creative attitude to his own activities, and constant striving to master innovative methods and techniques that improve the effectiveness of teaching activities.

Funding

The scientific research was conducted with financial support of grant No. 0121PKU0106.

References

1. Советский энциклопедический словарь. – Москва: Сов. энциклопедия, 1987. – 1632 с.
2. Дьяченко В.К., Кусайнов Г.М. Основы современной дидактики. – Алматы: «Гылым», 1996. – 386 с.
3. Васильева Е.Н. Технология коллективного обучения: Инновационная педагогическая деятельность: Учебно-методическое пособие. – Алматы: Изд-во «Эверо», 2019.– 125 с.
4. Дьяченко В.К. Развивающее обучение и новейшая педагогическая технология. – Красноярск, 1998. – 125 с.

5. Бабанский Ю.К. Методы обучения в современной образовательной школе. – Москва: Просвещение, 1985. – 200 с.
6. Вершловский С.Г. Педагог эпохи перемен, или Как решаются сегодня проблемы профессиональной деятельности учителя. – Москва, 2002. – 200 с.
7. Васильева Е.Н. Теория и практика подготовки педагога к инновационной деятельности в системе повышения квалификации: монография. – Ростов-на-Дону: Легион-М, 2018. – 200 с.

К.К. Шалгынбаева¹, Г.М. Кусаинов²

Ж.К. Салыкбаева³, А.А. Таугенбаева⁴, Б.Т. Абыканова⁵

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

²«Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы, Астана, Қазақстан

^{3,5}Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау, Қазақстан

⁴Т.Жүргенов атындағы қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы, Қазақстан

«Мектеп-зертхана» - мұғалімді ұжымдық оқыту тәсілін меңгеруге дайындау базасы

Аңдатпа. Мектеп-зертхана-инновациялық қызметті меңгергісі келетін, өзінің кәсіби қызметіне әр кезде өзгерістер енгізе отырып, бір мектептің мұғалімдерінің арнайы ұйымдастырылған тобы. Осындай ротацияның нәтижесінде әр мұғалімнің біліктілігін арттыру жағдайында кәсіптік оқытудың үздіксіз және дараланатын сипатындағы қажеттіліктерін қанағаттандыру, сондай-ақ практикада әр оқушыны нәтижелі оқытудың жаңа моделін құру мүмкіндігі бар. Осындай тәсілмен біліктілікті арттыруда білім алушы ересек адамның жас (тәжірибе деңгейі), психологиялық-педагогикалық, жеке ерекшеліктері ескеріледі. Бұл әрбір білім алушы оқытудың ұйымдастырушылық нысандарын, құралдарын, әдістерін, сондай-ақ инновациялық практикаға және ол игеретін теорияға ену дәрежесін таңдаған кезде маңызды. Бір жағынан, мұндай оқыту тек қалыптасқан біліктілікті арттыру жүйесінде жеке сипатта болады, ал екінші жағынан, практикада туындайтын қиындықтарды шешуде, пайда болған тығырықтан шығудың жолын іздеуде, тұтастай алғанда педагогикалық қызметпен байланысты әр түрлі мәселелерді шешуде ұжымдық ойлау (ұжымдық ойлау қызметі) жүреді.

Мақалада ұжымдық оқыту тәсілі тұжырымдамасында технологиялық аспект қарастырылған. Коммуникативті өзара оқыту технологиясын қолдана отырып, біз оқу процесіне оқытудың табиғи құрылымын – диалогтық жұптарды қосамыз. Ғылыми зерттеулер нәтижелерінің негізінде оқытудың ұжымдық тәсіліне көшумен байланысты білім беруді одан әрі үдемелі дамытудың негізгі векторы ұсынылады.

Түйін сөздер: мектеп-зертхана, ұжымдық оқыту тәсілі, инновациялық процесс, инновациялық қызмет.

К.К. Шалгынбаева¹, Г.М. Кусаинов²

Ж.К. Салыкбаева³, А.А. Таугенбаева⁴, Б.Т. Абыканова⁵

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

²ЧУ «Центр педагогического мастерства» Назарбаев Интеллектуальные школы, Астана, Казахстан

^{3,5}Атырауский университет им.Х.Досмұхамедова, Атырау, Казахстан

⁴Казахская Национальная Академия Искусств им. Т.Жургенова, Алматы, Казахстан

«Школа-лаборатория» - база подготовки учителя к овладению коллективным способом обучения

Аннотация. Школа-лаборатория – специально организованная группа учителей одной школы, желающих освоить инновационную деятельность, внося всякий раз изменения в собственную профессиональную деятельность. В результате такой рациональности происходит удовлетворение потребностей каждого педагога в непрерывном и индивидуализируемом характере профессионального обучения в условиях повышения квалификации, а также в умении на практике выстраивать новую модель продуктивного обучения каждого школьника. При таком подходе в повышении квалификации учитываются

возрастные (степень опыта), психолого-педагогические, индивидуальные особенности обучающегося взрослого. Это важно при осуществлении выбора каждым обучающимся организационных форм, средств, методов обучения, а также степени погружения в инновационную практику и осваиваемую им теорию. С одной стороны, такое обучение носит сугубо индивидуальный характер в выстроенной системе повышения квалификации, а с другой стороны – происходит коллективное осмысление (коллективная мыследеятельность) в разрешении возникающих затруднений в практике, в поиске выхода из появляющихся тупиковых ситуаций, в целом в разрешении проблем разного рода, связанных с педагогической деятельностью.

В статье рассматриваются, в концепции коллективного способа обучения технологический аспект. Используя технологию коммуникативного взаимообучения, включаем в учебный процесс естественную структуру обучения – диалогические пары. На основе результатов научных исследований предлагается основной вектор дальнейшего поступательного развития образования, связанный с переходом на коллективный способ обучения.

Ключевые слова: школа-лаборатория, коллективный способ обучения, инновационный процесс, инновационная деятельность.

References

1. Sovetskij jenciklopedicheskij slovar' [Soviet Encyclopedic dictionary]. (Moscow, Soviet Encyclopedia, 1987, 1632 p.), [in Russian].
2. Dyachenko V.K., Kusainov G.M. Osnovy sovremennoj didaktiki [Fundamentals of modern didactics]. (Almaty, «Gylym», 1996, 386 p.), [in Russian].
3. Vasilyeva E.N. Razvivajushhee obuchenie i novejschaja pedagogicheskaja tehnologija [Technology of collective learning: Innovative pedagogical activity: Educational and methodical manual]. (Almaty, Publishing house «Evero», 2019, 125 p.), [in Russian].
4. Dyachenko V.K. Razvivajushhee obuchenie i novejschaja pedagogicheskaja tehnologija [Developing education and the latest pedagogical technology]. (Krasnoyarsk, 1998, 125 p.), [in Russian].
5. Babansky Yu.K. Metody obuchenija v sovremennoj obrazovatel'noj shkole [Methods of teaching in a modern educational school]. (Moscow, Enlightenment, 1985, 200 p.), [in Russian].
6. Vershlovsky S.G. Pedagog jepohi peremen, ili Kak reshajutsja segodnja problemy professional'noj dejatel'nosti uchitelja [Teacher of the era of change, or How the problems of professional activity of a teacher are solved today]. (Moscow, September, 2002, 200 p.), [in Russian].
7. Vasilyeva E.N. Teorija i praktika podgotovki pedagoga k innovacionnoj dejatel'nosti v sisteme povyshenija kvalifikacii: monografija [Theory and practice of teacher training for innovation in the system of advanced training: monograph]. (Rostov-on-Don, Legion-M, 2018, 200 p.), [in Russian].

Information about the authors:

Shalgynbaeva K.K. – Corresponding author, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 A. Yanushkevich str., Astana, Kazakhstan.

Kussainov G.M. – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Senior Manager of the Center of Excellence of the Autonomous Educational organization «Nazarbayev Intellectual Schools», 21/1 Hussein bin Tala str., Astana, Kazakhstan.

Salykbayeva Zh.K. – master, Senior Lecturer of the H. Dosmuhamedov Atyrau University, 212 Studenchesky avenue, Atyrau, Kazakhstan.

Tautenbayeva A.A. – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, T.Zhurgenov Kazakh National Academy of Arts, Panfilov st 127, Almaty, Kazakhstan.

Abykanova B.T. – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the H. Dosmuhamedov Atyrau University, 212 Studenchesky avenue, Atyrau, Kazakhstan.

Шалғынбаева К.К. – корреспондентия үшін автор, педагогика ғылымдарының докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры, А. Янушкевич көшесі 6, Астана, Қазақстан.

Кусаинов Г.М. – педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ, Педагогикалық шеберлік орталығының аға менеджері, Хусейн Бен Тала көшесі, 21/1, Астана, Қазақстан.

Салықбаева Ж.К. – магистр, Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университетінің аға оқытушысы, Студент даңғылы, 212, Атырау, Қазақстан.

Таутенбаева А.А. – педагогика ғылымдарының кандидаты, Т. Жүргенов атындағы Қазақ Ұлттық Өнер академиясының доценті, Панфилов көшесі 127, Алматы, Қазақстан

Абыканова Б.Т. – педагогика ғылымдарының кандидаты, Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университетінің қауымдастырылған профессоры, студент даңғылы, 212, Атырау, Қазақстан.

Zh.B. Egeubaeva
A.K. Alzhanov

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
(E-mail: zhanar8181kz@mail.ru; alzhanov_ak@mail.ru)

The development of an information platform for librarians

Abstract. *The shift from the traditional form of managing a library has become achievable with the advancement and implementation of cutting-edge IT technologies. Such global changes are driven by the development of digital document spaces and the necessity for libraries to define their place in these domains by harmonising traditional and digital technologies. All the changes occurring around the world have also led to the restructuring of library systems. Developing new library models along with digitalisation will increase library services to a higher level. In this article, we define the library sector. Theoretically, most libraries rely on research conducted by Russian and foreign colleagues. Due to the lack of studies on developing information platforms in Kazakhstan, this study attempts to analyse the theoretical issues posed by scholars-librarians. The article identifies the issues and challenges in developing selection criteria for electronic documents and concludes by suggesting further research on this topic.*

Keywords: *Library system, librarian, electronic document, information society, digitization.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-14-4-377-383>

Introduction

With the explosive evolution of the global community, the role of information has become a high priority. In ancient times all information was preserved in cave paintings, and later it was stored on paper, but today information platforms have unquestionably replaced all these storage means. The shift from the traditional form of managing a library occurred owing to the advancement and implementation of cutting-edge IT technologies. On top of this fact, the focus of the library system is centered on service and maintenance. Introducing automated information systems is a tendency that provides us with a solid database, which increases the quality of work and productivity, and it is also one of the means to preserve and provide library users with the information they seek and demand.

The first thing that comes to mind when being asked about libraries is the staff, in other words, the librarians who work arduously to satisfy the needs of library users. It is a fact that the word library originates from the Greek words, which stand for “a book” and “a box or a store”, literally meaning a place where we preserve books, i.e., knowledge and information. While librarians, respectively, are people who sustain all knowledge and information.

However, to satisfy library users, having ambitious staff in place is not enough, since today's realities demand developing, implementing and investing in information platforms that will boost library services and ease access to those services for users. Kazakhstani librarians are eager to work with such advanced solutions, but such services are not widespread yet. We still theoretically rely on research conducted by Russian and foreign

scholars and lack our local contextual studies. Thus, in this article, further, we will define what the library sector means and present a literature review of the works conducted on information platforms by various scholars to visualise the context.

Literature review and discussion

Defining library and work of the library sector in the digital era.

Legally, a “library” means an informational, cultural, and educational facility that preserves an organised fund of reproduced documents and issues them to individuals and legal entities [1].

Physically, a “library” occupies an environment, i.e., space, where any user can process and access information resources. There is, however, a tricky relationship between libraries and space since the environment directly affects the user experience [2].

Economically, in today’s reality when knowledge has become an economical unit, libraries tend to become contributors to the sustainable development of the economy through direct impact on education, especially considering those located in educational and research institutions [3].

These definitions are explanatory terms serving as grounds for training librarians who handle several library operations, like storing and recording books, articles, newspapers, essays and other documents, and so on.

Digital document space is becoming a global phenomenon, and libraries should locate their place in these domains by harmonising conventional and digital technologies and solutions. Complex organisational processes occur in the digital document space, like creating full-text digital collections and systematising the features of entire digital libraries. Moreover, these processes involve representatives from a wide range of organisations and institutions - from librarians to science and technology experts and professionals from other fields [4].

Today, the library sector across the world is in crisis, driven by the necessity to adapt libraries to

the new technological communication practices associated with the spread and growth of Internet services [5]. Librarians and professionals are facing the issue of determining the directions for such adaptation, which will affect the priorities of their activities and shape the scope of their efforts.

Every small-scale to large-scale institution, university, institute, and, indeed, state, is interested in enriching the library fund. The development of information technology and the rapid growth of digitalisation in all spheres of modern society have fundamentally transformed conventional library technologies. Such solutions have changed the methods of collecting information, its visual representation and the ways of providing access to it. They have also modified the traditional forms and methods of managing library and bibliographic services. The processes of enriching, processing and preserving library funds have been transformed entirely [6].

The reciprocal collaboration between the traditional library and digital tools has enhanced library operations and created boundless new possibilities. State, public and private librarians require the relevant knowledge, digital literacy, and skills to make effective use of all available resources, and these skills should properly meet the needs of library users [7].

Turbulent changes in the world of information technologies do not intend to stop. These changes are also radically impacting usual library activities, i.e., actively expanding the range of operations to manage the library and bibliographic services directed to provide free access to global information resources.

Bottom line is that we are behind in meeting the information needs of society in Kazakhstan. Thus, it is necessary to introduce several reforms to manage libraries effectively and develop a new database for efficient and user-friendly work of libraries [8].

The digitalisation of society is one of the major issues that must be solved to enable the social progress of our citizens. Ironically, the digitalisation of society can help to fulfil this concept into reality [9]. Indeed, with the advent

of science and technology, all the data and library records are stored digitally, as well, allowing easy access to users, who value time the most in the digital era. Therefore, we all strive to employ information technology, designed to collect, create, store, transmit, process, secure and reproduce information using computer hardware, software and connection channels.

It is precisely these technologies that today play a fundamental role in the technological and sustainable national development of the state. It is common knowledge that the evolution of civilisation progresses towards building an information society [10]. Thus, today information and scientific knowledge have become of great value. Indeed, the revolution that has taken place in the library sector has changed the role and activities of libraries in general. People no longer accept them as simple book storage centres but value them as central data analysis centres that provide the wider public with access to information. This shows the growing significance of libraries in shaping the future of humankind.

So, many librarians face challenging issues and their questions may remain unanswered even in the digital era if libraries lack funding and support. For instance, such questions concerning the types of information, how to work and manage digital resources, how to retain users, and how to modernise the physical space of the library and environment since the latter directly affects the experience of library users.

There are two reasons why it is difficult to develop criteria for selecting digital documents to integrate into library, archive and museum funds. First, it is the instability of the digital environment, which leads to the unforeseen disappearance of significant document repositories. Second, it is due to the inadequate feasibility of typological and generic characteristics of digital documents, and, therefore, resulting in the complexity to differentiate the responsibility of how to collect and store them within the traditional “memory institutes” [11].

We will further consider the development of an information platform for librarians as an example to elaborate on this topic and to engage in one of the issues of our society.

Information platform for librarians

Primarily, all information systems should create a database - an array of specially arranged data that are stored in the memory of any computing system or database server and reflect the current state and interaction of items in a particular subject field [12].

Here, a computer will serve as a centralised computing system with a database, and a network will serve as a distribution system [13]. To develop the database, we will need to create a library fund, consisting of all the necessary literature, books, publications, essays, monographs, and other information in digital and paper formats. The larger the database, the more we can satisfy people’s needs for information. There are different database models.

It is necessary to accurately structure all information to enable library users to have easy access and work efficiently (Figure 1).

A well-functioning network of a user and a librarian can be achieved by creating conditions in the library that satisfy today’s needs and user demands.

The next phase is to train specialists capable of meeting all the requirements and ensuring the provision of continuous and uninterrupted work in the library [14]. Staff training has a distinct role in the library sector since their knowledge and skills can accelerate the social productivity of society, and accelerate Kazakhstan’s entry into the world of the future.

To sustain library operations, we will need to implement a user registration system, and a platform for librarians to search and maintain the number of data in the library database. Certainly, we will retain the traditional form of libraries as a right to receive books for a certain period and read paper formats in the reference rooms. The electronic format of resources will be available upon registering on the platform of the library. Such an example of library development is quite realistic and feasible, even in remote areas with the boost of digitalisation in Kazakhstan. Only by ensuring coherent work of all library facilities, we can achieve some plausible results.

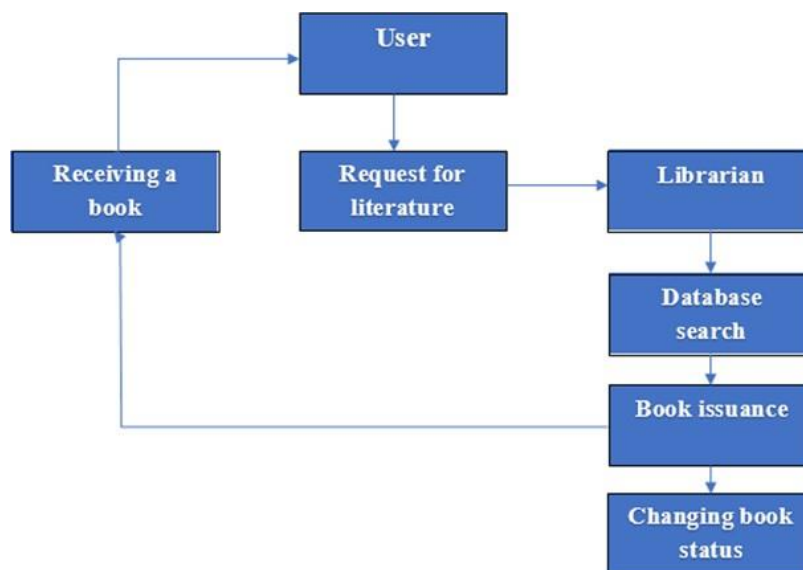

Figure 1. Framework for book issuance (traditional vs. digital)

The process for receiving and returning books, publications, newspapers, magazines, essays, and other literature will be the same as shown in Figure 1. Only when returning books, the title will change accordingly.

As for the digital format, however, this stage can create a series of legal issues. Few authors and publishers will consent to the digitisation of their works, by granting subsequent free access to

the Internet. Therefore, it is necessary to consider all the legal aspects of digitisation and reach an agreement with the authors to access the latest data for the database. The digitisation of intellectual property, the term of which has been exhausted, will cause no legal issues. These are books, magazines and journals from the past century. However, it is worth checking each piece of data in advance to avoid any legal consequences. We

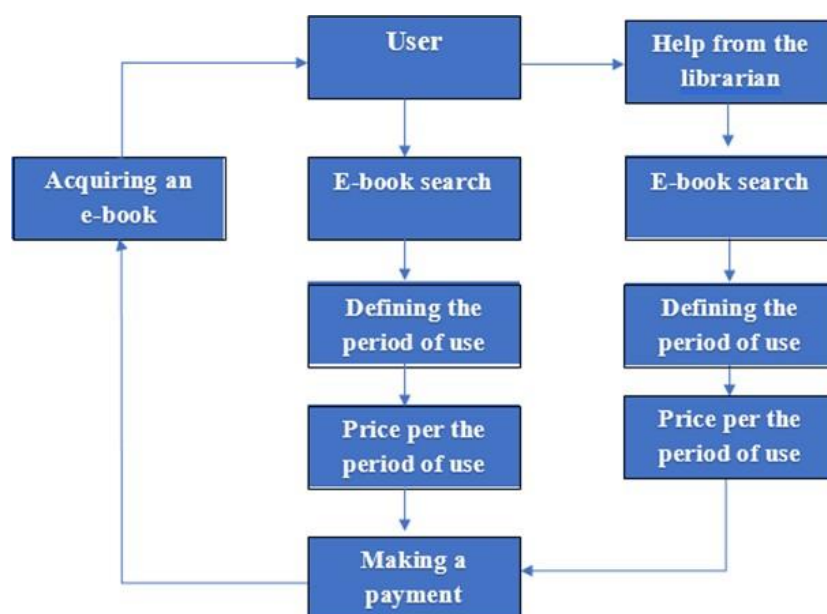

Figure 2. The process of acquiring a fee-based e-book

are aware that one of the essential characteristics of any library is the structure of its funds and the accessibility of publications in the public domain. Occasionally, restrictions are imposed on issuing especially rare, damaged, or state-secret editions, necessitating a special request or permission from the user [15]. Establishing such links is feasible also with the implementation of paid resources in the library, allowing a compromise with the owners of intellectual property (Figure 2).

Fee-based library services can make users uneasy, but also it will enable us to build up a well-structured library with all the necessary facilities, improving library space and environment. Getting a fee-based process in place will facilitate the legal work of the library, and ensure that users enjoy the books with no worry about the breach of authors' rights or intellectual property laws. We can arrange a fee-based system in this manner.

"Virtualising", or converting library processes to online mode as much as possible, will also help libraries adapt to the needs of the information society. The crisis caused by the Covid-19 pandemic has shown us that we need to be ready for distance learning. Thus, developing online platforms is vital if we want to sustain the quality of education and this is just a small example of this necessity.

The role of libraries has changed and we can today access various solutions. The online conferences held in 2 years demonstrated that the search for the right document and access to its content and the presentation of the book, seminar, round table and other activities online requires a lot of effort. We all witnessed how educational processes were undermined due to the lack of a database and the unpreparedness of

the institutions and government during a time of the pandemic.

The significance of ensuring high-quality distance learning concerns developing an information platform for librarians and extending their functional responsibilities. Meanwhile, the role of libraries in society is becoming increasingly prominent. Therefore, a networked library model will probably fulfil all the needs of our society.

Conclusion

As agents of information socialisation, the primary advantage of libraries is the high-quality guidance of users to access information that is not only relevant but also objectively reliable.

The conducted literature review and discussion indicate that digital development is transforming all aspects of society. Indeed, a human being as an intelligent being can adapt to any changes.

As of today, there have been several metamorphoses in the library sector, which will require improvement in the future since the digital era forces us not to stand still. The librarians' experiences with digitising all the data, changing the structure of the library and finding new solutions have helped them evolve as professionals. These skills will also help them reform today's library models.

Overall, although this article is limited to theoretical analysis and discussion, it raises a concerning issue that needs to be developed further. Thus, we recommend conducting additional research based on the provided theoretical data to identify the realities of using information platforms among librarians and library users.

References

1. Rodionova, I. P. (2022). Course for a novice librarian - Educational and practical guide [Kurs nachinaiyushchego bibliotekarya - Uchebno-prakticheskoe posobie]. [Electronic resource]. Available at: http://www.publiclibrary.ru/librarians/issue/sbornik13-2_FULLL.htm (accessed 26.02.2022).
2. Awoyemi R.A., Awoyemi R.O. Beyond the Physical Library Space: Creating a 21st Century Digitally-Oriented Library Environment. In Handbook of Research on Records and Information Management Strategies for Enhanced Knowledge Coordination. 2021. P. 189-203.

3. Anyim W.O. The impact of libraries on sustainable economic development in Nigeria. *Electronic Research Journal of Behavioural Sciences*, 2021. № 4. P.127-136.
4. Kuzichkina G.A., Kochneva A.D. Libraries as agents of information socialisation. *Culture: theory and practice*, 2021. 2(41).
5. Shaimukhanbetova Zh. National electronic library of the Republic of Kazakhstan in development, *Kingdom of books*. 2021. P. 44-48.
6. Berdigaliev R.A. Electronic State Library Fund - Kazakhstan National Electronic Library, EGBF-KazNEB. 2014.
7. Brindley L. Re-defining the library. *Library hi-tech*. 2006. No.24(4). P. 484-495.
8. Adilet. Law of the Republic of Kazakhstan "On Copyright and Related Rights" dated June 10, 1996, No. 6. 1996. No. 8-9. P. 237.
9. Meena S., Balasubramanian P. Data Security in University Libraries of Tamil Nadu: An evaluative study. *Journal of Knowledge & Communication Management*. 2020. No.10(1). P. 29-40.
10. Sarsembinova A.N. Library interaction: modern world trends in the development of the university library: repository of Nazarbayev University librarians, Astana, Nazarbayev University. 2014.
11. Ebert V.D. Image of the library as a factor in its development. *Bulletin of Science and Creativity*. 2021. No.1(61).
12. Rafi M., JianMing Z., Ahmad K. Evaluating the impact of digital library database resources on the productivity of academic research. *Information discovery and delivery*. 2019. No.47(1). P. 42-52.
13. Meghini C., Spyrtos N., Yang J. A data model for digital libraries. *International Journal on Digital Libraries*. 2010. No.11. P. 41-56.
14. Anyaegbu M.I., Wali N.B. Influence of staff training and development on librarians job performance in Federal University libraries in South-south Nigeria. *Library Research Journal*. 2019. No.4. P. 38-60.
15. Zhao J. The evolution of the library model in a digital society, Innovations, and investments. 2021. P. 5.

Ж.Б. Егеубаева, А.К. Альжанов

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Разработка информационной платформы для библиотекарей

Аннотация. Переход от традиционной формы управления библиотеками стал возможным с развитием и внедрением передовых IT-технологий. Глобальные изменения обусловлены становлением электронного документного пространства и необходимостью для библиотек определить в нем свое место, гармонизировав традиционные и компьютерные технологии. Все изменения, происходящие в мире, привели и к реформированию библиотечных систем. Разработка новых моделей библиотек совместно с цифровизацией поможет вывести библиотеки на высокий уровень. Даны определения библиотечной отрасли. В теоретическом плане большинство библиотек опираются на исследования российских и зарубежных коллег. Принимая во внимание недостаточную изученность этой темы в Казахстане, в данном исследовании предпринята попытка проанализировать теоретические вопросы ученых-библиотековедов. Выявлены проблемы и трудности разработки критериев отбора электронных документов и в конце статьи сделан вывод о необходимости проведения дальнейшего исследования.

Ключевые слова: Библиотечная система, библиотекарь, электронный документ, информационное общество, оцифровка.

Ж.Б. Егеубаева, А.К. Альжанов

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Кітапханашылар үшін ақпараттық платформа әзірлеу

Аңдатпа. Кітапхананың ұйымдастырудың дәстүрлі формасынан көшу алдыңғы қатарлы IT-технологияларды дамыту және енгізу арқылы мүмкін болды. Жаһандық өзгерістер электронды құжат кеңістігінің қалыптасуымен, кітапханалар үшін дәстүрлі және компьютерлік технологияларды үйлестіре отырып,

оның орнын анықтау қажеттілігімен байланысты. Әлемде болып жатқан барлық өзгерістер кітапхана жүйесін реформалауға әкелді. Кітапханалардың жаңа үлгілерін цифрландырумен бірге әзірлеу кітапханаларды жоғары деңгейге шығаруға көмектеседі. Кітапхана саласына анықтамалар берілді. Теориялық тұрғыдан алғанда, кітапханалардың көпшілігі ресейлік және шетелдік әріптестердің зерттеулеріне сүйенеді. Бұл тақырыптың Қазақстанда жеткілікті зерттелмегенін назарға ала отырып, осы зерттеуде кітапханашы ғалымдардың теориялық мәселелерін талдауға әрекет жасалды. Электрондық құжаттарды іріктеу критерийлерін әзірлеудегі проблемалар мен қиындықтар анықталды және мақаланың соңында осы мәселені ары қарай зерттеудің қажеттілігі туралы баяндалды.

Түйін сөздер: Кітапхана жүйесі, кітапханашы, электронды құжат, ақпараттық қоғам, цифрландыру.

Information about the authors:

Egeubaeva Zh.B. – **Corresponding author**, Master of Pedagogical Sciences, Ph.D. student, Faculty of Information Technologies, Department of Informatics, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Alzhanov A.K. – Associate Professor, Candidate of Pedagogical Sciences, Department of Information Technologies, Informatics Department, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

D.R. Ontagarova
M. Akhmetzhanova

Shakarim University of Semey, Semey, Kazakhstan
(E-mail: miragul67@mail.ru)

Language competence of students forming methods and technologies

Abstract. *The proposed article discusses the methods and technologies for the formation of students' language competence skills in chemistry. A differentiated teaching method contributes to the formation of language competence in the education system and changes in the quality of knowledge. The content of methods and technologies for the formation of language competence skills and didactic opportunities for teaching chemistry, which are updated in accordance with the requirements of the time, are studied. The formation of students' language competence skills in subjects of the natural sciences, including chemistry, has its own characteristics.*

Trilingualism allows students to strive for global changes, exchange information, expand their worldview and master the achievements of science and technology more deeply. An experiment conducted for this purpose will help in the future to properly organize independent activities in the process of their preparation in the formation of personality. As a result of the experiment, the results of level indicators were determined for four skills of students in using the methods of frontal, group, and individual work.

Due to interdisciplinary integration, it is possible to increase the level of independent work of the student, ensuring the depth of the content of the material and its conscious assimilation. In terms of integration with the English language, the methodology of teaching chemistry provides an increase in the level of formation of bilingual information and communication competencies of students, which is expressed in a sufficient level of bilingual and integrative knowledge, a high level of information and communication skills. To prepare the individual, it is necessary to observe the state of organization of students' independent activities. The effectiveness of the methods used in the formation of language competence skills in students combining chemistry in three languages is shown.

Keywords: *language competence, skills, trinity, interethnic, global, experiment, frontal.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-14-4-384-395>

Introduction

The Law of the Republic of Kazakhstan «On Education» emphasizes that «the main task of the education system is the necessary conditions for high-quality education aimed at the formation, development and professional improvement of the individual on the basis of national and universal values, achievements of science and

practice; the development of creative, spiritual and power capabilities of the individual, the formation of solid foundations of morality and a healthy lifestyle, enriching horizons by creating conditions for the development of individuality» [1].

Using the updated educational program, the student better understands the concept of new technology and language competence. Language

competence contributes to the complete mastery of the language skills of students in speaking, listening, reading and writing. The teacher is constantly working to develop the student along with knowledge, skills and abilities. The experience of students' creative activity in each lesson is directly related to language competence. The teacher does not forget that the work on the formation of the language competence of students in the educational process is an educational goal and related activities. And competence is the ability to apply the knowledge and skills acquired within the framework of a specific topic in the educational process to solving certain practical and theoretical problems in practice, in everyday life [2].

Every message of the head of state often speaks about trilingualism. In one of my regular messages, I propose to begin the phased implementation of the cultural project «Trinity of Languages» of our president. Kazakhstan should be recognized worldwide as a cultural country whose population uses three languages. This is the Kazakh language - the state language, Russian is the language of interethnic communication and English is the language of successful entry into the global economy « [3].

Within the framework of updating the content of education, training has a great impact on the development of creative values and skills, the improvement of the student's personality in the individualization of the educational process, the formation of independent student activity, strengthening the relationship of subjects with each other. That is, preparation for creative intellectual work. Chemical education is the most important and large area of general secondary education. When studying the discipline, it is necessary to take into account the main tasks: the formation of a scientific worldview of a natural science discipline and a scientific image of the environment; the development of chemical language and teaching the ability to think through chemical cognition of phenomena occurring in the environment; promotion of the use of chemical knowledge and achievements of chemical science in everyday life.

Materials and techniques

The effectiveness of these approaches depends on many factors. Among the most important things are the opportunities and interests of the student. Stages characterizing the student's activity during the lesson: directed motivational stage. The goal and ways to achieve it, depending on the specific situation. (What conditions are we in? What are we doing to do this? How will we do it?); the performance and operational period. This is the stage of achieving the goal. Implementation of the plan, modeling; evaluation and reflexive stage. Has the goal been achieved? How is it achieved?

Improving the creative basis of learning at the standard level, bringing the content of educational material in the curriculum from the mandatory to the possible level. Differentiated training is carried out, in connection with which the cognitive needs of each student are taken into account. The levels of education are mobile and variable (a - low, B - medium, c - high), as the student is constantly improving. The triple level, if possible, covers all students in the class [4].

At the same time, the integrated study of chemistry based on the informatization of subjects of Russian and English is effective:

- Joint training in translations of the main terms used in chemistry in English and Russian, working with a glossary;
- Reasonable use of structural and functional mechanisms in the integration of disciplines;
- Interdisciplinary integration, ensuring the harmony of the three languages while maintaining continuity of content.

Through interdisciplinary integration, an increase in the level of independent work of students is achieved, ensuring the depth of the content of the material and its conscious assimilation (table 1). The table shows the levels of knowledge development and requirements for students.

Here, intensification, that is, a qualitative increase in the training of information, mainly computer tools, in accordance with certain methodological principles, is of great importance.

Table 1. levels of knowledge acquisition and requirements for students:

Levels of Education	Requirements for students
First level. Reconstruction and memorization. Repetition of the content of educational material.	The ability to show, identify, name, define
Second level. Applying knowledge of the model in familiar situations. Working by the rules.	Measurement, interpretation, assembly according to the finished scheme, description, comparison, compliance with the rules.
Third level. Application of knowledge in unknown situations. Creative work.	The ability to answer a problem, speak out, identify root causes, analyze information and find the information you need.

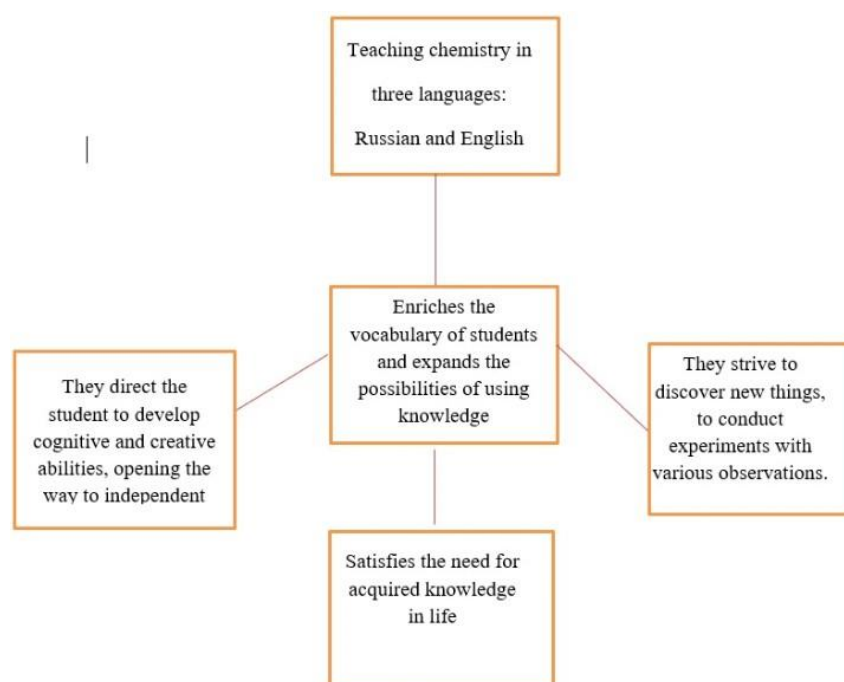
Optimal ways of integrating chemistry education can be implemented with the help of information and communication technologies [4].

The formation of high-level thinking skills and their application is an actual aspect of the curriculum. One of the important ways of forming these thinking skills is argumentation. Argumentation is important for starting, conducting and evaluating any discussion, especially in teaching chemistry, since it has one solution to the task at hand, but can be performed by various means and methods.

The achievable possibilities of using language skills in four different combinations with simultaneous teaching of students in three languages during the ascertaining experiment are shown (Figure 1).

The methodology of teaching chemistry in conditions of integration with the English language provides an increase in the level of formation of bilingual information and communication competence among students, which is expressed in sufficient assimilation of bilingual-integrative knowledge, the formation

Figure 1. Achievable opportunities for simultaneous teaching of chemistry in three languages.

of information and communication competence at a high level.

The bilingual method helps to use the communicative capabilities of the English language to teach students chemistry. Therefore, it helps to increase the interest and motivation of students to study chemistry. Today, a high-quality command of English by schoolchildren is a vital necessity. After all, to obtain high-quality theoretical and practical education, intensive development of science and technology in the world requires fluency in English, the formation of skills and abilities. This will help to form students' cultural communication skills.

Important rules of integrated language and subject learning:

- use of active methods in each lesson;
- use of visual aids;
- use of authentic materials;
- language support for students.

The use of methods and assets during classes is very helpful in achieving learning goals. A number of them: the CLIL method, the Fill Gap method, Who is faster? - the game, Tic tac toe method, Venn diagram, column methods, Matching activity. With the introduction of trilingualism in these methods, great support was given to students in improving their trilingualism through an interesting and productive description of the chemistry lesson. For these purposes, it is planned to introduce interdisciplinary links into the system of training future specialists for modern education.

In subject-integrated lessons, it is equally important to develop language skills and subject knowledge, most often such a lesson is based on a four-step scheme: 1. Text processing; 2. Understanding and organization of the acquired knowledge; 3. Understanding of the language text; 4. Tasks for students.

Table 2. Short-term plan «Chemical equipment»

Date:	Full name of the teacher:	
Grade: 8	Attended:	Absent:
The theme of the lesson: the goal to achieve Сабақтың мақсаты Lesson objectives:	CHEMICAL EQUIPMENT	
Achieving goals in the lesson (link from the lesson plan) Lesson objectives:	Chemicals - general information about equipment, familiarity with English names Creation of conditions for obtaining complete knowledge about chemical equipment. Learn English names of chemical equipment Спиртшам-burner Өлшеуіш цилиндр -graduated cylinder Шыны таяқша - stirring rod Стақан - beaker Сынауық қысқыш -test tube clamp Таразы - balance Дөңес колба - volumetric flask Құты – funnel Тұрғы (штатив)- stand Үшбұрышты колба-Erlenmeyer flask Тұрғының қысқыштары - ring clamp Сынауық - test tube Диалог үшін пайдалы сөз тіркестер: Name this chemical equipment	

Criteria for evaluation	Participants will evaluate chemical equipment depending on the ability to pronounce English, Russian and Kazakh names by heart. Knows how to distinguish the names of the elements indicated in each card, call them in English	
Language objectives:	Subject vocabulary and terminology: Көзілдірік-Goggles Спиртшам-burner Өлшеуіш цилиндр-graduated cylinder Шыны таяқша-stirring rod Стақан -beaker Сынауық қысқыш-test tube clamp Таразы-balance Дөңес колба-volumetric flask Құты –funnel Тұрғы (штатив)- stand Үшбұрышты колба-Erlenmeyer flask Тұрғының қысқыштары-ring clamp Сынауық-test tube Useful phrases for dialogue: Name of this chemical equipment	
Educational values	Training in accordance with international standards To raise a generation capable of establishing good relations with people of different nationalities	
Interdisciplinary communication	Chemistry and English	
Previous knowledge	Chemistry, chemical and physical phenomena	
Lesson progress	Types of exercises planned for the lesson: Эпиграф: «Элементтер – химия негізі» Сәлемдесу. Good afternoon dear children! I'm very glad to see you! How are you today? What date is it today? Who is absent today? Оқушылардың назарын сабаққа аудару. Топтарға бөлу: I-топ; II-топ; Алдыңғы білімді тексеру: «химиялық диктант»: Оқушылардан химиялық терминдер мен ұғымдар туралы алған білімдері бойынша жазбаша жұмыс алу; Жаңа тақырыпты тақтаға жазу	Resources Әр топ стикерге өз аттарын жазады
Organizational moment 5 min	Epigraph: «Elements are the basis of chemistry» Greetings. Good afternoon dear children! I'm very glad to see you! How are you today? What date is it today? Who is absent today? To attract students' attention to the lesson. Division into groups: Group I; group II; Check previous knowledge: «chemical dictation»: Receive written papers from students on the knowledge of chemical terms and concepts; Write a new topic on the board	Each group writes its name on a sticker.

The main part 30 min	The teacher shows images of chemical equipment on an interactive whiteboard. From the sheets with names of dishes given to students in advance, mark the names of each dish in three languages.			Pictures
	№	A set of terms for chemistry	English translation	Handout
	1	Көзілдірік	Goggles	
	2	Спиртшам	burner	
	3	Өлшеуіш цилиндр	graduated cylinder	
	4	Шыны таяқша	stirring rod	
	5	Колба қысқыш	crucible tongs	
	6	Стақан	beaker	Pictures
	7	Сынауық	test tube	
	8	қысқыш	clamp	
	9	Таразы	balance	
	10	Дөңес колба	volumetric flask	C h e m i c a l containers
	11	Құты	funnel	
	12	Фарфор табақшасы (отбақыраш) және езгіш	mortar and pestle	
	13	Сынауық қойғыш (тұғыр)	test tube rack	
	14	Жуғыш бөтелке	wash bottle	
	15	Тұрғы (штатив)	stand	
	16	Үшбұрышты колба	Erlenmeyer flask	
	17	Тұрғының қысқыштары	ring clamp	Card
	18	Сынауық	test tube	
19	Сүзгі қағаз	filter paper		
20	Өлшеуіш пипетка	volumetric pipet		
	<p>Task 1: Teacher's cards for each group shows pictures of dishes, each group through the competition calls their names in three languages. Student draws containers with chemicals in workbooks and writes their names in three languages.</p> <p>Task 2: Each group competes by showing each other images of instruments and naming them. Each team will show each other the drawings and compete with each other.</p> <p>Task 3: Demonstrates the equipment provided by the teacher in three languages.</p>			
Assigning lesson	a	<p>T: What are glasses for in the laboratory? S: 1.Goggles- protects eyes from chemical splashes 2. Glasses are put on to prevent chemical reagents from getting into the eye T: Why it stirring rod is used? S: 1.stirring rod- used for stirring 2. Stirring rod are chemical equipment T: why it test tube is used? S: Test tube- open tube used to hold liquids</p>		Terminological Dictionary

Homework 1 min	Remember the terms	
Conclusion 5 min	Reflection through the «Two stars, one wish» strategy	Traffic light

According to the above short-term lesson plan, the possibility of language competence in intersubject communication when teaching «Chemical Engineering» was considered (Table 2).

During the detecting experiment, it is planned to monitor the state of the organization of students' independent activity to prepare a personality in the future.

Grouping of types of independent work according to its content and the purpose of the lesson [5].

- The acquisition of new knowledge, that is, types of independent work that help to comprehensively analyze a new topic:

- You can use the glossary for each topic in chemistry.

- Consolidation of new knowledge, performing various exercises, experiments, reports, textbooks, practical tests.

- The use of independent work, which leads to the development of creative activity of students, the formation of curiosity [6].

Attention to the problem of organizing independent work through the correlation of the content of the textbook and textbooks. The more the child searches, the stronger his activity. Wanting to solve the desired problem, the student rushes forward.

In the formative experiment, work is carried out using new technologies with the binding of textbook and textbook materials. In order to create conditions for the conscious assimilation of educational material by students, the content of each text is correlated with additional material in the textbook, by performing various tasks and tasks and experimentation.

Through the work done by the student, you can see how much he is trained and improving, able to express himself in various situations. Linguistic (communicative) competence can be understood as a person's ability to communicate through language in real life situations. Communicative

competence in teaching a particular language is a complex concept, which is one of the main categories on which it is methodically based and should be developed, and consists of several components [7].

To achieve the objectives of the lesson, it is necessary to use four types of language skills: reading, listening, pronunciation, writing in various combinations [8].

Methods applied to tasks that contribute to the development of reading skills: «Make a map of the studied topic», «Find and read the right sentence or word in the text».

Methodology applied to tasks that contribute to the development of listening skills: the use of video materials related to topics.

Methods applied to tasks that contribute to the development of pronunciation skills « «Dictionary» in three languages, depending on each topic «»What is depicted in the picture?», Poster protection in the «Fishbone» method, «Problem question».

Methods applied to tasks that contribute to the development of writing skills: formation using the techniques of «Chemical dictation», «Writing with memorization».

The main aspects of frontal (collective) work:

- Create assignments for students based on Bloom's 6-level taxonomy, focusing on their generalization, analysis and evaluation, and not on their knowledge, understanding and application;

- Pay attention to the development of tasks that the student can use in real life, in addition to performing tasks in accordance with the requirements of the standard;

- Changing the structure of the lesson in teaching to implement logical thinking, critical thinking, i.e. the use of active learning strategies, changing the situation every 10 minutes to increase the motivation of students.

- Preliminary warning of the student's algorithms when issuing a task;

- Teach to perform the task carefully and make sure that the work done is correct by performing experimental tasks, small laboratory studies, self-assessment.

If such actions are performed, the path to the formation of the student's knowledge at a high level will be opened.

Group work is the main approach to the formation of language competencies.

The group work manual says: «group work involves solving more complex tasks, not tasks that can be solved individually. Any team should be guided by general rules that all its members know and understand. It is necessary for each member of the group to know what is expected of him, how work will be distributed and support provided, as well as how results will be achieved» [9].

For example, in the course «General Characteristics of Metals», ninth grade students are divided into 3 groups: «Chemist», «Biologist», «Geographer» and using the «Fishbone» method, each group describes metals in accordance with the names of their groups and explains their importance.

Exercise 1.

Group 1 - Chemical Significance

Group 2 - Biological Significance

Group 3 - Geographic Significance

Descriptor:

1. Records reactions related to the chemical properties of metals.

2. Explains the effects of metals on the human body

3. Determines the distribution of metals by regions of Kazakhstan

FA. Assessed by self-assessment.

Strategies of modern widely used learning technologies in intellectual and creative comprehension and development of the subject in group work: «Zhigso - collective learning», «Wise owls», «Mosaic or bee hive».

For example, in the 8th grade «Oxides. Combustion» in the organization of group work related to the distribution of students into several groups and assigning different formulas and names to groups, each group collects various drawings, tables, information, draws a poster,

a cluster and conveniently places them on the board defends the collected data, listens to other groups, receives additional information about the oxide, the following techniques are also used in the lesson: «Reasoning in pairs», «Aquarium», «Clusters» «Think, connect, discuss», «Swinging question», «Free letter», «Circle of questions», «Three questions about names», «Hot chair». Also, when organizing a game in a lesson, it is necessary to create such conditions for students to help each other, unite with each other. Then the lesson performs not only educational, but also educational function [10].

Application of the methods of STO technology in chemistry in the 9th grade. ZHIGSO, the method of signs, Venn diagram, five-line verse, grouping methods are used. For homework «who is faster?», organization in a playful way.

Results and discussion

The 9th grade was taken into the experimental experiment. There were 24 students in the experimental class, 23 in the control class. During the ascertaining experiment, work was carried out on both classes, such as conversations, questionnaires, conversations, and communication with students. In the course of this ascertaining experiment, students were given independent work. The characteristics of the levels of formation of students' language skills are considered by teachers[11].

1-high level. Students who can formulate their own ideas and try to use chemical language. They can bring arguments to your address. Uses theoretical knowledge in activities. In the course of arguing his opinion, he gives examples from everyday life, objects of the environment.

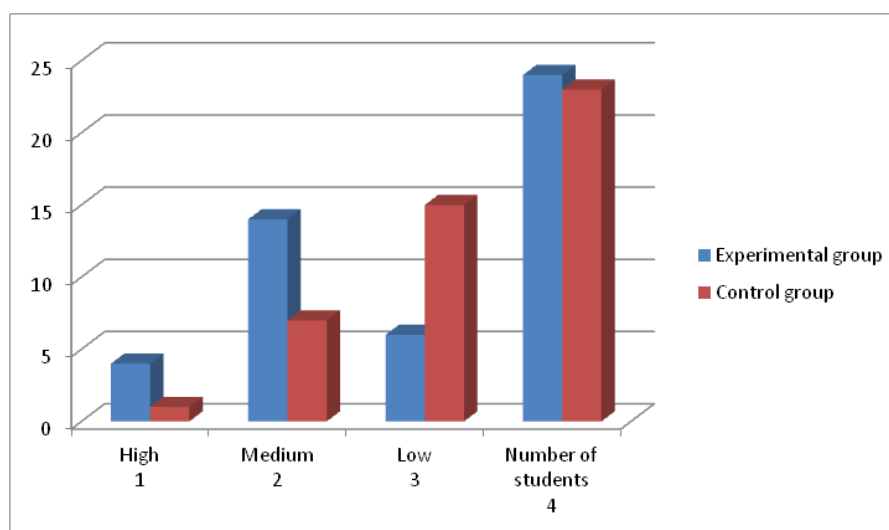
2-intermediate level. Students understand questions and tasks and try to answer him. But I can't figure out the game. The use of chemical language is low. Not ready to use theoretical knowledge in any situation.

3-low level. The game can't stomach it and has little evidence. Cannot use chemical language. He did not know how to correlate theoretical thought with local materials at all. Poor theoretical preparation.

Table 3. Results of indicators of levels in the experimental and control groups.

s/n	Levels	Control group	Experimental group	Dynamics of changes
1	High	1	4	+3
2	Medium	7	14	+7
3	Low	15	6	-9
4	Number of students	23	24	

Figure 2. the result of the indicator for four skills of students using frontal, group, individual methods and techniques.

Table 3 below shows the results of the levels in the experimental and control groups.

The characteristics of the levels of formation of the language skills of students were organized in parallel classes. The results of the lesson are summed up (Figure 2).

The table shows that the results of the «High», «Medium» levels have increased, and the «Low» - on the contrary. That is, it shows the effectiveness of methods and techniques used in the formation of students' language competence skills in combination with the three languages of chemistry.

Conclusion

Thus, the knowledge gained at school on the methods and technologies of forming students' language competence skills in chemistry remains in the minds of every child, they try to fulfill them, invest the knowledge gained in their future, use it in the future of the country. Considering that

modern international relations have developed at a high level and the number of students studying abroad has recently increased, it should be borne in mind that the knowledge gained by each student is realized with benefit and is valid not only in their own country, but also at the world level.

The teacher's skill determines the search for simple ways, ways of mastering the language in order to form and interest the student in mastering the standard program for studying chemistry in combination with three languages. Students of the school often use Russian and English together with native speakers. This is a requirement of time, a necessity of life.

We believe that we need to work hard to achieve the goal we are pursuing in English. In any case, it is obvious that this program is a requirement of today. Therefore, teaching natural sciences in English opens up new opportunities. We believe that young people can walk the streets of modernity.

References

1. Білім туралы.11-бап. Білім беру жүйесінің міндеттері. [Электрондық ресурс]. – 2022. – URL: https://kodeksy-kz.com/ob_obrazovani/11.htm (қолданылған күні: 17.05.2022).
2. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан Республикасындағы білім және ғылым. Қазақстан Республикасы Білім және Ғылым Министрлігі басылымы. – 2010. – 1 б.
3. Қазақстан Республикасының Призендегі Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан», «Тілдердің үштұғырлығы» мәдени жобасы. – Астана, 2007.
4. Аликберова Л.Ю., Степин Б.Д. Занимательные задания и эффективные опыты по химии. – Москва: Дрофа, 2002.
5. Запрудский Н.И. Современные школьные технологии-2. – Минск: Сэр-Вит, 2010. – 252 с.
6. Khalyaripina L.P. Current trends in teaching foreign languages on the basis of CLIL // Teaching Methodology in Higher Education. – 2017. – Vol. 6. – No 20. – P. 56–52.
7. Ибрагимов Г.И. Концепция современного урока // Школьные технологии. – 2008. – № 2. – С. 48- 52.
8. Ағынова М. Д. «Белсенді оқу арқылы оқушылардың коммуникативтік дағдыларын дамыту» // Республикалық ғылыми – тәжірибелік конференция жинағы I Том. – Атырау, 2021. – 239 б.
9. Исабекова Г.Б., Дүйсенова Н.Т., Ахметова А. Германияның білім беру жүйесіндегі CLIL технологиясының қазіргі жағдайына салыстырмалы талдау // Ясауи университетінің хабаршысы. – 2019. – № 2. – Б. 71–80.
10. Білім беруді дамыту стратегиясы және халықаралық ынтымақтастық департаменті. Қазақстан Республикасындағы білім және ғылым атты ақпараттық-статистикалық материалдар жинағы. – Астана, 2005. – Б. 46.
11. Әлімов А.Қ. «Интербелсенді оқу әдістемесін мектепте қолдану» Оқу құралы. – Астана: «НЗМ» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы, 2014. – 200 б.
12. Мырзабайұлы А. «Химияны оқыту әдістемесінің педагогикалық негіздері» – Алматы: «Мектеп», 2004. – 166 б.

Д.Р. Онтагарова, М. Ахметжанова

Шәкәрім атындағы университет, Семей, Қазақстан

Студенттердің тілдік құзыреттілігін қалыптастыру әдістері және технология

Аңдатпа. Ұсынылған мақалада химия сабақтарында оқушылардың тілдік құзыреттілігін қалыптастыру әдістері мен технологиялары қарастырылады. Оқытудың сараланған әдісі білім беру жүйесінде тілдік құзыреттілікті қалыптастыруға және білім сапасын өзгертуге ықпал етеді. Тілдік құзыреттілік дағдыларын қалыптастыру әдістері мен технологияларының мазмұны және уақыт талаптарына сәйкес жаңартылатын химияны оқытудың дидактикалық мүмкіндіктері зерттеледі. Жаратылыстану ғылымдары, оның ішінде химия пәндері бойынша оқушылардың тілдік құзыреттілік дағдыларын қалыптастырудың өзіндік ерекшеліктері бар.

Үштілділік оқушыларға жаһандық өзгерістерге ұмтылуға, ақпарат алмасуға, дүниетанымын кеңейтуге, ғылым мен техниканың жетістіктерін тереңірек игеруге мүмкіндік береді. Осы мақсатта жүргізілген эксперимент болашақта жеке тұлғаны қалыптастыруда оларды дайындау процесінде тәуелсіз қызметті дұрыс ұйымдастыруға көмектеседі. Эксперимент нәтижесінде фронтальды, топтық және жеке жұмыс әдістерін қолдану кезінде студенттердің төрт дағдысы бойынша деңгейлік көрсеткіштердің нәтижелері анықталды.

Пәнаралық интеграцияның арқасында материалдың мазмұнының тереңдігін және оны саналы түрде игеруді қамтамасыз ету арқылы студенттің өзіндік жұмыс деңгейін арттыруға болады. Ағылшын тілімен интеграциялау тұрғысынан химияны оқыту әдістемесі оқушылардың екі тілді ақпараттық-коммуникативтік құзыреттілігінің қалыптасу деңгейін арттыруды қамтамасыз етеді, бұл екі тілді және интегративті білімнің жеткілікті деңгейінде, ақпараттық-коммуникативтік дағдылардың жоғары деңгейінде көрінеді. Жеке тұлғаны дайындау үшін студенттердің өзіндік іс-әрекетін ұйымдастырудың жай-күйін бақылау

қажет. Химияны үш тілде біріктіретін оқушыларда тілдік құзыреттілік дағдыларын қалыптастырудың қолданылатын әдістерінің тиімділігі көрсетілген.

Түйін сөздер: тілдік құзыреттілік, Дағдылар, Үшбірлік, ұлтаралық, жаһандық, эксперимент, фронтальды.

Д.Р. Онтагарова, М. Ахметжанова
Университет имени Шакарима, Семей, Казахстан

Формирование языковой компетенции студентов: методы и технологии

Аннотация. В предлагаемой статье рассматриваются методы и технологии формирования языковой компетенции учащихся на уроках химии. Дифференцированный метод обучения способствует формированию языковой компетенции в системе образования и изменению качества знаний. Изучается содержание методов и технологий в формировании умений языковой компетенции и дидактические возможности обучения химии, которые обновляются в соответствии с требованиями времени. Формирование навыков языковой компетенции учащихся по предметам естественных наук, в том числе химии, имеет свои особенности.

Трёхязычие позволяет учащимся стремиться к глобальным изменениям, обмениваться информацией, расширять свое мировоззрение, глубже осваивать достижения науки и техники. Проведенный с этой целью эксперимент поможет в дальнейшем правильно организовать самостоятельную деятельность в процессе их подготовки в формировании личности. В результате эксперимента были определены результаты уровневых показателей по четырем умениям студентов при использовании методов фронтальной, групповой и индивидуальной работы.

Благодаря междисциплинарной интеграции можно повысить уровень самостоятельной работы студента, обеспечив глубину содержания материала и его осознанное усвоение. В плане интеграции с английским языком методика преподавания химии обеспечивает повышение уровня сформированности билингвальной информационно-коммуникативной компетенции учащихся, что выражается в достаточном уровне билингвальных и интегративных знаний, высоком уровне информационно-коммуникативных умений. Для подготовки личности необходимо наблюдать за состоянием организации самостоятельной деятельности студентов. Показана эффективность используемых методов формирования навыков языковой компетенции у учащихся, сочетающих химию на трех языках.

Ключевые слова: языковая компетенция, навыки, триединство, межнациональный, глобальный, эксперимент, фронтальный.

References

1. Bilim tyraly 11- bap. Bilim bery juiesinin mindetteri [On education Article 11.Tasks of the education system], Available at: https://kodeksy-kz.com/ob_obrazovani/11.htm (accessed 17.05.2022), [in Kazakh].
2. Nazarbaev N.A. Qazaqstan Respyblikasy Bilim jane Gylym Ministirligi basylymy [Publication of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan.] (2010, 1 p.), [in Kazakh].
3. Qazaqstan Respyblikasynyn Prizidenti N.A.Nazarbaevtyн Qazaqstan qalqyna Joldayy “Jana alemdegi jana Qazaqstan”, “Tilderdin ustugyrlygy” madeni jobasy. [Prize of the Republic of Kazakhstan Nazarbayev’s appeal to the people of Kazakhstan «New Kazakhstan in the New World», cultural project «Trinity of Languages»]. Astana, 2007.
4. Alikberova L.Yu, Stepin B.D. Zanimatelnye zadania i effektivnye opyty po himii [Entertaining tasks and effective experience in chemistry]. (Drofa, Moscow, 2002), [in Russian].
5. Zaprudski N.I. Sovremennye skolnye tehnologii 2. [Modern school technologies]. (Minsk, Ser-Wit, 2010, 252 p.), [in Russian].
6. Khalyapina L.P. Current trends in teaching foreign languages on the basis of CLIL. Teaching Methodology in Higher Education. 2017. Vol. 6. No 20. P. 56–52.
7. Ibragimov G.I. Konsepsia sovremennogo yroka. Skolnye tehnologii. [The concept of a modern lesson Text. School technologies]. 2008. No. 2. P. 48 - 52, [in Russian].

8. Agynova M.D. "Belsendi oqy arqyly oqyhylardyn kommynikatiftik dagdylaryn damyty" Respyblikalyq gylymi – tajiribelik konferensia jinagy I Tom. [«Development of students' communication skills through active learning». Proceedings of the Republican Scientific and Practical Conference Volume I]. (Atyrau, 2021, 239 p.), [in Kazakh].
9. Isabekova G.B., Duisenova N.T., Ahmetova A. Germaniyanyn bilim bery juiesindegi CLIL tehnologiasynyn kazirgi jagdaiyna salystyrmaly talday. Yasayi yniversitetinin habarsysy. [Comparative analysis of the current state of CLIL technology in the German education system. Bulletin of the Yasawi University]. 2019. No. 2. B. 71–80.
10. Bilim berydi damyty strategiasy jane halyqaralyq yntymaqtastyq departamenti. Qazaqstan Respyblikasyndagy bilim jane gylым atty aqqarattyq - statistikalyq materialdar jinagy. [Department of education development strategy and international cooperation. Collection of information and statistical materials on education and science in the Republic of Kazakhstan]. Astana, 2005. 46 p.
11. Alimov A.K., "Interbelsendi oqy' adistemegin mektepte qoldany" Oqy' quraly. [Textbook «Application of interactive teaching methods in school»] Astana, 2014. AEO «NIS» Center of Excellence.
12. Myrzabaevich A. «Pedagogical foundations of the methodology for teaching chemistry» (Almaty, «School», 2004, P. 166 p.).

Information about the authors:

Ontagarova D.R. – Shakarim University of Semey, Semey, Kazakhstan.

Akhmetzhanova M. – Shakarim University of Semey, Semey, Kazakhstan.

Онтагарова Д.Р. – Шәкәрім атындағы университет, Семей, Қазақстан.

Ахметжанова М. – Шәкәрім атындағы университет, Семей, Қазақстан.

Ш.Б. Курманкулов
А.С. Сабырова
М.Р. Габдиев

Казахская Национальная Консерватория им. Курмангазы, Алматы, Казахстан
Атырауский университет им. Жалела Досмухамедова, Атырау, Казахстан
(E-mail: shyngys-kurmankulov@mail.ru, aliya_sabyrova@mail.ru)

Изучение ладо-звукорядной структуры домбр Букеевской традиции как механизм образовательного процесса

Аннотация. В последние годы проведен ряд исследований, позволивших составить представление о ладо-звукорядном строе казахской домбры. Однако не изучена их /ладов/ региональная специфика. Цель статьи на основе исследований домбр Жетысу Б. Мунтекеева раскрыть особенности звукорядной системы домбр Букеевской традиции. В статье используется системный подход в изучении ладо-звукорядной структуры домбры, впервые предложенный Болатом Каракуловым, а также продолженный в описании названий ладков- перне содержащихся в статье Т. Асемкулова. Болат Каракулов первым сравнил порядок расположения перне на домбре, сделав вывод о том, что система ладков-перевязок имеет региональные особенности. В исследовании Б. Мунтекеева изучение перне перевязок на грифе домбры Восточного Казахстана приобрело системный характер. В задачи предлагаемой статьи входит сопоставление и анализ специфики домбр Западного Казахстана. Домбры Букеевской школы характеризуется фиксированными перне *a, h, d, e*, а лады: *c* и *f* остаются подвижными. Композиторы, уделявшие особое внимание системе ладков-перевязок

домбры, благодаря полученному звукоряду неподвижных перевязей, все указанные музыкальные инструменты имеют подвижную перне *b*-сарыарка, характерную для кюя Курмангазы «Сары Арка». Тогда можно сделать вывод, что это явление характерно для Букеевских домбр.

Ключевые слова: Домбыра, кюй, перне, передвижные ладки, токпе.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2023-141-4-396-403>

Введение

Согласно исследованию Болата Каракулова, на грифе общей для всех регионов домбры закреплены фиксированные перне *a, c¹, d¹, e¹, g¹, a¹*, а ладки *b, h* между *a* и *c* на бас буыне инструмента *f, fis¹* на орта буын, располагается на грифе домбры у каждого кюйши по-разному, в зависимости от региональных особенностей¹

¹ «Шесть перне этой структуры всегда присутствуют на грифе казахских домбр в виде

[1, 43-54]. Фиксированные перне называются «основными перне».

фиксированных, неподвижных, а других перне могут быть фиксированными, либо слабозакрепленными, либо вовсе отсутствуют и это позволяет считать звуки зеркально совместимой пентатоники основными, а остальные побочными или неосновными, количество и положение которых на грифе и определяет ту или иную региональную особенность звукорядной системы» [5, 151 с].

Б. Каракулов считал, что звукоряды, зафиксированные в традиционных способах наложения ладовых перевязок (перне) на грифе домбры имеют значение для понимания общей теории звукорядных систем. Известно, что казахские домбры конца XIX - начала XX вв. представляли собой большое разнообразие звукорядных систем за счет способов наложения перне на гриф. Ученый отмечал, что в западных районах Казахстана бытовали домбры с наибольшим количеством перне. Здесь на грифах могли быть навязаны от 12-14-ти и больше ладовых перевязок. Изучение ученым системы ладовых перевязок казахских домбр показало, что имеются общности и различия для каждого из региональных разновидностей и их звукорядов. Это пентатоника из шести жесткозакрепленных перне: $g a c d e g a$. Шесть перне этой структуры всегда присутствуют на грифе казахских домбр в виде фиксированных, неподвижных, а другие перне могут быть либо фиксированными, либо слабозакрепленными, либо вовсе отсутствовать. Истоки изучения данной проблемы коренятся в средневековой восточной теории лада, а именно в трактате Абу Насыр аль - Фараби «Большая книга музыки», который показал существование неподвижных и подвижных перне на практике присущих некоторым не темперированным музыкальным инструментам средневековья [4, 76-79].

Народ изобрел очень простой и удивительно продуктивный способ производства звукорядов при помощи подвижных ладовых перевязок. Смысл этого чисто технологического приема заключается в том, что он позволяет получать разные звукорядные структуры не за счет наложения новых перне, а за счет передвижения подвижных перне вниз и вверх на полутон. Обычно такие слабозакрепленные перне налагаются на самые широкие интервалы пентатоники, т.е. на две малые терции.

Последовательная хроматизация отдельных участков звукоряда домбры ясно прослеживается по мере продвижения с востока на запад Казахстана. Б. Каракулов впервые отметил, что в западных районах появляется перне малой сексты (es) и малой секунды от

открытой струны (as). Последняя даже имеет в народной терминологии собственное название «туркмен перне», а с появлением в юго-западных регионах перне повышенной кварты (cis), завершается процесс обогащения грифа домбры новыми перне. На грифах народных домбр юго-западных районов, так же как и на грифах двухструнного туркменского дутара, мы видим 12-полутоновую звуковысотную суперсистему [5].

Формирование вариантов **перевязки ладков** на домбрах, в книге Болате Каракулова «Симметрия звукорядов казахской домбры», описывается два варианта перевязки ладков [5, с. 160]:

1. Жесткозакрепленные перне на шейке домбры;
2. Слабозакрепленные или подвижные перне.

Согласно исследованиям Болате Каракулова, перне $a, c^1, d^1, e^1, g^1, a^1$ во всех регионах являются жесткозакрепленными устойчивыми перне, в зоне бас - буын находящиеся между a и c ноты b, h , а также в зоне орта - буын f, fis^1 устанавливаются по - разному у разных кюйши в зависимости от региона.

Как было сказано выше, мы говорили, что ряд перне $a, c^1, d^1, e^1, g^1, a^1$ на шейке домбры характерен для всех казахских домбр. По словам Айтжана Есенулы, происхождение термина «четыре перне»² связано с расположением перне на шейке домбры, четыре перне стереотипны в исполнительской традиции токпе [3, 48].

В целом на казахской домбре основные перне и местоположение ладков определяет ладовые особенности в строении кюя. Ниже предоставлена таблица перне по системе Болате Каракулова, характерная для всех регионов строения домбры.

В кюях токпе Западного Казахстана Курмангазы, Сейтека, Даулеткерей огромное значение имели передвижные ладки. Например, в трудах А. Жубанова, П. Аравина отмечается, что кюй Курмангазы «Сарыарка» исполнялся на передвижных ладках, называемых «Сарыарка пернесі».

² Про термин «Төрт перне» написано в трудах Айтжана Есенулы «Күй тәңірдің күбірі»

В связи с организацией оркестра народных инструментов, как пишет А.Жубанов, перевязки-перне по полутонам диатонического звукоряда были заменены на хроматический, что привело к изменению строя домбры, главным образом, к полному устранению передвижных и нейтральных перне-перевязок. Раньше посередине между *h* и *b*, был звук, находившаяся в диапазоне *a* и *c*, называемая «бейтарап перне» (нейтральный интервал П. Аравин). Точно также в казахских домбрах-тенор между *h* и *c* верхнего регистра находился звук, акустически звучащий чуть больше, чем полутон» [7 с. 105] .

В своей работах Б. Муптекеев, А. Сейдимбеков и Т. Асемкулов называл подвижные перне «ладовыми», впервые приводят исконно-традиционные названия перне: 1. «Оғыз перне» немесе «түрікмен перне» (Огузский ли туркменский ладок) (*gis*), 2. «Бас перне» (Основной ладок) (*a*), 3. «Қосақ перне» (Двойной ладок) (*b*) «Тылсым перне» (Таинственный ладок Т. Асемкулов), 4. «Тірек перне» (Опорный ладок) (*h*) (плачущий ладок), 5. «Бірінші қашаған перне» (Первый ладок кашагана) (*b*), 6. «Сүйеу перне» (Подпирающий ладок) (*c*) (сиротливый ладок), 7. «Азат перне» (Вольный ладок) (*cis*) (кроткий,обезженный ладок), 8. «Бел перне»(Опорный, поясничный, с ерединный ладок) (*d*) (мудрый,ведущий ладок), 9. «Таса перне»(Ладок вне поля зрения) (*es*) (печальный ладок), 10. «Кезең перне» (Этапный ладок) (*e*) (проторенный,ровный ладок), 11. «Екінші қашаған перне» (Второй ладок кашагана) (ноты между *e* и *f*), 12. «Асу перне» (Переваливающийся, переходящий подвешенный ладок) (*f*) (Второй сиротливый ладок), 13. «Жетім перне» (Сиротливый ладок) (*fis*) (ласкающий,лелеющий,нежащий ладок), 14. «Еңіс перне» (Скатывающийся,спускающийся ладок) (*g*) (Красноречивый ладок), 15. «Етек перне» (Крайний ладок) (*gis*) (Бездомный ладок), 16. «Шағырмақ төс перне» (Ясногрудый ладок) (*a*), 17. «Алқым перне» (Горловой ладок) (*b*) (горестный, страдальческий ладок), 18. «Үшінші қашаған перне» (Третий ладок кашагана) (ноты между *b* и *h*), 19. Кет-

бұқа, шықшыт перне» (Челюстной ладок) (*h*) (Ладок Кетбуги), 20. «Тамақ перне» (Шейный ладок) (*c*) (Бездонный ладок), 21. «Табалдырық перне» (Пороговый ладок) (*d*), 22. «Тысқары перне» (Внешний ладок) (*e*) (Т. Асемкулов), 23. «Кәдесіз перне» (Непригодный, не нужный ладок) (*f*) (Т. Асемкулов) [2, 41]. Поясняя назначение так называемого «кәдесіз перне» Таласбек Асемкулов пишет: «Упомянутое «кәдесіз перне (бесполезное перне) используются в данном состязании «есер тартыс» (разновидность распущенного кюй тартыса) чем удивляет людей звуком «әрсіз» (некрасивое) и заставляет их смеяться» [2].

Не менее важным моментом также является значение перне «Оймауыт», назначение которой определено А.Токтаганом: «Это перне, которое изготавливается путем выдалбливания отверстия древесины, между определенными ладками-перне, сделан для удобства кончика пальца. Один тон, дающий микроинтонацию (меньше полутона в *қашаған перне*), примерно на одну восьмую или одну двенадцатую, как в индийском ситаре» [9].

Среди приведенных наименований перне мы также находим «авторские» ладки. Это означает, что каждый исполнитель следовал звуковому ряду своей домбры и вводил в свои сочинения новые дополнительные ладки, например таковыми являются: Сейтек, Оскенбай, *Сарыарка перне* Курмангазы.

На сегодняшний день лишь в диссертационном исследовании Б. Муптекеева изучены образцы перевязок перне. Автор пишет: «Если в Западно-Казахстанской области ладки перевязываются по схеме «төрт перне» (четыре перне) (термин «Төрт перне» применяется в трудах Айтжан Есенұлы

«Күй тәңірдің күбірі»), то в Восточно-Казахстанской области ладовая система перне в нотах *b*, *es* (*as*) встречаются редко. Это, безусловно, напрямую связано с ладовой особенностью структуры кюя в восточном регионе [3, 41-54 с].

В связи с этим цель предлагаемой статьи раскрыть специфику структур перне-перевязок домбр западного региона.

образец особой перевязки-перне на домбре Махамбета

Следы от перевязок

передвижные перне

нейтральное перне

Рис.1. Домбыра Махамбета

Материалы и методы Обсуждение

Итак, рассмотрим подробнее домбры знаменитых кюйши Букеевской школы, сохранившиеся в музее музыкальных инструментов им Ыхыласа.

В опоре на итоги исследования творчества Махамбета, проведенные В. Шукеновой отметим [6], что домбра **Махамбета Отемисулы** – старейший инструмент среди букеевских. Звуковая последовательность пятнадцати перне на домбре Махамбета располагается следующим образом:

Однако на грифе показанной домбры Махамбета между ладками есть следы привязанных перне, видно, что перне *b*, *cis*, в области сага были свободны и подвижны. Между шейкой и корпусом домбры поэта есть отверстие

размером с перне, эта нейтральная перне встречается во всех одиннадцати кюях кюйши. Исполнение в высоком регистре домбры поэта, не должно быть проблемой, потому что стык между грифом и корпусом инструмента тонкий и не влияет на технику исполнения. «*as-a*, *cis-d*, *fis-g*, *as-a* помещенные вместе, ладки *b2*, *cis2* второй октавы показаны подвижными. Теперь проблема в особенности перевязи перне *cis*, последнего привязанного перне на домбре Махамбета. Такой тип перевязи перне, который привязывается через отверстие в середине шейки инструмента в работах исследователей не упоминался. В этом контексте домбра Махамбета является структурно сложным инструментом.

В историчекой хронологии вслед за Махамбетом во XIX века жил выдающийся кюйши – **Курмангазы**. Данный инструмент копия

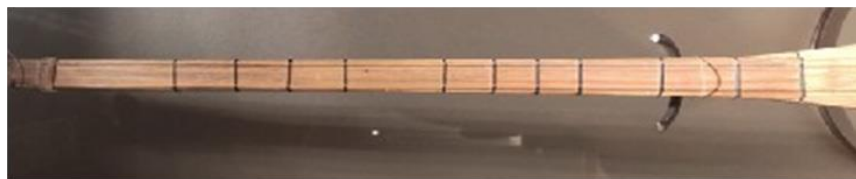

Рис. 2. Домбыра (копия) Курмангазы Сагырбайулы

оригинала, тем не менее мы видим расположение ладков и их следы. Можно отметить те же ладки, что и у Махамбета. Мы обнаружили 11 перне, где *cis* и *f* расположены широко. На *g* заканчивается ладки. Таким образом передвигными на домбре великого кюйши возможно были *f* и *fis*.

Сегодня модель домбры **Дины Нурпейсоевой**, найденная в музеях, демонстрирует сходство с современными версиями домбры с девятнадцатью перне. Неизвестно, в какой период жизни Дины использовался этот инструмент, это другой вопрос, требующий изучения. Однако мы делаем вывод, что версия

Рис. 3. Домбыра Дины Нурпеисовой

as	a	b	h	c	cis d	es	e	f	fis	g	as a	b	h	c
----	---	---	---	---	-------	----	---	---	-----	---	------	---	---	---

Перненің ізі қалған (следы от ладков)

жылжымалы пернелер (передвижные ладки)

домбры в музее Ыхыласа, использовалась в последний период жизни кюйши.

Из иллюстрированного рисунка видно, что на домбре Дины 15 перне *a- b, cis-d, as-a, которые* расположены последовательно, кроме того ладки *gis, b* подвижны, а ладки *as, b* расположены рядом.

Система ладков домбры Сейтека аналогична старинным домбрам и состоит из одиннадцать перне. На грифе домбры кюйши следы перне еле заметны, что затрудняет систематизацию расположения перне. Определить его следует, настроив и прослушав инструмент. Однако хорошо видно, что *cis* расположен широко на одном перне, а ладки *d-es, as-a* расположены вместе. На *g* заканчиваются перевязи.

Не менее интересным остается инструмент ученика великого Курмангазы кюйши – Ерга-

ли Есжанова, творчество которого приходится на период 1864-1949 гг. Мастер и время изготовления инструмента неизвестна. Здесь не трудно заметить тот же принцип перевязей что характерно домбрам Западного Казахстана – 12 перне.

Так же *cis* расположен широко на одном ладке. На *fis-g* сдвинуты перне. На *b* заканчиваются перевязи.

Среди известных кюйши Букеевской школы должны отдать должное не менее известному исполнителю этой традиции, ученику самого Даулеткерей Шыгайулы – Науше Бокейханову. Чье творчество и наследие до сих пор широко не изучено. Как истинный последователь традиции токпе кюйши исполнял кюи на 14 перне. На его домбре перне также *cis* расположен широко на одном ладке. На перне а ладки завершаются.

Рис. 4. Домбыра Сейтека Оразалыулы

Рис. 5. Домбыра Ергали Есжанова

Рис. 6. Домбыра Науша Бокейханова

Звуковой ряд домбры Ахмета Жубанова, яркого представителя токпе- традиции XX века, выглядит следующим образом:

as	a	b	h	c	cis	d	es	e	f	fis	g	as a	b h	c cis	d
----	---	---	---	---	-----	---	----	---	---	-----	---	------	-----	-------	---

жылжымалы тағылған перне іздері (следы от передвижных перне)

Рис.7. Домбыра Ахмета Жубанов

Из шестнадцати перевязей на грифе домбры А. Жубанова ладок *fis* подвижен, хорошо видны следы ладков *as* и *b* на саге, и мы замечаем, что перне *c* и *cis* слиты в одно целое перне.

Подводя итог, можно сказать, что инструменты домбристов Букейской школы исполнительства имеют следующий звукоряд: *a, h, c, d, e, f*, а такие звуки как *as-a, fis-f-g, b-h, c-cis* – подвижны. Еще заметные следы от ранее привязанных перевязок-перне свидетельствуют о том, что кюйши уделяли особое внимание системе передвижных ладков-перне домбры, что обеспечивало не темперированный строй, называемых в традиции «қоңыр дауыс» (теплый тембр звука). Помимо неподвижных перевязей, все указанные домбры имеют подвижное перне *b*-перне Сары-Арка, характерную для одноименного кюя Курмангазы. Все изученное позволяет сделать вывод о том, что данное явление в целом характерно для Букеевских домбр.

Заключение

Изучение инструментов многих Букеевских кюйши (в частности, Махамбета, Курмангазы,

Ергали Есжанов, Дина, Сейтек, Науша Бокейханова) показало лишь общность в расположении перне *cis* и *d*, где как правило нет перевязок-перне, и оставлен большой промежуток. На основе этих сопоставлений можно систематизировать расположения перне Букеевских домбр:

1) Общность всех изученных домбр заключается в том, что прежде всего **идентичность перне на *cis***. Она у всех инструментов расположена широко. У многих ладки ограничиваются на позиции малой саги;

2) Сопоставив домбры букеевского региона, мы пришли к выводу что во многих инструментах перевязи на шейке домбры идентичны. От 11- до 16 перне. Есть малозначимые различия на сдвигаемых ладках, в некоторых остались следы от старых перне. Например: от 10-и до 16 перне. На домбре Махамбета обозначены 15 ладков, есть бейтарап (нейтральные) перне на ноте d^2 . У самого великого кюйши Курмангазы, по копии домбры мы обнаружили 11 перне, где *cis* и *f* расположены широко. На *g* заканчивается ладки. Тогда как на инструменте из рода великого кюйши находящегося в музее Курмангазы (Алтын-

жар, Астраханская область) 10 перне с соединенными ладками. Это *a-b, d-es, g-gis*. Между нотами *a, b, h*, есть оставшиеся следы от фиксированных перне. У ученика Курмангазы Ергали Есжанова 12 перне. Так же *cis* расположен широко на одном ладке. На *fis-g* сдвинуты перне. На *b* заканчиваются перевязи. На домбре Дины обозначены 14 перне, из которых *b* последнее перне. На домбре Сейтека 11-перне, выглядит самой архаичной моделью, так как на *g* заканчиваются перевязи и *cis* широко

расположен. На домбре Наушы Бокейханова 14 перне. На *a* заканчиваются ладки. Так же *cis* расположен широко на одном ладке. На домбре Ахмета Жубанова 16 перне.

Дальнейшее изучение нейтральных и передвижных ладков перне на казахских домбрах позволит доказать как нетемперированность строя инструмента, так и локальный характер расположение ладков-перевязок в региональных школах казахской домбровой музыки.

Список литературы

1. Каракулов Б. Симметричный подход к ритмической структуре одноголосной песни. // Сборник материалов и статей памяти В.П. Дерновой. – Алма-Ата, 1992. – С. 98-102.
2. Әсемқұлов Т. Домбыраға тіл бітсе. // Жұлдыз – 1989. – № 5.
3. Мүптекеев Б. Жетісудың оңтүстік шығысындағы күйшілік дәстүр. – Алматы: «Өн Арыс», 2009. – 301 с.
4. Вызго Т. Музыкальные инструменты Средней Азии. – Москва. – С. 76-79.
5. Каракулов Б. Симметрия звукорядов казахской домбры // Казахская музыка: традиции и современность. – Алма-Ата, 1992.
6. Шукенова В. Махамбет шығармашылығы және Бөкей ордасының музыкалық дәстүрі. Рукопись магистерской диссертации. – Алматы, 2015. – 80 с.
7. Жұбанов А. Өн-күй сапары. – Алматы: Ғылым, 1976.

Ш.Б. Курманқұлов, А.С. Сабырова, М.Р. Габдиев

Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы, Алматы, Қазақстан
Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау, Қазақстан

Бөкей домбыраларының пернелік жүйесі зерттеу домбырашыларды оқытудың педагогикалық әдісі ретінде

Аңдатпа. Соңғы жылдары Қазақ домбырасының ладо-дыбыстық құрылымы туралы түсінік қалыптастыруға мүмкіндік беретін бірқатар зерттеулер жүргізілді. Алайда олардың /ладов/ аймақтық ерекшелігі зерттелмеген. Мақаланың мақсаты Жетісу Б. Мүптекеевтің домбыра зерттеулері негізінде Бөкей дәстүрінің домбыра дыбыс жүйесінің ерекшеліктерін ашу. Мақалада алдымен Болат Қарақұлов ұсынған домбыраның ладо-дыбыстық құрылымын зерттеуде жүйелі тәсіл қолданылады, сонымен қатар Т.Әсемқұловтың мақаласында қамтылған ладков - перне атауларының сипаттамасында жалғасады. Болат Қарақұлов перненің домбырада орналасу тәртібін бірінші болып салыстырып, ладков-тану жүйесінің аймақтық ерекшеліктері бар деген қорытындыға келді. Б. Мүптекеевтің зерттеуінде Шығыс Қазақстан домбырасының мойнындағы таңғыштарды зерттеу жүйелі сипатқа ие болды. Ұсынылып отырған мақаланың міндеттеріне Батыс Қазақстан домбырасының ерекшелігін салыстыру және талдау кіреді. Бөкей мектебінің домбыралары бекітілген пернемен сипатталады А, h, d, e, ал фреттер: с және f қозғалмалы болып қалады. Ладков-тану жүйесіне ерекше назар аударған композиторлар домбыра, қозғалмайтын таңғыштардың нәтижесінде алынған дыбыстың арқасында аталған музыкалық аспаптардың барлығында Құрманғазының «Сарыарқа» күйіне тән жылжымалы В-Сарыарқа пернесі болады. Сонда бұл құбылыс Бөкей домбыраларына тән деген қорытынды жасауға болады.

Түйін сөздер: Домбыра, күй, пернет, жылжымалы ладки, тоқпе.

Sh. B. Kurmankulov, A.S. Sabyrova, M.R. Gabdiev
Kazakh National Conservatory after Kurmangazy, Almaty, Kazakhstan
Kh. Dosmukhamedov Atyrau University, Atyrau, Kazakhstan

**The study of the fret-scale structure of dombras Bokey tradition
as a mechanism of the educational process**

Abstract. In recent years a series of research works have been performed, which allowed forming of an idea of the harmony and sonority structure of the Kazakh dombra. However, their /vowels/ regional specificity has not been studied. The purpose of this article, based on the research of dombras of Zhetysu by B. Muptekeyev, is to reveal the peculiarities of the sound-order system of dombras of Bukeyev tradition. The article uses a systematic approach to studying the harmony-sound system of the dombra, first proposed by Bolat Karakulov, and also continued in the description of the names of the ladkas-pernet in the article by T. Asemkulov. Bolat Karakulov was the first to compare the order of perne on the dombra, concluding that the system of fret-perne has regional peculiarities. In the study of B. Muptekeyev's study of the perne dressings on the fingerboard of the dombra from the East Kazakhstan has acquired a systematic character. The task of the offered article is to compare and analyze the specificity of dombras of Western Kazakhstan. The dombra of the Bukeyev school is characterized by the fixed perne a, h, d, e, while the harmonies: c and f remain movable. Composers who paid special attention to the system of the fret-strings dombra, due to the sounding of the fixed fret, all the above musical instruments have the movable perne b-saryarka, typical for Kurmangazy's cue «Sary Arka». Then, we can conclude that this phenomenon is characteristic of Bukeyev dombras.

Keywords: dombyra, cuy, perne, movable b-ryar, tokpe.

References

1. Karakulov B. Simmetrijnyj podhod k ritmicheskoj strukture odnogolosnoj pesni. Sbornik materialov i statej pamjati V.P. Dernovoj [symmetrical approach to the rhythmic structure of the single-track song. Sbornik of materials and articles of V. P. Dernovoy]. Alma-Ata, 1992. P. 98-102, [in Russian].
2. Asemkulov T. Dombyraga til bitse. Zhuldyz [If the language ends on the Dombra]. 1989.No. 5, [in Kazakh].
3. Muptekeyev B. Zhetisudyn ontustik shygysyndagy kujshilik dastur [Kui tradition in the south-east of Zhetysu]. (Almaty, «An Arys», 2009, 301 p.), [IN Kazakh].
4. Vyzgo T. Muzykal'nye instrumenty Srednej Azii [musical instruments of Middle Asia]. Moscow. P. 76-79, [in Russian].
5. Karakulov B. Simmetrija zvukorjadov kazahskoj dombry. Kazahskaja muzyka: tradicii i sovremennost' [symmetry of the sound of Kazakh dombra. Kazakh music: tradition and modernity]. Alma-Ata, 1992, [in Russian].
6. Shukenova V. Mahambet shygarmashylygy zhane Bokej ordasynuң muzykalyқ dastyri. Rukopis' magisterskoj dissertacii [Makhambet creativity and Bokeymusical traditions of the Horde. Master's thesis]. Almaty, 2015. 80 p., [in Kazakh].
7. Zhubanov A. An-kyj sapary [song trip]. (Almaty, Gylym, 1976), [in Kazakh].

Информация об авторах:

Курманкулов Ш.Б. – Казахская Национальная Консерватория им. Курмангазы, Алматы, Казахстан.

Сабьрова А.С. – Атырауский университет им. Досмухамедова, Атырау, Казахстан.

Габдиев М.Р. – Атырауский университет им. Досмухамедова, Атырау, Казахстан.

Kurmankulov Sh.B. – Kazakh National Conservatory after Kurmangazy, Almaty, Kazakhstan.

Sabyrova A.S. – Kh. Dosmukhamedov Atyrau University, Atyrau, Kazakhstan.

Gabdiev M.R. – Kh. Dosmukhamedov Atyrau University, Atyrau, Kazakhstan.

А.С. Сабиров
М.Р. Габдиев
Б.Е. Басыгара

Казахская национальная консерватория имени Курмангазы, Алматы, Казахстан
Атырауский университет имени Халела Досмухамедова, Атырау, Казахстан

Воспитательная роль песенного наследия Абая в исследовании Гульжаухар Чумбаловой

Аннотация. Цель статьи показать значение Гульжаухар Чумбаловой - первой казахской пианистки и основоположника этномузыковедения Казахстана, как ученого, которая впервые в 1955 году защитила кандидатскую диссертацию в Московской консерватории о казахской традиционной музыке по содержанию трудов русских ученых и путешественников. В основу исследования положено изучение российских и отечественных архивов из числа трудов первых исследователей казахской традиционной музыки, а именно А. Левшина, Ч. Валиханова, М. Готовицкого, П. Тихова, А. Эйхгорна и многих других. Кроме того, Гульжаухар Чумбалова является первым музыковедом-абаеведом, так как одна глава её нигде не опубликованной диссертации посвящен анализу песен Абая. В статье дан краткий анализ идей ученого по музыкальному абаеведению в контексте современного взгляда на песенное наследие Абая как реформатора стиля Сары-Арки. Материалам статьи явилась рукописи диссертации ученого. В статье сделан вывод о том, что многие позиции автора в отношении творчества Абая современны и по сей день. В качестве метода исследования выбран метод эмпирического описания идей ученого в контексте современного взгляда по музыкальному абаеведению.

Ключевые слова: Абай, песня, музыкальный стиль, новаторство, эстетика, реформа.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2023-141-4-404-410>

Введение

Коренные изменения в современном обществе актуализируют необходимость нового, свободного от догм подхода к художественному наследию, и прежде всего к явлениям культуры и искусства, отразившим высший духовный опыт казахского народа. Связанный с религиозным мировоззрением, этот опыт не мог быть полно раскрыт в рамках материалистического искусствознания. В этом плане изучение и переоценка наследия выдающегося мыслителя, поэта и композитора — Абая (1845-1905) являются актуальными.

Постановка проблемы. Абай сыграл решающую роль в духовной жизни казахов, его творчество явилось поворотным этапом в развитии религиозно-философской и общественной мысли, становлении письменной поэзии, нового музыкального стиля. Новаторское творчество Абая родилось из осмысления своего времени. Его творчество отвечало глубинным, жизненно важным духовным потребностям казахского общества.

Цель статьи показать значение Гульжаухар Чумбаловой — первой казахской пианистки и основоположника этномузыковедения Казахстана и, одновременно, первого исследо-

вателя песенного творчества Абая Кунанбаева, внесшую неоценимую лепту в изучение музыкального наследия великого поэта. В 1955 году Гульжаухар Чумбалова защитила кандидатскую диссертацию в Московской консерватории им. П. И. Чайковского. В основу исследования положено изучение российских и отечественных архивов из числа трудов первых исследователей казахской музыки А. Левшина, Ч. Валиханова, М. Готовицкого, П. Тихова, А. Эйхгорна и многих других. Кроме того, отдельная глава её, и по ныне нигде не опубликованной кандидатской диссертации, посвящена анализу песен Абая. Удивительно то, что многие выводы ученого о значении песен Абая, художественной ценности его музыкального наследия актуальны, верны и по сей день. В статье дан краткий анализ идей ученого по музыкальному абаеведению в контексте современного взгляда на песенное наследие Абая как реформатора стиля Сары-Арки. В статье сделан вывод о том, что многие позиции автора в отношении творчества Абая современны.

Практическая значимость статьи заключается в том, что ее материал может быть использован в качестве материала лекционного занятия по творчеству Абая.

Материалы и методы

Материалом для изучения явилась рукопись диссертации, привезенной дочерью ученого — Сауле Кулахметовной Ходжиковой из архива диссертационного совета Московской консерватории им. П. И. Чайковского и любезно представленная мне одна глава рукописи проректором по науке Казахской национальной консерватории им. Курмангазы Абдрахман Г. Б. Поэтому выдержки и анализ содержания диссертации Г. Чумбаловой предпринят впервые. В качестве метода исследования выбран эмпирический подход. Описание идей ученого в контексте современного взгляда по абаеведению позволили объективно оценить вклад ученого Г. Чумбаловой в музыкальное абаеведение.

Результаты и обсуждение

Профессиональной фортепианной музыке Казахстана более чем 90 лет, так как первые сведения о фортепиано относятся к 2-й половине XIX века. Архивные документы ханов Букеевской орды сообщают, что жена хана Жангира ханша Фатима любила музицировать на рояле. Ныне репертуар казахской фортепианной музыки, включающий малые жанры, а также крупные, многочастные произведения составляет свыше 700 произведений. В плеяде замечательных мастеров-исполнителей фортепианного репертуара особое место принадлежит первой профессиональной казахской пианистке Гульжаухар Чумбаловой, получившей известность в 1920-1930-е годы XX века. Тогда со сценических подмостков ею с успехом были исполнены как произведения европейской музыки, так и обработки для фортепиано народных песен и кюев А. Затаевича и А. Жубанова. Между тем не все знают, что дочь известного ногай-казахского бия, сподвижника Жангир хана Шомбала Ниязова, одна из первых музыковедов Казахстана. Одна из глав её диссертации посвящена изучению стиля песен Абая. В 1949 году (!!!) будучи студенткой консерватории Г. Чумбалова выбрала темой своей дипломной работы творчество Абая. Тема дипломной работы вылилась в одну из глав кандидатской диссертации (1955г.), защищённой в Московской консерватории под руководством В. М. Беляева, была посвящена изучению казахской музыки русскими учеными и путешественниками XIX века. Таким образом, в истории казахского музыковедения Г. Чумбалову по праву следует считать основоположником музыкального абаеведения. Безусловно, идеи Г. Чумбаловой нашли продолжение в трудах последующих музыковедов. Особенно в музыкальном абаеведении единодушное признание получила мысль о новизне стиля его песен, которая впервые прозвучала в трудах Г. Чумбаловой. Однако, различие исследовательских подходов к её обоснованию способствовало разнообразию точек зрения.

Очерк А. Жубанова [1] дает целостное представление о Абая как личности многогранной. В нем прозвучали мысли о Абая-мыслителе, Абая-наставнике и что особенно важно, краеугольной оказалась идея о Абая-новаторе. Наблюдения над композиторским стилем и стихосложением дополнены краткими поэтическими высказываниями самого поэта о музыке.

Статьи В. Дерновой [2-7] посвящены истории собирания, нотировки, описанию и сравнению вариантов песен, их близости к авторскому «первообразцу». Сопоставление, так называемых, «кочующих напевов» песен Абая явилось первым шагом на пути поисков методологии исследования новой музыкальной стилистики.

В духе доминировавших в 50-е годы идей о плодотворном воздействии русской культуры на «культуру отсталых окраин бывшей царской России» В. Дернова, на основе сравнительного сопоставления песен Абая с русским городским романсом XIX века, формулирует положение о решающем влиянии русской музыки на новый песенный стиль Абая.

В описании музыкального стиля песен имели место исторические и теоретические исследования музыковедов – М. Ахметовой [8-9], В. Беляева [10], Г. Бисеновой [11, 12].

Идеи А. Байгаскиной о реформе Абая как осознанной творческой задаче [13], её целостный подход к песне как к музыкально-поэтическому синкрезису и созданный ею метод анализа микроритмических структур и закономерностей их соединения [14] определил важный этап осмысления музыкального синтаксиса песен.

Г. Чумбалова положила начала этой богатой музыковедческой традиции изучения песен Абая, тем самым заложила краеугольный камень развития абаеведения. Труды Г. Чумбаловой по абаеведению не были объектом специального изучения. Определение некоторых из научных подходов и раскрытие методов исследования учёного стало целью данной статьи.

В диссертационном исследовании Г. Чумбаловой [15] впервые осмыслены истоки ре-

формы, которые, по мнению учёного, были обусловлены сложными, социально-историческими процессами и переменами общего культурного контекста эпохи с одной стороны, теснейшим образом связанного «с периодом большого подъема казахской общественной и литературной, демократической мысли и просветительного движения, и с другой стороны, представляющей собой подготовку и переход к возникновению и развитию форм казахской массовой песни ...» [15, с. 145]. Конец XIX в. определен автором исследования как: «постепенное втягивание Казахстана в общий процесс капиталистического развития, обострение процесса классовой дифференциации, рост классового самосознания казахских трудящихся масс, явившиеся следствием развития капитализма» [15, с. 145]. Столь глубокий анализ социокультурной ситуации позволил в итоге учёному точно и емко определить значение поэта в истории казахской традиционной песни как: «новый период развития казахского музыкального творчества последней четверть XIX века».

Г. Чумбалова первой глубоко и осознанно писала о значении традиционных истоков творчества Абая, особенно в восьмидесятые-девяностые годы XIX века – времени расцвета творчества поэта – отмечая коренную, неразрывную его связь с народной музыкой, нашедшей продолжение в преемственности поэтического окружения Абая. Она пишет: «Абай любил свой народ, хорошо знал его жизнь, обычаи нравы, песни и творчество. Вокруг него собирались поэты, народные певцы, казахская молодежь. У него часто устраивались состязания певцов-акынов» [15, с. 145].

Среди не многих ученых Г. Чумбалова прозорливо определила идейно-содержательную доминанту творчества поэта, который: «в своем творчестве выступает смелым новатором, провозглашающим служение народу высокой этической целью и историческим признанием творческой личности» [15, с. 147]. Одной из первых ею сделана классификация песен Абая по тематическому признаку: «В тематике песенных текстов Абая значительное место занимает лирика, к которой принадлежат, кроме упомянутых переводов из «Евгения

Онегина», любовные песни, описания природы, и песни с гражданской тематикой – размышления над явлениями жизни, наставления, нравовучения» [15, с.151].

В рукописи диссертации привлекается ценный материал дореволюционных источников, сохранившийся в архивах России. Так, автор приводит выдержку из XVIII тома многомном издании «Россия» – «Киргизский край», в котором упоминается как «Письмо Татьяны» так и сведения о Абае, тем самым автор вовлекает в научный обиход ранее не известные материалы по абаеведению: «Как представителя нового течения в Киргизской поэзии, следует назвать Кунанбаева (в Семипалатинском уезде) – автора многих стихотворений, изящных по форме и поэтических по содержанию (особенно описания природы). Этому же автору принадлежат хорошие переводы «Евгения Онегина» и многих других стихотворений Лермонтова, который оказался наиболее понятным для киргиз, таким образом, у семипалатинских певцов можно слышать, например, «Письмо Татьяны», распеваемое, конечно, на свой мотив». О том же говорится в путевых записках Д. Львовича: «Признаюсь, пишет он, – сразу я собственным ушам не поверил... Вообразите, только, старый киргиз распевал, не более, не менее, как письмо Татьяны к Онегину... Письмо также имело всеобщий успех...» [15, с.150].

Как известно изучение творчества композитора неотъемлемо от процесса собирания и нотирования сочинений. Не случайно в исследовании Г. Чумбалова обращается к историографии вопроса записи мелодий Абая, которая берет начало с 20-х годов XX века, отмечая при этом, что некоторые из песен ждут публикации и по сей день: «Несколько мелодий Абая были опубликованы в сборнике А. В. Затаевича «100 песен казахского народа» (1925) и в статье А. Бимбоэса «25 киргизских песен». «Музыкальная этнография» (1926). Более значительное количество записей мелодий Абая, принадлежащих Л. А. Хамиди и Б. Г. Ерзаквичу, вошли во второй том «Сочинений» Абая (1940)» [15, с. 151].

В тексте диссертации, а также опубликованных статьях музыковеда по настоящему

серьезно и глубоко анализируется природа стиха и напева, новизна творческих методов в художественных исканиях письменного поэта, что подтверждает анализ норм песенного стиля. Системный анализ стихотворных основ песен Абая подводит учёного к не произвольному подразделению песен на две основные группы:

– по определению ученого, названные ею как песни с «народным стихом» («Өлсем орным кара жер сыз болмай ма?», «Желсіз түнде жарық ай», «Біреуден біреу артылса», «Көңіл кұсы құйкылжыр шартарапка»), в которых наблюдается также преемственность казахскому народному мелосу [15, с. 152];

– другая группа песен Абая названа Г. Чумбаловой как «песни Абая с новой стихотворной ритмикой и новыми интонационными оборотами («секвенционное повторение интонации нисходящей кварты» в «Айттым сәлем, қалам қас» [15, с. 153] и «типичных для русского бытового романса XIX века секстовых мелодических ходов и ... двухчастностью строения формы с повтором второй половины куплета песни» [15, с. 155], что объясняется автором как: «результат поисков новых средств выражения» [15, с. 155].

Выводы

Анализ новаторских черт стихосложения песен Абая подводит Г. Чумбалову к выводу о наличии двух основных типов развития:

– образование новых строф из стихотворных строк традиционного строения;

– образование новых строф из строк нового строения, что служит основой для появления новых мелодико-ритмических песенных форм [15, с.160].

Обратившись к первому определению стиля песен Абая, принадлежащую А. В. Затаевичу, отрицавшему не только народные истоки песенного творчества Абая, но и «прогрессивность связей мелодического творчества Абая с русским демократическим песенным творчеством» [15, с. 171], Г. Чумбалова дает собственное, емкое определение стилевого своеобразия мелодики Абая: «В них от-

ражены как интонации казахского народного песенного творчества в их обобщенных формах, так и интонации русской и украинской народной песни, русской городской демократической песни и русской песенно-романсной лирики» [15, с. 169].

Таким образом, краткий обзор раздела диссертационного исследования Г. Чумбаловой, касающегося песен Абая, показал зрелость и концептуальный подход автора в оценке композиторского новаторства поэта. Стоит отметить, что дальнейшие изыскания и внимательное изучение научных подходов и методов Г. Чумбаловой в последующем, не-

сомненно откроет новые горизонты истории развития музыковедения Казахстана и абаеведения в частности. Несмотря на то, что раздел диссертационного исследования Г. Чумбаловой - первая работа по песням Абая, тем не менее она демонстрирует зрелость и объективность научного подхода и методов анализа песен, что подводит ученого к такому научному выводу на стиль песен Абая, который стал фундаментом в дальнейшем раскрытии и научных поисках новаторства творческого почерка великого просветителя, которых нашел продолжение в последующих музыковедческих исследованиях.

Список литературы

1. Жұбанов Қ. Абай және шағатай әдебиеті // Абай. – 1995. – № 1-2. С. 98-100.
2. Дернова В. Музыкальное наследие Абая // Музыкальная культура Казахстана. – Алма-Ата, 1955. – С. 102-123.
3. Дернова В. П. Песенное творчество Абая // Советский Казахстан. – 1954. – № 9.
4. Дернова В. П. Песни Абая // Советская музыка. – 1954. – № 7.
5. Дернова В. П. Песни Абая. // Музыкальное творчество Абая. – Алма-Ата, 1954. – С. 65.
6. Дернова В. П. Песни Абая в записи А.В. Затаевича. [Текст] // Народная музыка в Казахстане. – Алма-Ата, 1967. – С. 24-49.
7. Дернова В. П. Великий поэт-просветитель: к 125-летию со дня рождения А.Кунанбаева [о его творчестве и песнях]. // Музыкальная жизнь. – 1970. – № 19. – С. 15-16.
8. Ахметова М. М. О песнях Абая. // Песня и современность. – Алма-Ата: Наука, 1968. – С. 79-92.
9. Ахметова М. М. Традиции казахской песенной культуры. – Алма-Ата, 1984. – С. 20-24.
10. Беляев В.М. Абай Кунанбаев. Очерки по истории музыки народов СССР. – Москва, 1962. – С. 111.
11. Бисенова Г. Н. Песенное творчество Абая Кунанбаева. – Алма-Ата, 1966.
12. Бисенова Г.Н. «Сегізаяқ» Абая. // Искусство и иностранные языки: сб. Статей аспирантов и соискателей. – Алма-Ата, 1966. – С. 21-31.
13. Байгаскина А. Е. О взаимосвязи слова и напева в песнях Абая // *Artes populares*. – Будапешт, 1984.
14. Байгаскина А. Е. Ритмика казахской традиционной песни. – Алма-Ата, 1991. – С. 126-149.
15. Чумбалова Г. «Очерки по истории записи и изучения казахской музыки досоветского периода». Очерк 5. Песни Абая Кунанбаева. – Москва, 1955.

Ә.С. Сабирова, М.Р. Ғабдиев, Б.Е. Басығара

Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы, Алматы, Қазақстан

Г. Шомбалова зерттеуіндегі абайдың ән мұрасының тәрбиелік мәні

Аңдатпа. Мақаланың мақсаты - қазақтың тұңғыш пианисі және Қазақстанның этномузыкадану ғылымының негізін қалаушыларының бірі, ұлы ақын музыкалық мұрасын алғаш зерттеуге баға жетпес үлес қосқан, Абай ән өнерінің зерттеушісі Гүлжаухар Шомбалованың ғалым ретінде тарихи маңызын көрсету. Г. Шомбалова 1955 жылы П. И. Чайковский атындағы Мәскеу консерваториясында кандидаттық

диссертация қорғады. Диссертацияның өзегі қазақ музыкасын алғашқы зерттеушілер А.Левшин, Ш. Уәлиханов, М. Готовицкий, П. Тихов, А. Эйхгорн және т. б. еңбектерінің ішінен ресейлік және отандық мұрағаттарды қарастыруға арналды. Сонымен қатар, еңбектің жеке тарауы, күні бүгінге дейін еш жерде жарияланбаған кандидаттық диссертациясы бойынша Абай әндерін талдауға арналған. Ғалымның Абай әндерінің маңызы, музыкалық мұрасының көркемдік құндылығы туралы тұжырымдары өз өзектілігін әлі күнге дейін жоймағандығы таң қалдырады. Мақалада ғалымның музыкалық абайтану идеяларына СарыАрқа стилінің реформаторы ретінде қазіргі музыкатанудағы қалыптасқан көзқарас аясында көрсетілген. Ғалымның қызы Сәуле Құлахметқызы Ходжикова Мәскеу мұрағатынан әкелген диссертацияның қолжазбасы және маған зерттеу үшін ұсынылған Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясының проректоры Абдрахман Г.Б ұсынған диссертация бөлімі мақаланың зерттеу материалына айналды. Сондықтан Г.Шомбалова диссертациясының бір тарауының мазмұны алғаш рет талдау өзегі болып отыр. Мақалада автордың Абай шығармашылығына қатысты көптеген ғылыми ұстанымдары әлі күнге дейін заманауи деген тұжырым жасалды. Зерттеу әдісі ретінде эмпирикалық тәсіл таңдалды, ал абайтану туралы заманауи көзқарас тұрғысынан ғалымның идеяларын сипаттау ғалым Г.Шомбалованың музыкалық абайтануға қосқан үлесін объективті бағалауға мүмкіндік берді.

Түйін сөздер: Абай, ән, музыкалық стиль, жаңашылдық, эстетика, реформа.

A.S. Sabirova, M.R. Gabdiyev, B.E. Basygara

Kurmangazy Kazakh National Conservatory, Almaty, Kazakhstan

The educational role of Abai's song heritage in G. Chumbalova's research

Abstract. The purpose of the article is to show the historical significance as a scientist of the first Kazakh pianist and one of the founders of the ethnomusicology of Kazakhstan, a researcher of the Abai song art Gulzhauhar Shombalova, who made an invaluable contribution to the primary study of the musical heritage of the great poet. G. Shombalova defended her PhD thesis at the Tchaikovsky Moscow Conservatory in 1955. The core of the dissertation was devoted to the consideration of Russian and domestic archives among the works of the first researchers of Kazakh music A. Levshin, Sh. Valikhanov, M. Gotovitsky, P. Tikhov, A. Eichhorn et al. In addition, a separate chapter of the work is devoted to the analysis of Abai's songs on his PhD thesis, which has not yet been published anywhere. It is noteworthy that the scientist's conclusions about the meaning of Abai's songs, the artistic value of the musical heritage have not lost their relevance so far. The article reflects the established approach of the scientist to the ideas of musical Abai studies in modern musicology as a style reformer. The manuscript of the dissertation brought from the Moscow archive by the daughter of the scientist Saule Kulakhmetovna Khodzhikova, and part of the dissertation offered to me for research by the vice-rector of the Kazakh National Conservatory Kurmangazy Abdrakhmanom G. B., became the material for the study of the article. Therefore, the content of one of the chapters of G. Shombalova's dissertation for the first time becomes the core of the analysis. The article concludes that many of the author's scientific positions concerning the work of Abai are still modern. The empirical approach was chosen as the research method, and the description of the scientist's ideas from the point of view of the modern approach to Abai studies allowed an objective assessment of the contribution of the scientist G. Shombalova to musical Abai studies.

Keywords: Abay, song, musical style, innovation, aesthetics, reform.

References

1. Jūbanov Q. Abai және шағатай әдебиеті. [Abay and Chagatai literature]. Abai. 1995. No. 1-2. P. 98-100. [in Kazakh].
2. Dernova V. Muzykalnoe nasledie Abaia. [Abai's musical legacy]. Muzykalnaia kultura Kazahstana. Alma-Ata. 1955. 102-123 p.
3. Dernova V.P. Pesennoe tvorchestvo Abaia. [Abai's songwriting.] [Sovetski Kazakhstan.1954. No.9, [in Russian].
4. Dernova V.P. Pesni Abaia. [Songs of Abai]. Sovetskaia muzyka. – 1954. № 7.

5. Dernova V.P. Pesni Abaia. [Songs of Abai]. Muzykälnoe tvorchestvo Abaia (sb.statei). Alma-Ata, 1954. 65 p.
6. Dernova V. P. Pesni Abaia v zapisi A.V. Zataevicha. [Songs of Abai recorded by A.V. Zataevich. Narodnaia muzyka v Kazahstane. – Alma-Ata, 1967. - 24-49 p.-article in the collection
7. Dernova V. P. Veliki poet-prosvetitel: k 125-letiu so dnä rojdenia A.Kunanbaeva [o ego tvorchestve i pesnäh]. [The great poet-educator: on the 125th anniversary of the birth of A.Kunanbayev [about his work and songs]]. Muzykälnaia jizn. – 1970, №19. - 15-16 p.-- article from the magazine
8. Ahmetova M. M. O pesnäh Abaia. [About Abai's songs]. Ahmetova M.M. Pesnä i sovremenöst: /otvetstv. Red. V.M.Beläev/. – Alma-Ata: Nauka, 1968. –79-92 p.-chapter of the monograph
9. Ahmetova M. M. Tradisii kazahskoi pesennoi kültury. [Traditions of the Kazakh song culture.]. Alma-Ata, 1984. – 20-24 p.
10. Beläev V. M. Abai Kunanbaev. [Abai Kunanbayev]. Beläev V.M. Ocherki po istorii muzyki narodov SSSR. – Moskva, 1962. – 111 p.
11. Bisenova G. N. Pesennoe tvorchestvo Abaia Kunanbaeva: Diss. kand. (rukopis). [Song creativity of Abai Kunanbayev:(manuscript).] Alma-Ata, 1966. ili Almaty, Daik pres, 1995.--Diss. cand.
12. Bisenova G. N. «Segizaiq» Abaia: [po materialam issledovania] [«Segizayak» Abaya: [based on research materials]]. İskustvo i inostrannye iazyki: sb. Statei aspirantov i soiskatelei. – Alma-Ata, 1966. 21-31 p.
13. Baigaskina A. E. O vzaimosväzi slova i napeva v pesnäh Abaia.[About the relationship of the word and the melody in the songs of Abai.] Artes populares. Budapešt, 1984.
14. Baigaskina A. E. Ritmika kazahskoi tradisionnoi pesni. [The rhythm of the Kazakh traditional song]. [Teks] – Alma-Ata, 1991. - 126-149 p.
15. Chumbalova G. «Ocherki po istorii zapisi i izuchenia kazahskoi muzyki dosovetskogo perioda». Ocherk 5. Pesni Abaia Kunanbaeva. [«Essays on the history of recording and studying the Kazakh muse of the pre-Soviet period». Essay 5. Songs of Abai Kunanbayev.] toref. kand. isk. Moskva, 1955.

Информация об авторах:

Сабирова А.С. – кандидат искусствоведения, доцент, Кафедра музыковедения и композиции, Факультет музыковедения и арт-менеджмента, Казахская национальная консерватория им. Курмангазы, Алматы, Казахстан.

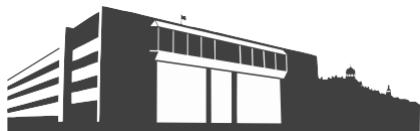
Габдиев М.Р. – Атырауский университет имени Халела Досмухаме-дова, Атырау, Казахстан.

Басыгара Е.Б. – Заслуженный деятель РК, Ассоциированный профессор, Кафедра домбры, Факультета Традиционного музыкального искусства Казахская Национальная консерватория им. Курмангазы, Алматы, Казахстан.

Sabirova A.S. – Candidate of Art History, Associate Professor, Department of Musicology and Composition, Faculty of Musicology and Art Management, Kurmangazy Kazakh National Conservatory, Almaty, Kazakhstan.

Gabdiev M.R. – Atyrau University named after Khalel Dosmukhamedov, Atyrau, Kazakhstan.

Basygara E.B. – Honored Worker of the Republic of Kazakhstan, Associate Professor, Department of Dombra, Faculty of Traditional Musical Art, Kurmangazy Kazakh National Conservatory, Almaty, Kazakhstan.

МРНТИ 15.81.45

М.Б. Байкен

Каспийский государственный университет технологий и
инжиниринга им. Ш. Есенова, Актау, Казахстан
(E-mail: berikuly@gmail.com)

Методологические основы модели психологической поддержки паралимпийцев Республики Казахстан

Аннотация. Статья отражает актуальность и парадигму развития паралимпийского спорта в Казахстане, отмечается острая потребность в создании системы психологической поддержки паралимпийцев. Предложена авторская модель такой системы, интеграционный подход в которой соответствует современной тенденции обращения к актуализации внутреннего психологического потенциала личности. Приведены результаты теоретического анализа главных концепций, объясняющие механизмы преодоления внешних и внутренних препятствий, которые вызывают психическое напряжение и стрессы, снижая уровень жизнедеятельности. На основе анализа концепций определены основные положения в качестве теоретико-методологического базиса практической организации психологической поддержки паралимпийцев.

Ключевые слова: паралимпийский спорт, концепции, психологическая поддержка, внешние и внутренние препятствия, стресс.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-141-4-411-420>

Введение

Развитие адаптивного спорта и присоединение к международному паралимпийскому движению имеет относительно короткую историю по сравнению с зарубежными странами. Эти процессы связаны с обретением суверенитета Казахстаном и интеграцией в мировое сообщество. Ратификация международных конвенций требует выполнения нашей республикой ряда обязательств, в том числе по соблюдению прав людей с ограниченными

возможностями. Создание инклюзивного общества в Казахстане, учитывающего потребности всех категорий граждан, подобно тому, как это происходит в развитых странах, соответствует актуальной глобальной тенденции. Она состоит в отказе от традиционного взгляда на ограниченные возможности людей к более позитивному представлению о них, как людях с особенностями развития и обеспечение их равными правами на достойное качество жизнедеятельности. Развитие паралимпийского спорта в Казахстане исходит из этой парадигмы.

Таблица № 1. Виды паралимпийского спорта в Республике Казахстан

Ограничение функциональных возможностей	Виды паралимпийского спорта
Сенсорные нарушения (слабовидящие, тотально незрячие)	Дзюдо, голбол, биатлон, плавание, легкая атлетика, футбол 5 x 5, горные лыжи, велоспорт, лыжные гонки, триатлон, горные лыжи, конный спорт
Укороченные конечности, ампутанты	Стрельба из лука, таэквондо, настольный теннис, конный спорт, лыжные гонки, сноуборд, танцы на колясках, каноэ, академическая гребля, горные лыжи, легкая атлетика, хоккей на льду, бочча, теннис на колясках, пауэрлифтинг, фехтование на колясках, регби на колясках, лыжные гонки, волейбол сидя, велоспорт, плавание, биатлон, конный спорт, пулевая стрельба, бадминтон, баскетбол на колясках, керлинг на колясках, триатлон
Церебральный паралич	Стрельба из лука, настольный теннис, легкая атлетика, бочча, плавание, триатлон, пауэрлифтинг, биатлон, фехтование на колясках, лыжные гонки, бадминтон, велоспорт, керлинг на колясках, теннис на колясках
Нарушения роста	Пауэрлифтинг, легкая атлетика, плавание, бадминтон
Интеллектуальные нарушения	Бочча, настольный теннис, легкая атлетика, плавание
Дисфункция шейно-позвоночного отдела	Пауэрлифтинг, лыжные гонки, каноэ, настольный теннис, танцы на колясках, теннис на колясках, хоккей на льду, плавание, бочча, пара пулевая стрельба, стрельба из лука, конный спорт, керлинг на колясках, легкая атлетика, баскетбол на колясках, бадминтон, биатлон, академическая гребля, фехтование на колясках

Паралимпийский спорт – это спорт высших достижений людей с ограниченными возможностями. В настоящее время в Казахстане развиваются зимние и летние паралимпийские виды спорта - те, которые входят в программу Паралимпийских игр (таблица 1).

В республике предпринимается немало усилий по созданию условий для успешного развития паралимпийского спорта, которые отражаются в значительных успехах в некоторых его видах. Известно, что при равной физической подготовленности побеждает тот спортсмен, который имеет лучшую психологическую подготовку. Между тем сегодня в Казахстане большинство спортивных психологов нуждается в повышении квалификации для работы со спортсменами-инвалидами, отсутствует сложившаяся система психологической поддержки паралимпийцев. Чаще она

осуществляется по наитию, в том числе из-за острого дефицита доступной научной и методической литературы, пособий.

В рамках диссертационного исследования автором предложена и апробирована система психологической поддержки паралимпийцев – членов сборной Республики Казахстан. Предлагаемая модель психологической поддержки паралимпийцев реализует интеграционный подход.

Модель состоит из двух блоков. Первый блок представляют методологические основы психологической поддержки паралимпийцев. Его составляют основные научные подходы, концепции и вытекающие из них принципы, на которых строится система психологических методов поддержки паралимпийцев и всех, занимающихся параспортом. Второй блок представляют те направления и

психологические методы поддержки, реализация которых обеспечивает главную цель - психическую надежность паралимпийцев как субъектов спортивной деятельности (рисунок 1).

Несмотря на существующее многообразие дефиниций психической надежности спортсмена, как и подходов к ее исследованию, все ученые сходятся во мнении о том, что это сложное, составное психологическое образование. Например, по В. Э. Мильману, ее компонентами и критериями являются:

1) эмоциональная устойчивость как способность спортсмена управлять своими состояниями и быть эмоционально стабильным в условиях соревнований;

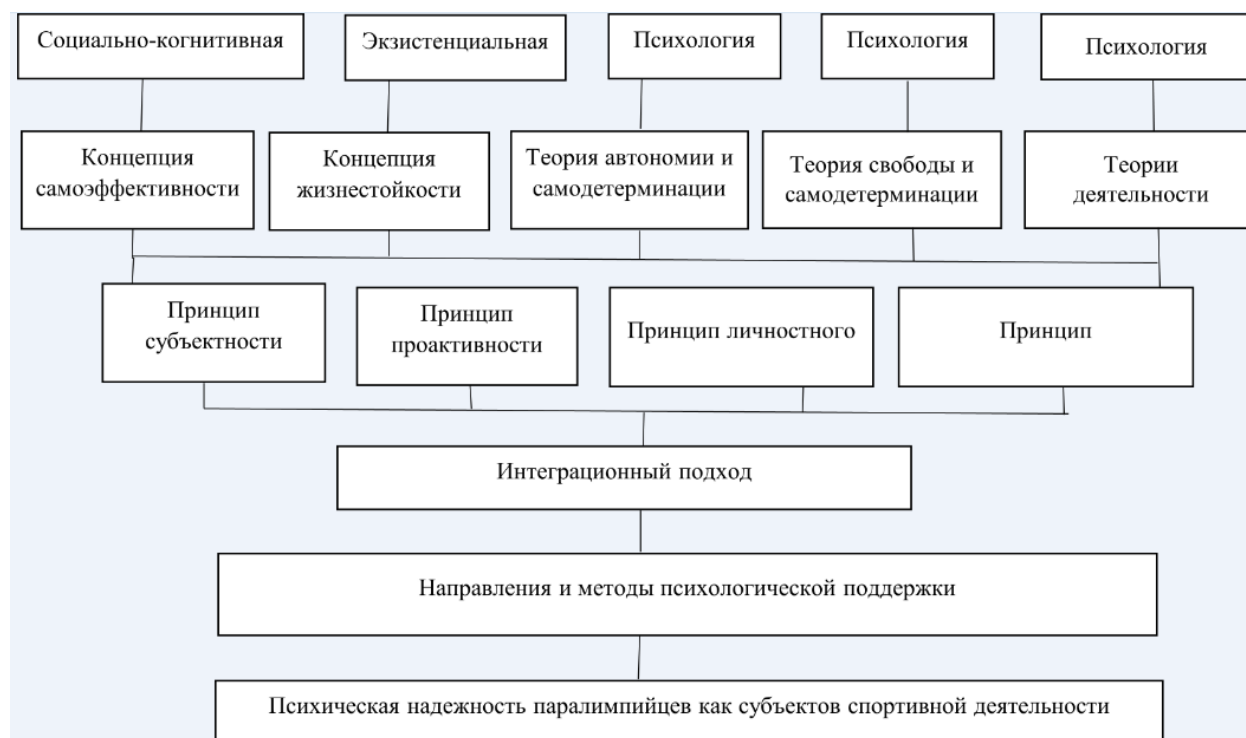
2) мотивация – система мотивов, направленных на достижение успеха в условиях соперничества и соревнований;

3) стабильность и помехоустойчивость как способность спортсмена в экстремальных и соревновательных условиях осуществлять действия без ошибок, поддерживать деятельность на высоком уровне без заметного снижения работоспособности;

4) саморегуляция как умение варьировать, тактически применять различные виды произвольной активности, линии поведения в соревнованиях, которое указывает на способность планировать, моделировать и оценивать результаты действий [1].

Когда речь идет о подготовке спортсменов с ограниченными функциональными возможностями, то наиболее важными показателями психической надежности являются эмоциональная, психическая устойчивость и помехоустойчивость. При этом помехи понимаются в широком смысле, т.е. как внешние и внутренние факторы, которые препятствуют успешной спортивной деятельности.

Цель разработки первого блока модели состояла в методологическом обосновании интеграционного подхода и методов психологической поддержки паралимпийцев. По мнению автора, методологическую основу должны составлять научные концепции в рамках позитивной психологии, доказывающие практическое значение активизации внутренних ресурсов личности в преодолении неблагоприятных факторов, стрессов для

Рисунок 1. Теоретико-методологические основы психологической поддержки паралимпийцев

адаптации и самореализации. С этой точки зрения следует выделить, по крайней мере, четыре фундаментальные концепции – теории самоэффективности, жизнестойкости, самодетерминации и автономии, самодетерминации и свободы.

Задачи исследования:

1. Провести эксплоративное исследование перечисленных концепций.
2. Определить основные положения, обосновывающие интеграционный подход и имеющие прикладное значение для организации психологической поддержки паралимпийцев.

Исследование осуществлялось методами теоретического анализа, сравнения, абстрагирования и обобщения.

Результаты и обсуждение

Социально-когнитивная психология. Теория самоэффективности А. Bandura

Социально-когнитивная психология объясняет механизмы мотивирующего влияния приобретенных личностью знаний на регуляцию ее поведения. Теория А. Bandura раскрывает факторы, детерминирующие уверенность личности в себе, которая, в свою очередь, оказывает влияние на эмоции, когниции и поведение. Неслучайно эту уверенность в себе он определил как самоэффективность, понимая под ней внутреннюю веру, убежденность личности в том, что она почти во всех ситуациях способна осуществлять те действия, которые приведут к успеху [2]. С этой точки зрения,

самоэффективность выступает мотивацией достижения успеха. На когнитивную природу самоэффективности указывают факторы ее развития.

Во-первых, к ним относится собственный опыт успехов. Чем более сложные задачи решались самостоятельно, тем выше самоэффективность, которая проявляется в уверенности справиться с трудностями в будущем, преодолеть их на пути достижения нужного результата. Сила позитивного опыта достижений настолько велика, что даже после поражения или постигшей неудачи самоэф-

фективность восстанавливается в результате последовавшего успеха. Во-вторых, развитию самоэффективности способствует моделирование, или наблюдение за успешными действиями других людей. Это позволяет сравнить свой образ действий с другим, повысить самооценку и создает образец для обучения эффективности, вселяющий уверенность в себе. В-третьих, убежденность в своей успешности находится под влиянием суждений из социального окружения, которые носят оценочный характер и тем самым поддерживают, мотивируют или демотивируют. В-четвертых, на развитие уверенности в своей успешности влияет собственная оценка своего физического и эмоционального состояния. Эта самооценка информирует личность об уровне ее актуальных возможностей. Так, например, решение задачи или возникающих ситуаций, которые приводят к постоянному перенапряжению и истощению без заметного продвижения вперед, приводит к снижению уверенности в себе.

Экзистенциальная психология. Теория жизнестойкости S.R. Maddi

Теория жизнестойкости базируется на идеях экзистенциальной психологии в той ее части, которая поднимает вопросы бытия человека в современном мире. А именно: как не просто существовать, а по-настоящему быть активным в этом мире, полном неопределенности, которая создает экзистенциальную тревогу и связанные с ней стрессы, вызывающие психические напряжение? Как справиться с этими стрессами, преодолеть их и при этом оставаться душевно и физически здоровым?

Таким внутренним ресурсом, по S. Kobasa и S. Maddi, является жизнестойкость (hardiness) [3], [4]. По их мнению, жизнестойкость личности образуют три стратегии или установки – вовлеченность, контроль и принятие риска. Они представляют собой убеждения в отношении себя, окружающего мира и взаимодействий с ним

Вовлеченность отражает убежденность в необходимости быть не сторонним наблюдателем жизни, а ее участником, субъектом.

Она придает внутреннюю силу и побуждает к тому, чтобы включаться в жизнь социума, происходящие события и занимать активную позицию в решении его и собственных жизненных задач. Эта установка способствует преодолению стрессов.

Контроль отражает убеждение личности в собственной способности оказывать влияние на то, что с ней происходит, события жизни, т.е. в известной степени управлять ими. Это дает силы для преодоления препятствий в реализации жизненных планов и достижения целей, даже если успех не гарантирован. Как установка этот компонент жизнестойкости мотивирует к активному изысканию возможных путей решения, чтобы справиться с препятствиями, стрессогенными условиями. С этой точки зрения, многие ученые указывают на его сходство с конструктом «локус контроля», по J. Rotter. В контексте концепции жизнестойкости для личности с высоким уровнем контроля свойственен интернальный локус контроля как тенденция личности относить свои неудачи и успехи за счет своих усилий, способностей, а не внешних обстоятельств [5].

Принятие риска представляет убеждение личности в пользе любого негативного и позитивного опыта жизни, открытой внешним влияниям и изменениям, поскольку это способствует самоизменению и развитию. Как установка контроль побуждает к решительным конкретным действиям независимо от исхода ситуации, рассматривая возникшие препятствия и изменения в качестве возможностей, шанса испытать свои силы, себя.

S.C Kobasa и S.R.Maddi отметили, что не все условия жизни человека подчиняются полностью контролю, например: серьезные хронические заболевания, физические ограничения. Однако в силах человека снизить стрессогенность этих неблагоприятных факторов через развитие перечисленных установок жизнестойкости [6].

Перечисленные установки, делая личность открытой внешним новым влияниям и готовой к активным действиям в стрессогенных ситуациях, создают основу для трансформационного совладания со стрессом [7]. В кон-

цепции жизнестойкости важным является указание на то, что для трансформационного совладания большую роль играет иерархия потребности в сознании. А именно, приоритетность психологических потребностей над биологическими и социальными [8]. Регрессивное, или адаптивное совладание обусловлено преобладанием двух последних потребностей, которые мотивируют человека к социальному приспособлению и физическому самосохранению. Лишь психологические потребности придают силы и побуждают к преобразующей активности, осуществляемой вопреки существующим, переживаемым ограничениям и стрессам. Психологические потребности (потребность в самоуважении, самоактуализации и т.п.) мотивируют к изменениям, преодолению внутренних препятствий (болезни, страхов и т.п.). Они создают внутреннюю опору личности, понимание того, ради чего она действует и придают осмысленный характер страданиям, связанным с преодолением трудностей.

Позитивная психология. Теория самодетерминации E.Deci, R.Ryan

Теория самодетерминации рассматривает внутреннюю мотивацию не только как побудитель к активности, но и условие развития личности. С этой точки зрения, авторы теории ставят акцент на внутренней мотивации в отличие от внешней и амотивации [9], [10]. В отличие от внешней мотивации, связанной с подкреплением средствами вознаграждения или избегания наказания, внутреннюю мотивацию E. Deci, R.Ryan считают врожденным свойством личности. Она основана, в том числе на врожденном исследовательском интересе, удовлетворение которого стимулирует к преодолению препятствий, в процессе которого происходит развитие способностей. В этом смысле она близка известному врожденному ориентировочно-исследовательскому рефлексу, активно проявляющемуся в раннем онтогенезе человека.

Главным условием становления и усиления внутренней мотивации, а также психологического благополучия выступает удов-

летворение психологических потребностей в компетентности, автономии и социальной объединенности с другими людьми. Соответственно снижение успешности деятельности и уровня психологического благополучия авторы связывают с фрустрацией или депривацией этих потребностей [11], [12].

Автономия, потребность в которой является ключевой, означает в широком смысле самостоятельность и ответственность. Она проявляется в стремлении личности самой делать выбор во всем, что касается различных аспектов ее жизни, действий, линии поведения и быть ответственной за свои выборы. Автономия также близка понятиям самостоятельности и субъектности как свойству личности не столько находиться под влиянием, сколько самой оказывать влияние на свою жизнь и деятельность. Именно удовлетворение потребности в автономии создает максимально условия для самодетерминации личности.

Потребность в компетентности, по мнению E. Deci, R.Ryan, проявляется в том, насколько личность стремится развивать свои способности и применять их для решения жизненных задач. Потребность в объединенности с другими людьми отражается в тех усилиях, которые личность прикладывает к тому, чтобы устанавливать и поддерживать социальные связи, быть принятой значимыми для нее людьми.

Представителей трех рассмотренных теорий - A.Bandura, S. Maddi, E.Deci и R.Ryan объединяет поиск тех внутренних особенностей, личностных ресурсов, активизация которых способствует преодолению стрессов, связанных с неблагоприятными или ограничивающими внешними и внутренними условиями. Эта идея нашла дальнейшее развитие в ключевом понятии личностного потенциала в теории Д.А.Леонтьева.

Психология смысла. Теория самодетерминации и свободы Д.А.Леонтьева

Д.А.Леонтьев рассматривает понятие личностного потенциала, в том числе в контексте развития личности в неблагоприятных условиях. К ним относятся не только внешние средовые факторы, например, социальные ус-

ловия жизни, но и внутренние – генетические и хронические заболевания, инвалидность и т.д. Перед такими людьми остро стоит проблема преодоления ограничивающих развитие условий. У одних происходит внутренний надлом, а у другие - находят внутренние ресурсы для развития и самореализации, несмотря на ограничения, препятствия. Они осуществляют жизненные цели, потому что обладают этими ресурсами, образующими внутренний стержень, который Д.А.Леонтьев называет интегральным атрибутом зрелой личности – личностным потенциалом. Этот потенциал и позволяет личности осуществлять самодетерминацию жизни и деятельности. Предыдущие авторы, считает он, рассмотрели отдельные аспекты самодетерминации. В наибольшей степени это удалось S.Мадди, поскольку понятие жизнестойкости, наиболее полно соответствует содержанию и смыслу личностного потенциала [13].

С точки зрения Д.А.Леонтьева, личностный потенциал — это не простая совокупность личностных качеств и установок. Понимание его сущности становится возможным в ракурсе специфики системной организации личности, которая основана на опосредовании. По этой причине, считает он, к этой проблеме нужно подходить, объединяя главные идеи из экзистенциальной психологии и концепции развития высших психических функций Л.С. Выготского с ее положением о роли опосредования в регуляции произвольного поведения человека [14].

Согласно Д.А.Леонтьеву, самодетерминация означает способность личности осуществлять свою жизнедеятельность в относительной свободе от внешних и внутренних условий. Иными словами, на качество и успешность жизнедеятельности личности, которой свойственна самодетерминация, неблагоприятные внешние и внутренние условия не оказывают существенного влияния. Причина состоит в том, что между воздействиями этих условий и выбором реакции, в целом поведения, находится опосредующее звено. У зрелой или самодетерминированной личности регуляция поведения, жизнедеятельности

опосредуются смысловыми образованиями – психологическими потребностями, ценностями и т.д. Именно это опосредование делает личность относительно свободной от внешних и внутренних препятствий и свободной для самореализации, осуществления жизненных целей. Например: инвалид с ограниченными физическими возможностями способен успешно заниматься спортом высших достижений. Калечность не влияет непосредственным образом на его выборы и цели, так как ее влияние опосредуется высшими психологическими потребностями – стремлением стать чемпионом. Именно это позволяет преодолеть ограничивающую телесность и связанные с этим преодолением трудности, которые носят осмысленный характер («Я знаю зачем и для чего делаю, хотя это и трудно»). С этой точки зрения, то, насколько личность способна преодолевать заданные неблагоприятные условия, указывает на уровень ее личностного потенциала.

Спорт является видом деятельности, специфика которого в процессе учебно-тренировочных занятий и особенно соревнований создает высокие нагрузки на соматическом и психологическом уровнях. Паралимпийцы, будучи инвалидами, имеют разного рода ограничения функциональных возможностей. Для участвующих в пара спорте высших достижений эти нагрузки кратно возрастают и отражаются на психических состояниях.

Во-первых, в отличие от здоровых спортсменов перед ними остро стоит задача адаптации к физическим нагрузкам, связанным с требованиями конкретного вида спорта и видами нарушений. Одна и та же нагрузка воспринимается здоровым спортсменом как высокая, а спортсменом-инвалидом как чрезмерная. Состояние физической перетренированности, сопровождаемое болью, ведет к переутомлению, вызывающему депрессию, а затем – к «выгоранию». Согласно R.Weinberg и D.Gould, результатами физического и психического истощения являются: утрата интереса, апатичное отношение к спорту и результатам, отсутствие волевых усилий, снижение самооценки и уверенности в себе. Как следствие это снижает спортивную успешность [15].

Во-вторых, паралимпийцы вынуждены не только физически, но и психологически преодолевать ограничения телесности. Они прикладывает больше волевых и эмоциональных усилий, чем здоровые спортсмены.

В-третьих, наряду со свойственными всем спортсменам внутренними психологическими барьерами, они переживают фобии и негативные эмоциональные состояния, обусловленные препятствиями и ограничениями со стороны функциональных нарушений. Например: закономерен страх страдающих церебральным параличом получить травму во время лыжных гонок или боязнь незрячего дзюдоиста выйти за пределы татами и потерпеть поражение.

Отсюда следует, что методологическую основу системы практической психологической поддержки паралимпийцев должны составить те эмпирически обоснованные фундаментальные концепции, которые объясняют механизмы и способы преодоления личностью внешних и внутренних неблагоприятных условий, препятствий и стрессов.

По мнению автора, результаты анализа концепций позволяют определить ряд важных положений. Что касается теорий самоэффективности и жизнестойкости, то в спортивной психологии акцент в исследованиях ставился не на их развитии, а преимущественно на изучении их роли в успешности спортсменов. Влияние уверенности в себе на успех деятельности, в том числе спортивной, является эмпирически доказанным фактом многими исследователями. A.Vandura определяет ее как ту самоэффективность, которая служит внутренним ресурсом успешности. Для организации психологической поддержки паралимпийцев важны положения о том, что: а) самоэффективность – это не врожденное свойство личности, а формирующееся при жизни; б) на формирование самоэффективности влияют собственный опыт успехов, наблюдение (изучение) успешных действий других людей, позитивная обратная связь и самооценка.

Жизнестойкость как внутренний ресурс преодоления и воспрепятствования влиянию стрессов в профессиональной деятельности и его роль в высших спортивных достижениях

так же эмпирически доказана в ряде исследований. В том виде, как определяются ее компоненты в теории S.Maddi, наряду с самоэффективностью она не относится к врожденным психологическим образованиям. Для организации психологической поддержки паралимпийцев важны положения о том, что жизнестойкость личности: а) это система убеждений, которую можно развивать; б) позволяет сохранять внутреннее душевное равновесие и оптимальную работоспособность в условиях воздействия стрессогенных факторов; в) одним из путей развития и повышения жизнестойкости является обучение таким навыкам психической саморегуляции состояний, как навыки релаксации, регуляции дыхания, визуализации и медитации [16].

Понятие самодетерминации в теории Deci E.L., Ryan R.M. в отличие от определения Д.А.Леонтьева значительно сужено до внутренней мотивации. Однако, с точки зрения практического приложения, значение имеют положения о том, что: а) психологическое благополучие личности зависит от удовлетворенности в деятельности, в том числе спортивной, потребностей в компетентности, автономии и социальной объединенности с другими людьми; б) удовлетворение перечисленных потребностей способствует усилению внутренней мотивации к успешности.

В соответствии с поставленной автором цели, прикладные аспекты теории самодетерминации и свободы Д.А.Леонтьева отражают следующие положения: а) самодетерминация является условием преодоления личностью внешних и внутренних препятствий; б) самодетерминация жизни и деятельности осу-

ществляется на основе личностного потенциала, который опосредует негативные влияния и придает самостоятельный, произвольный характер регуляции поведения; в) личностный потенциал составляют те смысловые образования личности, которые формируются в течение жизни и позволяют ей быть относительно свободными от препятствующих внешних и внутренних условий.

Выводы

1. Концептуальные теории самоэффективности, жизнестойкости, самодетерминации и автономии, самодетерминации и свободы являются целесообразными для методологического обоснования психологической поддержки спортсменов с ограниченными возможностями. Они придерживаются позитивистской психологической парадигмы, подчеркивая значение опоры на внутренний потенциал в самореализации личности и достижения целей.

2. Все перечисленные теории, несмотря на различия в частностях, объединены признанием и обоснованием роли произвольной регуляции, саморегуляции жизни и деятельности в преодолении препятствий и стрессов.

3. Для организации и отбора адекватных методов психологической поддержки паралимпийцев целесообразен интеграционный подход. Он позволяет учитывать и объединить те основные положения теорий, которые имеют актуальное прикладное значение для обеспечения психологической надежности паралимпийцев как цели психологической поддержки.

Список литературы

1. Мильман В.Э. Психическая надежность спортсменов // Методики психодиагностики в спорте. – Москва: Просвещение, 1990. – 125 с.
2. Bandura A. Self-efficacy mechanism in human agency // American Psychologist. – 1982. – № 37. – P. 122–147.
3. Kobasa S.C., Maddi S.R. Existential personality theory // Current personality theory. – Itasca: F.E.Peacock Publisher, 1977. – 243-275 p.
4. Maddi S.R., Khoshaba D.M. Hardiness and Mental Health // Journal of Personality Assessment. – 1994. – Oct. – Vol. 63. – No. 2. – P. 265-274.

5. Rotter J. B. Social learning and clinical psychology. – New York: Prentice-Hall, 1954. – 480 p.
6. Maddi S.R., Kobasa S.C. The Hardy Executive: Health under Stress. Dow Jones – Irwin, Homewood, IL, 1984. – 131 p.
7. Maddi S., Kahn S., Maddi K. The Effectiveness of Hardiness Training // Consulting Psychology Journal: Practice and Research. – 1998. – Vol. 50 – № 2. – P. 78-86.
8. Maddi S. R. The Search for Meaning. In M. Page, Nebraska Symposium on Motivation. Lincoln. – Nebraska: University of Nebraska Press, 1970. – P. 137-186.
9. Deci E. L., Ryan R. M. Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development and well-being // American psychologist. – 2000. – № 55 (1). – P. 68–78.
10. Deci E.L. The psychology of self-determination. – Lexington: Lexington Books, 1980. – 240 p.
11. Deci E.L., Ryan R.M. Intrinsic motivation and self-determination in human behavior. – New York: Plenum, 1985. – 371 p.
12. Ryan R., Deci E., Grolnick W. Autonomy, relatedness, and the self: Their relation to development and psychopathology // Developmental psychopathology. – Vol. 1. Theory and methods. Wiley, 1995. – P. 618-655.
13. Леонтьев Д.А. Личностное в личности. Личностный потенциал как основа самодетерминации [Электрон.ресурс]. – 2007. – URL:<https://www.psychology-online.net/articles/doc-1275.html> (дата обращения: 09.10.2022)
14. Выготский Л.С. Собрание сочинений в 6-ти т. Т.3. Проблемы развития психики. – Москва: Педагогика, 1983. – 368 с.
15. Weinberg R.S., Gould D. Foundations of sport and exercise psychology. – Human Kinetics, Champaign, 1995. – 680 p.
16. Maddi S., Khoshaba D. HardiTraining. Managing Stress for Performance and Health Enhancement // Irvine: The Hardiness Institute, 2004. – 504 p.

М.Б. Байкен

Ш. Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау, Қазақстан

Қазақстан Республикасының паралимпиадалық спортшыларын психологиялық қолдау моделінің әдістемелік негіздері

Аңдатпа. Мақалада Қазақстандағы паралимпиада спортының дамуының өзектілігі мен парадигмасы көрсетілген, паралимпиадашыларды психологиялық қолдау жүйесін құрудың өзекті қажеттілігі бар екені атап өтілді. Мұндай жүйенің авторлық моделі ұсынылған, интеграциялық көзқарас тұлғаның ішкі психологиялық әлеуетін өзектілендіру мәселесін шешудің заманауи тенденциясына сәйкес келеді. Психикалық шиеленіс пен стрессті тудыратын, өмірлік белсенділік деңгейін төмендететін сыртқы және ішкі кедергілерді жену механизмдерін түсіндіре отырып, негізгі ұғымдарды теориялық талдаудың нәтижелері берілген. Тұжырымдамаларды талдау негізінде паралимпиада спортшыларын психологиялық қолдауды практикалық ұйымдастырудың теориялық және әдістемелік негізі ретінде негізгі ережелер анықталды.

Түйін сөздер: Паралимпиадалық спорт, ұғымдар, психологиялық қолдау, сыртқы және ішкі кедергілер, стресс.

M.B. Baiken

Sh.Yessenov Caspian University of Technology and Engineering, Aktau, Kazakhstan

Methodological foundations of the model of psychological support for Paralympic athletes of the Republic of Kazakhstan

Abstract. The article reflects the relevance and paradigm of the development of Paralympic sports in Kazakhstan, there is an urgent need to create a system of psychological support for Paralympic athletes. The author's model of such a system is proposed, the integration approach in which corresponds to the modern

trend of addressing the actualization of the internal psychological potential of the individual. The results of the theoretical analysis of the main concepts are presented, explaining the mechanisms for overcoming external and internal obstacles that cause mental tension and stress, reducing the level of vital activity. Based on the analysis of concepts, the main provisions are determined as a theoretical and methodological basis for the practical organization of psychological support for Paralympic athletes.

Keywords: Paralympic sport, concepts, psychological support, external and internal obstacles, stress.

References

1. Milman V.E. Psihicheskaja nadezhnost' sportsmenov. Metodiki psihodiagnostiki v sporte [Mental reliability of athletes [Methods of psychodiagnosics in sports]]. (Education, Moscow, 1990, 125 p.), [in Russian].
2. Bandura A. Self-efficacy mechanism in human agency. *American Psychologist*. 1982. No. 37. P. 122–147.
3. Kobasa S.C., Maddi S.R. Existential personality theory. *Current personality theory*. Itasca: F.E. Peacock Publisher, 1977. P. 243–275.
4. Maddi S.R., Khoshaba D.M. Hardiness and Mental Health. *Journal of Personality Assessment*. 1994. Vol. 63. No. 2. P. 265–274.
5. Rotter J. B. Social learning and clinical psychology. (New York, Prentice-Hall, 1954, 480 p.).
6. Maddi S.R., Kobasa S.C. *The Hardy Executive: Health under Stress*. Dow Jones (Irwin, Homewood, 1984, 131 p.).
7. Maddi S., Kahn S., Maddi K. The Effectiveness of Hardiness Training. *Consulting Psychology Journal: Practice and Research*. 1998. Vol. 50. No. 2. P. 78–86.
8. Maddi S. R. The Search for Meaning. In M. Page Nebraska Symposium on Motivation. Lincoln, University of Nebraska Press, 1970. P. 137–186.
9. Deci E.L., Ryan R.M. Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development and well-being. *American psychologist*. 2000. No. 55 (1). P. 68–78.
10. Deci E.L. *The psychology of self-determination*. (Lexington, Lexington Books, 1980, 240 p.).
11. Deci E.L., Ryan R.M. *Intrinsic motivation and self-determination in human behavior*. (N.Y., Plenum, 1985, 371 p.).
12. Ryan R., Deci E., Grolnick W. Autonomy, relatedness, and the self: Their relation to development and psychopathology. *Developmental psychopathology*. Vol. 1. Theory and methods. (N.Y., Wiley, 1995, 655 p.).
13. Leont'ev D.A. Lichnostnoe v lichnosti. Lichnostnyj potencial kak osnova samodeterminacii [The personal in personality. Personal potential as the basis of self-determination]. Available at: <https://www.psychology-online.net/articles/doc-1275.html>, [in Russian], (accessed 09.10.2022).
14. Vygotskij L.S. *Sobranie sochinenij v 6-ti t. T.3. Problemy razvitiya psihiki* [Collected Works in Six Volumes. Vol. 3 Problems of Psychic Development]. (Pedagogika, Moscow, 1983, 368 p.), [in Russian].
15. Weinberg R.S., Gould D. *Foundations of sport and exercise psychology*. (Human Kinetics, Champaign, 1995, 680 p.).
16. Maddi S., Khoshaba D. *HardiTraining. Managing Stress for Performance and Health Enhancement*. (Irvine, The Hardiness Institute, 2004, 504 p.).

Сведения об авторе:

Байкен М.Б. – докторант кафедры педагогики и психологии, Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга им.Ш.Есенова, 32 мкр. здание 1, Актау, Казахстан.

Вайкен М.В. – Doctoral student of the Department of Pedagogy and Psychology, Sh. Yessenov Caspian State University of Technology and Engineering, 32 microdistrict, building 1, Aktau, Kazakhstan.

С.К. Жантйкеев¹, Д.А. Жансерикова^{2*}
Г.Б. Капбасова², Р.А. Молдабаева²

¹«Тұран-Астана» университеті, Астана, Қазақстан

²Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан
(E-mail: zhankeyev_serik@mail.ru, dibis68@mail.ru, kargu_ps@mail.ru, rosa_ros@mail.ru)

Жаттықтырушы тұлғасының психологиялық ерекшеліктері

Аңдатпа. Мақалада жаттықтырушы мен спортшының өзара байланысты іс-әрекеттерінің психологиялық аспектілері, яғни жаттықтырушының жеке ерекшеліктері, мінез-құлқы мен педагогикалық іс-әрекеті, спортшының жағдайының спорттық нәтижеге әсері, спортшының психологиялық дайындығы психикалық процестердің ағымына, жеке тұлғасының күйіне, тұтастай алғанда спорттық іс-әрекет саласында нақты бәсекелестікке байланысты қажетті әрі мақсатты әсерді зерттеу мәселелерін нақтылау, жүйелеу принциптерін басшылыққа ала отырып, әлеуметтік психология саласындағы шетел және отандық ғалымдардың еңбектеріне жан-жақты теориялық шолу жасау барысында әдіснамалық тұрғыда негізделеді.

Сонымен бірге, жаттықтырушының жеке тұлғасының психологиялық ерекшеліктерінің әсері, «жаттықтырушы – спортшы» жүйесіндегі дұрыс таңдалған тұлғааралық қарым-қатынас пен өзара әрекеттесу стилі, жаттықтырушы адамның оқушылардың қызығушылығын, назарын, еңбекқорлығын, ынтасын, күнделікті спорттағы шығармашылығын және максималды әлеуетті мүмкіндіктерін ашуға әсер ететін қабілеттері мен кәсіби құзыреттілігі қарастырылады.

Алайда, спорттық жаттығулар процесінде командада тұлғааралық жағымды қатынасты қалай қалыптастыруға болады, қақтығыстық жағдайдан қалай шығу керек, спортшылардың мотивациясының жетістікпен қалыптасуына әсер ететін жоғары нәтижелерге жетуге ұмтылдыратын әлеуметтік-психологиялық жағымды ахуалға қалай қол жеткізуге болады деген сұрақтарға жауап эмпирикалық зерттеуді ұйымдастыру барысында алынған мәліметтерге сандық және сапалық талдау негізінде анықталып, спорттық іс-әрекет саласында жетістікке жетуге бағытталған нақты практикалық ұсыныстар беріледі.

Мақалада жаттықтырушы мен спортшының өзара байланысты іс-әрекеттерінің психологиялық аспектілері, яғни жаттықтырушының жеке ерекшеліктері, мінез-құлқы мен педагогикалық іс-әрекеті, спортшының жағдайының спорттық нәтижеге әсері, спортшының психологиялық дайындығы психикалық процестердің ағымына, жеке тұлғасының күйіне, тұтастай алғанда спорттық іс-әрекет саласында нақты бәсекелестікке байланысты қажетті әрі мақсатты әсерді зерттеу мәселелерін нақтылау, жүйелеу принциптерін басшылыққа ала отырып, әлеуметтік психология саласындағы шетел және отандық ғалымдардың еңбектеріне жан-жақты теориялық шолу жасау барысында әдіснамалық тұрғыда негізделеді.

Сонымен бірге, жаттықтырушының жеке тұлғасының психологиялық ерекшеліктерінің әсері, «жаттықтырушы – спортшы» жүйесіндегі дұрыс таңдалған тұлғааралық қарым-қатынас пен өзара әрекеттесу стилі, жаттықтырушы адамның оқушылардың қызығушылығын, назарын, еңбекқорлығын, ынтасын, күнделікті спорттағы шығармашылығын және максималды әлеуетті мүмкіндіктерін ашуға әсер ететін қабілеттері мен кәсіби құзыреттілігі қарастырылады.

Алайда, спорттық жаттығулар процесінде командада тұлғааралық жағымды қатынасты қалай қалыптастыруға болады, қақтығыстық жағдайдан қалай шығу керек, спорт-

шылардың мотивациясының жетістікпен қалыптасуына әсер ететін жоғары нәтижелерге жетуге ұмтылдыратын әлеуметтік-психологиялық жағымды ахуалға қалай қол жеткізуге болады деген сұрақтарға жауап эмпирикалық зерттеуді ұйымдастыру барысында алынған мәліметтерге сандық және сапалық талдау негізінде анықталып, спорттық іс-әрекет саласында жетістікке жетуге бағытталған нақты практикалық ұсыныстар беріледі.

Түйін сөздер: жаттықтырушы тұлғасы, спортшы, психолог, жаттықтырушы іс-әрекеті, педагогикалық іс-әрекет, психологиялық құрылым, кәсіби құзыреттілік.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-14-4-421-430>

Кіріспе

Қоғамның мәдениет деңгейі көбінесе адамның жеке қабілеттерін дамыту, ашу және пайдалану дәрежесімен анықталады. Сонымен қатар, жалпыадамзаттық мәдени құндылықтар жүйесінде басты құрамдас бөліктердің бірі әртүрлі жас кезеңдерінде, әсіресе өмірдің бірінші жартысында барлық басқа құндылықтарды игеру мүмкіндіктерін анықтайтын бүкіл халықтың денсаулығы мен дене шынықтыру деңгейі болып табылатындығын атап өту өте маңызды.

Қазіргі уақытта дене шынықтыруды қоғамдық және жеке құндылық ретінде түсіну арты, бұл қоғамдық пікірді дамытудың жаңа тенденцияларын және дене шынықтыру құндылықтарын игеруге жеке мотивацияларды қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Спорттық дайындықтың психологиялық ерекшеліктері, бұл ең алдымен - жеке спортшыны немесе спортшылар тобын одан әрі дамыту мен жетілдіруге көмектесу. Сонымен қатар, жаттықтырушының тұлғасының маңызды факторларының бірінің сипатын және оның оқушыларында жағымды мінез-құлық қасиеттерін, тұрақты психоэмоционалды, моральдық-еріктік қасиеттерді қалыптастыруға әсерін, спортпен шұғылдануға жоғары мотивацияны қажет ететін ұйымдастырылған процесс екендігін түсіну қажет.

Әлеуметтік-психологиялық тұрғыдан жоғары жетістіктер спортында «жаттықтырушы – спортшының» өзара әрекеттесуі

«жұптың» жұмысының мысалы ретінде қарастырылып, онда ресми көшбасшы әрқашан жаттықтырушы болып табылады. Спорттағы жоғары жетістіктер әртүрлі аспектілерге, мысалы: спортшының физикалық даму деңгейіне, қабілеттері, ерік-күші және т.б. байланысты.

Нақты мақалада қарастырылатын мәселесі кіріспесі, жаттықтырушының жеке тұлғасының психологиялық ерекшеліктерінің әсері, «жаттықтырушы – спортшы» жүйесіндегі тұлғааралық қарым-қатынас стилі, жаттықтырушы адамның оқушылардың қызығушылығын, назарын, еңбекқорлығын, ынтасын, күнделікті спорттағы шығармашылығын және максималды әлеуетті мүмкіндіктерін ашуға әсер ететін қабілеттерін зерттеуден басталады. Жаттықтырушы адамның тұлғасы спортшысының қалыптасуында тікелей маңызды болғандықтан, дұрыс таңдалған өзара әрекеттесу стилі көшбасшы қызметіндегі сәттіліктің кепілі болып табылады («жаттықтырушы – спортшы» жүйесі көшбасшы мен бағыныштының өзара әрекеті ретінде қарастырылады).

Мазмұны мен мақсаттары бойынша жаттықтырушы іс-әрекеті педагогикалық жұмыс. Алайда, оның құрылымы мен компоненттік құрамы бойынша жаттықтырушы ұйымдастырушылық қызметтің көптеген сипаттамаларын орындайды, оның тәрбиелік әсерін асыра бағалау қиын, өйткені жаттықтырушы спортшыға тек жаттығу және спорттық жаттығу әдістерімен ғана емес, сонымен бірге

өзінің жеке басының әлеуметтік - психологиялық қасиеттері мен қабілеттерінің көптүрлігіменде әсерін тигізеді [1].

Кәсіби спортшының сәтті өнер көрсетуі тек жоғары физикалық, психологиялық және техникалық - тактикалық дайындыққа ғана емес, сонымен қатар жаттықтырушының жеке басының кәсіби құзыреттілігі мен кәсіби бағытына байланысты деп санаймыз.

Өзектілігіне қарамастан, бұл проблема отандық және шетелдік әлеуметтік психологияда жеткіліксіз зерттелген. Осыған сәйкес біздің зерттеуіміздің объектісі жаттықтырушының тұлғасы, ал зерттеу пәні ретінде жаттықтырушы тұлғасының психологиялық ерекшеліктері болды.

Зерттеу мақсаты – тиімді жаттықтырушы тұлғасының әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктерін анықтау.

Зерттеу мақсатына жету үшін келесі міндеттер тұжырымдалды:

1. Тиімді жаттықтырушының жеке қасиеттерін зерттеу мәселесі бойынша әдебиеттерге теориялық талдау жүргізу.

2. Жаттықтырушының жеке басының әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктерін анықтау.

Зерттеу әдістері

Жаттықтырушының жеке басын зерттеу 20 ғасырдың ортасында басталды. Бұл мәселенің зерттеу әдістері әлеуметтік психология саласындағы шетел және отандық ғалымдардың еңбектеріне жан-жақты теориялық шолу жасау барысында әдіснамалық тұрғыда негізделді.

Англияда 60-жылдардың соңында ағылшын Хендри тиімді жаттықтырушыға қажет жеке ерекшеліктерді анықтауға тырысты және ол үшін спортшылар мен жаттықтырушылардан сұхбат алды. Огилви мен Татко жаттықтырушының мінезінің ерекшеліктерін зерттеді. Ал, жаттықтырушының тұлғасын зерттеуге М.Мосстон, Джон Лой, Джон Вуден, Барри Хуссман, Нил және басқа да бірқатар шетелдік психолог ғалымдар үлкен үлес қосты [2].

Спорттық психология саласындағы шетелдік зерттеулердің талдауы көрсеткендей, спортшыны дайындаудағы жаттықтырушының рөліне қызығушылық танытқанына қарамастан, оның кәсіби қызметінің көптеген аспектілері зерттелмеген күйінде қалады.

«Жаттықтырушы – спортшы - психолог» жүйесіндегі жетістікпен өзара әрекеттесу осы жүйенің әр мүшесін жан-жақты зерттегенде ғана мүмкін болады.

Жаттықтырушы тұлғасының педагогикалық іс-әрекетінің ерекшеліктерін Г.Д.Бабушкин; Е.Д.Белова, И.С.Дятловская; А.А.Деркач, А.А.Исаев; Я.А.Корх; А.А.Лалаян; Г.В.Ложкин; Г.И.Метельский, М.В.Саная және т.б. зерттеді. Оның психоқұрылымы өңделдіп, көпфункционалды сипаты талданды, әртүрлі спорт түрлерінің мысалында дидактикалық, коммуникативтік, ұйымдастырушылық, жобалау іскерліктері, педагогикалық және кәсіби маңызды қасиеттер, жеке іс-әрекет стилі мен басшылық стилі, жеке тұлғаның типологиясы мен жаттықтырушының педагогикалық шеберлігі мен дағдыларының негізін құрайтын басқа да аспектілері зерттелді [3].

Психологтар тек спортшылардың ғана емес, жаттықтырушылардың да психикалық күйін зерттеу қажеттілігіне назар аударды (Р.К.Арутюнян, 1974; Ю.Я.Киселев, 1974; Б.Д.Кретти, 1979; А.А.Лалаян, 1975; Р.Мартенс, 1983; Д.В.Попов, 2001 және т.б.). Жаттықтырушының психикалық күйін және олардың спортшының жағдайы мен спорттық нәтижесіне әсер ету ерекшеліктерін зерттеу өте өзекті. Ю.Я.Киселев (1974) жаттықтырушының жағдайын зерттеу қажеттілігін келесідей негіздеді: «бұл өте маңызды болып көрінеді, біріншіден, жаттықтырушыда тірі адам болғандықтан, оның қызметін оңтайландыру керек, екіншіден, эмоционалды теріс байланыстардың болу қаупі бар» деген анықтама берілді.

Жаттықтырушының психологиялық дайындығының ерекшеліктерін зерттей отырып, отандық ғалымдар Е.В.Мельник, Е.В.Силич, Н.В.Кухтова жаттықтырушының психологиялық дайындық процесінің келесі міндеттерін белгіледі:

- жаттықтырушының кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру;
- жаттықтырушының психологиялық мәдениетін жоғарылату;
- жаттықтырушының педагогикалық іс-әрекетіне мотивацияны қалыптастыру;
- жаттықтырушы тұлғасының кәсіби маңызды сапаларын жетілдіру;
- жаттықтырушы іс-әрекетінің индивидуалды стилін қалыптастыру;
- қолайсыз психикалық күйлерді реттеу іскерліктерін қалыптастыру;
- жаттықтырушының іс-әрекетіндегі «эмоционалды жанып кетудің» алдын алу;
- «жаттықтырушы - спортшы», «жаттықтырушы - жаттықтырушы», «жаттықтырушы - ата-ана», «жаттықтырушы - психолог» және т.б. жүйелердегі қолайлы қарым-қатынастарды қалыптастыру [4].

А.А. Лалаян (1981) жаттықтырушы қолданатын спортшының психологиялық дайындығының басым түрі арқылы жаттықтырушының іс-әрекетін сипаттайды. Спортшының психологиялық дайындығы оны даярлаудың жалпы құрылымының маңызды бөлігі, психикалық процестердің ағымына, оның жеке тұлғасының күйіне және ерекшеліктеріне тұтастай алғанда спорттық іс-әрекет саласында да, әр нақты бәсекелестікке байланысты да қажетті әрі мақсатты әсер етеді. Көрсетілген критерий бойынша (психологиялық дайындықтың басым түрі) жаттықтырушылар келесі типтерге бөлінеді:

жаттықтырушы - жаттығуды ұйымдастыру және оны басқару шебері;

жаттықтырушы - жарыстарға дайындық және жарыстар процесінде спортшыларды басқару шебері;

жаттықтырушы - универсал.

жаттықтырушы - жаттығуды ұйымдастыру және оны басқару шебері.

Психологиялық дайындық жоспары жалпы психологиялық дайындық негіздерін қолдануды көрсетеді және келесі міндеттерді анықтайды:

* спортшының психологиялық сипаттамасын құрастыру;

* психологиялық дайындықты жоспарлау;

* спортшыны жалпы психологиялық дайындық тәсілдері мен құралдарына үйрету;

* күнделікті көмек көрсету және жалпы психологиялық дайындық бағытындағы ұсыныстардың орындалуын бақылау.

Жаттықтырушы - жарыстарға дайындық және жарыстар процесінде спортшыларды басқару шебері. Психологиялық дайындық әр нақты жарысқа қажет, ол сонымен қатар бірқатар мәселелерді шешуді қарастырады:

* жарысқа психологиялық дайындыққа оң көзқарасты қалыптастыру;

* спортшыны психологиялық дайындықтың тиімді құралдары мен тәсілдеріне үйрету;

* спортшыға психологиялық дайындықтың нақты құралдарын таңдауға көмектесу;

* жаттықтырушыға қойылған міндеттерді дұрыс шешуге, таңдалған қаражаттың тиімділігін анықтауға көмектесу;

* спортшыға тікелей жарыс кезінде көмектесу.

Жаттықтырушы – универсал. Нақты типтегі жаттықтырушы жаттығуды ұйымдастыру және басқару, жарыстарға дайындық және спортшыларды жарыстарда басқару шебері. Бірдей жетістікпен ол жалпы психологиялық дайындық пен белгілі бір бәсекелестікке психологиялық дайындық негіздерін қолданады. Үшінші тип ең құнды болып саналады, себебі ол жаттығу мен бәсекеге қабілетті дайындық пен басқарудың шеберлігін үйлесімді түрде қолданады. Таза түрдегі ерекше типтер сирек кездеседі, көбінесе біз осы немесе басқа сапалардың басым болуымен анықтаймыз [5].

Жаттықтырушының кәсіби іс-әрекетке психологиялық дайындығы педагогикалық міндеттерді (білім беру және тәрбие функцияларын тарату) шешуге жеке дайындығы және қабілеттілігімен шарттасқан, психикалық қайтақұрулар (тұлға процестері, қасиеттері мен күйлері) жүйелерінің қалыптасу процесі болып табылады [6].

Талқылау

Осы мәселе бойынша теориялық дереккөздерді талдауға сүйене отырып, біз жаттықты-

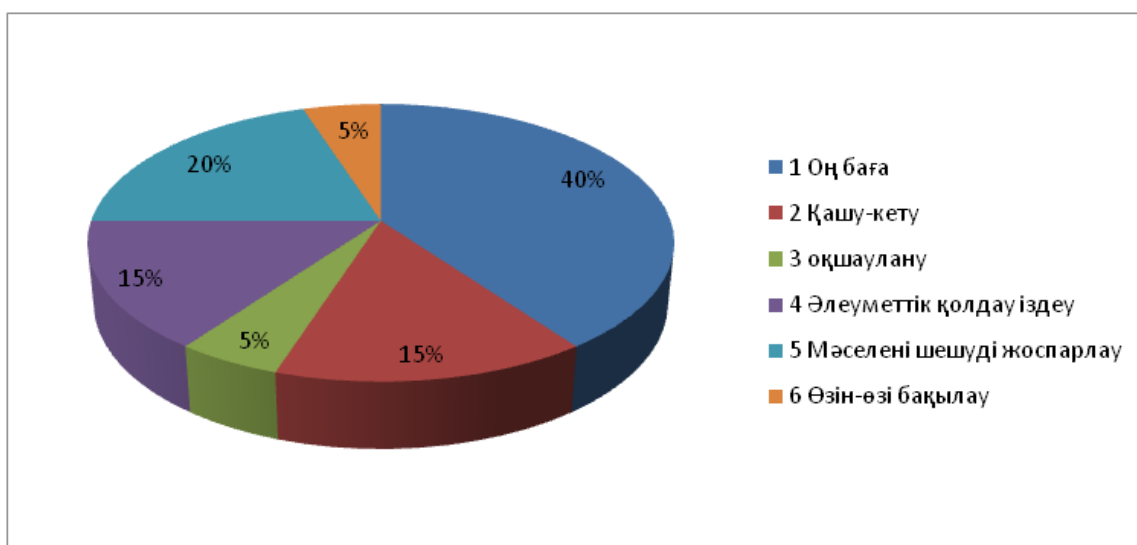
рушының жұмысында өзінің дербес эмоционалды күйдің сыртқы көрінісінде ұстамдылық үлкен мәнге ие деген қорытындыға келдік. Жарыс кезінде спортшы барлық сыртқы әсерлерге өте сезімтал, ал күйзеліске ұшыраған жаттықтырушының түрі команда мүшелерінің, жарысқа қатысушылардың және т.б. жағымсыз реакцияларын тудыруы мүмкін. Спорттық жаттығулар процесінде командада тұлғаарлық жағымды қатынасты қалай қалыптастыруға болады, қақтығыстық жағдайдан қалай шығу қажет, спортшылардың мотивациясының жетістікпен қалыптасуына әсер ететін, жоғары нәтижелерге жетуге ұмтылдыратын әлеуметтік-психологиялық ахуалға қалай қол жеткізуге болады деген сұрақтарға жауап таба білу маңызды болып табылады. Жаттықтырушы тұлғасының кәсіби маңызды сапаларымен қатар, осы сапаларды қалыптастыру жолдары бізге ерекше қызықты болып көрінді және бұл осы зерттеу мәселесін таңдауға әкелді.

Зерттеу мақсатына сәйкес әдістемелер таңдалып, сыналушылар таңдамасы белгіленді. Біз әртүрлі спорт түрлерімен шұғылданып жаттықтырушылармен тест өткіздік. Сыналушылар ретінде әртүрлі спорттық біліктіліктегі 20 адам қатысты. Олардың ішінде: 11 - жоғары санаттағы жаттықтырушылар, 7 - I санатың, 4 - II санатың иегерлері.

Зерттеуді ұйымдастыру барысында алынған мәліметтерге сандық және сапалық талдау мен нәтижелері төменде суреттеледі.

Нәтижелер

Копинг-стратегияларын анықтауға арналған тест жүргізу нәтижесінде (Сурет 1) біз респонденттердің ең көп саны (40%) проблемаға байланысты жағымсыз тәжірибелерді жаттықтырушылар тұлғалық өсу үшін ынталандыру ретінде қарастыруы, яғни жағымды (оң) қайта ой елегінен өткізу есебінен еңсеретінін анықтадық. Бұл проблемалық жағдайды үстірт, философиялық түсінуге, оны өзің-өзі дамыту бойынша жеке тұлғаның жұмысының кең контекстіне енгізуге бағытталған сипат. 15% - мәселені сыртқы (әлеуметтік) ресурстарды тарту, ақпараттық, эмоционалдық және әрекеттік қолдау іздеу есебінен шешеді. Басқа адамдармен өзара әрекеттесуге, қолдауды, назар аударуды, кеңесті, жанашырлықты, нақты тиімді көмекті күтуге бағытталған сипатқа ие. Респонденттердің келесі 15% - қиындықтарға байланысты теріс күйлерді бастан кешіреді: проблеманы жоққа шығару, қиялдау, негізсіз үміттер, алаңдаушылық және т.б. 20% - жағдайды және ықтимал мінез-құлық нұсқаларын мақсатты талдау, проблеманы шешу стратегиясын әзірлеу, объективті

Сурет 1. Копинг-стратегияны анықтауға арналған тест

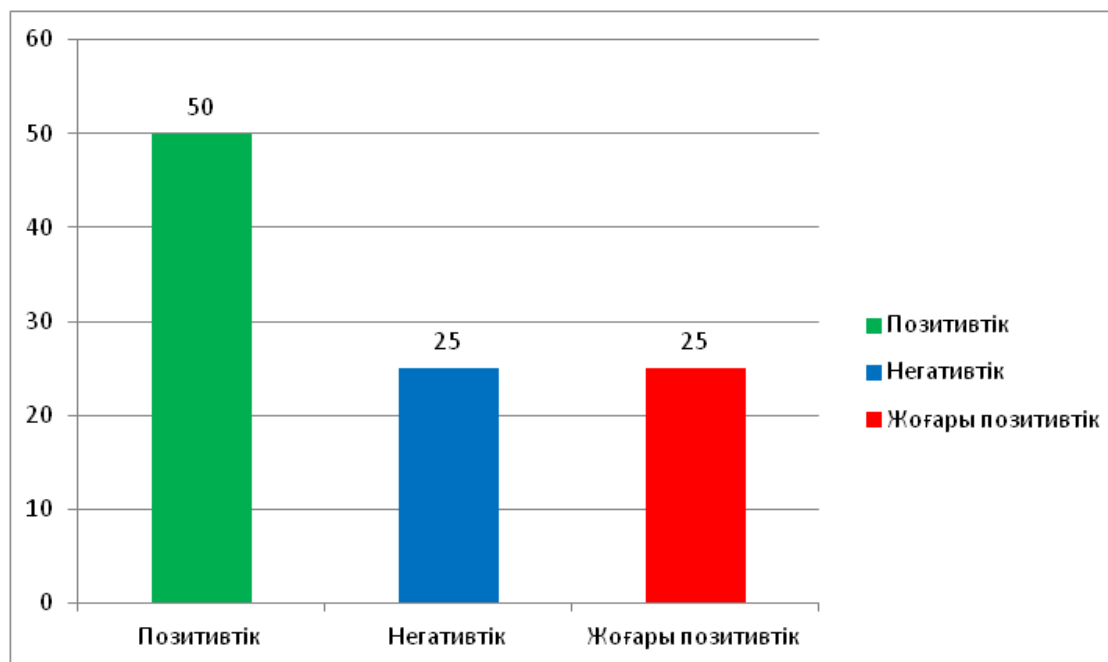
Ч.Д. Спилбергер әдістемесі бойынша жаттықтырушыларды зерттеу нәтижелері

Көрсеткіштер	Жоғары деңгей		Орта деңгей		Төмен деңгей	
	Саны	%	Саны	%	Саны	%
Тұлғалық мазасыздану	14	70	5	25	1	5
Реактивті мазасыздану	8	40	7	35	5	25

жағдайларды, өткен тәжірибені және қолда бар ресурстарды ескере отырып, өз іс-әрекеттерін жоспарлау есебінен проблемаларды еңсереді. Жаттықтырушылардың ең аз саны (5%) проблемаға байланысты жағымсыз тәжірибелерді оның маңыздылығы мен оған эмоционалды қатысу деңгейінің субъективті төмендеуіне байланысты жеңді. Бұл респонденттерге рационализацияның интеллектуалды әдістерін қолдану, зейін аудару, шеттеу, әзіл, құнсыздану және т.б. тән. Мәсемен байланысты теріс күйлердегі мақсатты түрде эмоцияларды басуы мен тежелуі респонденттердің 5% анықталды, бұл олардың жағдайды қабылдауға және мінез-құлық стратегиясын таңдауға, мінез-құлықты жоғары бақылауға және өзін-өзі басқаруға деген ұмтылысының төмендеуімен сипатталады.

Мазасыздық деңгейін анықтауға арналған зерттеу Ч.Д. Спилбергер, Ю.Л. Ханниннің «Реактивті және тұлғалық мазасыздық деңгейін бағалау шкаласы» әдісін қолдана отырып жүргізілді, нәтижесінде біз келесі мәліметтерді анықтадық (1 кесте): сауалнамаға қатысқан жаттықтырушылардың 70% - ында тұлғалық мазасыздықтың жоғары деңгейі байқалады. Мазасыздықтың жоғары деңгейі тән адамдарға сенімділік пен жетістік сезімдерін қалыптастыруы керек екенін ескеру қажет.

Олар сыртқы талаптан, категориялықтан, міндеттерді қоюдағы жоғары маңыздылықтан басқа, өз назарларын іс-әрекеттің мазмұнын түсінуге және ішкі міндеттерді нақты жоспарлауға ауыстыруы керек. Мазасыздықтың төмен деңгейі тән адамдар үшін (5%) керісінше, белсенділікті ояту, іс-әрекеттің мотива-

Сурет 2. Спортшылардың психологиялық дайындығына жаттықтырушының қатынасы

циялық компоненттеріне баса назар аудару, қызығушылықты ояту, белгілі бір мәселелерді шешуде жауапкершілік сезімін көрсету қажет.

Орташа реактивті мазасыздық деңгейінен айтарлықтай ауытқулар респонденттердің 40% - ында байқалады және ерекше назар аударуды қажет етеді, өйткені жоғары мазасыздық адамның құзыреттілігін бағалау жағдайында қорқыныш күйінің пайда болу тенденциясын білдіреді.

Бұл жағдайда нақты міндеттерді шешу маңыздылығының субъективтіліктілігін азайту қажет, іс-әрекетті түсінуге және жетістікке деген сенімділік сезімін қалыптастыруға баса назар аудару керек.

Төмен деңгейдегі реактивті мазасыздық (5%), керісінше, жауапкершілік сезімін арттырып, іс-әрекеттің мотивтеріне ерекше назар аударуды қажет етеді. Бірақ кейде жоғары мазасыздық деңгейі тән тұлға үшін өте төмен мазасыздық деңгейі өзін «жақсы жағынан» көрсетуге ұмтылдырады, мақсат етеді.

Жаттықтырушының спортшылардың психологиялық дайындығына қатынасын зерттеу нәтижесінде алынған мәліметтерді талдай отырып, біз респонденттердің 50 %, яғни көпшілігі психологиялық дайындыққа жағымды (оң) көзқараспен қарайтындығын анықтадық, бұл спортшының немесе жаттықтырушының психологпен өзара әрекеттесуге жақсы дайындығын, сонымен қатар олардың психологтың мүмкіндіктері туралы хабардарлығын және қажет болған жағдайда спорттық іс-әрекетте туындайтын мәселелерді өз бетінше шеше алатындығын көрсетеді. Психологиялық дайындыққа деген көзқарастың жоғары дәрежесі (25%) маман тарапынан психологиялық көмекке гипертрофиялық қажеттілікті, маңызды психологиялық проблемалардың болуын, сондай-ақ диагностикалық маңызы бар психологпен өзара тәуелді қарым-қатынас тенденциясын көрсетеді.

Сыналушылардың 25% спортшылардың психологиялық дайындығына теріс көзқарас анықталды, бұл жаттықтырушылардың нақты спорттық нәтижелерге қол жеткізудегі психологиялық факторлардың рөлі мен маңыз-

дылығы туралы жеткіліксіз хабардар болуын көрсетуі мүмкін.

Қорытынды

Жалпы, нақты мәселені эмпирикалық зерттеу қорытындылары, жаттықтырушылардың көпшілігінде проблемаға байланысты жағымсыз тәжірибелерді жеңу, оны оң қайта қарастыруы мен оны жеке өсуге ынталандыру стимулы ретінде қарастыруы - спортшылардың психологиялық дайындығына деген жағымды қатынастарының қалыптасқанын байқатады.

Проблемалық жағдайды жеке тұлғаға, философиялық түсінуге бағдарлау, оны өзін-өзі дамыту бойынша жеке тұлғаның жұмысының кең контекстіне қосумен қатар, сонымен бірге тұлғалық мазасыздықтың жоғары деңгейі тән.

Практикалық жұмыс тәжірибесі жаттықтырушы мен спортшының көпжылдық дайындық процесінде өзара қарым-қатынасын ескере отырып, келесі әдістемелік ұсыныстарды қалыптастыруға мүмкіндік берді.

1.1. Қазіргі заманғы спорт жаттықтырушының ерекше қабілеттерін қажет етеді. Ол қазіргі заманғы білімнің барлық арсеналына ие болуы керек, спортшыны даярлаудың психологиялық, әлеуметтік, материалдық-техникалық және басқа аспектілерін ескеруі керек. Спортшылардың жетістіктері көбінесе жаттықтырушының тұлғасына тәуелді, әсіресе оның білімі, педагогикалық таланты, беделі, ерік-жігері, шығармашылық жалпылау, талдау қабілеттеріне байланысты. Шын мәнінде, жаттықтырушы – бұл, ең алдымен педагог және оған кез-келген тәрбиешіге қойылатын барлық талаптар қойылады.

1.2. Жаттықтырушының шеберлігі көбінесе оның спортшылармен өзара қарым-қатынасына өзіндік ерекшелік беретін, әртүрлі дағдыларды игеру жылдамдығы мен дәрежесін анықтайтын қасиеттерімен анықталады. Атап айтқанда, дүниетаным, адамгершілік, коммуникативтік қабілет пен жаттықтырушының ерік-күші, зияткерлігі жаттықтырушы тұлғасының кәсіби маңызды қасиеттері болып табылады.

1.3. Жаттықтырушы мен спортшылар арасындағы қарым-қатынаста көп нәрсе жаттықтырушының мінез-құлқына байланысты. «Мінсіз жаттықтырушының» қасиеттері туралы түсінік жаттықтырушылар мен тәлімгерлер арасында әртүрлі болады. Біріншіден, педагогтың іскерлік және кәсіби қасиеттеріне (эрудиция, талапшылдық, қаталдық, қиын жағдайларды шешудің оңтайлы жолдарын таба білу) назар аударады. Сезімталдықты, жауапкершілікті, сыпайылықты, ізгі ниетті жаттықтырушылар да атап өтеді, бірақ оларға шешуші мән берілмейді. Ал, оқушылар, керісінше, осы қасиеттерді бірінші орынға қояды. Алдымен спортшылар «ол қандай адам» екенін көреді, содан кейін жаттықтырушының жаттығуды қалай жүргізетініне назар аударады.

1.4. Жаттықтырушының басқару стилі оның жеке тұлғалық қасиеттерімен; жаттықтырушының мінез-құлқымен, дауыс тонымен, бұйрықтарды қалай беретіндігімен, сыртқы келбетімен; қажеттілігімен, бұйрықтардың

ұтымдылығымен және уақтылығымен; спортшылардың психикалық жай-күйімен шарттасады.

2. Жаттықтырушының кәсіби шеберлігін арттырудың бірнеше жолы бар. Кәсіби шеберлікті арттыру - бұл жаңа білім мен дағдыларды мақсатты түрде игеру, озық тәжірибені үйрену. Кәсіби қызметтің үнемі өзгеріп отыратын жағдайларына сәйкес кәсіби жетілдіру - бұл біліктілікті арттырудың негізгі мазмұны. Олардың бірі әртүрлі курстарда біліктілікті арттырудан, семинарларға, әдістемелік кеңестерге қатысудан және өзін-өзі жетілдіру, тәжірибелі жаттықтырушылар өткізетін жаттығуларға қатысу, талдау т.б. тұрады.

Алайда, бұл жұмыс спорттық іс-әрекет саласында да, әр нақты бәсекелестікке байланысты жетістікке жетуге бағытталған нақты практикалық ұсыныстарды анықтау үшін жаттықтырушы тұлғасының спортшыға әсер етуінің психологиялық механизмдерін зерттеуге бағытталған үлкен зерттеудің бастамасы ғана.

Әдебиеттер тізімі

1. Кретти Браينت Дж. Психология в современном спорте. – Москва: Физкультура и спорт, 1998. – 224 с.
2. Ильин Е.П. Психология спорта. – Санкт-Петербург: Питер, 2009. – 352 с.
3. Бабушкин Г.Д. Психология труда тренера по спорту: Учеб. пособие. – Омск: ОГИФК, 1985. – 85 с.
4. Мельник Е.В., Силич Е.В., Кухтова Н.В. Психология тренера: теория и практика. – Витебск: ВГУ имени П.М. Машерова, 2014. – 55 с.
5. Горбунов Г.Д. Психопедагогика спорта. – Москва: «Физкультура и спорта», 1996. – 208 с.
6. Фролова М.И. Социально-психологические компоненты модели эффективного тренера // Теория и практика физ. культуры. – 1991. – № 3. – С. 11-15.

С.К. Жантикеев¹, Д.А. Жансерикова², Г.Б. Капбасова², Р.А. Молдабаева²

¹Университет «Туран-Астана», Астана, Казахстан

²Карагандинский университет имени Академика Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан

Психологические особенности личности тренера

Аннотация. В статье уточняются вопросы изучения психологических аспектов взаимосвязанных действий тренера и спортсмена, т. е. личностных особенностей, поведения и педагогической деятельности тренера, влияния состояния спортсмена на спортивный результат, психологической готовности спортсмена в зависимости от течения психических процессов, состояния его личности, конкретной кон-

курении в области спортивной деятельности в целом, руководствуясь принципами систематизации, методологически обосновывается в ходе всестороннего теоретического обзора работ зарубежных и отечественных ученых в области социальной психологии.

Вместе с тем, рассматриваются влияние психологических особенностей личности тренера, правильно подобранный стиль межличностного общения и взаимодействия в системе «тренер – спортсмен», способности и профессиональные компетенции тренера, влияющие на раскрытие интереса, внимания, трудолюбия, мотивации, творчества и максимальных потенциальных возможностей учащихся в повседневном спорте.

Однако ответы на вопросы о том, как сформировать в команде позитивное личностное отношение в процессе спортивной тренировки, как выйти из конфликтной ситуации, как достичь социально-психологического климата, способствующего достижению высоких результатов, влияющих на успешное формирование мотивации спортсменов, определены на основе количественного и качественного анализа данных, полученных в ходе организации эмпирического исследования и направлены на достижение успеха в сфере спортивной деятельности даются конкретные практические рекомендации.

Ключевые слова: личность тренера, спортсмен, психолог, тренерская деятельность, педагогическая деятельность, психологическая структура, профессиональная компетентность.

S.K. Zhantikeev¹, D.A. Zhanserikova², G.B. Kapbasova², R.A. Moldabayeva²

¹«Turan-Astana» University, Astana, Kazakhstan

² Academician E.A. Buketov Karaganda university, Karaganda, Kazakhstan

Psychological features of the coach's personality

Abstract. The article clarifies the issues of studying the psychological aspects of the interrelated actions of a coach and an athlete, i.e. personal characteristics, behavior, and pedagogical activity of the coach, the influence of the athlete's condition on the result of the sport, the psychological readiness of the athlete depending on the course of mental processes, the state of his personality, specific competition in the field of sports activity in general, guided by the principles of systematization, is methodologically justified during a comprehensive theoretical review of the works of foreign and domestic scientists in the field of social psychology.

At the same time, the influence of the psychological characteristics of the coach's personality, the correctly chosen style of interpersonal communication and interaction in the «coach-athlete» system, the abilities and professional competencies of the coach influencing the disclosure of interest, attention, diligence, motivation, creativity, and maximum potential of students in everyday sports are considered.

However, the answers to the questions about how to form a positive personal attitude in the team during sports training, how to get out of a conflict situation, and how to achieve a socio-psychological positive climate conducive to achieving high results that affect the successful formation of motivation of athletes, are determined on the basis of quantitative and qualitative analysis of data obtained during the organization of empirical research and are aimed at achieving success in the field of sports activities, specific practical recommendations are given aimed at achieving.

Keywords: personality of the coach, athlete, psychologist, coaching, pedagogical activity, psychological structure, professional competence.

References

1. Kretti Brajent Dzh. Psihologiya v sovremennom sporte [Psychology in modern sport] (Moskva: Fizkul'tura i sport, 1998, 224 s.) [Moscow: Physical culture and sport, 1998, 224 p.]. [in Russian]
2. Il'in E.P. Psihologiya sporta [Sports psychology] (Sankt-Peterburg: Piter, 2009, 352 s.) [St. Petersburg: Peter, 2009, 352 p.]. [in Russian]
3. Babushkin G.D. Psihologiya truda trenera po sportu: Ucheb. Posobie [Psychology of work of a sports coach: Proc. allowance] (Omsk: OGIFK, 1985, 85 s.). [in Russian]

4. Mel'nik E.V., Silich E.V., Kuhtova N.V. Psihologiya trenera: teoriya i praktika [Psychology of a trainer: theory and practice] (Vitebsk: VGU imeni P.M. Masherova, 2014, 55 s.) [Vitebsk: VSU named after P.M. Masherova, 2014, 55 p.]. [in Russian]
5. Gorbunov G.D. Psihopedagogika sporta [Psychopedagogy of sports] (Moskva: «Fizkul'tura i sporta», 1996, 208 s.) [Moscow: «Physical culture and sports», 1996, 208 p.]. [in Russian]
6. Frolova M.I. Social'no-psihologicheskie komponenty modeli effektivnogo trenera, Teoriya i praktika fiz. kul'tury [Socio-psychological components of the model of an effective coach, Teoriya i praktika nat. culture], 3, 11-15 (1991). [in Russian]

Сведения об авторах:

Жантйкеев С.К. – психология ғылымдарының кандидаты, «Тұран-Астана» университетінің педагогика және психология кафедрасының профессоры, Дүкенұлы көш., 28, Астана, Қазақстан.

Жансерикова Д.А. – **Байланыс үшін автор**, психология ғылымдарының кандидаты, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің психология кафедрасының профессор ассистенті, Университет көш., 28, Қарағанды, Қазақстан.

Канбасова Г.Б. – психология ғылымдарының кандидаты, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің психология кафедрасының профессор ассистенті, Университет көш., 28, Қарағанды, Қазақстан.

Молдабаева Р.А. – психология мамандығы бойынша әлеуметтік ғылымдар магистрі, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің психология кафедрасының аға оқытушысы, Университет көш., 28, Қарағанды, Қазақстан.

Zhantikeev S.K. – Candidate of Psychology, Professor of the department pedagogy and psychology, «Turan-Astana» University, 28 Dukenuly str., Astana, Kazakhstan.

Zhanserikova D.A. – **Corresponding author**, Candidate of Psychology, Assistant professor of the department of psychology, E.A. Buketov Karaganda University, 28 Universitetskaya str., Karaganda, Kazakhstan.

Kapbasova G.B. – Candidate of Psychology, Assistant professor of the department of psychology, E.A. Buketov Karaganda University, 28 Universitetskaya str., Karaganda, Kazakhstan.

Moldabayeva R.A. – Master of Social Sciences in Psychology, senior lecturer at the department of psychology, E.A. Buketov Karaganda University, 28 Universitetskaya str., Karaganda, Kazakhstan.

Perceptions of African adolescents to seeking professional psychological help

Abstract. *In recent times, the prevalence of distress thoughts and behaviours among young people in Africa has generated concerns. However, not many researchers have focused on the attitudes of Africans towards seeking professional psychological help. In this study, we sought to examine the perception of African adolescents to seek professional psychological help when faced with life threatening circumstances. A descriptive research design of survey type was employed to analyse data collected from 786 participants from South Africa and Nigeria who completed an online measure of Attitudes Toward Seeking Professional Psychological Help (ATSPPH). 385 (48.9%) of the participants were male and 401 (51.0%) were female aged between 14 and 21. The results established that a slightly high negative perception to seek professional psychological help was found among African adolescents. Spiritual agents were the most preferred source of help, followed by family members, close and friends/peers. However, South African participants preferred to seek help from their close friends or peers, followed by no-one, family members, professional psychologists, while spiritual agents were the least sources of help. Further, the finding revealed that inadequate knowledge about professional psychological services, self-concealment, self-stigma, lack of accessibility to professional service providers, waiting time, cost of service and lack of trust were barriers to seeking professional psychological help. The study concludes that to promote professional psychological help seeking behaviour among African adolescents, awareness of psychological services as well as access to professional psychological services are required. Also, culture specific interventions that are digitalized would encourage African adolescents with psychological difficulties to seek professional psychological help.*

Keywords: African adolescent, age, gender, perception, psychological help seeking.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-141-4-431-444>

Introduction

One of the most turbulent stages of life is adolescence. This is because of some major developmental changes (physical, social-emotional, and cognitive) that occur. Ordinarily, transition from childhood to adolescence and preparation for adulthood could be challenging, due to biological, social, emotional physical, cognitive, and environmental alteration that characterized this stage of life with body image

formation, social attitudes, and values, exploring several activities, including choice of friends and career (Erickson 1982; Hashmi, 2013; Lawrence, 2021). Also, increase risk taking, harmful habits as well as several other careless behaviour which characterized the stage pose threat on the successful transition to adulthood (Çelik, & Sahranç, 2015; Crone, Bullens, Van der Plas, Kijkuit & Zelazo, 2008). Thus, adolescence is a stressful and challenging stage with a variety of unresolved childhood conflicts exacerbated by

some psychopathology that increase risk factors (Barnes, 2015). Besides, there are some cultural related issues that may have negative implications on the general wellbeing of individuals at this stage especially in Africa.

Deep-rooted in Africa are cultures, beliefs, values, practices, and norms, which shape African's attitudes, political, social, and economic activities. Adofo (2016) identified spirituality as one of such beliefs such that an average African holds the belief that the universe operates from two realms: the physical and spiritual. The spiritual realm is believed to control the physical. Also, the spiritual stratified into various spaces the penultimate source of creation and those of departed ancestors, spirits (deities). Therefore, fortunes and misfortunes are attributed to either the spirit of departed ancestors, deities, or the Supreme Being (God the creator). Similarly, it is believed in Africa that all things are universally interconnected and have impacts on each other (Chakale & Marumo, 2018). That is, Africans believe in a cause-and-effect relationship on all circumstances as well as acts and thoughts, which inform thought process or pattern, actions, and relationships. It is evident by the Bantu concept of Ubuntu (a philosophical view in Africa) which provides insights to the understanding of role of each member in a community towards the wellbeing of others (Edwards, 2018; Lefa, 2015; Makhonza, Lawrence & Nkoane, 2019). Thus, in Africa the whole community is not separate from the individual and their immediate environments. Therefore, African adolescents are wired by this concept and their response and attribution of life events are based on this culture.

In recent times, adolescents in Africa are engaging in some risky and careless behaviours that are self-destructive which were considered as abominations within Africa context such as suicidality, drug use and abuse, or deliberately ingest a substance more than prescribed dosage, gaming, and social devices (Lawrence 2021, Quarshie, Waterman & House, 2020). South Africa Depression and Anxiety Group (SADAG) (2016) identified alcohol, sexual addiction, hopelessness, loneliness, mental stress, anxiety, depression as well as suicidal behaviour as

common psychological difficulties that require professional help. Among other associated factors necessitating psychological help in the African continent are economic hardship, poor parenting, negative influence of the social media, individualistic and collectivistic, father absenteeism, child headed households' practices and orphanage (Lawrence & Fakuade 2021; Louw & Louw, 2014). Adolescents' perception and response to psychological difficulties have been reported to have negative consequences on their emotional, social/interpersonal relationships, psychological well being, mental healthiness, and economic growth (Achdut & Refaeli, 2020). Despite this, studies showed that African adolescents with psychological difficulties such as family problems, poverty, health problems, stress, bereavement or loss of parents, unemployment, depression, alcohol, sexual addiction, hopelessness, loneliness, mental stress, and suicidality often prefer to talk to no-one basically because of perceived lack of psychological resources, (SADAG, 2016).

Even though professional psychological help seeking is one of the most important problem-solving strategies in life, yet a large proportion of troubled adolescents are reluctant to seek psychological help when troubled. Cometto (2014) lamented that adolescents with psychological challenges/difficulties hardly seek professional help. This perhaps may be partly because of stigma, lack of confidence, wrong mentality about professional psychological help providers and cultural beliefs. This is not to say that these troubled individuals do not seek help but often not from professional psychologists. Hence, adolescents with severe psychological difficulties devise coping strategies from informal resources such as family, peers/friends, spiritual agents which sometimes may not offer sufficient and professional intervention that can help to navigate nonnormative, independently and successfully normative changes that characterized this stage of development. Often, such unprofessional resources do compound the problems causing many troubled individuals to lose interest and confidence in seeking help from professional psychologists. On the other hand,

the perception of an individual to seek help from professionals' resources may determine their economic, political, social productivity and their quality of life. Unfortunately, not known studies have attempted to understand help seeking behavior from an African perspective. Hence, the concern of this study is to assess the perception of African adolescents seeking professional psychological help.

Related literature

Professional psychological help seeking as an important coping behaviour is conceptualized as a process that involves efforts made by individual or adolescents in this case to seek assistance from other professionally trained or skilled people to cope with problems or life-threatening circumstances (Cauce & Srebnik; 2003; Cometto, 2014). In other words, it consists of action taken by a person who may be experiencing distressing situation to find some form of, advice, direction, relieve or solution (Rickwood, Deane, Wilson & Ciarrochi, 2005). Conversely, health seeking is a term used interchangeably with health-seeking and it is described as part of mental illness and wellbeing (Motau, 2015). Professional psychological help seeking was defined by Cornally and McCarthay (2011) as deliberate steps taken by a person to solicit assistance from trained psychologist in response to emotional, psychological, social, educational, physical, family, career, interpersonal relationships financial problem(s) or any crises of life that such a person is encountering.

Various past studies have revealed different opinions on professional psychological help seeking behaviours. For instance, Arnault (2009) avers that culture affects people's perception, this assertion was justified by the fact that behavioural options to promote health or relieve suffering is perception related. That is, people from different cultural groups seek help for their suffering and crises of life based on how that culture perceived crises or suffering. Sandlana and Mtetwa (2008) emphasized that cultural practices are responsible for many African displaying an ambivalent attitude towards

help seeking, especially from the traditionalist. In a quantitative study conducted by Sukati (2011) on the relationship between religiosity in terms of beliefs, affiliation and orientation and help-seeking behaviour among 100 Africans in Pietermaritzburg, South African. It was found that people with the same age group displayed positive disposition towards psychological help seeking. In another study, it was revealed that traditional African forms of help seeking were reported to be beneficial especially in relation to culture bound syndrome (Bomoyi (2011). The study suggested that traditional healing should be instilled into the counselling process to cater for people with African backgrounds.

The research of Gulliver, Griffiths, and Christensen (2012) established that young adults perceived that seeking psychology is a sign of weakness and other friends would have negatively viewed them. Another study found that a major hurdle to psychological seeking help for adolescents with mental illness, depression and substance abuse is stigmatization (Parcesepe & Cabassa 2013). The study conducted by Lally, Conghaile, Quigley, Bainbridge, and McDonald (2013) showed that psychological help seeking was influenced by perceived public stigma. Within sub-Saharan Africa, a study by Pheko, Chilisa, Balogun and Kgathi (2013) in Botswana revealed that youths had moderate intentions of seeking professional psychological help, while stigma was perceived as a barrier to seeking psychological help. A study conducted by Afolabi, Daropale, Irinoye and Adegoke (2013) among university students in Nigeria revealed that seeking counselling of family and close friends is preferable. Cost of care, excessive waiting time, insufficient health information and unfriendly attitude of health care providers were identified as barriers to seeking professional help. A similar study in Ethiopia found that youths had positive attitudes towards help-seeking (Alemu, 2014). Equally, Alex (2015) found that participants had a poor understanding of their psychological problems, thereby feeling embarrassed by seeking psychological help. Intention of seeking psychological help was found to be moderate when predicted by perceived Social Support (Andoh-Arthur, Oppong Asante, & Osafo, 2015).

In the same vein, similarly, Dierks (2016) found that adolescents had negative attitudes towards seeking psychological help, because of higher personal stigma. Further, the study revealed that adolescents with less education, especially male reported higher levels of public stigma, therefore, have negative attitudes towards psychological help-seeking. The study of Ampadu (2016) among Ghanaians indicated that participants preferred to seek help from intimate mental health professionals, partners, and phone helplines for mental health problems. Furthermore, the finding of the study is strongly associated with age, attitude towards help-seeking, marital status, religious commitment, and help-seeking intention. In a qualitative study by Seerane (2016), the outcome of the focus group discussion affirmed that attributed attitudes, age, and gender affected attitudes towards help-seeking behaviours. A collaborative awareness campaign by psychologists and professional care providers towards reducing stigmatization of help-seeking behaviours was suggested. Among the reviewed studies, no study provides insights to the role of African culture in seeking professional psychological help. Given this evidence, we can speculate that some African adolescents may not be seeking professional psychological help given their cultural orientation. A gap this study is out to fill.

Theoretical framework

Theory of Reasoned Action (TRA) propounded by Ajzen and Fishbein (1980) was used to provide a theoretical lens to understand human behaviour in relation to help-seeking and psychological wellness. Theory of Reasoned Action has successfully been used in the past to determine peoples' beliefs, values or customs, culture, intention, or willingness to seek help. Basically, there are two assumptions that underpinned the theory. The first is that human behaviour is under volitional control and that people are rational beings. That is, the choice of behaving in a particular way is personal, and that people are always rational in the process of taking decisions or executing their action plans.

Thus, behaviour is understood through attitude to a particular event or issues. Secondly, TRA posits that an individual's behavioural intent is either positive or negative which determines values and beliefs about the consequences arising from the action. Several theories are closely related to help seeking behaviour, including the social construction theory Bern (1993), health behaviour model (Glanz, Rimmer & Lewis, 1997), functionalist theory (Katz (as cited in Frenzo, 2008), psychosocial theory (Erikson 1963).

However, given the focus of this study, the TRA was adopted by the authors because it sheds light on factors that determine an individual's behaviours such as: attitude (A), subjective norm (SN) and behavioural intention (BI). This theory holds that people's intention to carry out a particular action depends on their attitudes towards that behaviour and the subjective norms ($A + SN = BI$). In this present study, if an adolescent with difficulties intends to seek professional psychological help such adolescents will take some actions including problem recognition, decide to seek help, and seek professional help. On the other hand, if a negative outcome is anticipated, such an individual will assume that everybody has one problem or the other and will decide not to seek psychological help (Ajzen, 2011). Thus, the aim of this study is to access perceptions of African adolescents to seeking professional psychological help.

Specifically, the study also:

- explored the perceived sources of psychological help when psychologically disturbed.
- determined barriers to seeking professional psychological help by Africa Adolescents.
- assess the perception of Africa adolescents to seeking professional psychological help.

It was considered that the findings of this study would enable Africa adolescents to have change of perception toward seeking professional psychological help, and access professional psychological service that are available to them, as well as assist professional help service providers or counselling psychologists to understand areas of concern of Africa adolescent

with psychological difficulties that prevent them from seeking professional psychological help.

Research questions

In other achieve the above stated objective, the following research questions will be asked and answered:

1. What were the sources of psychological help for African Adolescents when psychologically troubled?
2. What were the barriers to seeking professional psychological help as perceived by the participants?
3. What was the perception of African adolescents seeking professional psychological help?

Methods

The quantitative design of survey type was employed to achieve the objectives of the study. Participants were 786 school going Adolescents from Nigeria and South Africa, 385 males (48.9%) and 401 females (51.0%) with a mean age of 18 years ($SD=1.56$). Participants ages between 13 and 15 comprised 30.5 %, between 16 and 18 was 65.7 %, those between 19 and 21 accounted for 2.5 %, and those above 21 was just 1.2 % of the sample. The majority (98 %) of the participants were single. The sample consisted of 239 were secondary school students, 187 first year students in higher institutions, 95 second year students, 156 third year students and 109 fourth year. Most of the participant 87 % rated their socio-economic status to be moderate, and the remaining 13 % considered their socio-economic status to be low. Over percent (54.4 %) of the participants were Christians, those who were Muslims accounted for 43.4 %, while just 2.2 % belonged to other religious affiliations.

Ethical procedure

The international ethical protocols for research were observed. Ethical clearance was granted by the research committee of a university in South Africa with ethical number (UZREC 171110-030 Dept./15). In line with the international

research ethics standard, the confidentiality of the information provided by the participants was guaranteed as it will only be used for research purposes only. Also, participation was voluntary, and no penalty for non-participants, and an electronic consent form was completed by those who indicated interest in that study.

Instrument

The perception of the study participants on seeking professional psychological help was assessed using the modified version of Attitudes Toward Seeking Professional Psychological Help Scale (ATSPPH) by Fischer and Farina (1995). The measure was originally developed by Fischer and Turner (1970). The revised version consists of 10-Items with response format rated on a 4-point Likert ranging from Strongly Agree = 4, Agree = 3, Disagree = 2, and strongly disagree = 1). Items 3, 7, 8, 9, and 10 on the measure are reverse with score above 27 indicates more positive attitudes, scores between 14 and 26 implies moderate attitudes, while score below 13 reflect negative attitude toward seeking professional help. Internal consistency of the measure reported $\alpha=0.82$ which is found to be acceptable (Vogel et al. 2005). Currently, the coefficient alpha value of the measure accounted for 0.60. Example of the items are; I might want to have psychological counselling in the future and Given the amount of time and money involved in psychotherapy, I am not sure that it would benefit someone like me.

Data collection and analysis

Data were collected lasted for a month period using an online survey Google questionnaire comprising three sections. Section A deals with demographic characteristics, such as age, gender, religion affiliation, and socio-economic status. Section B involves sources of psychological help when psychologically disturbed. Section C includes what constitutes barriers to seeking professional psychological help as perceived by the participants Data collected was analysed using quantitative methods of analyses. In this case, percentages of frequency as used.

Results

The findings of this study are presented in two sections. The first section revealed the demographic characteristics of the participants as shows in table 1 as explained in the method section under sub-heading participants. Section two presents the three research questions in the study. The first research question which sought to know the sources of help of African Adolescents when troubled. The result in table 2 indicates that more South Africans 437(55.5%) participated in the study than Nigerians 349(44.4%). Of the Nigerian adolescents who seek help, their preferred source of help was identified as spiritual agents 289(82.7%), followed by family members 233(66.7%), followed by none 159(45.7%), close and friends/peers 152(43.6%). None of the Nigerian adolescents seek help from professional

psychologist 0(0%). The results in table 2 further shows 364(83.3%) South African adolescents preferred to seek help of their close friends or peers, followed 280(64.4%) who preferred not to seek help from nobody (none), 265 (60.7%) family members, professional psychologists 192 (44%), while spiritual agents 185 (42.0%) was the least source of help for South African adolescents who participated in the study.

The second research question intended to gain insight into some of the barriers to seeking professional psychological help as perceived by the participants. The result of the analysis as presented in table 3 reveals that inadequate knowledge about professional psychological services 746(95.9) was the greatest barrier to seek professional psychological help, followed by self-concealment 714 (90.8), self-stigma 623(79.2), lack of accessibility to professional service providers

Table 1. Demographic of participating African Adolescents (n = 786)

Categorical variables		Frequency	Percentage %
Gender	Male	385	48.9
	Female	401	51.1
	Total	786	100
Age in years	13-15	240	30.5
	16-18	516	65.7
	19-21	20	2.5
	Above 21	10	1.3
	Total	786	100
Educational status	Secondary school	239	30.4
	First year in higher institution	187	23.7
	Second year in higher institution	95	12.1
	Third year in higher institution	156	19.9
	Fourt year in higher institution	109	13.9
	Total	786	100
Perceived Social Economic status	High	31	3.9
	Moderate	659	83.8
	Low	96	12.3
	Total	786	100
Religion Affiliations	Christianity	428	54.4
	Islam	341	43.4
	Others	17	2.2
	Total	786	100

Table 2. African Adolescents' source of help

Source	Nationality	
	Nigerian (n =349)	South African (n =437)
Family members	233(66.7 %)	265 (60.7%)
Close friends/peers	152(43.6%)	364(83.3%)
Spiritual agents	289(82.7%)	185 (42.0%)
None	159(45.7%)	280 (64%)
Professional psychologists	0(0%)	192 (44.0)

537(68.3), waiting time 403(51.3), cost of service 321(40.8), while lack of trust 211(26.8) was indicated as least barriers to seek professional psychological help by African Adolescents.

The third research question sought to assess the perception of participants towards seeking professional psychological help. The findings, as shown in table 3 established that the participants had a slightly high negative perception to seek professional psychological help, with five items rated above the average mean estimate of 1.8 and five items scoring a mean below the average mean. Specifically, item ten: 'Personal and emotional troubles, are common to everybody and tend to work out by themselves' yielded the highest score (mean = 2.31), followed by item nine: 'People should solve their own problems, therefore, getting psychological counselling would be their last resort (mean = 2.24)'. This was followed by item eight: 'Given the amount of time and money involved in psychotherapy, I am not sure that it would benefit someone like me.' (mean = 2.14). Next was item one, 'I admire people who are willing to cope with their problems and fears

without seeking professional help' with a mean = 2.09, and then item seven: 'Talking about problems with a psychologist seems to me as a poor way to get rid of psychological difficulties/ problems' (mean =2.03). However, item five: 'I would want to get psychological help if I were worried or upset for a long period of time' had the lowest mean value (mean =1.41), followed by item two: 'If I thought I was having a mental breakdown, my first thought would be to get professional attention' with a mean =1.45. Next was item six: 'If I were experiencing a serious emotional crisis, I would be sure that psychotherapy would be useful', with a mean value of 1.52, followed by item four: 'I might want to have psychological counselling in the future' (mean =1.68) and item three: 'A person with an emotional problem is not likely to solve it alone; he or she is more likely to solve it with professional help' (mean = 1.76). In summary, items 10, 9, 8, 7 and 1 had the highest mean score which indicates negative perception towards seeking professional psychological help. Although equal number of items were also below the weighted mean. Despite the equal number

Table 3. Barriers to help seeking as identified by African Adolescent's participants

Barriers	N =786	Mean
Inadequate knowledge about professional psychological services	746(95.9)	1.95
Self-concealment	714 (90.8)	1.85
Self-stigma	623(79.2)	1.711
Lack of accessibility to professional service providers	537(68.3)	1.71
Waiting time	403(51.3)	1.69
Cost of service	321(40.8)	1.64
Lack of trust	211(26.8)	1.57

Table 3

Simple percentages showing the responses of the participants to attitude towards psychological help wellbeing items

S/N	Items	SD%	D%	A%	SA%	M	SD
1.	I admire people who are willing to cope with their problems and fears without seeking professional help.	404(51.4)	15(1.9)	257(32.7)	110(14.0)	2.09	1.18
2.	If I thought I was having a mental breakdown, my first thought would be to get professional attention	621(79.4)	29(3.7)	67(8.4)	67(8.4)	1.45	0.96
3.	A person with an emotional problem is not likely to solve it alone; he or she is more likely to solve it with professional help.	507(64.5)	15(1.9)	206(26.2)	59(7.5)	1.76	1.07
4.	I might want to have psychological counselling in the future.	558(71.0)	15(1.9)	118(15.0)	95(12.1)	1.68	1.12
5.	I would want to get psychological help if I were worried or upset for a long period of time.	639(81.3)	29(3.7)	59(7.5)	59(7.5)	1.41	0.92
6.	If I were experiencing a serious emotional crisis, I would be sure that psychotherapy would be useful	602(76.6)	0(0)	140(17.8)	44(5.6)	1.52	0.97
7.	Talking about problems with a psychologist seems to me as a poor way to get rid of psychological difficulties/problems	404(51.4)	44(5.6)	242(30.8)	95(12.1)	2.03	1.14
8.	Given the amount of time and money involved in psychotherapy, I am not sure that it would benefit someone like me.	331(42.1)	73(9.3)	316(40.2)	66(8.4)	2.14	1.07
9.	People should solve their own problems, therefore, getting psychological counselling would be their last resort	272(34.6)	132(16.8)	301(38.3)	81(10.3)	2.24	1.04
10.	Personal and emotional troubles, are common to everybody and will tend to work out by themselves	227(29.0)	162(20.6)	316(40.2)	81(10.3)	2.31	1.00

Average weighted mean value = 1.86

Key: SD, strongly disagree; D, disagree; A, agree; SA, strongly agree; M, mean; SD: standard deviation.

of items, the overall results establish that the participants have negative perception towards seeking professional psychological help when faced with difficulties of life.

Discussion

This study accessed the perception of African adolescents towards seeking professional psychological help. It also explored the sources of help of the participants when faced with life challenges as well as likely barriers to seeking professional psychological help. Findings revealed a contrasting source of help. For Nigerian participants, spiritual agents were the most preferred source of help, followed by family members, close and friends/peers. However, South African participants preferred to seek help from their close friends or peers, which is closely followed by no-one, family members, professional psychologists, while spiritual agents were the least sources of help for South African adolescents when experiencing problems. This implies that African adolescents do seek help when the need arises but not from professional psychological sources. The only plausible explanation for these outcomes may perhaps be because of African beliefs, and practices that is deep-rooted spirituality as well as being humane. As mentioned earlier that Africans like to attribute both pleasant and unpleasant circumstances to God (Chakale & Marumo, 2018). That is, every event as a cause-and-effect relationship which to a large extent shape Africans' perception and inform their behaviours. Likewise, the Ubuntu philosophy also uphold the communal roles which provides for close tie with friends and family members towards the wellbeing of others (Edwards, 2018).

This finding corroborates previous studies on a similar topic AlDarmaki (2011); Lefa (2015); Makhonza, Lawrence and Nkoane (2019); Motau, (2015); Sukati (2011). Logically, this trend can be associated with African nature which affirms one's humanity by recognizing the humanity of others and establish some humane relations with others (Makhonza, Lawrence & Nkoane, 2019; Ramose, 2015), thus make it easier to

seek help from a friend and family member (Motau, 2015). Interestingly, Christianity is the largest dominant religion in South Africa, while Nigeria population is mostly Muslims, hence pastors and Imams provide psychological and emotional supports to members who are facing psycho-social problems (De Kok, 2005; Motau, 2015). In addition, literature on African shows that faith and traditional healing-based system plays crucial roles in help seeking behaviour of Africans (Andoh-Arthur, Oppong Asante, & Osafo, 2015; Asamoah, Osafo, & Agyapong, 2014; Osafo, J., Agyapong & Asamoah, 2015). According to the theory of Reasoned Action (TRA) by Fishbein and Ajzen (1975) reviewed in this study, with emphasis on people's intention, their attitudes, and the subjective norms ($A + SN = BI$). Thus, the participants preferences are significantly influenced by subjective norms of their actions (Fishbein & Ajzen, 1975). Hence, African adolescents with distress will prefer to consult their spiritual agents, close friends, and family members when facing psycho-social difficulties.

The finding further revealed that inadequate knowledge about professional psychological services, self-concealment, self-stigma, lack of accessibility to professional service providers, waiting time, cost of service and lack of trust in the professional psychologist were the most endorsed barriers to seek professional psychological help. People are likely to be reluctant to seek professional psychological help simple because they are inadequately informed on various therapeutic services that are beneficial to helping overcome their challenges. Similarly, the adolescence stage is marked by a sense of autonomy which explains the ability of individual adolescents to regulate their own behaviours and actions (Smetana, 2017). At this stage of development, styles of thinking also grow and change and may discourage help seeking efforts (Schonert-Reichl, & Muller, 1996). In line with other studies which found that self-concealment limits young people's likelihood of seeking professional help, because self-disclosure may be perceived as a threat to their autonomy. This finding agrees with several previous

research such as Del Mauro and Williams (2013); Dierks (2016); Wilson and Deane (2012) who found higher personal stigma as the main barrier towards seeking psychological help. Parcesepe and Cabassa (2013) revealed that adolescents with mental illness, depression and substance abuse when stigmatized may not seek help. Other studies that support this claim are Afolabi, Daropale, Irinoye and Adegoke (2013) cost of service and lack of trust, Lally, et al., (2013); Pheko, et al, (2013) public stigma as perceived barriers to seeking psychological help.

Overall, the results also show that the participants had a slightly high negative perception to seek professional psychological help. This is evident in the rating of the items on ATSPPH with personal and emotional troubles, tend to work out by themselves' yielded the highest mean value followed by the belief that people should solve their own problems, therefore, getting psychological counselling would be their last resort. The participants also believe that psychotherapy service is costly, people who are willing to cope with their problems and fears without seeking professional help are admirable and self-disclosure was regarded as a poor way to get rid of psychological difficulties/problems. The reason for this negative perception to seek professional psychological help may not be unconnected to the barriers listed earlier. Consistent with extant studies, this study showed African adolescents have negative and poor perception towards seeking professional psychological help. The meanings of African adolescents' most psychological, social, personal, and emotional problems typically inform their attitudes towards seeking professional help. This perception is enmeshed within African culture.

This finding concurred with Achdut and Refaeli (2020) who reported that adolescents have negative perception and response to psychological difficulties which has resulted in negative consequences on their emotional, social/interpersonal relationships, psychological well being, mental healthiness, and economic growth. Likewise, Gulliver, Griffiths, and Christensen (2012) established that young adults perceived that seeking psychology is a sign of weakness

and other friends would have negatively viewed them. Equally, this finding laid credence to the research of Cometto (2014) who bemoaned that adolescents with psychological distress hardly seek professional help. On the contrary, this finding opposes the studies of Andoh–Arthur, Oppong Asante and Osafo (2015); Ampadu (2016) who indicated that Ghanaian adolescents had moderate intention to seek psychological help, although they claimed that the moderate intention varied according to the participants' year of study. This notwithstanding, the African nature in adolescence is an undeniable factor that may shape the participants' perception to seek professional psychological help. Also, a typical adolescent most times prefers to keep their problems more to themselves, ignore/cope with their problems or try to solve them on their own instead of expressing them (Demir, Murat & Bindak, 2020).

Implications for psychological interventions

The study has practical implication for psychological intervention as follows. Firstly, the preferred sources of help by African adolescents emphasized the urgent need for public awareness of services and benefits of professional psychological help providers in Africa. It is germane that African adolescents change their perception toward seeking professional psychological help and explore available professional psychological service that are accessible to them. Noticeably, the very nature of the psychological help system been practiced today in Africa is incongruous with traditional and faith norms. Thus, professional help service providers or counselling psychologists should integrate credible faith-based counselling approaches into counselling services by selecting therapeutic regimens that are consistent with the Africa beliefs, values, and cultural practices. Professional Counselling centres are not common in Africa, efforts should be made to ensure that professional counselling services are readily available and accessible to all. Barriers that were identified in this study can be incorporated into interventions. Importantly, collaboration with

professional psychological help providers and faith/traditional-based systems can provide rich insights and make the psychological help service more attractive. Although Adolescents may be seeking help from spiritual agents, training of personnel in this area in basic therapeutic roles could help ameliorate negative consequences that such service may have on the society.

Limitations and Suggestions for Future Research

This present study was not without some biases. First, the sample size was relatively small compared to millions of adolescents in Africa and potentially not large enough to generalise the findings. A larger sample size would improve the ability of the results to be generalised. This study was concerned with the perception of African adolescents, whereas there are several contributory factors that may be responsible for their negative perception as found in this study. However, future studies may consider other factors such as self-esteem, family socio-economic status, age, gender, emotional intelligence, type of family, social support among other. This study adopted the survey design, a mixed-method and intervention approach that would focus on building of African adolescent on help seeking skills are suggested. These shortcomings notwithstanding, the findings of the study have added to current literature about the perception African adolescents to seek professional psychological help and highlighted likely barriers in African context.

Future research is needed to explore adolescent' intentions to seek help from other

sources, as this study only concentrated on seeking from professional psychological help providers. This study can also be replicated in another continents.

Conclusion

The main purpose of the study was to access perceptions of African adolescents seeking professional psychological help, explore the perceived sources of psychological help when psychologically disturbed, and determine barriers to seeking professional psychological help by Africa Adolescents. Theory of Reasoned Action (TRA) propounded by Ajzen and Fishbein (1980) was used to provide a theoretical lens in the study. We found that spiritual agents were the most preferred source of help, followed by family members, close and friends/peers. However, South African participants preferred to seek help from their close friends or peers, which is closely followed by no-one, family members, professional psychologists, while spiritual agents were the least sources of help for South African adolescents when experiencing problems. Further, the finding revealed that inadequate knowledge about professional psychological services, self-concealment, self-stigma, lack of accessibility to professional service providers, waiting time, cost of service and lack of trust in the professional psychologist were the most endorsed barriers to seek professional psychological help. A slightly high negative perception to seek professional psychological help was found among African adolescents. Consequently, these findings should be considered appropriate interventions in the African context.

References

1. Adofo D.K.Y. Ancestral voices: spirit is eternal. [Web source]. – 2022. – URL: www.ancestralvoices.co.uk (accessed 25.10.2022).
2. Afolabi O.M., Daropale V.O., Irinoye A.I., Adegoke A.A. Health-seeking behaviour and student perception of health care services in a university community in Nigeria. *Health*. – 2016. – No.5(5). – P. 817–824.
3. Ajzen I. The theory of planned behaviour: Reactions and reflections // *Psychology & Health*. – 2011. – No.26(9). – P. 1113–1127.
4. American Foundation for Suicide Prevention. Facts and figures. [Web source]. – 2022. – URL: from <https://www.afsp.org/understanding-suicide/facts-and-figures> (accessed 25.10.2022).

5. Ampadu G. Mental health help-seeking behavior of Ghanaian American immigrants. University of Rhode Island. – 2016. – P. 11.
6. Andoh-Arthur J., Oppong Asante K., Osafaf J. Determinants of psychological help-seeking intentions of university students in Ghana. *International Journal for the Advancement of Counselling*. – 2015. – No.37(4). – P. 330-345.
7. Andoh-Arthur J., Oppong Asante K., & Osafo J. Determinants of psychological help-seeking intentions of university students in Ghana. *International Journal for the Advancement of Counselling*. – 2015. – No.37(4). – P. 330-345.
8. Asamoah M. K., Osafo J., Agyapong I. The role of Pentecostal clergy in mental health-care delivery in Ghana. *Mental Health, Religion and Culture*. – 2014. – No.17(6). – P. 601–614.
9. Barnes M. Substance abuse and psychological strengths as predictors of coping amongst adolescents. A dissertation (in article format) in the Department of Psychology University of the Free State. South Africa. – 2015.
10. Cauce A. M., Srebniak D. Before Treatment: Adolescent Mental Health Help-Seeking // *Prevention Researcher*. – 2003. – No.10(4). – P. 6-9.
11. Çelik E., Sahraç Ü. SOCIAL AND EMOTIONAL LONELINESS AND SELF-CONCEALMENT AS PREDICTORS OF ADOLESCENTS' SENSATION SEEKING // *Education Sciences & Psychology*. – 2015. – No. 36(4).
12. Chakale M.V., Marumo P.O. Understanding African philosophy and African spirituality: challenges and prospects // *Gender and Behaviour*. – 2018.
13. Cometto J.L. Factors predicting adolescents' and parents' help seeking behaviour. – 2014.
14. Cornally N., McCarthy G. Help-seeking behaviour: A concept analysis // *International journal of nursing practice*. – 2011. – No.17(3). – P. 280-288.
15. Crone E. A., Bullens L., Van der Plas E. A.A., Kijkuik E.J., Zelazo P.D. Developmental changes and individual differences in risk and perspective taking in adolescence // *Development and psychopathology*. – 2008. – No.20(4). – P. 1213-1229.
16. Demir R., Murat M., Bindak R. Self-Concealment and Emotional Intelligence as Predictors of Seeking Psychological Help among Undergraduate Students // *Asian Journal of Education and Training*. – 2020. – No.6(3). – P. 448-455.
17. Dierks A.M. Impact of Stigma on Attitudes towards Seeking Professional Psychological Help for Depression. All Theses, Dissertations, and Other Capstone Projects. – 2016. – P. 630.
18. Edwards S. Development of Ubuntu HeartMath Workshop for social coherence and spirit at work. *Inkanyiso: Journal of Humanities and Social Sciences*. – 2018. – No. 10(1). – P. 1-11.
19. Gulliver A., Griffiths K., Christensen H. Barriers and facilitators to mental health helpseeking for young elite athletes: A qualitative study. *BMC Psychiatry*. – 2012. – No.12. – P. 157.
20. Lally J., Ó Conghaile A., Quigley S., Bainbridge E., McDonald C. Stigma of mental illness and help-seeking intention in university students // *The Psychiatrist*. – 2013. – No.37(8). – P. 253-260.
21. Lally J., Ó Conghaile A., Quigley S., Bainbridge E., McDonald, C. (2013). Stigma of mental illness and help-seeking intention in university students. // *The Psychiatrist*. – 2013. – No.37(8). – P. 253-260.
22. Lawrence K.C. Structural equation modelling of risk indicators for suicidal thoughts and behaviours among Nigerian Yorùbá youth // *Journal of Psychology in Africa*. – 2021. – No.31(4). – P. 400-405.
23. Lawrence K.C., Fakuade O.V. Parental Involvement, Learning Participation and Online Learning Commitment of Adolescent Learners during the COVID-19 Lockdown // *Research in Learning Technology*. – 2021. – P. 29.
24. Lawrence K.C., Falaye A.O. Trauma-focused counselling and social effectiveness skills training interventions on impaired psychological functioning of internally displaced adolescents in Nigeria // *Journal of Community & Applied Social Psychology*. – 2020. – No.30(6). – P. 616-627.
25. Lefa B.J. The African philosophy of ubuntu in South African education // *Studies in Philosophy and Education*. – 2015. – No.1(1). – P. 15.
26. Louw D. A., Louw A. Child and adolescent development. (2 nd.ed). Bloemfontein, South Africa // Psychology Publications. – 2014.
27. Makhonza L.O., Lawrence K.C., Nkoane M.M. Polygonal ubuntu/botho as a superlative value to embrace orphans and vulnerable children in schools // *Gender and Behaviour*. – 2019. – No.17(3). – P. 13522-13530.

28. Makhonza L.O., Lawrence K.C., Nkoane M.M. Polygonal ubuntu/botho as a superlative value to embrace orphans and vulnerable children in schools // *Gender and Behaviour*. – 2019. – No.17(3). – P. 13522-13530.
29. Mojtabai R., Olfson M., Mechanic D. Perceived need and help-seeking in adults with mood, anxiety, or substance use disorders // *Archives of General Psychiatry*. – 2002. – No.59(1). – P. 77-84.
30. Motau B.A. Help-seeking attitudes: a study of University of KwaZulu-Natal students (Doctoral dissertation). – 2015.
31. Nagai S. Predictors of help-seeking behavior: Distinction between help-seeking intentions and help-seeking behavior. *Japanese Psychological Research*. – 2015. – No.57. – P. 313- 322.
32. Oliver M.I., Pearson N., Coe N., Gunnell D. Help-seeking behaviour in men and women with common mental health problems: cross-sectional study. *The British Journal of Psychiatry*. – 2005. – No.186(4). – P. 297-301.
33. Osafo J., Agyapong I., Asamoah K. Exploring the nature of treatment regimen for mentally ill persons by neo-prophetic ministers in Ghana. *International // Journal of Culture and Mental Health*. – 2015. – No.8(3). – P. 325–339.
34. Pan Y., Stewart R., Chang C. Socioeconomic disadvantage, mental disorders and risk of 12-month suicide ideation and attempt in the National Comorbidity Survey replication (NCS-R) in US. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*. – 2013. – No. 48(1). – P. 71-79.
35. Parcesepe A., Cabassa L. Public stigma of mental illness in the United States: A systematic literature review // *Administration and Policy in Mental Health and Mental Health Services Research*. – 2013. – No.40(5). – P. 384-399.
36. Pheko M.M., Chilisa R., Balogun S.K., Kgathi C. Predicting intentions to seek psychological help among Botswana university students: The role of stigma and help-seeking attitudes. *Sage Open*. – 2013. – No.3(3).
37. Quarshie E.N., Waterman M.G., House A.O. Adolescent self-harm in Ghana: a qualitative interview-based study of first-hand accounts. *BMC psychiatry*. – 2020. – No.20(1). – P. 1-14.
38. Rickwood, D., Deane, F. P., Wilson, C. J., & Ciarrochi, J. (2005). Young people's help-seeking for mental health problems. *Australian e-journal for the Advancement of Mental health*. – 2005. – No. 4(3). – P. 218-251.
39. Roness A., Mykletun A., Dahl A. Help-seeking behaviour in patients with anxiety disorder and depression // *Acta Psychiatrica Scandinavica*. – 2022. – No. 111(1). – P. 51-58.
40. Seerane W.M. Attitudes towards help-seeking behaviour of students in a South African University (Doctoral dissertation, North-West University (South Africa)). – 2016.
41. Smetana, J. G. The development of autonomy during adolescence: A social-cognitive domain theory view // *In Autonomy in adolescent development*. Psychology Press. – 2017. – P. 53-73.
42. South Africa Depression and Anxiety Group (SADAG). Profile of South Africa Depression and Anxiety Group Report. – 2016.

Кехинде Клемент Лоуренс

Уолтер Сисулу университеті, Баттеруорт кампусы, Оңтүстік Африка

Африкалық жасөспірімдердің кәсіби психологиялық көмекке жүгінуін қабылдау

Аңдатпа. Жақында Африкадағы жастар арасында стресстік ойлар мен мінез-құлықтардың таралуы алаңдаушылық туғызды. Алайда, көптеген зерттеушілер африкалықтардың кәсіби психологиялық көмекке жүгінуге деген көзқарасына назар аудармады. Бұл зерттеуде біз африкалық жасөспірімдердің өмірге қауіп төндіретін жағдайлар туындаған кезде кәсіби психологиялық көмекке жүгінуге деген көзқарасын зерттеуге тырыстық. Оңтүстік Африка мен Нигериядан келген 786 қатысушының «кәсіби психологиялық көмекке жүгіну» (ATSPRH) онлайн сауалнамасын толтырған деректерін талдау үшін зерттеудің сипаттамалық әдісі қолданылды. Қатысушылардың 385-і (48,9%) ерлер, ал 401-і (51,0%) 14 пен 21 жас аралығындағы әйелдер болды. Нәтижелер африкалық жасөспірімдер арасында кәсіби психологиялық көмекке жүгінуге біршама жоғары теріс көзқарас табылғанын көрсетті. Көмектің ең қолайлы көзі рухани агенттер болды, содан кейін отбасы мүшелері, жақындары мен достары/құрдастары. Алайда, оңтүстік африкалық қатысушылар өздерінің жақын достарынан немесе құрдастарынан көмек сұрауды жөн көрді, содан кейін ешкім, отбасы мүшелері, кәсіби психологтар, ал рухани агенттер ең аз көмек көзі болды. Со-

нымен қатар, зерттеу нәтижелері кәсіби психологиялық қызметтер туралы білімнің жеткіліксіздігі, өзін-өзі жасыру, өзін-өзі стигма, кәсіби қызмет көрсетушілердің қол жетімсіздігі, күту уақыты, қызметтердің құны және сенімсіздік кәсіби психологиялық көмекке жүгінуге кедергі болатындығын көрсетті. Зерттеу африкалық жасөспірімдер арасында кәсіби психологиялық көмекке жүгіну мінез-құлқын ынталандыру үшін психологиялық қызметтер туралы хабардар болу, сондай-ақ кәсіби психологиялық қызметтерге қол жеткізу қажет деген қорытындыға келді. Сонымен қатар, мәдени ерекшеліктерді ескере отырып және цифрлық технологияларды қолдана отырып араласу психологиялық қиындықтарға тап болған африкалық жасөспірімдердің кәсіби психологиялық көмекке жүгінуіне ықпал етеді.

Түйін сөздер: африкалық жасөспірім, жас, жыныс, қабылдау, психологиялық көмекке жүгіну.

Кехинде Клемент Лоуренс

университет Уолтера Сисулу, кампус Баттерворт, Южная Африка

Восприятие африканскими подростками обращения за профессиональной психологической помощью

Аннотация. В последнее время распространенность дистрессовых мыслей и поведения среди молодых людей в Африке вызывает озабоченность. Однако немногие исследователи уделяли внимание отношению африканцев к обращению за профессиональной психологической помощью. В данном исследовании мы попытались изучить отношение африканских подростков к обращению за профессиональной психологической помощью при возникновении угрожающих жизни обстоятельств. Для анализа данных, полученных от 786 участников из Южной Африки и Нигерии, заполнивших онлайн-опросник «Отношение к обращению за профессиональной психологической помощью» (ATSPPH), был использован описательный метод исследования. 385 (48,9%) участников были мужчинами и 401 (51,0%) - женщинами в возрасте от 14 до 21 года. Результаты показали, что среди африканских подростков было обнаружено несколько высокое негативное отношение к обращению за профессиональной психологической помощью. Наиболее предпочтительным источником помощи были духовные агенты, за которыми следовали члены семьи, близкие и друзья/ровесники. Однако южноафриканские участники предпочитали обращаться за помощью к своим близким друзьям или сверстникам, за ними следовали члены семьи, профессиональные психологи, в то время как духовные агенты были наименее предпочтительными источниками помощи. Кроме того, результаты исследования показали, что недостаточные знания о профессиональных психологических услугах, самосокрытие, самостигма, недоступность профессиональных поставщиков услуг, время ожидания, стоимость услуг и отсутствие доверия являются барьерами для обращения за профессиональной психологической помощью. В исследовании делается вывод, что для стимулирования поведения по обращению за профессиональной психологической помощью среди африканских подростков необходима осведомленность о психологических услугах, а также доступ к профессиональным психологическим услугам. Кроме того, вмешательства с учетом культурных особенностей и с использованием цифровых технологий будут способствовать тому, что африканские подростки, испытывающие психологические трудности, будут обращаться за профессиональной психологической помощью.

Ключевые слова: Африканский подросток, возраст, пол, восприятие, обращение за психологической помощью.

Information about the authors:

Kehinde Clement Lawrence – Department of education at Walter Sisulu University, Butterworth Campus, South Africa.

Кехинде Клемент Лоуренс – Вальтер Сисулу университетінің білім бөлімі, Баттеруорт кампусы, Оңтүстік Африка.

A.S. Nuradinov
A.S. Mambetalina
Z.T. Utalieva

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
(E-mail: almat2007@mail.ru, mambetalina@mail.ru, zhanna.utalieva@mail.ru)

Adaptation and standardization of the R. Amthauer intelligence test on the Kazakhstan population

Abstract. *The article presents the experience of adapting the foreign intelligence test by R. Amthauer on the Kazakh population. The test translated into Kazakh was conducted on a sample of 509 people. Of these, 192 test takers were males, and 317 test takers were females. Pupils of school-lyceum «Binom-Uly Dala», Nur-Sultan city and first year students of humanities of L.N. Gumilyov Eurasian National University, aged from 13 to 18 years old, took part in the research. The article contains basic literature on this problem. It highlights the variants of psychodiagnostic tools developed with the adaptation of the test of the structure of intellect. It presents a brief description of R. Amthauer's structure of intellect. The article presents results of the study of reliability of subtests.*

The results of the psychometric study are substantiated on a representative sample of respondents in the Kazakh and Russian languages. Cronbach's alpha (0.945) of R. Amthauer's intelligence test indicates a high level of internal consistency and reliability of test questions.

Keywords: *psychodiagnostic, standardization of foreign tests, adaptation of foreign tests, intelligence structure test, R. Amthauer intelligence test.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-141-4-445-452>

Introduction

At the present time, addressing questions of standardization of psychodiagnostic tests in Kazakhstan is caused not only by internal scientific, but also real practical demands of psychologists. Modern Kazakhstan psychodiagnostics has a small number of standardized techniques aimed at measuring the intellectual abilities of children and adults.

A number of psychological tests from Soviet times are fairly well-known and widely used in psychological practice (Wechsler, Amthauer, Eiseneck, Raven, Ketell tests, etc.), but they have not been adapted and standardized for the Kazakhstan population.

The Amthauer test and many other tests are counterfeit products, which in modern conditions of integration of Kazakhstani psychology violate copyright and publishing rights.

And, as the Russian scientist Baturin N.A. rightly notes. [1], psychodiagnostic tests of Amthauer, Wechsler and others from the 1970s, which are still in use today, have not been adapted and tested for reliability and validity. In fact, they have not been standardized.

The R. Amthauer test in the Russian-language version is used by Kazakhstani psychologists and in a free translation into the Kazakh language without adaptation or standardization.

Moreover, most psychologists are not aware of this fact and compare the results of modern

studies with the American (or German) norms of the 50-60s. Therefore, the results obtained are always not only questionable, but also distorted by inadequate norms [1,2,3]. There is a lack of theoretical and empirical validity of tests, which should be valid, reliable and representative. The translation of the Amthauer test contains dozens of errors, which were propagandized in manuals and textbooks on psychodiagnostics [4,5,6,7].

Manuals of tests for psychologists often lack information about tests developed with the requirements for diagnostic tools and results of their psychometric testing. It is worth noting here the usual tendency of non-comparability of results on tests, which, according to psychologists, investigate the same intellectual abilities.

The predominant majority of psychodiagnostic techniques, including the Amthauer test, are not fully adapted versions or simply translated. Applied research shows low correlations of test results with the effectiveness of the subjects' learning or professional activity.

The situation in the sphere of psychodiagnostic techniques used in Kazakhstan practice can hardly be called adequate and prosperous. The procedure of adapting any foreign psychodiagnostic test after the initial translation should undergo a mandatory expert evaluation of the equivalence of the obtained version to the original, including the reverse translation.

Expert evaluation of the translation includes the adaptation of the vocabulary and grammar of the language to the characteristics of the test takers for whom the questionnaire is intended. It is at this stage that not only obvious differences between the original and the translation should be eliminated, but also that cultural specificities of the country in which the original was created should be taken into account. After all, the norms and values of one society are difficult to find equivalents in another culture. It is worth paying attention to the need to improve the psychodiagnostic and especially psychometric culture of our psychologists in their training and advanced training.

The next important point for domestic psychological science is to update the content of textbooks and manuals on psychodiagnostics. After all, we are not sufficiently aware of the latest

developments in foreign psychology besides the tests we are familiar with in studying intellectual abilities. For example, in the appendix to the book by J. Guilford and R. Hopfner «Analysis of the intellect» [8] there are many types of tests for the analysis of intelligence containing many types of test types of tasks for measuring different sides of the intellect.

Today it is especially important for Kazakh psychological science not only to adapt and standardize foreign psychodiagnostic techniques, but also to create their own domestic tests for the study of various patterns of functioning and development of personality.

When creating domestic psychodiagnostic tests it is necessary to check them on all parameters and certify them. Standards for psychodiagnostic methods reduce the risk of harm to the test taker and are, to some extent, a guarantee that all the benefits of the tests are used with cross-cultural sensitivity.

Without solving this issue, it is impossible to carry out many scientific studies in Kazakhstan. In the long term, an important point for Kazakh psychological science is integration into the international scientific psychological community. And we will be required to unconditionally comply with international standards and recommended practices, applying to the International Test Commission (ITC) [9].

International practice has adopted ISO 10667. The first ISO standard includes various aspects of psychological assessment quality. This quality standard in the provision of psychological assessment services provides a framework on which more specific state and international standards and qualifications can be built.

Not only adaptation, standardization, but also certification of psychodiagnostic techniques is necessary for our country to further their use by psychologists in their practice. For example, the British Psychological Society (BPS), the European Federation of Psychological Associations (EFPA) and the International Testing Commission (ITC) have united to recommend psychodiagnostic tests to psychologists.

Many countries have long developed national standards and psychometrically grounded intellectual tests.

The main part

The purpose of the study is to apply and use the R. Amthauer intelligence test on the Kazakhstan population in compliance with psychometric world standards and to familiarize with the experience of adapting the foreign method.

R. Amthauer's intelligence test was chosen for the following reasons:

1. The results of this test correlate well with scores on other tests on the study of intelligence Eysenck, Amthauer, Wechsler, Kettell, Raven, Sullivan, Flanagan, CAT, STUR and GATB;

2. The R. Amthauer test is well-proven, is a reliable tool for diagnosing the structure of intelligence and identifying levels of different aspects of its development in different linguistic cultures (French, Russian, Spanish, etc.). The need for its application now becomes relevant due to the need to identify the aptitudes and intellectual orientation of students, the right choice of further development of abilities and future profession. The advantage of the Amthauer test is the possibility not only of individual, but also of group testing.

Before proceeding directly to the main stages of adaptation, a few words about the method itself.

The R. Amthauer Intelligence Test is a well-known instrument for the diagnosis of intellectual development from the age of 12 to 61 years, which is widely used in many countries.

R. Amthauer's test (Amthauer Intelligenz-Struktur-Test, I-S-T) was proposed by the author in 1953 (second edition in 1973) and was known in our country only according to the description in the monograph by J. Schwanzara [10]. The theoretical basis of R. Amthauer's test is that the intellect is a specialized substructure in the integral structure of the personality. "This construct is understood by him as a structured integrity of mental abilities, manifested in various forms of activity" [11, p. 16].

The Russian version of this test has been adapted several times. For the first time, it was described in the monograph by V.M. Bleicher and L.F. Burlachuk «Psychological diagnostics of intelligence and personality» [12].

The scientific literature provides an adaptation of the R. Amthauer test under the guidance of L.K. Akimova and co-authors (1984) [13] and the adaptation version by V.N. Namazov and A.N. Zhmyrikov (1988) [14]. These options are incomplete and differ from the original test by R. Amthauer. In 2002, an adapted version of R. Amthauer's test was published by the author L.A. Yasyukova in a series of complex support for psychological practice of the IMATON company. This work is the result of comparative studies by Yasyukova L.A. with the predictive performance of the intelligence tests of Eysenck, Amthauer, Wexler, Cattell, Raven, Suliven, Flanagan, CAT, STUR, and GATB [15].

R. Amthauer's intelligence test consists of 9 subtests, which include general awareness, classification of concepts, establishment of analogies, generalization of concepts, solving arithmetic problems, the ability to find numerical patterns, the ability to mentally operate images of geometric shapes on a plane, the ability to operate images of three-dimensional figures and memorize words. The test consists of 176 items grouped into 9 subtests. Each subtest includes from 16 to 20 tasks that are performed by the test subjects for a while. A more detailed description of this test can be found in the work of E.E. Tunik [15] or on the website of the Institute of Practical Psychology Imaton <https://imaton.com/catalog/test-amthauera/>.

Adaptation and standardization of the test was carried out according to a certain technology and is a very time-consuming process. Let us briefly describe the process of adaptation and standardization of R. Amthauer's intelligence test.

The standard algorithm used in the practice of international research to adapt survey methods included the following procedures:

- 1) preparing a preliminary translation of the questionnaire into the user's language (for example, Kazakh);

- 2) editing the received preliminary version and an expert assessment of its equivalence with the obligatory involvement of linguists and professional psychologists who speak the original language and have experience in practical work with personality questionnaires;

3) reverse translation into the original language of the preliminary version; 4) presentation of a preliminary version of the translation into the user's language and back translation to the author of the original methodology for an expert assessment of their equivalence;

5) evaluation of the corrected version and secondary experimental verification of its equivalence to the original;

6) checking the stability of the final indicators of the test and identifying its validity;

7) collection of preliminary norms on the corresponding sample.

The test, translated and approximated to Kazakh cultural norms, was conducted on a representative sample of the adaptable population. The adequacy and closeness of the translation of the test to the mentality of the Kazakh culture and the Kazakh language were assessed by five psychologists experts who speak the state, Russian languages and the original test. Translation of each sentence, expressions and drawings of the test was evaluated by five experts in order to identify compliance with the original. In the process of translation, some expressions were replaced (proverbs and sayings were replaced with similar ones in the Kazakh language, arithmetic tasks, calculations given in foreign currency were replaced by tenge, etc.).

The translated version of the test was peer-reviewed by bilingual psychologists. After expert assessments, adjustments were made to the test in the Kazakh language.

The results obtained were calculated according to the «key» and received «raw» results (points) for each subject. Then the results were subjected to psychometric analysis and the z-transform of the sample was calculated for each age for whom the test is intended and for checking the internal consistency of the scales (Cronbach's alpha test). Average norms for each age for the population were revealed (QQ-plot procedure).

Results and discussion

The test, translated into Kazakh, was conducted on a sample of 509 people. Of these,

192 test takers were male and 317 test takers were female.

The study involved students of the lyceum «Binom-Uly Dala», Nur-Sultan and first-year students of humanitarian specialties of the Eurasian National University named after L.N. Gumilyov, aged 13 to 18 years.

Due to the fact that in Kazakhstan schools are taught in the state and Russian languages, the Amthauer intelligence test was presented to the respondents in two languages, depending on the language of instruction at school. When collecting data for the normative sample, the test was presented in two languages - Kazakh and Russian.

Taking into account the peculiarities of the native speakers of the population of Kazakhstan (Kazakh is the state language, and Russian is the language of interethnic communication), the respondents chose the language of the test voluntarily. Representative data were obtained for each age group. The results obtained were subjected to psychometric analysis. Psychometric analysis was carried out in SPSS version 23.

To identify the norm of the R. Amthauer intelligence test, the average indicators and standard deviation were calculated for each age. The calculation results showed that for the sample for each age, the average is 100 points, and the standard deviation is 15 points for the sum of the results of each subtest.

This procedure allows you to assess the compliance of the sample data with a normal distribution for each age.

The results for each age are performed in z-transform according to the formula. The z-transform procedure is a mandatory procedure for standardizing tests, where the «raw» scores are «centered» based on a linear transformation of the raw data. The Z-transform is sometimes referred to as the procedure for centering test results on a representative sample. This procedure was carried out for each age for each of the 9 subtests. Based on the results of this procedure, there were obtained the normative indicators of the Amthauer intelligence test for each age.

Table 1. Indicators of calculating Cronbach's alpha of R. Amthauer's intelligence test.

Reliability Statistics		
Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
0,945	0,938	176

To assess the internal consistency of the test, the Cronbach's alpha calculation was carried out, which shows the internal consistency of questions that describe the test scales, but are not an indicator of the homogeneity of the object under study.

The results of calculating the Cronbach's alpha of the Amthauer test indicate a high level of consistency and reliability of the test questions (0.945). The results of calculating Cronbach's alpha of R. Amthauer's intelligence test are shown in Table 1.

The results of the psychometric analysis carried out confirmed compliance with the psychometric requirements and meets the requirements of a normal distribution. As evidenced by the results of the z-transform. The results obtained on the Kazakh population once again confirm the compliance of the R. Amthauer intelligence test on the Kazakh population. A factor analysis of the R. Amthauer intelligence test with other tests was carried out in connection with other research tasks.

The factor analysis performed showed that all subtests are combined into one common factor with the highest weights, which also indicates the integrity and internal consistency of subtests in the structure of intelligence according to R. Amthauer's concept of intelligence. This result also indicates the high reliability of the test also on the Kazakh population.

The results of R. Amthauer's intelligence test normalization can be used on the Kazakhstani population for respondents from 12 to 18 years

old. The test norm results will be published in a separate user manual.

Conclusion

The analysis and study of the psychometric indicators of R. Amthauer's intelligence test allow us to draw the following conclusions.

1. Normalization of test results for each age category meets the requirements of a normal distribution.
2. Internal consistency (Cronbach's alpha) of R. Amthauer's intelligence test has a high value (0.987).
3. Test norms have been created for the Kazakhstani population for the age from 12 to 18 years.

The psychometric testing of the test, the developed norms and the practice of using it in the framework of cross-cultural studies [led to the conclusion that the test is highly effective, which accordingly implies the use of the test in the practice of Kazakhstani psychologists.

In conclusion, I would like to say that the experience of developing the Kazakhstani version of the foreign intelligence test by R. Amthauer, presented in this article, in compliance with all professional standards and requirements, will contribute to the formation of an adequate understanding of this procedure among users and test developers and will reduce the likelihood of making those mistakes that can influence the possibility and effectiveness of the use of tests in the practice of Kazakhstani psychodiagnostics.

References

1. Baturin N.A. Modern psychodiagnostics in Russia // Vestnik SUSU. – 2008. – № 32. – Vol. 2. – No. 32. – P. 4-9.
2. Amthauer R. Intelligenz und Beruf // Z. f. Exp. und Angew. Psychol. – 1953. – P. 13.

3. Amthauer R., Brocke B., Liepmann D., Beauducel A. *Intelligenz-Struktur-Test* – Göttingen: Hogrefe, 2000. – 300 p.
4. Sabanin P.V. History of Russian psychology in persons: Digest. – 2017. – No.3. – P. 227-241.
5. Akimova M.K., Borisova E.M., Kozlova V.T., Loginova G.P. Features of mental development of students of older adolescence // Psychological problems of improving the quality of education and upbringing. – Moscow, 1984. – P. 23-35.
6. Gurevich K.M., Borisova E.M. *Psychological diagnostics: A textbook*. – Moscow: Publishing house of URAO, 1997. – 304 p.
7. Rimsky R.R., Rimsky S.A. *Almanac of psychological tests*. – Moscow: «KSP», 1995. – 400 p.
8. Guilford J.P. *Analysis of Intelligence*. – 1971. – P. 215.
9. International Commission on Tests (ITC). [Web source]. – 2022. – URL: https://www.intestcom.org/files/guideline_quality_control_russian.pdf (accessed 25.10.2022).
10. Shvancara J. *Diagnostika psichicheskogo razvitija*. – Praga: Avicenum, 1978. – 388 p.
11. Burlachuk L.F., Morozov S.M. *Dictionary guide to psychodiagnostics*. – St. Petersburg: Peter Kom, 1999. – 528 p.
12. Bleikher V.M. *Psychological diagnostics of intellect and personality*. – Kyiv: Vishcha school, 1978. – 141 p.
13. Akimova M.K., Borisova E.M., Kozlova V.T., Loginova G.P. Peculiarities of mental development of students of senior adolescence // Psychological problems of improving the quality of education and upbringing. – Moscow. –1984. – P. 23-35.
14. Namazov V.N., Zhmyrikov A.N. *Psychological and pedagogical methods for the study of individual personality traits (Educational and methodological manual for teachers, teachers, teachers of the general education system, personnel officers)*, 1988. – 81 p.
15. Tunik E.E. *Amthauer intelligence test. Analysis and interpretation of data*. – St. Petersburg: Speech, 2009. – 96 p.

А.С. Нұрадинов, А.С. Мамбеталина, Ж.Т. Уталиева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Қазақстан халқына Р. Амтхауэрдің интеллект тестін бейімдеу және стандарттау

Аңдатпа. Мақалада Р. Амтхауэрдің шетелдік барлау тестін қазақ халқына бейімдеу тәжірибесі берілген. Қазақ тіліне аударылған тест 509 адамға іріктеу бойынша жүргізілді. Зерттеуге қатысқандар Нұр-Сұлтан қаласындағы «Бином-Ұлы Дала» лицейінің және Л.Н. Гумилев 13 пен 18 жас аралығындағы оқушылары: 192 тест тапсырушы ер адам, 317 әйел адам. Бұл мәселе бойынша негізгі әдебиеттер берілген және интеллект құрылымы тестінің бейімделуімен әзірленген психодиагностикалық құралдардың нұсқалары сипатталған. Р.Амтхауэр интеллектінің құрылымына қысқаша сипаттама беріледі. Субтесттердің сенімділігін зерттеу нәтижелері берілген.

Психометриялық зерттеудің нәтижелері респонденттердің қазақ және орыс тілдеріндегі репрезентативті іріктемесіне негізделген. Р.Амтхауэрдің интеллект тестінің Кронбах альфасы (0,945) тест сұрақтарының ішкі жүйелілігі мен сенімділігінің жоғары деңгейін көрсетеді.

Түйін сөздер: психодиагностика, шетелдік тесттерді стандарттау, шетелдік тесттерді бейімдеу, интеллект құрылымы тесті, Р.Амтхауэрдің интеллект сынағы.

А.С. Нурадинов, А.С. Мамбеталина, Ж.Т. Уталиева

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Адаптация и стандартизация теста интеллекта Р. Амтхауэра на населении Казахстана

Аннотация. В статье приводится опыт адаптации зарубежного теста интеллекта Р. Амтхауэра на казахстанской популяции. Переведенный на казахский язык тест был проведен на выборке 509 человек.

Из них 192 тестируемых составили лица мужского пола, а 317 тестируемых – женского пола. В исследовании приняли участие ученики школы-лицея «Бином-Улы Дала», г. Нур-Султана и студенты первого курса гуманитарных специальностей Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, в возрасте от 13 до 18 лет. Приведена основная литература по этой проблеме и рассказано о вариантах психодиагностического инструментария, разработанного с адаптацией теста структуры интеллекта. Дано краткое описание структуры интеллекта Р. Амтхауера. Представлены результаты исследования надежности субтестов.

Результаты психометрического исследования обоснованы на репрезентативной выборке респондентов на казахском и русском языках. Альфа Кронбаха (0.945) теста интеллекта Р. Амтхауера свидетельствует о высоком уровне внутренней согласованности и надежности вопросов теста.

Ключевые слова: психодиагностика, стандартизация зарубежных тестов, адаптация зарубежных тестов, тест структуры интеллекта, тест интеллекта Р. Амтхауера.

References

1. Baturin N.A. Modern psychodiagnostics in Russia. Vestnik SUSU. 2008. No. 32. Vol. 2. No. 32. P. 4-9.
2. Amthauer R. Intelligenz und Beruf. Z. f. Exp. und Angew. Psychol. 1953. P. 13.
3. Amthauer R., Brocke B., Liepmann D., Beauducel A. Intelligenz-Struktur-Test (Gottingen, Hogrefe, 2000, 300 p.).
4. Sabanin P.V. History of Russian psychology in persons: Digest. 2017. No.3. P. 227-241.
5. Akimova M.K., Borisova E.M., Kozlova V.T., Loginova G.P. Features of mental development of students of older adolescence. Psychological problems of improving the quality of education and upbringing. Moscow. 1984. P. 23-35.
6. Gurevich K.M., Borisova E.M. Psychological diagnostics: A textbook. – (Moscow, Publishing house of URAO, 1997, 304 p.).
7. Rimsky R.R., Rimsky S.A. Almanac of psychological tests. (Moscow, «KSP», 1995, 400 p.).
8. Guilford J.P. Analysis of Intelligence. 1971. P. 215.
9. International Commission on Tests (ITC). Available at: https://www.intestcom.org/files/guideline_quality_control_russian.pdf (accessed 25.10.2022).
10. Shvancara J. Diagnostika psihicheskogo razvitija. (Praga, Avicenum, 1978, 388 p.), [in Russian].
11. Burlachuk L.F., Morozov S.M. Dictionary guide to psychodiagnostics. – St. Petersburg: Peter Kom, 1999. – 528 p.
12. Bleikher V.M. Psychological diagnostics of intellect and personality. – Kyiv: Vishcha school, 1978. – 141 p.
13. Akimova M.K., Borisova E.M., Kozlova V.T., Loginova G.P. Peculiarities of mental development of students of senior adolescence. Psychological problems of improving the quality of education and upbringing. Moscow. 1984. P. 23-35.
14. Namazov V.N., Zhmyrikov A.N. Psychological and pedagogical methods for the study of individual personality traits (Educational and methodological manual for teachers, teachers, teachers of the general education system, personnel officers), 1988. 81 p.
15. Tunik E.E. Amthauer intelligence test. Analysis and interpretation of data. (St. Petersburg, Speech, 2009. 96 p.

Information about the authors:

Nuradinov A.S. – candidate of psychological sciences, acting associate professor of the Department of Psychology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 Yanushkevich str., Astana, Kazakhstan.

Mambetalina A.S. – candidate of psychological sciences, head of the Department of Psychology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 Yanushkevich str., Astana, Kazakhstan.

Utalieva Zh.T. – candidate of psychological sciences, senior lecturer of the Department of Psychology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 Yanushkevich str., Astana, Kazakhstan.

Нұрадинов А.С. – психология ғылымдарының кандидаты, психология кафедрасының доцент м.а., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Янушкевич к-сі 6, Астана, Қазақстан.

Мамбеталина А.С. – психология ғылымдарының кандидаты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Янушкевич к-сі 6, Астана, Қазақстан.

Уталиева Ж.Т. – психология ғылымдарының кандидаты, психология кафедрасының аға оқытушысы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Янушкевич к-сі 6, Астана, Қазақстан.

Л.М. Гитихмаева¹
Ш.С. Демисенова²

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
²Костанайский региональный университет имени А.Байтурсынова, Костанай, Казахстан
(E-mail: enu.psychologists@gmail.com, shnar15@mail.ru)

Экспериментальный потенциал применения фокус-групп при исследовании номофобии студенческой молодежи

Аннотация. Статья посвящена исследованию возможностей применения метода фокус-групп для изучения номофобии у студенческой молодежи Казахстана.

Актуальность данного исследования определяется активным использованием мобильных гаджетов по всему миру, их включением во все сферы активности человека, увеличением количества пользователей, расширением возможностей современных мобильных устройств и увеличением времени, затрачиваемым на взаимодействие с сотовым телефоном. В статье рассмотрены методы исследования номофобии, приведены результаты исследования номофобии молодежи Казахстана. Новизна исследования состоит в первой попытке применения метода фокус-групп для получения расширенной информации о проявлении номофобии в молодежной среде. В статье представлены результаты шести фокус групп, проведенных со студентами двух университетов Казахстана: Евразийского Национального университета им. Л.Н.Гумилева (г. Нур-Султан) и Казахской Академии труда и социальных отношений (г. Алматы). Фокус-группы были посвящены изучению 10 вопросов о степени проявления номофобии молодежи, ее личностных предикторах, связи с другими гаджетами и интернет - аддикцией, механизмах, регулирующих степень ее проявления у молодежи. Описана процедура проведения исследования и полученные результаты. После анализа данных в статье приводится анализ самого метода фокус-группы как инструмента получения данных о номофобии молодежи Казахстана, ставятся цели дальнейшего исследования номофобии.

Ключевые слова: номофобия, гаджет, телефонная зависимость, зависимость, фокус-группа, молодежь.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-141-4-453-463>

Введение

В эпоху стремительной цифровизации, расширения сфер применения и увеличения возможностей гаджетов, в современном обществе почти не осталось людей без мобильных телефонов, объединяющих в настоящий момент функциональные возможности большого количества предметов (стационарный телефон, фото - видеокамера, часы, калькулятор, будильник, банковская карточка, запис-

ная книжка, электронная книга и т. д.). Сотовый телефон в режиме реального времени так же позволяет быть связанными практически со всеми событиями, происходящими в стране и мире, открывает доступ к ресурсам сети интернет: социальным сетям и свободным источникам информации через поисковые системы [1, 2].

При таком расширении человеческих возможностей, предоставляемых телефоном, психологи всего мира отмечают возникнове-

ние нового вида зависимости: зависимости от сотового телефона – номофобии.

Номофобия считается расстройством современного цифрового и виртуального общества и относится к дискомфорту, беспокойству, нервозности, тоске и патологическому страху, вызванным отсутствием контакта с мобильным телефоном или компьютером [2].

В настоящий момент можно проследить несколько оснований, на которых строится исследование номофобии по всему миру. Номофобия рассматривается как:

- проблематичное, дисфункциональное использование сотового телефона (В. Е. Ионова, Н. С. Голова) [3];
- форма поведенческой зависимости (Kumar Ravi, Kumari Supriya, Bharti Puja, Sharma Divyam, И.М.Городецкая, И.Р. Исламгулов и др.) [4, 5];
- нехимическая зависимость в группе технологических аддикций (А.Ю. Егоров, М.Н. Кунанбаева, Н.К.Токсанбаева, Д.Мендыбаева и др.) [6, 7];
- специфический вид электронного аутизма (И.Л.Андреев, Л.Н.Назарова) [8, ст.115];
- клиническая патология (Hao Lei) [8, ст.117];
- новый вид социальных фобий (Nicola Luigi Bragazzi, Giovanni Del Puente) [9];
- ситуационная фобия (A. Leon-Mejía, E. Calvete, C. Patino-Alonso, J.M. Machimbarrena, J. Gonzalez-Cabrera) [10];

При различии в понимании причин и функциональных проявлений номофобии основным методом исследования остается анкета, разработанная исследователями университета штата Айова в 2008 году (Caglar Yildirim, Ana – Paula Correia) [11,12]. Анкета включает вопросы, направленные на изучение поведенческих аспектов взаимодействия с мобильным телефоном, частоты этого взаимодействия и реакций, вызванных его отсутствием.

Анкетирование и массовые опросы, проводимые исследователями всего мира, позволяют в цифровом виде отследить проявления номофобии и дают представление о степени номофобии: мягкой, средней и тяжелой. В настоящий момент активно используется евро-

пейская, португальская, испанская, турецкая и корейская версия данного опросника, коррелируемая в исследованиях с показателями шкалы депрессии, тревожности, стресса, снижения самооценки и самоконтроля, проблемами со сном, с качеством жизни и удовлетворенностью ею и другими критериями оценки [13].

При этом широкий круг вопросов остается без ответов, и не все показатели взаимодействия с сотовым телефоном отражены в вопросах анкеты, поэтому нами было выдвинуто предположение, что метод фокус-групп также может быть использован для сбора информации при исследовании номофобии.

Аналитическим центром НАФИ дается следующее определение фокус-групп: «Фокус-группа – метод качественного исследования для расширенного изучения целевой аудитории. Это групповое глубинное интервью, в ходе которого определяются доминирующее социальное настроение, отношение участников к острым вопросам, причины и мотивы этого отношения» [14].

Опираясь на идеи С.А. Белановского и Д. В. Тюрина о структуре группового исследования, для изучения номофобии была составлена программа подготовки фокус групп, реализованная в проведенном исследовании [15].

Основная часть

Для исследования качественных характеристик проявления номофобии у молодежи были проведены шесть фокус-групп со студентами Евразийского Национального университета им. Л.Н.Гумилева и Казахской Академии труда и социальных отношений.

Возрастной диапазон всех участников – от 18 до 22 лет.

По социальному статусу все участники фокус – групп – студенты очных отделений университетов.

По гендерному и количественному составу группы представлены следующим образом:

1. 1 группа – 7 участников, из них четыре девушки, трое юношей;
2. 2 группа – 8 участников, из них шесть девушек, двое юношей;

3. 3 группа - 12 участников, из них девять девушек, трое юношей;
4. 4 группа – 8 участников, из них пять девушек, трое юношей;
5. 5 группа – 11 участников, из них девять девушек, двое парней;
6. 6 группа – 9 участников, из них три девушки, шесть парней.

Общий объем выборки респондентов, принявших участие в фокус-группах - 55 человек.

Методология и методы

Методом исследования стали фокус-группы, которые позволили получить от респондентов подробные, описательные ответы.

Для проведения фокус - групп была проведена предварительная подготовка, заключающаяся в определении цели и задач проведения фокус – групп, определен количественный и качественный состав участников фокус групп, обозначено место и время проведения исследования, выбраны две его формы (онлайн и офлайн).

Три фокус - группы были проведены с личным присутствием участников, три группы в онлайн - формате, через программу ZOOM. В каждой группе время проведения – 1,5 часа, количество вопросов для обсуждения и сбора информации – 10 вопросов. Все участники оповещены о цели проведения фокус-групп, согласие участников на освещение результатов исследования получено.

Результаты исследования

В результате проведения фокус-групп были получены следующие данные, представленные нами в описательном варианте с приведением фраз респондентов.

1. Для описания места сотового телефона в собственной жизни, респонденты используют эпитеты «важное», «неотъемлемое», «помогающее», «третья рука», «мое всё», «90% жизни», «повседневное», «часть жизни», «палочка-выручалочка».

Отмечают, что «без телефона в настоящее время трудно», «много функций для жизни

ни - все нужные», «телефон создает фон для жизни», «самое удобное сейчас», «а разве есть люди вообще без связи?». Телефон при этом оценивается как «средство занятия своего времени», «способ преодоления одиночества», «связь, в первую очередь, связь с миром». В целом, место телефона в собственной жизни респонденты обозначают в эпитетах «огромное и большое».

2. При описании ассоциативного восприятия сотового телефона из ответов респондентов можно составить две группы:

- функциональное восприятие: «связь», «информация», «функциональность», «интернет», «развлечение», «музыка», «вещь» и т.д.
- эмоциональное восприятие: «моя жизнь», «пустое время», «помощник», «любовь», «друзья», «зависимость», «необходимость» и т.д.

Участниками фокус-групп в равной степени были представлены и функциональные и эмоциональные описания сотовых телефонов.

При оценке сотового телефона с помощью прилагательного наиболее часто использовались слова «удобный», «надежный», «универсальный», «полезный», «интересный», «дорогой», «обычный», «необходимый», «грузящий», «информативный».

При использовании определения «ценный» закладывалась ценность как физической вещи, так и тех возможностей, которые эта вещь предоставляет.

Можно отметить, что гендерных различий в функциональных и эмоциональных описаниях сотовых телефонов выявлено не было.

3. При описании функциональных возможностей телефона, которые активно используются современной молодежью, можно выделить наиболее упоминаемые:

- осуществление звонков, поддержание связи с обществом, родственниками, друзьями, одноклассниками, преподавателями, виртуальными знакомыми;
- использование ресурсов социальных сетей для написания сообщений, в основном, ресурсы ВК и WhatsApp. Причем можно отметить, что сообщения, заложенные в тарифные планы операторов, практически не использу-

ются респондентами (из всей выборки – одно упоминание использования смс-сообщений);

- использование карт и навигации от программ сети Интернет, при этом большинство респондентов отмечают, что даже в знакомые места ходят по навигатору, отслеживают собственное передвижение при поездках на автобусе или передвижении по городу. Можно отметить, что ресурсы навигации используются как респондентами женского, так и мужского пола. Несколькими респондентами отмечено, что Google maps, Яндекс навигатор, 2ГИС «спасают, а то давно бы потерялась», «всегда хожу по навигатору - он дает уверенность и надежность». При этом можно отметить, что все респонденты всех шести групп на прямой вопрос об использовании навигатора ответили утвердительно, хотя в описании своих действий с телефоном не все указали этот способ использования сотового телефона;

- прослушивание музыки, причем музыки и из ресурсов социальных сетей, и из собственных карт памяти телефонов. «Я без музыки не могу», «всегда играет», «не выхожу из дома без музыки в ушах», при этом все респонденты отмечают, что в их телефонах есть альбомы с музыкой, которые включаются «под настроение или если нет сети»;

- использование программ для обучения. При этом можно отметить, что группы респондентов, включенных в проведение онлайн фокус групп, все выходили в программу ZOOM с помощью сотовых телефонов, не используя компьютеры или ноутбуки. На вопрос о причинах использования телефона отмечали, что «больше возможностей перемещения», «могу что-то делать параллельно», «не привязан к дому и к столу», «так удобнее». Программы для обучения – это не только программы для организации учебного процесса в университете, такие как, например, ZOOM и Microsoft TEAMS, это программы и для собственного обучения, например, для изучения иностранных языков. Программы появились на телефонах в связи с обучением в дистанционном формате, ранее не были использованы и «не было интереса так учиться», хотя сейчас эти обучающие платформы рассматриваются как «ресурсы для развития»;

- просмотр ленты новостей и ленты социальных сетей. Можно отметить, что участники фокус-групп отметили, что просмотр ленты новостей – это недавно приобретенная привычка, но сейчас она осуществляется со сниженным уровнем саморегуляции «на автомате смотрю новости», «могу залипнуть на ленте новостей на половину дня», «понимаю, что бесполезно, но новости читаю каждый день». При этом лента социальных сетей так же просматривается ежедневно;

- использование телефона для работы. У нескольких респондентов большое количество времени в сотовом телефоне посвящено решению рабочих вопросов, связанных с выполнением рабочих функциональных обязанностей – обзвон клиентов, создание медиа - контента, формирование баз данных. Они отмечают, что для них телефон «это средство, которое дает деньги», а работа в социальных сетях «возможность показать себя», но при этом «после работы на телефон смотреть не могу», «вечером выключаю, чтобы отдохнуть от него»;

- оформление заказов. При этом, можно отметить, что это могут быть заказ еды, вещей («вещи для быта»), лекарств, такси, различных услуг (мастеров по ремонту, по уходу за телом, услуг создания красоты). Заказы так же могут осуществляться через интернет-магазины или с использованием социальных сетей. Участники фокус-групп отметили, что «сейчас из дома можно не выходить – все привезут». Можно отметить, что данный пункт в основном упоминался работающими студентами, теми, кто имеет собственный доход и самостоятельно им распоряжается, для остальных участников данные возможности телефона не вызвали интерес;

- использование банковских приложений: «у меня все деньги на карточке, налички нет совсем, не выхожу без телефона никуда». При этом можно отметить, что, хотя банковские приложения есть на сотовых телефонах всех участников фокус-групп, большинство не упоминает об их использовании, возможно из-за навыков безопасности в сети;

- использование телефона для игр, развлечений и хобби. При этом участники фокус

групп отмечают, что у большинства из них на телефонах есть сейчас, либо были в течение ближайшего месяца игры с доступом и без доступа в сеть;

- использование функциональных приложений в самом телефоне - фотокамеры («я фотографирую все, что вижу»), калькулятора, фонарика («хожу с фонариком домой после смены»), будильника («я без телефона не проснусь»), просмотр видео - файлов, сохраненных на телефоне («у меня скачаны несколько сезонов сериала, смотрю, когда есть время»), написание заметок («пишу все, что придет в голову»).

4. При оценке времени использования телефона в течении дня респонденты отмечают, что в телефоне проводят «очень много времени», «иногда кажется, что зашел и вышел в сеть, но потом понимаешь, что несколько часов убил», при этом некоторые респонденты отмечают, что «я себя теперь ограничиваю только по работе в интернете сижу», «я переболела соц.сетями - сейчас все удалила и так спокойно». Таким образом, время использования телефона участниками фокус-групп колеблется от нескольких часов до «я, наверно, 24/7 в сети, я в сети, даже когда сплю».

5. При самодиагностике номофобии респондентами можно отметить, что молодежь задумывается над вопросами своего пребывания в телефоне и в сотовых сетях и предпринимает определенные действия, направленные на сокращение времени использования. «Я точно зависима от телефона, но сейчас сокращаю его использование», «у меня в школе забирали телефон, потому что много сидела в соц. сетях, сейчас уже не так». В то же время диапазон самооценки номофобии широк – от «я без телефона не могу, не выживу», «там вся жизнь сейчас» до «это всего лишь веешь, не будет и ладно», «много раз терял и ничего».

6. При оценке проявлений номофобии респонденты отмечали, что дополнительные зарядные устройства есть у большинства участников фокус – групп, телефон находится возле кровати, при засыпании и пробуждении телефон в зоне их видимости. В ситуации, если телефон будет оставлен дома, все участ-

ники фокус групп отметили, что вернуться за ним. При этом, когда был задан уточняющий вопрос о том, что после выхода прошло пол часа, только трое из респондентов ответили, что в этом случае не вернуться. Можно так же отметить, что два участника фокус-групп не смогли представить подобную ситуацию «это не реально, у меня всегда музыка при выходе играет», «я всегда перепроверяю телефон, еще ни разу не забыла».

7. При мысленном представлении ситуации потери сотового телефона, и описанию собственного эмоционального фона, мнения участников фокус-групп разделились на две условные группы. В первой группе (18 участников фокус- групп) респонденты спокойно отнеслись к потере телефона «будет жаль телефон, но это же просто вещь, можно восстановить», «немного расстроюсь», «много раз теряла, уже спокойно отношусь». Во второй группе, большей по составу (37 участников), потеря телефона вызвала яркую эмоциональную реакцию: «я буду в панике», «только представила - стало страшно», «ужасная тревога», «я растеряюсь», «буду переживать». Необходимо так же отметить, что респонденты, отмечающие у себя проявление ярких эмоциональных реакций, так же отмечают и изменения на физиологическом уровне: «сердце застучало», «ноги ватные стали» при представлении подобной ситуации. Так же, участники фокус-групп отметили, что несколько раз оказывались в подобной ситуации и их действия так же различались: от «спокойно знала, что найду» до «мою истерику слышала вся улица, хотя телефон лежал в сумке». При этом сама ситуация потери телефона оценивается как возможная, с вариантами развития от «куплю новый телефон» до «будет вакуум, который надо заполнить».

8. При оценке причин, вызывающих страх, панику и растерянность при потере телефона респонденты отмечают:

- тревогу за близких и друзей. Причем, после уточняющего вопроса, тревогу не за то, что с ними может произойти что-то плохое, а за эмоциональный фон близких людей в случае потери связи с респондентом «они будут

переживать обо мне, не хочу волновать». Так же можно отметить, что несколько респондентов отметили, что они испытывают волнение не только за семью и друзей, но и за рабочие отношения; «не хочу подвести людей», «я староста, как я передам информацию, если у меня нет такой возможности?»;

- цену телефона. При этом, при упоминании цены телефона, причины и эмоциональные состояния указываются разные – «жаль усилий, столько работать и потерять», «родители накажут точно», «не хочу подвести семью, столько денег потратили на меня», «я буду злиться на себя за невнимательность, столько денег потерять», «мне будет ужасно стыдно», «не хочу быть безответственной». Таким образом, при указании одного фактора, вызывающего эмоциональную реакцию, внутренние предикторы реакции не схожи между собой;

- потерю воспоминаний, фото и видео. Здесь так же можно отметить, что всех респондентов можно условно разделить на две группы. В первой группе у респондентов нет страха, тревоги и беспокойства о потере фото и видео. На прямой вопрос о причинах отсутствия беспокойства респонденты отметили использование ресурсов Google Диск и облачного хранилища для хранения информации и фото. Так же, те участники фокус-групп, которые не испытывают тревоги по поводу утери фотографий и видео, отмечают, что имеют несколько резервных копий на компьютере либо хранят значимые фотографии в распечатанном виде. Один респондент отметил, что «главное, что я это помню, а фото не важны». Респонденты второй группы не используют хранилище информации, но при этом демонстрируют яркие эмоциональные реакции тревоги по поводу возможной утери визуальных данных.

- потерю платежеспособности. Один респондент поделился историей о том, как при потере связи и при ограничении работы сети интернет на два дня остался без средств к существованию, еды и возможности попросить о помощи, отметив, что теперь этот страх изменил его отношение к бумажным купюрам и

обращению с ними. Для других респондентов это страх потери личных данных с карт - «я все пароли рядом храню, знаю, что это неправильно»;

- потерю мобильности, в плане передвижений по городу (оплата с помощью приложений), ориентировки на местности (использование карт и навигации), свободы обучения (привязки к компьютеру и другим стационарным устройствам).

- потерю прогресса в видеоиграх и приложениях. При этом, участники фокус-групп, упоминавшие данный пункт, так же отмечали разные причины эмоций - «будет жаль все потерять», «я играю в команде, долго не будет, меня могут заменить, а это обидно», «я не хочу подвести людей, с которыми играю». Можно отметить, что в каждой фокус-группе было по одному респонденту, упомянувшему данную причину;

- потеря личных данных – переписка, документов. При том необходимо отметить, что данная причина упоминалась только двумя участниками фокус – групп, для большинства не имела большого значения.

Можно отметить так же, что респонденты отмечают, что потеря телефона в общественном месте пугает меньше, чем в университете или в такси, а также поломка телефона без возможности использования лучше, чем его потеря – «как-то спокойнее и определеннее».

9. При описании собственной активности при использовании сотового телефона и эмоционального фона при отключении сети интернет, произошедшей по всем городам РК, мнения респондентов так же разделились. В первую группу можно отнести тех, кто принял отключение интернета «спокойно», «первый день волновалась, но потом поняла, что это хорошо», «не волновалась совсем», при этом необходимо отметить, что эти респонденты на момент отключения связи находились дома, в кругу семьи. Вторая группа респондентов при отсутствии доступа к ресурсам сети и при отсутствии сотовой связи испытывали «страх», «безнадежность», «обреченность», отмечая, что время без использования телефона было «трудным».

10. При оценке времени использования телефона при отсутствии возможности выхода в социальные сети респонденты отметили, что время использования телефона снизилось, но не прекратилось, причем при отсутствии сети, ее наличие проверялось регулярно: «ловила сеть как могла».

При этом участники фокус-групп отмечают, что использовали телефон как «средство занять время». Из действий с телефоном упоминались: «почистила все фотографии и переписки», «слушал музыку фоном», «скачивала сериалы и смотрела», «играла», «по часу разговаривала с друзьями, пока была связь», «читала книги с телефона».

Из альтернативных действий без использования телефона отмечалось занятие домашними делами, игры с детьми, чтение печатных книг, рисование. При этом эмоциональный фон групп так же колебался от «было все равно – есть связь или нет» до «была опустошена». При этом участники фокус – групп отмечали, что при сокращении времени использования сотового телефона увеличивалось время использования других гаджетов – планшетов, ноутбуков, компьютеров, просмотр телевизора. При появлении возможностей сети Интернет потребление трафика усилилось, затем вернулось в норму для респондентов - «сначала намного больше переписывались, затем как обычно».

Фокус-группы вызвали большой интерес у студенческой молодежи, при этом можно отметить, что студенты смогли провести самодиагностику номофобии и отметили, что редко задумываются о взаимодействии с гаджетами - «не думала о времени в телефоне», «теперь понимаю, почему мне все замечания делают из-за телефона», «его очень много в моей жизни».

Обсуждение

Рассмотрим полученные данные и сравним их с возможностями стандартизированных опросников, направленных на изучение номофобии.

1. Вопросы, направленные на изучение места телефона в повседневной жизни

молодежи, позволили оценить общий эмоциональный фон отношения к мобильному гаджету. Можно отметить, что телефон занимает важное место в жизни молодежи и они описывают свои взаимоотношения с данным гаджетом с позиции функционального и эмоционального его восприятия. Опросник номофобии не позволяет описать разделение по эмоциональному восприятию сотового телефона, но при этом больше показывает степень вовлеченности в процесс его использования.

2. При описании функциональных возможностей сотового телефона, которые используются молодежью в обычной жизни, фокус-группы позволили выявить несколько новых сфер использования, которые не находят свое отражение в стандартных опросниках. Например, использование ресурсов Google maps и навигаторов, к которым обращаются большинство участников фокус-групп. Так же можно отметить наличие банковских приложений и использование телефона как средства оплаты за проезд и как электронный кошелек, чего нет в стандартном опроснике номофобии.

3. При оценке времени проведенном с сотовым телефоном фокус-группы дают описательный результата, который может быть конкретизирован и дополнен цифровыми показателями стандартного теста по изучению номофобии. При этом результаты фокус – групп показывают, что у некоторых респондентов есть тенденция не отдавать себе отчет о времени, проведенном в сотовом телефоне, поэтому для достоверных сведений о пользовании телефоном можно использовать показатели настроек телефона, показывающие время его использования, что так же можно сделать одним из вопросов глубинного интервью с респондентами.

4. Результаты самодиагностики номофобии так же могут быть подтверждены цифровыми показателями стандартного теста. При этом существует вероятность, что в самооценку респондента не войдет время, при котором телефон используется как фон – прослушивание музыки, просмотр сериалов, чтение электронных книг, поскольку результаты фо-

кус-групп показали, что респонденты не связывают эти действия с эксплуатацией телефона, а оценивают их как самостоятельные. Так же результаты фокус – групп показывают, что необходимо дополнительное изучение тесноты связи между явлениями номофобии и интернет- аддикции, поскольку в ситуациях отсутствия интернета использование телефона видоизменяется, но не прекращается, вызывая большое количество эмоциональных реакций разной направленности. При этом можно отметить, что стандартная анкета номофобии оценивает не весь спектр чувств, которые вызывает предполагаемая или реальная потеря гаджета, и не исследует причин этих эмоциональных проявлений. Так же в стандартную анкету могут быть добавлены вопросы, связанные не только с эмоциональным, но и с физиологическим и поведенческим компонентом проявления номофобии, которые были упомянуты участниками фокус – групп.

5. Элементы мысленного представления ситуации потери телефона и вопросы, сопровождающие рассказ респондента о своих чувствах и мыслях позволили выявить несколько тенденций, которые сложно выявить при ис-

пользовании стандартных опросников. При этом можно отметить, что фокус-группы показали большой спектр предикторов, вызывающих явление номофобии, каждый из которых может стать основанием для введения новых вопросов в тест по исследованию номофобии у молодежи.

Заключение

Таким образом, результаты проведенных фокус – групп демонстрируют высокую степень частоты и качества использования мобильных телефонов у студенческой молодежи. Фокус группы позволили оценить и описать проявления номофобии полнее, чем это могут сделать стандартные опросники, при этом стандартный опросник необходим для получения четкости во временных границах и определении степени номофобии. Те критерии, которые выделили участники фокус – групп, позволят расширить стандартный опросник и сделать его более полным для получения достоверной информации при проведении масштабного исследования на выборке казахстанской молодежи.

Список литературы

1. Monica Regalado Chamorro, Aldo Medina Gamero Salud mental: los niños alfa ante un mundo digital // Atencion Primaria Practica. – 2021. – Vol.3, Issue 4, [Электронный ресурс] – URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2605073021000298> (дата обращения: 09.05.2022).
2. Гремилова Е. А. «Постмодернистская ловушка» или как технологии рождают в нас номофобию // Вестник современных исследований. – 2019. – № 1.6(28). – С. 87-92.
3. Sharma P., Sharma, N., R. R. Wavare International Journal of Research in Medical Sciences. – 2015. – Vol.3(3). – P. 705-707 [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.msjonline.org/index.php/ijrms/article/view/1360/1293> (дата обращения: 06.03.2022).
4. Ионова В. Е., Голова Н. С. Взаимодействие школьников с сотовым телефоном как психологическая проблема // Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия: Психология. – 2018. – № 2 (24). – С. 68-74.
5. Kumar Ravi, Kumari Supriya, Bharti Puja, Sharma Divyam Nomophobia: A rising concern among Indian students. – 2021. – Vol. 30. – No. 2. – P. 230-233. – [Электронный ресурс] URL: https://www.industrialpsychiatry.org/article.asp?issn=0972-6748;year=2021;volume=30;issue=2;spage=230;epage=233;aulast=Kumar;type=0;aid=IndPsychiatryJ_2021_30_2_230_326640 (дата обращения: 07.02.2022).
6. Городецкая И.М., Исламгулов И.Р. Мобильная зависимость как форма зависимого поведения современных студентов // Вестник Казанского технологического университета. – 2014. – № 24. – С.328-330.

7. Кунанбаева М.Н., Токсанбаева Н.К., Мендибаева Д., Кайранбекова Д., Тасмуратова Б. Влияние интернет-зависимости на психологическое здоровье ученической молодежи в современных условиях // Вестник КазНУ. Серия психологии и социологии. – 2015. – № 1. – Т.52. – С. 99-105.
8. Панкратова Д.А., Долгушин Д.В., Белова А.П., Борисова О.Е. Номофобия как прогрессирующая проблема современного общества // Наука молодых - будущее России: сборник научных статей 4-й Международной научной конференции перспективных разработок молодых ученых: в 8 томах, Курск. – 2019. – С. 197-199.
9. Андреев И.Л., Назарова Л.Н. Патологические психические зависимости как междисциплинарная проблема // Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право. – 2015. – № 5 (37). – С. 114-120.
10. Nicola Luigi Bragazzi, Giovanni Del Puente A proposal for including nomophobia in the new DSM-V// Psychol Res Behavior Manag. – 2014. – Vol. 7. – P. 155-160. [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4036142/#b26-prbm-7-155> (дата обращения: 22.02.2022).
11. León-Mejía A, Calvete E, Patino-Alonso C, Machimbarrena JM, González-Cabrera J. Nomophobia Questionnaire (NMP-Q): Factorial structure and cut-off points for the Spanish version. Adicciones. 2021. Mar 31;33(2). p. 137-148. [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/32677693/> (дата обращения: 22.04.2022).
12. Caglar Yildirim, Ana-Paula Correiab Exploring the dimensions of nomophobia: Development and validation of a self-reported questionnaire // Computers in Human Behavior. 2015. V. 49, P.130-137. [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0747563215001806?via%3Dihub> (дата обращения: 22.04.2022).
13. Шейнов В.П. Взаимосвязи зависимости от смартфона с психологическими и социально-психологическими характеристиками личности: обзор зарубежных исследований // Вестник РУДН. Серия: Психология и педагогика – 2021. – № 1. – С.607-630.
14. Аналитический центр НАФИ [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://nafi.ru/method/fokus-gruppa/> (дата обращения: 20.02.2022 г.).
15. Мироненко А.Н. Фокус-группа как качественный метод исследования // Трибуна ученого. – 2021. – № 12. – С. 37-44.

Л.М. Гитихмаева¹, Ш.С. Демисенова²

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

²А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан

Студент жастардың номофобиясын зерттеуде фокус-топтарды қолданудың эксперименттік әлеуеті

Аңдатпа. Мақала Қазақстандағы студенттер арасындағы номофобияны зерттеу үшін фокус-топ әдісін қолдану мүмкіндіктерін зерттеуге арналған. Бұл зерттеудің өзектілігі дүние жүзінде мобильді гаджеттерді белсенді қолданумен, олардың адам қызметінің барлық салаларына енуімен, пайдаланушылар санының артуымен, заманауи мобильді құрылғылардың мүмкіндіктерінің кеңеюімен және уақыттың ұлғаюымен анықталады. ұялы телефонмен араласуға жұмсалды. Мақалада номофобияны зерттеу әдістері талқыланады, Қазақстан жастары арасында номофобияны зерттеу нәтижелері берілген. Зерттеудің жаңалығы жастар арасындағы номофобияның көрінісі туралы кеңейтілген ақпарат алу үшін фокус-топтық әдісті қолданудың бірінші әрекетінде жатыр.

Мақалада Қазақстанның екі университетінің (Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (Нұр-Сұлтан) және Қазақ еңбек және әлеуметтік қатынастар академиясы (Алматы) студенттерімен жүргізілген алты фокус-топтың нәтижелері берілген. Фокус-топтар жастар арасында номофобияның көріну дәрежесі, оның жеке болжаушылары, басқа гаджеттермен және интернетке тәуелділікпен байланысы, оның жастар арасында көрініс табу дәрежесін реттейтін механизмдер туралы 10 сұрақты зерттеуге арналды. Зерттеуді жүргізу тәртібі және алынған нәтижелер сипатталған. Деректерді талдағаннан кейін мақалада Қазақстан жастары арасында номофобия туралы мәліметтерді алу құралы ретінде фокус-топ әдісінің өзіне талдау жасалып, номофобияны одан әрі зерттеу үшін мақсаттар қойылған.

Түйін сөздер: номофобия, гаджет, телефонға тәуелділік, тәуелділік, фокус-топ, жастар.

L.M. Gitikhmayeva¹, Sh.S. Demissenova²

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

²Baitursynov Kostanay Regional University, Kostanay, Kazakhstan

Experimental potential of using focus groups in the study of student youth nomophobia

Abstract. The article is devoted to the study of the possibilities of using the focus group method to study nomophobia among students in Kazakhstan. The relevance of this study is determined by the active use of mobile gadgets around the world, their inclusion in all areas of human activity, the increase in the number of users, the expansion of the capabilities of modern mobile devices and the increase in the time spent interacting with a cell phone. The article discusses the methods of studying nomophobia, presents the results of a study of nomophobia among young people in Kazakhstan. The novelty of the study lies in the first attempt to use the focus group method to obtain extended information about the manifestation of nomophobia among young people. The article presents the results of six focus groups conducted with students from two universities in Kazakhstan: L.N. Gumilyov Eurasian National University (Nur-Sultan) and the Kazakh Academy of Labor and Social Relations (Almaty). Focus groups were devoted to the study of 10 questions about the degree of manifestation of nomophobia among young people, its personal predictors, connection with other gadgets and Internet addiction, and mechanisms that regulate the degree of its manifestation among young people. The article describes the procedure for conducting the study and the results obtained. After analyzing the data, the article provides an analysis of the focus group method itself as a tool for obtaining data on nomophobia among young people in Kazakhstan and sets goals for further research on nomophobia.

Keywords: nomophobia, gadget, telephone addiction, addiction, focus group, youth.

References

1. Monica Regalado Chamorro, Aldo Medina Gamero Salud mental: los niños alfa ante un mundo digital. *Atencion Primaria Practica*. Vol. 3. Is. 4. 2021. Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2605073021000298> (accessed 09.05.2022).
2. Gremilova E. A. «Postmodernistskaya lovushka» ili kak tekhnologii rozhdaiut v nas nomofobiyu [«Postmodern trap» or how technologies give rise to nomophobia in us], *Vestnik sovremennyh issledovaniy* [Bulletin of modern research], 2019. 1.6(28). P. 87-92, [in Russian].
3. Sharma P., Sharma, N., R. R. Wavare *International Journal of Research in Medical Sciences*. 2015. 3(3). p. 705-707 Available at: <https://www.msjonline.org/index.php/ijrms/article/view/1360/1293> (accessed 06.03.2022), [in Russian].
4. Ionova V. E., Golova N. S. Vzaimodejstvie shkol'nikov s sotovym telefonom kak psihologicheskaya problema [Vzaimodejstvie shkol'nikov s sotovym telefonom kak psihologicheskaya problema]. *Vestnik Samarskoj gumanitarnoj akademii. Seriya: Psihologiya* [Vestnik Samarskoj gumanitarnoj akademii. Seriya: Psychology]. 2018. No. 2 (24). P. 68-74, [in Russian].
5. Kumar Ravi, Kumari Supriya, Bharti Puja, Sharma Divyam Nomophobia: A rising concern among Indian students. - 2021. V.30. N.2. P. 230-233. Available at: https://www.industrialpsychiatry.org/article.asp?issn=0972-6748;year=2021;volume=30;issue=2;spage=230;epage=233;aulast=Kumar;type=0;aid=IndPsychiatryJ_2021_30_2_230_326640 (accessed 07.02.2022).
6. Gorodeckaya I.M., Islamgulov I.R. Mobil'naya zavisimost' kak forma zavisimogo povedeniya sovremennyh studentov [Mobile Addiction as a Form of Dependent Behavior of Modern Students]. *Vestnik Kazanskogo tekhnologicheskogo universiteta* [Bulletin of Kazan Technological University], 24, 328-330. 2014, [in Russian].
7. Kunanbaeva M.N., Toksanbaeva N.K., Mendibaeva D., Kajranbekova D., Tasmuratova B. Vliyanie internet-zavisimosti na psihologicheskoe zdorov'e uchenicheskoy molodezhi v sovremennyh usloviyah [Influence of Internet addiction on the psychological health of students in modern conditions]. *Vestnik KazNU. Seriya psihologii i sociologii* [Bulletin of KazNU. Series of and sociology psychology], 1 (52), 99-105. 2015, [in Russian].
8. Pankratova D. A., Dolgushin D. V., Belova A. P., Borisova O. E. Nomofobiya kak progressiruyushchaya problema sovremennogo obshchestva [Nomophobia as a progressive problem of modern society]. *Nauka*

molodyh - budushchee Rossii: sbornik nauchnyh statej 4-j Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii perspektivnyh razrabotok molodyh uchenyh: v 8 tomah [The science of the young is the future of Russia: a collection of scientific articles of the 4th International scientific conference of promising developments of young scientists: in 8 volumes]. Kursk, 2019. P. 197-199, [in Russian].

9. Andreev I.L., Nazarova L.N. Patologicheskie psichicheskie zavisimosti kak mezhdisciplinarnaya problema [Pathological mental addictions as an interdisciplinary problem]. Kontury global'nyh transformacij: politika, ekonomika, pravo [Outlines of global transformations: politics, economics, law], 5 (37), 114-120. 2015, [in Russian].

10. Nicola Luigi Bragazzi, Giovanni Del Puente A proposal for including nomophobia in the new (accessed 22.02.2022).

11. León-Mejía A, Calvete E, Patino-Alonso C, Machimbarrena JM, González-Cabrera J. Nomophobia Questionnaire (NMP-Q): Factorial structure and cut-off points for the Spanish version DSM-V. Psychol Res Behavior Manag. 2014, V. 7. p. 155-160. [Electronic resource] Available at: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4036142/#b26-prbm-7-155>.(accessed 22.04.2022).

12. Caglar Yildirim, Ana-Paula Correia Exploring the dimensions of nomophobia: Development and validation of a self-reported questionnaire. Computers in Human Behavior. 2015. V. 49, P.130-137. Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0747563215001806?via%3Dihub> (accessed 22.04.2022).

13. Shejnov V.P. Vzaimosvyazi zavisimosti ot smartfona s psihologicheskimi i social'no-psihologicheskimi harakteristikami lichnosti: obzor zarubezhnyh issledovanij [The relationship of smartphone addiction with psychological and socio-psychological characteristics of the individual: a review of foreign studies], Vestnik RUDN. Seriya: Psihologiya i pedagogika [Bulletin of RUDN. Series: Psychology and Pedagogy], 1, 607- 630 (2021), [in Russian].

14. Analiticheskij centr NAFI. [NAFI Analytical Center] Available at: <https://nafi.ru/method/fokus-gruppa/> (accessed 20.02.2022).

15. Mironenko A. N. Fokus-gruppa kak kachestvennyj metod issledovaniya [Focus group as a qualitative research method], Tribuna uchenogo [Tribune of the scientist],12, 37-44 (2021), [in Russian].

Сведения об авторах:

Гитихмаева Л.М. – автор для корреспонденции, докторант 3 курса специальности «Психология», Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева 2, Астана, Казахстан.

Демисенова Ш.С. – кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор кафедры педагогики и психологии, Костанайский региональный университет им. А. Байтурсынова, ул. Тәуелсіздік, 118, Костанай, Казахстан.

Gitikhmayeva L.M. – Corresponding author, The 3rd year Ph.D.. student in «Psychology», L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpayev str., Astana, Kazakhstan.

Demissenova Sh.S. – Candidate of Pedagogical Sciences, Baitursynov Kostanay Regional University, 118 Tauelsyzdyk str., Kostanay, Kazakhstan.

А.Ж. Дюсенова¹, А.Р. Маңдыкаева¹
А. Оздутру², Ж.Т. Уталиева¹, А.М. Даужанова¹

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қазақстан, Астана

²Үскүдар университеті, Стамбул, Түркия
(E-mail: alua_2607@mail.ru, alma.mandykaeva@mail.ru)

Білім алушы-қандастардың эмпатиялық қабілеттерінің психологиялық ерекшеліктері

Аңдатпа. Элеуметтік интеллект – тиімді өзара әрекеттесу мен қарым-қатынас дағдысы. Тиімді өзара әрекеттесудің басты сапасы эмпатия болып табылады. Эмпатия басқа адамның эмоционалды жағдайын түсіне білу. Мақалада эмпатия элеуметтік интеллектінің көрсеткіші ретінде қарастырылған. Мақаланың өзектілігін ашуда Отандарына оралған қандастардың элеуметтік интеллектісін анықтау және ортаға бейімдеу қажеттілігі айқындалады. Ол үшін қандастар белгілі бір топтың мүшесі болып, сондағы адамдардың ішкі жан дүниесін, психологиялық кеңістігінің ерекшеліктерін түсіне алатын қабілетке ие болу керек. Бұл қабілет эмпатиямен байланысты. Басқа адамның эмоционалды жағдайын анықтай білу икемділігі тұлғаралық қарым-қатынасты оңтайландырып, тепе теңдікті орнатуға көмегін береді. Қандастардың эмпатиялық қабілеттерін дамыта отырып, басқа адамдардың эмоциясын, сезімін айқындау, қарым-қатынасқа түскенде тиімді әрекеттер жасау, басқа адамдарға көмегін беру, болып жатқан жағдайға дұрыс бағасын беру икемділіктері айқындалады. Эмпатиялық әрекеттесу кезінде адамның құндылық жүйесі қалыптасады. Қандастардың ортаға бейімделуіне, сонымен қатар тұлғалық, кәсіби дамуына, элеуметтік ортаға тиімді орнын табуға, потенциалын арттыруға эмпатияның рөлі ерекше. Отандық ғалымдардың еңбектеріне талдау жасай отырып, элеуметтік интеллектіні анықтауда эмпатияның маңыздығы көрсетілді. Зерттеу жұмысының бастамасы болғандықтан, мақалада элеуметтік интеллектінің бір көрсеткіші ретінде эмпатияны алдық. Мақалада жоғары оқу орнында оқып жатқан қандастардың эмпатия деңгейін анықтап алдық. Зерттеуге 50 білім-алушы қандастар қатысты. Зерттеу келесі әдістеменің көмегімен жүргізілді: эмпатия деңгейін диагностикалау (В. В. Бойко). Мақалада білім алушы-қандастардың эмпатикалық қабілеттерінің көрсеткіштерін айқындады.

Түйін сөздер: элеуметтік интеллект, эмпатия, рационалды, эмоционалды, интуитивті, ықпал ететін қондырғылар, сендіре білу, идентификация, когнитивті эмпатия, эмоционалды эмпатия.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-141-4-464-475>

Кіріспе

Қазақстан Республикасы өз тәуелсіздігінің алғашқы күндерінен бастап элеуметтік-экономикалық проблемаларға қарамастан, шетелде тұратын қандастарға қолдау көрсетіп

келеді. Жыл сайын шетелде тұратын білім алушы-қандас саны артып келе жатқандықтан, қандастар үшін бейімделу және элеуметтену процесін қалай тез және тиімді ету керек деген сұрақ туындайды. Қандас – жаппай саяси қуғын-сүргін актілері, заңсыз рек-

визициялау, күштеп ұжымдастыру, ізгілікке жат өзге де әрекеттер салдарынан тарихи отанынан тысқары жерге қуылған және азаматтығынан айырылған, Қазақстан Республикасына тұрақты тұру мақсатымен ерікті түрде қоныс аударған байырғы ұлт адамы, сондай-ақ оның ұрпақтары [1].

Әлеуметтік интеллект білім алушы-қандастардың басқа адамдармен қарым-қатынас жасау, эмоционалды күйлерін қабылдау, көңіл бөлу қабілеттерін қалыптастыру, әртүрлі жағдайларды шешу, сонымен қатар өзінің жетістіктерін, кемшіліктерін бағалау, өздерінің мінез-құлықтарын адами нормаға сай қадағалау және де тұлғааралық өзара әрекеттесуге, тиімді әлеуметтік бейімделуіне мүмкіндік тудырады.

Мақаланың мақсаты – білім алушы-қандастардың әлеуметтік интеллекттегі эмпатия көрсеткішін анықтау.

Негізгі бөлім

«Әлеуметтік интеллект» басқа адаммен жағымды өзара әрекеттесуді қамтамасыз ететін ерекше қабілет. Ол эмоционалды интеллектпен өте тығыз байланысты – адам өмірінің эмоционалды саласын тиімді түсіну қабілеті: эмоциялар мен қарым-қатынастың эмоционалды негізін түсіну, қарым-қатынас пен мотивациямен байланысты шешімді қабылдау үшін өз эмоциясын пайдалану. Бұл сұрақты зерттеген шетелдік, Ресейлік және Отандық ғалымдарды бөліп көрсетуге болады: Дж. Гилфорд, Н. Кэнтон, М. Саливен, Р. Стернберг зерттеген болса, ал Ресейлік ғалымдардан О.В. Дунаева, А.И. Савенков, Т. Бьюзен, Е.С. Михайлова қарастырған.

Әлеуметтік интеллект – адамдардың және өзінің мінез-құлқын түсіну, әртүрлі жағдайларда саналы әрекет ету икемділігі және ортаға адекватты қарым-қатынас жасау қабілеттері. Бұл қабілет тиімді тұлғараарлық өзара әрекеттесу және қоғамда табысты әлеуметтік бейімделу үшін қажет. Сонымен қатар, әлеуметтік интеллект бірнеше ғалымдардың пікірінше, өзінің эмоциясын түсіну және басқалардың эмоциясын тану, эмоцияны

басқара алу айналадағы адамдардың қалауын, ниетін түсіну, өз-өзін құрметтеу, эмпатия, өзін бақылау, қарым-қатынас дағдыларын иемдену сияқты эмоционалды қабілеттерімен тағыз байланысты.

Нэнси Мак-Уильямс эмпатияны басқа адамның психикалық жағдайын эмоционалды түсіну қабілеті ретінде анықтайды. Бұл қабілет адаммен сәйкестендіру қабілетіне байланысты [9, 63 б.].

Эмпатия жеке адамға эмоционалды күйлерін тікелей бақылау немесе елестету арқылы басқа адамдардың сезімдерін, денелерін және ақыл-ойларын байқауға, түсінуге және реттеуге мүмкіндік беретін процестер жиынтығынан тұрады (Холлан, 2012; Престон және Хофелич, 2012). Жасөспірім кезінде балалардың басқа адамдардың қайғы-қасіретіне реакциясы басым жеке азаптан басқаларға бағытталған эмпатикалық реакцияға ауысады, бұл көбінесе ерте әлеуметтік мінез-құлыққа әкеледі. Эмпатикалық құзыреттілік ерте жастан бастап балалық шақ пен жасөспірімге дейінгі бейімделмеген реакциялардан қорғаныс факторы ретінде жұмыс істейді (Зан-Вакслер және Ван Халле, 2012; Бландон және Скримгер, 2015). [3, 161 б.]

Эмпатия адаптивті сипаттама ретінде пайда болады, әсіресе когнитивті және аффективті түрлері қалыпты жболған кезде; эмпатияның бұл түрі ең үлкен әлеуметтік артықшылықтармен байланысты, өйткені ол басқалардың эмоцияларын түсінуге және оларға шамадан тыс күш көрсетпестен эмоционалды түрде араласуға мүмкіндік береді (Tully et al., 2016).). Төмен эмпатия көптеген қақтығыстармен, агрессивті мінез-құлықпен және қорқытумен байланысты [4, 147 б.].

Эмпатия ұғымы әдетте басқа адамның қайғы-қасіретін қабылдаудан туындаған эмпатикалық процесс арқылы сипатталады (Батсон 1987; Батсон және басқалар. 1997а; Eisenberg et al. 1989), оны когнитивті және эмоционалды компоненттерге бөлуге болады, ал аяушылық эмпатияға тәуелді емес (Воссен және басқалар. 2015). Когнитивті эмпатия-бұл басқа адамның эмоциясын түсіну қабілеті (Хоган 1969). Аффективті эмпатия-бұл басқа адамның

эмоциясын сезіну қабілеті (Метрабиан және Эпштейн, 1972), ал эмпатия басқа адамның қайғы-қасіретіне байланысты мазасыздық немесе қайғы сезімі ретінде анықталады (Кларк, 2010). Эмпатия-бұл басқа адамның не ойлайтынын және сезінетінін білу және бір-біріне қамқорлық жасау қабілеті (Stueber 2017). Бұл әдетте басқа адамның аяудан туындаған эмпатикалық процесс деп аталады. Эмпатияны

когнитивті және эмоционалды компоненттерге бөлуге болады, ал аяушылық салыстырмалы түрде тәуелсіз. Аффективті эмпатия да, аяушылық та басқалардың қайғы-қасіретіне эмоционалды реакциялар болып табылады және олардың айырмашылығы эмоциялардың сәйкестігінде: аффективті эмпатия эмоциясы басқа адамның эмоциясына ұқсас, ал аяушылық эмоциясы (яғни. мазасыздық)

1 кесте. «Әлеуметтік интеллекттегі эмпатия көрсеткіші» түсінігін талдау

№	Анықтама	Автор
1	Өзінің зерттеуінде әлеуметтік интеллектінің копоненттері ретінде: өзін-өзі тану (өзін-өзі құрметтеу, жаңа идеяларға ашықтық, коплекстерден босау; әлеуметтік перцепция, әлеуметтік ойлау, әлеуметтік қиял; психикалық және физикалық төзімділік, белсенділік.	В.Н. Куницина [10, 199 б.]
2.	Әлеуметтік интеллектінің критерийлері ретінде: - когнитивті; - эмоционалды; - мінез-құлықтық.	А.В. Савенков [12, 110 б.]
3	Әлеуметтік интеллектісі дамыған адамды келесідей сипаттайды: адамдарды тыңдай білу; әр түрлі қоғамдық кездесулерде зайырлы әңгімелер жүргізе білу; басқа адамдардың бастан өтіп жатқан сезімдерін тани білу; өзін және өз идеяларын «ұсына» білу; өзгелерге және өзіне деген қарым-қатынасы бойынша жағымды психологиялық ұстаным беру; ыңғайсыз және қиын жағдайлардан талғампаздықпен шығу мүмкіндігі; адамдармен жақсы қарым-қатынас орнату және жетілдіре білу мүмкіндігі; көпшіліктен ерекшелену мүмкіндігі.	Т. Бьюзен [11, 48 б.]
4	Эмоционалды қабілет тұлғааралық қабылдау сипаттамасымен тығыз байланысты және әлеуметтік интеллекттің құрамдас бөлігі ретінде қарастырылады. Басқаша айтқанда, дәлдік пен жеткіліктілік – бұл тұлғааралық қабылдаудың сипаттамалары, олар бір-бірімен және эмоционалды қабілетпен тығыз байланысты	А.С. Самекин [13, 8 б.]
5	Әлеуметтік интеллект - коммуникативтік эмпатиядан кешірек дамиды, оның қалыптасуы мектептегі оқумен байланысты болып келеді. Бұл кезеңде балалардың қарым-қатынас шеңбері ұлғаяды, сензитивтілігі, әлеуметтік-перцептивтік қабілеті, өзгенің сезімін тікелей қабылдаусыз-ақ сезіну қабілеті, децентрация қабілеті (өзге адам пікірін ұғыну, өзгелер пікіріне ене білуі) дами түседі.	С.А. Тукебаева [14, 10 б.]
6	Басқа адам туралы ой-елестер өзіндік сана деңгейіне байланысты. Адамның өзін басқа адамдар арқылы түсінуі мына механизмге байланысты; Идентификация – өз-өзіне теңестіру; Эмпатия – басқа адамның өзін қалай қабылдауын түсінуі; Каузалды атрибуция – мәлімет жетіспеген жағдайда және нақты себептерге байланысты басқа адамның мінез-құлқын (өзін ұстауын) түсіндіру механизмдері.	И.Ә. Әбеуова [7, 49 б.]

басқа адамның эмоциясынан ерекшеленеді (Воссен және басқалар. 2015) [6, 194 б.].

Когнитивті компонент эмпатикалық процесің бастапқы сатысында; мысалы, біреудің кемшілігі бар екенін түсініп, алдымен өзіңізді орнына қоюға болады (яғни, когнитивті эмпатия), содан кейін жылу, жұмсақтық, нәзіктік, жанашырлық сияқты сезімдерді сезініп, жағдайға әсер еткендей сезіну (яғни, эмпатия) (Батсон және басқалар. 1997а). Осындай қолайсыз адамға деген сезімдердің нәтижесінде біреуі екіншісін жұбатуға, өзін жақсы сезінуге немесе кем дегенде екіншісін тыңдауға тырысуы мүмкін (Maibom 2017). Осылайша, эмпатикалық процесс альтруистік мінез-құлықтың әртүрлі формаларына, соның ішінде көмекке, алмасуға, қайырымдылыққа және басқаларға қамқорлық жасауға ықпал етеді (Эйзенберг және басқалар, 2010). Наварро-Матеу және басқалар (2019) жүргізген зерттеу адамның жалпы эмпатиясы қолайсыз топтарға деген оң көзқараспен байланысты екенін көрсетті. Осылайша, аффективті эмпатиясы жоғары немесе жанашырлығы жоғары адамдар кемшіліктері бар адамдарға оң көзқараспен қарауы мүмкін. [5, 123 б.]

В.В. Бойконың пікірінше, эмпатия өзара әрекеттесу бойынша адамдардың ерекше көрінісі болып табылады, ол эмоционалды жауаптылық пен интуицияға негізделген, бірақ рационалды қабылдау да маңызды рөл атқарады. Эмпатия басқа адамның мотивтері мен іс-әрекеттерінің мәнін, олардың мүдделері мен апатияларының көздерін, өтірік пен шынайылықтың себептерін, мақсаттарын түсінуге мүмкіндік береді. Рационалды принцип назар аударуда, басқа адамның күйлері мен ерекшеліктерін қабылдаудың дәлдігінде көрінеді. Психикалық танымдық процестер басқа сұхбаттасушыға бағытталған, осылайша әртүрлі сенсорлық арналар арқылы өтетін ақпаратты қарқынды аналитикалық өңдеу жүреді. Эмоционалды компонент эмоционалды тәжірибе негізінде, эмоционалды байланыстар мен ауыстырулар арқылы екіншісін түсінуді көрсетеді. Эмпатиялық танудағы интуитивті арна ақпаратты түпсаналы өңдеуде көрінеді. Өткен тәжірибемен бейсаналық салыстыру негізінде жүзеге асыры-

лады. В.В. Бойко эмпатияны басқа адамның ұтымды-эмоционалды-интуитивті көрінісі ретінде қарастырады, бұл оның психологиялық қорғанысын жеңуге, болжау және оның мінез-құлқына барабар әсер ету үшін көріністердің себептері мен салдарын түсінуге мүмкіндік береді [4,141 б.].

Эмпатикалық қабілеттер адамның эмоционалды интеллектісіне, эмоционалды реактивтілік пен белсенділікке байланысты. (1 кесте)

Осы анықтамаларды талдай келе, әлеуметтік интеллект дегеніміз адамдардың дұрыс қарым-қатынас жасау, танымдық, эмоционалды, мінез-құлықтық процесстерді түсіне білу, жетілдіру, қолдана алу қабілеті деп әзірше қысқаша анықтама беруді жөн көрдік.

Зерттеу әдістері

Зерттеуге 17-21 жас аралығындағы 50 білім алушы қатысты. Білім алушы-қандарстардың әлеуметтік интеллекттегі қарым-қатынас сапасының эмоционалды жағдайын тексеру мақсатында эмпатия деңгейін диагностикалау (В. В. Бойко), «Эмоционалды интеллект» диагностикасы (Н. Холл), эмпатияны анықтау әдісі әдістемелерінің ішінде эмпатия деңгейін диагностикалау (В. В. Бойко) таңдап, білім-алушылардан сауалнама алдық.

Әдістеменің мазмұны 36 сұрақтан және 6 көрсеткіштен тұрады. Қатысушылар сұраққа жауапты «иә» немесе «жоқ» деп түйіндеді.

Білім алушылардың жауаптарын интерпретациялық талдау 6 көрсеткіштері бойынша анықталды:

- Рационалды;
- Эмоционалды;
- Интуитивті;
- Ықпал ететін қондырғылар;
- Сендіре білу;
- Идентификация.

Зерттеу нәтижелері

Жоғарыда айтылғандай әлеуметтік интеллект басқа адамның мінез құлқын түсіну, оның эмоционалды күйін, сезімін, ниетін болжай алу қабілеті. Эмпатия деген басқа

адамның мінез-құлқы мен эмоционалдық күйін түсіне алу, уайымдау, көңіл бөлу. Өйткені, адамның онтогенезіне қарасақ, эмпатия әлеуметтік интеллектке қарағанда ертерек қалыптасады. Оның қалыптасуы бастауыш сыныпта оқып жүргенде-ақ көрініс табады. Эмпатия әлеуметтік интеллектінің маңызды және негізгі бір құрамдас көрсеткіші болып табылады. Бұл екі ұғым бір-бірімен тығыз байланысты болғандықтан, зерттеу жұмысын білім алушы-қандастардың эмпатиялық қабілеттерін диагностикадан бастадық. Эмпатияны анықтауда В.В. Бойконың «Эмпатиялық қабілеттерді диагностикалау» сауалнамасын пайдаландық. Эмпатияның құрылымындағы жеке көрсеткіштерінің мәнін қарастырды. Олар: рационалды, эмоционалды, интуитивті, ықпал ететін қондырғылар, сендіре білу, идентификация. Әр көрсеткіштің сипаттамасы бар.

1) рационалды көрсеткіш – басқа адамның мінезі, күйіне бағытталған қабылдау, зейін, ойлау ретінде сипатталады. Бұл адамға деген кездейсоқ пайда болған қызығушылық, күнделікті тұрмыста болатын қарым-қатынас, нақты бір логика мен мотивацияны іздеуді қажет етпейді.

2) эмоционалды көрсеткіш – ортадағы адамдармен эмоционалды резонансқа ену,

ішкі жан дүниесін түсіну, жанашырлық білдіру, уайымдау қабілеттерін бекітеді.

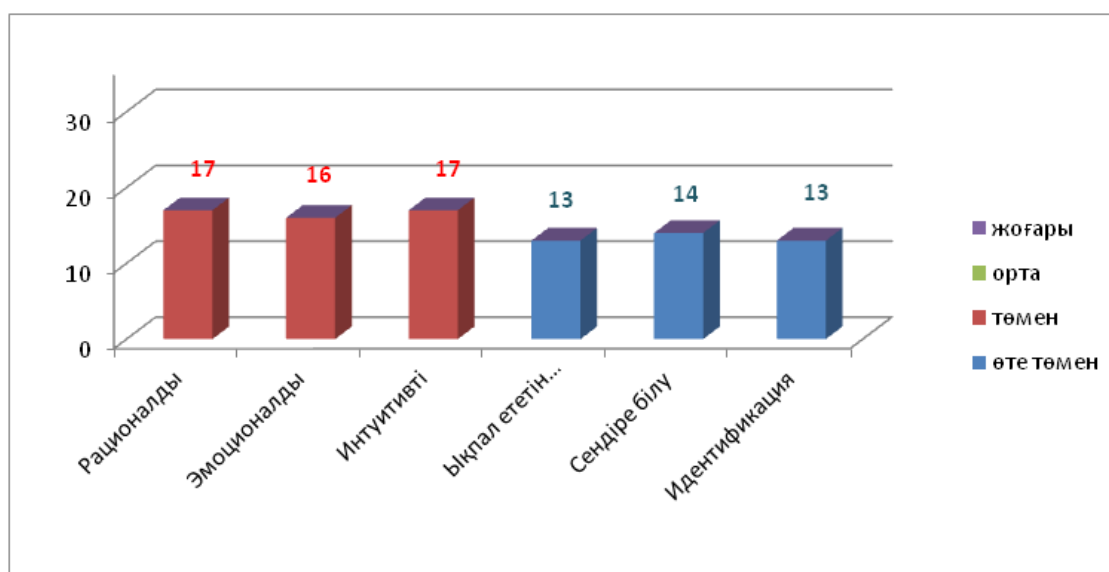
3) интуитивті – басқа адамдар жайлы толық ақпаратты білмей, өзінің санасында сақталған тәжірибемен, олардың мінезін болжау және көре алу қабілеттерін белгілейді. Интуиция басқа адамдарды мағыналы қабылдауына тәуелді.

4) ықпал ететін қондырғылар және сендіре білу – бұл көрсеткіштері эмпатияны ілгері жылжытады немесе кедергісін тигізеді. Басқа адамға деген қызығушылықты орынсыз деп санап, жеке қатынас жасаудан қашатын болса, ортадағы проблемаларға, күйзеліске немқұрайлы қарауға өзін сендіреді. Тұлға жағынан шектеулер кедергісі болмаса, эмпатияның әртүрлі көрсеткіштері нақты және белсенді әрекет етеді. Адамдарға деген қатынаспен және өз мінезбен ақпараттық-энергетикалық алмасуға кедергі немесе ілгері жылжытады.

5) идентификация – өзін басқа адамның орнына қоя отырып, түсіну және уайымдау. Негізі ретінде еліктеу, эмпатияның икемділігі мен ептілігі.

Зерттеу нәтижелері төмендегі суретте көрсетілген (2 кесте). Білім алушы-қандастардың эмпатиялық қабілеттерінің көрінісі орташа көрсеткіштен төмен екендігі анықталды.

1 сурет. Эмпатия деңгейін диагностикалау (В. В. Бойко) көрсеткіштері

2 кесте. Эмпатия деңгейін диагностикалау (В. В. Бойко) нәтижелері

Көрсеткіш	Орта баллы	Даму деңгейі
Рационалды	17	Төмен
Эмоционалды	16	Төмен
Интуитивті	17	Төмен
Ықпал ететін қондырғылар	13	Өте төмен
Сендіре білу	14	Өте төмен
Идентификация	13	Өте төмен

Білім алушы-қандастардың басқа адамның болмысына — оның жағдайына, проблемаларына, мінез-құлқына эмпатияны білдіретін субъектінің назарын, қабылдауын және ойлауын сипаттайтын рационалды канал деңгейі 45,6 % құрайды. Уайымдау, жанашырлық, алаңдаушылық, ішкі жан-дүниені түсіну, мінез-құлқын болжау – эмоционалды канал деңгейі 44,8%, эмпатияның интуитивті каналы, яғни санадағы қалған тәжірибеге сүйеніп, аз ақпаратпен адамның мінез-құлқын көре алу қабілеті 46,4 %-ды, басқа адамдармен байланыс жасаудан қашатын, қызығушылық танытуды орынсыз деп санайтын эмпатикалық қабылдау – ықпал ететін қондырғылар – 36,6% -

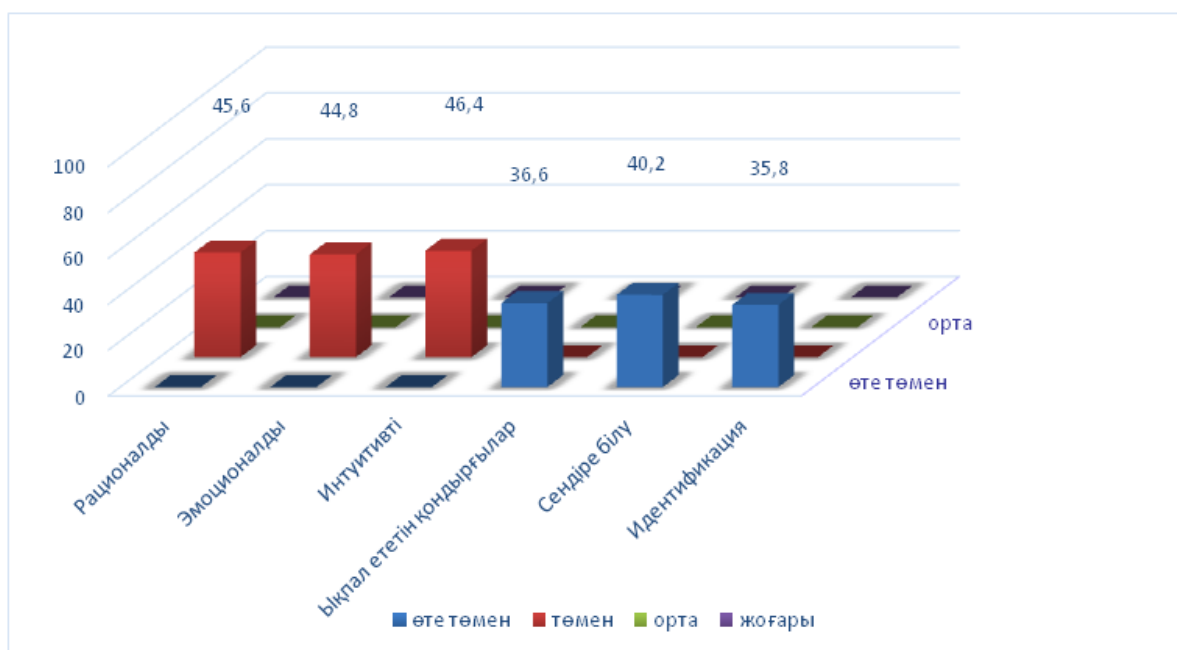
ды, сендіре білу, яғни шиеленіс, бейтараптық, күдік атмосферасы ашуға және эмпатияны түсінуге жол беру қабілеті 40,2 %, өзін басқа адамға қоя білу – идентификация қабілеті 35,8 % құрайды (2 сурет).

Әрі қарай, 3-кестеде келтірілген зерттелетін эмпатиялық қабілеттер шкалаларының жиілігі туралы статистикалық деректерді өңдедік.

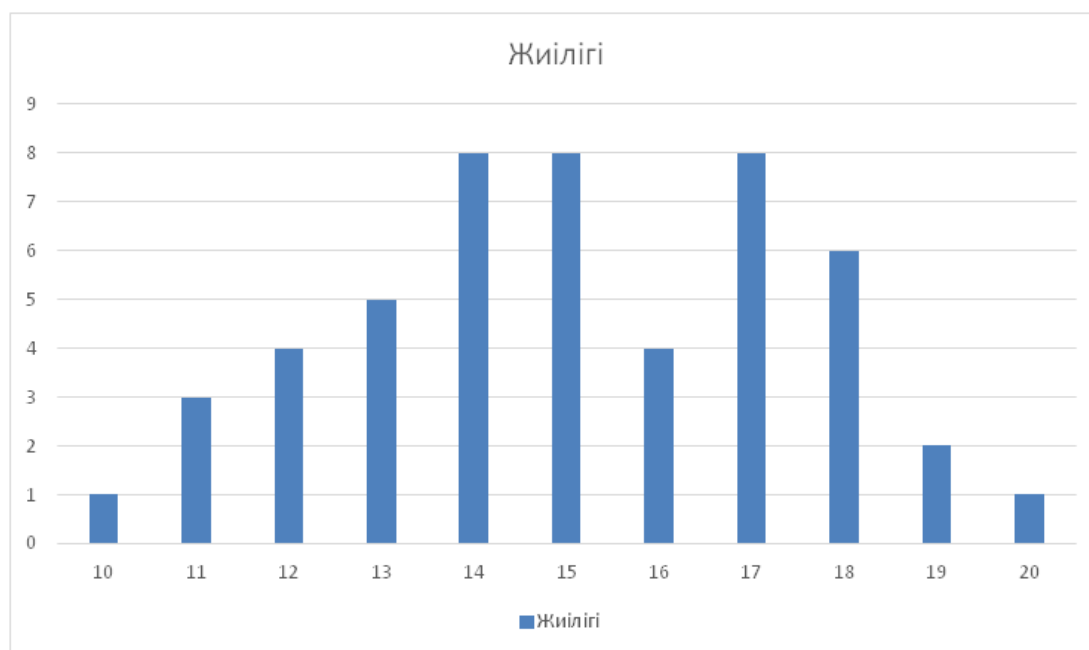
3 кесте. Эмпатия деңгейін диагностикалау шкалаларының жалпы балдарының жиілігі

Жалпы балл	Жиілігі	Проценті
10	1	2,0
11	3	6,0
12	4	8,0
13	5	10,0
14	8	16,0
15	8	16,0
16	4	8,0
17	8	16,0
18	6	12,0
19	2	4,0
20	1	2,0
Барлығы	50	100,0

2 сурет. Көрсетілген нәтижелерді пайыздық деңгейде көрсеткіші

3 сурет. Эмпатия шкаласында кездесетін жиіліктің гистограммасы

4 кесте – Зерттелетін эмпатия көрсеткіштерінің корреляциясы

	Рационалды	Эмоционалды	Интуитивті	Ықпал ететін қондырғылар	Сендіре білу	Идентификация	Эмпатия	Жасы
Рационалды	1	,177	,145	-,143	-,155	,261	,509**	-,114
Эмоционалды	,177	1	-,019	,002	,089	,017	,454**	,181
Интуитивті	,145	-,019	1	-,059	-,043	-,002	,403**	,426**
Ықпал ететін қондырғылар	-,143	,002	-,059	1	,026	,013	,336*	-,143
Сендіре білу	-,155	,089	-,043	,026	1	-,049	,305*	,051
Идентификация	,261	,017	-,002	,013	-,049	1	,538**	-,098
Эмпатия	,509**	,454**	,403**	,336*	,305*	,538**	1	,105
Жасы	-,114	,181	,426**	-,143	,051	-,098	,105	1

** . Корреляция 0,01 (екі жақты) деңгейінде маңызды.

* . Корреляция 0,05 (екі жақты) деңгейінде маңызды.

3-кестеде келтірілген деректерді неғұрлым нақты көрсету үшін 3-суретте көрсетілген пайыздық қатынаста эмпатия шкаласында кездесетін жиіліктің гистограммасын құрдық.

4 кестеден көріп отырғанымыздай, зерттеу үлгісінде эмпатия шкаласының ұпайлары жиі кездеседі: 14,15,17 ұпай жиілігі 16%, 13 ұпай жиілігі 10%, 18 ұпай жиілігі 12. Алынған де-

5 кесте – Сипаттамалық статистика

Сипаттамалық статистика					
	N	Минимум	Максимум	Орташа	Орташа квадраттық ауытқу
Рационалды	50	1	4	2,52	,931
Эмоционалды	50	1	4	2,66	,848
Интуативті	50	1	4	2,72	,948
Ықпал ететін қондырғылар	50	1	4	2,24	,960
Сендіре білу	50	1	4	2,66	,872
Идентификация	50	1	4	2,28	1,070
Эмпатия	50	10	20	15,08	2,406

рекерді одан әрі талдау және өңдеу үшін Пирсонның корреляция коэффициентін есептеу түрінде математикалық статистика әдістерін қолдандық.

Суретте көрсетілгендей, эмпатия деңгейі орта көрсеткішті қамтиды.

4-кестеде келтірілген мәліметтерге сәйкес, рационалды, эмоционалды, интуативті, ықпал ететін қондырғылар, сендіре білу, идентификация көрсеткіштері мен эмпатия арасында корреляция оң байланысын көреміз. Қорытындылай келе,- рационалды, эмоционалды, интуативті, ықпал ететін қондырғылар, сендіре білу, идентификация көрсеткіштері жоғары болса, эмпатия қабілеті соғұрлым жоғары болады. Зерттеу нәтижесін-

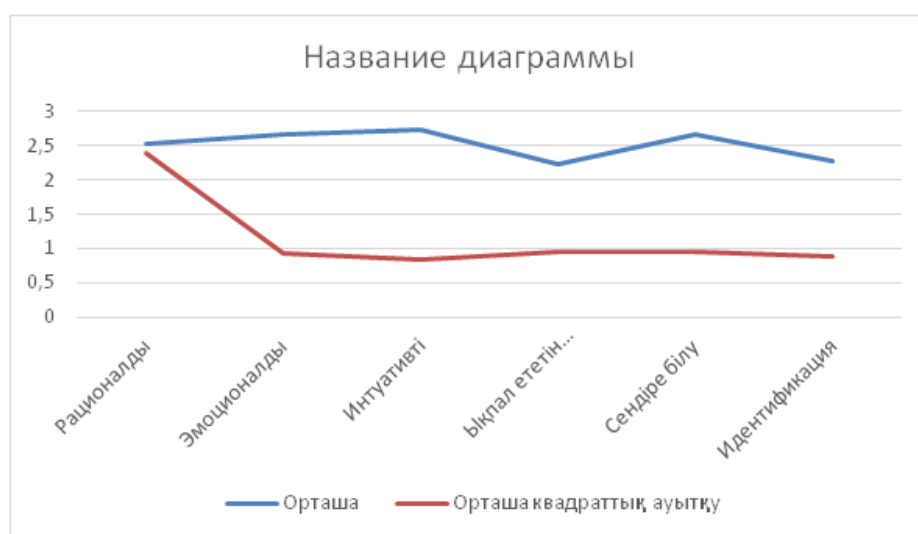
де алынған деректерді эмпатияның даму деңгейінің орташа көрсеткіштерін салыстыруға ыңғайлы болу үшін 5 кестеге біріктірдік, ал осы деректерді ұсынудың айқындылығы үшін 4-суретте көрсетілген гистограмма құрдық (B қосымшасы).

5-кестеден соңғы жиынның орташа квадраттық ауытқуы аз екенін көруге болады, өйткені жиындағы мәндер орташа мәннің айналасында топтастырылған.

Қорытынды.

Әлеуметтік интеллект білім алушылардың коммуникативті-танымдық белсенділігімен бірегей болып табылады және қарым-қаты-

4 сурет – Сипаттамалық статистиканың гистограммасы

нас жасау арқылы қоршаға ортамен оң, тиімді қарым-қатынас құруға бағытталған, эмпатия, бірлестік және басқаға риясыз көмек беру әрекеті арқылы қарым-қатынастың сәттілігін анықтайтын интеллектуалды және шығармашылық қабілет ретінде әрекет етеді. Білім алушы-қандастар мемлекетіміздің дамуына, ілгері өркендеуіне үлесін қосатын жастар болғандықтан, әлеуметтік интеллектісінің дұрыс қалыптасуы өте маңызды, бұл болашақ мамандардың кәсіби қалыптасуымен және жеке психологиялық өсуімен тығыз байланысты. Нәтижелерді сипаттай отырып, келесі мәселелер анықталды. Білім алушылар өздерінің сезімдері мен эмоцияларын, басқалардың эмоционалды жағдайларын түсіне білу керек, өзін өзі бақылауды, өзін өзі баға-

лауды арттыру дағдыларын қалыптастыру керек. Басқа адамдарға деген жанашырлық деңгейі төмен, бұл осы әлеуметтік топтың әлсіз эмоционалды экспрессивтілігін білдіруі мүмкін деген қорытынды жасауға болады. Эмпатияның төмен деңгейі осы әлеуметтік топтың мәдениетінің даму деңгейін көрсетпейді. Олардың қарым-қатынас жүйесінде өзара құрмет, бір-біріне ұқыптылық және эмоциялар көрінісінде ұстамдылық жоғары рөл атқарады.

Мақаланың мақсаты эмпатия деңгейін анықтау болды. Бұл жұмыстың бастамасы болғандықтан, білім алушы-қандастардың эмпатиясын қалыптастыру жұмыстарын жүргізіп, келесі зерттеу жұмыстарында көрсетіледі.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстандағы қандастар: көмек, жеңілдіктер, бейімделу. [Электрон. ресурс]. – 2021 – URL: https://egov.kz/cms/kk/articles/kandas_rk (дата обращения: 31.05.2022).
2. Онлайн тест на эмпатию. [Электрон. ресурс]. – 2021 – URL: <https://mozgius.ru/psihologiya/testy/test-na-ehmpatiyu.html> (дата обращения: 31.05.2022).
3. Fernández-Abascal, Enrique G., Martín-Díaz, María Dolores. Relations between dimensions of emotional intelligence, specific aspects of empathy, and non-verbal sensitivity // *Frontiers in Psychology*. – 2019. – P. 158–168.
4. Calandri E., Graziano F., Testa S., Cattellino E., Begotti T. Empathy and Depression Among Early Adolescents: The Moderating Role of Parental Support. // *Front. Psychol.* – 2019. – P. 145-154.
5. Navarro-Mateu, Diego, Jacqueline Franco-Ochoa, Selene Valero-Moreno, and Vicente Prado-Gascó. To be or not to be an inclusive teacher: Are empathy and social dominance relevant factors to positive attitudes towards inclusive education? // *PLoS ONE*. – 2019. – P. 121-132.
6. Salminen, Mikko, Juho Hamari, and Niklas Ravaja. Empathizing with the End User: Effect of Empathy and Emotional Intelligence on Ideation // *Creativity Research Journal*. – 2021. – P. 191–201.
7. Әбеуов И.Ә. Әлеуметтік психология. / И.Ә. Әбеуов – Алматы: Эверо, 2011. – 56 б.
8. Бойко В.В. Энергия эмоций в общении. / В.В. Бойко – Москва: Просвещение, 2006. – 75 с.
9. Гиппенрейтер Ю. Б. Феномен конгруэнтной эмпатии // *Вопросы психологии*. – 1993. – № 7. – С. 61–68.
10. Куницына В.Н. Межличностное общение / В.Н. Куницына. – Санкт-Петербург: Питер, 2001. – 267 с.
11. Лунева О.В. Концепция социального интеллекта личности // *Знание. Понимание. Умение*. – 2012. – № 2. – С.46-51
12. Савенков А.И. Развитие эмоционального интеллекта и социальной компетентности у детей // А.И. Савенков. – Москва: Национальный книжный центр, 2015. – 128 с.
13. Самекин А.С. Возрастная динамика точности и адекватности межличностного восприятия: автореферат дис. на соиск. к.псих.н. : МГУ имени М.В. Ломоносова. – Москва, 2011. – 28 с.
14. Тукебаева С. А. Әлеуметтік интеллектіні дамытудың тиімді әдістері [Электрон. ресурс]. – 2021 – URL: <http://rmebrk.kz/journals/5115/36444.pdf> (дата обращения: 31.05.2022).

A.Zh. Dyussenova¹, A.R. Mandykayeva¹

A. Ozdogru², Zh.T. Utaliyeva¹, A.M. Dauzhanova¹

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

²Uskudar University, Istanbul, Turkey

Psychological features of the empathic abilities of Kazakh diaspora students

Abstract. Social intelligence is the skill of effective interaction and communication. The main quality of effective interaction is empathy. Empathy is the ability to understand the emotional state of another person. The article considers empathy as an indicator of social intelligence. The article reveals the need to identify and adapt the social intelligence of compatriots who have returned to their homeland. To do this, the blood must be members of a certain group and have the ability, the internal state, and the peculiarities of the psychological space of people. This ability is related to empathy. The ability to determine the emotional state of another person helps to optimize interpersonal relationships and establish balance. Developing the empathic abilities of the Kazakh diaspora students, the ability to identify the emotions, and feelings of other people, to perform effective actions in communication, to help other people, and to give a correct assessment of what is happening is revealed. With empathic interaction, a person's value system is formed. The role of empathy in the adaptation of Kazakh diaspora students to the environment, as well as personal and professional development, finding effective interaction in the social environment, and increasing potential, is important. Analyzing the works of domestic scientists, the importance of empathy in determining social intelligence was shown. Being the beginning of the research work, in the article, we took empathy as one of the indicators of social intelligence. In the article, we identified the level of empathy among Kazakh diaspora students studying at the university. 50 students took part in the study. The study was conducted using the following methodology: diagnostics of the level of empathy (V. V. Boyko). The article defines the indicators of the empathic abilities of Kazakh diaspora students.

Keywords: social intelligence; empathy, rationality, emotionality, intuition, contributing attitudes, penetrating ability, identification, cognitive empathy, emotional empathy.

А.Ж. Дюсенова¹, А.Р. Мандыкаева¹

А. Оздугру², Ж.Т. Уталиева¹, А.М. Даужанова¹

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

²Университет Ускюдар, Стамбул, Турция

Психологические особенности эмпатических способностей обучающихся-кандасов

Аннотация. Социальный интеллект – это навык эффективного взаимодействия и общения. Главным качеством эффективного взаимодействия является эмпатия. Эмпатия - способность понимать эмоциональное состояние другого человека. В статье эмпатия рассматривается как механизм социального интеллекта. В раскрытии актуальности проблемы раскрывается необходимость выявления и адаптации социального интеллекта студентов-кандасов, вернувшихся на родину. Для этого кандасы должны быть членами определенной группы, обладать способностью, внутреннее состояние, особенности психологического пространства людей. Эта способность связана с эмпатией. Умение определять эмоциональное состояние другого человека помогает оптимизировать межличностные отношения и установить баланс. Развивая эмпатические способности кандасов, выявляются умения определять эмоции, чувства других людей, совершать эффективные действия при общении, помогать другим людям, давать правильную оценку происходящему. При эмпатическом взаимодействии формируется ценностная система человека. Роль эмпатии в адаптации кандасов к окружающей среде, а также личностном, профессиональном развитии, нахождении эффективного взаимодействия в социальной среде, повышении потенциала важная. Анализируя труды ученых, была показана важность эмпатии в определении социального интеллекта. В статье мы взяли эмпатию как один из механизм социального интеллекта. В статье мы выявили уровень эмпатии у кандасов, обучающихся в вузе. В исследовании приняли участие 50 обучающихся. Ис-

следование проводилось с помощью следующей методики: диагностики уровня эмпатии (В. В. Бойко). В статье определены показатели эмпатических способностей обучающихся-кандасов.

Ключевые слова: социальный интеллект; эмпатия, рациональность, эмоциональность, интуиция, способствующие установки, Проникающая способность, идентификация, когнитивная эмпатия, эмоциональная эмпатия.

References

1. Қазақстандағы қандастар: көмек, зhenildikter, bejimdela [compatriots in Kazakhstan: help, benefits, adaptation]. Available at: https://egov.kz/cms/kk/articles/kandas_rk: [in Kazakh]. (accessed 31.05.2022).
2. Onlajn test na jempatiju [online empathy test]. Available at: <https://mozgius.ru/psihologiya/testy/test-na-ehmpatiyu.html> [in Russian]. (accessed 31.05.2022).
3. Abeuov I.A. Aleumettik psihologiya [Social Psychology] (Evero, Almaty, 2011, 56 p.) [in Kazakh].
4. Fernández-Abascal, Enrique G., Martín-Díaz, María Dolores. Relations between dimensions of emotional intelligence, specific aspects of empathy, and non-verbal sensitivity. *Frontiers in Psychology*. 2019. P. 158–168.
5. Calandri E, Graziano F, Testa S, Cattellino E and Begotti T. Empathy and Depression Among Early Adolescents: The Moderating Role of Parental Support. *Front. Psychol.* 2019. P. 145-154.
6. Navarro-Mateu, Diego, Jacqueline Franco-Ochoa, Selene Valero-Moreno, and Vicente Prado-Gascó. To be or not to be an inclusive teacher: Are empathy and social dominance relevant factors to positive attitudes toward inclusive education? *PLoS ONE*. 2019. P. 121-132.
7. Salminen, Mikko, Juho Hamari, and Niklas Ravaja. Empathizing with the End User: Effect of Empathy and Emotional Intelligence on Ideation. *Creativity Research Journal*. 2021. P. 191–201.
8. Bojko V.V. Energiya emocij v obshchenii [The energy of emotion in communication]. (Prosveshcheniyu, Moscow, 2006, 75 p.) [in Russian].
9. Gippenrejtser Yu. B. Fenomen kongruentnoj empatii, Voprosy psihologii [The Phenomenon of Congruent Empathy, Problems of Psychology.]. 1993. No. 7. P. 61–68, [in Russian].
10. Kunicyna V.N. Mezhlichnostnoe obshchenie [Interpersonal communication], (Piter, Saint Petersburg, 2001, 267 p.) [in Russian].
11. Luneva O.V. Konceptiya social'nogo intellekta lichnosti. Znanie. Ponimanie. Umenie [The concept of personal social intelligence. Knowledge. Understanding. Skill]. 2012. No. 2. P. 46-51, [in Russian].
12. Savenkov A.I. Razvitie emocional'nogo intellekta i social'noj kompetentnosti u detej [Development of emotional intelligence and social competence in children]. (Nacional'nyj knizhnyj centr, Moscow, 2015, 128 p.), [in Russian].
13. Samekin A.S. Vozrastnaya dinamika tochnosti i adekvatnosti mezhlichnostnogo vospriyatiya: avtoreferat diss... na soisk. k.pskh.n. [Age dynamics of accuracy and adequacy of interpersonal perception]. (Moscow, Lomonosov Moscow State University, 2011, 28 p.), [in Russian].
14. Tukebaeva S.A. Aleumettik intellektini damytudyn tiimdi adisteri [Effective methods for developing social intelligence]. Available at: <http://rmebrk.kz/journals/5115/36444.pdf> [in Kazakh]. (accessed 31.05.2022).

Авторлар туралы мәлімет:

Дюсенова А.Ж. – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, психология білім беру бағдарламасының 2 курс докторанты, Астана, Қазақстан.

Мандықаева А.Р. – психология ғылымдарының кандидаты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің психология кафедрасы доцентінің міндетін атқарушы, Астана, Қазақстан.

Оздогру Асил – Ph.D., Ускюдар университетінің педагогикалық психология доценті, Стамбул, Түркия.

Уталиева Ж.Т. – психология ғылымдарының кандидаты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің психология кафедрасы доцентінің міндетін атқарушы, Астана, Қазақстан.

Даужанова А. – психология білім беру бағдарламасының 2 курс магистранты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Dyussenova A.Zh. –The 2nd year doctoral in Psychology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Mandykayeva A.R. – Candidate of Psychological, Acting Associate Professor of the Department of Psychology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Ozdogru Asil – Ph.D., Associate Professor of pedagogical psychology of Uskudar University, Istanbul, Turkey.

Utaliyeva Zh.T. – Candidate of Psychological, Acting Associate Professor of the Department of Psychology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Dauzhanova A. – The 2nd year master's student in Psychology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

IRSTI 05.11.61

H. Beshherli¹, M. Sanatkanuly²
M. Kudabekov², N. Baigabylov²

¹Ankara Haci Bayram Veli University, Ankara, Turkey

²L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

(E-mail: hayati.besirli@hbv.edu.tr, madi_01_15@mail.ru, k-medet@bk.ru, n.baigabyl@mail.ru)

Methadone use in opioid substitution therapy for drug dependence

Abstract. *'Anti-methadone hysteria' has reached colossal proportions. It is raging today on Internet sources specializing in combating drug addiction and popularizing public health. Substitution therapy is a type of drug addiction treatment using opioid substances that act on the human brain like heroin and morphine. The topic of opioid substitution treatment has long gone beyond the level of scientific discussion. It has become a confrontation between two ideologies. On the one hand, this method has received broad support from the World Health Organization, the United Nations Office on Drugs and Crime, and the Joint United Nations Programme on HIV/AIDS. Substitution therapy using methadone has been successfully used in many countries in America, Western and Eastern Europe, and the CIS. On the other hand, substitution therapy is essentially a replacement for heroin addiction with methadone addiction, which makes it fundamentally impossible to achieve a complete cessation of drug use. No matter how controversial the assertion about OST may seem, it is necessary to get to the heart of the issue. The article describes the scheme for the use of opioid substitution therapy in Kazakhstan and contains criticism of the maintenance therapy opponents, as well as the arguments of its supporters.*

Keywords: *opioid substitution treatment, drug treatment, drug addiction, methadone.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-141-4-476-483>

Introduction

According to modern theories, opioid addiction is a disease of the central nervous system in which the biochemistry changes in the active centers (receptors) of the brain. And as a result

of this, the need for opiates becomes biologically determined, and very often irresistible. The most competent point of view remains that opioid dependence is a chronic relapsing condition that is difficult to control. It manifests itself as an irresistible attraction (addiction) to drugs despite

the negative social and health consequences. Not all cases of addiction are chronic, and that's true. Some people who meet the diagnostic criteria of drug addiction stop using drugs completely without any medical treatment. However, most people with addiction disorders often relapse after treatment. Moreover, it is considered that such people remain vulnerable for many years or even perhaps the whole of their lives.

It is important to understand that:

- up to 50% of opioid users may suffer from other psychiatric disorders including anxiety, depression, and antisocial disorders;
- one in four opioid users who visit a healthcare organization has a risk of suicide and self-harm;
- almost one in ten people have persistent severe mental health problems which require close touch with psychiatric organizations' specialists.

The inclusion of opioid substitution treatment (hereinafter referred to as OST) in the program has a significant positive impact on the mental, physical, and social condition of such patients.

Problem statement

OST is a type of long-term combined treatment for opioid dependence. It involves the use of legal pharma drugs that help to prevent withdrawal symptoms (the sweats) and block cravings for illegal opioids. Besides, patients receive psychological care and social support. Due to OST patients do not need to look for illicit drugs and do injections of them. And this fact sharply reduces the risk of being infected by HIV, overdose, criminalization, and other negative consequences of illicit drug use. Withdrawal from heroin and similar fast-acting opioids in favor of long-acting opioid medications (for example, methadone) normalizes metabolic processes in the brain over time and allows patients to stop OST in the future in case they are really willing to give it up.

Scientific evidence suggests that a combined approach to medication treatment (OST) and psychological support under constant monitoring works best to treat opioid dependence. Success requires that patients follow the treatment

program for a long time (at least 2 years, and sometimes for even more years) receiving all the benefits that such therapy provides. The practice has shown that substitution maintenance therapy (hereinafter referred to as SMT) is the most effective form of treatment for the majority of people suffering from opioid dependence.

Before doctors started using methadone, the world was experimenting with morphine. In the Soviet Union, opiate-dependent people in pharmacies could be given so-called «drug packs». This lasted until 1959, but the practice was abandoned, as patients very quickly got used to short-acting opiates. A similar problem was recorded in the United States of America in 1964. Then American Professor Vincent Dole tried to replace morphine with methadone, which could be consumed orally, without injections, once a day. The first results of the studies showed that the condition of more than 80% of patients was stabilized: they stopped using illegal drugs. So since the 60s, methadone therapy has received the status of the most recognized method of treating addiction, and this reputation has been strengthened by research data on the spread of HIV in the 1980s. It turned out that substitution therapy reduces the risk of spreading this infection.

At the beginning of the two thousandth in the USA, they compared which was more effective: to treat heroin addiction with methadone or not to treat it at all. The people who took part in the study were divided into two groups: one was given methadone, the other was not. The number of people who stopped using heroin, replacing it with methadone, was three times higher than among those who were not treated at all.

Part of the research tried to trace the link between crime and drug use. In a study conducted at 16 police stations in England and Wales, 69% of detainees tested positive for the presence of any of the illegal drugs. Approximately the same indicators were obtained in Australia and the USA. The most popular crimes were related to the theft of property: drug addicts were looking for money for the next dose. Since substitution therapy is the replacement of an illegal drug with a legal one, the patient «leaves the street» and stops criminal behavior.

Substitution therapy programs in prisons reduced crime and recidivism, in particular, because people continued treatment after release. A New York study found that the average number of offenses in six months decreased by 44% among those who took part in methadone programs in prisons compared to 25% of those who detoxed only within a week.

People with addiction can continue to use opioids for years, being interrupted by detoxification programs or imprisonment. The long-term result, according to research, was given by substitution therapy.

Results and discussion

In Kazakhstan, opioid (maintenance) substitution therapy has been implemented since 2008 with the support of the Global Fund to Fight AIDS, Tuberculosis, and Malaria. From 2008 to 2020, 1 331 patients in 10 regions of the country received treatment as part of the substitution maintenance treatment program (hereinafter referred to as SMT).

Psychological support for SMT patients includes motivational interviewing and cognitive-behavioral psychotherapy [1].

Medication care for the people taking part in the SMT program is provided by opioid agonists in the maintenance treatment rooms. SMT rooms operate in 15 cities around the country such as Almaty, Uralsk, Atyrau, Aktobe, Semey, Ust-Kamenogorsk, Pavlodar, Ekibastuz, Karaganda, Temirtau, Taraz, Kostanay, Rudny, Lisakovsk, and Kyzylorda. In accordance with the approved standard for the organization of medical and

social assistance in the field of mental health to the population of the Republic of Kazakhstan, such rooms provide the following services:

- 1) services under the program of maintenance treatment with opioid agonists including the issuance of drugs, psychosocial counseling in accordance with an approved clinical protocol;
- 2) improving the life quality of and social adaptation of patients with opioid dependence;
- 3) reducing the risk and quantity of illegal drugs and psychotropic substances use;
- 4) reducing the risk of transmission of HIV and other concomitant diseases among people who use injection drug;
- 5) increasing commitment to antiretroviral therapy among people infected with HIV and opioid dependency [1].

Indications for maintenance treatment with opioid agonists are the presence of all main criteria and one of the additional ones listed in Table 1.

Methadone, a long-acting opioid drug, approved for use and registered under the code RK-LS-No121922 is used to provide medical assistance to persons participating in the SMT program in Kazakhstan [2]. The daily dose of methadone hydrochloride is determined by the level of neuroadaptation to opioids with tolerance to opiates while the starting dose is 10 mg, and with established physical dependence – 20-30 mg. The duration of the patient's treatment at this stage is 6 months or more. An optimal dose of methadone hydrochloride is 60-120 mg/day. In case of planned completion/early refusal of treatment, the daily dose of the drug may be

Table 1. Indications for SMT

Main criteria	Additional criteria
<ul style="list-style-type: none"> - diagnosis (F11.2) Mental and behavioral disorders due to use of opioids, dependence syndrome; - ability to give informed consent; - age over 18 years old. 	<ul style="list-style-type: none"> - established diagnosis of HIV; - established diagnosis of hepatitis B, C, D, G; - confirmed experience of injecting drug use for at least 3 years; - at least two hospitalizations in a hospital with a diagnosis of (F11.2) Mental and behavioral disorders due to use of opioids, dependence syndrome; - pregnancy.

reduced on average by 2.5-5 mg per week without severe opioid withdrawal symptoms. During dose reduction, the patient should be regularly examined and there should be adjusted dosages, if clinically necessary. In case of exclusion of the patient, it is recommended to reduce the drug dose daily by 5 mg until reaching 30 mg/day. Further, the daily dose reduction of the drug should be 2 mg until complete cancellation.

In all these cases it is also possible to develop an individual dose reduction scheme for the drug by the attending physician together with the patient. For patients diagnosed with tuberculosis, the initial priority of the service is to treat active tuberculosis, i.e., while the patient is hospitalized, methadone is not available to him. Treatment for patients having viral hepatitis is carried out in combination with other pharmacotherapy without waiting for the onset of opioid withdrawal. Patients with HIV are primarily stabilized with the help of SMT after which they are given antiretroviral therapy. Opioid agonist maintenance treatment with methadone is recognized as the most appropriate for pregnant and breastfeeding patients [3].

According to official data, in early 2020, 296 people were treated under the SMT program which is only 0.3% of the estimated number of people who use opioid drugs (94 600 people) [4], 235 of which were men, and 61 women. In addition, the number of people living with HIV in the program is 109 people, and 92 (84%) of them are taking antiretroviral therapy. As of July 2021, 326 people have taken part in the program, 117 of which are patients with HIV [5].

According to narcologists, methadone therapy does not cure drug addiction by 100%. At the same time, it makes patients' lives easier. It helps to return them to society, control the risks of contracting incurable diseases, and significantly reduce the crime rate [2]. According to the Mental Health Center, 330 participants completed the program with positive results on a scheduled basis; 127 participants found families; 560 people were employed. There is a decrease in the criminal behavior of program participants: 78% (1038 participants) had criminal experience before being included in the program, and 565 of them had multiple convictions. Over 12 years of

the program implementation, 61 participants of the program were convicted [6].

However, opioid substitution treatment is often criticized. In 2010, the Ministry of Healthcare of the Republic of Kazakhstan, and then in 2015 the Prosecutor General's Office initiated checks on the legitimacy of the OST program implementation on behalf of the Security Council of the Republic of Kazakhstan. Then it was recommended to terminate the program ahead of schedule and withdraw patients from the program with a gradual reduction of methadone doses. The monograph Formation and Prospects for the Development of the Institute for Drug Use Level Assessment in Kazakhstan, a study by a group of researchers from the Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, notes the following reasons why further implementation of the OST program is inexpedient:

- failed to reduce the incidence of HIV; the project does not provide for the resocialization of persons being treated;
- no motivation to give up drugs;
- strong aggressive behavior during methadone withdrawal (the sweats);
- no effect on law-abiding behavior education.

It also says that by the protocol decision of the IHS (the interdepartmental headquarters for coordinating the activities of state bodies aimed at combating drug addiction and drug dealing) meeting in 2018, the Ministry of Healthcare was given a recommendation on the inappropriateness of using OST [5].

In June 2017, the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan demanded to stop the implementation of the program. Then an Intersectoral Working Group of 17 people. Their task was to evaluate the program's effectiveness. The working group prepared a resolution concluding that OST is effective in Kazakhstan and should be continued but some of its members initiated an alternative study with the cooperation of the police. The conclusions of the alternative examination turned out to be predictable. Therefore, in January 2018, the admission of new patients to the opioid substitution therapy centers was temporarily stopped. Meanwhile,

the Kazakhstan Union of People Living with HIV appealed to the President not to close the project [2].

Parliamentarians also have repeatedly expressed their opinion against the implementation of the opioid substitution therapy program in Kazakhstan [7]. They believe that an analog of heroin and morphine could undermine national security in the country. In confirmation of this, the following fact was cited in the document 'Expanding the Availability of Opioid Substitution Therapy in the Republic of Kazakhstan in 2010-2014: Review of the Situation, Action Plan and Operational Implementation Plan', that a delay in methadone supply for at least of one day threatens the country with socio-political unrest [2].

Among the arguments of opponents of opioid agonists therapy were also the following:

- the imposition of 'harm reduction programs' by the West and the creation of a new type of drug business with Western money coming to Kazakhstan through non-governmental organizations [2];
- research and clinical trials of methadone in Kazakhstan were carried out in violation of the requirements stipulated by the legislation and in favor of OST [8];
- refusal of the neighboring countries – Russia and Uzbekistan – from the OST program [9];
- use of methadone is not a treatment for drug addicts, it only serves to transfer them to a harder drug that has more devastating consequences [10].

Supporters of maintenance therapy try another argument in favor of the further implementation of the OST program.

Obviously, methadone medicine is a drug. But it is far from drug use which is threatening with

corresponding negative consequences – from overdoses and abscesses to death behind bars or in a hospital. Methadone at an adequate dose does not cause euphoria in patients with chronic opioid dependence. Moreover, it is prescribed under strict supervision, and under controlled conditions, which, unlike street drugs, makes this drug safer and more effective for opioid dependence treatment. Also, proper, and stable opioid substitution treatment of the patient usually does not even make him try to get illicit opioids, as methadone blocks the euphoric effect of these drugs. Patients getting supportive treatment do not have physiological or behavioral abnormalities, as happens with street opioids. Among other things, a patient who participates in the OST process learns life-saving skills, whereas a person who uses street opiates uncontrollably becomes indifferent to his or her own health and the health of his or her loved ones.

Conclusion

Indeed, methadone does not eliminate the addiction, but it allows them to take it under control and significantly improve the life of an addicted patient. Despite the fact that the patient is still dependent on drugs, he acquires the ability to stabilize his mental and physical state, significantly increases his social status, and discovers new opportunities for himself.

Like any other treatment method, OST is not perfect and, apart from the obvious benefits, also has certain consequences. The main ones have been specified in this article and are actively used by OST opponents to discuss the pros and cons of the therapy. Nevertheless, according to narcologists, the SMT program has demonstrated its effectiveness. The expansion of the program is considered [3].

References

1. Приказ Министра здравоохранения Республики Казахстан от 30 ноября 2020 года «Об утверждении стандарта организации оказания медико-социальной помощи в области психического здоровья населению Республики Казахстан». [Электронный ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000021712> (дата обращения: 15.07.2022).

2. «МК в Казахстане». Метадон для наркозависимых: благо или зло? [Электронный ресурс] – URL: <https://mk-kz.kz/social/2019/07/12/metadon-dlya-narkozavisimykh-bлаго-ili-zlo.html> (дата обращения: 12.07.2022).
3. Клинический протокол диагностики и лечения «Психические и поведенческие расстройства, вызванные употреблением опиоидов, поддерживающая заместительная терапия агонистами опиатов» от 30 сентября 2015 года, протокол № 10. [Электронный ресурс] – URL: <https://storages.medelement.com/uploads/co/92401378980547/documents/fa0dcdf2c1d2efae56d118cda703a7d1.pdf> (дата обращения: 15.07.2022).
4. Страновой отчет о достигнутом прогрессе – Казахстан Глобальный мониторинг эпидемии СПИ-Да. [Электронный ресурс] – URL: <https://www.kncdiz.kz/files/00007836.pdf> (дата обращения: 15.07.2022).
5. Получено из Метадон: зло или благо? Что будет с заместительной терапией для наркозависимых. [Электронный ресурс] – URL: <https://rus.azattyq.org/a/kazakhstan-methadone-drug-addiction-treatment-project/31356654.html> 15/07/2021 (дата обращения: 15.07.2022).
6. Наркологическая помощь населению республики казахстан за 2018-2019 годы (Статистический сборник). [Электронный ресурс] – URL: <http://mentalcenter.kz/%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D0%BD%D0%B0%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80-> (дата обращения: 15.07.2022).
7. Ответ на депутатский запрос Премьер-Министра РК от 16 октября 2014 года № 20-45/4577 «О принятии срочных мер по запрету применения наркотика «Метадон» в РК». [Электронный ресурс] – URL: <https://www.zakon.kz/4664969-otvet-na-deputatskij-zapros-premer.html> (дата обращения: 15.07.2022).
8. Иеромонах А.Б., Шевцова Ю.Б., Каклюгин Н.В. Осторожно – метадон!!! [Электронный ресурс] – URL: http://www.blaivus.org/UserFiles/blaivi_karta/14.3.%20Pakaitinis%20gydymas%20metadonu/539atsargiai4.pdf (дата обращения: 12.07.2022).
9. Получено из Граждане Казахстана выступают против продвижения наркотика «метадон», как средства для «лечения» наркозависимых. [Электронный ресурс] – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30955906#pos=19;-12 (дата обращения: 15.07.2022).
10. Почему наркотик «Метадон», запрещенный Конвенцией ООН к применению в медицинских целях, официально используется у нас в качестве препарата заместительной терапии? [Электронный ресурс] – URL: https://akzhol.kz/ru/migrated_4694/ (дата обращения: 10.07.2022).

Х. Бешерли¹, М. Санатқанұлы², М. Кудабеков², Н. Байгабылов²

¹Ankara Hacı Ваураг Veli университеті, Анкара, Түркия

²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Есірткіге тәуелділікті емдеуге бағытталған опиоидты алмастыру емінің шеңберінде метадонды қолдану

Аңдатпа. «Нашақорлыққа қарсы күреске» мамандандырылған және қоғамдық денсаулықты насихаттайтын Интернет-ресурстардың кең ауқымында өршіп тұрған «метадонға қарсы истерия» үлкен ауқымға жетті. Опиоидты алмастыратын терапия тақырыбы екі идеологияның қарама-қайшылығы форматына өтіп, ғылыми талқылаудан тыс қалды. ОАТ туралы барлық мәлімдемелер қаншалықты даулы болып көрінсе де, мәселенің мәнін түсіну керек. Бұл мақалада Қазақстанда опиоидты алмастыру терапиясын қолдану сызбасы сипатталады, демеуші терапияның қарсыластарына сын, сондай-ақ оны қолдаушылардың дәлелдері келтіріледі.

Бүгінде нашақорлықпен күресуге және қоғамдық денсаулықты насихаттауға маманданған интернет көздерінде қызу жүріп жатыр. Ауыстыру терапиясы - героин мен морфин сияқты адам миына әсер ететін опиоидты заттарды қолданатын есірткіге тәуелділікті емдеудің бір түрі ретінде саналады. Опиоидтарды алмастырумен емдеу тақырыбы ұзақ уақыт бойы ғылыми талқылау деңгейінен шығып кетті. Метадонды қолдану арқылы алмастыру терапиясы Американың, Батыс және Шығыс Еуропаның және ТМД-ның көптеген елдерінде сәтті қолданылған. Екінші жағынан, алмастыру терапиясы негізінен героинге тәуел-

ділікті метадонға тәуелділікпен алмастыру болып табылады, бұл есірткіні қолдануды толығымен тоқтатуға түбегейлі мүмкін емес.

Авторалар тарапынан Қазақстандағы опиоидты алмастырушы терапияны қолдану схемасы сипатталған және қолдау терапиясының қарсыластарын, сондай-ақ оны қолдаушылардың дәлелдерін сыңа алады.

Түйін сөздер: опиоидты алмастыратын терапия, нашақорлықты емдеу, нашақорлық, метадон.

Х. Бешерли¹, М. Санатқанұлы², М. Кудабеков², Н. Байгабылов²

¹Университет Анкара Наси Баурам Велі, Анкара, Турция

²Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Применение метадона в рамках опиоидной заместительной терапии, направленной на лечение наркозависимости

Аннотация. «Антиметадоновая истерия», бушующая сегодня на просторах интернет-ресурсов, специализирующихся на «борьбе с наркоманией» и популяризирующих общественное здоровье, достигла колоссальных масштабов. Тема опиоидной заместительной терапии уже давно вышла за пределы научной дискуссии, перейдя в формат противостояния двух идеологий. Какими бы спорными не казались всевозможные утверждения об ОЗТ, необходимо вникнуть в самую суть проблемы. В данной статье описывается схема применения опиоидной заместительной терапии в Казахстане, приводятся критика противников поддерживающей терапии, а также аргументы ее сторонников.

Сегодня интернет-источники, специализирующиеся на борьбе с наркоманией и оздоровлении населения, работают полным ходом. Заместительная терапия считается формой лечения наркомании, при которой используются опиоидные вещества, воздействующие на мозг человека, такие как героин и морфин. Тема опиоидной заместительной терапии долгое время находилась вне научных дискуссий. Заместительная терапия метадонном успешно применяется во многих странах Америки, Западной и Восточной Европы и СНГ. С другой стороны, заместительная терапия, по сути, заменяет героиновую зависимость на метадоновую, что вряд ли полностью остановит употребление наркотиков.

Авторы описывают схему применения опиоидной заместительной терапии в Казахстане и критикуют аргументы противников поддерживающей терапии, а также ее сторонников.

Ключевые слова: опиоидная заместительная терапия, лечение наркомании, наркозависимость, метадон.

References

1. Prikaz Ministra zdavoohraneniya Respubliki Kazahstan ot 30 noyabrya 2020 goda «Ob utverzhdenii standarta organizatsii okazaniya mediko-social'noj pomoshchi v oblasti psihicheskogo zdorov'ya naseleniyu Respubliki Kazahstan» [Order of the Minister of Health of the Republic of Kazakhstan dated November 30, 2020 "On approval of the standard for organizing the provision of medical and social assistance in the field of mental health to the population of the Republic of Kazakhstan"]. [Electronic resource] – Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000021712> (Accessed: 15.07.2022). [in Russian]
2. «МК в Казахстане». Metadon dlya narkozavisimyykh: blago ili zlo? [«МК in Kazakhstan». Methadone for drug addicts: good or bad?]. [Electronic resource] – Available at: <https://mk-kz.kz/social/2019/07/12/metadon-dlya-narkozavisimyykh-bлаго-ili-zlo.html> (Accessed: 12.07.2022). [in Russian]
3. Klinicheskij protokol diagnostiki i lecheniya «Psihicheskie i povedencheskie rasstrojstva, vyzvannye upotrebleniem opioidov, podderzhivayushchaya zamestitel'naya terapiya agonistami opiatov» ot 30 sentyabrya 2015 goda, protokol № 10 [Clinical protocol for the diagnosis and treatment of «Mental and behavioral disorders caused by the use of opioids, maintenance opiate agonist substitution therapy» dated September 30, 2015, Protocol No. 10]. [Electronic resource] – Available at: <https://storages.medelement.com/uploads/co/92401378980547/documents/fa0dcaf2c1d2efae56d118cda703a7d1.pdf> (Accessed: 15.07.2022). [in Russian]

4. Stranovoj otchet o dostignutom progresse – Kazakhstan Global'nyj monitoring epidemii SPIDa [Country Progress Report - Kazakhstan Global AIDS Monitoring]. [Electronic resource] – Available at: <https://www.kncdiz.kz/files/00007836.pdf> (Accessed: 15.07.2022). [in Russian]
5. Polucheno iz Metadon: zlo ili blago? CHto budet s zamestitel'noj terapij dlya narkozavisimyh [Derived from Methadone: Evil or Good? What will happen to substitution therapy for drug addicts]. [Electronic resource] – Available at: <https://rus.azattyq.org/a/kazakhstan-methadone-drug-addiction-treatment-project/31356654.html> 15/07/2021 (Accessed: 15.07.2022). [in Russian]
6. Narkologicheskaya pomoshch' naseleniyu respubliki kazakhstan za 2018-2019 gody (Statisticheskij sbornik) [Narcological assistance to the population of the Republic of Kazakhstan for 2018-2019 (Statistical compendium)]. [Electronic resource] – Available at: <http://mentalcenter.kz/%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D0%BD%D0%B0%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80-> (Accessed: 15.07.2022). [in Russian]
7. Otvet na deputatskij zapros Prem'er-Ministra RK ot 16 oktyabrya 2014 goda № 20-45/4577 «O prinyatii srochnyh mer po zapretu primeneniya narkotika «Metadon» v RK» [Response to the deputy request of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan dated October 16, 2014 No. 20-45 / 4577 «On the adoption of urgent measures to ban the use of the drug» Methadone «in the Republic of Kazakhstan»]. [Electronic resource] – Available at: <https://www.zakon.kz/4664969-otvet-na-deputatskij-zapros-premer.html> (Accessed: 15.07.2022). [in Russian]
8. Ieromonah A.B., Shevcova YU.B., Kaklyugin N.V. Ostorozhno – metadon!!! [Beware of methadone!!!]. [Electronic resource] – Available at: http://www.blaivus.org/UserFiles/blaivi_karta/14.3.%20Pakaitinis%20gydymas%20metadonu/539atsargiai4.pdf (Accessed: 12.07.2022). [in Russian]
9. Polucheno iz Grazhdane Kazahstana vystupayut protiv prodvizheniya narkotika «metadon», kak sredstva dlya «lecheniya» narkozavisimyh [Received from Citizens of Kazakhstan oppose the promotion of the drug «methadone» as a means to «treat» drug addicts]. [Electronic resource] – Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30955906#pos=19;-12 (Accessed: 15.07.2022). [in Russian]
10. Pochemu narkotik «Metadon», zapreshchennyj Konvenciej OON k primeneniyu v medicinskih celyah, oficial'no ispol'zuetsya u nas v kachestve preparata zamestitel'noj terapii? [Why is the drug «Methadone», prohibited by the UN Convention for use for medical purposes, officially used in our country as a substitution therapy drug?]. [Electronic resource] – Available at: https://akzhol.kz/ru/migrated_4694/ (Accessed: 10.07.2022). [in Russian]

Information about authors:

Beshherli H. – Doctor of Sociological Sciences, Professor, Department of Sociology, Ankara Haci Bayram Veli University, Ankara, Turkey.

Sanatkanuly M. – Corresponding author, Ph.D. student, Department of Sociology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 Yanushkevich str., Astana, Kazakhstan.

Kudabekov M. – Senior Lecturer of the Department of Sociology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 Yanushkevich str., Astana, Kazakhstan.

Baigabylov N. – Ph.D. in Sociology, Associate Professor, Department of Sociology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 Yanushkevich str., Astana, Kazakhstan.

Бешерли Х. – әлеуметтану ғылымдарының докторы, әлеуметтану кафедрасының профессоры, Ankara Hacı Bayram Veli университеті, Анкара, Түркия.

Санатқанұлы М. – корреспонденция үшін авторы, әлеуметтану кафедрасының докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, А. Янушкевич көш., 6, Астана, Қазақстан.

Кудабеков М. – әлеуметтану кафедрасының аға оқытушысы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, А. Янушкевич көш., 6, Астана, Қазақстан.

Байгабылов Н. – Ph.D., әлеуметтану кафедрасының доценті м.а., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, А. Янушкевич көш., 6, Астана, Қазақстан.

Ж.Х. Кендирбекова
Т.Ж. Кенжебай

Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан
(E-mail: zhanaret@mail.ru, temerlan_superboy@mail.ru)

Влияние социальной рекламы на гендерное неравенство

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы о роли социальной рекламы в решении гендерного неравенства. Основная идея нововведений, принятых в стране, заключается в том, что все принятые меры должны быть направлены на решение социальных проблем. Кроме того, мы видим, что в последние годы в обществе все чаще говорят о социальных проблемах, что приводит к значительному росту в обществе. В данной статье рассматриваются основные механизмы стратегически важных аспектов политики Республики Казахстан, направленные на роль социальной рекламы в решении гендерных проблем в современном обществе, а также факторы, которые могут сыграть решающую роль в решении гендерного неравенства в современном обществе. Актуальность темы исследования не вызывает сомнений. Были проанализированы и рассмотрены основные аспекты исследования.

Ключевые слова: социальная реклама, гендерное неравенство, социальная работа, гендерная сегментация.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-141-4-484-489>

Введение

Как далеко мы продвинулись сегодня, когда говорим о гендерном равенстве? какова ситуация в нашей стране? Тема “гендерного равенства” имеет первостепенное значение, о котором необходимо повышать осведомленность и действовать постоянно и широко. Среди различных областей, в которых гендерное равенство еще не полностью достигнуто и продвигается, работа по-прежнему остается одной из самых важных. Неравенство в обращении и разрыв в оплате труда многих женщин представляют собой неприемлемую ситуацию, и ответственность за изменение вещей также берет на себя работодатели и государство. Достижение истинного гендерного равенства на самом деле, очень часто начинается с государство, которое должно

взять на себя обязательство продвигать гендерно инклюзивную культуру и большую поддержку женского лидерства. Одним из таких инструментов в руках государство это социальная реклама. В законе «О рекламе» Республика Казахстан от 19 декабря 2003 года есть понятие социальной рекламы. Социальная реклама – информация, адресованная неопределенному кругу лиц и направленная на достижение благотворительных и иных общественно полезных целей некоммерческого характера, а также обеспечение интересов государства [Закон Республики Казахстан «о рекламе», глава 1, статья 3].

Цель исследования - определить основы и дать картину ситуации на общем уровне, что такое гендерный разрыв в оплате труда, ситуация в Республике Казахстан и как правильное направление социальной рекламы

Страна	Место	Индекс	Страна	Место	Индекс
 Исландия	1	0,908	 Израиль	60	0,727
 Финляндия	2	0,860	 Уганда	61	0,724
 Норвегия	3	0,845	 Замбия	62	0,723
 Новая Зеландия	4	0,841	 Италия	63	0,720
 Швеция	5	0,823	 Танзания	64	0,719
 Руанда	6	0,811	 Казахстан	65	0,719
 Никарагуа	7	0,810	 Ботсвана	66	0,719
 Намибия	8	0,807	 Словацкая Республика	67	0,717
 Ирландия	9	0,804	 Объединенные Арабские Эмираты	68	0,716
 Германия	10	0,801	 Северная Македония	69	0,716

Рисунок 1. Казахстан в Индексе глобального гендерного разрыва в 2022 г.
Источник: Всемирный экономический форум, Global Gender Gap Report 2022

государства может помочь достичь полного гендерного равенства.

Анализ

Гендерное равенство означает, что каждый, независимо от своего пола, может свободно заниматься любой карьерой, образом жизни и деятельностью без дискриминации. Права, возможности и доступ к обществу не должны отличаться в зависимости от пола. Разные потребности и желания каждого должны оцениваться одинаково. Поскольку в обще-

стве Республике Казахстан так долго ставили мужчин в положение благосклонности, исторически мужчины часто оказываются наиболее благоприятными. Гендерное равенство стремится преодолеть различия, устранить дискриминацию и дисбаланс в обществе, так что равенство действительно может стать реальной реальностью. Достижение гендерного равенства оказывает значительное положительное влияние не только на работу, но и на общество в целом. Вот одно из возможных достижении полного гендерного равенства. Повышение производительности: исследова-

Рисунок 2. Казахстан в Индексе глобального гендерного разрыва в 2022 г.
Источник: Всемирный экономический форум, Global Gender Gap Report 2022

Таблица 1. Соотношение заработной платы женщин и мужчин

Республика Казахстан	2019	2020	2021
среднемесячная заработная плата мужчин, тенге	222 514	243 524	281 239
среднемесячная заработная плата женщин, тенге	150 779	182 679	220 160
соотношение среднемесячной заработной платы женщин к мужчинам, %	32,2	25,0	21,7

Источник: Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан (2021 год).

ния Stephen Turban, Dan Wu, and Letian (LT) Zhang показывают, что гендерное равенство стимулирует инновации и производительность компании. Когда женщинам предоставляются те же средства (и, следовательно, те же возможности трудоустройства), что и мужчинам, компании, в которые они входят, могут иметь только преимущества [Stephen Turban, Dan Wu, and Letian (LT) Zhang Research: When Gender Diversity Makes Firms More Productive].

Говоря о гендерном равенстве в отношении своей страны, мы, конечно, не можем быть довольны ситуацией. Согласно отчету за 2021 год, подготовленному Всемирный экономический форумом (WEF), Республика Казахстан занимает 65-е место из 146 стран мира.

Также из отчета можно выяснить, что наибольшим достижением Республики Казахстан является отсутствие разрыва или полное равенство по доступу к образованию (27-место), предоставляющее равный доступ к школьному и профессиональному образованию для женщин и мужчин. А самым худшим, что по критерию политических прав и возможностей (103-место).

Наиболее положительным моментом является то, что, несмотря на то, что ситуация неутешительна, Республика Казахстан продвигается к гендерному равенству. По этой статистике можно понять, что гендерное неравенство в Республике Казахстан высока. Хотелось бы перейти на тему трудовой оплаты.

По данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан в 2021 году разница между заработной платой женщин и мужчин составило 21.7%.

Ясно, как женщины в целом страдают от невыгодной ситуации в отношении конкурентоспособности заработной платы, даже принимая во внимание бремя, которое последние часто берут на себя при уходе за детьми или членами семьи в большей пропорции, чем мужчины.

Но если сравнить разницу между промежуток трех лет видно, что разница падает. Тем не менее, мы можем понять, что реальность не такая радужная, как может показаться. фактически, принимая во внимание различные ключевые факторы, такие как различие между государственным и частным секторами, уровень занятости женщин и профессиональная квалификация общая картина меняется.

Гендерное равенство достигается не только путем изменения нашего поведения как общества, но и в том, что государство может внести свой вклад в достижение полного равенства для общества. Одним из инструментов есть социальная реклама. Почему же так важно именно правильное направление социальной рекламы, и каков от этого результат?

Социальная реклама в основном развивалась как инструмент коммуникации промышленных и коммерческих предприятий. Это привело к ошибочному убеждению, что это были единственные его области применения. На самом деле, с соответствующими адаптациями, она также может использоваться не экономическими, государственными и частными субъектами с различными целями. В нашем случае государственными субъектами. Серьезной проблемой является использование языка социальной рекламы лицами, име-

Рисунок 3. Реклама Chocotravel - сервиса покупки авиабилетов без наценок!

ющими цели иного характера. К примеру реклама от продавцов авиабилетов Chocotravel.

Chocotravel решил использовать тему наготы. И такой рекламы очень много. Это не нормально поэтому нужно чтобы государство начала следить за этим, а именно социальная работа которая заключается в сохранение прав своего народа.

Материалы и методы

На протяжении многих лет социальную рекламу в гендерном направлении рассматривают отдельные ученые, среди которых можно выделить ученых из стран СНГ, внесших значительный вклад в изучение данной темы: Ученова В. В., Крупнов Р. В., Николайшвили Г.Г., а также ученых из Казахстана: Алим Э. Т., Нургожина Ш. И., Ибраева Г.Ж. Анализ научных публикаций и методических материалов показал, что некоторые аспекты социальной рекламы в гендерном направлении в Казахстане, особенно в современных условиях, до конца не изучены. Теоретической базой исследования послужили исследования научных ученых и Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан.

Результаты исследования

Учитывая анализ исследования, мы провели конференцию с преподавателями и со студентами специальности социальная рабо-

та о том, как влияет социальная реклама на гендерное неравенство, и почему государство нужно начать реформы в этом направлении. На конференции были показаны социальные рекламы, которые оскорбляли женщин в разных сферах. Также в заключении конференции была дискуссия по решению проблемы решение гендерного неравенства.

Учитывая результат конференции, также результатами исследования научных ученых, международной и государственной статистики нами было рекомендовано такие реформы.

1. Запуск кампаний по повышению осведомленности о унижающих достоинство образах женщин в средствах массовой информации;
2. Создание национальных органов по мониторингу СМИ с разделом, посвященным гендерному равенству;
3. Удаление стереотипных и сексистских образов из видеоигр, школьных текстов и интернета;
4. Избегать использования СМИ слишком худых образов моделей, предпочитая более реалистичные изображения женского тела;
5. Поручить членам министерство труда и социальной защиты населения Республики Казахстан разработать «Кодекс поведения» для рекламы, который предусматривает соблюдение принципа равенства между мужчинами и женщинами и избегает сексистских стереотипов и унижающих достоинство представлений о мужчинах и женщинах.

Выводы

Права человека являются предметом обсуждения, потому что, в отличие от политики и программ, они часто более четко контролируются законом и могут быть инструментами для того, чтобы поставить правительства и другие органы перед своими обязанностями в отношении действий и бездействий. Основные причины неравенства между мужчиной и женщиной в основном должны быть исследованы в прошлом, когда совокупность гражданские, культурные и религиозные характеристики народа привели к созданию идеалов, не всегда основанных на принципах справедливости. Неполющенность женщины в эконо-

мическом, но прежде всего гражданском плане со временем изменилась, и ее исключение из ряда прав и действий мотивируется необоснованными причинами, такими как физическая неполноценность или предопределенная роль матери и домашней прислуги.

Мы можем сказать, что достижение гендерного равенства-это задача, которую еще предстоит выполнить на большей части Республики Казахстан. Поэтому с помощью предложений, которые мы предлагаем, мы приглашаем вас задуматься над этой концепцией, столь необходимой для продвижения к более справедливому и эгалитарному обществу, а также свободному от предрассудков, связанных с полом.

Список литературы

1. Закон Республики Казахстан «о рекламе». [Электронный ресурс] – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z030000508_ (дата обращения: 28.11.2022).
2. Stephen Turban, Dan Wu, and Latina (LT) Zhang Research: When Gender Diversity Makes Firms More Productive. [Электронный ресурс] – URL: <https://hbr.org/2019/02/research-when-gender-diversity-makes-firms-more-productive> (дата обращения: 28.11.2022).
3. Всемирный экономический форум, Global Gender Gap Report 2022. [Электронный ресурс] – URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2022.pdf (дата обращения: 28.11.2022).
4. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. [Электронный ресурс] – URL: https://gender.stat.gov.kz/page/frontend/detail?id=18&slug=14&cat_id=7&lang=ru (дата обращения: 28.11.2022).

Ж.Х. Кендирбекова, Т.Ж. Кенжебай

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан

Әлеуметтік жарнаманың гендерлік теңсіздікке әсері

Аңдатпа. Бұл мақалада гендерлік теңсіздікті шешудегі әлеуметтік жарнаманың рөлі туралы сұрақтар қарастырылады. Елде қабылданған инновациялардың негізгі идеясы-барлық қабылданған шаралар әлеуметтік мәселелерді шешуге бағытталуы керек. Сонымен қатар, біз соңғы жылдары қоғамда әлеуметтік мәселелер туралы көбірек айтылып жатқанын көріп отырмыз, бұл қоғамда айтарлықтай өсуге әкеледі. Бұл мақалада қазіргі қоғамдағы гендерлік мәселелерді шешуде әлеуметтік жарнаманың рөліне бағытталған Қазақстан Республикасы саясатының стратегиялық маңызды аспектілерінің негізгі тетіктері, сондай-ақ қазіргі қоғамдағы гендерлік теңсіздікті шешуде шешуші рөл атқаратын факторлар қарастырылады. Зерттеу тақырыбының өзектілігі күмән тудырмайды. Зерттеудің негізгі аспектілері талданды және қарастырылды.

Түйін сөздер: әлеуметтік жарнама, гендерлік теңсіздік, әлеуметтік жұмыс, гендерлік сегментация.

Zh.K. Kendirbekova, T.Zh. Kenzhebay

Academician E.A. Buketov Karaganda university, Karagandy, Kazakhstan

The impact of social advertising on gender inequality

Abstract. The article discusses the role of social advertising in addressing gender inequality. The main idea of the innovations adopted in the country is that all measures taken should be aimed at solving social problems. In addition, we see that in recent years, society has been talking more and more about social problems, which leads to a significant increase in society. The article examines the main mechanisms of strategically important aspects of the policy of the Republic of Kazakhstan aimed at the role of social advertising in solving gender problems in modern society, as well as factors that play a decisive role in solving gender inequality in modern society. The relevance of the research topic is beyond doubt. The main aspects of the study were analyzed and considered by the authors.

Keywords: Social advertising; gender inequality; social work; gender segmentation.

References

1. Закон Республики Казахстан «о рекламе» [law of the Republic of Kazakhstan «On Advertising»]. [Electronic resource] – Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z030000508_ (Accessed: 28.11.2022). [in Russian]
2. Stephen Turban, Dan Wu, and Latina (LT) Zhang Research: When Gender Diversity Makes Firms More Productive. [Electronic resource] – Available at: <https://hbr.org/2019/02/research-when-gender-diversity-makes-firms-more-productive> (Accessed: 28.11.2022).
3. Vsemirnyj ekonomicheskij forum, Global Gender Gap Report 2022 [World Economic Forum, Global Gender Gap Report 2022]. [Electronic resource] – Available at: https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2022.pdf (Accessed: 28.11.2022). [in Russian]
4. Byuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan]. [Electronic resource] – Available at: https://gender.stat.gov.kz/page/frontend/detail?id=18&slug=-14&cat_id=7&lang=ru (Accessed: 28.11.2022). [in Russian]

Сведения об авторах:

Кендирбекова Ж.Х. – кандидат педагогических наук, доцент кафедры социальной работы и социальной педагогики, Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова, улица Университетская, 28, Караганда, Казахстан.

Кенжебай Т.Ж. – автор для корреспонденции, магистрант 2 курса кафедры социальной работы и социальной педагогики, Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова, ул. Университетская, 28, Караганда, Казахстан.

Kendirbekova Zh.K. – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Social Work and Social Pedagogy, Academician Y.A. Buketov Karaganda State University, 28 Universitetskaya str., Karaganda, Kazakhstan.

Kenzhebay T.Zh. – Corresponding author, the 2nd year master's student of the Department of Social Work and Social Pedagogy, Academician Y.A. Buketov Karaganda State University, 28 Universitetskaya str., Karaganda, Kazakhstan.

Қ.А. Мұхамбетова¹, Г.Т. Урузбаева¹
Г.Д. Исахова¹, Ә.Қ. Шайлазова²

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
²«Астана қаласы әкімдігінің Халықты жұмыспен қамту орталығы» КММ, Астана, Қазақстан
(E-mail: k.mukhambetova74@gmail.com, uruzbayeva_gt@enu.kz, issakhova_gd@mail.ru, Ss.asel@mail.ru)

Әлеуметтік жұмыс тәжірибесіне және басқа да көмекші кәсіптерге руханилықты интеграциялау

Аңдатпа. Руханилық қазіргі уақытта ғылыми пікірталастардың пәні ретінде жалғасып келеді, қарама-қарсы шеңбері «зайырлық - руханилық» шектерінен шығып барады. Сонымен қатар, руханилық мәселелері көмекші мамандықтар тәжірибесіне және бірінші кезекте әлеуметтік жұмысқа интеграциялау жаңа серпілістерге ие болып отыр.

Руханилық тұжырымдамасын талдай отырып, мақала авторлары оның мазмұнына қатысты ең көп таралған көзқарастарға шолу жасайды және де, пікірталастардың негізгі тақырыптарын анықтайды. Руханилықтың діни, мәдени, саяси контекстерін бөліп көрсетуге болады, сонымен қатар, оны көмекші мамандықтар жүйесіндегі араласулардың нәтижелеріне әсер ететін маңызды фактор ретінде қарастыруға болады (медициналық тәжірибе, клиникалық психология, психиатрия). Сонымен қатар, ол, өмірлік мағынаны іздеу және дінде руханилық емдеу мен қорғану детерминанты ретінде әсер ете алады және де осалдық пен тәуекелдерді арттыратын фактор да бола алады.

Зерттеулер көрсеткендей, суицидтік мінез-құлық, тәуелділік, ауыр жарақат, онкология және психиатриялық аурулар жағдайында руханилық дәлелденген және ең тиімді тәжірибе болып табылады. Мақалада, әлеуметтік жұмыскер үшін руханилық саласында біліктілікке ие болу, жеке өзіне және клиентке қатысты мәселелерді түсіну және кәсіби қызметте руханилықпен бетте-бет келуге дайын болуы керек деген маңызды ойлар айтылады.

Мақалада «Әлеуметтік жұмыс» білім беру бағдарламасы бойынша оқитын студенттер арасында жүргізілген әлеуметтанулық сауалнаманың нәтижелері берілген. Олардың пікірінше, әлеуметтік жұмыскер өз клиенттері үшін өмірдің мәнін табуда жетекші және көмекші ретінде әрекет етеді, ал рухани және практикалық қызметтің бастапқы нүктесі оның жеке көзқарастары мен өмірлік ұстанымдары болып табылады.

Көмекші мамандықтар контекстінде руханилықты зерттеушілердің ең негізгі қорытындыларының бірі, әлеуметтік жұмыс бойынша мамандарды және көмекші мамандықтарды даярлау шеңберінде руханилықты зерттеу.

Түйін сөздер: рухани, дін, әлеуметтік жұмыс, мамандықтарға көмектесу, көмек тәжірибесі.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-141-4-490-499>

Кіріспе

Руханилық - бұл ұтымды түсінуге және жұмыс істеуге қиын болатын ұғымдардың бірі. Оның мазмұнына қатысты негізгі ғылыми пікірталастар ХХ ғасырдың екінші жартысында басталып, бүгінгі күнге дейін жалғасуда. Мұның бәрі, ғылыми категория ретінде руханилық туралы ортақ түсінікті дамытуда жаңа, діни емес негіздердің ізделуінде.

Пікірталастарға қарамастан, өзіншілдік мүдделері мен жеке пайдасынан тыс, адамның жеке даму деңгейімен байланысты, руханилық әрқашан жоғары өмірлік құндылықтарға бағдарланумен сипатталады. Руханилық моральмен, адамгершілікпен, мейірімділікпен, еркіндікпен, жанашырлықпен тығыз байланысты, бұл адам өмірінің мәнімен, оның мағыналарымен тығыз байланысты болмыс ұғымдарының біртұтас бөлігі.

Руханилықта адам не үшін өмір сүреді, оның өмірдегі мақсаты қандай, жақсылық пен жамандық, ақиқат пен қателік, әдемі мен ұсқынсыз, т.б сұрақтарға жауап іздеп, өз жауабын табады. Руханилық адамға махаббат, ар-ождан және парыз болу сезімдеріне қол жеткізуге мүмкіндік береді және де адамға өмірінде ең бастысы не екенін, не үшін өмір сүру керек екендігін, не себептен құрбандық жасау керек екендігін түсіндіреді.

Руханилық пен әлеуметтік жұмыстың байланысы айқын. Әлеуметтік жұмыстың бастауы, қайырымдылық пен жанкештіліктің рухани тәжірибесінің әмбебап формасы ретінде қалыптасты. Әлеуметтік жұмыс өзінің даму процесінде діни руханилық тұжырымдамасынан алшақтап, прагматизацияланды. Осыған қарамастан, оның анықтамасы қазіргі уақытта бастапқы семантикалық өзегін сақтап қалды: мейірімділік пен шеберлік / көмектесу өнері және жанашырлық.

Әлеуметтік жұмыстың гуманистік мақсаты мен негізгі құндылығы – кедейшілік, жетімдік, қарттық, аштық, баспананың болмауы, денсаулықтың нашар болуы, жалғызбастылық, панаһсыздық т.б мәселелері бар адамдардың әлауқаты болып табылады. Бұл дегеніміз, әрбір индивидтің өмірі өте жоғары құндылыққа ие

және бұл өмірдің өзі әрбір адамға қол жетімді болуы керек деген түсініктер. Сонымен қатар, сарапшылар ХХІ ғасырдың бастапқы кездерін «дағдарыстар кезеңі» мен «тәуекелді тұрмыс» деп анықтайды [1, б. 271]. Қоғам мен мәдениеттің жаһандық дағдарысы іс жүзінде адам дағдарысына айналады, «қиын өмірлік жағдай» термині құқықтық салада берік орныққан, ғылыми аппаратта қолданылады және объективті проблемаларды өз бетінше шеше алмайтындығын білдіреді [2], ал көмек практикасы мемлекеттік саясаттың элементіне айналады.

Сонымен, руханилықты заманауи кәсіби көмек тәжірибесіне қалай енгізуге болады? Оны қалай анықтауға болады? Оның көзін қайдан іздеу керек? Оған әлеуметтік жұмыстың ұтымды әдістері мен технологиялары жүйесінде қандай орын беріледі? Руханилық қиын өмірлік жағдайдағы клиент үшін де, оның күнделікті қызметіндегі әлеуметтік жұмыскер үшін де ресурс бола алады ма?

Зерттеу әдістері

Руханилық феноменін объект ретінде анықтай отырып, біз қазіргі заманғы әлеуметтік жұмыс тәжірибесіне және басқа да көмекші кәсіптерге руханилықты интеграциялау мәселесін зерттеушілік қызығушылықтың негізі ретінде қойдық.

Осы мақалада ұсынылған зерттеудің мақсаты, «руханилық» ұғымының мазмұнына көзқарастарды, оның ішінде оның әлеуметтік жұмыс тәжірибесімен және басқа да көмекші кәсіптермен байланысын зерттеу.

Зерттеудің негізгі әдісі ғылыми әдебиеттерде ұсынылған «руханилық» ұғымының мазмұнын анықтауға деген көзқарастарды талдау, сондай-ақ руханилықтың қазіргі әлеуметтік жұмыс практикасына және басқа да көмекші мамандықтарға интеграциялануы туралы пікірлерге шолу болды.

Сонымен қатар, 2021 жылдың қыс мезгілінде (қаңтар-ақпан) студенттер арасында жүргізілген социологиялық сауалнаманың нәтижелері ұсынылған. Сауалнамаға, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ-нің бакалавриат «Әлеу-

меттік жұмыс» білім беру бағдарламасының 2-4 курсының қазақ және орыс бөлімдерінде оқитын 114 студент қатысты. Респонденттерді іріктеудің басты критерийі «Әлеуметтік жұмыс» Білім беру бағдарламасы бойынша оқуы. Сауалнама ақпараттандыру, еріктілік, құпиялылық және анонимдік қағидаттарын сақтай отырып жүргізілді. Сауалнамаға жүктелген негізгі міндет студенттердің рухани мәселелер бойынша пікірлері мен сенімдерін анықтау.

Әлеуметтанулық сауалнама (анкета) респонденттерге жазбаша немесе ауызша түрде арнайы таңдалған сұрақтар қойылып, оларға жауап беруді сұрайтын әдіс. Сауалнама зерттелетін мәселе құжаттық дереккөздермен жеткілікті қамтамасыз етілмеген немесе мұндай дереккөздер мүлде болмаған жағдайда қолданылады. Оның көмегімен олар адамдардың қажеттіліктері, қызығушылықтары, мотивациялары, көңіл-күйлері, сенімдері туралы ақпарат алады [3, б.201-202].

Сауалнама, біріншіден, зерттеушілердің мазмұны эмпирикалық көрсеткіштер деңгейінде зерттелетін мәселені білдіретін сұрақтармен адамдардың белгілі бір тобына ауызша немесе жазбаша жүгінуін қамтамасыз етеді. Екіншіден, алынған жауаптарды тіркеу және статистикалық өңдеу, сондай-ақ оларды теориялық түсіндіру болып табылады.

Сауалнаманың негізгі құралы – анкета – бірнеше жауаптары бар құрылымдық сұрақтар жиынтығы. Анкета «руханилық» ұғымының мазмұны мен оған қойылған мәнге, дін мен руханияттың арақатынасына, адамның рухани дамуы мен дағдарыстарға қатысты пікірлер мен сенімдер, руханилықтың әлеуметтік жұмыстағы орны, руханилық контекстіндегі әлеуметтік қызметкердің қажетті қасиеттері туралы қажетті ақпаратты алуға мүмкіндік беретін 24 жабық сұрақтан тұрды.

Талқылау

Руханилық тақырыбы әлі күнге дейін пікірталас тудырады және өкінішке орай шатастырады. Көптен бері руханилық тек діни тұрғыда талданды, оны зерттеу теологтар мен діни

философтарының құзыреті болып келеді. Бірақ секуляризация бұл түсініктердің ажыратылуына және руханилық түсінігін ғылыми келістерде қайта қарастыру керек екендігіне алып келді (психологияда, социологияда, медицинада). Сонымен қатар, анықтамасы бойынша онша қиылыспайтын діни және зайырлы деген дискурстардың өзара әрекеттесуі туралы мәселе сөзсіз туындады. Сонымен, зайырлы және діни руханилыққа қарсы діни контекстті толығымен алып тастау керек пе?

К. А. Колкунова және Т. В. Малевич жазғандай, «ғылыми термин ретінде руханилық көбінесе көлемі бойынша өте кең, бірақ соңына келгенде, мағынасыз гибриді конструкт» [4, б. 73]. Дәл осындай көзқарасты Томас Нериссон «Руханилықты анықтау: пікірталас генеалогиясы» (Définir la spiritualité: une généalogie des débats, 2021) кітабында алға тартады: «Бүгінгі таңда руханият ұғымының әртүрлі интерпретациялары бар болғандығына қарамастан, олар теориялық және теологиялық қарама-қайшылықтарға ие, бұл оларды іштей үйлесімсіз етеді» [5, б. 242].

Руханилықтың эмпирикалық және тұжырымдамалық шекараларын зерттей отырып, Нэнси Т. Аммерман (Nancy T. Ammerman) «Рухани, бірақ діни емес пе? Дінді зерттеудегі бинарлы таңдаудан тыс» (Spiritual But Not Religious? Beyond Binary Choices in the Study of Religion, 2013) оның айтуынша «дін модернизацияға жауап ретінде өзінің тәжірибелік тұрақтылығын дәлелдеп қана қойған жоқ, сонымен бірге ол шашыраңқы, дараланған руханилықпен алмастыру жағдайынан бас тартты» [6, с. 32-33].

Нэнси Аммерманның жүргізген социологиялық зерттеуі, еуропалық және американдық мәдениетте руханилық талқыланатын үш ерекше мәдени дискурсты анықтады: 1) этикалық, моральдық таңдау мен міндетке байланысты; 2) теистік, құдайға үндеу және діннің ұйымдасқан түрлері; 3) теистіктен тыс, трансцендентке бет бұрған. Автордың пайымдауынша, бинарлы қарама-қайшылықтармен шектелудің қажеті жоқ, руханилық діни институттардың ішінде де, олардың сыртында да бар. Айырмашылықтар емес, сәйкестік

аймақтарына назар аударған дұрыс, әсіресе шекаралар көбінесе тұрақсыз болып шығады.

Жоғарыда аталған зерттеушілер К.А.Колкунова және Т.В. Малевич «руханият» ұғымымен жұмыс істеудің діни, мәдени, саяси контекстерін ажыратады. Авторлар орыстіді ғылыми мәтіндердегі руханилықтың түсіндірмелерін сыни тұрғыдан талдап, қорытындылады [4, б. 76-84]:

1. Руханилық мәдениеттің жалпы маңызды құндылықтарын сiңiру ретiнде, руханилық өзара әрекеттесу кезінде адамның жеке басын, оның моральдық негізін құрайтын моральдық және ерікті элементтердің қатар өмір сүруіне баса назар аударады.

2. Діни дүниетаным контекстіндегі руханилық, адам мен Құдайдың бірлесуі немесе адамның Құдаймен байланысы, діни дәстүр аясындағы жанның рухпен қосылуы ретінде.

3. Руханилық жеке адамның шегінен шығуы ретінде, адамның өзiмшiлдiк пен өз тәжірибесінің шектеулерін жеңуі, жеке шектеулерден асып өтіп, адам өмірінің мағынасын табуы және өзін-өзі дамыту проблемаларына тап болуы.

4. Руханилық білім ретінде, шығармашылық ретінде, адамның дүниені тануының ең жоғарғы деңгейі ретінде адам тіршілігімен шектеледі, адам өмірінің жемісі болып табылады, ол белсенді әрекет процесінде жүзеге асырылады.

5. Ментальдылықтың бір бөлігі ретінде ол патриотизм, сенім, собор (үлкен шіркеу) және ақыл-оймен қатар, руханилық оның қажетті элементі болып табылады. К. А.Колкунова мен Т. В.Малевичтің ескертулері бойынша, бұл дискурс таза орыс тілінен шыққан және саяси коннотацияға ие.

6. Руханилық идеалды іздеу мен «алтын ғасырды» армандау ретінде, авторлардың пікірінше, бұл мағынасы жағынан өте анық емес және түсініксіз.

Тағы бір нұсқа - руханилықты мағына көлемі бойынша элементтерді санау арқылы қарастыру. Бұл жағдайда, руханилық бірнеше деңгейден тұратын көп өлшемді (әлеуметтік, ділдік және киелі) немесе мазмұндық элементтерді қамтитын (мәдениет, этика, салт-дәстүр,

мәнді сенім, жанашырлық, басқа біреудің қайғысын уайымдау және басқа да құндылықтық қасиеттер) ұғым ретінде түсіндіріледі. Біздің ойымызша, бұл әдіс айтарлықтай конструктивті және қолданбалы зерттеулерге ыңғайлы.

Авторлар, мысал ретінде шолу жасауға Г.В. Платонов пен А.Д.Косичевтің жеті құрамдас бөліктен тұратын руханилық үлгісін келтіреді: 1) жалпыадамзаттық құндылықтар (сенушілер үшін бұл Құдайға деген сүйіспеншілік, барлық адамдар үшін бұл - Отанға деген сүйіспеншілік; 2) идеялық-эмоционалдық биіктік пен шабыт; 3) эстетикалық сезім; 4) моральдық жауапкершілік; 5) жанашырлық; 6) ақиқатқа ұмтылған интеллект мен ғылым; 7) экологиялық жауапкершілік [4, б. 85].

Қазіргі уақытта медициналық және клиникалық психология, сондай-ақ психиатрия аясында жүргізілген зерттеулердің тұтас қабаты жинақталған. Оларда руханилық пен діндарлық пациенттердің өмір салтына, олардың өмір сүру сапасына, аурулардың ағымы мен нәтижесіне әсер ететін ең маңызды факторлар болып табылады. Руханилық (діндарлықпен бірге) салютогендік деп аталатын орта мен қатынастардың қалыптасуының маңызды детерминанты болып табылатыны атап өтіледі. Клиникалық тәжірибеде «салютогенез» термині пациенттерді оңалту кезіндегі жағымды (қолайлы) өзгерістерді білдіреді [7, б. 53].

Клиникалық зерттеулерде руханилық трансцендентальды идеяларға негізделген мистикалық толғаныстарына қатысты адам тәжірибесінің бөлігі ретінде қарастырылады. Діндарлық, керісінше, пациенттің жеке басына бірегейленеді және ол тек ғана медицинамен өзара әрекеттесу жағдайының тәжірибесіне әсер етіп қана қоймайды, сонымен қатар дүниетанымын және мағыналарының қалыптасуын анықтайды [8, б. 46, 47]. Сонымен бірге, руханилық пен діндарлық арасында бөлінетін сызықтар сызылмайды, бұл ұғымдарды белгілеу үшін бірегей РД аббревиатурасы қолданылады. Осылайша, дін мен діндарлық бұл жерде руханилықтың бір бөлігі ретінде медитация, йога, шығармашылық және т.б. қабылданады.

Зерттеушілер мына фактілерге назар аударады, яғни руханилық, өмір мағынасын іздеу және дін тек ғана емдеуші және қорғаушы фактор ретінде ғана болмайды, ол осал болу және психопатологиялық белгілер қалыптасуына әсер ететін фактор ретінде де кездеседі [9, б. 92].

Жалпы клиникалық тәжірибе үшін маңызды кезең, біздің ойымызша, Дүниежүзілік психиатрлар қауымдастығының атқарушы комитетінің дін мен руханилықтың күнделікті психиатриялық тәжірибенің, ғылыми зерттеулердің, жалпы медициналық білім берудің және психиатриялық ординатурада оқытудың бір бөлігі екенін, саяси және қоғамдық салалардағы сияқты мойындауы болды.

2015 жылдың желтоқсан айында психиатриядағы дін мен руханилықтың жағдайы туралы мәлімдеменің жеті ұсынымы бекітілді. Петер Дж. Ферхаген (Peter J. Verhagen, 2021) осы мәлімдеменің негізгі Ережелерін жариялады [9, 92-97 бет]:

1. Пациенттердің діни нанымдары мен әдет-ғұрыптары, сондай-ақ олардың руханилығын ескерілу және әдептілікпен қарастырылу керек, бұл психикалық аурудың пайда болу алғышартының маңызды құрамдас бөлігі болып табылады.

2. Үздіксіз кәсіби дамудың құрамдас бөлігі ретінде, психиатриялық мамандарды даярлауда маңызды компонент болатын, психикалық бұзылыстар этиологиясы, диагностикалау және емдеуде дін мен руханилықты түсіне білу.

3. Психиатрияда діни дүниетаным мен руханилықтың рөлі, әсіресе олардың клиникалық қолданылуы туралы қосымша зерттеулер қажет. Бұл зерттеулер әртүрлі мәдени және географиялық ерекшеліктерді қамтуы керек.

4. Дін мен руханилыққа деген көзқарас адамға бағытталған болуы керек. Психиатрлар өздерінің кәсіби жағдайын рухани немесе зайырлы дүниетанымды насихаттау үшін пайдаланбауы керек. Психиатрлардан әрқашан пациенттерінің сондай-ақ, олардың отбасы мүшелері мен оларға қамқорлық жасайтын адамдардың рухани/діни сенімдері мен әдет-ғұрыптарын құрметтейтін және оларға

жанашыр, кішіпейіл бола алатын күтілімдер болуы қажет.

5. Психиатрлар, олардың кәсіби сенімдеріне қарамастан, пациенттерінің әл-ауқатын қолдау үшін діни бірлестіктердің жетекшілерімен/мүшелерімен, капелландармен, пасторалық қызметкерлермен және қоғамдастықтың басқа мүшелерімен жұмыс істеуге дайын болуы керек және олардың пәнаралық жұмысын ынталандыруы керек. Әріптестер де солай жасау керек.

6. Психиатрлар, психикалық сауықтыру жұмысын таңдауда және қалыптастыруда, көптеген қызметкерлер мен еріктілер үшін руханилық пен дін маңызды рөл атқаратын туралы өздері хабардар болуы керек, және де оған құрмет пен кішіпейімділікті көрсете білуі керек.

7. Психиатрлар діни, рухани және зайырлы дүниетанымдар мен тәжірибелердің ықтимал пайдасы мен зияны туралы хабардар болуы және денсаулық пен әл-ауқатты қолдау мақсатында бұл ақпаратты сыни және барынша кең қоғамдастықтармен бөлісуге дайын болуы керек.

Медициналық мекемелердің жұмысына әлеуметтік жұмыскерлер мен психологтар тартылғандықтан, бұл ұсыныстарды білу олардың клиенттермен және олардың отбасылармен жұмыс істеуі үшін маңызды. Одан бөлек, бұл басқа жағдайларда да, клиент өмірінің кең контекстін көруге мүмкіндік береді.

Алексис Гарсия-Айронстың (Alexis Garcia-Irons, 2018) зерттеуінде, әлеуметтік жұмыс тәжірибесі контекстіндегі клиентке араласуының қажетті элементі ретінде руханилық мәселесі қойылады. Түсініктің шектік сұрақтарына онша мән берместен, Алексис Гарсия-Айронс руханилықты сыртқы немесе өзімізден жоғары нәрсемен байланыс сезімі ретінде анықтайды; өмірге және ондағы болып жатқан оқиғаларға мән мен мақсат беретін нәрсе ретінде қарастырады. Дін бұл жерде рухани сезімді

білдірудің бір тәсілі ретінде әрекет етеді (рәсімдер мен тәжірибелер арқылы) [10, 12 б.].

Алексис Гарсия-Айронс дұрыс айтып өткендей «руханилық - бұл клиенттердің жоға-

ры күшке сенетініне немесе сенбейтініне қарамастан, өз өмірлерін басқаратын сенім жүйесі. Егер, бұл аспект араласуды жоспарлау кезеңіне енгізілмесе, онда іс жүзінде клиенттің бір бөлігі жоқ болады» [10, 5-бет].

Бірнеше зерттеулерге сілтеме жасай отырып, ғалым бүкіл әлемдегі әлеуметтік жұмыскерлерді, өз жұмыстарында руханилық факторын жақсырақ ескеруге шақырады. Бұл әсіресе, психикалық денсаулыққа, суицидтік мінез-құлыққа, мүгедектікке, соғыс қимылдарына қатысуына, қандай да бір ауыр жоғалту тәжірибесіне, сондай-ақ діни клиенттермен кәсіби қарым-қатынас болған жағдайларға қатысты.

Руханият саласындағы құзыреттілік (оның ішінде діни тұрғыдан алғанда), жеке жағдай тұрғысынан онымен байланысты мәселелерді түсіну әлеуметтік жұмыскер үшін араласуды жоспарлауда маңызды ресурс болып табылады. Күшті жақтар келістері бойынша, бұл әлеуметтік жұмыскерге клиентті қиын өмірлік жағдайдан белсенді түрде жеңуге тарта отырып, көмек жоспарын құруға көмектесетін рухани құрамдас бөлік.

Нәтижелер

Көмекші мамандықтар контекстіндегі руханиятты зерттейтін ғалымдардың негізгі қорытындылары, университеттерде білім беру бағдарламаларында руханиятты оқытуды еңгізу болып табылады. Тиісті зерттеулерге тартылған және талқыланып жатқан құбылыстармен бетпе-бет келген мамандардың өздері руханиятты өз тәжірибесінде пайдалану үшін жеткілікті дайындықтары жоқтығын айтады, кәсіби қызметінде руханилықтың қақтығыстары болуы мүмкін туралы алаңдаушылық білдіреді, руханилық пен тәжірибені біріктірудің адекватты үлгілерінің жоқтығын айту. Бастысы респонденттер мәдени тұрғыда дін мен руханилықтың байланысты екеніне сенуі керек, ал өздерінің тәжірибесінде оны қолдану керек пе жоқ па оған сенімсіз болуы керек [10, с. 9].

Әлеуметтік жұмыстың тарихы халықтың әлсіз топтарын қорғау мен олардың мүмкіндіктерін арттыруда көмек беру құндылықтарының негізінде рухани және діни байланы-

стардың бар екендігін көрсетеді. Әлеуметтік жұмыстың басзалық бірегейлігі руханилықпен ұштасып, Этикалық кодексте жазылған және кәсіби мамандар оны мойындаған. Сонымен қатар, ауыр жағдайлар тәжірибелерінде мысалы, өзін-өзі өлтіру, психобелсенді заттарды қолдану, онкологиялық және психиатрлық аурулар т.б. да руханилық қазіргі кезде дәлелденген практика болып отыр.

Л.Н. Лумилев атындағы ЕҰУ-нің студенттері арасында жүргізілген социологиялық сауалнаманың көрсетуі бойынша, студенттер руханилықты өздерінің жеке тұлғалық аспектілерімен байланыстыра отырып, күнделікті жағдай ретінде қарастырады. Төменде сауалнаманың маңызды нәтижелерін қарастырамыз.

1. Болашақ әлеуметтік жұмыскерлерге руханилық, ол көбінде интуиция мен шығармашылық шабытпен байланысты, санадан жоғары немесе жоғары бейсаналықпен байланысты мағынаны білдіреді. Сауалнамаға қатысушылар әлеуметтік жұмыс пен діннің, дін мен руханилықтың бастапқы кезден байланысты екендігін түсінеді, дегенмен олар бұл түсінікке көп көлемді субъективті мазмұндама береді.

2. Респонденттер үшін тұлғаның рухани оянуы, ең алдымен, тәндік сезімдер мен толғанулар, содан кейін ғана жеке «Менді» жеңу болып табылады. Жеке тұлғаның рухани даму процесін олар дағдарыстарды жеңу деп түсінеді; сонымен қатар өмірдің мағынасын іздеу. Рухани дағдарыстар нақты тәжірибе мен өткен тәжірибенің сәйкес келмеуі, дүниемен мәні мен байланысын жоғалту нәтижесінде туындайды, дегенмен, адамды дамудың жаңа деңгейіне, әлеммен қарым-қатынасының жаңа деңгейіне жетелейтін осы дағдарыстар болып табылады.

3. Сауалнамаға қатысушылардың пікірінше, рухани жан-дүние оның жеке бастамалары, индивидуалдылығын қосу арқылы толықтырылады. Сонымен қатар, әлеуметтік – ол, руханилық пен мәдениетке қарама-қарсы, бірақ адам саналы түрде мұраттарға, кемелдікке және жоғары құндылықтарға ұмтылуы керек (бұл респонденттердің пікірінше, рухтың оянуы).

4. Болашақ әлеуметтік жұмыскерлер, рухани-практикалық іс-әрекеттің бастапқы нүктесі адамның жеке көзқарастары және оның өмірлік принциптері деп санайды. Бастысы, нақты осы қағидаларға сәйкес адамдар өз шекараларын әлеуметтік нормалардан анықтайды және өмірлік мағынаға қатысты сұрақтарды шешетінін респонденттердің түсінетіндігінде.

5. Әлеуметтік жұмыскер өз клиенттері үшін өмірдің мәнін табуда жетекші және көмекші ретінде әрекет етеді, сонымен қатар өз қызметі арқылы қоғамдық санаға әсер етеді. Әлеуметтік жұмыстағы руханилық мәселе тұрғысында, әлеуметтік жұмыскер үшін, жоғары моральдық әлеует, жалпы мәдениет, зияткерлік сияқты қасиеттер жеке тұлға ретінде маңызды болып табылады.

Қорытынды

«Руханилық» ұғымының теориялық күрделілігі руханилықтың біртұтас ғылыми тұжырымдамасының әлі жасалмағандығымен анықталады. Бұл концепцияның мазмұнын түсіндіру руханилықтың діни де, зайырлылық анықтамаларын да, ғылыми және күнделікті дискурстарда, сонымен қатар әртүрлі деңгейлер мен элементтерді қамтитын үлкен континуумды құрайтындығында. Бұл сонымен қатар, руханилықты зерттеу және көмекші кәсіптердің тәжірибелеріне тиімді қосу үшін тиімді етудің қиындығын анықтайды.

Қазіргі уақытта руханилық мұқтаж адамдарға және олардың клиенттеріне/пациенттеріне көмек көрсету процестеріне қатысты кәсіби мамандардың өміріне әсер ететін фактор болып табылады. Руханилық дінмен қатар өмір салтына енуі мүмкін, сонымен қа-

тар шешім қабылдау процестеріне, қарым-қатынас орнатуға, кәсіби араласуға деген адалдық пен сенімге әсер етуі мүмкін.

Әлеуметтік жұмыскерлер, психологтар, дәрігерлер өмірінде руханилық маңызды орын алатын немесе олардың жеке басының бірегейлігі болып табылатын клиенттермен жұмыс істеуге дайын болуы керек. Бұл дінді ұстану, рухани/шығыс тәжірибелеріне құштарлық, шығармашылық ізденіс немесе дағдарысты бастан өткеру туралы болуы мүмкін. Клиникалық жұмыста руханилық салюттогендік әсер етіп қана қоймай, қолданбалы араласулардың сәтті өтуіне кедергі болатын патологиялық фактор ретінде де әрекет ете алады.

Әлеуметтік жұмыс оның қалыптасу ерекшеліктеріне, кәсіби этикасына және қолдау мен көмек құндылықтарына байланысты руханилыққа жақын болып қалыптасқан. Әлеуметтік қызметкер клиенттің руханиятының жағымды ресурсын ашатын және оны араласу жоспарына қосатын маман бола алады: бұл діни немесе рухани тәжірибе болуы мүмкін, сонымен қатар музыка тыңдау, кино көру, кітап оқу немесе клиент көргісі келетін, бірақ еш батылы жетпейтін жерлерге бару. Бұған жазушылық, жазу, сурет салу, сомдау және т. б. Қосуға болады.

Әлемнің әртүрлі бөліктерінде жүргізілген зерттеулерде, рухани құбылыстарға тап болмас бұрын мамандардың шатасуын және осы салада дайындықтың жоқтығын көрсетеді. Бұл университеттердің білім беру бағдарламаларында руханилықты оқыту және осы мәселелерді кәсіби құзыреттілікке енгізу, арнайы курстарды құрастыру қажеттілігін білдіреді.

Әдебиеттер тізімі

1. Грызунова Е.А. Концепции кризиса социальной системы: сравнительный анализ. [Электрон. ресурс] – 2022. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kontseptsii-krizisa-sotsialnoy-sistemy-sravnitelnyy-analiz> (дата обращения: 10.04.2022).
2. О специальных социальных услугах. Закон Республики Казахстан от 29.12.2008 № 114-IV. Ст.1, п.8, ст. 6, пп.1-12.
3. Ядов В.А. Стратегия социологического исследования: описание, объяснение, понимание социальной реальности. – Москва: Омега-Л, 2009. – 567 с.

4. Колкунова К.А., Малевич Т.В. Понятие «духовность» в современной российской литературе. [Электронный ресурс] – 2022. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-duhovnost-v-sovremennoy-rossiyskoy-literature> (дата обращения: 04.05.2022).
5. Nérissou Thomas. Définir la spiritualité: une généalogie des débats. [Электронный ресурс] – URL: <https://doi.org/10.7202/1088162ar> (дата обращения: 04.05.2022).
6. Ammerman Nancy T. Spiritual But Not Religious? Beyond Binary Choices in the Study of Religion [Электронный ресурс] – URL: <https://hdl.handle.net/2144/5449> (дата обращения: 20.05.2022).
7. Таратухин Е.О. Духовность и религиозность в контексте психосоциальных факторов риска сердечно-сосудистой патологии [Электронный ресурс] – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/duhovnost-i-religioznost-v-kontekste-psihosotsialnyh-faktorov-riska-serdechno-sosudistoy-patologii> (дата обращения: 04.08.2022).
8. Родионова Ю.В., Часовских Г.А., Таратухин Е.О. Фактор духовности и религиозности в клинической работе: концептуализация проблемы. [Электронный ресурс] – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/faktor-duhovnosti-i-religioznosti-v-klinicheskoy-rabote-kontseptualizatsiya-problemy> (дата обращения: 04.08.2022).
9. Ферхаген П.Дж. Положение религии и духовности в психиатрии: семь рекомендаций. [Электронный ресурс] – URL: <https://doi.org/10.30629/2618-6667-2021-19-4-90-99> (дата обращения: 04.08.2022).
10. Garcia-Irons Alexis. The place of spirituality in social work: practitioners' personal views and beliefs. [Электронный ресурс] – URL: <https://scholarworks.lib.csusb.edu/etd/656> (дата обращения: 01.05.2022).

К.А. Мухамбетова¹, Г.Т. Урузбаева¹, Г.Д. Исахова¹, А.К. Шайлазова²

Евразийский Национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

КГУ «Центр занятости населения акимата города Астана», Астана, Казахстан

Интеграция духовности в практику социальной работы и других помогающих профессий

Аннотация. В настоящее время духовность продолжает оставаться предметом научных дискуссий, все больше выходящих за рамки противопоставлений «светское - религиозное». Более того, проблема духовности приобретает новое звучание в контексте ее интеграции в практику помогающих профессий, и социальной работы, в первую очередь.

Анализируя концепт духовности, авторы статьи обращаются к обзору наиболее распространённых точек зрения на его содержание и определяют основной предмет дискуссий. Можно выделить религиозные, культурные, политические контексты духовности, а также рассматривать ее в качестве важнейшего фактора, влияющего на результаты вмешательств в системе помогающих профессий (медицинская практика, клиническая психология, психиатрия). При этом духовность, поиски смысла жизни и религия могут выступить в качестве защитных и исцеляющих детерминант, так и оказаться фактором повышения уязвимости и рисков.

Исследования показывают, что духовность является доказанной и эффективной практикой в случаях суицидального поведения, зависимостей, тяжелых травм, онкологии и психиатрических заболеваний. В статье проводится мысль, что для социального работника важно обладать компетентностью в сфере духовности, понимать проблемы, связанные с ней в отношении отдельного клиента и быть готовым столкнуться с духовностью в профессиональной деятельности.

В статье приведены результаты социологического опроса студентов, проходящих обучение по образовательной программе «Социальная работа». Согласно их мнениям, социальный работник выступает проводником и помощником в обретении смысла жизни для своих клиентов, а исходной точкой духовно-практической деятельности являются его личные взгляды и жизненные принципы.

Одним из важных выводов, к которым приходят исследователи духовности в контексте помогающих профессий, является настоятельная необходимость изучения духовности в рамках подготовки специалистов по социальной работе и других помогающих профессий.

Ключевые слова: духовность, религия, социальная работа, помогающие профессии, практики помощи.

K.A. Mukhambetova¹, G.T. Uruzbaeva¹, G.D. Issakhova¹, A.K. Shailazova²

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

²MSI «Employment Center of the Akimat of Astana city», Astana, Kazakhstan

Integration of spirituality into the practice of social work and other helping professions

Abstract. Currently, spirituality continues increasingly going beyond the «secular-religious» juxtapositions. Moreover, the problem of spirituality acquires a new sound in the context of its integration into the practice of helping professions, and social work. Analyzing the concept of spirituality, the authors of the article turn to overview of the most common points of view on its content and determine the main subject of discussions. Religious, cultural, and political contexts of spirituality can be distinguished, and it can also be considered the most important factor influencing the results of interventions in the system of helping professions (medical practice, clinical psychology, psychiatry). At the same time, spirituality, the search for the meaning of life, and religion can act as protective and healing determinants, and turn out to be a factor in increasing vulnerability and risks.

Studies show that spirituality is a proven and effective practice in cases of suicidal compulsion, addiction, severe trauma, oncology, and psychiatric diseases. The article suggests that it is important for a social worker to have competence in the field of spirituality, to understand the problems associated with it in relation to an individual client, and to be ready to face spirituality in professional activity.

The article presents the results of a sociological survey of students studying under the «Social Work» educational program. According to their opinions, a social worker acts as a guide and assistant in finding the meaning of life for his /her clients, and the starting point of spiritual and practical activity is his / her personal views and life principles.

One of the important conclusions that researchers of spirituality come to in the context of helping professions is the urgent need to study spirituality in the framework of training specialists in social work and other helping professions.

Keywords: spirituality, religion, social work, helping professions, helping practices.

References

1. Gryzunova E.A. Konceptii krizisa social'noj sistemy: sravnitel'nyj analiz [Concepts of the crisis of the social system: comparative analysis]. [Electronic resource] – Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/kontseptsii-krizisa-sotsialnoy-sistemy-sravnitelnyy-analiz> (Accessed: 10.04.2022). [in Russian].
2. О special'nyh social'nyh uslugah. Zakon Respubliki Kazahstan ot 29.12.2008 № 114-IV. St.1, p.8, st. 6, pp.1-12. [About special social services. The Law of the Republic of Kazakhstan № 114-IV dated 29.12.2008, Art.1, p.8, art. 6, p.1-12.]. [in Russian].
3. Yadov V.A. Strategiya sociologicheskogo issledovaniya: opisanie, ob'yasnenie, ponimanie social'noj real'nosti [Strategy of sociological research: description, explanation, understanding of social reality] (Moscow, Omega-L, 2009. 567 p). [in Russian].
4. Kolkunova K.A., Malevich T.V. Ponyatie «duhovnost'» v sovremennoj rossijskoj literature [The concept of «spirituality» in modern Russian literature]. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-duhovnost-v-sovremennoj-rossijskoj-literature> (accessed 04.05.2022).
5. Nérisson Thomas. Définir la spiritualité: une généalogie des débats [Defining spirituality: a genealogy of debates]. Available at: <https://doi.org/10.7202/1088162ar> (accessed 04.05.2022). [in French].
6. Ammerman Nancy T. Spiritual But Not Religious? Beyond Binary Choices in the Study of Religion, Boston University. Available at: <https://hdl.handle.net/2144/5449> (accessed 20.05.2022).
7. Taratuhin E.O. Duhovnost' i religioznost' v kontekste psihosocial'nyh faktorov riska serdechno-sosudistoj patologii [Spirituality and religiosity in the context of psychosocial risk factors for cardiovascular pathology]. [Electronic resource] – Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/duhovnost-i-religioznost-v-kontekste-psihosotsialnyh-faktorov-riska-serdechno-sosudistoy-patologii> (accessed 04.08.2022). [in Russian].
8. Rodionova Yu.V., Chasovskih G.A., Taratuhin E.O. Faktor duhovnosti i religioznosti v klinicheskoy rabote: konceptualizaciya problem [The factor of spirituality and religiosity in clinical work: conceptualization

of the problem]. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/faktor-duhovnosti-i-religioznosti-v-klinicheskoy-rabote-kontseptualizatsiya-problemy> (accessed 04.08.2022). [in Russian]

9. Ferhagen P. Dzh. Polozhenie religii i duhovnosti v psixiatrii: sem' rekomendacij [Position Statement on Religion and Spirituality in Psychiatry: Seven Recommendations]. Available at: <https://doi.org/10.30629/2618-6667-2021-19-4-90-99> (accessed 04.08.2022). [in Russian].

10. Garcia-Irons Alexis. The place of spirituality in social work: practitioners' personal views and beliefs. Available at: <https://scholarworks.lib.csusb.edu/etd/656> (accessed 01.05.2022).

Автор туралы мәлімет:

Мұхамбетова Қ.А. – әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, әлеуметтану кафедрасының аға оқытушы. Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті, А. Янушкевич көшесі, 6, Астана, Қазақстан.

Урузбаева Г.Т. – педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, әлеуметтану кафедрасының профессоры. Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті, А. Янушкевич көшесі, 6, Астана, Қазақстан.

Исахова Г.Д. – әлеуметтік жұмыс магистрі, әлеуметтану кафедрасының аға оқытушы. Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті, А. Янушкевич көшесі, 6, Астана, Қазақстан.

Шайлазова Ә.Қ. – әлеуметтік жұмыс магистрі, кеңесші, «Астана қаласы әкімдігінің Халықты жұмыспен қамту орталығы» КММ, Бейбітшілік көшесі, 9, Астана, Қазақстан.

Mukhambetova K.A. – Candidate of Sociological Sciences, Senior Lecturer of the Department of Sociology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 Yanushkevich str., Astana, Kazakhstan.

Uruzbaeva G.T. – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Sociology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 Yanushkevich str., Astana, Kazakhstan.

Issakhova G.D. – Master of Social Work, Senior Lecturer of the Department of Sociology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 Yanushkevich str., Astana, Kazakhstan.

Shailazova A.K. – Master of Social Work, Consultant, MSI «Employment Center of the Akimat of Astana city», 9 Beibitshilik str., Astana, Kazakhstan.

М.Б. Сыздыкова

Т.Д. Бимаханов

Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан
(E-mail: zhanaret@mail.ru, temerlan_superboy@mail.ru)

Еңбек нарығында түлектерді жұмысқа орналастыру стратегиялары (Қорқыт Ата атындағы ҚМУ сауалнама материалдары бойынша)

Аңдатпа. Қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық және әлеуметтік-мәдени өзгерістер қоғамның әлеуметтік құрылымында, білім беру институтында айтарлықтай өзгерістерге әкеледі. Мұның бәрі болашақта әлеуметтік процестердің дамуын болжау және оларды қоғам мен аймақтық қоғам деңгейінде реттеудің тиімді құралдарын анықтау үшін байыпты зерттеуді қажет етеді. ЖОО түлектерін жұмысқа орналастыру, негізінен, міндетті жұмысқа орналасудан бас тартқаннан кейін жаңа әлеуметтік процестің ерекшеліктеріне ие болады. Танылған әлеуметтік факт жаңа мәртебелердің пайда болуына алып келді (мысалы, аралас), онда ЖОО түлектері, жұмыссыздар немесе алған мамандығы бойынша жұмыс істемейтіндер жиі кездеседі. Көптеген әлеуметтанушылардың бұл мәселеге деген қызығушылығы әлеуметтік институттардың, оның ішінде жоғары білімнің маңызды құрамдас бөлігі болып табылатын білім беру институтының жұмысындағы өзгерістермен байланысты. Зерттеу мақсаты: өңірлік ерекшелік контекстінде қазақстандық ЖОО түлектерін жұмысқа орналастыру стратегиясын анықтау. Бұл бойынша аталған зерттеу біліктілік бағдарламалары, оқыту әдістемелері, түлектердің құзыреттіліктері мен жұмыс берушілердің сол құзыреттер мен біліктіліктерге қоятын талаптары арасындағы қарама-қайшылықтар; зерделенетін теория мен практиканың сәйкессіздігі; ЖОО түлектерін жұмысқа орналастырудың негізгі стратегияларын айқындау және негіздеу сияқты ұғымдардың маңыздылығына негізделген. Мақсатқа жету үшін зерттеушілер сауалнама зерттеу деректерін жинаудың негізгі құралы ретінде сипаттамалық деректерді талдауды және сандық тәсілді қолданды. Зерттеу 130 ұйым басшыларынан тұратын іріктемеге қолданылды. Салыстырмалы талдау негізінде жоғарыда айтылған проблемалар мен қазақстандық жоғары оқу орындарының түлектерін кәсіби даярлаудағы кемшіліктер анықталды және талданды. Зерттеу барысында авторлар түлектер арасында жұмыспен қамту стратегияларының ішінде еңбек нарығының ерекшелігіне сәйкес нарықтық, патерналистік және дәстүрлі стратегияларды анықтады. Теориялық және эмпирикалық зерттеулер негізінде алынған ғылыми нәтижелерді жұмыспен қамту және жұмыссыздық проблемаларын, түлектерді жұмысқа орналастыру стратегиясын зерттейтін ғалымдар, жастарды жұмысқа орналастырумен айналысатын ұйымдар, жоғары оқу орындарындағы мансап орталықтары, мемлекеттік және өңірлік деңгейдегі жұмыспен қамту орталықтары пайдалана алады.

Түйін сөздер: жоғары оқу орны түлектері, жұмыс берушілер, еңбек стратегиялары, еңбек нарығын реттеу, білім сапасы.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-141-4-500-511>

Кіріспе

Жастар жұмыссыздығы – еңбекке қабілетті жастағы, еңбек міндеттерін орындауға дайын, жұмыс іздейтін, бірақ оның болмауына байланысты табыс көзі ретінде жұмыс істеу құқығынан айырылған әлеуметтік-экономикалық жағдай. Бұл жастардың қоғамдағы жағдайының, оның нарықтық қатынастарға бейімделуінің маңызды сипаттамасы болып табылады.

Қазіргі заманғы еңбек нарығы экономикалық қайта құру процесі негізінде қалыптасуда. Бұл процестің көрсеткіштері – жасырын жұмыссыздықтың жоғары деңгейі; жұмыс көлемі мен қызметшінің табысы арасындағы байланыстардың үзілуі; жалақының уақтылы төленбеуі, қоғамның қажеттіліктері мен беделді кәсіптер арасындағы алшақтық, жұмыс берушілердің білім беру жүйесіне қанағаттанбауы және т.б. [7]. Жастардың еңбек нарығына кіруі айтарлықтай қиындықтар мен қайшылықтармен қатар жүреді. Жас мамандардың еңбек нарығына шығуында айтарлықтай қарама-қайшылықтар бар. Бұл проблемалардың себебі, ең алдымен, оның еңбек нарығындағы сұранысына емес, мамандық таңдаумен байланысты болуы мүмкін. Сондықтан түлектердің едәуір бөлігі мамандық бойынша жұмыс таба алмайды немесе мүлдем жұмысқа орналаса алмайды; бұл жастар арасындағы жұмыссыздық деңгейінің жоғарылауына әкеледі. Нәтижесінде оның біліміне жұмсалған қаржы ақталмайды. Сондай-ақ жұмыс берушілердің ЖОО түлектерін жұмыс тәжірибесіз жұмысқа алуға құлықсыздығы, жас мамандардың практикалық дағдылары мен кәсіби құзыреттіліктерінің жоқтығын алға тартады. Сондықтан, зерттеу жұмысының өзектілігі – экономиканың қазіргі даму деңгейінде жастардың еңбегін пайдалану мәселелерін шешу үшін жаңа жолдар іздеу қажет.

Әдебиетке шолу

Түлектерді жұмысқа дайындаудағы университеттердің рөлі ұзақ және негізгі мәселе

болып табылады. Соңғы уақытта университеттер, олардың оқу бағдарламалары және жұмыс берушілердің түлектерден күткен үміттері арасында шиеленіс байқалады. Көптеген жұмыс берушілер мен студенттер университеттік білім берудің негізгі мақсаты – жұмысқа дайындық және үш-төрт жылдық университеттік білім беру арқылы жұмысқа дайын дағдыларды дамытуға болады деп санайды [9]. Түлектерді еңбек нарығына дайындаудағы университеттердің рөлі ұзақ уақытты қажет ететін өзекті мәселе болып табылады. Бұл жұмыс берушілердің талаптарды үнемі өзгертіп отыруына және жас мамандардан еңбек нарығының талаптарына сәйкестігін талап етуіне байланысты. Қазіргі уақытта университеттер, олардың оқу бағдарламалары және жас мамандардан жұмыс берушілердің күтетін талаптары арасында қайшылық бар. Көптеген жұмыс берушілер мен студенттер университеттегі білім берудің негізгі мақсаты еңбек нарығының талаптарына сәйкес жас мамандарды даярлау деп санайды [9]. Жұмыс берушілердің қажеттіліктері мен үміттеріне университеттердің жеке қабылдауы мен реакциясы бір университеттен екіншісіне өзгереді. Оқу бағдарламасындағы өзгерістер күрделі, сондықтан жаңа түлектерге қажет барлық кәсіби дағдыларды дамыту немесе жұмысқа дайын болу мәселесін шешу үшін мұндай өзгерістердің өзі жеткіліксіз болады.

Қазіргі уақытта қазіргі қоғам барған сайын қызығушылық танытып қана қоймай, адами капиталдың даму деңгейіне тәуелді болып келеді, онсыз экономиканың жетекші салаларының одан әрі тиімді жұмыс істеуі мүмкін емес. Ресейлік әлеуметтанушы, с.ғ.к., Р. Р. Хизбуллиннің сараптамалық сауалнамасының нәтижелері (ресми сұхбат N = 30 адам, 2019) жұмыс берушілер бітіруші мамандардың кәсіби дайындығы сапасының төмендегенін атап өтті, оның негізгі себептерінің бірі олар алған мамандықтың практикалық негіздерін жеткіліксіз игеруді қарастырады [6]. Сондай-ақ, келесі қарама-қайшылық байқалды: жұмыс берушілер магистр дәрежесі бар мамандарды таңдайды, ал студенттердің басым көпшілігі тек бакалавр дәрежесін алуға бағытталған.

Әлеуметтік сауалнамаларға сәйкес, кәсіпорын басшыларының жартысына жуығы Ресейдегі кәсіби білім оның қазіргі заманғы деңгейі туралы идеясына сәйкес келмейді деп санайды. Орта және ірі отандық компания басшыларының шамамен 35%-ы жоғары оқу орындарының техникалық және жаратылыстану факультеттерінің түлектерін даярлаудың төмен деңгейі туралы айтады, басшылардың жартысынан астамы орта кәсіптік білімі бар қызметкерлерді даярлаудың төмен бағаларын береді. Бүкілресейлік зерттеулерге сәйкес, халықтың жартысынан көбі мамандығы бойынша жұмыс істемейді. Бұл жағдай көбінесе еңбек нарығында алған кәсіптің талап етілмеуімен, қызметкердің құзыреттерінің жұмыс берушінің талаптарына сәйкес келмеуімен, кәсіби артықшылықтардың өзгеруімен, мансаптық өсу перспективаларының болмауымен және болашақта жоғары табыс табумен түсіндіріледі [6].

Көптеген зерттеушілер білім беру мен еңбек нарығының сәйкес келмеу мәселелерін атап өтеді: түлектердің кәсіби және жеке ресурстары мен сыртқы орта талаптары арасындағы алшақтық, жұмыс берушілер ұсынатын сұраныс құрылымына дайындалған мамандардың саны мен сапасына жауапсыздық тенденциясы, білім беру құрылымдары мен еңбек нарығының сәйкес келмеуі, бұл жоғары білім саласындағы стратификацияға және еңбек нарығындағы дипломдардың саралануының өсуіне әкеледі [5]. Мұның бәрі тиісті және қалаған жұмысты алудың қиындықтарына, оқу мамандығы бойынша емес және алған дипломдармен ресми түрде қамтамасыз етілген біліктілік деңгейіне байланысты көптеген жоғары оқу орындарының түлектерін жұмысқа орналастыруға әкеледі. Қазақстандық әлеуметтанушылар А.Сәрсенова мен М. Мәулшариф жүргізген зерттеу түлектерді жұмысқа орналастыру проблемасын еңбек саласындағы нарықтық қатынастар іске асырылатын әлеуметтік-экономикалық жағдайлармен кешенді түрде қарау керектігін көрсетті. Оқу орнын бітіргеннен кейін жұмыс іздеу және жұмысқа орналасу, алғашқы жұмыстың сипаты сияқты, адамның мансаптық өсуіне қатысты

шешімдеріне ұзақ мерзімді әсер ететіндіктен, болашақта ол маңызды және ұзақ мерзімді әлеуметтік, психологиялық және экономикалық салдарға әкелуі мүмкін [5].

Біз жүргізген зерттеу барысында көптеген елдерде кездесетін жас мамандар арасында келесі проблемалар анықталды:

1) жастар арасындағы жұмыссыздықтың жоғары деңгейі;

2) оқыту мен жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету арасындағы байланыстың әлсіздігі. ЖОО түлектерін жұмыспен қамтудың қазіргі заманғы тәсілдері мен теорияларын назарға ала отырып, жұмысқа орналастыру тәжірибесіне әсер ететін түйінді дағдылар жастардың еңбек нарығында өнімді жұмыс істеуіне мүмкіндік беретін практикалық дағдылар болып табылады. Алайда жоғары оқу орындары студенттерге еңбек нарығында неғұрлым тиімді бейімделуге мүмкіндік беретін кәсіптік бағдарлау және практикалық курстарды әрдайым ұсына бермейді. Сондай-ақ, жас мамандарды жұмысқа орналастыру кезінде практикалық дағдылар мен кәсіби құзыреттер мен жұмыс тәжірибесінің болмауы сияқты проблемалар жиі туындайды.

Осы проблемаларды шешу үшін жұмыс берушінің, академиялық топтардың, кәсіби қауымдастықтардың және түлектердің жұмыс орындарындағы кәсіби дағдыларға қойылатын талаптар туралы көзқарастарын тереңірек түсіну қажет. Біз қазақстандық жоғары оқу орындары түлектерінің кәсіби тәжірибесін зерттедік.

Зерттеу әдістері

Зерттеуде сандық әдіснама қолданылды, өйткені түлектердің кәсіби тәжірибесінде не істейтінін және жұмыс орындарында қандай проблемаларға тап болатындығын түсіну үшін түлектердің болашағын зерттеу қажет болды.

Зерттеу нысаны – жоғары оқу орны түлектері және оларды жұмысқа орналастырған кәсіпорындар мен ұйымдардың өкілдері.

Зерттеудің әдістемелік негізінде түлектер мен жұмыс берушілердің арасында сауал-

нама жүргізілді. Түлектерді зерттеу Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университетінде жүргізілді. Университет түлектерінің жалпы саны 800 адамды құрайды, оның ішінде 260 түлектен сұхбат алды. Түлектер үшін дайындалған сауалнамада барлығы 23 сұрақты құрады, оның ішінде 8 ашық, 10 жартылай жабық және 5 әлеуметтік-демографиялық сипаттағы сұрақтар болды. ЖОО-ның мамандарды кәсіби даярлау және білім беру қызметтерінің сапасын одан әрі жақсарту туралы жұмыс берушілердің пікірін бағалау мақсатында кәсіпорын басшыларына сауалнама жүргізілді. Аталған сауалнамаға ұйымдардың 130 басшысы тартылды. Жұмыс берушілер үшін 10 сұрақ қойылды, оның ішінде 4 ашық сұрақ. Баяндау элементтері бар еркін нысанда айтылған ашық сұрақтарға жауаптарды респонденттер жазбаша түрде қалдырды. Сауалнама сауалнаманы тарату әдісімен жүргізілді (факс және электрондық пошта). Саңдық жауаптарға статистикалық талдау SPSS бағдарламасы арқылы жүргізілді. Ауызша жауаптардың кодтауы жасалды, содан кейін сапалы талдаудан өтті.

Талқылау

Кадрлар мәселесі жұмыс берушілер үшін аса өзекті болып табылады. Кәсіптік білім беру саласында жұмыс беруші жоғары білімі бар неғұрлым әртараптандырылған мамандарға сұраныс жасайды. Ақпараттық құзыреттіліктің маңыздылығы қазақстандық қоғамның ақпараттандыру кезеңіне өтуімен айқындалады [9]. Бұл кадр ресурстарына қойылатын жаңа талаптарды, соның ішінде ақпарат ағынына бейімделу, ақпаратпен жұмыс істеу, ақпараттық жүктемелерді орындау, ақпараттық орта жағдайында жұмыс істеу қабілетін анықтайды. Э. М. Аврамова және Ю. Б. Верпаховская өз зерттеулерінде жұмыс берушілерді, ең алдымен, түлектердің келесі құзыреттіліктері қызықтырады: шешім қабылдау дағдылары және командада жұмыс істеу қабілеті, белсенділік, бастамашылдық және тәуелсіздік, дағдылар мен білім алу үшін қайта даярлау және оқыту. Қазіргі еңбек нарығындағы жоғары білім жұмысқа орналасу

үшін қажетті, бірақ жеткіліксіз шарт болып саналады [1].

Жеке қасиеттер мен жеке дағдылар еңбек нарығында да маңызды. Компания басшылары жаңа қызметкерді жалдау кезінде, жаңа қызметкерді жалдау кезінде мекеме басшылары көбінесе тиісті біліктілігі бар адамды емес, жеке қасиеттерімен ерекшеленетін мамандарды қабылдайды. Сұралған жұмыс берушілердің кадрлық әлеуетін зерттеу үшін келесі сұрақ қойылды: «Қазіргі уақытта сіздің ұйымыңызда білікті қызметкерлермен қамтамасыз ету қандай?» респонденттердің көпшілігі «қанағаттанарлық» - (39%) жауап нұсқасын, «жақсырақ» - 32%, «жақсы» - 12% және «өте жақсы» - 14% (Кесте-1) деп атады.

Кесте 1. Қазіргі уақытта сіздің ұйымыңызда білікті қызметкерлермен қамтамасыз ету қандай?

Нұсқалар	Саны	Пайызы
Қанағаттанарлық	50	39%
Жақсырақ	41	32%
Жақсы	18	14%
Өте жақсы	16	12%
Нашар	5	3%
Барлығы	130	100%

Біздің зерттеуіміздің деректері бойынша жастардың 41,3% - ы еңбек нарығында елеулі қиындықтарға тап болады. Тағы 32,4% өз мамандығы бойынша жұмысқа орналаса алмады. Бұл көрсеткіш түлектер арасындағы мәселенің жоғары өзектілігін көрсетеді. Сауалнамаға қатысқан ЖОО түлектерінің 48,5% - ы 22 мен 24 жас аралығындағы жастар жұмыссыздықпен жиі бетпе-бет келеді деп жауап берді. Сауалнамаға қатысқан жастардың жартысынан көбі (63,5%) негізгі қиындық – жұмыс тәжірибесінің жоқтығы деп санайды. Респонденттердің үштен бірінен азы (30,1%) университетте алған мамандығы бойынша жұмысқа орналасу қиын екенін атап өтті. «Байланыстар мен таныстардың болмауы» жұмысына кедергі келтіретін жастардың үлесі 45,6% құрайды. Сауалнамаға қатысқандардың тек 3,1% - ы жастарды жұмысқа ор-

наластыруда қиындықтардың жоқтығын атап өтті. «Мамандықтың қалаған жұмысына сәйкес келмеуі» факторы жастар үшін де маңызды кедергі болып табылады. Біздің қоғамда жастардың қалауы мен таңдаған мамандықтары бойынша айырмашылықтар бар екені белгілі. Қаражаттың жетіспеушілігінен мектеп түлектері қалаған мамандығын ала алмайды, жастардың көп бөлігі мемлекеттік гранттар бөлінетін мамандықтарда оқиды. Бірақ, олар өз кезегінде алған мамандығы бойынша жұмыс істегісі келмейді. «Таныстардың болмауы» жастардың жұмысқа орналасуына кедергі келтіретін үшінші фактор болып табылады. Біздің барлық зерттеулерімізде «таныстардың» болмауы, «қаржылық мүмкіндіктердің» болмауы сияқты факторлар әрқашан бірінші орынға шығатынын байқадық. Сауалнамада «білім мен біліктіліктің жетіспеушілігі» мәселесі де қозғалды. Осы факторды келесі мысалмен түсіндірейік. Мысалы, жас маман жұмыс орындарына барғанда, сұхбат барысында оған бірнеше сұрақтар қойылады. Жұмыс беруші «Жұмыс тәжірибеңіз бар ма?», «Сіз біздің компанияға не бере аласыз?», т.б.. Бұл түсінікті, әрбір жұмыс берушіге жұмысты білетін адамды алу тиімді. Бұл ретте үлкен проблема ЖОО-да болашақ кадрларды даярлауда қолданбалы білімнің жеткіліксіз дамығандығында болып отыр [4]. Студенттердің практикадан ресми өтуі әртүрлі проблемаларды тудырады.

Сондай-ақ, ЖОО түлектеріне жүргізілген сауалнама нәтижесінде жұмыс іздеу стратегиясы әртүрлі екені анықталды. Жұмыс іздеу процесін көптеген стратегиялар мен кезеңдерді қамтитын күрделі мәселе ретінде қарастыруға болады және ол әртүрлі жолдармен жүзеге асырылады. ЖОО түлектеріне мынадай стратегиялар тән: нарықтық (табыс табу мүмкіндігі, мансаптық, кәсіби өсу), патерналистік (мемлекетке деген үміт, мемлекеттік жұмыспен қамту бағдарламаларына қатысу), дәстүрлі (әлеуметтік капиталға сүйену, достар, туыстар, таныстар тарапынан көмек іздеу). Сонымен бірге, түлектердің аз бөлігі жұмыспен қамту орталықтарының қызметіне жүгінеді, өз бетінше жұмыс іздеуді және жеке байланыстарды қалайды (кесте-2).

Кесте 2. Түлектердің жұмыс іздеу стратегиялары

Стратегия түрлері	Қолдану көрсеткіші
Нарықтық стратегия	32,6
Патерналистік стратегия	21,1
Дәстүрлі стратегия	46,3

Әлеуметтік байланысы жоқ түлектер үшін жоғары оқу орнын бітіргеннен кейін «алғашқы» жұмыс орындары тұрақты болмауы немесе олардың мамандықтарына сәйкес келмеуі әбден мүмкін. Оқу барысында түлектерді жұмысқа орналастырудың нарықтық және патерналистік стратегиясынан дәстүрлі стратегияның айырмашылығы, көптеген түлектер дәстүрлі (бейресми) стратегияны жиі қолданатындығы анықталды. Сонымен қатар, бұл стратегия жұмыс іздеу ұзақтығын едәуір қысқартатыны анықталды. Керісінше, өз бетінше жұмыс іздеуге тырысатын, ешқандай әлеуметтік байланыстарды пайдаланбайтын түлектерден жұмыс іздеу процесі ұзақ уақытты алады және алған мамандықтары бойынша жұмысқа орналасу мүмкіндігі төмен болып келетіні зерттеу нәтижесінде көрінді. Демек, түлектер арасында дәстүрлі жұмыспен қамту стратегиясы әлі де кеңінен қолданылатынын айтуға болады (кесте 3). Әлеуметтік байланыс ресурстарын кеңінен пайдаланатын түлектерді жұмысқа орналастыру процесі жұмыс іздеуге кететін ең аз уақытты құрайды.

Кесте 3. Жұмыс берушілердің жұмысқа қабылдау ресурстары

Құзыреттіліктер	Пайыз
Таныстарыма (жеке байланыстарға)	54,5%
Өзіме	21,2%
Жұмыспен қамту орталықтарына	11,1%
Жоғары оқу орнына (бос орындар жәрмеңкесі)	4,0%
БАҚ және интернет құралдарына	9,1%
Факультетке, кафедраға	5,6%

Сондай-ақ, жұмыс берушілер көптеген ресурстардың көмегімен (жеке еңбек биржалары арқылы, БАҚ-тағы жарнаманың көмегімен

және т.б.) қажетті қызметкерлерді іздейтіндерін атап өтті. Алайда, жұмыс берушілердің көпшілігі персоналды іріктеу кезінде жеке және корпоративтік байланыстар, жеке таныстар, жақын таныстардың ұсыныстары мен кеңестері сияқты әдістерді кеңінен қолданады [3] (кесте-3).

Кесте 4. Сіздің ұйымыңыз кәсіби қызметкерлерді жұмысқа қабылдау үшін төмендегі әдістердің қайсысын қолданады?

Нұсқалар	Пайызы
ЖОО-дан тікелей қабылдау	16,3%
Газеттердегі жарнама	25,3%
Ақпаратты ұйымның жеке веб-сайтында орналастыру	18,1%
Жұмысқа орналастыру агенттіктеріне жүгіну	33,2%
Әріптестерден ақпарат алу	7,1%
Барлығы	100%

Мәселенің басқа жағын қарастыруға көшейік – жұмыс берушілер жастарды қалай жұмысқа қабылдайды, олар қандай стратегияларды басшылыққа алады және олардың уәжі қандай? Осы мәселе бойынша жүргізілген сауалнама нәтижелері қазіргі жұмыс берушілер көптеген ресурстардың көмегімен (жеке еңбек биржалары арқылы, БАҚ жарнамасы арқылы және т.б.) қажетті қызметкерлерді іздейтінін көрсетеді. Алайда, жұмыс берушілердің көпшілігі персоналды іріктеу кезінде жеке және корпоративтік байланыстар, жеке таныстар, жақын таныстардың ұсыныстары мен кеңестері сияқты әдістерді кеңінен қолданады. Осылайша, жұмыс берушілер таныстардың түлектерді қабылдауда маңызды рөл атқармайтынын атап өткенімен, жұмысқа қабылдаудың бұл әдісі ең сенімді және тиімді болып қала береді.

Жұмыс берушілер жоғары оқу орындарымен қарым-қатынасы туралы сұрақтарға да жауап берді. Мысалы, біз жұмыс берушілердің ең аз саны (шамамен 10%) авторлық дәрістер беретінін білдік. Кейбіреулер университеттерде өткізілетін дөңгелек үстелдер мен конференцияларға қатысатындықтарын атап өтті. Бірақ бұл ретте жұмыс бе-

рушілердің жоғары оқу орындарымен тығыз кәсіби өзара іс-қимылы байқалмайды. Бұл туралы қазақстандық әлеуметтанушылар да жазады. Олар университеттер мен жұмыс берушілер арасында зерттеу, коммерциялық немесе ғылыми жаңалық саласында тиімді қарым-қатынас жоқ екенін атап өтті [5].

Зерттеу агенттігі жүргізген зерттеу нәтижелеріне сәйкес «Rating.kz» 72 қазақстандық және халықаралық компаниялармен, респонденттердің 64,9%-ы қазақстандық жоғары оқу орындары мамандарды даярлау процесінде жұмыс берушілермен қандай да бір байланысқа түспейтінін атап өтті. Жұмыс берушілердің айтуынша, біздің еліміздегі көптеген жоғары оқу орындары алыс және жақын шетелдердің бәсекелестігіне қарсы тұра алмайды. Компанияның басшылары мен мамандары жоғары сапалы мамандардың 64,9%-ы ресейлік жоғары оқу орындарымен, одан кейін британдық университеттермен (44,4%) және американдық университеттермен (36,1%) қамтамасыз ететіндігін растады [2].

Біздің зерттеуіміздің негізгі нәтижелерінің бірі-университет түлектерінің бейтаныс, күтпеген, белгісіз және белгісіз жағдайларға жеткіліксіз дайындығы. Университеттердің кәсіби факультеттері түлектерді осындай жағдайларда оқуға дайындауға белгілі бір жауапкершілік алады. Оқыту мен оқытудың жаңа тәсілдері, білім туралы жаңа идеялар және студенттерді тартудың жаңа тәсілдері студенттерді супер-күрделілікке дайындау кезінде университеттерде кездесетін кейбір мәселелерді шешу үшін қажет. Йорк пен Найт [8] университеттің кәсіби факультеттеріндегі оқу аудиторларына студенттерге қиын және беймәлім мәселелерді шешуді үйрену үшін бере алатын мүмкіндіктер дәрежесін бағалау үшін оқу бағдарламасының «негізгі» бөлімдеріне назар аударуды ұсынады. Олар бағалаудың модульдік оқыту нәтижелеріне, жұмысқа орналасу дағдыларына және бағалау үшін қолданылатын өлшемдерге сәйкестігін тексеру өте маңызды дейді. Бұл тәсіл университеттер үшін түлектерді бейтаныс, белгісіз және белгісіз жағдайларға қалай жақсы дайындау керектігі туралы ойланудың бастапқы нүктесі бола алады.

Жұмыс әдістеріне қойылатын талаптар, мысалы, тапсырмаларды бақылау және басымдық беру және стандартты емес және шығармашылық ойлауды дамыту, стандартты процедураларды жай орналастырудан гөрі, түлектер үйренуі керек маңызды дағдыларға айналады. Көптеген мамандарға белгісіз және белгісіз жағдайларға жауап беру үшін шығармашылық және тәртіптік дағдылар қажет. Университетте абстракция, жүйелі ойлау (бөліктерді көру, сондай-ақ жалпы көрініс), шығармашылық ойлау, аналитикалық дағдылар, командада жұмыс істей білу және коммуникативтік дағдылар сияқты дағдыларды дамытуға көңіл бөлуге болады. Түлектің атрибуттары пәннің өз салаларында құзыретті және үнемі өзгеріп отыратын еңбек әлемінде келіссөздер жүргізу үшін қажетті қабілеттерге ие дайын түлектерге баса назар аударатындай етіп жасалуы керек.

Жүргізілген зерттеу нәтижелері бойынша жұмыс берушілердің пікірінше, жастарды жұмысқа орналастыру үшін ең маңызды кедергі «жұмыс тәжірибесінің болмауы» болып табылады (түлектердің 81,5% - ы атап өтті), Жұмыс берушілердің 50,9% - ы ЖОО түлектерінің мамандық бойынша жоғары білім деңгейін көргісі келеді, респонденттердің 41,8% - ы мақсаттылық пен сенімділік, тек қана емес, корпоративтік мақсаттарға қол жеткізудегі белсенділік сияқты қасиеттерді атап өтеді. Респонденттердің 36,3% - бастамашылдығы мен тәртіптілігі, кәсіби міндеттерді орындай білуі және басқарушылық шешімдер қабылдай білуі, жұмыс берушілердің 34,5% - ы эмоциялық тұрақтылық пен коммуникабельділіктің маңыздылығын атап өтті.

Түлектердің тиісті қасиеттеріне қол жеткізу үшін келесі міндеттерді шешу қажет:

- студенттерді жұмыс іздеу, өз бетінше жұмысқа орналасу дағдылары мен дағдыларына үйрету.

- студенттерді өзін-өзі таныстыру және сұхбаттасу дағдыларына үйрету. Жұмыс берушілер назар аударады ғана емес, қызыл диплом, бірақ сондай-ақ, бұл оқу процесінде студенттерге қызықты, маңызды өзінің кәсіби дамуы үшін.

Түлектерді оқуға дайындау

Университеттер икемді тәсілге, тәуелсіздікке және оқу қабілетіне ықпал ететін тәсілдерді қолдана алады. Мысалы, модельденген немесе нақты жобалар, тағылымдамалар, рөлдік ойындар, топтық жұмыс және жоба жұмысы немесе тапсырмалар кезіндегі мәселелерді шешу - бұл Австралия университеттерінің көптеген факультеттері «өзін-өзі оқыту» дағдыларын дамыту үшін сәтті қолданатын стратегия.

Зерттеу барысында түлектер жұмыстағы «оқыту» ұғымы университетте оқыған «оқудан» өзгеше екенін анықтады. Студенттердің өзін-өзі дамытуын жақсарту және түлектерді өмір бойы оқуға дайындау үшін терең оқыту тәсілдерін қолдану.

Университеттерде терең оқыту тәсілдері тәуелсіз оқытуды, тұлғалық дамуды, проблемалық-бағдарланған оқытуды, рефлексивті оқытуды және топтық жұмыс аясында оқытуды дамытуға мүмкіндік береді. Терең білім алған кезде студенттер өздерін оқытуда белсенді рөл атқаратындығын сезінеді және бұл өзін-өзі дамытуға және өмір бойы оқуға дайындалуға ықпал етеді. Өзін-өзі дамыту және жеке өсу эмпирикалық (терең) оқыту арқылы жүруі мүмкін.

Сондай-ақ Йорк пен Найт [8] оқушыларды ресми сабақтар аясында да, одан тыс жерлерде де өздерінің оқу үлгерімдері туралы білу үшін тартудың маңыздылығын атап өтті. Біздің зерттеуіміз түлектерді жеке және әлеуметтік деңгейде дамыту үшін университетте жобалармен топтық жұмыс, тапсырмалар және жұмыс тәжірибесі сияқты көптеген мүмкіндіктер берілуі керек екенін көрсетті.

Сондай-ақ, университеттер өздерінің салалық байланыстарын кеңейтіп, студенттерді университетте оқу барысында бизнес әлемімен таныстыруы керек, сондықтан Студенттер жұмысқа кіріскен кезде «мәдени күйзеліске» ұшырамайды. Тағылымдамалар мен тағылымдамаларды қолдана отырып, жұмысқа біріктірілген оқыту танымал, өйткені ол студенттерге жұмыс орнымен танысуға мүмкіндік береді және теория мен практиканың өзектілігін түсінуге мүмкіндік

береді. Көптеген пәндерде (мысалы, денсаулық сақтау және мейірбике ісі) олар міндетті болып табылады. Жаңадан келген түлектерді осы салада жұмыс істеуге дайындаудың тағы бір тәсілі-қазіргі уақытта жұмыс тәжірибесі мен жұмыс басталған кездегі кедергілерімен және оларды қалай жеңгендерімен бөлісу үшін жұмыс істейтін түлектерді тарту. Университеттер түлектерді кіріс деңгейіндегі жұмыс орындарының көпшілігі командалық жұмысты және Ізбасар рөлін қажет ететіндігіне дайындай алады, ал көшбасшы рөлдері кейінірек мансапта пайда болады, яғни студенттер жұмыс орнының әртүрлі иерархиялық құрылымдары мен ұйымдастырушылық мәдениеті туралы ақпарат алады. Мысалы, мемлекеттік сектордағы жұмыс орындары құрылымдарды жоғарыдан төменге қарай жылжитқан кезде, басқа жұмыс орындары «командалық» емес, «тең» мәртебесін қолдана алады. Бұл құрылымдар «есеп берушілікке», «жауапкершілікке» немесе жұмыс рөлдерінің «маңыздылығына» негізделген.

Зерттеу барысында жоғары оқу орындарының түлектері басқа пәндердің мамандарымен жұмыс істеу қажеттілігін анықтады. Фаллус пен Стивен (8) кейбір түлектер өздерінің пәндері бойынша сирек жұмыс істейді, бірақ университеттік білім беру кезінде алған жалпы дағдыларды қолдану қажеттілігін тез түсінеді. Кәсіби дәрежесі бар басқа түлектер университетті таңдаған саласында жұмыс іздеп қалдырады және университетте оқу кезінде дамыған жалпы дағдыларды білуге асықпайды. Түлектерде жасырылған нақты кәсіби әлеуетті барынша пайдалану және іске қосу үшін барлық факультеттер өздерінің түлектеріне өздерінің күшті жақтарын білуге және белгілі бір пәнге арналған секторда ғана емес, сонымен қатар жұмыс таба алатын басқа салаларда да жұмыс табу мүмкіндіктері үшін ақыл-ойларын ашуға тырысуы керек.

Түлектерді жұмысқа қабылдау кезінде даярлау

Түлектерден дағдыларды талап ететін жұмыс берушілер өз ұйымында жұмыс істей бастаған кезде түлектердің оқуын қолдауға

жауап береді. Алайда, жұмыс берушілер жұмсалған уақыт пен қаражаттың қайтарымына сенімсіздіктен осындай қолдау механизмдеріне біршама қарсылық көрсетеді. Жұмыс берушілер оқу немесе кіріспе бағдарламаларын ұсынған зерттеуге қатысқан түлектер өте жоғары бағаланды. Мұндай мүмкіндіктері жоқ адамдар мұндай оқу бағдарламаларынан пайда көре алатындай сезінді, бірақ оның орнына жеке бастамаға сүйену керек еді. Жаңа түлектерді олардың рөліне енгізу үшін оқыту бағдарламаларын әзірлеу жұмыс берушілер үшін күрделі міндет болып табылады. Алайда, олар оқытуды жеке қажеттіліктерге бейімдеп, кем дегенде алғашқы бірнеше жыл ішінде ұзақ мерзімді қолдау көрсетуі керек.

Жұмыс орнында оқытуға және ұйымдастырушылық оқытуға жәрдемдесу

Жаңа түлектерге жұмыстың алғашқы жылдарындағы рөлдеріне ыңғайлы болуға және еңбек өнімділігін арттыруға көмектесудің тағы бір тәсілі - олардың жұмыста оқуын жеңілдету. Жұмыс берушінің сабақтастықты жоспарлау, тәлімгерлік, өнімділікті арттыру, мансапты дамыту, корпоративті мәдениет бағдарламалары, команда құру және басқа ұйымдастырушылық оқыту сияқты бағдарламалары жеке қызметкерлерді кім және не істеу керектігі туралы жеке басын дамыту мақсатында тартудың тиімді тетіктері ретінде қарастырылады. жұмыс орнында. Зерттеуге қатысқан, өз жұмыс берушілерімен жақсы қарым-қатынас тәжірибесі бар барлық түлектер жұмыс берушілерге, әсіресе кәсіби дамуға қатысты қолдауы мен уәждемесі үшін алғыс білдірді.

Жұмыста әлеуметтенуді арттыру

Жас түлектерге әлеуметтенуді қолдау ұсынылады. Ұсыныстар: жұмыс процесін ұйымдастыру, бұрын бітірген түлектермен тәжірибе алмасу үшін түлектерді өз тәжірибелері туралы айтуға шақыру, өткен жылдардағы түлектердің тізімін жаңа электрондық пошта арқылы жіберу және жаңа қызметкерлерге

байланыс орнату жолдарын іздеуге көмектесу. Бұдан кейінгі идеялар-өткен жылдары жұмыспен қамтылған түлектерді жаңа түлектермен өзара тәлімгерлік үшін пайдалану, жұмысқа байланысты нақты ағымдағы пікірлерді беру және жұмыс міндеттерін зерделеу үшін кәсіби дамуға қолдау көрсету. Зерттеуге қатысқан түлектер әлеуметтену бойынша ресми және бейресми жұмыс іс-шараларын пайдалы деп тапты, өйткені олар ұйым мен олардың әріптестері туралы көбірек білуге, сонымен қатар қажетті кәсіби дағдыларды дамытуға көмектеседі. Рөлдерге қатысты ақпарат басшылардан жиналады,

Қорытынды

Біздің басты дәлеліміз-университеттердің кәсіби факультеттері, жұмыс берушілер, кәсіби қауымдастықтар және түлектер сияқты мүдделі тараптар түлектердің кәсіби дағдыларын дамытуға өз үлестерін қоса алады және әрбір мүдделі тарап жауапкершілікті өз мойнына алып, басқалармен ынтымақтасуы керек. Біздің зерттеуіміз университеттер жаңадан шыққан түлектердің кәсіби дағдыларын дамыту үшін жеке жауапкершілік көтермейтінін айқын көрсетеді. Жұмыс берушілер мен

бітірушілердің өздері тек тәжірибеде сатып алуға болатын кәсіби дағдыларды дамытуда маңызды рөл атқаруы керек. Кейбір кәсіби дағдыларды дамыту үшін университетте Оқу ұзақтығынан көп уақыт қажет. Зерттеу нәтижесінде туындайтын негізгі мәселелердің бірі-түлектерді жаңа, бейтаныс, күтпеген немесе белгісіз жағдайларға жеткіліксіз дайындау. Университеттердегі кәсіби факультеттер түлектерді өте күрделі әлемде жұмыс істеуге дайындауға және белгісіз жағдайларда оқуға, жұмыс ортасы туралы білім мен хабардарлықты дамытуға және жұмыстан алғашқы үміттерді қалыптастыруға көмектесуге жауап береді. Жұмыс берушілер студенттерге жұмысқа орналасуға көмектесу немесе жұмысқа дайын дағдыларды игеруге көмектесу үшін жауап береді. Барлық түлектер мансапқа, өзін-өзі басқаруға және өзін-өзі бағалауға қатысты жеке жауапкершілікті университетте де, одан тыс жерлерде де көтеруі керек. Университеттің жаңа түлектерінің кәсіби дағдыларын дамыту университеттер, жұмыс берушілер, кәсіби қауымдастықтар және түлектердің өздері сияқты мүдделі тараптардың университет кезінде де, одан кейін де осы дағдыларды барынша дамытуға бірлескен міндеті болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Авраамова Е.М., Верпаховская Ю.Б. Работодатели и выпускники вузов на рынке труда: взаимные ожидания // Социологические исследования. – 2006. – № 4. – С. 37-46.
2. Готов на труд- почему не берут? Выпускник вуза на поединке с монстром безработицы // Современное образование. – 2017. – №4 (88). – С. 35-40.
3. Инджиголян А.А. Флуктуация рынка труда в Республике Казахстан: взгляды работодателей (по материалам качественного исследования)// «Стратегия «Казахстан – 2050»: социальное развитие общества»: матер.V Конгресса социологов Казахстана. – Алматы, 2014. – С. 257-262.
4. Қазақстандық жоо түлектерінің жұмысқа орналасуы. [Электрон. ресурс]. – 2022. URL: <http://iac.kz/kk/publishing/kazakstandyk-zhoo-tulekterinin-zhumyska-ornalasu> (өтініш берілген күн: 22.09.22).
5. Маульшариф М., Болысбаева С. Жоғары оқу орындарының еңбек нарығымен өзара әрекеттесуі және әлеуметтік серіктестік құру мәселелері // Қазақстан жоғары мектебі. – 2017. – № 2. – Б. 29-33.
6. Хизбуллина Р.Р. Профессиональное образование как фактор формирования человеческого капитала // Вестник экономики, права и социологии. – 2016. – № 2. – С. 296-298.
7. Шеденова Н.У. Социологический анализ развития человеческого капитала молодых работников в казахстанских компаниях // Гражданское общество и социальный прогресс в XX веке. Материалы вто-

рого конгресса социологов тюркоязычных стран и третьего конгресса социологов Казахстана. – Алматы, 2008. – С. 518-522.

8. Angela Brew. Imperatives and Challenges in Integrating Teaching and Research. Higher Education Research and Development. – 2010. – Vol. 29(2). – P. 139-150.

9. Syzdykova M.B., Bimakhanov T.D., Fursova V.V., Makhambetova M.A., Abikenov Zh.O. Position of Higher Education System Graduates in the Labor Market: Search For New Opportunities. Academic Journal of Interdisciplinary Studies. – 2022. – Vol. 11. – No. 3. – P. 50-59.

М.Б. Сыздыкова, Т.Д. Бимаханов

Кызылординский университет имени Коркыт Ата, Кызылорда, Казахстан

**Стратегии трудоустройства выпускников на рынке труда
(по материалам анкетирования КУ им. Коркыт Ата)**

Аннотация. Социально-экономические и социокультурные изменения в обществе приводят к значительным изменениям в социальной структуре общества, в институте образования. Все это требует серьезного изучения с целью прогнозирования развития социальных процессов в будущем и определения эффективных инструментов их регулирования на уровне общества и регионального общества. Трудоустройство выпускников вузов, в основном, приобретает черты нового социального процесса после отказа от обязательного трудоустройства. Признанный социальный факт привел к появлению новых статусов (например, смешанных), где часто встречаются выпускники вузов, безработные или не работающие по полученной специальности. Интерес многих социологов к данной проблеме связан с изменениями в работе социальных институтов, в том числе института образования, являющегося важной составляющей высшего образования. Цель исследования: определение стратегии трудоустройства выпускников казахстанских вузов в контексте региональной специфики. Данное исследование по данному вопросу основано на важности таких понятий, как противоречия между квалификационными программами, методиками обучения, компетенциями выпускников и требованиями работодателей к этим компетенциям и квалификациям; несоответствие изучаемой теории и практики; определение и обоснование основных стратегий трудоустройства выпускников вузов. Для достижения цели исследователи использовали описательный анализ данных и количественный подход в качестве основного средства сбора данных исследования. Исследование было применено к выборке из 130 руководителей организаций. На основе сравнительного анализа выявлены и проанализированы вышеуказанные проблемы и недостатки в профессиональной подготовке выпускников казахстанских вузов. В ходе исследования авторы выделили среди выпускников рыночные, патерналистские и традиционные стратегии в соответствии со спецификой рынка труда. Научные результаты, полученные на основе теоретических и эмпирических исследований, могут быть использованы учеными, изучающими проблемы занятости и безработицы, стратегии трудоустройства выпускников, организациями, занимающимися трудоустройством молодежи, центрами карьеры в высших учебных заведениях, центрами занятости на государственном и региональном уровнях.

Ключевые слова: выпускники вузов, работодатели, трудовые стратегии, регулирование рынка труда, качество образования.

M.B. Syzdykova, T.D. Bimakhanov

Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan

**Strategies for the employment of graduates in the labor market
(based on the survey materials of Korkyt ata KU)**

Abstract. Socio-economic and socio-cultural changes in society lead to significant changes in the social structure of society, in the institute of education. The employment of university graduates, in general, acquires the features of a new social process after the refusal of compulsory employment. The recognized social fact has

led to the emergence of new statuses (for example, mixed), where university graduates, unemployed or not working in their specialty are often found. The interest of many sociologists in this problem is associated with changes in the work of social institutions, including the Institute of Education. The purpose of the study: to determine the employment strategy of graduates of Kazakhstani universities in the context of regional specifics. This research on this issue is based on the importance of such concepts as contradictions between qualification programs, teaching methods, graduate competencies, and employers' requirements for these competencies and qualifications; inconsistency of the theory and practice being studied; definition and justification of the main strategies for the employment of university graduates. To achieve the goal, the researchers used descriptive data analysis and a quantitative approach as the main means of collecting research data. The study was applied to a sample of 130 heads of organizations. Based on a comparative analysis, the above problems, and shortcomings in the professional training of graduates of Kazakhstani universities have been identified and analyzed. In the course of the study, the authors identified market, paternalistic and traditional strategies among graduates in accordance with the specifics of the labor market. The scientific results obtained on the basis of theoretical and empirical research can be used by scientists studying the problems of employment and unemployment, graduate employment strategies, organizations engaged in youth employment, career centers in higher education institutions, and employment centers at the state and regional levels.

Keywords: university graduates, employers, labor strategies, labor market regulation, quality of education.

References

1. Avraamova E.M., Verpahovskaya YU.B. Rabotodateli i vypusniki vuzov na rynke truda: vzaimnye ozhidaniya, Sociologicheskie issledovaniya [Employers and University Graduates in the Labor Market: Mutual Expectations, Sociological Research], 4, 37-46. 2006. [in Russian].
2. Gotov na trud-pochemu ne berut? Vypusnik vuza na poedinke s monstrom bezraboticy, Sovremennoe obrazovanie [Ready for work - why not take it? College Graduate Fighting the Unemployment Monster, Modern Education], 4(88), 35-40 (2017). [in Russian]
3. Indzhigolyan A.A. Fluktauciya rynka truda v Respublike Kazahstan: vzglyady rabotadatelei (po materialam kachestvennogo issledovaniya) «Strategiya «Kazahstan – 2050»: social'noe razvitiye obshchestva»: mater.V Kongressa sociologov Kazahstana [Fluctuation of the labor market in the Republic of Kazakhstan: the views of employers (based on a qualitative study), «Strategy» Kazakhstan - 2050 «: social development of society»: materials of the V Congress of Sociologists of Kazakhstan] (Almaty, 2014, 257-262 s.). [in Russian]
4. Kazakstandyk zhoo tulekterinin zhumyska ornalasuy [Employment of Kazakhstani graduates]. [Electronic resource] – Available at: <http://iac.kz/kk/publishing/kazakstandyk-zhoo-tulekterinin-zhumyska-ornalasuy> (Accessed: 22.09.22). [in Kazakh]
5. Maul'sharif M., Bolysbaeva S. ZHogary oqu oryndarynyn enbek narygy men ozara arekettesui zhane aleumettik seriktestik kuru maseleleri, Kazakstan zhogary mektebi [Interaction of higher educational institutions with the labor market and issues of creating social partnership, Kazakhstan Higher School], 2, 29-33 (2017). [in Kazakh]
6. Hizbullina R.R. Professional'noe obrazovanie kak faktor formirovaniya chelovecheskogo kapitala, Vestnik ekonomiki, prava i sociologii [Vocational education as a factor in the formation of human capital, Bulletin of Economics, Law and Sociology], 2, 296-298 (2016). [in Russian]
7. SHedenova N.U. Sociologicheskij analiz razvitiya chelovecheskogo kapitala molodyh rabotnikov v kazahstanskih kompaniyah. Grazhdanskoe obshchestvo i social'nyj progress v HKH veke. Materialy vtorogo kongressa sociologov tyurkoyazychnyh stran i tret'ego kongressa sociologov Kazahstana [Sociological analysis of the development of human capital of young workers in Kazakhstani companies. Civil Society and Social Progress in the 20th Century. Materials of the second congress of sociologists of the Turkic-speaking countries and the third congress of sociologists of Kazakhstan] (Almaty, 2008, 518-522 s.). [in Russian]
8. Angela Brew. Imperatives and Challenges in Integrating Teaching and Research. Higher Education Research and Development, 29(2), 139-150 (2010). DOI:10.1080/07294360903552451.
9. Syzdykova M.B., Bimakhanov T.D., Fursova V.V., Makhambetova M.A., Abikenov Zh.O. Position of Higher Education System Graduates in the Labor Market: Search For New Opportunities. Academic Journal of Interdisciplinary Studies, 11(3), 50-59 (2022).

Авторлар туралы мәліметтер:

Сыздыкова М.Б. – байланыс үшін автор, әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, философия және әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан.

Бимаханов Т.Д. – PhD, алғашқы әскери дайындық және дене шынықтыру кафедрасының меңгерушісі, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан.

Syzdykova M.B. – **Corresponding author**, candidate of sociological sciences, senior lecturer of the Department of philosophy and social and humanitarian disciplines, Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan.

Bimakhanov T.D. – Ph.D., Head of the Department of primary military training and physical education of Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan.

Hayati Tufekcioglu

Istanbul University Arel, Turkey, Istanbul
(E-mail: hayatius@yahoo.com)

Foundation of the sociology of mass communication

Abstract. *Despite the fact that this topic is new in the field of social research, and new types of media, or the influence they exert, have become the object of study in them, the situation has developed in such a way that the essence of the problem and its historical origins have been left without due attention and communication has been considered in it. modern condition. In this situation, communication began to appear as a new phenomenon, and the main attention began to be paid to those features that were determined in modern times. With this state of affairs, which determined the panorama of research, it is very difficult to understand and define the specifics of communication in the context of its history.*

In this situation, communication is presented as a new phenomenon and is determined mainly in the light of its current state and those directions that come to the fore in the last period. It is this situation that leads to the fact that the description and study of the features of previous periods become a problem. The problem of communication became the subject of study of social sciences as a result of a particular period, and therefore it is impossible to argue that the developed theories and models of communication were not due to the specifics of that period. This situation has already at the initial stage turned into a limiting factor for the definitions of communication and the study of this problem in a broad context.

Keywords: *sociology, mass communication, Turkiye, empirical sociology, content analysis.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-141-4-512-517>

Introduction

In this paper, we will explore the sociological aspect of the problem of communications, that is, a topic that is multifaceted and is the subject of study of many disciplines. Communication is one of the current and debatable topics today, and, due to the fact that this field accumulates a lot of dizzying technological innovations, these discussions agree that communication is one of the key factors that determine modern society. It is in light of the foregoing that we are interested in this topic. We believe that the sociological relevance of this problem will allow us to

describe a number of key parameters of society and come to a number of important conclusions.

Mass communication tools are here primarily a means of propaganda aimed at recognizing the standard of bourgeois thought, destroying human criticality, a means of persuasion to standardized sets of actions, behavior and tastes.

According to scientists, the study of the influence of mass media on the political process begins with P. Lazarsfeld. In the 1940s, he studied the influence of television and radio on the electorate's mood. However, the study of methods for studying the influence of mass media on audiences dates back to the 1920s.

Methodology

The first studies of mass communication in the general sociological context of the 20th century. started from the beginning. The basis of research on mass communication was laid by the works of G. Tard, G. Lebon, P. Sorokin. The first concept of mass communication separates the mass from the crowd. The quality of the information directed at the audience, the level of reception, is determined by the medium or channel that conveys or transmits that information. Each means of transmitting information, with only one special language and actualized method, forms the nature of that information that affects the society, and accordingly the world is perceived.

The article examines the complex functions of political communication in disseminating political information and forming public opinions. The mass media can change the position and attitudes of citizens, expand their cognitive and objective assessment capabilities.

In Marxist sociology, society is divided into social and natural differentiation. Natural differentiation of people such as age, gender, race, etc. If it is based on signs, social differentiation appears on the basis of production relations. In a society where social inequality prevails in the system of production relations, natural differentiation is closely connected with social differentiation. The direct relationship of its status with social inequality is clearly visible.

Discussion

It should be noted that there are different definitions of communication. We will use the concept of "communication" instead of the concept of "connection", and we, in turn, will explore the concept of "connection" as a system-constructed social institution, which we will describe in a sociological context.

Mass media is a device for distributing a lot of information, an organized technical complex, any information that is read, seen, heard and learned through the Internet, television, newspapers, magazines.

Sociology of mass communication deals with several issues. Difficulties in communication

between two people or many participants may be due to a number of factors. Differences in opinion can lead to disagreements between friends and colleagues, and conflicts of interest can complicate their relationship.

The field of mass media and mass communication is expanding and developing day by day. Today, there is no area in which it is not involved or used in any field.

Mass media, that is, mass media, are social institutions designed to openly publish various information to any person with the help of special technical means. Although the mass media does not have a role in the literal sense of the word in the general institution of power, its place in the political process cannot be overestimated. Nowadays, with the emergence of electronic media, this social institution fundamentally transforms all aspects of today's society and political power relations.

Today, the mass media is engaged in educational, propaganda and organizational work. The function of mass media is not uniform, different. Its information service consists of disseminating information about important events and processes to citizens, authorities, and society. And the socializing activity of the mass media helped people learn social rules and values and shape their behavior. In this regard, «What is the impact of mass media on society?» a question may arise. However, mass media is the most accessible tool for the people. That is why, first of all, its role in the development of the state language is very high. Secondly, people's ability to get information and analyze it increases. In addition, the American researcher G., who studied the influence of mass media on society. Lassuel should be mentioned.

The most striking example of both contradiction and consensus is in the question of the definition of communication, the appeal to which can be found in all works. Note that F. E. X. Dance managed to collect 4,650 different definitions that were given in different disciplines by various authors. Then he managed to reduce all these formulations to 2612 and, in the end, based on the essence of the basic concepts, come to 15 formulations [1, 210].

Orhan Gokce, referring to another author, points out that there are 160 different definitions of communication. 2 As we can see, there is a huge variety of approaches at the level of definition of this phenomenon [2, 4].

1970 German sociologist E. Noël-Neumann proposed the concept of the «spiral of silence» regarding the formation of public opinion. This concept considers the relationship between mass communication, interpersonal communication, as well as the comparison of an individual's opinion with others.

Among the supporters of the theory of the significant influence of the mass media on the political process, J. Zeller, the meaning of the mass media in the field of communication is not to strengthen, but to form, the facilities of citizens.

claims that it has a long-term effect. J. Zeller draws conclusions about the influence of mass media on personal and public consciousness, political institutions, and voter behavior.

S. Lennart's concept was distinguished by a different method of evaluating the influence of mass media on society. S. According to Lenart, mass media are informative cannot dominate flows, and acts together with interpersonal communication. Therefore, the influence of mass media, which is considered by most researchers in isolation, cannot be considered in isolation. S. Lennart defines political information flow as a process that reaches its object directly or indirectly through interpersonal communication with the help of the information obtained from mass media materials.

American researchers M. Harrop and U. According to Miller, the following four reasons should be considered for the mass media as an agent influencing citizens:

1. The mass media is important when partisanship is not very popular. Today, there are many more developed democracies than in 1960.

Party differences are weakening in countries.

2. The importance of mass media increases when they cover unknown topics and news in politics.

3. It will be important if the audience of the mass media is large and how many means of information dissemination are used.

The combination of audio and video means, that is, the concentration of functions of mass media

will increase its role as an information and communication tool.

4. If citizens rarely discuss politics, the mass media will be considered the most important channel. In this case, television can not only present the topic of discussion but also replace the sides of the dialogue

The above-mentioned exceptions can be supplemented by one more rule. That is, the higher the rank of the politician, the more personal experience of the citizens

the possibility of forming a relationship will decrease. For example, in the case of the presidential election, the country's mass media is considered to be the only communication channel for the majority of the electorate and public opinion leaders. Opinion leaders can interpret information from various media. All of the above concepts have one thing in common: all of them

It is created for use in a stable society of high-level, citizens' value systems.

Theories also carry the features of the period in which they were created. Moreover, they are not able to go beyond the problems that were relevant during the Cold War. There is also a certain amount of truth in this.

Results

In the second period, starting in the 1940s, that is, at a time when sociology was dominated by functionalism, empirical studies took place in which an attempt was made to measure the level of influence of the media on the behavior of the individual. However, these studies have practically refuted the hypothesis and the earlier ideas about the high level of influence of the media on human behavior [3].

The third period, the beginning of which is considered to be the 1960s, is due to criticism of the conclusions made in previous periods. Social and analytical approaches to the study of the problem have already prevailed here. [4, 70].

McLuhan defined direct and indirect changes in the communication process: the emergence of new technologies changes thought processes,

social institutions, and the entire social structure of society.

The main thesis of McLuhan's concept is «The carrier is the message». The quality and degree of reception of information by the audience is determined by the medium or channel through which the information is conveyed. Each means of information transmission, with its specific language and methods of updating information, thus shapes the information itself and, accordingly, affects the perception of the world. The logical conclusion is that these technical tools play a decisive role in the formation of a person's thinking because they structure his experience and determine his opinion about the world around him.

In our opinion, in the theory of mass communication, the semantic, technical, and influence-influential levels, which allow to distinguish the semantic and qualitative characteristics of information-communicative processes and to determine the influence of the interactions of political subjects and their information partners, complement each other and develop in a new mixed manner.

There is a reason to believe that it is due to the influence of the rapid development of the information society.

The development of the technical level of political information-communicative relations increases its influential and influence possibilities first, and then its qualitative and semantic development. In conclusion, it should be noted that the information technology development of information and communication processes contributes to its qualitative and meaningful development and increases the value of mass communication as a political subject.

Also, the subjects of the information space (both producers of information and consumers of it) enter into different relationships, and the opportunities to participate in these information-communicative processes are increasing. And their political choice, decision-making, development of political consciousness, and political culture can be considered to be influenced by these processes. Mass communication in society

It is true that its role as a generating, regulating, and shaping tool of political information flow

is increasing. The problem is determining the degree and methods of influence of the BKK on political processes.

The issue of social responsibility of the press has always been determined by the socio-political structure of society. The type of society predetermined this or that type of press.

The multi-level communication process includes vertical and horizontal communication processes. Research shows that people at the edge of the communication system, with a low comfort level, can adapt to innovations earlier than others and absorb new ideas more easily.

Conclusion

In this regard, attention was focused on empirical research and technical means of measurement. As McQuail emphasized, the second period was marked by the development of research in the field of communications in the United States, as well as the introduction of empirical methods into the field of studying the influence of communications and the problems associated with this influence.

Our goal is to describe the problem in its historical and social aspects, and not how the means of communication were used in a certain period, or under a certain system. Only in this way can the significance of communication be revealed.

Theories of communication, as noted above, do not go beyond the framework that we have met in research, and are kept in the same context.

Summing up, it should be noted that all features in communication studies are interconnected and limited by the features of their period. Given that all the features are accumulated in one period, it is natural that all definitions, in the same way, will be limited. Given that the features of communication were the result of a desire to overcome certain problems and conditions, they will seriously limit the prospect of developing broader definitions. In this situation, the explanations will not come from the very essence of the communication phenomenon, and therefore will be insufficient, and will be unstable in the case of explaining macro processes.

References

1. Dance F.E.X. "The "Concept of Communication" // Journal of Communication. – 1970. – Vol. 20. – P. 210.
2. Orhan Gökce. Introduction to Communication. – Ankara: Turhan, 1993. – 250 p.
3. Modern psychology of motivation. Ed. Litres, 2017. – P. 200.
4. Denis McQuail. "The Influence and Effects of Mass Media", Mass Media Communication and Society, James Curran, Michael Gurvitch and Janet Woollacott, Edward Arnold. – London, 1979. – 95 p.

Хаяти Туфекчиоглу

Арел Стамбул университети, Стамбул, Түркия

Бұқаралық коммуникацияның әлеуметтанулық негіздері

Аңдатпа. Мақалада жаңа тақырып қарастырылып, оларда ақпарат құралдарының жаңа түрлері немесе олардың әсері зерттеу нысанына айналды. Ұсынылған зерттеу тақырыбы аясындағы жағдай мәселенің мәні мен оның тарихи бастауларына тиісті назардан тыс қалған тұстарға сыни көзқарас беріліп, мәселені қазіргі күйінде қарастыру керек дейді. Бұл жағдайда коммуникация жаңа құбылыс ретінде пайда бола бастауы және қазіргі заманда анықталған ерекшеліктерге басты назар аударыла бастағаны автор тарапынан басыа айтылады. Зерттеудің панорамасын анықтаған мұндай жағдаймен оның тарихы контекстінде коммуникацияның ерекшеліктерін түсіну және анықтау өте қиын.

Бұл жағдайда коммуникация жаңа құбылыс ретінде ұсынылып, негізінен оның қазіргі жағдайы мен соңғы кезеңдегі алдыңғы қатарға шыққан бағыттары тұрғысынан анықталады. Дәл осы жағдай алдыңғы кезеңдердің ерекшеліктерін сипаттау мен зерттеудің проблемаға айналуына әкеліп соғады. Қарым-қатынас мәселесі белгілі бір кезеңнің нәтижесінде қоғамдық ғылымдардың зерттеу пәніне айналды, сондықтан қарым-қатынастың дамыған теориялары мен үлгілері сол кезеңнің ерекшелігіне байланысты болмады деп айту мүмкін емес. Бұл жағдай бастапқы кезеңде коммуникация анықтамалары мен осы мәселені кең контексте зерттеу үшін шектеуші факторға айналды.

Түйін сөздер: әлеуметтану, бұқаралық коммуникация, Түркия, эмпирикалық әлеуметтану, контент талдау.

Хаяти Туфекчиоглу

Стамбульский университет Арел, Стамбул, Турция

Основы социологии массовой коммуникации

Аннотация. В статье исследуется новая тема, и в них объектом изучения стали новые типы СМИ, или оказываемое ими влияние, ситуация сложилась так, что были оставлены без должного внимания сущность проблемы, и ее исторические истоки и коммуникация стала рассматриваться в ее современном состоянии. В этой ситуации коммуникация стала представляться, как явление новое и основное внимание стало уделяться тем особенностям, которые определились в новейшее время. При подобном положении дел, определившем панораму исследований, очень трудно понять и определить специфику коммуникации в контексте ее истории.

В данной ситуации коммуникация представляется как новое явление и определяется, главным образом, в свете ее современного состояния и тех направлений, которые выходят на первый план в последний период. Именно эта ситуация приводит к тому, что описание и исследование особенностей предшествующих периодов, становится проблемой. Проблема коммуникации стала предметом изучения социальных наук, как результат конкретного периода, и поэтому невозможно утверждать, что разработанные теории и модели коммуникации не были обусловлены спецификой того периода. Такая ситуация уже

на начальном этапе превратилась в ограничительный фактор для определений коммуникации и исследования этой проблемы в широком контексте.

Ключевые слова: социология, массовая коммуникация, Турция, эмпирическая социология, контент анализ.

Information about authors:

Hayati Tufekcioglu – Ph.D., Istanbul University Arel, Istanbul, Turkiye.

Хаяти Туфекчиоглу – Ph.D., Арел университетінің профессоры, Стамбул, Түркия.

Редактор: **Г.Ж. Менлибекова**

Журнал менеджері: **Ә.С. Жұматаева**

Компьютерде беттеген: **Д.А. Елешева**

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің
Хабаршысы. Педагогика. Психология. Әлеуметтану сериясы.
- 2022. - 4(141). - Астана: ЕҰУ. 518 б.
Шартты 32,4 б.т. Таралымы - 17 дана
Басуға қол қойылды: 15.12.2022

Ашық қолданудағы электрондық нұсқа: bulpedps.enu.kz
Авторларға арналған нұсқаулықтар,
публикациялық этика журнал сайтында берілген: bulpedps.enu.kz

Мазмұнына типография жауап бермейді.

Редакция мекен-жайы: 010008, Астана қ., Сатпаев көшесі, 2
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті. тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-410)